

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LV

2018

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tomul LV, 2018

SUMAR

ALEXANDRU ZUB, <i>Unitatea românească: un proces istoric de durată</i>	1
DUMITRU VITCU, <i>Centenarul Marii Uniri (1918–2018). File de epopee</i>	7

STUDII ȘI ARTICOLE

CONFIGURĂRI PREMODERNE: RELIGIE, ECONOMIE, SOCIETATE

MARIUS CHELCU, <i>Economic Status of Moldavian Monasteries in the 18th Century. Notes on income and expense lists</i>	41
IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, <i>Social and Economic Reasons for Founding New Monasteries and Sketes in the 18th Century Moldavia</i>	49
PETRONEL ZAHARIUC, <i>Les monastères de Neamț et Secu (Moldavie) et leurs activités économiques jusqu’au milieu du dix-neuvième siècle</i>	57

REPERE URBANE: CUTUME ȘI INOVAȚII

IULIANA BRĂTESCU, <i>Forme de manifestare ale solidarităților urbane: mahalagiii</i>	65
DUMITRU VITCU, <i>Repere urbanistice ieșene la mijlocul secolului al XIX-lea</i> ...	83

COORDONATELE MODERNITĂȚII

GHEORGHE CLIVETI, <i>Unirea românilor, în „calendarul” Europei moderne</i>	91
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Un conservator sub semnul nestatorniciei: Lascăr Catargiu – ministru de Interne al Moldovei (27 aprilie – 21 septembrie 1859)</i>	99
DANIELA BALAN, <i>Alexandru Marghiloman – discurs și practică politică la final de secol XIX</i>	117

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LV, 2018, p. I–X, 1–488

IV

LIVIU BRĂTESCU, <i>Schimbări de paradigmă în viața politică românească (1900–1907)</i>	153
DINU BALAN, <i>Națiune și confesiune la începutul secolului al XX-lea în Regatul României: „Afacerea Baud”</i>	169

BIOGRAFII, FAMILII, CARIERE

NICOLETA STAN-ȚURCANU, <i>Copilăria și studiile lui Dimitrie A. Sturdza</i>	187
ANDREI-OCTAVIAN VITCU, <i>Bașoteștii secolului al XIX-lea: Ioniță Bașotă și Anastasie Bașotă</i>	201
VERONICA EDROIU-TURCUȘ, <i>Procesul de selectare a bursierilor pentru Școala Română de la Roma în primii ani de funcționare</i>	213
MARIAN HARIUC, <i>„Une étude sur Guichardin”: debutul istoriografic al lui Andrei Oțetea</i>	229

ACCENTE REGIONALE

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Viața culturală, socială și politică provincială reflectată în paginile ziarului „Bukowina. Landes- und Amtszeitung” (1862–1868)</i>	243
PHILIPPE HENRI BLASEN, <i>Regionalism after the Administrative Reform of 14th August 1938. How Romanian Authorities and Elites celebrated the Year 1918 in Suceava Region</i>	259

ECOURI INTERBELICE

ANDREI FLORIN SORA, <i>Primii funcționari din Vechiul Regat în Basarabia (27 martie – 27 noiembrie 1918)</i>	267
ȘERBAN TURCUȘ, <i>Probleme și disfuncționalități ecleziale românești în instrucțiunile Sfântului Scaun pentru nunții apostolici în România (1920, 1923)</i> ...	287

DIN ISTORIA RECENTĂ

ALEXANDRU AIOANEI, <i>Tehocratul din umbră: Aurel Vijoli și planificarea economiei în România „democrat-populară”</i>	301
ELENA DRAGOMIR, <i>Romania and the Common Market Argument within the CMEA Integration Debates, 1962–1963</i>	325
DAN-ALEXANDRU SĂVOAIA, <i>Human Rights and Independent Trade Unionism in late 1970's Romania: the case of SLOMR</i>	343

REPERE CULTURALE

EDUARD RUSU, <i>Meterhaneaua – principala modalitate de manifestare a puterii politice prin muzică</i>	361
SILVIA MARIN BARUTCIEFF, <i>Construind alteritatea nocturnă în imaginarul din sudul Transilvaniei. Mimică și gestică în reprezentările evreilor din iconografia ortodoxă a secolului al XIX-lea</i>	377
ASTRID CAMBOSE, <i>Paștele Blajinilor. Semnificații generale și observații de teren în comuna Țibănești, Iași, 2015</i>	393

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

- ALIN-MIHAI GHERMAN, *Un document inedit de la Aron vodă Tiranul și urmările lui, în Istorie și cultură. În onoare academician Andrei Eșanu*, editor Constantin Manolache, Chișinău, 2018, p. 183–190 (Petronel Zahariuc) 431

DOCUMENTE

- IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, SORIN GRIGORUȚĂ, *O catagrafie inedită a Mănăstirii Coșula (1850)* 435

RECENZII

- GHEORGHE E. COJOCARU, EUGEN-TUDOR SCLIFOS (editori), *Documente privind istoria românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, seria a 3-a, vol. I, Legația română la Petrograd (1914–1918). Documente. La légation roumaine à Pétrograd (1914–1918). Documents*, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2018, 521 p. (Alex Mihai Stoenescu) ... 461
- GHEORGHE CLIVETI, *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815–1914*, București, Editura Academiei Române, 2018, 1162 p. (Mircea-Cristian Ghenghea) 463
- SILVANA RACHIERU, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații româno-otomane între anii 1878 și 1908*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 296 p. (Cătălina Mihalache) 466
- SILVIA IRINA ZIMMERMANN, *Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta. La 100 de ani de la moartea Regelui Carol I al României (1839–1914)*, București, Editura Curtea Veche, 2014, 206 p. (Codruța Șoroagă) 469
- ADRIAN-BOGDAN CIOBANU, *Politică și diplomatie la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878–1899)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 464 p. (Gheorghe Cliveti) 472
- CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, ALEXANDRU ISTRATE, DANIEL CAIN (editori), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 460 p. (Codruța Șoroagă)..... 474
- CRISTIAN ALEXANDRU BOGHIAN, *Politică și economie în România interbelică (1928–1938)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2017, 284 p. (Alexandru Aioanei) 478
- DANIEL STAHL, *Hunt for Nazis: South America's Dictatorships and the Prosecution of Nazi Crimes*, Amsterdam University Press, 2018, 378 p. (Adrian Cioflâncă) 482

- ABREVIERI 487

YEARBOOK OF THE “A. D. XENOPOL” INSTITUTE OF HISTORY

Tome LV, 2018

CONTENTS

ALEXANDRU ZUB, <i>Romanian Unity: A Long-Term Historical Process</i>	1
DUMITRU VITCU, <i>Great Union Centenary (1918–2018). Heroic Pages</i>	7

STUDIES AND ARTICLES

PREMODERN CONFIGURATIONS: RELIGION, ECONOMY, SOCIETY

MARIUS CHELCU, <i>Economic Status of Moldavian Monasteries in the 18th Century. Notes on income and expense lists</i>	41
IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, <i>Social and Economic Reasons for Founding New Monasteries and Sketes in the 18th Century Moldavia</i>	49
PETRONEL ZAHARIUC, <i>The Monasteries of Neamț and Secu (Moldavia) and their Economic Activities until mid-19th Century</i>	57

URBAN REFERENCES: CUSTOMS AND INNOVATIONS

IULIANA BRĂTESCU, <i>Forms of Urban Solidarity: Neighbourhood's Inhabitants</i> ..	65
DUMITRU VITCU, <i>Some Urban Landmarks of the Iași City in the middle of the 19th Century</i>	83

MODERNITY COORDINATES

GHEORGHE CLIVETI, <i>The Union of the Romanians in the “Calendar” of the Modern Europe</i>	91
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>A Conservative in an Age of Transience: Lascăr Catargiu – Minister of the Interior in Moldavia (April 27 – September 21, 1859)</i> ..	99
DANIELA BALAN, <i>Alexandru Marghiloman – Discourse and Political Activity by the End of the 19th Century</i>	117
LIVIU BRĂTESCU, <i>Paradigm Changes in Romanian Political Life (1900–1907)</i> ...	153
DINU BALAN, <i>Nation and Confession in the Romanian Kingdom at the Beginning of the Twentieth Century: “Baud Affair”</i>	169

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LV, 2018, p. I–X, 1–488

BIOGRAPHIES, FAMILIES, CAREERS

NICOLETA STAN-ȚURCANU, <i>Dimitrie A. Sturdza's Childhood and Education</i> ..	187
ANDREI-OCTAVIAN VITCU, <i>The Bașotă Family in the 19th Century: Ioniță Bașotă and Anastasie Bașotă</i>	201
VERONICA EDROIU-TURCUȘ, <i>The Selection Process of the Alumni for the Romanian School in Rome in its First Years</i>	213
MARIAN HARIUC, <i>"A Study on Guicciardini": The Historiographical Debut of Andrei Oțetea</i>	229

REGIONAL ACCENTS

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Provincial Cultural, Social and Political Life of Bukovina in the Newspaper "Bukowina. Landes- und Amtszeitung" (1862–1868)</i>	243
PHILIPPE HENRI BLASEN, <i>Regionalism after the Administrative Reform of 14th august 1938. How Romanian Authorities and Elites Celebrated the Year 1918 in Suceava Region</i>	259

INTERWAR ECHOES

ANDREI FLORIN SORA, <i>The First Civil Servants from the Old Kingdom in Bessarabia (27 March – 27 November 1918)</i>	267
ȘERBAN TURCUȘ, <i>Romanian Ecclesiastical Issues and Dysfunctions in the Instructions from the Holy See for the Apostolic Nuncios in Romania (1920, 1923)</i>	287

FROM RECENT HISTORY

ALEXANDRU AIOANEI, <i>The Technocrat behind the Curtain: Aurel Vijoli and Planned Economy in the "Democratic-Popular" Romania</i>	301
ELENA DRAGOMIR, <i>Romania and the Common Market Argument within the CMEA Integration Debates, 1962–1963</i>	325
DAN-ALEXANDRU SĂVOAIA, <i>Human Rights and Independent Trade Unionism in late 1970's Romania: the case of SLOMR</i>	343

CULTURAL REFERENCES

EDUARD RUSU, <i>The Mehtherhâne – the Main Method of Manifesting Political Power through Music</i>	361
SILVIA MARIN BARUTCIEFF, <i>Picturing the Difference in the Collective Imaginary of Southern Transylvania. Gesture and Mimics of Jews from the Nineteenth Century Orthodox Iconography</i>	377
ASTRID CAMBOSE, <i>"Paștele Blajinilor" (The Easter of the Kind-Hearted): General Significations and Field Observation in some Romanian Villages from Iași County, 2015</i>	393

HISTORIOGRAPHIC DEBATES

ALIN-MIHAI GHERMAN, <i>Un document inedit de la Aron vodă Tiranul și urmările lui</i> , în <i>Istorie și cultură. In onorem academician Andrei Eșanu</i> , editor Constantin Manolache, Chișinău, 2018, p. 183–190 (Petronel Zahariuc)	431
--	-----

DOCUMENTS

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, SORIN GRIGORUȚĂ, <i>An Unedited Inventory of Coșula Monastery (1850)</i>	435
--	-----

BOOK REVIEWS	461
---------------------------	-----

ABBREVIATIONS	487
----------------------------	-----

ALEXANDRU ZUB*

UNITATEA ROMÂNEASCĂ: UN PROCES ISTORIC DE DURATĂ**

La un secol de la Marea Unire, ziua națională a României impune reflecții din multiple unghiuri, dat fiind că această zi, contestată de unii *ab initio*, n-a încetat să alimenteze aprehensiuni, de parcă s-ar putea închipui, în istoria națiunii, un moment mai demn de rememorare decât acela când și-a văzut împlinit visul unității sale de stat. Dincolo de valoarea simbolică a momentului, rămâne realitatea însăși, în plan istoric și etnocultural, una demnă de interes în orice caz, o realitate multiplă, fecundă, inepuizabilă. De la 1 decembrie 1918 până acum, ea a produs, de aceea, numeroase restituții, fragmentare sau de ansamblu, nu o dată în dezacord, căci în dezacord s-au menținut, după tratatul de la Versailles, unele state semnate.

Accentul, în vasta bibliografie a zonei, a căzut mereu pe secolul XIX și pe istoria mai veche a „țărilor” ce alcătuiau „romanitatea orientală”, din cadrul căreia s-au desprins, la 1859, ca să formeze un stat modern, Moldova și Țara Românească, stat unitar, ajuns independent la 1877 și capabil de a juca un rol semnificativ în sud-estul european. S-a întâmplat astfel în vremea ultimului război balcanic, când guvernul român, prezidat de Titu Maiorescu, a avut misiunea să arbitreze conflictul.

Epoca modernă a însemnat mai peste tot formarea de națiuni, cu state suverane, paralel cu destrutturarea formațiunilor din care ele se detașau. Pentru poporul român, intrat mai târziu pe scena istoriei europene, atunci când vecinii își consolidaseră deja statalitatea, situația era destul de complexă, aparent insolubilă, dat fiind că au fost siliți a combate veleitățile dominante ale regatelor din jur, apoi să înfrunte agresiunile turcești, ca să ajungă la o existență cvasi-autonomă, secole în șir, sub suzeranitate otomană. Când imperiul succesor lumii bizantine, născut din război și nutrit din jaf, n-a mai fost în stare de expansiune, el a intrat în criză, devenind „omul bolnav” al Europei. Imperiile concurente, cel habsburgic și cel țarist, au întreprins mereu campanii militare pentru a-i prelua moștenirea. Aflate pe drumul spre Constantinopol, „în calea răutăților”, principatele române au fost, timp de secole, teatru de luptă și sursă de rapt pentru puternicii lor vecini.

Pe la jumătatea secolului XIX, țările care formau „concertul european” au ajuns la concluzia că un stat-tampon între imperiile rivale din zona est-centrală a continentului ar fi indispensabil pentru amortizarea conflictelor și dobândirea unui nou echilibru. Asemenea rațiuni explică interesul sporit pentru țările române extracarpătine, lăsate să formeze un singur stat la 1859, sub garanție colectivă și cu misiunea de a asigura liberul schimb la

* Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

** *Apud* „Dacia literară”, XX, 1(82), ianuarie 2009, p. 1–3; „Epifania”, aprilie 2017; *CvL*, CL, 12 (264), decembrie 2017, p. 41–44.

Dunărea de Jos, acolo unde a și funcționat multă vreme, tocmai în acest scop, o comisie internațională¹. Noul statut favoriza o integrare a țării în „concertul european”, ceea ce însemna deopotrivă relații cu lumea și reforme modernizatoare.

Interesul extern pentru romanitatea carpato-danubiană se leagă, așadar, de un context geopolitic, însă și de resursele ei naturale, de capacitatea localnicului de a subzista în condiții vitrege. Datele istorice puteau fi înțelese acum și în lumina etnopsihologiei, a literaturii comparate, a antropologiei, a folclorului, domenii de un interes tot mai larg la începutul secolului XX, când activau consensual D. Drăghicescu, D. Gusti, C. Rădulescu-Motru ș.a., în timp ce N. Iorga scria o nouă sinteză de istorie națională, întemeind *Frăția Bunilor Români*, gazeta „Neamul românesc” și un partid politic menit să-i sprijine proiectele. În același timp, *Liga Culturală* și rețeaua ateneistă cultivau sentimentul național, pe linia năzuinței de unitate. S-a creat astfel o stare de spirit favorabilă luptei pentru întregirea neamului.

Cu toate astea, când a izbucnit marele război, în 1914, românii se confruntau cu o mare dilemă. Ei aveau un angajament secret cu Puterile Centrale, ceea ce însemna să renunțe la Transilvania și Bucovina de Nord, în timp ce o bună parte a clasei politice susținea, cu adeziune populară, afilierea la Antanta, ceea ce implica sacrificarea Basarabiei. S-a decis momentan neutralitatea, în așteptarea unui moment prielnic, numai că, peste doi ani, guvernul român a fost somat de Antantă să i se alăture, pe baza unui acord negociat, așa că în toamna lui 1916 „batalioanele” române au trecut Carpații, cum se clama într-un cântec ostășesc. Numai că războiul a evoluat în defavoarea lor, statalitatea însăși le-a fost pusă în pericol, capitala ocupată de inamic, autoritățile superioare silite a se retrage la Iași, de unde, cu sprijin francez, au organizat rezistența, ajungând chiar să-i pună în dificultate pe ocupanți în luptele de la Mărăști, Mărășești, Oituz etc.

Defecțiunea de pe frontul rusesc, motivată de revoluțiile din 1917, a creat mari probleme României și aliaților săi. Ieșită brusc din război, „marea vecină” a dezechilibrat frontul și a complicat enorm situația geopolitică.

„Între Rusia bolșevică și Germania spartakistă” (expresia lui Lloyd George)², Europa căuta, la finele războiului mondial, un nou echilibru. Ea a avut noroc, momentan, iar România mai mult ca alte țări, căci fusese constrânsă de Puterile Centrale să încheie pace separată, în condiții severe, iar presiunile Rusiei Sovietice erau pe punctul să impună sistemul bolșevic într-o arie destul de largă. Ungaria cedase deja, sub guvernul lui Belá Kun, astfel că România a trebuit să facă față agresiunii sovietice la Nistru și celei maghiare la Tisa. În ambele direcții, ea s-a impus ca un factor de stabilitate, adjudecându-și dreptul de a negocia cu mai multe șanse la Paris³.

Ceea ce s-a numit, cu un eufemism, „defecțiunea rusă” din toamna lui 1917, a avut urmări importante pentru evoluția războiului. Trupele ruse în debandadă creau peste tot panică, la Chișinău se instala teroarea bolșevică, ceea ce a dus la trimiterea unor trupe de ordine, cu scopul de a reinstala normalitatea în zona de peste Prut⁴. Guvernul Rusiei

¹ Asupra acestei teme, încă actuală, a se vedea analiza făcută de Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople, 1741–1821*, București, 1930, cu o versiune română, din care cităm, în vol. *Scrisori istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 69–184.

² I. Agrigoroaiei, „Principiul naționalităților a învins furtuna socială”, în „Revista română”, XIV, 3(53), 2008, p. 13–14.

³ G. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1939 (2001).

⁴ Rodica Porțeanu, Alexandru Porțeanu, *Începutul înfăptuirii Marii Uniri din 1918. 90 de ani de la Unirea Basarabiei*, în vol. *Românii din afara granițelor țării – 90 de ani de la întregirea Regatului României*, Iași, 2008, p. 60–67.

sovietice a rupt legăturile cu România, arestându-i pe reprezentanții săi diplomatici de la Petrograd, sechestrându-i tezaurul depus în custodie și iscând tulburări la graniță. Ostilitatea guvernului sovietic și veleitățile dominatoare ale Ucrainei i-au făcut pe românii din Basarabia să adopte mai repede hotărârea de a se uni cu țara-mamă.

S-au publicat de curând acte diplomatice care atestă proiectul sovietic de anihilare a României, ca mijloc de a extinde revoluția bolșevică. Împotriva statului român abia întregit trebuia să se abată în acest scop o triplă lovitură, de către ruși, ucraineni și unguri. Din fericire, românii au reacționat ferm, oprind atacul sovietic de la Nistru și pe cel unguresc, astfel că nu s-a putut sincroniza agresiunea plănuită. Mai mult, armata română a trecut Tisa, ocupând Budapesta și eliminând din joc guvernul prosovietic, ceea ce a salvat cumva Europa de extinderea molimei revoluționare⁵. Aliații n-au privit cu ochi buni acțiunea românească, somând guvernul de la București să sisteze campania de la Vest, ceea ce românii n-au admis, decât după război. Fermitatea lor a produs destule nemulțumiri, la tratative, ca și în rezolvarea crizei din Ungaria⁶. Chiar și mai târziu, inițiativele românești au continuat să nască aprehensiuni, îndeosebi la vecinii indispuși de consolidarea României întregite. În termeni de *Realpolitik*, se poate înțelege sensibilitatea statelor nemulțumite de „sistemul de la Versailles”, nu și în lumina principiilor wilsoniene, invocate totuși, de cele mai multe ori, ca soluție de ordine și echilibru în lume. Să nu se ignore faptul că, înainte de a se opune militar expansiunii sovietice în Ungaria, românii au făcut același lucru la Chișinău, la Cernăuți și într-un anume sens chiar la Viena și la Praga, unde Iuliu Maniu a reușit să facă din ardelenii săi trupe de ordine, în acele metropole de imperiu în disoluție⁷.

Pentru Transilvania, Maniu a conceput un regim de autonomie, direcție pe care a stimulat-o în limitele proiectului panromânesc de unitate statală. A învins, după cum se știe, linia unirii necondiționate, reprezentată de gruparea lui Vasile Goldiș, vechi militant și publicist, care se afla în strânse legături cu A. D. Xenopol și alți „regățeni”. Mai multă autonomie locală, atunci, ar fi fost poate în avantajul societății românești în ansamblu, însă momentan a prevalat ideea consolidării Unirii, iar Maniu nu a voit să forțeze nota autonomistă⁸.

Se închipuie azi anevoie explozia de entuziasm produsă de răsturnarea situației pe front, în toamna lui 1918, când orice șansă părea pierdută pentru noi, după încheierea păcii separate cu Centralii. A fost o explozie de bucurie a libertății și de recuperare a mândriei naționale, după ani de umilință, deziluzii, privațiuni, într-un orizont ce părea definitiv închis. După o catastrofă națională (așa le apărea multora), lumea românească se redresa parcă peste noapte, miraculos, cu resurse pe care nimeni nu le-ar putea defini convenabil. Un bun analist al perioadei a invocat tocmai de aceea „norocul” nostru, asociindu-l însă cu „dreptatea dumnezeiască”⁹. După adâncă deprimare din primăvara anului fatidic, a venit toamna „minunilor”, cu schimbări insolite pe harta războiului, cu armistițiul salvator și spectaculoasa redresare a României. Ea se întregise deja la Est, prin opțiunea basarabeană din 27 martie, se completa cu Bucovina la 28 noiembrie, întregindu-se apoi în granițele visate prin decizia transilvănenilor de la 1 decembrie. Un contemporan, care se întâmpla să fie și avizat în psihologia colectivă, a remarcat atunci

⁵ Florin Constantiniu, *După 1 Decembrie 1918. Consolidarea Marii Uniri*, comunicare la Academia Română, 28 noiembrie 2008.

⁶ Vezi G. I. Brătianu, *op. cit.*

⁷ Ilarion Țiu, *Soldații români, apărătorii Vienei*, în „Jurnalul național”, 28 noiembrie 2008, p. 14.

⁸ Idem, *A vrut Iuliu Maniu autonomia Ardealului?*, în „Jurnalul național”, 28 noiembrie 2008, p. 14.

⁹ Mircea Vulcănescu, *Războiul de întregire a neamului*, București, 1999, p. 138–139.

„delirul de entuziasm” al capitalei, ieșită să aplaude armata și familia regală. „Cine n-a trăit aceste clipe nu-și poate da seama ce înseamnă un popor fericit. N-am trăit cu siguranță în întreaga mea viață clipe mai înălțătoare”, nota C. Argetoianu¹⁰, care cunoscuse neliniștea anilor de neutralitate și drama războiului pentru a prețui cum se cuvine bucuria finală, greu de imaginat până nu demult, neverosimilă pentru unii și acum.

Spiritul epocii, deschis, generos, era fixat din capul locului de un militant ardelean, Iuliu Maniu, care avea să joace un rol proeminent timp de trei decenii, pentru a rămâne un simbol de împlinire națională și deontologie politică. „Numai într-un regim democratic putem întări țara noastră românească, mai ales când trebuie să ținem seama de cerințele vieții moderne de stat”, astfel conchidea amintitul luptător pentru cauza națională în adunarea de la Alba Iulia, în memorabila zi de 1 decembrie 1918¹¹, adoptată apoi, după abolirea sistemului comunist, ca zi națională a României¹².

Spre deosebire de celelalte provincii, în Basarabia unirea nu s-a făcut dintr-o dată și definitiv, ci a trecut prin două etape: unirea condiționată la 27 martie și anularea condițiilor la 27 noiembrie 1918, când Sfatul Țării a fost abolit prin decret regal¹³. După acest ultim pas, diplomația și-a asumat sarcina de a dobândi recunoașterea statutului nostru internațional, nu fără ezitări și vicisitudini, cu opoziția netă a Statelor Unite, ratificări tardive (Marea Britanie în 1922, Franța în 1924, Italia în 1927, Japonia deloc), campanii revizioniste, întreținute cu multă fervoare.

Motive diverse au contribuit ca entuziasmul produs de marea întregire a statului să fie diminuat cu timpul, făcând loc unor decepții afine cu disperarea. Comentând primul deceniu postbelic, Mircea Eliade avea să-l echivaleze cu „pierderea beatitudinii, a iluziilor și a optimismului care dominaseră” înainte¹⁴. Era *Întoarcerea din Rai*¹⁵, căderea din ideal, trezirea la o realitate ce nu mai corespundea așteptărilor. Clasa politică s-a dovedit a fi sub nivelul acestora¹⁶, iar noile realități geopolitice prea dure pentru ca lumea românească să nu le simtă presiunea.

Contrastul dintre ceea ce trăiseră românii până de curând și entuziasmul declanșat de realizarea unității de stat, la 1 decembrie 1918, era așa de mare, încât exista impresia că se întâmplase o minune. „În chip aproape miraculos, se întregise țara și spre răsărit și spre apus”, constată un istoric dintre cei mai reticenți în asemenea analize¹⁷. Nu e o remarcă nouă. Scriind chiar o istorie a războiului de întregire, pentru marea sinteză enciclopedică editată de Dimitrie Gusti, un elev al acestuia, Mircea Vulcănescu, o termina cu succinta reflecție despre „norocul românesc”, așa de vădit în timpul marelui război. „Norocul acesta nu trebuie însă înțeles ca un capriciu al întâmplării, sublinia autorul, ci ca un resort ascuns, care împinge toate așezările lumești spre matca firii lor adevărate”¹⁸. El înseamnă totodată și justiție divină, dacă luăm în seamă „un alt chip, mai adânc”, al poporului nostru¹⁹.

¹⁰ Apud George Damian, *Miracolul întregirii*, în „Ziua”, 1 decembrie 2008, p. 8.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi Dan Berindei, *Zi de fericită amintire, firească aleasă ca zi națională*, în „Ziua”, 1 decembrie 2008, p. 3.

¹³ Ion Țurcanu, *Învățămintele ale Marii Uniri din 1918 cu o privire specială asupra Basarabiei*, în vol. *Românii din afara granițelor țării – 90 de ani de la întregirea Regatului României*, Iași, 2008, p. 110–111.

¹⁴ *Ibidem*, p. 114.

¹⁵ M. Eliade, *Memorii, 1907–1960*, București, 1997, p. 256.

¹⁶ I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 115.

¹⁷ N. Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ediția a V-a, București, 2007.

¹⁸ Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁹ *Ibidem*, p. 139.

Între această perspectivă și restituția critică a istoriografiei de mai târziu nu trebuie să se vadă un dezacord. Revoluția bolșevică e un fapt ce a permis românilor din Basarabia să se desprindă de Imperiul rus și să voteze unirea cu țara-mamă, la 27 martie 1918, după cum destrămarea Imperiului austro-ungar avea să-i îndrepte în aceeași direcție pe românii din Bucovina (28 noiembrie) și Transilvania (1 decembrie), încheind simbolic un proces multiseclar, marea serie a unității naționale pe care o identificase A. D. Xenopol, spre a rămâne lesne de recunoscut pentru orice istoric atent la idei și fapte deopotrivă.

„Minunea” nu a durat prea mult, fiindcă la 26 iunie 1940, în înțelegere cu germanii (Pactul Ribbentrop-Molotov), sovieticii au somat statul român să abandoneze Basarabia și Bucovina de Nord, zonă pe care au și ocupat-o numaidecât, în condiții nespuse de dramatice pentru autohtoni²⁰. Se poate explica de ce recuperarea acelei zone, peste un an, a fost pentru români și o chestiune de onoare. Satisfacția revanșei a fost scurtă, iar destinul României, după ultima conflagrație mondială, cel impus de sovietici, cu tancurile, unei bune părți a continentului²¹.

Însă marea împlinire națională din 1918 n-a putut fi uitată, căci însemna, cum s-a spus, „afirmarea unui drept și întărirea unui ideal”²², elemente decisive în construcția statului modern.

ROMANIAN UNITY: A LONG-TERM HISTORICAL PROCESS (Summary)

Keywords: Great Union, Treaty of Versailles, 1918.

A century after the Great Union, the national day of Romania entails reflections from various angles, given that this day – contested *ab initio* by some – has fuelled apprehensions continuously, as if one could find in the entire history of this nation a more remembrance-worthy moment than the one when Romanians saw their state unity dream come true.

Beyond the symbolical value of the moment, there is the reality per se, from a historical and ethnocultural perspective, a reality worthy of exploring in any case, a multiple, fecund, inexhaustible reality.

Therefore, from December 1st, 1918 to this point, it has produced an entire array of restitutions – either fragmentary or global – that have included various disagreements, given that some signatory states at the Treaty of Versailles have subsequently maintained a disagreement-filled relation.

²⁰ N. Djuvara, *op. cit.*, p. 245–248.

²¹ *Ibidem*, p. 250–259.

²² G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 139.

DUMITRU VITCU*

CENTENARUL MARII UNIRI (1918–2018). FILE DE EPOPEE**

Destinul istoric al statelor mici a stat mai mereu în cumpăna jocului de interese ori al strategiilor marilor puteri; reușitele sau eșecurile lor politice au fost dependente, în mare măsură, de știința sau neștiința compatibilizării propriilor năzuințe, prin mijloace diplomatice în esență, uneori și militare, cu obiectivele granzilor. Dar, nici hazardul, configurat de contextul internațional specific oricărui moment, eveniment sau proces istoric, nu poate fi ignorat din asemenea ecuație. Cazul românesc se constituie într-un sugestiv și convingător reper în acest sens.

Spre exemplificare, ar fi de observat, mai întâi, că statul român modern a luat naștere la mijlocul veacului al XIX-lea, ca urmare a strădaniilor desfășurate pe parcursul mai multor generații, strălucind prin cea pașoptist-unionistă, dar pe fundalul „crizei orientale” și al războiului Crimeii din anii 1853–1856, ale căror efecte s-au dovedit benefice pentru cele două Principate de la Dunărea de Jos. Grație jocului schimbător al intereselor și strategiilor puterilor europene în zonă, condițiile istorice, altădată ostile, s-au arătat mai prietenoase, înlesnind, dacă nu și asigurând, materializarea idealului național, *Unirea Principatelor*, obiectiv ce putea fi – în lipsa convulsiilor externe – încă multă vreme amânat.

Prezentul rezbel – afirma cu molipsitoare încredere Dumitru Brătianu, după cele dintâi salve de tun trase, în noiembrie 1853, împotriva flotei otomane la Sinope – s-a ivit în condiții așa de favorabile Principatelor noastre, încât îmi vine să cred că providența l-a provocat într-adins pentru români, ca să le dea ocazia să facă cunoscut Europei ale lor suferințe, ale lor lupte, ale lor drepturi, necesitatea independenței lor și ca să-și dobândească rangul ce li se cuvine în marea familie a populelor civilizate¹.

Într-adevăr, ca urmare a eforturilor desfășurate cu intensitate sporită de corifeii emigrației revoluționare române în Apus², spre sfârșitul războiului, în cadrul Conferinței de pace de la Viena, în premieră absolută, un forum politic european, urmând *credoul* diplomatic formulat în anul precedent³, a consacrat năzuința moldo-valahilor spre unitate

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

** Prezentul studiu este cuprins și în sumarul „Anuarului Muzeului Etnografic al Moldovei”, tomul XVIII, Iași, Editura Palatului Culturii, 2018, p. 11–58.

¹ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934, p. 45.

² N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853–1857)*, București, 1931; Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Editura Academiei RPR, 1960, p. 125–166.

³ Vezi Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 119.

național-statală, prin sintagma *chestiunea română*⁴, ca element de garanție pentru trăinicia echilibrului postbelic. Și chiar dacă numita „chestiune” rămânea atunci reducibilă doar la abolirea protectoratului țarist asupra Principatelor și la înlocuirea sa cu garanția colectivă a marilor puteri⁵, ceea ce desigur nu atingea esența cauzei române, noua optică a diplomației europene marca revirimentul unei activități naționale românești desfășurată, deopotrivă, în manieră și prin procedee diplomatice, de frunzașii emigrației revoluționare, în corespondență directă cu obiectivele geopolitice și strategice ale viitorilor garanți.

Ceea ce a urmat, se știe. Respectând canoanele impuse prin clauzele Tratatului de pace (1856) și ale Convenției de la Paris (1858), dar speculând cu dibăcie (sau abilitate) diplomatică imperfecțiunile acestui ultim act, într-un context internațional încă agitat⁶, românii au izbutit să-și atingă țelul politic major, definit cu mult înainte și, prin Unirea Moldovei cu Țara Românească, în 1859, să pună bazele statului național modern.

Al doilea mare obiectiv sau ideal al românilor, înscris ca atare și în programul revoluției pașoptiste, *neatârănarea*, a fost atins nu ca urmare a eforturilor și acțiunilor diplomatice prelungite, desfășurate cu vigoare, pricepere și consistență mereu sporite după Unirea Principatelor, ci pe fondul izbucnirii și desfășurării noii ediții a crizei orientale din anii 1875–1878, ilustrată prin războiul ruso-turc – cu participare românească – încheiat prin tratatele de pace de la San Stefano (martie 1878) și Berlin (iulie 1878). Pentru România, atât cedarea sudului Basarabiei, ce fusese restituit Moldovei prin deciziile Congresului de pace de la Paris, cât și compensația teritorială numită Dobrogea, măsuri impuse unilateral de Rusia la sfârșitul războiului, s-au efectuat în pofida dezacordului și a protestelor oficiale vehemente ale guvernului de la București și ale întregii clase politice din spatele acestuia, întruchipată prin binomul putere-opoziție.

De remarcat ar fi un lucru: dacă în privința retrocesiunii celor trei județe sud-basarabene (Cahul, Bolgrad și Ismail), recuperate norocos de Moldova în 1857, partea acum vătămată, România, fusese preavizată de aliatul conjunctural, Rusia⁷, în privința compensației teritoriale oferită, la schimb, de marea împărăție pravoslavnică, reacția românească s-a dovedit cel puțin bizară. Refuzul constant și categoric al autorităților politice românești, implicit al opiniei publice, de a accepta ideea schimbului – invocând garanția integrității teritoriale a statului român asumată de Rusia prin convenția din 4 aprilie 1877 – a generat o gravă deteriorare a relațiilor între foștii aliați, împinsă până în pragul unui conflict armat. Dar, în lipsa oricărui sprijin politic sau diplomatic din partea puterilor europene contactate în acest sens, România a fost constrânsă să accepte condițiile impuse de semnatarii Tratatului de pace de la Berlin pentru recunoașterea independenței sale naționale, între care se afla și modificarea propriilor fruntarii, prin retrocedarea județelor sud-basarabene Imperiului țarist, dar și prin încorporarea provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră, Dobrogea, cândva aparținând Țării Românești, în limitele teritoriale ale statului român independent.

⁴ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, Editura Junimea, 1975.

⁵ *** *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, tomul II, ed. D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Ghenadie Petrescu, București, 1889, p. 616, 624, 638, 642.

⁶ T. V. Riker, D. Litt. Oxon, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856–1866*, ediție anastatică de Dan Jumară, Iași, Editura ALFA, 2000.

⁷ Dumitru Vitcu, *Rusia și rectificarea granițelor României în 1878. Reacții și atitudini politice, controverse istoriografice*, în *AIIX*, tomul XLVI, 2009, p. 315–346; idem, *Sudul Basarabiei în ecuația schimbului teritorial impus României în anul 1878*, în vol. *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, coord. Gh. Cliveti, Gh. Cojocaru, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 562–582.

Fără a mai relua sau detalia împrejurările, argumentele și controversele generate de acțiunile și atitudinile politice circumscrise momentului istoric respectiv⁸, subliniem doar că prin cuprinderea Dobrogei în granițele României independente, în noiembrie 1878, se realiza, de fapt, și primul pas pe calea desăvârșirii unității naționale.

În sfârșit, al treilea mare obiectiv românesc, configurat în același „secol al naționalităților”, dar temeinic cristalizat și propovăduit cu sporită capacitate de iradiere la începutul celui următor, *desăvârșirea unității naționale*, s-a materializat în împrejurările binecunoscute astăzi, după un veac de la consumarea evenimentelor istorice circumscrise „Marelui Război”, așa cum a mai fost reținută în memoria colectivă prima conflagrație mondială.

Știm bine că atât în perioada premergătoare fatidicului an 1914, cât și în vremea neutralității armate, cu atât mai mult după decizia înregimentării țării alături de puterile Antantei (1916), clasa politică românească și factorii decizionali au optat pentru soluția dătătoare de speranțe în direcția aducerii la matcă a românilor din cuprinsul Imperiului Austro-Ungar, dar nu și a confracțiilor basarabeni! Schimbarea de macaz în politica externă românească, prin abandonul Triplei Alianțe (de care România era legată printr-un tratat de aderare încă din 1883, reînnoit apoi periodic, ultima oară în februarie 1913), urmat de orientarea către puterile Antantei, incluzând alianța cu Rusia, excludea din start orice iluzie ori speranță în această direcție, chiar dacă voci singulare din interior (precum N. Basilescu ori Constantin Stere) sau din afară (fostul ambasador american la București, Horace Knowless) apreciau ca posibil un astfel de epilog, anticipând, probabil, victoria Puterilor Centrale și abandonul firesc al visului transilvan.

Or, în chip paradoxal, față de grelele încercări prin care a trecut țara în vremea războiului, culminând cu înrobitorile condiții impuse României prin pacea separată de la Buftea – București în primăvara anului 1918, finalul acestuia se va dovedi apoteotic pentru românii înstrăinați, deopotrivă, în teritoriile stăpânite anterior de foștii adversari sau aliați, sfidând, parcă, cele mai optimiste proiecte, năzuințe sau așteptări ale autorităților politice de la București. Logica elementară nu îngăduia, nici în preajma declanșării flagelului mondial, nici după intrarea României în război și nici spre sfârșitul conflagrației, anticiparea dublului câștig teritorial (și național) spre vest, ca și spre est⁹. Și totuși, fără a ignora contribuția și sacrificiile majore (materiale, morale și umane) din vremea războiului, prin concursul fast al împrejurărilor istorice, întărit ulterior de marile puteri ale vremii, micul Regat de la Dunărea de Jos – apreciat îndeobște ca stat de rang

⁸ Idem, *Dobândirea și integrarea Dobrogei la România în preocupările omului politic Mihail Kogălniceanu*, în vol. *Dobrogea, 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul European*, coord. Valentin Ciorbea, Constanța, Editura Ex Ponto, 2008, p. 194–208; idem, *Întregirea națională a României și stângăciile politice ale începutului de drum*, în „Zargidava”, Bacău, XVI, 2017, p. 209–219.

⁹ „România Mare nu s-a făcut nici după concepțiile d-voastre politice, nici după planurile noastre”, răspundea Al. Marghiloman, în ziua de 17 decembrie 1919, de la tribuna Camerei, adversarilor săi, care nu încetau a-l face țap ispășitor pentru semnarea clauzelor înrobitoare ale păcii de la Buftea – București, ignorând, cu bună știință, împrejurările în care *lordul valah* acceptase preluarea mandatului de prim-ministru. Continuându-și pledoaria, liderul conservator și marele orator afirma: „Dacă se reușea, în concepția politică în care am început noi războiul, așa este că Basarabia era pentru totdeauna pierdută pentru România? [...] Domnilor, își închipuie cineva că, triumfând lângă Rusia, ar fi consimțit ea vreodată ca Basarabia să se întoarcă la sânul patriei-mume? [...] Va să zică, domnilor, dacă reușea o concepție politică, pierdeam Basarabia; dacă reușea până la capăt altă concepție politică, nu aveam Ardealul! Și atunci, domnii mei, să ne plecăm fruntea înaintea unui geniu mai mare decât al nostru, înaintea unei Pronii, care a fost mai înțeleaptă decât noi. Numiți-o Providență, numiți-o geniuul rasei, botezați-o cum veți voi, să știți că România a ieșit din instinctul tuturor românilor, nu din calculele făcute de unii” (Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare. 1895–1920*, vol. II, ediție și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2014, p. 1022).

secund la începutul conflagrației – a putut deveni România Mare din finalul aceluiași an. Rezumând, cele trei momente cardinale ale istoriei noastre moderne, respectiv: 1859, 1877–1878 și 1918, au beneficiat din plin de oportunitățile deschise de contextul politic internațional, Pronia cerească fiind de partea românilor. Vom stăruî, în continuare, asupra celui consumat în urmă cu un veac.

*
* *

România și „Marele Război”

Dispusă geografic ca o semilună pe lanțul munților Carpați, România despărțea, la începutul flagelului mondial, avantajând ori stânjenind în egală măsură și concomitent, cele două tabere aflate în conflict: spre răsărit era Rusia, reprezentând Antanta, implicat pericolul încă potențial al expansionismului spre sud-estul continentului, căruia-i căzuse victimă, în urmă cu peste un secol, jumătate din teritoriul Moldovei; spre Apus, ca și spre Nord, românii aveau în fața ochilor alternativa primejdiei austro-ungare, verificată iarăși dureros pentru ei prin menținerea celor aproximativ patru milioane de conaționali sub opresiunea coroanei bicefale. Prin urmare, oricare ar fi fost direcția opțiunii românești în momentul izbucnirii războiului, aceasta presupunea, invariabil, renunțarea deliberată la îndeplinirea unuia sau altuia dintre componentele esențiale ale obiectivului național.

Din rațiuni deplin lămurite¹⁰, la scurt timp după izbucnirea războiului, România a optat pentru soluția neutralității armate, continuând însă să desfășoare o intensă activitate diplomatică cu ambele tabere aflate în conflict. Dar neutralitatea, în împrejurările politico-militare general-europene, ca și în cele specifice României, a însemnat doar amânarea intervenției, nicidecum renunțarea la luptă, al cărei obiectiv fundamental era bine cunoscut: eliberarea provinciilor românești aflate sub dominații străine. În tot cursul celor doi ani de expectativă armată, acțiunile politice oficiale românești, ca și starea de spirit generală în opinia publică, au fost urmărite cu atenție de mediile de informare din Europa și de peste Ocean. Aproape în totalitate, acestea relevau faptul că politica externă a României era complet subordonată obiectivului ei național și că deosebirile de opinie la nivelul factorilor de decizie vizau doar alegerea căilor mai potrivite momentului pentru atingerea acelui obiectiv.

Prelungirea expectativei armate și amânarea deciziei chiar și după intrarea Italiei în război (mai 1915) creaseră multora iluzia că neutralitatea urma a fi extinsă pe toată durata conflictului. Desigur, soluția convenea mai mult Puterilor Centrale, care s-au și grăbit să reînnoiască României vechile promisiuni, ori să-i facă altele noi, care să-i răsplătească neamestecul. Ulterior, pe fondul complicațiilor militare generate de ofensiva prelungită a trupelor germane pe frontul apusean, presiunile diplomatice pentru atragerea României în război au sporit într-atât, încât au dobândit, în cele din urmă, caracter ultimativ. Vital interesată în intervenția rapidă a armatei române pe frontul răsăritean, pentru a diminua presiunea inamică la Verdun, Franța a acționat cu egală stăruință și pentru acceptarea de către aliații ei, în primul rând de către Rusia, a pretențiilor formulate de guvernul român.

¹⁰ Vezi, îndeosebi: Glenn E. Torrey, *Rumania and the Beligerents, 1914–1916*, în „Journal of Contemporary History”, vol. I, 1966; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, vol. I–II, ediția a III-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914–1916)*, București, Editura Științifică, 1972; *Istoria românilor*, vol. VII, tomul 2, *De la Independență la Marea Unire (1878–1918)*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 2015.

Conduita cabinetului liberal condus de Ion I. C. Brătianu, dictată nu numai de rațiuni politico-strategice, dar și economice (în perspectiva războiului de lungă durată), a reținut, firesc, atenția analiștilor și comentatorilor străini, care au formulat interesante puncte de vedere privind șansele României în oricare dintre ipostazele posibile față de conflictul general¹¹. Încercând, bunăoară, a desluși resorturile intime care dictaseră conduita politică a factorilor decizionali români la începutul războiului, unul dintre ei nota, în coloanele marelui cotidian american „The New York Times”, în aprilie 1915, marea dilemă ce-i stăpânea pe aceștia:

[...] este destul de greu de spus dacă ei preferă o Românie mai mare, cu Transilvania și Bucovina, dar fără Basarabia și cu îndoielnica prietenie a Rusiei, ori cu dobândirea Basarabiei și, implicit, prin acceptarea subjugării pe mai departe a românilor din Transilvania, Crișana, Maramureș și Bucovina¹².

Obiectivul politic și național nu doar a guvernului liberal, care avea să definească, de altfel, caracterul participării României la Primul Război Mondial, a fost relevat și argumentat admirabil de către juristul și parlamentarul Neculai Basilescu în cuprinsul unui comentariu publicat în „Journal de Genève”, reluat și tipărit apoi și în coloanele presei de peste Ocean, în vara anului 1915. Afirmând că România era „singura putere europeană care nu pune în discuție simple pretenții, ci drepturi istorice legitime”, universitarul bucureștean adăuga:

[...] astăzi, când principiul naționalității pare să triumfe, când în numele acestuia Rusia promite polonezilor reconstituirea vechiului lor regat; când Italia este în ajunul realizării viziunii dantești a unității poporului ei; când Serbia năzuiește la un teritoriu de trei ori mai mare decât posesiunile sale actuale; când Franța reclamă Alsacia și Lorena; când fiecare beligerant dorește să aibă partea sa mai mult ori mai puțin îndreptățită din prada de război, de ce România, singură, să-și vadă drepturile disprețuite, aspirațiile nesocotite?¹³

Invocând același principiu al libertății popoarelor, de care făceau atâta caz statele antantiste și către care se îndreptau cvasi-totalitar simpatiile românești în deceniul premergător¹⁴, Basilescu apela la formula rămasă celebră din Codul lui Justinian, *restitutio in integrum*, pentru a legitima drepturile sacre ale țării asupra tuturor provinciilor ei înstrăinate și pentru a înlesni astfel cititorului străin înțelegerea deplină a idealului național românesc.

În numele și pentru înfăptuirea acestui ideal, guvernul român a perseverat în impunerea propriilor condiții la masa negocierilor purtate în răstimp cu reprezentanții

¹¹ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Dileme și opțiuni politice românești în anul 1914. Percepții și profeții americane*, în vol. *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, coord. Flavius Solomon, Andrei Cușco și Mihai-Ștefan Ceașu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016.

¹² Idem, *Românii în presa americană 1859–1918*, în *AIIAI*, tomul XXIII/1, 1986, p. 83–98.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Doar cunoscuta revistă ieșeană „Viața Românească”, în frunte cu Constantin Stere, Radu Rosetti, Alexis Nour și alții, s-a situat, în agitații ani ai neutralității, împotriva curentului majoritar, dominant pro-antantist, propovăduind alianța cu Puterile Centrale și respingerea oricărei apropiieri de Rusia. Comentând cele două opțiuni, evident contrare, istoricul Ion Agrigoroaiei apreciază că alternativele nu se excludeau, ci semnificau doar percepții diferite în privința succesiunii etapelor ce trebuiau parcurse pentru realizarea marelui obiectiv național. Vezi *Iașii și unirea Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918)*, Iași, Editura Junimea, 2018, p. 17–29.

puterilor Antantei, conduită interpretată de către unii comentatori politici drept „egoism național”. Pe fondul complicațiilor militare generate de ofensiva prelungită a trupelor germane pe frontul apusean, eforturile diplomatice pentru atragerea României în război împotriva Puterilor Centrale, sporind exponențial, au impus strategii corespunzătoare. Colonelul american Stanley Washburn, corespondent de război al ziarului „Times”, referindu-se la acțiunile Antantei din vara anului 1916, scria într-un raport transmis redacției că „asupra generalului Alexeev, șeful Statului Major al Armatei ruse, se exercită o intensă presiune din partea comandamentelor francez și englez, pentru a forța România să intre în război”¹⁵. Telegramele semnate de acesta din urmă, la 22 iunie, și de către generalul francez Joffre, la 6 iulie 1916, se încheiau printr-o formulă identică: „Situția poruncește românilor de a se alătura nouă *acum, ori niciodată*”¹⁶.

Dacă numai libera trecere îngăduită armatelor ruse spre Balcani era considerată de mare valoare strategică, pentru că ar fi oferit frontului sudic potențialul rol decisiv în tranșarea victoriei, cooperarea directă a României, cu resursele ei umane și materiale, de partea puterilor antantiste era apreciată de analiști drept „cheie a întregii situații balcanice” – cum se exprima, bunăoară, Joseph Reinach, expert militar al ziarului francez „Le Figaro” – și anticipată ca „eveniment de cea mai mare importanță în desfășurarea războiului”. Nu întâmplător, guvernul francez, prin mijlocirea ambasadorului Franței la București, cerea, la 9 iulie 1916, intervenția imediată a României, după ce toate condițiile puse de aceasta fuseseră (se spunea) acceptate. Pe de altă parte, încă de la aprinderea flagelului, Germania promisese României Basarabia, parte din Bucovina (cu județele Rădăuți și Suceava) și unele concesii pentru românii transilvăneni, concesii care, din păcate, s-au lovit de ostilitatea aliatului bicefal, exprimată prin refuzul constant al Budapestei.

Precum se știe, la 4/17 august 1916, prim-ministrul român Ion I. C. Brătianu și miniștrii Franței, Angliei, Rusiei și Italiei la București semnavă, după anevoioase negocieri¹⁷, Tratatul de alianță și Convenția militară privind intrarea României în război alături de Antantă și recunoașterea dreptului statului român de a reuni la Patria-mamă toate provinciile românești (delimitate într-un articol special) din cuprinsul monarhiei Austro-Ungare. Desigur, nu și pe cea de dincolo de Prut, rămasă sub stăpânirea... aliatului țarist! Această recunoaștere simultană și colectivă a unor drepturi istorice legitime reprezenta unul dintre marile succese ale diplomației românești de până atunci, ilustrând, totodată, abilitatea, dăruirea și demnitatea vrednicului negociator român.

Și chiar dacă tratatul nu oferea, prin el însuși, certitudinea împlinirii idealului național, oricum făcea realizarea posibilă, firește, prin imensele sacrificii umane și resurse materiale preținse întregului popor. Era, precum s-a mai spus, una dintre etapele necesare pe calea deplinei afirmări a unui drept sacru și inalienabil al națiunii române. Consiliul de Coroană, întrunit la Palatul de la Cotroceni în ziua de 14/27 august și reunind, în afara membrilor guvernului, pe șefii de partide, foștii prim-miniștri și foștii președinți ai Camerei, a ratificat – după aprinse dezbateri, care au relevat și poziții rezervate față de natura deciziei – cele două acte fundamentale care reglementau condițiile participării României în război.

În seara aceleiași zile, ministrul român la Viena, Edgar Mavrocordat, prezenta Ministerului de Externe al Austro-Ungariei declarația de război, ce-i parvenise însă,

¹⁵ Ion Stanciu, *Stanley Washburn an American War Correspondent on the Romanian Front*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 7, 1976, p. 695–717.

¹⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, vol. I, ediția a II-a, București, 1925, p. 174 și urm.

¹⁷ Pentru mărturia premierului român, vezi Dumitru Preda ș.a., *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare (1914–1916)*, vol. I, București, Editura Militară, 1996, p. 31.

potrivit „însemnărilor zilnice” ale lui N. Iorga¹⁸, cu o săptămână înainte și care menționa, între altele:

Războiul la care ia parte întreaga Europă pune în discuție cele mai grele probleme, atingând dezvoltarea națională și chiar existența statelor. România, împinsă de dorința de a contribui să grăbească sfârșitul conflictului și sub imperiul necesității de a-și salva interesele sale, se vede nevoită să intre în luptă alături de aceia care pot să-i asigure înfăptuirea unității sale naționale¹⁹.

Declanșată într-un moment neprielnic din punct de vedere militar pentru dânsa, dar impusă și având urmări favorabile pentru aliații confrunțați cu mari dificultăți pe fronturile de vest (Somme și Verdun) și de est (în Galiția), intervenția românească în Transilvania, în noaptea de 14 spre 15 august 1916, semnifică începutul unui război național și popular, de eliberare și întregire. Entuziasmul cu care ostașii români s-au angajat în luptă din primele clipe era comparabil doar cu bucuria confrăților eliberați²⁰. Exemplara cooperare între armata română și populația localităților eliberate s-a exprimat nu numai prin acțiunile acestora din urmă, vizând aprovizionarea trupelor cu alimente, efectuarea transporturilor de muniții, ori executarea lucrărilor genistice, ci și prin participarea directă la luptă, cu arma în mână, a numeroșilor voluntari transilvăneni.

Dar ofensiva pe frontul transilvan – începută în condițiile cunoscute și fără a se fi respectat, de către aliați, angajamentele asumate solemn, odată cu semnarea convenției militare, adică atacul simultan al generalului rus Alexei Brussilov în nord, pe frontul galițian, și al generalului Maurice Sarrail în sud, la Salonic – a trebuit să fie foarte curând oprită, iar planul campaniei modificat prin transferul centrului de greutate al operațiunilor din Carpați spre noul front deschis, de trupele germano-bulgare, în sudul Dobrogei. Deliberat, Puterile Centrale au acordat atenție specială acestor două fronturi, apreciindu-se că aici se putea obține un important succes nu numai militar, dar și material și moral. În consecință, Comandamentul german, avantajat de situația creată pe frontul de vest, a concentrat pe frontul românesc nu mai puțin de 40 de divizii, realizând aici o covârșitoare superioritate numerică și tehnică.

Acea superioritate a determinat, precum se știe, replierea succesivă a liniilor românești de rezistență, după lupte îndârjite în Transilvania, în trecătorile Carpaților, apoi pe dealurile și șesurile Olteniei și ale Munteniei. Pentru evitarea dezastrului și înlesnirea retragerii marilor unități ale armatei române spre est, presate de focul nimicitor al forțelor inamice, s-a recurs chiar la sacrificarea unor efective, destinate să reziste pe poziții și să întârzie, astfel, cât mai mult cu puțință înaintarea dușmanului. Bătălia de la Sibiu, luptele dintre Sibiu și Brașov, din defileurile Jiului, Oltului și Prahovei, cele de la Căineni, Bran, Predeal, Bratocea și Oituz, apoi de la Argeș-Neajlov (unde o întreagă divizie, comandată de generalul Alex. Socec, a fost complet distrusă)²¹, precum și toate cele care au urmat în perioada retragerii pe aliniamentul Carpații Răsăriteni – Siret – Dunăre au reliefat pregnant vitejia, curajul și spiritul de jertfă al ostașilor români, care au reușit, cu prețul unor mari eforturi și sacrificii, să contracareze ascendentul tehnic și numeric inamic și să oprească tăvălugul la „porțile de sud ale Moldovei”.

¹⁸ N. Iorga, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 – martie 1920)*, vol. I, București, f.a., p. 302.

¹⁹ Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprea, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979, p. 142.

²⁰ Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916–1917*, București, Editura Militară, 1967, p. 52.

²¹ Petre Otu, *Mareșalul Constantin Prezan. Vocația datoriei*, București, Editura Militară, 2008, p. 111–119.

După patru luni și jumătate de aprige încleștări, campania anului 1916 pe frontul românesc se încheia fără ca intențiile mărturisite de adversari să se materializeze. În pofida grelelor pierderi suferite deopotrivă în oameni și materiale, estimate la aproximativ 3/4 (în alte surse, 2/3) din suprafața țării și la 2/3 din efectivul combatant²², armata română nu a putut fi distrusă, inamicul recunoscând cu franchețe:

Noi am respins armata română, dar n-am izbutit s-o nimicim. A trebuit să lăsăm în Dobrogea și Valahia forțe pe care, înainte de intrarea României în război, le-am folosit pe frontul oriental, pe cel occidental sau în Macedonia. Cu toată victoria noastră asupra armatei române, eram mai slabi ca înainte în ce privește desfășurarea generală a războiului²³.

În aprecierea bilanțului acelei campanii pentru România, trebuie avute în vedere, în egală măsură, cauzele interne care au concurat la căderea sub ocupație a celei mai mari părți din trupul țării (dotarea tehnică necorespunzătoare, insuficienta pregătire a rezerviștilor, greșelile de comandament ș.a.), ca și factorii externi, numind astfel atitudinea Aliatilor. Materialul de război englez și francez făgăduit sosea prin Rusia cu mare întârziere și adesea descompletat în timpul tranzitului; promisa ofensivă conjugată pe fronturile din Galiția și Salonic a fost amânată nejustificat; efectivele rusești, mult reduse față de promisiuni, au intervenit târziu și fără energie; acestea au început să pătrundă masiv abia după ce inamicul intrase în București și se apropia amenințător de Moldova. De altfel, comandamentul țarist nici nu intenționase până atunci să ofere un sprijin substanțial armatei române, apreciind – prin cuvintele generalului rus Alexeev – că „România se apără pe Siret”²⁴.

Constantin Kirițescu găsea explicația acelei atitudini în cuprinsul faimosului „raport Polivanov”, care dezvăluia nesinceritatea aliatului:

Dacă împrejurările s-au dezvoltat astfel încât convenția militară și politică din 1916 cu România s-ar putea realiza complet, s-ar crea astfel în Balcani un stat foarte puternic, compus din Moldova, Valahia, Dobrogea, Transilvania, Banatul și Bucovina, cu o populație de aproape 13 milioane de locuitori. Este evident că nu s-ar putea conta ca acest stat să rămână amical față de Rusia și că el nu ar năzui să-și realizeze aspirațiile naționale asupra Basarabiei. În Balcani, el s-ar strădui, de asemenea, să contrabalanseze influența Rusiei și, fiind dat caracterul latin predominant al populației sale, el s-ar găsi sub marea influență politică a Italiei și Franței. Iată de ce năruirea visurilor României, în ceea ce privește voința ei de a ajunge o mare putere în proporțiile arătate mai sus, nu este contrară intereselor politice ale Rusiei²⁵.

Numai că obiectivul urmărit de România atunci nu era de a ajunge o mare putere, ci de a ajunge o Românie a tuturor românilor, chiar dacă aderarea la Antanta însemna focalizarea atenției doar spre conaționali din cuprinsul Imperiului bicefal și, implicit, sacrificarea – cel puțin pentru o vreme – a celor viețuind dincolo de Prut.

În timp ce teritoriul țării cădea sub ocupația dușmanului, autoritățile au luat măsuri în vederea evacuării ministerelor și altor sedii ale instituțiilor centrale, precum și a

²² Generalul G. A. Dabija, *Armata română și războiul mondial (1916–1918)*, vol. III, București, 1928, p. 642–644; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 469; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 703.

²³ Erich von Ludendorff, *Amintiri din război*, București, 1919, p. 331.

²⁴ Ion Cușșă, *op. cit.*, p. 92; vezi și *** *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Mărturii*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 874 și urm.

²⁵ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 348.

mașinilor și utilajelor aparținând industriei de război, în Moldova. Au fost evacuați, de asemenea, recruții anilor 1917–1920, răniții și bolnavii, prizonierii de război și cei aproximativ 30 000 de cetățeni ai statelor cu care România se afla în război. În afara acestora, spre Moldova s-au revărsat o mare mulțime de oameni, populație civilă, aparținând tuturor categoriilor sociale.

Convoiuri întregi de mii și mii de fugari – consemna un contemporan – cu ochii zăpăciți, cu fața trasă, cu hainele în neorânduială, abia se mișcau, gâfâind, în lungul drumului. Mame cu copii în brațe sau cu ei de mână, moșnegi ducând carul cu boi în care și-au pus toată averea: nevasta, copiii cu câteva țoale, toți se mișcă în lungul drumului, în preajma armatei, ca și cum ar căuta sprijin în puterea ce reprezintă²⁶.

Un alt martor ocular al „odiseei” românești din acea iarnă cumplită, N. A. Bogdan, scria:

[...] precum în două-trei săptămâni de la începerea venirii călătorilor munteni în Iași, toate locuințele disponibile fură închiriate, e lesne de crezut că, nu cu multă ușurință, căldurile noi de musafiri mai puteau să se opoșească în bătrânul și sărăcăciosul Iași, care până mai ieri fusese larg pentru ai săi și (pentru) puținii călători ce din când în când îl vizitau ca pe un sălaș curios al vechilor ursitori și făuritori ai Unirii tuturor românilor.

După evaluările făcute de factorii în drept, populația flotantă, civilă și militară, evacuată în Moldova se ridica la mai bine de un milion și jumătate de suflete, care se suprapunea populației existente aici²⁷.

Viața Moldovei în acei ani concentra dramatic întreaga istorie românească. Acolo s-a adunat „toată vlaga țării”, adică „minte care plănuiește și brațul care lovește”. În acele împrejurări grave pentru destinul neamului, orașul Iași a devenit capitala unei țări reduse la mai puțin de o treime din fostul ei teritoriu, centrul refacerii și al „rezistenței până la capăt”. Iarna timpurie, gerul persistent, lipsa alimentelor, a combustibilului și a medicamentelor, aglomerația și insuficiența adăposturilor au dus la izbucnirea molimelor, a tifosului exantematic în primul rând, care au făcut în foarte scurt timp zeci de mii de victime. Numai la Iași mureau zilnic 400–500 de oameni, care erau duși în gropi comune²⁸. Aici, în Moldova, afirma Take Ionescu în septembrie 1917, „tifosul exantematic ne-a costat mai mult decât zece bătălii”²⁹. Conform unei statistici americane întocmită la sfârșitul anului 1916, România pierduse numai până atunci aproximativ 100 000 de oameni, pierdere amplificată de cei 150 000 de răniți și de 250 000 de prizonieri.

Acest tragic bilanț al campaniei militare din primele patru-cinci luni ale războiului n-a putut ucide nici zdruncina speranța poporului român în victoria cauzei sale naționale. Mihail Sadoveanu scria în ziarul „România”, din 2 februarie 1917, că în acele grele încercări „energiile latente ale națiunii s-au deșteptat și s-au încordat. Tot poporul s-a strâns într-un bloc sub izbitura de val a nefericirii”. De la tribuna Parlamentului, în presă, în diferite întruniri publice, reprezentanți ai vieții publice și politice, personalități de frunte ale spiritualității românești, au combătut resemnarea și defetismul, au îmbărbătat opinia

²⁶ General C. Găvănescu, *Epopoea română. Războiul nostru pentru întregirea neamului*, Iași, 1918, p. 55; Petre Grigorescu, *Însemnări din pribegia războiului, 1916–1918*, Constanța, 1929, p. 20.

²⁷ Ion Agrigoroaiei (coord.), *Orașul Iași. „Capitala rezistenței până la capăt” (1916–1917)*, Iași, Editura Junimea, 2016, p. 132–133.

²⁸ *Apud* Petre Grigorescu, *op. cit.*, p. 14.

²⁹ Victor Atanasiu ș.a., *op. cit.*, p. 252.

publică, menținându-i trează încrederea în izbândă. În acest cadru s-a procedat la reorganizarea armatei române, la refacerea efectivelor, completarea armamentului și echipamentului cu acel primit din Anglia și Franța, la o instruire corespunzătoare. De la 14 ianuarie și până în iulie 1917, conform notațiilor generalului G. A. Dabija, „armata română s-a reorganizat și instruit ca să corespundă nevoilor războiului ce-l purta”³⁰. În acțiunea de reorganizare a armatei, comandamentul și trupele române au primit un sprijin deosebit din partea misiunii militare franceze condusă de generalul Henry Mathias Berthelot.

Desfășurată pe fondul preocupărilor unor cercuri politico-diplomatice reprezentând marile puteri în direcția sacrificării României, în cadrul unor planuri de împărțire a zonelor și sferelor de influență³¹ și, concomitent, cu vizita la Iași a unor înalte oficialități franceze (ministru Municiilor Albert Thomas), belgiene (ministru E. Vanderwelde) ori americane (generalul Hugh L. Scott), această acțiune a avut ca epilog entuziasta primire făcută, în zilele de 7–8 iunie 1917, voluntarilor transilvăneni și bucovineni recrutați în Rusia dintre prizonierii din armata austro-ungară. Încadrarea lor în armata română, în scopul mărturisit al fortificării ei, semnifică unitatea de luptă a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, dimensionând idealul comun de refacere a țării, de clădire a unei României întregite³².

După ce, în martie 1917, regele Ferdinand făgăduise soldaților pământ și o mai largă participare la viața politică, în mai s-a trecut la dezbaterile în Parlament a reformelor agrare și electorale, pentru ca în iunie acestea să fie incluse în Constituție. Într-un cadru teritorial mult restrâns,

[...] viața noastră de stat – scria ziarul „Mișcarea” – a atins o intensitate pe care n-a cunoscut-o niciodată, iar poporul român a dovedit că posedă o rezervă de forță inepuizabilă și veșnic tinerească. Dacă în prima fază a războiului România a dovedit a ști să lupte în cele mai grele condițiuni și nu știe să tremure în fața celei mai furtunoase primejdii, în cea de a doua fază a războiului, ea a dovedit lumii întregi că forța de viață a poporului român este nesecată și că această forță face minuni³³.

Intrarea în luptă a trupelor române reorganizate și refăcute a avut loc în prima decadă a lunii iulie 1917. Pentru vara aceluiași an, inamicul preconiza dezlănțuirea unei mari acțiuni ofensive concentrice pe frontul din Moldova, în sectorul Nămolosa, vizând spulberarea rezistenței româno-ruse – facilitată de situația revoluționară din Imperiul țarist – și scoaterea României din rândul cobeligeranților. Un amplu plan ofensiv fusese însă elaborat și de Comandamentul român, în colaborare cu cel aliat, a cărui desfășurare urma să aibă ca centru de greutate tot zona Nămolosa, acesteia articulându-i-se și o acțiune de aceeași natură în zona Mărăștilor. Aici, la Mărăști, a și început de altfel, în dimineața de 9 iulie 1917, ceea ce tradiția va prelua sub numele de „triumful eroic Mărăști – Mărășești – Oituz”³⁴.

³⁰ General G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916–1918)*, vol. IV, București, 1936, p. 26.

³¹ I. Agrigoroaiei, *Poziția marilor puteri față de România, 1914–1918*, în *România în istoria universală*, vol. I, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1986, p. 448.

³² Dumitru Vitcu, „Episodul” Darnița în epopeea întregirii naționale. O reevaluare, în *CC*, serie nouă, nr. 6–7 (16–17), 2000–2001, p. 267–277.

³³ Apud Ion Agrigoroaiei, *Importanța istorică a victoriilor din vara anului 1917 în context internațional*, în vol. *România în istoria universală*, vol. II/1, Iași, 1987, p. 142.

³⁴ Florian Tucă, *Triumful eroic: Mărăști, Mărășești, Oituz*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 19.

Faptele de arme săvârșite de oștirile române în crâncenele bătălii din iulie–august 1917, sub deviza-legământ „pe aici nu se trece”, eroismul și uitarea de sine ridicate pe treptele supreme ale sacrificiului pentru gloria patriei au făcut să se spulbere toate visurile de cucerire a ceea ce mai rămăsese din Moldova și, totodată, să arate dușmanului – după cum declara solemn unul dintre eroii acelor bătălii, generalul Eremia Grigorescu – că românii nu au de dat din pământul scump al țării decât locuri de mormânt. Adresându-se ostașilor supraviețuitori din subordinea sa, afirma:

[...] prin rezistența îndârjită ce ați opus cu piepturile voastre, la Mărășești și Muncelu, năvălirii dușmanului cotropitor, ați făcut să se întunece visurile de cucerire ușoară a părții ce ne-a mai rămas din scumpa noastră țară. [...] Ați făcut să reînvie în mintea tuturor amintirea glorioasă a faptelor străbunilor noștri. Ați atras admirația lumii întregi. Din sângele vostru se va ridica, curat și măreț, o Țară românească a tuturor românilor³⁵.

Într-adevăr, „Mărășești fu mormântul iluziilor germane”. Comunicatele referitoare la evoluția operațiilor militare, ordinele de zi și corespondențele de presă date publicității în acele zile evidențiau, în fața opiniei publice interne și internaționale, dârzenia inimaginabilă a ostașului român, călăuzit și de destoinicia comandantului său, dar mai ales de noblețea idealului pentru care luase arma în mână. „Zilele de glorie ale acestui sat din Moldova – scria Octavian Goga despre sângeroasa bătălie a Mărășeștilor – trebuie să fie zilele de înaltă pedagogie națională, care va îndruma viitorul”³⁶.

Manifestul către țară, dat de rege și guvern cu prilejul împlinirii unui an de la intrarea României în război, dezvăluind caracterul just al participării țării în conflict, releva cu limpezime:

[...] ori izbutim să înfigem steagul românimii dincolo de munte, ori s-ar stinge viața noastră dincoace de munte [...]. Prin suferințele noastre vom câștiga dreptul la viață al românilor de pretutindeni, singura viață care are preț pentru noi toți. Sus inimile și, strâns uniți împrejurul steagului acoperit de glorie prin vitejia ostașilor, să nu iasă din piepturile noastre decât un singur strigăt: înainte pentru România Mare!³⁷

Ziarele ce apăreau atunci la Iași subliniau zi de zi bravura și jertfele armatei române în acele bătălii de importanță capitală, atât pentru destinele neamului, cât și pentru soarta războiului, în general. Pentru a doua oară în cursul războiului – se afirma într-un articol – frontul român devenea teatrul luptelor celor mai intense și căpăta o însemnătate majoră pentru desfășurarea întregii campanii europene. Iar luptele au demonstrat cu prisosință, în chipul cel mai dureros pentru germani, că „armata română refăcută este un factor peste care nu se poate trece atât de ușor. Și această dovadă li se făcea tocmai în momentul când hoardele teutone se aruncaseră asupra frontului cu nădejdea că aici aveau să înregistreze o victorie deosebită”³⁸.

Bătălia de la Mărășești, prin durata, prin proporțiile și intensitatea ei, rămâne – după expresia poetului Octavian Goga – „una dintre cele mai formidabile vărsări de sânge ale Marelui Război”³⁹; încercarea dușmanului de a scoate România din luptă s-a

³⁵ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 741.

³⁶ „România”, Iași, 8 august 1917.

³⁷ „Mișcarea”, Iași, 15 august 1917.

³⁸ I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Rezistența română din 1917 reflectată în presa din orașul Iași*, în *CI*, serie nouă, vol. XI, 1980, p. 437–446; vezi și *Orașul Iași – „Capitala rezistenței...”*, p. 170.

³⁹ „România”, 8 august 1917.

soldat cu pierderea pentru el a 60–65 000 de soldați și ofițeri morți, răniți și dispăruți. Succesul obținut a fost însă plătit cu un însemnat tribut de sânge. Armata română a pierdut, la rându-i, aproximativ 27 000 de oameni, despre care cei care i-au văzut luptând și suferind relatau cu superlativă admirație:

O măreție nespusă se revarsă din acești soldați îmbrăcați în uniforme zdrențuite și dintre care mulți nu mai au nici echipament, nici mântăi, nici încălțări. Acești oameni se luptă de șase luni fără o zi de odihnă, fără să se înfrupte niciodată de dulceața cantonamentului. În prima linie, întotdeauna, mereu. Au văzut tot, au cunoscut tot, au îndurat tot: îmbătarea celor dintâi izbânzi, groaza celor dintâi înfrângeri, sfârșeala acestei goane înnebunitoare de la Carpați la Dunăre și de la Dunăre la Carpați pentru a ține piept îndoitei năvăliri austro-germane și bulgaro-turcești. Nici o odihnă, nici schimb, nici veșminte, nici hrană – dar nici o plângere... Măreți soldați români, nu vă voi uita niciodată! Puterea voastră de îndurare e fără pereche, tăria voastră în nefericire e sublimă⁴⁰.

Desfășurarea și epilogul bătăliilor de la Mărăști, Mărășești și Oituz, din iulie–august 1917, au preocupat opinia publică europeană, iar personalități proeminente ale vieții politice internaționale – precum prim-ministrul britanic Lloyd George și regele Angliei George al V-lea, prim-ministrul francez Georges Clemenceau și ministrul de Război al Franței, Painlevé, fostul președinte al SUA, Theodor Roosevelt, ș.a., cărora le-am putea adăuga numele generalilor Scerbacev și Monkevitz, Berthelot, Pershing, Cadora, Gren Leey ș.a. – au rostit și scris, atunci ca și mai târziu, frumoase cuvinte de laudă la adresa vitejiei, devoțiunii și spiritului de sacrificiu probate de armata română în cele mai vitrege împrejurări. Chiar și unii adversari ai românilor, cum au fost generalul german Kurt von Morgen și feldmareșalul von Hindenburg, au recunoscut, într-o formă sau alta, tenacitatea și eroismul plenar al diviziilor române, care „au știut să apere patria lor de o completă cucerire. Luptele de la Focșani și Târgu Ocna (Oituz) sau bătălia de la Mărășești, cum îi zic românii, au devenit mândria armatei române în războiul mondial”⁴¹.

Într-adevăr, rezistența românească din vara anului 1917 a făcut să eșueze una dintre cele mai puternice ofensive inițiate de Puterile Centrale pe frontul de Est și să bareze drumul acestora spre Rusia. Rămânând pe loc, într-o atitudine de fermă apărare, românii – după cum aprecia istoricul R. W. Seton-Watson – au împiedicat pe Mackensen să ocupe Odessa și pe Leopold de Bavaria – Moscova⁴². În urma înfrângerilor din iulie–august 1917, Comandamentul german a renunțat definitiv la operațiile ofensive pe frontul din sudul Moldovei, care se stabiliza pentru o perioadă de timp ce nu putea fi, atunci, estimată, între Rusia și Puterile Centrale, continuând să supraviețuiască, în această zonă, statul român.

După bătăliile victorioase de la Mărăști, Mărășești și Oituz, Marele Cartier general al armatei române s-a adresat țării printr-un manifest în cuprinsul căruia, elogiind vitejia ostașilor, afirma încrederea deplină în izbânda finală, în înfăptuirea idealului național: „Vom avea Ardealul, vom avea Bucovina, vom avea Banatul. Vom fi încă o dată România de sub Mihai Viteazul și slava țării va străluci de-a pururi”. Iar apelul *Către frații bucovineni* declara solemn că numai atunci se va stârpi războiul și răutatea în lume

⁴⁰ *Cartea Unirii*, București, 1928, p. 47–48.

⁴¹ Col. I. Cupșa, D. Tuțu, P. Ilie, *50 de ani de la luptele de la Mărăști, Mărășești, Oituz*, în *RdI*, nr. 4, 1967, p. 635.

⁴² R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, PUF, 1937, p. 561.

„când nici un popor nu va mai râvni la țara și la bunurile altuia [...], când fiecare nație o să-și aibe țara sa unde să trăiască liberă și să se conducă după limba, legea și obiceiurile sale”. În asemenea condiții, urma ca

[...] toate popoarele din Austro-Ungaria, care au fost rupte pe nedrept de la națiile lor, să se întorcă la acele nații; în consecință, și românii din Ardeal, Bucovina, Maramureș, Crișana și Banat să se unească cu România liberă și să facă o Românie Mare [...], cum au dorit-o voievozii Ștefan și Mihai [...] și cum au visat-o moșii și părinții noștri⁴³.

Temeinicia încrederii în realizarea mult-râvnitului obiectiv național, pe când războiul și suferințele provocate românilor erau încă departe de a se fi încheiat, izvora, pe de o parte, din legitimitatea istorică a cauzei apărute și, pe de alta, din prefacerea sufletească a soldatului-țăran după victoriile din vara anului 1917. Lesne de observat că și atunci, ca și mai devreme, la data intrării României în malaxorul conflagrației, în obiectivul cardinal focalizat de factorii decizionali de la București și de aiurea soarta confrăților basarabeni nu intra în discuție: aderarea la Antanta, implicând alianța cu Rusia, paralizase orice gând, orice proiect recuperator, rostit sau nerostit anterior, pe direcția răsăriteană a împlinirii naționale. Și totuși, împrejurările politico-militare de la sfârșitul anului 1917 și începutul celui următor aveau să schimbe datele problemei, atât cele generale, ale aliaților, cât și cele speciale, ale României.

Izbucnită la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, revoluția bolșevică de la Petrograd, înlocuind puterea țarului Nicolae al II-lea și a dinastiei Romanovilor cu cea a sovietelor lui Vladimir Ilici Lenin, a îngăduit noului regim să adopte, între altele, celebrul *Decret asupra păcii*, document în virtutea căruia Rusia a început tratativele de armistițiu, spre a încheia, în scurt timp, la Brest-Litovsk, pacea separată cu Germania, lăsând astfel România descoperită în fața armatelor inamice.

În asemenea împrejurări, Consiliul de Coroană prezidat de regele Ferdinand, întrunit la Iași, în ziua de 21 noiembrie/4 decembrie, a hotărât *in extremis*, după dezbateri aprinse și consultări cu reprezentanții aliaților, inițierea tratativilor de armistițiu cu delegații militari ai Puterilor Centrale⁴⁴. Situația însă involua, din rău în mai rău. Tendința guvernului francez de a menține cu orice preț frontul românesc, poziția președintelui american, favorabilă menținerii Austro-Ungariei, declarațiile premierului englez, prin care contesta asigurările anterioare date României, au accentuat izolarea politică a statului român și au contribuit în mare măsură la încheierea armistițiului de la Focșani, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, și apoi a păcii de la București din primăvara anului 1918.

Ca urmare a divergențelor de opinii, în privința continuării negocierilor pentru încheierea păcii separate sau pentru denunțarea armistițiului și reluarea războiului, în ianuarie 1918, guvernul prezidat de Ionel C. Brătianu și-a prezentat demisia, fiind înlocuit de un alt cabinet, condus de generalul Alexandru Averescu. Cum pretențiile germane au sporit succesiv în cursul negocierilor ulterioare circumscrise prelungirii armistițiului și semnării tratatului preliminar de pace de la Buftea (20 februarie/5 martie 1918), noua formulă guvernamentală nu s-a dovedit inspirată, generalul Averescu fiind înlocuit cu filogermanul Alexandru Marghiloman (la 5/18 martie) în speranța dobândirii unor concesiuni din partea Puterilor Centrale.

⁴³ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 421.

⁴⁴ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, München, 1981, p. 13 și urm.; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 211.

Dar pacea încheiată la București, la 24 aprilie/7 mai 1918, veritabil dictat sau „pace punică”, a impus României condiții înrobitoare: Dobrogea urma să fie ocupată de „aliați”, accesul României la Mare fiind permis doar pe un drum comercial, până la Constanța. Rectificările teritoriale în favoarea Austro-Ungariei îi asigurau acesteia stăpânirea unor întinse zone muntoase în suprafață de 5 600 km² și 131 de localități rurale din județul Suceava, cu o populație de 725 000 de locuitori; armata română era redusă la numai opt divizii (practic desființată), iar România se obliga să sprijine trecerea trupelor Puterilor Centrale prin Moldova și Basarabia spre Odessa. Se institua monopolul german, pe termen de 90 de ani, asupra petrolului românesc și tot pe același termen, Germania putea arenda terenuri agricole din România, obținând și dreptul de monopol asupra navigației pe Dunăre și în porturile dunărene; Banca Națională și finanțele publice intrau sub controlul unor comisari germani, iar până la ratificarea păcii, Puterile Centrale își mențineau șase divizii în teritoriile ocupate⁴⁵.

Prin toate aceste prevederi, care nu-i epuizaseră cuprinsul, tratatul de la București știrbea grav suveranitatea României, fiind un „faliment al dreptului”, rațiune pentru care regele Ferdinand a refuzat să-l sancționeze (deși Parlamentul nou ales îl ratificase), iar reprezentanții puterilor antantiste, acreditați la Iași, i-au apreciat clauzele ca „nule și neavenite”⁴⁶. Așadar, dacă în vara anului 1917 statul român – redus teritorial la circa o treime din vechea suprafață – fusese apărat și conservat prin rezistența eroică și jertfa de sânge a armatei române, în primăvara anului 1918 venise timpul diplomației și al... împrejurărilor prielnice (incluzând ajutorul divin) pentru a scoate țara din cumplita criză în care fusese aruncată.

În acele grave circumstanțe, guvernul conservator condus de Al. Marghiloman – mai puțin inspirat în politica internă, dar ferm și norocos în cea externă – a reprezentat ultima soluție în fața potențialei destrămări a statului român⁴⁷. De numele său este legată prima etapă a împlinirii marelui obiectiv național, readucerea în granițele naturale ale țării a unei provincii istorice înstrăinată, Basarabia, după ce a respins cu fermitate pretențiile acaparatoare formulate de Ucraina⁴⁸ în aceeași direcție.

Recuperarea Basarabiei

Desprinsă brutal din trupul Țării Moldovei, în urma războiului și a târgului diplomatic ruso-turc din anii 1806–1812⁴⁹, cu o vremelnică și segmentară recuperare a părții sale sudice, între anii 1856 și 1878, Basarabia (Moldova dintre Prut și Nistru), ca și celelalte teritorii românești înstrăinate, a cunoscut o revigorare a sentimentului național la începutul secolului al XX-lea. Lupta pentru autonomie, ca expresie superioară a mișcării naționale desfășurată continuu (chiar dacă nu și eficient) în secolul al XIX-lea, s-a intensificat în primul deceniu al noului veac XX, în jurul gazetei „Basarabia” (1906), s-a amplificat și consolidat în anii Primului Război Mondial, grație contactelor nemijlocite, pe de o parte, între ostașii basarabeni din armata rusă și cei români (în virtutea

⁴⁵ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 249; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 746–750.

⁴⁶ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913–1947*, București, Editura Politică, 1980, p. 152–153.

⁴⁷ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 528.

⁴⁸ *** *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente*, antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, 1995, p. 185 și urm.

⁴⁹ Ion Jarcuțchi, Vlad Mischevca, *Pacea de la București (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16/28 mai 1812)*, ediția a II-a, Chișinău, 2015; *** *Basarabia – 1812: problemă națională, implicații internaționale*, coord. Gh. Cliveti, Gh. Cojocaru, București, Editura Academiei Române, 2014.

statutului de aliați) și, pe de altă, între intelectualii și populația civilă ale celor două entități încă distincte⁵⁰. În plus, mișcarea națională în rândul românilor de peste Prut s-a accentuat în fața tendințelor tot mai evidente ale Radei ucrainene de a-și extinde autoritatea asupra provinciei, în locul celei țariste, aflată în disoluție după februarie 1917.

În primăvara aceluiași an, la sfârșitul lunii martie, au fost puse bazele *Partidului Național Moldovenesc*, avându-l ca președinte pe Vasile Stroescu și, ca membri ai conducerii superioare, pe Paul Gore, Pantelimon Halippa, Vladimir Herța și pe dascălul ardelean Onisifor Ghibu. Programul noului partid, răspândit prin mijlocirea gazetei „Cuvânt moldovenesc”, la care colaborau intelectuali români din Regat, Transilvania și Bucovina, alături de cei basarabeni, înscrisa printre altele: dobândirea autonomiei politice, administrative, bisericești, școlare și economice pentru fosta provincie imperială – Basarabia. Mai mult decât atât, în cadrul unor întruniri publice la Chișinău și Odessa, participanții au lansat propunerea „organizării patriei lor mai restrânse”⁵¹. Rând pe rând, reprezentanții uniunii cooperativelor, ai preoților, ostașilor, studenților sau țăranilor de peste Prut au reluat și întărit ideea autonomiei teritoriale a Basarabiei în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse, conștientizând obârșia românească prin vocea poetului Alexie Mateevici: „Suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele popor român, așezat prin România, Bucovina și Transilvania. Frații noștri din Bucovina, Transilvania și Macedonia își zic români. Așa trebuie să facem și noi”⁵².

Față de tendințele anexioniste ale Radei ucrainene, Adunarea delegaților tuturor organizațiilor politice, profesionale și administrative din Basarabia, întrunită la Chișinău, sprijinită de comitetul revoluționar „Rumcerod” din Odessa, a înaintat la 20 iulie 1917 – prin mijlocirea acestuia din urmă – un protest vehement guvernului provizoriu de la Petersburg (comisarului Kerenski, în speță), respingând pretențiile ucrainene și cerând recunoașterea oficială, pentru moldovenii din Basarabia, a dreptului „de a se ocârmui prin ei înșiși în hotarele lor istorice și etnografice”⁵³.

În octombrie același an, în condițiile agravării situației interne și ca urmare a recunoașterii de către guvernul provizoriu de la Petersburg a dreptului popoarelor la autodeterminare, Congresul ostașilor moldoveni de la Chișinău, reunind circa 800 de delegați, reprezentând aproape 250 000 de ostași (majoritatea țărani) de pe toate fronturile, a proclamat autonomia teritorială și politică a Basarabiei și a hotărât convocarea, în cel mai scurt timp, a *Sfatului Țării*, ca reprezentanță națională, care să imprime acestei autonomii pecetea legitimității.

Constituit în urma unor alegeri indirecte (prin mijlocirea comitetelor ostășești, țărănești, muncitorești și a corporațiilor profesionale), proporțional cu reprezentarea etnică a populației întregii Basarabii, *Sfatul Țării* și-a inaugurat lucrările la 24 noiembrie 1917, desemnându-l ca președinte pe Ion Inculeț, asistat de gruparea intelectuală din jurul gazetei „Basarabia”: Ion Pelivan, Pantelimon Halippa, Pantelimon Erhan, Ștefan Ciobanu, D. Ciugureanu, A. Crihan, I. Buzdugan ș.a. Se hotăra constituirea unităților militare moldovenești, trecerea moșiilor mănăstirești, ale statului și particularilor în mâinile celor care le lucrau (într-un mod ce va fi hotărât de viitoarea Constituantă),

⁵⁰ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, București, Editura „Cartea Românească”, 1929; Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. 1918*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1999.

⁵¹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, p. 275.

⁵² Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806–1920*, București, Editura Albatros, 1993, p. 139–140.

⁵³ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 281.

naționalizarea învățământului, menținerea legăturilor cu organizațiile de peste Nistru, respectarea riguroasă a drepturilor naționalităților etc.

La 2/15 decembrie 1917, Sfatul Țării a proclamat Republica Democratică Moldovenească (în cadrul inexistentei Republici Federative Democratice Rusești) și pe Ioan Inuleț președinte al ei, puterea executivă fiind încredințată unui *Consiliu* sau *Sfat al Directorilor*, avându-l în frunte pe Pantelimon Erhan. Cum după semnarea armistițiului ruso-german de la Brest-Litovsk, armata rusă – prinsă în febra revoluției, total dezorganizată și ignorând ordinele comandanților – inundase în retragere Basarabia, comițând tot felul de abuzuri, jafuri și asasinat, Consiliul Directorilor a cerut, la 8 decembrie, prin mijlocirea unei delegații trimisă la Iași, sprijinul guvernului român și al reprezentanților Antantei, dublat de concursul militar, pentru stăvilirea anarhiei bolșevice de peste Prut.

În situația critică în care se afla, guvernul român n-a putut răspunde imediat cu necesarul de trupe pentru prevenirea și apoi pentru stăvilirea terorii roșii, care a cuprins Basarabia în prima decadă a lunii ianuarie 1918, generalizându-se. Abia după a doua intervenție disperată a „blocului moldovenesc” din Sfatul Țării, pe lângă guvernul de la Iași, premierul Ion I. C. Brătianu a dispus trimiterea unei divizii peste Prut, sub comanda generalului Broșteanu, care, în ziua de 13 ianuarie, restabilea calmul și încrederea în zonă, fiind întâmpinat la Chișinău cu toate onorurile și entuziasmul localnicilor.

Cu acel prilej, generalul Broșteanu a adresat o proclamație locuitorilor orașului, mulțumind pentru primirea făcută trupelor române și asigurându-i că toate măsurile adoptate pentru a scăpa „cât mai curând de nenorocirea anarhiei” vor fi însuflețite de principiile de libertate și egalitate ce domnesc în statul român democratic⁵⁴.

Numai că, în aceeași zi, guvernul provizoriu bolșevic de la Petrograd a hotărât, în replică la acțiunea militară românească, ruperea relațiilor diplomatice cu România, arestarea reprezentanților ei acreditați în Rusia și sechestrarea întregului tezaur depus spre păstrare în depozitele Kremlinului. Acesta din urmă era declarat – de către Consiliul Comisarilor Poporului – „intangibil pentru oligarhia română” și supus conservării, spre a fi restituit ulterior „în mâinile poporului român”⁵⁵. Mulțumind pentru sprijinul militar primit din partea autorităților politice de la Iași, Consiliul Directorilor și Sfatul Țării de la Chișinău își exprimau regretul de a nu fi putut împiedica arestarea civililor, militarilor și diplomaților români, iar în cuprinsul telegramei adresate Parlamentului, în ziua de 15 ianuarie 1918, se afirma că „sentimentele noastre prietenești și frățești față de România sunt cu atât mai vii, cu cât oștile ei aflătoare astăzi în țara noastră ne-au dat un puternic ajutor pentru asigurarea vieții noastre de stat nou și independent”⁵⁶.

Răspunsul Parlamentului român la telegrama semnată de președintele Ion Inuleț avea să vină cu oarecare întârziere, după ce Sfatul Țării va fi adoptat și *Declarația de independență* din 24 ianuarie același an. Declarația, semnată de reprezentanți ai populației române din teritoriile locuite de etnici români, exprima hotărârea de a acționa cu mai multă energie, în calitate de cetățeni ai unui stat nou, unitar românesc:

Începând cu ziua de astăzi, în care toți românii trebuie să serbeze amintirea celei dintâi uniri săvârșite la 1859 între cele două țări românești, noi cei mai jos iscăliți, potrivit

⁵⁴ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1928*, Chișinău, 1992, p. 352–353; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 803.

⁵⁵ Viorica Moisuc, *Românii și politica externă rusească. Un secol de istoria tezaurului românesc „păstrat” la Moscova (studii și documente)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2013, p. 89.

⁵⁶ *Ibidem*.

punctului nostru de plecare, nu ne mai socotim ca până acum: ardeleni, basarabeni, bucovineni ș.a.m.d. și nu ne mai socotim numai ca fiii aceluiși popor, ci ca *cetățenii* (grajdanii) *aceluiși stat unitar românesc, ca cetățeni ai României nouă a tuturor românilor*, cu aceleași datorii de fiecare parte a ei și cu aceleași drepturi. De astăzi înainte noi vom fi totodată ostași ai acestei Români, pentru făurirea și întărirea căreia voim să luptăm cu orice armă va trebui. Fiecare să-și dea seama că mântuirea noastră este numai într-o Românie nouă, a tuturor românilor⁵⁷.

Urmând apoi exemplul Ucrainei, care și-a proclamat independența la începutul anului 1918, Sfatul Țării de la Chișinău a adoptat în unanimitate aceeași hotărâre, independența Republicii Moldovenești, în sus-pomenita zi de 24 ianuarie. Declarația preciza că „împrejurările politice de azi împiedică cu desăvârșire” înfăptuirea unirii în cadrul preconizatei republici democratice federative ruse, că Ucraina

[...] s-a proclamat neatârnată și noi astfel ne-am despărțit de Rusia și de republicile alcătuite în vechile ei hotare. În astfel de împrejurări și noi suntem siliți să ne proclamăm, în unire cu voința norodului, Republica democratică moldovenească slobodă, de sine stătătoare și neatârnată, având ea singură dreptul de a-și hotărî soarta în viitor.

Sfatul Țării și Consiliul de Miniștri al republicii (creat în locul Consiliului Directorilor) vor convoca „cât mai degrabă adunarea poporană pe temeiul glăsurii obștești”, care va hotărî „rânduiala lăuntrică în țară și legăturile ei de unire cu alte țări, dacă aceasta o va cere binele popoarelor republicii noastre”⁵⁸. Parlamentul de la Iași, prin vocea președintelui Senatului, Em. Porumbaru, și a președintelui Adunării Deputaților, Vasile Morțun, a răspuns la telegrama din 15 ianuarie 1918, exprimând mulțumirile cuvenite pentru urările de succes și pentru încrederea într-o colaborare tot mai strânsă, pe baza principiilor democratice și a unității sufletești, care s-a manifestat permanent.

După proclamarea independenței Republicii Moldovenești, puterea executivă a fost transferată din mâna Sfătului (Consiliului) Directorilor în cea a Consiliului de Miniștri, sub președinția doctorului Daniel Ciugureanu. Convingerea celor mai mulți dintre patrioții moldoveni era că noua formulă statală, *republica independentă*, lipsită de organizarea și de condițiile de dezvoltare necesare propășirii, constituia doar un expedient vremelnic, nu și soluția definitivă a chestiunii basarabene. Văzută și înțeleasă din start de către elita intelectuală, sprijinită constant de cărturarii români, din Regat, Ardeal și Bucovina, cu toții veritabili propagandiști ai cauzei naționale românești, soluția era doar una, logică, unirea Basarabiei cu vechea Moldovă, din trupul căreia fusese desprinsă cu peste 100 de ani în urmă.

La sfârșitul lunii ianuarie 1918, atât România, cât și Republica Moldovenească erau supuse unor presiuni tot mai puternice. După încheierea păcii separate între Puterile Centrale și Radă, soldate cu intrarea trupelor germano-austriece în teritoriul Ucrainei, România era practic înconjurată de adversari, fără posibilitatea de a primi vreun ajutor din afară sau de a se retrage, în caz de extremă urgență. În plus, autoritățile române au fost nevoite să ajungă la o „înțelegere” cu Puterile Centrale, în condițiile cunoscute, extrem de dure înscrise în cuprinsul tratatului de la Buftea – București. Această „înțelegere”, fie și vremelnică, a constituit, în problema basarabeană, un factor favorizant. Pentru că, urmărind acceptarea de către România a condițiilor economice înrobitoare,

⁵⁷ Ion Turcanu, *Unirea Basarabiei cu România*, Chișinău, 1998, p. 219–220.

⁵⁸ *** *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente...*, p. 149–150.

Germania (și mai puțin Austro-Ungaria, care dorea anexarea unei zone din nordul provinciei) s-a opus pretențiilor ucrainene asupra Basarabiei și, implicit, a fost de acord cu soluția românească a problemei.

La sfârșitul lui februarie și începutul lui martie, contactele unor fruntași basarabeni cu factorii politici și de cultură de primă însemnătate de la Iași au devenit tot mai frecvente. În chiar prima zi de primăvară, a avut loc la Institutul de Anatomie din capitala de război a țării întâlnirea delegaților basarabeni cu oamenii de cultură, academicieni, profesori universitari aflați atunci la Iași. Din partea Academiei Române, oaspeții au fost salutați de Petru Poni, iar din partea Societății de Medici și Naturaliști, de dr. Bacaloglu. Primul, precizând că deviza întrunirii era „prin știință spre patrie”, și-a exprimat speranța că știința românească urma a fi împărtășită nestingherit și de frații din Basarabia. Bacaloglu, deplin conștient de gravitatea faptelor pe care cu toții le traversau, privea cu încredere mișcarea națională dintre Prut și Nistru, afirmând: „Dacă azi nori se îngămădesc înspre apus [aluzie evidentă la condițiile înrobitoare ale păcii de la Buftea – București], dinspre Basarabia se ivește o geană de lumină”, care va conduce la *unirea celor de un neam și de un sânge*⁵⁹. Delegații basarabeni au mulțumit pentru primirea cordială, înfățișând celor prezenți situația din Basarabia, activitatea depusă de Sfatul Țării și au exprimat răspicat încrederea în reușită.

Extrem de sugestive pentru starea de spirit ce domnea nu doar în rândul celor prezenți, ci, cu siguranță, într-un orizont mai cuprinzător, au fost cuvintele de întâmpinare rostite, cu același prilej, de marele savant Nicolae Iorga, în fața distinșilor oaspeți: „Ați venit la o mare durere a noastră și ne-ați adus o mare mângâiere”⁶⁰. Evident, cuvintele sale subliniau semnificația istorică a unirii Basarabiei cu România, înfăptuită atunci când pericole extrem de mari, generate de clauzele înrobitoare ale „dictatului” impus statului român prin pacea de la Buftea – București, cuprindeau nu doar pierderi politice, economice sau strategice, ci și grave amputări teritoriale⁶¹.

La 17/30 martie 1918, Regele a adresat administratorului Domeniilor Coroanei o *Scrisoare*, cerându-i să onoreze promisiunea făcută ostașilor-țărani în vara anului 1917, ca pe acele domenii, demobilizații să se bucure „fără întârziere de foloasele pe care le asigură principiile sancționate de mine în Constituție”. *Scrisoarea*, publicată în presă la un an după înaltul angajament făcut la Răcăciuni, a avut menirea de a împrăști neliniștea din rândul țăranimii în legătură cu poziția statului român în problema împrăștiării, având totodată un puternic răsunet în lumea satelor de peste Prut⁶², acolo unde curentul unionist se generalizase.

Printr-o *Notă* emisă cu o zi mai devreme, Sfatul Țării și guvernul Republicii Moldovenești respingeau definitiv aspirațiile ucrainene, combătând orice tentativă de încălcare a indivizibilității noului stat, precum și pretenția lipsită de temei, de a participa la negocierile păcii de la Buftea – București, aflate în curs, privitoare la „chestiunile Republicii Moldovenești”. Cu acel prilej, a fost reconfirmat votul secesionist din 24 ianuarie, de despărțire de Rusia, de data aceasta – cum observa Petre Cazacu – sub forma votului de protest contra Ucrainei⁶³.

⁵⁹ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 807.

⁶⁰ *Apud* Ion Agrigoroaiei, *Iași și unirea Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918)*, Iași, Editura Junimea, 2018, p. 59.

⁶¹ Idem, *România interbelică*, vol. I, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2015, p. 27.

⁶² Idem, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1999, p. 87.

⁶³ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 400.

Concomitent, la Iași s-a discutat modalitatea concretă de realizare a unirii, optându-se pentru soluția dezbaterii și deliberării în cadrul organismului suprem, Sfatul Țării, guvernul român urmând să-și exprime poziția oficială după pronunțarea opțiunii în forumul de la Chișinău. În acest sens, au plecat într-acolo I. Inculeț, D. Ciugureanu și C. Stere, care participaseră la ședința guvernului din 23 martie/5 aprilie, fiind urmați la două zile de premierul român Al. Marghiloman. Prezența și discursul acestuia la Chișinău, precum și cooptarea în Sfatul Țării a lui Constantin Stere au constituit bune semnale oferite celor nehotărâți, iar atitudinea curajoasă și înțeleaptă a deputaților aparținând Blocului Moldovenesc a netezit calea adoptării unei decizii istorice.

Exprimată succesiv de Consiliile județene din Bălți, Soroca și Orhei, dorința unirii, generalizată, a fost înscrisă ca hotărâre solemnă a Sfatului Țării din Chișinău, în ziua de 27 martie/9 aprilie 1918:

Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre și Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum mai bine de o sută de ani, din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadale singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România.

Declarația se încheia prin cuvintele: „Trăiască unirea Basarabiei cu România de-a pururea și totdeauna!”

Hotărârea, subscrisă de președintele Ion Inculeț și de secretarul Sfatului, Ion Buzdugan⁶⁴, supusă la vot, a fost adoptată cu 86 de voturi pentru, 3 contra și 36 de abțineri. Actul de voință al basarabenilor a fost comunicat de îndată prim-ministrului român, în exercițiu, Alexandru Marghiloman, care avea astfel prilejul – în acele împrejurări triste pentru țară – să aducă o rază de speranță pentru compatrioți, vestindu-le lărgirea patriei comune. Pe drept cuvânt s-a afirmat că, deși era îndoliată de condițiile înrobitoare ale păcii de la Buftea – București, România a sărbătorit unirea Basarabiei cu încredere în evoluția favorabilă a evenimentelor.

Actul unirii – în expresia istoricului Al. Boldur – a fost acceptat în mod solemn. Tot ce se petrece în urmă în Basarabia poate fi socotit ca o afacere internă a României întregite. Prin urmare, în cursul unui scurt interval de timp, vreo cinci luni, caleidoscopul evenimentelor oțelește sentimentul național și voința națională, transformând ideea slujirii poporului în ideea slujirii națiunii. Principiul naționalității a învins furtuna socială, recunoscându-i cerințele. Revoluția a intrat în albia sa firească: s-a terminat⁶⁵.

La 3/16 aprilie 1918, Sfatul Țării alegea ca președinte pe Constantin Stere și se forma un nou Consiliu de Directori Generali, condus de Petre Cazacu, în timp ce Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu erau desemnați miniștri, din partea Basarabiei, în guvernul României. Decretul regal dat la Iași, la 9/22 aprilie, în temeiul hotărârii Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie, consfințează:

În numele poporului român și al Regelui lui, M. S. Ferdinand I al României ia act de acest vot quasi unanim și declară la rândul lui Basarabia unită cu România pe veci una și indivizibilă⁶⁶.

⁶⁴ Procesul-verbal al ședinței, reprodus de Iurie Colesnic în lucrarea *Sfatul Țării. Enciclopedie* (Chișinău, 1998, p. 312), cuprinde și numele secretarului B. Epure.

⁶⁵ Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, 1992, p. 506–507.

⁶⁶ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 816.

Se repara astfel o mare injustiție, ce dănuia de peste un secol, și se înfăptuia un pas la fel de mare pe calea săvârșirii idealului național: reunirea românilor la matcă.

Hotărârea Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918 a fost primită cu deosebită satisfacție de românii de pretutindeni, conștienți fiind că, în pofida dificultăților aparent insurmontabile, se realiza un precedent istoric, stimulând lupta de eliberare a fraților lor aflați încă sub stăpâniri străine. Iar dobândirea consacrării internaționale a suveranității statului român asupra teritoriului Basarabiei, la 28 octombrie 1920, avea să contribuie, treptat, la stabilizarea situației social-politice din vechea „gubernie rusească”, impulsionând – în cadrul unui proces complex – integrarea pe diverse planuri a Basarabiei în viața statului român.

Unirea Bucovinei cu Patria-mamă

Situată într-o zonă extrem de sensibilă a frontului oriental, Bucovina a avut mult de suferit în vremea Marelui Război: ocupată în trei rânduri de ruși, reocupată de tot atâtea ori de austrieci, provincia a fost „măturată” succesiv de armatele celor două tabere aflate în conflict, localitățile devastate, iar populația maltrată și jefuită.

În deceniul premergător războiului, sentimentul național revigorat și acțiunile politico-culturale circumscrise acestuia au cunoscut o puternică amploare. Influența mișcării naționale dezvoltată în Regat de Nicolae Iorga prin intermediul „Semănătorului” a fost puternic și benefic resimțită în rândul tineretului intelectual al Bucovinei, iar cvadricentenarul morții lui Ștefan cel Mare comemorat în 1904 și la Cernăuți, precum și expoziția din 1906 de la București au apropiat mult pe românii de pretutindeni pe temeiul fraternității naționale.

După izbucnirea războiului, autoritățile imperiale habsburgice – îngrijorate de semnalele tot mai evidente ale ostilității populației românești, îndeosebi ale intelectualilor „infestați de ideile naționale” – au impus în Bucovina regimul celei mai absolutiste dictaturi militare, reprezentată prin colonelul Fischer și jandarmii săi. În concepția cercurilor politice de la Viena, Austria avea doi dușmani: unul în exterior, Rusia, iar altul în interior, naționalitățile. Victoria năzuită asupra inamicului extern trebuia combinată neapărat cu suprimarea mișcărilor iredentiste și, în special, a celor întreținute în rândul populațiilor de rit ortodox, considerate rusofile (deci, românii și rutenii). În consecință, toți suspecții de rusofilie erau arestați, acuzați de spionaj, de fraternizare cu dușmanul și de trădare de patrie, judecați sumar și executați, fie prin împușcare, fie prin spânzurare⁶⁷.

Furia austriacă împotriva românilor din provincie – chiar dacă numeroși tineri aparținând acestei etnii fuseseră înrolați în armata austro-ungară – era sporită de faptul că nu puțini intelectuali bucovineni, profesori, învățători, preoți, magistrați, studenți, și chiar țărani își părăsiseră vetrele (unii chiar de la izbucnirea ostilităților, alții după fiecare revenire a trupelor imperiale) și plecaseră în Regatul liber, unde au găsit teren fertil pentru propagarea, prin scris ori numai prin viu grai, a unității naționale și a eliberării Bucovinei de sub ocupația străină.

Un rol important în direcționarea atitudinii acestora a revenit tinerilor intelectuali, grupați în jurul revistei „Junimea literară”, cu larg suport în mase. Apoi, prin mijlocirea *Asociației bucovinenilor*, înființată la București, în 1915, sau a *Asociației românilor bucovineni și transilvăneni*, s-a dezvoltat o puternică stare de spirit cu efecte contagioase,

⁶⁷ Pe larg, la Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina în timpul războiului mondial, 1914–1918*, Cernăuți, 1923, *passim*.

materializată prin acțiuni diverse, al căror obiectiv major era înfăptuirea unității politice prin revenirea la Patria-mamă. Unii au intrat ca voluntari în armata română, alții au trecut în Basarabia spre a contribui la redeșteptarea conștiinței naționale a fraților lor de sub stăpânirea țaristă. În plus, ostașii români din armata austro-ungară (înrolați la începutul războiului într-un efectiv de câteva zeci de mii), căzuți prizonieri pe frontul rusesc, au început să se organizeze în vederea sprijinirii luptei pentru unitate națională. Ei au răspuns chemării organizației prizonierilor români de a se înrola în detașamentele constituite pentru eliberarea provinciilor românești. Apelul scris de ei la Darnița (lângă Kiev), în ziua de 13/26 aprilie 1917, este sugestiv în privința obiectivelor urmărite și semnificativ în ecou:

Suntem gata, se declara în apel, să intrăm în lupta pentru împlinirea idealului nostru de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din Monarhia austro-ungară, în una și nedespărțită Românie. Cerem, cu voință nestrămutată, încorporarea la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înaintate democrații⁶⁸.

Primul detașament de voluntari români bucovineni și transilvăneni, alcătuit din 1 500 de oameni, a și ajuns la Iași, în ziua de 26 mai/8 iunie 1917, unde i s-a rezervat o primire entuziastă⁶⁹. Gestul semnifica preambulul desăvârșirii unității naționale românești, pentru că prevestea actul politic săvârșit în primăvara anului următor, 1918, de basarabeni.

Contextul militar și politic era însă primejdios pentru Bucovina. Prezența unei populații rutene compacte, adusă din Galiția, în nordul Bucovinei, manifestând tendința de a se alipi la Rusia, a generat imperialilor așa-numita idee ucraineană: Austria a promis rutenilor recunoașterea drepturilor lor politice și alipirea teritoriilor locuite de ei în Galiția și Bucovina la viitorul stat ucrainean, proiectat ca alternativă. Apoi, în cursul tratativelor de la Brest-Litovsk, determinat de cerințele alimentării unei Austrii înfometate, ministrul de externe Ottokar von Czernin a vândut, formal, Bucovina Ucrainei. Printr-o dispoziție secretă a tratatului, guvernul austriac se angaja să elaboreze, până la 15 iulie 1918, un „proiect de lege prin care să despartă teritoriile Galiției de est, a căror populație e în majoritate ucraineană, de la Galiția de până acum și să le împreune cu Bucovina într-o țară a Coroanei”. Rusofilii din zonă, vânturând ideea creării *Carpatorusiei* prin cuprinderea unei însemnate părți a Bucovinei, mergeau până într-acolo încât revendicau întreaga Moldovă pe temeiul fals al vechii ei apartenențe la Principatul de Halici⁷⁰.

Tendința de ultimă oră a Austriei, vădită în cadrul planurilor de reorganizare a Imperiului, de a constitui o provincie ucraineană prin contopirea Galiției orientale cu Bucovina, urmată apoi de pretențiile Radei ucrainene de a anexa provincia, ca și de incertitudinile circumscrise acestor proiecte, i-a îndemnat pe românii bucovineni să acționeze. Deputații români din parlamentul de la Viena, protestând împotriva proiectelor țesute pe seama Bucovinei și a veleităților ucrainene, s-au organizat într-un Club român al parlamentarilor, în frunte cu Constantin Isopescu-Grecul, afirmând răspicat necesitatea soluționării chestiunii bucovinene în comun cu cea a românilor transilvăneni.

⁶⁸ Dumitru Vitcu, „Episodul” Darnița în epopeea întregirii naționale. O reevaluare, în CC, serie nouă, nr. 6–7 (16–17), 2000–2001, p. 267–277.

⁶⁹ I. Agrigoroaiei, D. Ivănescu, S. Ivănescu, S. Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul Marelui Război. Corpurile de voluntari români din Rusia*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 21–24.

⁷⁰ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 372–374.

Celebrul manifest lansat de împăratul Carol al IV-lea, la 3/16 octombrie 1918, *Către popoarele mele credincioase*, în încercarea-i disperată de a salva monarhia bicefală prin soluția unei confederații de state autonome (la care, din păcate, subscria și șeful Partidului Țărănesc Democrat din Bucovina, Aurel Onciul), nu a avut ecoul dorit. Clubul parlamentarilor români din Viena s-a transformat în *Consiliul național român* și, declarând nesatisfăcătoare propunerile din manifestul imperial, a comunicat decizia de a începe preparativele pentru „a uni într-un teritoriu național toate provinciile românești din Austria și Ungaria”⁷¹. La 9/22 octombrie, deputații români, cu puncte de vedere nuanțate, au făcut cunoscută, în Parlamentul vienez, voința compatrioților lor ca „Bucovina să fie restituită patriei”.

Întrucât ucrainenii, care dispuneau de forțe armate organizate, intenționau să înfăptuiască prin constrângere alipirea Bucovinei la Galiția orientală, Consiliul național român, din inițiativa profesorului Sextil Pușcariu și a lui Iancu Flondor, a convocat, la Cernăuți, o adunare a reprezentanților poporului român din Bucovina, pentru ziua de 14/27 octombrie. Cu câteva zile mai devreme, cărturarul ardelean – aflat în strânse relații cu refugiații bucovineni, dar și cu autoritățile politice de la Iași – a editat, împreună cu câțiva vrednici colaboratori, ziarul „Glasul Bucovinei”, o autentică tribună de luptă unionistă. În cuprinsul editorialului din primul număr, apărut la 22 octombrie, S. Pușcariu declara răspicat esența programului național susținut de români, sub un titlu sugestiv: *Ce vrem?* Răspunsurile formulate erau fără echivoc:

[...] vrem să rămânem români pe pământul strămoșesc și să ne cârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești [...]; pretindem ca, împreună cu frații noștri din Transilvania și Ungaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă în cadrul românismului.⁷²

În contextul involburat, deopotrivă, pe plan intern și internațional, agravat de manevrele și amenințările politico-militare ale ucrainenilor, la inițiativa celor doi militanți unioniști (S. Pușcariu și I. Flondor) s-au reunit la Cernăuți, în ziua mai sus menționată, foștii deputați din ultima Dietă a Bucovinei, primarii din localitățile provinciei și alți reprezentanți de vază ai românilor bucovineni, spre a dezbate și decide măsurile necesare în vederea contracarării acțiunilor ostile și a materializării propriilor obiective naționale.

Desfășurată într-o atmosferă solemnă și proclamându-se *Constituantă*, Adunarea a hotărât „unirea Bucovinei cu celelalte țări românești, într-un stat național independent și va purcede, în acest scop, în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria”⁷³. Totodată, a fost ales un *Consiliu Național* lărgit, format din 50 de membri (reprezentând toate județele și categoriile sociale), prezidat de un Comitet executiv, în frunte cu Iancu Flondor și investit cu responsabilitatea guvernării Bucovinei. Respingând ferm încercările secesioniste, *Moțiunea* de unire prezentată de Flondor și adoptată cu acel prilej, exprimând disponibilitatea conviețuirii în bună înțelegere cu aparținătorii altor etnii, a fost votată în unanimitate, pe fondul unui entuziasm general.

⁷¹ Atitudinea prea conciliantă a unor deputați români în Parlamentul vienez (C. Isopescu-Grecul, Aurel Onciul, Al. Hurmuzachi sau Gh. Sârbu) a provocat indignarea refugiaților bucovineni de la Iași, a voluntarilor de la Darnița, ca și a românilor bucovineni, în ansamblu (*ibidem*, p. 378–379).

⁷² Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magda Vulpe și Ion Bulei, București, Editura Minerva, 1978, p. 322.

⁷³ *** 1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe, 1879–1918, vol. II, București, 1989, p. 1176–1177; *** Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente..., p. 259–260.

După adoptarea moțiunii, Consiliul Național, avându-l ca președinte pe Dionisie Bejan, a trimis la Iași mai multe delegații, spre a găsi, împreună cu autoritățile politice românești, căile și mijloacele cele mai potrivite pentru înfăptuirea obiectivului comun, unirea cu Patria-mamă. Prezența acestora în vechea reședință a domnilor Țării Moldovei, devenită – prin concursul nefast al împrejurărilor – capitala „rezistenței până la capăt”, a generat nu doar interes major, ci și o stare euforică în rândul tuturor localnicilor, exprimată prin ample manifestări de stradă, cuvântări și întruniri publice, elogiate ca atare și reținute în memorialistica și presa vremii⁷⁴.

Oficial însă, contele Josef von Ezdorf, în calitatea-i de guvernator, continua să păstreze în mâini administrația provinciei. Acesta i-a și comunicat lui Flondor că ucrainenii – care începuseră a tulbura ordinea publică prin felurite excese (jafuri, devastări, prigoane antisemite etc.) – reclamau dreptul de a guverna partea nordică a provinciei, până la Prut, lăsând românilor partea sudică, până la Siret, iar zona mediană dintre Siret și Prut să rămână, inițial, condominiu. Flondor a respins propunerea guvernatorului, comunicându-i în schimb că, pentru a apăra drepturile românilor împotriva oricăror încercări de uzurpație și pentru a asigura liniștea în țară, a solicitat guvernului de la Iași intervenția armatei române.

Gestul său a fost salutar, pentru că, la 24 octombrie/6 noiembrie, ucrainenii au intervenit în forță și l-au înlăturat pe guvernator, impunându-și un guvern propriu, agreat din păcate și de Aurel Onciul. În cuprinsul protocolului de predare-primire a puterii către Rada ucraineană, guvernatorul Ezdorf menționa că Onciul s-ar fi prezentat ca delegat al Consiliului Național Român⁷⁵. Printr-o proclamație dată în aceeași zi, el consimțea la o împărțire a Bucovinei, lăsând ca decizia definitivă să aparțină viitorului congres de pace. Cert este că, în acel moment, stăpânirea habsburgică în Bucovina înceta.

Ca delegat al acelui cabinet de uzurpatori, Aurel Onciul a și plecat la Iași spre a opri trimiterea armatei române în Bucovina, hotărâtă de noul guvern condus de generalul Constantin Coandă. N-a izbutit însă, pentru că autoritățile românești de la Iași, neprimindu-l pe el (întâmpinat cu ostilitate de studenți), au acordat credit delegatului Consiliului Național, Vasile Bodnărescu, și a ordonat Diviziei a 8-a de infanterie, sub comanda generalului Iacob Zadik, să intre în Bucovina. Cu un efectiv de circa 3 000 de oameni, aceasta a și trecut peste două zile vechiul hotar impus Moldovei la nord, în 1775, iar la 29 octombrie/11 noiembrie 1918, generalul Zadik intra în Cernăuți eliberat: „Răspunzând la chemarea Consiliului bucovinean – afirma generalul în cuprinsul *proclamației* adresată populației cernăuțene – armata română, din înaltul ordin al M. S. Regelui Ferdinand I al României, a pășit pe pământul marelui voievod Ștefan, pentru a ocroti viața, avutul și libertatea locuitorilor de orice neam și credință”. Populația orașului, adunată în fața Primăriei, a primit cu mare bucurie și însuflețire pe ostașii români, numind apoi locul cu numele de Piața Unirii⁷⁶.

Dezavuând atitudinea lui Aurel Onciul, Consiliul Național a adoptat, în ziua imediat următoare, *Legea fundamentală provizorie asupra țării Bucovinei*, fixând atribuțiile, competențele și structura organismelor de conducere, precum și obiectivele majore: politice, economice, sociale, juridice, confesionale etc., ce trebuiau soluționate în imediată perspectivă⁷⁷. Deplasarea la Iași a lui Sextil Pușcariu (însoțit de V. Bodnărescu), în ziua

⁷⁴ Ion Agrigoroaiei, *Iași și unirea...*, p. 115–119.

⁷⁵ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 383–384.

⁷⁶ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 335; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 825.

⁷⁷ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 126–127; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 825.

de 14 noiembrie, i-a prilejuit multiple întâlniri, succesive, cu prim-ministrul Coandă, cu Ionel Brătianu, N. Iorga, I. Nistor, Al. Lapedatu, cu alți oameni politici și de cultură, inclusiv o audiență la rege și regină. Discuțiile au vizat modalitățile concrete de realizare a obiectivului național comun, precum și proiecția statutului Bucovinei în cadrul României întregite⁷⁸.

Reîntors la Cernăuți, S. Pușcariu, I. Nistor și alți câțiva refugiați bucovineni, au elaborat, împreună cu Iancu Flondor, planul concret de acțiune pentru materializarea generosului proiect național. În ședința Consiliului Național din 12/25 noiembrie, organism completat cu 12 membri dintre foștii refugiați, unul dintre noii veniți (Gheorghe Tofan) a prezentat o declarație, în cuprinsul căreia s-a pronunțat ferm pentru unirea necondiționată cu Țara-mamă și pentru realizarea statului național unitar român în hotarele sale etnice și istorice, pe temeiul celor mai largi principii democratice și al recunoașterii dreptului fiecărei minorități componente de a se dezvolta liber în patria comună. Totodată, Consiliul a decis ca dată a Congresului ziua de 15/28 noiembrie 1918, în vederea prezentării și dezbaterii obiectivului cardinal și pentru „stabilirea raportului politic al Bucovinei față de Regatul român”⁷⁹.

În ziua prestabilită, în sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți s-au desfășurat, sub președinția lui Iancu Flondor, lucrările Congresului General al Bucovinei, la care au luat parte: membrii Consiliului Național Central Român, delegații Consiliului Național polonez, ai Comitetului Național german, ai comunităților rutene din partea nordică a provinciei și numeroși reprezentanți ai minorităților naționale, ilustrând toate clasele și categoriile sociale. Deschiderea oficială a lucrărilor, efectuată de Dionisie Bejan, a fost urmată de prezentarea *Moțiunii* de către președintele I. Flondor, care, evidențiind caracterul românesc al Bucovinei, în pofida celor 144 de ani de stăpânire străină, declara răspicat că ceasul cel mare a sunat:

Astăzi, când după eforturi și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s-au întronat în lume principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile și când, în urma loviturilor zdrobitoare, monarhia austro-ungară s-a zguduit în temelii și s-a prăbușit și toate neamurile încetușate în cuprinsul ei și-au câștigat dreptul de liberă hotărâre de sine, cel dintâi gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către Regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre.

Drept aceea, noi, Congresul General al Bucovinei, întrupând suprema putere a țării și fiind investiți singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale, hotărâm: Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României⁸⁰.

Atât delegatul Consiliului Național al polonezilor din Bucovina, Stanisław Kwiatkowski, cât și cel al germanilor, Alois Lebouton, s-au pronunțat clar pentru unire, fapt ce a asigurat apoi unanimitatea voturilor Congresului pentru adoptarea *moțiunii*. Salută direct, cu firească bucurie, de basarabenii Pantelimon Halipa și Ion Pelivan, ca și de ardeleanul Gheorghe Crișan, pe fondul entuziasmului general ce s-a transmis, din interiorul, spre exteriorul Palatului Mitropolitan⁸¹, *Moțiunea* – întâmpinată cu aceleași sentimente de capii bisericilor ortodoxe de la Chișinău (Vladimir Repta) și Iași (Pimen Georgescu) – a fost urmată de prezentarea telegramelor menite a fi expediate regelui

⁷⁸ Pe larg, la Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 338–346; I. G. Duca, *op. cit.*, p. 143–144.

⁷⁹ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 392–393; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 164–165.

⁸⁰ *** *1918 la români...*, p. 1240; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 826.

⁸¹ Ion Agrigoroaiei, *Iașii și unirea...*, p. 126.

Ferdinand I, guvernului român și reprezentanților diplomatici ai Franței, Marii Britanii, Statelor Unite și Italiei.

Congresul a desemnat apoi membrii delegației – între aceștia: I. Flondor, I. Nistor, Mitropolitul Vladimir, Eudoxiu Hurmuzachi, V. Bodnărescu ș.a. –, care avea să prezinte la Iași *Actul de Unire*, primit, nu doar de destinatari, ci de întreaga suflare românească, cu un entuziasm și însuflețire specifice doar marilor victorii obținute prin grele sacrificii și jertfe de sânge⁸². Pe temeiul voinței liber-exprimate de confracții bucovineni, la 18/31 decembrie 1918, regele Ferdinand I și Ion I. C. Brătianu, revenit în funcția de prim-ministru, semna la București decretul-lege care consfințea materializarea a încă unui vis: „Bucovina, în cuprinsul granițelor sale istorice, este și rămâne de-a pururea unită cu Regatul României”⁸³.

Încă un pas hotărât și ferm pe calea desăvârșirii unității naționale românești era astfel împlinit.

Unirea Transilvaniei cu România

Imediat după izbucnirea Primului Război Mondial, Partidul Național Român din Transilvania și-a suspendat oficial activitatea, spre a nu expune populația românească represiei dictată de regimul stării de beligeranță al Austro-Ungariei. Reprezentanții grupărilor radicale, în frunte cu Octavian Goga și Vasile Lucaciu, sosiți în București din toamna aceluiași an, au desfășurat o intensă activitate politică și culturală, complementară celei de până atunci, în favoarea Unirii. Concomitent cu trecerea miilor de români din Transilvania peste munți, în Regat a fost organizat *Cercul bucovinenilor și transilvănenilor* din București, a fost editată gazeta „Ardealul”, iar cunoscuta *Ligă culturală* (1890) s-a transformat în *Liga pentru unitate politică a tuturor românilor* (1914), cu V. Lucaciu – președinte, Barbu Ștefănescu Delavrancea – vicepreședinte și Nicolae Iorga – secretar general, militând, ca și *Acțiunea națională* sau *Federația unionistă*, pentru realizarea unei României extinse în hotarele sale firești.

Cu prilejul unei mari întruniri a Ligii, organizată în sala Dacia din capitală, în februarie 1915, focalizată pe soarta românilor transilvăneni, unul dintre vorbitori, Nicolae Filipescu, a exprimat un sugestiv îndemn regelui Ferdinand: „Mărirea ce ți-o urăm, Sire, este «să te încoronezi la Alba Iulia sau să mori pe câmpia de la Turda»”⁸⁴. Iar într-o altă alocuțiune rostită, peste două luni la Iași, același om politic răspundea întrebării pe care însuși o formula:

Ce este Regatul român fără Ardeal? O absurditate geopolitică. O fâșie de pământ întortocheată și frântă în semicerc... În granițele actuale suntem o țară fără viitor. Spre a ne împlini aici rolul european ne trebuie bastionul ce domină această pozițiune. De aceea, ațintim către cetatea naturală a Ardealului, către Acropolea românismului. Aici e centrul, aici (e) inima românismului⁸⁵.

În aceeași cheie a datoriei istorice raportată nu doar prezentului, ci și trecutului, savantul Nicolae Iorga a evocat figurile marilor voievozi Ștefan cel Mare și Mihai Viteazu, afirmând că „numai atunci când steagul biruinței românești va umbri rămășițele lor, numai atunci va fi bucurie deasupra pământului și pace în mormintele acestui neam”⁸⁶.

⁸² Pentru detalii, vezi *ibidem*, p. 127–129.

⁸³ *MOF*, nr. 217, din 19 decembrie 1918.

⁸⁴ N. Filipescu, *Pentru România Mare. Cuvântări din război, 1914–1916*, București, 1925, p. 26.

⁸⁵ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 777.

⁸⁶ *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600–1859–1918*, coord. Gh. Buzatu, A. Kerețchi, D. Vitcu, Iași, Editura Junimea, 1983, p. 196–199.

Îndemnul liderului conservator, ca și discursul marelui istoric, în perfectă sincronie cu pulsul național și cu opțiunea reginei Maria, cu siguranță, îl vor fi sensibilizat pe rege, care, precum se știe, nu a cedat presiunilor exercitate de Puterile Centrale și a consimțit, în vara anului 1916, să se alăture adversarilor lor. Decizia a avut un larg ecou, nu doar în țară, ci și în afara granițelor, fiind întâmpinată – după caz – cu entuziasm, speranță, dar și îngrijorare:

Noi n-am intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri – afirma răspicat Barbu Ștefănescu Delavrancea, în Aula Academiei Române, la 2/15 septembrie 1916; Noi nu vrem (ceea) ce nu este al nostru, ci pentru unirea cu frații noștri din Ardeal, din Banat și din Bucovina⁸⁷.

De reținut ar fi, dincolo de justețea sau corectitudinea și fermitatea mesajului, unilateralitatea obiectivului național, reductibil atunci – prin forța oarbă a împrejurărilor politice externe, invocate la începutul acestui studiu – doar la soarta românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Intrarea României în război de partea Antantei și pătrunderea armatei române în Transilvania au fost decizii întâmpinate cu multă bucurie de populația transilvană majoritară, devenită apoi victimă a măsurilor de represiune luate de autoritățile maghiare: închiderea școlilor românești, desființarea școlilor confesionale, suspendarea publicațiilor de limbă română („Românul”, „Luceafărul”), internări în lagăre dictate împotriva românilor pentru „înlaltă trădare” etc. În pofida acestor măsuri, majoritatea covârșitoare a intelectualilor români, în frunte cu Iuliu Maniu, Ștefan Ciceo-Pop, Vasile Goldiș ș.a., au refuzat să semneze declarația de fidelitate cerută de guvernul K. Tisza în decembrie 1916.

În condițiile extrem de grele pentru români ale evoluției ostilităților pe fronturile din Transilvania și Dobrogea și ale retragerii la Iași a autorităților politice centrale, însoțite de refugiul în Moldova a unei mari părți a populației din zonele intrate sub ocupație militară străină, speranța sau încrederea în justețea cauzei naționale – cultivată pe spiritul de solidaritate și pe unitatea de acțiune a factorilor decizionali – a fost admirabil întreținută de elita politică și intelectuală a vremii. Memorabile au rămas discursurile rostite la Teatrul Național din Iași, în ședința Camerei din 14/27 decembrie 1916, de către Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu și Nicolae Iorga.

Oriunde am fi, oricum am fi, suntem hotărâți să mergem până la capăt – afirma marele istoric – în credința că nu se poate, cu nici un chip ca, înaintea celei mai sălbatice forțe organizatorice, să piară drepturile unui popor de a trăi pe pământul în care nu este fir de țărână care să nu fie acoperit de cel mai nobil sânge [...].

Finalul discursului, inspirat de cuvintele voievodului moldav Petru Rareș, era apoteotic: „Vom fi iarăși ce am fost și mai mult decât atât”⁸⁸.

Apreciată superlativ în presa vremii, ca veritabil imn sau „crez al românimii de pretutindeni”⁸⁹, cuvântarea istoricului a beneficiat și de elogiile îndreptățite ale memorialistului I. G. Duca, puternic impresionat de știința cu care oratorul – evocând gloria trecutului – a redeșteptat speranțele naționale și a călăuzit auditoriul, „care se târa chinuit prin văgăunile întunecoase ale mizeriilor dezastrului bejeniei și restriștei, pe

⁸⁷ Barbu Delavrancea, *Războiul și datoria noastră*, București, 1916, p. 27.

⁸⁸ N. Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din război (1915–1917)*, București, 1925, p. 165.

⁸⁹ *Istoria românilor*, VII/2, p. 786.

culmile luminoase ale izbânzilor răsplătitoare și ale marilor înfăptuiri viitoare”⁹⁰. Pe fondul unei asemenea stări de spirit, la 7/20 ianuarie 1917, s-a înființat la Iași *Comitetul Național al Românilor emigrați din Austro-Ungaria*, în frunte cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Ion Nistor ș.a., care au semnat, în prezența câtorva membri ai guvernului roman, *declarația de război* împotriva Imperiului bicefal, transmisă Vienei de către prim-ministrul Ion I. C. Brătianu⁹¹. Se avea în vedere, desigur, cumplita dramă a românilor ardeleni și bucovineni, obligați să lupte sub steag imperial, împotriva fraților lor din Regat, ca și atitudinea aceluiași pe frontul oriental, unde circa 120 000 de ostași și ofițeri căzuseră prizonieri la ruși⁹².

Revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 din Rusia și implicațiile ei asupra evoluției ulterioare a ostilităților pe frontul oriental au condus la o radicalizare a acțiunilor și a stării generale de spirit în spatele frontului din ambele tabere. Concomitent cu intensificarea mișcărilor de protest sau de rezistență socială și națională împotriva măsurilor polițienești exercitate de autoritățile maghiare asupra populației românești din Transilvania, au sporit continuu numărul dezertărilor din armată, ca și demonstrațiile pacifiste în marile centre urbane. Pe frontul rusec, „episodul Darnița” din primăvara aceluiași an s-a impus ca un moment de referință în epopeea desăvârșirii unității naționale românești, fiind considerată pe bună dreptate ca „prima Alba Iulia românească” sau „cea dintâi manifestare puternică de unire a teritoriilor românești din Austro-Ungaria”⁹³. Iar primirea entuziastă, făcută la Iași, în iunie 1917, celor dintâi unități de voluntari transilvăneni și bucovineni, organizați în tabăra foștilor prizonieri de la Darnița, ca și solemnitatea plecării pe front a primului batalion din acei voluntari la 1 august semnificau – prin unirea armelor și a voințelor – hotărârea împlinirii destinului comun.

Revoluția bolșevică din octombrie 1917, urmată de *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, răspândită și în mediile românești prin mijlocirea presei, au contribuit deopotrivă la impulsionearea acțiunilor în direcția autodeterminării. De mare însemnătate și cu implicații profunde asupra evoluției evenimentelor politice la scară continentală s-a dovedit a fi declarația, în *14 puncte*, a președintelui american Woodrow Wilson, din 8/21 ianuarie 1918, document în cuprinsul căruia organizarea lumii postbelice era condiționată, între altele, și de „necesitatea unei dezvoltări autonome a popoarelor asuprite din Austro-Ungaria”⁹⁴. Aceasta a stimulat lupta de eliberare și de autodeterminare a popoarelor din cele două mari împărțiri, austro-ungară și țaristă, descurajând, totodată, orice inițiativă de conservare – pe temeiul soluțiilor confederative – a vechilor structuri.

În vreme ce în țară unirea era pregătită prin rezistența armată împotriva cotropitorilor, peste hotare erau întreprinse demersuri pentru captarea opiniei publice, pentru o mai bună înțelegere a realităților românești, de natură să atragă un mai eficient sprijin

⁹⁰ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, p. 102–103.

⁹¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 399–400; C. Nuțu, *Noul activism în lupta pentru unitatea de stat (1905–1918)*, în vol. *** *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, coord. Miron Constantinescu, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 131 și urm.

⁹² Dumitru Preda și colab., *România în Primul Război Mondial. Mărturii documentare, 1914–1916*, vol. I, București, Editura Militară, 1996, p. 202–203; Constantin Kirîțescu, *op. cit.*, vol. II, p. 90–92.

⁹³ Dr. Petru Nemoian, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921, p. 7; idem, *Prima Alba-Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*, Timișoara, 1922, *passim*; Dumitru Vitcu, „*Episodul Darnița*...”, în loc. cit., p. 267.

⁹⁴ *** *România în relațiile internaționale (1699–1939)*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 434; Ion Stanciu, *Aliați fără alianță. România și SUA, 1914–1920*, ediția a II-a, București, Editura Albatros, 1992, p. 152–153.

politic și diplomatic⁹⁵. În condițiile în care activitatea diplomatică oficială a României era compromisă, ca urmare a Tratatului de pace încheiat, separat, cu Puterile Centrale, sarcina de a susține interesele naționale ale statului român în fața aliaților și a opiniei publice internaționale revenea emigrației, răspândită în marile metropole ale lumii europene și americane.

În mai 1917, fusese trimisă în SUA o misiune a românilor ardeleni, alcătuită din Vasile Lucaciu și Vasile Stoica, pentru a mobiliza coloniile românești în sprijinul propagandei pentru cauza națională⁹⁶. Înființarea Legației române la Washington, la 1 octombrie 1917, și numirea doctorului Constantin Angelescu în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar se înfățișau ca efecte directe ale efortului concertat din interior și din afară. Iar după rechemarea în țară a dr. Angelescu, Vasile Stoica a rămas în continuare în SUA, în calitate de reprezentant neoficial, din inițiativa căruia a luat ființă *Liga națională română*, care, la 13 septembrie 1918, a fuzionat cu *Comitetul național român*, cuprinzând într-o singură organizație pe toți românii americani.

Rectificarea politicii SUA în raport cu Austro-Ungaria și adoptarea, la 24 iunie 1918, a *Memorandului asupra politicii Statelor Unite față de naționalitățile din cadrul Imperiului austro-ungar*, document care recunoștea, de astă dată, necesitatea abolirii monarhiei dualiste, a favorizat lupta națională a românilor. Depășind vechile rezerve, la 6 noiembrie 1918, Robert Lansing, secretarul de stat al SUA, îi comunica lui Take Ionescu, aflat la Paris:

[...] guvernul Statelor Unite simpatizează profund cu voi și nu va neglija, îndată ce va veni momentul, să se folosească de influența sa, ca justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român să fie obținute și asigurate împotriva oricărei agresiuni străine⁹⁷.

Deplasarea lui Take Ionescu în Occident, în vara aceluiași an, a stimulat mult propaganda în favoarea cauzei naționale românești. În cuprinsul săptămânalului „La Roumanie”, apărut la Paris încă din ianuarie 1918 și devenit organ de presă pentru promovarea și apărarea drepturilor românilor de pe ambele versante ale Carpaților, au fost tipărite numeroase articole ce condamnau politica de asuprire a naționalităților din Imperiul bicefal și ofereau argumente temeinice pentru constituirea statelor naționale. Totodată, gazeta a găzduit cu generozitate lucrări istorice de dată recentă, aparținând lui N. Iorga, Ion Ursu sau D. Drăghicescu⁹⁸.

Sub raport organizatoric, resimțindu-se nevoia unui centru care să coordoneze acțiunile emigrației, la 24 august/6 septembrie 1918, membrii coloniei românești, întruniți la Paris, au hotărât organizarea *Consiliului Național Român (provizoriu)*, având menirea de „a apăra, pe lângă guvernele aliate și în fața opiniei publice mondiale, interesele rasei românești”. Primind împuternicirea reprezentării intereselor emigrației, Vasile Lucaciu și dr. Ion Cantacuzino au pregătit – după sosirea în capitala Luminilor a lui Octavian Goga și Sever Boncu – reorganizarea „vechiului” consiliu și transformarea acestuia, la 20 septembrie/3 octombrie, în *Consiliul Național al Unității Românești*, având ca președinte pe Take Ionescu, iar ca vicepreședinți, pe V. Lucaciu, Octavian Goga,

⁹⁵ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 785 și urm.

⁹⁶ Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, Tipografia „Universul”, 1926, *passim*.

⁹⁷ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, 1957, p. 129.

⁹⁸ I. Gheorghiu, C. Nuțu, *Adunarea Națională de la Alba Iulia. 1 decembrie 1918*, București, Editura Politică, 1968, p. 181–183 și 186–187.

Jean Th. Florescu și dr. Constantin Angelescu⁹⁹. Din structura lărgită a noului organism mai făceau parte: dr. I. Cantacuzino, N. Titulescu, C. Mille, S. Mândrescu, Traian Vuia, V. Stroescu, C. Diamandy ș.a.¹⁰⁰

Recunoscut oficial și succesiv de cabinetele politice ale puterilor Antantei și pe fondul precipitării evenimentelor spre sfârșitul anului 1918, Consiliul a desfășurat o susținută activitate în profitul cauzei naționale, menținând o strânsă și permanentă legătură cu fruntașii mișcării de eliberare a românilor din Bucovina și Transilvania, combătând, totodată, încercările disperate de federalizare a Imperiului austro-ungar, ori de conservare a așa-numitei „Ungarii Mari”. Activând ca misionari ai cauzei naționale, românii din străinătate

[...] și-au îndeplinit cu jertfe personale – în expresia lui C. Kirițescu – o datorie patriotică. Ei au adus țării lor mari servicii și au dovedit în același timp cât rău poate face unei țări ignoranța în care se găsesc străinii, în special prietenii, despre adevăratele stări de lucruri din acea țară, informațiile neexacte, tendențioase sau calomnioase ce li se dau de dușmani. Și, în ce ne privește pe noi, efectele s-au putut constata mai cu seamă în timpul discuțiilor de la Conferința păcii¹⁰¹.

Revenind asupra situației interne din Transilvania, ar fi de reținut faptul că, în condițiile intensificării mișcărilor sociale și naționale ale tuturor popoarelor aflate sub dominația Imperiului austro-ungar, în primăvara anului 1918 a avut loc Congresul al IX-lea al secției române a Partidului Social-Democrat, care a decis să-și coordoneze acțiunile politice cu cele ale Partidului Național Român, spre a oferi astfel un plus de eficiență și de șansă inițiativelor comune. În toamnă, cooperarea a luat noi forme de expresie. La 29 septembrie/12 octombrie, Comitetul executiv al Partidului Național Român, întrunit la Oradea, în deplin acord cu socialiștii, a adoptat o *Declarație*, prin care era proclamată independența națiunii române din cadrul Imperiului bicefal. Invocând dreptul națiunilor la autodeterminare, „națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă acum uz de acest drept și reclamă, în consecință și pentru ea, dreptul ca, liberă de orice înrăurire străină, să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere”¹⁰². Cu același prilej, a fost ales un comitet de acțiune, ce-și avea sediul la Arad, în componența căruia intrau Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Iuliu Maniu, Ion Suciu, Al. Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, Aurel Mihalî.

Declarația, marcând intrarea mișcării de eliberare națională în faza sa decisivă, a stat la baza tuturor acțiunilor întreprinse de românii din Transilvania până la Adunarea istorică de la Alba Iulia. Răspunsul comitetului executiv al Partidului Național Român la manifestul împăratului din 3/16 octombrie (*Către popoarele mele credincioase*), a fost oferit prin declarația făcută în Parlamentul maghiar de la Budapesta de Alexandru Vaida-Voevod, care afirma, între altele:

Problema noastră nu e altceva decât o latură a democrației, dar adevărata democrație nicăieri în lume nu se poate înfăptui înainte de a se soluționa chestiunile naționale, pentru că numai pe baze naționale și în cadre naționale e cu putință o dezvoltare în direcție normală a acestei consolidări¹⁰³.

⁹⁹ *** 1918 la români. Desăvârșirea unității național statale..., vol. II, p. 1128.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 1163–1164.

¹⁰¹ Constantin Kirițescu, op. cit., vol. II, p. 467; *** Istoria românilor, VII/2, p. 797.

¹⁰² Șt. Pascu, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1968, p. 403.

¹⁰³ *** Istoria românilor, VII/2, p. 829.

Discursul deputatului român a produs impresii și emoții puternice la nivelul opiniei publice, fiind întâmpinat cu entuziasm de românii de pretutindeni.

La 17/30 octombrie 1918, s-a constituit la Budapesta, pe principiul parității între cele două partide politice componente, Consiliul Național Român Central (CNRC), în care au intrat șase reprezentanți ai PNR și șase ai PSD, sub președinția lui Ștefan Cicio Pop și a secretarului general, Gheorghe Crișan. Noul organism de conducere, cu sediul la Arad și reprezentând voința tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, și-a asumat de îndată sarcina de unic for decizional într-o problemă complexă: organizarea administrației cvasiinexistente în urma alungării primarilor, pretorilor, notarilor și jandarmilor maghiari, soluționarea statutului militarilor români aflați în varii regiuni ale Imperiului, încetarea tulburărilor și liniștirea spiritelor în focarele unde izbucniseră violențe etc.

Situându-se la înălțimea cerințelor, Consiliul a lansat la 24 octombrie/6 noiembrie un *Manifest* către românii transilvăneni, îndemnându-i să fie „mari la suflet în ceasurile acestea grele ale anarhiei”, în virtutea și pe temeiul cărui document, în toate localitățile aveau să fie înființate, ulterior, consilii naționale românești, cunoscute sub denumirea de *sfaturi*, îndeplinind funcții politice dar și administrative. Concomitent cu chemarea adresată militarilor români de a se prezenta la biroul CNRC, tinerii erau îndemnați a se înrola în „legiunea națională română” sau în „sfaturile militare”, luând astfel ființă gărzile naționale românești, care au organizat rezistența populației majoritare împotriva actelor guvernamentale.

Odată cu reintrarea armatei române în acțiune, alături de statele Antantei, la 27 octombrie/9 noiembrie 1918, CNRC a remis guvernului maghiar de la Budapesta o *Notă ultimativă*, cerându-i să predea „puterea de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească în virtutea dreptului de liberă dispozițiune a neamurilor, cât și în scopul de a păstra ordinea publică, siguranța averii și a vieții”¹⁰⁴. Tratatul purtat la Arad între delegații români: Șt. Cicio Pop, V. Goldiș, Iuliu Maniu, I. Jumanca, I. Flueraș ș.a. și reprezentanții Consiliului Național Maghiar și ai guvernului de la Budapesta eșuând, contactele cu capitala de război a României s-au intensificat, iar soluția proclamării imediate a unirii cu Regatul era tot mai des invocată. V. Goldiș a insistat însă ca unirea să fie atributul unei mari adunări reprezentative, organizată într-un loc cu puternică rezonanță istorică: Blaj, Sibiu sau Alba Iulia¹⁰⁵.

Spre a face cunoscut opiniei publice mondiale voința nestrămutată a românilor, la 5/18 noiembrie Marele Sfat Național din Transilvania și Ungaria (denumire luată în răstimp de Consiliul Național Român) a adresat un manifest *Către popoarele lumii*, tipărit în limbile română, franceză și engleză, în cuprinsul căruia era afirmat și legitimat dreptul populației românești de a înființa, pe teritoriul locuit, propriul stat liber și independent:

Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu dorește să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârșire de orice clasă istorică stăpânitoare, națiunea română prin ființa sa însăși este întruparea democrației celei mai desăvârșite. Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata a asigura oricărui popor deplină libertate națională și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflați pe teritoriul său egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenești¹⁰⁶.

¹⁰⁴ *** *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, Biblioteca Asociației „Astra”, 1943, p. 33–34.

¹⁰⁵ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național...*, vol. II, p. 125–126.

¹⁰⁶ *** *Marea Unire...*, p. 41 și urm.

Concomitent, a fost publicat textul pentru convocarea Marii Adunări Naționale a românilor și Regulamentul pentru alegerea deputaților. Urmau a fi aleși, în temeiul unor principii democratice, câte cinci delegați din fiecare circumscripție electorală existentă. Pe lângă aceștia, aveau drept să trimită delegați clericii aparținând celor două biserici românești (ortodoxă și greco-catolică), asociațiile culturale și toate organizațiile profesionale sau obștești, precum și cele două partide politice românești, PNR și PSD. Convocarea Adunării, pentru ziua de duminică, 18 noiembrie/1 decembrie 1918, s-a făcut cu zece zile înainte, prin mijlocirea ziarului „Românul”, apărut în tiraj de 12 000 de exemplare: „În numele dreptății eterne și al principiului liberei dispozițiuni a națiunilor, principiu consacrat acum prin evoluțiunea istoriei, națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sorții sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă”¹⁰⁷ – clama documentul ce dezvăluia, pe de o parte, temeinicia și justetea obiectivului național urmărit și, pe de altă parte, caracterul plebiscitar al rezoluției finale. „Pentru marea, istorica adunare de la Alba Iulia, unde s-a hotărât alipirea Transilvaniei cu patria-mamă, n-a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice – avea să consemneze ulterior Lucian Blaga; pregătirea se făcuse vreme de sute de ani.”¹⁰⁸

În ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, pe „Câmpul lui Horea” din Alba Iulia s-au adunat peste 100 000 de români din toate ținuturile transilvane, bănățene, bihorene, maramureșene și ungurene, spre a susține, prin prezența lor, voința liber exprimată a celor 1 228 de delegați împuterniciți a-i reprezenta în sala mare a Cazinoului, unde fuseseră invitați și reprezentanții provinciilor istorice deja unite cu Regatul român, Basarabia (prin Pan. Halippa și Gr. Cazacliu) și Bucovina (Alexe Procopovici). După cuvântul de deschidere rostit de Ștefan Cicio Pop și alegerea biroului Adunării, care l-a desemnat ca președinte pe Gheorghe Pop de Băsești, urmând alocuțiunii și îndemnului acestuia adresate participanților, discursul solemn a aparținut lui Vasile Goldiș. Incursiunea în trecutul istoric al românilor înstrăinați a conceput-o ca argument temeinic pentru a concluziona că libertatea lor reclama unirea cu Regatul român și că unirea va fi durabilă prin „asigurarea tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc a acelorași drepturi și acelorași îndatoriri”¹⁰⁹.

Apoi, respectând ordinea de zi, V. Goldiș a supus aprobării *Rezoluțiunea Adunării Naționale de la Alba Iulia*, care consfințea, la primul punct:

Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre.

Teritoriilor respective li se rezerva autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei, aleasă pe bază de vot universal; era recunoscută deplina libertate națională și drepturi egale pentru toate naționalitățile conlocuitoare de a se instrui, administra, judeca în limba proprie, de a face parte din corpurile legiuitoare și de a participa la guvernarea țării, proporțional cu numărul lor; egala îndreptățire și deplina libertate

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 49–51.

¹⁰⁸ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Editura Tineretului, 1965, p. 231.

¹⁰⁹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 180 și urm.

confesională, regim democratic în toate domeniile vieții publice, vot universal, direct, egal și secret pentru ambele sexe; libertate desăvârșită a presei, libertatea de asociere și întrunire, libera propagare a gândurilor, o reformă agrară radicală și asigurarea pentru muncitorii industriali a acelorași drepturi și avantaje consacrate în cele mai avansate state industriale.

Adunarea Națională își exprima dezideratul ca, la Congresul de pace, să se înfăptuiască în așa fel comunitatea națiunilor libere, încât dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mici sau mari; să fie eliminat pe viitor războiul ca mijloc de reglementare a raporturilor politice internaționale. Totodată, adunarea saluta eliberarea națiunilor subjugate din monarhia austro-ungară, incluzând Bucovina, și se înclina cu smerenie în memoria românilor care își dăduseră viața pentru înfăptuirea idealului național.

Prin articolul IX, Adunarea institua *Marele Sfat Național Român*, împuternicit să o reprezinte și să dispună în interesul său¹¹⁰. Iuliu Maniu, în numele Partidului Național Român, și Iosif Jumanca, în numele Partidului Social-Democrat, exprimând adeziunea forțelor politice reprezentate, i-au îndemnat pe delegați să primească proiectul de rezoluție spre „a întemeia pentru vecie România unită și mare și a înstăpâni pentru totdeauna o adevărată democrație și deplină dreptate socială”. După cuvântările lor, Gh. Pop de Băsești a supus spre aprobare textul rezoluției pentru unire, document ce a fost adoptat în unanimitate.

Se înfăptuia astfel Unirea cea Mare, act care a concentrat eforturile, speranțele dar și sacrificiile a zeci de generații. Făcând elogiul poporului român „de oriunde și din toate veacurile, martir și erou”, Nicolae Iorga aprecia că actul săvârșit la Alba Iulia, unde fusese proclamată „veșnica alipire cu patria” a Transilvaniei, n-a fost „un act politic ieșit dintr-o chibzuire rece, după cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbit atunci voia elementară a veacurilor de avânt zdrobit și de speranțe împiedicate”. Iar cu alt prilej, subliniind confreria istorică manifestată pe ambele versante ale Carpaților, afirma că „nu-i bucată de pământ în Ardeal care să nu fie stropită de sângele fecund al românilor de dincoace”¹¹¹.

Adunarea Națională de la Alba Iulia, prin care România își desăvârșea unitatea, a fost, după expresia istoricului Ioan Lupaș,

[...] cea mai mare dintre toate manifestările suveranității naționale, nu numai prin covârșitoarea mulțime care a luat parte la ea, dar și prin însuflețirea și demnitatea cetățenească a celor ce aduceau acum, la matca României, pământul și poporul, care prin vitregiile istoriei a fost ținut timp îndelungat în lanțurile cârmuirilor străine¹¹².

În ziua imediat următoare a fost ales *Marele Sfat Național*, al cărui președinte a fost desemnat Gh. Pop de Băsești, iar ca vicepreședinți, pe episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu, alături de Teodor Mihali și Andrei Bârseanu. Totodată, la propunerea lui Vaida-Voevod, a fost aprobată componența unui guvern provizoriu, sub titulatura de *Consiliu Dirigent*, sub președinția lui Iuliu Maniu, cu sediul la Sibiu¹¹³. Pe timpul

¹¹⁰ *** 1918 la români. Desăvârșirea unității național statale..., vol. II, p. 1246–1247; *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 841–842.

¹¹¹ N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, București, Editura Minerva, 1987, p. 275.

¹¹² Ion Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, Editura Scripta, 1993, p. 273.

¹¹³ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 14 și urm.

desfășurării adunării, armata română – aflată deja în Transilvania – s-a ținut la distanță, spre a nu acredita ideea că actul săvârșit de români s-a realizat sub presiunea baionetelor.

La 1/14 decembrie, delegații Marelui Sfat Național (V. Goldiș, Al. Vaida-Voevod, Miron Cristea, Iuliu Hossu ș.a.) au plecat la București, spre a prezenta regelui Ferdinand și guvernului român – întorși de curând de la Iași – actul Unirii. Profunda recunoștință exprimată de suveran vrednicilor ardeleni, în numele românilor din Regat, din Basarabia și Bucovina, avea să fie întărită, la dineul oficial oferit delegaților, de premierul Ion I. C. Brătianu:

Vă așteptăm de o mie de ani și ați venit ca să nu ne mai despărțim niciodată. Sunt în viața unui neam clipe de fericire atât de mari, încât ele răscumpără veacuri întregi de suferință. Bucuria noastră nu este bucuria unei singure generații. Ea este sfânta tresărire de bucurie a întregului popor român, care de sute și sute de ani a îndurat suferințele cele mai crude, fără să-și piardă credința neclintită în sosirea acelei zile care ne unește astăzi și care trebuia să vie, care nu putea să nu vie¹¹⁴.

Recunoscută, succesiv, la începutul anului următor, de reprezentanții autorizați ai sașilor¹¹⁵, evreilor¹¹⁶, șvabilor bănățeni¹¹⁷ și ai unor cercuri politice sau culturale aparținând altor minorități, nelipsind însă și atitudinile potrivnice, întreținute de Moscova sau Budapesta, care au îmbrăcat de timpuriu haina revizionismului¹¹⁸, desăvârșirea construcției naționale românești avea să fie parafată, în cadrul Conferinței de pace de la Paris, acolo unde diplomația a luat locul armelor, iar rațiunea s-a impus asupra suferințelor și nedreptăților istorice prea îndelung suportate.

În istoria națională, Unirea cea Mare nu poate fi și nu trebuie apreciată doar prin modificarea dimensiunilor teritoriale ale țării; ea a făcut necesare, a determinat și impus transformări adânci, de structură, în acord cu stadiul specific de dezvoltare a societății românești în fiecare dintre provinciile istorice, dar și în raport cu noua situație internațională, cu nevoia de omogenizare administrativă și socială, de democratizare a vieții politice, creând condiții pentru dezvoltarea forțelor de producție în cuprinsul pieței naționale unice. Unirea din 1918 a asigurat cadrul favorizant pentru afirmarea forțelor progresiste ale societății românești, deschizând o nouă eră în istoria mereu zbuciumată a poporului român.

GREAT UNION CENTENARY (1918–2018). HEROIC PAGES (Summary)

Keywords: Romania, Union of the Principalities, Dobruja, Bessarabia, Bukovina, Transylvania, World War I, national state.

The study is a synthesis on the internal and external historical events which contributed, either directly or indirectly, to bringing to an end the ample and complex process of accomplishing the Romanian national unity. Despite its slow start, consisting in the formation of the

¹¹⁴ *** *Marea Unire*, p. 131–137.

¹¹⁵ *** *Minoritățile naționale din România, 1918–1925. Documente*, coord. Ioan Scurtu și Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 128.

¹¹⁶ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național...*, vol. II, p. 241 și urm.

¹¹⁷ Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993, p. 132 și urm.

¹¹⁸ *** *Istoria românilor*, VII/2, p. 848.

Romanian nation and the assertion of its own national consciousness, this process progressed at an increased rate after the creation of the Romanian modern state, formed by the union of Moldavia and Wallachia in 1859.

The existence of the Romanian unitary state and its consolidation through the structural reforms implemented by the first elected ruler of the country, Alexandru Ioan Cuza, and carried further by its successor, Carol I of Hohenzollern, created and constituted the premises of the achievement and international recognition of state independence (1878) together with the recovery of the old Romanian region alienated more than four and a half centuries, Dobrudja. Claimed by the Romanians under foreign rule as far back as the Revolution of 1848, the union with the Country was accomplished after another four decades, during the extremely complicated circumstances of the end of World War I, in the same year, 1918.

In this study, the author equally outlines the contribution of the internal factor, which paved the way for the achievement of the national dream of ensuring a state for all Romanians, and of the external factor, the international context that greatly facilitated the achievement of the supreme goal. The year of grace 1918, when one after the other: Bessarabia (March 27/April 9), Bukovina (November 15/28) and Transylvania (November 18/December 1) have joined the Motherland, constitutes of an heroic and ceaseless effort of generations of militants (not only political ones) who contributed to the foundation of the Greater Romania.

MARIUS CHELCU*

ECONOMIC STATUS OF MOLDAVIAN MONASTERIES
IN THE 18th CENTURY.
NOTES ON INCOME AND EXPENSE LISTS**

In this paper, I will not insist on the importance of income and expense lists for studying the economic structure of orthodox monasteries. I will only state that for the period before the nineteenth century, such documents are scarce. The small number of income and expense lists within archives is a consequence of the character of this type of documents. Indeed, they had limited utility: they were used for keeping record of the incomes and expenses within a short period, usually a year. Therefore, compared to ownership documents, inventories and income and expense lists – which were, I may say, accounting documents – were no longer considered useful, not long after they were drafted up; hence, they could be removed from the archives. However, their destruction is not the only reason for the small number of income and expense lists preserved in the archives. Another one would be that, as long as there was no obligation to elaborate income and expense reports periodically, they were drafted up only sporadically, in exceptional cases¹.

In the Romanian archives, I have identified numerous inventories of movable and immovable property, belonging to monasteries in the eighteenth century. Their contents provide indications on the income sources of ecclesiastical foundations, such as estates, fields cultivated with vines and orchards, apiaries, forests, animals, urban lands, rented for the construction of shops and workshops, as well as buildings rented in commercial areas². Along with inventories, archives also kept solemn documents through which

* Scientific researcher, Institutul de Istorie “A. D. Xenopol”, Academia Română – Iași.

** Research within the project entitled: *Documente și manuscrise românești din arhivele de la Muntele Athos: mănăstirile Zograf și Dohiar (Romaniathos)*, funded by UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557, no. 133/12.07.2017.

¹ Dan Dumitru Iacob, *Importanța inventarelor de avere pentru istoria vieții cotidiene din epoca modernă* [The Importance of Probate Inventories for the History of Everyday Life in the Modern Age], in vol. *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX* [Property, Prestige and Material Culture in Patrimonial Sources. Probate Inventories from the 16th–19th Centuries], edited by Dan Dumitru Iacob, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 19–36.

² ANI, Documente, 371/7–, 12; *ibidem*, 390/20, 27, 29, 30; *ibidem*, 391/26; Marius Chelcu, *Mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani și un catastif de avere din anul 1830* [The Monasteries Immaculate Mother of God in Roman and Samoil Prophet in Focșani and an Inventory of Assets from 1830], in vol. *Avere, prestigiu și cultură materială*, p. 635–668.

voivodes granted to ecclesiastical establishments the right to collect certain fees, such as customs fees, fees for crossing rivers or for the permanent and temporary functioning of fairs on the lands administered by the Church³.

The document I am about to present is neither an inventory nor a privilege, but an income and expense list, which represents, as I say, a quite rare document for the eighteenth century. The document was drafted up in the month of June 1785; it's preserved in The National Archives of Iași⁴. The context of writing this document is rather interesting and I will briefly present the situation that entailed the elaboration of them.

In the 1756, after a collaboration between the bishop of Roman Ioanichie and the Moldavian voivode Constantin Racoviță led to the full endowment of the *Immaculate Mother of God* monastery in the city of Roman. The buildings were constructed mostly with contributions of the bishop, but the material resources necessary for the functioning of the foundation were ensured mostly by the prince, both from public funds and from his personal wealth. The prince's participation in the foundation of this monastery led to an increase in the incomes received by the foundation, but it also generated concerns regarding the future of the foundation. One of these concerns regarded the possibility of a subsequent contestation of the donations made to the monastery from the wealth of the Racoviță's family. Constantin Racoviță had no children, but his brothers and his nephews could contest his pious acts for the Roman-based monastery. Moreover, during the same period of collaboration between the bishop Ioanichie and the Moldavian voivode Constantin Racoviță, due to the increased influence of Greek clergy in Moldavia, there was a possibility of transforming the monastery of Roman into an *metochion*-annex of another monastery, in Moldavia or abroad⁵.

In order to prevent unwanted situations, the text of founding documents included certain restrictive observations. In order to discourage certain members of the prince's family from contesting the donations made by him to the monastery of Roman, in the founding act an explicit mention was introduced, namely the contribution of each of the two founders – the bishop and the voivode – to the edification of the foundation. Thus, the monastery could not be considered just a princely foundation. In order to avoid the second reason for concern – namely the transformation into an annex –, an imperative provision was added, stating that the monastery of Roman may never be submitted to another monastery⁶.

Despite the safety measures expressed in the text of the founding acts, both fears became reality after the death of Prince Constantin Racoviță.

First of all, in 1764, a few months after the death of Prince Constantin Racoviță, his brother Ștefan Racoviță ignored the founder capacity of bishop Ioanichie and he declared himself unique successor of the founder. From this position, Ștefan Racoviță,

³ For example, exemption documents for all the monasteries dedicated to the Holy Sepulcher at Jerusalem; ANI, Documente, 49/1–3.

⁴ ANI, Documente, 390/25.

⁵ Mihai Mârza, *Încălțări ale dreptului de ctitorie: procesele dezînchinării mănăstirii Precista Mare din Roman (secolele XVIII–XIX)* [Violations of the Foundational Right: the Trials of Un-dedicating of the Monastery of Immaculate Mother of God in Roman], LII, 2015, p. 105–107.

⁶ Epifanie Căzărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare din orașul Roman* [History of the Immaculate Mother of God Church in Roman], II, in *MMS*, XLI, no. 11–12, 1965, p. 636; Mihai Mârza, *O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII. Dosarul zidirii, înființării și înzestrării mănăstirii Precista Mare din Roman* [An Eighteenth Century Foundation and two Founders. The File of the Construction, Creation an Endowment of the Monastery of Immaculate Mother of God in Roman], in *AIIX*, LI, 2014, p. 93–109.

despite the interdiction stated in the founding document, submitted the monastery of Roman to the monastery of St Spiridon from Iași⁷. The purpose of such submission was for the incomes generated by the monastery in Roman to support the maintenance and functioning of the hospital founded in the yard of the Iași-based monastery. Moreover, I mention at this point that the St Spiridon monastery in Iași was directly subordinated to the Constantinople, thus under the supervision of the Greek clergy⁸.

The situation was met right away with opposition from the other founder, who was still alive, namely bishop Ioanichie of Roman. The bishop saw how, while he was still living, his grimmest views regarding the status of his foundation – which he helped construct along with the late prince Constantin Racoviță – came true. His greatest discontentment was the transformation of the Roman monastery into an annex of another monastery, mostly because the latter was under the control of the Greek clergymen in Constantinople.

Bishop Ioanichie tried to oppose some powerful rivals, among whom the princes of Moldavia and Walachia, as well as the Greeks, boyars and clergymen who backed the interests of the Patriarchate in Constantinople. They all allied in order to turn the monastery of Roman into an annex of the monastery in Iași, which was in its turn, as mentioned above, submitted to the Patriarchate. The stake was high: the substantial wealth of the Roman monastery (mostly after endowment from public funds and estates by Prince Constantin Racoviță) would support the functioning of St Spiridon Hospital in Iași, where the new Moldavian prince Grigore Ghica had become invested⁹.

After facing numerous cavils and pressures, the bishop eventually realized that he had nothing to gain by opposing. Thus, he was glad to merely obtain a special status for the monastery of Roman. This special status allowed the monastery to preserve a certain degree of autonomy from the monastery in Iași. Bishop Ioanichie was granted the right of appointing the abbots of the monastery in Roman, and of limiting the financial contribution of his foundation for the hospital of Iași to a fixed annual amount¹⁰. The special autonomous status of the monastery in Roman was preserved until the dissolution of the Epitropy of St Spiridon Hospitals in Iași, in the year 1948.

However, the founders' concern of turning the monastery into an annex was not the only one that became reality; another one also came true, namely contesting the new status by the family members of the late prince Constantin Racoviță. The most significant such action took place in 1784, when Ioniță Racoviță, another brother of voivode Constantin Racoviță, claimed the position of unique founder successor of the monastery in Roman. Ioniță Racoviță, benefitting from the support of the then Moldavian prince, received the right to manage the wealth of the Roman foundation himself. Consequently, Ioniță Racoviță administered the foundation of Roman for approximately one year¹¹.

The temporary administration by Ioniță Racoviță of the wealth belonging to the monastery in Roman represents the period and the context of the document which contents

⁷ Mihai Mârza, *O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII*, p. 112–116, no. 2–3; idem, *Încălcări ale dreptului de ctitorie*, p. 115–118.

⁸ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* [Documents Relating to the History of the Romanians], XIV, II, *Documente grecești* [Greek Documents], edited by N. Iorga, București, 1917, p. 1154–1159, no. MCXLV; Mihai Mârza, *Încălcări ale dreptului de ctitorie*, p. 114–116.

⁹ Mihai Mârza, *Încălcări ale dreptului de ctitorie*, p. 105–108.

¹⁰ Idem, *O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII*, p. 104–109.

¹¹ Idem, *Încălcări ale dreptului de ctitorie*, p. 118–125.

I will present in the following lines. At the end of the year when Ștefan Racoviță was administrator of the foundation constituted by his brother, he had to submit a detailed report of the incomes obtained and the expenses incurred.

The document was elaborated in the month of June 1785¹². It have two sections covering four pages. In the first and shorter section, incomes were written down, while the second one (more complicated) contained the expenditures. The content of the list is impressive mostly in terms of the accuracy of expenses written down to the least significant ones. I do suspect, however, that incomes were not noted in as many details as the expenses.

Nonetheless, despite the aforementioned suspicion, I believe that this list is useful because it provides an image of the economic structure of the monastery Immaculate Mother of God from Roman in late eighteenth century. I state that in the list of both incomes and expenses, the sources of incomes and the destination of expenses were not grouped, because both incomes and expenses were registered as they were received or, respectively, as they were made.

Thus, my observations concerning this list were elaborated after I made an effort of ordering the sources of incomes and the destination of expenses on several main chapters.

I present as follows several details concerning the incomes that – in the period when the list was elaborated – made up the total amount of 3,734 lei. As I previously stated, I tried to group the sources of income noted in the list, which led to the pie chart featured below (chart 1):

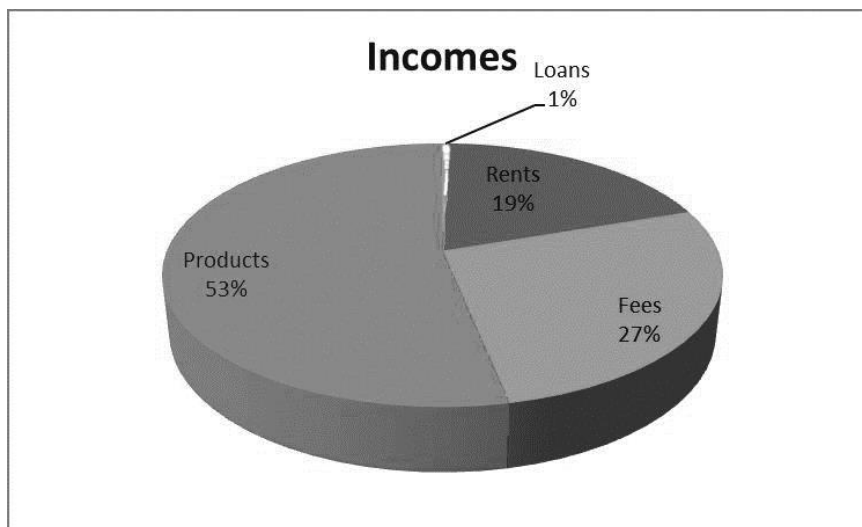

Chart 1.

The smallest percentage, accounting for less than 1% of the total amount of incomes obtained, is a sum of money retrieved by a merchant. However, I don't know whether the amount represented a credit, a rent or a service that the merchant failed to render.

¹² ANI, Documente, 390/25.

The following source of income for the monastery of Roman was represented by cashing in the rents. The list indicates that incomes were obtained by merchants who rented out small shops situated in commercial areas of the cities of Roman and Focșani and a store situated in Roman, in the yard of the monastery. Rents were also cashed in from places where buildings, houses and small shops or workshops were constructed, in the commercial area of cities.

The following chapter of incomes – as indicated by the groups above – is represented by various fees paid to the monastery. This category includes the payment in cash of the “tenth” tax for the agricultural cultures on the estates of the monastery, then fees paid by the servant Gypsies of the monastery and fees requested from the merchants who sold their merchandise in fairs organized on the estates of the monastery. Out of the total values of revenues, those obtained from taxes and fees account for 27%.

However, the highest weighting in the structure of the incomes belonging to the monastery of Roman was represented by the sale of products obtained on the estates, namely animals (horses, oxen and sheep), sheep wool, honey, wine and grains (chart 2).

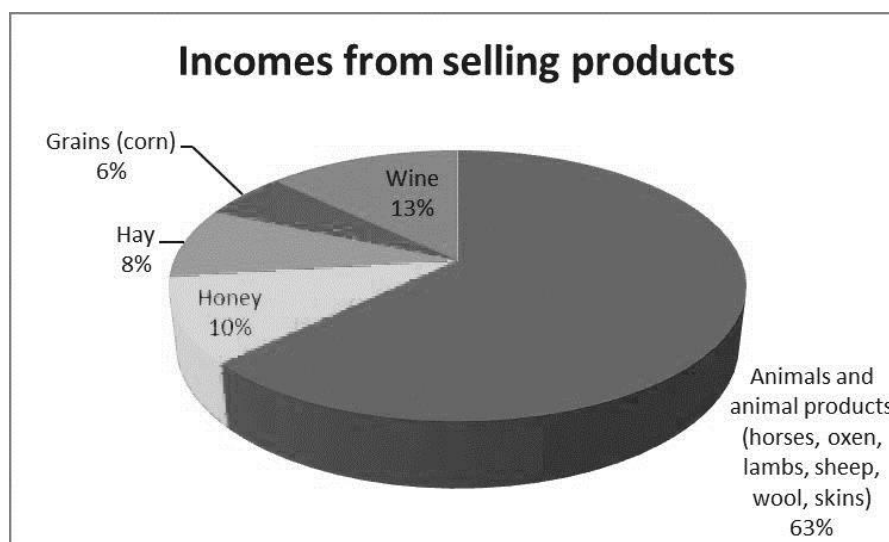

Chart 2.

Upon analyzing this subcategory of revenues obtained from selling the products on monastery estates, I realized that the highest value pertained to selling animals and animal products (horses, oxen, sheep and lambs, wool and skins). Moreover, 10% of the income obtained by selling products was represented honey sales. Selling grains (millet and corn) led to 6% of the revenues. Then, the selling of haystack accounted for 8% of the sum, while the wine produced in the vineyards of the monastery represented 13% of the total amount.

Hence, grains account for a rather low percentage in the income obtained by selling their own products; the most significant income was brought by selling animals and animal products, wool and skins. Therefore, production for the market focused on animal breeding, honey and vine, and less on cultivating grains.

Let us pass to the second section of the document, namely the list of expenses; in this case, too, I tried to sort things and to group expenses on several chapters, which led to the pie chart illustrated below (chart 3).

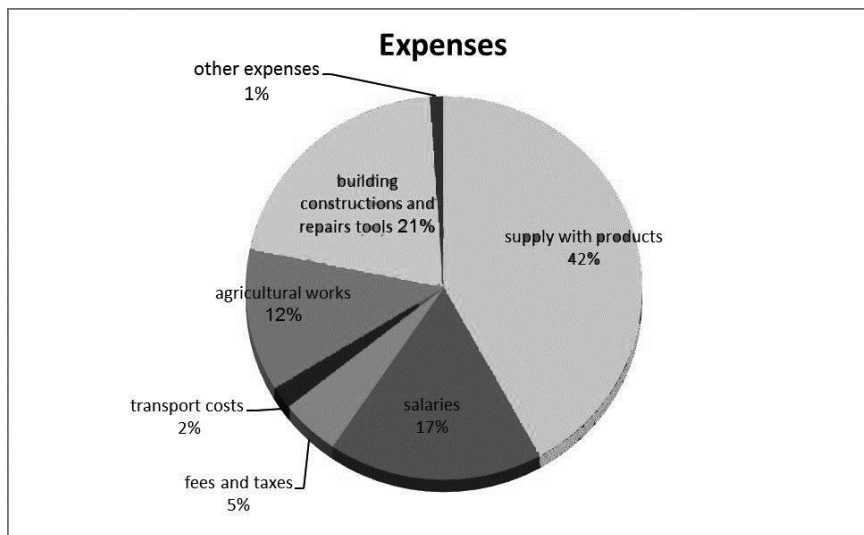

Chart 3.

Out of the entire amount spent, namely 3,827, the highest weighting of 42% was represented by produce supplies for the church, the household and the estates. Compared to the incomes chapter, where we saw that the monastery sold products such as animals, honey or grains, produce expenses do not comprise many raw materials, but mostly processed items. The most numerous items are clothing and footwear items purchased by the monastery for the priests and for the people working for the monastery. Workers means both Gypsy servants and persons working based on an employment agreement. Besides clothes, they also purchased household items, such as clay and wood vessels necessary for preparing and storing food, as well as knives, rope and crude oil. Furthermore, for masses they bought ecclesiastical books, candles, oil, frankincense and myrrh.

By my classification method, salaries represent another chapter of the expenses. The expense list contain sums paid by contract to certain administrators of monastery estates or to specialized workers, such as herders, cattlemen, shepherds, apiarists, coachmen, as well as sums for people working in the monastery household, such as cooks, cellar men and coopers. I included in the salary category the payments for the mass officiated by priests all year long.

For the clergy and for some of the workers, the monastery paid taxes to the State accounting for 5% of the total expenses. Some people within the monastery were reimbursed for their travel expenses when they had to leave for solving certain matters; such expenses account for 2%.

By cumulating the supply costs, salaries, taxes and travel costs, it becomes obvious that, out of the total monastery expenses, the highest weighting belongs to personnel costs.

Another chapter of the expenses that I managed to identify was the one for agricultural works, namely for seeding, harvesting and winter stay for animals, which accounts for 12% of the total expenses.

The last important chapter of the expenses incurred by the monastery in Roman throughout a year is represented by costs for constructing and repairing buildings and for tools, more specifically 21% of the total expenses. Within this chapter, the most significant amount was allocated for renovating the houses situated in the yard of the monastery. I must mention at this point that all buildings located on the monastery, the church included, had been damaged by an earthquake of 1781. For the rest, smaller amounts of money were allocated for repairing certain buildings situated in the city or on the estates of the monastery; I also included here the restoration of ecclesiastical books and the reconditioning of footwear items.

Finally, by calculating the incomes and expenses and budget, it was concluded that incomes exceeded expenses by 93 lei.

Consequently, it may be stated that despite certain doubts concerning the exhaustive character of incomes obtained by the monastery from mid-1784 to the summer of 1785, the contents of this list provides us with an image of the economic structure for one of the richest monasteries from Moldavia. An extended analysis possible by comparing similar documents, insofar as they are discovered in archives, would provide a better insight into both the structure of monastic economy towards the end of the eighteenth century and the place it occupied in the economy in general.

ECONOMIC STATUS OF MOLDAVIAN MONASTERIES
IN THE 18th CENTURY.
NOTES ON INCOME AND EXPENSE LISTS
(Summary)

Keywords: monastic economy, income and expense lists, taxes, fees, revenues.

The church's right to property is founded on the Holy Scriptures, and particularly on one of Christ's injunctions "to share everything with one's neighbour." It is stated that without material resources, the church could not offer comfort to "the weary and the thirsty" and could not practice the virtue of Christian mercy. Therefore, the Church, regarded as a social organism and in order to meet the needs of the Christian divine service, has always been in need of earthly property for the support of its servants and to help those who needed its protection. "Support of the needy" has actually been the strongest justification for the acquisition of properties, as the protection of the poor, of the sick, of widows and of orphans has led the church towards the accomplishment of one of its primary goals.

The Monastery Immaculate Mother of God in Roman is a religious foundation created in the mid-eighteenth century, during the rule of Prince Constantin Racoviță. Our research starts from the contents of an income and expense lists, a document was elaborated in the month of June 1785. It had two sections covering four pages. In the first and shorter section, incomes were written down, while the second one (more complicated) contained the expenditures.

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ*

SOCIAL AND ECONOMIC REASONS FOR FOUNDING NEW MONASTERIES AND SKETES IN THE 18th CENTURY MOLDAVIA**

The foundational act as a multi-layered phenomenon in the Christian European society developed in accordance with the cultural environment it manifested itself in. In the Romanian area, in particular, the role of founders and foundations was entirely special, as the medieval inheritance (of Byzantine origin¹) continued to show itself over time, albeit tortuously, in keeping with the new social, political and economic realities faced by communities². The monasteries had always enjoyed a privileged position which included taxation, the rulers' piety having an impact at this level, as well. Apart from the princes' donations, many monasteries received various gifts from boyars, merchants or craftsmen, with the latter's request to be mentioned in the altar since the service was held daily in monasteries, which included the mention of both living and departed souls. The monastic geography of the eighteenth century changes considerably compared to the seventeenth century³.

Over 200 new monastic establishments were built in eighteenth-century Moldavia and over 100 others were rebuilt, restored or refurbished. The period was not at all favourable to the state's development especially since, after 1711, the rulers chosen by the Porte faced, besides achievements, the failures of an aggressive taxation policy used to raise money for the various official or unofficial taxes making their way one way or another to Istanbul. The political instability also led to different economic crises and the occupation periods brought, together with the foreign armies, new challenges: war, epidemics, death, depopulation and territorial losses. Under these circumstances, the unprecedented phenomenon occurring in a relatively limited area might seem paradoxical.

* PhD Lecturer, Faculty of History, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Romania.

** This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557

¹ Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 154–179.

² For the Romanian case, see: Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, in *SMIM*, IV, 1960, p. 77–116; Maria Crăciun, *Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei*, in Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 137–174; Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001, p. 137–174; Maria Magdalena Székely, *Note despre bisericile Sfânta Vineri și Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul din Iași*, in *SMIM*, vol. XIX, 2001, p. 31–38.

³ Ioan-Augustin Guriță, *Some remarks on the monastic foundations in 18th century Moldavia*, in "The Romanian Journal of Modern History", vol. III, no. 2, December 2012, p. 8.

However, besides the purely spiritual reasons underlying a person's, monastic community's or larger group's decision to erect a monastic establishment (monastery, skete or metochion⁴) there were also social and economic reasons.

The founder and his family were the beneficiaries of priority rights: they could write their names in the donation plaque, they could be represented in the donation paintings, they were mentioned during the religious service, they could manage the founded establishment's assets, they could be sheltered by it and, last but not least, they had the right to be buried inside⁵. The foundational act was also a means to underline authority, to emancipate and obtain a perfect social image. In fact, the foundational act and speech had always conveyed the church's complex and profound perception in the mentality of the individual and of the community⁶. The political authority of Moldavian boyars is incontestable starting with the first half of the seventeenth century⁷, while their wealth also resulted in the founding of new churches⁸. Besides the princes, who had the status of great founders, some of the boyars could also boast of the privilege through similar deeds. Thus, the boyars would bolster their social stature through foundational acts, by the founding of family chapels and boyar churches⁹, village or town churches¹⁰, sketes or monasteries, monastery infirmaries or hospitals, all of which triggers of not only personal satisfaction and social prestige, but also of an implicit position of authority in society. The founding of churches was seen as a matter of prestige or the expression of a political option¹¹. Starting with the eighteenth century, a numerical transmutation is clear in the ranks of the boyars under the pressure of legitimacy, both in the case of descendants from local families and that of foreigners that wished to be 'adopted' by the locals. What surprises from a foundational point of view in the eighteenth century is that many of the monastic foundations no longer belong to boyar families. These latter paid more attention to the foundations made by their predecessors as well as those who could provide some prestige on the social ladder, quite fickle and heterogeneous as it was at this time. The foundational act was, thus, a way of gaining legitimacy by association to an illustrious predecessor. If in the first half of the century the remnants of a strong, authoritarian boyar community also make themselves felt on the plane of consolidating foundations, starting with the second half of the century things change. We will notice hierarchs (members, in their turn, of the political elite, descendants or relatives of the grand boyar families of Moldavia¹²), monastery abbots or mere monks who erect churches in remote areas, especially. The economic weakening is also reflected in the money founders spent to build new places of worship, in the construction materials, as the great majority were wood on stone foundations¹³. In many cases, in the nineteenth century

⁴ For *metochion's* meaning, see Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, ed. II, București, 1993, p. 381.

⁵ Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 139.

⁶ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII–XX)*, Cluj-Napoca, 1997, p. 202.

⁷ Răzvan Theodorescu, *Despre câțiva oameni noi ctitori medievali*, in SCIA, nr. 24, 1997, p. 74–75.

⁸ Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 141.

⁹ Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 297–299.

¹⁰ N. Stoicescu, *Cum se construiau bisericile în Țara Românească și Moldova în secolele XVIII – prima jumătate a secolului XIX*, in SCIA, XV, 1968, I, p. 75–87; idem, *Cum se zugrăveau bisericile în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in MO, XIX, 5–6, 1967, p. 406–413.

¹¹ Maria Crăciun, *op. cit.*, p. 141.

¹² Ștefan S. Gorovei, *Originea socială a înaltului cler monahal*, in ArhGen, II (VII), 3–4, 1995, p. 183–191.

¹³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. II, București, 1997, p. 105–106.

stone churches would be erected on the sites of wooden churches. Those who dedicated a great part of their fortune to achieve lasting constructions were great boyars who set out to spend large sums from their own fortunes. An interesting example on the founder's view of construction material is the one made by a Moldavian great sword-bearer (*spatharius*), Ilie Ianache (founder of the monastery Răchitoasa) who would build a new stone church on the site of the one built by his father at the end of the seventeenth century, 'where first and foremost our father set foot and made a wooden church [...]. Now, after our father, with God's blessing, we wrought further: one for the fire, one for the living: for wood lasts lesser, stone lasts longer'¹⁴. There are also records of a few wattle and daub churches¹⁵. Some of the wooden churches belonging to a few dissolved small monastic communities were transferred in places where the parish communities were in need of a church¹⁶.

One notices, however, a 'founder's conscience' significantly represented by a few wills and documents of the age. The concern towards the result of such a sacrifice is shown in various of the founders' actions to keep the building in as good a condition as possible for the longest time possible¹⁷. Many, however, would build churches 'out of pride', while others would take the habit in the sketes they founded, which is why Grigorie Ghica III forbade the building of churches without the Metropolitan's approval and blessing¹⁸, since the latter were erected 'for the pride of one or another'¹⁹. In other cases, so as to not leave their families without the necessary food resources, some founders stipulated that their properties be managed by the founded skete after the deaths of their wives²⁰.

If in the previous centuries, especially in the seventeenth, there was a monastic wave of migration towards cities (an essentially paradoxical phenomenon, bearing in mind the requirements and tradition of the Church) from now on the 'recovery' of the values of authentic monasticism through a migration to the hidden places, the deserted forests or mountains, difficultly accessible places inductive to asceticism, fasting and prayer²¹. Furthermore, the chosen places had to offer those who would live there a

¹⁴ Episcopul Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 197–199.

¹⁵ "Anuarul Administrației Casei Bisericii pe 1909", București, 1909, p. 421; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 183; Pr. Th. Atanasie, *Memoriu de starea bisericilor și a parohiilor ortodoxe din județul Bacău*, în BOR, nr. XIV, 1890, p. 369–370; Alexandru Antohi, *Monografia parohiei și comunei Lucăcești, jud. Bacău*, Lucăcești, 1939, p. 58; Ioana Cristache-Panait, Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în MMS, XLV, 5–6, 1969; Angela Paveliuc-Olaru, *Bisericile de lemn din ținuturile Botoșanilor*, în MMS, LVII, 4–6, 1981, p. 334–343, p. 491.

¹⁶ See, for some examples, Virgil Vătășianu, *Bisericile de lemn din Moldova*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931; Ioana Cristache-Panait, Titu Elian, *op. cit.*, p. 334–343; D. Constantinescu, *Știri despre vechi biserici de lemn. Biserica Sfântul Dumitru din Ionășeni*, în MMS, XLIV, 9–10, 1968, p. 558; Mircea Pahomi, *Bisericile și schiturile ortodoxe românești din ținutul Cernăuți*, Suceava, 2008, p. 188; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 801; *Botoșanii în 1932. Schiță monografică*, Botoșani, 1932, p. 49; D. Mihăilescu, *Urme ale Schitului Oneaga*, în MMS, LXII, 4, 1986, p. 116; Artur Gorovei, *Rugăciune asupra vrăjmașilor*, în "Sezătoarea", XXXI, 1924, p. 150–151.

¹⁷ Episcopul Melchisedec, *op. cit.*, p. 299; idem, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire după documentele Episcopiei și alte documente ale țării*, București, 1869, p. 290; idem, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman, compusă după documente naționali-române și străine editate și inedite*, vol. I, București, 1874, p. 322–352.

¹⁸ Theodor Codrescu, *Uricarul*, I, ed. II, Iași, 1871, p. 75.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, 1930, p. 153.

²⁰ Episcopul Melchisedec, *Notițe istorice*, p. 297–299. An interesting example is that of the Almaș skete, erected by the donations of Ecaterina Cantacuzino in 1715 (Constantin Bobulescu, *Sihăstria Secului și Sihla*, Piatra Neamț, 1942, p. 12; idem, *Schituri și sihăstria de pe Valea Trotușului*, București, 1946, p. 16–17).

²¹ Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 6–8.

source of water²² and the possibility of getting food. Besides the wooden church they built, eremites would also erect a cell or dig a pit-house or find shelter in a cave if necessary. There are many examples of remote sketes in Moldavia, places in which monks desiring to live a sheltered life would go to pray far from contact with the world. The number of monks was quite small, only a few sketes had more than ten inhabitants; large monasteries had metochions in which they would send monastic personnel for economic business; so that the latter would not lose contact with Church life they would also need an altar for prayer.

There are cases in which the founder would offer the monastic establishment an allotment for a garden, orchards and on which the appurtances could be built. An establishment (set of rules) would be drawn to regulate that skete or metochion (secular priests were forbidden, the inhabitants had to be outsiders), but the accomplishment of the founder's wishes did not happen. In these small sketes some of the founders would become monks, as well, benefiting from the status of monk or nun and continuing to manage their estates while exempted from paying certain taxes. The 'recovery' of certain values specific to Eastern monasticism also had a great influence on some family chapels belonging to boyar households; as some specialists show 'the possibility of the movement for maintaining the Athonite monastic tradition within the monasteries, sketes and metochions in our country, from where it might have been passed through imitation to the laymen predisposed to this atmosphere',²³.

The social solidarities of a certain region would coalesce at the foundation of a monastic place of worship. There are records of cases where several people would gather to contribute, through work or money or allotments of land, to its construction. Some family foundations were not without trouble, especially since not all members wished to contribute to the foundation since this entailed the renouncement of their part of the inheritance. The cases in which monastic buildings were founded on the estates of minor boyars are also interesting: there were many tiny sketes built on some of the free peasants' estates, too²⁴. Others would give land, orchards, vineyards etc., and then subordinate them to the bishoprics (as are, for example, the cases of the sketes Căpătan²⁵, Cărligați²⁶, Crețești²⁷, Dobrovtor²⁸, Fedeleșeni²⁹, Hlăpești³⁰, Lipova³¹, Orgoești³², and

²² Alin Pop, *Sihăstria*, Alexandria, 2002, p. 15 sqq.; for example, see: *Istoria Sihăstriei Putnei*, edited by Teodor Bălan, Cernăuți, 1936, p. 9.

²³ Constantin Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclise*, in "Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești", Chișinău, XXII, 1932, p. 4–5.

²⁴ Aurel Sava, *Contribuții la istoria Bisericii vrâncene*, in "Milcovia", II, 1931, p. 30; Constantin N. Tomescu, *Știri catagrafice din Biserica Moldovei în 1809*, in *AB*, III, 1931, p. 79; Constantin Bobulescu, *Schitul Cotumba*, in *BOR*, LXV, 1–3, 1947, p. 78; Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 290; Mircea Pahomi, *op. cit.*, p. 187–188.

²⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoricul Podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, cu 124 de documente inedite (1626–1864) și 3 reproduceri, București, 1969, p. 306–307.

²⁶ Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 319; Veniamin Pocitan, *Metoacele episcopiei Hușilor*, p. 109–110.

²⁷ Veniamin Pocitan, *op. cit.*, p. 110.

²⁸ Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri și schituri din Moldova, astăzi dispărute (sec. XIV–XIX)*, București, 2010, p. 365.

²⁹ Pr. Al. Cristea, *Episcopia Romanului*, București, 1901, *Anexe*, p. II.

³⁰ C. Voicescu, *Schitul Pocrov și importanța lui pentru viața și cultura bisericească din Moldova în sec. XVIII*, in *BOR*, XC, 1972, 7–8, p. 827.

³¹ Macarie Ciolan, *Un vechi așezământ de cultură, civilizație și artă veche românească. Mănăstirea Secu*, in *MMS*, LXI, 1–3, 1985, p. 189.

³² *Documente ale fostelor schituri Orgoeștii, Bogdănița, Pârveștii, Cârțibașii și Mânzații din județul Tutova*, Huși, 1929, p. III.

Poglețu³³), but many of these tiny sketes which later became metochions did not endure, some dissolving in about one century from foundation, others becoming parish churches³⁴. As to their estates, they became the property of the bishopric³⁵. Very many of the monastic establishments open at this time – not only those founded in the interval – are listed as metochions or sketes also depending on the big monasteries³⁶, not only on the superior institutions of the Church (The Metropolis of Moldavia and the bishoprics of Roman, Huși³⁷ and Rădăuți). Some founders, having reached their old age and lacking the financial capital to support it, would subordinate it to another monastery³⁸ of the bishopric so that they would continue to be managed and not close. Some *nachalnicks* (managers) would act in the same way when in a position to no longer support the settlement due to the death or carelessness of the founders or their descendants³⁹. The fathers superior (abbots) or administrators of a monastic settlement were the ones that took over the founder's rights in case none of those whose obligation it was to maintain, to repair or to rebuild an establishment would or no one would contribute to the list of founders. The latter would try to collect the funds or would persuade the wealthy to help the holy places would not dissolve. The first founders were never forgotten, being mentioned before all others added along the way, in the natural order of things.

It was in the interest of the bishoprics and great monasteries to own metochions and it was very pragmatic. Besides the fact that estates and the agricultural production were more easily managed, these appurtenances, located in several parts of the country, served to fill the holes in the treasury, with the expectance of tax exemption but also donations from certain founders or local benefactors.

³³ D. Hrițcu, *Schitul Sucmezeu din ținutul Putnei, metoh al Schitului celui Mare din Galiția*, in *MMS*, LVII, 10–12, 1981, p. 775–776.

³⁴ Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 390–391 (Averești); N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 500 (Bârcu-Gosmani); Marcu-Marian Petcu, *op. cit.*, p. 24 (Aldești); Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 175 (Frumoasa-Bălăbănești); idem, *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău. Despre prădarea bisericii Sf. Ioan din mahalaua Mărăței din târgul Piatra. 1810*, in *AB*, V, nr. 2, 1933, p. 69–70 (Mărăței); idem, *Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial-Chișinău. Mijlocirile ce se făceau pentru hirotonia unui monah în 1811*, in *AB*, V, nr. 1, 1933, p. 22 (Poiana Pralii).

³⁵ As in the case of the skete from Giurgești, which was metochion of the Monastery of Vatopedi and of the Bishopric of Roman (Constantin N. Tomescu, *Știri catagrafice*, p. 88), or of the skete Golgota, metochion of Esfigmenu Monastery (Veniamin Pocitan, *Schitul de maici Golgota-Vaslui*, in “Buletinul Episcopiei Hușilor”, IX, nr. 12, 1933, p. 90–93). See, also, the cases of the metochions of Buzdugan (N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 139), Cârțibași (Iacov Antonovici, *Documente ale fostelor schituri Orgoeștii, Bogdănița, Pârveștii, Cârțibașii și Mânzații din județul Tutova*, Huși, 1929, p. 86), Crângul de Sus, Crângul de Jos (*ibidem*, p. 95), Știoboreni (Constantin N. Tomescu, *Știri catagrafice*, p. 87).

³⁶ See, for example, the cases of Chiliile (Florin Marinescu, *Contribuții privitoare la relațiile dintre Țările Române și Mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos*, in *In honorem Ioan Caproșu*, volum îngrijit de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Mihai Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iași, 2002, p. 295), Gorovei (Narcis Crețulescu, *Istoria Sf. Mănăstiri Gorovei din județul Dorohoi*, Dorohoi, 1898, p. 5), Herța (N. Iorga, *Documente. Biserica din Herța*, in *RI*, X, 7–9, 1924, p. 199; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, București, 1913, p. 396) or Lepșa (Aurel Sava, *op. cit.*, p. 30).

³⁷ Veniamin Pocitan, *Metoacele episcopiei Hușilor*, in “Cronica Hușilor”, nr. 4, 1934, p. 107, 110; Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiei Romanului, Rădăuților și Hușilor în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, in *MMS*, LV, 1–2, 1979, p. 66; Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 196–197.

³⁸ There are also cases of land exchanges between superior institutions and monasteries (Marcu-Marian Petcu, *op. cit.*, p. 123–124).

³⁹ As happened in the case of the sketes from Valea Neagră and Lepșa (Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 31–32; Constantin C. Giurescu, *Istoricul Podgoriei Odobeștilor*, p. 306–307), or Poiana Pralii (Constantin Bobulescu, *Schituri și sihăstirii de pe Valea Trotușului*, p. 27).

Even the leaders of big monasteries who had large properties in wine growing⁴⁰ or agricultural areas decided to build small wooden churches with the intention of using them seasonally, while part of the community would go wheat reaping, grape-picking or harvesting⁴¹. In time, some of the inhabitants of the monastery would gather (they would generally be exempted from taxes by royal decree) and build their houses around the small place of worship. It must be noted that some metochions also catered for the needs of the nearby villages, for a lack of other places of worship. There are records of cases when the local bishop would decide for both a secular priest and a monk to serve at the same altar, each with the specific canonical and economical-administrative restraints and limitations⁴². Some of the money earned from the liturgical rituals (christenings, marriages, funerals) was directed to the big monastery. Great monasteries traded some of the produce from the estates managed by the metochion monks. In exchange, besides the liturgical schedule, the monks would also have other occupations: some were 'copyists, sculptors, engravers, church or icon painters; others were craftsmen, tending to the needs of the monastery and of its other inhabitants, book binders, drapers, tailors, skimmers, cobblers, blacksmiths, carpenters or field hands, bee-keepers'⁴³; others would tend solely to the church, as deacons, choir singers or beadles; others would work in the refectory, cellar, the monastery's customs offices or shops. Only the disabled or old monks were excused from work. Some monasteries had alembics for the making of spirits and even public houses where beverages from their own production were merchandised.

The Mount Athos monasteries or those from other Holy Places also had metochions in the cities, where the people sent to oversee the aid would stay temporarily. The monasteries owned important properties, either in the city or on its outskirts. These were their main sources of income taking into account that town monasteries had more difficulty managing lands that were far away. On the other hand, some of the monasteries were subordinated and the main part of their income would go to the monasteries they were subordinated to, which would facilitate an interest in more easily obtaining material advantages directly from the city⁴⁴. Some of the monasteries had houses, liquor stores, house allotments, cellars and other outhouses that would bring quite significant revenue compared to the social and material circumstances of the others. A foreign traveller's account is relevant to this state of things: 'other monasteries inside and outside town are built by various princes; these monasteries have villages and estates, movable and immovable property; they have plenty of people who work, gypsies, too; they keep many herds of oxen, cattle, horses, as well as bees and others, and then sell and earn money which they readily send to Jerusalem and the Holy Mount in Greece, these monasteries being subordinated to those'⁴⁵. In the case of several metochions, the father superior would visit them for economic purposes, too, to check on the way in

⁴⁰ In the wine-growing areas, where large monasteries had important properties, were built some metochions, with small churches for the monks who were engaged in viticulture. See, for example, the cases of the sketes Horodiștea (Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cotmarilor*, București, 1971, p. 245; Gh. Ghibănescu, *Revista T. Codrescu*, 3, 1933, p. 40), Zlodica (Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *op. cit.*, p. 251), or Țifești (Episcopul Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 349).

⁴¹ Episcopul Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 290.

⁴² ASI, Mănăstirea Coșula, VII/18; *ibidem*, Ms. 551, f. 121, no. 8; Ms. 552, f. 57^v–58^r, no. 6.

⁴³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. II, Iași, 2006, p. 193; Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁴ Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri până la 1821*, ed. II, Iași, 2007, p. 129.

⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban (editor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 235–236.

which the estates were managed. On these estates, too, there would appear small sketes dependent on large monasteries, rather household outhouses, but with a special status because they had an altar for prayer.

The local bishop could intervene when there were quarrels as to a skete's properties; such cases exist, when a skete was closed due to estate management differences. Some sketes were founded by monks coming from Transylvania, especially after the union of some communities with the Church of Rome, as well as during the rule of Empress Maria Theresa. The Metropolitan and the diocese bishops would tend to them⁴⁶. Some wanted to build new places of worship in which they could live without bothering the already formed communities.

There are cases in which the social reasons of the foundation of a monastic establishment gains philanthropic or canonical scope. First of all, this is the time when the St. Spyridon hospital of Iași was founded simultaneously with the monastery of the same name. Starting with the second half of the eighteenth century several decrees were given through which precise rules for the proper functioning of the new institution were given. The founders took care of the hospital through donations or by exempting the medical institutions from certain taxes. In order to build the hospital there were significant financial efforts made, 'much expenditure was necessary for those wretched and helpless patients'. The hospital for plague patients was founded in the proximity of a skete placed among the forests skirting the Moldavian capital and two years later the St. Spyridon monastery was named a patriarchal stavropegial monastery⁴⁷. Another case is that of the foundation of a monastic settlement for nuns at Varatic, during the rule of father superior Paisie, due to the existence of a nunnery very close to an abbey⁴⁸. To avoid any potential differences or issues the decision that the nuns move at a greater distance, in a new monastery, was made.

Firstly, we might say that many religious establishments are founded at this time on the breadth of the Romanian territory. Furthermore, besides monasteries subordinated before, the so-called 'Phanariote' rulers resort to similar gestures themselves, thereby integrating their mostly short reigns in the tradition of their predecessors. To better preserve their immovable assets and increase their revenues, some of the monastic establishments start building new metochions on the new estates, as well as receiving subordinations of smaller settlements just like the superior institutions of the Church. On the other hand, a reconfiguration of the monastic life is also apparent, a kind of 'reformation' materializing in the 'recovery' of the original values of monasticism, which also had a direct effect on the founders' attitude towards what it meant to create new foundations. It was necessary for the inhabitants of monastic settlements (which included the founders) not to want for the means of subsistence; additionally, supplying them with various estates meant working the land, while tax exemption and the offering

⁴⁶ Ioan Ivan, *Monahi transilvăneni viețuitori în mănăstirile din Moldova*, in *MMS*, LIV, 9–12, 1978, p. 727–738; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1977, p. 122.

⁴⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, *Acte interne (1796–1800)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2007, p. 163, nr. 177; p. 174, nr. 190; p. 265–272, nr. 289; Gh. Ghibănescu, *Primele 11 hrisoave de mile ale M-rii și spitalului Sf. Spiridon*, in *IN*, fasc. 9, 1, 1931, p. 156–170.

⁴⁸ *Așezăminte mănăstirești din cuprinsul eparhiei*, in *AB*, III, 4, 1931, p. 58; Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Varatic. Vatră de istorie*, in *Mănăstirea Varatic*, Iași, 1986, p. 14; Nazaria Niță, *Ciitori ai evlaviei străbune. Ciitori fondatori ai Mănăstirii Varatic*, Iași, 1994, p. 15 *sqq.*; Episcopul Melchisedec, *Notițe istorice*, p. 48; C. Mătasă, *Călușa județului Neamț*, București, 1929, p. 130; Evghenie Ungureanu, Zenaïda Racliș, *Istoria mănăstirii Văratec*, Mănăstirea Neamț, 1932, p. 62; I. Ivan, *Mănăstirea Varatec la două sute de ani*, in *MMS*, LXI, 10–12, 1985, p. 778.

of great sums of money implied the opening of craftsmen's workshops or the purchase or making of the tools for the manufacture of rough products by those who wanted to commit to monastic life and earn a living from the fruits of their labour. But, being built for different needs, sometimes in a hurry, without large communities and a constant and constant monastic tradition, many of these small sketes disappeared in the nineteenth century, in many cases the traces of their existence have not been preserved today⁴⁹.

SOCIAL AND ECONOMIC REASONS FOR FOUNDING NEW MONASTERIES AND
SKETES IN THE 18th CENTURY MOLDAVIA
(Summary)

Keywords: ecclesiastic history, sketes and monasteries, boyar families, social and economic reasons, tax immunity, donations.

In this paper I will review the economic and social reasons leading to an unprecedented phenomenon in the ecclesiastic history unfolding on Romanian territory. Many sketes and monasteries were founded in Moldavia before 1700, most of them by rulers or by important boyar families. In the eighteenth century, however, over 200 were founded and several other tens were restored, developing a particular ecclesiastic geography as a consequence of major changes and the influence of several factors. In a time characterized by political instability, the phenomenon was unprecedented and was based, besides the obvious spiritual reasons, on economic and social ones. In addition to acquiring the status of founder or benefactor to a place of worship – a particularly important factor in bolstering social prestige – the person investing his fortune in such noble pursuits was implicitly the beneficiary of economic advantages. As to the founders of the period, aside from rulers, they were mostly boyars, hierarchs, monastery abbots, secular priests or mere monks. On the other hand, there was also an interest on the part of eparchies or great monasteries to have sketes or metochions in places where a certain economic production existed (especially in agricultural or wine-growing areas). In addition to the fact that the estates and agricultural production were much more easily managed, prospective shortcomings could be also substituted through these appurtenances placed in different parts of the country, awaiting tax immunity as well as donations from princes and local benefactors.

⁴⁹ Marcu-Marian Petcu, *op. cit.*, p. 9 *sqq.*

PETRONEL ZAHARIUC*

**LES MONASTÈRES DE NEAMȚ ET SECU (MOLDAVIE)
ET LEURS ACTIVITÉS ÉCONOMIQUES
JUSQU'AU MILIEU DU DIX-NEUVIÈME SIÈCLE****

Ces deux monastères anciens et importants, voire Neamț et Secu, ont été soumis à la même administration par le Pieux Païsie Velicikovski en 1779, en constituant ainsi le plus important établissement monacal de Roumanie jusqu'à la sécularisation des fortunes des monastères (1863) et jusqu'à la Première Guerre Mondiale. Dans la première moitié du XIXe siècle, dans les monastères de Neamț et Secu, ainsi que dans leurs métèques, le nombre des moines est arrivé à plus de mille. Outre la vie ecclésiastique, dans les monastères de Neamț et Secu on a aussi déroulé de diverses activités économiques. Premièrement, ces deux monastères avaient un très grand domaine foncier, qui dans la période de l'Union des Principautés (1859) est arrivé à approximativement 300 000 hectares (comprenant 74 villages et parties de villages, des vignes, des étangs, des forêts, des moulins etc., ensuite une pharmacie à Târgul Neamț et une fabrique d'alcool auprès du monastère)¹. De plus, le monastère avait approximativement quinze mille animaux (des moutons, des cochons, des chevaux, des vaches et des bœufs) et deux mille ruches². Outre les activités agricoles, au début du XIXe siècle (1807) on a ouvert chez le monastère de Neamț une typographie, qui a constitué l'entreprise la plus importante de ce genre du pays jusqu'en 1863. La typographie a été placée ici pour mettre en valeur le trésor de traductions appartenant à « l'école » de traducteurs organisée par le Pieux Païsie Velicikovski, et cette typographie est devenue le plus important centre de production et de commercialisation de livres religieux de Moldavie. Outre la typographie, trois ateliers ont aussi fonctionné dès le début : de gravure, de reliure et de croix (de médailles). Puisqu'il s'agissait d'une communauté très nombreuse, beaucoup de moines avaient de divers métiers artisanaux (des « *rucodelii* »/des manufactures). Ainsi, ils ont pu fonder des ateliers, appelés même des « fabriques », pour : des vêtements ecclésiastiques, des capuchons, des draps fins, du bois de charpente, des bougies en cire, la poterie,

* PhD, Prof. univ., Faculté d'Histoire, « Université Alexandru Ioan Cuza » de Iași.

** Cet article fait partie des résultats du projet de recherche: UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557. Il a été présenté au Colloque international: « Does Monastic Economy Matter? Religious Patterns of Economic Behavior », Centre for Advances Study, Sofia, 10–12 novembre 2017.

¹ Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire despre mănăstirea Neamț și despre așezămintele monahale supuse ei: mănăstirea Secu și schiturile: Vovidenia, Pocrov, Sihăstria, Sihla și Icoana*, Mănăstirea Neamț, 1942, p. 73–153; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 79–94.

² Radu Rosetti, *Conflictul dintre Guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*, I, București, 1910, p. 21–164; N. Bănescu, *Un capitol din istoria mănăstirii Neamțului: starețul Neonil. Corespondența sa cu C. Hurmuzachi și Andreiu Șaguna*, Vălenii de Munte, 1910, p. 7–10.

la fabrication de chaussures etc., pour la production d'objets nécessaires à la vie monastique et même à l'échange avec d'autres monastères et à la vente à travers le pays³.

Une bonne partie de ces activités économiques s'est déroulée dans les monastères de Neamț et Secu même avant que ces établissements ecclésiastiques soient habités par la communauté dirigée par le Pieux Paisie Velicikovski, mais elles n'étaient pas encore arrivées à une telle envergure parce qu'il n'y avait pas beaucoup de moines. Paisie Velicikovski a apporté en Moldavie, premièrement chez le monastère de Dragomirna, une série de nouveautés, qu'il avait apprises et pratiquées au Mont Athos, surtout à l'ermitage de Saint Élie du monastère de Simonopetra, où il avait ramassé autour de lui soixante moines de différentes nationalités: des Russes, des Ukrainiens, des Roumains, des Grecs, des Bulgares et des Serbes. Le départ de cette communauté du Mont Athos a eu surtout des causes économiques, générées par les difficultés financières du monastère de Simonopetra dans cette période-là⁴. L'arrivée de cette communauté dans les Pays Roumains avait, outre des causes d'ordre spirituel et politique, une explication économique, puisqu'en Moldavie il y avait encore de grands monastères avec d'importants domaines, qui pouvaient abriter un grand nombre de moines.

En 1763, Paisie Velicikovski, accompagné par 64 moines, a été reçu par le prince de Moldavie Grigore Callimachi et par son oncle, Gavril Callimachi, le métropolite de Moldavie, dans le monastère de Dragomirna, occasion à laquelle on a rédigé un règlement de la vie communautaire, qui comprenait des aspects spirituels, administratifs et économiques. En ce qui concerne le sujet de la présente communication, le règlement prévoyait les suivants: « l'higoumène devait s'assurer qu'il y ait beaucoup de métiers artisanaux dans le monastère, surtout des métiers artisanaux importants pour la vie quotidienne de l'homme, à être exécutés par les moines, et à enseigner à ceux qui ne les connaissent pas, pour assurer les biens nécessaires à la communauté, pour que les moines n'aient pas les chercher au-dehors du monastère »⁵. Grâce au prestige de Paisie Velicikovski et à l'influence de l'Empire russe dans la vie politique de Moldavie, la communauté du monastère de Dragomirna est arrivée à trois cents cinquante moines dans une décennie. Il est probable que le monastère ait abrité beaucoup de métiers artisanaux, des uns connus par les moines venus d'Athos, d'autres par les nouveaux-arrivés dans le monastère, mais il y a peu d'informations concernant la vie du monastère de Dragomirna, puisque l'archive concernant ces années-là s'est dissipée.

Après la guerre russo-turque de 1769–1774, la partie nord-ouest du territoire de la Moldavie, connue plus tard comme Bucovine, a été occupée par l'Empire des Habsbourg, et Paisie Velicikovski avec ses moines ont quitté le monastère de Dragomirna, en étant abrités ensuite chez le monastère de Secu. Ici deux cents moines ont trouvé une maison, mais d'autres ont suivi, aussi. Ainsi, le prince et le métropolite de Moldavie leur a donné en 1779 le monastère de Neamț⁶, aussi, situé pas loin; ce dernier est l'un des

³ *Istorie pentru semnele a tot hotarului împrejurul sfintelor monastiri Neamțul și Secul și câtă podoabă și zestre bisericească avea și cât număr de viețuitori să afla în ele, în anul 1859, adunată și alcătuită întru acest chip de ieromonahul Andronic, cartea a opta, la Istoria Sfintelor Monastiri Neamțul și Secul, dată la lumină în folosul Sfintei Noaăi Monastiri Neamțului, a Sfintei Înălțări a Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în gubernia Besarabiia (Arhivele Naționale Chișinău, fond 2119, op. 3, nr. 74, f. 87r.–232v.).*

⁴ Teologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în mănăstirea Simonopetra*, trad. par ierom. Nathanael Neacșu, Iași, 2014, 50 p.

⁵ *Izvoare privitoare la istoria monahismului românesc*, éditeurs Daniel Niță-Danielescu et Emilian Roman, Iași, 2011, p. 69–70.

⁶ N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre, I, Despre mănăstirea Neamțului*, București, 1912, p. 15–19.

monastères les plus anciens et les plus importants du pays. Au monastère de Secu, Paisie a élaboré un nouveau règlement, très similaire à celui de Dragomirna, où on maintenait la disposition concernant les métiers artisanaux et les « *rucodelii* » (manufactures)⁷. Ces deux monastères ont été soumis à la même administration jusqu'en 1906, et le nombre des moines a augmenté rapidement ; dans la période de la mort de l'abbé Paisie (1794) à approximativement 800⁸. Le monastère de Neamț était un monastère princier, bâti dans la deuxième moitié du quatorzième siècle, tandis que le monastère de Secu était une fondation nobiliaire, voire de la famille Ureche dans les premières années du seizième siècle, et leur fortune administrée en commun comprenait : des dizaines des villages et parties de villages dissipés des Carpates jusqu'au Dniestr (le monastère de Noul Neamț de Bessarabie a été érigé sur le domaine de Chițcani du monastère de Neamț), des montagnes dans la région de Neamț avec des forêts, des dizaines des familles d'esclaves tziganes, des vignes à Cotnari, à Iași et au sud de la Moldavie, des étangs à poisson sur le Prut à l'embouchure dans le Danube, des maisons et de petits pubs à Iași et dans d'autres villes de Moldavie, etc. On y ajoute 20 métoques qui dépendaient d'eux, situés en proximité, sur leurs domaines, quelques-uns étant des monastères indépendants aujourd'hui : Sihăstria, Sihla, Pocrov, Vovidenia, Nifon etc., ou situés à une plus grande distance, comme par exemple les métoques de Iași et Galați ou les ermitages de Lipova (dans la région de Vaslui) et Buluc (dans la région de Putna)⁹.

À un tel monastère et à une telle fortune, les activités économiques, même si elles n'étaient pas au premier plan, elles restaient nécessaires et obligatoires. Le premier plan était occupé par la vie ecclésiastique d'inspiration hésychaste et par la vie culturelle, puisque le monastère de Neamț a aussi abrité une école de traducteurs de saints livres du grec en roumain et russe¹⁰. Les activités de nature économique ont été significativement soutenues par l'institution princière, par des exemptions de taxes et par des privilèges accordés au monastère, qui continuaient ceux obtenus dans les décennies et siècles passés. Au moment où le monastère de Neamț a été occupé par la communauté de Paisie Velickovski, le monastère abritait approximativement trente moines roumains, qui ont été transférés au monastère de Râșca. Heureusement, il y a quelques documents qui n'ont pas été publiés jusqu'à présent, contenant le bilan comptable du monastère dans les années 1775–1779¹¹. Ces documents indiquent le montant des revenus et des dépenses du monastère, ainsi que les activités par lesquelles le monastère obtenait de l'argent et les services pour lesquels il dépensait de l'argent. Dans les quatre années, pour lesquelles il y a des listes de revenus et de dépenses, le monastère de Neamț a obtenu un revenu d'environ cinq mille lei et il a dépensé trois mille lei. Le solde restant de deux mille lei a dû être dépensé aussi, mais il n'y a pas d'informations concernant les services et les produits en cause. Le monastère a obtenu de l'argent en louant des maisons et de

⁷ *Izvoare privitoare la istoria monahismului românesc*, p. 79.

⁸ ANI, Colecția Melchisedec Ștefănescu, nr. 25.

⁹ Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Mănăstirea Neamțu și despre așezările monahale supuse ei*, Mănăstirea Neamț, 1942, p. 73–153.

¹⁰ N. A. Ursu, *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, p. 39–82, et Valentina Pelin, *Contribuția cărturarilor români la traducerea Școlii paisiene*, p. 83–120, in vol. *Românii în reînnoirea isihastă. Studii închinat Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994*, éditeur Virgil Căndea, Iași, 1997.

¹¹ Arhivele Naționale Neamț, fond M-rea Neamț, 1/1775, 25 f. Une brève introduction à ce document à Ioan Ivan, *Informații istorice oferite de un « izvod de venitul mănăstirii Neamț » în secolul al XVIII-lea*, dans *MMS*, XLV, nr. 1–2, 1959, p. 92–95 (repris dans : *Părintele Ioan Ivan de la Neamț. Un arhidiacon erudit și un profesor evlavios*, I, éditeurs Timotei Aioanei et Varlaam Merticariu, București, 2009, p. 178–182).

petits pubs à Iași et à Târgul Neamț, en louant à bail des domaines et des moulins et en vendant des animaux, des céréales, du bois et des produits apicoles. Tandis que les dépenses ont été faites pour acheter: des aliments, surtout ceux d'import (du riz, du sucre, des raisins, du poivre etc.), des vêtements (pour les moines et pour les ouvriers), des livres (achetés par la typographie de la Métropole de Moldavie), des boissons alcoolisées (*rachiu*, pour les invités et les ouvriers), des marchandises de luxe (fourrures de martre, du caviar de béluga etc., pour des « cadeaux ») etc., pour le paiement des travaux aux vignes de Cotnari et pour la réparation des ornements ecclésiastiques (les garnitures en fer des Evangiles, le nettoyage des fonts baptismaux). Pour le monastère de Secu, qui a aussi eu une importante activité économique avant l'occupation du monastère par la communauté de Païsie, on n'a pas gardé des documents ou on n'en a pas encore découvert un.

Après l'installation de la communauté monacale dirigée par Païsie Velicikovski dans les monastères de Secu et Neamț et dans les ermitages qui dépendaient d'eux, l'administration des propriétés s'est faite avec beaucoup plus d'attention, surtout considérant que les deux monastères ont aussi bénéficié du fait que leurs domaines sont restés intacts après l'occupation de la partie la plus grande des régions de Suceava et Cernăuți par l'Empire des Habsbourg¹². Pour le monastère de Neamț, aussi, le Pieux Païsie Velicikovski a élaboré un statut, similaire à celui pour le monastère de Secu, qui s'est perdu en 1821, pendant les luttes entre l'Ethérie des Grecs et l'armée ottomane, déroulées même chez le monastère de Secu. Néanmoins, les moines ont gardé dans leur mémoire les modalités de ce statut; ainsi, à la fin de la quatrième décennie du siècle suivant, le prince Mihai Sturdza et le métropolite Veniamin Costachi les ont utilisées lorsqu'ils ont élaboré un nouveau règlement pour les monastères de Neamț et Secu¹³. Le règlement de l'abbé Païsie pour le monastère de Neamț a gardé la modalité concernant « des métiers artisanaux et des *rucodelii* », tout en ajoutant la mention que, après satisfaire les besoins du monastère, les moines pouvaient aussi vendre leurs produits, mais seulement à la porte extérieure du monastère¹⁴. En vertu de cette modalité et pour pouvoir entretenir une communauté aussi nombreuse, l'abbé Païsie a fondé quelques ateliers, qui ont été développés par son successeur dans l'higouménie des monastères de Neamț et Secu, l'archimandrite Sofronie, où les moines produisaient des articles nécessaires au monastère. Ainsi, même si on n'a pas gardé des registres de revenus des deux dernières décennies du dix-huitième siècle, puisque beaucoup d'entre eux ont brûlé dans le grand incendie du vingt-cinq novembre 1862, des autres genres de documents, surtout des actes d'achat et vente, on peut observer qu'il y avait dans le monastère de petits ateliers de confection, de chaussures, de tissus et d'articles en bois (des meubles et des cuillères), ainsi que des ateliers où on produisait des capuchons et des bougies en cire et en suif. En même temps, les monastères de Neamț et Secu avaient deux moulins à céréales en proximité et d'autres qu'ils administraient, une petite

¹² C. Bobulescu, *Din trecutul mănăstirii Neamțului. Răvașe gospodărești (1764–1794)*, București, 1946, p. 7–28.

¹³ *Așezământ hărăzit de către luminatul domn Mihail Grigoriu Sturza voevod pentru soborul Sfințelor Monastiri Neamțul și Secul, întărit de preainălțatul domn și preabunul domn Grigorie Alexandru Ghica voevod, cu adăogirea ofiselor întăritoare acestuia, slobozite până acum, tipărit a doao oară din poruncă înaltă întru această Sfântă Monastire Neamțul*, 1855, p. 3–50; N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, Mănăstirea Neamț, 1925, p. 79–85; *Izvoare privitoare la istoria monahismului românesc*, p. 176–178.

¹⁴ ANI, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, nr. 23 (13 août 1835).

installation pour fabriquer de l'alcool (*velniță*) sur le ruisseau de Maghernița¹⁵, quelques scies à bûches pour le bois de charpente manœuvrées en utilisant la force de l'eau, un atelier de poterie dans le village de Nemțișor, où travaillaient les paysans du domaine, et un atelier ferronnier, où travaillaient les esclaves tziganes qui, après être libérés (en 1844) sont restés auprès du monastère, en continuant de travailler dans ce domaine. Je dois aussi mentionner ici que, pour se procurer une série d'articles de vêtements, comme par exemple des chaussettes, des bonnets, des gants etc., surtout en laine, mais aussi des chapelets, les moines de Neamț faisaient des échanges avec les nonnes d'Agapia et Văratec, les plus grands monastères de femmes de Moldavie.

Dans ces décennies de la fin du dix-huitième siècle, mais aussi dans la première moitié du dix-neuvième siècle, plus exactement jusqu'à la fin de la Guerre de Crimée (1856), la Moldavie a été souvent occupée par les armées de l'Empire Russe et elle a été sous le protectorat russe. En conséquence, tout en considérant que dans la communauté du monastère de Neamț-Secu, le nombre des moines qui parlaient une langue slave, surtout des Russes et des Ukrainiens, mais aussi des bulgares et des Serbes, était assez grand, les autorités impériales russes se sont préoccupées en permanence par la situation spirituelle et matérielle du monastère, tout en lui offrant des aides financières et de protection envers les princes et les métropolites de Moldavie. Quelques listes fragmentaires (des premières années du dix-neuvième siècle) qui contiennent le tissu pour les vêtements et l'argent pour les chaussures donnés aux moines par l'abbé Sofronie montrent qu'environ la troisième partie de la communauté monacale provenait des pays slaves orthodoxes, et les autres étaient des Moldaves, des Valaques et des Transylvaniens, auxquels on ajoute un petit nombre de moines grecs¹⁶. Graduellement, due à la croissance des sentiments nationaux aux peuples orthodoxes, des tensions entre les moines ont été enregistrés, et le mélange russe dans la vie du monastère de Neamț a créé des conflits avec les autorités de l'État et de la Métropole de Moldavie. Pour cette raison, le nombre de moines russes et ukrainiens s'est réduit ; ainsi, en 1860 il y en avait cent de plus de mille moines de la communauté.

Une étape très importante de la vie du monastère de Neamț-Secu a été la présence ici du métropolite Veniamin Costachi, une personnalité de premier rang dans l'histoire de l'Église Orthodoxe de Roumanie¹⁷. Celui-ci, pendant l'occupation russe entre 1806 et 1812 qui a fini avec l'occupation du territoire moldave Moldavie entre le Prut et le Dniestr, a été obligé de renoncer à sa position et de s'abriter dans ce monastère. L'ancien métropolite a joué un rôle très important dans la vie du monastère, du point de vue spirituel et matériel, et l'aspect le plus important, de la perspective de la présente communication, a été le fait d'avoir apporté, de la cathédrale métropolitaine de Iași, la typographie et l'outillage entier, même les typographes qui la desservaient¹⁸. Ainsi, de 1807 jusqu'en 1863, la typographie du monastère de Neamț a été la plus importante typographie ecclésiastique de Moldavie, pour une certaine période même la seule, qui a publié des dizaines de titres, en majorité des livres de culte et d'histoire de l'Église, à un tirage de centaines d'exemplaires¹⁹. Ces livres ont été imprimés à la demande de la

¹⁵ Idem, *M-re Neamț*, LIV/129 (1840).

¹⁶ Paul Mihail, *Obștea mănăstirilor Neamț și Secu în anul 1837*, dans *Românii în reînnoirea isihastă*, p. 149–197.

¹⁷ Constantin N. Tomescu, *Epoca mitropolitului Veniamin Costachi*, dans *Scurtă povestire despre mănăstirea Neamț și despre așezămintele monahale supuse ei*, p. 35–40.

¹⁸ I. Ivan, *Tipografia din mănăstirea Neamț*, dans *MMS*, XXXVIII, nr. 5–6, 1962, p. 418–430; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 192–226.

¹⁹ Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 167–179.

Métropole de Moldavie, mais aussi à l'initiative de l'abbé du monastère et avec la bénédiction du métropolite, pour satisfaire les nécessités de la vie ecclésiastique de Moldavie, mais aussi de Valachie et de Transylvanie. Ainsi, une grande partie de ces livres est entrée dans le circuit liturgique gratuitement, mais d'autres ont été donnés par la Métropole de Moldavie au métropolite orthodoxe de Transylvanie, Andrei Șaguna²⁰. Aussi, conformément au statut du monastère de 1843, les livres pouvaient être vendus à « n'importe qui ». Ainsi, on a gardé quelques mentions des prix de vente des livres, qui arrivaient à trente-quarante lei pour chaque exemplaire. La typographie a fonctionné comme un atelier spécialisé dans le cadre du monastère, étant dirigé par un chef (*nacealnic*), élu parmi les moines érudits du monastère. Le personnel de la typographie était formé par des typographes, des correcteurs, des graveurs et des peintres, environ vingt moines, conformément au recensement des moines du monastère effectué en 1859. Outre la typographie, il y avait aussi une reliure de livres, aussi dirigée par un chef (*nacealnic*), où travaillaient, conformément au même recensement, environ dix moines. Cet atelier était originaire des siècles antérieurs, parce que dans le monastère de Neamț on a copié et on a relié des manuscrits en permanence²¹.

Après l'occupation du territoire de Moldavie entre le Prut et le Dniestr, en 1812, par l'Empire russe, une partie des propriétés du monastère de Neamț-Secu est passée dans l'administration russe, mais les domaines ont continué à être loués par l'abbé du monastère. De plus, après l'occupation de la petite province ottomane sur le Dniestr, Tighina-Bender, par le tsar, un groupe de six villages situés sur la rivière de Răut, autour de la localité de Chițcani, a été revendiqué par le monastère de Neamț, en vertu du fait qu'il les avait administrés jusqu'au milieu du seizième siècle²². Après plusieurs demandes adressées aux autorités impériales russes et après plusieurs voyages à Saint-Petersbourg, dans les années cinquante du dix-neuvième siècle, le monastère a obtenu de nouveau le droit de propriété sur ces villages²³. Ici, on a fondé le monastère de Noul Neamț.

Un moment très difficile dans l'existence des monastères de Neamț et Secu a été la révolution de 1821, lorsque le monastère de Secu a été complètement détruit par l'armée ottomane, à cause du fait qu'on y avait abrité les révolutionnaires grecs. Pour cette raison, dans les années suivantes, l'abbé du monastère de Neamț a utilisé le revenu entier du monastère pour la restauration du monastère de Secu. Graduellement, le monastère a été refait, et dû au progrès économique du pays, aussi facilité par les dispositions économiques favorables du traité russo-turc d'Andrinople, son revenu annuel est arrivé en 1843 à cinq centres trente mille lei, desquels environ quatre cents mille lei ont été obtenus en louant les domaines (le plus cher en était le domaine de Munții loué pour soixante mille lei par an), et le reste en louant de petits pubs à Iași, Târgul Neamț et Roman, et en vendant des animaux et du vin de Cotnari. De la même année 1843 on a aussi gardé la liste de dépenses, comprenant approximativement cinq cents mille lei,

²⁰ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 59–99; Mircea Păcurariu, *Din legăturile bisericesti ale Transilvaniei cu Moldova*, dans MMS, XLIV, nr. 11–12, p. 660–661; Nestor Vornicescu, *Relațiile bisericesti-culturale între mănăstirea Neamț și Transilvania, din cele mai vechi timpuri până în preajma anului 1918*, dans MMS, XLIV, nr. 11–12, 1968, p. 689–691.

²¹ D. Fecioru, *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al bibliotecii mănăstirii Neamțului*, dans BOR, an. LIX, nr. 1–2, 1941, p. 414–443; I. Serafinceanu, *Un manuscris slav important din biblioteca mănăstirii Neamț: „Liturghierul” lui Ion logofătul*, dans MMS, XXXVIII, nr. 5–6, 1962, p. 365–408.

²² Radu Rosetti, *op. cit.*, II, p. 1–139; Petronel Zahariuc, *Sur le hiéromoine Andronic des monastères de Neamț et de Secu et sur son voyage au Mont Athos (1858–1859)*, dans AȘUI, s.n., Histoire, t. LXII, 2016, p. 151–197.

²³ ANI, M-rea Neamț, XXV/106 (31 juillet 1854).

desquels les plus grands montants correspondent aux travaux des vignes et à l'élevage d'animaux, pour acheter de l'argenterie pour la grande église, consacré à l'Ascension, de matériels textiles pour la confection des vêtements des moines et des marchandises d'import (de la verrerie de Bucovine et des sucreries du port de Galați).

De ce revenu annuel très important, les monastères de Neamț et Secu devaient aussi contribuer au budget de l'État, en entretenant un hôpital et une école laïque à Târgul Neamț. Cette obligation a été établie par le Règlement Organique de Moldavie (1832) et par le statut des deux monastères, mais il a été très difficile de l'appliquer même pour peu de temps, bien que le revenu des monastères se soit triplé dans une décennie, tout en arrivant en 1853 à un million cinq cents mille lei, en enregistrant aussi un excédent de deux cents mille lei annuellement. Cette croissance spectaculaire est aussi due au fait que le monastère de Neamț a reçu les domaines sur le Dniestr pour les administrer, et au développement d'ateliers artisanaux plus anciens (la « fabrique » de tissus et la « fabrique » de capuchons, les ateliers de confection, de fourreurs et de chaussures) et à l'apparition de nouveaux ateliers (pour faire des montres) ou aux nouvelles sources de revenu, comme par exemple la pharmacie de Târgul Neamț. L'ampleur de ces activités économiques peut aussi être observée dans la liste des 1041 moines des monastères de Neamț et Secu et de leurs métoques, rédigée en 1859, où on précise « l'observance » de chacun, l'âge et la nationalité²⁴. Dans l'éventualité de la publication de ce texte, version en roumain, je vais présenter des tableaux comprenant tous les moines, par le métier artisanal de chacun. Après la sécularisation des fortunes des monastères, qui a commencé dans le cas des monastères de Neamț et Secu pendant l'été de 1859, la communauté s'est beaucoup diminuée, et la majorité des ateliers du monastère a disparu, en émergeant de nouveau après la deuxième guerre mondiale.

En conclusion, à travers cet article j'ai essayé d'offrir une perspective d'ensemble sur les activités économiques des monastères de Neamț et Secu de 1780 jusqu'en 1860 des activités qui, par leur diversité, ont compris tous les moines et ont apporté un important revenu, utilisé pour entretenir la communauté, pour réparer et doter les monastères et pour soutenir certaines institutions publiques.

THE MONASTERIES OF NEAMȚ AND SECU (MOLDAVIA) AND THEIR ECONOMIC ACTIVITIES UNTIL MID-19th CENTURY

Keywords: The monastery of Neamț-Secu, Moldavia, 18th–19th centuries, Paisie Velicikovski, Veniamin Costachi.

The two old and important monasteries, namely Neamț and Secu, were subjected to the same administration by the Pious Paisie Velicikovski in 1779, thus representing the most important monastic establishment of Romania until the secularisation of monastic wealth (1863) and up to the First World War. In the first half of the 19th century, in the monasteries of Neamț and Secu, as well as in their metochions, the number of monks exceeded a thousand. Outside the ecclesiastical life, the monasteries of Neamț and Secu have also unfolded various economic activities. First of all, the two monasteries had a lot of lands, which during the Union of the Principalities (1859) reached approximately 300,000 hectares (comprising 74 villages and parts of villages,

²⁴ *Istorie pentru semnele a tot hotarului împrejurul sfintelor monstiri Neamțul și Secul și câtă podoabă și zestre bisericească avea și cât număr de viețuitori să afla în ele, în anul 1859, f. 87r.–232v.*

vines, ponds, forests, mills, etc., then a pharmacy at Târgul Neamț and an alcohol factory near the monastery). Furthermore, the monastery had approximately 15,000 animals (sheep, pigs, horses, cows and oxen) and two thousand hives. Besides the agricultural activities, in early 19th century (1807) they opened at the monastery of Neamț a printing press that represented the most important endeavour of this type in this country until 1863. The printing press was placed here to emphasise the treasure of translations belonging to the “school” of translators organised by the Pious Paisie Velicikovski, and this printing press became the most important centre of production and sale of religious books in Moldavia. Besides the printing press, three workshops also functioned since the beginning: engraving, binding and cross (medallions). Because this was a very numerous community, many monks had various craft jobs (“*rucodelii*”/manufactures). Therefore, they were able to open workshops, which were even called “factories”: ecclesiastical attire, caps, broadcloth, lumber, wax candles, pottery, the manufacture of footwear, etc., for the manufacture of items necessary to monastic life and even to other monasteries and to sell them across the country.

IULIANA BRĂTESCU*

FORME DE MANIFESTARE ALE SOLIDARITĂȚILOR URBANE: MAHALAGIII

Precizări metodologice și repere istoriografice

Istoria orașului românesc extracarpatic cuprinde încă numeroase elemente care așteaptă să fie analizate, pentru a completa înțelegerea fenomenului urban din perioada medievalității și modernității românești. Structura socio-economică a centrelor urbane a fost analizată de cercetători prin investigarea a două principale elemente care au stat la baza constituirii ei: elementul etnic-confesional (grupurile de minoritari etnici – armeni, evrei, popoare balcanice, ruși etc.) și cel socio-profesional (negustori, meșteșugari, breslași, marginali etc.)¹. În afară de cele două elemente, specificul vieții urbane a presupus formarea unor grupuri sociale, mai mult sau mai puțin delimitate. Astfel, orașenii (care constituiau o singură categorie juridică – oameni liberi, deținători de privilegii) au fost integrați într-o ierarhie ce-i cuprindea pe boieri, patricieni și clerici. Acestea au fost analizate atât în context mai larg, al istoriei orașului românesc, cât și într-un context bine delimitat socio-spațial, al istoriei locale².

Studiul propune o analiză a formelor de solidaritate ale mahalagiilor, într-un decupaj spațio-temporal specific medievalității târzii și premodernității românești (secolele XVI–XVIII), din centrele urbane extracarpatică, care suportă diferite mutații, mai ales din punct de vedere temporal, în funcție de caracteristicile centrului urban analizat.

* Doctor, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹ Este cazul lucrărilor privind istoria orașului românesc de la est sau sud de Carpați. Pentru a aminti doar o parte dintre ele, a se vedea: Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1997; Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească: până în secolul al XVII-lea*, Iași, Editura Helio, 1997; Simion Câlția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității, 2011; Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011; Marius Chelcu, *Istoria orașelor din Moldova de la jumătatea secolului al XVI-lea până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016 etc. Lucrările speciale care au analizat o categorie socio-profesională sau etnică sunt și ele numeroase, mai vechi sau mai recente; amintim aici doar două dintre ele cu caracter general: Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939; Gheorghe Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVII–XVIII siècles)*, București, Institutul Cultural Român, 2006.

² Pe lângă lucrările generale amintite mai sus, a se vedea, printre altele: Radu Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei (secolul al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Cumidava”, Brașov, IV, 1970, p. 91–99; Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orașenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în *AIIAI*, 1988, XXV, 1, p. 253–265; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Preoți și enoriași. Exemplul Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în *RI*, nr. 1–2, 2002, p. 121–136 etc.

Istoriografia de specialitate i-a reținut pe mahalagii orașelor românești ca fiind locuitori ai mahalalei, structură socio-spațială omniprezentă, dar fără a le investiga rolul și locul deținut în cotidianul urban. Mahalagii s-au evidențiat în structura și sistemul social urban românesc premodern, pe măsură ce mahalaua, ca formă de organizare socio-spațială, s-a extins treptat din periferie spre centru. Lua în stăpânire teritoriul urban, fragmentându-l din punct de vedere simbolic în comunități, mai mult sau mai puțin suprapuse unor structuri spațiale. Acest grup de orășeni care-i cuprinde pe locuitorii mahalalei a fost doar enunțat de diverși autori în lucrări mai timpurii sau de dată recentă, alături de structura care i-a conferit cadrul de manifestare – mahalaua. Istorici precum Nicolae Iorga³, Constantin C. Giurescu⁴, Simion Câlția⁵ sau Constanța Vintilă-Ghițulescu⁶ i-au amintit pe locuitorii mahalalei, i-au urmărit în cadrul procesului de urbanizare și i-au analizat din prisma relațiilor de vecinătate sau sociabilitate din orașul românesc. Formarea și evoluția identității colective de orășeni, pentru mahalagii, pot fi reconstituite prin identificarea practicilor, trăsăturilor acestuia, dar și a numeroasele forme de manifestare în cadrul cotidianului urban.

Câteva clarificări de ordin metodologic se impun. Nu vom insista asupra elementelor constitutive ale mahalalei românești, care au influențat evoluția mahalagiilor ca personaj colectiv, acestea fiind investigate cu alte ocazii⁷; alături de contextul clasic, în care cercetarea vizează un grup de orășeni dintr-o zonă urbană de mahala, avem în vedere și situațiile în care acesta depășește încadrarea geografică într-o structură de tip mahala, termenul desemnând și locuitori ai unor structuri precum ulița sau târgul⁸. Mai trebuie precizat că trăsăturile, practicile și elementele care-i definesc pe mahalagii, așa cum se desprind ele din analiza surselor primare dintr-un centru urban, pot fi extinse asupra întregului teritoriu urban românesc doar prin înțelegerea particularităților unui oraș anume: apariție, formă de supunere/autonomie a teritoriului urban, evoluție politico-juridică a acestora etc.

Asemenea situațiilor în care trebuie avută în vedere analiza separată a structurilor urbane (mahala, uliță, târg, parohie/enorie), la fel trebuie să procedăm și în cazul mahalagiilor, pe care-i diferențiem clar, ca sens și acoperire socială, de *uliceni*, *târgoveți*, *poporâni*, *enoriași* și chiar *oameni buni* (în acest ultim caz, în funcție de contextul utilizat)⁹. Dintre toate aceste denominații, cea de *mahalagii* este reflectată în majoritatea

³ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, Editura Vremea, 2008, p. 119.

⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 99.

⁵ Simion Câlția, *op. cit.*, p. 419–424.

⁶ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazyale primei modernități românești 1750–1860*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 205–210.

⁷ A se vedea Iuliana Brătescu, *Mahalaua în Țările Române. Date privind originea și evoluția ei în secolele XVI–XVIII*, în „Historia Urbana”, XXV, 2017, p. 159–172.

⁸ A se vedea cazul orășenilor din ulițele, târgurile și centrele urbane numiți mahalagii în diferite acte (mahalagii din Târgul de Sus și de Jos, de pe Ulița Mare, Podul Vechi etc.) în Teodor Codrescu, *Uricariul*, IV, Iași, 1857, p. 306; mai ales în secolul al XVII-lea, locuitorii orașelor sunt numiți de diecii curților domnești, de preoți sau de dregătorii din orașe drept *mahalagii*, chiar dacă locuiau în mahalaua Popei Anghel din București, pe Ulița Mare sau în Podul Vechi din Iași.

⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, *Acte interne (1691–1725)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 229, nr. 272 (în continuare, *Documente Iași*). În aceste cazuri, în care sunt diferențiați membrii categoriilor sociale, vorbim despre roluri diferite ale orășenilor enunțate ca atare în mărturii. Această delimitare se păstrează până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, atât din punct de vedere spațial, cât și social (*ibidem*, vol. VIII, *Acte interne 1781–1790*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2006, p. 33, nr. 14; p. 381–382, nr. 297; *Documente varia*, în *IN*, fasc. 1, 1921, p. 117). Pentru a-i diferenția, spre exemplu, pe poporâni de mahalagii, avem numeroase documente la dispoziție: „mahalaua Vrăbienilor, în poporul

mărturiilor documentare urbane, având o acoperire socială bine definită și delimitată de celelalte.

Mahalagiii au reprezentat și au fost considerați, de toți actorii cotidianului premodern urban și nu numai¹⁰, un grup onorabil de orășeni, cu o credibilitate des folosită de autorități, care s-a manifestat din prisma solidarităților sociale¹¹. Importanța cercetării acestui grup al mahalagiilor derivă din necesitățile generale sau specifice ale cercetării istoriei urbane. Dintre acestea enumerăm lipsa coagulării unei categorii sociale a locuitorilor la nivelul întregului oraș, dincolo de elementele etnice, confesionale sau profesionale care i-a unit, care să fie întemeiată pe o conștiință urbană comună și să se manifeste socio-politic¹². Cum spiritul de solidaritate între orășeni, coeziunea acestora și rezistența în fața încercărilor de limitare a puterii lor de către autoritatea centrală sau alte categorii sociale s-au manifestat timid în epoca premodernității¹³, este cu atât mai importat de cunoscut rolul mahalagiilor, într-o perioadă în care procesul lor de devenire și manifestare a solidarității urbane pare a fi unul singular.

Mahalagiii – componente socio-spațiale

Mahalaua și locuitorii ei au reprezentat o importantă componentă a culturii urbane românești premoderne. Sentimentul de apartenență la oraș a locuitorilor, care s-a manifestat de-a lungul timpului, își găsește expresia și prin intermediul mahalalei¹⁴: element care dovedește influența orientală asupra orașului românesc premodern. Mahalagiii nu au format solidarități plecând de la elementul economic, profesional (așa cum a fost cazul breslelor) sau etnic, ci, dimpotrivă, și-au construit și păstrat statutul

preacuvioasei maică noastră Paraschevi” în Botoșani (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, București, 1906, p. 140 – în continuare, N. Iorga, *Studii și documente*). A se vedea, în acest sens, diferențele dintre structurile socio-spațiale la Marius Chelcu, *Ulițe și mahalale. Sensuri urbanistice*, în *AIIX*, XLIX, 2012, p. 71–78; Iuliana Brătescu, *Mahalaua Muntenimii. Iașii de la jumătatea secolului al XVII-lea până la 1831*, Iași, Editura „Al. I. Cuza”, 2016; Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Științifică, 1968, p. 77. Pentru categoria oamenilor buni (dobrii liudi), acest „grup de elită” urbană, a se vedea Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 440.

¹⁰ Enumerarea mahalagiilor alături de boieri, clerici, orășeni, negustori este o realitate omniprezentă în documentele vremii, în special în actele de proprietate. Cea mai întâlnită clasificare este realizată în actele patrimoniale, acolo unde sunt specificate categoriile sociale din care făceau parte martorii prezenți: „oameni buni, mahalagii și alți boieri” (*Documente Iași*, vol. IV, *Acte interne 1726–1740*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2001, p. 8, nr. 13); „boieri, neguțători și mahalagii” (*ibidem*, p. 300, nr. 405); „alți buni oameni, preoți, și boieri și mahalagii” (*ibidem*, vol. V, *Acte interne 1741–1755*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2001, p. 471, nr. 724); „boierii și mahalagii de prin pregiur” (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 122–123). Un altfel de act care-i amintește pe mahalagii ca structură socială diferită a orașului, spre sfârșitul intervalului analizat de noi, este cel din 1794, relativ la hirotonisirea preoților și diaconilor, dat de Alexandru Moruzzi: „acel părcălab cu sătenii dimpreună, sau mahalagii și orășanii vor cutezi a da neadevărată mărturie pentru vre-un interes, sau pentru vre-un hatâr de rudenie și de prieteșug, fără de a nu fi lipsă și trebuință de preot, și să înșale domnia și pe Archiereu [...]”. În egală măsură, actul din 1794, care relua norme mai vechi, arată că în cazul bisericilor din București era necesară pentru hirotonire „adeverință în scris a boierilor, neguțătorilor și a altor mahalagii (și) enoriașii acelei biserici” (*Documente varia, AARMSI*, seria a II-a, XV, 1895, p. 111). Acest ultim exemplu este unul relevant mai ales pentru o altă direcție de analiză a solidarităților urbane ale mahalagiilor, cea a elementelor sociale eterogene.

¹¹ Ștefan S. Gorovei, *Prefață*, în Iuliana Brătescu, *Mahalaua Muntenimii*, p. 15.

¹² Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți*, în *RI*, vol. 40, nr. 5, 1987, p. 479–492.

¹³ Marius Chelcu, *Istoria orașelor din Moldova*, p. 241.

¹⁴ Hairy Erten, *Neighborhood Consciousness as a Social Control Mechanism According to the Ottoman Judicial Records in the 17th and 18th Centuries (The Case of Konya)*, în „Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi”, 62, 2012, 1, p. 121.

social în cadrul comunității în baza unui element distinct – spațiul pe care l-au luat în stăpânire. În cadrul acestor criterii care au impus ierarhii în interiorul populației urbane, criteriul spațial are un rol aparte, datorită complexității sale. El impune un ritm de agregare greoi, necesitând construirea unor norme asumate de toți membrii, o disponibilitate individuală de respectare a acestora și dezvoltarea unui mecanism de control social comun.

În privința componentelor etnice și economice, eterogenitatea este o primă trăsătură specifică mahalagiilor. Ea nu poate fi contestată, fiind limpede exemplificată în sursele primare ale epocii, într-o societate în care structurării spațiale nu i-a corespuns și una etnică sau socială¹⁵. Criteriul teritorial, care a determinat solidaritatea și socialitatea mahalagiilor, este așadar un prim element de agregare pentru mahalagii; este acel spațiu ocupat și luat în stăpânire de ei, alături de alți orașeni.

Mahalagii orașelor românești premoderne erau, așadar, de etnii diferite, fiind menționați ca atare în documente și având propriii conducători ierarhici; la fel cum erau în egală măsură parte a unor structuri socio-profesionale diverse și reprezentau categorii sociale diferite. De la moldoveni, armeni, evrei, ruși, balcanici (mai ales greci), uneori chiar la turci¹⁶ și de la boieri (mari și mici, de la caz la caz), meșteșugari, negustori, preoți până la marginali (săraci, văduve, holtei etc.)¹⁷, cu toții căpătau și își formau o nouă identitate, tipică unității socio-spațiale în care locuiau¹⁸ – mahalaua. Grupul eterogen al mahalagiilor a depozitat de-a lungul existenței din epoca premodernă trăsături ale domeniilor economice, etnice sau confesionale, în care activau, fără însă ca acestea să devină definitorii pentru comunitatea cuprinsă în interiorul său. Desigur, această eterogenitate, mai mult sau mai puțin pronunțată, trebuie tratată în mod individual pentru fiecare comunitate urbană, în funcție de particularitățile acesteia, dar mai ales de criteriul temporal la care ne raportăm. Diversitatea socială a mahalagiilor a crescut în intensitate, cuprinzând majoritatea comunităților urbane începând cu jumătatea secolului al XVIII-lea și este cel mai bine exemplificată în primele decenii ale secolului

¹⁵ Structurile urbane cărora le corespund structuri etnice sau profesionale sunt specifice mai ales epocii medievale. În cazul premodernității, ulițele și mahalalele unde erau concentrați curelarii, olarii, cizmarii, potcovarii, croitorii, sau zonele locuite de greci, armeni, robi țigani, ruși sau evrei, în mare parte omogene inițial, vor cuprinde în interiorul lor elemente eterogene etnic și economic, păstrarea denominației lor denotând existența, în interior, a unor nuclee demografice preexistente, care se vor micșora, de la un deceniu la altul, în cadrul mobilității urbane; a se vedea cazul unor structuri precum „nobilele mahalale armenesti” în N. Iorga, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, p. 179. Din punct de vedere social, eterogenitatea era caracteristică grupului de mahalagii. Un exemplu îl reprezintă mahalalele de secol XVII, care erau locuite de mici negustori, precupeți, meseriași, țărani și slugi. Mozaicul socio-profesional se prefăce în secolul al XVIII-lea, când micii negustori sunt înlocuiți cu cei mari și când boierii descoperă mahalalele ca spațiu locativ.

¹⁶ Pentru orașul Iași a se vedea prezența acestora în mahalaua Muntenimii (*Documente Iași*, vol. II, p. 279, nr. 299; p. 306, nr. 336; p. 675, nr. 655; vol. VII, p. 624, nr. 473; vol. VIII, p. 320–321, nr. 252; ANI, Documente, CDXX/50 (1808), f. 1–2).

¹⁷ A se vedea ierarhia urbană a mahalagiilor care locuiau în Muntenimea de Mijloc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Printre cei 17 mahalagii care dau jalba contra spătarului Ioniță Roset pentru casele lor din acea mahala, din spatele Sf. Spiridon, locuri pe care le stăpâneau ei din moși-strămoși, se numărau moldoveni și țigani deopotrivă (vezi BAR, Documente istorice, LVII/110, 1805). „Oamenii buni mahalagii, armeni și moldoveni” – era componenta unei comunități ieșene la mijloc de secol XVIII, astfel de exemple fiind numeroase, schimbându-se grupul etnic care-l cuprindea (*Documente varia*, în *IN*, fasc. 2, 1922, p. 99). Pe Ulița Cizmăriei din Iași, amintită documentar și ca mahala, la 1778, grupul mahalagiilor îi cuprindea pe „Mihălache sin Anton staroste de cizmari, om bătrân” și pe „Arotin arman, om bătrân, staroste de cizmari” (Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Iași, 1939, p. 309).

¹⁸ Özer Ergenç, *Some notes on the administration units of the Ottoman Cities*, în *The Proceedings of International Conference on Urbanism in Islam*, Tokyo, 1989, p. 425–441.

următor. În același timp însă, întâlnim și grupuri de mahalagii, mai puține, ce e drept, care au rămas omogene – etnic sau profesional¹⁹. Eterogenitatea locuitorilor mahalalelor, cu numeroasele sale nuanțe și particularități, de la caz la caz, inclusiv în cadrul aceluiași oraș, reprezintă o trăsătură a istoriei noastre, iar formele de interacțiune între elementele care o făceau posibilă este o importantă direcție de cercetare a cotidianului urban.

Mahalagii au îmbrăcat forma unui personaj colectiv definit ca atare – „mahalaua toată”, „întreaga mahala” etc. – începând cu secolul al XVII-lea, la câteva decenii de la atestarea structurilor de acest tip. Atunci sunt menționați, în special cu rol juridic, cu înțeles asemănător celui al orășenilor, fiind consemnați documentar alături de conducătorii orașului, mai întâi în acele localități unde actele oficiale sunt mai numeroase (București, Iași, Suceava, Câmpulung etc.)²⁰. Alți orășeni care apar și folosesc elementul teritorial, al spațialității, ca mijloc de autoidentificare sunt cei desemnați ca vecini. Aceste două forme de personaje colective urbane trebuie diferențiate, mahalagii cuprinzându-i în rândul lor și pe vecini. În secolul al XVIII-lea, când mărturiile documentare se înmulțesc, cele două personaje încep să se distingă, fiind menționate separat, iar orășenii semnează făcând diferența între calitatea de vecin, megieș, răzeș din mahala și mahalagiu: „[...] și am vândut dum(n)eor de a mea bun(ă) voe și nesilit [...] cu știrea tuturor mah(a)lăgiilor și vecinilor și din sus și din jos”²¹. Spre deosebire de vecini, mahalagii desemnau o arie geografică extinsă, în care intrau membrii comunității largite; care, deși nu se regăseau în proximitatea teritorială, împărțeau un spațiu mai cuprinzător; cel al întregii mahalale. Cu mențiunea că pe vecini îi regăsim într-o arie spațială restrânsă, bine delimitată în mentalul colectiv al orășenilor; vecin era mahalagiul așezat lângă casă, mai sus sau mai jos de ea, în lateralul, în fața sau în spatele ei²².

Dacă în privința structurilor urbane de tip mahala dezbaterea din literatura de specialitate se referă la apariția acestora ca urmare a acțiunilor populației urbane sau a activităților autorităților, în cadrul unui proces de sus în jos, în cazul mahalagiilor,

¹⁹ În afara grupurilor eterogene, întâlnim în orașul premodern grupuri etnice și/sau profesionale care au constituit structuri urbane teritoriale, aferente unor spații delimitate: uliță, insule de locuire formate în cadrul unor mahalale mari etc. În cadrul acestor comunități, omogenitatea etnică sau profesională s-a păstrat, de la caz la caz, până spre finele secolului al XVIII-lea. Este situația mahalalei Armenilor, Grecilor (Grecimea) sau a Țigănimii din Botoșani (Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926, p. 55–56), a unor ulițe și mahalale din Suceava (Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *Să nu dărmăm, dacă nu știi să construiești*, Rădăuți/Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1991, p. 78) și Iași (*Documente Iași*, vol. II, p. 340, nr. 365; p. 110, nr. 118; p. 321–322, nr. 359) etc.

²⁰ În București, ei sunt menționați pentru întâia oară în 1618, atunci când Alexandru Ilișă întărește niște locuri lui Hrizea mare logofăt. Tranzacția, arăta actul, se făcea în fața „orășenilor, și a mahalagiilor și a județului cu pargarii și dinaintea domniei mele”. Vezi *DRH*, B, XXII (1628–1629), întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 113, nr. 35. Spre final de secol, în 1691, întâlnim o menționare asemănătoare, atunci când Constantin Brâncoveanu îi poruncește „șie, județ de aici den București, cu 12 pargari ai tăi [...], voi să căutați să vă strângeți tot la un loc și să mergeți cu mahalagii den... [loc alb] să faceți adevărîță pentru un loc de casa den mahalaoa... [loc alb]” (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 360).

²¹ *Documente privind istoria orașului București*, red. Florian Georgescu, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, f.a., p. 82, nr. 38. Același tipar documentar se păstrează și în cazul altor mărturii: „[...] și am vândut aceste prăvălii cu știrea tuturor mahalagiilor și a vecinilor”, arată un mahalagiu într-un alt act de vânzare (*ibidem*, p. 94, nr. 51); „Gligorașco, abageri, martur și mahalagiu, că-i dinaintea casăi mele” (*Documente Iași*, vol. IV, p. 228, nr. 314); „Andrieș arman, om bătrân, mahalagiu [...] răzeș” (*ibidem*, vol. V, p. 228, nr. 417). Pentru o limitare a mahalagiilor din punct de vedere spațial, într-o comunitate care putea cuprinde câteva zeci de case și sute de orășeni, documentele îi rețin în mărturie pe mahalagii uliceni, din preajmă, de alături etc. (*ibidem*, vol. IV, p. 288, nr. 391).

²² Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici*, p. 121.

formele de manifestare socială apar drept consecințe ale segmentării economice, dar mai ales spațiale din orașele românești²³.

Mahalagii au o percepție proprie asupra lor, identificându-se mai degrabă ca locuitori ai mahalalei, decât ca orășeni. Spațiul urban la care se raportează este cel al structurii pe care o formează, dezvoltând o conștiință comună, a proximității spațiale și dependenței sociale, în vederea satisfacerii nevoilor la cel mai mic nivel²⁴. Această conștiință comună a mahalagiilor exprimă nu doar un sentiment de apartenență la un anumit spațiu, ci mai ales impune acestora aplicarea și controlul conștiinței colective. Asigurarea continuității acestui sistem social depinde, în schimb, de mai mulți factori: acceptarea normelor sociale impuse vieții de zi cu zi, acceptarea instrumentelor de control social asumate odată cu primirea/intrarea în comunitate. Cum mahalaua, din punct de vedere social, a fost o sferă a conlocuirii, cei ce trăiau în ea erau caracterizați de un simț al responsabilității comune, de reperele spațiale și sociale ale comunității, de buna funcționare a mecanismului de control social etc.

Funcții, forme de manifestare

Să amintim aici doar o parte dintre elementele care au constituit, de-a lungul premodernității, componente ale responsabilității comune ale mahalagiilor. Cele mai numeroase mărturii documentare în acest sens se referă la controlul impus locuitorilor mahalalei, mai întâi asupra celor vulnerabili social (văduve, orfani, marginali etc.)²⁵; apoi, a celor care se opuneau mecanismului de control social, prin comportamente care încălcau normele comunității²⁶. Odată cu stabilirea spațiului locativ, mahalagiul era integrat într-o comunitate și un grup de solidaritate urbană nou, distinct, care avea norme, reguli morale; iar procesul era unul complex, presupunând parcurgerea unor „pași” bine cunoscuți: acceptarea, aprobarea vecinilor, conformarea, legarea unor relații de sociabilitate²⁷. Atunci când acești „pași” nu erau îndepliniți, când noul venit era „omu gălcevitor”, care strica liniștea mahalalei și „care de-a pururea aduce supărare” membrilor comunității, i se impuneau, de către autorități sau comunitate, interdicții sau chiar părăsirea mahalalei²⁸.

Exercitarea sistemului de control social al membrilor comunității era, pentru mahalagii, o altă formă de manifestare a responsabilității colective. Aceștia dădeau socoteală pentru comportamentele și acțiunile acelor care încălcau normele legale și sociale urbane²⁹. Responsabilitatea și controlul se manifestau în mai multe etape, începând cu avertizarea celor care dovedeau un comportament nepotrivit³⁰ și ajungea până la informarea autorităților și solicitarea/impunerea unor pedepse. Supravegherea impusă de mahalagii, ca personaj colectiv, viza pe fiecare în parte, fiecare supunându-se judecății

²³ Pe larg, a se vedea M. E. Smith *et al.*, *Neighbourhood formation in semi-urban settlements*, în „Journal of Urbanism: International Research on Place making and Urban Sustainability”, 8/2, 2015, p. 173–198.

²⁴ Hairy Erten, *op. cit.*, p. 123.

²⁵ David Garrioch, *Sacred neighbourhoods and secular neighbourhoods. Milan and Paris in the Eighteenth Century*, în „Journal of Urban History”, 27/4, 2001, p. 407.

²⁶ *Documente Iași*, vol. VI, p. 528–529, nr. 606.

²⁷ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici*, p. 124.

²⁸ *Documente Iași*, vol. VI, p. 329, nr. 373; vol. VII, p. 480, nr. 371.

²⁹ *Ibidem*, vol. V, p. 235, nr. 424 („pentru cum ne-au mărturisit și mahalagii de acolo pentru a lor rea viață și netocmire”).

³⁰ *Ibidem*, vol. VI, *Acte interne 1756–1770*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 329, nr. 373.

membrilor propriului grup; astfel, o preocupare proprie era aceea cu privire la păstrarea onoarei și credibilității grupului³¹.

Prin gesturi de excludere a unor membri din cadrul comunității sau, dimpotrivă, prin invitarea unui nou venit de a se așeza în zonă, mahalagii dictau raporturile între membrii grupului. Indiferent de statut și poziție socială, mahalagii se manifestau într-un cadru comun; mărturia femeii, văduvei sau țiganului rob, nefiind desconsiderată în raport cu cea a negustorului, preotului sau boierului³²; ceea ce conta era mai ales vechimea mahalagiului, dar și buna sa credință. Această realitate este redată, printre altele, de mărturii ale autorităților precum: „[...] au mers la fața locului unde, fiind față atât vânzători [...] și alți mah(a)lagii vechi ce au știut a fireștecăruiia stăpânire [...]”³³.

Motivația controlului social cuprinde mai multe elemente. Iar documentele relevă unele aspecte reflectate constant în obiceiurile epocii: dorința de eliminare a faptelor care puteau afecta imaginea mahalalei și onoarea mahalagiilor, dorința de a menține securitatea și siguranța comunității etc. Asemenea sătenilor, ulicenilor, oamenilor bătrâni și buni, mahalagii au avut rolul de a construi, transmite și păstra credibilitatea, onorabilitatea fiecăruia dintre ei, „susținându-i și întreținându-i în fapt prestigiul în mijlocul comunității”³⁴. Aceștia sunt conștienți de această reputație, pe care o construiesc în timp, cu ajutorul cuvintelor, faptelor și memoriei, în baza unor legături de solidaritate.

Necesitatea controlului social, a ordinii și securității cotidiene îi aduc împreună pe actorii menținerii acestora; alături de mahalagii, întâlnim autoritățile și Biserica. Controlul impus de toți acești actori se resimte de la cel mai restrâns cadru – familial – la cel al comunității. Mahalagii înlocuiesc autoritatea capului de familie și o extind apoi asupra vecinilor (celor tineri, holtei, noi sosiți), vecinătății uliței și comunității mahalalei. Astfel, în cadrul acestui proces de control social, locuitorii mahalalei au fost ajutați de trăirile și sentimentele propriilor membri; vinovăția, rușinea și teama de expulzare au fost sentimentele care i-au ajutat pe mahalagii să-și îndeplinească rolul avut³⁵.

Mahalaua a îndeplinit această funcție, de control, încă din epoca medievală, menținând-o până în vremurile modernității. Printre modalitățile de manifestare a controlului social, de supraveghere a normelor morale, se număra acordarea de mărturii mahalagiilor, autorităților, bisericii, oricui îi era de trebuință aceasta; practica era una răspândită în orașul premodern. Mărturia reprezintă în fapt principalul instrument de păstrare nu doar a normelor morale, ci și a celor religioase și juridice, care completează formele de manifestare a solidarității între mahalagii. Într-o societate în care actele oficiale erau puține – pierzându-se în „întâmplări de foc” sau de răzmeriță ori război –, în care realitățile socio-culturale nu facilitau consemnarea în scris a faptelor cotidiene petrecute, mahalagii erau adevărații depozitari ai memoriei colective urbane; rețineau fapte, evenimente, semne, comportamente, zgomote din vecinătate și erau solicitați a le

³¹ Pentru această problematică raportată la societatea premodernă românească, vezi Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Editura Humanitas, 2011; idem, *Vecini, reputații și control social în societatea românească (sec. XVIII)*, în „Revista de Istorie Socială”, nr. 8–9, 2003–2004, p. 144–174.

³² *Documente Iași*, vol. VI, p. 528–529, nr. 606.

³³ *Ibidem*, vol. VIII, p. 488, nr. 391.

³⁴ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Vecini, reputații și control social...*, p. 148.

³⁵ Gavril, fiul Saftei Covrig, se obliga în fața mahalagiilor să-i cumpere un loc de casă mamei sale, „de la de(a)l de aceasta, ca la mahala”, în schimbul caselor părințești primite de el (*Documente Iași*, vol. IV, p. 312, nr. 411; p. 94, nr. 129; vol. VI, p. 20, nr. 22).

prezenta cu bună credință, cu frică de Dumnezeu, ori de câte ori contextul socio-juridic o impunea³⁶.

Sanționarea de către autorități a acelor fapte care contraveneau comportamentului adecvat se petrecea în public, pe uliță³⁷, în fața mahalagiilor, care emiteau cele mai aspre judecăți asupra conduitelor individuale și mențineau onorabilitatea fiecărui mahalagiu³⁸. Tot mahalagii erau cei care restabileau onoarea vecinilor și locuitorilor mahalalei, ajutându-i pe cei acuzați pe nedrep: mărturia lor avea un rol însemnat pentru autorități. Mărturia în restaurarea onoarei sau ștergerea unor acuzații injuste trebuia întărită de mai mulți membri ai comunității, fiind luată în considerare de autorități și căpătând astfel fundament juridic³⁹. Această practică judiciară a contribuit esențial la întărirea poziției grupului în cadrul vieții sociale urbane premoderne, dar și a legăturilor între membrii acestuia.

Mahalagii-megieși, mai de aproape sau din depărtare, mai noi sau mai vechi, considerați ca fiind *oameni buni*⁴⁰, atât de autorități, cât și de orășeni⁴¹, cu „obrază de cinst”⁴², de încredere, erau cu toții la nevoie *buni mahalagii*, depunând mărturii colective, pierzându-și timpul pe uliță, răspunzând la solicitarea de adunare a vornicilor de poartă, a vecinilor care-i luau să scrie/verbalizeze o mărturie, să jure privind dreptul de proprietate sau să devină martori la primirea/oferirea banilor din tranzacțiile încheiate. Formula care invoca credibilitatea juridică a acestora era întâlnită adesea: după *știința mahalagiilor*. Rolul juridic pe care-l căpătau mahalagii prin prezența lor în cadrul acestor practici judiciare este exemplificat de o poruncă a lui Constantin Brâncoveanu, din 1691, care-i poruncește județului și pârgarilor din București, pentru locul lui Mihoc ceaușul: „[...] iar voi să căutați să vă strângeți(i) toți(i) la un loc și să mergeți(i) cu mahalagii [...] pentru un loc de casă [...]”⁴³. Mahalagii trebuiau să dea dovadă de bună credință, mai ales în acele cazuri în care datele nu erau cunoscute cu precizie de către autorități și actele vechi lipseau; iar ei trebuiau să relateze, să reconstituie din ceea ce auziseră sau văzuseră în jur, la vecini. Așa se întâmpla în cadrul cercetărilor făcute în cazul unor despărțiri, al unor moșteniri⁴⁴, al reclamării unor fapte de înșelăciune sau al săvârșirii unor delictе majore (omor, tâlhărie etc.)⁴⁵.

³⁶ Mahalagii din Muntenime (un Enachi tâlpălar, Zanfir și Ilinca teleliță, Maței călăraș, Maței botezatul, Costin croitoru, Toader vizitiu, Iancu teslar, Maria țiganca, Smaranda Urâta, Casian ieromonahul etc.) dădeau mărturie pentru un drum mai vechi închis, „cu frica lui Dumnezeu”. Vezi ANI, Documente, CDXXIX/101 (1819), f. 1–2.

³⁷ „Și am judecat: baba Paraschiva să-ș șadă în casa ei și să-și potoale gura, să nu să mai ocărăscă pe preut, nici în față, nici pe din dos, pin casele altora. Iar de s-ar dovedi de acum înainte că l-ar mai ocără pe preut vreo dată să să bată, acolo, în mahala, și să de afară din casă ca pe o fimei ră” (*Documente Iași*, vol. VI, p. 528–529, nr. 606).

³⁸ Ulrike Freitag, Nora Lafi, *Urban Governance under the Ottomans: Between Cosmopolitanism and Conflict*, New York, Routledge, 2014, p. 36.

³⁹ *Documente Iași*, vol. V, p. 96–98, nr. 174.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 553, nr. 639.

⁴¹ *Ibidem*, vol. II, *Acte interne (1661–1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 472, nr. 528.

⁴² *Ibidem*, vol. VI, p. 481, nr. 552; *Documente bărlădene*, vol. I, *Cărți domnești de scutiri, acte de proprietate, inscripții și însemnări adunate de la bisericile din orașul Bărlad*, ed. Ioan Antonovici, Bărlad, 1911, p. 72, nr. 4.

⁴³ *Documente privind istoria orașului București*, p. 52, nr. 16.

⁴⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 400, nr. 439. Era cazul mahalagiilor din Muntenimea de Sus, care dădeau mărturie cu privire la moștenire rămasă în urma Oghinei, mama lui Matei mahalagiul. Oghinia mai avea un fiu Ioniță și o fată „neputincioasă, bolnavă, care nu este harnică nici să se hrănească, fiind foarte neputincioasă”, arătau mahalagii. Ei mărturiseau spusele Oghinei pe patul de moarte, cu privire la împărțirea moștenirii între cei trei copii; iar autoritățile luau decizia în baza acestor mărturii.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. VII, p. 274–275, nr. 225.

Mărturiile mahalagiilor cuprindeau prezentări de date, evenimente, presărate uneori cu impresii și caracterizări, căci asemenea informații „iaste știut de toți, [...] de noi și de mahalagii”⁴⁶. Identificăm două paliere ale acestor mărturii: cea descriptivă, obiectivă, de relatare a faptelor, de enumerare a dovezilor actelor; și cea de convingere a autorităților de buna credință, de trăsăturile morale, fie ale celui care depunea mărturia, fie ale celui învinuit/păgubit etc. Atât dorința de a cunoaște „ce fel de om” era cel care săvârșise o faptă și cum era el perceput, cât și afirmațiile despre buna credință și imagine a mărturisitorului ofereau un rol considerabil opiniei, părerii mahalagiilor, care uneori aveau un rol esențial în luarea unor hotărâri de către autorități. Cuvintele autorităților ieșene, identificate în unul din numeroasele acte urbane, sunt relevante pentru valoarea acestui tip de mărturie, util în judecarea unor conflicte sociale: „[...] deci cercându-să la mahalagii pentru Radul ce fel de om este, așe s-au adevărit lucrul că este om bun [...]”⁴⁷.

Credibilitatea mahalagiilor este dovedită și prin faptul că acestora li se acceptă nu doar opiniile legate de faptele la care fuseseră martori, ci și cele preluate din bătrâni, la cârciumă, pe uliță, la biserică etc.⁴⁸. Mai mult, ei depun mărturie și în afara graniței mahalalei, fiind întâlniți ca martori la înfățișări în oraș, pe ulițele centrale, în funcție de informațiile deținute; atunci când se iscăleau sau puneau degetul, rețineau apartenența socio-spațială la propria mahala⁴⁹. Ei au format așadar principalul grup social în oferirea de mărturii din orașul românesc premodern⁵⁰.

Relevanța mărturiilor reiese și din practica „prețaluirii” dughenelor și caselor, alături de autorități, stabilirea prețului fiind realizată, de cele mai multe ori, alături de membrii comunității; la fel se întâmpla când era vorba de o despăgubire sau o răscumpărare a unui bun. Iar când se realiza o tranzacție, documentele ne arată din nou rolul jucat de mahalagii: „am vândut de a noastră bunăvovă, nesiliți de nimeni și cu voia pârălabului și a tuturor mahalagiilor”, este formula invocată de diac, după spusa proprietarului. La fel se întâmpla și în cazul îndatoririlor pe care vânzătorii le aveau la înstrăinarea unui bun; imediat după obligațiile față de rude, cei întrebați în privința acelei tranzacții erau mahalagii: „și la vânzarea aceștii casă am întrebat pe tot neamul meu și mahalagii”⁵¹.

Atunci când era scoasă la mezat o locuință, loc ori dugheană, vânzătorul întreba mai întâi rudele și apoi mahalagii, care-și puteau exercita dreptul de preemțiune. Rolul juridic al solidarităților urbane era întărit și de faptul că, în cazul unor tranzacții, lipsa iscăliturilor mahalagiilor era un motiv pentru contestarea lor⁵². Dimpotrivă, prezența martorilor din zonă și a iscăliturilor acestora era un motiv de legitimare și de confirmare a veridicității tranzacției⁵³. În egală măsură, importanța martorilor era dovedită și de procedura de înfățișare a unor plângeri sau cauze de conflict și în fața mahalagiilor: „[...] după toate acestea, stând amândouă părțile la așezare și la învoială înaintea mea și ai acestora de mai sus numiți mahalagii”⁵⁴.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 644, nr. 497.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 89, nr. 163.

⁴⁸ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1996, p. 277; expresii – precum *așa am apucat, am auzit, știm noi* – sunt cele care dovedesc aceste realități în cadrul mărturiilor. Ele erau acceptate mai ales atunci când nu existau urme, dovezi, martori direcți (*Documente Iași*, vol. VII, p. 643, nr. 495; p. 644, nr. 497).

⁴⁹ *Documente și inscripții privind istoria orașului Câmpulung-Muscel*, ed. Gheorghe Pârnuță, vol. II, București, Editura Semne, 1999, p. 301, nr. 189; *Documente Iași*, vol. IV, p. 55, nr. 69; p. 385, nr. 439.

⁵⁰ Simion Câlția, *op. cit.*, p. 422.

⁵¹ *Documente Iași*, vol. V, p. 462, nr. 715.

⁵² *Ibidem*, vol. IV, p. 142, nr. 258.

⁵³ *Ibidem*, vol. V, p. 225, nr. 414.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. VII, p. 484, nr. 378.

O altă formă de manifestare a responsabilității colective era procesul de luare în stăpânire și de îngrijire a reperelor spațiale pe care le foloseau în comun. Spațiile de folosință precum ulițele, maidanele, terenurile virane și cele religioase – ctitoriile din zonă – cu toate reprezentau tot atâtea situații în care responsabilitatea comună definea categoria socială a mahalagiilor. O investigație aparte merită această manifestare a îngrijirii monumentelor religioase, pe care trebuie să o așezăm în contextul socio-politic al perioadei; însă câteva precizări trebuie formulate în studiul de față. Mahalagii își defineau forma de manifestare a solidarităților prin grija pe care o arătau, colectiv, în ridicarea, reconstruirea și îngrijirea curentă a bisericilor mahalalei. Fie că erau lăcașuri de cult înălțate la inițiativa domnilor sau a boierilor⁵⁵ și preluate spre îngrijire de enoriași, fie că fuseseră inițiate de mahalagii – ca urmare a eforturilor locuitorilor din mahala⁵⁶ –, bisericile din mahala evoluau odată cu structurile sociale care le patronau. Mahalagii s-au îngrijit, în funcție de posibilitățile membrilor comunității, de repararea bisericii⁵⁷, de înzestrarea ei, chiar și de refacerea unor ctitorii colective, atunci când vitregiile vremurilor duceau la dispariția lăcașului⁵⁸. Prin oferirea unor danii (locuri, case, obiecte de cult), fie bisericii, fie preoților care slujeau în ea, ei manifestau forța socio-economică a grupului și responsabilitatea colectivă pe care o împărțeau. O altă modalitate răspândită prin care locuitorii își arătau preocuparea față de biserică de mahala este apărarea ei în fața încercărilor de a i se limita proprietățile de către unii dintre mahalagii, boieri sau alți orășeni⁵⁹; sau, dacă depozedarea se producea, documentele probează acțiuni de repunere în drepturi⁶⁰.

Atunci când mahalagii nu reușeau să adune cele de trebuință materială pentru a se îngriji de biserică, inițiau demersurile necesare, pe lângă autorități și domnie, pentru a solicita ajutor necesar bisericii sau slujitorilor ei⁶¹. Toate aceste practici erau sintetizate într-o prevedere ce stipula îndatoririle mahalagiilor față de biserică; aceasta trebuia să fie de „mahalagii îndestulată, din care să împlinescă toate trebuințele [...]”⁶².

⁵⁵ Biserica Sf. Ilie din Botoșani a boierilor Rosetești (Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani. Botoșanii care s-au dus*, ediția a II-a revizuită și adăugită, îngrijită de Octavian Liviu Șovan, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 41); biserica Sf. Nicolae cel Sărac din Iași (Iuliana Stavarachi, *Biserica Sf. Nicolae din Muntenimea Iașilor*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LIX, 2013, p. 201–211) etc.

⁵⁶ Comunitatea preia rolul unui ctitor colectiv, așa cum s-a întâmplat în cazul bisericilor ieșene Sf. Teodori sau Sf. Nicolae cel Sărac, din mahalaua Muntenimii (Iuliana Brătescu, *Mahalaua Muntenimii*, p. 292), a bisericii Sf. Nicolae din mahalaua Podeni a Bârladului (*Documente bârlădene*, vol. I, p. 248–250) sau a bisericii Olteni din București (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 364).

⁵⁷ A se vedea cazul bisericii de mahala Patruzeci de Mucenici, care, la 1787, era în „proastă stare și lipsită de toate cele trebuincioase, fiindcă nici acaret(uri), [...] nici măcar popor nu are, ca să poată ține preoții și biserica grijită după cuviință ca altele” (*Documente Iași*, vol. VIII, p. 562, nr. 440).

⁵⁸ Biserica Pogorărea Sf. Duh din Botoșani (Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 36); biserica Vulpe din Iași (*Documente Iași*, vol. VIII, p. 661–662, nr. 526).

⁵⁹ „[...] iar popa Gavril de la biserica lui Ghiorma banul [...] cu toți negustorii și cu toată mahalaua, ei au venit toți împreună înaintea domniei mele”. Vezi *DRH*, B, vol. XXV (1635–1636), volum întocmit de Damaschin Mioc, Maria Bălan, Alexandra Cămărășescu și Coralia Fotino, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 103, nr. 47; *Documente Iași*, vol. VII, p. 620, nr. 471.

⁶⁰ *Documente*, vol. VIII, p. 415, nr. 404. Mahalagii se unesc cu boierii pentru a scoate biserica Sf. Lazăr din Iași de sub ascultarea mănăstirii Sinai „spre o mai bună odihnă norodului”: „sinații acum pun egumeni și preoți grecești la biserică, de se supăra dum(neaei) și mahalagii moldoveni cari merg la această biserică, neînțelegându nimic [...]”.

⁶¹ „[...] noi toți mahalagii din mahalaua ce se numește Flămânda [...] cu mare milă cădem și ne rugăm nemărginitei milei Măriei Tale, ca cu ceea ce te va lumina duhul sfânt spre ajutor [...]” (*Documente varia*, în *AARMSI*, seria a II-a, XV, 1895, p. 111).

⁶² *Ibidem*, p. 223.

Construirea conștiinței de grup și asumarea responsabilității colective a mahalagiilor au fost strâns legate de valorile religioase⁶³. La fel cum mahalaua a avut în centrul socio-spațial biserica – reprezentând elementul de agregare socială a locuitorilor –, la fel locuitorii ei și-au construit grupul bazându-se pe preoții de mahală⁶⁴; astfel, credințele religioase au stat la baza unității lor⁶⁵. La fel cum actorii vieții urbane – autorități, orășeni, boieri – nu permiteau să „stea mahalaoa fără de biserică”⁶⁶, așa mahalagiile nu concepeau ordinea socială, normele morale și juridice în afara celor religioase. Valorile religioase au avut un rol aparte în procesul de coeziune socială a mahalagiilor, fapt care s-a resimțit și în perioada premodernă⁶⁷. Pe măsură ce elementul confesional al mahalalelor se diversifică, în vremurile premodernității, mahalagiile sunt nevoiți să lărgască aria valorilor religioase.

Mahalagiilor le revenea inițiativa în cazul unor acte de caritate, manifestându-și compasiunea, alături de boieri și biserică, față de cei aflați în situații dificile. Majoritatea celor care beneficiau de aceste gesturi erau locuitorii mahalalei (văduve, orfani, săraci, cei aflați într-o situație dificilă)⁶⁸. Solidaritatea de grup era relevantă și de rezolvarea unor sarcini edilitare, ca parte a responsabilității colective. La nevoie, aceștia își asumau responsabilități dintre cele mai diverse, de la rezolvarea unor necesități – aducțiuni de apă, podirea ulițelor, construirea cișmelelor⁶⁹ – și până la ordonarea teritoriului în funcție de cerințele cotidianului urban: închiderea, deschiderea ulițelor⁷⁰, lărgirea căilor de acces⁷¹, construirea de podețe, fântâni etc.⁷² În astfel de cazuri, solidaritatea între mahalagii era manifestată prin implicarea tuturor membrilor comunității în demersurile pentru rezolvarea unor necesități: „și mergân(d) toți mahalagii [...] jăluind pentru uliță că li s-au închis”⁷³;

Participarea la îndeplinirea sarcinilor edilitare nu se realiza doar pentru îndestularea mahalagiilor, ci și pentru orășenii din afara mahalalei; era mai ales cazul podirii, reparării ulițelor orașului; care, deși nu erau integrate tramei stradale a zonei locative,

⁶³ O exemplificare a acestei realități este utilizarea formulelor de invocare a divinității ori a jurământului de blestem, care introducea sau preceda o mărturie dată de mahalagii (printre altele, a se vedea *Documente varia*, în *IN*, fasc. 3, 1923, p. 50).

⁶⁴ Pentru relația preot – comunitate – enoriași, a se vedea Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Preoți și enoriași*, p. 121–136; Adriana Scripcaru, *Comunitate și sfinți*, București, Editura Universitară „Ion Mincu”, 2006, p. 10.

⁶⁵ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, University of California Press, 2003, p. 236–237.

⁶⁶ *Documente bărlădene*, vol. I, p. 227–228, nr. I.

⁶⁷ Sanda Voiculescu, *Parohia, spațiu de agregare religioasă, socială și urbanistică*, în „Secolul XX”, nr. 385–387, 1997, nr. 4–6, p. 146–153. Un exemplu ne este oferit de mahalagiile din Muntenimea de Sus, care îi oferă Mariei, soția răposatului Enachi Chipser, „femeie săracă”, o bucată de loc „să-și facă căsuțe să se odihnească” (*Documente Iași*, vol. VII, p. 521, nr. 387).

⁶⁸ *Documente varia*, în *IN*, fasc. 3, 1923, p. 52.

⁶⁹ *Documente varia*, în *IN*, fasc. 8, 1928, p. 129, nr. XCI.

⁷⁰ *Documente varia*, în *IN*, fasc. 4, 1924, p. 80: „[...] a unei uliți ce au închis-o toți mahalagii nefiindu-le trebuitoare”.

⁷¹ *Documente varia*, în „Miron Costin”, anul II, 1914, nr. 1, 3, Chișinău, p. 11. Prima podire a unei porțiuni din Drumul Copoului, care trecea prin Muntenimea de Mijloc, „cea din vechi”, a fost realizată „cu cheltuiala boierilor mahalagii”, care își aveau locuințele de o parte și de alta a sa. Lucrarea locuitorilor din zonă era „pentru folosul nostru, dar mai ales al trecătorilor”.

⁷² *Documente privind istoria orașului București*, p. 137, nr. 82: „[...] făgăduind mahalagii că vor face și un puț cu cheltuiala lor, ca să fie pentru adăpatul dobitoacelor țăranilor” care veneau în mahală cu carele, spre „folosul obștii și mai ales al mahalalelor”.

⁷³ *Documente Iași*, vol. V, p. 209, nr. 393.

erau folosite și de mahalagii, când ieșeau din mahala la uliță⁷⁴. Pentru binele comun și asigurarea unor condiții de viață necesare conviețuirii pașnice, elitele cedau dreptul de proprietate, făceau danie în folosul comunității⁷⁵, manifestându-se social în grupuri de mici dimensiuni⁷⁶. Mahalagii treceau astfel de la solidaritatea arătată celor din jur, în cadrul relațiilor de grup, la una menită a spori gradul de confort, într-un cadru fizic a cărui valoare îl conștientizau tot mai mult, de la un deceniu la altul⁷⁷.

În orașul premodern, mahalagii noștri au reușit să se impună într-un cadru spațio-temporal în care relațiile sociale predominante erau cele directe, desfășurate în spațiul public, cel mai adesea pe uliță, maidan sau în biserică. Comunitatea în care erau integrați i-a îndemnat pe aceștia la responsabilitate și agregare socială; așa au fost construite norme morale devenite apoi practici judiciare, preluate de autorități, și care sunt amintite ca făcând parte din vechiul obicei. Mărturiile documentare, care ne prezintă felurite modalități de manifestare socială ale mahalagiilor, probează evoluția conștiinței lor comune și maturizarea ei la începutul secolului al XIX-lea. Impresia lăsată de sursele arhivistice este aceea că, în majoritatea cazurilor consemnate, ei se comportau ca o singură entitate, acționând după o singură voce și luând decizii comune. Ei erau mereu atenți la conservarea granițelor comunității. Viața socială a mahalagiilor din perioada premodernității era orchestrată de existența ierarhiilor și au urmat specificul orașelor medievale europene, unde organizarea urbană era una bine structurată, grupurile sociale predominând viața orașului; acțiunea individuală era mult limitată, categoriile sociale stând la baza mecanismului de funcționare a comunității⁷⁸.

Au existat, desigur, suficiente exemple în care mahalagii și-au folosit poziția socială, onorabilitatea pentru a restrânge sau chiar elimina unele drepturi individuale. În astfel de împrejurări interveneau autoritățile⁷⁹. Judecățile realizate între locuitorii din aceeași mahala⁸⁰ sau cu alți orășeni ajută la reconstituirea acestor situații. Atunci când

⁷⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 381.

⁷⁵ Așa fusese deschisă noua uliță din fața bisericii Sfinților Patruzei de Mucenici, după ce vornicii Macovei Țântilă și Ioan Cantacuzino cedaseră stânjeni din loturile lor. La fel procedaseră și fiii Sandei medelnicereasa, care, arătau mahalagii: „s-au primit înaintea noastră să lase drum [...] ca să iasă mahalagii cu carele afară și să lase și hudiță de mersu la biserică, la 40 de mucenici” (*Documente Iași*, vol. VII, p. 461, nr. 350).

⁷⁶ În afară de formele de colectivitate ce aveau la bază activitatea economică (breslele), aducem în discuție colectivitățile de forma unor tovărășii sau grupuri restrânse de mahalagii (vecinătăți), constituite pentru a sprijini o inițiativă de ordin edilitar sau social (*ibidem*, vol. VII, p. 623–624, nr. 473; p. 620, nr. 471).

⁷⁷ Formulele folosite de mahalagii pentru delimitarea spațiului mahalalei, de structurile înconjurătoare („mahalaua noastră”), regulile privind acceptarea noilor veniți, controlul exercitat asupra mahalagiilor pentru buna conviețuire sau perceperea spațiului public sunt doar câteva exemple care dovedesc această realitate: percepția mahalagiilor asupra spațiului s-a modificat odată cu înaintarea spre deceniile modernității; în acest sens, a vedea *ibidem*, vol. VI, p. 630, nr. 723 etc.

⁷⁸ Irena Benyovsky Latin, *Introduction*, în *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*, ed. Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Croatian Institute of History Zagreb, 2014, p. 13–35.

⁷⁹ *Documente privind istoria Bucureștilor*, p. 99, nr. 55. Că autoritatea colectivă a mahalagiilor avea întâietate în fața interesului individual, inclusiv al celui de proprietate, ne este dovedit de numeroase realități din epocă. La mijloc de secol XVIII, în mahalaua bisericii sfântului Ilie din București locuia Papa, un fost căpitan, își avea locuința acolo în momentul în care vecinii săi, mahalagii Sandu vistiernic și Tănase logofăt, cumpărau de la Constandin Dudescu fost mare vornic un loc de casă, cu condiția ca mahalagii megieși să-l alunge din mahala pe Papa, acesta fiind „vecin rău și gâlcevitor”, cerând „să lipsească dintre ei”. Conflictul dintre mahalagii și Papa s-a judecat la Divan, acolo unde căpitanul refuză „să-și ia banii pe casă și să lipsească de acolo ca unul ce-l au de vecin rău”; sentința oferită de Divan era una exemplară pentru aceste realități: „văzând noi atâta nesupunere a lui ce au arătat la judecată în Divan, hotărâsem ca să i se sfărâme casa și să s(e) izgonească d-acolo”.

⁸⁰ *Documente Iași*, vol. VI, p. 329, nr. 373.

interesele le erau afectate, mahalagii se luptau pentru drepturile lor cu vecinii⁸¹, cu autoritățile, cu Biserica și slujitorii ei, sau cu alte categorii sociale, în special boierii⁸², solidarizându-se și sprijinindu-se reciproc. Dacă în cazul conflictelor din interiorul grupului sau cu Biserica, cauzele disputelor erau diverse (dreptul de stăpânire, comportamente reprobabile, mărturii false etc.), cu boierii principalul motiv de neînțelegere privea dreptul de proprietate (asupra terenului mahalalei, construcțiilor, locului de casă etc.)⁸³, aceste litigii devin frecvente în special în secolul al XVIII-lea, când domnia a dăruit părți importante din oraș unor boieri, mănăstiri și biserici⁸⁴. Spațiul urban asupra căruia se extindea autoritatea mahalagiilor era cel cuprins în granițele mahalalei, însă existau și cazuri în care locuitorii mahalalei solicitau de la autorități terenuri și nu numai, din afara ariei lor⁸⁵; acest fapt îi aducea în conflict cu anumiți orașeni.

Ierarhia socio-spațială a mahalagiilor

Criteriul care-i propulsa pe mahalagii în ierarhia simbolică a zonei – mai ales când erau solicitați de autorități la înfățișări și mărturii – era vechimea locativă în mahala. Diferența dintre mahalagii se făcea, astfel, în funcție de timpul petrecut în cadrul comunității, adăugându-i-se apoi vârsta orașeanului; așadar, cuvântul celor mai vechi, dar și mai bătrâni cântărea mai mult în ochii autorităților: „oameni buni, bătrâni mahalagii”⁸⁶, erau cei considerați demni de a da mărturie și de a arăta adevărul „cu sufletele lor”⁸⁷.

Din rândul mahalagiilor se disting persoane care preiau conducerea, asumându-și rolul de a direcționa membrii spre o conștiință și o datorie colectivă. Sunt menționați mai întâi, drept „conducători” simbolici ai acestora. Sunt menționați mai întâi, drept conducători ai grupului, mahalagii preoți de la bisericile din zonă sau cei care își asumau identitatea de mahalagiu⁸⁸. Pe lângă responsabilitatea religioasă și îndeplinirea obligațiilor liturgice, aceștia erau cei în măsură a cunoaște cel mai bine viața cotidiană a locuitorilor⁸⁹.

Preotul era prima persoana informată atunci când se săvârșea o faptă cu consecințe negative, care contribuia la perturbarea liniștii mahalalei; și tot acesta era primul

⁸¹ ANI, Documente, 877/8 (1820), f. 1–2.

⁸² „De vreme ce la domnia me dete jalba popa Gheorghe protopopul și popa Bălaș, popa Andrei, Hristea căpitanul, Dragul tabacul [...] cu toți mahalagii din mahalaua Broștenilor de aici din orașul domnii mele București, zicând că ei au ocină de moșie într-aceea mahala ce se chiamă Slobozia Domnească de moștenire, care moșie o au cu hotare și pietre și întărită stăpânire cu hrisovul domnii sale Matei Vodă Basarab [...] și cerură ca să li să înioască acel hrisov de stăpânire și de către domnia mea” (*Documente privind istoria Bucureștiului*, p. 117, nr. 70).

⁸³ BAR, Documente istorice, 57/110 (1805), f. 1–2.

⁸⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 627, nr. 720.

⁸⁵ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri*, A. Moldova, vol. II, București, 1960, p. 62–63, nr. 36.

⁸⁶ *Documente varia*, în *IN*, fasc. 2, 1922, p. 102. Mărturiile documentare care ierarhizează mahalagii în funcție de vechimea locativă și de vârstă sunt numeroase, apelativele cele mai întâlnite, pe lângă *oameni buni*, fiind cele de *bătrâni*, *vechi*. Era evidențiat rolul mahalagiului, acela de depozitar al memoriei colective comunitare.

⁸⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 342.

⁸⁸ Alături de mahalagii, uneori chiar înaintea lor, cei chemați la stabilirea unor drepturi patrimoniale, la cercetarea unei fapte erau preoții: „să facă cercetare prin preoții și mahalagii”; „mai întâi să dea de știre egumenului și tuturor acelor mahalagii”, iar exemplele pot continua (*Documente varia*, în *AARMSI*, seria a II-a, XV, 1895, p. 598, 705).

⁸⁹ *Documente Iași*, vol. VI, p. 183, nr. 212.

chemat de autorități atunci când se dorea cunoașterea unor date și informații despre cei din mahala⁹⁰. Preoții erau chemați să stabilească natura contravenției, apoi urma, desigur, judecata mahalagiilor ca personaj colectiv. Rolul deținut de clerici în mahala, fie că erau doar rezidenți sau/și slujitori la bisericile din zonă, a determinat o relație apropiată între ei și mahalagii. Aceștia se uneau în acțiuni prin care își îndeplineau anumite obiective, solidarizându-se pentru susținerea cerințelor de grup⁹¹. Era cazul preoților de la biserica Sf. Teodori din Iași, care aduceau la cunoștința autorităților neajunsurile mahalagiilor din jurul lăcașului, care „n-au pe unde să vie la biserică, mai ales la vreme slotoasă”, cerând depresurarea unei ulițe⁹².

În afară de preot, un conducător spiritual și social al mahalagiilor, alți locuitori dețineau alte roluri, echilibrul de putere între aceștia și preoții din mahala suferind modificări de la caz la caz și ținând seama de unele particularități, cum ar fi existența unui conducător de breaslă, a unui boier mare sau mijlociu implicat în viața mahalalei, a forme de constituire a mahalalei – în jurul unei biserici, la inițiativa unui personaj local etc.⁹³. Boierii, negustorii, breslașii sau oamenii buni și bătrâni, toți locuitorii ai mahalalei, și-au avut propriul rol în ierarhia socială. Într-o hotărnicie întocmită pentru un loc de casă, în 1731, este redată o astfel de ierarhie: „[...] preoți(i) mahalagii de popor, de la besereca de la Curăları, și neguțatori mahalagii care sunt iscăliți mai gios; și așa am socotit cu toți mahalagii și poporării împreună”⁹⁴.

Avertizând și propunând soluții, în interesul întregii comunități, conducătorii erau numiți și recunoscuți de către membrii grupului, în funcție de poziția socio-profesională pe care o aveau, sau erau impuși de autorități după anumite criterii – vechime, credibilitate, relația cu autoritățile⁹⁵. Ei se impuneau în cele din urmă ca fiind conectori sociali dintre comunitate și autoritățile administrative și juridice ale orașului. În cazul orașului românesc, atribuțiile acestora nu au îmbrăcat forma unei instituții juridice, recunoscută ca atare.

În raport cu autoritatea centrală și cu cea locală, mahalagii se foloseau, totuși, de imaginea și forța socială a boierilor din rândul lor. Așadar, ierarhia socială a mahalagiilor nu era doar una decisă de factorii externi – domn, divan, boieri și târgoveți –, fiind construită în cadrul grupărilor de mahalagii. Atunci când întocmeau o plângere, și era nevoie de mărturii, cei ascultați mai întâi, cei înscriși documentar, sunt boierii, care se amestecau printre casele unor meșteșugari, negustori, funcționari sau preoți, asta spre deosebire de alte grupuri sociale ale vremii⁹⁶. Prezența mahalagiilor în vârful ierarhiei urbane s-a menținut, ca obișnuință din epoca medievală până în cea premodernă, ei fiind

⁹⁰ „[...] să dai poruncile Prea Sfintei Tale preoților în târg și în to(a)te mahalalele Bucureștilor, ca să fie datori a griji în toată vremea pentru mahalagii de boală sau de sunt sănătoși” (*Documente varia*, în *AARMSI*, seria a II-a, XV, 1895, p. 716).

⁹¹ *Documente Iași*, vol. VII, p. 619, nr. 470.

⁹² *Ibidem*, vol. VIII, p. 382, nr. 297.

⁹³ Un document din 1783, referitor la mahalagii din mahalaua Vergu din București, completează ierarhia urbană a mahalagiilor: „acolo în fața locului aflându-ne, au eșit de față trei neguțatori de cinste vechilii din partea mahalagiilor” (*Documente privind istoria orașului București*, p. 137, nr. 82).

⁹⁴ *Documente Iași*, vol. IV, p. 94, nr. 126.

⁹⁵ Într-o hotărnicie făcută de vornicii de poartă în Iași, la 1765, se arată că „după poruncă mergând la numitul loc am chemat și pe Cercez arman om bătrân (și) mahalagiu” (Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 315).

⁹⁶ A se vedea aceeași manifestare a conștiinței de grup analizată pentru orașenii din Suceava la Ștefan Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc...*, p. 258. Tot pentru Suceava, a se vedea mahalaua Tătărași, acolo unde structura socială îi cuprindea în mahala pe meșteșugari, funcționari administrativi și militari, clerici, dar și pe boieri (Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 279, 284).

cei care au dat uneori și numele mahalalei – un boier, un preot, un grup etnic sau profesional etc.⁹⁷. Cei bine situați în ierarhiile sociale urbane de la începutul modernității erau cei aleși de propriul grup pentru a fi vătăși ai mahalalei; iar alegerea făcută de mahalagii reprezenta și o formă de asumare a răspunderii⁹⁸. În toată perioada de existență a grupului, ierarhizarea mahalagiilor s-a reflectat în dispunerea spațiului locativ și în topografia mahalalei. Pe ulița centrală a mahalalei își aveau proprietatea cei mai vechi mahalagii, printre care boieri, preoți, breslași, slujbași ai domniei sau ai boierilor, indiferent de etnie. Ulițele adiacente, din plan secundar – cele care lărgeau teritoriul mahalalei –, îi cuprindea pe orașenii noi, pe etnicii așezați de stăpânii urbani sau diverși marginali.

Forme de solidaritate manifestate în relațiile cu autoritățile locale și centrale

„Grija pentru lesnirea și odihna mahalagiilor” este doar una din metodele de concretizare a relației dintre domnie și orașenii mahalagii, nu puține fiind privilegiile oferite (sau conflictele rezolvate) de domn în favoarea locuitorilor mahalalei, pentru „odihna lor” în orașele țării⁹⁹. Mahalagii au împărțit nu doar spațiul locativ, ci au deținut drepturi egale, indiferent de statutul social, așa cum reiese din numeroasele acte privind dreptul urban premodern. Raportarea la autoritățile centrale orășenești și la domnie a cunoscut diferite etape, de la un secol la altul, în funcție de schimbările politico-juridice ale centrelor urbane. Majoritatea schimbărilor semnificative au fost cele din veacul al XVIII-lea, când părți importante din teritoriul urban au intrat sub stăpâniri particulare. Drept urmare, după jumătatea acestui secol, mahalagii s-au sprijinit tot mai mult pe relațiile de solidaritate și de ajutor reciproc – animați fiind de un spirit de afirmare socială¹⁰⁰ –, în lupta pentru păstrarea unor drepturi dobândite de-a lungul timpului¹⁰¹ și pentru recunoașterea, în mod egal, a aceluiași statut juridic deținut de alți orașeni¹⁰². Autonomia mahalagiilor trebuie văzută într-un context mai larg, al procesului de

⁹⁷ Pentru a aminti doar un exemplu, a se vedea cazul orașului Târgoviște: mahalaua popii lui Dragomir, Mahalaua popii lui Ianache, mahalaua popii lui Simion (Mihai Oproiu, *Târgoviște*, Târgoviște, Editura Biblioteca, 1999, p. 210); mahalaua popii Anghel din București (*DRH*, B, vol. XXIV (1633–1634), volum întocmit de Damaschin Ion, Sașa Caracăș, Constantin Bălan, București, Editura Academiei Române, 1974, p. 295, nr. 179); popii Gheorghe (*DRH*, B, vol. XXI (1626–1627), volum întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 159, nr. 68).

⁹⁸ „[...] pentru vătășii mahalalelor sunt răspunzători mahalagii respectivi cari îi aleg” (*Documente varia*, în *AARMSI*, seria II, XV, 1895, p. 307).

⁹⁹ *Documente varia*, în *IN*, fasc. 3, 1923, p. 79.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, p. 109.

¹⁰¹ A se vedea exemplele privind locuitorii din „mahalalele orașului Câmpulung” (*Documente privind istoria orașului Câmpulung-Muscel*, p. 96–98, nr. 28), cei din mahalaua Fălticeniilor (Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XIX, Iași, 1891, p. 275) sau a unor „mahalagii și poporâni” din mahalaua Cărlari, din Iași (*Documente Iași*, vol. IV, p. 94, nr. 129).

¹⁰² Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. X, Iași, 1888, p. 212–216. Exemplul mahalagiilor din Hârlău, care solicita recunoașterea egalității sociale cu orașenii din centrul orașului, este relevant. Un altul îl regăsim într-un document de la jumătatea secolului al XVIII-lea: este o plângere a mahalagiilor din Muntenimea de Sus și Muntenimea de Mijloc. Locuitorii celor două mahalale se identificau ca „fiind orașeni”. Această categorisire era realizată de mahalagii pentru solicitarea drepturilor ce derivau din ea și de care doreau să se bucure la fel ca toți locuitorii spațiului urban. În cazul de față, trimiterea făcea referire la dreptul lor de a-și stăpâni locurile primite pe teren „gospod”, fără a plăti bezmen unor boieri, care ridicau pretenții asupra terenului (*ibidem*, vol. XXII, Iași, 1889, p. 358). Pentru o comparație cu orașul otoman, a se vedea Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City with its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Istanbul, Boğaziçi University, 2014 (teză de doctorat).

încercare al orășenilor de a rezista presiunilor făcute de boieri sau de domnie pentru exercitarea autorității depline asupra teritoriului urban¹⁰³.

Pe diversele paliere ale autonomiei urbane, mahalagii s-au încadrat diferit de la un oraș la altul, în funcție de tipologia lor. Dacă autoritatea morală și cea socială erau manifestate de grupul mahalagiilor în raport cu membrii comunității, cu vecinătățile și cu noii veniți în mahala, din punct de vedere juridic și religios mahalagii se subordonau, împreună cu toți orășenii, autorităților urbane.

Odată cu recunoașterea dreptului de proprietate, mahalagiilor le sunt transferate responsabilități colective, în special în cazul terenului ocupat de aceștia, relația stabilită atunci de autoritatea centrală cu ei fiind una de colaborare. În cazul recunoașterii dreptului colectiv de proprietate asupra teritoriului pe care se așezaseră sau se stabiliseră, interesul individual, chiar și al unui boier, era subordonat interesului comun. Această situație reflectă, în anumite cazuri, interesul arătat de domnie locuitorilor mahalalei. Orașele premoderne fiind controlate de domnie, drepturile asupra spațiului și libertățile au fost restrânse, mahalagii manifestându-se liber în cazurile de auto-guvernare doar în viața socială internă a mahalalei, ajutând autoritățile în restabilirea ordinii. Relația cu autoritatea centrală a depins însă de factori precum poziția lor economică și spațială în cadrul orașului¹⁰⁴. Cu cât mahalagii erau mai influenți sau făceau parte din rândul elitelor urbane, cu atât drepturile și privilegiile acestora erau întărite sau respectate de domnie¹⁰⁵. O schimbare se resimte mai ales la începutul secolului al XVIII-lea, atunci când participarea reprezentanților comunității urbane la conducerea orașului este înlocuită cu activitatea pârcașilor și vornicilor de poartă. Subordonarea este tot mai accentuată, vechile privilegii – cu ajutorul cărora fusese construită categoria socială – fiind încălcate sau eliminate. Cu toate acestea, rolul deținut de mahalagii se intensifică, în special în problemele legate de dreptul patrimonial urban¹⁰⁶.

În cazul noilor târguri apărute la sfârșitul acestui secol, relația de subordonare a mahalagiilor era una mult mai pronunțată; în apărarea propriilor drepturi, aceștia solicitau intervenția domniei pentru rezolvarea divergențelor cu boieri, biserici sau mănăstiri. Spre deosebire de orașele europene autonome, locuitorii mahalalelor noastre nu și-au putut exercita dreptul de autoconducere în raport cu autoritățile urbane (domnești sau boierești); acest lucru s-a datorat caracteristicilor orașului premodern, de influență otomană (semi-dependent)¹⁰⁷.

¹⁰³ Pentru acest proces început în epoca medievală, a se vedea pe larg Constantin Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea* (I), în *SRdI*, XIII, 1960, nr. 6; (II), în *ibidem*, XIV, 1961, nr. 3; Sorin Iftimi, *Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași*, în *IN*, s.n., 1, 1995, p. 63–75; Laurențiu Rădvan, *Un subiect ignorat: moșiile urbane. Cazul orașului Iași*, în *SMIM*, XXXIV, 2016, p. 321–361.

¹⁰⁴ Irena Benyovsky Latin, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰⁵ Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 64, 281.

¹⁰⁶ Pentru relația dintre autonomia unei clase sociale urbane și privilegiile acordate de domnie acestora, vezi Laurențiu Rădvan, *Privilegiile și autonomia urbană în Țara Românească până în secolul al XVI-lea*, în *Orașul și orășenii/Városok és városiakok*, coordonatori Ionuț Costea, Carmen Florea, Pál Judit și Rűsz-Fogarasi Enikő, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 148–168; exemplul mahalagiilor din Muntenimea ieșeană este relevant în acest caz: la 1766, le era confirmat dreptul de a-și stăpâni locurile din aceste mahalale, ca și până atunci, așa cum arăta actul de întărire; ne gândim la jalba „ce au dat mahalagii din Muntenimea de Sus și de Mijloc, cum că ei fiind oroșani trăiescu din moși și strămoșii lor cu cas(e), cu grădini și cu livezile lor, pe locul gospod” (Documente Iași, vol. VI, p. 629–630, nr. 722).

¹⁰⁷ S. Faroqhi, *op. cit.*, p. 37; vezi și F. Zarinebaf, *From mahalle (neighborhood) to the Market and the Courts: Women, Credit and Property in Istanbul*, în *Gender, Kinship and Property in the Wider Mediterranean: Centers and Peripheries (1300–1800)*, ed. Jutta Sperling, Shona Wray, Routledge, 2010.

În loc de concluzii

Am dorit să reconstituim, în linii generale, câteva din realitățile vieții cotidiene a locuitorilor mahalalei, din societatea premodernă românească. Nu ne-am propus o investigare detaliată a elementelor enunțate aici. O astfel de cercetare depășea cadrul prezentului studiu, care s-a vrut unul introductiv într-o problemă de istorie urbană incomplet supusă cercetării până acum.

Mahalagii au format și s-au comportat ca un grup social din perspectiva solidarității urbane în vremurile premodernității românești; această realitate este valabilă inclusiv în deceniile prefacerii urbane din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe măsură ce grupul își pierdea spațialitatea indisponibilă continuității lui sociale. Existența mahalagiilor s-a concretizat pe trei planuri, social, religios și juridic, având ca principală consecință construirea credibilității grupului, care i-a definit și diferențiat față de alte structuri sociale.

Mahalagii s-au solidarizat indiferent de eterogenitatea lor etnică și confesională, iar această solidarizare este observabilă în felurite variante. Dorința de afirmare socială, lupta cu alte categorii pentru dobândirea, păstrarea privilegiilor și drepturilor în cadrul urbei și recunoașterea lor ca orășeni cu drepturi depline au fost realitățile care i-au mobilizat pentru a se integra în noua elită urbană modernă, adăugând responsabilităților sociale și pe cele politice¹⁰⁸.

În cadrul schimbărilor urbanistice din secolul al XIX-lea, mahalagii erau integrați în centrul orașului; iar noua mahala și noii ei locuitori s-au format la periferia orașului, sub înfățișarea unor structuri semi-urbane, cu o populație prea puțin urbanizată. Noii mahalagii – denumire care capătă treptat, până spre finalul secolului, un nou sens, peiorativ – nu au mai avut nici prestigiul, și nici autoritatea celor de odinioară. Instabilitatea rezidențială, sărăcia și comportamentele licențioase ale noilor mahalagii sunt faptele care i-au determinat pe orășeni să dea uitării o structură socială onorabilă cândva.

FORMS OF URBAN SOLIDARITY: NEIGHBOURHOOD'S INHABITANTS (Summary)

Keywords: urban structures, social groups, neighbourhood's inhabitants (*mahalagii*), premodern city, social solidarity.

In this research we propose to present some initial considerations referring to one of the many social groups of the premodern city, which has not been investigated in Romanian urban historiography, namely neighbours (here in the sense of inhabitants of the neighbourhood – *mahalagii*). Established at the end of the Middle Ages, the group manifested itself in the Romanian urban centers, especially in the 18th century, in various forms.

The neighbours completed the hierarchy of urban society, along with the social structures of boyars, merchants, patricians, clergy, etc. They have distinguished themselves from other

¹⁰⁸ Pe mahalagii îi regăsim, în secolul al XIX-lea, în funcții de conducere ale orașului sau, odată cu instituirea Regulamentului Organic, alegând pe cei care se ocupau de administrarea orașului. În Buzău, spre exemplu, primul Sfat Orășenesc a fost alcătuit din „patru mădulare”, iar primul președinte a fost ales de reprezentanții celor patru mahalale (vopsele) – Banu, Greci, Sf. Nicolae și Episcopia – și de „adunarea boierilor proprietari”, în 1831 (Dimitrie Gh. Ionescu, *Istoria orașului Buzău din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Litera, 1979, p. 124). Pentru impactul Regulamentului Organic asupra organizării urbane, a se vedea I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1929, p. 25–26.

urban communities, especially through the element that formed the basis of their own aggregation, namely the space, the urban territory – the neighbourhood or, more rarely, the street – dominated by the close or more remote neighbours.

The neighbours embraced the form of a premodern collective character which was based on social heterogeneity (ethnic, confessional or professional) in the Romanian space, which we identify in many urban acts, and which has acted in various situations based on a group consciousness. The neighbours as a social structure represented and were considered by all actors of the urban premodern daily, an individual, honorable social group whose credibility was often used by the authorities, hierarchized and constituted on the basis of moral, legal and religious norms.

Our research investigates the main forms of neighbours manifestation as a collective character and reconstitutes the process of social aggregation. We are interested in the legal role, morally owned or given to the neighbours by the actors of urban life.

The investigation is intended to be an introductory one because a subject at the beginning of its research is brought to attention giving directions for analysis for the subject. As part of future research, it is necessary to extend the analysis to investigate the individual destiny of groups of neighbours who have built up a wider community in different urban areas.

DUMITRU VITCU*

REPERE URBANISTICE IEȘENE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

În urmă cu aproape două decenii, venerabilul arhivist ieșean Adrian Pricop, în colaborare cu muzeografa dr. Georgeta Crăciun, reeditau, la Editura Noël din localitate, *Lista caselor și dughenilor Capitaliei, supuse la vremelnica dare a somelor pentru îmbunătățirea ulițelor Capitaliei, legiuite de Divanul Obștesc, încuviințate de Prea Înălțatul Domn <Grigore Al. Ghica>, Iași, Institutul Albinei, 1853*. Noua ediție, extrem de utilă tuturor celor interesați de istoria Iașilor, în general, și de evoluția urbanistică a fostei capitale moldave, aflată în ultimul deceniu al existenței funcționale, în special, s-a mărginit la reproducerea întocmai a textului ediției primare, sub un titlu oarecum sintetic¹, fără a-i adăuga alte (necesare) comentarii.

Or, asemenea amplă operațiune de inventariere a felurilor imobile particulare, dar și publice, existente în capitala țării spre sfârșitul anului anterior, dictată de rațiuni fiscale în directă corespondență cu cele urbanistice invocate, reclamă câteva precizări. Mai întâi, trebuie spus că inițiativa a aparținut nou-înființatului Departament – numit, mai apoi, Minister – al Lucrărilor Publice. Noua instituție, menită a asigura organizarea și conducerea unitară a tuturor lucrărilor publice din țară, incluzând proiectarea și executarea construcțiilor edilitare din orașe (case și localuri publice, sistematizări și pavelluri, grădini și piețe, canalizări, apeducte și havuzuri etc.), precum și construirea drumurilor, a podurilor și șoselelor, are ca act de naștere ziua de 3 septembrie 1849, înscrisă pe ofisul domnesc semnat de Grigore Al. Ghica². *Așezământul organic a<l> Departamentului Lucrărilor Publice, înalt întărit duple anaforaua Sfatului <Administrativ> Extraordinar din 21 septemvrie 1849, supt nr. 2374*, avea să fie publicat, în Tipografia „Institutul Albinei” din Iași, abia în ianuarie 1850, generând, de aceea, confuzii în privința datei exacte a intrării sale în vigoare. Structura organizatorică, menirea sau obiectivele și competențele instituției, personalul și sursele de finanțare aferente, inclusiv dificultățile reale sau potențiale cu care avea să se confrunte Departamentul încă din start sunt chestiuni deplin lămurite în cuprinsul studiului deja citat, datorat istoricului Leonid Boicu.

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

¹ *** 1853. *Ulițele, casele și dughenile capitalei Iași*, ediție îngrijită de G. Crăciun și A. Pricop, Iași, Editura Noël, 2000, 120 p.

² Leonid Boicu, *Înființarea primului Departament al Lucrărilor Publice în România*, în *CI*, s.n., tomul III, 1972, p. 124.

Ar mai fi, poate, de adăugat faptul că instituția, potrivit menirii sale cuprinsă în ofisul domnesc³, nu gestiona doar latura pur tehnică a lucrărilor angajate, ci și pe cea economico-administrativă, fapt ce a generat multiple dificultăți pe parcurs, izvorâte din interferența atribuțiilor altor autorități, precum Eforia sau, mai ales, Departamentul din Lăuntru (Interne). Sugestiv, în acest sens, este cazul semnalat de Principele Nicolae Suțu, în cunoscutele sale *Memorii*, precum că, spre deosebire de atitudinea favorabilă, dacă nu chiar empatică sau predilectă, a domnitorului Ghica față de noua instituție a țării, titularul Internelor, logofătul C. Sturdza, reprezentând boierimea conservatoare, „de la început a jurat antipatie crâncenă Departamentului Lucrărilor Publice, ca și titularilor succesivi ai acestui post”⁴.

Nu este lipsit de interes nici faptul că, încă din primul an al existenței funcționale, instituția, condusă de hatmanul Anastasie Bașotă, ilustrând aceeași categorie socială căreia îi aparținea logofătul Sturdza, a beneficiat de serviciile tânărului (pe atunci) Mihail Kogălniceanu, în ipostaza de director al Departamentului, ulterior, la Interne⁵, ale cărui strădanii au contribuit, netăgăduit, mai întâi, la semnalarea dificultăților întâmpinate în exercitarea funcției și, apoi, la diminuarea, dacă nu și la eliminarea lor. La 1 octombrie 1849, el înainta guvernului moldav, numit Sfat Administrativ, un amplu referat, edificator, pe de o parte, în privința propriului statut în cadrul Departamentului și, pe de alta, asupra neregulilor aflate, dar și a soluțiilor preconizate pentru îndepărtarea lor.

Preambulul documentului este îndeajuns de sugestiv în privința realităților cu care avea să se confrunte: „Odată cu intrarea sa în funcție, gios iscălitul – preciza Kogălniceanu – au găsit cea mai mare confuzie în cheltuielile ce se fac la apele, pavelele și șoselele din orașul Iași”⁶. Între altele, semnala confuzia ce persista în achitarea drepturilor salariale, de către Vistieria statului sau de Eforia orașului, unor slujbași ai Departamentului, exemplificând prin cazurile: inginerului stradal, al arhitectului orașului și al cantoniștilor din capitală, plătiți până la acea dată din bugetul public.

Or, socotința sa – mai ales în condițiile în care, prin crearea noului Departament, au fost desființate Comisia Pavelelor și Epitropia Casei Apelor – era ca „tot ce slujește pentru interesul țării, îndeobște, să se plătească din veniturile statului și tot ce slujește interesul orașului să se plătească din veniturile obștimii [locale – n.n., D.V.], rămânând ca statul să vie în ajutorul municipalității numai la îmbunătățiri extraordinare, iar nu și la lucrările obicinuite și curente”. Detaliind, considera că finanțarea de la bugetul statului trebuia asigurată doar lucrărilor de construcție a unor noi rețele de alimentare și distribuție a apei, cu apeducte, cișmele și havuzuri noi, sau celor privind „reforma pavelelor după o sistemă nouă”, dar nu și pentru plata „personalului permanent al acestora, <care> trebuie să-și primească leafa din veniturile orașului pentru care lucrează”. Din rândul celor implicați în asemenea operațiuni, era exceptat doar „inginerul idraulic”, care, la acea vreme, era Carol Mihalic de Hodocin⁷, acesta urmând a-și primi leafa din bugetul Departamentului.

³ Vezi *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătorii legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855, înorânduite de o comisie din înaltul ordin al Înălț-imi* > Sale Principele Domnitor al Moldovei, Grigore A. Ghica V.V., tomul II, Iași, 1855, p. 211 și urm.

⁴ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798–1871)*, traducere și ediție de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 206. Vezi și L. Boicu, *op. cit.*, p. 126.

⁵ Constantin C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu, director la Departamentul din Lăuntru al Moldovei în 1851–1852*, în *SCSI*, anul IX (1958), fasc. 1–2, p. 55–71.

⁶ SJANI, fond Departamentul Lucrărilor Publice – Moldova, dosar 333/1849, f. 18.

⁷ Dumitru Vitcu, *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin*, Iași, Editura Junimea, 2015, p. 111.

Evident, cuprinsul sau natura documentului, cu elementele sale constitutive, incluzând și raporturile protocolare, recomandă pe emitent ca aparținând, la acea dată, organismului guvernamental nou constituit, cu competența, autoritatea și spiritul de inițiativă reclamate, pe de o parte, de starea domeniului (și a țării într-un orizont mai larg) și, pe de alta, de suflul nou introdus în administrația publică de domnitorul Grigore Al. Ghica, prin activizarea – chiar dacă suficient de prudentă – a reprezentanților forțelor progresiste.

Fără a mai detalia chestiuni asupra cărora am stăruit cu alt prilej⁸, considerăm că documentul pe care îl prezentăm mai jos aruncă încă un necesar fascicul de lumină în spațiul clar-obscur al istoriei urbanisticii ieșene, stimulând și întreținând imaginația celor dornici a cunoaște până la detalii metamorfoza stradală a fostei capitale moldave, cu reperele ei edilitare, așa cum au fost doar consemnate acestea la aproape un deceniu de la întocmirea – de către același Carol Mihalic de Hodocin – a mult mai ilustrativului *Plan al drumului apelor capitaliei, rădicat în anul 1843 și pus în aplicație de domnitorul Prințul Mihail Sturza*⁹. De altfel, acel plan, dată fiind proximitatea temporală a elaborării sale, poate fi și trebuie utilizat, comparativ, de către analiștii interesați în reconstituirea vechii rețele stradale și a reperelor imobiliare menționate în cuprinsul ei, suplimentată fiind acum informația cu precizarea lungimii ulițelor și, respectiv, a distanțelor între varii obiective, măsurate în stânjani. Cum stânjenu moldovenesc era echivalent în epocă cu 2,23 metri¹⁰, calculul aritmetic este foarte simplu: bunăoară, ulița *paveluită* Podul Verde măsura, de la barieră până la casele logofătului Teodor Balș, 565 de stânjani adică, aproximativ, 1 260 m. Sau ulița *șoseluită* a Păcurarilor, de la casele vornicului Iancu Ralet, până la rohatca (bariera) Păcurari, măsura 882,5 de stânjani, respectiv, 1 968 de metri.

Evident, străzile sau ulițele paveluite erau situate în partea centrală a orașului, pe când cele șoseluite se aflau în zonele periferice și de intrare în capitală. Despre starea lor generală, concludente sunt aprecierile unui contemporan:

Către sfârșitul domniei lui Mihail Sturza s-au paveluit mai multe uliți cu bucăți de lemn smolite, pentru care au pus o dare de trei ani pe toate casele din Iași. Fiind foarte costisitoare și netrainică, această paveluire – inventată la Paris și adoptată în Rusia – dar nici într-un oraș n-au fost așa de fără veac ca în Iași și din pricina mulțimii trăsurilor și a necăutărilor lor din partea Departamentului din Lăuntru¹¹.

Fără a rămâne insensibil la cerințele unei circulații urbane cât de cât civilizate, prin raportare la condițiile și, desigur, la disponibilitățile vremii, succesorul în scaunul voievodal al lui Sturza, nepotul său Grigore Al. Ghica, a decis, „după al treilea an al domniei”, să renunțe la paveluirea cu lemn (sau bârne) a străzilor capitalei, din cel puțin două rațiuni: reducerea drastică a consumului de lemn și, implicit, protejarea pădurilor, precum și capacitatea scăzută de rezistență a unui asemenea pavaj, care necesita reparații semestriale, rareori și făptuite. În locul lemnului, avea să fie utilizat un material

⁸ Idem, *Bicentenar Mihail Kogălniceanu. Adnotări și rectificări biografice*, în *AIIX*, tomul LIII, *Omagiu profesorului Mihai-Ștefan Ceașu*, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 141–162; un rezumat al studiului a fost publicat în revista „Vitalii”, Bacău, anul XXV, nr. 47, octombrie 2017, p. 123–127.

⁹ Planul original, reprodus, mai întâi, de N. A. Bogdan în cunoscuta-i lucrare *Orașul Iași. Monografie istorico-socială ilustrată* (Iași, 1904) și, ulterior, de Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu în studiul lor *Lungul drum al apei pentru Iași* (Iași, Editura Gama, 1998), se păstrează în colecția specială de schițe, planuri și fotografii la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași.

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, Editura Științifică, 1971, p. 59.

¹¹ *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu...*, p. 220.

mai dur și mai ieftin, piatra cubică, adusă de la munte, ori din alte locuri verificate și menționate anterior de Carol Mihalic de Hodocin¹², „vrednicind” – în expresia lui Nicolae Suțu – cheltuiala întrebuințării cu succes.

Numai că, foarte curând, ceea ce părea a fi un avantaj și anume costul mai scăzut al noului material de construcție, piatra sau granitul, s-a dovedit simplă iluzie, întrucât cheltuielile reclamate de transportul și prelucrarea materialului au sporit exponențial, obligând autoritățile ca să reintroducă vechea taxă impusă de Sturdza, pe durata a încă trei ani, pentru toate casele din oraș și, în același timp, să opereze diferențiat refacerea rețelei stradale: „parte cu granit, parte cu bolovani, și în mahalale să facă șosele cu profund”. Aceasta a fost și rațiunea inventarierii „caselor și dughenilor capitalei”, pe categorii (sau clase) de imobile și zone („despărțiri”), supuse, diferențiat, la achitarea contribuțiilor aferente pe timp de trei ani, începând de la 26 octombrie 1852, așa cum este ilustrată această *listă* în ediția mai sus menționată, aparținând Georgetei Crăciun și lui Adrian Pricop. Care a fost rezultatul? Răspunde același exigent martor contemporan:

Timpul a trecut îndoit și ulițele orașului nici în giumătate nu s-au gătit cu piatră, nici mahalalele cu șosele, făcându-se niște gloduri nesuferite întrânsele când urmează ploii mari; și banii s-au împlinit de pe la locuitori până la o para, cu sâlnicii de execuții¹³.

Observația sa avea să fie întărită ulterior și prin jalba locuitorilor din Păcurari, adresată – în toamna anului 1856 – caimacamului Teodor Balș (acesta reprezentând administrația provizorie a Moldovei după încheierea mandatului septenal al lui Grigore Al. Ghica), prin care reclamau faptul că, deși plățiseră fiecare câte 100 de lei pe an, „banii șoselii ce are a să înființa pe drumul mare ce conduce la bariera Păcurari, care este una din cele mai necesare atât în privința noastră, cât și a sutelor de ființe ce trec pe acolo în fiecare zi”, Departamentul de resort al guvernului, cel al Lucrărilor Publice, nu făcuse mai nimic în ultimii trei ani: „[...] glodul, în timpurile rele, ne înecă, iar mai ales acei cu droștile la uliță suferim necazuri atât de mari, peste putință a să descrie”¹⁴. Evident, preocupările caimacamului erau cu totul altele în acea vreme, când mișcarea unionistă din țară, mai ales din Iași, se afla în plin proces de organizare, situându-l printre cei mai temuți adversari, încât rezoluția pusă pe acea plângere a constatat în direcționarea ei către Departamentul incriminat, „spre legiuita îndestulare după putință [s.n., D.V.]”.

Dificultăților tehnico-materiale și financiare din vremea administrației lui Grigore Al. Ghica, prelungite și ulterior, li se adăugase una neprevăzută și, în egală măsură, agravantă, generată de ocupația militară succesivă a Principatelor, mai întâi, de trupele țariste, în vara lui 1853, apoi de cele habsburgice, un an mai târziu, cu consecințele firești, decurgând din nevoia câmpării comandamentelor și efectivelor militare, operațiune de care capitala nu a fost scutită. Bunăoară, la 27 septembrie/9 octombrie 1854, feldmareșalul Hess, comandantul trupelor austriece, porunea guvernului moldav:

[...] în interesul militar, cum și politic [...] să se facă cât mai în grabă, pe la locurile de garnizon a<le> ambelor Principate însemnarea ulițelor și numerația caselor, cu conlucrarea autorității locale și cu cheltuiala țării [...] pe la toate localitățile cele mai mari.

¹² Dumitru Vitcu, *Precursori ai modernizării...*, p. 164 și urm.

¹³ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu...*, p. 230–231.

¹⁴ SJANI, fond Ministerul Lucrărilor Publice – Moldova, dosar 429/1854, f. 681.

Numărătoarea imobilelor trebuia făcută pe cvartale, pornind de la cifra 1, în culori diferite pentru fiecare cvartal, iar numele străzilor urma a fi înscrise pe table metalice, în chirilică și latină, „spre înlesnirea trupelor cantonate în capitalie, în aflarea cvartirelor și în prilejul rânduiri cinurilor de gios în osăbite slujbe și trebuințe militare”¹⁵. Lesne de imaginat, așadar, nemulțumirile, dezamăgirile sau chiar revolta contribuabililor ieșeni, constrânși a suporta, pe de o parte, noile obligații fiscale, asociate celor derivând din statutul de gazde pentru trupele străine și, pe de alta, persistența vechiului decor stradal, inundat de praf, noroi sau zăpadă (în funcție de anotimp), precum mărturiile sau documentele epocii le dezvăluie cu suficientă capacitate de sugestie.

Important însă rămâne faptul că peisajul urbanistic al Iașilor – dincolo de împrejurările critice dictate de reizbucnirea crizei orientale și de invaziile militare însoțitoare – continua a preocupa, fie și teoretic, administrația centrală, câtă vreme orașul a beneficiat de statutul de capitală a țării. E drept că, nu o dată, guvernul moldav, prin mijlocirea ministerelor sau departamentelor de profil, a recurs – motivat sau nu – la transferul propriilor obligații asupra reprezentanților autorităților municipale, ai Eforiei în speță, degrevând astfel bugetul general al țării de unele cheltuieli plasate exclusiv pe umerii localnicilor. N-au intuit, probabil, factorii decizionali de atunci că asemenea măsuri administrative aveau să devină, nu peste multă vreme, politică de stat, cu consecințe mult mai dramatice pentru orașul ce-și va jertfi propriul statut pe altarul unității naționale.

Altfel spus, lucrările de ameliorare și/sau modernizare a infrastructurii Iașilor, inițiate, proiectate sau înfăptuite – în deceniile de mijloc ale veacului al XIX-lea – în proporții dependente de multiple împrejurări, și-au păstrat oarecare cadență câtă vreme orașul a deținut funcția de capitală a Țării Moldovei; indiferent de obârșia și natura surselor, financiare sau materiale, factorii decizionali erau chemați și rămăneau implicați, în egală măsură, în aflarea soluțiilor optime pentru problemele centrale ori locale, datorită (adeseori) evidentei lor sinonimii. Or, prin pierderea statutului privilegiat de capitală, vechea reședință de scaun a voievozilor moldoveni, de la Alexandru Lăpușneanu până la Alexandru Ioan Cuza, revendicându-și doar rostul asumat și afirmat de centru cultural-spiritual al țării, va intra, treptat, în categoria secundară a orașelor de provincie, împărțându-le astfel destinul.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 473/1854, f. 4, 15, 16, 19, 21.

Însămănare

asupra tuturor ulițelor aflătoare și mai însemnate în orașul Eși
cu arătarea întinderii lor în stâneni

Alfabetul ¹⁶	I. Ulițele paveluite	Lungimea în stâneni
a)	Ulița Podului Verde, de la casele vist<iernicului> Ghica până la log<ofățul Teodor> Balș	338
	Iar de la barieră	565
b)	De la Petre Bacalu până la Curtea Nouă	454
v)	Palatul Gospod	86,2/8
g)	Academiei	72
d)	Păcurarii, partea paveluită	85
e)	Târgul de Sus, de la casele vist<iernicului> Suțo, până la Ștefan Tuduriu, la răspântinea de la Târgu Cucului	540
j)	Consulatului rosienesc	84
z)	Sfântul Ilie	107
i)	Hagioaiei	46
u)	Răzoaiei	226
l)	Sfântul Teodor	30
m)	Spre poarta vornicului Tudorachi Ghica	19
n)	Târgu Cucului, de la Ștefan Tuduriu până la cișmeaua Papafil	188
o)	Pe la școala jîdovească	23,4/8
p)	Podul Vechi	304
r)	Sfintei Vineri	344,6/8
s)	Căldărăriei	31
t)	Târgul de Gios, parte paveluită	172
ou)	Teatrului, de la dughenile Pașcanului până la Ștefan Tuduriu, crășmar la Târgu Cucului	353,4/8
	II. Ulițele șoseluite	
u)	Ulița Păcurarii, parte șoseluită de la casă vorn<icului> Iancu Ralet până la Rohatca Păcurarii	882,5
f)	Consulatului Elinesc	122
h)	Podului Verde, de la casele vist<iernicului> Ghiorghi Ghica până la Rohatca de la Copou	235
ț)	De la biserica Sfântului Nicolai cel Sărac spre medeanu Sf. Spiridon	108
ci)	Pe la biserica Patruzeci de sfinți	155
ș)	Talpalarii	238
șt)	În dosul Sfântului Spiridon, spre casă vornicului Tudorachi Ghica	147
ă)	Pe lângă casile hatmanului Mavrocordat, spre Cabinet	125
b)	De la Gavril Moldovanu, lângă Pojărnice, spre Târgul de Sus	50
o)	Nemțască, pe lângă ograda Agiei	197
j)	Pe dindosul heiurilor vistiernicului Roznovanu	97
i)	Papafil, de la cișme până la Podul Bucșinescului	280
gi)	Herestegiei, de la casile răposatului logofăt Grigori Ghica până la Podul Roș	460
đj)	Sfântului Andrei	78
φ)	Pe supt Vama Veche până la Podul Roș	401,2/8

¹⁶ Reprodus, conform documentului original, în chirilică.

Θ)	Podului Lung, de la Podul Roș până la Podul Nicolinei	570
v)	Șilingului, de la răspântinea uliței Podului Lung până la Rohatca Socolii	700
ii)	Iarmarocului, parte șoseluită	401

III. Ulițele neșoseluite

a)	Ulița de la Rohatca Păcurarii spre Postă la Copou	800
b)	De la Păcurari, spre paveaua Podului Verde	290
v)	De la Podul Verde spre postelnicul Asachi	141
g)	Sărării, de la Rohatca Sărării până la casile hatmanului Bașotă	945
d)	Pogorătoare de la Sărării până la medeanul Sfântului Spiridon	405
e)	Pe lângă hanul Zoei, spre Teatru	110
j)	Pe dindosul Sfântului Spiridon până la Gavril Moldovanu	280
z)	Pe lângă zidul monastirei Golia	100
i)	Arminească	105
c)	Cismăriei, cu discălicătura ei	210
l)	Pe lângă doctorul Haiman până la ulița Arminească	110
m)	Între Podul Vechi și Sfânta Vineri, pe lângă casăle arsă a lui Pomir	58
n)	Cavacului	310
o)	Târgul de Gios, parte nepaveluită	176
p)	Pe lângă zidul de la Sfântul Spiridon, parte paveluită cu lemn	222
r)	Feredeului turcesc	130
s)	Pe lângă casele lui Drăcache Baston, de la Ulița Mare până la hanul lui Vangheli ...	122
t)	Bisericeii catolicești, pe lângă zidul monastirei Trei Ierarhi	146
u)	Pe supt Feredeii, de la Sfântul Andrei până la Bohotineanu	785
f)	De la Academie spre Bohotineanu, până supt havuzul Păcurarii	260
h)	Berării, de la Podul Roșu până la Berărie	250
ț)	Lipovenilor, de la puntea Lipovenilor până la Berărie	358
ci)	Bocșănescu, de la Pod până la zalhana	820
ș)	Spre țințirumul jidovesc	700
șt)	Podul de lemn, de la Beilic până la zalhana	964
ă)	Podul de piatră, de la Târgul Cucului până la Moara de vânt	720
ou)	Rufeni, de la Podul de piatră spre Moara de vânt	368
j)	Popa Roșca, de la Pojărnice până la Fântânele	770
gi)	De la Stejar, spre Rohatca de la zalhana	514
đj)	Mahalale Muntenimii, de la Târgul Cucului până la Rohatca Albinețului	643
Θ)	Târgul Făinei, de la paveaua școlii jidovești până la cișmeaua de la Târgul Cucului	82
w)	De la cișmeaua Târgul Cucului până la cășăpie	445

IV. Ulițele plănuite a se șoselui

Aa)	De la havuzul Păcurarii, spre Moara lui Anghelache, până la Rohatca Păcurarii	580
Bb)	De la hanul Vangheli, până la Podul lui Ipsilant	185
Vv)	De la Podul lui Ipsilant până la rohatca de supt Galata	425

(SJIAN, fond Departamentul Lucrărilor Publice – Moldova, dosar 473/1854, f. 1–2.)

SOME URBAN LANDMARKS OF THE IAȘI CITY
IN THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY
(Summary)

Keywords: Iași, Moldavia, Grigore Al. Ghica, urbanism, public works, roads, aqueducts, pavements.

On the basis of some new historical sources, the author offers several informations, besides those already known, and explains the political circumstances in which the roads and streets network situation of the city of Iasi was made in 1853. It was the time of the last “hospodar” of Moldavia Principality, Grigore Al. Ghica, during which a new edition of the Eastern crisis broke out, and the country was invaded by the Russian troops (June, 1853), followed by the Austrian ones (June, 1854). The annexed document is complementary to another one, published almost two decades ago, and gives very important details regarding: location, sizes, material structure, and state of the roads and streets in the city which, at that time, fulfilled the role of the capital of the country of Moldavia.

GHEORGHE CLIVETI*

UNIREA ROMÂNILOR, ÎN „CALENDARUL” EUROPEI MODERNE**

În decembrie 1848, la Paris, „emigraților” C. A. Rosetti și I. C. Brătianu le-a fost dat „să audă cuvinte sublime” ale lui Jules Michelet, după care românii, prin revoluția lor, și-au pus „naționalitatea în calendarul lumii”¹. În acel „calendar”, inteligibil, la rigoare, ca al Europei moderne, românii aveau să-și tot întărească „punerea” cauzei lor naționale printr-o succesiune, nu neapărat perceptibilă teleologic, de înfăptuiri de înaltă semnificație istorică, precum Unirea Principatelor, Monarhia Constituțională, Independența, Regatul și Marea Unire. Or, deja la 1848, sub puternica impresie ce i-a produs-o „bastionul estic al revoluției”, amintitul cărturar francez admitea, fie și pe ton romantic, atât forța națiunii române de „a se lucra” ori „construi” pe sine, inexorabil emancipativ, cât și înscrierea unei atare „epopei istorice” pe coordonatele devenirii „lumii moderne”, de unde să-i vină aceleași „epopei” și recunoașterea după norme și principii ale „noului drept al ginților”.

Referindu-ne, dintre sus-menționatele înfăptuiri românești, la Unire, am avea de remarcat că istoricii, mai ales „de la noi, de ieri și de azi”, au considerat-o, cu prevalență și mereu căutată justificare, ca expresie de cel mai înalt grad a „mersului”, chiar a „triumfului” cauzei naționale. Au și rămas, din contemporaneitatea Unirii de la 1859, ca și din cea a celei Mari, de acum o sută de ani, cuvinte mirifice, menite parcă să servească de *motto* pentru scrierile istorice pretabile sublinierii, uneori glorifierii sensului național al „operei unioniste” care, la anul amintit, a fundamentat, iar la 1918 a culminat edificiul României moderne. Au putut servi de *motto* ori de ferventă invocare cuvintele lui Kogălniceanu că Unirea Principatelor „națiunea a făcut-o”. La fel și cuvintele lui N. Iorga că Unirea de la 1918 „am făcut-o noi, cu toate puterile noastre”, încât „nimeni pe lume” să nu poată a o „desface”. Iar spre a atinge și întări sublimul unor atare cuvinte, le-a revenit, cu timpul, istoricilor dedicați studiului Unirii românilor, să-și tot ridice cota diegetică și analitică a demersurilor de specialitate. S-a și scris mult, se știe, pe tema Unirii sau a Unirilor de la 1859 și 1918. Chiar și dintr-o „repede privire” ori „scurtă ochire” s-ar putea constata că mai împlinită, mai savuroasă a ajuns să fie istoriografia Unirii zise și Mici. Explicația, de primă instanță, pentru mai spectaculoasa istoriografie a Unirii de la 1859, ar putea fi pusă în seama diferenței temporale a

* Prof. univ. dr., director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Comunicare susținută în plenul Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018.

¹ C. A. Rosetti, *Note intime. 1844–1859, II, 1848–1849*, București, 1903, p. 23; *apud* L. Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 119.

acesteia, de aproape 60 de ani, față de Marea Unire. În fapt, însă, acea distanță a fost cumva „scurtată”, fiindcă, așa cum constatare Gh. I. Brătianu, „domniei lui Cuza” și, desigur, actului național ce a generat-o, i s-a dat, ceva timp după 1866, „un înțeles aproape subversiv, trecutul Țării, închizând paranteza <respectivei> scurte domnii, părănd mărginit de barierele oficiale ale tribunei oficiale de 10 Mai”². Se impune, de aceea, și considerarea unei alte explicații, ținând de chiar modalitățile ori manierele istoriografice. În cazul Unirii de la 1859 „s-au adunat” studii monografice, solide, realizate de specialiști de marcă, români și străini, parcă mereu provocați de exemplara carte a lui A. D. Xenopol, din 1903, *Domnia lui Cuza Vodă*. Pe când, în cazul Marii Uniri, a fost exersat mai curând discursul public, când entuziasmat, când tensionat, decât cel istoric-analitic, pe timpurile interbelice și „crâncenului război spre Est și spre Vest”, încât să fie și mai dură cenzura și mai deșănțate denaturările aplicate, îndeosebi în decursul „deceniului șase al secolului trecut”, actelor unioniste de la 27 martie/9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, de regimul comunist, între ale cărui victime „s-au aflat” cam toți principalii actanți naționali din anul menționat. Și nici în anii comunismului național, nici în cei de după 1989, până astăzi, nu s-a înregistrat o carte mare, necesar *de autor*, pe măsura însemnătății istorice a Întregirii României. Să admitem că atât textele de regulă ocazionale privind ideea și semnificațiile Unirii, cât și publicațiile documentare, volumele colective, fie acestea și tematice, s-au tot înregistrat bibliografic la categoria de „materiale” și nu la cea de cărți de înaltă referință, „de raftul întâi”, cum ar spune criticii literari. Ce-i drept, s-au înregistrat valoroase studii și articole de specialitate, capitole de sinteze istoriografice, tot și toate parcă presând și mai mult asupra necesității de cărți de amintita referință.

De un interes mereu sporit, pentru istorici, s-a văzut a fi și relevarea implicațiilor europene ale Unirii românilor. Acele implicații au suscitat interes din perspectiva largă a înscrierii construcției statale și a devenirii societății românești la parametrii modernității europene. Și am putea spune că studiile asupra premiselor și înfăptuirilor unioniste de la 1859 și 1918 au presupus revizuire ale teoriei „imitației *tale quale* de români a modelului cultural, politic și instituțional occidental, dar și amendarea, pe alocuri severă, a exceselor de tradiționalism, protocronism, etnocentrism sau „excepționalism”, în cazul românesc; aceleași studii au tot împins, explicit sau implicit, spre unghiul ascuțit al controversei și „faimoasa teorie a formelor fără fond”, de unde și o devenită necesară lămurire între istorici și istorici literari a ceea ce rămâne controversabil; și tot aceleași studii istorice asupra înfăptuirilor unioniste „invită” la considerarea sincronismului european cu mult dincolo de clișeele sociologizante ori ideologizante, ca și peste „înjghebări statistice”, susceptibile de calchieri ale unor „tabele originare”, lucrate și înregistrate, acestea, la timpul lor, instituțional. Scrutarea posibilităților și însușirea virtuților istoriei culturale s-au anunțat deja cu tărie crescândă ca fiind căi istoriografice de relevare a racordării modernității românești, nutritoare și de Unire, la timpuri și înțelesuri europene. De „dorit” ar fi ca studiile zise și „de noutate conceptuală ori metodologică” să nu fie diluate de excese teoretizante sau prea tributare unor norme etice nu prea concordante adevăratei meniri a cunoașterii istorice.

Și tot pentru relevarea racordării modernității românești „la Europa” au putut conta, chiar mult și studiile de istorie a relațiilor internaționale, după cât și cum „domeniul” nu s-a lăsat copleșit de expansiva, mai ales în programe universitare, teorie

² Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în *RIR*, vol. II, fasc. 2, București, 1932, p. 113.

a relațiilor internaționale, ca „disciplină” definit politologică. Studiile de istorie a relațiilor internaționale, de o complexitate aparte, au condus la o tot mai bună cunoaștere a înfăptuirii României, atât ca „operă națională, probantă metonimic a cursului „secolului naționalităților”, cât și ca problemă europeană, înscrisă pe agenda diplomației. În orizontul studiilor de specialitate s-a putut înțelege „trecerea” de la „trăita în sine” unitate medievală românească la cauza Unirii naționale, de rezonanță europeană. S-ar fi convenit însă, pentru acele studii, mai ales în cazul celor întreprinse de specialiștii români, o nuanțată înțelegere a devenirii „sistemului modern de state”. În cuprinsul aceluși „sistem”, aflat, din 1815, sub egida concertului european, al marilor puteri, de fapt, și nu sub cea a Sfintei Alianțe, cum nonșalant s-a scris și încă se mai scrie, s-au „legat” premisele sau rațiunile recunoașterii „chestiunii române” ca de interes internațional. Acea recunoaștere s-a înregistrat diplomatic, la 1856, în consecința unui conflict european, nu în a unuia „oriental”. De la condiția Principatelor, de „pupile aruncate de soartă în ușa concertului european”³, cum remarcă T. W. Riker, s-a ajuns la înscriserea „chestiunii române”, ca „prim punct”, pe agenda marii politici. Constituirea statului român modern, pe temei unionist, la 1859, a prezentat trăsăturile unui test european, dat cu brio de „generația unor Kogălniceanu, Cuza și Brătianu”, în fața „areopagului” întruchipat de marile puteri. Independentă sau formal deplin suverană, la 1877–1878, ridicată la rangul de Regat, în 1881, România a căutat să fie, din rațiuni de securitate, în strâns contact cu noua etapă a „sistemului european de state”, definită de „mari alianțe”, defensive, dar și acerb rivale. Prin actele de aderare la „sistemul defensiv” al Triplei Alianțe, Vechiul Regat a realizat cea mai mare performanță de politică externă de „stat mic ori secundar”. Acea „aderare” nu a umbrit, cum au considerat, „în epocă”, unii publiciști, militanți naționali și exercitanți ai discursului „de tribună”, iar, cu timpul, unii istorici, cauza Întregirii României. În politica României, peste necesitatea înțeleasă a unor opțiuni de alianță defensivă, asiguratorie contra „pericolului rus ori panslav” și chiar contra „ambițiilor ungare”, a contat permanent respectiva cauză, cu situarea în miezul ei a securității Regatului, încât să-i și fie factor de putere. În timpul Marelui Război, prin angajare militară și demersuri diplomatice, Vechiul Regat s-a constituit ca principal factor, național, pentru înfăptuirea dezideratului Întregirii „de țară și neam”. Acea Întregire a fost însă cam de regulă considerată, de istorici, „pe felii”, ca venind, succesiv, prin pronunțamente reprezentative, dinspre „fiecare provincie istorică”; întâi dinspre Basarabia, sub o închipuită favorizare a acțiunii românești de principiu „leninist” al autodeterminării popoarelor, principiu, în definitiv, escamotat grav de practica „revoluționară” bolșevică; apoi, dinspre Bucovina și Transilvania sub „buna zodie” străluminată de principiile wilsoniene. S-a și apreciat, nu întâmplător, de unele personalități ale „epocii”, cu deosebire dintre acelea „învinse” de mersul istoriei, ca și, între timp, de nu puțini istorici, că Marea Unire ar fi fost mai curând un „fruct copt de împrejurări externe”, de chiar „noroc”, decât rodul unui mare efort național. S-ar fi convenit să fie o mai pronunțată considerare de istorici a rolului Regatului României în marea operă a Întregirii. Beligeranța României a fost una cu miză definit unionistă, sub titlul de Război al Întregirii, dus până în anii 1919–1921. Când România, după ce fusese îngenunchiată de Puterile Centrale și „sateliții lor”, a revenit, în toamna 1918, de partea Puterilor Antantei, fără Rusia „bolșevizată” și cuprinsă de un sângeros conflict civil; ea, ca încă Vechi Regat, și-a reconfirmat miza unionistă a beligeranței. România s-a aflat,

³ Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856–1866, trad. din engleză, București, 1944, p. 24.

de aceea, în indiscutabil drept de a-și „trece” trupele spre Transilvania și Bucovina. O anumită scrupulozitate politică a dictat însă oficialilor români, încă rezidenți la Iași, să fie considerată pe cât posibil libera pronunțare a forurilor naționale de la Cernăuți și Alba Iulia. Cât despre trecerea Prutului de trupele regale române, înainte de 27 martie/ 9 aprilie 1918, dintr-o necesitate presantă și la chemarea autorităților legitime de la Chișinău, așa ceva a ținut de un drept istoric, în a cărui putere să fie anulat raptul teritorial, comis de Rusia la 1812. În acțiunea armată și diplomatică a Vechiului Regat, ca și în actele unioniste românești din 1918 a vibrat cu tărie *principiul național*, care, din impulsul dat de Revoluția Franceză, a străbătut mai bine de un secol de viață europeană. Iar în „calendarul” acelei vieți, definit moderne, românii și-au înscris, cu dreptate și tărie, înfăptuirile lor naționale.

O problemă care încă dăinuie, între specialiști, este aceea a „unghiului” sau a perspectivei de abordare a implicațiilor europene ale edificării României moderne^{***}. Printr-un fel de „tradiție istoriografică”, s-a cam urmat „perspectiva din afară spre cazul românesc”; cu alte cuvinte, s-a perseverat în a se releva mai curând *locul* decât *rolul* avut de Principatele Române – din 1858 Principatele Unite, iar după 1862 sau 1866 România – în relațiile internaționale. Un rol marcant pentru urmarea unei atare perspective i-a revenit lui N. Iorga, prin cartea sa, din 1916, *Politica externă a regelui Carol I*; în opinia marelui istoric, „expunerea” politicii externe a României moderne nu putea fi „orientată” altcumva decât „din afară spre înăuntru”; așa ceva se cuvenea deoarece „atunci când face cineva istoria politicii externe a Germaniei supt Wilhelm I, tratează, făcând politică externă, totuși în rândul întâiu politică internă, fiindcă în amestecul de înrâuriri care pleacă din Germania și se întorc în Germania, Germania însăși are adeseori partea de preponderență, în orice caz o parte de egalitate, și nu e copleșită de ceea ce vine din afară, ci copleșește ea cu ce pornește din energia sa pe deosebitele terenuri”; pe când România, spre a reuși „să naționalizeze și acest domeniu” [de politică externă – n.n., G.C.], ea trebuia mai întâi „să-și desrobească sufletul național, sub toate raporturile”; în situația dată, „fiind vorba de probleme de istorie universală în care am fost cuprinși fără a le fi determinat și a le putea să le schimbăm caracterul”, se impunea „să insistăm mai mult asupra cunoașterii popoarelor vecine cu noi, chiar cu riscul de a strica uneori proporțiile subiectului”; posibil era „să punem mai întâi în lumină terenul pe care am mers, elementele pe care le-am găsit, influențele care au plecat de acolo, rezistențele pe care le-am întâmpinat, eforturile pe care le-am biruit, rezultatele, la care am ajuns acolo”⁴. Era, desigur, „norma istoriografică” după care conta relevarea *locului* României în relațiile internaționale din epoca modernă. Iar apariția unor studii sau monografii, remarcabile, de altfel, elaborate de unii istorici străini și înclinate spre a privi prin prisma pozițiilor marilor puteri înfăptuirea statului român modern – „ca problemă internațională”⁵ –, le-a întărit studioșilor „de la noi” motivația de a se conforma „normei istoriografice” de felul menționat. Ca urmare, prezentarea pozițiilor marilor puteri față de „chestiunea română” – aceasta părând a fi doar un experiment de laborator pentru „diplomația europeană” – avea să se mențină în topul opțiunilor

*** Notele ce urmează sunt din cartea *România modernă și „apogeul Europei”, 1815–1914*, București, 2018.

⁴ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, București, 1916, p. 6 și urm.

⁵ Cu deosebire, T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, București, [1944], *passim*.

tematice ale specialiștilor, fie, așa ceva, și cu „prețul” de a se cam neglija relevarea dimensiunilor și sensului afirmării entității noastre statale pe plan internațional în „secolul naționalităților”.

Ce-i drept, Moldova și Valahia s-au cam aflat mult timp în serioasă dificultate de a duce propria lor politică externă, după norme și principii ale diplomației. Funcția lor externă a ajuns, pe timpul secolului al VIII-lea și la începutul celui următor, „îngrădită la maximum”, cu domni fanarioți în rol mai curând de funcționari otomani decât de „capi de țară”. Prin tratatele ruso-otomane de la Kuciuk-Kainardji (1774), București (1812) și Adrianopol (1829), celor două mici entități statale li s-a recunoscut, într-o notă condițională, liberul exercițiu administrativ sau autonomia administrativă „de provincii”, nu de principate de sine stătătoare, apte „să iasă” din condiția de *obiect* al unor aranjamente subscrise doar de factori externi de putere. Istoriile privind acordurile între statele europene din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui următor nu au inclus niciun capitol sau vreun paragraf măcar care să privească și capacitatea actantă a micilor principate Moldova și Valahia. În acele istorii, se regăseau doar statele suverane care duceau războaie și încheiau acte de pace, de comerț etc. Ele au și purtat denumirea generică de *istoria tratatelor*⁶. Era *istoria* care echivala cu redarea „cadrului juridic” al raporturilor dintre state, de unde și atenția aproape exclusivă acordată *tratatelor* ca principală sursă a „dreptului modern al ginților”⁷. Lipsite de capacitatea de a încheia tratate, convenții, acorduri etc. „cu alte state”, Moldova și Valahia nu și-au putut apropia vreo recunoaștere de „rol” pentru respectiva *istorie*. Domnitorii lor, neavând dreptul de a desemna misiuni diplomatice pentru negocieri și încheieri de tratate, nu și-au avut loc în așa-numita „ordine de preseață” ori „de precedență”, rezervabilă suveranilor⁸. Or, aptitudinea pentru acel loc a contat, cu titlu aproape de religiozitate, în a se recunoaște fiecărui stat suveran „partea sa de istorie a tratatelor”. Lucrurile nu s-au „așezat” în favoarea Principatelor Române nici după renunțarea, în sistemul modern de state, la „norma de preseață” ori „de precedență” și adoptarea de Congresul de la Viena, în 1815, a *regulamentului privind rangurile diplomatice*, cu presupunerea considerării puterilor suverane „după ordinea alfabetică a limbii franceze”. Principatele Române se afundau, și după 1815, pentru încă ceva timp, în condiția ingrată de *obiect* al raporturilor între „puterile străine”. În desfășurarea acelor raporturi aveau să și caute, peste timp, istoricii, date sau noțiuni relevând „chestiunea Principatelor Române ca aspect al problemei orientale”.

Cât despre *istoria diplomatică*, aceasta, privind mai ales disputa dinamică pentru putere pe scena internațională și arătând, prin consecință, ca mult mai încărcată de factualitate decât reușise să fie *istoria tratatelor*, a inclus capitole ori părți relative la „chestiunea română” și chiar la acte sau acțiuni ale statului român, după cât și cum și-a afirmat el, treptat, încă de prin 1859–1866, mai clar de când a ajuns, în 1877, entitate

⁶ Christian-Guillaume de Koch, *Abrégé d'histoire des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie*, 4 vol., Basel, 1796–1797; Fr. Schoell, *Histoire abrégée des traités de paix entre les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie; ouvrage entièrement refondu, augmenté et continué jusqu'au Congrès de Vienne et aux traités de Paris de 1815*, 15 vol., Paris, 1817–1818; Guillaume Laurent de Garden, *Histoire générale des traités de paix et autres transactions principales entre toutes les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie; ouvrage comprenant les travaux de Koch, Schoell etc., entièrement refondus et continués jusqu'à ce jour*, 15 vol., Paris, 1848... etc. Asemenea istorii au fost precedate sau însoțite de mari „colecții de tratate”.

⁷ Pe larg, cu dense referințe istoriografice, Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, 2009, p. 23–55.

⁸ *Ibidem*, p. 67 și urm.

independentă, capacitatea de politică externă, de chiar operațiuni armate și alianțe. Sinteza de *istorie diplomatică*, cu realizări celebre spre finele secolului al XIX-lea⁹ și mai ales pe parcursul primei părți a celui următor¹⁰, a furnizat repere tematice și metodologice pentru studiile privind „chestiunea română” sau locul entității statale românești în raporturile internaționale, prevalent politice. Sursele de primă referință pentru respectiva *istorie* erau, desigur, de gen *diplomatic*, de la tratate, convenții, acorduri etc. la note, rapoarte, scrisori, texte arhivabile sub auspiciile ministerelor de externe ale statelor. Publicarea de „mari colecții” de documente diplomatice s-a și făcut, de regulă, sub asemenea auspicii ministeriale, chiar și atunci când, pentru a fi urmate rigorile științifice de editare a izvoarelor istorice, au fost solicitați specialiști din sfera academică¹¹. Pe baze documentare consistent editate, dar și cu încă mari „surprize” putând veni dinspre investigarea fondurilor arhivale, din țară și străinătate, studiile de *istorie diplomatică* au avut de stăruit îndelung asupra „chestiunii române”. Au căutat să reconstituie premisele și deliberările forurilor diplomatice cu privire la „chestiunea” întreținută de un intens proces petiționar românesc. Unele studii s-au acoperit realmente de faimă profesională, fiindcă *istorie diplomatică* s-a scris și încă se scrie mult, citindu-se în egală măsură. Și tot mult, cu priză mare la publicul cititor, s-a scris și despre locul entităților statale românești în raporturile politico-diplomatice, de nivel cel puțin european. De la misiuni oficiale, din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și de la începutul celei a lui Carol I, funcția externă a statului român „a pășit” spre reprezentanțe diplomatice, ridicate, în virtutea Independenței, la rangul legațiilor. Specialiștii au avut de investigat și de editat nu puține documente diplomatice române, fără însă a le scădea orientarea spre cele „străine”. În temeiuri documentare rezultate din deliberările diplomației europene, a putut fi elucidată geneza „chestiunii române” și înscrierea acesteia pe agenda marii politici¹². Cu instrumentarul istoriei diplomatice s-a reușit relevarea politicii externe românești, a raporturilor „micii Români” cu alte state. Lista bibliografică a și devenit de-a dreptul impresionantă, cu studii aparținând specialiștilor români, ca și multora dintre cei străini. S-a ajuns, încă din perioada interbelică, la un dialog constructiv și reconfortant între studioșii dedicați temelor de *istorie diplomatică* referitoare și la acte sau acțiuni ale României moderne. În atmosfera colocviilor ori a reuniunilor științifice internaționale, studiile românești de acea istorie s-au asigurat, peste „șocul” ideologic marxist-leninist din „obsedantul deceniu șase al secolului al XX-lea”, de o bună audiență.

Serios provocate, „la noi, ca și aiurea”, au putut fi studiile în maniera *istoriei diplomatice*, zisă și „tradițională”, de noua *istorie a relațiilor internaționale*, inițiată, conceptual și metodologic, de exponenți ai „școlii franceze”, Pierre Renouvin și Jean-Baptiste Duroselle¹³. S-a considerat, de inițiatorii *noii concepții*, că *istoria diplomatică*,

⁹ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814–1878)*, I, *La Sainte-Alliance*, și II, *La Révolution*, Paris, 1891; idem, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours*, I, *La paix armée (1878–1904)*, și II, *Vers la Grande Guerre (1904–1916)*, Paris, 1917 etc.

¹⁰ R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy, 1815–1914*, Londra, 1927; Jacques Droz, *Histoire diplomatiques de 1648 à 1919*, Paris, 1952; René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, New York, 1958 etc.

¹¹ Pentru comentarii, date și referințe istoriografice, v. Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 266–307; Mario Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, Baltimore, 1966, *passim*.

¹² L. Boicu, *op. cit.*; idem, *Diplomația europeană și cauza română. 1856–1859*, Iași, 1979, cărți reprezentând veritabile modele pentru studii de istorie diplomatică.

¹³ Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964.

punând accentul prea apăsător pe rolul „oamenilor de cabinet ministerial”, admitea sau părea să admită că „evoluția raporturilor între state depindea, înainte de toate, de vederile personale ale acelor oameni, de caracterul lor, de *leur savoir-faire* ori de erorile lor”. Se obiecta asupra aceleiași „istorii tradiționale” că ar urma „orizontul cancelariilor diplomatice, unul prea restrâns”. De recomandat, de aceea, pentru studiul relațiilor internaționale, era ca ele să opereze „în mai adâncă profunzime”, prin considerarea priorității a „forțelor” din substratul factualității politice, „forțe” precum condițiile geografice și demografice, date economico-financiare, sentimentele religioase și mai ales faptul național, atât de propriu Europei secolului al XIX-lea, tot și toate „în interacțiune cu omul de stat”¹⁴. *Noua concepție* suscita, e drept, considerarea faptelor, proceselor ori fenomenelor internaționale și dincolo de registrul actant sau noțional al *istoriei diplomatice*. La un moment dat, s-a crezut că *istoria relațiilor internaționale* răspundea idealului istoriografic al celor de la *Ecole d'Annales* ori al exponenților altor centre academice occidentale de mare renume de a se încerca reconstituirea ale factualității trecutului dincolo de dimensiunea politică, nutritoare de „pură evenimentialitate”. S-a impus însă respectul rigorii specifice domeniului istoriografic de referință, aici, conform căreia miza esențială pentru raporturile interstatuale este *puterea*, imposibil de a fi atinsă fără „întrebuințarea politicii”, în chiar expresia înaltă a „deciziilor revenind omului de stat”. În plus, istoria relațiilor internaționale s-a fortificat domeniial și prin ecartarea obiecțiilor ce i-au fost aduse dinspre *teoria autonomiei politicului* în viața statelor, că ar fi cam predispusă să fie „deterministă, structuralistă”. De altfel, nu doar istoria relațiilor internaționale, ci cunoașterea de ansamblu inspirată de Clio a ajuns să suporte teoretizări adeseori excesive, chiar denaturante, sau comandamente etice. S-a ajuns până la a fi pus sub semnul îndoielii însuși rostul metodei specifice, pentru istoria tinzând spre un statut de totală cunoaștere umană. Or, din resorturile ei de specializare, *istoria relațiilor internaționale* presupune un serios recurs la metodă, la studiu pe baze prioritar documentare.

THE UNION OF THE ROMANIANS
IN THE “CALENDAR” OF THE MODERN EUROPE
(Summary)

Keywords: the making of Romania, the Romanian revolution, the emergence of a new Europe.

The making of Romania was emphasized by the historians as an intense national process. The same process had, at the same time, European implications. The Romanian revolution, in 1821, and, especially, in 1848, was a significant part of the European Revolution, which could be seen as the emergence of a new Europe, defined by the two main tendencies, the first one consisting in the making of the National States, and the second one being represented through the modern society. The Romanian case was a significant one inside of an European lesson of History.

¹⁴ *Ibidem, passim*; vezi, pentru comentarii și referințe istoriografice, Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 133–224.

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ*

**UN CONSERVATOR SUB SEMNUL NESTATORNICIEI:
LASCĂR CATARGIU – MINISTRU DE INTERNE AL MOLDOVEI
(27 APRILIE – 21 SEPTEMBRIE 1859)**

Implicarea lui Lascăr Catargiu în viața publică moldoveană în primele luni de după alegerea ca domn a lui Alexandru Ioan Cuza nu a făcut, până acum, obiectul unui studiu aparte, referințele istoriografice existente fiind sumare. Totuși, materialul referitor la această scurtă etapă a carierei lui Catargiu este destul de consistent¹. El conține date privitoare atât la practicile și personalul administrației centrale moldovene, cât și la poziționarea ministrului față de elita politică a Principatului și față de agenții străini de la Iași. Relația lui Catargiu cu grupările „conservatoare” din Adunarea Electivă-Legislativă și cu noul domn nu pot fi înțelese fără analiza perioadei în care omul politic a făcut parte din guvernul moldovean – cu atât mai mult cu cât aceasta a rămas singura sa prezență pe o bancă ministerială, până după 11/23 februarie 1866.

Catargiu s-a născut la Iași, pe la începutul deceniului al treilea al veacului XIX. Tatăl său, vornicul Ștefan Catargiu cel bătrân (1777–1842), a făcut parte din sfatul domnesc al lui Ioan Sandu Sturdza, a fost președinte al Divanului Apelativ al Țării de Jos (1833–1834) și, ulterior, șef al poliției Iașilor². Lascăr Catargiu a debutat în viața publică odată cu alegerile pentru Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei din 1847, când s-a făcut remarcat ca un membru al opoziției împotriva domnului Mihail Sturdza; în anul următor, a luat parte la mișcarea contestatară a notabilităților moldovene, din luna martie. În timpul domniei lui Grigore Alexandru Ghica (1849–1856) a fost, pe rând, ispravnic al ținutului Neamț (1849–1852), pârcaľab de Covurlui (1853–1854) și șef al poliției capitalei (1854–1855)³. A aderat la proiectul unionist și a candidat, la începutul anului 1859, la domnia Moldovei. Lider al unei grupări puțin numeroase și mai degrabă izolate, Catargiu a renunțat destul de repede la veleitățile princiare, numărându-se printre cei dintâi susținători ai lui Alexandru Ioan Cuza. La începutul domniei acestuia, Lascăr Catargiu se afla într-o poziție politică avantajoasă. El se bucura de simpatie printre deputații „de dreapta”,

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Dintre colecțiile de documente disponibile, trebuie amintite *Documente privitoare la istoria economică a României*, vol. I, *Statistică*, București, 1960; vol. II, *Orașe și târguri 1776–1861*, redacția volumului: Gh. Ungureanu, Gh. Dăscălescu, M. Gheorghiu și Gh. Robu, București, 1960.

² Simion-Alexandru Gavriș, *Din istoria familiei Catargiu: marele vornic Ștefan (1777–1842)*, în *AHIX*, LII, 2015, supliment, *Istoriografia în secolul XXI: noi generații, alte abordări*, coordonatori Ioan-Aurel Pop și Gheorghe Cliveti, p. 91–103.

³ Pentru date despre tinerețea lui Lascăr Catargiu, vezi idem, *Morceaux du devenir d'un leader politique: Lascăr Catargiu – préfet du district de Neamț*, în „The Romanian Journal of Modern History”, vol. VII, nr. 1–2, 2016, p. 25–39; *En temps de guerre: Lascăr Catargiu – préfet de Covurlui (septembre 1853 – septembre 1854)*, în *ASUI*, Istorie, serie nouă, tomul LXII, 2016, p. 143–156.

majoritari în Adunarea Electivă, avea rubedenii influente printre foștii susținători ai candidaturii lui Mihail Sturdza la domnia Moldovei⁴, iar în rândurile conservatorilor unioniști se aflau foști sprijinitori ai propriei lui „pretendențe”. În același timp, interacțiunile sale, de până în acel moment, cu domnul ofereau toate premisele pentru o apropiere politică. Cei doi aveau moșii în ținutul Covurlui și se cunoșteau cel puțin din septembrie 1853, când amândoi făcuseră parte din comisia care organizase alegerea sfatului orășenesc din Galați⁵. Pe lângă contribuția sa deloc neglijabilă la alegerea lui Cuza, Catargiu îi mai făcuse și un alt mic „serviciu”, oferindu-i consulului prusac de la Iași, Theremin, date despre averea noului principe, pentru a risipi dubiile privind eligibilitatea sa la tron⁶.

În primele săptămâni ale noului regim, Catargiu a adoptat o linie politică prudentă. Conform relatării lui D. A. Sturdza, el nu a acceptat un post de ministru într-un guvern condus de Anastasie Panu – chemat de domn, imediat după alegerea sa, să preia funcția de prim-ministru –, contribuind astfel la izolarea politică a fostului caimacam și, în final, la refuzul său de a mai forma cabinetul⁷. În contextul politic nesigur de la începutul anului 1859, îndepărtarea lui Panu – un „radical” nutriend proiecte de unificare imediată a Moldovei și Valahiei sub un principe străin – nu putea fi decât „liniștitoare” pentru cea mai mare parte a elitei politice din Principate. După ce Cuza a fost ales domn și în Valahia, fostul candidat la tron a avut o nouă (și mai importantă) ocazie de a-și dovedi precauția. În ședința Adunării moldovene din 28 ianuarie/9 februarie, Mihail Kogălniceanu a propus, în numele unei comisii parlamentare, întrunirea Camerelor celor două Principate la Focșani. Lascăr Catargiu a intervenit, contestând competența comisiei – formată doar pentru a elabora un răspuns la mesajul prin care Cuza adusesese la cunoștința Adunării rezultatul alegerii de la București – de a avansa o asemenea propunere. Unificarea parlamentară nu putea fi realizată, afirma deputatul, decât prin „înțelegerea” dintre cele două Adunări. Strategia lui Catargiu nu a dat niciun rezultat: proiectul de răspuns la mesajul domnesc a fost adoptat imediat și fără modificări, fiind „completat” și de o adresă către Camera din Valahia. Lascăr Catargiu s-a abținut de la vot; doar trei dintre colegi (între care doi separatiști) l-au urmat⁸. Imprudența majorității nu a avut niciun fel de consecințe, votul Adunării rămânând o simplă declarație platonicească de unionism.

Relația lui Catargiu cu reprezentanții puterii executive s-a răcit pe măsură ce legislativul a trecut la dezbaterea unor probleme mai practice. La 30 ianuarie/11 februarie, guvernul moldovean, condus de Vasile Sturdza, a supus dezbaterii Adunării un proiect de lege prin care cerea instituirea unei „contribuții” extraordinare, de 5 milioane de lei, pe venitul proprietăților funciare. Solicitarea era motivată prin proporțiile îngrijorătoare ale datoriei publice și prin necesitatea acoperirii unor cheltuieli urgente⁹. Alături de mai

⁴ Ștefan Catargiu cel tânăr (fost ministru și caimacam al Moldovei) și Petre Rosetti-Bălănescu îi erau veri primari.

⁵ D. Ivănescu, *Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie*, în *Cuza vodă. In memoriam*, coordonatori L. Boicu, Gh. Platon și Al. Zub, Iași, 1973, p. 51–86 (77 pentru prezenta trimitere).

⁶ Constantin C. Angelescu, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova*, în *AIIX*, VIII, 1971, p. 271–278 (273 pentru prezenta trimitere).

⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, III, *Correspondență politică (1855–1859)*, culegerea documentelor, studiu introductiv, rezumatele, notele și indicele de Cornelia C. Bodea, București, 1963, doc. 270, p. 482.

⁸ „Monitorul Oficial al Moldovei. Principatele Unite, Moldova și Valahia” (în continuare, *MOF* al Moldovei), 31, 7/19 februarie 1859, pr. vb. IX, ședința Adunării Elective a Moldovei din 28 ianuarie/9 februarie 1859, p. 1–4; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 57–58; N. Corivan, *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în *Cuza vodă. In memoriam*, p. 101–111 (107–108 pentru prezenta trimitere); Victor Slăvescu, *Finanțele României sub Cuza-vodă*, vol. I, București, 2003, p. 33–34.

⁹ Supliment la *MOF* al Moldovei, 32, 12/24 februarie 1859, pr. vb. XI, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 ianuarie/11 februarie 1859, anexe D, E, p. 3–4.

mulți colegi, Lascăr Catargiu a subscris o contrapropunere, cerând ca nevoile bugetare să fie întâmpinate printr-un împrumut „în siguranța dărilor ce țara este chemată, după art. 46 din convenție, a fi impusă”¹⁰. Semnatarii solicitau, de asemenea, întrunirea unei comisii pentru cercetarea situației financiare a Principatului¹¹. Obiecțiile lui Mihail Kogălniceanu și ale ministrului Justiției, Manolache Costache Epureanu, au fost combătute de Lascăr Catargiu printr-un răspuns care vădea o încredere excesivă atât în valoarea de garanție a unor impozite încă neînstitute, cât și în capacitatea viitoarei comisii de anchetă de a stabili sursele deficitelor bugetare și de a aduce în Vistierie banii încă neîncasați („Comisia rânduită pentru cercetarea sânilor va descoperi cine au produs deficitul, și acei bani împliniți să vor vărsa iar în vistierie”). Angajarea împrumutului a fost respinsă la limită (19 voturi contra alte 19). În schimb, guvernul și-a asumat o altă propunere, prin care contribuția asupra proprietății funciare era menținută, dar „modul acestei impunerii” urma să fie hotărât de o comisie parlamentară¹². Catargiu a ridicat obiecții de natură procedurală față de această variantă de compromis („Propunerea aceasta cere și ea o comisie ca și cea întâi care s-au respins, prin urmare ar fi a reveni asupra unui vot dat”), pe care a acceptat-o, totuși, în cele din urmă, alături de toți colegii săi¹³. Raportul comisiei care a stabilit maniera de aplicare a impozitului (printre membrii căreia s-a numărat și Lascăr Catargiu) a fost votat la 3/15 februarie¹⁴. Peste doar o lună (5/17 martie), I. A. Cantacuzino a înaintat însă o moțiune prin care aplicarea de către guvern a impozitului asupra proprietății funciare, fără aprobarea Comisiei Centrale de la Focșani, era declarată contrară Convenției de la Paris. Această veritabilă propunere de blam la adresa cabinetului a fost adoptată de Cameră; prudent, Catargiu a preferat să se abțină de la vot¹⁵.

După instalarea noului guvern, condus de Ion Ghica, Lascăr Catargiu a trecut fățiș în opoziție, încurajat, probabil, și de dovezile de încredere primite din partea Camerei în primele săptămâni de existență ale noului cabinet. La 2/14 martie, deputatul a fost ales în comisia de verificare a unor alegeri parțiale¹⁶. În ședința în care aceasta și-a prezentat raportul (7/19 martie), Catargiu a formulat o „osebită socotință”, prin care a cerut invalidarea alegerilor lui Temistocle Bastaki și Vasile Mălinescu, susținând că ei nu ar fi fost supuși moldoveni¹⁷. Dacă Adunarea l-a primit, finalmente, pe Mălinescu pe băncile

¹⁰ Articolul 46 al Convenției de la Paris prevedea, printre altele, desființarea privilegiilor fiscale (*România la 1859: Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, București, 1984, doc. 98, p. 280).

¹¹ Supliment la *MOF* al Moldovei, 32, 12/24 februarie 1859, pr. vb. XI, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 ianuarie/11 februarie 1859, anexa G, p. 4.

¹² Supliment la *ibidem*, anexa H, p. 4.

¹³ *Ibidem*, p. 2–3.

¹⁴ Supliment la *ibidem*, 34, 28 februarie/12 martie 1859, pr. vb. XII, ședința Adunării Elective a Moldovei din 3/15 februarie 1859, p. 1–2.

¹⁵ *Ibidem*, 38, 11/23 martie, urmarea pr. vb. XIV, ședința Adunării Elective a Moldovei din 5/17 martie 1859, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, 35, 5/17 martie 1859, pr. vb. XIII, ședința Adunării Elective a Moldovei din 2/14 martie 1859, p. 4.

¹⁷ Lascăr Catargiu a susținut că lui Mălinescu i-ar fi lipsit actele de împământinare și că tatăl său, Iordache, ar fi fost staroste de sudii. Trebuie spus că deputatul se numărase printre apropiații lui Iordache Mălinescu, care îi fusese arendaș la moșiile Gușitei și Ivănești, ținutul Fălciu (*Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, doc. 82, p. 95; Costin Clit, ed., *Documente hușene*, vol. IV, 1631–1865, Iași, 2016, doc. 404, p. 373). Mălinescu îi enumera, de asemenea, pe Lascăr și Nicolae Catargiu, în testamentul său, printre boierii „cari de multe ori ne-au arătat prietenie și bună voință” și care erau rugați „ca pe soția sa împreună cu nevrăsnicii mei fii și fiică să binevoiască a-i lua supt deosebita dumilor-sale protecție”. Vezi Cornelia Bodea (ed.), *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, I, București, 1982, doc. 185, p. 641.

sale (cu o mică majoritate de 28 de voturi contra 22), anularea alegerii lui Bastaki a fost votată de 39 de deputați (numai 8 susținând validarea sa)¹⁸. În sfârșit, la 14/26 martie, Lascăr Catargiu a fost ales membru al celui mai important for legislativ al Principatelor – Comisia Centrală de la Focșani, obținând cele mai multe voturi dintre toți candidații (38)¹⁹.

La 24 martie/5 aprilie, Adunarea a adoptat amendamentul lui Mihail Kogălniceanu, sprijinit și de guvern, privind neretribuirea membrilor moldoveni ai Comisiei Centrale de la Focșani. Lascăr Catargiu a votat în favoarea acestei propuneri, prin care era subliniat, implicit și explicit, provizoriul separării administrative a Principatelor și, în cele din urmă, al domniei lui Alexandru Ioan Cuza²⁰. Reprezentantul marilor proprietari gălățeni a părăsit, astfel, prudența care îl caracterizase, până atunci, în raport cu „problema unirii”; el a înregistrat, în același timp, prima îndepărtare fățișă de poziția domnului și a susținătorilor săi. Imediat după vot, Catargiu și-a îndreptat atenția spre banca ministerială. El a dezvoltat o lungă interpelare, adresată secretarului de stat ad-interim, Ludovic Steege, care ocupa, din 1857, și postul de delegat al Moldovei în Comisia statelor riverane Dunării²¹. Intervenția lui Catargiu a privit actul de navigație pe Dunăre, semnat la 26 octombrie/ 7 noiembrie 1857, la Viena, pe care deputatul îl considera, din rațiuni atât politice, cât și economice, contrar intereselor Moldovei. Convenția era pusă în aplicare în Principat fără a fi fost semnată de vreun reprezentant al guvernului de la Iași, iar reglementările pe care le conținea erau în avantajul exclusiv al Austriei, putere care amenința să instituie un veritabil monopol asupra comerțului fluvial. Tonul lui Catargiu era acuzator, deputatul reproșându-i lui Steege presupusa pasivitate față de prevederile și posibilele consecințe ale actului. Răspunsul ministrului, formulat în aceeași ședință, nu i-a convins întru totul pe deputații prezenți, care au decis ca problema să fie trimisă în dezbaterile secțiunii I a Camerei²².

Atât interpelarea lui Lascăr Catargiu, cât și decizia Adunării au avut un caracter pur politic: încă din august 1858, Conferința de la Paris golise, practic, de conținut actul semnat în anul precedent²³. Membrii cabinetului au sesizat corect caracterul discursului pronunțat de liderul conservator – un „atac violent și deghizat în contra ministerului”²⁴. Este dificil de estimat care ar fi fost rezultatul continuării dezbaterii, după prezentarea raportului secțiunii I a Camerei: șubredul guvern condus de Ion Ghica s-a retras înainte ca membrii Adunării să aibă prilejul de a lua o decizie definitivă. Interpelarea a avut un

¹⁸ *MOF* al Moldovei, 39, 16/28 martie 1859, pr. vb. XV, ședința Adunării Elective a Moldovei din 7/19 martie 1859, p. 2–4.

¹⁹ *Ibidem*, 41, 20 martie/1 aprilie 1859, pr. vb. XVII, ședința Adunării Elective a Moldovei din 14/26 martie 1859, p. 4; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 76; Constantin C. Angelescu, *Comisia Centrală de la Focșani (1859–1862)*, în *Scrieri alese: drept, istorie și cultură*, ediție și studiu introductiv de Dumitru Vitcu, Iași, 2005, p. 251–277 (270 pentru prezenta trimitere).

²⁰ *MOF* al Moldovei, 47, 4/16 aprilie 1859, urmarea pr. vb. XIX, ședința Adunării Elective a Moldovei din 24 martie/26 aprilie 1859, p. 3; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 92–94.

²¹ Dumitru Vitcu, *Un reper al generației unioniste: Ludovic Steege, în Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, volum editat de Dumitru Ivănescu, Iași, 2005, p. 35–54 (41–44 pentru prezenta trimitere).

²² *MOF* al Moldovei, 47, 4/16 aprilie 1859, urmarea pr. vb. XIX, ședința Adunării Elective a Moldovei din 24 martie/26 aprilie 1859, p. 3–4; urmarea în *ibidem*, 48, 8/20 aprilie, p. 2–4 și 49, 9/21 aprilie, p. 2–4; vezi și Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 82.

²³ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 52–61; Dan Berindei, *Problema Dunării și procesul de constituire a României moderne*, în *idem, Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 283–300 (288 pentru prezenta trimitere).

²⁴ După cum scriau Ion Ghica și D. A. Sturdza, într-un raport către domn din 25 martie/6 aprilie (*Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I, 1859–1861, volum întocmit de Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Oprescu și Valeriu Stan, București, 1989, doc. 40, p. 28).

singur (și modest) rezultat palpabil: presiunea politică resimțită de Steege a contribuit, este de presupus, la decizia ministrului de a înainta, la 17/29 aprilie, un protest simbolic împotriva prevederilor actului de navigație pe Dunăre²⁵.

La 30 martie/11 aprilie, Catargiu a speculat un nou prilej de a provoca neplăceri guvernului. În urma unei interpelări a lui Răducanu Rosetti, în care deputatul a criticat atât neretribuirea reprezentanților moldoveni din Comisia Centrală, cât și atitudinea cabinetului față de „chestiunea unirii”, Manolache Costache Epureanu a propus două moțiuni. Prin cea dintâi se cerea „de a se însemna o zi pentru a se discuta asupra interpelației d. R. Rosetti făcută ministerului”; cea de-a doua avea o formă mai provocatoare: „[...] însemnarea unei zile anume, spre a se discuta diferitele faze prin care au trecut chestia unirii și dacă au avut ministerul de față sau acel trecut puțința de a realiza dorința unirii și nu au făcut-o”. Lascăr Catargiu a susținut ambele propuneri, care nu au avut, totuși, nicio finalitate²⁶. Vacanța parlamentară a întrerupt seria „amabilităților” deputatului față de guvern. La reluarea lucrărilor Camerei, cabinetul demisionase, iar Catargiu se afla pe banca ministerială, conducând cel mai important departament – acela al Internelor.

Noul guvern s-a format la 27 aprilie/9 mai, avându-l în frunte pe Manolache Costache Epureanu. Prim-ministrul a mai preluat portofoliul Justiției și, până la 4/16 mai, când a fost înlocuit de Sebastian Cănanău, interimatul Finanțelor. Cănanău a rezistat doar până la 30 iulie/11 august, când a demisionat; după aproape o lună, în care Manolache Costache a condus, din nou, ministerul ca interimar, Dimitrie Scarlat Miclescu a preluat postul de „vistiernic”. Alexandru Teriachiu a devenit ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, iar Panait Donici – al Lucrărilor Publice. Secretarul de Stat Vasile Alecsandri și generalul Constantin Milicescu, ministrul de Război, și-au păstrat funcțiile, în care fuseseră numiți încă din luna ianuarie; Milicescu a fost însă înlocuit, în curând (27 mai/8 iunie) prin colonelul Gheorghe Adrian²⁷. Separarea dintre președinția consiliului de miniștri și conducerea Ministerului de Interne, exercitate, până atunci, de obicei, de una și aceeași persoană²⁸, era explicabilă, în primul rând, prin considerente ținând de contextul politic al instalării guvernului Manolache Costache Epureanu.

Lascăr Catargiu nu avea încă, în aprilie 1859, o experiență foarte îndelungată în funcții publice care l-ar fi putut recomanda pentru o carieră ministerială. El ocupase, totuși, posturi de mare răspundere în contexte dificile, conducând pârcașia de Covurlui și poliția Iașilor în timpul ocupației ruse și, respectiv, austriece. În plus, Catargiu era un bun cunoscător al Principatului: demnitățile primite, moșiile deținute sau arendate îl familiarizaseră cu zona de nord și cu cea de sud a Moldovei, cu capitala, dar și cu ținuturile Covurlui, Neamț, Fălciu ori Tutova. Motivațiile desemnării sale la conducerea Ministerului de Interne au fost însă, în primul rând, politice. Guvernele conduse de Vasile Sturdza și Ion Ghica nu incluseră niciun ministru recrutat dintre liderii „conservatori” ai Adunării Elective-Legislativă, iar consecințele se făcuseră simțite în cel mai scurt timp. Lipsa sprijinului majorității parlamentare provocase demiterea celui dintâi și

²⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, III, doc. 351, p. 583; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-vodă*, vol. I, p. 91; Leonid Boicu, *Din istoria diplomației europene. Anul 1859 la români*, Iași, 1996, p. 164.

²⁶ *MOF* al Moldovei, 55, 2/14 mai 1859, urmarea pr. vb. XX, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 martie/11 aprilie 1859, p. 3–4. Vezi și *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I, doc. 43, p. 30–31; doc. 44, p. 31.

²⁷ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri*, în RA, II, 1959, 1, p. 147–163 (148–150 pentru prezenta trimitere); Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice: Manolache Costache Epureanu*, Iași, 2013, p. 102–103.

²⁸ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862*, extras din AIIAI, 1971, p. 159–199 (169–170 pentru prezenta trimitere).

fi pricinuite nu puține dificultăți celui de-al doilea. Fără a se lăsa convins de împrejurări să numească un cabinet „de dreapta”, care i-ar fi limitat participarea directă la exercitarea puterii, domnul a încercat o variantă de compromis. Rezervându-i unuia dintre apropiații săi funcția de șef al executivului²⁹, Cuza le-a „cedat” conservatorilor Ministerul de Interne. În fruntea sa a fost numit singurul om politic recomandat, concomitent, de influența asupra majorității Camerei și de relația cordială cu șeful statului și cu primul-ministrul³⁰. Pentru moment, strategia a funcționat: votarea unui credit de 8 milioane lei de către Adunare, în prima ședință de după formarea noului cabinet (30 aprilie/12 mai)³¹, arăta clar că acest guvern care „se apleca spre dreapta”³² se bucura, pentru moment, de încrederea deputaților într-o măsură mai mare decât predecesorii săi.

Noul cabinet a fost primit, totuși, cu scepticism de opinia publică și de consuli străini, care au manifestat rezerve atât în ceea ce privea competența membrilor săi, cât și capacitatea lor de a rezista în funcție³³. Îndeosebi relația ministrului de Interne cu cel mai important ziar moldovean, „Steaua Dunării”, era problematică. Pe parcursul lunii aprilie, o polemică dură se desfășurase între Lascăr Catargiu și Mihail Kogălniceanu, redactorul publicației³⁴. Nu întâmplător, singura intervenție notabilă a lui Catargiu în Adunarea Electivă, în calitate de ministru, a inclus câteva observații polemice la adresa „Stelei”³⁵. Numirea lui Ion Ionescu de la Brad – în pofida reputației de „radical” și a nu foarte vechilor lui afinități „gregoriene”³⁶ – în funcția de director al serviciului statistic (1 iulie/13 iulie 1859)³⁷ este explicabilă tocmai prin încercarea ministrului de a-și „negocia” o imagine mai favorabilă în presa ieșeană. Ionescu avea avantajul de a fi un colaborator cvasipermanent al nou-apărutei publicații „Tribuna română”, la care fratele său, Nicolae, era redactor³⁸. Chiar și în aceste condiții, „Tribuna” a fost departe de a se transforma într-o publicație oficioasă, mulțumindu-se să trateze cu menajamente guvernul, în primele sale luni de existență. Pragmatismul fraților Ionescu s-a întors însă împotriva lui Lascăr Catargiu imediat după ce el a părăsit cabinetul.

²⁹ Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice...*, *passim*.

³⁰ Că sensul prezenței lui Lascăr Catargiu în cabinet era unul politic a confirmat-o însuși cel în cauză, într-o intervenție de mai târziu, din Adunarea Electivă-Legislativă a Moldovei: „Chemarea me la minister era, pentru o parte din Cameră, o garanție morală. Am primit portofoliu numai într-un scop de împăcaciune, într-un scop de unire a deosebitelor partizi” (Adaos la *MOF* al Moldovei, 144, 31 martie/12 aprilie 1860, anexa C la pr. vb. VI, ședința Adunării Elective a Moldovei din 18/30 martie 1860, p. 27). Pentru mai vechea apropiere dintre Catargiu și Manolache Costache, vezi Radu Rosetti, *Amintiri*, prefată de Neagu Djuvara, București, 1913, p. 135.

³¹ *MOF* al Moldovei, 57, 5/17 mai 1859, pr. vb. XXI, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 aprilie/12 mai 1859, p. 1–2.

³² A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 94.

³³ Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice...*, p. 103–104.

³⁴ În ședința Adunării Elective din 30 martie/11 aprilie, Lascăr Catargiu a cerut trecerea la ordinea zilei în privința unei interpelări a lui Kogălniceanu, adresată ministrului Cultelor, referitoare la primirea în cinul preoțesc a unor candidați care nu urmaseră seminarul (*MOF* al Moldovei, 54, 1/13 mai 1859, pr. vb. XX, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 martie/11 aprilie 1859, p. 3–4). Interpelatorul a ales să nu ducă polemica prea departe în ședința publică a Camerei, preferând să îl acuze pe Catargiu, după trei zile, în gazeta pe care o patrona, că ar fi protejat „abuzul” („Steaua Dunării”, 67, 2/14 aprilie 1859, p. 261). Catargiu a răspuns o săptămână mai târziu, calificându-l pe redactor drept „calomniator” (*ibidem*, 73, 9/21 aprilie 1859, p. 285).

³⁵ Privind comentariile publicației la intervenția sa în problema preoților (*MOF* al Moldovei, 57, 5/17 mai 1859, pr. vb. XXI, ședința Adunării Elective a Moldovei din 30 aprilie/12 mai 1859, p. 1–2).

³⁶ G. Bogdan-Duică, *Vieța și opera întâiului țărănist român*, Craiova, 1921, *passim*; Simion-Alexandru Gavriș, *Viața și opiniile prințului Grigore Mihail Sturdza (1821–1901)*, Iași, 2015, p. 111–112.

³⁷ *Documente privitoare la istoria economică a României*, vol. I, doc. 61, p. 99.

³⁸ Nici Nicolae Ionescu nu a rămas, de altfel, străin de favorurile guvernului, fiind numit, la începutul lunii iunie, inspector general al școlilor moldovene („Tribuna română”, 7, 4/16 iunie 1859, p. 4).

În perioada îndeplinirii funcției, ministrul s-a confruntat cu serioase probleme de personal, provocate de frecventele schimbări din rândul funcționarilor pe care îi avea în subordine, dar și de procedura numirii lor. Catargiu s-a văzut nevoit să numească doi directori de minister (poziție rămasă vacantă în urma numirii lui Alexandru Teriachiu ca membru al executivului) încă din prima lună petrecută în noul său post. Cea dintâi alegere (2/14 mai) s-a oprit asupra lui Iancu Sturdza³⁹. La 15/27 mai, abia numitul director a fost desemnat membru al Comisiei Centrale de la Focșani⁴⁰, fiind înlocuit, la rândul său, prin Dimitrie Grigoriu-Văsescu (22 mai/3 iunie)⁴¹.

Probleme cu mult mai mari au apărut în gestionarea corpului prefectilor. La 1/13 mai, printr-o rezoluție adresată consiliului de miniștri, Catargiu a cerut ca, în conformitate cu articolul 403 din Regulamentul Organic⁴², guvernul să îi propună domnului câte doi candidați pentru prefecturile de Neamț și Roman, șeful statului urmând „să aleagă pe unul și să-l întărească la arătutul post vacant”⁴³. Consiliul de miniștri a răspuns că, după Convenția de la Paris, „numirea tuturor funcționarilor statului este consacrată domnitorului pe răspunderea miniștrilor respectivi”; în consecință, Catargiu era invitat a se „adresa de-a dreptul cu raport către înălțimea sa pentru rânduirea de asemenea funcționari”⁴⁴. Cererea ministrului și răspunsul colegilor săi sunt, la o primă vedere, dificil de înțeles. Convenția din 7/19 august nu prevedea, în mod explicit, nicio schimbare în procedura numirii „în slujbele statului”. În același timp, interpretarea dată de guvern legii fundamentale transfera asupra ministrului de Interne o atribuție exercitată până atunci (cel puțin formal) de întreg consiliul de miniștri, și pe care Catargiu nu părea prea grăbit să o preia. Lipsa de interes a șefului administrației moldovene este explicabilă, cel mai probabil, prin conștiința statutului său de „minoritar” politic în cadrul guvernului și prin comportamentul autoritar al domnului, care nu i-ar fi permis, indiferent de orice considerații constituționale, să dobândească o putere de decizie prea mare în privința desemnării și destituirii prefectilor. Numele celor desemnați în asemenea posturi în perioada aprilie–septembrie 1859 par să confirme ipoteza pe care am formulat-o mai sus.

Cei mai mulți dintre prefecții aflați în funcție la 27 aprilie/9 mai 1859 activau încă din ultimele luni ale precedentului an, din vremea „căimăcămiei de trei”. Unsprezece administratori de ținut fuseseră confirmați în ianuarie 1859⁴⁵, iar guvernele Sturdza și Ghica operaseră destul de puține înlocuiri. La numirea în funcție, Lascăr Catargiu a găsit câteva posturi vacante, pentru care a propus atât candidați aleși dintre apropiații săi ori dintre notabilitățile legate de „vechiul regim”, cât și personaje agreate de Alexandru Ioan Cuza. Tânărul maior Gheorghe Rosetti-Roznovanu, mare proprietar (și cunoscut rusofil), a fost desemnat prefect al ținutului Neamț⁴⁶, pe care îl mai ocârmuise „pe timpul luptei pentru unire”⁴⁷. Nicolae Cănanău – rudă îndepărtată a lui Catargiu – a fost ales să

³⁹ *MO* al Moldovei, 59, 11/23 mai 1850, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, 61, 18/30 mai 1859, p. 3; Constantin C. Angelescu, *Comisia Centrală de la Focșani*, p. 273.

⁴¹ *MO* al Moldovei, 62, 27 mai/8 iunie 1859, p. 1.

⁴² *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vițcu și Gabriel Bădăraș, cu sprijinul lui Corneliu Istrate, Iași, 2004, p. 559.

⁴³ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (în continuare, DJAN Iași), fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 211.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 241.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 1.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 221; *MO* al Moldovei, 61, 18/30 mai 1859, p. 2. El l-a înlocuit pe Grigore Cozadini, care demisionase (DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 211).

⁴⁷ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 176, nota 6. Rosetti-Roznovanu a rămas, și mai târziu, printre colaboratorii lui Catargiu; el a fost, din nou, prefect de Neamț în timpul guvernării acestuia din 1871–1876 (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 175–176).

conducă ținutul Botoșani⁴⁸. Costache Scarlat Sturdza a fost „promovat” de la prefectura de Roman la aceea a Iașilor. El l-a înlocuit pe Alexandru Beldiman – înrudit, prin soție, cu Alexandru Ioan Cuza⁴⁹ –, numit la conducerea poliției capitalei⁵⁰. Alexandru Papadopol-Calimah (judecător la Divanul de Întărituri)⁵¹ a primit postul de prefect al Tecucilor⁵², iar colonelul Neculai Pisoschi – un prieten apropiat al domnului – a fost chemat să administreze ținutul basarabean al Ismailului⁵³. Ultimul a refuzat însă numirea, locul său fiind luat de o rubedenie domnească – vărul primar al șefului statului, Constantin Cuza⁵⁴.

În următoarele luni, Lascăr Catargiu a fost nevoit să înlocuiască mai mulți prefecți. La 20 iulie/1 august, „cârmuitorul” de la Cahul, Alexandru Cârjă, a fost destituit pentru părăsirea postului; funcția sa a fost preluată, provizoriu, de colonelul Neculai Mavrichi⁵⁵. La 17/29 august, de curând numitul Alexandru Papadopol-Calimah a demisionat, în urma decesului tatălui său⁵⁶; abia la 19 septembrie/1 octombrie, ministrul a reușit să îi găsească un succesor, mutându-l la Tecuci pe prefectul ținutului Vaslui, Alexandru Străjescu⁵⁷. În sfârșit, prefecții de Fălciu (Scarlat Lambrino), Putna (Constantin Robescu) și Ismail (Constantin Cuza) și-au prezentat demisiile în cursul lunii septembrie, chiar înainte ca Lascăr Catargiu să renunțe la conducerea Ministerului de Interne. Ei au fost schimbați prin Dimitrie Castroian, colonelul Mihail Mavrodi și colonelul Neculai Mavrichi – mutat de la Cahul⁵⁸. Alți administratori au rămas la posturi doar în urma insistențelor lui Catargiu: astfel au fost cazurile lui Alexandru Străjescu (prefectul de Vaslui, care și-a înaintat demisia la 6/18 iulie), Gheorghe Rosetti-Roznovanu (Neamț, 20 iulie/1 august) și Alexandru Catargiu (Bacău, 20 septembrie/1 octombrie)⁵⁹.

Personalul de conducere al poliției moldovene a cunoscut, și el, importante schimbări în lunile în care Catargiu s-a aflat la conducerea „Internelor”. Ministrul i-a înlocuit pe șefii poliției din Iași, Bacău, Ismail, Hârlău, Fălțiceni, Târgu Neamț, Chilia, Leova și Focșani⁶⁰. În al doilea oraș ca mărime și importanță al Principatului (Galați) au fost schimbați nu mai puțin de trei „polițmaștri”: la doar trei luni după numirea sa în post (19/31 mai)⁶¹,

⁴⁸ *MOF* al Moldovei, 62, 27 mai/8 iunie 1859, p. 1; DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 262. El i-a luat locul lui Teodor Buzdugan, de asemenea demisionat (*ibidem*, f. 244).

⁴⁹ Radu Beldiman, Mihai Sorin Rădulescu, *Familia Beldiman. Schiță genealogică și istorică*, în *ArhGen*, 1–2/1994, p. 197–203 (201 pentru prezenta trimitere).

⁵⁰ *MOF* al Moldovei, 59, 11/23 mai 1859, p. 3; DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 268.

⁵¹ Al. Papadopol-Calimah, *Amintiri din timpul lui Cuza* (II), în *MI*, anul XXVII, nr. 2 (311), februarie 1993, p. 3–6 (4 pentru prezenta trimitere).

⁵² *MOF* al Moldovei, 61, 18/30 mai 1859, p. 2; DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 272.

⁵³ DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45 700, f. 292, 296. Pisoschi ar fi trebuit să îl înlocuiască pe Emanoil Frunză, care demisionase la 3/15 aprilie (*ibidem*, f. 323).

⁵⁴ *Ibidem*, f. 316–317; *MOF* al Moldovei, 62, 27 mai/8 iunie 1859, p. 1. Despre Constantin Cuza, vezi Dumitru Ivănescu și Virginia Isac (ed.), *Alexandru Ioan Cuza: acte și scrisori*, Iași, 1973, p. 78, nota 3.

⁵⁵ DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 357–358.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 366.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 430, 438.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 433–434, 440, 442–443, 446–447.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 360, 469, 537–538.

⁶⁰ *MOF* al Moldovei, 59, 11/23 mai 1859, p. 3; 63, 28 mai/9 iunie 1859, p. 2; 64, 30 mai/11 iunie 1859, p. 2; 73, 9/21 iulie 1859, p. 2–3; 74, 13/25 iulie 1859, p. 2; 96, 17/29 septembrie 1859, p. 1; 97, 21 septembrie/3 octombrie 1859, p. 1; DJAN Iași, fond Departamentul Treburilor din Lăuntru – Moldova, dosar 204/1859, f. 17, 53.

⁶¹ *MOF* al Moldovei, 63, 28 mai/9 iunie 1859, p. 2.

Iancu Constantinov a fost înlocuit provizoriu, prin revizorul Gorovei, care i-a lăsat, la rândul său, locul maiorului de jandarmi Dimitrie Dragoș⁶². Unii dintre funcționarii destituiți au fost dați în judecată de minister, pentru diverse abuzuri⁶³. Astfel a fost cazul șefului poliției din Hârlău, demis în urma unor dezvăluiri apărute în „Steaua Dunării”⁶⁴, și al celui din Chilia – nimeni altul decât Neculai Contovici, fostul colaborator apropiat al lui Lascăr Catargiu de la poliția capitalei⁶⁵.

Fluctuațiile de personal din perioada aprilie–septembrie 1859 au avut cauze diverse: mutări ale funcționarilor în alte posturi, nereguli sau ilegalități dovedite, demisii. Cele din urmă au fost frecvente îndeosebi în rândul prefecților. Ele au fost motivate, uneori prin considerente personale (ca în cazul lui Papadopol-Calimachi); alteori, părăsirea funcțiilor a fost grăbită de „greutățile” slujbei și de „slabele mijloace” avute la dispoziție de administratori⁶⁶. Într-adevăr, efortul cerut din partea prefecților pentru realizarea catagrafiei, începută în vara lui 1859, a făcut, foarte probabil, ca numărul amatorilor de demnități publice să scadă considerabil. Situația financiară a Principatului, care se resimțea de pe urma unei acute crize economice, genera, de asemenea, probleme greu de gestionat pentru „cârmuitorii” ținuturilor moldovene. În ceea ce privește desemnările de noi prefecți, ele par să fi fost rezultatul unei „împărțiri” tacite între șeful statului și ministrul său de Interne: printre cei numiți s-au numărat rude și apropiați ai ambilor oameni politici. Influența domnului asupra administrației a fost consolidată și prin numirea mai multor ofițeri superiori – subordonați ai unui Minister de Război atent „controlat” de Cuza – în fruntea districtelor.

Participarea lui Catargiu la reconfigurarea peisajului instituțional al Principatelor, în perioada în care a făcut parte din guvernul moldovean, este legată de înființarea direcției de statistică, printr-un decret din 1/13 iulie 1859. Decizia era o „replică” la inițiativa similară, luată de autoritățile din Valahia la sfârșitul lunii aprilie⁶⁷. Decretul prevedea „concentrarea”, în cadrul noii instituții (subordonate Ministerului de Interne), a tuturor „lucrărilor atingătoare de statistică” aflate, în acel moment, în competența diferitelor ministere, dar și începerea imediată a lucrărilor la catagrafia locuitorilor și a veniturilor funciare realizate în principat⁶⁸. Atribuțiile direcției statistice fuseseră deja detaliate într-un referat prezentat de „departamentul din lăuntru” consiliului de miniștri, la 30 iunie/12 iulie 1859. Ea urma să se ocupe de: a) pregătirea cadastrului general al Moldovei; b) întocmirea catagrafiei (în care urmau să fie incluse date despre cei scutiți,

⁶² *Ibidem*, 97, 21 septembrie/3 octombrie 1859, p. 2; DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 222/1859, f. 6.

⁶³ La 9/21 februarie 1863, Mihail Kogălniceanu a declarat, în Camera Deputaților, că Lascăr Catargiu dăduse în judecată, în perioada în care se aflate la conducerea Ministerului de Interne moldovean, nu mai puțin de patruzeci de funcționari, fără a putea însă obține condamnarea sau îndepărtarea lor din posturile pe care le ocupau (Supliment la „Monitorul Oficial al Principatelor Unite”, 58, urmarea ședinței XXVII din 9/21 februarie 1863, p. 2). Nu am descoperit până în acest moment o confirmare documentară a afirmației liderului liberal.

⁶⁴ *MOF* al Moldovei, 73, 9/21 iulie 1859, p. 2–3; „Steaua Dunării”, 126, 18/30 iunie 1859, p. 494.

⁶⁵ *MOF* al Moldovei, 96, 17/29 septembrie 1859, p. 1; DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 368/1859, f. 7. Fostul șef al poliției Galaților, Iancu Constantinov, a fost trimis în judecată de succesorul lui Lascăr Catargiu la conducerea ministerului, Manolache Costache Epureanu (*ibidem*, dosar 222/1859, f. 24).

⁶⁶ După cum afirma, în textul demisiei sale, prefectul de Putna, Constantin Robescu (DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45700, f. 440).

⁶⁷ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 2, p. 3–5.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 63, p. 104–105. Pentru documentele privind înființarea și activitatea direcției de statistică, vezi și *Povățuiri pentru catagrafia Moldovei precedate de oare care elemente de statistică și publicate de direcția centrală de statistică din ministeriul interioru al Moldovei*, Iași, 1859, p. 33–97.

până atunci, de impozite și despre supușii străini) și culegerea de date anuale privind mișcarea populației; c) înregistrarea producției agricole (înscriindu-se capitalurile proprietarilor, arendașilor și sătenilor, veniturile obținute de aceștia, datoriile acumulate de „locuitori”, magaziile de rezervă, cutiile sătești, „activul și pasivul comunelor rurale”), manufacturiere (capitaluri și venituri, materii prime, numărul și prețul obiectelor fabricate) și a comerțului (capitaluri, venituri, bilanțul exporturilor și importurilor); d) statistica administrației (poliție, poște, telegraf etc.) și justiției (proces, contracte întărite, averi amanetate). Instituția avea să fie condusă de un director și un „agiutoriu”, cărora li se adăugau șefii celor cinci birouri ale serviciului: biroul de cadastru (sau teritoriu), biroul agricol, biroul populației, biroul manufacturilor și faptelor administrative, biroul comercial. În plus, „în fiecare ocol și în fiecare târg” urma să fie numit câte un delegat, care să supravegheze „lucrările comisiilor însărcinate cu facerea cataografiilor”; numărul total al delegaților era de 80⁶⁹.

Lascăr Catargiu și șeful direcției statistice (Ion Ionescu de la Brad) au început imediat demersurile pentru alcătuirea catagrafiei. La 4/16 iulie, guvernul a publicat o serie de instrucțiuni, prin care a fost stabilită procedura viitorului „recensământ”. Lucrările aveau să fie efectuate de mai multe comisii, înființate în fiecare ținut. Comisiile de ocoale urmau să înregistreze „oamenii și averile lor din cuprinsul unui ocol”. Ele erau formate dintr-un reprezentant al marilor proprietari (recomandat de cei doi deputați ai colegiului alegătorilor direcți), un mic proprietar (propus de deputatul alegătorilor primari), un arendaș (recomandat de deputatul de oraș), un preot (recomandat de protoiereu), vornicii satelor, subprefectul ocolului și delegatul Ministerului de Interne. Comisiile urbane („de politică”) se ocupau de înregistrarea persoanelor și bunurilor din orașe și târguri, fiind alcătuite dintr-un proprietar funciar, un arendaș, un negustor, un staroste de breaslă (toți recomandați de deputați de oraș), un „cahal” (haham), șeful poliției sau „comisarul târgului” și delegatul ministerului. Comisiile supreme de apel dezbăteau „tânguirile” și verificau „lucrările celorlalte comisii”. În componența lor intrau „toți deputații districtului sau delegații lor”, „prezidentul tribunalului, protoereul, prefectul și revizorul ministerului”. În mediul rural, înregistrarea populației avea să se facă după „rânduiala urmată de cataografiile trecute”⁷⁰, iar în orașe – prin intermediul breslelor, după „metodul englisesc”. Eventualele contestații aveau să fie adresate comisiei supreme a fiecărui district, în termen de 40 de zile⁷¹.

În următoarele săptămâni, Catargiu și subordonații săi au stabilit și atribuțiile delegaților Ministerului de Interne pe lângă comisiile „catagraficești”. Ei au fost însărcinați cu convocarea comisiilor și cu dirijarea lucrărilor cancelariilor lor. În caz de nevoie, delegații puteau completa comisiile cu membri desemnați ad-hoc. Reprezentanții ministerului urmau să expedieze „la centru” rapoarte săptămânale, „trimițând și un duplicat de statistica făcută”. Documentul conținea, de asemenea, instrucțiuni detaliate cu privire la modul de întocmire a cadastrului, recensământul populației, catagrafia agricolă, înregistrarea manufacturilor, comerțului și „faptelor administrative” (între care cele mai importante erau listele electorale)⁷². În sfârșit, printr-o amplă circulară din

⁶⁹ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 62, p. 100–104; vezi și *MO* al Moldovei, 75, 16/28 iulie 1859, p. 1–4.

⁷⁰ Pentru regulile alcătuirii cataografiilor în perioada regulamentară, vezi *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 372–376; *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, II, 1856, p. 60–74.

⁷¹ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 66, p. 107–109.

⁷² *Ibidem*, doc. 67, p. 109–122.

23 iulie/4 august, Lascăr Catargiu și Ion Ionescu le-au cerut insistent prefectilor să verifice corectitudinea operațiunilor statistice, să „îndrepte greșelile” și să își folosească puterea de convingere pentru a obține de la „populație” date exacte privind situația ei⁷³.

Completarea personalului direcției de statistică a început în paralel cu stabilirea coordonatelor generale ale desfășurării „recensământului”. În acest scop, „departamentul din lăuntru” le-a solicitat colegilor din Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice să îi recomande tineri „care au săvârșit clasele colegiale și cari după regulamentul școalelor au dreptul de a aspira la funcții publice”. În urma unor concursuri organizate de inspectorul școlar general, au fost selectați trei șefi de birou: Neculai Alicsandrine (agricultură), Gheorghe Roșu (manufacturi) și Ioan Pavlov (comerț). Pentru biroul populației, ministrul de Interne l-a ales pe Costache Pavlov, care lucrase la întocmirea ultimei catagrafii (1852), iar pentru postul de „agiutor” a fost desemnat Ioan Negură⁷⁴. Doar numirea unui șef la biroul de cadastru a întârziat până la 13/25 septembrie, când Gheorghe Filipescu a fost ales pentru a ocupa funcția⁷⁵.

Mai dificilă s-a dovedit selectarea celor 80 de delegați ai Ministerului de Interne pe lângă comisiile „catagraficești”. Un concurs a fost organizat în Iași și la prefecturile de ținut; doar în capitală s-au prezentat nu mai puțin de 140 de doritori. Calitatea slabă a candidaților, dintre care unii nu aveau nici măcar competențe elementare de aritmetică, a făcut însă ca doar 62 dintre ei să poată fi admiși. Ion Ionescu a decis ca aceștia să treacă printr-o perioadă de probă de trei săptămâni, în care aveau să lucreze, în ținuturi, sub supravegherea prefectilor. Cei care nu ar fi corespuns cerințelor urmau să fie înlocuiți de persoane „ce se vor presenta la aprobarea ministerului de către domnii prefecti și pe răspunderea d-sale”⁷⁶.

Notabilii desemnați ca membri ai comisiilor nu au făcut, pe de altă parte, dovada unui simț civic prea dezvoltat. La 8/20 august, oficialii Ministerului de Interne constatau „greutatea ce mai multe prefecturi întâmpină în compunerea comisiilor de statistică, neputând găsi membri din chiar colegiurile alegătorilor respectivi”, ordonându-le, în consecință, administratorilor de ținut „să completeze comisiile cu persoane dintre proprietari, chiar de nu ar avea deplin censu cerut de legi spre a fi alegători”. O circulară către prefecti, semnată de Lascăr Catargiu și Ion Ionescu (20 august/1 septembrie), conținea observații și mai pesimiste. Mulți dintre cei selectați pentru a face parte din comisiile de „recensământ” refuzaseră, „răzămându-se pe cuvintele de interes particular, de stare a sănătății, ba încă și de considerații politice”⁷⁷. Nici chiar comisiile din Iași, ale căror lucrări fuseseră găsite de șeful direcției de statistică „destul de satisfaciente”, nu erau complete. La 23 august/4 septembrie, Ion Ionescu le cerea colegilor săi din Ministerul de Interne să facă presiuni la prefectură și municipalitate pentru numirea de noi membri⁷⁸.

Lipsa personalului necesar pentru desfășurarea în bune condiții a catagrafiei a fost agravată de prestația celor însărcinați cu conducerea operațiunilor statistice. Printr-o circulară publicată la 8/20 august și emisă în urma unei hotărâri a consiliului de miniștri, se constata că prefecturile nu întocmiseră evidențe exacte ale „nevolnicilor, fugiților și morților” și li se cerea delegaților ministerului să remedieze situația⁷⁹. Mulți dintre

⁷³ *Ibidem*, doc. 69, p. 123–126.

⁷⁴ *Ibidem*, doc. 68, p. 122–123.

⁷⁵ DJAN Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45699, f. 29.

⁷⁶ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 70, p. 126–128.

⁷⁷ *Ibidem*, doc. 81, p. 136; doc. 90, p. 143–145.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 92, p. 146.

⁷⁹ *MOF* al Moldovei, 83, 8/20 august 1859, p. 2.

acești angajați provizorii s-au dovedit însă prea puțin eficienți. La 24 august/5 septembrie, Catargiu și Ionescu anunțau că doar delegații care lucraseră efectiv la întocmirea „recensământului” aveau să își primească leafa pe luna în curs⁸⁰ – semn clar că activitatea funcționarilor improvizați lăsase mult de dorit. De altfel, ministerul a primit, în curând, rapoarte privind abuzuri comise de delegați asupra sătenilor. Incapabili să ia măsuri drastice împotriva vinovaților (destituirea sau trimiterea în judecată), în condițiile deficitului de colaboratori capabili, oficialii de la Iași s-au limitat să ordone remedierea situațiilor și, în cazul producerii unor daune bănești, despăgubirea „locuitorilor” din salariile celor culpabili⁸¹. Incompetența evidentă a multora dintre reprezentanți i-a convins, până la urmă, pe ministru și pe șeful direcției statistice să restrângă obiectul lucrărilor catagrafiei. Cei doi au hotărât, astfel, împărțirea delegaților în două „clase”. Cei din prima categorie aveau să continue lucrările conform planului stabilit, restul urmând să se limiteze la consemnarea informațiilor considerate urgente: datele necesare cadastrului, capitalul și venitul funciar, recensământul caselor și al populației, listele electorale⁸².

Încercarea guvernului de a realiza o catagrafie care să cuprindă întreaga populație trăitoare în Principat a întâlnit, în fine, obstacole de natură politică. Luarea în evidență a supușilor străini a stârnit proteste în rândul consulilor acreditați la Iași, mereu suspicioși față de orice încercare a autorităților locale de a încălca statutul special de care se bucurau numeroșii sudiți din Moldova. Drept urmare, Lascăr Catargiu și prim-ministrul Manolache Costache Epureanu s-au văzut nevoiți să îi ofere consulului austriac, baronul de Gödel Lannoy, „asigurări liniștitoare” privind respectarea drepturilor supușilor imperiali⁸³. Proteste similare au venit și din partea consulului francez Victor Place, indignat de amenințarea Secretariatului de Stat al Moldovei că sudiții recalitranti aveau să primească „vizite domiciliare” și, totodată, îngrijorat din pricina zvonurilor privind apropiata percepere a unui impozit pe venit de la „străini”⁸⁴.

Dificultățile întâmpinate de autorități au produs întârzieri în lucrările catagrafiei. Dacă, inițial, ele ar fi trebuit să se încheie la 1/13 decembrie 1859⁸⁵, la jumătatea lui septembrie termenul-limită fusese deja amânat cu o lună⁸⁶. „Recensământul” s-a sfârșit după ce Lascăr Catargiu și Ion Ionescu de la Brad și-au părăsit funcțiile⁸⁷, iar rezultatele sale au fost publicate, incomplet și nu fără erori, abia în 1861⁸⁸. Din punct de vedere politic, înființarea direcției de statistică de la Iași nu i-a adus ministrului niciun beneficiu, devenind, dimpotrivă, după cum voi arăta mai jos, un „cap de acuzare” la adresa sa. Funcționarea instituției a fost, oricum, efemeră: la 15/27 august 1862, ea a fost desființată, în urma centralizării administrative a Principatelor Unite⁸⁹.

⁸⁰ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 94, p. 147–148.

⁸¹ *Ibidem*, doc. 102, p. 153–154; doc. 108, p. 161.

⁸² *Ibidem*, doc. 101, p. 161–163.

⁸³ *Documente privind Unirea Principatelor*, II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856–1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele și notele de Dan Berindei, București, 1959, doc. 480, p. 504–505.

⁸⁴ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 244–245; *Documente privind Unirea Principatelor*, VI, *Correspondență diplomatică franceză (1856–1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de Grigore Chiriță, Valentina Costake și Emilia Poștăriță, București, 1980, doc. 165, p. 276–280.

⁸⁵ *Documente privitoare la istoria economică...*, vol. I, doc. 62, p. 104.

⁸⁶ *Ibidem*, doc. 107, p. 160.

⁸⁷ Ionescu a fost înlocuit de la conducerea direcției centrale de statistică la 28 octombrie/9 noiembrie 1859 (*ibidem*, doc. 110, p. 163).

⁸⁸ Gh. Stoica, Pena Niculicioiu și Gh. Ungureanu, *Ion Ionescu de la Brad, statistician*, în *In memoriam Ion Ionescu de la Brad 1818–1891*, București, 1971, p. 153–170 (159–160 pentru prezenta trimitere).

⁸⁹ Valeriu Stan, *Desăvârșirea unirii Principatelor române pe plan administrativ (1859–1864)*, în *SMIM*, vol. VII, 1983, p. 7–60 (41 pentru prezenta trimitere).

O importantă inițiativă luată de Lascăr Catargiu, în timpul scurtului său „episod ministerial” din 1859, a privit reorganizarea jandarmeriei moldovene. Printr-un referat din 20 iunie/2 iulie, șeful „departamentului din lăuntru” constata serioase neajunsuri ale „ordinii publice”, având drept cauză numărul mic de jandarmi aflat la dispoziția prefecturilor și subprefecturilor din Principat. Catargiu a propus ca Ministerul de Război să alcătuiască un proiect de lege prevăzând recrutarea de noi cadre, dar și „reorganizarea lor pe un sistem cu totul militar, cu uniforme mai simple, disciplină mai severă, și un control mai restrâns pentru economie”. Fondurile necesare aveau să fie obținute prin desființarea altor categorii de „forțe de ordine”, ca „slujitorii di pi la osăbite tribunale și cazacii înființați pentru poliția capitaliei în 1858” ori „sarjanții din orașul Eșii și Galații”, și prin aplicarea prevederilor legale privind contribuția municipalităților la întreținerea corpului de jandarmi⁹⁰. Propunerea a fost aprobată de consiliul de miniștri și de domn⁹¹, iar ministrul de Război a început demersurile pentru punerea sa în practică, solicitând Ministerului de Interne lămuriri privind numărul cadrelor ale căror posturi aveau să fie desființate (9/21 iulie). Informațiile cerute i-au fost transmise două zile mai târziu⁹². În sfârșit, la 12/24 decembrie, municipalitățile moldovene au fost invitate să își treacă în bugete sumele necesare creșterii numărului de jandarmi⁹³. După demisia guvernului Manolache Costache Epureanu, noul ministru de Interne, Mihail Kogălniceanu, a considerat însă că proiectul era aplicabil ambelor Principate, trimițându-l Comisiei Centrale de la Focșani⁹⁴. Înalțul corp legislativ nu a găsit timpul (ori interesul) necesar pentru a-l lua în dezbateri.

Lascăr Catargiu a întreprins, de asemenea, o serie de măsuri administrative prin care a încercat să impună respectarea legislației în vigoare. Cea mai importantă a privit taxele percepute de proprietarii târgurilor și târgușoarelor moldovenești. La 11/23 iulie, ministrul le-a adresat prefectilor o circulară prin care îi anunța că fusese informat, „din mai multe izvoare”, că „unii din proprietarii de moșii – pe care sunt înființate târguri” le-ar fi impus locuitorilor „dări” ilegale. În consecință, administratorilor li s-a poruncit: a) să ceară de la proprietari „originalele hrisoave, prin care li s-au dat dreptul de a înființa târguri”; b) să întocmească și să păstreze, în arhivele prefecturilor, copii legalizate ale respectivelor acte; c) să se informeze asupra taxelor percepute de proprietari; d) să pună capăt eventualelor abuzuri descoperite, despre care să înainteze referate Ministerului de Interne⁹⁵. „Operațiunea” s-a lovit de rezistența unora dintre cei vizați, iar oficialii din Iași s-au dovedit, adesea, incapabili de a reacționa cu fermitate. La 18/30 septembrie, prefectura de Vaslui a raportat că proprietarul târgușorului Codăești (Hriste Ovanes) refuzase să prezinte hrisovul cerut, motivând, prin intermediul vechilului său, că „nu vroește a face explicație în luarea dărilor”; Ovanes a afirmat, pe de altă parte, că avea să renunțe, începând cu data de 23 aprilie 1860, la încasarea taxei pităriilor și căsăpiilor (în valoare de 240 de galbeni pe an)⁹⁶. În pofida constatării că proprietarul nu posedă „vreun hrisov de asemenea natură”, ministerul a acceptat, în cele din urmă, la propunerea

⁹⁰ DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 541/1859, f. 3–5. Pentru obligațiile financiare ale orașelor, vezi *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, I, Iași, 1855, p. 96.

⁹¹ DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 541/1859, f. 6, 8.

⁹² *Ibidem*, f. 9–11.

⁹³ *Ibidem*, f. 14.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 34.

⁹⁵ *Documente privitoare la istoria economică a României*, vol. II, doc. 282, p. 423–424; vezi și doc. 296, p. 436.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. 284, p. 425.

prefectului, ca Ovanes să-și încaseze în continuare „driturile”, cu excepția taxei la care renunțase și sub rezerva unei eventuale contestații din partea târgoveților⁹⁷. Nici Lascăr Rosetti, vechi prieten al lui Catargiu și fost candidat la domnie, proprietar al târgului Răducăneni, din ținutul Fălciu, nu a prezentat documentele cerute. Și în cazul său, ministerul s-a dovedit incapabil să treacă imediat la măsuri de constrângere⁹⁸. Și stăpânitorii târgușoarelor Adjud, Domnești și Nămolosa (Putna), sau Dimitrie Danu, vechilul târgului Sculeni (ținutul Iași), proprietate a succesiunii defunctului vistiernic Neculai Rosetti-Roznovanu, au refuzat să coopereze cu autoritățile⁹⁹. Cu toate problemele întâmpinate, inițiativa lui Lascăr Catargiu a avut meritul de a aduce în atenția funcționarilor moldoveni mai multe abuzuri și nereguli – de la perceperea ilegală de taxe până la numirea unor comisari de târgușoare de către proprietari (Roman și Botoșani)¹⁰⁰. Chiar și aceste rezultate modeste au apărut însă abia după înlocuirea ministrului de Interne.

Catargiu s-a implicat și în probleme punctuale privitoare la supușii străini din principatul Moldovei, în concordanță cu linia politică adoptată de cabinetul Manolache Costache Epureanu în această privință¹⁰¹. La 18/30 iunie, ministrul de Interne l-a ordonat prefecților să nu mai accepte ca valabile biletele de drum eliberate „sudiților” de către consuli sau starosti¹⁰². În aceeași perioadă, Catargiu a emis o circulară privitoare la otomanii aflați în Moldova care comiteau diferite „necuviinți” sau care nu dețineau pașapoarte valabile. Ministrul le-a ordonat prefecților să alcătuiască o evidență a supușilor turci, să îi supravegheze cu atenție, să îi supună rigoriilor legilor pe cei care s-ar fi făcut vinovați de infracțiuni și să înceapă demersurile pentru expulzarea celor care nu își puteau justifica rămânerea în principat¹⁰³. Semnificativ a fost și conflictul dintre subordonații ministrului de Interne și mai mulți supuși francezi, care a provocat o dispută între Catargiu și consulul Victor Place. În urma plângerilor adresate de frații Peytavin (ingineri stabiliți la Iași) și de doi brutari, privind abuzurile care ar fi fost comise împotriva lor de poliția moldoveană, Place i s-a adresat lui Lascăr Catargiu; nemulțumit de răspunsul primit, agentul i-a trimis ministrului de Externe francez, contele Walewski, un raport în care comportamentul autorităților „locale” era criticat fără menajamente¹⁰⁴. Conflictul a alimentat rezervele consulilor străini față de ministrul de Interne, făcând situația acestuia (și a întregului guvern) și mai dificilă din punct de vedere politic.

Lascăr Catargiu a luat și alte măsuri administrative, mai puțin „spectaculoase”. Printr-o circulară reprodusă în „Monitorul Oficial” din 26 iulie/7 august 1859, ministrul le-a cerut prefecților să arate mai multă promptitudine în îndeplinirea cererilor tribunalelor, „în cazuri penale”¹⁰⁵. O altă circulară, publicată în aceeași zi, privea situația

⁹⁷ *Ibidem*, doc. 290, p. 429–430. După cum s-a consemnat într-un document din 9/21 ianuarie 1860, locuitorii din Codăești nu au întârziat să se plângă de „asupririle” proprietarului (*ibidem*, doc. 296, p. 439–440).

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 287, p. 427–428; doc. 288, p. 428.

⁹⁹ *Ibidem*, doc. 291, p. 431; doc. 303, p. 449–450.

¹⁰⁰ *Ibidem*, doc. 296, p. 437–439.

¹⁰¹ Despre politica guvernului moldovean față de supușii străini, vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 124–129; Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași, 1985, p. 87; Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice...*, p. 107, 133–138.

¹⁰² *MO* al Moldovei, 69, 18/30 iunie 1859, p. 1–2.

¹⁰³ „Tribuna română”, 13, 21 iunie/3 iulie 1859, p. 3–4; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 126.

¹⁰⁴ *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. IX, publicate de Dimitrie A. Sturdza și J. Skupiewski, București, 1901, doc. 2736, Place c. Walewski, 9/21 iunie 1859, p. 337–339; Marcel Emmerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, București, 1931, p. 80–81; Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 34–35. Actele moldovenesti privitoare la „cazul Peytavin” se găsesc la DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 1185/1859.

¹⁰⁵ *MO* al Moldovei, 79, 26 iulie/7 august 1859, p. 1.

personalului prefecturilor. Administratorilor li se ordona să renunțe la practica angajărilor și destituirilor ilegale de funcționari și să verifice dacă printre subordonații lor nu se aflau „unile dintre fețele acele, a căror drepturi politice sântu rădicate prin publicații oficiale, cum și dintre acie care ocupând mai înainte posturi ar fi fost depărtați din ele pentru dovidite nedistoinicii, mancuri sau abuzuri”¹⁰⁶. Ministrul a mai dat dispoziții privind distribuirea „Buletinului Oficial”¹⁰⁷ respectarea reglementărilor în vigoare pentru aplicarea amenzilor¹⁰⁸, sau nrecunoașterea tranzacțiilor imobiliare îndeplinite fără formalitățile legale¹⁰⁹. Numeroasele ordine și circulare emise de Catargiu probau atenția sa pentru detaliile practicii administrative cotidiene, dar și preocuparea de a-și legitima autoritatea în fața subordonaților și, mai ales, a domnului, a colegilor de cabinet și a opiniei publice.

În perioada aprilie–septembrie 1859, Ministerul de Interne moldovean a fost nevoit să organizeze, în câteva ținuturi, alegeri de deputați. Conform principiului adoptat de Adunarea Electivă-Legislativă, deputații numiți în funcții ale statului erau nevoiți să demisioneze, putând, totuși, să revină în Cameră, în cazul în care ar fi fost realeși. În consecință, mai mulți miniștri (inclusiv Lascăr Catargiu) și alți demnitari s-au prezentat, din nou, în fața electorilor. Catargiu nu a avut nici un fel de dificultăți, obținând, la 21 iunie/3 iulie, unanimitatea voturilor exprimate de alegătorii direcți din ținutul Covurlui (7)¹¹⁰. În aceeași zi, Nicolae Cănanău a fost reales deputat de Botoșani (cu 8 voturi din 12 exprimate)¹¹¹; cu o zi mai înainte, Alexandru Teriachiu câștigase, și el, scrutinul alegătorilor primari din Fălciu¹¹². Mai dificilă a fost alegerea deputatului marilor proprietari vasluieni¹¹³: fostul reprezentant, Iancu Sturdza, numit între timp membru al Comisiei Centrale de la Focșani, nu și-a mai depus candidatura. La 21 iunie/3 iulie, un Costache Sturdza (probabil fratele lui Iancu) și Grigore Cuza și-au împărțit în mod egal voturile (5/5)¹¹⁴. Alegerea s-a încheiat abia la 25 august/6 septembrie, cu victoria lui Cuza¹¹⁵. Probleme a pus și scrutinul electorilor direcți de la Ismail, programat pentru 10/22 iulie, dar anulat din pricina neprezentării alegătorilor. În urma unei noi alegeri (desfășurată tot la 25 august/6 septembrie), directorul Ministerului de Interne, Dimitrie Grigoriu, a fost declarat câștigător¹¹⁶. În sfârșit, la aceeași dată, Grigore Cuza a fost ales deputat al orașului Bacău, obținând cu un singur vot mai mult decât contracandidatul său, Dimitrie Cracte¹¹⁷, iar Costin Catargiu a primit unanimitatea sufragiilor marilor proprietari din districtul Tecuci (9)¹¹⁸. Scrutinele de la Fălciu, Bacău și Tecuci au trezit controverse care au grăbit, foarte probabil, „despărțirea” ministrului de Interne de cabinetul Manolache Costache Epureanu.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 69, 18/30 iunie 1859, p. 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 80, 30 iulie/11 august 1859, p. 3–4.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 93, 9/21 septembrie 1859, p. 1–2. Ordinul era semnat de directorul Ministerului de Interne, D. Grigoriu, dar avea la bază o rezoluție a lui Lascăr Catargiu din 25 august/6 septembrie (DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 505/1859, f. 1).

¹¹⁰ ANIC, colecția „Documente Moldovenești”, pachet 17, doc. 20; DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 59/1859, f. 312.

¹¹¹ DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 59/1859, f. 315.

¹¹² *Ibidem*, f. 313.

¹¹³ *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VIII, publicate de Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, București, 1900, doc. 2378, p. 104.

¹¹⁴ DJAN Iași, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru – Moldova, dosar 59/1859, f. 321.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 382.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 380.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 384.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 381. Locul fusese vacantat prin decesul lui Dimitrie Iamandi (*ibidem*, f. 296).

La 21 septembrie/3 octombrie, chiar în ziua citirii, la palatul administrativ din Iași, a firmanului prin care Cuza era învestit ca domn al Moldovei, Lascăr Catargiu a demisionat din funcție, fără a-și motiva public decizia; prim-ministrul a preluat (interimar) portofoliul „Internelor”¹¹⁹. Patru zile mai târziu, „Tribuna română” a publicat primele speculații privind cauzele retragerii lui Catargiu. Conform publicației ieșene, fostul ministru ar fi cerut ca firmanul să fie supus aprobării Adunării Elective-Legislativă. După refuzul unanim al colegilor săi de guvern, Catargiu și-ar fi prezentat demisia¹²⁰. Știrea a fost preluată și de „Steaua Dunării”, care a insinuat, în plus, că scopul propunerii ar fi fost respingerea de către deputați a firmanului, act politic ce ar fi permis majorității Camerei să „discrediteze” noul regim și să „paralizeze” reformele „sociale”¹²¹. Replica ministrului demisionar, publicată tot de „Tribuna română”, la 29 septembrie/11 octombrie, nu făcea decât să nuanțeze afirmațiile periodicului liberal. Omul politic afirma că solicitarea pe care le-o adresase colegilor săi privise nu firmanul imperial, ci protocolul încheiat de reprezentanții Porții și ai puterilor garante, la Paris, la 6 septembrie, prin care fuseseră stabilite condițiile recunoașterii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei și Valahiei¹²². În opinia sa, Adunarea trebuia să se pronunțe asupra menționatului act, „unul ce lovește în autonomia țării, recunoscută prin tratatul și convenția de Paris”¹²³.

Propunerea lui Catargiu denota (la prima vedere) o indiscutabilă lipsă de tact. Recunoașterea dublei alegeri a lui Alexandru Ioan I fusese dificilă și nu ar fi putut, probabil, deveni efectivă în absența unui context extern favorabil. Simpla punere în discuție de către guvern a protocolului din 6 septembrie în Adunarea Electivă-Legislativă ar fi fost primită cu nemulțumire în capitalele Europei și la Constantinopol. Un eventual vot de dezaprobare din partea Camerei moldovene ar fi avut consecințe și mai neplăcute, aducând prejudicii serioase de imagine nu doar „regimului” instituit în Principate după Convenția de la Paris, ci chiar grupului conservator din Adunarea de la Iași, care și-ar fi pierdut orice credibilitate externă. „Mutarea” politică indicată de ministru nu putea avea, așadar, nici un fel de efecte benefice pentru niciuna dintre grupările politice al Principatului, și nici măcar pentru inițiatorul său.

Solicitarea lui Lascăr Catargiu și retragerea sa intempestivă din cabinet sunt mai ușor de înțeles după analiza atitudinii și afirmațiilor sale ulterioare, dar și a contextului politic în care el a ales să părăsească guvernul. Politicianul nu a mai revenit asupra propunerii din septembrie 1859, în presă sau de pe băncile Adunării. Mai mult, la 8/20 februarie 1863, Catargiu a făcut, de la tribuna Camerei, o declarație din care reiese că motivele reale ale demisiei sale erau mai complexe decât o preocupare idealistă pentru „autonomia țării”. Încercând să explice eșecul încercării sale de a prelua conducerea guvernului, după moartea lui Barbu Catargiu (1862), omul politic spunea: „Am mai fost ministru dincolo de Milcov și m-am retras; și rezoanele retragerii mele era [sic!] destule ca la ori ce altă propunere să mă facă să refuz net”¹²⁴. Mai multe argumente fac ca afirmația lui Catargiu să apară verosimilă. Deciziile luate în calitate de ministru și însăși

¹¹⁹ *MO* al Moldovei, 99, 26 septembrie/8 octombrie 1859, p. 1.

¹²⁰ „Tribuna română”, 38, 25 septembrie/7 octombrie 1859, p. 1.

¹²¹ „Steaua Dunării”, 195, 28 septembrie/10 octombrie 1859, p. 1.

¹²² Pentru prevederile și semnificația protocolului, vezi Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 63; Gheorghe Cliveti, *România și puterile garante 1856–1878*, Iași, 1988, p. 59; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 238.

¹²³ „Tribuna română”, 39, 29 septembrie/11 octombrie 1859, p. 1.

¹²⁴ Supliment la „Monitorul Oficial al Principatelor Unite”, 53, ședința XXVI a Adunării Elective, 8/20 februarie 1863, p. 5.

prezența sa în guvernul condus de Manolache Costache Epureanu amenințau să îl izoleze de clasa politică a Principatelor. La 4/16 august, Comisia Centrală de la Focșani a luat în dezbateră un proiect de adresă către domn, prin care erau semnalate numeroase încălcări ale Convenției de la Paris de către membrii guvernelor de la Iași și București. Printre ele figurau înființarea direcției de statistică din capitala Moldovei și numirea delegaților Ministerului de Interne pe lângă comisiile „de recensământ”, ambele întreprinse fără acceptul puterii legislative¹²⁵. A doua zi (5/17 august), membrii Comisiei Centrale au adoptat în unanimitate proiectul¹²⁶. Acest vot transpartinic era, pentru Catargiu, mai mult decât îngrijorător. Dacă ministrul nu putea avea așteptări prea mari de la „progresiști” sau „moderați”, blamul implicit pe care îl primise din partea reprezentanților „drepte” (inclusiv a vechiului său prieten, Răducanu Rosetti, președintele Comisiei) semnala o îndepărtare de aliați firești, cărora Catargiu le datora, indirect, chiar prezența în guvern.

Relația ministrului de Interne cu ceilalți membri ai guvernului și cu apropiații lui Alexandru Ioan Cuza era, de asemenea, problematică. Unchiul domnului, Grigore Cuza, nu s-a dat în lături să critice, în paginile „Stelei Dunării”, cabinetul Manolache Costache Epureanu¹²⁷. La doar o zi după demisia lui Lascăr Catargiu, același ziar l-a acuzat pe fostul ministru de părtinire în alegerea de deputat desfășurată la Bacău, cu aproape o lună înainte, și câștigată de Cuza. Periodicul a reprodus o depeșă adresată de Catargiu, înaintea scrutinului, prefectului local (nimeni altul decât ruda sa, Alexandru Catargiu), având următorul conținut: „La depeșa no. 10100 și 10092 să răspunde că se lasă a chibzui cum va socoti mai bine, *ferindu-se de oamenii care vor răsturnare* [subl. aut.]”. Conform periodicului ieșean, ultima parte a frazei ar fi fost o referire directă la Grigore Cuza. Articolul mai conținea nu prea subtile învinuiri de nepotism: fostul demnitar ar fi susținut, afirma redactorul, alegerea ca deputat de Tecuci a bătrânului separatist Costin Catargiu¹²⁸. De aceeași natură (și gravitate) era o acuzație răspândită de același jurnal, în numărul din 28 septembrie/10 octombrie: ministrul demisionar ar fi încercat să impună candidatura fratelui său, Alexandru, la alegerea de deputat din Fălciu¹²⁹. Presupusul candidat era un apropiat al caimacamului Nicolae Vogoride. El demisionase din post la începutul „căimăcămiei de trei” și fusese condamnat de o comisie militară la o lună de arest în cazarmă, pentru „insolență” arătată, cu acest prilej, față de noii conducători ai Moldovei. Mai mult, implicarea lui Lascăr Catargiu în operațiunile electorale, de partea fratelui său, presupunea că el și-ar fi combătut unul dintre colegii de cabinet – pe Alexandru Teriachiu, candidat în același colegiu, care a fost, în cele din urmă, ales.

Catargiu nu a răspuns decât reproșurilor legate de scrutinul de la Bacău. El a afirmat că redactorii „Stelei Dunării” scosese instrucțiunile sale din contextul în care fuseseră trimise și a declarat, destul de stângaci: „Eară pentru ferire de oameni care vor răsturnare, cunoașteți că aceasta au fost, este și va fi principul și deviza mea; pentru că eu cred și sper la organizare rațională în țara noastră, iară nu prin răsturnare care nu poate fi decât în dezavantajul țarei”¹³⁰. Este imposibil de stabilit dacă acuzațiile cotidianului liberal erau conforme cu realitatea. Este totuși sigur că, deși au fost făcute

¹²⁵ „Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite”, sesiunea I, 1859–1860, Focșani, anexa II la protocolul XXXVII, ședința din 4/16 august 1859, p. 5–6.

¹²⁶ *Ibidem*, protocolul XXXVIII, ședința din 5/17 august 1859, p. 16.

¹²⁷ „Steaua Dunării”, 140, 10/22 iulie 1859, p. 550–551.

¹²⁸ *Ibidem*, 191, 22 septembrie/4 octombrie 1859, p. 1.

¹²⁹ *Ibidem*, 195, 28 septembrie/10 octombrie 1859, p. 2.

¹³⁰ *Ibidem*, 197, 30 septembrie/12 octombrie 1859, p. 3.

publice abia după retragerea lui Catargiu din guvern, ele circulau de mai demult în lumea politică moldoveană, erodând, inevitabil, poziția celui vizat.

Faptele citate mai sus lasă a se înțelege că motivul real al demisiei ministrului de Interne era de natură politică. Rămânând în guvern, el risca să piardă sprijinul unor vechi aliați, fără a câștiga în schimb încrederea domnului sau a apropiaților acestuia. Votul Comisiei Centrale pune, oricum, serios la îndoială perspectivele de supraviețuire ale cabinetului, după deschiderea Camerei. Prevederile protocolului din 6 septembrie 1859 constituiseră, se pare, doar un pretext avantajos din punct de vedere politic pentru justificarea retragerii ministrului. Catargiu ieșea astfel dintr-o situație dificilă, justificându-și gestul pragmatic printr-o preocupare idealistă pentru „cauza națională”.

Lascăr Catargiu a devenit ministru de Interne în contextul încercării lui Alexandru Ioan Cuza de a găsi o variantă de compromis între guvernarea „personală” (cabinete minoritare formate din apropiați ai domnului) și guvernarea parlamentară, reprezentativă. El s-a confruntat, pe parcursul exercitării funcției, cu mari probleme de personal, care au făcut ca inițiativele sale să nu poată fi executate cu maximă rapiditate și eficiență. Sub aspect instituțional, Catargiu și-a legat numele de înființarea direcției de statistică de la Iași. Instituția a avut (din motive politice) o funcționare efemeră, iar catagrafia, a cărei realizare a coordonat-o imediat după fondarea sa, a avut o desfășurare greoaie și nu lipsită de erori. Alte inițiative ale ministrului (încercarea de a opri perceperea taxelor ilegale de către proprietarii târgurilor sau târgușoarelor, unele măsuri privitoare la supușii străini) au întâlnit rezistență din partea celor vizati, având un efect practic limitat sau producând dificultăți politice unui guvern a cărui poziție era, oricum, destul de șubredă. Demisia lui Catargiu, după mai puțin de cinci luni petrecute pe banca ministerială, a fost, după toate aparențele, rezultatul unor calcule politice. Ministrul s-a retras, folosind un pretext „patriotic”, pentru a nu risca să piardă sprijinul colegilor săi „conservatori”, vizibil nemulțumiți de politicile cabinetului Manolache Costache Epureanu. Pentru tot restul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, Lascăr Catargiu nu a mai ocupat nicio funcție ministerială; colaboratorul timpuriu al domnului i-a devenit, treptat, unul dintre cei mai redutabili adversari.

A CONSERVATIVE IN AN AGE OF TRANSIENCE:
LASCĂR CATARGIU – MINISTER OF THE INTERIOR IN MOLDAVIA
(APRIL 27 – SEPTEMBER 21, 1859)
(Summary)

Keywords: conservative, minister, prince, statistics bureau, elections.

Lascăr Catargiu was the only conservative in the cabinet Manolache Costache Epureanu, the third Moldavian government of Alexandru Ioan Cuza. He was nominated as minister of the Interior (a position usually reserved to the prime minister) because of his influence on the parliamentary majority. Like his predecessors, Vasile Sturdza and Ion Ghica, Costache Epureanu led a minority government, and could not survive without making concessions to the conservative group, the most important in the Elective-Legislative Assembly. As minister, Catargiu played a significant role in the establishment of the Moldavian statistics bureau and in the organization of the 1859 census. He also elaborated a project of reorganization of the Moldavian gendarmerie, which was approved by the cabinet and by the Prince Cuza, but was never enforced because of the political instability in the country. Lascăr Catargiu left the cabinet on September 21, 1859; his resignation was motivated by the weakening of his position among the Moldavian conservatives, displeased with the policies of the government Costache Epureanu, and by the deterioration of his relationship with other members of the cabinet and with the entourage of the Prince. Catargiu did not hold another ministerial position until after the fall of Alexandru Ioan Cuza, in 1866.

DANIELA BALAN*

ALEXANDRU MARGHILOMAN – DISCURS ȘI PRACTICĂ POLITICĂ LA FINAL DE SECOL XIX

„Podoabă” a tribunei parlamentare

Descendent al unei familii de răzeși buzoieni, recent îmbogățită, Alexandru Marghiloman (1854–1925) avea să se afirme ca una dintre personalitățile politice importante ale României de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor. După studii de Drept și Științe politice la Paris, a revenit în țară, ocupând, pentru scurtă vreme, funcții în domeniul justiției. Întâlnirea cu P. P. Carp avea să-i marcheze destinul și să-l propulseze în arena politică, integrându-se grupării junimiste. Din 1884, anul în care a fost ales deputat din partea Colegiului I Buzău, fieful său electoral, va fi nelipsit de la tribuna Parlamentului vreme de aproape 40 de ani.

Mare specialist în domeniul juridic – avea doctoratul în Drept, obținut la Sorbona –, a contribuit la îmbunătățirea legislației din epoca modernă, fiind un atent examinator al tuturor proiectelor propuse spre dezbateră Camerelor. Intelligent, informat, pragmatic și serios, începe să-și facă loc în primul eșalon al politicii, asumându-și întâia funcție ministerială la doar 34 de ani, ocupând portofoliul Justiției în guvernul junimist condus de Theodor Rosetti. Trece apoi la Lucrări Publice, la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, la Afaceri Străine, Interne și Finanțe, nelipsind de pe scena guvernamentală a țării atâta vreme cât conservatorii sunt la cârmă. De numele lui se leagă introducerea inamovibilității în magistratură, înființarea judecătoriilor de pace în mediul rural, îmbunătățirea codurilor comercial și penal, dar și începerea unor lucrări publice de anvergură, precum Podul de la Cernavodă sau Palatul de Justiție din București, răscumpărarea unor linii de cale ferată de la societățile străine sau contractarea unor împrumuturi avantajoase pentru România. De asemenea, s-a dovedit a fi același bun organizator și în cadrul partidului său, un mare elector, un om care a știut să se folosească de abilitățile, relațiile și averea sa, pentru ca formațiunea politică din care făcea parte să se dezvolte armonios. Tocmai de aceea, era discipolul preferat al lui P. P. Carp, care îl considera persoana cea mai potrivită să-i ia locul, susținându-l în fața unor concurenți redutabili, precum Take Ionescu sau Nicolae Filipescu.

„O podoabă a vieții noastre politice”. Așa l-a caracterizat Nicolae Iorga pe Alexandru Marghiloman, în necrologul scris la moartea sa¹. De la tribuna Parlamentului, s-a afirmat ca unul dintre marii oratori ai României moderne, într-o vreme în care asemenea talente nu lipseau de pe scena politică. Elocința sa a fost apreciată, deopotrivă de

* Doctor în istorie, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Vezi „Neamul românesc”, anul XVII, 13 mai 1925.

partizani și de opozanți. „Elegant prin excelență”, vorbea „într-o formă impecabilă, clar și cinstit”, păstrând neconținut „o perfectă amabilitate franceză” și rămânând „desăvârșit gentleman chiar când spune cele mai usturătoare adevăruri, încât nu te poți supăra pe cuvântările lui, sau cel puțin, în ripostă, adversarul caută – fie chiar cu stângăcia caricaturii – să păstreze aceeași urbanitate de parlamentarism englez”². Asemenea unor oratori de talia unor Al. Lahovary, Titu Maiorescu, B. Delavrancea sau Take Ionescu, omul politic se impune prin „arta de a expune o chestiune, de a motiva o atitudine”³, prin spiritul de analiză remarcabil. Captivează cu ușurință auditoriul grație frazei impecabile, parcă „turnată în bronz”⁴, prezentării îngrijite, clarității ideilor puse în discuție. Expunerile sale sunt atât de simple încât sunt înțelese „de orice om cu bun simț”, iar argumentele atât de tenace susținute, că soluțiile se impun ca „adevăruri elementare”, se copiază de adversari și „au darul să inspire maselor o încredere atât de absolută în cinstea desăvârșită, în înalta garanție morală a vorbitorului, încât ai siguranța deplină a putinței de înfăptuire, prin acel om, a dorințelor de bine ale unei țări”⁵.

Făcând o analiză a calităților pe care trebuie să le aibă un bun orator, profesorul Ion Petrovici⁶ se folosește de modelele oferite de politicienii epocii sale. Astfel, îi pune în oglindă pe doi dintre liderii conservatori: Alexandru Marghiloman și Take Ionescu, considerându-i „reprezentanții de rasă ai elocvenței românești”⁷, ale căror discursuri dau măsura talentului lor. Arta improvizației și spontaneitatea replicii date adversarului – considerate de autor atributele esențiale ale unui *debater* parlamentar – erau bine însușite de ambii politicieni. Chiar dacă Take Ionescu le stăpânea cu mai multă măiestrie și Marghiloman le poseda „în mare grad”, răspunzând instantaneu și înlăturând elegant diverse piedici neprevăzute, ceea ce îi făcea „vorbitori eminente, larg utilizabili în momentele critice, când alți oratori, poate mai vibranți și mai sguđuitori, dar mișcându-se mai agale, nu puteau fi trimiși la locurile primejdioase unde dușmanul dădea lovitura pe neașteptate”⁸.

De asemenea, cei doi lideri aveau în comun dibăcia de a lăsa în umbră lucrurile care nu le erau favorabile, fără ca aceasta să se simtă de către auditoriu, dar și capacitatea de a-și articula discursul în jurul mai multor idei, digresiunile lor nealterând unitatea temei centrale. În opoziție, sunt prezentate, pe de o parte, tipul de discurs maioreșcian, care reducea magistrala sa la cuvântare la dezvoltarea nedeviată a unui singur fir călăuzitor, iar pe de alta, cel impregnat de lirism, specific lui B. Delavrancea sau Al. Lahovary și, de aceea, negustat de toți ascultătorii.

Dincolo de asemănări, I. Petrovici întrevede și diferențe între cei doi oratori analizați. În primul rând, remarcă popularitatea mai mare de care se bucură liderul conservatorilor democrați, al cărui discurs este aseasonat, pe alocuri, cu expresii mai familiare, „dacă nu chiar plebee”, având o frază „mai senzuală”⁹, spre deosebire de Marghiloman, care păstrează mai multă distincție. Apoi, la Take Ionescu, susține autorul nostru, se simte mai mult „căutarea efectului” decât la politicianul junimist, care nu înțelegea să se

² Henri Stahl, *Schițe parlamentare*, București, Editura Națională S. Ciornei, p. 35.

³ I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, partea a II-a (1917–1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 98.

⁴ Henri Stahl, *op. cit.*, p. 75.

⁵ *Ibidem*, p. 75–77.

⁶ Ion Petrovici, *Figuri dispărute*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937, p. 106–114.

⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁸ *Ibidem*, p. 108.

⁹ *Ibidem*, p. 109.

abată de la o anumită ținută, rămânând „elegant în formă, ca totdeauna”¹⁰. Pentru a nuanța mai bine arta celor doi oratori, profesorul Petrovici simte nevoia să facă trimitere la sfera muzicii, comparându-l pe Marghiloman cu un violonist, iar pe Take Ionescu cu un pianist. În timp ce primul, precizează naratorul, deși un virtuoz care îi încânta pe cunosători, își mărginea sfera de influență la „limitele fatale ale acestui instrument”, cel de-al doilea dispunea de posibilități mai mari de execuție, răsuna mai tare, dar „instrumentul lui se sustrăgea fineților viorii și uneori cădea victima unui inevitabil aer de banalitate, cu atât mai mult cu cât temperamentul lui Take Ionescu îi îngăduia ca după o execuție de rapsodie înaltă să facă pe tapeurul de bal popular”¹¹.

Chiar dacă nu se bucura de simpatia tuturor contemporanilor, unii acuzându-l că „expune faptele ca la tribunal”, limitându-se la o „cultură de avocat”¹², nimeni nu-i putea nega lui Marghiloman inteligența, replica promptă și ascuțită, farmecul expunerii și consecvența convingerilor sale conservatoare. Toate aceste calități i-au dat posibilitatea de a străluci la tribuna Parlamentului, de la care a fost nelipsit vreme de aproape patru decenii – din 1884 până în 1922 – și de a juca un rol important în cadrul partidului său și în politica românească.

Intelligent, informat, pragmatic, serios, aflat în primul eșalon al politicii, făcând parte din elita conservatoare și asumându-și funcții ministeriale în diverse cabinete, opera sa politică se suprapune peste aceea a perioadei în care a activat în Adunarea Deputaților sau a deținut diverse portofolii în guvern. Numeroasele intervenții de la tribuna Camerei susțin cele afirmate mai sus. Există un volum imens de documente și informații, a căror prelucrare și utilizare necesită un efort pe termen lung. Iată de ce vom stăruii asupra perioadelor în care Marghiloman a deținut și posturi ministeriale, în timpul guvernărilor conservatoare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor. Ministeriatele sale din anii 1888–1895, 1900–1901 și de după 1910 reprezintă perioade de intensă activitate politică, asupra cărora vom insista în cuprinsul paginilor de mai jos. Ne propunem să verificăm dacă ideile omului politic au putut fi puse în practică, găsindu-și ecoul, utilitatea, finalitatea în îndelungata sa activitate parlamentară și ministerială.

Orice analiză a perioadei cuprinsă între Independență și Primul Război Mondial va fi dominată de problematica modernizării, care revenea, cu împlinirile și limitele sale, elitei politice românești. Partidele sunt cele în jurul cărora gravita activitatea de administrare a țării, strategiile lor dirijând procesul de modernizare, chiar dacă aveau orientări diferite privind căile și ritmul de înfăptuire al acestuia. Un rol deosebit de important a avut și regele Carol I, care a asigurat stabilitatea și echilibrul politic necesar, în ciuda faptului că și-a depășit funcția de arbitru, determinând schimbări care nu erau întotdeauna concordante cu stările de fapt.

Perioada de debut a lui Alexandru Marghiloman în viața politică a țării coincide cu aceea a îndelungatei guvernări liberale, sub conducerea lui Ion C. Brătianu. După rezolvarea unor probleme stringente precum proclamarea Regatului României, chestiunea Dunării, revizuirea Constituției, respectiv a legii electorale, crearea Domeniului Coroanei, măsuri ce vizau creșterea prestigiului internațional al țării, cei aflați la cârmă își îndreaptă preocupările, în perioada anilor 1884–1888, cu predilecție spre sectorul economic. În acest sens, se denunță Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875,

¹⁰ Conform aprecierii lui N. Iorga din „Neamul românesc”, anul V, nr. 26, 26 februarie 1910, p. 417.

¹¹ Ion Petrovici, *op. cit.*, p. 110.

¹² George Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, vol. I, *Portrete parlamentare*, București, Tipografia „Lupta”, 1892, p. 82.

care devenise apăsătoare pentru întreprinzătorii români din cauza tarifelor vamale prea mari, se iau măsuri de încurajare a industriei naționale, a agriculturii, în domeniul învățământului, armatei și administrației comunale, printr-o serie de proiecte menite să impulsioneze economia statului.

Cu toate acestea, rândul potrivnicilor lui I. C. Brătianu continuă să crească. Prea îndelunga sa guvernare culege roadele oboselii. Mulți dintre colaboratori îl părăsesc, îngroșând rândurile opoziției: fratele său, Dumitru, toți rosettiștii, bătrânii liberali moldoveni. Tinerii atrași de el în 1884, între care și Alexandru Marghiloman, se arată din ce în ce mai nemulțumiți. Acesta din urmă reclamă în primul său discurs¹³ de la tribuna Parlamentului că, deși li s-a pus în vedere faptul că se contează pe sprijinul „altoaelor noi de pe vechiul arbore al partidului” în opera de consolidare și dezvoltare a statului, cerându-li-se „muncă și corectitudine politică”, puține dintre promisiunile și idealurile angajate s-au realizat. Chiar dacă, din lipsă de experiență, nu își arogă dreptul de a lua hotărâri privitoare la politica externă a țării sau la cea financiară, proaspeții deputați sperau să fie coopțați fie și numai în acțiunea de reformare a administrației și justiției. Întrebările puse de Marghiloman liberalilor – „Cari sunt legile organice, generale la care să fi conlucrat, la cari să fi pus mâna? Ce s-a îndeplinit din programul nostru?” – exprimă atât nemulțumirea față de lentoarea și tergiversările bătrânilor guvernanți, cât și teama că s-a abandonat crezul lor politic. Pentru tânărul specialist în Drept, constituirea unei magistraturi inamovibile era o chestiune de primă importanță, prezentă, de altfel, și în programul „Era Nouă” expus de P. P. Carp în discursurile lui din luna martie 1881, în cadrul forului legislativ. Argumentele aduse de Marghiloman pentru o reformă în justiție sunt solide și bine punctate în cuvântarea pe care o susține – de la starea proastă a localurilor judecătorești, personalul insuficient, salariile mici, lipsa de stabilitate a magistraților, la dificultatea înaintării în funcție – dovedind că este un bun cunoscător al domeniului. Primește aprecierea și aplauzele auditoriului, dar o lege judecătorească nu va fi pe ordinea de lucru a guvernului.

Brătianu a încercat să neutralizeze puternica împotrivire cu care se confrunta, încercând să și-i apropie pe junimiști. Aceștia se vor exprima în Parlament ca o grupare autonomă, făcând guvernului liberal o „opoziție leală”¹⁴, criticată în termeni duri de cei aflați de cealaltă parte a baricadei ca exemplu de oportunism și inconsecvență politică¹⁵. De ce au procedat așa și nu și-au strâns rândurile alături de „opoziția unită”? Dincolo de interesul politic evident, explicația se găsește în modul în care concepeau politica externă a țării, alături de Puterile Centrale, garantele independenței României în fața expansionismului rusesc. De altfel, P. P. Carp reprezentase bucurios guvernul Brătianu la Viena, în vederea rezolvării chestiunii Dunării, căci era, în fapt, reprezentantul propriilor sale păreri¹⁶.

Alexandru Marghiloman, aflat mereu în preajma lui P. P. Carp și Titu Maiorescu, participa la întrunirile politice care se țineau în casele lor¹⁷, fiind implicat activ în toate frământările, tratativele și străduințele pentru asigurarea unui viitor grupării junimiste și,

¹³ Alexandru Marghiloman, *Discursuri politice*, vol. I (1885–1895), publicate de Cercul de Studii al Partidului Conservator, București, 1916, p. 3–4: discursul din ședința Camerei Deputaților din 30 noiembrie 1885.

¹⁴ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 56.

¹⁵ Ziarul „Timpul” folosea expresia de „prostituție” (nr. 120 din 2 iunie 1883).

¹⁶ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 58.

¹⁷ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881–1886), publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Editura Librăriei Socer & Co., f.a., p. 265, 277, 321, 322, 334, 357 ș.a.

mai ales, a punerii în practică a programului său politic. Intrat în Parlament, tânărul deputat urmează în sesiunea parlamentară dintre anii 1884–1885 atitudinea mentorilor săi, practicând o opoziție leală. Majoritatea intervențiilor pe care le are Alexandru Marghiloman în Parlament în primele două sesiuni se referă, cu precădere, la sfera legislativă, dovedindu-se un foarte atent și avizat observator al proiectelor de legi ce urmau a fi puse în discuție și apoi votate. Astfel, atunci când se dezbate căile privind admisibilitatea în funcțiile administrative, el recomandă ca doar militarii de rang superior aflați în retragere sau demisionați să poată fi numiți prefecți, pe motivul că trebuie să se lase carierei administrative „cercul ei”¹⁸, adică o independență reală.

De asemenea, face numeroase precizări cu privire la modificarea unor articole din legea timbrului¹⁹ și propune publicarea unei colecții oficiale în care să se regăsească toate dispozițiile rătăcite, votate de la 1881 încoace, pentru ușurarea muncii judecătorilor și împicinișilor. Și în ceea ce privește organizarea justiției în Dobrogea, sugestiile tânărului politician menite a aduce îmbunătățiri proiectului de lege sunt acceptate cu ușurință, fiindu-i recunoscută priceperea în domeniul dreptului. Dar cel mai frumos discurs al lui Marghiloman din anul 1886 este cel ținut în ultima ședință a sesiunii legislative, cu prilejul punerii în discuție a proiectului unui nou Cod de comerț. Tânărul politician își începe alocuțiunea²⁰ cu o critică dură adresată propunătorilor, care căpătaseră obiceiul să treacă legi importante pentru țară la finalul unei sesiuni parlamentare, profitând de „momentul psihologic” favorabil. El afirmă că greutățile întâmpinate în practica noastră judecătorească se datorează în mare măsură acestei deprinderi de a lucra cu legi făcute cu „precipitațiune”, fără a fi serios supuse dezbaterii publice. Tributar ideilor junimiste, dar și pregătirii sale temeinice în sfera dreptului, face o analiză competentă a cadrului juridic românesc, marcat de numeroase dificultăți și lipsuri. Unele dintre ele derivă din faptul că „în loc să facem încet și pas cu pas legi practice și concordante în diferitele lor dispozițiuni, am luat în pripă legi streine, le-am ciontit sau le-am tradus rău, astfel că la fiecare cotitură vezi un articol care anulează pe precedentul său”²¹. Așadar, recomandă cu insistență ca obiceiul de a improviza în materie legislativă să fie abandonat, pentru a da temeinicie și claritate operei de înnoire în domeniu.

Activitatea guvernului, ca și cea a Parlamentului au fost mai puțin productive între anii 1886 și 1888, din cauza tensiunilor din ce în ce mai pronunțate între guvern și opoziție. Motivând practicarea de către regimul I. C. Brătianu a unui „absolutism degheizat sub formă constituțională”²², junimiștii hotărăsc și ei alăturarea de cealaltă parte a baricadei politice. De fapt, ei sunt nemulțumiți că alianța pe care au făcut-o cu liberalii nu s-a concretizat într-o participare la guvernare. În consecință, în cadrul discuției răspunsului la adresa din decembrie 1885, sub pretextul respingerii a două amendamente propuse de ei, votează contra proiectului guvernului. Atât Titu Maiorescu, cât și P. P. Carp²³ arată în discursurile lor că sprijină politica externă a conducerii liberale, dar o atacă pe cea internă. Marea nemulțumire ar fi fost provocată de corupția din sânul partidului, întreținută de guvern, măsurile financiare, în special sporirea agioului, nesiguranța relațiilor comerciale cu străinătatea etc.

¹⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 14–16: discursul din ședința Camerei Deputaților din 18 ianuarie 1886.

¹⁹ *Ibidem*, p. 17–23: discursul din ședința Camerei Deputaților din 31 ianuarie 1886.

²⁰ *Ibidem*, p. 74–87: discursul din ședința Camerei Deputaților din 13 iunie 1886.

²¹ *Ibidem*, p. 77–78.

²² *Precedentele constituționale create de ministerul Brătianu*, II, în „România liberă”, anul IX, nr. 2502, 28 noiembrie 1885.

²³ P. P. Carp, *Discursuri*, vol. I, 1868–1888, București, Editura Ziarului „Universul”, 1907, p. 380, 388.

Anul 1886 marchează începutul reluării contactelor cu Opoziția Unită. Aceasta era alcătuită din elementele dizidente liberale și fracțiunile conservatoare care solicitau înlăturarea omnipotenței lui I. C. Brătianu, suprimarea intervenției în alegeri și a regelui în luptele dintre partidele politice, libertatea presei și a întrunirilor²⁴. Take Ionescu susține că, „timp de doi ani cât a ținut opozițiunea noastră”, multe dintre tratative se duc la Marghiloman acasă, unde, împreună cu C. C. Arion, Al. Djuvara, N. Fleva, „ne întâlneam ca să calculăm tactica noastră parlamentară”²⁵. Dacă legătura cu tinerii juriști o ține proaspătul junimist, omul care face apropierea de bătrânii conservatori este Al. Lahovary. Acesta le propune lui Titu Maiorescu și P. P. Carp să participe la alegerile comunale din noiembrie 1886 pe listele Opoziției. Aceștia refuză, dar își intensifică discursurile din Parlament, atacând direct guvernul și reafirmând propriul program, inclusiv apartenența la Partidul Conservator²⁶.

În sesiunea 1886–1887, Alexandru Marghiloman intervine de cinci ori în dezbaterile Camerei Deputaților pentru a propune diferite amendamente noului Cod de comerț, pentru a se pronunța cu privire la proiectul privind perceperea veniturilor comunei București sau la cel referitor la chemarea sub drapel a milițiilor, ocazii de a-și declara afilierea la gruparea minoritară din Parlament. De pe această poziție, el critică din nou modalitatea în care guvernul întocmesc legile, „în tăcerea cabinetului”²⁷, fără o cercetare amănunțită în cadrul forului legislativ al țării sau chiar în scop politic. Nu se mărginește însă doar la a face observații, propunând diverse soluții pentru îmbunătățirea sistemului.

În tot acest interval, Opoziția Unită se manifestă din ce în ce mai violent în Parlament, întreținând – în presă, pe stradă, la întrunirile publice – agitații continue, îndemnând mulțimea la nesupunere față de legi, la nesocotirea autorităților, la disprețul justiției. Scandalul care a zguduit cel mai mult ședințele forului legislativ, ocupând pagini întregi în jurnale la finele anului 1887, este provocat de generalul Angheliescu, ministru de Război în cabinetul I. C. Brătianu, acuzat de gestionarea proastă a banilor pentru înarmarea țării, contracte și concesiuni „dănuoase pentru Stat”²⁸. Prim-ministrul se vede obligat să înființeze o comisie de anchetă în care va fi propus ca membru și Marghiloman. Însă el își dă demisia din aceasta, în mod public, chiar a doua zi, în cadrul ședinței Camerei Deputaților din 7 decembrie 1887, unde, în aplauzele opoziției, motivează gestul prin faptul că autoritățile, înființând o comisie „fără putere de a asculta martori sau de a scotoci complexul de fapte și complicitate de interese”, ci doar pentru a analiza dosare, nu voiau decât „să lase vâlul discret al uitării asupra acestei triste afaceri”²⁹. Valul de interpelări și acuzații care urmează îl va determina pe Brătianu să dizolve Adunarea, la 19 decembrie, sperând că în acest fel va scăpa ușor de deputații „care-l plictisiseră mai mult și astfel va putea guverna încă patru ani”³⁰.

Nemulțumirile față de cârmuitori încep să capete și o direcție antiregală. Carol I este acuzat că îl protejează pe șeful liberalilor, prin menținerea sa atât de îndelungată la putere. Ziarele cele mai pline de injurii la adresa suveranului sunt: „Lupta” – unde G. Panu

²⁴ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, coord. Paraschiva Căncea, Mircea Iosa și Apostol Stan, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 271–272.

²⁵ DAD, sesiunea ordinară prelungită 1892–1893, nr. 45, 17 februarie 1893, p. 584.

²⁶ Vezi P. P. Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 419.

²⁷ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 96–103 (pentru citatul nostru p. 103): discursul din ședința Camerei Deputaților din 20 decembrie 1886.

²⁸ *Ibidem*, p. 112.

²⁹ *Ibidem*, p. 112.

³⁰ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată. 1885–1901*, vol. II, București, Editura Ziarului „Universul”, 1928, p. 51.

publică vestitul articol *Omul periculos* – și „Epoca”, în care importanți oameni politici (L. Catargiu, D. Brătianu, G. Vernescu, gen. Florescu, Al. Lahovary, C. Boerescu, N. Fleva, P. Grădișteanu, Gh. Palladi) semnează un manifest, amenințând că „poporul român blând și lung îndurător” va arunca răspunderea asupra celui ce poartă coroana, dacă va lăsa organizarea alegerilor pe mâna lui Brătianu³¹. Cum campania electorală fusese îndârjită, opoziția dorește să obțină de la rege asigurarea că va monitoriza organizarea scrutinului, pentru a nu se produce derapaje. Suveranul răspunde evaziv, „sentinela regală veghează de formă”³², iar alegerile din 23–25 ianuarie 1888, în virtutea unei practici binecunoscute, sunt câștigate în mod zdrobitor de liberalii guvernamentali.

Cu toate acestea, liderii protestatarilor, inclusiv Alexandru Marghiloman, sunt aleși, ceea ce însemna, în limbajul epocii, „un mare succes moral” și „căderea sigură a guvernului”³³. Reușind să trimită în Camera Deputaților 54 de mandatar, Opoziția Unită se conturează ca o minoritate parlamentară puternică, ceea ce va determina pe liberali, în baza unor acuzații neîntemeiate, să încerce invalidarea mai multor alegeri în care izbutiseră adversarii lor politici. În atmosfera de încordare produsă de această acțiune, Alexandru Marghiloman, ales din partea Colegiului I de deputați din Buzău, rostește la 13 februarie un discurs foarte bine primit de opoziție, în care – „în numele onoarei moravurilor politice din România”³⁴ – critică acțiunea guvernamentală. Succesul nu întârzie să apară; în cele din urmă, toți opoziții sunt validați.

Surescitarea din Parlament mai este întreținută de alți doi factori: atmosfera îmbibată de corupție, creată de afacerile Anghelescu și Maican, precum și diversele combinații ministeriale pe care I. C. Brătianu le propune, în încercarea sa de a rămâne la putere. Prim-ministrul lansează ideea formării unui cabinet condus de prințul Dimitrie Ghica, în care să intre P. P. Carp, Maiorescu, Rosetti și Marghiloman, din gruparea junimistă; Sturdza și Pherekyde, din cabinetul Brătianu; în afară de aceștia, urmau să fie incluși în noua formulă Menelas Ghermani și Alexandru Știrbei. Carp acceptă, cu condiția de a se face o reformare socială și financiară a țării în baza programului său de guvernare. Cum Brătianu și majoritatea liberală nu primesc, înțelegerea cade³⁵. Este o manevră efectuată pentru a câștiga timp. În realitate, liberalii urmăreau doar divizarea opoziției și prelungirea guvernării lor, așa cum se va vedea, de altfel, în ședința Camerei Deputaților din 27 februarie 1888. Atunci, Mihail Pherekyde citește lista noilor miniștri, în fruntea cărora se afla nimeni altul decât I. C. Brătianu.

Presiunile făcute de „opoziția unită” – caracterizată de un sagace memorialist ca o formație tipic românească, în care totul era negativ și nimic pozitiv: „să răstoarne, bine, dar ce să puie în loc”³⁶ – pentru demiterea cabinetului liberal aveau să se accentueze. Pe 13 martie 1888, ea a organizat o întrunire la „Orfeu”, unde s-a adoptat o moțiune prin care i s-a cerut regelui, pe un ton imperativ, să demită cabinetul „vizirului”³⁷. Lupta politică se îndârjește în Parlament, în presă, pe stradă. Urmând linia lui P. P. Carp, care acuză violența antidinasticismului promovat de protestatari, Alexandru Marghiloman nu

³¹ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 86.

³² Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 53.

³³ *Ibidem*, p. 54.

³⁴ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 126.

³⁵ C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, Editura Ziarului „Universul”, 1936, p. 361–362.

³⁶ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I, partea I, *Până la 1888*, ediție și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 154.

³⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 266.

este printre semnatarii manifestului adresat țării la începutul lunii martie 1888. Faptul demonstrează că tânărul politician se sfiește să-și contrarieze șeful, deși numeroși junimiști îl părăsiseră (unii trecând la liberali – N. Gane și Bossy, alții la Opoziția Unită – frații Negruzzi, V. Pogor, D. Rosetti, I. Diamandi)³⁸. Însă atunci când sunt puse la cale manifestații ale populației, care umple curtea Palatului Regal și Calea Victoriei, cerând demiterea guvernului, când au loc ciocniri ce se soldează cu vărsare de sânge, când N. Fleva intră vijelios în Camera Deputaților strigând că poporul este măcelărit, Marghiloman se ridică și declară că locul lui nu mai este acolo, îndemnând minoritatea să iasă în stradă³⁹. De această dată, se alătură celor 52 de deputați ai opoziției, care adresează un manifest cetățenilor, la data de 15 martie, în care acuză guvernul de violențele comise. P. P. Carp nu semnează nici acum; drept urmare, gestul tânărului său protejat este interpretat ca o îndepărtare de politica mentorului său.

Deși agresiunile continuă în stradă și în zilele următoare, în Camera Deputaților ședințele sunt mai liniștite, întrucât opoziția primise deja asigurarea regelui că va schimba guvernul. Liderul grupării junimiste ține, la 16 martie 1888, discursul unui om „sigur că a doua zi va veni la putere”⁴⁰. În același timp, nu poate să nu remarce izolarea în care se află datorită neparticipării sale la acțiunile adversarilor regimului liberal. Singurul care l-a întrerupt pe Carp, spunându-i: „Sunt și eu cu dumneata!”⁴¹, a fost Alexandru Marghiloman. Momentul este considerat de unii dintre contemporani ca fiind punctul de plecare în cariera politică a tânărului junimist. Legătura celor doi avea să rămână foarte puternică până în preajma războaielor balcanice. Plenipotențiarul Franței la București, contele Louis Jules d’Aubigny, într-o telegramă adresată Ministerului Afacerilor Străine de la Paris, în data de 30 aprilie 1896, îl numea pe Marghiloman „prietenu și confidentul d-lui Carp”⁴².

Schimbare de macaz politic: activitatea lui Alexandru Marghiloman în perioada cabinetelor junimiste

Regele era conștient că Ion C. Brătianu, deși avusese o guvernare productivă și reciproc avantajoasă, trebuia să cedeze puterea. Dar semnele de nemulțumire venite din partea Berlinului și Vienei, care-l considerau pe șeful liberalilor exponentul orientării germane în politica externă, l-au făcut să-și amâne hotărârea. Soluția pe care o găsește Carol I pentru temperarea aliaților săi este chemarea la guvernare a junimiștilor, ale căror concepții erau binecunoscute de Centrali. Nu întâmplător, P. P. Carp a fost desemnat titular al Afacerilor Străine. Mai mult decât atât, regele considera Opoziția vinovată de toate dezordinile din țară, solicitând la cârma țării „oameni devotați”⁴³ precum Theodor Rosetti, președintele Curții de Casație, numit președinte al Consiliului de Miniștri, Titu Maiorescu la Culte și Instrucțiune Publică, Alexandru Marghiloman la Justiție, Menelas Ghermani la Finanțe, Al. B. Știrbei la Lucrările Publice și generalul C. Barozzi la Război.

Deși știa că junimiștii nu au suficient sprijin electoral, regele se oprește asupra lor și datorită programului propus de ei pentru reformarea internă a țării, care coincidea cu

³⁸ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 86.

³⁹ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 61.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 65.

⁴¹ *Ibidem*, p. 65.

⁴² Arhivele Statului din România, *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892–1896)*, coord. Corneliu Mihai Lungu, București, 1995, p. 540, doc. nr. 127.

⁴³ Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondența privată (1872–1912)*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 236.

propria sa viziune în problemele majore. În opinia sa, aceștia aveau un plan acceptabil de rezolvare a „chestiunii țărănești”, prin împărțirea de loturi din domeniile statului, măsură menită a reduce tensiunile existente în lumea rurală⁴⁴. De asemenea, putea conta că vor acționa ferm față de răscoala țărănească izbucnită în apropierea Bucureștiului, în ultimele zile ale guvernării liberale. Începute mai întâi în Ialomița, la Urziceni, revoltele se extind și în Ilfov, amplificându-se treptat în zona Munteniei și a Moldovei. Pentru potolirea protestelor, Th. Rosetti dispune scoaterea armatei din cazărmi și deplasarea unor efective în punctele fierbinți. Cu ajutorul soldaților, focarele răscoalei sunt domolite. Deși sunt înregistrate numeroase victime, regele își exprimă ușurarea că țara a fost scăpată de flăcări, „armata s-a ridicat la înălțimea așteptărilor, iar guvernul s-a arătat foarte energic”⁴⁵.

Deținând portofoliul Justiției în acest prim cabinet Rosetti, Marghiloman nu a avut timpul, prilejul și condițiile necesare pentru a desfășura o activitate rodnică în domeniul în care avea o bună pregătire profesională și experiența necesară rezolvării problemelor din sistem. După cum am precizat mai sus, prioritățile guvernului junimist au fost orientate către înăbușirea răscoalelor țărănești. De aceea, în timpul acestui ministeriat nu este înregistrat niciun discurs al tânărului demnitar legat de problematica justiției. Faptul se explică și prin aceea că, de la începutul lunii aprilie până în septembrie, a fost perioada vacanței parlamentare și miniștrii nu au trebuit să se prezinte în fața Camerelor pentru a da explicații, pentru a răspunde interpelărilor sau pentru a ține discursuri. Mai mult, erau destui aceia care credeau că această formațiune guvernamentală este una de tranziție, al cărei rol era acela de a pregăti alegerile pentru un nou Parlament. Deși activitatea lui Marghiloman ca ministru al Justiției se limitează la probleme mărunte, de gestionare a afacerilor curente în domeniul de resort, el pregătea, ca mai toți colegii de cabinet, proiectele de legi cu care se vor prezenta în noul Parlament. Abia în marea guvernare conservatoare a lui Lascăr Catargiu, din 1891-1895, când va deține pentru a doua oară portofoliul Justiției, va proceda la reforme ample, de structură, legându-și numele de legi foarte importante.

Odată potolite răscoalele țărănești, guvernul Th. Rosetti revine asupra situației lui parlamentare. În condițiile în care majoritatea era liberală, alegerile deveneau inevitabile. Știindu-se grup restrâns, fără aderenți în țară, junimiștii încearcă găsirea unor aliați politici. Această acțiune a lor s-a desfășurat sub deviza refacerii unității Partidului Conservator, ceea ce însemna eliminarea dizidenților liberali. Tactica adoptată va fi percepută ca una corectă, dar neprofitabilă, întrucât, așa cum se va vedea, unitatea nu se va reface în jurul lor, ci al vechilor conservatori, aflați sub conducerea lui Lascăr Catargiu⁴⁶.

În toamnă, Guvernul a convocat Parlamentul doar pentru a-l dizolva și a fixa noile alegeri. Junimiștii deschid campania electorală prin publicarea în presă a unui apel către alegători⁴⁷. De asemenea, tipăresc în „Monitorul Oficial”⁴⁸ proiectele de legi care trebuiau să materializeze prevederile programului „Era Nouă”. Renunțând la o retorică demagogică, vagă și nefolositoare, ei redefinesc platforma politică conservatoare prin

⁴⁴ Keith Hitchins, *România (1866–1947)*, ediția a II-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 116.

⁴⁵ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 236. Vezi și Constantin Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978; N. Adăniloae, *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, Editura Academiei RSR, 1988.

⁴⁶ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁷ *Apelul către alegători*, în „România”, nr. 203, 14 septembrie 1888, p. 1.

⁴⁸ *MOF*, nr. 128, 13 septembrie 1888, p. 3082.

introducerea unor elemente concrete, necesare consolidării libertăților cucerite. Dând conservatorismului înțelesul unui curent politic evoluționist, junimiștii aspirau la degajarea lui de reacționarism. Așadar, promiteau țăranilor „toate înlesnirile putincioase pentru împroprietărire”, o mai mare echitate în raporturile lor cu arendașii, reformarea administrației în vederea protejării populației de abuzurile birocrăției, o lege a meseriilor, inamovibilitatea Curților de Apel, a președinților tribunalelor și judecătorilor de instrucție, suprimarea agioului⁴⁹ etc.

Alegerile sunt câștigate de coaliția conservatoare. Cu toate acestea, junimiștii obțin un număr mic de locuri, respectiv 41, egal cu acela al opoziției. Mai preocupați de întărirea funcției parlamentare, ei au permis accesul a 40 de deputați din rândul adversarilor lor politici, care să aibă un cuvânt de spus în procesul de legiferare. De asemenea, în forul legislativ al țării intră, pentru prima oară, doi socialiști: V. Morțun și I. Nădejde. În ceea ce privește majoritatea, ea era alcătuită din conservatori, junimiști și liberali sinceri, ai căror exponenți erau P. P. Carp, Titu Maiorescu, L. Catargiu și G. Vernescu. Calea renașterii Partidului Conservator este netezită după deschiderea Parlamentului, în noiembrie 1888, prin alegerea ca președinte al Senatului a generalului I. Em. Florescu și a lui L. Catargiu, la Cameră⁵⁰. Pentru a reflecta noua configurație parlamentară, guvernul Th. Rosetti se remania prin includerea conservatorilor G. Manu la Război, Al. Lahovary la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii și a liberalului sincer G. Vernescu la Justiție, luându-i locul lui Alexandru Marghiloman. Acesta din urmă va prelua Lucrările Publice⁵¹.

Mesajul Tronului, citit cu ocazia deschiderii Corpurilor legiuitoare, la 1 noiembrie 1888, cerea măsuri menite a „îmbunătăți starea săteanului nostru”⁵². Răscoalele țărănești din primăvara trecută erau aduse în prim-planul dezbaterilor parlamentare. Sunt adresate numeroase interpelări atât șefului de cabinet, cât și miniștrilor de Justiție și Interne, incriminați pentru abuzuri făcute de armată asupra țăranilor și pentru ținerea lor prelungită în arest. Răspunsul la acestea îl dau Th. Rosetti și Al. Marghiloman. Prim-ministrul reliefa cauzele care au dus la revolte, prin existența unor neajunsuri ale legii agrare din 1864, interpretată în mod abuziv, prin acreditarea ideii că „este un drept absolut al fiecăruia, numai pentru că este țăran, de a fi împroprietărit”⁵³. De asemenea, consideră că „dorințele himerice și irealizabile” ale locuitorilor de la sate au fost întreținute de promisiunile electorale făcute de unii primari și notari liberali, iar apoi retrase. În consecință, răscoalele erau mai ales rezultatul unor instigații politice și deformări de interpretare a legislației⁵⁴.

Alexandru Marghiloman, ministru al Justiției în vremea revoltelor, a luat cuvântul în ședința Camerei Deputaților din 17 noiembrie 1888, pentru a se apăra de acuzațiile aduse de deputatul N. Ionescu. Acesta învinuia instanțele că întârziiau judecarea țăranilor din Ilfov. Marghiloman justifică prelungirea proceselor prin lipsa judecătorilor – insuficienți ca număr peste tot în țară – și a birocrăției existente în sistem, în condițiile în care numai în București fuseseră arestați 1 100 de inculpați, iar în Ialomița 300. Pentru a tempera agitațiile opoziției, promite ca problema țărănească să fie abordată în următoarele dezbateri, în vederea cercetării nu numai a motivelor mișcării sau a legitimității represiunii,

⁴⁹ *Apelul către alegători*, în loc. cit.

⁵⁰ Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888–1899)*, București, Editura Științifică, 1967, p. 58–60.

⁵¹ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, Editura Silex, 1994, p. 67.

⁵² DAD, nr. 1, 1 noiembrie 1888, p. 1.

⁵³ DAD, nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 139.

⁵⁴ *Ibidem*.

cât mai ales a soluțiilor pe care autoritățile sunt datorate a le da, „nu pentru a pedepsi, ci pentru a împiedica întoarcerea răului”⁵⁵.

După discursurile lui G. Panu și C. C. Dobrescu, care se asociază interpelării lui I. Nădejde asupra cauzelor generale ale răscoalelor și represiei lor, Al. Marghiloman intervine cu două explicații, una în ședința Camerei Deputaților din 23 noiembrie 1888, cealaltă în ziua următoare. În prima dintre ele își motivează circulara adresată la 6 aprilie primilor procurori din județele afectate de revolte, în calitate de ministru al Justiției, în care le cere să aresteze orice străin, să fie fără cruțare față de socialiști, „apărători de comandă a drepturilor țăranilor”, să dea curs plângerilor satești care denunță pe primarii sau notarii care, „în loc să fie tutorii populațiunii rurale, au fost spoliatorii lor”, să îndemne pe proprietari și pe arendași să înlănească condițiile la preschimbarea contractelor agricole, să însoțească armata în zonele de conflict pentru ca, în caz de execuție, să urmărească îndeplinirea somațiilor legale⁵⁶. Acuzațiile lui C. C. Dobrescu, că documentul său nu și-a produs efectul, întrucât represia au fost „de o asprime care apropia cruzimea”, sunt înlăturate punctual, ministrul concluzionând că armata „și-a făcut datoria și fără exces”⁵⁷.

A doua sa intervenție aduce noi argumente în favoarea legitimității acțiunilor soldaților, exemplificând, de astă dată, cruzimile la care s-au dedat țăranii. Deși acceptă că lipsa și nevoile i-au împins la răscoală, Al. Marghiloman declară că nu se poate îndreptăți violența ca metodă de câștigare a unor drepturi, iar intervenția autorităților, în aceste condiții, este legitimă. Omul politic conservator învinuiește, totodată, „propaganda subversivă” a socialiștilor, care se folosesc de agenți recrutați din rândul armatei, pentru a instiga populația din Moldova. Ca dovadă, citește scrisoarea adresată de I. Nădejde sublocotenentului Chinezu, partizan al său, care acționa în regiunea de la est de Carpați, unde lipsa pământului se resimțea foarte puternic, întrucât aplicarea legii din 1864 nu se făcuse mai deloc și există „în adevăr proletariat agricol”⁵⁸. Temerile lui Marghiloman sunt justificate; răscoala izbucnită aici, în anul 1907, va zguduia din temelii întreaga societate.

Cert este că umbra convulsiilor sociale plana asupra întregii activități parlamentare, existând numeroase „variațiuni” pe tema răscoalei țăranilor și a necesității unei organizări sociale mai echitabile. Era o armă propagandistică extrem de eficace a liberalilor, pe care o vor utiliza în aproape orice ocazie, pentru a lovi în adversarii politici. Alexandru Marghiloman, ca membru al formației ministeriale, într-un discurs ținut în ședința Camerei Deputaților din 3 decembrie 1888, cu ocazia discuției generale a Adresei Tronului, condamnă asemenea procedee demagogice. El cere parlamentarilor onestitate și disciplină. Consideră că se impune dialogul „pe terenul fecund al proiectelor de legi”, fiind imperios necesară încetarea luptei sterile în Parlament, eliminarea acuzațiilor personale și nedrepte. Doar astfel, conchide cel mai tânăr ministru al cabinetului, se putea ajunge la liniștea necesară înlăturării reformelor pe care „țara” le reclamă și la realizarea unei „opere serioase”⁵⁹.

În sprijinul afirmațiilor de mai sus și a viziunii sale constructive de lucru în forurile legiuitoare, putem menționa intervențiile liderului conservator, în calitate sa de titular la Lucrările Publice. Alexandru Marghiloman fusese trecut la acest minister după

⁵⁵ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 126.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 137–142.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 152.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 153–159 (mai ales p. 158–159).

remanierea guvernului Th. Rosetti, care îi cooptase în cabinetul său pe liberal-conseruatorii: G. Manu, Al. Lahovary și G. Vernescu. La 13 februarie 1889, când s-a dezbătut în ședința Camerei Deputaților proiectul de Convențiune pentru răscumpărarea porțiunii Burdujeni – Iași – Roman a Căilor Ferate exploatare de Compania Lemberg-Cernăuți-Iași, Marghiloman răspundea punctual și argumentat întrebărilor adresate de deputatul C. Olănescu, în legătură cu prevederile și efectele acestui act⁶⁰. Era o dovadă a preocupării pentru politicile publice, dar și a seriozității sale, a modului în care înțelegea să poarte o discuție în Parlament. În luarea sa de cuvânt, el demonstra că prin răscumpărarea segmentului de cale ferată avut în vedere în proiectul de lege s-ar rezolva una dintre cele mai spinoase probleme de drept și s-ar curma „una din exploatările cele mai dăunătoare a unui stat printr-o companie financiară”. Mai mult, s-ar ajunge pe viitor la profit în beneficiul statului român. Avantajele prezentate nu se limitează la cele financiare, de așteptat în condițiile unei exploatare economice raționale, ci trebuie socotite și „din punct de vedere al interesului de apărare al țării”. Altfel spus, se referea și la independența reală, nu doar nominală a României. Convenția, afirma el, „[...] e bună și apără într-un mod absolut interesele statului”⁶¹.

Pus la vot, proiectul de act normativ este adoptat de Cameră cu 102 voturi, doar 15 deputați pronunțându-se împotriva⁶². El urma, în fapt, seria de măsuri cu caracter protecționist în domeniul economic, adoptată de cabinetul Ion C. Brătianu și, pe de altă parte, oferea o soluționare definitivă a concesiunii Strousberg⁶³. Importanța acestei legi este de netăgăduit. În felul acesta, în urma achiziționării liniilor de cale ferată de la companiile străine, întregul sistem feroviar devine monopol de stat. Statul român și-a asumat responsabilitatea pentru administrarea acestuia. Căile Ferate deveniseră cea mai mare întreprindere a țării⁶⁴. În afară de exploatarea, administrarea și întreținerea liniilor existente, Direcțiunea Generală a Căilor Ferate Române, agenție autonomă a statului român, avea în sarcină proiectarea și construirea de linii noi⁶⁵.

Dacă era interesat în dezvoltarea economică și în aceea a infrastructurii care să susțină această dorință de progres, necesară pentru dobândirea independenței economice a țării, nu înseamnă că noul ministru al Lucrărilor Publice era și lipsit de discernământ. În ședința Senatului din 16 ianuarie 1889, fiind interpelat de liberalul P. S. Aurelian în legătură cu un document de uz intern al Ministerului Lucrărilor Publice, privitor la organizarea unui serviciu de navigație fluvială, elaborat în timpul fostului titular, Alexandru B. Știrbei, decedat între timp, document ajuns, nu se știe cum, în presă, Alexandru Marghiloman dădea un răspuns nuanțat și echilibrat⁶⁶. Apăra memoria fostului ministru și anumite prevederi ale acelui referat, care insistau pe necesitatea dezvoltării rețelei de căi ferate, în defavoarea amenajării portuare și a căii de comunicație pe Dunăre. Fără a respinge din start oportunitatea unui asemenea proiect, ministrul arăta că era un plan foarte costisitor, lipsind sursele de finanțare. Necesarul pentru o asemenea întreprindere

⁶⁰ *Ibidem*, p. 160–168.

⁶¹ *Ibidem* (mai ales p. 167–168).

⁶² *Ibidem*, p. 168.

⁶³ Despre problemele economice ale tânărului stat român, vezi Gh. Iacob, *Economia României (1859–1939). Fapte, legi, idei*, Iași, Editura Fundației Axis, 1996. Vezi și Ion Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 21–30 (capitolul II, *Contribuabili, protecționism și schimburi neechivalente*).

⁶⁴ V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Editura Fundației „România de mâine”, 1997, p. 56.

⁶⁵ C. Botez, D. Urma, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, Editura Sport-Turism, 1977, *passim*.

⁶⁶ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 194–203.

de anvergură ar fi fost de minimum 20 000 000 de lei, sumă care nu putea fi acoperită din nicio sursă, în acel moment, cu atât mai puțin din resursele bugetului ministerului, canalizate către extinderea rețelei de căi ferate. Marghiloman recunoștea însă necesitatea luării în vedere a unui atare proiect, pentru viitor. El era de acord că întreprinderea era grandioasă, dar știa cât de limitate sunt veniturile. Nici măcar anuitățile pentru construcția unui pod peste Dunăre nu puteau fi acoperite. Nu înseamnă că nu era interesat de aceasta, dovadă că, în timpul unui alt ministeriat al său, avea să se pună piatra de temelie a podului de la Cernavodă. Omul politic afirma, față de insinuările celui care formulase interpelarea, că „întreaga politică economică a țării este absolut liberă de orice angajament”, neavându-se în vedere, sub nicio formă, înrobirea acesteia⁶⁷.

Alexandru Marghiloman încearcă să umple lacunele existente în domeniul transportului feroviar sau să corecteze situațiile deficitare, susținând diverse măsuri, între care și proiectul de lege pentru instituirea unui fond de rezervă al Căilor Ferate Române. În ședința din 6 martie 1889, din Camera Deputaților, ministrul arată necesitatea unui asemenea demers. Argumentele sale dezvăluie o minte extrem de clară și organizată, cunoștințe temeinice și o concepție liberală în domeniul economic. Deoarece societatea de căi ferate este administrată în mod comercial, pot interveni situații excepționale în care se impun cheltuieli urgente pentru remedierea unor defecțiuni sau pentru acoperirea unor goluri. Acestea nu pot fi acoperite din bugetul ministerului, ci trebuie să se facă apel la un fond de rezervă. El indică și sursele posibile din care s-ar putea alimenta acea casă specială: prelevarea unui procent de 1% din venitul brut al drumurilor de fier; investiția capitalului astfel obținut; reținerea a jumătate din excedentul care s-ar constata între prevederile bugetare și încasările reale. În ceea ce privește administrarea acestui fond de rezervă, responsabilitatea revine Direcțiunii Căilor Ferate, care nu se poate sustrage controlului parlamentar⁶⁸.

Problema instituirii fondului de rezervă la Căile Ferate Române este reluată de ministru, în Cameră, a doua zi, ca urmare a obiecțiilor formulate de liderul conservator Lascăr Catargiu. Dincolo de aspectele punctuale, este de reținut slaba susținere a guvernului în Parlament. Până și conservatorii îi sabotează activitatea. De altfel, acest al doilea cabinet Theodor Rosetti nu va mai avea multe zile, după cum vom arăta în cele ce urmează. Revenind însă la discuțiile din Parlament, Marghiloman reia, în ședința din 7 martie 1889, argumentele în favoarea fondului. Mănuind cu dezinvoltură cifrele, el arată că e necesară, în sensul pe care-l vizează proiectul de lege, o sumă de aproximativ 6 milioane de lei, care nu poate fi acoperită din cheltuieli bugetare obișnuite. Prezintă deputaților, în încheiere, două argumente imbatabile, stăruind ca proiectul de lege să fie luat în considerare: numeroasele cheltuieli extraordinare făcute în trecut și practica constantă a tuturor statelor și companiilor de drum de fier. Pe de altă parte, introducerea acestei rezerve nu presupune niciun inconvenient bugetar⁶⁹.

Nu va găsi însă susținere pentru proiectul său. Nici timpul nu a avut răbdare. Cel de-al doilea cabinet Theodor Rosetti nu a avut liniștea necesară pentru a duce la capăt ambițiosul program fixat în Mesajul de deschidere. Dar hărnicia echipei ministeriale nu poate fi pusă la îndoială. Într-un timp foarte scurt, s-au adus în discuția Camerelor câteva proiecte de acte normative foarte importante: legea pentru înstrăinarea bunurilor statului în folosul țăranilor, legea referitoare la pensiile militare, cea privitoare la parohii

⁶⁷ *Ibidem*, p. 197.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 169–174.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 174–178.

și instrucțiunea publică, depusă de Maiorescu. În luna martie, se reglementează statutul prințului Ferdinand, devenit membru de drept al Senatului. Fragilitatea sprijinului politic în Camere, ca și disensiunile dintre diferitele facțiuni conservatoare aveau să se dovedească însă fatale pentru un guvern ce nu asuma, în toate privințele, o unitate de vederi. Chestiunea reintroducerii regimului de *porto-franco* pentru orașele Galați și Brăila, ca soluție economică pentru încurajarea exportului, inițiată de un grup de liberal-conservatori, nu a fost agreată de guvern, fiind respinsă și de Parlament. O altă problemă delicată, aceea a trimeriei în judecată a membrilor fostului guvern I. C. Brătianu, cerută de conservatorii duri, nu era susținută și de junimiști⁷⁰. Însăși unitatea echipei guvernamentale este problematică, de vreme ce titularul de la Justiție, George Vernescu, amână mereu un proiect de lege privind organizarea judecătorească, cerut de colegii săi junimiști, în acord cu prevederile programului „Era nouă”. Mai mult, acesta va irita echipa guvernamentală și printr-un alt act aproape sfidător. Numirea conducerii și a membrilor de la Curtea de Casație, fără consultarea și fără acordul celorlalți miniștri, dezvăluie dezacordurile flagrante din sânul cabinetului. Demisia guvernului se impune. La 22 martie/3 aprilie 1889, el își depune mandatul, care este acceptat de rege, fără tragere de inimă, patru zile mai târziu⁷¹.

Activitatea parlamentară în perioada guvernării Lascăr Catargiu (29 martie – 3 noiembrie 1889)

În noua conjunctură, Marghiloman avea să rămână, o vreme, în afara guvernării. Noul cabinet, condus de Lascăr Catargiu, a cărui activitate s-a desfășurat între 29 martie și 3 noiembrie 1889, nu-l includea și pe tânărul om politic buzoian. De altfel, între miniștri nu era niciun junimist. Cu toate acestea, activitatea lui Marghiloman a continuat sub cupola Parlamentului. Reluată fiind discuția în jurul constituirii fondului de rezervă al CFR, guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu modifică radical concepția proiectului de lege al fostului ministru de la Lucrări Publice. Astfel, în ședința din 25 mai 1889 a Camerei s-a depus un proiect de act normativ care stipula ca reținerea de 1% din veniturile brute ale Căilor Ferate, constituind fondul de rezervă al CFR, să nu se efectueze pe seama exercițiului 1888–1889, iar echivalentul acestei rețineri, în valoare de 340 000 de lei, să fie trecut în bugetul general de venituri al statului. Fiind în opoziție față de proiectul pe care îl propusese și îl susținuse el anterior, Alexandru Marghiloman s-a pronunțat, cum era și firesc, împotriva, reluând, în discursul său, argumentele aduse în fața deputaților în două ședințe succesive, din luna martie a aceluiași an⁷².

Intervențiile sale se remarcă prin acuratețea argumentației și asumarea principiilor junimiste. Nu există nicio luare de cuvânt, fie și în chestiune personală, în care să renunțe la aceste trăsături ale discursurilor sale. Trebuie evidențiată urbanitatea tonului său, consecvența în principii și buna cunoaștere a problemelor discutate. Lucrul acesta se vede și în răspunsurile date lui George D. Vernescu, membru al cabinetului, care insinuase în Cameră că Marghiloman procedase cu lipsă de măsură, în calitate de ministru

⁷⁰ Vezi pe larg despre acest subiect George D. Nicolescu, 1866–1901. *Parlamentul român. Biografii și portrete*, București, I.V. Socec, 1903, p. 505 și urm.

⁷¹ Pentru acest climat politic, extrem de labil, vezi, între alții: Traian Lungu, *op. cit.*, p. 58 și urm.; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 67–69; Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism*, p. 96–102; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 278 și urm.; *Istoria românilor*, vol. VII, tomul II, *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*, coord. acad. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 174–175; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 116–117 ș.a.

⁷² Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 179–182.

al Justiției în primul guvern Theodor Rosetti. El făcea aluzie la modul în care reacționase omul politic buzoian față de comportamentul, considerat abuziv, al unor magistrați. Marghiloman demontează cu inteligență, naturalețe și ușurință aceste acuzații, lipsite, în opinia sa, de obiect, a căror motivație nu este decât personală⁷³.

Dincolo de toate acestea, trebuie ținut seama și de contextul politic al perioadei. La 31 martie/12 aprilie 1889, junimiștii se organizează în Clubul Constituțional, ca organism separat de vechii conservatori⁷⁴. Rivalitatea dintre cele două grupări ajunge să fie recunoscută și în Cameră⁷⁵. Marghiloman, preluând modelul lui Carp, dovedește, în intervențiile sale, o anumită distanțare de politicile guvernamentale și se pronunță critic față de proiectele de lege aduse în discuție. Astfel, la 4 aprilie 1889, când guvernul Catargiu vine cu propunerea de a acorda credite în vederea continuării fortificațiilor de la București, Focșani, Nămolosa, Galați⁷⁶, Marghiloman nu o susține. Deși junimiștii nu au avut obiecții serioase față de necesitatea unei asemenea măsuri, făc ca discuția să treneze, în așa fel încât abia în timpul cabinetului condus de generalul Manu avea să treacă de votul Parlamentului⁷⁷. În ședința Camerei din 26 mai 1889, complementar actului de mai sus, se depune de către guvern un proiect de lege deschizând un credit de 220 000 de lei pentru continuarea lucrărilor de la portul militar de la Țiglina (Galați). Marghiloman se pronunță pentru amânarea acestuia. Rezervele sale sunt legate de risipa banului public și de lipsa de fundamentare a unui atare proiect⁷⁸.

Neînțelegerile dintre conservatori și lipsa sprijinului politic în Parlament pentru cabinetul Lascăr Catargiu aveau să afecteze orice intenție constructivă. Încercările de a detensiona situația și de a obține un sprijin larg al facțiunilor conservatoare – în care s-a evidențiat ministrul de la Afaceri Străine și nu șeful guvernului și al grupării liberal-conservatoare, așa cum ar fi fost de așteptat – nu au dat roade. În aceste condiții, prim-ministrul este nevoit să-și depună mandatul, regele încredințând formarea unui nou cabinet generalului George Manu, care părea mai dispus să facă compromisurile necesare pentru crearea unei „concentrări” conservatoare și să păstreze liniile principale în politica externă. În aceste circumstanțe, se formează un nou guvern, la 5 noiembrie 1889, care va rezista până la 15 februarie 1891. În noua formațiune ministerială, Alexandru Marghiloman va fi repartizat inițial tot la Lucrări Publice, trecând, la 16 noiembrie 1890, la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, în locul lui Grigore Păucescu⁷⁹.

Din nou la guvernare: perioada guvernării George Manu (5 noiembrie 1889 – 15 februarie 1891)

Acest cabinet a fost caracterizat de o hărnicie puțin obișnuită și de realizări impresionante, în ciuda duratei relativ scurte, a fragilității sprijinului politic din Parlament și a „continuului echivoc” de pe scena politică⁸⁰. Au fost trecute atunci prin Parlament creditul

⁷³ *Ibidem*, p. 187–193.

⁷⁴ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 104.

⁷⁵ Vezi, de exemplu, discursul lui Alexandru Lahovari, ministrul Afacerilor Străine, rostit în ședința din 30 martie 1889 a Adunării Deputaților, care a încercat o apropiere de junimiști, recunoscând, totuși, diferențele de opinii, dar și chestiunile personale care îi separau (DAD, nr. 70, 30 martie 1889, p. 1286). Pentru atmosfera politică din rândul conservatorilor, a se vedea Ion Bulei, *op. cit.*, p. 104 și urm.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 105.

⁷⁷ *Istoria românilor*, vol. VII, tomul II, p. 177.

⁷⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 183–186 (mai ales p. 186).

⁷⁹ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 84–93; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 106 și urm.; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 70–71; *Istoria românilor*, vol. VII, tomul II, p. 176 ș.a.

⁸⁰ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 109.

pentru continuarea fortificațiilor, legea etalonului aur și reorganizarea Băncii Naționale, creditul pentru construcția de șosele și noi căi ferate, legea organizării magistraturii, legea împotriva cumulului, legea pensiilor civile, modificarea unor dispoziții din legea pentru vânzarea pământurilor statului. Reușește, în plus, să scoată de la ordinea zilei darea în judecată a miniștrilor liberali. În plan politic, preocuparea de câpătâi a acestui guvern a constat în unificarea Partidului Conservator. Numai că realizarea unității se dovedea mult mai greu de atins. Existau prea multe neînțelegeri, adversități, animozități, dar și deosebiri de vederi între liberal-conservatori, junimiști și conservatorii „puri”, în măsură să descurajeze adunarea laolaltă a diverselor fracțiuni. Fragilitatea și inconsistența alianței conservatoare s-a vădit cu claritate în vremea guvernării Manu, minată și ea de conflictul dintre liderii diverselor tabere. Problema mult mai gravă era însă aceea a unui sprijin eficient pentru actul de guvernare. Un suport real era necesar pentru menținerea la putere. Se vehicula ideea rotativei guvernamentale, iar, pentru aceasta, grupările conservatoare trebuiau să se comporte ca un partid autentic, care să fie o contrapondere față de Partidul Național Liberal. Coeziunea nu a fost însă posibilă atunci. Abia sub Lascăr Catargiu s-a reușit, măcar în aparență, să se închege unitatea în jurul guvernului, ceea ce avea să-i permită să se mențină în funcție timp de patru ani.

Intervențiile lui Alexandru Marghiloman în Camerele Parlamentului urmează, îndeaproape, seria discuțiilor în jurul proiectelor de acte normative aduse la tribună. În ședința Senatului din 14 decembrie 1889, era citit proiectul de lege prin care se deschidea un credit Ministerului Lucrărilor Publice, în valoare de 15 milioane de lei, pentru construirea unei linii ferate Dorohoi – Iași. Junimistul buzoian, titularul departamentului de resort din guvern, a susținut cu argumente puternice votarea acestei legi și acordarea subvenției necesare, în vederea realizării drumului de fier⁸¹. El invoca motive „puramente” economice și financiare, care ar justifica construcția liniei de pe valea Jijiei. Avea în vedere nevoia unui transport lesnicios al grânelor din Câmpia Moldovei spre porturile dunărene. În al doilea rând, Iașul ar fi devenit un centru economic important în estul țării. Odată cu înflorirea comerțului, ar fi revenit creditul și prosperitatea urbană, stopându-se procesul de pauperizare a fostei capitale a Moldovei și îndepărtându-se letargia acestui oraș, devenit provincial. Răspunzând acelor care credeau că e vorba de generozitate interesată sau moldovenism, câta vreme mulți dintre junimiști proveneau din zonă, Marghiloman nega astfel de considerente în susținerea proiectului. Întâmpina cu argumente solide și criticile referitoare la îndatorarea statului. În opinia sa, acestea nu puteau fi susținute, arătând că starea financiară a țării era bună. Proiectul propus era unul util, destinat să producă plusvaloare și numeroase beneficii economice în viitor. El urma să aducă venituri statului, din anuitățile încasate la buget, fiind presupusă rentabilitatea acestei căi ferate. Avea să contribuie și la îmbogățirea zonei și a locuitorilor de acolo, determinând o stare de stabilitate socială. Această situație urma să se reflecte, indirect, în bunăstarea statului român.

În parte, asemenea argumente aveau să fie invocate în Parlament și câțiva ani mai târziu, în vremea „marii guvernări conservatoare” a lui Lascăr Catargiu, în contextul discuțiilor asupra proiectului de lege pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local⁸².

O măsură foarte importantă a ministeriatului lui Marghiloman este legea privind deschiderea unui credit extraordinar pentru construirea de căi de comunicație și alte lucrări publice. Discuția în Cameră începe la 22 mai 1890⁸³, continuând în zilele următoare.

⁸¹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 211–213.

⁸² Vezi, pe scurt, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 300–301.

⁸³ DAD, 1889/1890, nr. 92, ședința din 22 mai 1890, p. 282 și urm.

Măsura s-a impus ca urmare a cererii adresată de Parlament ministerului de resort de a prezenta un proiect de act normativ, separat de buget, pentru construcția de drumuri. Departamentul de specialitate s-a conformat și a prezentat, înainte de încheierea sesiunii, actul prin care se solicita Camerei votarea unui credit în valoare de 23 900 000 de lei. Marghiloman intervine atât în discuția generală, pentru luarea în considerare a proiectului, cât și în discuția pe articole, susținând necesitatea acestei linii de credit⁸⁴. În perioada anterioară, atenția principală căzuse asupra construcției de căi ferate, șoselele fiind neglijate. Se dorea corectarea acestei deficiențe. Ministrul atrăgea de la început atenția că proiectul de lege nu era nici complet, nici perfect, el fiind numai „un început”, „primul pas care deschide pârtia”. Se aveau în vedere mai întâi drumurile zise naționale, respectiv căile de acces principale, care unesc capitala cu reședințele de județ și cu punctele de trecere a frontierei de stat. Unele dintre acestea trebuiau realizate. De asemenea, în proiectul de lege s-a mai prevăzut o anumită sumă pentru terminarea unor lucrări la drumuri județene, făcându-se o derogare de la prevederile legii drumurilor, care stabileau că e în sarcina județelor construcția și întreținerea acestora. Inițiatorul indica și motivele care au condus la o atare soluție de excepție: interesul deosebit pe care îl au unele dintre aceste drumuri pentru economia unor zone și incapacitatea județelor de a susține, prin mijloace financiare proprii, construcția lor⁸⁵. Insista însă asupra caracterului excepțional al acestei derogări, de vreme ce sarcina construirii și întreținerii căilor de comunicație județene și locale revenea unităților administrative respective. Statul trebuia să intervină doar subsidiar, venind în ajutorul județelor și localităților pentru lucrările pe care nu le-ar fi putut executa singure⁸⁶.

O asemenea lege era imperios necesară, așa cum sublinia, în intervenția sa, Alexandru Marghiloman, dată fiind starea precară a rețelei rutiere, puțină și rău întreținută. Între 1866 și 1887 fuseseră construiți doar 1 505 km de șosele. La 1880 exista un total de numai 7 881 km de drumuri publice, incluzând drumurile naționale, județene și vicinale (comunale). Cu toate eforturile depuse în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, lungimea drumurilor avea să rămână mică, raportată la suprafața teritoriului. În jurul anului 1900, erau 24 800 km de drumuri pavate sau îmbunătățite, la 1906 șoselele pietruite erau în întindere de 26 544 km, dintre care doar 2 871 km erau drumuri așa-zis naționale, construite și întreținute de stat⁸⁷. Responsabilitatea construirii și întreținerii drumurilor comunale și județene cădea, așa cum stabilise legislația din 1868, ameliorată ulterior, dar neschimbată în datele ei esențiale, în sarcina populației locale, fiind o povară destul de grea pentru aceasta.

De un real ajutor în susținerea proiectelor lui Marghiloman a fost starea multumitoare a finanțelor țării sub direcția lui Menelas Ghermani⁸⁸. În această conjunctură favorabilă, ministrul Lucrărilor Publice sprijină, în Parlament, numeroase inițiative, chiar dacă unele dintre acestea fuseseră lansate de predecesorii săi, inclusiv în vremea lungii guvernări liberale. Altele însă poartă amprenta viziunii sale pragmatice și se înscriu în seria măsurilor care vizau dezvoltarea infrastructurii tânărului stat român, atât de necesară pentru modernizarea țării și dobândirea independenței sale economice. Răspunsul lui la o serie de observații formulate de deputați ai opoziției în ceea ce privește bugetul CFR pe anul

⁸⁴ Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 282–300.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 282–284.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 299.

⁸⁷ DAD, 1889/1890, nr. 92, ședința din 22 mai 1890, p. 1794; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 205–206; Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 79; Ion Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, p. 10.

⁸⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 73–74.

1890 ilustrează continuitatea punctelor sale de vedere⁸⁹. În ședința Camerei Deputaților din 16 decembrie 1889, în prezentarea bugetului Căilor Ferate, el arăta că este necesară creșterea sumelor alocate acestui domeniu, pentru continuarea construcțiilor, reparația materialului uzat, completarea instalațiilor, strângerea unui fond de rezervă. Ministrul arăta că beneficiile economice ale acestor alocări în creștere nu au rezultate imediate, dar dau randament pe termen lung. Dincolo de argumentele strict economice, el relua unele dintre ideile invocate în intervenția legată de construirea linei ferate Dorohoi – Iași. Dezvoltarea infrastructurii feroviare era absolut necesară și pentru realizarea legăturii dintre diferitele regiuni ale țării. Avântul economiei avea repercusiuni directe asupra organismului național, a întăririi statului și a conștiinței naționale. El releva că numai așa se urmează o „politică națională”, care „împinge mai direct la înflorirea și propășirea industriei și agriculturii românești”⁹⁰.

O chestiune „incidentală”, ivită în dezbaterea bugetului CFR, a fost aceea referitoare la construirea podului peste Dunăre. Marghiloman nu era de acord cu luarea în discuție a unui atare proiect în acel moment. Mai întâi de toate, respingea orice legătură între construcția podului și tema discutată în Cameră. În al doilea rând, era foarte sceptic în legătură cu viabilitatea propunerilor deputaților din opoziție, care susțineau realizarea, în primă instanță, a lucrărilor accesorii (drumuri de racord, terasamente etc.). Această ordine în desfășurarea lucrărilor nu era agreeată de ministrul de resort. Recomandările primite i se păreau „erezii cari s-ar traduce prin risipa banilor publici”. Neutilizate, instalațiile respective s-ar fi deteriorat până la finalizarea podului, care nu poate fi terminat – estima el, cu uimitoare precizie – mai devreme de cinci ani de la inițierea sa⁹¹. Corectitudinea, atenția și prudența sa sunt remarcabile, când este vorba de inițiative care au în vedere banii publici, cu deosebire când în joc sunt sume mari, necesare unor proiecte de anvergură, precum acela al podului de la Cernavodă. Respingea, de aceea, cu indignare alegațiile deputatului liberal N. Fleva, un adversar intratabil, care insinua existența unor conflicte de interese și presupuse acte de corupție, de care s-ar face vinovat însuși titularul de la Ministerul Lucrărilor Publice. Marghiloman răspundea, într-un amplu discurs acestor acuze, în ședința Senatului din 9 februarie 1890⁹². El nega că s-ar fi ajuns la trucarea licitației sau la alte neregularități. Explica, pe larg, care fuseseră considerentele juridice și economice care conduseseră la alegerea companiei constructoare și arăta că nu există niciun motiv pentru a pune la îndoială corectitudinea și legalitatea demersului. Îi reproșa senatorului liberal reaua-voință, singura care explica tratarea calomnioasă a întregii spețe. Insinuările perfide ale parlamentarului nu erau decât „venin [aruncat pe] obrazul meu”, conchidea cu obidă ministrul. El amintea considerațiile de probitate publică, care îl opriseră să dea câștig de cauză acelor societăți care veneau cu supra-oferte, doar pentru a câștiga licitația. În demersul său, afirma liderul conservator, se lăsase călăuzit nu doar de considerente de ordin economic, ci și de spiritul de echitate și, cu deosebire, de „un interes mai superior, de buna faimă a statului român”⁹³.

Pragmatismul și rectitudinea morală ce-i caracterizează activitatea ministerială reies și cu alte ocazii. Așa, de pildă, în discuțiile parlamentare încinse referitoare la înființarea unui serviciu românesc de navigație pe Dunăre, expresie a independenței

⁸⁹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 214–223.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 217 și *passim*.

⁹¹ *Ibidem*, p. 219–220.

⁹² *Ibidem*, p. 229–244.

⁹³ *Ibidem*, p. 244.

economice a României⁹⁴. Răspunzând, în ședința Senatului din 22 ianuarie 1890, liberalului P. S. Aurelian, unul dintre cei mai fervenți susținători ai proiectului, Marghiloman releva necesitatea unui asemenea serviciu și recunoștea importanța chestiunii navigației pe Dunăre. Dar îndemna la răbdare și la o abordare corectă. Își manifesta rezerva de a vedea statul implicându-se direct și creând o companie de navigație. Aprecia că este preferabil ca inițiativa și realizarea acestei importante întreprinderi să vină din sfera privată. Statul nu ar avea, considera el, nici pregătirea, nici utilajele, nici banii necesari. Întreaga chestiune nu trebuie examinată din punct de vedere politic sau „al orgoliului național”, ci din punct de vedere economic. Este neîndoielnic că existența unei asemenea companii ar aduce imense avantaje, mai ales pentru comerțul României. El afirma că guvernul ar fi încurajat orice propunere serioasă, care ar fi permis „îndoitul scop al organizării unui serviciu fluvial și maritim român”. În ultimă instanță, executivul s-ar fi putut implica direct, dacă ar fi lipsit inițiativele particulare. Era conștient că efortul financiar cu care putea fi dusă la sfârșit o asemenea întreprindere era considerabil: 20–25 de milioane de lei⁹⁵.

În ședința din 8 iunie 1890, Senatul a luat în dezbatere proiectul de lege prin care se deschidea pe seama Ministerului de Finanțe un credit de 1 milion de lei pentru cumpărarea capacităților necesare „pentru înființarea unui serviciu special de transporturi pe apă în trebuința Regiei Monopolurilor Statului”. În discuția generală pe marginea actului normativ, Marghiloman relua și nuanța argumentele expuse cu câteva luni înainte. El arăta că statul trebuie să depună diligențele necesare în vederea realizării unui serviciu de navigație fluvial, dată fiind lipsa unor inițiative particulare. Investiția putea fi acoperită în parte dintr-un contract, încheiat pe o perioadă de cinci ani, privitor la vânzarea de sare în Serbia. Suma necesară era de ordinul milioanei de franci. Afirma însă – și acest fapt relevă o schimbare de accent față de poziția avută în luna ianuarie – că chestiunile de ordin financiar necesare întreprinderii i se păreau secundare, îndemnându-i pe senatori să voteze deschiderea liniei de credit necesare. Lipsa unui proiect particular în acest domeniu și identificarea resurselor financiare vor fi cântărit îndeajuns pentru a-l face să incline în direcția intervenției statului. În ciuda precauțiilor generate de cheltuielile presupuse ale proiectului, Marghiloman insista asupra folosului economic pe care un asemenea serviciu l-ar aduce țării. Oferea argumente cât se poate de solide, bazate pe cifre și date concrete, pentru a-i convinge pe parlamentari de beneficiile pe care un asemenea serviciu le-ar aduce României⁹⁶.

Am adus în discuție aceste intervenții, pentru că prezentarea activității lui Marghiloman la Ministerul Lucrărilor Publice, în această perioadă, ar fi incompletă, dacă nu am menționa rolul său în realizarea unor construcții de mare rezonanță, de care România avea nevoie. Inițiativa ridicării podului de cale ferată peste Dunăre, operă a inginerului Anghel Saligny, este poate cel mai remarcabil act, din această perspectivă⁹⁷. Piatra de temelie s-a pus în octombrie 1890, în timpul ministeriatului lui Marghiloman, cu puțină vreme înainte de trecerea sa la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii. La fel de importantă a fost și realizarea Palatului de Justiție, clădire emblematică a Bucureștiului antebelic, a cărui construcție a început tot în octombrie 1890 și a fost finalizată cinci ani mai târziu, în timpul mandatului său la Justiție, fiind inaugurat însă la 4 octombrie 1895,

⁹⁴ Vezi Viorel Iulian Peștean, *Petre S. Aurelian 1833–1909. Agronom, economist, om de stat. Monografie*, vol. II, *Economist*, Iași, Editura Pim, 2013, p. 154, 261, 282–292.

⁹⁵ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 224–228.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 311–316.

⁹⁷ Iulia Băjenaru, *Anghel Saligny: Omul și Monumentul*, în „Urbanism. Arhitectură. Construcții”, vol. 3, nr. 1, 2012, p. 47–52 (disponibil on-line la adresa <http://uac.incd.ro/Art/v3n1a06.pdf>).

adică odată cu venirea la guvernare a liberalilor. La 1 noiembrie 1890, la Turnu Severin, se inaugura Serviciul de Navigație Fluvială Română, pe Dunăre, un rol hotărâtor avându-l Grigore Manu, director al Regiei Monopolurilor Statului⁹⁸.

Rezervele exprimate de el în luările de cuvânt din Parlament sunt, în acest context, cel puțin surprinzătoare. În același an, ambele proiecte, alături de altele, vor prinde contur. Nu știa Marghiloman, la începutul anului, de ele? Să nu fi vrut să facă promisiuni, înainte de începerea efectivă a lucrărilor? Sobrietatea sa și lipsa impulsului demagogic ar putea înclina balanța înspre o asemenea explicație. El însuși afirma, cu altă ocazie, că

[...] [n]iciodată, [...] un interes electoral, adică un interes eminentemente efemer și trecător, nu va influența asupra mea când e vorba de o lucrare de utilitate publică. [...] Dacă am luat această sarcină [a conducerii Ministerului Lucrărilor Publice, pentru care, afirma el, cu onestitate și modestie, nu-l recomandau studiile – n.n., M.D.B.], cu speranța de a lăsa numele meu legat de o lucrare bună, nu voi sacrifica acest țel pentru un interes momentan sau meschin⁹⁹.

Marghiloman răspundea astfel, în ședința Camerei din 7 martie 1890, conservatorului Lascăr Catargiu, care îl acuzase că liniile ferate se făceau, sub ministeriatul său, după considerațiuni politice. Nu era prima oară când trebuia să răspundă unor acuzații lipsite de obiect sau chiar unor atacuri în chestiune personală, vizat fiind, în primul rând, ministrul și, prin ricoșeu, guvernul din care făcea parte. Nu mai insistăm asupra acestora. Mențiunea noastră are doar rolul de a sublinia adversitățile de care se loveau în Parlament el însuși și cabinetul căruia îi aparținea.

Interesante sunt și alte intervenții ale lui Marghiloman, în diverse domenii. La 17 martie 1890, răspundea în locul colegului său de la Justiție, Theodor Rosetti, unei interpelări a senatorului Al. Wilner. Acesta cerea explicații în legătură cu numirea lui A. Gussi ca procuror la tribunalul Argeș, pe motivul că acest magistrat, fiu al senatorului N. Gussi, macedoromân de la sud de Dunăre, căruia i se recunoscuse cetățenia în 1870, n-ar fi devenit, la rândul-i, român, printr-un vot al Corpurilor legiuitoare. Răspunsul ministrului de la Lucrări Publice, care îl suplinește pe colegul său, reținut la Camera Deputaților, relevă o argumentație juridică fără cusur, arătând formația sa de bază, dar și perfectă cunoaștere a stipulațiilor constituționale și legale în vigoare. El ține să precizeze deosebirile care există între naturalizare și recunoaștere. Arată apoi care este practica judiciară în domeniu, cu extrase din literatura de specialitate. Încheie printr-o serie de considerații politice, care relevă concepțiile sale despre națiune și toleranță, exprimându-și stupoarea față de o situație care i se pare de neînțeles: aceea ca un stat să renunțe la proprii cetățeni¹⁰⁰.

O problemă care se cuvine doar amintită aici pentru a evidenția consistența și permanența unor preocupări ale sale este aceea legată de reforma judecătorească. Deși chestiunea nu este de resortul său, răspunzând, în locul lui Theodor Rosetti, în problema asimilării judecătorilor de ocoale cu judecătorii de tribunale, el precizează că o asemenea abordare este incorectă și periculoasă, pentru că ar induce grave perturbări în sistemul de justiție¹⁰¹.

⁹⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 72 și urm.

⁹⁹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 255–256.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 259–263. Pentru instituția recunoașterii, a se vedea opinia unui specialist: Barbu B. Berceanu, *Cetățenia: monografie juridică*, București, Editura All Beck, 1999, p. 178–181.

¹⁰¹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 301–304.

Alexandru Marghiloman se arăta intratabil când era vorba despre respectarea unui principiu indisociabil de funcționarea unui stat modern, liberal: acela ca funcționarii statului să nu acționeze împotriva intereselor publice. Răspunzând lui Nicolae Flea, care îl interpelase în Senat cu privire la destituirea unui inginer din serviciul Căilor Ferate, din cauza prezenței acestuia la întruniri politice, ministrul arăta că participarea la asemenea forme de manifestare publică era incompatibilă cu statutul unui funcționar public și era interzisă explicit de regulamente. Principiul de bază este acela de a scoate serviciile statului în afara acțiunii și influenței politice. Este inacceptabil ca un funcționar al statului să se manifeste în mod partizan¹⁰². La sfârșit, avertiza: „Pentru mine [a se citi: *în ceea ce mă privește* – n.n., M.D.B], voi căuta întotdeauna să mențin buna ordine și disciplina intactă, nu atât în interesul serviciului, cât în interesul propriu al personalului: cine va face excursiuni pe terenul politic militant, să ști[e] că o face în paguba lui”¹⁰³.

În Parlament, ca și în afara lui, Marghiloman s-a ferit, întotdeauna, de atacuri directe sau calomnioase la adresa adversarilor. Replica sa era mereu una promptă, la obiect, de o perfectă politețe și urbanitate. Uneori, își afirma dorința de a conlucra cu Corpurile legiuitoare, fiind dispus să aibă în vedere obiecțiile formulate și să contribuie la remedierea unor situații sau stări de lucruri care se cereau a fi ameliorate. Nu respingea, de la început, o critică, decât dacă aceasta se dovedea a fi de rea credință sau era injurioasă în ton. Cu ocazia discuției bugetului Ministerului Lucrărilor Publice pentru exercițiul 1890–1891, unii deputați au relevat lipsa unei legi organice pe baza căreia să fie organizat și să funcționeze acest departament. Marghiloman nu nega o asemenea situație; dimpotrivă, el solicita Camerei să organizeze această ramură a activității naționale. Când era vorba de atitudinea sa prevenitoare, cât de interes în răspunsul pe care îl dădea lui Constantin Olănescu, liberal-conservator din tabăra lui Lascăr Catargiu, într-un moment în care guvernul era dornic să-și apropie Parlamentul, este, desigur, greu de aproximat. Se arăta preocupat de realizarea legii în cauză, dar arăta că i-au lipsit timpul și mijloacele: „[...] am avut bunăvoință, puțința mi-a lipsit, se lamenta el; evenimentele politice au fost mai tari”¹⁰⁴.

Într-adevăr, posibilitățile de realizare a unui acord în vederea trecerii prin Parlament a unei legi organice atât de importante erau foarte reduse în acel moment. În plus, chestiunea în sine se cerea atent analizată, pentru că un asemenea act normativ nu putea fi fundamentat decât pe studii solide, fiind necesară o expertiză adecvată. Or, Marghiloman, așa cum arăta el însuși, preluase acest minister în noiembrie 1888, dar îl părăsise în martie 1889, pentru a reveni în fruntea sa în toamna aceluiași an. Nu avusese timpul necesar pentru un asemenea demers. Trecerea sa, în noiembrie 1890, de la Lucrări Publice la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii a fost o cauză obiectivă a incapacității de a duce la bun sfârșit intenția sa de organizare a departamentului pe baze legale. De abia în sesiunea 1893–1894, Constantin Olănescu, titular la Lucrări Publice în timpul marii guvernări conservatoare, va trece prin Parlament o lege pentru organizarea corpului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice¹⁰⁵.

Părănd că s-a specializat în a răspunde interpelărilor, în locul colegilor săi miniștri, Marghiloman era prezent la discuțiile din Senat prilejuite de actul normativ privind

¹⁰² *Ibidem*, p. 268–274.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 273–274.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 275–276.

¹⁰⁵ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 300; Nicolae Isar, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891–1895*, București, Editura Universității, 2007, p. 65.

încorporarea Facultății de Teologie la Universitatea din București. Deschiderea oficială a instituției de învățământ teologic a avut loc la data de 12 noiembrie 1881, însă abia în anul 1890 Legea privind Facultatea de Teologie din București recunoaște înființarea acestei instituții. Adoptarea legii s-a realizat în urma unor discuții aprinse. Nemulțumirile au fost sintetizate de senatorul George G. Mârzescu: actul normativ dublează legea instrucțiunii publice; legea este incompletă, pentru că nu prevede nimic cu privire la organizarea noii facultăți; reprezintă o amenințare pentru societatea civilă, din cauza influenței pe care învățământul religios o poate avea asupra educației laice din Universitate. Marghiloman considera secundare aceste obiecții, insistând asupra importanței fondării învățământului teologic universitar în România. Demonta apoi celelalte întâmpinări ale preopinentului, arătând cât de greu este de obținut consensul în jurul unei legi a educației, de vreme ce diverși miniștri au prezentat Parlamentului proiecte de legi în acest domeniu fără a se ajunge la finalizarea lor prin votul pozitiv în Camere¹⁰⁶. Abia în vremea marii guvernări conservatoare a lui Lascăr Catargiu avea să fie adoptată, după discuții îndelungate, o lege a învățământului primar și primar normal¹⁰⁷, care înlocuia legea din 1864, din vremea lui Alexandru Ioan Cuza.

Proiectul de act normativ privitor la înființarea Facultății de Teologie obținea, în iulie 1890, acordul Parlamentului. Textul legii era următorul:

Articol unic. Pe lângă cele patru Facultăți, prevăzute prin art. 249 din Legea Instrucțiunii Publice, se recunoaște ca făcând parte din Universitatea din București și Facultatea de Teologie, având aceleași drepturi și prerogative ca și celelalte facultăți și supusă la aceleași îndatoriri¹⁰⁸.

În urma unei remanieri guvernamentale, Alexandru Marghiloman trece, la 16 noiembrie 1890, la Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor¹⁰⁹. Nu are intervenții sau acțiuni ministeriale care ar merita semnalate. A stat prea puțin în post, pentru a putea întreprinde ceva. De notat ar fi doar starea precară a țărănimii, care se perpetuează, în ciuda încercărilor de a introduce o serie de măsuri pentru ameliorarea situației locuitorilor de la sate. Stabilirea prin lege a unor noi prevederi în ceea ce privește tocmelele agricole, corectând deficiențele din vechiul act normativ, nu a putut fi realizată în această perioadă. Va reveni guvernului condus de Lascăr Catargiu responsabilitatea unei asemenea măsuri. Curios este că Marghiloman răspunde interpelărilor care au ca obiect aspecte ce țin de resortul Lucrărilor Publice, al cărei șef era acum Titu Maiorescu, chiar dacă numai ad-interim, nu titular. Într-un asemenea discurs, oferă unele explicații punctuale, legate de situația materialului rulant de la CFR. Arată că un întreg complex de circumstanțe este responsabil de numărul insuficient de vagoane de pe drumurile de fier ale României și avertizează că aceasta este o situație care nu se poate îndrepta de pe o zi pe alta, ci presupune răbdare, bună chiverniseală și investiții¹¹⁰. Într-o altă ședință a Camerei, din 15 ianuarie 1891, se pronunță în legătură cu o tranzacție desfășurată între statul român și un particular, D. Cantacuzino, obiectul contractului fiind realizarea unor lucrări publice de importanță strategică (construcția unor poduri

¹⁰⁶ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 264–267.

¹⁰⁷ DAD, sesiunea 1892–1893, 22 martie 1893, p. 1065; *Desbaterile Senatului* (în continuare, DS), sesiunea 1892–1893, 8 mai 1893, p. 1022; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 322–323. Vezi, pe larg, Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 141–150.

¹⁰⁸ *MOF*, nr. 74, marți, 3 iulie 1890.

¹⁰⁹ DAD, sesiunea ordinară 1890–1891, nr. 2, ședința din 16 noiembrie 1890, p. 5.

¹¹⁰ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 327–337.

provizorii pe linia Mărășești și luarea în antrepriză a edificării, pe aceeași linie, a unor gări)¹¹¹. O altă problemă căreia i se caută rezolvarea – și în sprijinul căreia Marghiloman aduce argumente de bun simț – era generată de procesul existent între stat și locuitorii rufetași de la salinile din Târgu Ocna¹¹². Aceștia, stabiliți pe niște terenuri pentru care nu aveau acte de proprietate, din cauza modului în care se realizase luarea în stăpânire a terenurilor necesare pentru hrană în secolul al XVIII-lea și la începutul veacului următor, reclamau acum posesiunea nu doar a acelor pământuri, ci și a terenurilor învecinate. În opinia ministrului, este necesară o lege care să curme o situație arbitrară într-un mod echitabil, prin acordarea proprietarilor terenurile avute în posesie. Nu este suficientă enunțarea unor principii, ci trebuie stabilite măsuri concrete și efectuate, pe teren, lucrările necesare¹¹³.

O critică colegială și constructivă. Discurs și activitate parlamentară în timpul guvernului Ioan Emanoil Florescu

Marghiloman nu a rămas prea mult la Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor. Neînțelegerile dintre facțiunile conservatoare, în principal acelea dintre susținătorii guvernului și liberal-conservatori, erau prea evidente. Generalul Manu a încercat să stimuleze ideea concentrării conservatoare în jurul cabinetului și al programului său: „Sperăm că prin contopirea tuturor elementelor conservatoare ne vom uni odată întregul Partid Conservator, dacă vom înlătura cestiunile de persoane și vom ține seama numai de cele de principii”¹¹⁴. Se înșela. Nu doar orgoliile îi separau pe conservatori, ci și ideile¹¹⁵. Adversitățile n-au putut fi biruite. Liberal-conservatorii atacă guvernul, asociindu-se liberalilor. Aceștia câștigă net, la începutul anului 1891, alegerile județene. Sprijinul pentru cabinet se erodează complet. Avându-l în frunte pe generalul Ioan Emanoil Florescu, Senatul are o atitudine opoziționistă față de guvern, iar președintele său, o poziție provocatoare. Proiectul de modificare a Legii Instrucțiunii Publice, adus în Senat, la 16 ianuarie 1891, de Titu Maiorescu toarnă gaz peste foc și desăvârșește izolarea celor de la putere. Așa încât, lipsit de sprijin și nevoind să dizolve Senatul, generalul Manu își prezintă demisia, propunându-l ca înlocuitor pe generalul Florescu¹¹⁶.

Noul guvern a fost considerat de la început a fi unul de improvizație. Era prea eterogen și lipsit de personalități, pentru a avea șanse să dureze¹¹⁷. El s-a prezentat înaintea reprezentanței naționale la 21 februarie 1891, pentru a-i cere sprijinul. Ca și alți vorbitori, Alexandru Marghiloman critică cu vehemență programul guvernamental și componența formațiunii ministeriale¹¹⁸. Relevă faptul că politicienii de la guvernare au fost incapabili să dea vreo indicație asupra liniei pe care o vor urma. Cu ironie, el dezaprobă diferitele tatonări și negocieri în vederea obținerii sprijinului politic pentru susținerea cabinetului. Consideră că acesta este lipsit de un suport real. S-a creat „o bisericuță”, orchestrată de „câțiva bărbați respectabili, foarte experți în manipulațiunile

¹¹¹ *Ibidem*, p. 338–343.

¹¹² *Ibidem*, p. 344–347.

¹¹³ *Ibidem*, p. 346–347.

¹¹⁴ DAD, sesiunea 1889–1890, nr. 78, ședința din 28 aprilie 1890, p. 1499.

¹¹⁵ Zigu Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Editura Eminescu, 1975, *passim*. Vezi și Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 68–76.

¹¹⁶ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 97–100; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 74–76; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 125–132.

¹¹⁷ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 100–101; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 76–77.

¹¹⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 348–352.

parlamentare, dar cari așteaptă ca evenimentele și slăbiciunile omenești să le constituie un partid”¹¹⁹.

În ciuda acestei situații de confuzie, cabinetul Florescu a rezistat nouă luni (21 februarie – 26 noiembrie 1891). A existat o preocupare reală, pe care șeful cabinetului a știut să o pună în evidență, pentru realizarea unor măsuri urgente. Era nevoie de votarea bugetului și a tarifului autonom, întrucât toate convențiile comerciale expirau la 28 iunie 1891. Cum Parlamentul și-a manifestat, printr-o moțiune, neîncrederea în guvern, la 22 februarie 1891 a fost dizolvat, fixându-se data alegerilor pentru 9–11 aprilie. Guvernamentalii liberal-conservatori au obținut cele mai multe voturi (110). Doar 7 junimiști au reușit să intre în noua Cameră, între ei fiind și Alexandru Marghiloman. Dizolvarea formațiunii parlamentare, în februarie, și vacanța ce a urmat explică de ce nu sunt, în cursul anului 1891, discursuri ale tânărului și talentatului deputat. Să notăm însă ca un fapt extrem de important reorganizarea junimiștilor. Într-o adunare publică, desfășurată în data de 1/13 mai 1891, 28 dintre adepții lui Petre P. Carp – între ei și Alexandru Marghiloman – semnează procesul-verbal pentru constituirea Partidului Constituțional și a clubului său central din București. În fruntea acestei formațiuni se afla, firește, boierul de la Țibănești. Urmău să se constituie și cluburi județene, pentru a asigura organizarea partidului și la nivel teritorial. La 9/21 mai 1891 are loc banchetul de inaugurare a Clubului Central al Partidului Constituțional¹²⁰.

Guvernul generalului I. Em. Florescu a avut de făcut față unei situații foarte delicate, determinată de posibila criză dinastică, ca urmare a proiectului de căsătorie al principelui Ferdinand cu domnișoara Elena Văcărescu¹²¹. Oamenii politici români au respins cu hotărâre o asemenea variantă¹²², regele însuși neagreaud, sub nicio formă, o alianță care ar fi pus în pericol dinastia și viitorul țării¹²³. Prim-ministrul a caracterizat „afacerea Văcărescu” ca fiind „foarte periculoasă”, așa cum reiese din însemnările lui Carol I¹²⁴. Îndepărtarea din țară a domnișoarei și aranjarea căsătoriei lui Ferdinand cu prințesa Maria de Saxa-Coburg-Gotha au înlăturat pericolul.

În ceea ce privește stabilirea noului tarif general al drepturilor de vamă, un rol foarte important i-a revenit lui Petre P. Carp, în calitate de președinte al unei comisii a Camerei, special constituite pentru a rezolva această spinoasă problemă. Proiectul elaborat relua, cu

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 352.

¹²⁰ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 137.

¹²¹ Pentru idila celor doi și schimbul epistolar dintre ei, vezi *Scrisorile regelui Ferdinand al României*, vol. I, stabilirea textului, note și studiu introductiv de Sorin Liviu Damean, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015, p. 89–92, 94–97, 99–109. Un scurt și lămuritor rezumat al chestiunii, din perspectiva regelui Carol I, pe baza însemnărilor sale de jurnal, la Vasile Docea, *Cuvânt introductiv*, în Carol I al României, *Jurnal*, vol. II, 1888–1892, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 8–11. „Afacerea Văcărescu” este tratată pe larg și cu discernământ de Gabriel Badea Păun, *Carmen Sylva. Uimitoarea regină Elisabeta a României 1843–1916*, traducere din limba franceză de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Humanitas, 2003, p. 168–183. Nu același lucru se poate spune despre cartea veninoasă a fostului medic de la Curtea regală a României, Robert Scheffer. A se vedea, în acest sens, Robert Scheffer, *Orient regal. Cinci ani la curtea României*, București, Editura Saeculum I.O./Editura Vestala, 1997, *passim*.

¹²² Sorin Liviu Damean, *Carol I al României. Un monarh devotat*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 105 și urm.; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 138–139 (mai ales n. 68); idem, *P. P. Carp – un aristocrat al politicii românești*, în P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, studiu introductiv de Ion Bulei, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2000, p. XXXII–XXXIII. Firește, episodul este pe larg tratat în memorialistica epocii; vezi, de exemplu, Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 135–137.

¹²³ Carol I al României, *Jurnal*, vol. II, p. 240–241.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 241.

unele completări și modificări, prevederile legii din 1886. La 1891, sub conducerea și inspirația lui Carp, delegații au stabilit un tarif vamal moderat, care căuta să stimuleze producția proprie, fără a descuraja masiv importurile. Era o poziție pragmatică și convenabilă. Principiile de bază au căutat să înlăture piedicile ce decurgeau din inferioritatea industriei autohtone. În primul rând, se dorea asigurarea unei piețe pentru produsele agrare. Trebuiau sprijinite acele industrii care erau bazate pe resursele proprii, alimentare și nealimentare. În sfârșit, acest tarif protecționist nu trebuia să fie agresiv și să dea naștere la conflicte cu alte țări. Se instituia astfel o protecție vamală autonomă, egală pentru toate statele. Deși taxa era relativ redusă (doar la puține produse s-a admis un procentaj de 40–50%), tariful autonom din 1891 a pus în practică clauzele tarifului vamal protecționist din 1886¹²⁵.

Avea să fie acesta poate cel mai important succes al guvernării I. Em. Florescu. Doar aparent conservatorii au acționat unitar în Parlament cu ocazia dezbaterii tarifului vamal. La el contribuiseră reprezentanți ai tuturor facțiunilor. După discuția și votul din Parlament a proiectului de lege referitor la noul tarif general al drepturilor de vamă, în iunie 1891, au re izbucnit neînțelegerile. Se acuza lipsa de unitate și disciplină din tabăra conservatoare și se ducea o susținută campanie de reunire a tuturor elementelor de dreapta. Înlocuirea unor miniștri în timpul vacanței parlamentare, din dorința de a atenua impresia de slăbiciune a guvernului, nu a putut îmbunătăți situația cabinetului¹²⁶. Era evident pentru toți că acea struțo-cămilă, numită Partidul Liberal-Conservator, nu mai era viabilă din punct de vedere politic. În aceste condiții, la 19 noiembrie, guvernul I. Em. Florescu se retrage. Pentru conservatori, devenise cât se poate de clar că nu pot constitui o formațiune ministerială viabilă decât prin strângerea rândurilor și cu participarea tuturor¹²⁷.

Marea guvernare conservatoare și ministeriatul lui Marghiloman la Justiție

După demisia gen. I. Em. Florescu, regele se pronunță pentru păstrarea conservatorilor la guvernare. Considerentele sale erau bazate atât pe ideea reîntregirii partidului cu elementele junimiste, în vederea aplicării principiului rotativei guvernamentale, cât și a faptului că liberalii erau într-un proces de reorganizare, în urma morții lui Brătianu. Apelează la bătrânul Lascăr Catargiu, care este recunoscut în cele din urmă șef de toate facțiunile conservatoare, inclusiv de P. P. Carp. Acesta, deși i se socotea „cu totul superior”¹²⁸, îi acceptă poziția, convins fiind, dacă nu de calitățile pretendentului, măcar de vârsta lui înaintată. Noul cabinet, format din Menelas Ghermani la Finanțe, P. P. Carp la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, Al. Marghiloman la Justiție, Take Ionescu la Culte și Instrucțiune Publică, L. Catargiu la Interne, Al. Lahovary la Externe, C. Olănescu la Lucrări Publice, este prezentat regelui în data de 18 decembrie 1891. Guvernarea neîntreruptă timp de patru ani, ca și realizările sale l-au făcut să fie apreciat ca „unul dintre cele mai competente și civilizate din câte a avut România”¹²⁹, „adevărul și definitivul minister conservator”¹³⁰.

¹²⁵ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism...*, p. 140–142; idem, *P. P. Carp – un aristocrat al politicii românești*, în P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, p. LIX–LXI.

¹²⁶ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 80–81.

¹²⁷ *Ibidem*; Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism...*, p. 144–146; Traian P. Lungu, *op. cit.*, p. 100–103.

¹²⁸ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 140.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. IV (1888–1895), București, Editura Librăriei Socec, 1904, p. 61.

Programul cu care s-a prezentat la alegerile parlamentare din februarie 1892 era, de fapt, o reformulare a celui junimist. Conservatorii realizau, cel puțin temporar, unitatea în baza principiilor propuse de *Era Nouă*. Conducerea ideologică a junimiștilor și preponderența lor în cabinet sugera că adevăratul cap al guvernului era Carp, nu Catargiu¹³¹. Toate proiectele de legi pe care conservatorii și le propuseseră, dar încă nu le putuseră aduce în Parlament, vor fi prezentate acum, alături de altele noi. Ele vizau domenii largi de preocupare, precum: administrația și justiția, industria și comerțul, problema agrară și a asigurărilor sociale, politica socială și fiscală, sistemul constituțional, Școala și Biserica. Astfel, au fost inițiate și votate în anii 1892–1895: legea pentru creditul agricol, legea privind modificarea tocmelilor agricole, proiectul privind spitalele rurale și înființarea Băncii Agricole, legea pentru organizarea învățământului profesional, legea pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local, legea minelor, legea pentru modificarea tarifului general, legea jandarmeriei rurale, legea asupra maximului taxelor și contribuțiilor comunale, cea privind organizarea comunelor rurale, a judecătoriilor de pace, legea clerului mirean și a seminariilor, legea privind conservarea și restaurarea monumentelor publice, proiectul privind dotația Ferdinand etc.¹³². Se poate observa cum „o împreunare de bărbați cu autoritate, fiecare din ei o personalitate și fiecare competent în resortul ministerului său”¹³³, au putut, într-adevăr, fructifica ideile conservatoare în direcția consolidării regimului politic existent în baza progresului măsurat și a unei evoluții organice a societății.

Alexandru Marghiloman și-a adus și el contribuția la aceste realizări, dând măsura pregătirii sale în sfera dreptului. Contemporanii au apreciat, la sfârșitul mandatului, că a reușit „cu inteligența sa deosebită să țină cu onoare portofoliul”¹³⁴. Propunerile de proiecte legislative avute în vedere de omul politic conservator în timpul acestui ministeriat vor fi prezentate în ședința Camerei Deputaților din 15 martie 1893. Cel mai mult își dorea o reorganizare a judecătoriilor comunale, dar aștepta pentru aceasta „un moment de acalmie”. Motivul invocat era studierea „fără preocupățiune de partid”¹³⁵ a unor legi atât de importante pentru societate. El arăta în discursul său că este absolut necesar ca țăranul care apelează la justiție să-și sporească încrederea într-însa și să aibă cheltuieli de judecată accesibile. De asemenea, Marghiloman aspira la o reformare a codului de comerț în privința falimentelor, muncă ce implica multă reflecție și studii comparate. Tot pentru viitor prognoza și revizuirea celor două coduri de procedură civilă și penală, cel puțin în punctele în care copierea din legislația străină fusese atât de anacronică, încât, „chiar și după o perioadă de practică de peste 30 de ani, nu s-au putut adapta legislației noastre”¹³⁶.

În paralel cu munca depusă pentru realizarea în fapt a proiectelor propuse, Alexandru Marghiloman este obligat să facă față și altor îndatoriri. Căsătoria prințului moștenitor, Ferdinand, la Sigmaringen, angaja guvernul în desfășurarea unor serbări fastuoase cu prilejul primirii perechii princiare în țară, la sfârșitul lunii ianuarie a anului 1892. Recunoscându-i calitatea de bun manager al activităților de tip monden, cabinetul condus de Lascăr Catargiu încredințează tânărului junimist, secondat de primarul

¹³¹ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 3.

¹³² Dezbaterile din Parlament, în jurul legislației marii guvernări conservatoare, sunt analizate în cartea lui Nicolae Isar, menționată mai sus. Vezi Nicolae Isar, *op. cit.*, *passim*.

¹³³ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 6.

¹³⁴ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 187.

¹³⁵ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 376.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 377.

capitalei, Grigore Triandafil, șefia comisiei de organizare a festivităților¹³⁷. Acestea au fost atât de grandioase, încât au satisfăcut gusturile regelui și au încântat populația Bucureștiului. În amintirea nunții regale, au fost oficiate 32 de căsătorii ale unor tineri țărani, frumos îmbrăcați în costume populare. A urmat o procesiune a perechilor, în care trase de boi albi, împodobite cu covoare naționale, verdeată și drapelul județului reprezentat. Princesesa Maria a fost întâmpinată cu sute de buchete de flori și daruri bogate din partea oficialităților. Ospetele și dansurile oferite locuitorilor de rând ai capitalei, reprezentațiile teatrale și muzicale, precum și marele bal al primăriei întregesc tabloul manifestărilor care au răpit destul timp și energie omului politic conservator.

De asemenea, agitațiile privind alegerile legislative generale de la începutul lunii februarie 1892, șicanele pe care i le-a făcut N. Filipescu cu referire la numirile unor magistrați, precum și afacerea bombelor din Rusciuc au abătut de la cursul firesc activitatea ministrului de Justiție. Cu toate acestea, cele mai mari complicații apar atunci când se pune în discuția Parlamentului, la 5/17 aprilie 1893, legea asupra maximului taxelor și contribuțiilor comunale. Proiectul, aparținând lui P. P. Carp, impunea taxe nu numai pe produsele care intrau în comune, ci și pe cele care se recoltau sau se fabricau în interiorul lor, adică pe toate articolele de consum¹³⁸. Măsura era nepopulară, o știa și P. P. Carp. Însă potrivit concepțiilor sale fiscale, care urmăreau ușurarea sarcinilor administrației centrale, o găsea justificată. Nevoile de întreținere a comunelor, mai ales după înființarea jandarmeriei rurale, a cărei plată cădea în sarcina acestora, au crescut simțitor. O împovărare a bugetului de stat era de neacceptat. Combătând cu violență proiectul de lege, opoziția liberală organizează manifestații de stradă. Proaspătul șef al Partidului Liberal, D. A. Sturdza, publică un manifest în care dă țării „făgăduială solemnă” că va desființa legea imediat ce va veni la putere. Între timp se produc ciocniri între populație și forțele de ordine, care se soldează cu rănirea și arestarea mai multor demonstranți. Prim-ministrul, Lascăr Catargiu, se încapățânează să iasă, sub ploaia de pietre a manifestanților, pe ușa din față a clădirii Parlamentului. Norocul său a fost acela că mai mulți deputați, inclusiv miniștrii Al. Marghiloman și C. Olănescu, l-au încercuit spre a-l feri de mulțimea furioasă¹³⁹.

Deținătorul portofoliului de la Justiție ține trei discursuri în Camera Deputaților, ca răspuns la interpelările opoziției privitoare la represiunea dezordinilor de stradă, arestarea unor manifestanți și condițiile în care urma să se voteze legea maximului. Astfel, la 6 aprilie 1893, îi acuză pe liberali că au adus calomnii contra guvernului, instigând mulțimile prin limbajul folosit atât la întrunirile publice, cât și în presă. Liderul junimist incriminează lipsa de moralitate a celor pentru care Regele și Parlamentul nu reprezintă instituții capabile să răspundă nevoilor de ordine și stabilitate și se bazează pe numărul și forța maselor pentru a răsturna orânduirea existentă¹⁴⁰. Concepțiile sale conservatoare, tributare promovării elitismului în politică, ca de altfel în toate

¹³⁷ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 147. Din corespondența lui Carol I, deducem rolul major pe care regele l-a jucat în negocierile care au precedat semnarea actului matrimonial. Nu este aici locul de a dezvolta acest subiect. Pentru toată această activitate a monarhului, pentru tatonările sale, pentru scrisorile numeroase, pentru vizitele și discuțiile purtate cu familia ducelui de Edinburgh, pentru pregătirile legate de nuntă, vezi *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen, 1878–1905*, studiu introductiv, stabilirea textului, adaptarea și notele de Sorin Cristescu, București, Editura Paideia, 2010, *passim*; Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondența privată (1872–1912)*, *passim*.

¹³⁸ *Istoria românilor*, vol. VII, tomul II, p. 186.

¹³⁹ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 151.

¹⁴⁰ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 381–382.

domeniile societății, ies și mai mult în evidență, în cadrul discursului rostit la 9 aprilie. Interpelat de D. A. Sturdza, în aceeași chestiune a legii maximului, tânărul ministru se arată consternat de acțiunile adversarilor săi politici care încercaseră să impună retragerea unei legi „sub presiunea uliței”¹⁴¹. Mai mult decât atât, considera că este periculos să se inoculeze în moravurile politice ale țării ideea că „ar fi ceva mai presus de Cameră, de Senat și de Rege: mulțimea și puterea ei”¹⁴². „Omul masă”¹⁴³ nu poate, sub nicio formă, în viziunea omului politic conservator, substitui elitele. De aceea, considera că guvernul a acționat în mod corect atunci când a reprimat violențele din stradă, nefăcând altceva decât să mențină „principiul de ordine, care este garanția tuturor partidelor politice”¹⁴⁴. A treia sa intervenție în Camera Deputaților se produce ca urmare a interpelării lui C. C. Dobrescu-Prahova asupra arestărilor săvârșite. Ministrul de Justiție demonstrează că, în ciuda articolelor acuzatoare din presă, conform cărora „sunt sute de răniți și morți, sute de arestați, iar sângele a curs șiroaie”¹⁴⁵, în realitate au fost reținute 12 persoane, în baza unor mandate ale judecătorilor de instrucție și nu administrativ, așa cum s-a vehiculat. De asemenea, garantează că aprecierea faptelor celor incriminați o va face justiția, cerând încredere în tribunalele țării din partea opoziției. În ceea ce privește libertatea întrunirilor publice, omul politic arată că nu s-a intervenit în niciun fel pentru ca acestea să nu aibă loc, replicând adversarilor săi că „în materie de liberalism și de practică largă a Constituțiunii” au de învățat de la conservatori. Nu lipsește nici remarcă amară referitoare la N. Filipescu, primarul capitalei, acuzat că ar fi plătit chiria sălii Dacia pentru ca întrunirile opoziției să aibă loc. Începe, așadar, să prindă contur o animozitate între cei doi fruntași conservatori, care va marca profund, în viitor, destinele partidului.

Cu toată nepopularitatea sa, legea maximului va fi aprobată de Cameră la 17/29 aprilie 1893, cu 81 de voturi contra 21, iar de Senat, la 12/24 mai, cu 45 de voturi contra 12. Însă nu înainte de a fi schimbate unele prevederi. P. P. Carp este nevoit să renunțe la impunerea de taxe tuturor produselor din cauza opoziției vehemente. Totuși, trebuie remarcat că, în ciuda împotrivirilor, liberalii au menținut legea, fără nicio modificare, după preluarea puterii în 1895. Mai mult decât atât, au continuat, prin jurnale ale Consiliului de Miniștri, să aprobe impuneri noi¹⁴⁶. Caracterul demagogic al opoziției făcute în timpul guvernării conservatoare era cu atât mai evident.

Unul dintre cele mai importante proiecte de legi în domeniul relațiilor agrare din întreaga perioadă a legislaturii conservatoare a fost cel privitor la modificarea tocmelilor agricole. El a intrat în dezbaterile Camerei Deputaților, la 3 mai 1893. P. P. Carp, autorul său, afirma, în cadrul discuției generale, că legea dorea să aducă mai multă claritate în contractele întocmite între țărani și proprietari, pentru a îmbunătăți situația celor dintâi. Reiterând ideile conform cărora orice pas înainte nu se face decât prin lucruri încete și bine chibzuite și nu prin zguduirii sociale sau reforme radicale, liderul junimiștilor justifică sensul ameliorativ al legii. Deși recunoaște, în continuarea expunerii sale¹⁴⁷, că multe din relele de care suferă țărănimea, la care se referiseră oratorii anteriori, sunt reale,

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 391.

¹⁴² *Ibidem*, p. 395.

¹⁴³ Termen utilizat de José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, București, Editura Humanitas, 1994, p. 16–18.

¹⁴⁴ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 395.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 403.

¹⁴⁶ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 127.

¹⁴⁷ DAD, 1892/1893, ședința din 5 mai 1893, p. 1373–1375.

acestea sunt „lucruri pe care nici o legiure nu le poate regula”¹⁴⁸, fiind mai presus de forțele umane și ținând de un trecut sau de un destin implacabil. Alexandru Marghiloman are numai o intervenție cu privire la legea tocmelilor agricole, în ședința Camerei Deputaților din 8 mai 1893¹⁴⁹. El aduce lămuriri la articolul 28, referitor la tipurile de executare luate în calcul pentru cei care nu se supun contractelor încheiate, convingându-și atât colegii, cât și opoziția de necesitatea măsurilor luate. Dezbaterile iau sfârșit în ședința din 11 mai, când Adunarea Deputaților trece la vot, proiectul fiind adoptat cu 57 de voturi *pentru* și 20 *contra*¹⁵⁰.

Ultimul demers al ministrului de Justiție în sesiunea parlamentară 1892–1893 este proiectul de lege privind modificarea unor articole referitoare la delictele de fals din codul penal. Alexandru Marghiloman arată că intențiile sale de corectare a unor slăbiciuni existente în vechea lege răspund cererilor făcute de președinții curților de apel și magistrații inamovibili. Aceștia reclamă că este în interesul societății, dar și al justiției, ca delictele de fals să fie pedepsite „mai proporțional și mai just”, astfel încât să se facă diferența între „un om fără știință de carte, care a prefăcut cu stângăcie o țifă dintr-un cotor ca să se folosească de câțiva lei” și „un domn cu cunoștință de carte, care, plătind cu iscusință condicile sale, și-a însușit poate o întreagă avere”¹⁵¹. Omul politic promite că legea propusă este mai bine cumpănită decât cea dinainte, având o elasticitate care permite judecătorului să facă o justă măsură în aplicarea pedepsei, „și față cu perversitatea făptuitorului, și față cu folosul ce a tras el din comiterea falșului”¹⁵².

Textul Mesajului Regal de la începutul sesiunii parlamentare 1893–1894 conținea cuvinte măgulitoare la adresa guvernului, care reușise să consolideze bugetul de stat prin reformarea sistemului monetar și întărirea valutei, ferind România de perturbațiile financiare care au zguduit alte țări din cauza crizei argintului. Deși anunța pentru dezbaterile din forul legislativ numeroase legi, prima prezentată, imediat după constituirea birourilor de lucru, a fost cea referitoare la înființarea Băncii Agricole. Prin această măsură, conservatorii doreau să contrabalanseze, în politică, influența Băncii Naționale, pe care o priveau ca o pe o instituție liberală. După ce, prin *legea pentru creditul agricol*, se viza procurarea „mai cu seamă micilor cultivatori sau industriași săteni, capitaluri cu dobânzi cât se poate de reduse”¹⁵³, acum era rândul marilor proprietari de a obține credite avantajoase, pentru „a îndestula nevoile agriculturii mari și mijlocii”¹⁵⁴. Deși raportul acestei legi era foarte frumos întocmit de către Ion Miclescu, cumnatul lui P. P. Carp, C. Gane¹⁵⁵ consideră că paternitatea ei trebuie să fie atribuită lui Alexandru Marghiloman. Autorul nostru este de părere că șeful junimiștilor nu a fost niciodată preocupat de „înființarea unei instituții politice menite să-și întărească partidul”, așa încât i-a dat mână liberă pentru aceasta apropiatului său, care, încă de pe atunci, începuse să aibă „veleități de șefie” și era „pe atât de practic și de «politician», pe cât era Carp de teoretician și de om de stat”¹⁵⁶. Considerațiile de natură economică erau atât de dibaci puse în evidență de conservatori pentru a îndreptăți acest proiect, încât, deși era clară crearea

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 1375.

¹⁴⁹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 405–408.

¹⁵⁰ DAD, 1892/1893, ședința din 11 mai 1893, p. 1418.

¹⁵¹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 413.

¹⁵² *Ibidem*, p. 413.

¹⁵³ DAD, 1891/1892, ședința din 12 mai 1892, p. 715–717, expunerea de motive, p. 718–723.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 1893/1894, ședința din 22 noiembrie 1893, p. 13.

¹⁵⁵ Despre opiniile sale, a se vedea, pe larg, C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 88–90.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 89.

unei bănci „în toată puterea cuvântului, privilegiată”, legea a trecut „comme une lettre à la poste”¹⁵⁷. Nici Carp și nici Marghiloman nu s-au ocupat de ea în Parlament.

Începutul anului 1894 aduce ministrului de Justiție împlinirea unei dorințe mai vechi, aceea de a desființa instituția jurilor comunali, dând spre soluționare pricinile sătenilor judecătoriilor de pace (de ocoale, în forma inițială). *Legea judecătoriilor de pace* a fost adusă mai întâi în dezbaterile Camerei Deputaților, la 17 ianuarie 1894. Cum era de așteptat, din partea opoziției se ridică voci contra proiectului, la care Alexandru Marghiloman răspunde cu energie, tenacitate și competență. Astfel, în ședința din 18 ianuarie face o amplă prezentare a demersului său, cerând adversarilor politici sprijin în opera de îmbunătățire a legii și nu doar acuze care vizează „succese oratorice, prea la îndemâna tuturor”¹⁵⁸. El evidențiază că proiectul de lege a luat naștere în urma numeroaselor sesizări ale magistraților cu privire la existența judecătoriilor comunale, care reprezintă, în viziunea lor, „un element de dezordine și de corupțiune”¹⁵⁹, o pată pe fața justiției. Dar ce erau judecătoriile comunale de dinainte?, se întreabă Marghiloman în plenul Camerei. Un tribunal *sui generis*, compus din primar și doi jurați, aleși dintre săteni. Răspunzând lui C. Dobrescu-Argeș, care afirmase că suprimarea juriilor comunale însemna eliminarea unei vechi instituții, „cea dintâi instanță a poporului”, ministrul arată cum aceasta s-a deteriorat în timp. În afara faptului că s-a introdus în sate ura și disprețul țaranului față de judecător – consăteanul său, lumea rurală a mai fost atinsă și de venalitate, soluționarea spețelor fiind „târguită pe bacșiș”¹⁶⁰. Pentru a da mai multă consistență afirmațiilor sale, Alexandru Marghiloman citește rapoartele primite de la unele Curți de apel din țară, în care se precizează că „numai arendașii și proprietarii cari totdeauna au avut influență” s-au putut folosi de judecătoriile comunale în contra sătenilor, care erau nevoiți să meargă, mai departe, la judecătoriile de ocoale. Aici, taxele plătite pentru judecată și timpul pierdut întreceau, de cele mai multe ori, beneficiile primite. Așadar, „cel sărac, cel slab, în loc de dreptate, găsea mai totdeauna asuprirea și inichitatea cea mai revoltătoare, și, ca corolar, *decepțiunea și neîncrederea în așezămintele judiciare*”¹⁶¹. Ministrul declară că se impune unui legiuitor înțelept tăierea răului de la rădăcină și suprimarea acestui simulacru de justiție.

Odată acceptate argumentele care au dus la necesitatea legii, se puneau în dezbatere aspecte privitoare la modul de organizare a judecătoriilor de pace, a competențelor lor, a numirilor de judecători etc. Tuturor acestor probleme, Alexandru Marghiloman le răspunde punctual, pe parcursul a șase intervenții, atât în Cameră, cât și la Senat. Propunerilor fostului ministru de Justiție din cabinetul liberal-conservator condus de generalul Florescu, N. Blaremburg¹⁶², care recomanda instituția judecătorilor ambulanți, după modelul celei din Anglia, Marghiloman le opune pe aceea a judecătoriilor sedentare. El releva că doar un magistrat care stă mai mult la postul său ajunge să cunoască pe justițiabili, să-i deosebească pe oamenii cinstiți de cei șireți, putând să-și exercite cu autoritate rolul de „împăciunitor și proteguitor al intereselor celor slabi”¹⁶³.

De asemenea, numirile judecătorilor de ocol și condițiile de admisibilitate ale acestora au ridicat mai multe voci în forul legislativ al țării. Deputatul liberal V. Brătianu

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 90.

¹⁵⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 424.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 426.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 427.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 428.

¹⁶² DS, ședința din 21 februarie 1894, p. 597–599.

¹⁶³ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 486.

propunea, în afara diplomei de Drept, o practică de cel puțin doi ani ca supleant sau un stagiul efectiv de patru ani ca avocat pentru ca un judecător de ocol să inspire cel puțin încrederea de care se bucură titularul unui tribunal. Alexandru Marghiloman îi demonstrează că, deși acesta este idealul la care ar trebui să ajungă orice legiuitor, nu există mijloacele necesare pentru înfăptuirea lui. Cheltuielile bugetare pentru punerea în practică a acestor propuneri ar fi fost mult prea mari ca statul să și le poată permite. Mai mult decât atât, nu s-ar fi găsit nici oamenii care, având o asemenea pregătire, să accepte posturi mai prost plătite, la sate. Nu existau, la vremea respectivă, suficienți specialiști care să acopere cele 240 de locuri de judecatori de ocol propuse de lege. În atare condiții, se puneau întrebarea dacă impunerea unor condiții grele de admisibilitate în vederea recrutării unui „personal ideal”¹⁶⁴ nu ar zădărnici un proiect care ar putea aduce atâtea foloase. Una dintre soluțiile cele mai vehiculate era apelul la tinerii titrați, proaspăt ieșiți de pe băncile școlilor superioare, care erau dispuși să accepte salarii mai mici. Ministrul făcea apologia onestității și corectitudinii lor, calități care contau mai mult decât experiența dobândită în stagiile de pregătire.

Punând pe tapet beneficiile legii – scăderea drastică a taxelor de judecată pentru afacerile mici ale țăranilor care puteau apela cu încredere la justiție, rezolvarea controverselor de drept care existau în legea judecătorilor prin redactarea unor texte clare și eliminarea celor care lăsau loc interpretărilor, introducerea cererilor verbale pentru împricinății fără știință de carte, reglarea tutelei țărănești, accelerarea timpilor de judecată etc. –, Alexandru Marghiloman conchidea că aceasta este una dintre „cele mai democratice pe care starea noastră actuală de lucruri ne permite să o dăm”¹⁶⁵. Și avea perfectă dreptate. Deși avantajele aduse țăranimii erau incontestabile, istoriografia postbelică și mai ales cea comunistă nu a vrut să le sesizeze. Foarte puține dintre realizările conservatorilor au fost apreciate la adevărata lor valoare, aceștia fiind relegați la marginea politicii, în defavoarea adversarilor lor liberali.

Cu ocazia dezbaterilor Adresei Tronului, la începutul sesiunii parlamentare 1894–1895, Alexandru Marghiloman ține un discurs care dezvoltă trei teme principale: chestiunea românilor din Transilvania, alegerile comunale și răscoalele țărănești. Procesul *Memorandumului* de la Cluj a fost trambulina folosită de președintele Partidului Liberal, D. A. Sturdza, în încercarea sa de a răsturna guvernul de la putere. Numeroase articole de presă, manifestații studențești și întruniri publice ale opoziției câștigă opinia publică de partea liberalilor, care, prin șeful lor, atacau cabinetul Lascăr Catargiu pe chestiunea națională, afirmând că orice guvern care n-ar ține seama de aceasta trebuie să plece. Cum D. A. Sturdza era cunoscut ca filogerman și „un hotărât antirus”¹⁶⁶, declarațiile sale vehement îndreptate împotriva ungarilor stârnesc indignarea conservatorilor. În discursul său, Alexandru Marghiloman reproșează liberalilor că chestiunea românilor din Transilvania, fiind atât de sensibilă, nu este „din acelea pe cari le pot frământa partidele, nici din acelea de cari se pot servi în luptele lor”¹⁶⁷. Considera pură demagogie învinuirile aduse conservatorilor că nu știu să împace „destul de bine interesele alianțelor cu interesele fraților de dincolo”¹⁶⁸.

În ceea ce privește celelalte două probleme aduse în discuție, Alexandru Marghiloman îi critică pe liberali pentru nedreptățile spuse la adresa adversarilor,

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 486.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 494.

¹⁶⁶ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 172.

¹⁶⁷ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 504.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

lansând acuze fără acoperire: „boerii au venit la putere împușcând pe țărani, boerii stau la putere împușcând pe țărani, boerii nu se pot menține la putere decât făcând alegeri cu baionetă și cu bătași”¹⁶⁹. Le reproșează că nu vin cu programe de reformă care să aducă îmbunătățiri pentru viitor sau cu idei care să dea un fir călăuzitor rezolvării problemelor existente în societate, în locul calomniilor, în fapt nedorind altceva decât schimbarea guvernului, pentru a ajunge la putere. Mai mult, îi incriminează că răskoalele țărănești izbucnite în anul 1894, ca urmare a legii maximului, au fost datorate instigărilor lor. Articolele de presă, injurioase la adresa conservatorilor sau a Regelui, citite și în lumea satelor, au scopul de a inocula ideea că „revoluțiunea este un ce legitim”¹⁷⁰.

Ministrul de Justiție explică la tribuna Parlamentului că nu acuză Partidul Liberal de „o acțiune criminală preconcepută”, ci de o „lipsă absolută de conștiință în alegerea mijloacelor de luptă”, care pe viitor s-ar putea răsfrânge chiar asupra lui¹⁷¹.

Alegerile comunale de la Iași din 1894, în care a fost aleasă lista liberalilor la balotajul din turul al doilea de scrutin, au stârnit dezbatere furtunoasă atât în forul legislativ al țării, cât și în presă. Scandalul pornește de la o scrisoare a radicalului Grigore Macry (numărul doi în partid, după G. Panu) trimisă lui Al. Bădărău. În aceasta, el recunoaște faptul că, deși partidul său a făcut o înțelegere cu guvernul, nu și-a respectat-o, deoarece, întrebuițându-se bătași în alegeri, „tocmeala a fost pătată de violență și deci nulă”¹⁷². În atare condiții, devenind stăpân pe votul său, l-a dat gratis liberalilor, neavând „cui a-l vinde”¹⁷³. Cu asemenea declarații, opoziția vine în Parlament pentru a învinui guvernul de ingerințe grave în organizarea unor alegeri lipsite de orice fel de libertate. Alexandru Marghiloman neagă faptul că tulburările și agresiunile ar fi fost întreținute de cei de la cârmă, aceștia nefiind responsabili de micile incidente care se pot produce „în viața electorală a tuturor popoarelor”, pentru că „nu se poate despărți, în firea omenească, simțul datoriei de instinctul de luptă, cari se deșteaptă mai iute”¹⁷⁴. În ceea ce privește înțelegerile cu radicalii, demonstrează că și liberalii au făcut același lucru, deși recunoaște că episodul de la Iași era rușinos pentru conservatori. Acuzele că alegerile din capitala Moldovei marchează falimentul Partidului Conservator nu se susțin doar pentru că acesta a dat mâna cu radicalii; liberalii pactizează, la rândul-le, cu elementele dizidente ale aceleiași grupări. Era o practică binecunoscută, aceea a înțelegerilor electorale, pe care omul politic conservator nu se sfiește să o reclame opoziției, care, știind cum sunt „procedimentele, uită trecutul și falșifică prezentul”¹⁷⁵.

Tot în legătură cu alegerile comunale sunt și interpelările referitoare la numirile unor magistrați adresate ministrului de Justiție. Atât în ședința Camerei Deputaților din 16 decembrie 1894, cât și în cea din 10 ianuarie 1895, Alexandru Marghiloman considera că este în dreptul său să-i strămute pe magistrații amovibili care sunt suspectați că nu și-au îndeplinit așa cum trebuie sarcinile de serviciu. Ministrul are răspunderea în ceea ce privește aplicarea legii și modalitatea în care fiecare magistrat își face datoria. El afirma că nu avea în vedere decât menținerea în țară a sentimentului de încredere în justiție, numirile pe care le făcea neținând cont de apartenența politică¹⁷⁶. Dincolo de discurs, se

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 504.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 512.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 516.

¹⁷² Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 169.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 507.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 509.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 530.

știe că în practică fiecare partid își aranja funcțiile după bunul plac. Nici Marghiloman nu se dezice de la aceasta, cu atât mai mult cu cât începe să lucreze intens pentru organizarea cluburilor conservatoare din județe.

O anume însemnătate în dezbaterile Camerei Deputaților de la începutul anului 1895 a avut-o și proiectul de lege pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local. El a fost combătut mai ales de B. Șt. Delavrancea¹⁷⁷, care, între altele, arăta că „va aduce înfeudarea țării față de capitaliștii străini”. Îi răspunde, mai întâi, C. Olănescu, ministrul Lucrărilor Publice, care arată că spiritul legii este același cu cel care a stat la baza măsurilor luate de Partidului Liberal în 1887, de a încuraja dezvoltarea industriei naționale. Totodată, el releva că politica conservatorilor mergea pe linia cerințelor acestui progres, cu tot refuzul liberalilor de a oferi recunoașterea necesară. Lui i se alătură și Alexandru Marghiloman, care, în ședințele din 6 și 7 februarie, aduce mai multe lămuriri cu privire la unele articole ale legii. În primul rând, el clarifică noțiunea de anchetă *commodo et incommodo*, care se referă la cercetarea intereselor proprietarilor privați, ale comunelor și județelor, cărora li se cere părerea cu privire la construirea căii ferate pe domeniul lor, dar precizează că ultimul cuvânt trebuie să aparțină guvernului. Lui i se opune deputatul N. Fleva, care socotea măsura inoportună, deoarece considera județul „un parlament local”. Drept urmare, dacă acesta se rostește în mod defavorabil construirii liniei, se încheie orice recurs ulterior¹⁷⁸. De asemenea, ministrul de Justiție răspunde acuzelor aduse de liberali că legea ar avea un caracter de „xenofilie”¹⁷⁹. El arată că, în ultima vreme, nu este proiect pe care opoziția să nu îl catalogheze ca pe „o turtă care se oferă străinilor spre a veni în țară să se îmbogățească”. Laitmotivul acesta devine deranjant și obositor. Deși demonstrează că s-au scos din lege liniile importante și strategice care ar putea face concurență statului și ar renta mai mult, liberalii nu văd, în continuare, decât crearea unei alte „Palestine care se deschide pentru înavușirea tuturor evreilor și capitaliștilor setoși de grase dividende”¹⁸⁰. La întreruperile lui B. Șt. Delavrancea, Marghiloman remarcă, în aplauzele și râsetele colegilor: „D. Delavrancea are niște ochelari: pe un geam de ochiu stă scris: *trădare de patrie*; pe celalt geam: *ovreime*, și ori la ce se uită, nu poate vedea decât ceea ce este scris pe ochelari”¹⁸¹. În cele din urmă, proiectul de lege este adoptat în ședința Camerei din 10 ianuarie, cu 71 de voturi *pentru*, 24 *contra*¹⁸².

La 14 februarie 1895, ministrul de Justiție readuce în dezbaterile Camerei Deputaților proiectul prin care se modifică două articole din legea judecătoriilor de pace. Cele mai multe obiecții aduce deputatul C. I. Stoicescu, care îl acuză pe Marghiloman de superficialitate în elaborarea unei legi, calificată, oricum, ca fiind una detestabilă. Autorul ei se apără, explicând că au ieșit la iveală câteva vicii, dovedite în urma unei inspecții relativă la modul în care s-a pus în aplicare legea. Acestea se referă la tentativa de furt, necuprinsă în text, și indicația precisă a locului unde trebuie să se facă recursul. Marghiloman își face *mea culpa* și declară că nu ține cont de amorul propriu atunci când este nevoie a îndrepta o lege, când s-a făcut o scăpare din vedere: „[...] sunt mult mai voios când pot curma procese și dificultăți, chiar recunoscând că există imperfecțiuni în opera mea”¹⁸³. De asemenea, recomandă ca orice ministru care ar descoperi eventuale

¹⁷⁷ DAD, sesiunea 1894–1895, ședința din 31 ianuarie 1895, p. 580–583.

¹⁷⁸ *Ibidem*, ședința din 6 februarie 1895, p. 623.

¹⁷⁹ *Ibidem*, ședința din 7 februarie 1895, p. 635.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 635.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 636.

¹⁸² *Ibidem*, ședința din 10 februarie 1895, p. 654.

¹⁸³ *Ibidem*, ședința din 14 februarie 1895, p. 684.

lacune în lege, creație „umană, adică imperfectă”¹⁸⁴, să le scoată la iveală și să tranșeze dificultățile, astfel încât justițiabili să nu plătească greșelile sale. Iată o dovadă a onestității sale, a renunțării la orgoliu sau prestigiu, atunci când nevoile altora o impun, contrazicând unele afirmații din epocă, care îl acuzau că devine „susceptibil și vindicativ”¹⁸⁵ dacă amorul propriu îi este atins.

În luna aprilie a anului 1895, Alexandru Marghiloman vine în Cameră cu proiectul de lege cu privire la legiferarea falimentelor. Era recunoscută și de opoziție necesitatea de a îndrepta starea comerțului din Regat, profund viciat de moravurile cetățenilor săi, dar și de lacunele existente în legislație. Ministrul dorește să îndrepte lipsa de control a statului în ceea ce privește fraudele din domeniu. Legea veche, din 1887, pune obstacole supravegherii în materie de faliment, încât oricine, „sindic, falit și creditor, își pun mintea la trudă ca să profite de înlezniurile ce li se oferă”¹⁸⁶. Se pun în discuție două ipoteze: prima, de a lăsa creditorilor libertate absolută în administrarea falimentului, fapt ce ar conduce la situația ca toate falimentele să încapă pe mâna profitorilor în mai puțin de trei luni de zile; a doua, constând în intervenția autorităților, ca măsură de protecție atât pentru falit, cât și pentru creditor. Marghiloman o recomandă pe cea din urmă, venind cu propunerea să se înființeze un sindicat oficial, având în frunte un magistrat care să gireze, cu absolută independență, drepturile falitului și ale creditorului. Această măsură nu ar încălca bugetul de stat, întrucât plata personalului judecătoresc care se va ocupa de afacere va fi făcută din cauza reținerii câtorva procente, în urma lichidării falimentelor.

Ultima sa intervenție ca ministru al Justiției în cabinetul Lascăr Catargiu este legată de propunerea modificării unor articole din legea electorală relative la dreptul magistraților prezidenți și pedepsele ce se impun celor care provoacă dezordine¹⁸⁷. Alexandru Marghiloman remarcă, în cadrul legii, care erau delictelor electorale, delictelor politice și cele de drept comun. Ținea să precizeze că garantarea unor alegeri libere în țară nu se poate face fără încredințarea lor unor magistrați, protejați de eventuale violențe din partea unor nesocotiți. De asemenea, sistemul bandelor de bătăuși care împiedică pe alegători să-și manifeste dreptul la vot ar trebui să dispară, dacă pedepsele sunt clar menționate.

Concluzii

În anii marii sale guvernări, Partidul Conservator a reușit, în ansamblu, să fie un organism politic unitar. Chiar dacă au existat nemulțumiri, niciun șef mai important nu s-a antrenat într-o dizidență publică. Însă, junimiștii dădeau impresia că au fuzionat cu vechii conservatori doar pentru a realiza concentrarea la guvernare, nedesființându-și cluburile centrale din București și Iași. În plus, P. P. Carp, care avea aspirații la șefie, fiind încurcat de concurența pe care i-o făcea Alexandru Lahovary, cea mai strălucită personalitate conservatoare, prefera să-și păstreze o oarecare libertate de mișcare¹⁸⁸. Așadar, spre sfârșitul guvernării – considerată „prea lungă” chiar de către majoritatea parlamentară – ies la iveală animozitățile dintre junimiști și conservatori; se produsese

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 684.

¹⁸⁵ Henri Stahl, *op. cit.*, p. 37.

¹⁸⁶ DAD, sesiunea 1894–1895, ședința din 28 aprilie 1895, p. 1446.

¹⁸⁷ *Ibidem*, ședința din 29 aprilie 1895, p. 1475–1476.

¹⁸⁸ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 190.

„un fel de saturație a spiritelor”¹⁸⁹. Cel care face prima „spărtură” în Partidul Conservator este fruntașul Grigore Păucescu, „pe care îl desparte ostilitatea fără cruțare față de junimiști”¹⁹⁰. El trece în opoziție deschisă contra guvernului, depunând în Camera Deputaților un proiect de lege privitor la învoielile agricole, combătându-l, prin acesta, pe Carp, pentru care avea o puternică antipatie. Este susținut, oarecum pe sub mână, de generalul Manu, președintele Camerei, care nu vedea nici el cu ochi buni preponderența elementului junimist în partid. Dezbaterile Adunării Deputaților demonstrează, așa cum spune și C. Bacalbașa¹⁹¹, că prezidentul înaltului for se folosea de funcția sa pentru a-i cenzura lui Carp „limbagiul, lucru care nu-l făcea cu ceilalți deputați”, manifestare vizibilă a aversiunii, „chiar a urii”, față de liderul de la „Junimea”.

Împotriva ostilităților din ce în ce mai accentuate, junimiștii vin cu energia organizatorică a lui Alexandru Marghiloman. Pentru a pregăti terenul viitoarei șefii a lui P. P. Carp – ascensiune care o prefigura pe a sa¹⁹² –, începe, din 1894, acțiunea de întărire a cluburilor conservatoare din județe. Fidel boierului de la Țibănești, politicianul buzoian încearcă să pună în fruntea comitetelor persoane favorabile constituționalilor, în detrimentul vechilor conservatori. Aceștia din urmă ripostează prin N. Filipescu, din 1893 noul primar al Capitalei. Pretextul luptei fătife dintre cei doi este marcat de incidente de la Galați, unde câțiva fruntași conservatori sunt acuzați de corupție. Ministrul de Justiție ia afacerea din mână, ordonând Parchetului să acționeze cu toată energia. Prin această întreprindere, el încearcă, de fapt, să transfere puterea din mâinile vechilor conservatori în acelea ale adeptilor săi. N. Filipescu, pătimaș din fire, se înfurie, dedându-se la „atacuri fără nici o măsură” împotriva lui Alexandru Marghiloman, atât în presă, cât și printr-o serie de afișe pe zidurile Capitalei, în care liderul junimist este acuzat „de tot felul de infamii”¹⁹³. Ura lui Filipescu se manifestă cu prilejul inaugurării podului de la Cernavodă: la manevrele militare făcute în prezența lui Carol I și a Elisabetei, aprigul boier se repede cu biciușca ridicată asupra lui Marghiloman, ca să-l lovească. Cineva îi observă gestul și îi taie calea, pentru a opri ca „un mare scandal să se petreacă sub ochii regelui”¹⁹⁴. Antipatia profundă resimțită de Filipescu pentru liderul junimist are la bază, alături de diferența de temperament, înrâncenarea dusă în lupta pentru viitoarea șefie a partidului. Se știa că, după confruntarea bătrânilor, urmează lupta lupilor tineri (Marghiloman, Filipescu, Take Ionescu), care, din păcate, va diviza, mai târziu, tabăra conservatoare.

În condițiile slăbirii disciplinei de partid, era evident că proiecte importante precum organizarea meseriilor, descentralizarea comunală, lărgirea inamovibilității în magistratură nu mai era oportun să fie aduse în fața unui Parlament lipsit de bunăvoință și trebuiau să fie amânate, cu atât mai mult cu cât importanța lor cerea o lungă pregătire pentru aplicare. Așadar, o schimbare de regim devenise necesară¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 109.

¹⁹⁰ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 159.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 158.

¹⁹² Vezi C. Gane, *op. cit.*, p. 179; Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 160.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 179.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 181.

¹⁹⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 110.

ALEXANDRU MARGHILOMAN – DISCOURSE AND POLITICAL ACTIVITY
BY THE END OF THE 19th CENTURY
(Summary)

Keywords: Alexandru Marghiloman, conservative, political discourse, Parliament, minister.

This paper analyzes Alexandru Marghiloman's activity in the country's legislative body, in administration and in the conservative party. Member of the Parliament since his debut in political life, in 1884, the conservative leader was perceived as one of the most talented orators. Having a serious juridical culture – he studied law and political science in Paris – being a practical spirit, having promptitude in decision-making and competence as a manager, he was required to prove his qualities in solving the problems of the Romanian society as the holder of the different ministerial portfolios of Justice, Finance, Public Works, Agriculture, Home Affairs, Foreign Affairs. We will try to point out its political activity chronologically, doing continuous reference to the context of the epoch, in order to highlight his engagement in the modernization of the Romanian society.

LIVIU BRĂTESCU*

SCHIMBĂRI DE PARADIGMĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ (1900–1907)

Începutul secolului al XX-lea aducea partidelor politice românești noi provocări, ceea ce impunea, din partea lor, schimbări de atitudine și abordări diferite față de chestiuni deja cunoscute, precum erau cea agrară și electorală, pentru a aminti doar două dintre mizele de pe agenda publică; iar în anumite momente impunea și venirea în prim-plan a unor lideri politici aparținând unei alte generații. Demn de urmărit devine și modul în care s-au construit și au funcționat diferitele ierarhii în cadrul familiilor politice existente. Reticența la noutate, inclusiv în rândul tinerilor lideri care își fac apariția, nu poate fi ignorată; dimpotrivă, ea trebuie explicată pentru că ezitățile vizibile au efecte asupra coerenței politice în general, guvernamentale în special. Preocuparea acestor lideri de a identifica mecanisme suplimentare de legitimare, dar și de cucerire a simpatiei unor noi segmente de alegători sunt tot atâtea argumente pentru a privi cu atenție fenomenul politic românesc de la debutul veacului al XX-lea.

Schimbarea de generații presupunea noi alianțe în interiorul fiecărei forțe politice. Deosebirea care apare acum între cele două mari grupări politice este una evidentă. Dacă liberalii manifestă, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o mai mare deschidere față de proiectele novatoare – a se vedea aici și fuziunea liberalilor cu socialiștii generoși –, conservatorii nu au reușit să mențină o unitate minimă în cadrul Partidului Conservator. Diferența amintită a afectat atât audiența în rândurile electoratului, cât și eficacitatea actului de guvernare. Din acest motiv, considerăm că o analiză mai atentă a dezbaterilor doctrinare și evidențierea pozițiilor pe care liberalii și conservatorii le-au avut față de probleme, precum cea agrară și electorală, ne pot ajuta să înțelegem mai bine anumite manevre politice din acea vreme.

După dispariția lui I. C. Brătianu în iunie 1891¹, moartea lui Lascăr Catargiu în aprilie 1899 devenea al doilea eveniment ce marca profund sfârșitul secolului al XIX-lea². Dacă pentru liberali preluarea conducerii partidului de către D. A. Sturdza îmbrăca forma unui proces firesc³, Partidul Conservator demonstra că nu era pregătit să facă față unei astfel de situații. Avusese destule dificultăți de coagulare chiar în timpul vieții lui

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ *La moartea lui I. C. Brătianu, articole din presă, telegrame, scrisori*, București, Cartea Românească, 1941, p. 50.

² „*Timpu*”, 1 aprilie 1899, p. 1.

³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 277; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, Editura Universității „Titu Maiorescu”, București, 2002, p. 259.

Lascăr Catargiu, cauzate de neîncrederea dintre cele două curente conservatoare, alimentată și de colaborarea junimiștilor cu I. C. Brătianu în anii 1882–1884⁴; iar acum conservatorii trebuiau să găsească repede soluții pentru desemnarea unui succesor la funcția de președinte. Pretendenți erau, iar aspirațiile unora dintre ei puteau fi considerate chiar legitime. Un exemplu în acest sens era P. P. Carp. După o colaborare reciproc avantajoasă cu liberalii⁵, recunoscuse, cu ceva timp în urmă, că ideile sale aveau mai mulți sorți de izbândă alături de oameni politici precum Lascăr Catargiu; accepta, așadar, ca acesta să exercite o perioadă funcția de președinte al conservatorilor⁶. Discuțiile purtate anterior în cadrul familiei largite a conservatorilor⁷ reprezentau pentru Carp tot atâtea motive pentru a nu se gândi vreun moment la faptul că decesul lui Catargiu putea să amâne preluarea președinției Partidului Conservator.

Un al doilea lider important care aștepta demult un moment prielnic pentru asumarea aceleiași demnități era Gh. Gr. Cantacuzino. Cu o vechime importantă în cadrul Partidului Conservator și dispunând de o avere binecunoscută, Cantacuzino înțelegea că singura lui șansă de a prelua locul lui Catargiu era să intervină în forță, și încă imediat. Nevrând să scape această oportunitate, Gh. Gr. Cantacuzino tranșa lucrurile în favoarea sa chiar în ziua decesului lui Catargiu. Adunați în ședință, 9 membri ai comitetului de conducere din 22⁸, primeau din partea lui Cantacuzino solicitarea de a fi votat ca președinte al Partidului Conservator. Faptul că lideri precum Gh. Panu și Take Ionescu cereau o amânare a desemnării noului președinte nu-l impresiona pe Cantacuzino, după câteva discuții contradictorii el obținând unanimitatea celor prezenți⁹. Succesul obținut și mai ales suportul unor lideri, precum G. Manu, Nicolae Filipescu sau G. Panu, îi dădeau Nababului motive de optimism. Dilema care apărea după adjudecarea funcției amintite viza însă posibilitatea unei colaborări cu junimiștii¹⁰.

Criza din interiorul liberalilor – ce cauzase și pierderea guvernării¹¹ – permitea conservatorilor să reapară în fața suveranului ca alternativă viabilă. Nu era deci nevoie de prea mult timp pentru a se constata în ce măsură P. P. Carp trecea cu vederea maniera

⁴ Marius Theodorian Carada, *Alegerile generale și vechii liberali*, București, Noua Tipografie Profesională, 1910, p. 9.

⁵ Opțiunea pe care o făcuse la 1883, când se alăturase lui I. C. Brătianu, era justificată de P. P. Carp lui Titu Maiorescu prin discuțiile cu factorii responsabili din diplomația europeană, „Brătianu este inevitabil din cauza politicii externe [...] el nu poate să se retragă, totul e îndreptat în contra Rusiei și negreșit lucrurile pot rămâne așa latent încă doi-trei ani” (Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, Editura Politică, 1987, p. 49).

⁶ Discursul lui P. P. Carp, susținut la Clubul Electoral Central, pe 24 octombrie 1896: „Eu vă rog să uitați toate disensiunile și să mergeți mână în mână în aceste alegeri cu membrii clubului conservator, prezidat de Lascăr Catargiu” (*ibidem*, p. 173).

⁷ Demn de remarcat este discuția din 20 martie 1895 – după căderea guvernului Catargiu –, când generalul Iacob Lahovari îi comunica lui Titu Maiorescu informații despre mandatul pe care îl primise din partea lui Lascăr Catargiu, Ion Lahovari și Nicolae Filipescu, de unificare a Partidului Conservator sub conducerea celui dintâi. Propunerea era însoțită și de un angajament ferm, potrivit căruia, după mandatul de președinte al lui Catargiu, funcția urma să fie preluată de P. P. Carp (C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, Editura Ziarului „Universul”, 1935, p. 226).

⁸ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 346.

⁹ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, Editura Silex, 1994, p. 103.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ O expresie a crizei din sânul liberalilor era și sesiunea ordinară din 1897–1898, când se discuta proiectul pentru modificarea legii învățământului secundar și superior, elaborat de Spiru Haret, proiectul de lege referitor la instruirea publică fiind votat la Camera Deputaților prin vot nominal cu 107 voturi pentru, contra 7. Vezi DAD, 1898–1899, nr. 51, 14 martie 1899, p. 88.

în care Cantacuzino devenise șef al conservatorilor¹². În ciuda eforturilor depuse de suveran și de Gh. Gr. Cantacuzino, liderul junimist prefera să rămână în afara noii echipe ministeriale; din care făceau totuși parte persoane cu state vechi în partid, precum generalii Iacob Lahovari și G. Manu, Take Ionescu, C. Dissescu și, poate surprinzător pentru multă lume, Nicolae Fleva¹³, trecut de curând la conservatori¹⁴. Încurajat de încrederea lui Carol I, concretizată în decizia acestuia de dizolvare a Parlamentului și de organizare a unor noi alegeri¹⁵, Cantacuzino dorea să arate susținătorilor săi că era pregătit pentru o lungă guvernare. Întâlniri cu membrii de rând ai partidului, așa cum este cea de la Iași, din mai 1899, la care-și prezenta intențiile politice¹⁶, deși era criticată de unii contemporani¹⁷, îi permitea să-și manifeste preocuparea și pentru probleme concrete precum irigațiile și îndiguirile¹⁸.

Fără să aibă emoții la alegerile de la finele lui mai și începutul lui iunie 1899¹⁹, noul prim-ministru testa soliditatea suportului său politic din Parlament cu prilejul răspunsului la mesajul tronului²⁰. În timp ce liberalii se mulțumeau să invoce trecutul ca modalitate de legitimare²¹, junimiștii exprimau, prin intermediul lui P. P. Carp, la 26 noiembrie 1899, o critică vehementă²²; bunăoară, din înșiruirea de reproșuri adresate președintelui conservator și echipei sale făceau parte anumite nereguli în administrația locală²³, precum și absența unor proiecte financiare²⁴.

Reproșuri precum cele formulate de Carp deveneau minore în fața urgențelor aduse de criza financiară, care devenea tot mai acută. Semnalul de alarmă tras de Take Ionescu de la tribuna Parlamentului, cu privire la inconvenientele acoperirii anuale a diferenței dintre veniturile realizate și cheltuielile bugetare prin împrumuturi externe²⁵, nu provoca adoptarea unor măsuri salvatoare; dimpotrivă, factorii decidenți optau în continuare pentru soluția criticată, și anume împrumuturile pe piețele externe²⁶.

¹² Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 347; DAD, sesiunea ordinară 1899–1900, nr. 11, 20 noiembrie 1899, p. 76.

¹³ După ce se compromitea în guvernul Cantacuzino din 1899, în calitate de ministru al Agriculturii, Industriei și Comerțului, prin achiziționarea de fân mucegăit din Ungaria („Voința Națională”, anul XVI, nr. 4427, 6 noiembrie/18 noiembrie 1899), în cabinetul P. P. Carp, Nicolae Fleva era trimis ca diplomat la Roma, în decembrie 1900 (Rudolf Dinu, *Diplomația vechiului regat, 1878–1914. Studii*, București, Editura Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 319–320).

¹⁴ M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România 1899–1910*, București, Editura Politică, 1977, p. 39.

¹⁵ *Ibidem*, p. 40.

¹⁶ „Voința Națională”, anul XVI, nr. 4289, 16/28 mai 1899, p. 1.

¹⁷ Titu Maiorescu spunea despre această călătorie că este făcută cu pompă și ostentație (Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 354; „Voința Națională”, anul XVI, nr. 4290, 18/30 mai 1899). Liberalii atrăgeau atenția asupra faptului că guvernul conservator preconiza un nou împrumut, exploatarea minelor, regimul apelor, legea apelor, îmbunătățirea legii asupra șoselelor etc. („Voința Națională”, anul XVI, nr. 4291, 19 mai 1899, p. 1).

¹⁸ „Voința Națională”, anul XVI, nr. 4287, 14 mai 1899, p. 1.

¹⁹ I. Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 174.

²⁰ În mesajul de deschidere a Camerei Deputaților, regele Carol vorbea și el despre situația economică critică și necesitatea despre un buget echilibrat; dar și despre nevoia ca sectorul privat să contribuie la dezvoltarea României. Suveranul făcea trimitere la legea căilor ferate particulare în mod special („Voința Națională”, anul XVI, nr. 4434, 16/28 noiembrie 1899, p. 1).

²¹ Emil Costinescu transmitea adversarilor politici că formațiunea pe care o reprezenta își trăgea seva din succese precum 1857 și 1877 (DAD, nr. 9, din 4 decembrie 1899).

²² C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Editura Ziarului „Universul”, 1936, p. 230–231.

²³ P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, București, Editura Grai și Suflet, 2000, p. 522.

²⁴ „De când ați luat guvernul, în administrație s-au întâmplat lucruri triste, în finanțe nu ați venit cu un proiect de lege deși știți ce situație grea este” (vezi *ibidem*, p. 529).

²⁵ DAD, nr. 11, 30 noiembrie 1899, p. 101.

²⁶ În toată această perioadă, Carol I încearcă să emită anumite mesaje politice, adresate guvernelor membre ale Triplei Alianțe, îndeosebi despre continuarea bunei colaborări (Rudolf Dinu, *op. cit.*, p. 65).

O criză financiară care impunea decizii economice severe ar fi lăsat în mod firesc puțină energie actorilor politici pentru clasicele jocuri de putere; cu toate acestea, conservatorii din jurul prim-ministrului deveneau vizibil deranjați de puterea simbolică pe care începea să o capete, în interiorul Partidului Conservator, Take Ionescu. „Sensibilitatea” creată de acesta genera o reevaluare a lui P. P. Carp, care introducea însă în termenii împăcării integrarea unor colegi junimiști în guvern²⁷. Realizată sub oblăduirea regelui Carol I, împăcarea aceasta dintre Carp și Cantacuzino lua – nu peste mult timp de la discuțiile exploratorii purtate cu ajutorul lui Nicolae Filipescu – forma unei schimbări de prim-ministru²⁸. Abil, Carp continua totuși discuțiile mai vechi cu liberalii lui D. A. Sturdza²⁹, sporind astfel presiunea asupra conservatorilor. Încercările de clarificare a raportului de forțe din PNL³⁰ îl îndemnau pe Carp să creadă în atingerea unor obiective politice proprii, continuând totodată tratativele cu reprezentanții conservatorilor. Hotărârea acestora de a accelera reunificarea devenea foarte clară, în primăvara anului 1900, și din tonul unor ziare precum „Timpul”³¹ și „Constituționalul”; care devin mai puțin critice la adresa celor ce vorbeau în numele aceleiași ideologii și mult mai dure la adresa liberalilor³², al căror program politic era tot mai atent analizat și criticat în consecință³³.

Anul 1900 aducea posibilitatea unei etalări externe a progreselor noastre din diferite domenii de activitate³⁴. Câștigul de imagine obținut de guvernul conservator, prin asocierea cu Expoziția Universală de la Paris³⁵, îi permitea lui D. A. Sturdza, bun cunosător al orgoliilor liberale, să ceară colegilor săi o amânare a revenirii la putere în condițiile perpetuării unor vechi rivalități interne³⁶. Încercarea grupului constituit în jurul lui Ionel Brătianu – alcătuit din Mihai Pherechyde, Gh. Palade și Spiru Haret – de marginalizare a drapelistilor, îl obliga pe Sturdza să tragă un semnal de alarmă în cadrul unor adunări publice din 12 și 17 mai 1900³⁷. După cum se vede, mizele interne nu-i împiedicau pe liberali să desfășoare acțiuni serioase de contestare a conservatorilor³⁸. Paradoxal poate, dar înmulțirea contestațiilor îi obligau pe conservatori să conștientizeze că

²⁷ Puțini erau cei care nu cunoșteau adversitatea lui Titu Maiorescu și a lui P. P. Carp față de guvernul conservator condus de Cantacuzino din motive precum cele deja expuse (vezi Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859–1918*, București, Editura Albatros, 1995, p. 262).

²⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 104–105.

²⁹ G. Chițoiu, *P. S. Aurelian*, Oltenia, 1930, p. 9; *Discursul domnului P. S. Aurelian, asupra sindicatelor agricole. Cuvântare rostită în ședința Camerei Deputaților, 19 ianuarie 1899*, București, Tipografia Lumea nouă, 1899 p. 7.

³⁰ Drapelistii încep să-și atenueze criticile la adresa lui Sturdza după structurarea treptată, în PNL, a unui centru de putere nou care îl avea ca pivot pe Ionel Brătianu. Cel din urmă coagula în jurul lui o parte dintre liderii socialiștilor generoși, lăsând cumva în afara sferei lui de influență liberalii din vechea generație (Ion Bulei, *op. cit.*, p. 213).

³¹ „Timpul”, anul XXII, nr. 19, 27 ianuarie/8 februarie 1900, p. 1; anul XXII, nr. 104, 10/23 mai 1900, p. 1.

³² „Constituționalul”, nr. 3023, 6 februarie 1900, p. 1; 3 martie 1900, p. 1; 4 martie 1900, p. 1.

³³ Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897–1924*, vol. I, București, 1927, p. 27–28 și 28–33.

³⁴ Dimitrie C. Ollănescu, *Raport general asupra participării României la Expoziția Universală din Paris*, București, Editura I. V. Socec, 1901, p. 23.

³⁵ „Timpul”, anul XXII, nr. 104, 10/23 mai 1900, p. 1.

³⁶ D. A. Sturdza îi scria lui P. S. Aurelian, la 29 octombrie: „Iubite domnule Aurelian, împrejurările grave prin care trece țara impun tuturor care au aceleași simțăminte și aspirațiuni liberale să lucreze la un loc pentru a înlătura pericolele ce o amenință” (vezi „Voința Națională”, anul XVI, nr. 4423, 2/14 noiembrie 1899, p. 1; 10/22 noiembrie 1899, p. 1).

³⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 328.

³⁸ „Timpul”, anul XXII, nr. 110, 18/31 mai 1900; anul XXII, nr. 120, 1/14 iunie 1900, p. 1; „Adevărul”, anul XIII, nr. 3879, 16 mai 1900, p. 2; 17 mai 1900, p. 1.

rămânerea la guvernare devenea mai importantă decât deținerea, de către unul dintre ei, a funcției de prim-ministru. Cedarea funcției de șef al guvernului de către Gh. Gr. Cantacuzino³⁹ apărea ca o acțiune politică firească, în condițiile în care Take Ionescu miza pe o uzură politică rapidă a Nababului⁴⁰.

Depunerea jurământului de prim-ministru, la 7 iulie 1900, de către P. P. Carp, apărea ca o încununare a activității sale de până atunci, dar și concretizarea unui proiect politic la care lucrase de multă vreme⁴¹. Includerea în noua formulă guvernamentală a lui N. Filipescu⁴², unificarea cluburilor junimiste și conservatoare, concomitent cu apariția unui nou ziar numit „Conservatorul” puteau fi semne ale maturității conservatorilor și ale hotărârii lor de a asigura stabilitatea atât de necesară luării unor măsuri de redresare financiară⁴³.

Surpriza venea însă nu din partea suporterilor noului guvern, ci chiar a noului prim-ministru P. P. Carp, care părea, în ciuda rigurozității sale binecunoscute, să nu aibă un program de guvernare bine încheiat, improvizația fiind ușor sesizabilă. Apelul la soluții precum vânzarea acțiunilor Băncii Naționale și a monopolului hârtiei de țigarete, vânzarea petrolului lui Diskonto și vânzarea flotei maritime⁴⁴ ne indică un prim-ministru fără prea multe soluții. Pentru un lider bine ancorat mediului politic românesc, așa cum era P. P. Carp, nu era greu de intuit că proiectele amintite generau anumite emoții în rândul populației⁴⁵; de aceea, încercând să nu rămână un simplu spectator, prim-ministrul junimist enumera, în ședința Camerei Deputaților din 29 septembrie 1900, cauzele dificultăților economice⁴⁶, critica practica împrumuturilor externe⁴⁷ și vorbea fără nicio rețineră despre realizarea unor concesiuni de petrol și despre demararea unei reorganizări administrative⁴⁸. Dat fiind caracterul agrar al economiei românești, orice intervenție legislativă în acest domeniu era privită cu suspiciune. De aceea, legea susținută de majoritatea conservatoare, prin care se introducea o distincție între modul de taxare a alcoolurilor din cereale și a alcoolului din fructe⁴⁹, provoca mari proteste la nivelul întregii țări.

Discuțiile axându-se asupra politicilor fiscale ale guvernului român, liberalii nu ratau oportunitatea luării unei poziții ferme⁵⁰. Camera Deputaților devenea locul în care, la 1 decembrie 1900, Ionel Brătianu puneă o nouă cărămidă la construirea politicii cunoscute, puțin mai târziu, sub numele *Prin noi înșine*. Viitorul președinte al PNL

³⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 366.

⁴⁰ Izolarea în care se afla Take Ionescu era evidentă și în momentul discuțiilor cu privire la aprobarea unei legi a monopolului alcoolului, măsură preconizată pentru a echilibra bugetul, fără a se mai face noi împrumuturi („Adevărul”, anul XIII, nr. 3876, 13 mai 1900, p. 1).

⁴¹ În primăvara anului 1895, la ordinul expres al suveranului, P. P. Carp, ministru ad interim al Afacerilor Străine, a solicitat celor din cadrul corpului diplomatic românesc să opineze asupra căilor prin intermediul cărora chestiunea românilor balcanici putea fi promovată cu succes (Rudolf Dinu, *op. cit.*, p. 80).

⁴² M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 59–60.

⁴³ Ion Bulei, *Un Hohenzollern în România: Carol I*, București, Meteor Press, 2018, p. 141.

⁴⁴ Idem, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 217.

⁴⁵ „Adevărul”, anul XIII, nr. 4014, 28 septembrie 1900, p. 1.

⁴⁶ Guvernul P. P. Carp beneficia de o încredere mai mare din partea suveranului comparativ cu precedentă echipă ministerială (Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondența privată*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 393; „Adevărul”, anul XIII, nr. 4013, 27 septembrie 1900, p. 1).

⁴⁷ P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, p. 533.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 538.

⁴⁹ DAD, nr. 4, 3 octombrie 1900, p. 25; „Adevărul”, anul XIII, nr. 4020, 4 octombrie 1900, p. 1.

⁵⁰ M. Th. Carada, *Vasile Lascăr (1852–1907)*, București, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1913, p. 142; „Drapelul”, nr. 1018 din 15 noiembrie, p. 1.

critica fenomenul monopolurilor în industrie, mai ales în cea petrolieră⁵¹, și favorizarea capitalurilor străine⁵². Modul în care liberalii vedeau intervenția statului în economie îi expunea criticilor venite dinspre conservatori; care nu ezitau să explice publicului că teoria susținută acum de liberali era expresia fuziunii lor cu socialiștii generoși⁵³. Dincolo de controversele doctrinare⁵⁴, conservatorii trebuiau să rezolve totuși probleme economice concrete. Dat fiind că, la preluarea guvernării de Gh. Gr. Cantacuzino, piața financiară germană se arătase destul de refractară la solicitările venite dinspre București, guvernul condus de Carp începea să soneze piața franceză⁵⁵ fără ca aceasta să presupună renunțarea la sprijinul german⁵⁶. La puțin timp de la preluarea guvernării, lideri importanți ai conservatorilor – G. Manu, Al. Iliescu sau G. Panu – se poziționau critic față de legi precum aceea a impozitului complementar ori legea asupra patentelor, gândite mai mult ca măsuri salvatoare⁵⁷. Intuind slaba disponibilitate a unora dintre colegii săi de a susține măsuri ca cele sus-menționate, P. P. Carp dorea o clarificare a raporturilor cu aceștia; motiv pentru care se adresa Parlamentului la 19 ianuarie 1901, amintind celor prezenți de situația economică a țării în momentul preluării guvernării⁵⁸.

Dezbaterile din cadrul Parlamentului continuau în ședințele Consiliului de Miniștri din 21 și 23 ianuarie în timpul cărora divergențele dintre vocalul Take Ionescu și primul ministru îl determinau pe moldovean să-și prezinte demisia la 26 ianuarie⁵⁹. Pentru un stat tânăr, atent la orice semnal extern, simpatia de care se bucura P. P. Carp din partea ministrului german la București, Kiderlen, reprezenta un motiv suficient de bun ca regele Carol I să respingă, în primă fază, demisia lui Carp. Criticile venite de la colegii de partid se relauu însă peste câteva zile (31 ianuarie⁶⁰), în prima linie aflându-se Gh. Gr. Cantacuzino, Take Ionescu⁶¹ și G. Panu⁶²; diatribele lor erau dublate de intervenții la fel de acide din partea liberalilor⁶³. Înțelegând evoluția lucrurilor și încercând tranșarea lor, Carp recunoștea, pe 12 februarie 1901, în Camera Deputaților, imposibilitatea unui acord între guvern și majoritatea conservatoare privitor la direcția economică

⁵¹ Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, Editura Albatros, p. 75.

⁵² Ionel Brătianu arăta în intervenția sa faptul că este un partizan al conlucrării capitalurilor străine la dezvoltarea economică a României, doar că dorea să se facă mai întâi apel la economiile bugetare ale României („Adevărul”, anul XIII, nr. 4080, 3 decembrie 1900, p. 1).

⁵³ La 9 ianuarie 1900, într-o scrisoare către deputatul C. C. Arion, Ionel Brătianu spunea: „Suntem pierduți dacă nu vom crea o industrie națională, dacă vom lăsa comerțul să treacă în mâna străinilor și dacă proprietatea nu va fi asigurată posesivilor indigeni” (Ion I. Brătianu, *Discursuri*, vol. II, publicate de George Fotino, p. 121–122).

⁵⁴ Într-un text intitulat *Menirea Partidului Conservator* și apărut în 1900, Constantin Rădulescu Motru dezvoltă câteva din ideile fundamentale ale conservatorilor: ordine, prevedere, educație (vezi Laurențiu Vlad, *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe*, București, Editura Nemira, 2006, p. 173).

⁵⁵ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 73.

⁵⁶ Tot un rol explorator avea să aibă și călătoria lui Carp din decembrie 1900 în cancelariile occidentale. Reacțiile față de prezența lui erau pozitive și dătătoare de speranțe, în condițiile în care unii diplomați atrăgeau atenția asupra neîncrederii existente, în unele cercuri bucureștene, față de statele Triplei Alianțe (Rudolf Dinu, *op. cit.*, p. 83).

⁵⁷ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁸ „Voința Națională”, anul XVIII, nr. 4774, 21 ianuarie 1901, p. 1; „Adevărul”, anul XIV, nr. 4124, 20 ianuarie 1900, p. 1.

⁵⁹ „Voința Națională”, anul XVIII, nr. 4778, 27 ianuarie/9 februarie 1901, p. 1; „Adevărul”, anul XIV, nr. 4131, 1900, p. 1.

⁶⁰ Idem, 2/15 februarie 1901, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, 28 ianuarie 1901, p. 1; 2/15 februarie 1901, p. 1.

⁶² DAD, nr. 24, 31 ianuarie 1901, p. 330.

⁶³ Cu ocazia prezentării la Senat, pe 5/13 februarie 1901, a unui program economic alternativ, liberalii vor formula numeroase critici la adresa guvernului conservator („Voința Națională”, 6/19 februarie 1901, p. 1).

ce trebuia urmată de România⁶⁴. Surprinzătoare sau chiar sinucigașă, declarația dovedea lipsa oricărei disponibilități a lui Carp de a continua în același sens. Într-un asemenea context, depunerea unei moțiuni de cenzură de către Take Ionescu⁶⁵ nu era decât expresia tensiunii acumulate; iar faptul că prim-ministrul solicita unor miniștri din cabinetul său, membri ai Parlamentului, să nu voteze pe 13 februarie, reprezenta, potrivit adversarilor săi, ultima sfidare posibilă din partea unui șef de guvern⁶⁶.

Căderea guvernului conservator în urma moțiunii de cenzură (74 la 75 în favoarea moțiunii de încredere) nu era doar expresia unui eșec al guvernului P. P. Carp, ci al unei întregi formule politice⁶⁷. Aparent, vinovatul principal era Take Ionescu; el intuia, din modul în care se reușise apropierea dintre Carp și Cantacuzino, că visul lui de a deveni șeful unui mare partid conservator nu avea prea mulți sorți de izbândă. Înțelegând foarte bine faptul că în realizarea planurilor sale nu-i putea avea drept aliați pe P. P. Carp și N. Filipescu⁶⁸, Take Ionescu se desprindea, imediat după căderea guvernului, de cei doi lideri. Pentru Carol I, noua criză mai avea doar o soluție și anume desemnarea lui D. A. Sturdza drept prim-ministru și formarea unei noi echipe ministeriale. O asemenea manieră de gestionare a crizei provoca o evidentă nemulțumire în rândul conservatorilor; întreaga situație însă li se datora⁶⁹.

Format la 14 februarie 1901, noul executiv liberal condus de D. A. Sturdza avea ca primă sarcină organizarea de noi alegeri. Gestionată fără prea mari emoții, noua competiție politică se încheia cu victoria guvernărilor⁷⁰, dându-le un elan suficient pentru abordarea numeroaselor probleme de natură financiară cu care se confrunta țara. Pentru liberali, reducerea la minimum a cheltuielilor publice și neefectuarea unor noi împrumuturi pe piețele externe păreau a fi soluțiile ideale. Anunțată încă din 5 februarie 1901, reducerea cheltuielilor publice cu 20 de milioane de lei⁷¹ se regăsea și în programul anunțat în Senat, după momentul preluării guvernării⁷².

Partidele politice românești cunosc, la începutul secolului al XX-lea, o dinamică aparte, datorată și competiției dintre diferitele centre de putere. Dacă la liberali Sturdza era concurat de un Ionel Brătianu⁷³, sprijinit de grupul dominat de Eugeniu Carada⁷⁴, la

⁶⁴ La 12 februarie 1901, în timpul dezbaterilor asupra reformelor fiscale, Grigore Triandafil exclamă: „Îți dau capul meu, dar numai să ne înțelegem”; Carp va răspunde: „Nu am ce să fac cu el” (vezi Ion Bulei, *Lumea la 1900*, vol. II, 2006, p. 101; „Adevărul”, anul XIV, nr. 4148, 13 februarie 1901, p. 1).

⁶⁵ DAD, 12 februarie 1901, p. 440.

⁶⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 373.

⁶⁷ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 228; „Conservatorul”, I, nr. 46, 15 și 16 februarie 1901, p. 1.

⁶⁸ C. Xenii, *Take Ionescu, 1858–1922*, f.l., Editura „Universul”, f.a., p. 153.

⁶⁹ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 106–109.

⁷⁰ Alegerile aduceau în Parlament pentru prima dată din partea PNL oameni veniți din rândul socialiștilor generoși precum V. Gh. Morțun, G. Diamandi și Constantin Stere (vezi Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 5). După părăsirea guvernării, junimiștii realizaseră un nou cartel electoral cu liberalii și în felul acesta patru dintre liderii lor reușeau să intre în Parlament (vezi M. Th. Carada, *Vasile Lascăr...*, p. 75; „Voința Națională”, anul XVIII, nr. 4791, 14/27 februarie 1901, p. 1; Paraschiva Căncea, Apostol Stan, Valeriu Stan, Mircea Iosa, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, Editura Academiei, 1987, p. 339).

⁷¹ „Voința Națională”, anul XVIII, nr. 49, 20 iulie 1901, p. 1.

⁷² Idem, XXII, nr. 6000, 26 aprilie 1905, p. 1. Pentru Emil Costinescu, împrumuturile externe creau o falsă impresie de bunăstare. Opțiunea lui părea destul de simplă în plan teoretic: reducerea cheltuielilor și încurajarea producției (DAD, sesiunea 1900–1901, nr. 3, 26 martie 1901, p. 34). Chestiunea petrolului provoca și ea destule polemici în interiorul familiei liberale (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, dosar 361, filele 1–2 B XXI/4).

⁷³ Marius Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada 1836–1910*, București, Institutul Cultural Român, 1992, p. 83, 96.

⁷⁴ *Ibidem*.

conservatori lupta pentru poziția de lider se desfășura pe mai departe între P. P. Carp și Gh. Gr. Cantacuzino, fiecare dintre cei doi având în mod evident strategii diferite⁷⁵. Beneficiind de o largă majoritate parlamentară, dar și de sprijinul regelui Carol I⁷⁶, guvernul liberal reușea să obțină, într-un timp scurt, aprobarea bugetului care prevedea o economie de 21 de milioane de lei și introducerea unor noi impozite ce urmau să aducă la bugetul de stat suma de șase milioane de lei⁷⁷.

Căutând un prilej asemănător cu acela oferit de Expoziția Universală de la Paris din 1900, liberalii făceau două mutări în planul imaginii. Mai întâi, cădeau de acord cu suveranul asupra organizării, la 10 mai 1901, a unui eveniment public, de aniversare a împlinirii a 25 de ani de la declanșarea Războiului de Independență⁷⁸; apoi, se implicau cu toată forța în inaugurarea, la jumătatea lunii decembrie, a unei statui a pompierilor morți la 13 septembrie 1848⁷⁹. Legitim în afara formațiunii sale politice prin astfel de acțiuni, D. A. Sturdza ajungea la o înțelegere cu P. S. Aurelian, recunoscându-i acestuia un anume prestigiu simbolic⁸⁰. Dar îi era destul de greu să riposteze ascensiunii lui Vasile Lascăr care, spre nemulțumirea grupării din jurul lui Ionel Brătianu, devenea un adevărat reformator, preocupările sale îndreptându-se mai ales spre zona administrației publice naționale și locale⁸¹.

Contestat deseori de colegii săi, D. A. Sturdza găsea înțelegere la junimiștii conduși de P. P. Carp⁸², cel care spera la o reorganizare în jurul său a întregului partid conservator⁸³. Beneficiind de sprijinul colaboratorilor lui P. P. Carp⁸⁴, dar și a majorității liberale din Parlament Sturdza, reușea să asigure o anumită stabilitate financiară și să transmită în plan internațional imaginea unui guvern puternic, sigur de politica pentru care opta România⁸⁵. Aceeași impresie era produsă și de inițiativele altor doi lideri liberali, Vasile Lascăr și Eugeniu Carada⁸⁶, care susțineau cu toată forța crearea unei

⁷⁵ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 271–273. Carp era cel care, participând la întrunirea din sala Dacia la 11 noiembrie 1901, susținea că funcția de președinte de partid nu trebuie lăsată prin moștenire, ci luată prin merite (Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 237).

⁷⁶ În septembrie 1901, Ferdinand lua parte la manevrele armatei austro-ungare, împăratul vorbindu-i laudativ despre D. A. Sturdza. Tot acum, austriacul îl elogia și pe P. P. Carp, în schimb îl considera pe Gh. Gr. Cantacuzino ca fiind un om politic foarte slab (Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 398).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 396.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 389.

⁷⁹ Șerban Caloianu, Paul Filip, *Monumente bucureștene*, București, Monitorul Oficial, 2009, p. 28.

⁸⁰ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 42.

⁸¹ Principii precum domnia legilor, libertatea alegerilor, sufragiu universal cu reprezentare proporțională aveau să fie însușite și de PNL (M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 42).

⁸² Junimiștii acceptau să se acorde unele concesiuni pentru BNR, care la rândul ei acorda împrumuturi pentru echilibrarea bugetului, punând doar o condiție, și anume posibilitatea ca și capitalul străin să poată participa la operațiunea financiară amintită (Apostol Stan, *Putere politică și democrație...*, p. 267; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, vol. II, 2006, p. 101).

⁸³ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 235, 239; Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 42–44. Un puternic semnal privind intențiile pentru viitor trăgeau junimiștii reușiți în cadrul unui congres susținut în vara anului 1902 (Arhivele Naționale ale României, București, fond Brătianu, dosar 376, pachet XXII/19, 24 iunie 1902, filele 4–6, 11, 17, 25, 28 f., 32 f., 33 f.–v., 35 f., 37).

⁸⁴ Relațiile liberalilor cu Carp erau cunoscute și conservatorilor; din acest motiv, G. Manu avea să declare lui Sturdza: „Ați făcut să se supue drapeliștii, lăsați-ne și pe noi să-l supunem pe domnul Carp” („Conservatorul”, nr. 280, 2/15 decembrie 1901).

⁸⁵ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 404.

⁸⁶ Faptul că, la începutul secolului al XX-lea, exista o limitare a autonomiei comunale contravenea, după Carada, principiilor susținute de-a lungul timpului de către liberali, dar și programului adoptat la Iași în 1892 (Arhivele Naționale ale României, București, fond Brătianu, dosar nr. 216, filele 14–18).

poliții profesionale și descentralizate, scoasă de sub influențele politice⁸⁷. Faptul că schimbarea la care se gândea Lascăr făcea parte din angajamentele asumate în timpul campaniei electorale de echipa lui Sturdza⁸⁸ nu elimina posibilitatea ca Partidul Național Liberal să nu susțină, în întregul său, instituirea unui mecanism prin care să se asigure alegerile parlamentare comunale și libere, mai precis garantarea secretului votului și a libertății opțiunilor⁸⁹. Demnă de remarcat era punerea pe tapet de către liberali a unor probleme care frământau în mod real societatea românească. Astfel, pledoaria pentru votul universal era însoțită de întreaga problematică agrară, care presupunea în mod evident și accesul la credite; dar și de problema meseriașilor, care așteptau, la rândul lor, reglementări privind activitățile desfășurate. Nedorind să rămână la stadiul promisiunilor, echipa ministerială avansa în Parlament proiectul legii băncilor populare, fapt care provoca numeroase discuții⁹⁰. Surpriza neplăcută survenea odată cu apariția legii meseriilor, cunoscută după aprobare sub denumirea de Legea Missir; nu înainte ca în februarie 1902 să intervină chiar o răscoală a meseriașilor asupra Parlamentului, ei fiind nemulțumiți de numeroasele tergiversări, fapt soldat și cu violențe fizice⁹¹.

Puțină lume ar fi crezut, ținând cont de întreaga retorică liberală, că tocmai elanul reformator și creșterea de imagine înregistrată de Vasile Lascăr ar fi putut declanșa o serioasă ofensivă contra lui, din partea grupului lui Mihail Pherechide; care, pentru a obține retragerea din guvern a ministrului de Interne, demisiona din fruntea Camerei Deputaților, fiind urmat de alți 12 deputați ce-l susțineau, ei retrăgându-se din comisia bugetară⁹². Reacția aceasta se datora și faptului că, în unele cercuri, se vehiculau deja numele lui Lascăr și al lui Costinescu drept succesori ai lui Sturdza la funcția de președinte al PNL; asta afecta proiectele adeptilor lui Pherechide și ale altor liberali din vechea gardă, care pregăteau ascensiunea lui Ionel Brătianu în fruntea PNL⁹³. Toate aceste re poziționări se petreceau pe un fond de stabilitate financiară și de bună relaționare cu regele Carol, care își exprima chiar în plan privat satisfacția pentru colaborarea cu liberalii⁹⁴. Mulțumirea suveranului se datora și numărului mare de legi pe care guvernul liberal le promova în Parlament⁹⁵ și care sugerau și o concepție bine definită despre evoluția societății românești în ansamblul ei. Legea pentru desființarea accizelor și a barierelor ce încuraja în mod evident dezvoltarea liberă a comerțului⁹⁶, încercarea lui Emil Costinescu de a consolida fabricile existente înaintea apariției altora noi – criticată în mod evident de conservatori⁹⁷ – sau legea cu privire la consolidarea

⁸⁷ Perseverența lui Vasile Lascăr dădea finalmente rezultate, el reușind să obțină sprijinul unui număr suficient de parlamentari pentru aprobarea legii (Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Valeriu Stan, *op. cit.*, p. 367).

⁸⁸ „Voința Națională”, anul XVIII, nr. 4877, 31 mai 1901, p. 1; anul XVIII, nr. 4952, 1 septembrie 1901, p. 1. Elementele de noutate constau în limitarea atribuțiilor primarului și constituirea plășilor ca forme de organizare administrativă (Paraschiva Căncea, Apostol Stan, Valeriu Stan, Mircea Iosa, *Istoria Parlamentului*, p. 368–369).

⁸⁹ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 110.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 99–103.

⁹¹ Apostol Stan, *Putere politică și democrație...*, p. 269.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ În Parlament, adeptii lui Ionel Brătianu erau tot mai ofensivi, ei dorind puterea chiar în acel moment și nu după moartea sau retragerea lui Sturdza. La 15/28 octombrie 1903, Sturdza îi scria lui Spiru Haret că „s-a pornit vijelia cu toată puterea și stau în mijlocul ei” (M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 119; Ion Bulei, *Un Hohenzollern în România...*, p. 84).

⁹⁴ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 407, 415.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 417–418.

⁹⁶ „Voința Națională”, nr. 5333, 3 ianuarie 1903, p. 1.

⁹⁷ „Conservatorul”, nr. 65, 23 martie 1904, p. 1.

drepturilor concesionarilor de a exploata petrolul pe proprietățile particulare⁹⁸ arătau un guvern liberal dornic să dea statului un rol principal în economia românească⁹⁹.

Încă de la începutul anului 1903, liberalii păreau foarte determinați să producă schimbări relevante în funcționarea administrației publice în perioada dintre alegeri¹⁰⁰, dar și pe durata campaniei electorale; iar pentru aceasta era modificată inclusiv legea electorală¹⁰¹, care introducea norme unitare pentru alegerile la Cameră, Senat, județ și comună.

Dinamismul guvernamental inclusea și o politică financiară ceva mai severă gândită tocmai pentru a reduce din deficitul bugetar foarte mare, or o astfel de decizie nu putea să nu producă nemulțumiri în rândul populației pentru conservatori, reprezentând o bună ocazie de a se mobiliza și a încerca să capitalizeze protestele stradale¹⁰². Încercând să contracareze un posibil reviriment al conservatorilor, Ionel Brătianu aducea în atenția publică, spre sfârșitul aceluiași an, 1903, problema înființării unei Case Rurale, gândită ca o formă de susținere a micilor agricultori¹⁰³; dar neezitând, totodată, să se pronunțe și asupra votului universal, văzut, totuși, ca o problemă rezolvabilă pe viitor¹⁰⁴.

Spiritul epocii, dar și dorința de a se legitima suplimentar, prin invocarea trecutului și nu doar prin rezultatele guvernării, îl determinau pe D. A. Sturdza să se implice în întreaga desfășurare a ceremoniei legate de inaugurarea statuii lui I. C. Brătianu din același an 1903¹⁰⁵; și aceasta după ce, cu o lună mai devreme, avusese loc, într-o atmosferă destul de aprinsă¹⁰⁶, inaugurarea statuii lui C. A. Rosetti¹⁰⁷. Ambele evenimente permitau liderilor PNL să panteonizeze doi lideri care jucaseră un rol deosebit în modernizarea României, reușind, indirect, și o reafirmare publică a principiilor liberalismului românesc¹⁰⁸. În tot acest timp, conservatorii nu se lăsau intimidați de invocarea personalității lui Brătianu. Dimpotrivă, adunau un număr important de simpatizanți la reuniunile lor, în cadrul cărora obiectivul clar asumat era alungarea liberalilor de la putere. Organizarea unor astfel de evenimente pe 10 mai 1903, cu reprezentanți din toată țara, arăta că nici conservatorilor nu le era indiferentă legitimarea simbolică a acțiunilor lor politice¹⁰⁹. Puterea de luptă a conservatorilor era dată însă și de colaborarea tot mai strânsă cu junimiștii, concretizată în încheierea unui cartel electoral pentru București și Brăila¹¹⁰.

Susținător al unei reforme comunale prin inițierea unei legi în acest sens, trimisă și în Parlament, Vasile Lascăr devenea, tocmai din cauza activității sale, ținta grupului format din M. Pherechide, Anton Carp, C. Stere, Take Protopopescu, dar structurat de Eugeniu Carada cu obiectivul propulsării lui Ionel Brătianu; or, pentru realizarea acestui

⁹⁸ Arhiva Națională a României, București, fond Parlament, dosar 1334/1903–1904, f. 40.

⁹⁹ DAD, 1903–1904, nr. 12, 13 decembrie 1903, p. 63.

¹⁰⁰ Vasile Lascăr, *Discursuri politice*, vol. I, București, 1902, p. 609.

¹⁰¹ DA D, 1902–1903, nr. 18, 9 ianuarie 1903, p. 287.

¹⁰² Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 418.

¹⁰³ *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. II, 1903–1909, București, Cartea Românească, 1933, p. 9.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁵ Biblioteca Națională, Colecții Speciale, dosar 386, 6 ianuarie 1904, f. 266; „Adevărul”, 18 mai 1903, p. 2.

¹⁰⁶ Andi Mihalache, *Mănuși albe, mănuși negre*, Editura Limes, 2007, p. 163.

¹⁰⁷ Șerban Caloianu, Paul Filip, *op. cit.*, p. 30.

¹⁰⁸ „Voința Națională”, 25 aprilie 1903, p. 2.

¹⁰⁹ *Idem*, 6 mai 1903, p. 1.

¹¹⁰ *Ibidem*.

obiectiv, PNL trebuia să treacă în opoziție și să înceapă o acțiune de reorganizare¹¹¹. Venit în grupul lui Sturdza, P. S. Aurelian atrăgea atenția, în vara lui 1904, asupra necesității unității partidului; aflat în Senat, recomanda ca momentul schimbării liderului să fie amânat pentru ceva timp¹¹².

Experiența politică acumulată îl determina pe D. A. Sturdza să intuiască direcția în care mergea partidul său¹¹³ și din acest motiv considera ca fiind datoriei lui să facă un apel la unitate. Nu peste mult timp, devenea evident că, pentru un număr tot mai mare de parlamentari, restructurarea guvernului și înlocuirea lui Lascăr deveneau marea lor miză politică. Grupul contestatar căpăta o mare greutate simbolică din clipa în care i se alătura și Ionel Brătianu¹¹⁴. El cerea o remaniere guvernamentală amplă sau o retragere de la guvernare a liberalilor: dădeau semne de nesuținere a propriului guvern tocmai în preajma unor noi alegeri¹¹⁵. Pentru ca prim-ministrul să înțeleagă și mai bine hotărârea grupului amintit, Ionel Brătianu demisiona la 12 decembrie 1904, imitat fiind de Emil Costinescu, C. I. Stoicescu și, în cele din urmă, de Vasile Lascăr, care înțelesese la fel de bine și el faptul că plecarea lui devenise marele deziderat al majorității liberale¹¹⁶. Gesturile acestea de frondă apăreau tocmai după ce prim-ministrul ceruse un vot de încredere, iar solicitarea lui se solda cu 127 de voturi *pentru* și 42 *împotriva*¹¹⁷. Insistând pentru o remaniere lărgită, devenită obiectiv pentru aproape toți membrii din comitetul executiv al partidului, majoritățile parlamentare amenințau că nu vor vota bugetul și proiectele de legi aflate pe ordinea de zi¹¹⁸.

Nemulțumit de toate aceste presiuni, D. A. Sturdza considera mai potrivit să-și prezinte demisia. Retragera lui din fruntea guvernului la 21 decembrie 1904/3 ianuarie 1905¹¹⁹, în condițiile în care în Parlament se păstra o majoritate liberală, părea de neînțeles pentru cei mai mulți actori politici. În realitate, ceea ce se întâmpla acum cu formațiunea condusă de Sturdza¹²⁰ devenea un fenomen frecvent întâlnit, partidele politice majoritare în Parlament pierzând guvernarea doar din cauza luptelor interne¹²¹.

Conflictele amintite nemaifiind de multă vreme un secret, suveranul își intra din nou în rol, chiar cu o zi înaintea demisiei lui Sturdza, începând discuții exploratorii cu

¹¹¹ Vasile Lascăr este combătut energic de Ion I. C. Brătianu; și, ca o demonstrație de forță, ultimul își va da demisia în martie 1904 din Comitetul Executiv („Conservatorul”, nr. 58, 14 martie 1904, p. 1). Ionel Brătianu beneficia încă de pe urma imaginii tatălui său, PNL în ansamblul său fiind preocupat, în primăvara aceluiași an, de glorificarea memoriei lui I. C. Brătianu (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, dosar nr. 364, B XXII/7, 17 aprilie 1904, f. 25 f.-v.).

¹¹² C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 66.

¹¹³ Chiar dacă, la 14 noiembrie 1904, Sturdza îl introduce în guvern pe Emil Porumbaru, la Ministerul Lucrărilor Publice, Eugen Carada cere în continuare retragerea guvernului în opoziție; pentru ca apoi Mihail Pherechide, în calitate de președinte al Camerei Deputaților, și Tache Protopopescu, V. Gh. Morțun, vicepreședinți, anunțau că-și prezentau demisia dacă Vasile Lascăr nu era sacrificat (Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 339).

¹¹⁴ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 123–124.

¹¹⁵ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 426.

¹¹⁶ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 254.

¹¹⁷ DAD, 1904–1905, nr. 14, 9 decembrie 1904, p. 81.

¹¹⁸ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 340.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Începeau să apară chiar în medii politice străine suspiciuni cu privire la modalitatea de a perfecta anumite afaceri sau de a câștiga anumite licitații cu sprijinul primarilor liberali (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, dosar nr. 364, B XXII/7, 17 iunie 1904, f. 22).

¹²¹ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 122–125. Sturdza avea să explice, mai târziu, că motivul pentru care demisionase era că partidul se rupsesse în două; și se apropia și termenul legal de patru ani pentru organizarea unor noi alegeri pentru Adunarea Deputaților și de reînnoire a Senatului (*Dezbaterile Senatului*, 1904–1905, nr. 32, 17 martie 1905, p. 386; „Adevărul”, 19 martie 1905, p. 1).

liderii conservatorilor, Gh. Gr. Cantacuzino mai întâi, iar apoi cu P. P. Carp¹²². Incapacitatea de a coagula o echipă solidă demonstrată de ultimul, îl obliga pe suveran să-și orienteze privirea spre Gh. Gr. Cantacuzino. Înțelegând exact șansa pe care o aveau acum, conservatorii acționau în forță în perspectiva alegerilor convocate pentru 1 și 9 februarie (Parlamentul reunindu-se pe 23 februarie), prin numirea unor prefecți devotați până la limita depășirii atribuțiilor legale: nu doar că atacau opoziția, dar prezidau și adunări ale conservatorilor¹²³. După victoria obținută în alegeri, noul guvern își etala puterea prin câteva numiri importante: Dimitrie Moruzzi, rudă cu Gh. Gr. Cantacuzino, devenea prefect al poliției capitalei, iar Mihai Cantacuzino, fiul cel mare al președintelui Partidului Conservator, ajungea primar al capitalei etc.¹²⁴. Aceste demonstrații de forță ale conservatorilor aveau loc într-un context în care liberalii încercau încă să uniformizeze întreaga structură de partid¹²⁵, iar recunoașterea lui D. A. Sturdza ca președinte al PNL în adunarea din localul ziarului „L'Indépendance Roumanie” era cumva surprinzătoare în contextul ofensivei noilor veniți în partid, cu alte preferințe pentru conducerea PNL¹²⁶. Dincolo de necesitatea unei mai bune situări în câmpul politic¹²⁷, conservatorii trebuiau să decidă urgent înființarea Casei Rurale. Considerând că soluționarea liberală a acestei chestiuni reprezenta o formă de subminare a marii proprietăți¹²⁸ – și trecând cu ușurință peste pledoaria liberalului N. Basilescu, care atrăgea atenția asupra nedreptății perpetuate pentru cei mai mulți dintre țărani¹²⁹ –, conservatorii insistau pe organizarea unor case de asigurări țărănești¹³⁰.

Fenomenul schimbării de generații în cele două mari partide românești este tot mai vizibil, iar prima consecință a acestei situații era vehicularea cu mai multă insistență în spațiul public a ideii votului universal¹³¹, alături de aceea a reformei agrare¹³². Dacă în PNL Ionel Brătianu devine liderul noii generații, cu pretenții tot mai mari la preluarea conducerii în partid¹³³, dintre conservatori se distinge Take

¹²² Chemat la Palat la 21 decembrie, Carp îi spunea suveranului că în politica vremii nu mai contau principiile, ci să ai strada de partea ta; din acest motiv, refuza asumarea funcției de prim-ministru (Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 256).

¹²³ *Ibidem*, p. 261; „Voința Națională”, anul XX, 30 ianuarie/12 februarie 1905; Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 427.

¹²⁴ Deși junimist, Ion Grădișteanu acceptă propunerea lui Cantacuzino de a intra în guvern și de a adresa o scrisoare lui Carp, prin care-și exprima credința că „un partid conservator trebuie să lupte cu liberalii, nu să-i sprijine pe ei” (vezi „Conservatorul”, nr. 217, 5/18 octombrie 1904, p. 1).

¹²⁵ Apostol Stan, Mirca Iosa, *op. cit.*, p. 341.

¹²⁶ Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Alexandru Marghiloman, dosar 223, f. 1.

¹²⁷ Principiul rotativei guvernamentale la care făcea referire și Take Ionescu în 1905 contribuia la o diminuare a tensiunilor politice (I. Găvănescu, *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, Iași, 1905, p. 16). Titu Maiorescu sublinia faptul că deviza lui Carol I devenise: „Sub domnia sa nimeni să nu se simtă descurajat” (vezi Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, București, Editura Librăriei Soccec, 1925, reeditare Editura Universității Independente Titu Maiorescu, București, 2002, p. 413).

¹²⁸ Unul dintre adversarii acestei legi era deputatul Dissescu. În opinia lui, legea relativiza garantarea proprietății; de aceea, compara Casa Rurală cu o pompă aspirantă care, prin diverse mijloace, era chemată să transfere proprietatea de la unul la altul. Vezi Dan Drăghia, *Elita discretă. Câteva date din cariera politică a lui Constantin George Dissescu*, în Liviu Brătescu (coordonator), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 181.

¹²⁹ Prin voci precum aceea a lui N. Basilescu, liberalii considerau ca fiind inacceptabilă menținerea unei atitudini de discriminare a țăranilor români prin subevaluări ale pământurilor lor în comparație cu acelea ale marilor proprietari (DAD, nr. 26, 28 iunie 1917, p. 299, 339).

¹³⁰ Apostol Stan, *Putere politică și democrație...*, p. 274.

¹³¹ G. D. Creangă, *Către cetățenii României Mari*, București, Tipografia Viața literară, 1936, p. 24.

¹³² Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 435.

¹³³ Ionel I. C. Brătianu, *Cuvinte de amintire*, Brăila, 1934, p. 10.

Ionescu¹³⁴. Sfârșitul anului 1905 îl prindea pe Ionel Brătianu în postura de teoretician al formulei *Prin noi înșine*, într-o încercare conceptualizare, realizată în cadrul unei adunări electorale, la 27 noiembrie 1905, la Câmpulung¹³⁵. Liderul liberal dorea, în același timp, să nu fie considerat un dogmatic, ținând la imaginea de un om politic adaptat la procesualitatea adesea impredictibilă a vieții politice¹³⁶. Modul în care acționase la sfârșitul anului 1904 demonstra că maniera sa de a face politică nu se baza pe anumite resentimente față de Vasile Lascăr, ci ilustra capacitatea sa de a-și concretiza obiectivele, în modul cel mai pragmatic cu putință. Celălalt lider, Take Ionescu¹³⁷, trebuia să se apere printr-un discurs în cadrul Parlamentului, la 30 noiembrie 1905; răspundea unor reproșuri venite dinspre vechii conservatori, deranjați de alonja lui politică¹³⁸, dar și de poziționările diferite pe subiecte precum concesionarea terenurilor petrolifere. Angajamentele asumate de guvernul liberal, în vara anului 1904, față de anumiți antreprenori germani, îi permiteau lui Take Ionescu, revenit în poziție guvernamentală, să critice fervent acordurile economice încheiate de D. A. Sturdza¹³⁹. Fostul prim-ministru nu putea rămâne impasibil în fața reproșurilor ce i se aduceau; mai întâi, printr-o declarație de respingere a acuzațiilor, într-o adunare a Partidului Național Liberal, la 8 mai, și apoi la Senat, pe 13 mai 1905. Din luările de poziție ale celor două grupări, un lucru devenea clar: spre deosebire de alte subiecte care trădau un anumit grad de aleatoriu, de această dată se ciocneau și viziunile economice ale diferiților actori politici. Racordându-se la spiritul epocii, Vintilă Brătianu se arăta dispus să accepte ideea expusă în proiectul de lege pregătit de Take Ionescu, ministru de Finanțe, care propunea o asociere a capitalului român cu cel străin. Faptul că proiectul lui Take Ionescu cădea la vot în primă fază, iar propunerea liberalilor, beneficiind de sprijinul lui P. P. Carp, dar și a prim-ministrului Cantacuzino, era aprobată, nu exprima o rațiune politică, reflectând mai degrabă jocul de putere din rândurile conservatorilor¹⁴⁰. Realitatea arăta însă că începea să se contureze, cel puțin la nivel declarativ, un punct de vedere comun liberalilor și unei părți a conservatorilor: identificarea unor mecanisme care să contribuie la dezvoltarea industriei românești. O atitudine interesantă avea în această perioadă Mihai G. Cantacuzino, fiul președintelui Partidului Conservator, care în consens cu ideile clamate de liberali se plasa și el pe tărâmul ideilor naționaliste¹⁴¹. Mutarea aceasta se contura în contextul în

¹³⁴ El este cel care generează apariția, în mai 1905, legea contenciosului administrativ, prin care se extindea competența Înaltei Curți de Casație și Justiție în stăvilirea unor abuzuri administrative îndreptate contra particularilor (Paraschiva Căncea, Apostol Stan, Valeriu Stan, Mircea Iosa, *Istoria Parlamentului*, p. 369; DAD, nr. 49, 13 mai 1905, p. 779).

¹³⁵ La 27 noiembrie 1905, într-un discurs rostit la inaugurarea clubului liberal din Câmpulung Muscel, Ionel Brătianu spunea: „Statul să fie stăpânul nostru, al tuturor, și interesele lui mai presus de ale noastre [...] pe al nostru drapel stă scris mândra deviză prin noi înșine”. Vezi Ioan Todea, *Ion. I. C. Brătianu întregitor și făuritor al României moderne (1864–1927)*, București, Editura Universitară, 2014, p. 36; Gh. P. Basacopol, *Vulturii României*, 1932, p. 5.

¹³⁶ Ionel Brătianu: „Sunt însă câteva principii fundamentale în viața unui popor asupra cărora n-am transacționat și nu voi admite compromisuri niciodată cu riscul de a merge la zid: libertatea scrisului, libertatea cuvântului, libertatea asociațiilor, jocul partidelor politice, guvernarea prin ele, funcționarea parlamentului” (Petre Ghiață, *Ionel Brătianu*, București, Editura Clujana, f.a., p. 6–7).

¹³⁷ DAD, nr. 41, 16 martie 1904, p. 714–715. La 2 aprilie 1903, pentru a spori veniturile statului, Take Ionescu înființează o taxă de consumație asupra vinului; proiectul e combătut de liberali ca fiind nefavorabil viticultorilor, dar este totuși votat după intervenția hotărâtă a lui Take Ionescu (DAD, 25 martie 1905, p. 336).

¹³⁸ „Conservatorul”, nr. 211, 26 septembrie 1906, p. 1.

¹³⁹ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 108.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 136–139; D. A. Sturdza, *Petrolul românesc*, București, 1904, p. 61–68.

¹⁴¹ Mihail G. Cantacuzino, *Conservatorismul nostru, liberalismul lor*, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1905, p. 7–13.

care vechii conservatori îl monitorizau cu severitate pe Take Ionescu, tocmai pentru disponibilitatea lui de a trata cu adversarii politici¹⁴², iar formațiunea politică a lui Carp își continua nestingherită activitatea¹⁴³. Nu puțini erau cei care observau că singurul liant între junimiști și cantacuzini era acela al respingerii proiectelor ce reflectau viziunea lui Take Ionescu¹⁴⁴. În rest, dată fiind pretenția lui Carp de a fi singurul șef al Partidului Conservator, pe de o parte, și suprematismul lui Cantacuzino¹⁴⁵, pe de alta, nu rămânea nicio posibilitate de colaborare.

Dincolo de disensiunile interne, luările de poziție ale celor două partide arătau că, pentru ambele, rolul statului în viața societății românești era o preocupare tot mai importantă¹⁴⁶, fiecare având o viziune proprie. Legea clerului înaintată Parlamentului în ianuarie 1906 devenea un astfel de exemplu. Dacă pentru reformatul Vasile Lascăr Biserica Ortodoxă trebuia să aibă o viață independentă de stat, deputatul Dissescu considera că, dimpotrivă, organizarea Bisericii era o problemă în privința căreia națiunea trebuia consultată¹⁴⁷. Politica protecționistă începută încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁴⁸ putea fi resimțită și în proiectul de lege generală a vămilor, adus în dezbatere parlamentară la 1 aprilie 1906. Rod al concepției lui Emil Costinescu și al viziunii lui Take Ionescu, noua lege – ce obținea votul unanimității deputaților prezenți – conținea măsuri de protejare a comerțului în caz de prohibire sau de suprataxare a mărfurilor românești de către alte state; oferea guvernului dreptul ca, în caz de necesitate, să poată prohibi exportul mărfurilor de care ar fi fost nevoie în țară, instituind astfel dreptul statului de a credita; în plus, înlesnea intrarea în țară a materiilor prime pentru industrie, scutindu-le de orice taxă pe acelea destinate prelucrării și apoi exportării¹⁴⁹.

Organizând Expoziția jubiliară din 1906, care marca 40 de ani de la urcarea pe tron al lui Carol I¹⁵⁰, guvernul conservator își asuma criticile opoziției¹⁵¹, care făcea trimitere mai ales la costurile foarte mari ale evenimentului, într-o țară aflată încă în căutarea unei stabilități financiare¹⁵². Spre deosebire de alți ani în care crizele financiare tulburau apele politicii românești, de această dată cuvântul de ordine pare să fi fost „liniște și organizare”. Astfel, junimiștii mergeau în continuare la întruniri ale liberalilor; făceau cartel cu aceștia¹⁵³, subliniind că întâlnirile lor erau de opoziție¹⁵⁴. Ceva mai pragmatici, liberalii nu-i susțineau deschis pe junimiști, faptul acesta fiind sesizat și de Titu Maiorescu după întruniri precum cea de la sala Dacia, din mai 1906, unde publicul mobilizat nu era tocmai numeros. În timp ce Maiorescu vedea drept sinucigașă colaborarea cu liberalii¹⁵⁵, Carp profita de ea pentru afirmarea deschisă a unor principii

¹⁴² M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 150–155.

¹⁴³ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 49.

¹⁴⁴ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, vol. II, 2006, p. 103.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ DAD, nr. 47, 15 februarie 1906, p. 718–720; 9 mai 1906, p. 6–7; Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 285.

¹⁴⁷ Dan Drăghia, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴⁸ La 26 februarie 1906, Ferdinand are o nouă întâlnire cu von Bulow. Acesta îi reproșează înclinația – care părea pentru el evidentă – a României către Franța; și, drept argument, cita comenzile de material militar din Hexagon. Principele îi spune, la rândul său, că marile comenzi fuseseră făcute în Germania (vezi Ion Bulei, *Bunul nostru rege: Ferdinand*, București, Editura Meteor Publishing, 2017, p. 92).

¹⁴⁹ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 277.

¹⁵⁰ D. Iancovici, *Take Ionescu*, Timișoara, Editura de Vest, 2004, p. 33.

¹⁵¹ DAD, nr. 54, 23 februarie 1906, p. 940.

¹⁵² DAD, nr. 10, 8 decembrie 1906, p. 57.

¹⁵³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 341.

¹⁵⁴ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 113–114.

¹⁵⁵ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 294.

precum inamovibilitate peste tot, în magistratură și administrație, îmbunătățirea instrucției și înzestrării în armată, dezvoltarea industriei țărănești¹⁵⁶.

Conservatorii păreau să nu mai depășească vechile rivalități, consumând suficientă energie pentru eliminarea lui Take Ionescu din prim-planul scenei politice, dar fără a avea însă multe alternative¹⁵⁷; motiv pentru care un personaj precum Nicolae Filipescu îl ataca furibund pe Take în ziarul „Epoca”¹⁵⁸.

Încă de la începutul său, anul 1907 obliga forțele politice să se poziționeze față de problemele economice aflate la ordinea zilei și, astfel, să se definească prin raportarea la acestea¹⁵⁹. Una dintre marile inconveniente era atunci extinderea trusturilor arendășești, subiect ce apărea cu virulență pe agenda Parlamentului în februarie 1907¹⁶⁰. Dincolo de intervenția mai dură a autorităților împotriva răsculaților – cum solicita Barbu Păltineanu și Petre Carp – sau moderată, recomandare făcută de Emil Costinescu¹⁶¹, situația materială critică a țăranilor nu mai putea fi interpretată din perspectiva unor intervenții precum cea a lui Brătianu din 28 februarie și 3 martie¹⁶², ci ca una venind din partea unui lider al opoziției; prim-ministrul Cantacuzino accepta și el ideea existenței unui pericol real pentru pacea socială, provenit din arendarea pe întinderi mari¹⁶³. Conservatorii intuiau exact natura problemei agrare, dar nedorind să le fie afectate interesele direct, preferau să vorbească despre importanța unei legislații împotriva trusturilor arendășești, despre întemeierea unor instituții de credit pentru țărani, despre un sprijin în achiziționarea de semințe de bună calitate¹⁶⁴. Tensiunea devenise în această perioadă atât de mare, încât regele nu mai putea rămâne în expectativă. Bine ancorat la realitățile societății românești, suveranul cerea conservatorilor să articuleze un program cu adevărat reformator. Aceștia surprindeau și de această dată – cu excepția lui Take Ionescu și Ioan Lahovary –, preferând să demisioneze decât să-și asume un program reformator¹⁶⁵.

În fața ofensivei liberale care, prin vocea lui Emil Costinescu, înfiera abuzurile administrației publice și cereau un guvern nou¹⁶⁶, oameni precum Take Ionescu făceau un apel la unitate, adresat tuturor celor care se aflau în prima linie a politicii și înțelegeau cu adevărat mizele momentului¹⁶⁷. Cunoscând atmosfera din cadrul Partidului Conservator și văzând linia antireformistă promovată de Cantacuzino și de Carp, același Take Ionescu cerea lui Emil Costinescu și D. A. Sturdza să preia guvernarea, asigurându-i totodată de sprijinul majorității parlamentare. Pierzând nu doar sprijinul unor

¹⁵⁶ C. Gane, *op. cit.*, p. 274.

¹⁵⁷ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 55.

¹⁵⁸ La rândul lui, Take Ionescu efectuează o călătorie la Berlin, recomandat de Kinderlen Wachter, ministrul Germaniei la București, fiind primit la un prânz de gală de către împărăteasă și de împărat în audiență (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. II, București, Editura Minerva, 1971, p. 1302; Take Ionescu, *Amintiri. Discursuri pentru România Mare*, ediție de Nicolae Șerban Tanașoca, București, Editura Fundației Pro, 2005, p. 94).

¹⁵⁹ M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁶⁰ În februarie 1907, Dissescu era acuzat de liberali că proiectul legii privind reorganizarea învățământului superior ar fi avut drept scop politizarea universităților, prin înlesnirea accederii la catedre a partizanilor conservatori și crearea de majorități în colegiile universitare (Dan Drăghia, *op. cit.*, p. 181–182).

¹⁶¹ Apostol Stan, *Putere politică și democrație...*, p. 279.

¹⁶² DAD, nr. 38, 23 martie 1907, nr. 41, p. 585.

¹⁶³ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 280.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 281.

¹⁶⁵ DAD, nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 624.

¹⁶⁶ DAD, nr. 45, 18 aprilie 1907, p. 713.

¹⁶⁷ DAD, nr. 46, 26 aprilie 1907, p. 730.

colaboratori precum cei amintiți, ci și pe cel al regelui Carol I, echipa fidelă lui Cantacuzino renunța la putere în primăvara anului 1907¹⁶⁸.

Redevenit, la 13 martie 1907, ca prim-ministru într-o țară puternic afectată de o criză economică, dar și politică, D. A. Sturdza încerca, încă din momentul citirii decretului regal de numire a noilor miniștri, să obțină sprijinul conservatorilor pentru impunerea primelor măsuri ale guvernării sale¹⁶⁹. Noua echipă guvernamentală, care-l avea în poziția de ministru de interne pe Ionel Brătianu, cel care declara de la începutul mandatului său că avea misiunea de restabilire a ordinii¹⁷⁰, se angaja public ca arendarea pământului statului și a așezămintelor publice să se realizeze direct către țărani¹⁷¹. Modul în care evoluase lucrurile în ultimii ani în societatea românească arăta faptul că nu puțini erau cei care așteptau din partea întregii clase politice mai multe reforme¹⁷².

După ritmul reformelor accelerat, instituit după aducerea lui Carol I pe tronul României, clasa politică românească avea de trecut noi probe la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor: transformări în plan educațional și administrativ, noi abordări economice, alte idei de participare la viața politică. Consumând destulă energie în gestionarea unor crize interne, elitele celor două partide nu erau întotdeauna dispuse să devină portdrapelul unor reforme indispensabile țării. Și totuși, în ciuda impresiei de criză perpetuă, se promovează destule legi care continuă acțiunea de modernizare începută la 1859. Anul 1907 avea să fie un adevărat semnal de alarmă pentru întreaga clasă politică, dovedindu-și necesitatea accelerării procesului de modernizare a societății românești. Provocările nu aveau să lipsească nici în perioada următoare, unele fiind trecute cu bine, altele nu.

PARADIGM CHANGES IN ROMANIAN POLITICAL LIFE (1900–1907)

(Summary)

Keywords: reform, paradigm, liberalism, conservatism, generation change.

The beginning of the twentieth century brought new challenges for the Romanian political parties that emerged during the first years of the constitutional monarchy regime. This involved on their part changes in attitude, different approaches to the problems already known as agrarian and electoral issues, to name just two of the matters on the public agenda. In some moments, political leaders belonging to another generation would also come to the fore. Worthy to be followed for this period is the way in which different hierarchies were built and worked within political families.

The reluctance to novelty, including among the new leaders who gradually make their appearance, can not be ignored, but on the contrary, it must be explained because visible hesitations have consequences in terms of political consistency in general, government in particular. Preoccupation of new leaders to identify additional legitimization mechanisms compared to those already used, but also to conquer the sympathy of new voters are arguments to look carefully at the Romanian political phenomenon from the beginning of the 20th century.

¹⁶⁸ DAD, nr. 26, 28 iunie 1907, p. 299.

¹⁶⁹ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne...*, p. 302.

¹⁷⁰ „Voința Națională”, 18 martie 1907.

¹⁷¹ „Dimineața”, 15 martie 1907.

¹⁷² Ion Bulei, *Un Hohenzollern în România...*, p. 110.

DINU BALAN*

NAȚIUNE ȘI CONFESIUNE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA ÎN REGATUL ROMÂNIEI: „AFACEREA BAUD”

Identitatea confesională a fost subordonată adesea identității naționale¹. Sentimentul religios, puternic în epoca medievală, a întărit comunitățile, fundamentate pe un alt model al coeziunii decât în perioadele următoare². Faptul interesant constă în prelungirea rolului identitar al religiei în epoca modernă, prin legătura strânsă dintre solidaritățile confesionale și naționale, care a condus la apariția unei noi forme de comunitate, pe care istoricul Emanuel Turczynski a numit-o „națiunea-confesiune”³. Suprapunându-se discursul liturgic peste cel național, s-a putut ajunge la conceperea națiunii ca o colectivitate în care solidaritățile afective și aspectele psihologice precumpănesc⁴. Modernitatea a acționat însă și prin intermediul ideologiilor⁵, dislocând o mare parte a credințelor tradiționale și proiectându-le în plan național.

În spațiul românesc, Ortodoxia a fost percepută ca marcă a identității noastre. Ideea că există o legătură indisociabilă între dimensiunea etnică și cea religioasă a fost foarte persistentă. Se afirma convergența dintre istoria poporului român și „legea” sa strămoșească. Acest temei istoric – deplasat, firește, dar nu asta vrem să accentuăm aici, ci proiecția oamenilor epocii respective – îi conferea Bisericii Ortodoxe o înțietate imposibil de negat. Precumpănea ideea că unitatea religioasă și cea națională sunt corespondente. E un lucru important de reținut, căci raporturile dintre statul român și Biserica Ortodoxă erau determinate de această înțelegere și acceptare implicită a naționalității și națiunii. Pe baza etnicității, Biserica Ortodoxă întruchipa, într-o perspectivă general acceptată în epocă, Biserica românească.

În mentalul colectiv, asemenea suprapuneri erau de la sine înțelese, conducând, uneori, la neacceptarea diferențelor. Chiar elita intelectuală și politică a încurajat o atare

* Lector univ. dr., Facultatea de Istorie și Geografie, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

¹ Pentru o mai amplă perspectivă asupra relațiilor dintre confesiune și etnie sau națiune, vezi *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1995 și *Church and Society in Central and Eastern Europe*, edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1998.

² Vezi Konstantin Symmons-Symonolewicz, *National Consciousness in Medieval Europe. Some Theoretical Problems*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism”, VIII, 1981, no. 1, p. 158.

³ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976.

⁴ Vezi, îndeosebi, Josep R. Llobera, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Berg, Oxford Providence, 1994; C. J. H. Hayes, *Nationalism: A Religion*, New York, 1980.

⁵ Alain Besançon, *Confuzia limbilor. Criza ideologică a Bisericii*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1992.

percepție, din dorința de a întări statul național și a conserva unele privilegii ale Bisericii Ortodoxe dominante. Intelectualii epocii au avut în vedere un mecanism de înrădăcinare, ancorând individul în tradiție, în națiune, într-o formă determinată de spiritualitate – ortodoxă, privilegiind solidaritățile organice. Religia a fost folosită în scopul fortificării statului și conștiinței naționale. Nicolae Iorga scria, referindu-se la această relație inextricabilă: „Între ideea creștină și între națiunea noastră s-a făcut o strânsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost națiunea”⁶. Chiar dacă a existat o convergență a celor două elemente, este dincolo de orice dubiu că elementul național și-a subordonat elementul confesional. Nu este mai puțin adevărat că, la cumpăna secolelor XIX–XX, Biserica Ortodoxă se confrunta cu o serie de probleme. Existau preocupări de modernizare a cadrului legal și instituțional al bisericii dominante⁷, dar ele erau controlate de stat, care dobândise, prin reformele din perioada domniei lui Cuza, un ascendent asupra instituțiilor ecleziale. De asemenea, inițiativele prin care se încearcă adaptarea Bisericii la noua situație sunt umbrite de scandalurile din sânul acesteia⁸. Acestea au facilitat presupusa controlare a bisericii de către stat.

Una dintre cele mai interesante probleme în legătură cu religia este aceea a receptării și valorizării sale din perspectiva comunității, a integrării de grup, a rolului său social; în contrast cu ceea ce, de altfel, ar trebui să fie adevărata sa substanță, anume opțiunea personală, dată fiind însemnătatea ei ontologică pentru ființa umană. Plecând de la aceste considerații marginale, încercăm, în cele ce urmează, să ilustrăm, printr-un studiu de caz, relația complicată dintre națiune și religie la începutul secolului trecut. Analiza se cuvine a fi plasată în contextul istoric specific, pentru a evita anacronismele și neînțelegerile.

Modernitatea politică a introdus o serie de inovații în ceea ce privește problematica religioasă și raporturile dintre Stat și Biserică, articulațiile esențiale vizând separarea Bisericii de Stat, libertatea cultului și a conștiinței, garantarea de către stat a nediscriminării cetățenilor săi pe motive religioase. Ar fi o eroare dacă am raporta problema confesională de la începutul secolului al XX-lea din regatul României doar la principiul libertății de credință și conștiință. Ea a reprezentat o problemă națională, care preocupa statul, bisericile și societatea, implicit elita intelectuală. Se aveau în vedere aspecte decurgând din principiul suveranității statului și din necesitatea apărării intereselor României. Aceste rațiuni de stat se vedeau contrariate de existența unei stări aparte, derivând din problemele impuse de integrarea minorităților și de existența unor cetățeni sau străini de alte credințe. Dincolo de aspectele strict confesionale, cele legate de sfera națională și politică au neliniștit în epocă. Au constituit elemente agravante dificultatea armonizării punctelor de vedere, a concilierii pretențiilor Bisericii Ortodoxe, religia ortodoxă beneficiind, încă prin Constituția din 1866, de statutul de „religiune dominantă a statului român” (art. 21), cu dorința celorlalte culte de a primi tratament și condiții

⁶ N. Iorga, *Ideea națională în decursul istoriei universale*, în idem, *Conferințe. Ideea unității românești*, ediție de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, București, 1987, p. 325.

⁷ Vezi Maximilian Pal, *Principii juridice în organizarea Bisericii Ortodoxe Române la începutul secolului XX*, în vol. *Omagiu profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, editor și coordonator: prof. univ. dr. Teodosie Petrescu, Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 2006, p. 1305 și urm.

⁸ O întreagă serie de asemenea scandaluri, care pun într-o lumină delicată Biserica Ortodoxă Română, sunt trecute în revistă de C. Cernăianu, în diferite publicații ale vremii, fiind strânse apoi între paginile unui volum: *Biserica din Regat 1908–1918*, București, 1920. Vezi însă și *Scrisorile Regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen, 1878–1905*, studiul introductiv, stabilirea textului, traducerea, adaptarea și notele Sorin Cristescu, București, Editura Paideia, 2010; vezi și Sorin Cristescu, *Corespondența personală a Regelui Carol I: 1878–1912*, prefață de Ion Bulei, București, Editura Tritonic, 2005.

egale, precum și de același respect din partea statului, ca și divergențele dintre Stat și biserică. Ele aveau să fie augmentate de distorsiunile politice ale problemelor confesionale. Statul nu a avut întotdeauna atitudinea echidistantă care îi era impusă de legea fundamentală. Era și mai dificil atâta vreme cât o parte importantă a clasei politice era adânc legată de biserica majoritară. Era implicită relația între biserică, naționalism și sprijinirea politicii centraliste și integratoare a statului român.

Arbitrajul statului în conflictele dintre confesiuni n-a fost imparțial. Deloc inocentă a fost atitudinea sa pasivă față de comportarea agresivă, intolerantă, uneori, a Bisericii Ortodoxe față de minoritățile confesionale. Chiar și culte importante, precum cel catolic, acuzau discriminările și măsurile restrictive îndreptate asupra-le. Atitudinea rezervată – de nu chiar ostilă, în răstimpuri –, precum și acuzațiile de „propagandă catolică” și prozelitism exprima o reacție de nemulțumire a Bisericii Ortodoxe, precum și a unei părți importante a elitei politice și intelectuale, generată de posibilitatea diminuării identității naționale. Acceptarea legăturilor cu Vaticanul însemna, în opinia unora, intruziunea unei puteri din afară în problemele interne ale statului român și satisfacerea unor interese străine. Era invocată, cu atingerea suveranității statului român, desconsiderarea intereselor naționale și dobândirea unor poziții avantajoase pentru Biserica Catolică din România. Este și motivul pentru care tatonările în vederea încheierii unui concordat cu Sfântul Scaun, datând încă din perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, nu au avut vreun rezultat concret până după Primul Război Mondial și desăvârșirea unității statului român⁹. Condițiile noi de după Marea Unire, inclusiv numărul mare de catolici din provinciile integrate Regatului României, de rit latin sau oriental, precum și deschiderea de reprezentanțe diplomatice, aveau să conducă la semnarea unui asemenea tratat internațional, în 1927, și la ratificarea sa, doi ani mai târziu.

Biserica Catolică din România avea o poziție deloc de invidiat în Regatul României la începutul veacului trecut. La 27 aprilie 1883, prin scrisoarea apostolică *Precipuum munus*, papa Leon al XIII-lea a ridicat Vicariatul Apostolic al Valahiei, administrat de Episcopia de *Nicopolis ad Istrum* din Bulgaria, la rangul de Arhiepiscopie, având sediul la București. În mod asemănător, Vicariatul Apostolic al Moldovei, administrat de un episcop *in partibus*, a fost desființat, constituindu-se Episcopia de Iași, la 27 iunie 1884. Ambele au fost subordonate jurisdicțional direct Sfântului Scaun, prin Congregația De Propaganda Fide¹⁰. Faptul avea să trezească nemulțumirea ierarhiei ortodoxe și a opiniei publice, înființarea Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București fiind considerată o amenințare la adresa bisericii majoritare și a drepturilor ei¹¹. Pentru sesiunea specială a Sfântului Sinod, convocată de mitropolitul primat Calinic Miclescu, ținută în ziua de 17 mai 1883, episcopul Melchisedec Ștefănescu al Romanului, personalitate eminentă a ortodoxiei și a culturii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a pregătit un amplu material cu caracter istorico-juridic, al cărui titlu era *Papismul și starea actuală a Bisericii Ortodoxe*, care avea să fie tipărit în același an¹². În paralel cu aceste proteste ale cercurilor ecleziale, autoritățile române urmăreau să elimine protecția exercitată

⁹ Octavian Bârlea, *Alexandru Ioan Cuza și ideea unui concordat cu Sfântul Scaun*, în „Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, nr. 1/2002, p. 101–119.

¹⁰ Ion Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului 1939–1944*, București, Editura Europa Nova, 1999, p. 31; Anton Despinescu, *Nicolae Iosif Camilli – primul episcop de Iași (1884–1894, 1904–1915)*, Iași, Editura Sapientia, 2015, p. 65–66.

¹¹ Pr. Iosif Gabor, *Înființarea Arhiepiscopiei Catolice de București și opinia publică românească*, în „Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, nr. 2/2003, p. 19–23.

¹² Episcopul Melchisedec, *Papismul și starea actuală a Bisericii Ortodoxe în Regatul României*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1883.

asupra catolicilor de către Austro-Ungaria, să înlăture amestecul străin și să stabilească o ierarhie locală. Erau măsuri menite a consolida independența statului român, recent dobândită. Aceleași aspirații îi corespundea și dobândirea autocefaliei de către Biserica Ortodoxă Română, în 1885, posibilă ca urmare a noului statut al României pe plan internațional și a recunoașterii neatârării bisericești de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol¹³.

Opinia publică privea cu nemulțumire și neîncredere la ceea ce considera a fi intruziunea unei biserici „străine” în afacerile interne ale statului român. Mihai Eminescu scria în ziarul conservator „Timpul”, la 19 mai 1883, că membrii Bisericii Catolice „sunt aproape toți străini”, că preoțimea „e adusă din alte țări”, că episcopul „atâră de o putere străină și nu are datoria de a se supune legilor țării”¹⁴. În opinia sa, crearea unor asemenea structuri ecleziale catolice era menită să aservească România Austro-Ungariei și Romei¹⁵. Episcopul Melchisedec, în lucrarea amintită, preciza că dorința Vaticanului de a numi episcopi permanenți în România era menită „să poată face și servicii politicii externe”, aluzie firească la monarhia dualistă și intervențiile sale în favoarea catolicilor din România¹⁶. Adevărul este că centralizarea la vârful structurilor Bisericii Catolice se accentuase, rolul ei internațional sporise și – odată cu aceste transformări – și posibilitatea de control în diversele teritorii în care trăiau catolici¹⁷. Și Duiliu Zamfirescu scria, peste ani, că religia catolică, „propaganda și prozelitismul ei [...] merge destul de repede”¹⁸. Nu făcea decât să dea expresie unei percepții larg răspândite în epocă, așa cum poate observa oricine răsfoiește paginile ziarelor de atunci sau răscolește prin arhive¹⁹. Ortodocșii priveau cu ostilitate spre Biserica Catolică, presupunând peste tot doar expansionism și prozelitism. Nu este de mirare că erau puțini aceia care își exprimau simpatia pentru Biserica Romei, ca părintele Pișculescu – culmea! un cleric²⁰.

Acestea sunt circumstanțele avute de noi în vedere pentru un studiu de caz în marginea relației dintre națiune și confesiune în Regatul României la începutul secolului al XX-lea. Dacă în paginile anterioare am încercat să schițăm contextul general, în continuare vom analiza presa, arhivele și memorialistica privitoare la „cazul Baud”. O asemenea lectură oferă suficiente argumente pentru o analiză aplicată și îndeamnă la reflecție, în încercarea de a înțelege resorturile atitudinilor politice și confesionale din epocă. Intenția noastră este de a arăta modul în care s-au manifestat opinia publică, Biserica Ortodoxă și autoritățile într-o situație care părea a jigni orgoliul național și se înfățișa ca un atentat la adresa bisericii majoritare. Ne-a preocupat în ce măsură argumente de natură ideologică au fost utilizate în vârtejul iscat de clericul monegasc. Vom interpreta diferitele luări de poziție uzitând atât de instrumentele pe care textualismul

¹³ Maximilian Pal, *op. cit.*, p. 1305.

¹⁴ Mihai Eminescu, *Ortodoxia*, antologie de Fabian Anton, cuvânt înainte de Î.P.S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2003, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*, p. 29–32. Vezi și Pr. Iosif Gabor, *op. cit.*, p. 19–21.

¹⁶ Episcopul Melchisedec, *op. cit.*, p. 39–40.

¹⁷ Jean-Baptiste Duroselle, Jean-Marie Mayeur, *Istoria catolicismului*, traducere de Teodora Pavel, București, Editura Științifică, 1999, p. 91.

¹⁸ Duiliu Zamfirescu, *Opere*, vol. VI, partea a II-a, *Publicistică și memorialistică (1917–1921)*, ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, note și comentarii, indici și glosar de Ioan Adam, București, Editura Minerva, 1987, p. 179.

¹⁹ Vezi, de pildă, ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosarele 98/1907, 109/1907, 113/1910, 88/1911, 5/1918 ș.a.

²⁰ Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, ediția a II-a, text integral, ediție îngrijită și note de Teodor Vărgolici, București, Editura Albatros, 1997, p. 288 (însemnare din 4 ianuarie 1909).

ni le livrează, fără a neglija avantajele unei abordări de pe pozițiile contextualismului. O abordare pur textuală nu ar fi în măsură să ne ofere o imagine nuanțată a ideilor vehiculate, în publicistică, despre Biserica Catolică, dat fiind că luările de poziție din presă s-au prelungit multă vreme după aceea. Iată de ce este nevoie de un anume echilibru analitic; prin urmare, trebuie să ținem seama de rolul contextului pentru a releva și a explica volutele retorice. Luările de poziție cu tentă ideologică se cuvin asociate stării de spirit din acea epocă. Sperăm să construim, astfel, un demers analitic credibil. În sfârșit, vom încerca să menționăm implicațiile pe termen scurt și mediu ale acestei sensibile probleme, atât în plan confesional, cât și politic și diplomatic.

Josef Baud a fost preot catolic în arhiepiscopia de București începând cu 1886, devenind un an mai târziu canonic al catedralei „Sf. Iosif”. În 1895, arhiepiscopul O. Zardetti l-a așezat în fruntea nou-înființatei parohii a Catedralei, deținând și importanta poziție de vicar general al Arhiepiscopiei bucureștene²¹. Originar din principatul Monaco, Baud a ajuns un om foarte prețuit în cercurile politice și diplomatice din capitala României²². Însuși Carol I ar fi dorit numirea acestuia în demnitatea de arhiepiscop în mai multe rânduri. În 1892, îi scria fratelui său Leopold că a întreprins unele demersuri pe lângă Sfântul Scaun, cointeresând Franța și Austro-Ungaria, în vederea numirii părintelui Baud în fruntea arhiepiscopiei catolice de București²³. Între anii 1892 și 1894, Arhiepiscopia de rit latin din București a trecut printr-o perioadă mai dificilă, generată de vacanța prelungită de după moartea pasionistului Paulus Josephus Palma. Regele era siderat de această situație, agravată și de suspiciunile și ostilitatea populației și a bisericii majoritare față de catolici. Îi scria, din nou, fratelui său despre tribulațiile numirii unui prelat în scaunul vacant, din pricina intereselor divergente ale curiei și ale Vienei²⁴. Monarhul nu renunța la mai vechea candidatură: „Părintele Baud [...] este candidatul meu pentru postul vacant de arhiepiscop”²⁵. În locul său era numit însă dr. Otto Zardetti, care, după numai un an, avea să demisioneze din motive personale.

Trebuie menționat că Baud era apreciat de autoritățile române. Era înzestrat cu numeroase calități: abil, diplomat, cunoscător al mediului politic și religios din Regat. Avea, totuși, și multe defecte: era irascibil, orgolios, vindicativ. În plus, era foarte ambițios și își dorea foarte mult să conducă Biserica Catolică din România. Cu noul arhiepiscop, elvețianul Franz Xaver von Hornstein (1896–1905), un om cu „concepții liberale”²⁶, Baud a intrat de la început într-un conflict îndelungat, care avea să afecteze imaginea Bisericii și să-i paralizeze activitatea²⁷. S-a ajuns la un proces canonic, la Roma, la Congregația De Propaganda Fide, Baud solicitând restituirea *in integrum* a drepturilor de care fusese privat – titlul de canonic și funcția de paroh al catedralei²⁸. În favoarea sa au intervenit și autoritățile române. Ministrul de Externe de la București, Alexandru Marghiloman, îi scria trimisului extraordinar și ministrului plenipotențiar al României la

²¹ Dănuț Doboș, *Administrația parohială Iosif Baud*, în vol. *Parohia Catedralei „Sf. Iosif” din București*, editori Dănuț Doboș, Eugen Bortos, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2005, p. 23.

²² Raymond Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 83 (însemnare din 19 decembrie 1905).

²³ *Scrisorile Regelui Carol I*, p. 244, doc. nr. 129 (Carol I către Leopold de Hohenzollern, 5/17 august 1892).

²⁴ *Ibidem*, p. 269, doc. nr. 146 (Carol I către Leopold de Hohenzollern, 8/20 martie 1893).

²⁵ *Ibidem*, p. 265, doc. nr. 143 (Carol I către Leopold de Hohenzollern, 19/31 decembrie 1892).

²⁶ *Ibidem*, p. 369, doc. nr. 215 (Carol I către Leopold de Hohenzollern, 2/14 ianuarie 1897).

²⁷ Vezi relatarea, pe larg, a acestui conflict și a implicațiilor sale, în Dănuț Doboș, *op. cit.*, p. 23–32.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

Viena, Emil I. Ghica, la 2/14 februarie 1901, să intervină pe lângă nunțul apostolic din capitala Imperiului austro-ungar, Emidio Taliani, pentru a transmite mai departe cererea autorităților române, în vederea unei soluționări favorabile a cazului Baud²⁹. Se aprecia că acesta era „très charitable, très roumain et nullement propagandiste”. Se afirma, în această depeșă, că Baud fusese persecutat de arhiepiscopul său, invidios din cauza prețurii de care se bucura canonicul în cercurile politice și diplomatice din capitala României, inclusiv pe lângă regele Carol I. Marghiloman găsea îndreptățit interesul autorităților române pentru evoluția procesului care se judeca la Roma, dintr-o dublă perspectivă. Oficialitățile române s-ar simți ofensate dacă Baud, în calitate de fost capelan al Curții regale, numit oficial în vederea prezidării ceremoniilor legate de căsătoria prințului moștenitor Ferdinand cu principesa Maria, s-ar găsi „în situația de a fi un preot interzis”. În al doilea rând, guvernul român, care aloca subsidii „relativ considerabile” arhiepiscopului de București, se considera îndreptățit să solicite „îndreptarea unei situații care tulbură opinia publică românească”. Polemica din presă nu face, în opinia expeditorului scrisorii, decât să erodeze prestigiul arhiepiscopului Hornstein. Marghiloman spera într-o rezolvare a situației, în sensul dorit de cercurile oficiale românești, întrucât ar fi existat, atât la Viena, cât și la Vatican, o disponibilitate deosebită pentru a da satisfacție guvernului român³⁰.

După moartea lui Hornstein, autoritățile române au susținut candidatura canonicului Baud pentru scaunul arhiepiscopal de la București, rămas vacant. Omul politic D. A. Sturdza a fost trimis la Roma, unde avea însărcinarea să facă demersuri în vederea numirii preotului din Monaco³¹. Vaticanul l-a numit însă în fruntea arhiepiscopiei catolice din București pe benedictinul Raymund Netzhhammer, de la mănăstirea elvețiană Maria-Einsiedeln, lui Baud fiindu-i conferită demnitatea de protonotar apostolic. Noul șef al Bisericii Catolice de la București a știut, cu abilitate și răbdare, să și-l apropie pe preotul monegasc, consultându-l în toate problemele importante ale diecezei. A avut față de el o atitudine prevenitoare, în așa fel încât să nu se simtă desconsiderat și lăsat deoparte. În pofida faptului că nu a numit un vicar general, Baud îl înlocuia pe episcop, când acesta era plecat din București³².

Această conduită binevoitoare a noului arhiepiscop față de parohul catedralei „Sf. Iosif” a putut fi remarcată de la început. Vicarul capitlului, care îl întâmpinase pe peronul gării din București, îi făcuse, aproape ostentativ, o primire modestă, remarcată de Netzhhammer. Atitudinea aproape provocatoare a canonicului este menținută și la masă, acolo unde – notează înaltul prelat în *Jurnalul* său – Baud „stă în capul mesei, eu sunt oaspetele lui”³³. Încercarea de a-l pune într-o situație jenantă pe noul arhiepiscop este vădită și de discursul canonicului, care reflectă frustrarea și orgoliul său; însă Netzhhammer îi minimizează, intenționat, importanța, pentru a nu și-l face pe paroh inamic deschis. Prelatul se făcuse a nu observa nici alte gesturi ori a nu auzi unele sugestii ale lui Baud, a cărui intenție era de a-i arăta superiorului său că autoritățile l-ar fi preferat pe el. De

²⁹ Rudolf Dinu, *Elita diplomatică a Vechiului Regat în corespondența privată*, I, Alexandru Marghiloman (1900–1901), în *RI*, tomul XXII, 2011, nr. 3–4, p. 309–310 (Anexe, doc. nr. 15).

³⁰ Vezi și Ion Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1866–1914*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1982, p. 713.

³¹ Raymund Netzhhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 82–83; idem, *Amintiri despre omul de stat Dimitrie A. Sturdza*, în Violeta Barbu, Nikolaus Netzhhammer (ed.), *Raymund Netzhhammer în România: pe urmele spiritului locului*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 101–111.

³² Nikolaus Netzhhammer, *In verbo Tuo. Raymund Netzhhammer O.S.B. Arhiepiscop de București 1905–1924*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2003, p. 30–31.

³³ Idem, *Episcop în România...*, vol. I, p. 77–79 (însemnare din 17 decembrie 1905).

asemenea, preferatul elitei bucureștene pentru scaunul arhiepiscopal insista pentru îndeplinirea formalităților necesare, probabil din dorința de a-i strica bucuria celui numit – cel puțin aceasta este impresia lui Netzhhammer³⁴. Nemulțumirea și iritarea lui Baud erau evidente și nici nu-și dădea osteneala să le ascundă. Singura replică dată de arhiepiscop este piezișă, elogiind memoria predecesorului său, Hornstein, cu care Baud fusese în conflict. Revanșa și-o ia Netzhhammer în scris, în însemnările sale. Acolo nu face niciun efort de a-l menaja pe parohul de la „Sf. Iosif”. Dimpotrivă, îi relevă firea meschină, lipsa de calități, resentimentele, punându-l într-o lumină deloc favorabilă³⁵.

Cumva, pentru a atenua impresia produsă de maniera destul de rece în care a fost primit de clerul său, dar și de autorități, Netzhhammer povestește, pe larg, prima audiență la rege, în calitate de arhiepiscop catolic. El rememorează emoția cu care a pătruns în camera de lucru a suveranului României³⁶. Stilul autorului este captivant, iar un anume retorism se simte în aceste pagini, cu scopul implicit de a sugera discrepanța dintre temerile benedictinului și afabilitatea regelui. Notațiile diaristului întăresc această impresie. Astfel, arhiepiscopul nu uită să menționeze că, la începutul întâlnirii, Carol I îi întinsese trei degete, iar la final i-a dat toată mâna. Canonul Baud, parohul catedralei „Sf. Iosif” și favoritul cercurilor politice bucureștene pentru postul de arhiepiscop, se arată extrem de interesat de numărul degetelor pe care i le întinsese regele lui Netzhhammer, felicitându-l pentru faptul de a-l fi cucerit pe soborul monarh. Notația, care pare a se situa într-un registru anecdotic, nu este totuși lipsită de importanță. Numărul degetelor întinse cuiva de Carol era, dacă nu neapărat un motiv de mândrie, atunci măcar un apreciat subiect de conversație. Fiecare credea că are ceva de câștigat, fie și simbolic, din întâlnirea cu regele, din strângerea mâinii acestuia. Se știa că suveranul întindea mâna întregă celor pe care îi aprecia foarte mult, două degete sau chiar unul singur celor față de care nu avea prea multă prețuire³⁷. Urările adresate de Carol, pe care înaltul ierarh catolic nu uită să le menționeze, precum și dorința monarhului de a-l primi imediat pe Netzhhammer, în ciuda stării de sănătate și a volumului mare de muncă, dovedeau stima, prețuirea și bunăvoința de care noul episcop de rit latin se bucura de la început, în cele mai înalte medii politice din capitala României. Întregul episod ne indică însă și grija lui Netzhhammer de a se prezenta într-o lumină cât mai favorabilă, orice frază fiind atent cântărită.

Un indiciu privind preocuparea înaltului prelat de a-și construi o imagine cât mai favorabilă, prin intermediul jurnalului, este și modul în care se redă convorbirea. Subiectele pe care le abordează interlocutorii sunt prezentate într-un veritabil *crescendo*, în tehnica gradației perfect asimilate. Nu este de mirare că finalul secvenței diaristice prezentate aici conține aprecierile monarhului, notate cu o abia disimulată mândrie de arhiepiscop.

Foarte interesant este și conținutul discuției în sine. Subiectele abordate, având caracter preponderent politic și ceremonial, denotă nivelul înalt al întrevederii, profunzimea dialogului dintre rege și interlocutorul său, ca și încrederea care se stabilește dintru început între cele două personalități. Carol I îi sugerează arhiepiscopului că motivul acordării atât de grabnice a audienței este acela de a-și introduce imediat oaspetele în

³⁴ *Ibidem*, p. 78.

³⁵ *Ibidem*, p. 78–79.

³⁶ *Ibidem*, p. 80–84 (însemnare din 19 decembrie 1905).

³⁷ Vasile Docea, *Cuvânt introductiv*, în Carol I al României, *Jurnal*, vol. II, 1888–1892, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 6.

societatea și în mediul politic bucureștean. Este evidențiată satisfacția monarhului față de simțul politic al lui Netzhhammer, care, în drum spre Regatul României, a întreprins vizite de curtoazie în capitala statului austro-ungar și la sediile episcopale greco-catolice din Transilvania. Străbate, de sub învelișul unei modestii circumstanțiale, mândria bine temperată a autorului, conștient de efectul pe care cuvintele sale le aveau asupra suveranului.

Treptat, asperitățile dintre Baud și Netzhhammer aveau să dispară, iar înaltul prelat a știut să profite de experiența parohului catedralei „Sf. Iosif”. Prețuirea reciprocă s-a instalat, în locul neîncrederii de la început. După plecarea lui Baud din țară, arhiepiscopul catolic s-a comportat cu noblețe și considerație față de fostul său colaborator. I-a acordat fostului paroh titlul de canonic onorific al catedralei și o subvenție lunară de 100 de franci. Arhiepiscopul avea să celebreze, în catedrala catolică din București, un recviem în memoria fostului paroh, decedat la 27 iunie 1917, la Monaco. Apăra memoria fostului său colaborator și la mulți ani după moartea acestuia³⁸.

În primăvara anului 1910, avea să izbucnească un imens scandal de presă, care l-a avut ca protagonist pe canonicul Baud. În climatul de suspiciune cu privire la catolici, „afacerea Baud” avea să determine, în România, o reacție de o virulență deosebită și să dea naștere, în presa națională, în cadrul bisericii majoritare și a opiniei publice, la un val de proteste de mare amploare față de „expansionismul papal” și de „propaganda catolică”. În cadrul Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale, din Ministerul de Interne, se ia decizia alcătuirii unui dosar „supliment la Propaganda catolică în România”, așa cum reiese dintr-o însemnare din martie 1910³⁹. Acesta cuprindea note informative, telegrame, cereri ale autorităților, rapoarte, dar și un număr impresionant de materiale de presă, care relevă efectul impresionant al neinspiratei scrisori a lui Baud. Supratitlul articolelor, notelor și relatărilor din ziare este *Propaganda catolică*. Sunt însă imposibil de prezentat aici toate aceste materiale – *Cui prodest?* În plus, ar fi obositor, irelevant și ar constitui o dovadă de pedanterie inutilă să le menționăm ori să le rezumăm. Vom selecta din sutele de articole de presă și documente de arhivă câteva, pentru a evidenția dimensiunile scandalului generat de scrisoarea parohului catedralei „Sf. Iosif” din București.

Cum a început totul? În timpul unei vizite în străinătate a arhiepiscopului catolic Raymund Netzhhammer (1905–1924), canonicul Josef Baud a trimis ziarului „Seara” o scrisoare în care afirma că mitropolitul primat Calinic Miclescu, decedat în 1886, ar fi devenit catolic înainte de moarte și că ar exista chiar dovezi în acest sens⁴⁰. Arhiepiscopul

³⁸ Dănuț Doboș, *op. cit.*, p. 34.

³⁹ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 67/1910, f. 6.

⁴⁰ Iată conținutul acestei scrisori, publicat în „Seara”, nr. 72 din 22 martie 1910: „Domnule director! Citesc în stimabilul dv. ziar nr. 70 de Duminecă 21 a.c., că «un înalt prelat» v-a spus că clerul catolic ar răspândi vestea că răposatul Mitropolit Iosif Ghiorghian, ar fi trecut în ceasul morții la catolicism. Cum Î.P.S.S. Iosif Ghiorghian în timpul vieții sale ne-a arătat multă simpatie; cum personal am fost cîștit de prietenia Î.P.S. Sale, țin a vă declara că este absolut neexact că Î.P.S.S. Iosif Ghiorghian a trecut la catolicism «și că nimeni absolut nu a afirmat acest lucru». Adevărul este însă că, Î.P.S.S. Calinic Miclescu pe patul de moarte a mărturisit credința catolică și a fost deslegat de Î.P.S. Iosif Palma; și despre acest fapt cert există documente. Profit de această ocazie ca în calitate de ocărmuitor al eparhiei Bucureștilor, în lipsa Î.P.S. meu arhiepiscop d. D. Raymond Netzhhammer, care acum se găsește în călătorie în Asia Mică, să dau o categorică și absolută desmințire a zgomotelor ridicule, relative la amestecul catolicismului «în certurile intestinale din sânul bisericii ortodoxe». Mulțumindu-vă pentru ospitalitatea ce veți da acestor rânduri, vă rog să primiți, dle director, asigurarea deosebitei mele stime și considerațiune. Canonicul Iosif Baud, protonotar apostolic”. O variantă ușor modificată, datorită dublei traduceri – în germană și, apoi, retradusă din germană în limba română – la Raymund Netzhhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 268 (însemnare din 8 aprilie 1910). Vezi și *ibidem*, Anexa, p. 831–835, pentru extrasul dintr-un raport al monseniorului Paul J. Palma, arhiepiscop de

consemnează, în jurnalul său, că epistola aceasta „a declanșat imediat și absolut spontan o imensă indignare și o frondă de nedescris, care s-au revărsat ca o furtună asupra capitalei și a țării întregi”⁴¹. În fața acestui „strigăt de oroare [...] izbucnit din toate straturile poporului împotriva afirmației nemaiauzite, incredibile și absolut calomnioase a unui străin”, Baud a încercat, într-un interviu dat ziarului „Adevărul”, să abată atenția de la afirmațiile anterioare. Astfel, el nega orice amestec al Bisericii Catolice în criza sinodală, orice asemenea insinuare nefiind decât o „nefericită încercare de a produce o diversiune în spirite”⁴². Scandalul nu mai putea fi însă oprit. Mai mult, preotul monegasc avea să comită o nouă imprudență, vorbind despre conduita prevenitoare și prudentă a clerului catolic din Regat, în contextul acuzelor de plagiat la adresa mitropolitului Athanasie Mironescu și reiterând afirmația despre convertirea la catolicism a lui Calinic Miclescu⁴³. În fața uriașului val de indignare, probabil total surprins, canonicul a bătut în retragere și a încercat, în mod lamentabil, să se disculpe; spunea că era bolnav atunci când lansase acele afirmații pe care nu le putea proba, așa cum, vehement, i se ceruse⁴⁴.

Presa și opinia publică au reacționat cu virulență și au acordat o mare atenție acestui „caz”. Odissea sa poate fi urmărită cu ușurință în ziarele vremii. Marile cotidiene, dar și presa de partid, au reflectat pe larg evoluțiile din „afacerea Baud”. „Universul”, „Adevărul”, „Dimineața”, dar și „Voința Națională” liberală, „Epoca” lui Nicolae Filipescu, „Minerva”, „Acțiunea” și alte ziare au relatat multă vreme despre tribulațiile iscate de gestul necugetat al clericului catolic. Vârf de lance a fost, fără doar și poate, publicația „Seara”. Aceasta, aflată sub direcția unui personaj destul de pitoresc, de nu chiar dubios, Alexandru Bogdan-Pitești⁴⁵, era finanțată de conservatorul Gheorghe Gr. Cantacuzino, „Nababul”. În paginile sale, erau criticați cu vehemență adversarii politici, îndeosebi tachiștii. Articolele sunt, deseori, violente ca ton și destul de aproximative pe fond, practicând șantajul, amenințarea, insinuarea, manipularea⁴⁶.

Ziarele au legat „afacerea” de cheștiunea, mai amplă, a catolicismului, a prozelitismului catolic, a intereselor inavuabile pe care, chipurile, le-ar fi urmărit Vaticanul în România, de propaganda străină, mai cu seamă maghiară; dar și de necesitatea reacției societății românești față de aceste insidioase manevre de penetrare, de nevoia unei reacții de respingere a elementelor străine care pot periclita ființa națională. Catolicismul este perceput ca o amenințare directă la adresa românismului și a statului național, fie că este vorba de romano-catolicism, la adăpostul căruia se manifestă interese austro-ungare, potrivnice României, fie de greco-catolicism, un adevărat cal troian *intra muros*, capabil să

București, din 24 septembrie 1886, privitor la „dovezile” convertirii mitropolitului Calinic Miclescu. A se vedea și D. N., *Mitropolit ortodox mort catolic*, în „Cultura Creștină”, Blaj, 1938, nr. 8–9.

⁴¹ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 270 (însemnare din 10 aprilie 1910).

⁴² „Adevărul”, nr. 7379, 24 martie 1910. Vezi și ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 67/1910, f. 7.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ „Viitorul”, nr. 846 din 27 martie 1910; Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 270–272.

⁴⁵ Despre Bogdan-Pitești, dintr-o bibliografie relativ amplă, vezi îndeosebi: Krikor H. Zambaccian, *Însemnările unui amator de artă*, București, Editura Liternet, 2004 (cap. VIII); Petre Oprea, *Colecționarul mecena Alexandru Bogdan-Pitești*, București, Editura Maiko, 1999; Corina Teacă, *Fin de siècle Biographies: Alexandru Bogdan-Pitești*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, Série Beaux-Arts, vol. XLVIII, 2011, p. 51–58. Un portret devastator al lui Bogdan-Pitești, în Mateiu Caragiale, *Opere*, ediție de Barbu Cioculescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 361 și urm. Vezi și un consistent articol în engleză, la adresa de internet: https://en.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Bogdan-Pitești (accesat la 24.11.2016).

⁴⁶ Vezi un surprinzător de amplu material despre „Seara”, în engleză, la adresa: [https://en.wikipedia.org/wiki/Seara_\(newspaper\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Seara_(newspaper)) (accesat la 24.11.2016).

distrugă unitatea religioasă și națională românească. Într-un document cu caracter programatic al Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor din România⁴⁷ se susținea:

Catolicismul prin caracterul său internațional este un puternic agent dizolvant care pune interesele naționale mai prejos decât interesele papismului. Ortodoxismul dimpotrivă știe să cultive sentimentele naționale ale fiecărui popor, găsind că emulația este cel mai puternic factor de progres. Pe când catolicismul se adresează mai mult ochiului amăgindu-l cu un fapt oarecum deplasat, ortodoxismul vorbește inimii și rațiunii. Biserica ortodoxă a fost întotdeauna un puternic scut de apărare pentru neamul nostru care nu mai [sic! – n.ns., D.B.] ei își datorează existența așa de des primejduită de-a lungul veacului.

Era o viziune des împărtășită în epocă, religia fiind identificată cu naționalitatea. Eminescu socotea că sunt „*străini* toți cei ce nu sunt de legea neamului românesc [subl. ns., D.B.]”⁴⁸. În același sens, într-un articol din ziarul „Minerva”, se perora asupra pericolului prozelitismului catolic, desfășurat de preoții Bisericii Romei. Propaganda catolică – se afirma – „e primejdioasă, pentru că turbură armonia noastră socială [...]”⁴⁹.

Asemenea stereotipuri aveau să circule multă vreme, fiind propagate în societatea românească și după realizarea Marii Uniri. Vasile Suciu, mitropolitul greco-catolic din Blaj (1919–1935), era acuzat în presă că „este mai mult un servitor credincios al Vaticanului, decât un fiu devotat al patriei”⁵⁰. Într-un articol de presă din 1929, intitulat *Chestia religioasă din Ardeal*, Romulus Seișanu își puneă întrebarea, în contextul discuțiilor generate de ratificarea Concordatului dintre statul român și Sfântul Scaun, dacă „împrejurările de astăzi mai pot justifica, din punct de vedere *politic, național și religios* [subl. ns., D.B.], menținerea legăturilor cu Vaticanul?”. Răspunsul său la interogația de mai sus era lipsit de echivoc: nu. În opinia sa, se impunea ca

[...] astăzi, când este nevoie de o unire desăvârșită „în cuget, în simțire și în credință”, conducătorii lor [ai greco-catolicilor – n.ns., D.B.] vor putea găsi prilej de meditațiuni și de acțiune, în vederea realizării unei înțelegeri depline pe terenul bisericesc, în interesul superior al statului și al poporului românesc.

Cu alte cuvinte, el sugera separarea Bisericii Greco-Catolice de Roma. Și aceasta, întrucât – argumenta Romulus Seișanu, împărtășind un punct de vedere larg răspândit în epocă și o ostilitate cu greu disimulată față de greco-catolici – „[u]niții nu sunt catolici și nici n-au putut fi catolicizați; dar ei sunt în afară de organizația bisericii ortodoxe dominante din statul român, deoarece au legături cu Roma, cu Vaticanul”⁵¹.

Revenind la polemica declanșată de scrisoarea canonicului Baud, ziarul „Seara” din 26 martie 1910 acordă un spațiu amplu acestei chestiuni. Sunt publicate mai multe interviuri cu înalte fețe bisericești: mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu, episcopul de Roman, Gherasim Safirin, fostul mitropolit primat al Ungro-Vlahiei, Ghenadie Petrescu. Înaltul ierarh din capitala moldavă amintește de o telegramă „de protestare în contra acestei calomnii” trimisă președintelui Senatului și anunță dezvoltarea unei interpelări în înaltul for legislativ al țării, al cărui membru de drept era. În relatarea jurnalistică, se îmbină două planuri discursive, al celui intervievat și al ziaristului; sugestive, ambele,

⁴⁷ Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor din România, *Un cuvânt la timp*, București, 1911, p. 5, apud Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea: între public și privat*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 137, n. 49.

⁴⁸ Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁹ Vezi articolul *Propagande primejdioase*, în „Minerva”, nr. 1909 din 12 aprilie 1914. Vezi și ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 154/1908, f. 27.

⁵⁰ Apud ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. I, dosar nr. 19/1926, f. 56.

⁵¹ *Ibidem*, p. 63.

pentru o percepție generală negativă a Bisericii Catolice, acuzată, cu atâta vehemență, de propagandă și prozelitism. „În ceea ce privește procedarea canonicului Baud”, se spune în continuare, glisându-se de la cazul particular la generalizarea vădit dușmănoasă, printr-o strategie inductivă extrem de simplă, dar și de eficientă, datorită valențelor conotative ale „cazului”, „Mitropolitul [Moldovei] nu s-a putut reține de a o înfiera, atribuind-o unui exces de zel pentru propaganda catolică, și Înalțul Prelat s-a arătat mai scârbit de această aserțiune cu cât ea este îndreptată în contra unuia din cei mai pioși Mitropoliți ai Moldovei”⁵². Înainte de a deveni mitropolit primat al Valahiei, Calinic Miclescu fusese mitropolit al Moldovei, între 1865 și 1875. De aceea, se face referință la evlavie sa ca arhipăstor al ortodocșilor moldoveni.

În ceea ce-l privește pe episcopul Gherasim de la Roman, cunoscut pentru atitudinea sa intransigentă și luarea de poziție fermă în problema modificării legii sinodale⁵³, acesta releva „perfidia” dușmanilor Bisericii Ortodoxe; preoții catolici „ponegreau” memoria fostului mitropolit primat și ar fi fost în stare de orice infamie, inclusiv să falsifice scrisul „repauzatului” cleric. E interesant de subliniat această aluzie, deoarece pare a preîntâmpina eventualele mărturii sau dovezi produse de clerul de rit latin, întrucât zvonul trecerii la catolicism a fostului mitropolit primat circula în unele medii. Eventualele probe nu vor fi acceptate, căci, se sugerează, ar fi fost cu siguranță false, create, cu cinism, pentru a compromite imaginea Bisericii Ortodoxe, pentru a-i diminua prestigiul în rândul românilor și pentru a-i putea converti la catolicism pe aceștia. Lăsăm la o parte viabilitatea și rezonabilitatea unei tactici, care ar fi aprins și mai mult spiritele în contra unei biserici și așa acuzate de prozelitism. Urmărim doar argumentația foarte abilă a episcopului Gherasim Safirin. În opinia ierarhului romașcan, „ieșirea violentă și fără niciun rost a acestuia [a canonicului Baud – n.n.s., D.B.] nu poate avea alt scop decât încercarea de a se turbura pacea sfintei noastre biserici, după cum întotdeauna au uneltit catolici[i]”⁵⁴. Prelatul ia totuși distanță față de intenția preoților din București de a-i îndemna pe enoriași să ceară expulzarea lui Baud, considerând inoportună o asemenea inițiativă. El insistă că s-ar fi cauzat astfel „o mare mahnire M. Sa[le] Regelui, care se găsește în chestiunea aceasta într-o pozițiune cu totul delicată din pricina credințelor sale religioase”. Credea, în consecință, că „trebu[i]esc să se cruțe asemenea dureri sufletești prea înțeleptului nostru suveran”⁵⁵.

Atitudinea prevenitoare a intransigentului episcop de Roman ar putea părea curioasă. Nu era o fire împăciuitoare sau gata să ierte ușor. Este însă de netăgăduit că avea un mare respect pentru rege. Și nu ar fi nutrit o atare considerație față de suveran, în cazul în care Carol I ar fi avut o atitudine favorabilă Bisericii Catolice din România. În epocă, unii considerau, de altminteri, că regele proteja fățiș catolicismul și că avea un dispreț abia disimulat pentru Biserica Ortodoxă⁵⁶. Erau, fără doar și poate, acuzații lipsite de

⁵² ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 67/1910, f. 3.

⁵³ Vezi, pentru scandalul bisericesc provocat de episcopul Gherasim Safirin, Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. 3, 1901–1910, ediția a 2-a, București, Editura Ziarului „Universul” S.A., 1936, p. 237–238, 248–249, 256–257. Despre această problemă spinoasă din istoria Bisericii Ortodoxe Române, a se vedea și vol. *Documente privitoare la turburarea bisericească pricinuită de legea sinodală din 1909 și apărarea Prea Sfințitului Episcop al Romanului D. D. Gerasim Saffirin în procesul sinodal din vara anului 1909*, București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1911. Pentru diverse extrase, vezi și <http://www.catacombeortodoxiei.ro/index.php/paginiistoriabisericii/1011-documente-privitoare-la-pozitia-episcopului-gherasim-saffirin-fata-de-legea-sinodala-din-1909> (accesat la 13.12.2016).

⁵⁴ „Seara”, nr. 75, 26 martie 1910. Vezi și ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 67/1910, f. 3.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Duiliu Zamfirescu, *Opere*, vol. VI, partea a II-a, *Publicistică și memorialistică (1917–1921)*, ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, note și comentarii, indici și glosar de Ioan Adam, București, Editura Minerva, 1987, p. 350, nota 3.

fundament, chiar răuvoitoare. Carol s-a dorit un protector al bisericii majoritare și nu a avut vreodată atitudini care să lezeze susceptibilitățile vreunor cercuri ortodoxe⁵⁷. Înсуși arhiepiscopul catolic de București, Raymund Netzhammer, îi mărturisea cu nedisimulată nemulțumire papei Pius al X-lea, în timpul unei audiențe, că, „în ciuda respectului față de persoana mea, arhiepiscopul catolic este trecut în principiu cu vederea la festivitățile curții și ale statului. În aceste cazuri nu există decât ortodoxia!”⁵⁸ Mai târziu, după demisia sa forțată, aflat în Elveția, avea să elaboreze, pe când se afla în Elveția, un material, publicat într-o gazetă austriacă, în care aprecia cu mult mai multă detașare, de nu chiar cu un spirit critic destul de evident, lipsa de sprijin public a lui Carol I și a lui Ferdinand pentru Biserica Catolică din România. „Cu foarte multă grijă – scria Netzhammer – au fost atenți să nu manifeste în public nici bunăvoință, nici nemulțumire față de biserica catolică, limitându-se la a fi catolici doar în plan pur particular și fără să angajeze nici propria familie, nici Coroana în vreun domeniu catolic.”⁵⁹ Regele era suficient de abil încât să nu încurce planurile și să dea naștere la tensiuni în societate, din cauze confesionale. Era călăuzit de rațiunea de stat și punea interesele țării deasupra convingerilor sale personale. În ciuda relațiilor strânse cu arhiepiscopul, nu a dovedit o disponibilitate foarte mare față de interesele Bisericii Catolice în această zonă.

Nu diferit de modul în care reacționa episcopul Gherasim se rostea și fostul mitropolit primat de la București, Ghenadie Petrescu (1893–1896), destituit din scaunul mitropolitan în urma unui conflict cu fostul președinte al Consiliului de miniștri, D. A. Sturdza. Intervievat, pentru aceeași ediție a gazetei bucureștene, fostul primat, retras la mănăstirea Căldărușani, evocă figura luminoasă a lui Calinic Miclescu, exprimându-și neîncrederea că ar fi putut îmbrățișa „credința papistașă, căci îl știu cât de închinat era cu sufletul bisericii ortodoxe”. Mai mult, își exprimă nedumerirea față de afirmația nedovedită a preotului „papistaș”, căci Calinic Miclescu era și un mare diplomat; „pentru interesele superioare ale țării, el se arăta curtenitor și cu clerul papistaș”. Zvonul lansat de canonicul Baud este calificat, de aceea, ca fiind o „calomnie”. Declară, de altfel, că l-a cunoscut și îl știe a fi „un stăruitor agent de propagandă papistașă în România”. Ghenadie Petrescu insinuează că vina nu e doar a parohului de la catedrala bucureșteană „Sf. Iosif”, ci și a tuturor celor care nu au depus eforturi stăruitoare pentru curmarea propagandei catolice. Este străvezie aluzia la conducerea Bisericii Ortodoxe din acel moment, în capul căreia se afla mitropolitul Athanasie Mironescu (1909–1911), care un an mai târziu va fi silit să demisioneze. De alegerea sa pare să nu fi fost deloc străin avocatul Marius Theodorian-Carada, expert în drept canonic oriental, convertit la greco-catolicism, dar având multe relații și influență în rândul unei părți a înaltului cler ortodox⁶⁰. Acest lucru nu-i va fi iertat mitropolitului, considerat a fi sub influența unor cercuri catolice, fie și indirect, prin intermediul lui Theodorian-Carada. Aluzia fostului primat nu este, așadar, irelevantă. În ceea ce-l privea, se mândrea că nu voise să aibă niciun amestec cu „agenții papismului în România”, pentru ca nu cumva o asemenea legătură să fie „speculată” de catolici. În final, califică biserica „papală” drept schismatică și își exprimă speranța în victoria ortodoxiei asupra catolicismului⁶¹.

⁵⁷ Vasile Docea, *Carol I și monarhia constituțională. Interpretări istorice*, Timișoara, Presa Universitară Română, 2001, p. 114–118.

⁵⁸ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 222 (însemnare din 12 mai 1909).

⁵⁹ *Ibidem*, vol. II, Anexe, doc. nr. 28, p. 1452.

⁶⁰ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri 1908–1928*, Săbăoani – Roman, Tipografia „Serafica”, 1938, p. 16–17.

⁶¹ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 67/1910, f. 2 r.–v.

Trebuie observată utilizarea constantă a termenului depreciativ de „papistași”, cu referire la catolici. De altfel, limbajul utilizat nu este nicidecum inocent. Formulările puternice, acuzele clare, vehemența tonului au rolul de a persuade cititorul, de a exclude îndoiala, de a îndepărta orice dubiu cu privire la atitudinea fermă care trebuie adoptată împotriva catolicismului și a „agenților” săi în România. Preoții catolici sunt numiți de un „înalț prelat” ortodox, a cărui identitate este trecută sub tăcere de ziaristul de la „Seara”, „agitatori”. Afirmările canonicului Baud sunt etichetate drept „calomnii”, iar activitatea Bisericii Catolice – „propagandă”⁶². Astfel, se induce ideea nivelului rudimentar al discursului celor care întinează memoria lui Calinic Miclescu și se afirmă josnicia acțiunii lor. „Înalțul prelat” insinuează că este vorba despre o manieră curentă a propagandei catolice, care încearcă să răspândească zvonuri false despre convertirea foștilor mitropoliți ortodocși la catolicism, de vreme ce procedează la fel și în cazul lui Iosif Gheorghian. Mai mult, în „îndrăzneala” lor, preoții catolici duc o campanie infamă și împotriva mitropolitului în scaun, deranjați că încercările lor de a se insinua pe lângă el nu au avut succes. În această încercare blamabilă, intrigantii se folosesc de două feluri de „elemente”. „Se servesc de aceia pe cari i-au convertit la catolicism cum e de pildă d. Marius Teodorian [sic! – n.ns., D.B.] și cei din jurul său și se mai servesc de unii profesori și foștii funcționari cari nu mai au trecere la actualul mitropolit.” Acești nemulțumiți sunt „agenții clerului catolic”⁶³. Amestecul celor „străini de biserica noastră” nu poate fi acceptat, declară prim-ministrul Brătianu, ca răspuns la o interpelare a lui D. G. Moruzi, în Senat, lansând și un avertisment direct la adresa acelor care ignoră acest lucru. Cât privește adevărul spuselor lui Baud, șeful liberal nu are nicio îndoială: este o scorneală, o vorbărie goală, o simplă poveste⁶⁴.

De ce este invocat cu atâta stăruință numele lui Theodorian-Carada în mijlocul vacarmului stârnit de afirmațiile nedovedite ale canonicului Baud? Dincolo de renumele său de intrigant, a fost implicat în redactarea scrisorii trimise publicației „Seara”. Parohul catedralei s-ar disculpa pentru greșeala săvârșită, aruncând responsabilitatea asupra a doi greco-catolici influenți, Vladimir Ghika și Marius Theodorian-Carada, care l-ar fi constrâns să publice acea scrisoare⁶⁵. Varianta oferită de avocatul greco-catolic este însă diferită. El povestește, pe larg, în însemnările sale, cum s-au petrecut lucrurile. De la prințul Ghika, acesta află că Baud era nemulțumit de acuzele privind implicarea catolicilor în conflictul sinodal, care îl opunea pe episcopul de Roman mitropolitului primat, apărute în diverse publicații. În lipsa arhiepiscopului Netzhhammer, aflat în Asia Mică, canonicul era responsabil de administrarea arhidiecezei. Într-o stare de surescitare nervoasă deosebită, le-ar fi cerut lui Ghika și lui Theodorian-Carada să-l ajute să redacteze o scrisoare, pe care s-o expedieze unei gazete și prin care să răspundă atacurilor clerului ortodox. În ciuda avertismentelor celor doi, Baud a trimis acea epistolă ziarului „Seara”, intermediarul fiind intrigantul Bogdan-Pitești. Theodorian-Carada scrie, firește, pentru a minimaliza importanța gestului său, că scrisoarea ar fi trecut neobservată, dacă „prieteni” mitropolitului nu ar fi văzut în ea o ocazie unică de a abate atenția de la conflictul sinodal și de a instrumentaliza scandalul iscat după interesele proprii⁶⁶.

⁶² *Ibidem*, f. 4.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ „Adevărul”, nr. 7379, 24 martie 1910; „Voința Națională”, nr. 7412, 25 martie 1910. Vezi și Raymund Netzhhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 270–271 (însemnare din 10 aprilie 1910).

⁶⁵ „Viitorul”, nr. 846 din 27 martie 1910.

⁶⁶ M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 25–27.

Reacțiile presei față de „afacerea Baud” sunt, în general, de o virulență ieșită din comun. „Epoca” lui Nicolae Filipescu, de pildă, consideră informația lansată de protonotarul apostolic o „calomnie”, o „infamie” a „vicarului Episcopiei papistașe” din București, care trecea, până atunci, „de cel mai pacinic dintre misionarii papiști oploșiți în țară”. Insinuarea transpare fără nicio greutate: catolicii sunt niște străini tolerați în România. Atacul lor este intolerabil, pentru că atentează la una din valorile fundamentale ale românismului, Ortodoxia, întinând, în persoana mitropolitului primat decedat, ceea ce este de atâta preț în ochii românilor. Gazetarul, plin de obidă și de patos, nu-și poate reține stupoarea în fața acestei „delatiun[i] de o gravitate ce nu se poate asemăna decât cu nemăsurata îndrăzneală și perversitatea urmașilor lui Loyola”. Imaginea este, parcă, asemănătoare cu aceea a inchișitorului dintr-un celebru roman dostoevskian. Continuă cu aceeași virulență să condamne gestul preotului catolic: „[...] cât de monstruoasă este calomnia și cât de odioasă injuria – exclamă el, plin de indignare – ce aduce călugărul papist memoriei întru tot Prea Sfințitului Mitropolit Calinic”⁶⁷. O „îndrăzneală calomnie”: acestea sunt și cuvintele mitropolitului de la Iași, Pimen Georgescu, din telegrama trimisă președintelui Senatului. Și continuă: „[...] protestez cu cea mai mare energie contra străinului papistaș, care cu mare îndrăzneală se amestecă în afacerile bisericești noastre naționale și bârfește contra religiei noastre strămoșești, cu gândul de a aduce neliniște în sufletul poporului nostru”⁶⁸.

Toate manifestările și reacțiile sunt înregistrate de arhiepiscopul catolic în *Jurnalul* său. „Cu o tărie nedisimulată, notează el, furtuna ortodocșilor continuă să agite corul publicistic român.”⁶⁹ Articole de presă, relatări, insinuări, luări de poziții în Parlament, intenția constituirii unei mari ligi a femeilor ortodoxe⁷⁰, manifestări de stradă și delegații ori memorii ale preoților ortodocși, până și cereri de expulzare a lui Netzhammer, sunt notate în însemnările acestuia. O reacție generală împotriva „propagandei catolice” este orchestrată de diverse persoane, publicații și organizații găsind prilejul să afirme, încă o dată, caracterul străin al Bisericii Catolice și nevoia întăririi elementului românesc. „E de mirare – scrie, cu sarcasm, înaltul prelat catolic – că popii nu s-au apucat să zgâlțâie și tronul regelui catolic Carol!”⁷¹

Într-adevăr, ziarele înregistrează „agitația clerului”⁷², de care vorbea și Netzhammer. Manifestațiile preoților ortodocși au scopul de a exprima încrederea și dragostea clerului față de mitropolitul primat și a desființa zvonurile privind scandalurile din interiorul Bisericii, generate de criza sinodală și de acuzele la adresa mitropolitului primat. Peste 200 de preoți cereau, totodată, autorităților, printr-o moțiune, expulzarea imediată a „bârfitorului” canonic Baud, pentru a da „satisfacțiune memoriei insultate” a lui Calinic Miclescu⁷³.

„Propaganda catolică” și implicațiile chestiunii Baud sunt percepute, acut, și de diplomații ruși din România. Astfel, în aprilie 1910, trimisul rus la București, Mihail Giers, relatează, cu satisfacție, într-un raport expediat la Sankt-Petersburg, impactul major al scrisorii canonice în toate păturile societății și menționează efectele asupra relațiilor cu Biserica Catolică. Diplomatul nu omite reacțiile politice ferme generate de scrisoarea

⁶⁷ „Epoca”, nr. 68, 24 martie 1910.

⁶⁸ „Voința Națională”, nr. 7411, 24 martie 1910.

⁶⁹ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 274 (însemnare din 17 aprilie 1910).

⁷⁰ Conform obiectivelor avute în vedere de fondatoare, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române apare ca o reacție față de „propaganda religioasă străină [subl. ns., D.B.]”. Vezi Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 86.

⁷¹ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 275.

⁷² Vezi, *inter alia*, „Dimineața”, nr. 2183, 25 martie 1910; „Voința Națională”, nr. 7412, 25 martie 1910; „Adevărul”, nr. 7380, 25 martie 1910.

⁷³ „Dimineața”, nr. 2183, 25 martie 1910.

parohului de la „Sf. Iosif”, în legătură cu pretinsa convertire la catolicism a lui Calinic Miclescu. Dintre aceste luări de poziție tranșante este amintită aceea a președintelui Consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu, care a respins ferm orice amestec „din afară” în treburile Bisericii Ortodoxe Române și încercările de „înjosire” a prestigiului ortodoxismului românesc, prin atacuri infame la adresa conducătorilor bisericii. De asemenea, este menționat caracterul „penibil” al întregului episod pentru regele Carol I, care s-a abținut să sprijine Biserica Catolică din România. Scandalul este atribuit de Giers, pe nedrept, „tendințelor arhiepiscopului catolic de la București de a susține propaganda catolică”⁷⁴.

Pentru Netzhammer, incidentul este surprinzător, iar gestul lui Baud inexplicabil. Motivul unei asemenea inițiative, reținut în însemnările înaltului prelat catolic, pare a fi acela sugerat de secretarul său, părintele Lucius Fetz, că a existat o dorință orgolioasă a canonicului, „victimă [a] unei mici vanități”, de a-i arăta superiorului său „cum trebuie guvernată dieceza”⁷⁵. Singura consolare a arhiepiscopului este aceea că se știe fără nicio vină „în această afacere Baud-Calinic”⁷⁶, petrecută în absența sa. A fost, neîndoind, o atitudine „imprudentă”, „ușuratică”, așa cum o califică ziarul de stânga „Adevărul”, care reține și modalitatea de reacție „sălbatică” a autorităților în acest caz⁷⁷.

Încercările disperate ale canonicului Baud de a salva aparențele nu au avut niciun efect. În fața unei reacții extrem de ferme venite din toate părțile, a fost constrâns să părăsească țara și nu s-a mai putut reîntoarce, în pofida speranței nutrite o vreme că lucrurile se vor liniști. În vara anului 1910 era la Brașov, încercând să obțină autorizarea de a pătrunde în Regat. I s-a permis, este adevărat, să se afle câteva zile, în toamna anului 1910, în Capitală, dar în cel mai mare secret, pentru a-și rezolva situația. Însuși suveranul, căruia Baud i se adresase printr-o cerere, i-a încuviințat, în aceste condiții, o scurtă ședere⁷⁸. În ciuda dorinței autorităților ca vizita să se desfășoare în secret, presa a aflat amănunte. „Adevărul” din 9 septembrie 1910 semnala prezența la București a canonicului. În notița respectivă era criticată atitudinea „iezuitică” a guvernului român. Deși n-a avut „curajul să-l expulzeze, [...] n-a avut nici omenia să lase omul să-și reguleze afacerile și apoi să plece, dacă nu mai e tolerat în țară”⁷⁹.

A fost obligat să părăsească țara, regele Carol declarându-i, ulterior, lui Netzhammer că, dacă fostul paroh al catedralei „Sf. Iosif” ar mai îndrăzni să revină în București, va fi realmente expulzat⁸⁰. Era scandalizat și de zvonurile care circulau în legătură cu modul incorect și imoral în care se folosisese de casa parohială în folos personal⁸¹. Astfel de știri erau înregistrate și de informatorii Direcției Poliției și Siguranței Generale, vorbindu-se de „frauda” comisă cu mai mulți ani în urmă de Baud, în timpul episcopatului lui Hornstein⁸².

Ecourile scandalului provocat de scrisoarea canonicului Baud, din martie 1910, s-au prelungit și în anul următor. Multă vreme, presa, dar și informatorii Direcției Poliției și Siguranței Generale au avertizat asupra încercărilor de revenire în țară a preotului din

⁷⁴ Andrei Cușco, „Chestiunea bisericească” în *Principatele Unite și Regatul României în oglinda discursului imperial rus (1860–1914): între continuitate și transformare*, în *AIIX*, tomul LII, 2015, p. 281–282.

⁷⁵ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 268, 283 (însemnări din 8 aprilie 1910 și 11 iunie 1910).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 272 (însemnare din 10 aprilie 1910).

⁷⁷ „Adevărul”, nr. 7545, 9 septembrie 1910.

⁷⁸ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 293 (însemnare din 12 august 1910).

⁷⁹ „Adevărul”, nr. 7545, 9 septembrie 1910.

⁸⁰ Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 298, 302 (însemnări din 14 septembrie, 26 octombrie și 18 decembrie 1910).

⁸¹ *Ibidem*, p. 302.

⁸² ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 141/1910, f. 2 r.–v.

Monaco. Într-o notă a unui informator, din 26 februarie 1911, sunt rezumate două scrisori recente ale canonicului Baud adresate unui preot de pe lângă Arhiepiscopia de București (deci secretul corespondenței este violat!), în care solicita o serie de informații. Se arăta interesat de starea de lucruri din România și dacă s-a uitat numele său. A doua scrisoare, adresată chiar arhiepiscopului, este o încercare de a-și susține cauza, afirmându-și „drepturile avute ca preot canonic la biserica Sf. Iosif, ca unul care a luptat foarte mult pentru religia catolică și ridicarea la cel mai înalt nivel al acestei sfinte biserici”. Solicita să i se rezerve casa pe care o avea, căci avea de gând să revină în România. Arhiepiscopul i-ar fi răspuns că nu el a fost acela care l-a îndepărtat din țară și i-ar fi precizat că „chestia” Baud nu este uitată la București, având încă repercusiuni asupra percepției negative a Bisericii Catolice în Regatul României, o reîntoarcere a canonicului nefiind, de aceea, posibilă⁸³. Într-adevăr, vigilența poliției și supravegherea continuă a frontierei vădesc preocuparea și chiar teama autorităților legată de revenirea în țară a canonicului, situație care ar fi putut reînflama opinia publică și presa⁸⁴.

De imposibilitatea întoarcerii aceleia erau convingși însă toți cei care observau cu atenție și competență evoluțiile de pe scena publică românească, așa cum o făcea și ministrul plenipotențiar francez la București, Camille Blondel⁸⁵. În urma sa, a rămas multă încordare, îndârjire și neîncredere în Biserica Catolică și în preoții ei. Chiar și nunțatura de la Viena era convinsă de implicațiile nedorite ale „scandalului Baud – Calinic”⁸⁶. Deserviciile făcute de gestul necugetat al lui Baud au fost enorme. Catolicismul avea să fie perceput ca potrivnic intereselor naționale, iar Biserica Romei considerată un instrument al străinătății, membrii ei fiind, de altfel, în marea lor majoritate, cetățeni străini. Exacerbarea relației dintre dimensiunea religioasă și aceea națională este însă extrem de periculoasă.

Episcopii și preoții catolici au avut în vedere, este firesc, interesele Bisericii căreia îi aparțineau. Neîndoiește, aceste preocupări nu vor fi coincis întotdeauna cu ale majorității românilor. Au evitat însă abordările naționaliste și promovarea unui catolicism agresiv, care ar fi trezit reacții violente în spațiul românesc, într-o perioadă în care, oricum, ziarele vituperau adesea împotriva „propagandei catolice”. Se uită prea adesea că oamenii Bisericii, în calitatea lor de creștini și de slujitori ai cetății cerești, trebuie să respecte comandamentele evanghelice ale iubirii aproapelui. Biserica trebuie să se situeze deasupra îngustelor separări naționale. Rolul său este de a apropia oameni aparținând unor condiții sociale, confesionale, naționale și culturale diferite. În felul acesta, este experimentată deschiderea spre Celălalt și se exorcizează demonii naționalismului⁸⁷. Și nu credem că a sintetizat cineva mai bine rolul și locul Bisericii Catolice în spațiul românesc, la cumpăna veacurilor XIX–XX, precum a făcut-o Elena Siupiur, ale cărei cuvinte pot servi ca încheiere pentru acest studiu. Intervalul de timp pomenit este considerat de eminenta cercetătoare „*perioada de prestigiu a prezenței catolicismului în România, este perioada prezenței complexe a catolicismului în România, adică a prezenței culturale și*

⁸³ *Ibidem*, f. 4 r.–v.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 5–7, 16, 17, 19–21, 22 r.–v. și *passim*.

⁸⁵ Vezi Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 310 (însemnare din 31 martie 1911).

⁸⁶ *Ibidem*, p. 328 (însemnare din 31 iulie 1911).

⁸⁷ Despre raportul dintre alteritate și stereotipuri, ca și despre deschiderea spre Celălalt ca un „prim pas către recunoașterea reciprocă”, vezi Reinhart Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, București, Grupul Editorial Art, 2009, p. 242.

spirituale accentuate în viața publică culturală și științifică”⁸⁸. Dar toate acestea au contat prea puțin sau au fost trecute cu vederea în fața dușmanilor, a detractorilor sau a demagogilor naționaliști. Opinia publică privea cu nemulțumire și neîncredere la ceea ce considera a fi intruziunea unei biserici „străine” în afacerile interne ale statului român. Această realitate i-a pus uneori în situații ingrate pe credincioșii de rit latin, percepuți ca instrumente ale papalității.

NATION AND CONFESSION IN THE ROMANIAN KINGDOM
AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY: “BAUD AFFAIR”
(Summary)

Keywords: canon Josef Baud, metropolitan Calinic Miculescu, nation, confession, Catholic propaganda.

In March 1910, Canon Josef Baud, vicar at the “St. Joseph” Cathedral in Bucharest, sent to the newspaper “Seara” a letter stating that the primate metropolitan Calinic Miculescu would become a Catholic before his death, in 1886. Because of the strong reactions coming from all sides, he was forced to leave the country and could not return. “Baud affair” determined a virulent reaction against the “papal expansionism” and the “Catholic propaganda”. Baud’s letter made enormous disservice to the Catholic Church in Romania. The Catholicism would be perceived as hostile to national interests, and the Church of Rome would be considered as a tool of foreign countries.

⁸⁸ Elena Siupiur, *La missione culturale e educativa dell’arcivescovo cattolico Raymund Netzhhammer nella Romania ortodossa*, în *RESEE*, XLVII (2009), 1–4, p. 180 (traducerea ne aparține).

NICOLETA STAN-ȚURCANU*

COPILĂRIA ȘI STUDIILE LUI DIMITRIE A. STURDZA

De la Dimitrie A. Sturdza ne-au rămas puține date autobiografice și acestea destul de restrânse. Nu a fost prea darnic cu informațiile referitoare la copilăria și tinerețea sa. A acordat atenție, în schimb, activității publice în care a fost angrenat. De aceea, am încercat să reconstituim primii ani ai vieții sale, cercetând arhivele în speranța că vom găsi informații din corespondența de familie. Doar prin intermediul manuscriselor, îndeosebi a scrisorilor, am reușit să conturăm, cât de cât, credem noi, copilăria, tinerețea și chiar viața sa. De altfel, trebuie spus că cele mai prețioase informații referitoare la membrii familiei sale le-am găsit chiar în notițele lui Dimitrie A. Sturdza. Astfel, potrivit documentelor, Dimitrie A. Sturdza a fost primul vlăstar al lui Alexandru (Alec) Sturdza Miclăușanu și al soției sale Ecaterina, născută tot Sturdza, deoarece era fiica vornicului Costache Sturdza de la Ruginoasa (Suceava)¹. Ambii părinți descindeau, așadar, din familia numeroasă a Sturdzeștilor. Ei s-au căsătorit la 7 februarie 1832². Soții Alecu și Ecaterina Sturdza au avut, dacă putem spune așa, o puzderie de copii. În decurs de nouă ani, s-au născut toți copiii, an după an. Dimitrie A. Sturdza fost primul lor copil; i s-a dat numele bunicului său patern. Apoi s-au născut, pe rând, Elena, Constantin, Alexandru, Zoe, Ioan, Matei, Gheorghe și Ruxandra³. Din păcate, unii copii au decedat de mici.

Astfel, Dimitrie A. Sturdza (alintat Mitică sau Mitiță), de numele căruia se leagă evenimentele importante ale istoriei noastre moderne, s-a născut la 25 februarie 1833⁴, într-o „sâmbătă sara pe la 2 ceasuri 4 momente”, și a fost botezat de „Ecaterina Sturza, născută Moruz, la 12 martie a aceluiași an”⁵.

* Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, București.

¹ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 67–69, nedatat, nenumărat.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Am observat că unii autori avansează data de 9, respectiv 10 martie 1833. Noi am optat pentru data de 25 februarie 1833, așa cum am găsit în documentele familiale. A se consulta, pentru mai multe detalii, BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 67–69. De asemenea, amintim faptul că volumele omagiale dedicate lui Dimitrie A. Sturdza au trecut data de 25 februarie. A se vedea printre altele: *Dimitrie A. Sturdza. Serbare la împlinirea vârstei de 70 de ani, 25 februarie 1903*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, 1903; *Un român întreg: Dimitrie A. Sturdza. Idei, simțăminte, lucrări din anii 1850 și 1854 amintite la 25 februarie 1907 când împlinește vârsta de 74 de ani*, f.l., f.e., f.a; *Academia Română lui Dimitrie A. Sturdza, membru de la 1871, secretar general de la 1884. LXXX ani. 25 februarie 1913; În memoria lui Dimitrie A. Sturdza cu prilejul centenarului de la nașterea sa – 25 februarie 1933 – cuvântări rostite la Biblioteca „Ion I. C. Brătianu” de I. G. Duca, Constantin I. C. Brătianu, N. N. Filodor, prof. dr. I. Cantacuzino, București, Editura Imprimeriile „Independența”, 1933. Și, nu în ultimul rând, precizăm și faptul că pe inscripția de pe sarcofagul lui Dimitrie A. Sturdza, care se află la Cimitirul Bellu, scrie că s-a „născut la 25 februarie 1833”.*

⁵ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond Dimitrie A. Sturdza, mapa V Acte 67–69, nedatat, nenumărat.

Prima lui soră a fost Elena (alintată Elenco), care s-a născut pe 12 martie 1834. Ea a fost botezată, după cum nota Alecu Sturdza, la „19 martie, de către pre iubita mea maică Elenco Sturza născută Balș”⁶. A fost botezată, așadar, chiar de bunica ei. Pe vremea aceea se pare că era un obicei ca bunicii să-și boteze copiii, întrucât și alți frați ai lui Dimitrie A. Sturdza au fost botezați de bunici, paterni sau materni. Elena a fost căsătorită de două ori. În anul 1854 s-a căsătorit cu Vasile Beldiman⁷, fiul vornicului Vasile Beldiman⁸. La 10 ianuarie 1861 s-a recăsătorit cu Iorgu Suțu⁹, fiul lui Mihail Suțu¹⁰. Elena Sturdza este înmormântată la Miclăușeni.

La 13 mai 1835 s-a născut Constantin, care a fost botezat de bunica sa maternă, Elena Sturdza, născută Cantacuzino. Din păcate, în anul imediat următor, tot pe 13 mai, s-a stins din viață. Tatăl lui, Alecu Sturdza, nota că se afla atunci la Miclăușeni, ca atare, l-au înmormântat acolo¹¹.

În anul 1836, pe 22 iunie s-a născut un alt fiu, Alexandru, care a fost botezat și el tot de bunica paternă, Elena Sturdza, născută Balș. Și acest copil avea să se stingă din viață în anul următor, pe 26 martie. Deoarece soții Alecu Sturdza și Ecaterina Sturdza se aflau în acel moment la Iași, l-au înmormântat la biserica Bărboi¹².

Următorul copil a fost o fată pe care o chema Zoe (alintată Zinica). S-a născut la 12 noiembrie 1837 și a fost botezată de bunica ei paternă¹³. S-a căsătorit la 10 ianuarie 1860 cu Dimitrie Balș, fiul lui Costache Balș Dumbrăveanu¹⁴ și al actriței vieneze Ana Schaeme¹⁵. Dimitrie (Mutzi) Balș a fost singurul lor copil. Acesta era moștenitorul unei averi impresionante¹⁶, dar, din păcate, suferea de o boală iremediabilă, anume ipohondria. Cu toate acestea, mama sa a aranjat o căsătorie de conveniență cu Zoe Sturdza¹⁷. Dat fiind faptul că Mutzi era bolnav, nu au avut copii. Despre destinul tragic al surorii sale, Zoe, Dimitrie A. Sturdza nota în însemnările sale: „[...] a trecut prin mari nenorociri și suferinți sufletești din cauza bărbatului ei, care în nebunia ce l-a cuprins a trăit până la o vârstă înaintată. Însă, Zoe a murit de durere și de mahniciune înainte de a veni Carol I în România”¹⁸.

Ioan a fost cel de-al șaselea copil al soților Sturdza. Din păcate, acesta a trăit doar câteva zile. S-a născut pe 21 octombrie 1838, iar la „26 octombrie a aceluiași an la șapte ceasuri sara au răposat, și s-au îngropat la Sf. Dimitrie, Biserica Bălșască”¹⁹.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Motivul divorțului se pare că a fost comportamentul lui Vasile Beldiman. Dimitrie A. Sturdza scria, în 1856, fraților săi că purtarea acestuia „se răutăți din zi în zi: bătăi pe uliță, beții, jocuri de cărți [...]. Elena se determină de a-i trimite inelul înapoi și de a face pași spre a se despărți de un om care pute numai să aducă neonoare și nefericire”. A se vedea mai multe amănunte în BAR, Cabinetul de Manuscrise, Secția Corespondență, Dimitrie A. Sturdza către Matei Sturdza, S6 (13)/CMXII/1.

⁸ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 67–69, nedatat, nenumărat.

⁹ Este vorba de Principele George Mihail Suțu. A se vedea ANIC, fond Creditul Funciar Rural, dosar 328/1876.

¹⁰ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 67–69, nedatat, nenumărat.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Mihai Dimitrie Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, București, Editura Simetria, 2004, p. 304.

¹⁶ A se vedea, pe larg, idem, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, București, Editura Simetria, 2004.

¹⁷ *Ibidem*, p. 304.

¹⁸ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 67–69, nedatat, nenumărat.

¹⁹ *Ibidem*.

În anul 1839, la 14 noiembrie s-a născut Matei (alintat Mateiu). Alecu Sturdza amintea că a fost botezat de cumnatul său, logofătul Teodor Sturdza²⁰. Dimitrie A. Sturdza spunea despre fratele său Matei că era „un bărbat învățat și de frunte”, „inimos, liberal și cu idei solide”. Tot Dimitrie A. Sturdza preciza că a fost prefect în județele Roman și Vlașca în primul an de domnie al regelui Carol I²¹. Din păcate, a murit în anul 1870, răpus de „un typhus cumplit”²², la Neapole. Ulterior, corpul lui neînsuflit a fost adus în țară și înmormântat la Miclăușeni alături de familia sa.

Următorul frate, Gheorghe (alintat Iorgu) s-a născut la 1 februarie 1841 și a fost botezat de vărul tatălui său, logofătul Gheorghe Sturdza²³. A fost căsătorit cu Maria Ghica, fiica lui Ion Ghica. După cum era obiceiul în acele timpuri, soția lui avea doar 15 ani când s-a căsătorit cu el. Se pare că era atât de îndrăgostită de George Sturdza, încât, „ca să-i facă pe plac logodnicului ei, îndrăgostit până la manie de tot ceea ce evoca Evul Mediu, de a doua zi după logodnă ea a început să învețe arta minuțioasă a împodobirii cărților de rugăciune”²⁴. George Sturdza se pare că era un „cavaler blond”, „fără cusur” care avea „privirea albastră, blândă”. Se spune că „vorbind cu țăranii, care se descopereau în fața lui, acest aristocrat, îndrăgostit de fieful feudal, avea obiceiul să-și scoată și el pălăria și să o țină în mână, prefăcându-se că o scutură de praf”²⁵. De altfel, faptul că George Sturdza era atras puternic de perioada Evului Mediu reiese și din fotografiile care s-au păstrat cu el. Astfel, observăm că îi plăcea să fie fotografiat lângă armuri și diverse obiecte de cult (fig. 1 și 2). De asemenea, era și un foarte bun călăreț. Avea chiar o herghelie de cai de rasă.

Ultima soră a lui Dimitrie A. Sturdza a fost Ruxandra (alintată Rucsândrița). Ea s-a născut la 22 iunie 1842 și a fost botezată tot de bunica ei paternă, Elena Sturdza, născută Balș²⁶. Ea s-a deosebit de frații ei fiind mai „ștrengăriță”²⁷ din fire, informându-l pe Dimitrie A. Sturdza despre tot ce se întâmpla la casa părintească până s-a căsătorit la 30 august 1860 cu Alexandru Balș²⁸, fiul logofătului Alecu Balș²⁹. Au avut împreună patru copii: Alexandru, Elena, Iorgu și Matei³⁰. Deși era cea mai mică dintre frați, Ruxandra era în același timp și foarte grijulie. În mai 1865, îl sfătuia pe Dimitrie A. Sturdza să se însoare cu o „fată de optsprezece ani foarte educată, drăguță și modestă”,

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, *Balș Ruxandra către Dimitrie A. Sturdza*, S18 (163)/DCCCLV, nenumărat.

²³ BAR, Cabinetul de Manuscrise, *Fond D. A. Sturdza*, Mapa V Acte 67–69, nedat, nenumărat.

²⁴ Maria Cantacuzino-Enescu, *Umbre și lumini. Amintirile unei prințese moldave*, ediția a doua, revăzută, traducere din limba engleză de Elena Bulai, ediție, prefață, note, tabel cronologic și indice de C. Th. Ciobanu, Onești, Editura Aristarc, 2005, p. 360.

²⁵ *Ibidem*, p. 361.

²⁶ BAR, Cabinetul de Manuscrise, *Fond D. A. Sturdza*, mapa V Acte 67–69, nedat, nenumărat.

²⁷ Toate scrisorile trimise de Ruxandra lui Dimitrie A. Sturdza sunt haioase. Îi povestea acestuia tot felul de lucruri. Pentru exemplificare, enumerăm câteva dintre ele. Astfel, îl informa că a murit unul dintre armăsarii lor negri, că s-au copt cireșele, că privighetorile cântă zi și noapte oferindu-le „corțeturi strașnice”, că „mămăliguța, alivențele, caimacu, plăintele” îl așteptau cu nerăbdare să le guste; sau pur și simplu îl alinta și-i scria: „Tare mii doru de Bassussoru meu celu scumpu. Tare assu dori să fii aice acuma să facem ceva nebunii”. A se vedea mai multe informații în bogata corespondență trimisă de Ruxandra Balș lui Dimitrie A. Sturdza.

²⁸ În comparație cu surorile sale, Ruxandra a avut norocul să aibă un soț bun. La 1 octombrie 1860, îi scria lui Dimitrie A. Sturdza: „În adevăr Bădiță, scumpul meu, nu pot îndestul să mulțumesc lui Dumnezeu pentru fericirea ce mi-a trimissu. Pe zi ce mergu descoperu în scumpul meu soțu, nouă calități, nouă simțăminte nobile”. A se vedea BAR, Cabinetul de Manuscrise, Secția Corespondență, *Balș Ruxandra către Dimitrie A. Sturdza*, S18 (121)/DCCCLV, nenumărat.

²⁹ Idem, *Fond D. A. Sturdza*, mapa V Acte 67–69, nedat, nenumărat.

³⁰ *Ibidem*.

care avea o dotă de o mie de ducăți³¹. De altfel, și ea era, potrivit memorialistului Radu Rosetti, „una din podoabele boierimii moldovenești, nu numai prin frumusețea și distincțiunea ei supremă, dar mai ales prin accepțiunea înaltă ce și-o făcea de datoriile ei de soție, de mamă, de femei sus pusă”³².

1

2

Fig. 1–2. Gheorghe Sturdza în Castelul de la Miclăușeni, sat Miclăușeni, localitatea Butea.
(Sursa foto: Nicoleta Stan-Țurcanu, după originale păstrate la Castelul din Miclăușeni.)

Desigur că, provenind dintr-o familie cu un anumit statut social, cu venituri consistente, Dimitrie A. Sturdza și frații săi au avut parte de o copilărie fericită și lipsită de griji³³. După cum rezultă din mărturisirile sale, putem spune că Dimitrie A. Sturdza a primit încă din casa părintească o educație a cărei amprentă s-a resimțit în tot cursul vieții sale. Peste ani, avea să destăinuie cu nostalgie anii de copilărie și modul cum au fost crescuți el și frații săi de părinții lor: „Din copilărie am învățat în casa părintească credința creștinească, iubirea de muncă și devotamentul către țară. Aceste temelii ale vieții mi-au fost așezate de părinții mei, a căror vieță era pildă vie pentru noi, copiii lor”³⁴. Mediul familial în care a trăit Dimitrie A. Sturdza în timpul copilăriei și tinereții sale reiese și dintr-o epistolă trimisă fiului său la 27 august 1897:

Sâmbătă este zioa ta onomastică – Sfântul Alesandru – zi scumpă pentru noi, părinții tăi, zi scumpă pentru mine mai ales, căci în copilăria mea și în tinerețile mele era o mare sărbătoare – a bunicului tău – la care toți copiii jucau un mare rol, cu flori și felicitări

³¹ Idem, Secția Corespondență, Balș Ruxandra către Dimitrie A. Sturdza, S18 (137)/DCCCLV, nenumărat.

³² Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, București, Editura Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, 1927, p. 152.

³³ Nicoleta Stan-Țurcanu, *Crâmpoie din viața lui Dimitrie A. Sturdza*, în *MI*, anul LI, nr. 2 (611)/2018, p. 69–73.

³⁴ Academia Română, Direcția Patrimoniu, fond D. A. Sturdza, dosar 1/1913–1922, f. 1.

frumos scrise și cetite în urmă cu rost. Venea și multă lume adese de serba cu familia aceea zi, căci era un om sdravăn și de temei bunicu tău, ca și bunica ta³⁵.

Mai trebuie spus că părinții lui Dimitrie A. Sturdza obțineau venituri însemnate atât de la moșiile pe care le dețineau, cât și de pe urma funcției importante pe care o ocupa Alecu Sturdza. Ei aveau un conac la țară, la Miclăușeni, și o casă în Iași³⁶. După cum rezultă din documente, soții Sturdza au petrecut o mare parte a timpului la casa din Iași, dat fiind postul pe care îl ocupa Alecu. Istoricul Costin Merișcă nota că veneau la conacul de la Miclăușeni „mai mult vara”³⁷. Se pare că aprovizionarea casei din Iași era asigurată în mare parte cu produse de la moșia din Miclăușeni – unt, brânză, miere, pește, iepuri, miei, ouă, oloi, sare, ridichi, papuci, ciorapi etc. –, iar „de la Iași se trimiteau la Miclăușeni rufe pentru spălat și călcat”³⁸. Deseori, se forma câte un convoi de 5-7 care pentru a trimite produsele la Iași³⁹. Unii dintre copii s-au născut chiar la casa din Iași pe care o aveau pe Ulița Mare (în prezent strada Ștefan cel Mare). Dimitrie A. Sturdza și-a petrecut, așadar, anii copilăriei atât la conacul de la Miclăușeni, cât și la casa din Iași. În acest sens, relevantă este o scrisoare trimisă din Iași, în luna aprilie a anului 1839, de Alecu Sturdza, soției sale Catinka aflată cu treburi gospodărești la Miclăușeni: „Pre iubită soție, dulce îmbrățișându-te, te sărut. Mulțumirea de a te ști sănătoasă și bine încă iaste mângâierea vieții și de aceea alerg și pre acest prilej cerce-tându-te și totodată împărtaşindu-ți și știință că noi cu toții ne aflăm bine. Copilașii îți sărută mâinile și cer să-i blagoslovești”⁴⁰. Se cuvine acum să spunem câteva lucruri și despre conacul de la Miclăușeni (fig. 3)⁴¹.

Deoarece în prezent este cunoscut sub numele de Castelul de la Miclăușeni, vom folosi în continuare această denumire. Trebuie precizat că acest castel nu a plăcut tuturor. De pildă, memorialistul George I. Duca, având ocazia, în copilărie, de a locui o perioadă acolo împreună cu mama sa, îl numea „ciudatul castel de la Miclăușeni”⁴². După moartea părinților, conacul a rămas în grija lui George Sturdza, fratele lui Dimitrie A. Sturdza. Astfel, George Sturdza, după cum relatează memorialist,

[...] plictisit de searbătul secol al 19-lea în care îl zvârlise soarta, și-a creat singur epoca în care ar fi dorit să trăiască – Evul Mediu. Și astfel, peste casa strămoșească și-a construit un castel pe care dânsul îl socotea gotic, cu turle și turnulețe, acoperișuri țuguiate, ferăstruici înguste, terase crenelate, vitraluri în culori, ornamentații înflorite cu armele Sturdzeștilor⁴³.

³⁵ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, *Dimitrie A. Sturdza către Alecu Sturdza*, S2 (746)/CMXI/4, nenumărat.

³⁶ Casa de la Iași „avea numeroase odăi și saloane luxos mobilate, iar în jur erau: grădină, atenanse pentru slugi, șură pentru trăsuri, grajd cu cai și vaci, găinărie, cămări și gherghiruri (cămăruțe boltite, din piatră, ascunse în pivnițe ori aiurea, pentru păstrat lucruri scumpe), unde se țineau proviziile aduse de la moșii; o pivniță mare cu poloboace de la podgorii”. Pentru mai multe detalii, a se consulta Costin Merișcă, *Istoricul satelor Miclăușeni și Butea din județul Iași, dar și al satelor vecine, existente sau dispărute*, Iași, Editura Trinitas, 2002.

³⁷ *Ibidem*, p. 58.

³⁸ *Ibidem*, p. 48.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Costin Merișcă, *Castelul Miclăușeni în cultura română*, Iași, Editura Cronica, 1996, p. 39.

⁴¹ Despre Castelul de la Miclăușeni au scris printre alții: Costin Merișcă, *Castelul Miclăușeni în cultura română*; Cleopa Constantin Nistor, *Miclăușeni, istorie, prezent și perspectivă*, Iași, Editura Trinitas, 2007; Sorin Ifțimi, *Heraldica palatului Sturdza de la Miclăușeni (județul Iași)*, în *IN*, s.n., XVI–XVIII, 2010–2012, p. 55–101; Ioana Coșoreanu-Vasilescu, *Castelul Miclăușeni și patrimoniul său, martore și victime ale celor două războaie mondiale*, în „Acta Musei Tutovens. Memorialistică”, II, 2016, p. 73–76.

⁴² George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. I, München, Jon Dumitru-Verlag, 1983, p. 120.

⁴³ *Ibidem*, p. 120.

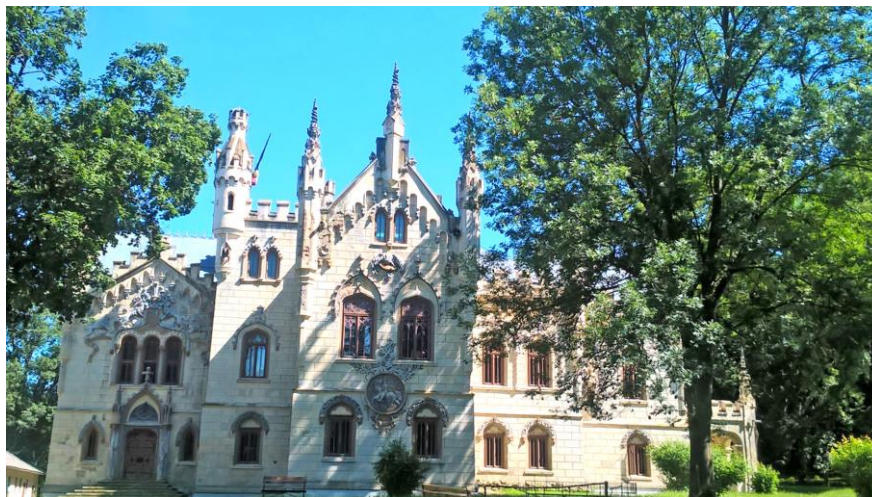

Fig. 3. Castelul Miclăușeni, satul Miclăușeni, comuna Butea, județul Iași.
(Sursa foto: Nicoleta Stan-Țurcanu.)

De asemenea, se pare că nici prințesa Maria Cantacuzino-Enescu nu a rămas impresionată când a poposit, pentru câteva zile, în toamna anului 1917, la Castelul Miclăușeni:

Descumpănitor, la o primă vedere, ca un fals este acest castel pseudofeudal, între Târgul-Frumos și Roman, capitala districtului. În ciuda primirii îmbietoare, ești tentat să faci cale întoarsă din fața turnulețelor și crenelurilor care provoacă râsul, în fața rozetei și a vitraliilor complicate cu care George Sturdza a găsit de cuviință să deghizeze locuința străbunicilor săi⁴⁴.

În holul Castelului Miclăușeni se mai poate observa și astăzi o inscripție în limba latină, realizată în mai multe culori, în care se precizează contribuția pe care au avut-o, în decursul anilor, diferiți membri ai familiei Sturdza, la dezvoltarea conacului. Astfel, în inscripție se poate citi următorul text (fig. 4):

DOMUS EDIFICATA HACE AB PROAVO IOANE, 1752, MATHIEO GHICA PRINCIPE, ECCLESIA ADDITA AC STABULATIONIBUS DEMETRIO IOAN SANDU STURZA PRINCIPE, AMPLIFICATA AC HORTIS CIRCUMDATA AB ALEXANDRO ET ECATERINA PARENTIBUS MICHAELE GREGORIO STURZA PRINCIPE ADDITO HIPODROMO A. D. 1888 [...] ⁴⁵.

În traducere: „Casa ridicată aici de strămoșul Ioan 1752, sub Matei Ghica Principe, adăugându-se de către Dimitrie biserică și grajduri, sub Ioan Sandu Sturza Principe, mărită și înconjurată cu grădini de Alexandru și Ecaterina părinți, sub Mihail Grigore Sturza Principe, fiind adăugat manej în anul de la Hristos 1888”⁴⁶.

⁴⁴ Maria Cantacuzino-Enescu, *op. cit.*, p. 359.

⁴⁵ Din păcate, din cauza degradării picturii, ultimele rânduri nu mai sunt vizibile. În orice caz, intuim că în continuarea textului era precizată și contribuția lui Gheorghe A. Sturdza și a soției sale Maria, născută Ghica.

⁴⁶ Traducere preluată după Costin Merișcă, *Castelul Miclăușeni în cultura română*, p. 49.

Fig. 4. Inscriptia pictată din holul Castelului Miclăușeni.
(Sursa foto: Nicoleta Stan-Țurcanu.)

Fig. 5. Familia Sturdza Miclăușeni. De la stânga spre dreapta, în primul rând: Elena și Dimitrie; al doilea rând: Zoe, Matei, Elena (mama), Ruxandra și Gheorghe.
(Sursa foto: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, nr. inv. 178010.)

La Miclăușeni, soții Sturdza dețineau o moșie întinsă și bogată. Alecu Sturdza primise această moșie în stăpânire, împreună cu 20 de țigani vătrași de la tatăl său, logofătul Dimitrie Sturdza⁴⁷. Alecu D. Sturdza stăpânea, prin zestrea soției sale Catinca, fiica vornicului Costache Sturdza, și prin moștenirea primită de la tatăl său, Dimitrie I. Sturdza, 11 moșii⁴⁸. Din aceste moșii, doar Miclăușeni era nearendată. De această moșie întinsă și bogată, precum și de celelalte moșii arendate, Alecu Sturdza se ocupa cu strictețe. Evident că la o așa avere, chiar dacă avea o familie numeroasă, Alecu D. Sturdza îi asigura acestora toate cele necesare creșterii și dezvoltării în condiții optime. De aceea, așa cum era obiceiul pe vremuri, a angajat un preceptor ca să-i educe copiii acasă. Oricum, Alecu D. Sturdza era foarte ocupat cu funcțiile pe care le avea și nu avea timp să se ocupe de instruirea urmașilor săi. Potrivit documentelor consultate de noi, primele învățături Dimitrie A. Sturdza le-a dobândit de la preceptorul I. Kormann, angajat de Alecu Sturdza să acorde copiilor cunoștințe de latină, germană, pian, violină⁴⁹. Nu cunoaștem alte detalii despre I. Kormann, dacă era român sau străin; în orice caz, se pare că în acea perioadă nu existau profesori particulari români, de aceea se recurgea la cei străini⁵⁰. Interesant este și faptul că acest „sistem de educație” era foarte la modă în secolul al XIX-lea, când au fost înființate în mai multe curți boierești „universități”⁵¹. Memorialistul Radu Rosetti considera că „una din cele mai complete era cea de la Miclăușani, în casa lui Alecu Sturza, tatăl lui conu Mitiță”⁵². Dimitrie A. Sturdza se pare

⁴⁷ ANI, fond „Colecția Manuscrise”, Condica Miclăușană (Manuscrisul 1798), f. 2.

⁴⁸ Costin Merișcă, *Istoricul satelor Miclăușeni și Butea din județul Iași...*, p. 39.

⁴⁹ ANI, fond „Colecția Documente”, pachet 539, dosar 108, f. 1.

⁵⁰ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, Editura Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, 1925, p. 241.

⁵¹ *Ibidem*, p. 260.

⁵² *Ibidem*.

că a fost un copil precoce. Astfel, în anul 1842, când avea doar nouă ani, împreună cu sora sa Elena și cu ajutorul profesorului I. Kormann, Dimitrie A. Sturdza a construit la Miclăușeni un balon cu lungimea de 7,128 m și cu o lățime de 14,256 m. L-a confecționat din 4 kg de hârtie fabricată în Moldova, la fabrica lui Gheorghe Asachi, deschisă cu un an înainte la Piatra Neamț. Pe o parte a balonului se pare că scria: „acest balon s-au lucrat la satul Miclăușeni și s-au slobozit la octombrie 1842. Cine va găsi acest balon și îl va aduce înapoi la numitul sat, va lua doi galbeni”⁵³. Alte informații referitoare la primul profesor al lui Dimitrie A. Sturdza încă nu se cunosc.

Deși a rămas văduvă de timpuriu, Ecaterina Sturdza s-a dovedit a fi un adevărat stâlp al familiei. Femeie vrednică cum era, s-a hotărât să se ocupe îndeaproape de viitorul copiilor săi.

Astfel, Dimitrie A. Sturdza a fost trimis de mama sa să-și continue studiile în străinătate⁵⁴. Fiind o mamă grijulie și destoinică, Catina Sturdza a căutat un mentor pentru a-i supraveghea pe copiii săi în perioada studiilor. După mai multe căutări și în urma unor recomandări, a decis să-și trimită odraslele la studii în Germania, sub atenta supraveghere a lui Petru M. Câmpeanu⁵⁵. Acesta era plătit cu 400 de franci pe an, o sumă considerabilă pentru acea perioadă⁵⁶. Adevărul e că Petru M. Câmpeanu era un om foarte instruit, pe care Catina Sturdza l-a considerat potrivit ca îndrumător. De altfel a și exercitat o mare influență asupra lui Dimitrie A. Sturdza și a fraților acestuia. La rândul său, profesorul Petru M. Câmpeanu îl respecta foarte mult pe Dimitrie A. Sturdza, deși era încă un copil. Abia aștepta să plece cu el la studii în străinătate, chiar dacă își asuma astfel o mare responsabilitate. Interesant este că Petru M. Câmpeanu îi scria lui Dimitrie A. Sturdza, nu Catinei Sturdza, în septembrie 1849, de la Iași, că se ocupase de pașapoarte și, îndată ce primea banii de la Ministerul Cultelor, putea să plece cu el la studii în Germania. Deși scrisoarea era adresată lui Dimitrie A. Sturdza, își cerea scuze „cuconeii Catinei” pentru întârziere, mărturisind că numai Dumnezeu știa „cât umblu ca să pot scăpa odată”⁵⁷. E adevărat că era plătit bine de Catina Sturdza. Cu toate acestea, omul politic Titu Maiorescu nota într-o scrisoare adresată tatălui său, în anul 1860, următoarele:

⁵³ Ion N. Iacovachi, Ion V. T. Cojocaru, *Traian Vuia. Viața și opera*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 14.

⁵⁴ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa III 70 bis, nedatat, nenumărat.

⁵⁵ Se cuvine să precizăm câteva lucruri despre Petru Maller Câmpeanu (1809–1893). Acesta era un mare pedagog, profesor, lingvist, poliglot (stăpânea latina, greaca, germana, franceza, italiana și maghiara). Se remarcă mai ales prin modestie și sobrietate. La 1 mai 1841, Gheorghe Asachi a trimis o adresă-raport către comisia de cercetare a genealogiei familiei Sturdza. El informează că a însărcinat pe directorul Academiei Mihăilene, care era pe atunci Petru Câmpeanu, „ca la petrecerea sa în Cluj să cerceteze în Arhivele Statului pentru familia Turzo de la care să propune că s-ar fi trăgând familia Sturdească”. Guvernul Moldovei îi eliberează, în acest sens, o „învoire oficială”. Alegerea lui Petru Câmpeanu pentru această misiune nu a fost întâmplătoare, ea se baza pe capacitatea acestuia, pe faptul că era transilvănean și cunoștea bine limbile latină, germană și maghiară. Tot el a tradus apoi din limba latină „documentele aflate în conventul sau Mănăstirea Prea Curatei Fecioare Maria” privitoare la familia Sturdza. Ulterior, se pare că i-a fost recomandat Ecaterinei Sturdza de mai multe persoane, ca mentor (preceptor) apt să se ocupe de Dimitrie A. Sturdza și de frații lui în Germania. În 1849, acesta și-a dat demisia din funcția de director al Academiei Mihăilene. După ce s-a întors din Germania, a trăit până la sfârșitul vieții sale la Miclăușeni, unde a și fost înmormântat. Pentru mai multe detalii, vezi Costin Merișcă, *O personalitate uitată a culturii române: Petru M. Câmpeanu*, Iași, Editura Junimea, 2002; ANI, fond „Colecția Manuscrise”, vol. I, mss. 65 (Condica Șcheiană).

⁵⁶ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Editura Tipografia „Pallas”, 1939, p. 92.

⁵⁷ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, *Petru M. Câmpeanu către D. A. Sturdza*, S45 (2)/DCCCLXVIII, nenumărat.

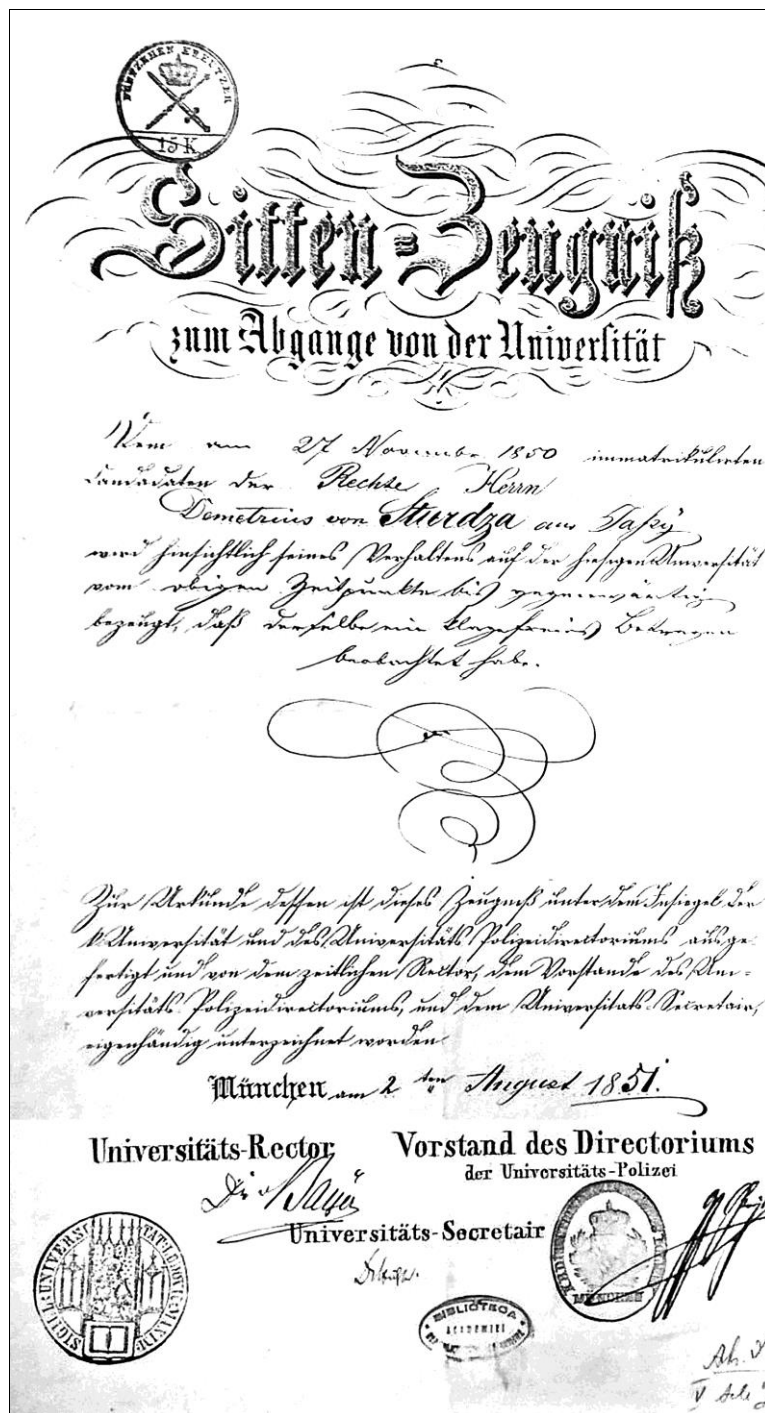

Fig. 6. Diplomă emisă de Universitatea din München pe numele lui D. A. Sturdza.
(Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise, fond Dimitrie A. Sturdza, Mapa V Acte 2.)

[...] despre Câmpeanu primii o scrisoare din Berlin (din nenorocire autentică), care îmi dete cheia spre înțelegerea omului ăstuia. Câmpeanu – un fel de fenomen psihologic, să îmbată mai toate nopțile dar într-un mod încât îl ridică Nachtwachter-ul⁵⁸ stradei lui de pe trotuare. Astă viață o duce cu mici intervale de 4 ani, de când a rămas Mitică Sturza în Moldova. De aci să explică lipsa de energie și viața ce o are peste zi etc. Sturzeștii o știu toți. De aci răceala între ei și Câmpeanu etc.⁵⁹

Istoricul Costin Merișcă opina că Dimitrie A. Sturdza, înainte de a pleca la studii în Germania, urmasa un curs gimnazial și de filozofie la Iași, unde, considera el, „cu siguranță că-l avusese profesor și pe Câmpeanu, iar în 1850, se găsea cu acesta la München, pentru a-și termina învățământul secundar”⁶⁰. De altfel, trebuie precizat că, într-un discurs ținut la Academia Română chiar Dimitrie A. Sturdza, acesta mărturisise: „Am terminat învățăturile secundare la München, iar pe cele superioare la diferite universități germane, unde m-am folosit de cunoștințele primite de la profesori învățați, apostoli ai adevărului, ai binelui și ai științei”⁶¹. Aceasta este deocamdată singura mărturie a lui Dimitrie A. Sturdza că a studiat la mai multe universități germane. Totuși, în pofida acestui fapt, am reușit să identificăm din documente, în special din corespondență, date despre studiile universitare urmate de Dimitrie A. Sturdza în Germania. Cert este că Mitiță, la fel ca alți fii de boieri români, „au urmat Dreptul, având în vedere în primul rând cariera politică și funcțiunile de Stat”⁶², carieră pe care a și îmbrățișat-o, de altfel. Astfel, conform actelor de studii păstrate în arhive, Dimitrie A. Sturdza a urmat cursurile Universității Ludwig-Maximilian din München în perioada 27 noiembrie 1850 – 2 august 1851, unde a studiat Facultatea de Drept⁶³ (fig. 6). Potrivit surselor, această universitate⁶⁴ avea înscriși în anul universitar respectiv (1850–1851), 1 817 studenți, dintre care cei mai mulți (mai exact 809 studenți) urmau cursurile Facultății de Drept⁶⁵. Dintre profesorii pe care i-a avut Dimitrie A. Sturdza în cadrul acestei facultăți, menționăm pe: dr. Hieron von Bayer, dr. Franz Xaver Zenger, dr. Friedrich Tiersch⁶⁶, dr. Ludwig Arndts, dr. Fr. Hacher, dr. Karl Fried Dollman etc.⁶⁷

Din propriile mărturisiri, făcute într-o scrisoare adresată prietenului său Gheorghe Sion, la 6 mai 1851, când studia la München, reiese că mama sa Ecaterina îl vizita când era la studii în străinătate: „[...] de alaltăeri sunt despărțit de amata mea mamică care a plecat spre patrie și pe care am acompaniat-o până la Dresda”⁶⁸. De altfel, Ecaterina Sturdza a

⁵⁸ Străjerul de noapte.

⁵⁹ Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. II (martie 1859 – iulie 1860), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1978, p. 186.

⁶⁰ Costin Merișcă, *O personalitate uitată a culturii române: Petru M. Câmpeanu*, p. 56.

⁶¹ Academia Română, Direcția Patrimoniu, fond D. A. Sturdza, dosar 1/1913–1922, f. 1.

⁶² Dumitru Cristian Amzăr, *Studenți români în străinătate. Universitatea din Berlin*, București, Editura Imprimeria Națională, 1941, p. 240.

⁶³ BAR, Cabinetul de Manuscrise, fond D. A. Sturdza, mapa V Acte 2, f. 2.

⁶⁴ Această universitate avea atunci opt facultăți, printre care Teologie, Medicină (unde era inclusă și chirurgia), Filozofie și Psihologie, Farmacie, Drept.

⁶⁵ Amtliches Verzeichnis des Personals und der Studierenden an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Studienjahr 1850–51, München, 1851, p. 63 (vezi adresa de internet http://epub.ub.uni.-muenchen.de/9950/1/pvz_Imu_1850_51_wise_sose.pdf, accesată în octombrie 2018).

⁶⁶ Acest profesor avea o relație apropiată cu familia Sturdza chiar dinainte de a studia Dimitrie A. Sturdza la această universitate. A se vedea, în detaliu, Marin Bucur, *Tineri trimiși la învățătură la München în primele decenii ale secolului XIX*, în *AIX*, tomul XXXIII, 1996, p. 335–344.

⁶⁷ Amtliches Verzeichnis des Personals und der Studierenden an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Studienjahr 1850–51, München, 1851, p. 63.

⁶⁸ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 264.

urmărit îndeaproape educația fiilor săi. Petru M. Câmpeanu, în calitate de supraveghetor, o informa mereu despre situația lor. Mai mult de atât, el era cel care avea grijă să-i înscrie la altă universitate și să caute o casă în care să locuiască. De pildă, încă din timpul verii, cu două-trei luni înainte de a-l înscrie pe Dimitrie A. Sturdza la Universitatea din Göttingen, Petru M. Câmpeanu căuta o casă spațioasă în apropiere. La 9 iulie 1851, i-a trimis o scrisoare în care îl anunța bucuros că „după atâte umblări deci și necazuri îți pot scrie acum ceva îmbucurător, adică că am găsit o casă în mijlocul uliței cei mari și se apropie de Universitate”⁶⁹. Astfel, între anii 1851 și 1852, Dimitrie A. Sturdza a studiat la Universitatea Georg August din Göttingen⁷⁰. Dimitrie A. Sturdza a rămas profund atașat atât de profesorii din Göttingen, cât și de orașul în sine. Din păcate, este singura universitate despre care Dimitrie A. Sturdza ne-a lăsat mărturie. De unii dascăli de la Universitatea din Göttingen, Dimitrie A. Sturdza era foarte apropiat. De exemplu, în 1860, fiind în vizită la Göttingen, le scria fraților săi mai mici, Matei și George, că și-a revăzut cu plăcere unii dintre vechii profesori și pe alți cunoscuți de aici. Mai scria că „dacă m-asiu fi luat după invitațiuni și amiciția cu care am fost primit de vechii mei profesori și cunoscuți, atunci și o săptămână nu mi-ar fi ajuns”⁷¹. În continuare, el recunoștea, cu nostalgie, că „nu vă puteți închipui ce impresiune îmi făcu a visita după atâta timp oameni așa de eminenti ca cei mai susu înșirați, și a vedea în ei acea cultură a științelor, care pe la noi e mai necunoscută!”⁷² Dar, ceea ce este și mai interesant, este faptul că avea voie să împrumute de la biblioteca Universității din Göttingen ce carte dorea. Mai mult de atât, îi trimiteau cărțile cu poșta la Miclăușeni, iar după ce le întrebuința, bineînțeles că le trimitea înapoi⁷³. Informații referitoare la efectuarea studiilor de Dimitrie A. Sturdza mai întâi la München, apoi la Göttingen ne sunt confirmate și de o epistolă din 7/19 decembrie 1851 trimisă de Constantin Hurmuzachi prietenului său George Bariț, în care nota: „Câmpeanul se află acum la Göttingen, cu copiii rep. Vornic A. Sturdza Miclăușanul, cu carii au petrecut 2 ani la München – nu ca învățător, ce numai ca purtător de grijă”⁷⁴. O altă confirmare a faptului că în anul 1851 Dimitrie A. Sturdza studia la Universitatea din Göttingen o avem și din scrisoarea Ruxandrei A. Balș, sora mai mică a lui Dimitrie A. Sturdza, trimisă acestuia la Göttingen, la data de 7 octombrie 1851⁷⁵.

Astfel, potrivit Mihaelei Damean, între anii 1852 și 1853, Dimitrie A. Sturdza a urmat tot studii de Drept, după cum reiese din foile matricole ale Universității Rheinischen Friedrich-Wilhelms din Bonn⁷⁶. De altfel, și din scrisorile trimise de Ruxandra⁷⁷ lui

⁶⁹ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, Petru M. Câmpeanu către Dimitrie A. Sturdza, S45(10)/DCCCLXVIII, nenumărat.

⁷⁰ Idem, fond Dimitrie A. Sturdza, mapa V Acte 3, f. 3.

⁷¹ Idem, Dimitrie A. Sturdza către Matei și George Sturdza, S7 (6)/CMXII (1), nenumărat.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Nicolae Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariț*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1911, p. 101.

⁷⁵ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, Ruxandra A. Balș către Dimitrie A. Sturdza, S18 (2)/DCCCLV, nenumărat.

⁷⁶ Mihaela Damean, *Personalitatea omului politic Dimitrie A. Sturdza*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 26.

⁷⁷ Ruxandra este cea mai mică soră a lui Dimitrie A. Sturdza. În perioada când acesta era la studii în străinătate, i-a trimis foarte multe scrisori. Pe unele este trecut și orașul în care se afla Dimitrie A. Sturdza în anumite momente etc. Stă dovadă în acest sens bogata corespondență aflată la Cabinetul de Manuscrise al Academiei Române.

Dimitrie A. Sturdza la Bonn, reiese că el se afla acolo încă din 10 octombrie 1852⁷⁸, iar ultima scrisoare trimisă în acest oraș este datată 13 decembrie 1853⁷⁹. Începând din 26 aprilie 1854⁸⁰, Dimitrie A. Sturdza a studiat la Universitatea Friedrich-Wilhelms din Berlin tot la Facultatea de Drept⁸¹. Această universitate a fost întemeiată în anul 1810 de savantul Wilhelm von Humboldt și se deosebea de celelalte prin faptul că aici se „pretindea o însușire a disciplinei științifice prin cercetări proprii, printr-o participare activă a studenților la creația științifică, prin deprinderea lor cu metodele exacte de cercetare”⁸². Dintre profesorii pe care îi avea aici, Dimitrie A. Sturdza îl elogia deseori pe istoricul german Leopold von Ranke, „întemeietorul istoriografiei critice moderne”⁸³.

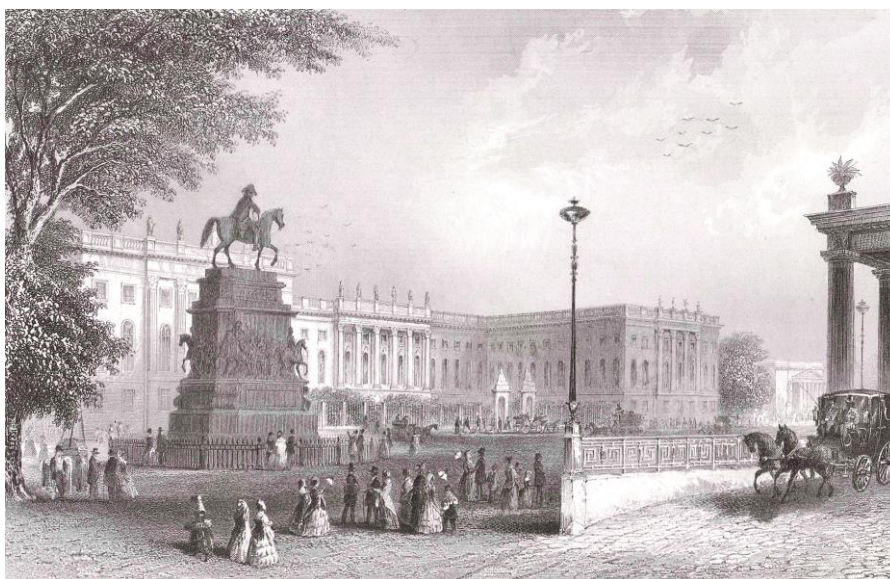

Fig. 7. Universitatea Friedrich-Wilhelms din Berlin.
(Sursa foto: Wikipedia.)

Dimitrie A. Sturdza a revenit în țară în anul 1855, după cum atestă corespondența sa⁸⁴. Se pare că, în acești cinci ani, Dimitrie A. Sturdza a studiat și la universitățile din Freiburg⁸⁵ și Jena⁸⁶. La universitățile din Freiburg și Jena, din păcate, din lipsa

⁷⁸ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență, Ruxandra A. Balș către Dimitrie A. Sturdza, S18 (11)/DCCCLV, nenumărat.

⁷⁹ Idem, S18 (27)/DCCCLV, nenumărat.

⁸⁰ Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 224.

⁸¹ Mihaela Damean, *op. cit.*, p. 26.

⁸² C. Sassu, *Premisele ideologice ale istoricului von Ranke (1795–1886)*, în *RFR*, anul IX, nr. 4/1942, p. 3–20.

⁸³ *Ibidem*, p. 3–20.

⁸⁴ În anul 1855, Dimitrie A. Sturdza se afla deja în țară. Trimitea scrisori de la Miclăușeni, din Bârlad, Iași etc., fraților săi sau mamei sale. Stă dovadă în acest sens o corespondență foarte bogată.

⁸⁵ A se vedea mai multe în lucrarea *În memoria lui Dimitrie A. Sturdza, cu prilejul centenarului de la nașterea sa – 25 februarie 1933*, cuvântare rostită de Constantin I. C. Brătianu, București, Imprimeriile Independența, 1933, p. 8.

⁸⁶ Nicolae Iorga afirma că Dimitrie A. Sturdza „era să fie teolog și făcuse studii de această specialitate, pe lângă cele de drept, la Iena”. A se vedea mai multe în Nicolae Iorga, *Supt trei regi*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura PRO, 1999, p. 12.

documentelor, nu știm cu exactitate ce a studiat și în ce perioadă a urmat cursurile. Dar, după cum menționează Elena Siupiur, în secolul al XIX-lea, în universitățile germane studenții frecventau câteva semestre la o universitate, apoi se duceau la altă universitate; iar în final, reveneau la prima universitate pentru încheierea studiilor sau pentru doctorat⁸⁷.

În orice caz, anii petrecuți în Germania și-au pus amprenta asupra personalității lui D. A. Sturdza. Îndeosebi cultura germană l-a influențat în toate domeniile de activitate. Cercetând cu atenție opera sa, am observat că aproape tot timpul în lucrările și discursurile sale vorbea de „învățații eminenți ai Germaniei”. Ulterior, avea să-i scrie fiului său într-o scrisoare: „Eu cred, că e lucru foarte clar, că Germania e inima Europei”⁸⁸. În aceste pagini am dorit să prezentăm câteva aspecte din mediul în care a crescut și s-a format omul politic și cărturarul Dimitrie A. Sturdza. Născut într-o veche și puternică familie boierească din Moldova, a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai vieții publice românești a secolului al XIX-lea. Ca atare, am considerat necesară prezentarea succintă a orizontului său de formare pentru a înțelege mai bine personalitatea sa.

DIMITRIE A. STURDZA'S CHILDHOOD AND EDUCATION (Summary)

Keywords: Sturdza family, Dimitrie A. Sturdza, childhood, education, Germany.

Dimitrie A. Sturdza was born in 1833, into a powerful and influential aristocratic Moldavian family. His father was the vornic Alexandru D. Sturdza who died, unfortunately, in 1848. Dimitrie A. Sturdza began his studies in Iassy. At the age of seventeen, he was sent abroad, in Germany, by his mother, where he continued his education (1850–1855). He studied Law in different universities. Among his professors was the great historian of the nineteenth century, Leopold von Ranke.

Consequently, Dimitrie A. Sturdza acquired a broad knowledge in various domains in German universities, which later, during his political career was applied successfully in Romania.

⁸⁷ Elena Siupiur, *Intellectualii, elite, clase politice moderne în sud-estul european. Secolul XIX*, București, Editura Domino, 2004, p. 294.

⁸⁸ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Secția Corespondență, Dimitrie A. Sturdza către Alecu Sturdza, S2 (221)/ CMXI (2), nenumerotat.

ANDREI-OCTAVIAN VITCU*

BAȘOTEȘTII SECOLULUI AL XIX-LEA: IONIȚĂ BAȘOTĂ ȘI ANASTASIE BAȘOTĂ

Când ne amintim de neamul Bașotă, ne referim în mod obligatoriu și de satul Pomârla. Această așezare este situată în nord-estul țării, respectiv în nordul județului Botoșani, la o distanță de 12 kilometri de orașul Dorohoi. Localitatea se învecinează la nord cu Ucraina, la est, cu satele Cristinești și Ibănești, iar în sud-vest, cu Hilișău-Horia.

Despre satul Pomârla vorbește în termeni elogioși Ion Ionescu de la Brad, în lucrarea *Agricultura română în județul Dorohoi*. Acesta menționează:

Pomârla are proprietar pe Anastasache Bașotă. La Pomârla s-a alăturat Popenii, Livenii și Hilișăul Vânăvoaiei, moșii ale aceluiași proprietar. Împregiurului casei de țară a proprietarului sunt clădite casele tuturor vechililor și ale oamenilor proprietarului. Aceștia primesc o pensie viaceră între 25–100 de lei pe lună. Anastasache Bașotă a făcut școală primară, biserică și un institut în această așezare de țară. A luat exemplu de la Sofronie Vârnavu și a dat pământ preoților, dascălilor și unor oameni lipsiți. Există în satul Pomârla o crescătorie de porci cu peste 1 000 de capete, o herghelie de cai de rasă cu peste 200 de exemplare frumoase, o turmă de oi cu 40 000 pe toată moșia și o prisacă compusă din 60–80 de măci. O mare bogăție a stăpânului și sătenilor este suprafața de 2 000 de fălci de pădure din care o mare suprafață pădure de codru¹.

Neamul Bașotă face parte din lista familiilor boierești din Moldova medievală, care au avut o existență atestată documentar timp de peste patru secole. În tot acest răstimp, Bașoteștii și-au păstrat numele, tradiția de familie și moșiile, iar uneori, atunci când au avut ocazia, au jucat un anumit rol politic în administrarea statului. Bașoteștii sunt atestați în documente încă de la 1427. Prima mențiune istorică o avem despre un anume Manoil Bașotă, pomenit într-un hrisov al lui Alexandru cel Bun, din 4 decembrie 1427, când face danie mănăstirii Neamț un „sat uricit Bașoteani”². De aici putem presupune că Bașoteștii existau de mai demult, din vremurile descălecării.

Locul de baștină al familiei Bașotă a fost ținutul Neamț, în satele Bodești și Dănești, unde au locuit și s-au înrudit cu Ciolpăneștii și Prăjeștii, dar nu figurau ca aceștia în rândurile marilor demnitari ai Divanului țării, ci doar în funcții mai modeste de boieri de țară³. Dregătoriile pe care le-au ocupat Bașoteștii, în prima jumătate a

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română în județul Dorohoi*, Iași, 1866, p. 338–340.

² Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Iașii*, în *IN*, fascicula 8, 1930, p. 141.

³ Idem, *Bașoteștii și Pomârla (studiu genealogic și istoric)*, în „Surete și izvoade”, Iași, Editura Casei Școalelor, vol. XXIII, 1929, p. 5.

secolului al XVII-lea, le-a permis să adune o avere importantă, pe care urmașii lor au păstrat-o cu îndărătnicie și, mai mult decât atât, au sporit-o. În felul acesta, Bașoteștii au cumpărat moșii, sate sau cel mai adesea bucăți de sate, în aproape toate ținuturile din jumătatea nord-vestică a Moldovei. Cele mai multe dintre acestea se aflau concentrate în partea sudică a ținutului Neamț. Dar, Bașoteștii, în special urmașii logofătului Pătrașcu Bașotă, stăpâneau un număr important de moșii în ținuturile Suceava, Dorohoi și Roman.

Chiar dacă, la începutul secolului al XVIII-lea, cei din familia Bașotă erau mai mult boieri de țară decât dregători de frunte, ei au continuat să se bucure de un anumit prestigiu, asigurat de avere, sistemul de înrudiri și de vechimea familiei. În *Descrierea Moldovei*, voievodul cărturar Dimitrie Cantemir așază familia Bașotă printre cele mai vechi familii boierești din Moldova timpului său. Lucru confirmat și în lucrarea *Letopisețul Țării Moldovei*, a lui Ion Neculce, atunci când menționa pe un anume Zosin Bașotă numit hatman⁴.

Sorgintea antroponimului Bașotă susține vechimea acestei familii. Ghibănescu și N. A. Constantinescu consideră că originea patronimului Bașotă ar fi turcică. Conform opiniei lor, acest nume este format din două particule: rădăcina turcică *baş-*, care se traduce prin cap, primul, căpetenie; și sufixul de origine slavă *-otă*⁵. Antroponimul Bașotă se remarcă prin neobișnuita sa rezistență în timp. Membrii familiei Bașotă și-au păstrat patronimul până în secolul al XIX-lea, când au trăit ultimii Bașotești.

Familia Bașotă constituie un bun exemplu de neam boieresc din categoria de mijloc a elitei sociale, din Moldova medievală și modernă, așa-numita boierime de țară sau ținut, care și-a păstrat condiția socială timp de peste patru veacuri și care a avut momente când putea accede în rândul protipendadei. Aici dau ca exemplu pe Pătrașcu Bașotă, care, printr-o conjunctură favorabilă (numirea sa ca mare logofăt – mandat ocupat din vara anului 1634 până în aprilie 1636 – în timpul domniei lui Vasile Lupu), a ridicat familia în rândul marilor familii boierești, dar lipsa de urmași capabili să continue munca înaintașilor i-a întors pe Bașotești în rândul familiilor boierești obișnuite, de țară; condiție pe care nu au putut-o depăși niciodată⁶.

În secolul al XVII-lea, un Pătrașcu Bașotă face parte dintre boierii moldoveni închiși de turci la Constantinopole, în 1632⁷. Revenit în Moldova, intră în sfatul domnesc al lui Vasile Lupu⁸. Un altul, Zosin, devine hatman sub Dumitrașcu Cantacuzino, dar nu pentru că era capabil, ci, dimpotrivă, după cum ne informează cronicarul Neculce:

Iară Dumitrașco Vodă, văzând că nu vrea să vie Buhuș, a căutat în pizmă, și a ales pe un boier care era mai sărac și mai prost, pre Zosin Bașotă, măcar că era neam vechiu, dar nu era el harnic la acea boierie la acele vremi, nici el nu avea mare nădejde, nici în gând nu-i era: și așa fără de veste în târg l-au luat și l-au dus la curte de l-au îmbrăcat cu caftan și l-au pus hatman⁹.

⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, Editura Litera Internațional, 2001, p. 82.

⁵ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 93.

⁶ Mihai Mîrza, *De la visticie la călugărie. Viața și familia vistiernicului Nicolae Bașotă*, în „Opțiuni istoriografice. Buletinul Alianței Studenților Români și al Asociației Tinerilor Istorici Ieșeni”, Iași, nr. VII, 2006, p. 122.

⁷ Octav G. Lecca, *Familii boierești române. Istoric și genealogie*, București, Editura Minerva, 1899, p. 61.

⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 143.

⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 82.

În epoca fanariotă, Bașoteștii, asemenea unei bune părți a boierimii autohtone, au decăzut. Decăderea s-a accentuat odată cu Ioniță Bașotă, vătav de stolnicei, trecut, la 1742, în rândurile „neamurilor”, adică al fiilor de urmași de mari boieri¹⁰.

Vărul lui Ioniță, Todirașcu, fără mare avere și el, își căsătorii o fată după un răzeș, Curt, dându-i ca zestre moșia Hilișeu, din ținutul Dorohoi. Soția răzeșului Curt era sora unui Constantin Bașotă, postelnicul la 1745, ajuns stolnic la 1760, când s-a însurat cu Safta Macri, murind apoi ca ban în 1778. Prin soția Safta, Constantin Bașotă a devenit stăpân la Pomârla, moșie din ținutul Dorohoi, fără mare întindere și lipsită chiar de locuință boierească¹¹. Unul dintre fiii săi, Grigorie, ispravnic de Hârlău, a fost tatăl Ecaterinei Bașotă, de ruși fiind numită Armida, aventurieră de o mare frumusețe și de o imoralitate direct proporțională cu frumusețea. Armida asistase, din rădvanul ei, la uciderea primului ei soț, Constantin Cantacuzino, decapitat în 1812 din ordinul comandamentului rusesc, după ce fusese denunțat tot de ea ca șef de tâlhari-haiduci. Armida a plecat, apoi, la Chișinău, la Kiev, la Varșovia, în compania comandanților oștirilor ruse, după aceea recăsătorindu-se, pe rând, cu un polcovnic și cu un general¹².

Neamul Bașoteștilor, care a stăpânit Pomârla din 1760, se sfârșește cu Anastasie Bașotă, mare cavaler, hatman și logofăt, care a înlesnit tinerilor destoinici de pe moșiile Pomârla, Corjăuți, Lișna, Silișău, Vârnăv și Cucorâni accesul la educație. Pentru că nu au făcut parte din rândul marilor familii boierești, precum familiile Sturza, Cantacuzino, Mavrocordat, Rosetti, Ghika, Catargi, Moruzzi, Mavrogheni, Callimachi, Balș, Conache ș.a., Bașoteștii nu au intrat în atenția istoricilor decât incidental, excepție făcând studiile întreprinse de către Gheorghe Ghibănescu și Mihai Dimitrie Sturdza.

1. Ioniță Bașotă (1762–1846)

După anexarea Basarabiei de către ruși, în 1812, un alt fiu al lui Constantin Bașotă, spătarul și apoi postelnicul moldovean Ioniță Bașotă, a trecut de partea autorităților țariste, colaborând cu ele la organizarea noii gubernii. Acesta ocupă un loc însemnat în seria generațiilor de Bașotești și despre el avem informații ample în documentele rusești din Basarabia. Este unul dintre boierii moldoveni, care, după 1812, s-a stabilit pe moșiile sale de cealaltă parte a Prutului, oferind diferite servicii rușilor și câpătând astfel titluri și onoruri în Rusia potrivit rangului său de boier¹³.

Muncitor și cinstit, spătarul Ioniță Bașotă a avansat rapid numeroasele trepte ale ierarhiei sociale rusești. El depune, la 1813, jurământul de credință față de țar, al cărui supus devenea împreună cu soția sa Elena Boldur-Costache-Lătescu, dar fără a lua cu el în Basarabia pe fiul lui Anastasie, lăsat în Moldova să administreze moșia de la Pomârla. Ioniță Bașotă este numit, de către generalul Harting, guvernatorul Basarabiei, în slujba de director la departamentul veniturilor statului, apoi serdar de Orhei, ispravnic mai târziu la Chișinău, după aceea membru al comitetului pentru clădirea spitalului și a închisorii¹⁴. Donând, pe parcursul anilor, diferite sume bănești, Ioniță Bașotă a fost declarat, în noiembrie 1817, consilier de colegiu de către țar, apoi a fost numit procuror, în luna mai 1818, pentru ca, într-un final, în luna aprilie 1819, să devină membru în comitetul pentru revizuirea conturilor vechi, cu titlul de consilier de stat¹⁵.

¹⁰ Octav G. Lecca, *op. cit.*, p. 61.

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Iașii...*, p. 145.

¹² Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, București, Editura Simetria, 2004, p. 383.

¹³ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 28.

La 21 ianuarie 1825, boierimea basarabeană îl alege, ca succesor al lui Iancu Sturdza, mareșal al nobilimii, funcție pe care o deține trei ani – fiind decorat, în urma propunerii contelui Voronțov, cu ordinul Sf. Ana clasa a II-a¹⁶. Când a încheiat mareșalatul, Ioniță Bașotă avea 61 de ani și-și declara averea din Rusia, compusă din moșii răspândite în toată gubernia, în ținuturile Hotin, Iași (partea basarabeană) și Ismail, cu săteni și cu opt sute de țigani robi. Fostul mareșal sublinia, în raportul său, osârdia depusă de el la aprovizionarea oștilor rusești, având în acest sens certificate de la comandanții de polcuri și de la alți șefi militari¹⁷.

În 1831, obține autorizația imperială de a-și transfera și țiganii din Moldova în Basarabia¹⁸, unde are moșii în trei ținuturi: Hotin, Iași și Ismail¹⁹, dar la 1836 îl vedem mutat la Pomârla, lângă fiul său Anastasie, pe care nu-l mai părăsea până la moartea sa, consemnată la 10 februarie 1846. Lespedea din interiorul mării biserici clădită de el la 1813 are următoarea inscripție:

Anul 1710 Oct. 28 au răpousat robii lui Dumnezeu și să odihnesc supt această piatră, Maria jupâneasa lui Macri biv vel logofăt, Maria fiica lui Donici vel logofăt împreună cu Vasilie, Dimitrie, Ion nepoții săi de feciori și la anul 1846 Noembre 26 spre 27 la 4 ceasuri de noapte europienești după miezul nopții au răpousat Ioniță Bașotă brigadieru și cavaleru ruses, crucea Sf. Annei – cu cordon pe grumaziu, fiind în vârstă de 84 de ani împreună cu fiii săi²⁰.

Soția lui Ioniță Bașotă, Elena, născută Boldur-Costache-Lățescu a murit un an mai târziu, la 10 februarie 1847.

Sub cafasul bisericii, în partea din stânga, mai există și astăzi fresca ctitoricească, înfățișând patru personaje puțin alungite, după tipicul bizantin: pe Ioniță Bașotă, cu barbă, fes, anterior și crucea Sf. Ana pe piept, pe soția sa, Elena, pe fiul lor Anastasie, în redingotă și jiletică albă, și pe fiica acestuia, Sofia, în malacov din muslină tot albă²¹ (fig. 1). Ioniță Bașotă ține în mână o bandă, evoluând în arabescuri peste frescă și care vestește: „Doamne, cunoscut-am lucrurile Tale și am proslăvit dumnezeirea Ta că nu este sfânt și nu este drept decât fără numai Tu Doamne unde se prăznuește hramul tuturor sfinților”²².

Deasupra pridvorului, afară, Ioniță Bașotă poruncise săparea altei inscripții:

Iubind podoaba casei Tale din inimă cu umilință, din râvnă fiind aprins cu osârdie și dreaptă credință, din temelie cu osteneală am ridicat această sfântă zidire ca să fie în veci pentru a preasfântului Tău nume, slavă și mărire, precum am primit cei doi bani ai văduvei sărace, primește Împărate dătorule de pace având de mijlocitor pe sfinții toți, ca Unul ce pretutindene toate poți²³.

Biserica deținea cărți vechi, unele foarte rare, precum *Ermologhionul* editat la Veneția în 1684, un *Antologhion* și un *Liturghier* slavon din veacul al XVII-lea, un

¹⁶ *Ibidem*, p. 29.

¹⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 383.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 27.

²⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 383.

²¹ Gheorghe Ch. Covatariu, Alexandru B. Abdalbaki, *Istoria așezărilor omenești din ținutul Dorohoi, județul Botoșani*, vol. II, Iași, Editura Kolos, 2012, p. 234.

²² Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 383.

²³ *Ibidem*.

Miniat, un *Mărgărintar*, un *Triod*, toate acestea din vremea fanariotă, ca și cele câteva *Cazanii* și *Evangelii*²⁴. În *Mărgărintar* se putea citi: „La 1788 Ghenar 16 s-a însurat Grigoraș Bașotă în întâia domnie a Mării Sale Alexandru Ipsilant voevod”, iar în *Liturghier* este o însemnare făcută de un Macri, care ținea să amintească pentru totdeauna răscumpărarea cu doi lei a acestei cărți de la niște turci²⁵.

2. Anastasie Bașotă (1798–1869)

Cu acesta se încheie linia bărbătească din neamul Bașotă. Putem spune că este cel mai reprezentativ membru al familiei sale, căci a legat de numele lui – și, implicit, de întreg neamul Bașotă – marele așezământ de cultură Institutul „Anastasie Bașotă”. El s-a născut la data de 22 ianuarie 1798, ca fiu al lui Ioniță Bașotă și al Elenei Bașotă²⁶. Fiu de boiernaș care se știa de viță veche, dar care trăise la țară, pentru a nu suferi jignirile protipendadei de la curtea grecească din Iași, Anastasie Bașotă a moștenit principii solide și o educație rudimentară: scris, citit, cele patru operații aritmetice (adunarea, scăderea, împărțirea și înmulțirea) și *Sfânta Scriptură*²⁷.

Boierimea autohtonă de treapta a doua nu a fost cuprinsă de moda franțuzismelor, care s-a manifestat mai târziu în rândurile înaltei societăți din capitala Moldovei. Anastasie Bașotă nu a învățat limba greacă, limba protipendadei din care tatăl său nu făcea parte; nu a învățat nici rusește, deși tatăl său devenise înalt funcționar al țării, și nu a învățat nici franțuzește. Cu toate acestea, el afișa disprețul omului destul de bogat pentru a se dispensa de „manierele” saloanelor, deși, probabil, în fundul sufletului resimțea regretul de a nu fi un bărbat cu adâncă știință de carte²⁸. Cu toate că nu a fost pregătit la marile școli occidentale, s-a numărat printre marii binefăcători ai învățământului din România. Ca mai toți fiii de boieri, obține titlul de ban, la vârsta de 23 de ani, fiind socotit proprietar de sine stătător al Pomârlei, pe care o administra încă din 1814, când avea 17 ani²⁹. În 1828 devine hatman, deținând această funcție timp de peste treizeci de ani, fiind ținut departe de curtea domnească de la Iași, fiindcă domnitorul Ioniță Sandu Sturdza nu-l vedea cu ochi buni pe fiul cinovnicului și mareșalului Bașotă de la Chișinău, iar mai târziu, domnitorul Mihail Sturdza avea aceeași atitudine.

Încă de la vârsta de 26 de ani, contabilitatea lui Anastasie Bașotă era desăvârșită, iar condicile sale de socoteli poartă pe prima filă îndemnuri edificatoare: „Răfuiala bună face pe gospodar”, „Cartea gospodăriei este oglinda bunei țineri a casei” sau „Doamne ajută și sporește sama vitelor albe cornute”³⁰. Conformându-se acestor percepțe, el a declanșat lungă serie de alipiri de ocini, cumpărând, la 1823, când avea 26 de ani, pentru 20 000 de lei, de la un cavaler austriac, Toader von Volcinski, una din cele două optimi care lipseau Pomârlei, pentru a face din ea o moșie întreagă în mâna sa³¹.

Anastasie Bașotă a construit printre dealurile golașe de la Pomârla un conac, ce a rezistat aproape un secol, arzând în 1917. De la prima privire, se putea constata cât de apropiată era, încă pe la 1830, amintirea jafurilor tătarești: conacul, ce se vedea de departe, așezat pe o culme, avea aspectul unei cazărmi cu două etaje. Doar fațada

²⁴ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 31.

²⁵ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 383.

²⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Iași...*, p. 146.

²⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 383.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 384.

³⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 33.

³¹ *Ibidem*, p. 34.

dovedea o oarecare tendință spre estetică, căci parterul, în afara ușii, nu poseda niciun fel de deschidere. Pentru a oferi protecție împotriva tâlharilor, conacul de la Pomârla avea ziduri pline până la înălțimea catului întâi, prevăzut pe laturi cu ferestre, fațada fiind decorată cu două balcoane suprapuse, de fapt prispe moldovenești cu stâlpi de lemn³².

Acolo trăia Anastasie Bașotă împreună cu bătrânii săi părinți și cu cele două fete ale sale. Ruxandra Balș, soția sa, îi adusese, în 1832, o zestre însemnată, compusă din bani, giuvaeruri și moșia Holboca de lângă Iași. Soția lui Anastasie Bașotă era profund convinsă de măreția neamului din care făcea parte, adică Balș, care era fără îndoială unul dintre cele mai vechi neamuri boierești ale țării³³. Deși îi administra averea în același fel ca pe a sa, ținând și acolo o evidență exactă a socotelilor, el nu îi oferi soției sale decât 1 000 de lei pe lună, sumă socotită de ea cu totul nemulțumitoare. Interesul boierilor din această perioadă de a ține o evidență contabilă cât mai amănunțită demonstrează faptul că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, moșiile din Moldova erau antrenate în economia de piață³⁴.

Prima lor fetiță, Elena, botezată de bunica Elena Costache-Lătescu, a fost luată de la mama ei la trei zile după naștere, pentru a fi crescută exclusiv de bunicii Bașotă. La fel, după nașterea celei de-a doua fete, Sofia, botezată de verișoara Sofia Costache-Lătescu de la Ișnovăț; și aceasta a fost luată de Anastasie Bașotă spre a fi predată bătrânilor săi părinți³⁵. Ruxandra Balș, în acest context, se hotărăște să dezlege căsnicia. În 1837, ea trimite o jalbă către mitropolit, în care sublinia zgârcenia și neîndeplinirea obligațiilor conjugale ale lui Anastasie Bașotă, în urma căreia mitropolitul pronunță despărțirea³⁶.

Anastasie Bașotă a restituit zestrea fostei sale soții, inclusiv giuvaerele (o ghirlandă din 16 diamante, icoane de argint, cercei de aur, inele cu rubine), dar i-a cerut, în interesul copiilor, să rămână el administratorul averii, făgăduind că-i va înmâna integral venitul. Ruxandra Balș, care știa că-și respectă cuvântul dat, a încuviințat și s-a retras la conacul ei de la Holboca, lăsându-și fetele în grija tatălui lor, care le încredință, după cum a spus-o tot el, „căutării și celei mai duioase îngrijiri a părinților mei”³⁷.

Eliberat de orice obligații conjugale, Anastasie Bașotă continuă mărirea domeniului său. Cumpăra încă din 1836 ultima optime din Pomârla, de la serdăreasa Maria Talpă, căreia i-a plătit 3 200 de galbeni³⁸, urmând ca, la 1838, să cumpere, cu 10 000 de galbeni, o moșie vecină de la marele logofăt Costache Sturdza³⁹. Tot în 1838, hatmanul de la Pomârla a devenit proprietarul cunoscutei case Bașotă din Iași, cumpărată cu doar 1 800 galbeni de la logofătul Iordache Catargiu⁴⁰. Fapt explicabil, deoarece respectivul imobil a fost afectat de un incendiu, iar restaurarea s-a făcut pe cheltuiala lui Bașotă.

Anastasie Bașotă nu a fost atașat în mod deosebit de casa din Iași. El a preferat să locuiască la Pomârla, de unde putea urmări îndeaproape administrarea moșiei și creșterea ei prin anexări continue. Veniturile frumoase și dobânzile încasate din banii

³² Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 384.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ioan Murariu, *Evidența contabilă pe moșiile din Moldova în jurul anului 1800*, în SIRAR, *Al XVII-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară din România*, Târgu Mureș, Editura Transilvania, 1998, p. 175.

³⁵ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 384.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Însemnări de taină pentru câteva genealogii moldovenești*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1–2, p. 27–38.

³⁸ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 385.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Iașii...*, p. 148.

dați cu împrumut îi permiteau să dispună de fonduri fără a se atinge de capitalul său, care și așa creștea neconținut⁴¹. În 1845, după negocieri ostenitoare, Anastasie Bașotă reușește să achiziționeze o bună parte din învecinata moșie Hilișeu, de la niște rude ale sale mai modeste, monahia Agafia Curt, stareța Mănăstirii Agafton, și fratele ei Alecu. După Hilișeu-Curt, hatmanul Anastasie se concentrează pe alipirea moșiei alăturate Hilișeu-Vârnav, cumpărată bucată cu bucată, în perioada 1849–1861, de la doctorul Costache Vârnav, de la fratele acestuia Scarlat, de la colonelul Alcaz și de la generăleasa Elena Adrian, născută Sturdza, plătind, în cele din urmă, pentru toată moșia, 26 500 de galbeni⁴². În 1856, el a cumpărat Popricanii de la Dimitrie Cantacuzino Pașcanu, iar din 1855 se întinsese ca proprietar în județul Botoșani, cumpărând acolo Cucorării, de la maiorul (apoi general) Savel Manu. Cucorării aveau o biserică zidită în 1819, unde puteau fi găsite alte câteva zeci de cărți bisericești din secolul al XVIII-lea; pe care, în 1856, Bașotă a refăcut-o⁴³.

Anastasie Bașotă avea înfățișarea unui tânăr nobil, voinic, înalt, peste ale cărui fălci puternice se întindea o mustață muscălească subliniind privirea fermă cu care poza, spre bătrânețe, pentru un fotograf din Paris. Părul cărunț, pieptănat cu îngrijire, denotă că hatmanul ținea la eleganță. Acest om trăia ținut la pat încă din tinerețe, fiind doborât de maladii cumplite, care-l loviseră mai multe deodată ca o sfidare pentru neobosita sa putere de muncă⁴⁴. Anastasie Bașotă, în ciuda aspectului robust, avea plămânii atacați, era înțepenit de crize de reumatism, de artrită, de accese de astm, hidropizia odată apărută nemaiputând fi stăvilită⁴⁵. Nemișcat în conacul de la Pomârla, Anastasie Bașotă se ținea la curent cu noutățile, și mai ales cu starea moșiilor și a averilor din Principat. Informațiile îi erau necesare pentru a ști, în primul rând, cui și sub ce formă să facă împrumuturi, pe cine să refuze și unde era mai avantajos pentru el să cumpere o nouă moșie. Cunoscător al slăbiciunii omenești în fața aurului, Bașotă a știut să se apropie de personalități marcante ale Moldovei, pe care le împrumută cu bani. Astfel, printre debitorii săi îi găsim pe Mihail Sturdza, înainte de a fi domn, pe Mihail Kogălniceanu, pe Costache Negruzzi, pe Vasile Alecsandri, pe domnitorul Grigore V Ghica, pe marea vistierniceasă Maria Roznovanu și pe Costache Negri⁴⁶. Totodată, hatmanul de la Pomârla purta deosebit de multă stimă familiei Roznovanu, boieri rusofili în redingote și crinolone, care, pe lângă faptul că erau, ca și el, foarte bogați, frecventau înalta societate de la Viena și Paris. Atunci când unii membri ai acestei familii se aflaseră în dificultăți financiare, Bașotă le sărise în ajutor, fără a pune condiții, subliniind faptul că ei aveau „mare credit”⁴⁷.

În acest mod, Bașotă își ajută prietenii, puțini la număr, dar cu toții oameni al căror nume era dat ca exemplu contemporanilor. Unul dintre ei a fost Grigore Ghica, domnitorul de mai târziu; ceilalți sunt istoricul Eudoxiu Hurmuzaki, apoi frații Grigore și Manolache Costache-Epureanu. Pentru Anastasie Bașotă, relațiile cu acești oameni învățați, cunoscuți patrioți, cu studii la Viena și în Germania, bucurându-se de o situație de frunte în viața oficială la Iași și București, căpătau un farmec aparte pentru el și el le cultiva prietenia cu încredere⁴⁸.

⁴¹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 385.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 38.

⁴⁴ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 386.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 387.

Așa s-a făcut că, după ce Grigore Ghica a preluat domnia, hatmanul Anastasie Bașotă a fost numit ministru la noul departament al lucrărilor publice. Ca ministru, hatmanul și-a făcut imediat adversari politici. Nicolae Suțu a făcut portretul negativ al noului ministru al Lucrărilor Publice:

Bașotă era un om a cărui întreagă știință se mărginea la actele de rutină ale îndeletnicirilor rurale și în specula sau exploatarea capitalurilor sale. Administrarea lucrărilor publice, oricât ar fi aceasta de simplă și de materială, de vreme ce partea ei teoretică era încredințată unor funcționari specializați, i-a depășit totuși capacitățile intelectuale. Dezorganizarea, dezordinea, risipa au domnit mereu sub administrația sa și au contribuit la compromiterea soartei miilor de muncitori folosiți la lucrări⁴⁹.

Observațiile sunt pătimește și, în mare, inexacte. Registrele și condicele de administrație întocmite din porunca ministrului Bașotă dovedesc contrariul celor afirmate de Nicolae Suțu. Nu i se poate imputa hatmanului de la Pomârla vina de a fi umplut Ministerul Lucrărilor Publice cu oamenii săi de casă, toți boierii făceau la fel; „generalul” Teodor Balș era chiar cunoscut prin faptul că, deîndată ce vreun subaltern îi făcea un serviciu, îi promitea un post din viitorul eventual departament pe care avea să-l dețină⁵⁰.

Devenit ministru, Anastasie Bașotă mai râvnea acum la învechitul titlu de logofăt, titlu pe care, din cauza criticilor ce continuau a fi adresate administrației lucrărilor publice, domnitorul nu-l putea acorda. Prin cheltuieli filantropice, câștigă însă bunăvoința lui Grigore Ghica. În consecință, la 10 octombrie 1853, când, în cadrul unei promoții compusă numai din boiernași, apărea și Anastasie Bașotă, numit vel logofăt, dar plasat în mod discret chiar în mijlocul lor, nu în fruntea listei cum ar fi cerut protocolul⁵¹.

Retras la Pomârla, Anastasie Bașotă ajunsese încetul cu încetul, începând de prin 1846, sub influența uneia dintre slugi, în persoana Catincăi Vasiliu. Ea a profitat de bolile logofătului pentru a crea treptat în jurul lui un întreg sistem de pază, compus din rudele și protejații ei. Bașotă, de altfel, puțin înclinat spre vizite, nici nu a remarcat schimbările ce se petreceau în anturajul său, la fel cum nici acei prieteni ai săi care-l vizitau rareori la Pomârla nu și-au dat seama de adevăratul rol deținut în casă de Catincă Vasiliu⁵².

Boierul cădea la pat, într-o locuință ticsită până la refuz de obiecte destinate tuturor uzurilor. Mobila de stil sau eleganță nu-l interesa decât din clipa în care i se mobilaseră salonul și odaia de biliard. Pentru restul încăperilor, logofătul moldovean nu ținuse seama de imperativele confortului occidental, care impunea obiecte anumite în camere ce le erau destinate. Astfel, lucrurile din casă trecuseră, cu timpul, dintr-o odaie într-alta, creând depozite din cele mai bizare⁵³. Camerele conacului fuseseră încuiate, treptat, una câte una, cu excepția dormitorului, unde bolnavul își petrecea zilele și nopțile. De acolo, uneori, logofătul cobora cu greu până la cancelaria lângă care se amenajase o odăișă pentru găzduirea subalternilor veniți să discute despre afaceri. Alături, salonul mai rămăsese deschis pentru a găzdui musafiri; spre sfârșitul vieții, doar Manolache Costache-Lătescu și Eudoxiu Hurmuzaki îl mai vizitau.

Logofătul era, totodată, un mare filantrop. În cazul fostelor slugi, ajunse prea bătrâne pentru a continua muncile, el le dăduse case în sat și pensii mergând de la 25 până

⁴⁹ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei, 1798–1871*, traducere, note și comentarii de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Humanitas, 2013, p. 208–209.

⁵⁰ Neculai Rusu, *Monografia comunei Pomârla județul Botoșani*, Iași, Editura Pim, 2009, p. 74.

⁵¹ Ionel Bejenaru, *Dicționarul botoșănenilor*, Iași, Editura Moldova, 1994, p. 34.

⁵² Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 389.

⁵³ *Ibidem*, p. 389–390.

la 100 de lei pe lună. Astfel, Anastasie Bașotă întreținea peste optzeci de „pensionari agricoli”; văduve și neputincioși care robotiseră pentru el sau pentru tatăl său, mareșalul nobilimii. Tot așa se întrețineau școala și învățătorul de la Pomârla. Informațiile acestea ni le oferă agronomul Ion Ionescu de la Brad, care nu poate fi bănuț că ar fi căutat motive de laudă moșierilor dorohoieni, ale căror așezări le vizitase pe toate⁵⁴.

Posesor al unei decorații turcești obținută încă din vremea când conducea Ministerul Lucrărilor Publice, a mai obținut una rusească la 1856, după ce l-a ajutat financiar pe influentul diplomat rus Nicolae de Giers, soțul Olgăi Cantacuzino, cu câteva sute de galbeni; Anastasie Bașotă devenea cavaler al ordinului Sf. Stanislas⁵⁵. Se putea intitula, de acum înainte, mare logofăt și cavaler. Îmbătrânit înainte de vreme și bolnav, el realizează că fiica sa Elena îi putea risipi averea acumulată de-a lungul anilor dacă își unește destinul cu George Cantacuzino. Purtarea Elenei, socotită de tatăl ei imorală, și insinuările continue ale fiioarei Catina Vasiliu l-au îndepărtat cu totul pe bolnav de fiica sa. Hidropizia îi deformase corpul, picioarele și abdomenul său căpătând dimensiuni monstruoase; cu toate acestea, logofătul se îmbogăți și mai mult în această perioadă, profitând de criza generală de capital în care se cufundase Moldova⁵⁶. În consecință, Bașotă opri velnița în mod arbitrar și reducea semănăturile pe moșie, restrângându-le pe o suprafață de 610 fălci. Recolta obținută nu a vândut-o, ci a dosit-o în hambare, unde erau deja adăpostite alte două recolte din anii precedenți. Astfel își făcea provizii presimțind sosirea crizei. În 1865, cu hambarele umplute cu produse și posesor al unei averi bănești care se cifra la sute de mii de galbeni, logofătul Anastasie Bașotă stârnește mirarea proprietarilor și arendașilor care se împrumutau cu dobânzi uriașe pentru a-și cultiva moșiile. El nu mai semănă nimic, nici la Pomârla și nici la vreo alta din moșiile sale, așteptând vremuri mai bune⁵⁷. Profitând de recolta proastă și de criza de producție, Anastasie Bașotă speculă atunci pe cereale și-și desfăcu hambarele, realizând venituri enorme. Apoi, prevăzând faptul că vitele nu vor avea cu ce să fie hrănite, el își vinde în Bucovina cei peste 1 000 de porci⁵⁸.

În ceea ce-i privește pe locuitorii de pe moșiile sale, amenințați de foamete, Anastasie Bașotă le dăruie bucatele necesare pentru a-i ajuta să treacă iarna, dar încheia cu ei un contract pe mai mulți ani, prin care îi obliga să-i presteze lucrări și zile de clacă suplimentare. Tot el este cel care dăruiește pământ dascălilor bisericești de pe moșiile sale, în contextul în care legea agrară nu prevedea împrumutarea acestora.

În 1867, s-a stins din viață la conacul de la Holboca fosta sa soție, Ruxandra Balș, lăsând case în Iași și moșiile Holboca și Albești nepoților ei, fiii Elenei și ai cneazului, dar făcând marea greșală de a-l numi prin testament pe George Cantacuzin administrator al averii, cu drept de a dispune de venituri în propriul folos⁵⁹. Astfel, cneazul George s-a îndepărtat cu totul de Elena și a început să cheltuie averea copiilor săi.

Presimțindu-și sfârșitul, Anastasie Bașotă îi împărtăși lui Manolache Costache-Epureanu, lui Eudoxiu Hurmuzaki și bătrânului Ianov gânduri care-l frământau demult; el le mărturisă că, deoarece fiica sa Elena îl nemulțumise atâta, nu o mai considera demnă de a-i moșteni întreaga avere, din care îi lăsa, iertând-o, doar jumătate. Cealaltă jumătate voia s-o lase unei școli românești. Astfel, din consfătuirea cu cei trei credincioși ai

⁵⁴ Ion Ionescu, *Agricultura română în județul Dorohoi*, București, 1866, p. 336–347.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 393.

⁵⁶ Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul I, București, 1907, p. 365.

⁵⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 393.

⁵⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 41.

⁵⁹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 394.

săi a apărut ideea „institutului” de la Pomârla, despre care bătrânul logofăt hotărî că va urma să funcționeze în conac⁶⁰. Bașotă modifică denumirea de școală în aceea de Institut Academic „Anastasiu Bașotă”, dorindu-l organizat după modelul instituțiilor de învățământ practic din Franța⁶¹. Se puseseră la punct obiectele de studiu; Bașotă ceru numirea și a unui profesor de franceză, precum și mutarea în conac a școlii deja existente la Pomârla în sat⁶². Logofătul mai insistă apoi ca elevii să fie selectați din rândurile fiilor de țărani de pe moșiile Bașotă și ca cei mai merituoși să fie trimiși în străinătate, cu burse de studiu. Institutul urma să fie condus de o epitropie, deocamdată nenumită, care urma să aibă grijă de bunul mers al școlii și al averii ce-i era lăsată⁶³.

Anastasiu Bașotă amâna, totuși, să semneze și să legalizeze ultimele dorințe în favoarea fiicei sale până când ea nu venea la Pomârla pentru a-l îngriji. Elena acceptă, cu condiția expulzării din casă a țiitoarei. Catinca Vasiliu, care bănuia soarta ce-ar fi așteptat-o în caz că Elena Bașotă ar fi venit ca stăpână la Pomârla, după decesul logofătului, nu a trebuit să depună eforturi prea mari pentru a dovedi bătrânului lipsa de afecțiune și de bune intenții ale rivalei sale. Catinca Vasiliu știa foarte bine că principala condiție pentru a-și însuși o porțiune din bunurile lui Bașotă era să-l convingă pe bătrân să nu-și lase averea Elenei.

În toamna anului 1869, donațiile făcute de logofăt țiitoarei sale erau deja cunoscute la Iași. Alarmată, Elena Bașotă plecă la Pomârla însoțită de Manolache Costache. Cei doi urcară până la dormitorul logofătului, dar țiitoarea avusese timp să se închidă acolo împreună cu bolnavul⁶⁴.

De aceea, Manolache Costache a întocmit o plângere către prefectură, arătând că în conacul Bașotă se găsesc ascunse sume enorme, care, în cazul de deces al bolnavului, ar putea fi sustrate fără dificultate de către persoanele care-l înconjoară. Președintele tribunalului din Dorohoi trimise o somație confidențială doctorului Russ, ordonându-i să facă un raport asupra stării mintale a lui Anastasiu Bașotă. Doctorul expedia actul lui Kogălniceanu, ministrul de Interne, care, ca adversar politic al lui Epureanu, interzicea orice intervenție⁶⁵.

Manolache Costache-Epureanu adresează o altă plângere ministrului de Justiție. Acesta ordonă tribunalului din Dorohoi să ceară logofătului Anastasiu Bașotă întocmirea unui tabel exact al averii, care să fie predat fiicei acestuia. Vizita magistraților l-a neliniștit profund pe logofătul Anastasiu Bașotă, care nu mai avea nicio intenție de a-și lăsa averea pe mâna fiicei sale. Din contră, i-au crescut suspiciunile față de propria fiică, fiind convins că aceasta intenționa să-l otrăvească, gânduri ce l-au slăbit și mai mult. Văzând starea bolnavului, Ianov și doctorul Russ l-au chemat pe președintele judecătoriei Dorohoi, care a sosit la Pomârla însoțit de doi grefieri. Ei au primit din mâna Catincăi Vasiliu testamentul, prin care se înființau școala și epitropia, în josul căruia muribundul aplică o iscălitură diformă. Actul a fost luat și legalizat la Dorohoi⁶⁶. Apoi, pentru a nu fi acuzată că l-ar fi ucis în conacul singuratic de la Pomârla, țiitoarea l-a dus pe bolnav în casa din Iași. Acolo, consultațiile medicilor, chemați atât de fiica agonizantului, cât și de țiitoarea

⁶⁰ Popescu Emilian, *Testamentul marelui logofăt Anastasiu Bașotă*, Iași, Editura Junimea Literară, 1912, p. 158.

⁶¹ *Ibidem*, p. 160.

⁶² Neculai Rusu, *op. cit.*, p. 72.

⁶³ Valerian Amălinei, *Un boier cu vederi progresiste – Anastasiu Bașotă*, în *MMS*, Iași, nr. 7–8, 1972, p. 639.

⁶⁴ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, I, p. 396.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

sa, nu au făcut decât să confirme starea sănătății a lui Bașotă: complet paralizat și cu trupul umflat, dar cu mintea lucidă. Starea de agonie a ținut vreme de trei săptămâni, când, în ultima zi a anului 1869, marele logofăt și cavaler murea, răpus de probleme cardiace, de hidropizie și de paralizie generalizată⁶⁷.

Trupul neînsuflețit, îmbălsămat, a fost depus într-un sicriu enorm și pornit spre Pomârla în cadrul unui alai compus din rude, din zeci de preoți și diaconi, din oameni de casă și de afaceri și dintr-o sumedenie de fețe boierești ale Iașilor, care ținuseră să participe la funeraliile lui Anastasie Bașotă⁶⁸. Ajunsă la Pomârla la 3 ianuarie 1870, întreaga procesiune se pregăti să asiste la înmormântarea de a doua zi. Doar câteva persoane au fost de față, în sala de jos a conacului, la transferarea trupului lui Bașotă din sicriul de lemn în care fusese adus, într-altul de plumb, care urma să fie expus la slujba morților⁶⁹. În mormântarea a decurs în cadrul prohodirilor pompoase pe care credinciosul logofăt le ceruse cu tot dinadinsul. Sicriul său a fost coborât în mormânt, alături de cel al tatălui său, fostul mareșal al nobilimii basarabene, și de cel al fiicei sale, înecată în Prut, Sofia.

Fig. 1. Tabloul votiv din biserica cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla, în care sunt reprezentați, de la stânga la dreapta: Ioniță, Elena, Sofia și Anastasie Bașotă. (Fotografie personală, realizată la data de 20 mai 2018.)

⁶⁷ Valerian Amălinei, *op. cit.*, p. 639.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Octav Vitcu, *Anastasie Bașotă, fondatorul renumitului liceu din Pomârla*, în *SIRAR, Al XVII-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară din România*, Târgu Mureș, Editura Transilvania, 1998, p. 199.

THE BAȘOTĂ FAMILY IN THE 19th CENTURY:
IONIȚĂ BAȘOTĂ AND ANASTASIE BAȘOTĂ
(Summary)

Keywords: Bașotă, Pomârla, Knight, logofăt, boyar, first academic institution in rural Romania, Philanthropy, founder of churches.

The Bașotă family is a good example from the middle class of the social elite among medieval and modern Moldavia, the so-called the country nobility or landlords; who have preserved their social condition for more than four centuries and who had moments when they could ascend in the upper boyar class.

The first historical mention of the Bașotă family is about a certain Manoil Bașotă, mentioned in a document of Alexander the Good, dated December 4, 1427, when he doing a donation to the Neamț Monastery a “Bașoteani Village”. From here we can assume that the Bașotă family existed from long time ago; before of the Foundation of Moldavia.

The Bașotă family ruled Pomârla from 1760, ended up with Anastasie Bașotă, Knight of the order St. Stanislas, a hetman and a “logofăt” (the title of great dignitary in Romanian Boyar hierarchy), who helped young people from Pomârla, Corjăuți, Lișna, Silișău, Vârnav and Cucorăni to have access to education.

The last members of the Bașotă family who were distinguished in the 19th century were Ioniță Bașotă (founder, great “spătar” – held the cavalry command) and his son Anastasie Bașotă (knight, philanthropist, founder of the first academic institution in rural Romania and culture supporter).

VERONICA EDROIU-TURCUȘ*

PROCESUL DE SELECTARE A BURSIERILOR PENTRU ȘCOALA ROMÂNĂ DE LA ROMA ÎN PRIMII ANI DE FUNCȚIONARE

Constituirea, la începutul perioadei interbelice, a unor institute de excelență în vederea perfecționării pregătirii tinerilor în centrele „latine” ale Europei, Roma și Paris, corespundea unei politici culturale a României unificate, axată pe filonul latinității și al originii romane. Din această perspectivă trebuie privită inițiativa fondării Școlii Române din Roma, în perioada imediat următoare Primului Război Mondial, mai ales că această politică în plan cultural, care avea conotații profund naționale, era în perfect acord cu orientările europene, multe alte state deschizându-și încă din secolul al XIX-lea, dar mai ales după Marele Război, institute de cultură în capitala Italiei¹.

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca.

¹ La Roma a fost înființat, la 21 aprilie 1829, Institutul German de Corespondență Arheologică, având ca scop principal adunarea și publicarea informațiilor obținute în urma numeroaselor săpături arheologice și descoperiri în domeniul antichității clasice. Inițiativa a aparținut Prusiei, din 1859 institutul fiind finanțat efectiv de statul prusac, însă acesta și-a păstrat un caracter internațional vreme de câteva decenii. În 1871, Institutul Arheologic German a fost reorganizat, fiind transformat într-o instituție națională și au fost fondate secțiunile destinate cercetărilor arheologice și campaniilor de săpături din diverse țări (după cea de la Roma au urmat misiunile de la Atena – 1874, Cairo – 1907, Istanbul – abia după război, în 1929, apoi Madrid – 1943, Bagdad și Teheran în anii postbelici). În anul 1888, la șapte ani după deschiderea Arhivelor Vaticanului de către Papa Leon al XIII-lea (1881), Prusia a stabilit la Roma o „stazione storica” (Preußische Historische Station), în condițiile în care, în 1883, a eșuat inițiativa constituirii unui Institut Istoric al Imperiului German. Misiunea prusacă era precedată de cele ale Franței și Austriei. În plus, mai existau la Roma și alte fundații germane precum Biblioteca Hertziana cu institutul aferent, dedicat studiului artei Renașterii (1913), sau Accademia Tedesca di Belle Arti a Villa Massimo (constituită prin contribuția mecenatului prusac Eduard Arnhold, care a cumpărat, în 1910, terenul unde fusese vila suburbană a principilor Massimo, situată în exteriorul porților Romei). Spania a fondat în 1874 o Academie de Arte Frumoase în Cetatea Eternă, locația de la S. Pietro în Montorio fiind inaugurată la sfârșitul anului 1881. În 1875, s-a înființat Școala Franceză din Roma cu sediul la Palazzo Farnese (pe baza unei inițiative care data din 1873), Franța posedând și Accademia di Belle Arti, creată în 1666 cu sprijinul lui Jean-Baptiste Colbert, Charles Le Brun și Gian Lorenzo Bernini, și care reunea atât câștigătorii celebrului Prix de Rome, cât și bursierii protejați de marii nobili francezi. Fondarea Academiei Franceze de la Roma a coincis cu politica marilor lucrări publice întreprinsă la sfârșitul secolului al XVII-lea de Ludovic al XIV-lea, perioadă în care au fost transformate Louvre, Versailles și Tuileries, tinerii artiști numiți de rege desăvârșindu-și experiența în contact cu arta italiană și având sarcina de a realiza copii ale operelor antice și renaștentiste pentru a fi reproduse în Franța. Sediul instituției a fost mai întâi pe Gianicolo, lângă Sant’Onofrio, de unde a fost transferat la Palazzo Caffarelli (1673), apoi la Palazzo Capranica (1684), la Palazzo Mancini pe Via del Corso (1725), pentru ca, la 18 mai 1803, Franța și Curtea Etruriei să decidă schimbarea Palatului Mancini cu Villa Medici. Imperiul austro-ungar își constituise în 1881 un Institut Istoric direcționat în special spre recuperarea din arhivele romane a documentelor relative la istoria Austro-Ungariei. Misiunea Prusiei a fost rebotezată Institut în 1890 și, din 1888 până în 1903, au fost inițiate cele două mari proiecte ale instituției, *Nuntiaturbereichte aus Deutschland* și *Repertorium Germanicum*, bazate pe materialele

Școala Română de la Roma, gândită ca un institut de perfecționare în domeniul arheologiei, antichității clasice, istoriei medievale și moderne, arhivisticii și istoriei artei și arhitecturii, a fost stabilită nu întâmplător în capitala Italiei, centrul de unde erau direcționate cele mai importante programe de săpături arheologice – proiecte cultural-științifice susținute mai apoi cu precădere de regimul fascist aflat în căutarea unei legitimări istorice. În 1881, Sfântul Scaun a decis să își desecretizeze arhivele, determinând numeroase state europene interesate de reunirea bazelor documentare necesare elaborării istoriografiei naționale pozitivistice să își dubleze „misiunea arheologică” stabilită acolo cu o „stazione storica”, un avanpost dedicat cercetării arhivistice și specializării în științele auxiliare ale istoriei și unde studierea istoriei artei și arhitecturii putea fi făcută folosindu-se observarea și analiza prototipurilor proprii fiecărui domeniu.

Fondată de statul român la 22 octombrie 1920² și organizată la 23 iunie 1921 pe baza unui Regulament de funcționare intrat în vigoare la 13 august același an, având din toamna anului 1921 ca director numit prin decret regal pe academicianul Vasile Pârvan³, Școala Română din Roma își va începe activitatea doar la 1 noiembrie 1922. Problema a fost cea a căutării unui local adecvat, inițial optându-se pentru un spațiu închiriat pe

conservate în Archivio Segreto Vaticano și continuate până în prezent (abia în 1935 Institutul prusac a fost cedat de Prusia Reich-ului și încorporat în Institutul Național de Istorie a Germaniei Medievale, din 1937 dobândind titlul de Institutul Istoric Germanic din Roma). În anul 1894, a fost fondată American School of Architecture în Rome, devenită din 1897 Academie de Belle-Arte, iar American School of Classical Studies în Rome a fost instituită în 1895, ele fiind constituite ca Academie în 1912 și oferind posibilitatea studierii istoriei și culturii italiene din perioada antichității clasice până în timpurile moderne prin competiția Premiului Romei (Rome Prize). Din 1901 ființează și Școala Britanică din Roma, care și-a primit prima Chartă Regală în iunie 1912, însă în domeniul *belle-artistelor* exista din 1821–1823 instituția dedicată cultivării acestora, British Academy of Arts in Rome. În urma expoziției internaționale din anul 1911 de la Roma, care a celebrat jumătate de secol de unitate italiană, locul impunătorului Pavilion Britanic din Villa Borghese a fost concesionat perpetuu națiunii britanice cu condiția de a fi utilizat exclusiv ca centru britanic de cercetări destinat arheologiei, istoriei și artelor frumoase. Institutul Istoric Belgian – proiectat încă din 1891 – a fost fondat la Roma în 1902, tot în urma interesului suscitât în rândul istoricilor europeni de deschiderea Arhivelor Vaticanului (în anul 1906 apărea prima parte a publicației de izvoare *Analecta Vaticano-Belgica*). Modelul instituțional se inspira din cel german, care se baza pe activitatea științifică orientată spre publicarea de izvoare, și din cel francez, în fond o școală de cercetări interdisciplinare. Institutul Regal Olandez din Roma (KNIR) a fost fondat în 1904, însă localul din Valle Giulia a fost inaugurat doar în 1933. Mai apoi, după Primul Război Mondial, au fost fondate Institutele unor țări ca Cehoslovacia (proiectat în 1920 și deschis în 1924), Polonia (1927, un centru de studii poloneze instituit ca urmare a unui acord între Academia Poloneză de Științe și Litere din Cracovia și Arhiepiscopul Mitropolit de Cracovia, care a pus la dispoziția tinerilor cercetători un local al Bisericii poloneze din Roma, S. Stanislao, însă trebuie menționat că polonezii au avut o *Expediție Romană*, o misiune științifică în Cetatea Eternă încă din 1886, patronată de Academia Poloneză de Științe și Litere din Cracovia), Suedia (Institutul Suedez de Studii Clasice din Roma, care a fost fondat în 1925 de principele moștenitor Gustav Adolf al Suediei, pasionat de arheologie), Ungaria (1927, însă de reținut că a existat un institut cu caracter privat încă din 1882, la care s-a adăugat o Academie de Arte Frumoase în 1894). Vezi Eugenia Strong, *La formazione delle Accademie e Scuole straniere di Roma*, în „Capitolium. Rassegna Mensile del Governatorato”, Roma, 1928, 4, nr. 1, p. 94–111; idem, *Istituti stranieri in Roma. Cenni storici*, în „Annales Institutum quae provehendis humanioribus disciplinis artibusque colendis a variis in urbe erecta sunt nationibus”, Romae, 1928, I, p. 15–60; Andrew Wallace-Hadrill, *The British School at Rome. One Hundred Years*, London, The British School at Rome, 2001, p. 33–34; Angela Windholz, *Et in Academia ego. Ausländische Akademien in Rom zwischen künstlerischer Standortbestimmung und Nationaler Repräsentation*, Regensburg, Schnell & Steiner, 2008, p. 195–336; idem, *Sulla storia di Villa Massimo (1800–2010)*, în *Centenario Accademia Tedesca Roma: Villa Massimo: 1910–2010*, a cura di Joachim Blüher, Colonia, Wienand, 2010, p. 15–61. Vezi și Sarah Rey, *Écrire l'histoire ancienne à l'École française de Rome (1873–1940)*, Rome, École française de Rome, 2012, 489 p.

² Vezi Legea de înființare nr. 4285 din 22 octombrie 1920, în *MOF*, nr. 167, 31 octombrie 1920, p. 5894–5895.

³ Decretul Regal nr. 4236 din 24 octombrie 1921, în *MOF*, nr. 174, 4 noiembrie 1921, p. 7366–7367. Legea de fondare și Regulamentul de funcționare erau comune pentru cele două Școli, de la Roma și din Franța.

strada Emilio De' Cavalieri nr. 11, în timp ce statul român făcuse demersuri, finalizate în ianuarie 1922, pentru o concesiune perpetuă a unui teren în Valle Giulia, unde urma să se construiască noul edificiu pe cheltuiala statului român⁴.

În conformitate cu articolele 12, 13 și 14 din Regulamentul de funcționare al instituției, bursierii secțiunilor I și II (cea istorico-arheologică și cea filologică-literară) erau recomandați Ministerului Instrucțiunii de Facultățile de Litere ale celor patru universități ale țării doar „dintre licențiații ori doctorii cei mai distinși ai lor”, câte un candidat de la fiecare universitate pentru câte o secție, recomandare făcută anual în luna iunie, în timp ce pentru secțiunea a treia, cea artistică, urma să se țină între arhitecți, sculptori și pictori un concurs anual, organizat în luna iunie la București. În plus, se aprecia că orice recomandare nefăcută în termen de una dintre cele patru Facultăți de Litere va cădea imediat în folosul celeilalte, în ordinea București, Iași, Cluj, Cernăuți. Succesiv, Ministerul avea să comunice direcțiunii școlii numele candidaților recomandați de facultăți, care urmau să fie trecuți pe tabloul de admitere al școlii numai în momentul în care se făcea un loc vacant la secțiunea respectivă, aici directorul rezervându-și dreptul de a-i invita pe membri să își ia locul în Școală, în „ordinea vechimei și a calificativelor recomandării”⁵. În plus, recomandarea candidaților se făcea doar pe durata unui an, prelungirea ei până la cel mult doi ani făcându-se de către direcțiune, suverană în a admite sau respinge cererea de prelungire a misiunii membrilor. Articolul 20 stabilea statutul de oaspete al școlii, al membrilor „hospitați”, precizând că, până la întemeierea unor institute speciale care să adăpostească în marile centre culturale ale Europei pe tinerii studioși români trimiși să își completeze studiile și lucrările în străinătate „pentru alte specialități științifice decât cele care formează obiectul propriu al școlilor din Paris și Roma, directorii acestor școli sunt autorizați a admite, pe baza recomandării ce li s-ar face de diferite facultăți, prin mijlocirea și cu aprobarea ministerului, un număr de oaspeți ai școlilor, fixat în comun acord cu ministerul pe baza locurilor disponibile în școli și a bugetului acordat fiecărei școli”, toate dispozițiile cu privire la activitatea și disciplina membrilor școlilor aplicându-li-se și oaspeților⁶.

Pentru prima generație de bursieri, în urma recomandărilor făcute de facultăți, Ministerul Instrucțiunii numise la începutul toamnei anului 1922 șase membri, recomandați de Universitățile de la București, Cluj și Cernăuți – profesorul Paul Nicorescu, profesorul George Mateescu, doctor Claudiu Percec, bibliotecar universitar, profesorul Cezar Papacostea, doctor Al. Dem. Marcu și conferențiarul universitar Emil Panaitescu⁷ –, deci nu opt cum prevedea regulamentul, pentru ca, în final, Școala de la Roma să își deschidă porțile cu un număr de patru bursieri (Emil Panaitescu, Paul Nicorescu, G. G. Mateescu și, nu în ultimul rând, Alexandru Marcu, proaspăt doctor în litere al Institutului Regal de Studii Superioare și Perfecționare din Florența) recomandați doar de Facultățile de Litere de la București (Nicorescu și Marcu) și Cluj (Panaitescu și Mateescu).

⁴ Școala Română din Franța, fondată prin aceeași lege din 22 octombrie 1920 și organizată prin același Regulament de funcționare din vara anului 1921, având din 24 octombrie 1921 ca director pe academicianul Nicolae Iorga, numit tot prin amintitul decret regal, a fost deschisă oficial la 1 iulie 1922, într-un imobil cumpărat, cu bani dați atât de Ministerul de Finanțe, cât și obținuți prin donații private, în localitatea de lângă Parisul anilor '20, Fontenay-aux-Roses. Vezi Petre Țurlea, *Școala Română din Franța*, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 16–17. Date pentru începuturile Școlii Române de la Roma vezi la Veronica Turcuș, *Școala Română din Roma (1922–1947)*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2016, p. 10–17.

⁵ Articolul 14 din Regulament, în *MOF*, nr. 105, 13 august 1921, p. 4151.

⁶ *Ibidem*, p. 4151–4152.

⁷ Vezi scrisoarea lui Vasile Pârvan din 3 septembrie 1922 adresată Ministrului Instrucțiunii Publice în *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 235–236.

În ceea ce privește recomandările propriu-zise venite din partea Universității din București, se cuvine să amintim că, la sfârșitul anului 1921, Consiliul Facultății de Litere din București recomanda pentru stagiul la Școala Română de la Roma pe absolvenții săi Cezar Papacostea, Paul Nicorescu și Al. Dem. Marcu⁸. Dintre ei au plecat ca bursieri pentru seria cu care s-a deschis Școala de la Roma la 1 noiembrie 1922 doar Nicorescu și Marcu, întrucât Cezar Papacostea, din 1922 doctor în litere și filosofie al Universității din București, specialitatea filologie clasică, cu o teză referitoare la *Diodor Sicilianul și opera sa*⁹, a fost numit, cu data de 1 octombrie 1922, profesor suplinitor la Facultatea de Litere din Iași, pentru limba și literatura elină și acolo a devenit titular al amintitei catedre din mai 1923¹⁰. Contribuțiile sale științifice din anii de profesorat la catedră la Iași (1922–1936) vor fi în general axate pe problematica vieții și operei lui Platon¹¹, din care va realiza o traducere remarcabilă, tipărind trei volume din opera marelui filosof grec¹², volume însoțite de consistente introduceri asupra autorului și a textului transpus

⁸ „Romania. Rassegna degli interessi italo-romeni”, Roma, 2, nr. 22, 5 dicembre 1921, p. 8.

⁹ Vezi fragmentul publicat în *CvL*, 1923, 55, nr. 1.

¹⁰ Născut la 11 noiembrie 1886, în Moloviște/Muloviște (județul Monastir, în Macedonia), Cezar Papacostea și-a desăvârșit educația secundară la Liceele „N. Bălcescu” și „I. C. Massim” din Brăila, luându-și bacalaureatul în anul 1905, iar pregătirea superioară în cadrul Facultății de Drept a Universității din București, pe care a absolvit-o în 1908, în anul următor trecându-și licența în litere și filosofie la aceeași universitate. După susținerea capacității în limba latină, elină și drept în 1911, Cezar Papacostea a funcționat din anul 1912 ca profesor titular de latină și germană la liceul din Alexandria, iar din 1913 a fost profesor la Seminarul Central din București. Până în momentul recomandării sale pentru o bursă la Școala Română de la Roma, se distinsese mai ales prin contribuțiile tipărite în „Convorbiri Literare” – revistă la care și-a început colaborarea din anul 1911 – și care priveau problema culturii și a filosofiei antice, în mod special a celei elene (*Între divin și uman. O problemă a culturii elenice. Cuvânt lămuritor* – 1921–1922), dar și teme pedagogice (*Liceul trifurcat și învățământul clasic* – 1913, *Limba latină în liceele de fete* – 1915, *Examenul de capacitate pentru profesorii secundari* – 1919, *Învățământul limbilor moderne* – 1919, *Reforma învățământului secundar. Părerile filozofului Bergson asupra clasicismului* – 1922), și prin publicarea de manuale didactice de limbi clasice, în particular de latină, preocupare pe care o va continua și după ce a devenit profesor universitar la Iași (*Manual de limba latină pentru clasa III secundară* – 1916, *Gramatica limbii latine. Morfologia, sintaxa și noțiuni de stilistică pentru clasele IV–V liceale* – 1929, *Elemente de versificațiune și de antichități religioase romane pentru clasa VI liceală* – 1929, *Noțiuni elementare de limbă elenă pentru clasa VI de liceu* – 1929). Încă de student fusese pasionat de literatura greacă și a început chiar traducerea *Odiseei* în hexametri dactilice (vezi primele transpuneri în limba română în *CvL*, septembrie 1912 – octombrie 1915), dar va publica din opera homerică doar primele douăsprezece cânturi, în 1929 sub egida editurii bucureștene „Casa Școalelor”. A tradus și din Platon (vezi *Din Phaidon: Moartea lui Socrate* – *CvL*, decembrie 1914, sau *Kriton. Din volumul „Euthyphron”: Apărarea lui Socrate, Kriton, Phaidon* – *CvL*, noiembrie–decembrie 1915), în anul 1919 tipărind la București lucrarea *Din Platon. Phaidon sau despre nemurirea sufletului, o cercetare critică și traducere*. În anul 1921 apărea ca nr. 7 al colecției „Biblioteca textelor clasice grecești și latinești”, *Commentarii de bello Gallico*, textul latin fiind adnotat de Papacostea, care redacta o introducere, precum și un index la ediție. Între bursierii pe care Vasile Pârvan îi propunea pentru seria inaugurală a Școlii de la Roma, Cezar Papacostea fusese ales pentru preocupările sale de clasicist, proaspătul director al instituției considerând că, alături de trei arheologi, epigrafiști și istorici ai antichității, un filolog modern italianist și un bibliotecar arhivist, selectarea unui specialist în limbi clasice completa în mod armonios paleta preocupărilor primilor bursieri ai instituției. De altfel, în primii ani după război, Cezar Papacostea era interesat de studierea evoluției gândirii la greci, plănuiind o lucrare amplă pe această temă, din care a tipărit doar un prim volum, intitulat *Între divin și uman* (București, Tipografia „Convorbiri Literare”, 1921, 123 p.). Vezi Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–2016. Dicționar*, ediția a V-a, revăzută și adăugită, partea a II-a (M–Z), București, Editura Academiei Române, 2016, p. 288.

¹¹ Vezi lucrări și traduceri precum *Apărarea lui Socrate. Kriton (Datoria cetățeanului) și Phaidon (Despre suflet)*, București, România Nouă, 1923, nr. 15 al colecției „Biblioteca autorilor clasici, greci și romani”; *Evoluția gândirii la Greci. I. Introducere*, București, Editura Casei Școalelor, 1927; *Platon. Viața, opera, filosofia*, București, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1931.

¹² Vol. I, *Apologia, Euthyphron, Kriton*, 1930; vol. II, *Banchetul, Phaidon*, 1931; vol. III, *Gorgias, Menon*, 1935.

în limba română. Cezar Papacostea a redactat, de asemenea, o lucrare pe tema *Filosofia antică și opera lui Eminescu*¹³ și a fost membru în comitetul de redacție al „Revistei Clasice” din București, unde a publicat studii precum *Sofiștii în antichitatea greacă, Iliada lui Aristia*. În 1935 a apărut o altă lucrare a sa, *Istoria literaturii latine pe bază de texte (Antologie și crestomație)*, la 29 mai în același an fiind ales membru corespondent al Academiei Române. Cezar Papacostea a decedat prematur, la 5 iulie 1936, la Brăila, unde se afla în comisia unui examen de bacalaureat. Locul său la catedră va fi ocupat de un alt clasicist fost membru al Școlii Române din Roma, Constantin Balmuș. De altfel, din 1935 exponenții Catedrei de Limba și literatura elină a Universității din Iași aveau cu toții specializarea la Școala Română de la Roma. Din octombrie 1931, asistent al lui Cezar Papacostea la amintita catedră va intra absolventul Universității din București, Dionisie Pippidi, care din toamna aceluiași an și până în 1933 va fi bursier al Școlii Române din Roma, unde își va pregăti doctoratul susținut la Universitatea din București pe tema *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine*. La moartea profesorului Papacostea, Pippidi va suplini vreme de un an Catedra de Limba și literatura elină, la care va fi titularizat cu data de 1 februarie 1937 Constantin Balmuș. Dionisie Pippidi va profesa în cadrul Universității ieșene până la 1 iulie 1937, locul său de asistent provizoriu fiind luat de Haralamb Mihăescu, lingvist, absolvent al Literelor din Iași și care funcționase până atunci în cadrul Bibliotecii universitare a amintitului centru academic, la rândul său fost membru al Școlii Române din Roma în anii 1931–1933, cu doctoratul în filologie clasică luat în anul universitar 1935–1936 la Iași, dar pregătit la Roma și publicat în „Ephemeris Dacoromana” (*La versione latina di Dioscoride*). Haralamb Mihăescu va rămâne în cadrul Universității ieșene în toată perioada interbelică, în anii 1943–1945 fiind numit lector de limba română la Universitatea din Frankfurt am Main, iar în perioada 1948–1950 funcționând ca profesor de limba latină la Catedra de Filologie clasică a Facultății de Filologie din Iași. Și ar mai fi de reținut, dovadă a înaltului nivel științific atins de filologia clasică ieșeană, că atât Constantin Balmuș, cât și Dionisie Pippidi sau Haralambie Mihăescu au fost aleși membri corespondenți sau titulari ai Academiei Române¹⁴.

Revenind la problema recomandării primilor bursieri ai Școlii de la Roma de către universitățile României întregite, Universitatea clujeană a propus Ministerului Instrucțiunii în 1921 doi dintre viitorii membri ai institutului românesc din capitala Italiei (Mateescu, doctorand al Facultății de Litere din Cluj la vremea aceea, și Emil Panaitescu¹⁵, pentru recomandarea căruia se discutase îndelung în consiliul Literelor clujene).

În ședința Consiliului profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din Cluj de la 30 noiembrie 1921, discutându-se adresa Ministerului Instrucțiunii Publice prin care se

¹³ Apărută la București, Tipografia Văcărescu, 1931.

¹⁴ „Anuarul Universității din Iași”, Iași, 1924–25, p. 75; 1925–26, p. 63, 282; 1926–27, 1927–28, p. 87, 94; 1928–1929, p. 79–81; 1929–1930, p. 79–82; 1930–1935, p. 235, 344, 366; 1935–36, p. 5, 70, 107–108, 166, 321–322; 1936–37, p. 35, 98, 100; 1937–38, p. 114, 120, 251; 1938–39, p. 151–152, 167; „Anuarul Universității «Al. I. Cuza» din Iași. 1939–1959”, București, 1960, p. 71–72, 133; „Buletinul Asociației academice «V. Pârvan» a foștilor membri ai Școalei Române din Roma”, 1939/40, 12, p. 17–18; 1940/43, 13–15, p. 21, 26, 28, 34–35; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–2016*, partea I (A–L), p. 107–108; partea a II-a (M–Z), p. 109–110, 354–355; Lucian Nastasă, „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, I, *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 308.

¹⁵ Date despre Emil Panaitescu vezi la V. Turcuș, *Emil Panaitescu (1885–1958) și Școala Română din Roma*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tomul XLVI, 2009, p. 261–295; Ioan Opriș, *Istoricul Emil Panaitescu și Școala Română de la Roma*, București, Oscar Print, 2014, *passim*.

solicita ca, până la 6 decembrie, facultatea să desemneze câte doi licențiați ai săi pentru Școlile de la Roma și Paris și arătându-se că nu există decât o singură cerere, cea a lui G. G. Mateescu¹⁶, doctorand al Facultății, s-a decis recomandarea acestuia la secția arheologică-istorică de la Școala din capitala Italiei, iar pentru celelalte locuri s-a hotărât să se intervină la minister, cu sugestia ca pentru anul respectiv bursele de filologie să poată fi date tot pentru studii istorice. În acest context a solicitat Emil Panaitescu bursa la Școala de la Roma la 17 iunie 1922, dar în calitate de „membru ospitant” (oaspete) al instituției, calitate prevăzută de art. 20 al Regulamentului și care era mult mai largă în sensul acceptării la Școală și a unor persoane care nu se încadrau strict în paleta de discipline promovate în cele două institute și pentru care nu se aplicau articolele 12–14, deci nici dispozițiile privitoare la obligativitatea de a fi licențiat sau doctor al Universității respective. De altfel, pe baza acestui articol 20, la începutul anului 1922, profesorul Coriolan Petran solicita recomandarea ca oaspete al Școlii Române din Roma pe timpul vacanței de vară a anului respectiv. Cu toate că cererea sa a fost aprobată de Consiliul Facultății de Litere a Universității din Cluj în ședința sa din 2 februarie 1922, deplasarea acestuia la Roma a rămas doar un proiect, școala deschizându-și porțile doar în toamna anului 1922¹⁷.

În contextul dificultăților financiare ale începuturilor – Ministerul Instrucțiunii oferea doar două burse bugetare, restul membrilor trebuind să fie subvenționați din sumele obținute de directorul Pârvan și depuse la Legația României de la Roma¹⁸ –, cu toate că regulamentul de organizare al instituției prevedea trei secții pentru Școală (cea istorico-

¹⁶ Născut în 1892 la Giurgiu, Mateescu și-a desăvârșit instrucția secundară la Liceul „Sf. Petru și Pavel” din Ploiești, absolvind primul din generația sa. Traseul său formativ a continuat la București, unde a urmat Facultatea de Litere, frecventând mai ales cursurile și Seminarul de Istorie antică al lui Vasile Pârvan. Pe când era încă student în anul II, tânărul Mateescu a fost introdus de Pârvan în munca de șantier arheologic la Ulmetum, dobândind aici experiență chiar din primele campanii de scoatere la lumină a cetății antice. Mai târziu, în vara anului 1914, G. G. Mateescu a participat, tot sub îndrumarea maestrului său, la prima campanie de săpături de la Histria. Încă din anii Universității s-a conturat pasiunea tânărului cercetător pentru lumea tracilor, aceasta constituind mai târziu și specializarea sa definitivă. În toamna anului 1914, G. G. Mateescu și-a luat licența la Universitatea din București cu mențiunea *magna cum laude*, comisia de specialiști fiind compusă din V. Pârvan, N. Iorga și G. Murnu. La sfârșitul lunii septembrie a aceluiași an, Pârvan îl va coopta definitiv pe tânărul Mateescu asistent onorific în cadrul Muzeului Național de Antichități, unde își va secondă dascălul în munca de arheolog la Tomis și la Callatis. În plus, ca asistent-ajutor al lui D. M. Teodorescu, Mateescu va întreprinde o campanie de cercetări arheologice în județul Durostor. În vara anului 1916, tot la indicația lui Vasile Pârvan, Mateescu a început săpăturile la cetatea din Abrittus (jud. Caliacra), iar din octombrie 1916, Mateescu a fost numit asistent la Muzeul Național de Antichități din București, unde a funcționat până în toamna anului 1919, când se va stabili la Cluj, ca profesor la Liceul „Gheorghe Barițiu” (1919–1926), trecând apoi la Seminarul Pedagogic Universitar, unde va profesa până în momentul morții, survenită în 1929. Din 1920, G. G. Mateescu va fi cooptat ca asistent la Institutul Arheologic al Universității nou înființate, viitorul Institut de Studii Clasice. Pentru o panoramă asupra vieții și activității lui G. G. Mateescu, vezi V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892–1929) director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, Editura Academiei Române, 2008, *passim*.

¹⁷ SJAN Cluj, fond Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj, nr. 798, Facultatea de Litere, Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1919/20–1923/24, f. 138v.–139, 149v.; doc. nr. 43–1921/22; *MOF*, nr. 105, 13 august 1921, p. 4150–4152; V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892–1929) director al Școlii Române din Roma*, p. 35.

¹⁸ La începutul lunii septembrie 1922, directorul Pârvan solicita Ministerului Instrucțiunii nominalizarea celor doi bursieri bugetari și cerea totodată ca amintitul minister să ceară celui de Finanțe ca viitorii membri să fie trecuți pe tabloul persoanelor cu misiuni culturale în străinătate care au dreptul la schimb de favoare (întrucât bursa era în lei) prin intermediul Legației (*Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, p. 236). Bursele nebugetare erau acordate, în conformitate cu articolul 23 al Regulamentului de funcționare, din fondurile date membrilor Școlii de ministere (în special al Instrucțiunii, Artelor și Externelor), de universități sau orice alte instituții și persoane publice și particulare, fonduri centralizate prin direcțiunea Școlii (*MOF*, nr. 105, 13 august 1921, p. 4152).

arheologică, cea filologică-literară și cea artistică), deschiderea institutului românesc din capitala Italiei s-a făcut cu un număr restrâns de bursieri care abia reprezentau secțiunea I și, prin Alexandru Marcu, indicau exordiul celei de-a doua. Primii trei membri, Nicorescu, Mateescu și Panaitescu, erau interesați de arheologie și istorie veche, cum se va vedea și din lucrările pregătite în cei doi ani de studiu la Roma, cu o carieră de profesori la Universitățile din Cluj (Panaitescu și Mateescu) și Iași (Nicorescu) și continuând opera maestrului lor, Vasile Pârvan, în calitate de directori ai Școlii¹⁹ (G. G. Mateescu i-a succedat lui Pârvan, dar a trecut, din păcate, la cele veșnice în 1929, iar Emil Panaitescu va conduce instituția în întreg deceniul al patrulea, până în toamna anului 1940)²⁰. Doar Alexandru Marcu s-a preocupat de literatura medievală și modernă, publicând în Anuarul Școlii, „Ephemeris Dacoromana”, două studii pe această temă (*Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV* și *La Spagna ed il Portogallo nella visione dei romantici italiani*). La cei patru membri ai Școlii, dintre ei trei – Nicorescu, Marcu și Mateescu – fiind căsătoriți și locuind împreună cu soțiile, s-au adăugat în 1923 încă trei, Alexandru Busuioceanu, Ștefan Bezdechi și Claudiu Isopescu, în 1924 numărul lor crescând la opt, iar peste un an fiind inaugurată secțiunea de arte, cu cei doi arhitecți Ioan Popescu și Horia Teodoru.

Ar fi de remarcat tocmai faptul că Școala Română de la Roma, chiar dacă încercase să își recruteze bursierii din toate mediile universitare ale României unificate, a funcționat la început în principal cu discipolii lui Pârvan, formați în seminarul său de la București²¹. Cum se observă, dintre cei șase bursieri care ar fi trebuit să deschidă Școala de la Roma și pe care Pârvan îi susținea față de Minister în septembrie 1922, arătând că au fost aprobați de direcțiune și indicând că, din partea conducerii instituției, au și dreptul la rambursarea cheltuielilor de călătorie (de Legația României de la Roma, directorul Școlii urmând a le rambursa misiunii diplomatice), cinci erau absolvenți ai Universității din București. În plus, ar fi de remarcat că dintre cei șase bursieri propuși de Ministerul Instrucțiunii Publice, patru erau studioși ai antichității clasice, fapt relevant pentru orientarea pe care savantul intenționa să o dea programului de studii al instituției, aceasta și în conformitate cu articolul 6 al Regulamentului de funcționare, care preciza că Școala Română din Roma „urmărește în chip deosebit cercetările și săpăturile arheologice din Italia și țările mediterane”²².

Astfel, Alexandru Marcu era un reprezentant strălucit al filologiei bucureștene, cu studii postuniversitare în Italia, Emil Panaitescu și G. G. Mateescu erau recomandați de Universitatea clujeană, însă se formaseră la București sub îndrumarea lui Pârvan, ca de altfel și Paul Nicorescu, absolvent al Universității bucureștene și doctorand tot acolo, care în momentul trimerii sale ca bursier era profesor secundar la Cetatea Albă, iar Cezar Papacostea, de formație clasicist, absolvise Dreptul și Literele la București.

Claudiu Percec și nu Claudiu Isopescu ar fi trebuit să fie primul bursier cernăuțean al Școlii Române de la Roma. Percec funcționa în momentul recomandării sale ca bursier la Roma de către Universitatea din Cernăuți ca bibliotecar la respectiva universitate. Născut la 1 iulie 1891 la Vrancea, Claudiu Percec avea doctoratul în filosofie

¹⁹ A. Marcu, *Institutul Academic Român din Roma*, în „Cele Trei Crișuri. Anale culturale”, Oradea, XVI, nr. 1–2, ianuarie–februarie 1935, p. 13; V. Turcuș, *Școala Română din Roma*, p. 187–287.

²⁰ Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2006). 140 de ani de existență*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 293–294.

²¹ Pentru istoria Școlii Române de la Roma în perioada în care Vasile Pârvan a fost director, vezi V. Turcuș, *Vasile Pârvan și Școala Română din Roma*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2016, *passim*.

²² *MOF*, nr. 105, 13 august 1921, p. 4151.

obținut în 1914 și a fost numit bibliotecar al Universității din Cernăuți după organizarea acesteia în sistemul academic românesc, în anul 1919. De la 1 ianuarie 1920, Claudiu Percec a devenit bibliotecar clasa a II-a în cadrul amintitei instituții, unde, de altfel, a funcționat mai apoi în întreaga perioadă interbelică, în 1932 fiindu-i acordată distincția de cavaler al Coroanei României. La începutul anilor '20 a desfășurat și activități didactice, în anul școlar 1923–1924 devenind profesor suplinitor la Liceul „Petru Maior” din Gherla. Atunci a fost substituit la Biblioteca Universității cernăuțene de Ovid Percec. Succesiv, Claudiu Percec a fost profesor la Liceul modern din Cernăuți, iar în 1925 a predat o perioadă (din luna martie 1925) ca suplinitor la Liceul „Aron Pumnul” din aceeași localitate, cu specialitatea istorie și geografie. De altfel, în proiectul anului didactic 1922–1923 al Universității din Cernăuți, schițat cu prilejul inaugurării oficiale a cursurilor la 24 octombrie 1922, apărea menționat că bibliotecarul dr. Claudiu Percec se afla în concediu „pentru a face studii la Institutul Românesc din Roma”, în locul său funcționând secretarul decanatului, Silvestru Găină. Universitatea din Cernăuți a insistat în recomandarea lui Claudiu Percec pentru o bursă la Școala Română din Roma și în anul 1923–1924, când au fost propuși de Consiliul Facultății de Litere al Universității bucovinene, în vederea trimiterii la specializare în cadrul Institutului Român din capitala Italiei, Claudiu Percec și Zaharie Crițan²³, an școlar în care Claudiu Percec va preda însă pe un post de suplinitor, la Liceul „Petru Maior” din Gherla.

Abia din anul 1923, cu Claudiu Isopescu de la Cernăuți (absolvent însă tot al Universității din București și profesor secundar în capitală), din 1924 cu Nicolae Buta de la Cluj, iar mai apoi, din 1925, cu Nicolae Grămadă (tot din Bucovina) și cu Constantin Daicoviciu²⁴ de la Cluj, Școala Română din Roma își va extinde cu adevărat aria de recrutare a bursierilor la nivelul României Mari, nu doar din perspectiva centrului universitar unde funcționau viitorii bursieri în momentul recrutării lor, ci și din punctul de vedere al *background*-ului cultural și formativ al acestora.

²³ *Inaugurarea solemnă a anului de studii 1922–1923 la 24 Octombrie 1922*, Cernăuți, 1922, p. 10; „Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923/24”, 1925, p. 37, 61; „Anuarul Universității Regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933–1936”, Cernăuți, 1937, p. 133; 1936–1937/1937, p. 205; 1937–1938/1938, p. 376–377; 1938–1939/1939, p. 228; „Liceul Statului no. 1 «Aron Pumnul» în Cernăuți. Anuarul pe anul școlar 1924/25”, Cernăuți, 1926, p. 54, 58, 62.

²⁴ Constantin Daicoviciu s-a născut la 1 martie 1898 în comuna Căvâran, astăzi județul Caraș-Severin. Studiile secundare le-a urmat la Lugoj și Caransebeș, iar cele universitare, în domeniul filologiei clasice, la Cluj, în anii 1918–1922. După cei doi ani de specializare la Școala Română din Roma (1925–1927) a efectuat călătorii de studii, în anii 1929–1932, în Austria, Germania, Franța, Grecia și Ungaria. Doctoratul în istorie și arheologie l-a obținut în 1928, an în care a devenit asistent de istorie antică la Universitatea clujeană. Docent din 1932 și conferențiar de antichități și epigrafie (1932–1938), apoi profesor de arheologie și preistorie (1938–1948) și, din 1949 până în 1968, profesor de istorie veche a României, Constantin Daicoviciu a fost o personalitate marcantă a vieții științifice a Universității clujene, al cărei rector a fost vreme de un deceniu (din 1956 până în 1968). A activat în cadrul Comisiei Monumentelor Istorice din Transilvania, al cărei secretar a fost din 1921 și până în 1940, din 1947 devenind președinte al Comisiei Monumentelor Istorice din București, demnitate pe care a deținut-o vreme de un an. A fost director al Institutului de Studii Clasice, din 1949 al Institutului de Istorie din Cluj, iar în perioada 1945–1973 – director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei. La 2 noiembrie 1948, a primit consacrarea de membru corespondent al Academiei Române, iar din 2 iulie 1955 pe cea de membru titular al celui mai înalt for științific al țării. În perioada 1959–1963 a fost președinte al Secției de Științe Istorice, Știința Limbii, Literatură și Artă a Academiei Române. De remarcat activitatea efectuată pe șantierele arheologice de la cetățile dacice din Munții Orăștiei, activitate care a dus la evidențierea ruinelor de la Grădiștea Muncelului, Pietra Roșie sau Blidaru, precum și ale așezărilor de la Rudele ori Fețele Albe. Experiența șantiierelor „dacice” a urmat în mod natural după „ucenicia” în cadrul săpăturilor de la Sarmizegetusa romană (1924–1936), pe direcția respectivelor preocupări înscriindu-se și campaniile arheologice de la castelele Micia și Porolissum. A deținut importante funcții în aparatul de stat al regimului ideocratic de stângă, fiind din acest motiv culpabilizat *post-mortem* de o parte a mediului academic în anii care au urmat prăbușirii comunismului. A decedat la Cluj, la 27 mai 1973. Vezi Dorina N. Rusu, *op. cit.*, partea I (A–L), p. 454–455.

Pentru a nuanța constatările de mai sus, se cuvine să amintim faptul că Isopescu (născut la 18 aprilie 1894 la Frătăuții Vechi, în Bucovina, unde a frecventat și clasele primare, până în 1904 și cu pregătire gimnazială la Suceava, absolvind secția română a Ober-Gymnasiums în 1912) a urmat, după terminarea liceului din Suceava, cursurile Universității din Cernăuți, la Facultatea Filosofică, mai târziu de Filosofie și Litere, secția Filologie și Lingvistică. În anii studiilor secundare a fost coleg cu Nicolae Grămadă, care se va specializa în anii '20 tot la Școala Română din Roma. Izbucnirea Primului Război Mondial l-a determinat să-și întrerupă studiile, fiind înrolat în armata austriacă la 24 noiembrie 1914 și trimis pe frontul din Italia, unde a căzut prizonier. În 1917, la chemarea lui Vasile Lucaci, s-a înscris în batalioanele române pentru eliberarea Transilvaniei, fiind condamnat la moarte în contumacie. La 19 iunie 1918 a fost ales, în Italia, în Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, participând în această calitate la organizarea „legiunii românești”. După evenimentele din decembrie 1918, Claudiu Isopescu s-a întors în țară, unde și-a continuat studiile la Universitatea din București, încheiate în 1920, devenind specialist în filologie. Doctoratul în litere l-a susținut la Napoli, în 1919. Între anii 1920 și 1923, a funcționat ca profesor de limba italiană și germană la Liceele „Matei Basarab” și „Gheorghe Șincai” din București, iar în perioada 1922–1923 a activat și ca asistent la Academia Comercială din București. După stagiul de specializare la Roma (1923–1925), ca bursier al Școlii Române de acolo, a rămas în capitala Italiei, unde a început, din decembrie 1926, să susțină cursuri de limba și literatura română la Universitatea „La Sapienza”, devenind în 1929 conferențiar universitar. Din 1936 a deținut Catedra de Limba și literatura română la Universitatea din Roma. A încetat din viață în 1956²⁵.

În ceea ce îl privește pe al doilea bursier cernăuțean, Nicolae Grămadă, născut la 1 martie 1892 în localitatea Zaharești, comuna Stroiești, județul Suceava, cu studii primare urmate în școala din satul natal, între anii 1898 și 1902, și cu pregătire gimnazială la Suceava (în vara lui 1902 a intrat ca elev la Gimnaziul greco-oriental din Suceava, unde i-a avut colegi pe o serie de alți cărturari bucovineni precum Dimitrie Marmeliuc, Aurel Morariu, Traian Turturean, Ioan Țurcanu sau Claudiu Isopescu), acesta și-a început studenția la Cernăuți (s-a înscris la Universitatea de acolo, dar în condițiile izbucnirii primei conflagrații mondiale și-a continuat studiile superioare la Viena, în buna tradiție a intelectualității bucovinene). După o vremelnică întrerupere a pregătirii universitare în anii războiului, și-a susținut examenul de capacitate în 1919 la Cernăuți. Stagiul de specializare la Viena din anii 1921–1922 a avut ca rezultat direct obținerea în octombrie 1922 a doctoratului în istorie la Universitatea din Cernăuți. Au urmat perioade de perfecționare post-universitară la Leipzig (1922–1923), Paris (1923–1924) și Roma (1925–1926) pe parcursul cărora Nicolae Grămadă s-a specializat în disciplinele auxiliare ale istoriei (paleografie chirilică, diplomatică, sigilografie, heraldică). A funcționat în anii 1924–1930 ca profesor secundar, iar din 1928, odată cu obținerea docenței în istorie, a devenit conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți (docența a obținut-o la 1 iunie 1928, cooptarea în calitate de conferențiar la 1 octombrie 1928, iar definitivarea la conferință la 1 octombrie 1931). La Cernăuți, Grămadă a susținut conferința de științe auxiliare în anii 1928–1940 și 1941–1944. Marea parte a lucrărilor sale le-a publicat tot

²⁵ Claudiu Isopescu, *mesager al spiritualității românești în Italia, I, Corespondență (1926–1942)*, ediție, prefată și studiu introductiv de D. Vatamaniuc, notă asupra ediției de Elena Pascaniuc, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 10–11; Otilia-Ștefania Pop Damian, *Nuove testimonianze su Claudiu Isopescu (1894–1956) e la fondazione della cattedra di lingua e letteratura romena all'Università „La Sapienza” di Roma*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, 6–7, no. 6–7, 2004–2005, p. 550–552.

acolo²⁶, multe dintre contribuții apărând în revista Institutului de Istorie și Limbă din Cernăuți, „Codrul Cosminului”. Nicolae Grămadă fost integrat vremelnic pe un post de conferențiar la Universitatea din Iași în 1940–1941. De remarcat faptul că, la începutul lunii octombrie 1940, prin adresa nr. 185949 din 9 octombrie 1940 a Ministerului Educației Naționale, în conformitate cu decretul lege nr. 2865 din 23 august 1940, Grămadă era încadrat provizoriu, cu începere de la 1 octombrie 1940, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie din Sibiu a Universității clujene refugiate acolo, atașându-i-se la amintita instituție conferința de științele auxiliare ale istoriei pe care o deținuse la Universitatea din Cernăuți; abia la 5 noiembrie 1940, prin adresa nr. 215241/940 a Ministerului Educației Naționale, Decanatul Facultății de Litere de la Sibiu era înștiințat că în urma decretului nr. 3646 din 30 octombrie 1940 care modifica decretul nr. 3285 din 30 septembrie 1940, Nicolae Grămadă era încadrat la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași, unde îi era atașată și conferința, în loc să fie cuprins în corpul profesoral al Literelor clujene, refugiat la Sibiu²⁷. În perioada martie 1944 – martie 1945, Nicolae Grămadă a funcționat la Râmnicu Vâlcea, unde se refugiaseră Facultatea de Teologie și Institutul de Istorie bucovinene, apoi la Suceava, unde structura a fost plasată temporar, iar după transferarea facultății la București a revenit la Iași, profesând în cadrul Facultății de Istorie de acolo. La Iași a devenit profesor de Istoria României, perioada Evului Mediu, la Catedra de Istorie a românilor în 1948, an în care a fost numit și decan al Facultății de Istorie și Geografie. Pensionat în anul 1952, fostul bursier al Școlii Române de la Roma s-a stins din viață la 19 februarie 1961. Lucrarea sa amplă *Toponimia minoră a Bucovinei* a apărut postum, în 1996, prin grija Centrului de Studii „Bucovina” al Academiei Române (ca prim număr al colecției fondate în 1996, „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”)²⁸.

Cum am mai remarcat, mare parte dintre membrii Școlii în primii ani de funcționare fuseseră discipoli ai lui Vasile Pârvan și activaseră sub îndrumarea acestuia fie în cadrul Muzeului Național de Antichități (a cărui direcțiune o deținea de la 15 decembrie 1910), fie la Catedra de Istorie veche, epigrafie și antichități greco-romane a Universității bucureștene (al cărei titular era din 1913). Doar Alexandru Marcu fusese recomandat lui Pârvan de profesorul său Ramiro Ortiz, titularul Catedrei de Limba și literatura italiană a Universității bucureștene și care contribuise cu numeroase sfaturi la redactarea Regulamentului de funcționare al instituțiilor din Paris și Roma în forma sa finală²⁹. De altfel, Ramiro Ortiz îi trimisese discipolul, în anii 1920–1922, la Florența, unde Alexandru Marcu și-a

²⁶ N. Grămadă, *Vicina*, 1924, 22 p.; idem, *Studii paleografice*, 1925, 49 p.; idem, *Anul zidirii bisericii din Zaharești*, 1926, 45 p.; idem, *Contribuțiuni la istoria cărții și a scrisului în Evul Mediu*, 1928 (lucrare cu care a candidat la premiul Aurel Cosma al Academiei Române în 1929); idem, *Studii mărunte din domeniul științelor auxiliare ale istoriei*, 1934, 28 p.; idem, *Sătenii și stăpânii în Bucovina, între 1775 și 1848*, 1934; idem, *O informație despre originea românească a numelui răzeșilor polonezi*, 1935; idem, *O sută de ani de la cea dintâi împroprietărire a sătenilor în Bucovina*, 1935; idem, *Din trecutul satului Zaharești*, 1935; idem, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, 1935, 231 p.; idem, *Moldavica. Formarea documentului privat moldovenesc. Formațiuni toponimice cancelarești în Moldova. Oameni buni și bătrâni*, 1936; idem, *Vechile peceți bisericești bucovinene*, 1939, 89 p.; idem, *Vechile peceți satești bucovinene (1783–1900)*, 1939, 48 p.

²⁷ SJAN Cluj, fond Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj, nr. 798, Facultatea de Litere, doc. nr. 456–1940 și 556–1940.

²⁸ „Academia Română. Anale. Sedințele din 1928–1929”, tomul XLIX, p. 45; „Anuarul Universității Regele Carol II din Cernăuți pe anii de studii 1933–1936”, p. 82, 88, 210, 350, 358; „Anuarul Universității «Al. I. Cuza» din Iași. 1939–1959”, p. 60, 63; *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific Ștefan Pascu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 162; Harieta Mareci, *Nicolai I. Grămadă*, în „Glasul Bucovinei. Revistă trimestrială de istorie și cultură”, Cernăuți/București, 2005, 12, nr. 1 (45), p. 17–22.

²⁹ Vezi scrisoarea din 2 iunie 1921 adresată de Nicolae Iorga lui P. P. Negulescu, Ministrul Instrucțiunii Publice (George Lăzărescu, *Școala Română din Roma*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 22).

desăvârșit pregătirea la Reale Istituto di Studi Superiori e di Perfezionamento cu profesorii Pio Rajna, Ernesto Giacomo Parodi și Guido Mazzoni, luându-și aici doctoratul în litere cu o teză despre Ippolito Nievo (*Dal Romanticismo al Naturalismo: Ippolito Nievo*)³⁰.

În rândul discipolilor lui Vasile Pârvan deveniți ulterior membri ai Școlii Române de la Roma ar mai fi de amintit și nume precum Ștefan Bezdechi sau Ecaterina Dunăreanu. Ștefan Bezdechi de exemplu, provenind dintr-o familie modestă de origine macedo-română³¹, a urmat Facultatea de Litere a Universității din București la sfârșitul primului deceniu al secolului trecut. A frecventat secția clasică a Literelor bucureștene, apropiindu-se îndeosebi de tânărul profesor de arheologie de atunci, Vasile Pârvan, cu care avea, de altfel, potrivit firii sale critice și exigente, numeroase discuții și chiar dispute științifice. S-a remarcat drept unul dintre discipolii cei mai bine pregătiți ai tânărului profesor, luând parte activă la seminarul condus de Vasile Pârvan, unde – așa cum relatea mai târziu un alt emul al lui Pârvan, G. G. Mateescu:

[...] se scotoceau [...] știrile literare, epigrafice și arheologice ale antichității greco-romane, despre strămoșii noștri, cu gândul chiar al publicării unui „Corpus” al antichității thraco-dacice, se făcea critica textelor respective, se interpretau inscripții, se discutau chestiuni științifice din toate ramurile istoriei antice. La îndemnul d-lui V. Pârvan, unii dintre noi am început a publica rezultate ale cercetărilor noastre în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”³².

În condițiile în care Cezar Papacostea nu a mai fost cuprins în primul lot de membri ai Școlii noastre din capitala Italiei, Vasile Pârvan a considerat utilă trimiterea în vederea specializării la Roma a unui clasicist crescut la școala sa. Așa că a insistat pentru recomandarea lui Ștefan Bezdechi, absolvent *magna cum laude* al Universității din București din vara anului 1911³³ și unul dintre cei mai activi frecventatori ai Seminarului său de istorie antică și epigrafie³⁴. De altfel, sprijinit tot de Vasile Pârvan, Bezdechi a obținut în 1914 o bursă de studii clasice la Berlin, în capitala Germaniei începând să studieze doar din 1915. Ajuns în Danemarca în vara anului 1916 pentru a-și îngriji sănătatea, tânărul Bezdechi va fi nevoit să rămână acolo din cauza evoluției situației internaționale și va funcționa până în 1919 în calitate de interpret la legația noastră din Copenhaga³⁵. Au fost ani în care și-a completat documentația pentru teza sa de doctorat,

³⁰ Veronica Turcuș, *Alexandru Marcu (1894–1955) și cultura italiană în România interbelică. Profil bio-bibliografic*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 28.

³¹ Născut în 24 aprilie 1888, la Ploiești, Ștefan Bezdechi își desăvârșise educația secundară în orașul natal, absolvind liceul în 1907 și tot acolo a funcționat, vreme de trei ani după obținerea licenței, ca profesor suplinitor. Vasile Pârvan îl sprijinise constant, încă de la începutul carierei didactice, încredințându-i din 1913 postul de asistent onorific la catedra sa, Bezdechi fiind însărcinat cu un curs special de limba elină pe lângă seminarul profesorului. Postul fiind însă neremunerat, tânărul clasicist era nevoit să presteze o muncă de profesor suplinitor de limbi clasice și moderne la diferite licee din București. Vasile Pârvan îl va susține, așadar, în mod constant pe Ștefan Bezdechi în cariera sa profesională, în vara lui 1912 solicitându-l, de exemplu, pe Nicolae Iorga să intervină pe lângă omul politic N. Filipescu pentru recomandarea lui Bezdechi la Catedra de Latină a Liceului militar de la Târgoviște sau primindu-l, cum am mai amintit, „asistent onorific”, cu începere din 1913, la Catedra de Istorie antică a Universității bucureștene. Pârvan îi va îndruma apoi tânărului Bezdechi și programul de doctorantură, început la București (*Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, p. 148; Radu Ardevan, *Viața și activitatea lui Ștefan Bezdechi*, în *AMN*, 24–25, 1987–1988, p. 1155–1157).

³² SJAN Cluj, fond Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, doc. nr. 221-1921/22, f. 1 v.

³³ R. Ardevan, *op. cit.*, p. 1156.

³⁴ V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892–1929) director al Școlii Române din Roma*, p. 9.

³⁵ Ar fi de remarcat că, alături de traducерile sale din elină, de lucrările sale referitoare la limba latină ori de sintezele sau contribuțiile de mai mică întindere dedicate clasicismului grec, Ștefan Bezdechi a fost primul nostru traducător din daneză. În 1922 îi apărea traducerea din Ludwig Holberg, *Trei comedii*, iar

susținută în octombrie 1920 la Universitatea din București pe o temă legată de al patrulea discurs al lui Demostene³⁶. Tot prin contribuția lui Pârvan, care în anii respectivi punea bazele Universității Daciei Superioare din Cluj, Bezdechi a fost solicitat în 1919 pentru postul de profesor de limba greacă al Universității românești din centrul de cultură al Transilvaniei. De aceea, din punctul de vedere al lui Vasile Pârvan, Bezdechi era considerat candidatul ideal pentru a inaugura seria clasiciștilor în cadrul specializărilor la Școala Română din Roma. În consecință, în vara anului 1923, Ștefan Bezdechi, atunci profesor agregat de Filologie clasică greacă la Universitatea din Cluj, a solicitat Facultății de Filosofie și Litere din centrul universitar ardelean înscrierea „printre candidații pe care Facultatea de Litere îi va recomanda pentru a fi trimiși pentru studii la Academia Română din Roma”³⁷. Cererea sa survenea în urma anunțului făcut de direcțiunea Școlii Române din Roma printr-o adresă din 11 mai 1923 către Facultatea de Litere din Cluj, prin care se solicita instituției recomandarea unui candidat al său pentru institutul din capitala Italiei. Problema a fost discutată în cadrul ședinței Consiliului profesoral al Facultății de Filosofie și Litere din 28 mai 1923, care avea în vedere recomandarea a doi candidați din partea Universității clujene. În iunie 1923 solicitau să fie trimiși la Școala Română din Roma, pe locurile destinate Clujului, profesorul agregat Bezdechi și proaspătul licențiat Constantin Daicovici, care însă nu întrunea în anul respectiv condițiile de admitere din lipsă de lucrări. În privința lui Bezdechi, consiliul profesoral al Universității transilvănene, întrunit la 16 iunie 1923, considera că nu are competența necesară pentru a-l recomanda pe Bezdechi pentru calitatea de „hospitant”, luând în discuție și aprobând numai cererea sa de concediu în acest scop³⁸. Problema era tocmai faptul că Bezdechi fusese student și doctorand al Universității din București și nu al celei din Cluj. În procesul de selecționare a bursierilor pentru un stagiul la Școala Română de la Roma este interesant de observat faptul că – în condițiile în care articolul din Regulament privitor la oaspeții Școlii era mai permisiv, întrucât nu condiționa direct posibilitatea recomandării unui candidat de către o anumită Facultate de Litere de statutul aspirantului respectiv de licențiat ori doctor al respectivei facultăți – Universitatea din Cluj a apelat frecvent, în primii ani, la soluția trimiterii membrilor „hospitanți” pentru a-și putea specializa la Roma tinerii săi cei mai merituoși, în general formați în mediul Universității bucureștene.

Atenția deosebită pe care directorul Pârvan o acorda specializării primului filolog clasic în cadrul Școlii Române din Roma, după ce nu reușise să îl aducă pe Vasile Bogrea ca secretar al instituției, iar Cezar Papacostea nu a fost inclus în prima generație de membri ai Școlii, reiese și din insistența cu care Pârvan solicita Facultății de Litere din

interesul său pentru acest spațiu, relativ insolit în perimetrul culturii române, va fi oglindit și într-o serie de articole de minoră aspirație (vezi, de exemplu, Șt. Bezdechi, *Cum ne cunosc danezii*, în „Patria. Organ al Partidului Național Român”, Cluj, 2, nr. 64, 23 martie 1920, p. 1–2; nr. 67, 26 martie 1920, p. 2–3; nr. 69, 28 martie 1920, p. 2 – o relatare a unei călătorii pe care a întreprins-o în vara anului 1917 prin câteva sate de pe coasta de vest a Iutlandei; idem, *Grundtvig, întemeietorul Universității populare daneze*, în „Învățătorul”, 1927, p. 65–70 etc.). Șt. Bezdechi, *Memorii de titluri și lucrări*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, [1939], 4 p.; R. Ardevan, *op. cit.*, p. 1155–1157.

³⁶ *Autenticitatea Filipicei a IV-a (Demosthenis Philippica quarta)*. Vezi „Universitatea din București. 1915/16–1923/24”, București, 1924, p. 99; S. C. [Stănuța Crețu], *Ștefan Bezdechi*, în *Dicționarul General al Literaturii Române. A/B*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 500–501.

³⁷ Vezi cererea lui Ștefan Bezdechi din 7 iunie 1923 în SJAN Cluj, fond Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, doc. nr. 384-1922/23.

³⁸ Idem, Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1919/20–1923/24, f. 161v.; doc. nr. 429-1922/23.

Cluj, la 29 septembrie 1923, „cuvenita delegare” pentru ca Ștefan Bezdechi să fie inclus pe lista membrilor Școlii Române din Roma, arătând că a recomandat deja ministerului „pe d. agregat Ștefan Bezdechi [...] ca membru în I-ul an al Școalei din Roma”³⁹. La această adresă a directorului Școlii Române din Roma, Facultatea de Litere din Cluj răspundea la 4 octombrie 1923, arătând că încă din iunie i-a acordat profesorului agregat Bezdechi concediul cerut, pe un an universitar, dar numai cu condiția de a lăsa „un suplinitor destoinic, acceptat de facultate”⁴⁰. De fapt, în ședința Consiliului profesoral al Literelor clujene din 16 iunie 1923, lui Ștefan Bezdechi îi era aprobat concediul doar pentru primul semestru al anului universitar 1923–1924 și se stabilea ca Bezdechi să fie suplinat de Vasile Bogrea⁴¹. Problema suplinirii sale la catedră se va ridica și în întrunirea din 28 iunie 1923 a Consiliului profesoral al Facultății de Litere din Cluj, iar în urma discuției pe baza adresei Ministerului Instrucțiunii conform căreia niciun profesor nu mai putea suplini mai mult de o catedră, Vasile Bogrea a arătat că nu-și mai poate asuma și suplinirea Catedrei de Elină a lui Bezdechi, în condițiile în care o suplinea pe cea de Lingvistică generală⁴². Chestiunea suplinirii lui Bezdechi la catedră se va pune și în toamna anului 1923, când Ștefan Bezdechi își anunțase la universitate cursul pentru primul semestru, tratând despre *Începuturile literaturii creștine în limba greacă*⁴³. De altfel, presat de obligațiile didactice și de poziția Universității din Cluj în această privință, Bezdechi se va întoarce de la Roma peste un an și își va continua activitatea didactică (în anul universitar 1924–1925 va susține un curs de literatură despre *Proza greacă după Hristos* și va lucra intens cu studenții seminarului său încă din luna octombrie a anului 1924)⁴⁴. Directorul Pârvan în schimb, ușor ofuscat față de lipsa de colaborare a Universității clujene întrucât, potrivit articolului 14 al Regulamentului de funcționare al Școlii, prelungirea stagiului unui bursier – recomandat întotdeauna de Universitate pentru un an – cu cel mult încă unul (durata maximă a specializării era de doi ani) era de competența exclusivă a direcțiunii, va amâna plecarea celui de-al doilea bursier al Universității din Cluj recomandat în toamna anului 1924, Constantin Daicoviciu, până în toamna anului 1925, motivând decizia sa prin lipsa locurilor în instituție (în octombrie 1924, directorul Pârvan comunica Facultății de Litere din Cluj că la Școală nu este loc decât pentru Nicolae Buta, primul recomandat de Universitatea clujeană pentru anul academic 1924–1925, urmând ca Daicoviciu să fie primit în anul următor)⁴⁵. Vreme de un an (1924–1925), Facultatea de Litere din Cluj a avut la Roma doar un singur bursier, pe Nicolae Buta, în perioada respectivă Consiliul profesoral al Literelor clujene lamentând tratamentul nedrept care era rezervat membrilor ei. O astfel de situație relativ tensionată în raporturile Universității din Cluj cu direcțiunea Școlii Române de la Roma s-a înregistrat și în toamna anului 1923, când Facultatea de Litere l-a rechemat la catedră pe Emil Panaitescu în ciuda recomandării directorului Școlii, care solicita pentru bursier încă un an de concediu pentru parcurgerea celui de-al doilea an de specializare⁴⁶.

³⁹ Idem, doc. nr. 47-1923/24, f. 5.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 1.

⁴¹ Idem, Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1919/20–1923/24, f. 205v.

⁴² *Ibidem*, f. 206.

⁴³ „Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1923–24”, p. 131.

⁴⁴ „Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1924–25”, p. 107, 113–114.

⁴⁵ SJAN Cluj, fond Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1919/20–1923/24, f. 203, 205v., 244, 247v.; 1924/25–1928/29, f. 259/10, 295/44.

⁴⁶ Idem, doc. nr. 47-1923/24, f. 7, 9; doc. nr. 362-1923/24; Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1924/25–1928/29, f. 259/10.

În ceea ce îl privește pe Constantin Daicoviciu, el va candida pentru bursele Școlii din Roma – așa cum am precizat – și în vara anului 1924, când Universitatea din Cluj a avut un singur loc vacant, celălalt fiind rezervat de directorul lui Bezdechi, Daicoviciu concurând cu Nicolae Buta⁴⁷ pentru calitatea de *alunno* al Institutului nostru din capitala Italiei. În anul 1924, Constantin Daicoviciu prezenta o cerere pentru a fi admis la Școala Română de la Roma, specificând că este licențiat în filologie clasică și bizantinologie și arătând că „la lucrări scrise sau tipărite în specialitatea mea nu mă pot referi, împrejurările în cari mă aflu nepermițându-mi să le fac”. Până în momentul respectiv, absolventul *magna cum laude* al Universității din Cluj din anul 1922 avea publicate în specialitate o traducere a *Inventarului monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania* realizat de M. Csaki (Cluj, Cartea Românească, 1923, 43 p.) și o lucrare personală, *Raport cu privire la lucrările din al doilea an de funcționare (1922–23) al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania* (Cluj, Cartea Românească, 1923, 16 p.), rezultat al activității sale începută încă din anii studenției, la 1 martie 1921, ca practicant la Institutul de Arheologie și Numismatică al Universității din Cluj condus de profesorul D. M. Teodorescu. Participase, de asemenea, împreună cu conferențiarul Emil Panaitescu, la repetatele campanii de săpături de la Histria la începutul anilor '20. De altfel, la 19 septembrie 1924, decanul Facultății de Litere din Cluj, N. Drăganu, îl înștiința pe Constantin Daicoviciu:

[...] în conformitate cu avizul d-lui director V. Pârvan, locul al doilea de la Școala Română din Roma pentru care ați fost recomandat nefiind vacant anul acesta, nu veți putea merge până la anul viitor, până când va trebui să pregătiți și o lucrare (conf[orm]. Regu-l[amentului]) pentru a putea fi recomandat în locul I.

Celălalt contracandidat în schimb, Nicolae Buta, scrisese încă de student o consistentă monografie asupra lui Avram Iancu, publicată în 1924 la Cluj. În corespondența cu profesorul său Vasile Bogrea din vara anului 1924, tânărul Constantin Daicoviciu își exprima frecvent preocuparea în legătură cu plecarea la Roma în vederea specializării la Școala noastră de acolo. La 22 iunie 1924, Daicoviciu îi scria profesorului Bogrea ușor dezamăgit: „Iarăși e vorba de Roma, dar anul acesta nu pot pleca”, în timp ce, la 10 iulie 1924, se arăta mai optimist, probabil în urma propunerii Consiliului profesoral al Facultății de Litere din Cluj de a-l recomanda pentru toamnă, la întoarcerea lui Bezdechi:

⁴⁷ Încă de la 28 februarie 1924, proaspătul licențiat în litere și filosofie Nicolae Buta solicita Facultății clujene, pentru anul următor, bursa acordată de Ministerul Instrucțiunii pentru studiul „instituțiilor slavo-române”: „În cazul când chestiunea acestei burse (schimbul favorabil) nu este definitiv rezolvită, Vă rog să binevoiți a-mi acorda o bursă pentru Paris (Institutul dlui Iorga)”. Vezi SJAN Cluj, fond Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, doc. nr. 417/1-1923/24, f. 1. Interesant este că în cerere în loc de Paris a fost scris mai întâi Roma, peste care a fost trasă o linie și completată apoi deasupra noua destinație, cunoscându-se probabil că aceeași bursă era vizată încă din anul anterior de Constantin Daicoviciu. De altfel, încă de la 24 mai 1924, decanul N. Drăganu solicita Ministerului Instrucțiunii o informare „în privința vacanțelor care se vor produce pentru Facultatea noastră în anul școlar viitor la Școala Română din Roma și Paris [adăugat cu creion], deoarece avem candidați care se interesează și nu le putem da nici un răspuns” (idem, doc. nr. 362-1923/24). Solicitarea Facultății de Litere din Cluj venea în urma contrastelor avute în toamna anului 1923 cu Vasile Pârvan în privința continuării stagiului lui Emil Panaitescu și a acordării concediului lui Ștefan Bezdechi, directorul Școlii avertizând Universitatea din Cluj că va recurge la comunicări doar prin intermediul Ministerului Instrucțiunii dacă se va ajunge la discrepanțe vădite între deciziile sale și cele ale Facultății de Litere ardelene (idem, doc. 47-1923/24, f. 9). Până la urmă, recomandarea pentru Nicolae Buta s-a făcut pentru Școala Română de la Roma, la Paris fiind trimis în anul respectiv N. Georgescu-Tistu (idem, doc. nr. 21/1-1924/25, Procesele-verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1919/20–1923/24, f. 247v.).

„Eu, în ultimul moment, mi-am dat cererea pentru Roma. Se spune că m-au propus – împreună cu d-l Buta – la Minister. – De merg – e bine, de nu – și așa e bine”⁴⁸.

Așadar, a fost selecționat pentru bursa vacantă de la Roma – în urma deciziei luate în cadrul Consiliului profesoral al Facultății de Litere din Cluj de la 28 iunie 1924 – proaspătul absolvent al facultății, Nicolae Buta, stabilindu-se ca locul care se va elibera după întoarcerea profesorului Bezdechi din Italia să îi fie acordat lui Constantin Daicoviciu. În vara anului 1924 Daicoviciu va conduce o campanie de săpături arheologice la Sarmizegetusa romană în calitate de practicant al Institutului arheologic, rezultatele tipărindu-le în primul număr al „Daciei” lui Pârvan (*Fouilles et recherches à Sarmizegetusa, 1er Compte-rendu, „Dacia”, 1924, 1, p. 224–263*), lucrare care îl va și recomanda pentru un loc la Școala Română de la Roma în anul 1925, când ocupa deja în cadrul Institutului Arheologic poziția de asistent și continuase activitatea de săpături arheologice la Sarmizegetusa, săpături care erau organizate și finanțate de Comisiunea Monumentelor Istorice, Vasile Pârvan supervizând de asemenea campaniile de cercetări din Ardeal. Așa că, la 12 septembrie 1925, Vasile Pârvan răspundea Ministerului Instrucțiunii, care îi adusese la cunoștință adresa de la 6 august 1925 a Facultății de Litere din Cluj cu recomandarea lui Constantin Daicoviciu, că are „onoarea de a răspunde că această recomandare era anticipat agreată de mine, dată fiind frumoasa activitate a d-lui Daicoviciu pe terenul arheologiei romane”⁴⁹.

Abia din 1925, cu inaugurarea secțiunii destinată cultivării artelor și cu stabilirea la Roma a primilor bursieri arhitecți, Școala Română de la Roma va începe să funcționeze în forma în care fusese gândită potrivit Legii de înființare și a Regulamentului de organizare din 1921, iar selectarea candidaților se va face din toate cele patru centre universitare ale României Mari. În timp, evoluția instituțională și practica funcționării Școlii – atât a celei de la Roma cât și a celei din Franța – vor determina o mai limpede precizare a statutului unor categorii de bursieri – ospitanții – care, treptat, se vor distinge de oaspeții instituției – specialiști și personalități găzduite acolo pentru diverse stagii de cercetare (cu precădere din 1932, când va deveni funcțional spațiosul Palat al Accademia di Romania în Valle Giulia), distincția fiind operată ulterior și la nivelul legislației și al regulamentului de funcționare (noua Lege de organizare a Școlii Române de la Roma din 1941 și Regulamentul nou din 28 mai 1942 dedicau articole separate oaspeților și ospitanților, durata de ședere a primilor neputând să depășească trei luni, iar a celor din urmă un an, cei dintâi fiind recomandați de Academia Română, iar ultimii numiți de Ministerul Educației Naționale – ulterior al Culturii Naționale și Cultelor – în urma propunerilor avansate de director și bazate pe avizul facultăților de origine)⁵⁰.

⁴⁸ Gh. Cardaș, *Constantin Daicovici către Vasile Bogrea. Inedite*, în „Orizont. Săptămânal politic și literar-artistic”, editat de Uniunea Scriitorilor, 26, nr. 30(386), 25 iulie 1975, p. 3.

⁴⁹ SJAN Cluj, fond Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, doc. nr. 406/1-1923/24, f. 1; doc. nr. 25-1925/25; doc. nr. 500/1-1924/25; „Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1921–22”, Cluj, 1923, p. 203; 1922–23, p. 111; 1923–24, p. 38; 1924–25, p. 100; I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan, membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, † 26 iunie 1927*, în *BCMI*, 22, fasc. 62, octombrie–decembrie, 1929, p. 146; M. Macrea, *Date biografice, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, Editura Academiei, 1960, p. XI; H. Daicoviciu, *Bibliografia lucrărilor, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. XV; *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, p. 272, 277.

⁵⁰ Vezi articolele 19 și 20 ale Decretului-Lege nr. 1422 din 16 mai 1941, cu 24 de articole (*MOF*, CIX, nr. 115, 17 mai 1941, p. 2654–2656), și articolele 22 și 23 din Regulamentul nou de funcționare din 28 mai 1942 (*MOF*, CX, nr. 122, 29 mai 1942, p. 4417–4418).

THE SELECTION PROCESS OF THE ALUMNI FOR THE ROMANIAN SCHOOL
IN ROME IN ITS FIRST YEARS
(Summary)

Keywords: Romanian School in Rome, alumni, Romanian interwar Universities, Vasile Pârvan.

The present study focuses on the selection process of the fellowship for the Romanian School in Rome, institute founded by the Great Romania in the early '20. The investigation intends to present the level of the representation of all four Universities of the interwar Romania: București, Iași, Cluj, and Cernăuți at the new institute founded in Rome and the main research directions sustained by the head of the School, the Academician Vasile Pârvan. Based on unpublished archive information, the study presents the background of the selection process, the difficulties of the beginnings and the status of various members of the School (full members, guests, etc.), in order to offer an accurate image of the first years of life of the Romanian Academy in Rome.

MARIAN HARIUC*

„UNE ÉTUDE SUR GUICHARDIN”: DEBUTUL ISTORIOGRAFIC AL LUI ANDREI OȚETEA

După 1918, tinerii români plecați la studii superioare în centre academice occidentale de prestigiu au beneficiat de o oportunitate greu de obținut în formarea profesională din perioada anterioară războiului. Contactul cu sisteme educaționale și culturale de tradiție îndelungată a produs noi modele de raportare la viața intelectuală. De regulă, pentru o parte a studenților români aflați la universitățile occidentale, climatul încărcat de dinamism și disputele intense cu fundament ideologic au transpus interesul acestora pentru cotidianul politic și social al spațiilor din care proveneau. În aceeași măsură, a fost conștientizată o anumită relevanță a virtuților intelectuale îndeosebi ca pretext al angajamentului în problemele societății¹.

O călătorie dedicată studiilor superioare în afara țării constituia o etapă importantă în drumul către împlinirile profesionale. Acest stadiu al vieții beneficia de o veritabilă deschidere față de asimilarea cunoștințelor și mai ales de profilarea unui tip intelectual, prin prisma experiențelor și a lecturilor. Diploma de absolvent al unei universități prestigioase din Occident proiecta o garanție materială în viitorul tânărului și îl plasa pe o cale tot mai certă ce viza statutul de membru al elitei naționale².

Atracția pentru definitivarea studiilor superioare în centrele universitare străine din Occident și-a menținut și în anii interbelici din relevanța specifică epocii care a precedat Marele Război. „Experiența apuseană” purta, de la sine, o multiplă încărcătură simbolică ce îngloba preluarea unor modele culturale sau de angajament în nevoile societății; fie că acestea se rezumau la arhitectura națională, fie că ajungeau până la granițele moderației ideologice³. Totuși, la întoarcerea în țară, tânărul nu urmărea doar asigurarea unei condiții materiale care să-i permită existența. Aspirațiile se îndreptau către locurile care i-ar fi putut oferi notorietate și putere în mediul intelectual din care provenea⁴.

Studenții români trimiși la universitățile din Franța imediat după război au interacționat cu faze noi ale societății unui stat învingător, pe fondul tensiunilor sociale alimentate

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Lucian Nastasă, *Universitățile occidentale și formarea elitei intelectuale românești. Repere asupra migrației studențești și a transferurilor culturale (1864–1918)*, în Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu (editori), *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 62–63.

² Irina Nastasă-Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca/București, Editura Școala Ardeleană/Editura Eikon, 2016, p. 73.

³ Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 51.

⁴ Idem, *Români în „peregrinatio academica”. Câteva repere asupra logicii migrației studențești și a transferurilor culturale în epoca pre-comunistă*, în Cornel Sigmirean (coordonator), *Intelectualii și societatea modernă: repere central-europene*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2007, p. 87.

de curente politice. Andrei Oțetea reprezintă excepție prin cei aproape șapte ani petrecuți în Franța, din 1919 până în 1926, în calitate de bursier al Asociațiunii Transilvane (Astra). Se număra, totodată, printre tinerii de peste munți ce au format primul val trimis să facă studiile superioare la Paris⁵. Mai mult, climatul universitar din Vechiul Regat îi era puțin cunoscut. Nu interacționase în profunzime cu dinamica vieții intelectuale de la Iași și București.

Sintagma „une étude sur Guichardin” este de fapt titlul semnalării realizate de Lucien Febvre în „Revue de synthèse historique” cu privire la teza de doctorat a lui Andrei Oțetea⁶. Plecând din acest punct, ne propunem să analizăm principalii factori care explică axarea pe studiul trecutului. Teza de doctorat despre istoricul și omul politic florentin Francesco Guicciardini se află în centrul demersului. Primul obiectiv deține, mai curând, o valoare introductivă ce urmărește itinerariul lui Andrei Oțetea, în calitate de student, la Universitatea Sorbona. Partea a doua se axează pe elementele definitorii pentru cercetarea istorică a epocii: profesorii și sursele cercetării. Menținem însă o dimensiune factuală ce îi marchează evoluția proiectului. În ultima parte a acestui articol încercăm să înțelegem afinitățile cultivate în studiul dedicat lui Guicciardini. O cercetare în detaliu a chestiunilor istorice tratate de către Oțetea ne-ar călăuzi spre zone vaste ale trecutului, ceea ce nu intră în orizontul nostru de interes. Prima abordare notabilă în acest sens îi aparține lui Pompiliu Teodor, care realizează o radiografie istorică succintă a tezei de doctorat, apreciind eforturile lui Oțetea de a încadra opera lui Guicciardini într-o istorie a istoriografiei⁷. În consecință, intenționăm să surprindem o serie elemente definitorii pentru înțelegerea metodei asumate în cercetare.

Analiza se axează pe două paliere esențiale în itinerariile tinerilor studenți plecați la studii superioare în afara țării. Într-o primă fază, parcursul academic indică ritmul integrării tânărului într-un mediu străin de propria cultură. Din acest punct de vedere, sursele ne orientează spre anii doctoratului, în lipsa altor indicii care să ne permită o viziune cât de cât clară cu privire la situația materială și școlară din anii studiilor de licență ai lui Andrei Oțetea. În schimb, corespondența din timpul doctoratului așază demersul în registrul fazei de inițiere în analiza trecutului și dezvoltă laturi mai puțin cunoscute despre tipurile de sociabilitate cu profesorii de la Sorbona. De asemenea, acordăm o atenție aparte climatului intelectual din Franța în primii ani după Marele Război, nu doar pentru a încerca să explicăm opțiunile științifice ale lui Oțetea, ci pentru a surprinde câteva aspecte referitoare la curente de idei din mediile universitare franceze. În ansamblu, miza studiului constă în stabilirea factorilor intelectuali care au decis fundamentele gândirii istoricului Andrei Oțetea.

Spre un nou climat intelectual

Experiența Marelui Război a determinat forme distincte de raportare la noua construcție a societății românești. Debutul studiilor la Sorbona constituia o provocare ce

⁵ Un rol determinant în obținerea bursei pentru studii în Franța l-a avut, se pare, Onisifor Ghibu, mai curând ca o formă de răsplată pentru rolul de „secretar” îndeplinit de Oțetea în anii 1917 și 1918, petrecuți în Basarabia. Drept dovadă, cu ocazia unei vizite a lui Ghibu la Paris, Oțetea îl găzduiește și îi facilitează dialogul cu cardinalul Dubois (Onisifor Ghibu, *Amintirile unui pedagog militant*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 281).

⁶ Lucien Febvre, *Une étude sur Guichardin*, în „Revue de synthèse historique”, tome XLVI (nouvelle série – tome XX), décembre 1928, p. 158–159.

⁷ Pompiliu Teodor, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 58–72.

crea direcții noi în cunoașterea traseului academic, dată fiind influența mai redusă a culturii franceze în rândul românilor din Transilvania⁸. Lucian Nastasă consideră că acest element cultural puternic impregnat în România, după Unirea Principatelor din 1859, a cunoscut o extindere vizibilă în rândul românilor ardeleni, în ciuda unor influențe de ordin lingvistic și cultural predominant germane sau maghiare. Chiar dacă limba franceză a căpătat mult mai târziu o identitate instituțională în învățământul transilvănean, extinderea ei în fondul spiritual a fost, totuși, o realitate în plan educațional⁹.

În acest sens, ar fi destul de dificil să construim o argumentație clară cu privire la conjunctura ce a dus la ideea plecării lui Andrei Oțetea la Paris, fără să luăm în considerare noua ordine politică din Europa primilor ani postbelici. În mod cert, itinerariul tradițional al studenților români transilvăneni a fost prevalent în centre universitare din fostul imperiu austro-ungar sau la cele germane. Mai mult, peregrinările academice ale intelectualității au fost definite, până în 1918, de prezența majoritară în instituțiile de învățământ superior vieneze¹⁰. Motivațiile obișnuite, date de educația familială, de pregătirea școlară sau de condiția socială, nu se regăseau în explicația alegerii universității unde tinerii din noile provincii românești urmau să meargă la studii¹¹.

Pe parcursul anilor '20, numărul celor care studiază la Paris este cu mult mai mare față de tinerii trimiși la Berlin¹². Interesante sunt însă provocările intelectuale și materiale. Spre exemplu, Parisul fascinează prin moda vestimentară, dar efervescența dată de „cartea de literatură încă fumegândă de cerneala proaspătă a tiparului, cu toate fanteziile, excentricitățile și cancanurile din lumea literelor franceze” marchează peregrinarea academică a studenților. Saloanele literare îi introduc într-o lume visată în anii adolescenței, una schițată de cărturarii români, însă în mare parte necunoscută până în acel moment. Asemenea experiențe nu puteau da naștere decât unui câmp vast al cunoașterii¹³. Mergând pe aceeași direcție, adaptarea tinerilor în mediul academic indica o constantă a raportului cu profesorii, proces ce oferă distincții între românii parizieni și cei berlinezi:

[...] între viață și știință nu există deosebire dela cer la pământ, ci fuziune și colaborare intimă. Prin prisma acestei mentalități se înțelege că profesorul francez vede în școlarul său o plămădă sfântă din care se va zămislă creatorul științei de mâine. În limbaj politic, mentalitatea germană e teocratică și aristocratică – bunurile sunt de ordin divin și se moștenesc –, pe când spiritul francez e democrat și pozitivist, admițând că valorile spirituale pot fi câștigate de ori cine prin merit fără har ceresc și fără noblețea sângelui¹⁴.

Profilul intelectual al tinerilor care urmau studiile superioare în centrele academice occidentale a fost profund influențat atât de lecturi devenite faimoase în prezentul acestora, cât și de atașamentul față de marile polemici purtate între voci cu notorietate într-o lume tot mai contradictorie. Preocuparea pentru problemele majore cu care societatea

⁸ În acest sens, vezi Victor Karady, *La migration internationale d'étudiants en Europe, 1890–1940*, în „Actes de la recherche en sciences sociales”, 2202/5, n° 145, p. 47–60.

⁹ Lucian Nastasă, *Români în „peregrinatio academica”...*, p. 109.

¹⁰ Szögi László, *Studenți români din Transilvania la universitățile din Europa în secolele XVI–XX*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, p. 45–56.

¹¹ Lucian Nastasă, *Universitățile occidentale și formarea elitei intelectuale românești...*, p. 79.

¹² Spre finalul primului deceniu interbelic, peste 2 000 de studenți români erau înscriși la universitățile din Franța, în vreme ce Germania reprezenta calea studiilor superioare pentru doar 700 de studenți. Vezi Irina Nastasă-Matei, *op. cit.*, p. 79–80.

¹³ George Ștefănescu, *Două metropole – Berlin și Paris. Scrisori din străinătate*, în *VR*, anul XX, 1929, nr. 4, p. 85–86.

¹⁴ *Ibidem*, p. 88.

franceză se confrunta a deschis noi viziuni și intervenții publicistice ale tinerilor în revistele culturale și social-politice din România. Menținerea unor contacte strânse cu universitarii a cunoscut un dublu înțeles, ce îngloba pregătirea profesională și integrarea socială a studenților. Acest tip de relație s-a perpetuat în timp și a contribuit la crearea unor facilități în preocupările intelectuale.

Contactul cu țara prin intermediul aparițiilor publicistice se dovedește determinant pentru un tânăr preocupat să se afirme în mediile intelectuale de vârf. Debutul lui Andrei Oțetea în revista „Viața Românească” de la Iași are loc în 1923, în cadrul unei rubrici consacrate, *Scrisori din Paris*, printr-un text dedicat reformei învățământului secundar din Franța. De remarcat este faptul că apetența pentru scris nu îl recomandă ca istoric. Primele apariții în paginile publicației par, mai degrabă, specifice tipului de intelectual care vrea să facă politică, afirmându-se, prin intervențiile cu iz teoretizant, în dezbaterile vremii¹⁵. Motivat de aspirațiile profesionale, își pune în valoare calitățile în direcția construirii unei alternative menite să transforme societatea românească. Prezența unor texte cu un rol informativ, referitoare la particularitățile climatului politic existent în Franța, îl înfățișează pe Oțetea drept un colaborator mai puțin literat și mai preocupat de reflectarea transfigurărilor politico-instituționale în spațiul social.

Ce-i drept, Școala de Științe Politice de la Paris îi influențează orizonturile tematice. Interesul manifestat pentru cunoașterea sistemului educațional francez demonstrează apropierea de palierele importante ale societății. Anii „francezi” îi suscită componenta intelectuală specifică angajamentului public. Dezbaterile generate de apariția unor deficiențe în procesul de admitere în școlile superioare franceze deschid perspectivele unor comparații cu sistemul educațional românesc. Astfel, subiectul devine un argument valid pentru a fi cunoscut mediilor cultivate din țară¹⁶.

Două modele: Henri Hauvette și Henri Hauser

Contextul în care Andrei Oțetea studia la Sorbona, fiind dominat de ample dispute politice și, totodată, istoriografice, ne îngăduie unele paralele cu realitatea românească.

Misiunea eșuată a științei trecutului de a prevesti un conflict militar de proporții a generat cultivarea unui discurs al crizei prin care trecea scrisul istoric. Experiența tranșeeilor a dezvoltat noi orizonturi în interpretarea celor întâmplare. Astfel, metoda de lucru a istoricului transgresa sursele materiale și includea studiul psihologic sau expresia corpului. Perspectiva prezentului asupra trecutului a căpătat o relevanță aparte¹⁷.

Colaborarea lui Andrei Oțetea cu istoricul Henri Hauser a constituit un impuls notabil, ce l-a apropiat de noile curente ale interpretării trecutului. De altfel, cursurile universitarului au determinat un nou start în cunoașterea istorică. Titularul catedrei de Istorie economică de la Sorbona i-a deschis orizonturile de cultivare a unei concepții menite să îmbine istoria și științele sociale¹⁸. Încă de la începutul secolului al XX-lea, Hauser a fost angrenat în controversele declanșate de ofensiva unor curente de esență

¹⁵ Pascal Ory, *Qu'est-ce qu'un intellectuel?*, în idem (diréción), *Dernières questions aux intellectuels*, Paris, Olivier Orban, 1990, p. 25.

¹⁶ Andrei Oțetea, *Scrisori din Paris (Reforma învățământului secundar în Franța)*, în *VR*, anul XV, 1923, nr. 8–9, p. 328–332.

¹⁷ Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, *Le courants historiques en France (XIXe–XXe siècle)*, Paris, Éditions Armand Colin, 2005, p. 204–205. Vezi și Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 65.

¹⁸ Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, *op. cit.*, p. 220–222.

marxistă, prin intermediul cărora factorii economici și sociali primeau rol de vârf în interpretarea fenomenelor istorice¹⁹.

Totuși, continuarea studiilor superioare ale lui Oțetea în capitala Franței nu a depins în mod direct de suportul lui Henri Hauser. În 1923, a fost admis la studiile de doctorat ale Universității Sorbona. Coordonator îi era însă Henri Hauvette, profesor de literatură italiană cu notorietate în mediile universitare din afara Franței. Nu e de mirare că începutul unui doctorat a fost direcționat spre sursele existente în centrele culturale ale Italiei. Totodată, înlăturarea unei posibilități de cercetare asupra unei arii ce intersecta spațiul românesc era o dovadă clară a lipsei de influență a istoricilor români. În orice caz, Hauvette a văzut în absolventul „oriental” al Sorbonei o garanție intelectuală, drept pentru care i-a propus o nouă abordare a personalității omului politic Francesco Guicciardini, dar pe baza unor noi surse destul de puțin cunoscute. Se explica astfel facilitarea unor contacte în mediile italiene. Însă cele mai importante îndrumări au fost cele spre arhivele îngrijite de către descendenți ai lui Guicciardini. Problematika nu îi era necunoscută nici lui Henri Hauser. Mult mai devreme, în 1906, scrisese o notă bibliografică prin care reunea principalele contribuții istoriografice aduse pe parcursul secolului al XIX-lea²⁰. Astfel, nu este exclus un imbold inițial venit dinspre acesta. Însă un asemenea studiu solicita o doză de inedit în abordare, iar sursele de la Paris s-au dovedit insuficiente. Așa că, implicarea lui Hauvette a fost decisivă.

Anii de doctorat l-au cantonat pe Oțetea în studiul fenomenului Renașterii. În acest plan au intervenit atât lecturile de sorginte artistică, cât și construcțiile istoriografice. La acel timp, școala franceză de istorie cuprindea nume de anvergură internațională ce se remarcaseră prin noi interpretări asupra începuturilor epocii moderne. Era vorba despre profesori de prestigiu precum bizantinologul Charles Diehl²¹, Edouard Jordan²² sau Henri Hauser²³.

În procesul de recrutare universitară din România interbelică, invocarea unor universitari de prestigiu cu rol formator în cariera profesională aducea garanții deloc lipsite de importanță. Astfel, susținea că la Școala de Științe Politice i-a cunoscut, la secția de diplomatică, pe profesorii Émile Bourgeois și Charles Schefer, la cea de politică comercială pe André Siegfried și Georges Blondel, iar la economie politică pe Clément Colson²⁴.

Noul val de transformări produse în interiorul istoriei-știință a influențat preocupările tânărului venit la Paris să studieze limbile italiană și franceză la Paris. În același

¹⁹ Bertrand Müller, *Lucien Febvre, lecteur et critique*, Paris, Éditions Albin Michel, 2002, p. 225, 228.

²⁰ Henri Hauser, *Guichardin (Francesco Guicciardini)*, în *Les sources de l'histoire de France. seizième siècle (1494–1610)*, Paris, Éditions A. Picard et Fils, 1906, p. 65–68.

²¹ Discipolul lui Ernest Lavisse și-a început cercetarea asupra Bizanțului la sugestia profesorului său. În 1899 este creată o catedră de Istorie bizantină la Sorbona, ceea ce îi încurajează preocupările în această direcție. După Marele Război leagă o prietenie strânsă cu Nicolae Iorga și este președinte al comisiei pentru susținerea doctoratului lui Gheorghe I. Brătianu. Vizitează centrele universitare din România și își extinde cercetările asupra specificului artistic și arhitectural din spațiul românesc. Vezi V. Laurent, *Charles Diehl, historien de Byzance*, în *RHSEE*, XXII, 1945; G. I. Brătianu, *Charles Diehl et la Roumanie*, în *RHSEE*, XXII, 1945; N. Bănescu, *Charles Diehl (1859–1944)*, în „Bulletin de la Section Historique”, Académie Roumaine, tome XXVIII.1, 1947 (extrait).

²² Edouard Jordan devenise cunoscut ca profesor suplinitor al lui Ernest Lavisse la cursul de Istorie modernă. Începând cu 1920, a ajuns profesor titular al cursului de Istorie generală a Europei până în secolul al XVI-lea și delegat la École Normale Supérieure. Cele mai numeroase produse istoriografice au fost legate de spațiul cultural și politic italian (Christophe Charle, *Les professeurs de la Faculté des Lettres de Paris. Dictionnaire biographique 1909–1939*, vol. 2, Éditions du CNRS, 1986, p. 116–117).

²³ *Ibidem*, p. 105–106.

²⁴ ANI, fond Facultatea de Litere și Filosofie, dosar 357/1932, f. 200–201.

timp, viziunile novatoare ale lui Lucien Febvre au intrat în orizonturile intelectuale ale multor studenți aflați la Sorbona. Fost coleg cu Hauser la Dijon, viitorul fondator al Școlii Analelor încă nu ajunsese profesor la Sorbona.

În efortul istoricului de a-și sincroniza concepția proprie pot fi identificate două rațiuni dependente de surse. Deși sunt furnizate în conjuncturi total distincte, invocările *modelului Henri Hauser* în formarea concepției sunt susținute de corespondența întreținută în primul deceniu interbelic. În pasajele memorialistice din timpul comunismului, Andrei Oțetea amintește de influența lucrărilor lui Henri Hauser în elaborarea tezei de doctorat. Îl cunoscuse pe universitar chiar în contextul în care acesta se ocupa de lucrarea *La fin du moyen âge et le début des temps modernes*. Opera istoricului i-a influențat, se pare, metoda de analiză și apropierea de interpretarea trecutului într-o cheie economică. Tot în discursul autobiografic, Oțetea susține că Hauser ar fi fost un admirator „tăcut” al lui Karl Marx. În condițiile create de un regim comunist, revendicarea unor rădăcini conexe cu materialismul istoric al perioadei interbelice îi consolida autoritatea în mediul istoriografic. Pe acest plan, admirația lui Hauser pentru scrierile „părinților socialismului” era transferată către studenții deschiși spre aceste orizonturi ale cunoașterii trecutului²⁵.

Venit de la Strasbourg, intelectualul dreyfusard Henri Hauser ținea, din 1919, un curs de istorie economică a epocilor modernă și contemporană la Sorbona, urmând ca, din 1927, să ocupe postul de profesor titular al primei catedre de Istorie economică²⁶. De asemenea, devenise un nume cunoscut pentru latura inovatoare a cercetărilor. Prezența frecventă în cunoscute publicații ale vremii, precum „Revue historique”, „Revue critique” sau „Revue d'économie politique”, dar și prin numeroasele misiuni în cadrul unor universități străine l-au propulsat în vârfurile vieții academice. În 1929 a intrat în prima componență a comitetului de redacție al revistei „Les Annales d'histoire économique et sociale”²⁷. Atât Lucien Febvre, cât și Marc Bloch au considerat esențială cooptarea lui Hauser în structura de conducere. Ca urmare, profesorul de istorie economică a primit cu entuziasm apariția primului număr²⁸. În calitate de profesor la Sorbona, avea să marcheze concepția unor urmași ai publicației, precum Fernand Braudel²⁹.

Sursele insuficiente existente la Paris l-au orientat pe Andrei Oțetea, la scurtă vreme, către Florența. Miza era cercetarea arhivei personale a lui Francesco Guicciardini. Accesul la documente a fost realizat în urma intervenției lui Henri Hauvette³⁰, care îl recomanda unor istorici ai literaturii italiene³¹. În memoriile sale, Iorgu Iordan amintește că Henri Hauvette era o prezență frecventă în mediul academic al Florenței, ceea ce a contribuit la construirea, în timp, a unor relații cu intelectuali italieni, dar și la cunoașterea amănunțită a locurilor ce ar fi putut constitui un câmp de cercetare pentru studenții săi³².

²⁵ Biblioteca Județeană „Astra” Sibiu (în continuare, BJAS), Colecția specială „Andrei Oțetea”: fragment de autobiografie, 29 decembrie 1964.

²⁶ André Burguière (direction), *Dictionnaire des sciences historiques*, Paris, Presse Universitaires de France, 1986, p. 327.

²⁷ Guy Bourdè, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1997, p. 218.

²⁸ Natalie Zemon Davis, *Henri Hauser: historien, citoyen, pionnier*, în Séverine-Antigone Marin, Georges-Henri Soutou (dir.), *Henri Hauser (1866–1946): Humaniste, Historien, Républicain*, Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2006, p. 19.

²⁹ Pierre Daix, *Braudel*, Paris, Flammarion, 1995, p. 90.

³⁰ Henri Hauvette ocupa din 1918 postul de profesor de Limbă și literatură italiană la Facultatea de Litere din Paris. Era cunoscut, mai degrabă, printr-o activitate științifică prodigioasă în reviste de istorie a literaturii și reprezenta unul dintre intelectualii cunoscuți, care s-au angrenat în disputele declanșate de Afacerea Dreyus (Christophe Charle, *op. cit.*, p. 107–108).

³¹ A. Oțetea, *Confessions*, în „Revue roumaine d'histoire”, tome III, 1969, n° 3, p. 402–404.

³² Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. 2, București, Editura Eminescu, 1977, p. 107.

Conform unor scrisori ce reprezentau răspunsul la cele expediate de Oțetea, la debutul anului 1924, Hauvette aprecia noile preocupări științifice ale transilvăneanului cu privire la personalitatea lui Francesco Guicciardini și își asigura propriul student de toată susținerea în cercetările viitoare³³.

Pe tot parcursul studiilor doctorale, Hauvette s-a preocupat de îndrumarea lui Oțetea către surse cu valoare pentru studiul asupra lui Francesco Guicciardini. Drept dovadă este intervalul de timp petrecut în Italia. În vara anului 1925, profesorul primea de la Oțetea ultimele noutăți referitoare la accesul de care beneficia în Biblioteca Națională a Italiei, precum și în arhivele familiei Guicciardini³⁴. Corespondența mai cuprinde date prin care Hauvette îl informa pe Oțetea cu privire la comisia de doctorat și la data la care urma să aibă loc susținerea lucrării, în urma discuțiilor cu prestigiosul bizantinolog Charles Diehl³⁵. De asemenea, în vara anului 1926, Hauvette îl înștiința pe student că a parcurs capitolele tezei și că adăugase comentarii pe marginea textului. În genere, acestea erau axate mai curând pe chestiuni legate de forma și aspectul științific al tezei, indicațiile venind să construiască o formă convingătoare a lucrării³⁶.

Relațiile cultivate de Andrei Oțetea cu profesorii săi în anii de studii au fost dominate de perseverența specifică unui tânăr intelectual dornic să facă investigații serioase asupra trecutului. Pe de o parte, Henri Hauvette a jucat rolul coordonatorului oficial, direct implicat în proiectele propriului student, de a realiza cercetări asupra vieții lui Guicciardini, precum și a epocii sale. În schimb, Henri Hauser a marcat lecturile de ansamblu ale lui Oțetea pe un termen mai lung, dezvoltându-i interesul pentru noile curente istoriografice aflate în plină extindere.

Publicarea corespondenței lui Guicciardini

Mediile universitare și intelectuale franceze de prestigiu au fost decisive în formarea profesională a lui Andrei Oțetea. Accesul la un orizont complex al cunoașterii l-au recomandat în studiul istoriei. Anii doctoratului l-au orientat însă și spre spațiul cultural italian. O cercetare inițiată în scopul relevării unor noi informații despre Francesco Guicciardini nu putea fi decât un act de curaj, ce se plasa permanent în raza exigențelor istoriografice din interiorul Sorbonei. Era nevoie de o sondare serioasă a centrelor arhivistice și a bibliotecilor. Publicarea corespondenței lui Guicciardini, dar și a studiului istoric propriu-zis a presupus o asiduitate care să-i permită lui Oțetea o cercetare cu anvergură critică. În aceeași măsură, latura inedită a preocupărilor a fost dependentă de relația cu discipolii familiei Guicciardini. Volumul de documente avea valoare de teză secundară și trebuia definitivat în același timp cu lucrarea propriu-zisă. Fără îndoială, preocuparea intensă a lui Oțetea pentru întocmirea unui studiu bine documentat i-a facilitat accesul la arhivele familiei Guicciardini. De asemenea, nu putem ignora avantajele enorme create de susținerea lui Henri Hauvette. Pe acest fond, a profitat de oportunitatea publicării unor scrisori inedite, pentru a se apropia de contele Paolo Guicciardini. De pe urma acestui contact a beneficiat de suportul financiar necesar

³³ Poate cele mai relevante sunt scrisorile ce conțin sugestii și critici referitoare la realizările științifice ale studentului: aspecte utile cu precădere în efortul de a stabili dimensiunea implicării lui Henri Hauvette în structurarea lucrării de doctorat. Vezi BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”: scrisoare a lui Henri Hauvette către Andrei Oțetea, nedată.

³⁴ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”: scrisoarea lui Henri Hauvette către Andrei Oțetea, 17 iulie 1925.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Henri Hauvette către Andrei Oțetea, 18 iunie 1926.

publicării. A fost nevoie însă de o corespondență strânsă între Oțetea și descendentul personalității italiene pentru a câștiga această susținere; de altminteri, atât de necesară în vederea finalizării unui doctorat ce implica o serie de cheltuieli pe care un fiu de țărani transilvăneni, cu venituri insuficiente, nu le putea acoperi de unul singur³⁷.

Investigațiile întreprinse în Italia au presupus angrenarea unor lideri politici italieni precum senatorul Pio Rajna, dar și a unor instituții ca Biblioteca Națională sau Arhivele Statului din Firenze. Corespondența lui Oțetea indică menținerea unor legături strânse în special cu Antonio Gigli, bibliotecar al Contelui Paolo Guicciardini, care a contribuit esențial la finalizarea studiului introductiv din volumul cu scrisori, dar și a notelor critice ale lucrării³⁸.

Intenția principală a fost să aducă în lumina cercetărilor noi date referitoare la Francesco Guicciardini. Contactele cele mai numeroase au fost realizate în cursul anului 1926, ce a coincis, totodată, cu finalizarea studiilor de la Sorbona. Exceptându-l pe Paolo Guicciardini, un rol exponențial în suportul științific l-a deținut Antonio Gigli. Ca bibliotecar, acesta s-a ocupat în mod direct de toate procedurile pentru publicarea cât mai rapidă a volumului prefăcut de Andrei Oțetea³⁹. Conform informațiilor furnizate de Gigli, volumul a întâmpinat numeroase probleme cu privire la editura unde urma să apară, fiind luate în calcul, inițial, instituții celebre precum Casa de Manzoni. Schimbarea acestora era legată, cel mai probabil, de conținutul cărții, precum și de relevanța științifică invocată de editurile italiene. După refuzul primit, lui Oțetea i se recomanda să se adreseze Editurii d'Aquila (Vecchioni), conform indicațiilor făcute de Antonio Panella, care analizase manuscrisul lucrării. În același context era menționat și posibilul sprijin material venit din partea lui Paolo Guicciardini⁴⁰. Conte s-a angajat să contribuie cu o sumă de 3 000 de lire pentru tipărirea scrisorilor strămoșului său; gest care l-a determinat pe Oțetea să menționeze chiar în volum acest suport material, precum și cel moral venit din partea senatorului italian Pio Rajna, îndeosebi pentru accesul în arhivele italiene⁴¹.

Paolo Guicciardini intenționa să achiziționeze 100 de exemplare ale lucrării, însă condiția era ca volumul să nu depășească suma de 30 de lire⁴². Răspunsul venit din partea editurii Vecchioni a fost unul pozitiv, solicitându-se ca în cel mai scurt timp Oțetea să furnizeze manuscrisul⁴³. Alături de scrisori, intenționa să introducă un capitol din propria teză de doctorat; însă, în acest context, era pusă problema traducerii sale în limba italiană. Insistențele lui Paolo Guicciardini s-au axat însă spre atenția pe care istoricul trebuia să o acorde imaginii volumului. Aceasta era condiția esențială a suportului financiar acordat⁴⁴. La începutul lunii august 1926, Oțetea era informat de Antonio Gigli că scrisorile au fost revizuite și trimise spre editură⁴⁵.

³⁷ Relația construită de Oțetea reiese din vederile trimise de Paolo Guicciardini, după ce tânărul istoric și-a încheiat periplusul în Italia (BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”). În legătură cu același aspect, Florin Constantiniu susține că Andrei Oțetea a beneficiat de spațiu pe proprietatea contelui, cu scopul de a-și realiza cercetările în Italia (Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 179).

³⁸ Francesco Guicciardini, *Dall'assedio di Firenze al secondo convergno di Clemente VII e Carlo V (28 giorno 1530 – 2 dicembre 1532). Lettere inedite a Bartolomeo Lanfredini*, a cura di André Oțetea, Aquila, Casa Editrice Vecchioni, 1927, p. XII–XIII.

³⁹ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 17 septembrie 1926.

⁴⁰ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 12 mai 1926.

⁴¹ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 1 iunie 1926.

⁴² *Ibidem*: scrisoare trimisă de Paolo Guicciardini către Andrei Oțetea, 31 mai 1926.

⁴³ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 10 iunie 1926.

⁴⁴ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Paolo Guicciardini către Andrei Oțetea, 7 iulie 1926.

⁴⁵ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 6 august 1926.

Din corespondența istoricului nu lipsesc contactele cu Pio Rajna, existente din debutul anului 1926, când era pusă în discuție chestiunea publicării scrisorilor lui Francesco Guicciardini⁴⁶. Reacțiile nu au întârziat să apară nici după apariția volumului, îndeosebi cele legate de menționarea senatorului, în semn de recunoștință, în prefața volumului⁴⁷. Același Antonio Gigli a fost cel care s-a ocupat de distribuția lucrării în bibliotecile și arhivele italiene. De asemenea, universitari consacrați și-au oferit sprijinul prin recenzarea cărții. În urma apariției volumului, Andrei Oțetea a primit zece exemplare, iar alte zece au fost trimise în România⁴⁸.

Succesul publicării unui volum cu documente inedite l-a propulsat pe studentul lui Henri Hauvette în atenția unor istorici italieni. Contactele cu Paolo Guicciardini s-au menținut și în perioada ulterioară; fapt dovedit chiar de conte printr-o scrisoare trimisă în România, prin care îl anunța de existența unor noi documente în arhiva familiei⁴⁹. Semnalarea venea în contextul revenirii lui Andrei Oțetea, pentru un nou interval de timp, în arhivele italiene. De această dată, Nicolae Iorga a fost cel care i-a facilitat călătoria în străinătate. Preocupările de istorie universală l-au ajutat să mențină legături academice atât cu profesorii săi de la Sorbona, cât și cu unii colegi, ceea ce îi alimenta dorința de a se întoarce la Paris. În cele din urmă, ajutorul financiar al contelui Paolo Guicciardini a făcut posibilă publicarea volumului cu scrisori. În lipsa altor surse de venit, Oțetea a acordat o atenție fundamentală acestei oportunități. În amintirile sale, istoricul Constantin C. Giurescu precizează că susținerea unui doctorat la Sorbona implica o serie de cheltuieli greu de acoperit, întrucât era vorba despre tipărirea ambelor teze: principală și secundară⁵⁰. Astfel vom înțelege, la justa ei valoare, oportunitatea de care Andrei Oțetea a beneficiat prin menținerea contactelor cu descendentul lui Francesco Guicciardini.

Susținerea tezei de doctorat a avut loc la 21 decembrie 1926. Comisia a fost prezidată de Charles Diehl, cei doi raportori fiind Edouard Jordan, specializat în istoria papalității, și Mario Roques, profesor de filologie romanică, pentru teza secundară⁵¹.

După revenirea în țară, Andrei Oțetea a menținut legătura în special cu Henri Hauvette, dar și cu Henri Hauser⁵². Mult mai târziu, în calitate sa de profesor titular la catedra de Istorie modernă și contemporană a Universității din Iași, avea să-l propună pe Hauser pentru a conferenția la Iași⁵³. Conform cărților poștale primite, tânărul „sorbonard” a locuit, într-o primă fază, la Cluj, începând cu luna februarie a anului 1927. Atât scrisorile sosite din Franța, cât și corespondența de la Florența au ca destinație centrul universitar transilvănean (strada Mașiniștilor)⁵⁴. Hauvette era informat cu privire la perspectivele fostului său student de a obține un post de conferențiar la Universitatea din Iași⁵⁵. Profesorul francez își manifesta toată încrederea că cele două volume publicate despre Guicciardini aveau să confere o garanție academică pentru o viitoare carieră universitară. În același timp, lui Oțetea i se recunoaște meritul de a fi contribuit la revizuirea

⁴⁶ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Pio Rajna către Andrei Oțetea, 20 ianuarie 1926.

⁴⁷ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Pio Rajna către Andrei Oțetea, 18 februarie 1927.

⁴⁸ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Antonio Gigli către Andrei Oțetea, 12 februarie 1927.

⁴⁹ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Paolo Guicciardini către Andrei Oțetea, 26 mai 1927.

⁵⁰ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, București, Editura ALL, 2000, p. 130.

⁵¹ ANI, fond Facultatea de Litere și Filosofie, dosar 357/1932, f. 200.

⁵² BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”: scrisoare trimisă de Henri Hauvette către Andrei Oțetea, nedatată.

⁵³ ANI, fond Facultatea de Litere și Filosofie, dosar 382/1933, f. 27v.

⁵⁴ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”.

⁵⁵ *Ibidem*: scrisoare trimisă de Henri Hauvette către Andrei Oțetea, 18 martie 1927.

științifică a unor documente deja publicate, remarcându-se informațiile inedite despre rolul politic al lui Guicciardini⁵⁶. Nu au lipsit nici intervențiile laudative venite din mediul istoricilor autohtoni. Bunăoară, Iorga îi aprecia opțiunile de încadrare a studiului în aria istoriei universale. L-a surprins în mod pozitiv îndeosebi siguranța cu care Oțetea își construiește narațiunea, una dominată de maturitate. Desigur, nu au fost omise remarcele vizavi de ineditul surselor utilizate⁵⁷.

O nouă concepție despre Francesco Guicciardini

Cercetarea acțiunilor politice ale lui Francesco Guicciardini (1482–1540) i-a deschis lui Andrei Oțetea orizonturile de interes pentru secolele XV–XVI. Obiectivul fundamental al lucrării coordonate de Henri Hauvette a urmărit gândirea personalității prin raportarea la transformările produse în epoca Renașterii. Identitatea demersului era considerată mai curând una specifică studiului psihologic și politic. Ideile istoricului florentin erau produsul unor circumstanțe exterioare, ceea ce l-a orientat pe autor spre câmpul de confruntare al ideilor cu realitățile sociale și politice ale Renașterii⁵⁸.

Prin elementul psihologic se înțelege valorificarea vieții private și „penetrarea sufletului” lui Guicciardini, ca instrument al unei noi concepții ce vizează înțelegerea actelor sale publice⁵⁹. Pentru Oțetea, opera omului politic florentin probează calitatea unui mare psiholog al vremurilor. Sesizează această calitate în principal din lucrarea *Histoire florentine*. În schimb, se poate susține că istoriograful apelează la metode similare pentru a-și trata „eroul”. Insistă pe inteligența și ambiția valorificate de acesta în spațiul politic. Se dorește a fi, la rândul său, „psihologul” unui istoric ce-și scrisese opera cu mai bine de patru sute de ani în urmă, pentru ca, prin acțiunile sale, să construiască peisajul unei epoci⁶⁰.

După apariție, studiul lui Oțetea a fost semnalat chiar de către Lucien Febvre în celebra revistă „Revue de synthèse historique”, condusă de Henri Berr. În linii generale, elementele de noutate în planul documentării și al metodei predomină în succinta expunere a istoricului francez; acestor calități se adaugă și coerența predominantă pe care textul o sugerează cititorului⁶¹. În acei ani, Febvre era încă profesor al Universității din Strasbourg⁶². Însă nu era exclus ca lecturile și discuțiile cu Hauser, un apropiat al lui Febvre, să-l fi influențat în abordarea propriului subiect.

„Părintele” *Analelor* se remarcă prin construirea unor biografii după tiparele tradiționale, în care își analizează „eroii” prin raportarea la realitățile epocilor în care aceștia trăiesc. În acest sens, îi amintim pe Martin Luther sau François Rabelais⁶³. De altfel, Oțetea își manifestă interesul față de istoriografia Reformei. Ceva mai târziu, în 1929, semnalează apariția lui James Mackinnon, *Luther and the Reformation*, dar și lucrarea lui Lucien Febvre, *Un destin: Martin Luther*. Istoricul român se raportează, se pare, la propria metodă aplicată în cazul lui Guicciardini, pentru a pune în lumină noile concepții. În accepțiunea sa, ambele lucrări prezintă o transpunere a dimensiunii

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *RI*, anul XIII, nr. 4–6, 1927, p. 179.

⁵⁸ A. Oțetea, *François Guichardin: sa vie publique et sa pensée politique*, Paris, Picard, 1926, p. VIII, 11.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 33–34.

⁶¹ Lucien Febvre, *Une étude sur Guichardin...*, p. 158–159.

⁶² Bertrand Müller, *op. cit.*, p. 81.

⁶³ Guy Bourdê, Hervé Martin, *op. cit.*, p. 216.

revoluționare într-o nouă cheie critică, una apropiată de registrul psihologic, al trăirii spirituale a personajului istoric:

[...] urmărind etapele dureroase ale evoluției lui Luther, autorul arată că acesta, către 1517, nu e nici un reformator, nici autorul unei noi doctrine, nici capul unei mișcări de opoziție contra Romei. El nu debutează printr-un plan de reformă ecleziastică sau de modificare dogmatică. El nu e decât o conștiință chinuită a propriei sale mântuirii⁶⁴.

În studiul despre Guicciardini ar putea fi identificate similitudini cu metoda de analiză a lui Febvre. Considerăm esențiale aserțiunile lui Bertrand Müller, care re-pe-rează două elemente specifice concepției lui Febvre. Pe de o parte, este vorba despre perspectiva istoriei confruntate cu binomul *individ – societate*, ce depășește raportul *operă istorică – personaj istoric*. De cealaltă parte, este identificat punctul de vedere al psihologiei istorice, ce furnizează istoriei datele necesare la înțelegerea cadrului mental în care funcționau oamenii din trecut. Febvre pledează pentru cea de-a doua opțiune⁶⁵.

Prin individualizarea studiului psihologic, recognoscibil și în scrierile lui Febvre⁶⁶, Oțetea surprindea obișnuințele de gândire ale unei epoci. În accepțiunea lui André Burguière, primul este preocupat să definească coerența intelectuală a unei epoci pe fundamentele gândirii și acțiunilor unei individualități impunătoare. În consecință, a conștientizat dezvoltarea atât a istoriei sociale, cât mai ales a istoriei intelectuale⁶⁷. În acest registru, dacă este să ne referim însă la spațiul istoriografic românesc, Gheorghe I. Brătianu este cel puternic marcat de ideile novatoare lansate de profesorul de la Strasbourg, în debutul primului deceniu de după război⁶⁸. De altfel, Pompiliu Teodor plasează calitatea critică a tezei lui Oțetea în aceeași categorie cu scrierile lui Brătianu⁶⁹.

Fundalul istoriografic vast al problemei nu a putut fi ignorat de Andrei Oțetea, aspect sesizabil în partea introductivă a studiului, acolo unde el prezintă perspectivele din care Guicciardini devenise un subiect al scrisului istoric. Pentru el, lucrarea lui Eugène Benoist tratează identitatea de istoric, însă printr-o viziune literară⁷⁰. Alături de acesta, contribuțiile lui Leopold von Ranke completează fundamentele științifice ale cercetării personalității lui Francesco Guicciardini⁷¹. În cazul lucrării lui Benoist, Oțetea identifică unele limite, din cauza despărțirii *omului de operă*. Mai curând, scrierile acestuia îi definesc viața și opțiunile intelectuale, în detrimentul gândirii. În schimb, A. Geffroy oferă un model de studiu al acțiunilor politice ale lui Guicciardini, în acord cu ideile și instituțiile epocii⁷².

Alături de rolul politic de frunte, și anume cel de ambasador al Republicii florentine, Francesco Guicciardini își construiește o veritabilă notorietate de istoric. *Istoria Florenței*, publicată abia la mijlocul secolului al XIX-lea, și *Istoria Italiei*, din 1561, revoluționează interpretarea trecutului. Scrierile sale conferă istoriei o identitate analitică și o ridică la

⁶⁴ VR, anul XX, 1929, nr. 2–3, p. 327–330.

⁶⁵ Bertrand Müller, *op. cit.*, p. 300–301.

⁶⁶ Andrei Burguière, *op. cit.*, p. 56.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 61.

⁶⁸ Pompiliu Teodor, Gheorghe I. Brătianu – istoricul, II, *Concepție și metodă istorică*, extras din AIIAI, XXV/1, 1988, p. 238.

⁶⁹ Idem, *Incursiuni în istoriografia română...*, p. 60.

⁷⁰ Este vorba despre lucrarea cu titlul *Guichardin historien et homme d'État florentin au XVIe siècle*, publicată în 1862 (vezi A. Oțetea, *François Guichardin...*, p. VIII).

⁷¹ *Ibidem*, p. 3.

⁷² *Ibidem*, p. 7.

nivelul gândirii politice⁷³. Fără îndoială, cariera publică a lui Guicciardini îi influențează studiul lui Andrei Oțetea. La fel și *direcțiile generale* rezultă din gândirea și din esența acțiunilor sale politice: un regim republican la Florența, o Italie fără barbari și o lume debarasată de tirania clerului⁷⁴.

Experiența diplomatică a lui Francesco Guicciardini este tratată sub influența modelelor create de istorici ca Charles Diehl sau Charles Seignobos. Pentru Oțetea, cunoașterea aspectelor politice, sociale și economice ale Spaniei, pe lângă misiunea sa oficială, se dovedește esențială⁷⁵. Remarcile referitoare la calitatea de interpret al timpului său demonstrează eforturile intense ale lui Oțetea în direcția înțelegerii evenimentelor politice majore din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Se observă un echilibru între resorturile gândirii și acțiunile publice.

Nu încapă îndoială faptul că, pe parcursul întregii cercetări, Oțetea este tentat să atingă ambele paliere ale acțiunilor politice în care Guicciardini se regăsește ca protagonist. Ne referim atât la manifestările publice, cât și la ceea ce istoricul numește „la pensée intime de Guichardin”⁷⁶. De altfel, ultimul aspect întrunește condițiile unei provocări la nivelul surselor. Guicciardini este contemporan cu perioada de efervescență economică a Florenței, ceea ce îi permite să bazeze un serie de reforme politice. Din aceste rațiuni, Oțetea îl consideră, înainte de toate, un om politic. Această identitate îi guvernează ideile și acțiunile. Aceasta trasează și direcția cercetării⁷⁷. Pentru a-i înțelege acțiunile, Oțetea se focalizează pe organizarea statelor italiene. Om politic al Renașterii, Guicciardini este plasat în mijlocul disputelor politice și sub influența provocărilor sociale, iar analiza este orientată pe o serie de particularități ce aduc elemente inedite, precum stările psihologice sau relațiile personale⁷⁸. În egală măsură, Oțetea caută un precursor al democratismului în gândirea lui Guicciardini. Elementare rămân concepția economică și doctrina socială, în timp ce principiul egalității este inseparabil de cel al justiției⁷⁹.

În raportul întocmit cu prilejul susținerii doctoratului, la 21 decembrie 1926, Henri Hauvette insistă atât pe dimensiunea inedită a cercetării lui Andrei Oțetea, cât și pe meritul acestuia în surprinderea confuziilor de ordin cronologic; sau a omisiunilor existente în alte lucrări dedicate lui Francesco Guicciardini. Evident, accesul la arhivele familiei dădea o notă inedită cercetărilor desfășurate în Italia. Aprecierile vizau maturitatea pe care studentul său o dovedise în scris și spiritul clar și conștiincios care compensa, în mod fericit, originile sale nefranceze⁸⁰. Hauvette îl considera pe Francesco Guicciardini un om politic de acțiune superior lui Machiavelli, dar ca scriitor oarecum inferior. Scrierile istoricului florentin au fost cunoscute mai curând *postmortem*. Cea mai relevantă lucrare era considerată însă *Istoria Italiei*, mai ales pentru cunoașterea perioadei Renașterii⁸¹.

Atașamentul lui Oțetea față de Hauvette este reflectat în paginile revistei „Viața Românească” de la Iași prin comentarea operei universitarului de la Sorbona. Traiectoria și preocupările intelectuale din anii petrecuți la Paris, dar și (în) scrierile primilor

⁷³ Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, Flammarion, 1971, p. 71.

⁷⁴ A. Oțetea, *François Guichardin...*, p. 12–13.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 268.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 317.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 119.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 243.

⁸⁰ Archives Nationales de France, fonds Académie de Paris – Faculté des Lettres: doctorats 1912–1967, f. 1–4.

⁸¹ Henri Hauvette, *Littérature italienne*, cinquième édition, Paris, Librairie Armand Colin, 1921, p. 212–215.

ani de după revenirea în țară au fost influențate de metoda profesorului de literatură italiană. Lucrarea consacrată lui Francesco Guicciardini, aleasă la sugestia profesorului de la Sorbona⁸², era un exemplu în care Oțetea, la fel precum Hauvette, aborda metoda de „a resuscita mediul social, intelectual și moral în care a trăit personagiul pe care-l studiază, în a-i descrie apoi viața și, în sfârșit, în a-i analiza opera”⁸³.

Ajutorul esențial acordat de Hauvette, care predă cursul Renașterea italiană, s-a concretizat în facilitarea accesului la arhiva familiei Guicciardini, însă influențele exercitate asupra propriului student s-au dovedit a fi de termen lung. Așa cum preciza și în debutul lucrării sale, istoricul își propusese să urmărească dezvoltarea și transformările gândirii lui Guicciardini, în funcție de conjuncturile care interveniseră în parcursul său intelectual⁸⁴.

După revenirea în țară, Oțetea a rămas un atent cercetător al epocii studiate în anii doctoratului. Și-a exprimat interesul față de perspectivele care au condus la profilarea negativă a personalității istoricului florentin, sub incidența ideilor Risorgimento-ului, care îl plasau în sfera opusă ideilor lui Machiavelli, receptat ca principal precursor al unității italiene:

[...] în momentul în care am întreprins lucrarea mea, judecata asupra activității de istoriograf a lui Guicciardini îmi părea mai solid întemeiată decât asupra vieții sale publice și gândirii sale politice. Necunoscând starea manuscriselor decât din descrierile lui Gherardi, nu puteam bănuși că rezultatele studiilor lui Ranke și Fueter ar putea fi modificate, iar la Florența mi s-a spus că intenția lui Gherardi de a da un studiu asupra surselor Istoriei Italiei va fi realizată de d. Rostagno, conservatorul Bibliotecii Laurenziane. De aceea n-am studiat Istoria Italiei ca gen, ci ca izvor de informații pentru interpretarea vieții și gândirii politice a autorului⁸⁵.

În debutul anilor '40, Oțetea a reușit să reactualizeze ecourile pozitive ale lucrării sale despre Francesco Guicciardini. Cele mai autorizate medii academice italiene în cunoașterea problemei au apreciat metoda istoricului: el nu intenționa doar schițarea unui portret de precursor al Risorgimento-ului, ci și unul de „interpret fidel și genial al timpului său și al societății precapitaliste din care a ieșit societatea modernă”⁸⁶. Mult mai târziu, Mihai Berza avea să aprecieze și el aceeași latură a lucrării. Autorul crease un echilibru între modul de acțiune al lui Guicciardini și etapele conturării gândirii sale politice. De asemenea, un punct forte al contribuției lui Oțetea rezidă în investigarea operei istorice a lui Guicciardini, receptată ca fiind una notabilă în epoca Renașterii. Lucrarea dedicată *Renașterii și Reformei* este însă considerată prima în care fenomenul istoric a fost abordat în spiritul materialismului istoric⁸⁷.

Concluzii

Studiile superioare la Sorbona au constituit un argument determinant în planurile lui Andrei Oțetea de a merge pe calea carierei universitare. Statutul privilegiat dobândit

⁸² *Amintiri despre anii de școală*, București, Editura Politică, 1968, p. 143.

⁸³ *VR*, anul XXI, 1929, nr. 1, p. 134–135.

⁸⁴ A. Oțetea, *François Guichardin...*, p. 11.

⁸⁵ În 1940, Oțetea scrie un text dedicat lui Francesco Guicciardini, la 400 de ani de la moartea sa. Documentul identificat în colecția personală a istoricului este important, pentru că se referă la obiectivele fundamentale pe care Oțetea și le asumase atunci când lucra la teza de doctorat dedicată lui Guicciardini (BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”: *Francesco Guicciardini – testimonio del suo tempo*).

⁸⁶ A. Oțetea, *Un exponent al Renașterii italiene: Francesco Guicciardini*, Iași, Tipografia „Brawo”, 1942 (extras din „Italice-Bolletino Annuale del Seminario d’Italiano dell’Università di Iași”), p. 4.

⁸⁷ M. Berza, *L'historien A. Oțetea*, în „Revue roumaine d’histoire”, anul VIII, 1969, nr. 3, p. 408–411.

după Marea Unire a fost un punct de plecare relevant, însă decizia de a realiza un doctorat în prestigiosul centru universitar francez a fost decisivă. Susținerea propriilor profesori s-a menținut chiar și după revenirea în România.

O întreprindere științifică asupra unei personalități de anvergură istorică precum Francesco Guicciardini a fost rezultatul îndrumărilor lui Henri Hauvette și Henri Hauser. Însă viziunile novatoare ale istoriografiei franceze au fost cel puțin la fel de importante. Lecturile din anii doctoratului au contribuit la formarea concepției istoricului. Din aceste rațiuni, acest aspect tinde să fie decisiv pentru înțelegerea formației profesionale.

În ciuda condițiilor materiale modeste, itinerarul intelectual al lui Andrei Oțetea s-a menținut în limitele unei permanente ascensiuni. De la tânărul transilvănean ajuns pe timp de război în Vechiul Regat la includerea sa în rândul celor cu șanse de a urma o facultate în capitala Franței învingătoare, incertitudinea a primat. Anii parizieni i-au fundamentat însă valorile și orizonturile intelectuale. Prin intermediul cercetării lui Guicciardini, exploatează orice relație aducătoare de avantaje profesionale. Iar apropierea de contele Paolo Guicciardini stă drept dovadă. Venit cu recomandări serioase de la Sorbona, cercetarea unui mare intelectual renașcentist i-a influențat decisiv stilul și metoda istorică. Apoi, ideile și lecturile epocii i-au transformat viziunea într-una novatoare.

“A STUDY ON GUICCIARDINI”:
THE HISTORIOGRAPHICAL DEBUT OF ANDREI OȚETEA
(Summary)

Keywords: Andrei Oțetea, intellectual young, historiographical currents, Francesco Guicciardini.

After the Great War, the Romanian students sent to the French universities interacted with almost novel situations through which the society of a winning state passed, amid the social tensions fueled by the political current. The case of Andrei Oțetea is an exception for almost seven years in France, from 1919 to 1926, as a Transylvanian Association scholar. At the same time, he was among students that formed the first wave sent to study in Paris.

The relations cultivated by Andrei Oțetea with his professors during the years of study were dominated by the determination specific to an intellectual young eager to make serious investigations into the past. On the one hand, Henri Hauvette played the role of official coordinator, directly involved in his own student project to conduct out research on Francesco Guicciardini's life and his age. Instead, Henri Hauser marked Oțetea's conception for a longer term, developing his interest in the new expanding historiographical currents.

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU*

VIAȚA CULTURALĂ, SOCIALĂ ȘI POLITICĂ PROVINCIALĂ REFLECTATĂ ÎN PAGINILE ZIARULUI „BUKOWINA. LANDES- UND AMTSZEITUNG” (1862–1868)

Presa, ca mijloc de informare publică, a constituit dintotdeauna o cale de răspândire a ideilor și ideologiilor, o modalitate de educare și influențare, o modalitate prin care cititorul își exprima propriile opinii; dar, în același timp, un fenomen dificil de controlat, mai ales într-un stat multinațional, cum era Monarhia Habsburgică; și care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a confruntat cu mișcări sociale și politice revoluționare ample.

Pe fondul evenimentelor revoluționare din Franța anului 1848, pe teritoriul monarhiei habsburgice are loc o diversificare a publicațiilor, majoritatea cu caracter politic. Cele mai multe apar la Viena: din 227 existente, 192 sunt noi¹. Publicațiile de amuzament sau de teatru se văd nevoite, din cauza concurenței, să îmbrace și ele o „haină” politică. Presa adoptă, în general, următoarele direcții: a) progresistă (liberală), din care se vor desprinde cea ultra radicală și cea comunistă; b) conservatoare, reacționară, căreia i se va alătura cea clericală; și c) națională, cu următoarele tendințe: centralistă și federalistă, susținute de presa vieneză, și d) cea separatistă, reprezentată de presa cehă, polonă, slovenă, italiană.

Existau și publicații fără o orientare declarată sau precis conturată. În același timp, se constată influența deosebită pe care o exercită ziarele ultra radicale, extremiste, de exemplu „Die Constitution” sau „Der Freimüthige” [„Liber-cugetătorul”], care circulă sub formă de foi volante, distribuite pe stradă (Strassenblätter), și care alimentează starea de revoltă, de frondă, de neliniște și dezordine. La acestea se adaugă cele de orientare comunistă, care susțineau clasa muncitoare („Arbeiterzeitung” [„Ziarul muncitoresc”], „Wiener Arbeiter-Courier” [„Curierul Vienei al Muncitorilor”]), o publicație socialistă („Reform”) și una reacționară, intitulată „Sprecher für Staat und Kirche” [„Purtătorul de cuvânt al statului și al bisericii”], ziar ce va deveni ulterior organul de presă al clerului catolic. Presa liberală (moderată sau conservator-constituțională) pleda pentru calm și echilibru politic. „Die Presse”, ziarul acestei orientări, nu s-a putut impune decât pentru

* Doctorandă, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; cercetător științific, Institutul „Bucovina” din Rădăuți.

¹ De referință pentru evoluția presei și rolul ei ca factor social și politic în Monarhia Habsburgică este volumul *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, Band VIII, 2. Teilband: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. Pentru informații despre presa austriacă de la începuturi până în anul 1875, vezi Johann Winckler, *Die periodische Presse Oesterreichs. Eine historisch-statistische Studie*, Hrsg. von der k. k. Statistischen Central-Commission, Wien, 1875. Autorul realizează o periodizare a presei, începând cu epoca tereziană și până în timpul regimului absolutist, și analizează publicațiile în funcție de conținut, tendințe, naționalități, limbă, loc și perioadă de apariție.

scurtă vreme. Odată cu înființarea primelor asociații cu caracter național, apar și ziare în limbi naționale: cel dintâi, cu tendințe separatiste, se publică în Boemia, cu titlul „National-Zeitung”.

Ocuparea Vienei în anul 1848 a generat sistarea tuturor ziarelor politice, cu excepția „Ziarului de Viena”, care conținea numai știri și anunțuri oficiale. Au existat încercări de publicare și a altor ziare, cu ton mai moderat spre conservator, dar autoritățile vieneze s-au opus cu vehemență. Și în Bucovina, în anul 1848, frații Alexandru și Gheorghe Hurmuzachi redactează la Cernăuți „Gazeta Bucovinei”, de orientare liberal-moderată, dar apariția ei este întreruptă în 1850, din aceleași considerente. Au existat și demersuri pentru introducerea unei noi legi a presei, dar, din cauza constrângerilor de ordin politic, singurele admise în această perioadă au fost publicațiile de specialitate, neutre, precum și beletristica, nu întotdeauna de bună calitate, care s-a dezvoltat sub formă de foileton.

După instaurarea regimului absolutist, presa a rămas singurul organ de exprimare a doleanțelor popoarelor din monarhia habsburgică. Noul sistem de cenzură, adoptat în 1852, va încerca să controleze nu doar cuvântul scris, ci și spiritul de opoziție, exprimat într-o formă mascată. Cele mai citite ziare din această perioadă erau cele vieneze, „Die Presse” și „Ostdeutsche Post”, precum și „Das Fremdenblatt” sau „Vorstadtzeitung”. În provincie se citeau „Bohemia” (Praga), „Die Grazer Tagespost”, „Czas” (Cracovia).

Publicarea unui ziar politic era acum foarte costisitoare, deoarece întreaga afacere era condiționată economic (financiar), redactorul ziarului fiind constrâns să devină propriul cenzor. Astfel, nu persoana redactorului era direct amenințată, ci ziarul în sine, prin: confiscarea numerelor, suspendarea temporară și, în cele din urmă, definitivă. Ca pedepse, se mai aplicau, doar în anumite cazuri, amenda și arestul. Tendința (orientarea) necorespunzătoare a ziarului e socotită un delict, iar contactul cu ziarul respectiv devine compromițător. Nu puține erau cazurile când diverși demnitari, funcționari de stat, militari erau amenințați cu degradarea dacă se constata că aveau vreo legătură cu o publicație de acest gen. La aceste îngrădiri ale libertății presei se adăugau și interdicțiile privind difuzarea de presă străină și importul de tipărituri. De asemenea, se reintroduc taxa pentru ștampilă, mărită, și taxa pentru inserate (anunțuri).

Situația dificilă a presei a fost ușor ameliorată prin sporirea numărului de cititori. Statistic, crește numărul publicațiilor inofensive, de amuzament, umoristice, precum și al celor de specialitate, încurajate în mod deosebit de stat. Ziarele renunță la articolele cu caracter politic și se orientează spre simple relatări din domeniul economic, ori spre știri locale fără prea mare însemnătate, anunțuri.

Prin Diploma imperială din Octombrie 1859 (Oktober-Diplom) și Patentul din Februarie 1860 (Februar-Patent) are loc o restabilire a regimului constituțional. Presa politică prinde din nou contur, deși restricțiile cu privire la conținut se mențin. Presa cotidiană redevine organ al opiniei publice și poate aborda chestiuni de ordin politic, social și religios. Se dezvoltă acum presa beletristică de calitate („Zeitgeist”, „Figaro”). În anul 1860, se introduc, după model francez, birourile de presă. Abia la sfârșitul anului 1862 se renunță parțial la sistemul represiv. În acest an, la 17 decembrie, se emite o nouă Lege a presei, care intră efectiv în vigoare în martie 1863². Această lege limitează influența autorităților politice asupra conținutului unei publicații, oferă dreptul de a redacta, edita și vinde tipărituri, precum și de a avea o editură proprie³.

² Brockhaus' *Konversations-Lexikon*, vezi capitolul *Österreichisch-Ungarische Monarchie (Kirchenwesen. Zeitungswesen)*, 1895, p. 729.

³ Vezi „Reichs-gesetz-blatt für das Kaiserthum Österreich”, Jahrgang 1863, IV. Stück. Ausgegeben und versendet am 23. Jänner 1863/*Foaia ordinăciunilor pentru Imperiul austriac*, anul 1863, partea a IV-a, publicată și trimisă la data de 23 ianuarie 1863, cap. 6, *Legea Presei din 17 decembrie 1862*, valabilă pentru

Condiționările sau restricțiile erau însă, în primul rând, de natură economică. Se păstra impozitul pe ziar („Zeitungsstempel” sau „Stempelpflicht”), iar redactorul responsabil al unei publicații periodice putea fi doar un cetățean austriac, care era persoană juridică și avea domiciliul în locul de apariție al publicației⁴. Fiecărui redactor responsabil al unui periodic ce apărea mai mult de două ori pe lună și care trata, chiar și tangențial, evenimentele politice ale zilei sau chestiuni curente politice, religioase sau sociale, îi revenea obligația depunerii unei cauțiuni. Valoarea cauțiunii pentru publicațiile periodice ce apăreau în Viena, sau cel mult la o distanță de 2 mile de aceasta, era de 8 000 de guldeni; în localitățile cu mai mult de 60 000 de locuitori sau în apropierea lor – 6 000; în cele cu peste 30 000 de locuitori sau în apropierea lor – 4 000; în restul localităților – 2 000 de guldeni. Scutite de taxă erau doar publicațiile științifice și de specialitate care dezbăteau probleme legate de profilul acestora⁵.

Editorul avea obligația ca, în termen de 24 de ore de la distribuirea sau expedierea publicației, să trimită un exemplar autorității locale și la sediul procurorului din zonă. Excepție făceau tipăriturile necesare în comerț, circulație, viața mondenă (formulare, chitanțe, cărți de vizită etc.) și publicațiile mai mici de cinci pagini. Pentru fiecare publicație destinată vânzării, cu unele excepții, se trimitea, obligatoriu, câte un exemplar la Ministerul de Stat, Ministerul de Poliție, Biblioteca Aulică Imperială, precum și la fiecare bibliotecă universitară și națională ce se considera îndreptățită să solicite acest lucru. Se asigura, pentru toate acestea, scutirea de la plata taxelor poștale. Mai menționăm că o publicație periodică ce primea anunțuri (inserate) putea fi obligată să accepte decrete imperiale trimise de autorități spre publicare, contra achitării taxelor de inserare specifice.

Evident, nerespectarea acestor prevederi și ale altora atrăgea după sine diverse sancțiuni, de la amenzi, până la privare de libertate, de la interzicerea publicării și la confiscarea publicației, până la distrugerea instrumentelor necesare multiplicării acesteia (mașina de tipar etc.)⁶. Legea privind penalitățile în domeniul presei, *Gesetz über das Strafverfahren in Pressesachen*, extindea sensul noțiunii de „delict de presă”, iar libertatea presei rămânea încă legată de „rațiuni politice”⁷.

Pe de altă parte, tocmai rațiunile politice au făcut ca presa să ia amploare, mai ales în intervalul 1862–1867, deoarece contextul politic intern a fost unul plin de evenimente: conflictul dintre centraliști și federaliști referitor la constituția imperiului, lupta pentru drepturi naționale, lupta dintre conceptul de stat modern și vechile privilegii ale

Regatele Boemia, Galiția și Lodomeria, cu Ducatele Auschwitz și Zator și cu Marele Ducat al Cracoviei, pentru Regatul Lombardo-Venețian și Regatul Dalmației, pentru Arhiducatul Austriei Superioare și Inferioare, ducatele Silezia, Steiermark, Carintia, Kraina, Salzburg și Bucovina, comitatul Moraviei, principatul Tirol, regiunea Vorarlberg, principatul Görz și Gradisca, comitatul Istria și orașul Triest cu ținuturile sale, p. 148.

⁴ *Ibidem*, p. 149. Impozitul pe ziare și calendare va fi abrogat abia în 1899, prin Legea din 27 decembrie, publicată în „Reichs-gesetz-blatt”, nr. 261. Vezi Ernst Victor Zenker, *Geschichte der Journalistik in Österreich*, Wien, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1900, Kap. *Die neueste Zeit*, p. 62.

⁵ „Reichs-gesetz-blatt”, Jahrgang 1863, IV., cap. 6, p. 150.

⁶ *Idem*, *Secțiunea a III-a – Reguli privind infracțiunile ce rezultă din conținutul tipăriturilor*, p. 152–154. Interzicerea apariției unei publicații se putea face până la o perioadă de trei luni, numai pe baza unei solicitări speciale a procurorului și numai în cazul în care, datorită conținutului, pedeapsa aferentă se ridica la mai mult de cinci ani de închisoare; sau fuseseră comise două infracțiuni mai mici în același an, ori infracțiunea respectivă fusese comisă de trei ori la rând.

⁷ Ernst Viktor Zenker, *op. cit.*, p. 60–62; Markus Winkler, *Legea presei și cenzura în monarhia habsburgică și în România*, în Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (ed.), *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848–1940)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 80. În acest volum găsim și un index alfabetic al periodicelor de limbă germană din Bucovina, între 1848 și 1940, alcătuit de Markus Winkler și Ion Lihaciu (p. 153–200).

Bisericii și ale stărilor nobiliare etc. Se adaugă evenimentele externe, la rândul lor de o mare importanță pentru reșezarea pe baze legislative, economice și politice a Imperiului austro-ungar: și anume conflictele cu Ungaria și cu Germania (războiul din 1866, soldat cu pierderea provinciilor italienești) și instaurarea dualismului în 1867. În fața acestor probleme, societatea avea nevoie de un for prin care să se exprime, iar acesta nu putea fi altul decât presa. „Nu exista o a doua țară în lume care să aibă de dus, concomitent, o povară mai grea decât cea a luptelor cu propriul destin și nicio presă din lume nu avea o misiune atât de dificilă, plină de responsabilitate, de a prelucra probleme atât de noi, ca presa austriacă de la începutul erei parlamentare.”⁸ Menționăm că, în această perioadă, se înființează periodice valoroase, precum „Neue Freie Presse” (cel mai important organ al grupării liberale pro-constituționale germane) și „Neues Wiener Tagblatt” (ziar democrat, militant pentru drepturile micii burghezii radicale).

La 15 octombrie 1868, se promulgă o nouă lege a presei⁹, prin care se înlătura posibilitatea de suspendare a unui ziar din cauza conținutului său politic. Fără aceste îngrădiri, presa zilnică se dezvoltă și câștigă în popularitate¹⁰, favorizată fiind de modernizarea sistemelor de comunicație (căi ferate, telegraf) și de progresul tehnic (îmbunătățirea performanțelor tiparului). Efectele acestei noi stări de lucruri au fost, în principal, scăderea ratei analfabetismului și dezvoltarea sistemului de educație și învățământ, afirmarea în plan social și politic a Bisericii, constituirea asociațiilor și apoi a unei presei asociațiilor. În 1869 și 1894, legea amintită mai sus suferea unele îmbunătățiri¹¹.

În peisajul cultural și publicistic din Bucovina, anul 1862, al apariției periodicului „Bukowina. Landes- und Amtszeitung”, este unul semnificativ. Trecuseră 12 ani de când Bucovina nu mai avusese un organ oficial propriu¹². După sistarea ziarului „Gazeta Bucovinei”, redactat de frații Hurmuzachi, singurele ziare care circulau în Bucovina erau cele care exprimau oficial poziția guvernului de la Viena (de exemplu, „Landes-Regierungsblatt für das Herzogthum Bukowina”, care a apărut între 1850 și 1859, sau „Wochenschrift der Bukowiner Handels- und Gewerbekammer”/„Buletinul săptămânal al Camerei de Comerț și Meserii din Bucovina”, 1851-1854). Abia după legiferarea unui nou proiect de Constituție a Imperiului, la 26 februarie 1861 (Februarpatent), prin care se înființa și Dieta Bucovinei, dar și prin promulgarea Legii Presei din 17 decembrie 1862, așa cum am arătat mai sus, contextul devine favorabil și tipăririi ziarelor locale. Astfel, la 6 ianuarie 1862, la inițiativa și cu sprijinul financiar al lui Ernst Rudolf Neubauer, apare primul număr al periodicului „Bukowina. Landes- und Amtszeitung”, la tipografia Johann Eckhardt din Cernăuți. La data apariției ziarului, Ernst Rudolf Neubauer se afla în Bucovina de mai bine de 10 ani¹³. Născut la Iglau, în Boemia, la 14 aprilie 1822, urmase școala primară și liceul în orașul natal, apoi studia filosofia la Universitatea din

⁸ Ernst Viktor Zenker, *op. cit.*, p. 64–65.

⁹ „Reichs-gesetz-blatt”, nr. 142/1868: *Gesetz, wodurch mehrere Bestimmungen des Preßgesetzes und des Gesetzes über das Strafverfahren in Preßsachen vom 17. December 1862, Nr. 6 und 7 des Reichs-Gesetz-Blattes vom Jahre 1863, abgeändert werden* (<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&d>, accesat la 10.09.2018).

¹⁰ Dacă în 1862, în Imperiul austriac existau 345 de publicații periodice, la începutul lui 1869 erau 2 523. Raportat la numărul populației, în Bucovina, în același an, exista un singur ziar la 65 000 de locuitori, spre deosebire de Austria Inferioară, cu unul la 17 750, sau de Boemia, cu 1 la 40 000 de locuitori. Vezi Ernst Viktor Zenker, *op. cit.*, p. 63–64.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Erich Prokopowitsch, în lucrarea *Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina* [Dezvoltarea presei în Bucovina], Viena, 1962, p. 58, arată că, în Bucovina, abia în anul 1812 apare prima publicație periodică, și anume „Neu und alt eingerichteter Hauskalender” [Calendar vechi și nou], la tipografia Petrus Eckhardt.

¹³ Datele biografice și cele privind activitatea lui Ernst Rudolf Neubauer sunt preluate din monografia semnată de Alfred Klug, *Ernst Rudolf Neubauer. Der Mann und das Werk*, Cernăuți, Verlag V. Mühldorf, 1933.

Praga și dreptul la cea din Viena. După absolvire, rămânea la Viena și se angaja profesor, predând istorie și geografie la clasele de liceu și științele naturale la cele de gimnaziu. Activitatea jurnalistică o începe în anul 1847, când ocupă postul de secretar de redacție al periodicului „Wiener Zeitung”, realizând rubrica de *Foileton* și cea dedicată informațiilor din domeniul științei. Un an mai târziu, este proprietar și redactor responsabil al ziarului „Der freie Wiener”, cu orientare radicală, anticonstituțională, din care mai apar, sub conducerea lui, doar trei numere. Participă la evenimentele Revoluției de la 1848 din capitala Imperiului Habsburgic, este rănit și trimis în fața Tribunalului Militar. După înăbușirea revoluției, încearcă să reintre în învățământ, dar nu i se mai permite să predea în Viena sau în Austria. În 19 martie 1850, este numit profesor suplinitor în cadrul Gimnaziului Superior din Cernăuți.

Activitatea sa de la catedră se va desfășura, începând cu 1862, în paralel cu cea de publicist. În 1874, este numit director al Gimnaziului de Stat din Rădăuți, oraș unde se va stabili și va mai trăi aproape 20 de ani¹⁴. Între preocupările sale se înscriu și cele literare. Debutază cu un volum de versuri, în 1846 (*Schilf und Weide*, împreună cu fratele său, Maximilian), urmat de altele, precum: *Österreichisch-patriotische Lieder* (Viena, 1849), *Die vier Himmelsgegende der Ehe* (Viena, 1855), *Lieder aus der Bukowina* (Viena, 1856), *Nogaia oder die Steppenschlacht* (epopee, tipărită la Rădăuți). O lucrare de ample dimensiuni (334 de pagini), de asemenea în versuri și intitulată *Cantavita*, rămâne în manuscris¹⁵. Neubauer redactează și anuarul Gimnaziului Superior din Rădăuți, în care publică studii pe diverse teme: *Grundzüge zur Geschichte von Serethland*¹⁶, *Fürst Constantin Brâncovan, Basedow und seine Gedanken über das Schulwesen*¹⁷ (apărute și în volum, la Cernăuți, în 1879). A scris și proză, între lucrările semnificative numărându-se *Erzählungen aus der Bukowina* (Cernăuți, 1874), *Gottes Fügung. Kriminalnovelle aus der Bukowina*¹⁸, *Das Geschenk des Feuer-Königs*¹⁹. „Opera principală a activității culturale a lui Neubauer în Bucovina”²⁰, după cum scria acad. D. Vatamaniuc, este periodicul „Bukowina». Landes- und Amtszeitung”²¹. La solicitarea administrației Bucovinei, care se bucura acum de statutul de ducat²², E. R. Neubauer încheie un contract pentru mai mulți ani, angajându-se să redacteze un organ de presă oficial al provinciei.

Preluând formatul „Gazetei Bucovinei” a fraților Hurmuzachi, ziarul este scris în limba germană, cu caractere gotice. Apare de trei ori pe săptămână (miercuri, vineri și duminică), în numere de patru pagini, și reunește, în filele sale, informații de natură politică, socială și culturală din toate provinciile Imperiului Habsburgic²³. În perioada 1 ianuarie – 30 iunie 1864 apare zilnic. Articolele nu sunt semnate și nu se face referire

¹⁴ Franz Wiszniowski, *Radautz, die deutscheste Stadt des Buchenlandes*, Waiblingen, 1966, p. 312–315.

¹⁵ August Nibio, *Autobiographisches von E. R. Neubauer*, în „Die Heimat”, anul II, nr. 26, 31 august 1921, p. 2–4. Articole biobibliografice despre E. R. Neubauer, semnate de August Nibio, au fost publicate și în „Czernowitzer deutsche Tagespost”, anul VII, nr. 1919, 24 iulie 1930, p. 5; nr. 1922, 27 iulie 1930, p. 2; nr. 1985, 11 octombrie 1930, p. 3; nr. 1991, 18 octombrie 1930, p. 3; nr. 1992, 19 octombrie 1930, p. 3.

¹⁶ *Vezi Erste Jahreschrift des Staats-Gymnasiums in Radautz*, 1874, p. 1–3.

¹⁷ *Vezi Vierte Jahreschrift des Staats-Gymnasiums in Radautz*, 1874, p. 1–42.

¹⁸ Nuvelă apărută în „Deutscher Kalender für die Bukowina”, Czernowitz, 1930, p. 93–109.

¹⁹ *Vezi W. Cappilleri, Buchenblätter. Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina*, Czernowitz, 1864, p. 136–142.

²⁰ D. Vatamaniuc, *Ernst Rudolf Neubauer, profesor, scriitor și jurnalist*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 1, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 119.

²¹ Colecția periodicului se află la biblioteca Institutului „Bucovina” al Academiei Române din Rădăuți.

²² D. Vatamaniuc, *op. cit.*

²³ August Nibio, *Die erste deutsche Zeitung in der Bukowina*, în „Deutscher Kalender für die Bukowina 1929”, Czernowitz, p. 51–59.

la existența unui colegiu redacțional. Excepție fac cele referitoare la activitatea Dietei Bucovinei, în timpul sesiunilor dietale, când rezumatele ședințelor sunt semnate de David Tittinger, renumit comerciant evreu din Cernăuți²⁴, și corespondențele de la Sireț, trimise la redacție de Josef Kunz, grefier, de asemenea cunoscut ca poet și nuvelist²⁵. Presupunem că articolele care conțin informații din afara teritoriului Bucovinei, de exemplu, din teritoriile locuite de români, sunt furnizate de corespondenți, dar nici acestea nu sunt semnate. Se specifică sursa (titlul publicației) doar în cazul articolelor preluate din presa străină. Caseta tehnică include precizarea că ziarul se tipărește la tipografia lui Johann Eckhardt din Cernăuți, iar redactor și editor este Ernst Rudolf Neubauer.

Ca structură, periodicul cuprinde o secțiune oficială („Amtsblatt” sau „amtlicher Teil”), în care sunt prezentate decrete și legi promulgate de guvernul de la Viena, comunicate ale guvernământului și Dietei Bucovinei și ale altor autorități provinciale), o secțiune neoficială („nicht amtlicher Teil”, care conține relatări ale evenimentelor politice din Transilvania, Moldova și Valahia, precum și știri externe, și o secțiune specială, dedicată Bucovinei („Bukowina”, sau „Vom Lande”), în care sunt prezentate evenimente care se petrec în Cernăuți, dar și în alte localități ale provinciei. Ziarul conține o pagină intitulată „Intelligenzblatt”, pentru anunțuri ale proprietarilor funciari, comercianților, ale asociațiilor și societăților oficiale și private, rapoarte ale Camerei de Comerț și Meserii din Cernăuți, reclame etc. De asemenea, de aici nu lipsesc „invitațiile la prenumerare”, adică la achiziționarea ziarului sub formă de abonament și informații privind persoanele de contact însărcinate cu distribuirea sa. Timp de trei luni, ianuarie–martie 1862, „Bukowina Zeitung” are și un supliment literar, „Sonntagsblatt” („Foaia de duminică”), care apare o dată pe săptămână și este dedicat, în principal, literaturii.

E. R. Neubauer intenționa să redacteze și o versiune românească a ziarului. În 1862, el publică un anunț privind organizarea unui concurs pentru ocuparea postului de redactor în limba română, dar nu se prezintă niciun candidat. Întreaga activitate de redacție cade în sarcina sa, o muncă dificilă, și, după cum se va dovedi ulterior, costisitoare. Despre scopul/rolul ziarului „Bukowina”, în articolul-program din primul număr, „de probă”, după cum se arată în pagina 1, publicat la 6 ianuarie 1862, redactorul E. R. Neubauer preciza următoarele:

Ne propunem să relatăm, periodic, despre cele mai importante și mai interesante evenimente din țara noastră, într-o rubrică proprie. Oferind fiecăruia ocazia de a-și exprima propriile observații și experiențe, sau dorințe venite din partea populației, considerăm că venim în așteptarea unei necesități resimțite de multă vreme în Bucovina: publicarea unui ziar local. Vom lăuda binele și vom critica răul. Toate cele ce privesc țara în care trăim, care au cu adevărat de a face cu progresul spiritual și material al Ducatului Bucovinei, își vor găsi aici un loc, atât în scopul înlăturării neajunsurilor, cât și al recunoașterii adevăratelor merite ale provinciei noastre²⁶.

²⁴ David Tittinger (3.02.1834, Suceava – 29.05.1900, Cernăuți), a fost membru în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena și al curiei Camerei de Comerț și Industrie a Bucovinei în anii 1886–1889, 1890–1891, 1892–1898 și 1898–1900. Vezi Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848–1918)*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 528–529.

²⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 120.

²⁶ „Bukowina. Landes- und Amtszeitung”, Cernăuți (în continuare, „Bukowina Zeitung”), nr. 1, 6 ianuarie 1862, p. 4. În original: „Wir haben uns vorgenommen, das Wichtigste und Interessanteste von den Ereignissen unseres Landes in einer eigenen Rubrik regelmässig zu berichten. Indem wir dadurch Jedermann die Gelegenheit bieten, seine eigenen Beobachtungen und Erfahrungen, oder etwaige Wünsche von Seite der Bevölkerung zur öffentlichen Kenntnis zu bringen, glauben wir nur einem in der Bukowina längst ersehnten

Meritul redactorului E. R. Neubauer rămâne acela de a fi realizat un periodic ce reprezintă, în sine, o oglindă a societății bucovinene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și o sursă de informații foarte valoroasă pentru cercetarea trecutului Bucovinei. Citind ziarul „Bukowina Zeitung”, putem obține o imagine de ansamblu asupra vieții provinciale bucovinene în perioada menționată. Sub aspect politic, poate cea mai intens popularizată în paginile ziarului este activitatea Dietei Bucovinei. Periodic, se publică articole alcătuite pe baza protocoalelor stenografice întocmite în cadrul sesiunilor dietale din perioada 22 aprilie 1861 – 28 februarie 1867. Colaborator al lui Neubauer și semnatar al acestor articole, intitulate *Landtagsschwalben*, este David Tittinger. Sunt prezentate acțiuni și proiecte importante propuse de deputații bucovineni, îndeosebi de Eudoxiu Hurmuzachi. Aici se înscriu, în primul rând, debaterile pe marginea Legii fundamentale de stat din 26 februarie 1861 și implicațiile ei pentru Bucovina. După redobândirea autonomiei față de Galiția și alegerile electorale din 21 martie 1861, la începutul anului 1862, Neubauer scria, referindu-se la prima sesiune a Dietei, din anul 1861:

Comitetul Țării se afla, după încheierea primei sesiuni, pe un teren nou, străin lui; raza sa de acțiune, conferită prin statutul Dietei, i-a fost recunoscut doar teoretic. Prin faptul că Bucovina, pe toată perioada de când aparține Austriei, a fost un district al Galiției, deci neindependentă, și prin faptul că în Comitetul Țării, care își avea sediul la Lemberg, n-a fost niciodată vreun om din Bucovina, la noi în țară nu s-a știut niciodată nimic despre Dieta galițiană și de organul ei [reprezentativ – n.n.]. În ce situație defavorabilă trebuie să se fi aflat primul Comitet al Țării Bucovinei când a prezidat primele ședințe, nu e greu de înțeles²⁷.

În numerele următoare, Neubauer prezintă, cu explicații lămuritoare, Legea fundamentală de stat pentru Bucovina și care erau prevederile acesteia în legătură cu atribuțiile Dietei.

Proiectul noii Legi comunale (*Gemeindegesetz*) ocupă un spațiu generos în paginile ziarului „Bukowina”. În articolul *Ein Wort über unseren Gemeindegesetzentwurf*²⁸, Neubauer este de părere că o comunitate liberă și autonomă „este o reprezentare la scară redusă a statului în sine și poate rezolva o mare problemă socială a timpului: satisfacerea dorințelor și a voinței îndreptățite a tuturor cetățenilor”, că aceasta, „prin raportarea la mecanismul statului [...] funcționează mai simplu, pe principii axate pe înțelegere reciprocă, pe adevăratul spirit național”. Se face referire, de asemenea, la faptul că în Consiliul Imperial de la Viena a fost adoptat un proiect de lege privind

und tief gefühlten Bedürfnisse zu genügen. Die Tradition von Haus zu Haus, welche bisher bei Thee- und Kaffee-Gesellschaften als einziges Surrogat für eine Orts-Zeitung gelten konnte, muss nunmehr der wahren Oeffentlichkeit, dem echten unverfälschten, wenngleich manchmal bitteren Tranke der Tatsachen, und einer unparteiischen Kritik derselben weichen. Das Gute soll von uns lobend hervorgehoben, das Schlechte ohne Scheu getadelt [...]. Alle, die es mit dem Staate, in welchem wir leben, sowie mit dem geistigen und materiellen Fortschritte des Herzogthumes Bukowina ehrlich meinen, werden uns bei unseren Bestrebungen gerne die Hand reichen, und ebenso zur Beseitigung von Uebelständen, als zur Anerkennung des wahren Verdienstes in unserer Provinz, beitragen”.

²⁷ *Ibidem*. În original: „Der Landesausschuss stand nach dem Schlusse der ersten Landtagssession auf einem neuen, ihm fremden Boden; der Wirkungskreis, der ihm durch das Landtagsstatut zugewiesen wurde, war ihm nur theoretisch bekannt. Dadurch, dass die Bukowina fast während der ganzen Zusammengehörigkeit mit Oesterreich, einen Kreis Galiziens bildete, also unselbstständig war, und dadurch, dass im Landesausschusse, der in Lemberg seinen Sitz hatte, niemals ein Mann aus der Bukowina sass; wusste man bei uns zu Lande so gut wie nichts von Galizianischen Landtage und dessen Organ. In welcher ungünstiger Lage sich daher der erste Bukowiner Landesausschuss befinden haben müsste als er seine ersten Sitzungen abhielt, vermögen Unbefangene leicht beurtheilen”.

²⁸ Idem, nr. 71, 1862, p. 3.

„organizarea vieții comunităților”, în care, la art. 22, se preciza că toate capitalele de provincii puteau obține un statut bine stabilit, ratificat prin așa-numita „lege a țării” (*Landesgesetz*). Ca urmare, reprezentanții comunității orașului Cernăuți (*Gemeindevertretung*) au elaborat un nou proiect de lege comunală, în cadrul mai multor întruniri ale consiliului orășenesc, și l-au supus dezbaterii în Dieta Bucovinei. Legea comunală pentru Ducatul Bucovinei avea să fie ratificată abia la 14 noiembrie 1863, motiv pentru care Neubauer va scrie, într-un alt articol, că autorii proiectului de lege ar tinde să păstreze prevederile legii comunale anterioare, promulgată în 1859, că nu ar dori îmbunătățiri, ci „să împartă cetățenii orașului în servitori, țărani, burghezi și nobili”; și că întregul demers ar păstra, în sine, aceleași vechi principii conservatoare, prezentate într-o „haină liberală”.

În numerele din anul 1862, mai rețin atenția articolele despre activitatea delegației românești formate din Andrei Șaguna, Andrei Mocioni, Eudoxiu Hurmuzachi ș.a., care cereau Curții din Viena separarea ierarhiei religioase a românilor de Patriarhia din Carlowitz. Se menționează întrevederile membrilor delegației cu arhiducele Rainer, ministrul Schmerling și cu cancelarii aulici ai Transilvaniei și Ungariei. Subiectul este reluat și dezbătut în numerele din anul 1864, cu accent pe propunerea lui Eugenie Hacman, în cadrul Sinodului de la Karlowitz, privind crearea a două biserici românești sub protecția Mitropoliei sârbești.

Numit de împăratul Franz Josef, în februarie 1862, în funcția de vicepreședinte al Dietei (vice-căpitan al Țării Bucovinei), în urma demisiei lui Eugenie Hacman, Eudoxiu Hurmuzachi a deschis a doua sesiune a Camerei provinciale, la 12 ianuarie 1863. Ziarul „Bukowina” face referire la discursul său, arătând susținerea sa față de directivele curții vieneze și convingerea că, astfel, Bucovina își va putea păstra individualitatea și caracterul românesc²⁹.

Tot în anul 1863, găsim informații privind implicarea lui Eudoxiu Hurmuzachi în situația țăranilor din Ocolul Câmpulung. Se amintește memoriul adresat de acesta împăratului (*Strigătul după ajutor al comunelor Ocolului Câmpulungului Moldovenesc din Bucovina*) și înființarea unei comisii care să soluționeze conflictul, la 17 iulie 1863. Activitatea comisiei este urmărită, sporadic, și pe parcursul anului 1864.

Mai amintim aici și implicarea Dietei Bucovinei în chestiunea folosirii limbii materne în cadrul școlilor populare din mediul rural. Dacă, în 1862, Neubauer semnală existența Gimnaziului greco-ortodox la Suceava (numit după împăratul Franz Josef), inaugurat în 1860, apoi deschiderea Școlii Superioare greco-ortodoxe la Cernăuți, cu predare în limba germană și cu româna și ruteana ca obiecte de studiu, dar și construirea (cu sprijinul Fondului religios ortodox) a unei clădiri noi pentru școala reală din Cernăuți, cu patru clase, în care religia și limba română urmau să fie predate în limba română³⁰, în 1865, redactorul scrie despre sesizarea trimisă de Dietă Consistoriului episcopal cu privire la faptul că predarea se făcea aproape numai în germană. Soluția de compromis propusă a fost introducerea limbii germane din clasa a treia sau din semestrul al doilea al clasei a doua.

În afara aspectelor enunțate mai sus, activitatea Dietei Bucovinei este prezentată în ziarul „Bukowina” în articole legate de: acoperirea și rambursarea datoriei rezultate în urma degrevării de sarcini a micii proprietăți, reeșalonarea acestei datorii și preluarea ei în cadrul datoriei publice, proiectul legii privind completarea serviciului militar, proiectul

²⁹ Idem, nr. 210, 1863, p. 4.

³⁰ Idem, nr. 140, 141, 1862, p. 4.

de construire a unui sediu al Dietei, administrarea orașului Cernăuți, consiliul local și atribuțiile acestuia, preluarea Bibliotecii Țării, înființarea de sucursale ale Băncii Naționale (*Nationalbank*) austriece pe teritoriul Bucovinei, susținerea prescrierii impozitului pe venit și pe profit, introducerea cărților funciare, probleme legate de stabilirea cadastrului, de împărțirea terenurilor și ale reglementării propinației, normarea legală a taxei de concurență pentru construcția de drumuri, cererea de reglementare a învățământului elementar, scutirea de serviciul militar a celor care urmau învățământul tehnic și a candidaților la posturi în învățământ, susținerea financiară a asociațiilor medicale, a văduvelor și orfanilor de război etc.

În ceea ce privește viața socială a provinciei, articolele din „*Bukowina Zeitung*” pe această temă se referă, în principal, la eforturile de modernizare întreprinse de autoritățile locale în capitala Bucovinei, un oraș aflat în curs de dezvoltare. În acest sens, este urmărită activitatea consiliului local, ales pentru prima dată în anul 1863³¹ și aflat sub jurisdicția autorităților provinciale. Din 1864, acest consiliu orășenesc devine de sine stătător. Despre modul în care consiliul orășenesc reușea sau nu să-și îndeplinească atribuțiile, aflăm din rubricile dedicate dialogului cu cititorii, intitulate *Eingesendet* [Pe adresa redacției] sau *Wünsche und Beschwerden des Publikums* [Dorințe și reclamații ale publicului]³².

Interesante sunt și articolele privind construirea de lăcașuri de cult. O parohie romano-catolică a orașului Cernăuți exista încă din 1812. În 1864, este sfințită catedrala greco-orientală și „se pune piatra de temelie” a reședinței episcopale, construcție care va fi finalizată și inaugurată abia în 1882. Neubauer le numește „podoabele orașului” și publică descrieri detaliate ale acestora și ale slujbelor religioase oficiate cu prilejul sărbătorilor importante.

„*Bukowina Zeitung*” oferă și informații de ordin economic. Se publică regulat lista prețurilor cerealelor, știri despre circulația mărfurilor în piețele și târgurile din Cernăuți și din provincie, precum și schimburile comerciale dintre Bucovina și Galiția, Moldova sau Transilvania. La acestea se adaugă și articole mai generale, de exemplu, referitoare la posibilitatea diversificării activității economice și de producție în Bucovina, de pildă prin creșterea viermilor de mătase, înființarea unei societăți de exploatare a petrolului în Bucovina, deschiderea unei fabrici de băuturi carbogazoase („*moussierende Getränke*”), despre avantajele apiculturii etc.

Lipsa unui sistem de transport public și comercial este des invocată, de aceea construirea căii ferate Lemberg – Cernăuți, concesionată de Societatea feroviară Sapielha Brassei et Comp., nu putea fi ignorată. Ziarul relatează detaliat inaugurarea acestei linii feroviare, la 1 septembrie 1866. Neubauer își exprimă speranța că această linie „va aduce țara mai aproape de centrul imperiului și o va pune în legătură directă cu vestul Europei, avantaj ce se va resimți curând în toate ramurile industriei și ale agriculturii”³³.

O sursă importantă de date statistice privind starea economică (și nu numai) a populației Bucovinei, căruia ziarul „*Bukowina*” îi consacră o rubrică specială, este *Handels- und volkswirtschaftliche Nachrichten* [Știri comerciale și economico-demo-grafice]. La baza ei se află *Raportul Camerei de Comerț și Meserii*, din care se publică

³¹ Vezi Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 224.

³² „*Bukowina Zeitung*”, nr. 113, 1862, p. 3. Acestea vizau, de pildă, înființarea unui serviciu de pompieri³², lucru ce va fi realizat abia în 1866; pavarea străzilor existente și construirea altora noi, igienizarea orașului, modernizarea mijloacelor de transport etc.

³³ Idem, nr. 147, 30 decembrie 1866, p. 1.

periodic informații privind împărțirea politico-administrativă a provinciei, ponderea naționalităților, nivelul de trai, condițiile de locuit, ocupația, religia, nașteri, căsătorii, decese etc. O categorie aparte o reprezintă așa-numitele rapoarte sanitare (*Sanitätsberichte*), care inventariază cazurile de boală (epidemiile), frecvența bolilor contagioase, precum și cele care prezintă rata criminalității în provincie³⁴. Există, de asemenea, și rapoarte întocmite de Tribunalul din Cernăuți, care aduc la cunoștință diverse procese și infracțiuni.

Pentru impactul lor asupra vieții sociale din Bucovina, amintim aici și asociațiile și societățile de binefacere și de înțajutorare. O organizație de acest tip exista deja în Bucovina, din 1816, la Câmpulung, și oferea ajutor material membrilor săraci ai comunității. O alta apare în 1825, la Cernăuți. După 1848, numărul lor ia amploare, venind în sprijinul bolnavilor, văduvelor, orfanilor, meșteșugarilor și elevilor cu stare materială precară. Și în perioada de apariție a ziarului „Bukowina” astfel de organizații erau foarte active, precum Asociația „Împăratul Josef” (Kaiser-Josef-Verein) pentru studenții săraci ai Gimnaziului din Cernăuți sau Asociația „Împărăteasa Elisabeta” (Kaiserin-Elisabeth-Verein). Despre cea dintâi se scrie:

În cursul anului 1861, au fost plătite zece burse a câte 50 de guldeni valută austriacă și mai multe sute de guldeni ajutor financiar către studenți săraci. Să nu uităm să amintim că în anul precizat o a doua sursă mărinimoasă a venit în întâmpinarea nevoilor studenților, și anume baronul Nicolae Petrino, care a acordat de asemenea zece burse unor studenți nevoiași, dar silitori³⁵.

La acestea se adăugau asociațiile profesionale ale funcționarilor, învățătorilor și medicilor. Neubauer publică deseori anunțuri privind întruniri locale sau „consorțiale”, însoțite de ordinea de zi corespunzătoare, fapt care demonstrează cât de activi erau membrii acestora.

Asociația medicală a fost înființată în noiembrie 1866 și invita să i se alăture „toți medicii domiciliați în Bucovina, ca membri cu drepturi depline”, împreună cu „medici din alte provincii, apoi farmaciști și medici veterinari” locali³⁶. Se precizează că, în momentul înființării, gruparea avea deja 34 de membri. În 1867 ia ființă Clubul de Tir – primul în Bucovina, la inițiativa directorului Gimnaziului cezaro-crăiesc din Cernăuți, Stephan Wolf. La 7 aprilie același an a avut loc adunarea generală, în cadrul căreia au fost discutate aprobarea statutului, activitatea comitetului provizoriu și alegerea prezidiului acestui club³⁷. Mai amintim aici și Asociațiile Cazinourilor din Cernăuți, care organizau baluri și seri dansante, unele și cu scop caritabil. Asociațiile și societățile studențești vor

³⁴ În anul 1866, de exemplu, provincia s-a confruntat cu o puternică epidemie de holeră și tifos. Rapoartele sanitare arată cum condițiile precare de trai și sărăcia populației, amplificate de starea de război, au cauzat un număr atât de mare de îmbolnăviri și de persoane decedate, încât a fost necesar un cimitir nou. La acestea s-au adăugat cazuri frecvente de sinucideri, crime și furt. Pentru mai multe detalii, vezi *Hauptbericht über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871*, herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer, Lemberg, Druck von K. Piller, Selbstverlag der Handelskammer, 1872.

³⁵ „Bukowina Zeitung”, nr. 3, 16 ianuarie 1862, p. 3. În original: „Es wurden im Verlaufe des Jahres 1861 zehn verliehene Stipendien à 50 Gulden öst. Währ. und mehrere hundert Gulden Hand-Unterstützungen an arme Studierende ausgezahlt. Dabei darf nicht unerwähnt bleiben, dass sich in dem erwähnten Jahre der Hilfsbedürftigkeit armer Studierender ausser dem obigen Vereine noch eine zweite reiche Quelle mildthätigem Entgegenkommens eröffnet hat, indem [...] Herr Baron Nikolaus Petrino gleichfalls zehn Stipendien à 50 Gulden öst. W. an zehn arme und zugleich fleissige Studierende auszahlen liess”.

³⁶ Idem, nr. 8, 18 ianuarie 1867, p. 3.

³⁷ Idem, nr. 41, 5 aprilie 1867, p. 3.

apărea abia după inaugurarea Universității din Cernăuți (1875). Specific pentru această perioadă este faptul că uniunile și asociațiile încă nu aveau caracter național, deși majoritatea dintre ele au fost inițiate de cetățeni germani (vorbitori de limbă germană)³⁸.

Sub aspect cultural, ziarul „Bukowina” oferă informații bogate din domeniul literaturii, teatrului și muzicii. Menționăm anterior că „Bukowina” a avut, pentru o perioadă limitată, un supliment literar, intitulat „Sonntagsblatt zur Unterhaltung und Belehrung”/„Foaia de duminică spre amuzament și instruire”. Primul număr a apărut la 5 ianuarie 1862. În articolul program, Neubauer justifică alegerea titlului prin faptul că „duminica este ziua dedicată spiritului” și numai „spiritul este izvorul progresului în oameni”. El arată că suplimentul este „prima publicație beletristică din Bucovina”³⁹, cu ajutorul căreia dorește să contribuie la educarea spirituală a comunității bucovinene, pentru ca aceasta să devină membră a „comunității de idei” a „popoarelor cultivate ale lumii”. În continuare, Neubauer afirma:

[...] la începutul anului 1862 ne putem dori cel puțin să avem norocul de a trăi într-un stat care a intrat deja în rândul celor mai evoluat din punct de vedere cultural, care are o constituție, și aceasta înseamnă o cale comună a progresului neîngrădit al spiritului. Și pe această cale să mergem înainte, după puterea noastră, să canalizăm energia poporului asupra lui însuși, arătându-i care îi sunt valorile și să-l încurajăm să-și folosească talentele [...]⁴⁰.

Un spațiu generos în paginile suplimentului este rezervat liricii. Epopeea *Cântecul Ideonilor* (*Ideonenlied oder Ardas Fahrt und Hochzeit*), creația lui Neubauer, se publică în episoade, în fiecare număr. În afară de acestea, Neubauer este preocupat să promoveze autori tineri și/sau puțin cunoscuți. În numerele 5, 6 și 7 sunt tipărite *Cântecele rutenesti* ale lui Josef von Fedkowicz (Ossip Jurji Fedkovyč), un tânăr ucrainean, care s-a bucurat de sprijinul lui Neubauer în devenirea și afirmarea sa ca poet și căruia i-a dedicat ulterior un volum de poezii, intitulat *Am Tscheremus. Gedichte eines Uzulen* (*Pe Ceremuș. Poeziile unui huțul*, Cernăuți, 1882). Lucrarea conține 45 de poezii⁴¹. În „Sonntagsblatt”, îi apar și câteva traduceri din cântece populare rutenesti (*Der Huzulen-Bergschütz, Der Kosak, Kriegerstod, Der bewährte Rath, Liebe*), alături de o introducere, în care vorbește despre frumusețea poeziei populare naționale a rutenilor⁴². Iancu Lupul, cunoscut ca politician român (a fost membru în consiliul orașului Cernăuți, deputat în Parlamentul de la Viena, temporar președinte al Camerei Senatului), a scris și el poezii, în limba germană, care stau sub influența lui Nikolaus Lenau, Heinrich Heine și Neubauer. Publică în „Sonntagsblatt” creațiile *Horatanz, Die Liebe* și *Am Abend*. Moritz Amster, „primul scriitor bucovinean de origine evreiască”, cum îl numește Neubauer, își publică textele sub pseudonimul M. von Buchland. Este colaborator al periodicelor „Allgemeine Zeitung des Judentums” și „Wiener Blätter”⁴³. Publică în suplimentul literar povestirea *Onkel Leon*. Amster a colaborat și la ziarul „Bukowina”, scriind eseuri, foiletoane, versuri

³⁸ Rudolf Wagner, *op. cit.*, p. 90.

³⁹ „Sonntagsblatt der Bukowina”, nr. 1, 1862, p. 1; vezi și Luzian Geier, „Sonntagsblatt der Bukowina”, „Der Südostdeutsche”, 20 ianuarie 2000, p. 1.

⁴⁰ „Sonntagsblatt der Bukowina”, nr. 1, 1862, p. 1.

⁴¹ Maria Kłańska, *Die deutschsprachige Literatur Galiziens und der Bukowina von 1772 bis 1945*, în Isabel Röskau-Rydel, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, Band V, Berlin, Siedler Verlag, 1999, p. 424.

⁴² *Ibidem*, p. 423–424.

⁴³ *Späntdeckung einer Literaturlandschaft. Die deutsche Literatur der Bukowina*, în Amy Colin, Alfred Kittner, *Versunkene Dichtung der Bukowina*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1994, p. 347.

și mici articole privind situația evreilor din provincie. Este autorul unei comedii, *Die verkaufte Leibrante*, care a fost prezentată în 1865 la Cernăuți și mai apoi pe scenele vieneze.

Alți autori bucovineni, ale căror creații se regăsesc în „Sonntagsblatt”, sunt: Josef Kunz⁴⁴ (*Wach auf!; Ein Traum*), Moritz Beill, cu traduceri din limba rusă (*Der Stern des Ostens, Xenia und Timohin, Die Braut der Wölfe, Auf Erden das Schönste*); Ludwig Adolf Staufe (*Fahrwol!*). Acestea și alte poezii, semnate de Moritz Amster, Herman Bresnitz, Leo Christofor von Issakiewicz, Gustav Adolf Nadler, M. S. Rabener, Isidor Friedrich Sauerquell⁴⁵ și F. A. Wickenhauser, au fost publicate de Wilhelm Cappilleri, în 1864, în antologia de versuri *Buchenblätter. Dichtungen aus der Bukowina* (Czernowitz, tiparul Rudolf Eckhardt).

Suplimentul „Sonntagsblatt” conține și traduceri de texte în proză, care aparțin literaturii ruse⁴⁶ (*Das Kloster Otrotch*), engleze⁴⁷ (*Der schwimmende Leuchtturm*) și spaniole⁴⁸ (*Die Zigeunerin. Eine spanische Erzählung*). Iar numărul 11 al publicației vine cu o rubrică nouă: *Literatur und Kunst*. Neubauer semnalează aici cărți nou apărute, ca de exemplu volumul lui F. X. Knapp, *Illustrierte Bukowina*⁴⁹, pe care o consideră „o operă artistică” și îi publică trei ilustrații: *Casă de huțuli, Mănăstirea Dragomirna și Orașul Suceava*. În cadrul aceleiași rubrici, în numărul 13, Neubauer face o amplă recenzie lucrării *Der dreißigjährige Krieg in historischen Liedern* (*Războiul de 30 de ani în cântece istorice*), editat de J. Opel și A. Cohn (Halle, 1862), exemplificând cu versuri. În supliment se mai publică trei texte pe teme de agricultură (Moritz Amster, *Landwirtschaftlicher Beitrag*⁵⁰, *Die materiellen Zustände des Bukowiner Landmanns*, Skizze von St. N.⁵¹; *Vortrag des Herrn Ritter von Perger über „Deutsche Baumsagen”, gehalten am 18. Dezember 1861 im Hörsaal der Chemie des k. k. polytechnischen Institutes in Wien*⁵²).

Din motive financiare, Neubauer n-a putut continua redactarea „Foi de duminică”, dar a publicat literatură în ziarul „Bukowina”, în cadrul rubricii *Foileton*, alături de comentarii, recenzii, cronici și reclame la noi publicații. La început, o carte nouă era prezentată sub forma unui anunț, apoi Neubauer deschide o rubrică destinată semnalului editorial, intitulată *Din Literatur und Kunst*. Sunt prezentate aici volume semnate de Teodor Lupul, de același F. X. Knapp, cu ilustrațiile *Valea Putnei și Fântâna Albă*, și din nou volumul lui Wilhelm Cappilleri, *Buchenblätter*, antologia de poezie bucovineană, despre care, la 1 iulie 1864, scria că „este o colecție de versuri spre folosul Bibliotecii Țării Bucovinei, la care au contribuit talente poetice, așa cum sunt bucovinenii autentici”⁵³. Mai găsim o transpunere în ebraică a cărții lui Byron, *Hebrew Melodies*, realizată de M. S. Rabener, profesor de specialitate la liceul israelit din Cernăuți⁵⁴, precum

⁴⁴ *Ibidem*, p. 379. A fost colaborator al lui Neubauer și unul dintre fondatorii Societății Muzicale „Armonia”. A scris poezii și balade, care au fost tipărite în volumul editat de Alfred Klug, *Bukowiner deutsches Dichterbuch* și în publicația cernăuțeană „Der Tag”.

⁴⁵ *Späntentdeckung einer Literaturlandschaft*, p. 396. A fost un poet tânăr bucovinean, ale cărui date personale nu se cunosc. Textele sale descriu peisajul local și conțin motive din folclorul românesc.

⁴⁶ „Bukowina Zeitung”, nr. 2, 1862, p. 11–14.

⁴⁷ *Idem*, nr. 3, 1862, p. 18–23.

⁴⁸ *Idem*, nr. 11, 1862, p. 82–84; nr. 12, 1862, p. 90–93.

⁴⁹ „Sonntagsblatt der Bukowina”, nr. 11, 1862, p. 88. Titlul complet: *Die illustrierte Bukowina*. Gezeichnet und herausgegeben von Franz X. Knapp in großen Bildern, text de E. R. Neubauer, în românește de I. Mitkiewicz.

⁵⁰ *Idem*, nr. 9, 1862, p. 71.

⁵¹ „Bukowina Zeitung”, nr. 10, 1862, p. 78–80.

⁵² *Idem*, nr. 8, 1862, p. 64; nr. 9, 1862, p. 69–71.

⁵³ *Idem*, nr. 135, 1864, p. 3.

⁵⁴ *Idem*, nr. 63, 1864, p. 4.

și o recenzie a lucrării *Israelitische Moralthologie*, de Samuel David Luzatto (Viena, 1862), tradusă din italiană de L. C. Igel, doctor în teologie și filosofie, rabin al Bucovinei și al Cernăuțiului, lucrare despre al cărei scop Neubauer spune că este „consolidarea principiului umanist” și „înlăturarea tuturor prejudecăților”⁵⁵.

Teatrul și muzica se bucură de un spațiu generos în paginile ziarului „Bukowina Zeitung”. Neubauer era conștient de faptul că acestea erau un mijloc de educare culturală a populației și de promovare a vieții artistice în Cernăuți, prin urmare, a creat o rubrică specială, dedicată cronicilor teatrale și muzicale. La 1862, în Cernăuți se afla o companie teatrală poloneză, care dădea reprezentații în sălile hotelurilor „Moldova”, „La pajura neagră” și „Prințul de coroană”. Prima clădire destinată teatrului, amenajată pe cheltuiala lui Nicolae, cavaler de Bruckenthal a fost inaugurată la 10 iunie 1863, când a avut loc și primul spectacol⁵⁶. Începând cu 1 octombrie 1863, Cernăuțiul are și o trupă de teatru germană, cu actori renumiți la acea vreme: Eugène Schmid de la Teatrul de Stat din München, Josef Stampfl de la Teatrul de Stat din Viena, Wilhelm Roman Cappileri de la Teatrul Wiedner. Directorul noului teatru era Lucian Eysenbach, un om cu o bogată experiență în domeniu.

În 13 martie 1864, la Cernăuți s-au prezentat și piese românești. Directoarea companiei teatrale, sosită de la Iași, era bine cunoscuta Fanni Tardini. În primul sezon, trupa a susținut 20 de spectacole cu un repertoriu de 30 de piese. La scurt timp după aceasta, la Cernăuți ajunge și o companie teatrală italiană, astfel încât capitala Bucovinei trăiește rara situație de a se bucura de patru teatre în patru limbi diferite⁵⁷. Din repertoriul companiei poloneze, Neubauer menționează: *Die Ritter des Nebels* (din franceză de H. H. Danery și C. Bourget), *Meister und Geselle* de Korzeniowski, Schiller – *Kabale und Liebe*, V. Hugo – *Les Misérables*. În 1864, actorii polonezi au organizat un spectacol în onoarea lui William Shakespeare și au pus în scenă *Neguțătorul din Veneția*.

Compania teatrală germană a prezentat spectatorilor cernăuțeni piese de: C. Neumann (*Eine Tasse Thee*), Johann Nestroy (*Einen Tour will er machen*), C. Lafort (*Dornen und Lorbeer*), Rosenthal (*Der Sonnenhof oder Der Brandstifter*), Th. Flamm (*Die Bürgermeisterwahl in Krädwinkel*), A. Bittner (*Eine leichte Person*), F. Blumm (*Marie, die Tochter des Regiments, Ein Herr und eine Dame*), *Der Hässliche, Die eine weint, die andere lacht*. Ultimele două piese, prezentate anterior și la Teatrul Hofburg, au încheiat acest sezon. O caracteristică comună directorilor de teatru din acea vreme era că ei se adaptau și cerințelor publicului, jucând chiar și în limba maternă a acestuia. Actorii români au jucat în piese de Matei Millo, Vasile Alecsandri (*Chirița în Iași, Cimpoiul dracului*, muzica de Flechtenmacher) și M. Pascaly. În cronicile dramatice, care apar în cadrul rubricii *Theaterchroniken*, E. R. Neubauer descrie jocul actorilor și dă detalii despre conținutul pieselor.

În afară de spectacolele de teatru, publicul din Cernăuți avea posibilitatea de a asculta concerte susținute de renumiți interpreți de muzică clasică. Aflăm, astfel, că pianista Alphonsine von Weiss a interpretat în 20 și 24 februarie 1862 piese de Beethoven, Chopin, Dreischok, Fr. Liszt și Mendelssohn-Bartholdy, că Johann Stysinski de la Opera din Varșovia a susținut la 1 aprilie 1862 un concert în salonul Hotelului „Moldova”, că, în același loc, pianistele originare din Cernăuți și Karoline și Emilie Mikulitsch au cântat

⁵⁵ Idem, nr. 173, 1864, p. 3.

⁵⁶ Vezi, pentru o istorie amănunțită a teatrului în Bucovina, Teodor Balan, *Geschichte des deutschen Theaters in der Bukowina, 1825–1877*, București, Editura Anima, 2007; idem, *Istoria teatrului românesc în Bucovina*, București, Editura Academiei Române, 2005.

⁵⁷ „Bukowina Zeitung”, nr. 66, 1864, p. 4.

piese de Beethoven, Chopin, Dreischok și Mozart sau că violonistul Miska Hauser a interpretat pe 16, 22, și 28 martie 1863 lucrări ale lui Beethoven, Mendelssohn-Bartholdy și Chopin. Sunt menționate cu entuziasm concertele susținute de compozitorul Carol Miculi, Neubauer lăudându-i „atât virtuozitatea, cât și compoziția, ambele purtând cu sine victoria spiritului, a fanteziei, a sentimentului asupra formei stereotipe și având un caracter general ideal, pur artistic”⁵⁸. Dintre alți virtuozii care au încântat publicul din Cernăuți, Neubauer îi menționează pe violonistul Franz Schipek (7 și 14 ianuarie 1864), Carlo Misko, cu un concert vocal-instrumental (28 martie 1864), pianistul Louis Bolange, familia de muzicieni Human din Rusia, violonistul maghiar Josef Boka.

Din 2 aprilie până la 14 iunie 1867 au jucat în Cernăuți membrii Teatrului privat c.c. din Lemberg. Repertoriul lor a inclus piese de: Verdi (*Der Troubadur*, *Ernani*), Ch. Gounod (*Faust*), Kreuzer (*Das Pensionat*, *Die schöne Galathea*, *Nachtlager in Granada*), Rossini (*Die schöne Weiber von Georgien*, *Der Barbier von Sevilla*), Giacomo Meyerbeer (*Die Hugenotten*), K. M. von Weber (*Freischütz*).

În afară de concertele și spectacolele susținute de artiști străini, în Bucovina se organizau frecvent spectacole de binefacere, la inițiativa unor asociații și societăți cu profil muzical-artistic. În 1862, Neubauer scria despre eforturile cernăuțenilor de a pune bazele unui „fond de caritate pentru muzică”, care să ajute și la întreținerea unei orchestre de calitate. În acest scop, directorul orchestrei din Cernăuți, un anume Schiffer, difuzează pliante prin care solicită donații, „obligându-se, în schimb, să susțină trei concerte anual pentru întrajutorarea săracilor”⁵⁹. În anul 1859 se înființează Asociația corului bărbătesc din Bucovina (*Bukowiner Männergesangverein*), care are drept scop organizarea de concerte de caritate și promovarea muzicii vocale și instrumentale. Aceasta devine, în 1862, Uniunea Muzicală din Bucovina (*Verein zur Förderung der Tonkunst in der Bukowina sau Musikverein*) și deschide o școală de muzică pentru elevi. La 18 noiembrie 1862, Uniunea Muzicală a susținut primul concert, sub bagheta dirijorului Franz Kalousek. „Concertul a început cu un prolog, compus și recitat de E. R. Neubauer, apoi au fost interpretate piese [...] de Mozart, Beriot, Haydn, Beethoven și Mendelssohn.”⁶⁰

Viața mondenă din Cernăuți era completată de activitățile organizate de așa-numitele asociații ale cazinoului (Casino-Vereine). Acestea au apărut în Cernăuți, Rădăuți, Suceava, Câmpulung și Siret și se ocupau cu organizarea de baluri, dansuri, serate, carnavaluri, baluri mascate etc. În 1862, în Cernăuți, se deschide un al doilea cazinou⁶¹, care se bucură de mare succes. Ca și în celelalte cazuri, multe dintre aceste întâlniri, la care participa și lumea bună, aveau și un scop caritabil. În afară de cazinouri, ele se mai organizau și în saloanele hotelurilor de lux din oraș sau în locuințe private. Taxa de intrare era colectată și donată în beneficiul celor nevoiași. În acest sens, Neubauer scrie:

Da! Carnavalul bucovinean are propria semnificație [...]. An de an, el stă mărturie pentru umanitatea țării și a locuitorilor ei, și cu fiecare pas de mazurcă, arcan și vals el alină durerea și grijele celor suferinzi. Am dansat deja cât pentru o bibliotecă, o școală evanghelică și mai multe asociații de binefacere; am dansat pentru săraci și invalizi, pentru cei arși de foc și cei luați de potop⁶².

⁵⁸ Idem, nr. 108, 1863, p. 3.

⁵⁹ Idem, nr. 42, 17 aprilie 1862, p. 4.

⁶⁰ Idem, nr. 132, 21 noiembrie 1862, p. 3.

⁶¹ Idem, nr. 2, 14 ianuarie 1862, p. 3.

⁶² Idem, nr. 25, 8 martie 1862, p. 3.

În concluzie, putem spune că Ernst Rudolf Neubauer a conceput ziarul „Bukowina” cu deschidere către toate domeniile (politic, social, cultural), oferind o imagine cuprinzătoare asupra provinciei în perioada 1862–1868. Din nefericire, din considerente financiare, se sistează publicarea, mai întâi a suplimentului, în martie 1862, apoi a ziarului, în ianuarie 1868, când rolul său de organ oficial al Bucovinei va fi preluat de un alt periodic de limbă germană, „Czernowitzer Zeitung”. Perioada de apariție a ziarului „Bukowina” a reprezentat o etapă deosebit de importantă în evoluția presei din Bucovina, deoarece a pregătit terenul pentru intensă activitate publicistică ce se va desfășura în provincie, cu precădere, în anii ’80–’90 ai secolului al XIX-lea.

PROVINCIAL CULTURAL, SOCIAL AND POLITICAL LIFE OF BUKOVINA IN
THE NEWSPAPER “BUKOWINA. LANDES- UND AMTSZEITUNG” (1862–1868)
(Summary)

Keywords: Bukovina, press, press law, censorship, newspaper, culture, theatre, literature, society, politics.

In Bukovina, former province of the Habsburg Monarchy, the first newspaper in German language was published between 1862 and 1868. The article presents a few general aspects of the press evolution after the revolutionary year 1848 and during the appearance of the mentioned publication. It focuses on the cultural (theatrical events and literary production), social (activity of several associations and charities) and political life (activity of the parliament of the province) in Bukovina, as depicted in the columns of the newspaper.

PHILIPPE HENRI BLASEN*

**REGIONALISM AFTER THE ADMINISTRATIVE REFORM
OF 14th AUGUST 1938. HOW ROMANIAN AUTHORITIES AND
ELITES CELEBRATED THE YEAR 1918 IN SUCEAVA REGION****

On 10th February 1938 King Carol II of Romania carried out a coup and established a personal regime commonly known as the “Royal Dictatorship”. One action he had planned beforehand and which he put into practice on 14th August 1938 was a reform of the territorial administration. A major aim of the reform was to erase the boundaries of the historical regions of Romania and to put an end to regionalisms. Bukovina was merged with the Bessarabian Hotin county and the pre-1918 Romanian Dorohoi county into a super-county called Suceava Region. Transylvania was split into two parts: Northern Transylvania, including Maramureş and Crişana, became Someş Region, and Southern Transylvania, without Hunedoara, Braşov and Trei Scaune counties, was named Mureş Region. The administrative reform however proved counterproductive. Local elites continued professing their Bukovinian or Transylvanian regionalism under the new labels.¹

In one sense the Romanian State itself was responsible for this failure. The above-mentioned historical provinces of Bessarabia, Bukovina and Transylvania had been under Russian, Austrian and Hungarian rule until 1917/1918. In order to justify their merger with the Old Kingdom (Moldavia, Wallachia and Dobrogea) not only from an historical and ethnic perspective, but also in the spirit of the wilsonian principle of self-determination, postwar Romania, which faced Hungarian and Soviet territorial claims, strongly relied on the foundation myth² of the unions of Bessarabia (9th April 1918), Bukovina (28th November 1918) and, most of all, Transylvania (1st December 1918) with the Old Kingdom. The myth basically proclaimed that the regions had freely decided, by and through their duly authorised representatives, to unite with the existing Romanian State. While it was true that most of the ethnic Romanians actively involved had supported the unions, the fact that representatives of minority groups had refused them and that military occupation had preceded them in Bessarabia and Bukovina was generally played down.

* PhD Student at “Babeş-Bolyai” University, Cluj-Napoca, and researcher in the project “Migration and identity in the Romanian cultural space. Multidisciplinary Approach” at the „A. D. Xenopol” Institute of History, Iaşi.

** This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, within PNCDI III.

¹ Philippe Henri Blasen, *Suceava Region, Upper Land, Greater Bukovina or Just Bukovina? Carol II's Administrative Reform in North-Eastern Romania (1938–1940)*, in *AHX*, tomul LII, Supliment, 2015.

² Here the word “myth” refers to a story with a specific function, which might or might not be fictional.

According to Romanian historian of religions Mircea Eliade a myth needs a cyclical rite to keep it alive and to allow it to fulfil its function.³ This theory works for the Romanian foundation myth which was rekindled every year by celebrations, not only in the regions concerned, but in the entire country. Special anniversaries were given an even greater importance. The year 1938 marked the twentieth anniversary of the three unions, but the administrative reform officially erased Bukovina and Transylvania from the map before the respective celebrations were due.

It is not known whether the Romanian authorities were aware that they had to make a choice between enforcing the administrative reform and performing the annual rite. If they did, the reason why they eventually chose the latter was without doubt the Czechoslovakian crisis. The German expansion had given rise to Hungarian claims which continued even after the first Vienna Award of 2nd November 1938⁴ and which made it crucial to further justify the merger of Transylvania with Greater Romania.

Several Romanian authorities issued orders for the celebration of 1st December 1918 in late November 1938. The cabinet of the prime minister ordered that “union day” (*ziua Unirii*) be celebrated in the whole country. All denominations were to hold special religious services. The priest or minister had to give “an appropriate speech” (*o cuvântare potrivită*) about the importance of the day. The Ministry of National Education was to issue specific instructions for the cultural and artistic programme in which cultural associations such as the League for the Cultural Unity of all Romanians and Astra had to take part. Civil servants were given leave. Speeches were supposed to praise the “act of union” (*actul Unirii*) and to “emphatically” (*hotărât*) insist on the full conservation of national heritage (i.e. *the territory of Greater Romania*), but stopping short of any negative or offensive allusion to another State. The regional governors forwarded this order to the county prefects, and the county prefects to the lower-ranking authorities as well as the local religious communities.⁵

On 22nd November 1938 the Ministry of National Education reminded the school inspectorates how the Assembly in Alba Iulia had decided the union of Transylvania, the Banat, Crișana and Maramureș with their Motherland 20 years earlier and how the Romanian army took action and turned this decision into reality. It concluded: “This is why the day of 1st December remains a holiday of the entire Romanian nation, a holiday which must be celebrated with special pomp this year.”⁶ Therefore the ministry ordered the school inspectorates to take care that: 1) the national youth organisation Sentinels (*Straja Țării*) performed a ceremonial on the morning of 1st December and its commander spoke about the importance of the day; 2) pupils and teachers attended the

³ Mircea Eliade, *Le Mythe de l'éternel retour, archétypes et répétition*, Paris, Gallimard, 1949.

⁴ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*, Serie D, Band IV, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, 1951, p. 132 (doc. 118): the German minister in Budapest to the German Foreign Office, 15.11.1938; p. 135 (doc. 122): the head of the political section of the German legation in Budapest, 18.11.1938; p. 138 (doc. 127): the head of the political section of the German legation in Prague, 19.11.1938; etc.

⁵ SJAN Botoșani, Prefectura județului Dorohoi, 123/1938, 171: Suceava Region to Dorohoi county, 25.11.1938 (see also handwritten note); SJAN Suceava, Prefectura județului Suceava, 46/1938, 1: Suceava Region to Rădăuți county, 25.11.1938 (see also handwritten note, dated 27.11.1938); 2: Rădăuți county to Roman Catholic, Greek Catholic and Lutheran parishes and Jewish community, 28.11.1938; 3: Rădăuți county to districts (plase), 28.11.1938 (see also handwritten note, dated 28.11.1938).

⁶ SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Baia (209), 2/1938, 90: Ministry of National Education to school inspectorate of Baia county, 22.11.1938; SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), 3/1938: Ministry of National Education to school inspectorate of Rădăuți county, 22.11.1938: “Iată de ce ziua de 1 Decembrie rămâne o zi de sărbătoare a întregii suflări românești, care în anul acesta va trebui comemorată cu un deosebit fast.”

Te Deum at the local church; 3) the schools “wholeheartedly” (*cu toată însuflețirea*) and “actually” (*în chip efectiv*) helped organise and joined the events of the Royal Cultural Foundation “Prince Carol”, Astra or Cultural League; 4) the schools organised some other celebrations under the authority of a school director in places where these societies did not exist.⁷ The school inspectorates forwarded this order to the schools.⁸ On 28th November 1938 the Ministry of National Education requested the school directors to take advantage of the celebration of 1st December to ask their pupils for a small contribution of at least 1 leu to the monument that was to be erected on Freedom Field in Blaj, Transylvania. As the anniversary of the revolutionary assembly of 15th May 1848 had passed, the ministry resorted to the common teleological perspective that this event had foreshadowed 1st December 1918.⁹ Finally the Ministry of Justice ordered all trials to be postponed. The courts forwarded this order to the prefects, asking them to instruct the heads of district (*pretori*) and mayors to tell the locals not to go to the courts on that day.¹⁰

The county prefects also issued the detailed programmes for the celebrations in the county centres. In Suceava the prefect scheduled a religious service at 10:30 a.m. at St. John's Monastery, the Roman Catholic and Armenian Orthodox churches and the synagogue, and invited the local military and civil authorities to participate.¹¹ Attending the service was mandatory for the county's civil servants.¹² In Dorohoi a religious service was scheduled at 11 a.m. at the local “cathedral”. All the local civil servants had to attend. A celebration was planned at 4 p.m. at the theatre of the boys' high school. First the president of the local Cultural Centre was to give a speech. Then the local choir would sing, and the pupils of the high schools recite poetry and dance. The celebration was to end with an “allegorical scene” (*tablou alegoric*) of the union.¹³ The programme issued by Rădăuți county is the most detailed among those of Suceava Region kept at the National Archives of Romania. A religious service was scheduled at 11 a.m. at (the Orthodox) Bogdan Vodă's Church. All civil and military authorities had to attend. The other denominations had to hold services at the same time. A celebration organised by the Society for Culture was to take place at 3:30 p.m. at the German House. First a mixed choir and the pupils from the boys' and the girls' high schools was to sing the National Anthem. Then the president of the Society for Culture would make an opening statement and Professor Valerian Torouțiu speak about the importance of 1st December 1918. The choir would sing *România* by V. Stătescu and *Pe al nostru steag* [On our flag] by (Bukovinian composer) Ciprian Porumbescu. Thereafter schoolgirl R. Kisslinger from Rădăuți Girls' High School (interestingly not a Romanian ethnic as required by the regional governor on another occasion)¹⁴ was to recite the “patriotic poem” (*poezie patriotică*)

⁷ *Ibidem*.

⁸ SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Baia (209), 2/1938, 90 (handwritten note): school inspectorate of Baia county to schools, 23.11.1938; SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), 2/1938, 141: school inspectorate of Suceava Region to secondary schools, 25.11.1938.

⁹ SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), 2/1938, 144: Ministry of National Education to schools, received 28.11.1938. See e.g. Orest Tafrali, *Istoria Românilor pentru clasa VIII-a secundară de băieți și fete*, București, 1935, p. 380.

¹⁰ SJAN Suceava, Prefectura județului Rădăuți, 46/1938, 7: Rădăuți court to Rădăuți county, 29.11.1938.

¹¹ SJAN Suceava, Prefectura județului Suceava, 21/1938, 37: Suceava county to authorities of or based in the county seat, 30.11.1938.

¹² SJAN Suceava, Prefectura județului Suceava, 21/1938, 40: Suceava county to authorities of or based in the county seat, 30.11.1938.

¹³ SJAN Botoșani, Prefectura județului Dorohoi, 123/1938, 176: Dorohoi county, draft, not dated.

¹⁴ SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), 2/1938, 176: school inspectorate of Suceava Region, circular order, 13.12.1938.

Ardealul [Transylvania]. Finally a church choir would perform *Du-te, dor* [Leave me, longing] by C. Filip, *Ana Lugojeana* by Ion Vidu and, again, the National Anthem.¹⁵

There is no proof of any ministry having issued an order for the celebration of 28th November, the day of the union of Bukovina with Romania. There is no proof either that the governor of Suceava Region or a prefect of a Bukovinian county did so. It seems that Suceava Region only organised a reception for the people who had taken part in the unions of Bukovina and Bessarabia with Romania. This reception was due at the governor's palace in the evening of 1st December 1938.¹⁶ While the national authorities may have regarded the union of Bukovina with Romania as an event of lesser importance than the union of Transylvania, regional governor Gheorghe Alexianu (1897–1946) possibly neglected its celebration because he tried to enforce the administrative reform which he had helped design.¹⁷

Instead a committee headed by Rector Ion I. Nistor (1876–1962) of Cernăuți University¹⁸ organised the celebration of the union of Bukovina with Romania on 28th November 1938.¹⁹ Nistor had been a member of the General Congress of Bukovina that had voted for the union²⁰ and one of the two delegates who had presented the resolution of uniting Bukovina with Romania to King Ferdinand.²¹ On the one hand he had a clear personal interest to celebrate the anniversary, wishing to remind the people of the role he had played therein. On the other hand he had fought cosmopolite “Bukovinism”²² and the idea of an autonomous Bukovina since 1918, boldly advocating Romanianisation and centralisation. When he and the president of the General Congress Iancu Flondor were appointed ministers without portfolio (for Bukovina) on 18th/31st December 1918 he supported the centralist policy of the Brătianu ministry, causing Flondor to step down on 14th April 1919.²³ Because of his political stance it is possible that Nistor also faced a dilemma over whether to celebrate the union of Bukovina or not.

According to the report published by the newspaper “Glasul Bucovinei” [The Voice of Bukovina], Nistor's mouthpiece since 1918,²⁴ the celebration organised by

¹⁵ SJAN Suceava, Prefectura județului Rădăuți, 46/1938, 4–5: Rădăuți county to authorities of or based in the county seat, religious communities and associations, not dated.

¹⁶ *Vereinigungsfeier im Tinet Suceava*, in “Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, no. 10040, 27.11.1938, p. 5; *Sărbătorirea Unirii în Ținutul Suceava. Comunicatul Rezidenței Ținutului*, in “Glasul Bucovinei”, no. 5489, 28.11.1938, p. 17.

¹⁷ Philippe Henri Blasen, *op. cit.*, p. 280.

¹⁸ *Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1938–1939*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice “Glasul Bucovinei”, 1939. For biographical information, cf. 134; Stelian Neagoe, *Ion Nistor, un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni*, in Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, Humanitas, 1991; Paul E. Michelson, *Ion I. Nistor in Romanian Politics, Scholarship, and Culture. 1919–1933*, in CC, no. 1, 2011.

¹⁹ *Douăzeci de ani dela Unirea Bucovinei*, in “Glasul Bucovinei”, no. 5491, 30.11.1938, p. 2–3.

²⁰ *Der Kongreß beschließt die Vereinigung der Bukowina mit Rumänien*, in “Allgemeine Zeitung – Tagblatt. Gemeinsame Ausgabe”, no. 403, 28.11.1918, p. 1.

²¹ *Die diplomatische Delegation der Bukowinaer Regierung*, in “Allgemeine Zeitung – Tagblatt. Gemeinsame Ausgabe”, no. 420, 19.12.1938, p. 3.

²² Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, in “Glasul Bucovinei”, 1938, p. 285–286; *Homo bucovinensis*; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle 1918–1930*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1995, p. 59–60.

²³ *Die Gesetze über die Vereinigung der Bukowina mit Rumänien*, in “Allgemeine Zeitung – Tagblatt. Gemeinsame Ausgabe”, no. 430, 3.01.1939, p. 1; *Demission des delegierten Ministers Dr. Iancu Flondor*, *ibidem*, no. 515, 15.04.1919, p. 1; *Der Kurs der neuen Regierung*, *ibidem*, no. 518, 18.04.1919, p. 1; *MOF*, no. 4, 18.04.1919, p. 179 (no. 600 bis); Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, R. Oldenbourg, 2001.

²⁴ *Zur neuen Orientierung*, in “Allgemeine Zeitung – Tagblatt. Gemeinsame Ausgabe”, no. 416, 14.12.1919, p. 3.

Nistor's Committee started at 12 p.m. at the local cathedral, with a memorial service for the deceased members of the (Romanian) National Council and the General Congress of 1918. Surviving members were invited to a dinner party at 8 p.m. at the Women's Council. The place had been decorated with pictures of King Ferdinand, Queen Maria, King Carol II, heir to the throne Mihai, Metropolitan Vladimir Repta, Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Nicolae Iorga (who was not part of the royal family, nor a Bukovinian) and Ion I. Nistor; one painting of the General Congress by Maria Seleschi and another one called "Architects of the Union" (*Făuritorii Unirii*) were also on display. The guests mentioned by "Glasul Bucovinei" were all ethnic Romanians. Nistor chaired the feast. He gave a speech praising King Carol II, who had just returned from an important diplomatic journey (to Great Britain, France and Germany) and proposed sending him a telegram. Suceava Region was represented by its secretary general Emanoil Cercavschi (although regional governor Alexianu probably was in town as well),²⁵ who spoke in pompous language about the union, ranting against the Austrian Empire.²⁶ Cercavschi's speech, which was published in "Glasul Bucovinei" and partly reprinted a year later in a semi-official publication of Suceava Region,²⁷ did not mention the administrative reform, as if he had forgotten that he was representing Suceava Region and not Bukovina.

Already in 1928 Nistor had brought out two anniversary publications dedicated to the union of Bukovina with Romania: *Unirea Bucovinei. 28 Noembrie 1918. Studiu și documente* [The union of Bukovina. 28th November 1918. Studies and documents] and *Zece ani dela unire* [Ten years after the union]. He published two similar books in 1938: *Amintiri răzlețe din timpul Unirii* [Miscellaneous memories from the time of the union] and *Bucovina sub dominațiunea românească. La 20 de ani dela Unire* [Bucovina under Romanian Rule. 20 years after the union]. When reporting on the celebration of 28th November 1938 "Glasul Bucovinei" advertised *Amintiri răzlețe*, and Nistor used the introduction of the latter to call attention to the books published in 1928, to *Bucovina sub dominațiunea românească. La 20 de ani dela Unire* and *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 ani dela Unire* [Bessarabia under Romanian Rule. 20 years after the union].²⁸

Amintiri răzlețe was a 511-page collection of texts by surviving and deceased members of the (Romanian) National Council and the General Congress of 1918, as well as by Nicolae Iorga. It additionally contained pictures of the royal family, of the authors, a facsimile and several documents. However, no texts by the Poles or the Germans who had voted for the union in the General Congress²⁹ had been included and the book was constructed for self-promotion. The first document was an undated answer by King Ferdinand to "Prof. Ion I. Nistor, president of the Bukovinian refugees".³⁰ Moreover, while nearly every author had only one text in the collection, Nistor had ten.

²⁵ Alexianu closed down the Jewish House on that day, officially for technical reasons, in reality because he wanted to intimidate its owners: "Monitorul Ținutului Suceava", no. 9, 7.12.1938, p. 212 (no. 5914, 28.11.1938). This subject will be dealt with in a separate study.

²⁶ *Douăzeci de ani dela Unirea Bucovinei*, in "Glasul Bucovinei", no. 5491, 30.11.1938, p. 2–3.

²⁷ *S'au sărbătorit 20 de ani dela Unirea Bucovinei. Emoționanta cuvântare a d-lui Em. Cercavschi, Secretar General al Ținutului Suceava*, in *Un an de nouă Constituție în Ținutul Suceava. Sub glorioasa domnie a M. S. Regelui Carol II*, Cernăuți, Mitropolitul Silvestru, 1939.

²⁸ Ion I. Nistor, *Amintiri...*, p. III.

²⁹ *Der Kongreß beschließt die Vereinigung der Bukowina mit Rumänien*, in "Allgemeine Zeitung – Tagblatt. Gemeinsame Ausgabe", no. 403, 28.11.1918, p. 1.

³⁰ *Răspunsul Regelui Ferdinand I către d-l prof. Ion I. Nistor, președintele refugiaților bucovineni*, in Ion I. Nistor, *Amintiri...*, p. 9.

According to the introduction Nistor had “timely” (*din vreme*) called on the authors, i.e. possibly before the administrative reform. In the introduction, post-dated 28th November 1938, Nistor did not mention the reform, but possibly hinted at it, expressing his “burning desire of an increasingly closer union of the Romanian lands, for the greater good and the prosperity of our nation”.³¹

Nistor’s other anniversary publication, *Bucovina sub dominațiunea românească*, was a 67-page popular history of Bukovina with 46 illustrations. It was based on the presentation of Bukovina (and Bessarabia, hence the book *Basarabia sub dominațiunea românească*) which Nistor had written for the International Exhibition in Paris in 1937.³² It contained the usual mix of partly absurd attacks on the Austrian Empire,³³ nationalistic self-praise and obsequious monarchism. Self-promotion was more subtle. Nistor was absent from the text, but he had his portrait on page 46 and could be clearly recognised next to the king in the pictures on pages 54 and 55. Moreover, page 54 showed the students’ hostel “Ion I. Nistor”.

The introduction was dated “Annunciation, 1938” (*Buna-Vestire, 1938*), i.e. 25th March 1938, before the administrative reform. Indeed, the book did not mention the administrative reform. The last major event recorded was the change of Constitution in February 1938.³⁴

A third anniversary publication was the work of a person in Nistor’s entourage, Ilie Corfus, at the time his assistant at the department of history.³⁵ In the introduction to *Amintiri răzlețe* Nistor thanked Corfus for helping publish the book and called attention to the latter’s article *Unirea Bucovinei* [The union of Bukovina], presenting it as an offprint from “Junimea literară” [Literary Junimea],³⁶ a journal he directed. It is not clear when exactly this article was written. The offprint is dated 1938, without mention of the day or the month, and the article appeared in the 1938 issue of “Junimea literară”.³⁷ A shortened version was printed in “Glasul Bucovinei” on 28th November 1938,³⁸ which is the terminus ante quem.

Corfus’ 13-page poetised text (literary historian Mircea A. Diaconu detected an Iconar style)³⁹ was written as a justification of the union of Bukovina with Romania, using once again the usual teleological perspective based on historical and ethnic arguments. It additionally served as yet another promotion of Nistor. Any mention of the administrative reform is absent from it, which might indicate that it was produced at an earlier stage. Instead it contains openly regionalist passages, e.g.:

³¹ Ion I. Nistor, *Amintiri...*, p. III: “Dorința fierbinte ca unirea țărilor române să devină din ce în ce mai strânsă pentru binele și prosperitatea neamului nostru”.

³² Idem, *Bucovina sub dominațiunea românească. La 20 de ani dela Unire*, in “Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1938, p. 3; I. Nistor, *La Bessarabie et la Bucovine*, Bucarest, Imprimeria Națională, 1937.

³³ For instance, after mentioning the Metropolitan Residence “in Moorish-Byzantine style” (*în stil mauro-bizantin*) “with its beautiful marble room” (*cu frumoasa sală de marmură*) on page 16–17, Nistor inconsequently stated on page 18–19 that: “A hundred and fifty years of Austrian rule did not leave any lasting creation in Bukovina. All monuments of art conserved in Bukovina originated from the spirit of the native Romanian population.” (*O sută cincizeci de ani de stăpânire austriacă n’a lăsat în Bucovina creațiuni durabile. Tot ce s’a păstrat în Bucovina ca monument de artă a izvorât din spiritul populației bășinașe românești.*)

³⁴ Ion I. Nistor, *Bucovina...*, p. 38; p. 46; the Constitution had been published on 27th February 1938: *MOF*, no. 48, 27.02.1938.

³⁵ *Anuarul Universității...*, p. 112.

³⁶ Ion I. Nistor, *Amintiri...*, p. III.

³⁷ Ilie Corfus, *Unirea Bucovinei*, in “Junimea literară”, nos. 1–12, 1938, p. 25–35.

³⁸ Idem, *Gânduri pentru Unire*, in “Glasul Bucovinei”, no. 5489, 28.11.1938, p. 9.

³⁹ Mircea A. Diaconu, *Bucovina și complexul provinciei*, in “Analele Bucovinei”, no. 1, 1998, p. 39.

Bukovina in the year 1938 is not just any region rounding off the Kingdom of Romania. She is a national pantheon where our voivodes and their heirs in battle, the Bukovinian heroes who fell in the world war, rest. She is the guardian of our historical monuments, of the same pure and honest spirit as that of the boyar counsellors, lovers of conversation and writers of wise chronicles. But beside that, for the Romanian entity (sic!) of everywhere, Bukovina is a state of national, ethical and moral consciousness, a tendency of permanent ascent to the sky of a steadily greater and more flourishing Romania.⁴⁰

In conclusion the administrative reform of 14th August 1938, meant to erase the historical boundaries of Bessarabia, Bukovina and Transylvania, did not prevent the official celebration of 1st December 1918 in order to rekindle the foundation myth of Greater Romania. Instead, there is no proof of an official celebration of 28th November 1918 on either national, regional or county level. This might have resulted from the lesser importance which the Romanian State gave the event and from the will of the regional governor to enforce the reform. The celebration of 28th November 1918 seems to have been left to rector Ion I. Nistor of Cernăuți University, who probably performed the rite out of personal interest. He contributed all the more to perpetuating Bukovina with his anniversary publications, which he had finished or at least prepared before the administrative reform cleared the region from the map. Because of Nistor's centralist stance, it is unlikely that this was his intention. However, Nistor must have been conscious that he helped promote regionalism by endorsing Corfus' article.

The celebration of the unions of 1918 in Suceava Region shows the inconsistency of the Romanian State which depended so much on its foundation myth or which acted so mechanically that it did not refrain from performing a rite which prevented the very enforcement of the administrative reform. It also uncovers the contradictions of the elites which should have helped build the new regime. The doings of the Romanian authorities and elites are best illustrated by an order of the school inspectorate of Suceava Region: schools had to purchase the new administrative map of Romania or to draw the new boundaries on the existing one.⁴¹ In other words, schools did not need remove the old administrative map, as long as they superimposed the boundaries of the new regions over those of the historical provinces. Because they did not enforce the administrative reform properly, the Romanian authorities and elites produced a palimpsest.

Finally the 20th anniversary of the unions of Bukovina and Transylvania with Romania sheds some light on the status of the ethnic minorities under the new regime, which had created a General Commissariat for Minorities on 4th August 1938.⁴² On the one hand, they had to hold religious services on 1st December 1938. On the other hand, the Poles and the Germans who had voted for the union of Bukovina with Romania were absent from Nistor's *Amintiri răzlețe* and were not remembered by either Nistor or Cercavski during the dinner party on 28th November 1938, to which they perhaps had

⁴⁰ Ilie Corfus, *Unirea Bucovinei. Cuvinte pe marginea aniversării a două decenii dela Unire*, in "Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1938, p. 12–13: "Bucovina anului 1938 nu e o regiune oarecare de umplutură în regatul României. Ea este panteonul național, unde se odihnesc voievozii noștri și urmașii lor în bătălii, eroii bucovineni, căzuți în războiul mondial. Ea este păstrătoarea monumentelor istorice, păstrătoarea aceluia suflet curat și cinstit, ca și sufletul sfinților boeri de odinioară, cinstitori de vorbă bună și alcătuitori de înțelepte cronici. Dar nu numai atât, Bucovina este pentru entitatea românească de pretutindeni o stare de conștiință națională, etică și morală, o tendință de înălțare permanentă, spre cerul unei Românie tot mai tari și mai înfloritoare."

⁴¹ SJAN Suceava, Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), 2/1938, p. 148: school inspectorate of Suceava Region to secondary schools and county school inspectorates, 20.11.1938.

⁴² *MOF*, no. 178, 4.08.1938, p. 3588 (no. 2761). This subject will be dealt with in a separate study.

not been even invited. In *Bucovina sub dominațiunea românească*, Nistor also left out the role played by the Germans during the General Congress and stressed instead that they, along the Ukrainians, had been established as colonists by the Austrian rule (which was true in the case of the Germans),⁴³ “while the Romanian peasant was persecuted and subdued and forced to emigrate to the free Kingdom (of Romania, PHB) or even to America”⁴⁴ (which was greatly exaggerated),⁴⁵ consciously creating a divide between Bukovinian Germans and Romanians.

REGIONALISM AFTER THE ADMINISTRATIVE REFORM OF 14th AUGUST 1938.
HOW ROMANIAN AUTHORITIES AND ELITES CELEBRATED THE YEAR 1918
IN SUCEAVA REGION
(Summary)

Keywords: Bukovina, unions of Bessarabia, Bukovina and Transylvania with Romania, Suceava Region, Administrative Law of 14th August 1938, Ion I. Nistor.

The article argues that during the interwar period the Romanian State relied on the foundation myth of the unions of Bessarabia, Bukovina and Transylvania with Romania in 1918 and that this myth had to be rekindled every year by a ritual celebration. The paper discusses the paradox that consisted in performing this rite after the boundaries of the historical provinces were officially erased in August 1938. Furthermore, it shows how Ion I. Nistor, a Bukovinian Romanian who was a staunch centralist, contributed to regionalism by celebrating the union of Bukovina with Romania and publishing on Bukovina in 1938. Finally, the article reveals how minorities which had voted for the union of Bukovina with Romania in 1918 were absent from Nistor’s celebration and publications.

⁴³ Johann Polek, *Die Deutschen*, in *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1899.

⁴⁴ Ion I. Nistor, *Bucovina...*, p. 17: “Pe moșiile bisericii bucovinene, Austria a înființat colonii străine, și anume germane și ucrainiene, în vreme ce țăranul român era urmărit și asuprit și silit să emigreze în Regatul liber sau chiar în America.”

⁴⁵ For instance, according to historian Ștefan Purici, there had been immigration waves from Moldova between 1782 and 1803, which had been encouraged by the Habsburg authorities. This immigration decreased at the beginning of the 19th century and nearly stopped in 1829, when military service was introduced in Bukovina. At the same time, Romanian immigrants came from Transylvania directly or via Moldova; those who came via Moldova also were given privileges: Ștefan Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775 și 1848*, in “*Analele Bucovinei*”, no. 2, 1995, p. 362–365.

ANDREI FLORIN SORA*

PRIMII FUNCȚIONARI DIN VECHIUL REGAT ÎN BASARABIA (27 MARTIE – 27 NOIEMBRIE 1918)**

Prin votul din ziua de 27 martie/9 aprilie 1918 din Sfatul Țării, Basarabia a fost prima provincie care a decis unirea cu România, într-un moment dificil pentru ambele entități statale. Acest act deosebit de important era dător de speranță de o parte și de alta a Prutului. Declarația de Unire stipula faptul că Basarabia își păstra autonomia provincială, iar Sfatul Țării continua să funcționeze, printre competențele sale numărându-se votarea bugetelor locale, controlul tuturor organelor zemstvelor locale, numirea „funcționarilor înalți”, „întăriți” de guvern¹. De altfel, în ședința istorică de la Chișinău din 27 martie, președintele Consiliului de Miniștri al României, Alexandru Marghiloman, garantase păstrarea legislației, care să asigure autonomia administrativă a provinciei²; și că „organele lui împlinitoare [ale Sfatului Țării] numesc funcționarii administrațiilor locale, iar guvernul numește pe funcționarii înalți”³. Dacă impactul legislativ din Vechiul Regat în noile teritorii este cunoscut⁴, nu același lucru putem spune despre politicile de personal și raportul numeric în demnități publice între autohtoni – din acea regiune – și *nou veniți* (români din alte provincii istorice, în special, însă nu exclusiv, din Vechiul Regat)⁵.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; membru al proiectului de cercetare PCE-2016-0390, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

** Acest studiu a fost redactat în cadrul proiectului de cercetare PN-III-P4-ID-PCE-2016-0390, *Schimbare și continuitate: administrația publică și corpul funcționarilor publici din Transilvania înainte și după Primul Război Mondial, 1910–1925* (director: prof. univ. dr. Judit Pál), finanțat de UEFISCDI. Textul de față este o primă etapă a unui demers mai amplu, prin care ne propunem să observăm prezența românilor din Vechiul Regat în administrația locală și teritorială din Basarabia, Bucovina și Transilvania.

¹ Declarația Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918, în Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 171.

² Alberto Basciani, *Dificila unire. Basarabia și România Mare, 1918–1940*, Chișinău, Editura Cartier, 2018 [2005], p. 110.

³ M., *Ședința istorică a Unirii în Sfatul Țării – Raport sumar*, în „România Nouă”, Chișinău, anul II, nr. 57, p. 2; articol reprodus în Marius Diaconescu, Andrei Florin Sora (coord.) et al., *Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei*, vol. III, *Entuziasmul Unirii Basarabiei, 9 Aprilie – 7 Mai 1918*, București, Editura Ars Historica, 2018, p. 63.

⁴ Vezi Vespasian Erbiceanu, *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, București, Editura Cartea Românească, 1934; Ioan Silviu Nistor, *L'unification institutionnelle et administrative de la Roumanie parachevée*, în *NedH*, vol. VII, p. 129–143; Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, Editura Semne, 1997; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des Nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001; Gheorghe Calcan, *Unificarea administrativă a României întregite (1918–1925). Integrarea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei în structurile administrației românești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

⁵ Privind raporturile dificile dintre Centru și Periferie în noile provincii, dar chiar și teama elitelor locale față de *regăfeni* vezi: A. Basciani, *op. cit.*; Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic*

Introducerea legislației din Vechiul Regat, precum și pătrunderea unor agenți ai statului din alte provincii au fost procese cu amplitudini diferite în teritoriile unite cu România, având un caracter mai limitat în Bucovina și în Transilvania și fiind mai rapide și mai intense în Basarabia. De asemenea, pe lângă entuziasmul Unirii, încă din primele luni de administrație românească, opinia publică și elitele locale din Basarabia au criticat comportamentul unor funcționari, militari, jandarmi sau magistrați veniți din dreapta Prutului și al unor *practici administrative* ilegale sau incorecte (corupție, speculă, duritate, inflexibilitate și chiar ostilitate în relația cetățean-funcționar, centralizare excesivă în dauna autonomiei).

În acest studiu, ne propunem să analizăm numirile românilor din Vechiul Regat (România din 1914) în serviciile publice și în magistratură în Basarabia, între 27 martie/9 aprilie și 27 noiembrie/10 decembrie 1918. Urmărim să înțelegem amploarea, dar și limitele acestui proces; dorim să identificăm eventuale tipare și strategii ale guvernelor române în numirea în posturile publice din această provincie; și, nu în ultimul rând, să cunoaștem cel puțin o parte dintre cauzele și motivațiile (atât instituționale, cât și personale), pentru care funcționarii din Vechiul Regat au acceptat sau au cerut detașarea/delegarea/transferul în interes de serviciu. În epocă, în categoria funcționarilor Statului, în sensul larg al definiției, erau incluși toți cei care erau plătiți din bugetul Statului: nu doar funcționarii administrativi, ci și agenții de poliție, jandarmi, funcționarii serviciilor de Poștă, Telegraf, Cale Ferată, membrii corpului didactic, membrii clerului și chiar militarii. Textul de față se referă la funcționarii administrativi și din Tribunale, la agenții de Poliție și Siguranță și la magistrați, cu mențiunea că multe dintre aprecieri sunt aplicabile și celorlalte categorii de agenți ai Statului. Apreciem că în 1918 Basarabia nu este (încă) o *Siberie*⁶ pentru funcționarii din Vechiul Regat, constituind un debușeu pentru numărul crescând de doritori al unui post în serviciile publice, dar și o cale spre a fi avansat. Mai mult, în aprilie–septembrie 1918, este un loc sigur și pentru acei agenți care nu știau dacă se vor putea întoarce la posturile lor din Dobrogea. Am vrea să aflăm dacă numirea/detașarea/transferul unor persoane din Regat a fost percepută de la început ca un catalizator și stimulent al procesului de integrare a acestei provincii. Ne-ar fi ajutat să fi putut evalua cu certitudine, din punct de vedere cantitativ și calitativ (prin biografiile tuturor funcționarilor), amploarea a ceea ce va fi denumit peiorativ în anii 1920 *regățenizarea* administrației noilor provincii ale statului român, însă având în vedere sursele, acest deziderat este greu de realizat. Nu întotdeauna însă funcționarii din Vechiul Regat erau *regățeni*: existau și români originari din Transilvania sau Bucovina⁷. Datorită complexității tematicii, cercetarea noastră se oprește la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, atunci când, și la recomandarea guvernului român, Sfatul Țării de la Chișinău proclama unirea necondiționată cu România, se autodizolva, desființând și Consiliul Directorilor Generali⁸.

(1918–1928): *modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010; Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München, De Gruyter Oldenbourg, 2014.

⁶ Pentru Dobrogea percepută ca Siberie a românilor din Vechiul Regat, vezi Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878–1913*, Pittsburgh, *Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, nr. 1607, 2002, <https://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/93/94>, accesat în data de 14 decembrie 2018, p. 49–53.

⁷ De exemplu, cazul lui Traian Mardan, fost administrator de plasă în Vechiul Regat, dar român ardelean, numit în 1918 șef de birou la Directoratul Interne din Chișinău, pentru care, în ianuarie 1919, Ion Mateiu (refugiat în 1917–1918 în Basarabia), șef de secție în resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent, ruga pe Iuliu Maniu să îl numească pretor în Transilvania, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Consiliul Dirigent – Probleme de Personal, dos. nr. 8/1919, f. 28.

⁸ A. Basciani, *op. cit.*, p. 128–129.

De asemenea, comisariatul Basarabiei și-a încheiat activitatea în decembrie 1918⁹; Direcțiile au funcționat până în aprilie 1920¹⁰, iar zemstvele județene până la 1 ianuarie 1926, atribuțiile lor fiind însă reduse gradual.

Din punctul nostru de vedere, analiza politicilor guvernamentale în Basarabia în primul deceniu interbelic ar trebui să se realizeze nu doar în raport cu Transilvania și cu Bucovina, ci și printr-o comparație cu începutul administrației românești în Dobrogea de Nord și în Cadrilater. Dacă pentru Cadrilater, prima etapă de administrație românească a fost scurtă (1913–1916), Dobrogea de Nord poate oferi mai multe niveluri de analiză¹¹: politici de personal, relația Centru-Periferie, uniformizarea legislativă etc. Reținem că la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în județele Constanța și Tulcea, abuzurile și corupția funcționarilor au avut ca rezultat construcția, în rândul elitei din această provincie (în mare parte formată din „coloniști” români), a unui discurs de rezistență împotriva centralizării și „colonizării” administrative, așa-numitul *Dobrogenism* și sloganul: „Dobrogea pentru Dobrogeni”¹². De altfel, și în Basarabia în perioada interbelică va deveni uzuală ideea: „Basarabia pentru basarabeni”¹³.

Administrația provincială. De la comisar județean la prefect

Între 27 martie/9 aprilie și 27 noiembrie/10 decembrie 1918, perioadă de autonomie provincială, Sfatul Țării a continuat să funcționeze¹⁴, iar în guvernul României, Basarabia a fost reprezentată de doi miniștri fără portofoliu (Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu). Delegat pe lângă Ministerul de Interne de la Iași a fost desemnat Vladimir Cristi¹⁵. Afacerile interne ale Basarabiei se aflau în sarcina Consiliului Directorilor, înființat în decembrie 1917¹⁶, reorganizat în ședința Sfatului Țării din 3/16 aprilie 1918¹⁷ și confirmat de către statul român la 9/22 aprilie 1918¹⁸. Decretul-regal nr. 852/1918 preciza că se „înființează un consiliu de directori pentru administrația provizorie provincială a Basarabiei”, însă nu lăsa dubii privind subordonarea acestuia față de Ministerul de Interne de la Iași: „Jurământul prezidentului se va depune înaintea ministrului Nostru de interne, iar prezidentul este împuternicit să primească jurământul celorlalți membri” (art. III)¹⁹. De altfel, Raportul prim-ministrului Alexandru Marghiloman către Rege, privind acest proiect de decret, este concludent:

Sire,

În urma Unirii Basarabiei cu România, se impune ca o lucrare de reorganizare a serviciilor de Stat să se facă în timpul cel mai scurt.

Cum numai constituantă poate hotărî asimilarea Basarabiei cu Țara-Mumă, din punct de vedere administrativ și judiciar, propun întocmirea unui consiliu provizoriu care să servească

⁹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰ Stelian Stoian, Ioan Scurtu, *Perioada autonomiei administrative. Activitatea Sfatului Țării*, în Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, ediția a II-a, București, Editura Semne, 1998, p. 93.

¹¹ Vezi C. Iordachi, *op. cit.*, *passim*.

¹² *Ibidem*, p. 46–51.

¹³ Marcela Sălăgean, *L'intégration de la Bessarabie à la Grande Roumanie*, în „Transylvanian Review”, nr. 2/2002, p. 31.

¹⁴ Prima ședință după momentul 27 Martie a avut loc la 31 martie/13 aprilie 1918; vezi G. E. Cojocaru, *Sfatul Țării...*, p. 140.

¹⁵ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți, 1916–1938*, București, Editura Silex, 1996, p. 162.

¹⁶ S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 93.

¹⁷ *Ibidem*, p. 94.

¹⁸ Document regal (D.R.) nr. 852 din 9/22 aprilie 1918, în *MOF*, nr. 8, 10/23 aprilie 1918, p. 94.

¹⁹ *Ibidem*.

de legătură între organele de Stat ale Țării cu Basarabia. Acest consiliu va fi în principal consultat în toate chestiunile cari cer să fie rezolvate pe cale de decrete, în așteptarea unei lucrări legislative²⁰.

Împreună cu Ion Incuț, Daniel Ciugureanu, președintele Consiliului/Sfatului Directorilor, a fost votat de Sfatul Țării și confirmat de regele Ferdinand I ca ministru fără portofoliu, reprezentant al Basarabiei. În consecință, la 6/19 aprilie 1918 doctorul Petre Cazacu (1873–1956) a fost desemnat prim-director (președinte). Acesta era născut la Chișinău, dar refugiat în România, unde absolvise Facultatea de Medicină a Universității din București (1900)²¹. Prin demisia lui Ion Incuț, devenit membru al guvernului de la Iași, președinte al Sfatului Țării a fost numit Constantin Stere, un alt refugiat basarabean în România. În data de 13/26 iunie 1918, generalul Alexandru Văitoianu era numit într-o înaltă demnitate, nou creată, aceea de comisar general pentru Basarabia²². Generalul Văitoianu trebuia să „administreze” prin membrii Consiliului Directorilor, având dreptul să numească „unii funcționari inferiori”²³. Înființarea acestui post, legitimată de către Iași prin necesitatea grăbirii reorganizării Basarabiei și pentru „armonizarea raporturilor dintre autoritățile militare și civile”, a provocat supărarea elitei locale și apariția ideii că autonomia provincială fusese încălcată²⁴.

În Vechiul Regat cel mai important agent al Statului la nivel local era prefectul, reprezentant al guvernului în teritoriu și șeful administrației județene. Acesta era un factor determinant în procesul de angajare și mai ales de menținere în funcție a funcționarilor din administrația județeană, serviciile deconcentrate și, în acel moment, pentru cei din administrația primăriilor, consiliilor locale și județene. La 27 martie/9 aprilie 1918, în fruntea celor nouă județe din Basarabia²⁵ se aflau *comisarii județeni*²⁶, subordonați Directoratului de Interne. La două săptămâni după Unire, majoritatea titularilor acestei funcții au fost numiți, prin decret regal, prefecți ai României; însă nu beneficiau încă de aceeași putere ca cei din Vechiul Regat, deoarece aplicarea legislației românești nu s-a făcut imediat, ci gradual. Astfel, comisarii județeni din perioada ante aprilie 1918, și într-o primă etapă prefecții, nu aveau dreptul să intervină în hotărârile zemstvelor, ci doar să supravegheze legalitatea lor. Conform Svetlanei Suveică, de-abia în iunie 1918 prefecții au fost înzestrați cu atribuții similare celor din Vechiul Regat²⁷. Stelian Stoian și Ioan Scurtu notează că Sfatul Țării a numit prefecții, din rândul oamenilor politici basarabeni, decizie „întărită” prin decrete regale²⁸. Aceste decrete au fost semnate în zilele de 9/22

²⁰ Raportul nr. 70 al d-lui Președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru de Interne către M.S. Regele din 9/22 aprilie 1918, în *MOF*, nr. 8, 10/23 aprilie 1918, p. 94.

²¹ Revenit în stânga Prutului în 1917, P. Cazacu a deținut demnitatea de director general al Republicii Democratice Moldovenești (Iurie Colesnic, *Generația Unirii*, Chișinău, București, Museum, Fundația Culturală Română, 2004, p. 150).

²² D.R. nr. 1448 bis din 13/26 iunie 1918, în *MOF*, nr. 66, 15/28 iunie 1918, p. 937.

²³ Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 499 din 13/26 iunie 1918, în *ibidem*, p. 937–938.

²⁴ Stelian Stoian și Ioan Scurtu consideră, dimpotrivă, că reprezentanții basarabeni deplasați la Iași pentru a discuta cu prim-ministrul Marghiloman despre crearea funcției de comisar general al Basarabiei (titlul inițial ar fi fost cel de „guvernator militar”) „au înțeles necesitatea acestei instituții și nu au privit-o ca pe o încălcare a autonomiei”. Vezi S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 97.

²⁵ În decembrie 1917, Sfatul Țării a votat pentru scindarea județului Ismail în județele Cahul și Ismail. Vezi Cezar Aramă, *Integrarea județului Bălți în structura administrativă a României, 1918–1925*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3–4 (83–84), 2010, p. 236.

²⁶ În martie 1917, comisarii județeni ai guvernului provizoriu rus au fost numiți din rândul președinților Zemstvelor județene. Vezi Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918*, Chișinău, [1924], p. 185.

²⁷ S. Suveică, *op. cit.*, p. 208.

²⁸ S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 98.

și 11/24 aprilie 1918, fiind publicate la 12/25 aprilie 1918²⁹. Se menționa doar că regele Ferdinand I „numește”. Spre deosebire de practica din acel moment – într-un singur decret figurau mai multe numiri –, pentru fiecare dintre cei nouă prefecți din Basarabia există câte un decret individual. Dacă primele două decrete se referă la Vasile G. Săcară [Secară], învățător, numit la Soroca (Decret regal – în continuare, D.R. – nr. 853), și respectiv la Irimia C. Postolache, numit la Orhei (D.R. nr. 854), primul decret publicat în „Monitorul Oficial” era cel privind numirea în funcția de prefect al județului Chișinău a lui Vasile C. Hartia [Hartea], profesor la „Școala Spirituală de Băieți” din Chișinău (D.R. nr. 855). Este de presupus că redactorii „Monitorului Oficial” au apreciat că cel mai important județ era Chișinău, și acesta trebuia să figureze primul. Ceilalți prefecți erau: Ifrim [Efrem] H. Dumbravă la județul „Izmail” (D.R. nr. 856), Ioan [Ivan] Domuști [Domusci, Domusciu sau Domușci] la județul Cahul (D.R. nr. 857), Nikon Valuță la județul Bălți (D.R. nr. 858), Vladimir C. Condac la județul Hotin (D.R. nr. 859), Sergiu Niță la județul Acherman³⁰/Cetatea Albă (D.R. nr. 871), și maiorul Eugen Adamovici la județul Bender/Tighina³¹ (D.R. nr. 872)³². Pentru șapte dintre ei – comisarii județeni care și-au păstrat funcția și au fost numiți prefecți – decretul a fost semnat de către regele Ferdinand I în data de 9/22 aprilie, iar pentru ceilalți alți doi – Sergiu Niță (D.R. nr. 871) și Eugen Adamovici (D.R. nr. 872) – în data de 11/24 aprilie. Ziarele de la Chișinău („Sfatul Țării”, „Cuvânt Moldovenesc”, „România Nouă”) nu au acordat decât un spațiu limitat acestor numiri, enumerând „noi prefecți”. Puține ziare din dreapta Prutului au menționat această schimbare.

Prefecții numiți în aprilie 1918 erau originari din Basarabia, iar trei aveau puternice legături anterioare cu Vechiul Regat. Astfel, avocatul Sergiu Niță (1883–1940) era absolvent al Universității din Iași și cunoscut unionist, iar Eugen Adamovici, născut în 1876, originar din Lipcani (județul Hotin), refugiat în România din 1893, era absolvent al Școlii de Ofițeri din București, maior de aviație în cadrul armatei române³³. Așa cum o cerea legislația română, numirea lui E. Adamovici ca prefect titular (nu doar delegat) nu a fost posibilă decât odată cu înaintarea demisiei din armată³⁴. Efrem Dumbravă (născut în 1885 la Tașlăc, județul Cetatea-Albă) studiasse la Politehnica din Kiev și la Școala Militară de ingineri genști din Sankt Petersburg, participase la revoluția din 1905, iar între 1907 și 1909 fusese refugiat în România³⁵.

Unii dintre comisarii județeni se aflau în funcție de mai multe luni. Doar Nikon Valuță fusese numit după proclamarea Unirii cu România: la 3/16 aprilie 1918 (cel mai probabil prin ordinul Ministrului Afacerilor Interne al Basarabiei). Din informațiile biografice pe care le avem în acest moment al cercetării, remarcăm că acești comisari județeni/prefecți erau participanți direcți la evenimentele din Basarabia din 1917–1918 (inclusiv E. Adamovici) și aveau vizibilitate publică. Profesorul Vasile Hartia, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău și al Academiei Teologice din Kiev, fusese anterior

²⁹ Tot în data de 9/22 aprilie 1918, la Iași, miniștrii Incuț și Ciugureanu au depus jurământul înaintea regelui României și în prezența prim-ministrului Al. Marghiloman.

³⁰ În actele oficiale și în presa epocii sunt utilizate mai multe denumiri pentru viitorul județ Cetatea Albă: Acherman, Akermann, Ackerman etc.

³¹ Denumirile județelor și orașelor de reședință Bender și Acherman au fost schimbate în Tighina și Cetatea Albă prin D.R. nr. 3302 din 9/22 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 188, 13/26 noiembrie 1918, p. 3300.

³² D.R. nr. 853–859, 871, 872 din 9/22 respectiv 11/14 aprilie 1918, în *MOF*, nr. 10, 12/25 aprilie 1918, p. 121–122.

³³ I. Colesnic, *op. cit.*, p. 102.

³⁴ D.R. nr. 956 din 26 aprilie/9 mai 1918, în *MOF*, nr. 23, 28 aprilie/11 mai 1918, p. 284.

³⁵ I. Colesnic, *op. cit.*, p. 197.

comisar adjunct al județului Chișinău, pentru ca în ianuarie 1918 să fie numit comisar județean. Nicon Văluță era absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău și al Facultății de Drept a Universității din Harkov. Învățătorul Vasile Secară (Săcară), absolvent al Institutului Pedagogic din Tiflis (1902), redactor al revistei „Școala Moldovenească”, apărută din mai 1917, a fost unul dintre organizatorii adunării de la Soroca din 13/26 martie 1918, care proclamase unirea cu România³⁶.

Primul val de funcționari

Deși existau voci la București sau la Iași care apreciau că anumite aspecte din administrația basarabeană ar trebui adoptate și în Vechiul Regat – mai ales principiul autonomiei locale³⁷ și chiar al federalizării³⁸ –, guvernul Marghiloman, cât și următoarele, au urmărit, cu determinare am putea spune, integrarea Basarabiei prin introducerea graduală³⁹, dar rapidă și cât mai completă, a legislației române. În aceste condiții, era nevoie de *agenți* care să cunoască nu doar limba română, ci și legislația din Vechiul Regat și să înțeleagă raporturile de subordonare față de Iași/București. Astfel, Alexandru Marghiloman a înțeles că integrarea Basarabiei și cucerirea politică a acestei provincii de către partidul său depindeau de numirea în administrația locală a unor buni cunoscători ai legislației din Vechiul Regat; dar și care să înțeleagă cărui decident/factor politic își datorau numirea, acționând, în acest sens, în favoarea partidului aflat la putere, mai ales în momentul alegerilor. Acestor argumente de ordin strategic credem că s-a adăugat și chestiunea începerii procesului de lăsare la vatră a militarilor, guvernul fiind preocupat să găsească posibilități de angajare pentru unii dintre aceștia și, astfel, să limiteze nemulțumirile.

De altfel, în România statul era principalul angajator, iar în timpul Marelui Război pentru mulți români salariul/solda fusese, de cele mai multe ori, singura sursă de venit. După ce, la 28 februarie/13 martie 1918, avusese loc o primă demobilizare parțială, *Instrucțiunile asupra demobilizării armatei* au fost adoptate la 1/14 mai 1918⁴⁰, menționându-se ca acest proces să se realizeze până la 31 mai/13 iunie 1918. Următoarele demobilizări din 1919–1920, intrarea în rezervă sau în retragere a numeroși militari au condus ca, pe de-o parte, să existe o presiune mai mare pentru accederea în funcțiile publice, iar, pe de altă parte, administrația, în calitate de angajator, să aibă un bazin larg de recrutare al viitorilor agenți administrativi. Statutul de fost combatant sau de militar de carieră (demisionat, în retragere sau în rezervă) era apreciat, nu doar pentru că se considera că aceștia beneficiau de o mai mare autoritate printre civili și subordonați, experiență la conducere, un nivel de educație peste medie (ofițerii erau în cea mai mare parte absolvenții unei școli militare), dar și pentru că respectau mai mult (în comparație cu „civili”) principiul subordonării ierarhice. Prin participarea la Marele Război dovediseră deja că erau slujitori fideli ai României și Monarhiei. Imediat după război, dar și în întreaga

³⁶ *Ibidem*, p. 292–293; Lucian Predescu, *Enciclopedia României – Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999, p. 751.

³⁷ Rep., *Reforme pentru Basarabia. Descentralizare administrativă. Organizarea judecătorească. Finanțele*, în „*Timpul*”, Iași, anul I, nr. 78, 10/23 aprilie 1918, p. 1; *Pe drumul cel bun*, în „*Tribuna*”, Iași, anul I, nr. 51, 20 aprilie/3 mai 1918, p. 1; *Pilda prinde...*, în „*Cuvânt Moldovenesc*”, Chișinău, anul V, nr. 35, 22 aprilie/5 mai 1918, p. 2 (articole reproduse în Diaconescu, Sora, *op. cit.*, vol. III, p. 340–341, 479–480, 489).

³⁸ Gh. Savul, *România, stat federal*, în „*Moldova*”, Iași, anul I, nr. 5, 15/28 aprilie 1918, p. 77–79 (articol reprodus în Diaconescu, Sora, *op. cit.*, vol. III, p. 427–429).

³⁹ Militarii, funcționarii administrativi, jandarmii, polițiștii, magistrații, învățătorii, profesorii din Vechiul Regat numiți în Basarabia nu au fost doar agenți ai integrării acestei provincii în România, ci au dus și o politică de convingere a guvernului român de a grăbi acest proces.

⁴⁰ D.R. nr. 1010 din 1/14 mai 1918, în *MOF*, nr. 26, 2/15 mai 1918, p. 327–328.

perioadă interbelică în anumite zone, funcționarii (inclusiv prefecții) aveau nevoie de multă autoritate pentru a comunica cu comandanții unităților militare cantonate în zonă (în Cadrilater, în localitățile de graniță din Basarabia etc.) și pentru a fi ascultați de către aceștia. În plus, încă înainte de 1918, în anumite funcții publice, ca de exemplu cea de administrator de plasă, pentru care era obligatorie diploma de licență în Drept sau în Științe de Stat, puteau accede și ofițerii provenind din armata activă, cel puțin în grad de locotenent, sau ofițerii din jandarmeria rurală⁴¹.

Un avânt substanțial în procesul de integrare a Basarabiei în statul român, cât și de pătrundere a reprezentanților statului român a avut loc în lunile mai–iunie (stil vechi) 1918. Creșterea numărului de funcționari din dreapta Prutului se datora aplicării unor legi din Vechiul Regat și în Basarabia și înființării unor servicii/direcții ale ministerelor și instituțiilor centrale. Toate aceste modificări au dus la crearea de noi posturi și la numirea de noi funcționari și magistrați în locul acelor care își depuseseră demisia din administrația basarabească. Astfel, legea de organizare a personalului administrației poștelor, telegrafelor și telefoanelor a fost extinsă peste Prut⁴², a fost înființat inspectoratul de jandarmerie Chișinău⁴³ și s-au făcut numiri în aceste servicii. De asemenea, s-au realizat numiri și la comisariatele de poliție, la serviciul de Siguranță⁴⁴ sau la centrele de recrutare ale armatei. Însă, guvernul de la Iași a început să numească funcționari sau magistrați și în serviciile publice din Basarabia care nu țineau de siguranța națională, pe posturi noi sau pe cele eliberate prin demisie sau plecare de către ruși.

De la început, rolul jandarmeriei în Basarabia conferit de guvernul Marghiloman era semnificativ: la 3/16 mai 1918 s-a luat decizia constituirii a trei brigăzi (inspectorate) cu sediul în București, Iași și Chișinău, brigada din Basarabia fiind „în toate asemănată cu cele din Iași și București”⁴⁵. Inspectoratul de jandarmi din Basarabia avea regimente la Chișinău și Acherman⁴⁶ (subdivizate în baterii, companii, plutoane). Importanța jandarmeriei ca forță de menținere a ordinii publice într-o țară care ieșea dintr-un război este de neîgăduit, însă jandarmii s-au aflat în perioada interbelică printre cei mai criticați reprezentanți ai statului român de către populația din Basarabia și nu numai. Asemenea celorlalți „servitori ai Statului”⁴⁷, jandarmii trebuiau să faciliteze creșterea încrederii populației locale față de instituțiile statului însă, de multe ori, au reușit efectul contrar. Conform lui Alberto Basciani, în Basarabia, în 1918 „forțele de jandarmerie și, mai ales, clasa subofițerilor erau alcătuite aproape integral din foști prizonieri de război sau

⁴¹ *Legea pentru modificarea legii de organizare a comunelor rurale* din 29 aprilie/12 mai 1908, în *MOF*, nr. 22, 29 aprilie/12 mai 1908, p. 936.

⁴² D.R. nr. 1064 din 10/23 mai 1918, în *MOF*, nr. 35, 12/25 mai 1918, p. 448.

⁴³ La 18/31 mai 1918, regele Ferdinand I a semnat un decret prin care se modificau mai multe articole din legea pentru organizarea jandarmeriei rurale. Corpul jandarmeriei era condus de un general (Ludovic Mircescu), ajutat de un stat major (art. 8), regimintele de jandarmi erau comandate după normele prevăzute de legea de organizare a armatei (art. 10), la reședința fiecărui regiment funcționând un batalion de instrucție și câte o școală pentru pregătirea jandarmilor ofițeri. Nu doar Ministerul de Interne (art. 17), ci și prefecții de județe și administratorii de plasă puteau cere comandanților de regimente „întrebuințarea” jandarmilor din batalioanele de instrucție (art. 17). Amintim că ofițerii de jandarmerie erau recrutați din rândul ofițerilor armatei active (D.R. nr. 1198 din 18/31 mai 1918, în *MOF*, nr. 41, 19 mai/1 iunie 1918, p. 547–550).

⁴⁴ Despre această instituție în Basarabia în perioada interbelică, vezi Pavel Moraru, *La hotarul Europei: din istoria siguranței generale în Basarabia: 1918–1940*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2008.

⁴⁵ *Referatul Președintelui Consiliului de Miniștri* nr. 7441 bis din 3/16 mai 1918, în *MOF*, nr. 41, 19 mai/1 iunie 1918, p. 550.

⁴⁶ G. E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, p. 67–68.

⁴⁷ Sintagmă preluată după Marc Olivier Baruch, *Servir l'État Français. L'administration en France de 1940 à 1944*, Paris, Fayard, 1997.

refugiați transilvăneni și bucovineni instruiți, prost plătiți și care își doreau, cei mai mulți dintre ei, să se întoarcă acasă cât mai repede, fără să participe la niciun conflict”⁴⁸. Ar fi esențial de analizat cine le-au luat locul după 1919: originea lor geografică și nivelul studiilor, cel mai probabil majoritari erau foști soldați, subofițeri și ofițeri din Vechiul Regat. Un alt exemplu este cel al numirilor în funcțiile de comandanți ai cercurilor de recrutare și rechiziție pentru infanterie, cavalerie și administrație (nu doar la reședințele de județ, ci și pentru alte orașe mai mici) a unor persoane originare din Oltenia, Muntenia și Moldova⁴⁹.

În ziua de 30 mai/12 iunie 1918 erau semnate (de către secretarul general al Ministerului de Interne Ion M. Mitileneu, în locul lui Alexandru Marghiloman) două decizii ministeriale, care prevedeau „detașarea cu serviciul” a mai multor angajați ai personalului polițienesc, la prefecturile de poliție (Chișinău și Acherman), secțiile de poliție (din orașele Bender, Bolgrad, Ismail, Bălți, Hotin, Soroca, Orhei, Chilia Nouă, Cahul și Reni), la serviciul de siguranță și la polițiile de frontieră din Basarabia⁵⁰. În aceeași zi, în urma unui referat depus de către Alexandru Marghiloman, Consiliul de Miniștri – prezent fiind și ministrul basarabean Ion Inculeț – a aprobat nu doar cele două decizii ministeriale, apreciate ca „stat de personal”, ci și alocarea unui fond de 1,5 milioane lei („pentru plata registrelor și imprimatelor, mobilier, spese de cancelarie, încălzit și iluminatul localurilor de poliție, echipamentul sergenților de oraș și chiar localurilor etc.”), dar și acordarea/confirmarea unor beneficii și facilități funcționarilor de poliție⁵¹ și militarilor⁵², care urmau să fie detașați în Basarabia. Motivația guvernului era următoarea: deoarece „traitul în Basarabia este mult mai greu decât în restul țării, propunem ca tuturor funcționarilor de poliție pe lângă leaful gradului să li se dea o diurnă de 70 la sută lunar și o indemnizație de chirie de 30 la sută din leaful lunar”⁵³. Reținem faptul că în presa din această perioadă regăsim menționată „scumpetea excesivă” din Basarabia⁵⁴, spre deosebire de prețurile mai reduse din Moldova și chiar din Muntenia.

Din punctul de vedere al localității din care erau detașați cei 67 de polițiști menționați în Decizia Ministerului de Interne nr. 9172/1918⁵⁵: 19 proveneau din Muntenia (inclusiv din Oltenia), șase din Moldova, 16 din Dobrogea de Nord (județele Constanța și Tulcea) și 26 din Cadrilater (județele Durostor și Caliacra). Prin Decizia Ministerului de Interne nr. 9173/1918, în serviciul de siguranță al orașelor din Basarabia erau detașați tot din Vechiul Regat un număr de 19 polițiști (din Direcția Poliției și Siguranței Generale – șapte, din localități din Muntenia – trei sau Moldova – unul, Dobrogea de Nord – doi, Cadrilater – cinci), și respectiv 15 polițiști (din Muntenia – patru, Moldova – unul, Dobrogea de Nord – unul, Cadrilater – nouă) la șase puncte de frontieră (Bender, Acherman, Rezina, Soroca, Ismail, Chilia Nouă). Din cei 101 agenți de menținere a ordinii

⁴⁸ A. Basciani, *op. cit.*, p. 125.

⁴⁹ D.R. nr. 1197 din 18/31 mai 1918, în *MOF*, nr. 42, 20 mai/2 iunie 1918, p. 576–579.

⁵⁰ *Deciziile Ministerului de Interne* nr. 9172 și nr. 9173 din 30 mai/12 iunie 1918, în *MOF*, nr. 54, 2/15 iunie 1918, p. 761–763.

⁵¹ *Jurnalul Consiliului de Miniștri* nr. 443 din 30 mai/12 iunie 1918, în *MOF*, nr. 54, 2/15 iunie 1918, p. 761.

⁵² *Decizia Ministerului de Război* nr. 32 din 31 martie/13 aprilie 1918, modificată prin Decizia Ministerului de Război nr. 37 din 1/14 iunie 1918 (*MOF*, nr. 55, 3/16 iunie 1918, p. 779).

⁵³ *Referatul d-lui președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru de Interne nr. 9184 către Consiliul de miniștri* din 30 mai/12 iunie 1918, în *MOF*, nr. 54, 2/15 iunie 1918, p. 761.

⁵⁴ De exemplu, articolul din „Gazeta Bucureștilor” din 6/19 aprilie 1918, *Din Basarabia. Informațiuni și impresii cu prilejul călătoriei d-lui prim-ministru Al. Marghiloman*, p. 1 (articol reprodus în Diaconescu, Sora, 2018, vol. III, p. 305).

⁵⁵ Conform lui S. Stoian și I. Scurtu: 60 de polițiști. Vezi S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 99.

publice și poliției de frontieră numiți în Basarabia la 30 mai/12 iunie 1918, nimeni nu era din această provincie, toți erau funcționari din Vechiul Regat, iar nu mai puțin de 59 de persoane (59,4%) figurau ca funcționând în Dobrogea (în județele Constanța și Tulcea sau în Durostor și Caliacra).

Acestea nu au fost singurele numiri/detașări în serviciul de ordine publică și siguranță din Basarabia: au continuat în lunile următoare ale anului 1918⁵⁶, și ulterior. Tendința de angajare a unor subofițeri și ofițeri în rezervă ai Armatei române s-a menținut. Prin Decretul regal nr. 1796 din 13/26 iulie 1918 mai erau numiți trei subcomisari clasa I la poliția Kișinău (Gh. Popescu, avansat din funcția de comisar clasa III la Dorohoi și Dumitru Udriște subofițer în armată) și Hotin (D. Teodorescu M. Ion, căpitan în rezervă, subcomisar clasa III la Pitești)⁵⁷. Alte detașări și numiri în poliție s-au realizat prin D.R. nr. 1974 din 1/14 august 1918 la Chișinău (cinci), dar și în celelalte orașe ale Basarabiei, inclusiv pe posturi de traducători⁵⁸. Observăm că, de obicei, erau avansări, iar unii dintre noii polițiști proveneau din rândul militarilor (chiar subofițeri). Nu erau totuși doar numiri în posturi vacante, ci și în locul unor funcționari de poliție, care declinau numirea în Basarabia. De exemplu, subcomisarii Dumitru Verbiceanu și Toma M. Negrea au refuzat înaintarea în posturi superioare, prin transferul de la București la Chișinău⁵⁹. Au urmat și alte decizii ministeriale și decrete regale de numire în serviciile de poliție și siguranță.

Este greu de precizat cu exactitate numărul agenților poliției din Basarabia în primăvara-vara anului 1918 și proporția *regățenilor*, putem, cel mult, oferi câteva date. Stelian Stoian și Ioan Scurtu avansează cifra de 20% de agenți transferați din totalul polițiștilor din Basarabia, însă nu precizează la ce moment se referă și nu menționează nici sursele care au stat la baza acestei afirmații⁶⁰. Conform lui Cezar Aramă, poliția administrativă a orașului Bălți avea 25 de angajați, dintre care un director, trei comisari clasa I, cinci subcomisari și trei sergenți majori clasa I⁶¹; iar numărul celor numiți la 30 mai/12 iunie 1918 de administrația de la București era de opt, inclusiv șeful poliției din acest oraș, Anton Alimănescu, detașat din funcția de „polițai clasa I al orașului Giurgiu”. Poliția Siguranței Bălți avea 15 angajați⁶², doi dintre aceștia fiind numiți tot la 30 mai/12 iunie 1918, inclusiv cel aflat la conducere: Nicolae Moscu, comisar special clasa a II-a în Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale. Numirea unor funcționari din Vechiul Regat în Basarabia a continuat în cursul anului 1918 și în următorii ani în serviciile de ordine și siguranță publică și în alte ramuri administrative (în serviciul administrației finanțelor⁶³ etc.), în administrația teritorială (directori de prefectură, subprefecți/administratori de plasă, notari comunali) sau în domeniul Justiției; însă mai important decât aportul numeric este proporția dintre românii din Vechiul Regat și cei din Basarabia numiți în funcții de conducere sau medii. Observăm că, cel puțin în primele luni, regăsim și ardeleni, cu siguranță există și bucovineni.

⁵⁶ Decizia Ministerului de Interne nr. 13502 din 19 iulie/1 august 1918, în *MOF*, nr. 96, 21 iulie/3 august 1918, p. 1434; D.R. nr. 2740 din 5/18 octombrie 1918 (numiri de polițiști în întreaga țară), în *MOF*, nr. 163, 12/25 octombrie 1918, p. 2810–2812.

⁵⁷ D.R. nr. 1796 din 13/26 iulie 1918, în *MOF*, nr. 95, 20 iulie/2 august 1918, p. 1403–1404.

⁵⁸ D.R. nr. 1974 din 1/14 august 1918, în *MOF*, nr. 106, 2/15 august 1918, p. 1606–1607.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 1606.

⁶⁰ S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 99.

⁶¹ C. Aramă, *op. cit.*, 238.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ De exemplu, D.R. nr. 2601 (nu este menționat însă locul ultimei slujbe) din 27 septembrie/10 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 160, 9/22 octombrie 1918, p. 2743.

Magistrații și funcționarii din aparatul judecătoresc

Justiția a fost o altă ramură pe care atât românii din Basarabia, cât și administrația centrală de la Iași sau București au căutat să o *naționalizeze* cât mai repede: acest proces vizând, pe de o parte, folosirea limbii române și numirea de magistrați care să cunoască limba oficială a statului, iar pe de altă parte, introducerea legislației din dreapta Prutului. În ceea ce privește numărul „angajaților” din Justiție, V. Erbiceanu avansa pentru Tribunalul Chișinău (cu cele șase secții), pentru lunile mai–iunie 1918, cifra de 117 magistrați („din care nicio zecime nu erau români”), 199 de funcționari și 165 de judecători de pace⁶⁴.

Un pas decisiv spre integrarea sistemului juridic din Basarabia în cel românesc a fost promulgarea la 9/21 octombrie 1918 a Legii privind organizarea judecătorească a Basarabiei⁶⁵. Singura limbă oficială utilizată de către instanțele judecătorești era doar limba română (art. 1). Se constituiau judecătorii urbane de județ și judecătorii rurale/ judecătorii de pace (câte una în fiecare *voloste*) și era înființată o Curte de Apel, în Chișinău. Era menținută instituția notarială din Basarabia. Pentru numirea personalului judecătoresc „de origine basarabească” era obligatoriu avizul directorului judecătoresc din Basarabia (art. 86), magistrații puteau deveni inamovibili după un an, prin decret-regal, la propunerea ministrului de Justiție, pe baza avizului aceluiași director judecătoresc (art. 85).

În aceeași zi cu publicarea în „Monitorul Oficial” a legii privind organizarea judecătorească, regele Ferdinand I semna două decrete de numire (înaintare, permutare) în Basarabia a 19 magistrați la Curtea de Apel Chișinău (D.R. nr. 2800), la tribunalele județene (D.R. nr. 2801 – nouă magistrați, D.R. nr. 2802 – 45 de magistrați), la judecătoriile de pace – reduse de la 165 la 83 – (D.R. nr. 2803, D.R. nr. 2804) sau portărei la tribunale (D.R. nr. 2805 – 11, toți din cele patru județe ale Dobrogei)⁶⁶. Vespasian Erbiceanu, „consilier la Curtea de Apel din Iași”, era înaintat prim-președinte la secțiunea I, de fapt prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău⁶⁷. Începând cu 31 martie/13 aprilie 1918, V. Erbiceanu fusese delegat consilier tehnic al Ministerului Justiției pe lângă Directoratul de Justiție al Basarabiei. Cu siguranță, alegerea lui V. Erbiceanu în cele două funcții nu a fost deloc întâmplătoare: era un foarte bun cunoscător al limbii ruse, licențiat în Teologie la Kiev și în Drept la Iași, în plus, la Universitatea din Iași fusese coleg cu basarabeanul Constantin Stere⁶⁸.

Cel puțin 35 de magistrați din cei 54 menționați în decretele nr. 2801 și 2802 lucraseră în România înainte de 1916, mai ales în Cadrilater și Dobrogea de Nord⁶⁹. Totuși, pe lângă români, printre cele 45 de persoane (prim-procurori, judecători de instrucție, judecători de ședință, procurori supleanți) din D.R. nr. 2802/1918, pe lângă magistrații români identificăm de această dată mai mulți magistrați din Basarabia și chiar din restul Rusiei⁷⁰, care erau înaintați sau permutați în aceeași regiune⁷¹, unii dintre ei reveniți în

⁶⁴ V. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 50–51.

⁶⁵ *Legea privind organizarea judecătorească a Basarabiei* din 9/22 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 160, 9/22 octombrie 1918, p. 2748–2753.

⁶⁶ D.R. nr. 2803, 2804, 2805 din 9/22 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 162, 11/24 octombrie 1918, p. 2796–2799.

⁶⁷ Despre viața și activitatea profesională a acestui magistrat vezi excelenta lucrare a lui Sorin Radu, *Vespasian Erbiceanu (1865–1943). Studiu monografic*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁶⁹ D.R. nr. 2801 și 2802 din 9/22 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 162, 11/24 octombrie 1918, p. 2795–2796.

⁷⁰ Serghe Neschedovski, de la tribunalul din Ekaterinoslav – astăzi Dnipro, Constantin Porumbescu, magistrat la Odessa, Nicon I. Văluță, fost magistrat, prefect de Bălți, numit judecător de ședință la tribunalul Bălți.

⁷¹ Constantin G. Dîmo – din judecător de pace a fost numit judecător de ședință.

funcție. Dintre cei 73 de magistrați de la judecătoriile de ocoale (D.R. nr. 2803/1918)⁷² observăm că *regățenii* sunt majoritari, iarși cei mai mulți erau transferați din cele patru județe dobrogene. Ca și în cazul funcționarilor administrativi și pentru personalul din justiție din Dobrogea ocupată de către Puterile Centrale, funcțiile au fost păstrate, toți aceștia fiind în continuare la dispoziția ministerelor de resort și exercitând diverse responsabilități (prin delegație) în teritoriul rămas neocupat. D.R. nr. 2804/1918 este diferit de celelalte analizate mai sus, confirmând 30 de localnici „în posturile de judecători de pace, cu titlu provizoriu, următoarele persoane alese pentru judecătoriile rurale și urbane din Basarabia [...]”⁷³. Conform lui S. Stoian și I. Scurtu în total, la 9/22 octombrie 1918, în tribunalele județene, au fost numiți 192 de magistrați⁷⁴.

Un alt val de numiri de magistrați în Basarabia s-a realizat la 13/26 octombrie 1918, prin mai multe decrete-regale publicate o zi mai târziu (nr. 2831 – 15 numiri⁷⁵, nr. 2832 – o singură numire⁷⁶, nr. 2833 – 18 numiri⁷⁷). De această dată, D.R. nr. 2831 preciza locul ultimei slujbe doar pentru doi (erau înaintați Ioan Nicolescu Periețeanu, judecător de instrucție la tribunalul Cetatea-Albă/Acherman, care devenea președintele acestui tribunal, în locul lui venind Ioan Gr. Dimoftache, înaintat din poziția de substitut la Tribunalul Tecuci)⁷⁸. Pentru ceilalți 13 noi judecători este posibil să vorbim de noi intrări: absolvenți de drept (licențiați sau chiar titulari de doctorat), numiți pe primele trepte în magistratură (substituiți la tribunal, judecător de pace cu titlul provizoriu). D.R. nr. 2833/1918 includea câteva înaintări și permutări (din județele Tulcea, Constanța și Caliacra: șase la număr), cât și noi numiri (probabil originari din Vechiul Regat, dar și din Basarabia). Remarcăm pe Teodor Inculeț, licențiat în drept (la Sankt Petersburg), fratele lui Ion Inculeț, numit supleant la secțiunea I a tribunalului Chișinău. D.R. nr. 2834/1918, realiza înaintări și permutări (în total 37) de grefieri, grefieri ajutori, copişti grefieri din Oltenia (2), Moldova (10), Dobrogea de Nord (17), Cadrilater (6) sau în interiorul Basarabiei (2). Toate aceste decrete de numire în Justiție prevedeau ca începerea exercitării funcției să se realizeze în două-trei zile⁷⁹. Din punctul de vedere al guvernului român și al reprezentanților săi din stânga Prutului, acest proces de înlocuire și de înnoire a personalului administrativ și judecătoresc era necesar și binevenit. Vespasian Erbiceanu era critic privind administrația și justiția din Basarabia, justificând astfel procesul de românizare al serviciilor publice:

Numai funcționăria rusească și orășenii, sporiți în mare număr cu epave refugiate de peste Nistru, au rămas încă inadaptabili, veșnic nemulțumiți și în așteptarea restabilirii puterii rusești.

⁷² „Se înaintează, se permută și se numesc magistrați asistenți judecători cu titlul definitiv la judecătoriile de pace înființate în Basarabia [...]”: Chișinău (12), Tighina/Bender (9), Cetatea Albă/Acherman (13), Hotin (9), Soroca (10), Bălți (10), Orhei (10). Magistrații asistenți funcționau pe lângă un judecător basarabean ales. Sunt numiri în șapte din cele nouă județe din Basarabia, lipsind Ismail și Cahul. Între 1856 și 1878, cele trei județe din Basarabia s-au aflat sub administrație românească, iar judecătoriile rurale (după model românesc) funcționaseră inclusiv în timpul Imperiului Țarist. Vezi D.R. nr. 2803 din 9/22 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 162, 11/24 octombrie 1918, p. 2797–2798.

⁷³ Distribuția era următoarea: Chișinău (11), Tighina/Bender (3), Soroca (7), Bălți (9), Orhei (9).

⁷⁴ S. Stoian, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 100.

⁷⁵ D.R. nr. 2831 din 13/26 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 165, 14/27 octombrie 1918, p. 2856.

⁷⁶ D.R. nr. 2832 din 13/26 octombrie 1918, în *ibidem*, p. 2857.

⁷⁷ D.R. nr. 2833 din 13/26 octombrie 1918, în *ibidem*, p. 2857.

⁷⁸ D.R. nr. 2831 din 13/26 octombrie 1918, în *ibidem*, p. 2856.

⁷⁹ Decretelor menționate mai sus se adăugau decretele nr. 2835, 2836 și 2839, care conțineau înaintări și permutări în Vechiul Regat, în locul acelor magistrați care ajunseseră în Basarabia sau decedați, demisionați, disponibilizați.

În afară de spiritul de răzvrătire ce am văzut că cuprinsese pe intelectualii ruși sau rusificați (magistratura și avocații), un alt rău mare de care suferea Basarabia era pletora excesivă de funcționari nedisciplinați de prin toate autoritățile publice, precum și destrăbălarea ne mai pomenită și risipa ce domnea pretutindeni [...]⁸⁰.

Care puteau motivele pentru care magistrații din Vechiul Regat să fie de acord cu transferul în Basarabia? Dacă stabilitatea funcționarilor care beneficiau de acest drept a fost suspendată în vara-toamna anului 1918, tot atunci s-a dezbătut și problema suspendării inamovibilității magistraților⁸¹. Așadar, nu putem elimina în totalitate teama față de superiori și nesiguranța în funcție. În al doilea rând, în majoritatea cazurilor erau înaintări, unele așteptate de foarte mulți ani. În al treilea rând, ca și în cazul funcționarilor administrativi, existau și unele beneficii materiale: în același număr din „Monitorul Oficial”, în care era publicată legea de organizare judecătorească pentru Basarabia, se regăseau și mențiuni privind acordarea unei „indemnizații speciale” și a unei „indemnizații de chirie” pentru magistrații din Basarabia⁸².

Prefecții, directorii de prefectură și subprefecții

Administrația teritorială constituie o modalitate eficientă prin care guvernul să controleze și să realizeze funcționarea serviciilor publice. Prin sistemul zemstvelor (guberniale⁸³ și județene), Basarabia beneficiase în cadrul Imperiului Rus de un grad de autonomie locală superior Vechiului Regat, inferior însă Bucovinei și Transilvaniei. În stânga Prutului, instituția prefectului din România – funcționar politic și agent al guvernului în teritoriu – nu avea corespondent. Administrația românească⁸⁴ era edificată în mare măsură pe modelul francez, ceea ce însemna o centralizare uneori excesivă, criticată de către toate formațiunile politice, dar care asigura controlul țării partidului aflat la guvernare și, implicit, câștigarea alegerilor. Prefectul era un funcționar politic, reprezentant al puterii centrale, dar și al intereselor locale (ca șef al administrației județene). Una dintre principalele sale responsabilități și subiect al criticilor era aceea de șef al poliției din județ, calitate în care era însărcinat cu menținerea ordinii și siguranței publice, cu dreptul de a da ordine organelor de jandarmerie și de poliție. Guvernul condus de către Alexandru Marghiloman urmărea să aibă și în Basarabia prefecți care să reprezinte interesele Partidului Conservator, însă într-o primă fază, cel mai probabil, nu s-a dorit amplificarea nemulțumirilor în rândul elitei locale, ci obținerea înregimentării lor politice. De altfel, înainte de 1916, majoritatea prefecților din România erau personalități cunoscute la nivel local (unele născute aici, cu proprietăți rurale/urbane, desfășurând diverse activități de prestigiu – șefi de organizații de partid, avocați, foști judecători, medici, profesori etc.).

Importanța funcției de prefect, faptul că titularul acesteia putea controla întreaga administrație la nivel județean, valul de numiri de funcționari din Vechiul Regat și poate,

⁸⁰ V. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 47.

⁸¹ De exemplu, Legea nr. 2099/1918 de suspendare a unor dispoziții din legea organizării poliției generale a Statului din 1903, cu modificările din 1905, în *MOF*, 17/30 august 1918, p. 1835–1836.

⁸² *Tablou privitor la tratamentul personalului judecătoresc din Basarabia*, în *MOF*, nr. 160, 9/22 octombrie 1918, p. 2760–2761.

⁸³ Zemstva gubernială a Basarabiei a fost desființată prin D.R. nr. 2720 din 4/17 octombrie 1918, în *ibidem*, p. 2741.

⁸⁴ Vezi Andrei Florin Sora, *A difficult modernization: the prefect institution in Greater Romania, 1918–1940*, în *AUB, Istorie*, nr. 1/2014, p. 45–63.

într-o anumită măsură, lipsa unor colaboratori de încredere ai Partidului Conservator au condus în vara și toamna anului 1918 la schimbări substanțiale în funcția de prefect. În data de 4/17 iulie 1918, prin revocarea lui Efreim Dumbravă, Marin Văraru (născut în 1882, doctor în Științe Politice și Economice la Paris), administrator de plasă din 1908⁸⁵, era numit prefect al județului Ismail⁸⁶ (iulie 1918 – februarie 1919). La 7/20 iulie 1918, Ion Domuști [Domusci] era înlocuit din funcția de prefect al județului Cahul de Al. I. Rădulescu „magistrat”, cu siguranță provenit din Vechiul Regat. La 21 august/3 septembrie 1918, la județul Soroca, în locul lui V. Secară ajungea N. Rădulescu-Dobrogea (licențiat în Științe de Stat), în acel moment administrator al plășii Ghergani din județul Dâmbovița⁸⁷, dar care, în toamna anului 1912, reușise să fie avansat subprefect la plasa Hârșova (județul Constanța), din funcția de șef de birou la cancelaria Palatului Regal⁸⁸. În data de 5/18 septembrie, regele Ferdinand I a semnat decretul de numire ca prefect al județului Orhei (în locul lui Irimia Postolache) a maiorului Tarquiniu Robescu, administrator de plasă (Buftea-Bucoveni) în județul Ilfov⁸⁹.

În ziarul bucureștean „Acțiunea Română”, noul prefect al județului Ismail era descris astfel:

Iată-mă în cabinetul prefectului. O cameră modestă. Un tânăr, în a cărui privire cetești dintr-o dată energia și entuziasmul, mă primește prietenos. E foarte modest – deci nu face parte din tagma ariviștilor.

Sunt convins că nu el a cerut direct, sau indirect „acest post”.

D. M. Varariu – prefectul – știe ce înseamnă a organiza, a face administrație.

Posedă arta și sufletul organizatorului [...] ⁹⁰.

Opoziția elitei basarabene și a altor categorii socio-profesionale privind creșterea numărului de funcționari din afara provinciei a fost vizibilă, trecând inclusiv de cenzură. Acuzațiile împotriva comportamentului noilor veniți erau numeroase: corupție, arivism, superioritate față de localnici, indiferență și lipsă de respect față de instituțiile locale. Pe fondul zvonurilor că prefectii județelor Chișinău și Soroca urmau să fie schimbați cu persoane de peste Prut, un articol din „România Nouă” din 13/26 septembrie, semnat de ardeleanul Ioan Mateiu⁹¹, analiza *politica de cadre* a guvernului român:

Ori cât de mult s’ar aplica această metodă sumară dincolo, ea nu poate fi pusă în practică aici, fără a trezi în popor și în sufletul luptătorilor basarabeni o adâncă și justificată amărăciune. O țară nouă, democratică nu poate fi guvernată cu vechi sisteme de procedură reacționară, ci exclusiv prin o respectare riguroasă a loialității și *dreptății*, pe care poporul din Basarabia o cere deplină și neștirbită dela patria mamă.

⁸⁵ *Anuarul funcționarilor de stat al Ministerului de Interne pe anul 1923*, Ministerul de Interne, Direcțiunea Secretariatului și Personalului. Biroul Anuarului, București, Imprimeria Statului, 1923, p. 132.

⁸⁶ D.R. nr. 1674 din 4/17 iulie 1918, în *MOF*, nr. 84, 7/20 iulie 1918, p. 1225.

⁸⁷ D.R. nr. 2188 din 21 august/3 septembrie 1918, în *MOF*, nr. 124, 25 august/7 septembrie 1918, p. 1975.

⁸⁸ *Anuarul Ministerului de Interne pe anul 1914*, Ministerul de Interne, Direcțiunea Administrațiunii Generale, Personalului și Statisticii, București, Imprimeria Statului, 1914, p. 146.

⁸⁹ D.R. nr. 2369 din 5/18 septembrie 1918, în *MOF*, nr. 139, 13/26 septembrie 1918, p. 2309.

⁹⁰ Romeo, *Din Basarabia. O vizită la Ismail. Un început de organizare. Impresii. Linia Ismail – Bolgrad*, în „Acțiunea Română”, Iași, anul I, nr. 481, 6/19 august 1918, p. 1 (articol reprodus în Marius Diaconescu, Andrei Florin Sora (coord.) *et. al., Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei*, vol. IV, *Proiectul României Mari între cenzură și provocările Unirii Basarabiei, 8 Mai – 11 Octombrie 1918*, p. 480–481).

⁹¹ Despre biografia acestei personalități puțin cunoscute astăzi, vezi necrologul: Prof. Dr. Ion Mateiu, în „Renașterea”, Cluj, anul XXIV, nr. 14, 7 aprilie 1946, p. 1.

Și se pare că politicianismul evoluează într-o direcție tot mai semnificativă. În jurul scaunului de prefect al județului Chișinău, devenit vacant prin demisia d-lui Harte, se fac combinații, cari nu pot împăca sub nicio condiție conștiința democratică a Basarabiei [...] ⁹²

Observăm că ziariștii din Basarabia nu aveau informații precise: în județul Soroca fusese deja numit un fost magistrat din Vechiul Regat, iar ca prefect al județului Chișinău, în locul lui V. C. Hartia, demisionat, o lună mai târziu de la articolul lui I. Mateiu a fost numit Dimitrie Bogos, „ajutorul de prefect” al acestui județ ⁹³. Această funcție nu exista în Vechiul Regat, dar o regăsim în Basarabia în 1917–1918 („ajutor de comisar”), probabil că era apropiată celei de director de prefectură. Vasile Hartia a ajuns ulterior președinte al Comitetului Executiv al Zemstvei aceluiași județ. Față de alți prefecți basarabeni din 1918, Dimitrie Bogos (1889–1946) a avut o carieră ascendentă: secretar general al Ministerului de Interne (1921), ministru al Basarabiei 1922 ⁹⁴, primar al municipiului Chișinău (1931–1934) și deputat în Parlamentul României ⁹⁵. La 2/15 octombrie 1918, un alt *regățean*, Avel V. Crudu, administrator de plasă, delegat la conducerea prefecturii Botoșani, era numit prefect în județul Bălți, în locul lui N. Văluță ⁹⁶. În aprilie 1923, Avel Crudu ajungea în înalta funcție de inspector general administrativ ⁹⁷.

Pentru o parte dintre primii prefecți originari din Basarabia, această demnitate publică va fi cea mai înaltă pe care o vor atinge. Ion Domuști (născut în 1886, absolvent al unei școli normale), care a pierdut postul de prefect de Cahul în iulie 1918, a fost numit la 15/28 noiembrie 1918 subprefect/administrator la plasa Sărata din județul Cetatea-Albă ⁹⁸. În 1938 încă era prim-pretor (denumirea pentru administrator de plasă/subprefect) tot în județul Cetatea-Albă ⁹⁹, funcționând, cel mai probabil, neîntrerupt. Vasile Săcară, primul prefect de Soroca, a fost numit de guvernul Coandă subprefect/administrator de plasă în același județ Soroca, o cădere pe scara ierarhică. În noiembrie 1918, fostul prefect al județului Orhei, I. Postolache a primit vestea numirii ca administrator de plasă (subprefect în textul de lege). Un subordonat de-al său, T. Bujniță ¹⁰⁰, „fost director al prefecturii Orhei”, era retrogradat pe poziția de ajutor de subprefect ¹⁰¹.

Căderea guvernului Alexandru Marghiloman nu a antrenat imediat demisia prefecților din Basarabia, așa cum s-a întâmplat pentru cei din Vechiul Regat (începând din data de 27 octombrie/9 noiembrie 1918). Presupunem că noul guvern Coandă, ministru de Interne fiind Alexandru Văitoianu, aprecia că prefecții din stânga Prutului își datorau funcția mai puțin unor considerente politice și jocuri de partid. Prima numire a unui prefect în Basarabia de către guvernul Coandă a fost cea a lui Constantin M. Nicolau, administrator de plasă, „înaintat” la Hotin, în locul lui Vladimir Condac ¹⁰². Suntem siguri

⁹² I. Mateiu, *Vrem cărmuitori democrați. În legătură cu scaunul de prefect al județului Chișinău*, în „România Nouă”, anul II, nr. 164, 13/26 septembrie 1918, p. 1.

⁹³ D.R. nr. 2892 din 15/28 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 166, 16/29 octombrie 1918, p. 2873.

⁹⁴ I. Mamina, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 139–140.

⁹⁵ Pavel Moraru, *Dimitrie Bogos (1889–1946). Momente inedite ale biografiei*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1 (69), 2007, p. 79.

⁹⁶ D.R. nr. 2664 din 2/15 octombrie 1918, în *MOF*, nr. 156, 4/17 octombrie 1918, p. 2657.

⁹⁷ *Anuarul funcționarilor de stat ai Ministerului de Interne pe anul 1923*, p. 134.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 286.

⁹⁹ *Anuarul funcționarilor din administrația centrală și exterioară a Ministerului pe anul 1938*, Ministerul de Interne. Direcțiunea Administrației de Stat, Monitorului Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1938, p. 120.

¹⁰⁰ Despre Teodosie Bujniță, vezi *Figuri contemporane din Basarabia*, vol. I, Chișinău, Editura A.R.P.I.D., 1939, p. 19.

¹⁰¹ D.R. nr. 3292 din 6/19 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 186, 10/23 noiembrie 1918, p. 3253.

¹⁰² D.R. nr. 3439 din 15/28 noiembrie 1918, în *ibidem*, nr. 191, 16/29 noiembrie 1918, p. 3367.

că noul prefect al județului Hotin este „Nicolau M. Constantin” (licențiat în drept, născut în 1875), funcționar la Primăria București (1895–1901), perioadă urmată de o pauză, iar între iunie 1908 și februarie 1913, subprefect la plasa Babadag (Tulcea), de unde a trecut în noiembrie 1913 ca director al prefecturii Caliacra¹⁰³.

În mai puțin de opt luni de zile, șase din cei șapte comisari județeni, confirmați prefecti la 9/22 aprilie 1918, nu mai erau în funcție, fiind înlocuiți cu funcționari sau magistrați din Vechiul Regat, pentru care această numire era o avansare. La Chișinău se afla ca prefect un român din dreapta Prutului, Dimitrie Bogos. Maiorul E. Adamovici (Tighina) și S. Niță au fost menținuți ca prefecti până la 28 aprilie 1919, când au fost înlocuiți de Avel Crudu („mutat” de la Bălți) și respectiv colonelul Alexandru Lupașcu. Maiorul Adamovici, devenit colonel, a mai fost numit în anii 1920 și 1930 prefect al județului Cetatea Albă și din nou la Tighina.

Procesul de *românizare* a administrației Basarabiei nu a însemnat doar numirea de români din Basarabia sau din Vechiul Regat, ci și a unor refugiați din Austro-Ungaria. Astfel, încă din vara anului 1918, director al prefecturii Chișinău ar fi fost avocatul ardelean dr. V. Glăjariu [Glăjar/Glajar]¹⁰⁴, absolvent al Liceului ortodox român din Brașov în 1901¹⁰⁵, viitor senator liberal, transferat în noiembrie 1918 ca subprefect (administrator de plasă în județul Orhei)¹⁰⁶. Tot în județul Orhei era numit subprefect I. Câmpăneanu, „absolvent al școlii de administrație din Cluj”¹⁰⁷, iar P. Bărbat „absolvent al școlii de notari din Ungaria”¹⁰⁸, ajungea ajutor de subprefect în județul Bender. Pe ultimul, P. Bărbat, îl vom reîntâlni în 1922 prim-pretor la plasa Baia de Jos din județul Brașov. Un caz foarte interesant al aportului transilvănean este cel al prim-notarilor (câte unul la fiecare dintre cele nouă tribunale județene), numiți prin D.R. nr. 3183 din 28 octombrie/10 noiembrie 1918¹⁰⁹. În Rusia țaristă, prim-notarii funcționau pe lângă fiecare tribunal ținutal (județean); erau funcționari ai statului, responsabili de arhiva tribunalului¹¹⁰. Prim-notarii din toamna anului 1918 erau următorii: Octav Cernea, doctor în drept (Hotin), Daniel Vasu, doctor în drept (Soroca), Nicula Iepure, licențiat în drept (Chișinău), Ioan Robu, doctor în drept (Tighina/Bender), Gheorghe Stere, licențiat în drept (Cetatea Albă/Acherman), Traian Pop, doctor în drept (Ismail), Valeriu Șovrea, doctor în drept (Cahul). Credem că Daniel Vasu este avocatul ardelean Dănilă Vasu (din Arpașu de Sus) ales deputat de Făgăraș în noiembrie 1919, rudă cel mai probabil cu primul prefect român de Făgăraș: Octavian Vasu. Ardeleni sunt și Octav Cernea (de confesiune greco-catolică, născut în 1882, Cincu, județul Târnava Mare)¹¹¹, Valer Șovrea (ortodox, născut în 1883 în Măgăoaia, județul Solonoc-Dobâca)¹¹² și Ioan Robu (ortodox, născut

¹⁰³ *Anuarul Ministerului de Interne pe anul 1914*, p. 141.

¹⁰⁴ Suntem siguri că directorul prefecturii Chișinău este Vazul Glajar, născut în 1880 la Brașov, student la Academia Reformată de Drept din Debrecen, menționat de către Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 617.

¹⁰⁵ Vezi <https://www.saguna.ro/beta/files/5/AS%20ALUMNI-1900-1901.pdf>, accesat în data de 12 ianuarie 2019.

¹⁰⁶ D.R. nr. 3292 din 6/19 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 186, 10/23 noiembrie 1918, p. 3255.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 3254.

¹⁰⁹ D.R. nr. 3183 din 28 octombrie/10 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 178, 31 octombrie/13 noiembrie 1918, p. 3098.

¹¹⁰ Vezi <http://www.uniuneanotarilor.ro/?p=7.3>, accesat în data de 10 ianuarie 2019.

¹¹¹ C. Sigmirean, *op. cit.*, p. 469.

¹¹² *Ibidem*, p. 483.

în 1883 în Hălmagiu, județul Arad)¹¹³, toți cu doctorat în Științe Juridice la Cluj. Suntem înclinați să credem că prim-notarul tribunalului Ismail este viitorul profesor universitar Traian Pop, decan în perioada interbelică a Facultății de Drept din Cluj, membru al Academiei Române, om politic național-țărănist¹¹⁴.

O altă etapă a procesului de integrare administrativă a Basarabiei a fost introducerea în noiembrie 1918¹¹⁵ a subprefecturilor/administrațiilor de plasă, 44 la număr¹¹⁶, ulterior 43, conduse de un subprefect¹¹⁷ (corespondentul administratorului de plasă de pe cealaltă parte a Prutului), responsabil de mai multe *voloste*¹¹⁸, asistat de un ajutor de subprefect. Până atunci, fiecare *voloste* avea un șef, numit în presa basarabeană și *administrator*. Trebuie remarcat că, în toamna anului 1918, agentul puterii centrale în plasă, în Basarabia, avea o denumire distinctă de cea a corespondentului său din dreapta Prutului, optându-se pentru vechiul titlu de subprefect (utilizat în România între 1864 și 1904). Același sistem de a denumi diferit aceeași funcție fusese introdus și în Dobrogea de Nord în 1878, când în locul termenului din Regat de subprefect a fost preferat cel de administrator¹¹⁹; pentru ca, la început de secol XX, până în 1913, să fie utilizat acela de subprefect în loc de inspector comunal (1904–1908) și administrator de plasă, după 1908.

Prin D.R. nr. 3292 din 6/19 noiembrie 1918 erau anunțate 100 de numiri în diferite funcții publice în cancelaria directoratului de Interne (două) și la toate cele nouă prefecturi din Basarabia (98)¹²⁰. Nu avem nicio explicație pentru faptul că se realizau numiri în funcții de impiegati, contabili sau șefi de birou, pentru care legea nu le prevedea prin decret regal, ci doar prin decret ministerial. Pe aceeași pagină din „Monitorul Oficial”, după D.R. nr. 3292 era publicat D.R. nr. 3291 din aceeași zi, care făcea o singură numire: a fostului secretar al primăriei Bazargic, Iulian Marinescu, ca subșef de birou la serviciul secretariatului din Directoratul de Interne al Basarabiei. D.R. nr. 3292 nu menționează plasa în care erau numiți subprefecții și ajutorii lor, ci doar județul. Printr-un alt decret, nr. 3319 din 9/22 noiembrie 1918, erau numiți mai mulți funcționari (șefi de birou, subșefi de birou, impiegate) la Directoratul de Interne al Basarabiei¹²¹, însă nu avem nici o mențiune privind proveniența lor geografică.

Cele trei decrete, în special, D.R. nr. 3292, surprind prin prezența în mai mică măsură a funcționarilor care dețineau funcții în Dobrogea de nord (Constanța și Tulcea) și în Cadrilater (Durostor și Caliacra): Vasile Mastero (fost secretar al Consiliului județean Constanța, avansat director al prefecturii Ismail), Mihail Livezeanu (fost secretar al Consiliului județean Caliacra, avansat subprefect în județul Cahul), St. I. Petrescu (numit ajutor de subprefect în județul Acherman din aceeași funcție deținută în „Dobrogea”), N. Panteli Stanciu (fost ajutor de subprefect în județele Tulcea și Caliacra, transferat pe aceeași funcție în județul Ismail), Ion Gh. Popovici (fost secretar-contabil în serviciul

¹¹³ *Ibidem*, p. 475.

¹¹⁴ L. Predescu, *op. cit.*, p. 672.

¹¹⁵ Decretul-regal nr. 3291 de numire pentru directorii de prefectură, subprefecți și ajutorii de subprefecți a fost semnat la 6/19 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 186, 10/23 noiembrie 1918, p. 3253–3255.

¹¹⁶ A. Basciani, *op. cit.*, p. 133.

¹¹⁷ Vezi S. Suveică, *op. cit.*, p. 208–209.

¹¹⁸ Andrei Florin Sora, *Centralizare sau autonomie locală? Opinii, dezbateri, primi pași spre unificarea administrativă a României Mari, 1918–1920*, în *SAI*, nr. LXXXV, 2018, p. 130.

¹¹⁹ Idem, *Servir l'État roumain. Le corps préfectoral, 1866–1940*, București, Editura Universității din București, 2011.

¹²⁰ Chișinău: 11 (inclusiv o femeie: Zenaida Kira Donjan, impiegată pentru lucrări speciale), Acherman: 14, Ismail: 13, Bălți: 11, Soroca: 14, Bender: 9, Cahul: 14, Orhei: 9, Hotin: 5.

¹²¹ D.R. nr. 3319 din 9/22 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 188, 13/26 noiembrie 1918, p. 3300.

tehnic al județului Tulcea) și Sava Tibacu (fost șef de birou în prefectura Caliacra) numiți contabili la prefectura Ismail și respectiv Cahul, Ștefan Balicescu (numit șef de birou la prefectura județului Soroca, deținând anterior aceeași funcție la județul Constanța) și Constantin Constantinescu, fost referent statistic la prefectura Durostor, numit șef de birou la prefectura Cahul. Precizăm că nu în cazul tuturor funcționarilor menționați în D.R. nr. 3292 avem locul din care erau transferați. Putem presupune că mai sunt și alți funcționari din Dobrogea, dar, în orice caz, sunt mai puțini față de decretele anterioare privind numirile în poliție, serviciul de siguranță și în magistratură. O ipoteză ar fi aceea că, la 11/24 noiembrie 1918, războiul se încheiase prin armistițiul de la Compiègne, iar Bulgaria se declarase înfrântă încă din 16/29 septembrie 1918. Revenirea Dobrogei, inclusiv a celor două județe din sud, la România părea certă. Totuși, unii funcționari nu voiau să se mai întoarcă în Cadrilater, mai ales că nu erau originari de aici, poate și datorită faptului că, imediat după 15/28 august 1916, adversitatea populației bulgare fusese mare. Pentru acești funcționari, anumite zone din Basarabia păreau mai prietenoase, alții reușiseră să fie detașați/transferați/numiți în administrația centrală sau în județe din Vechiul Regat, de dorit chiar în zonele din care erau originari (sau soțiile lor).

Deși ne-am fi așteptat ca numirea prefecților în Basarabia în aprilie 1918 să fie însoțită și de cea a directorilor de prefectură, în acest moment al cercetării nu am identificat nicio numire în „Monitorul Oficial” sau în alte surse, până la cele din noiembrie 1918. Nici la vestea sigură din ziarul „Cuvânt Moldovenesc”, din iulie/august 1918, despre numirea acestor funcționari, nu am găsit vreo precizare privind numele lor¹²². Avem informații despre doi deținători ai acestei funcții: V. Glăjar, la Chișinău, și Teodosie Bujniță, la Orhei.

Dintre cei opt directori de prefectură numiți la 6/19 noiembrie 1918 (la Hotin nu era nimeni nominalizat), erau din Regat: Virgil Ionescu-Dârzeu (Chișinău, ultima funcție: administrator de plasă în Vaslui; dar activase și în județul Constanța), Ion C. Comănescu (Acherman, ultima funcție: administrator de plasă; în 1914 era în această funcție la plasa Tulcea, județul Tulcea¹²³), Virgil Repezeanu (Bălți, ultima funcție: administrator de plasă), D. Nicolescu (Soroca, ultima funcție: administrator de plasă), Ion Ionescu (Cahul, ultima funcție: administrator de plasă), Gheorghe Turtureanu (Orhei, ultima funcție: administrator de plasă), Vasile Mastero (Ismail, ultima funcție: secretar al Consiliului Județean Constanța, dar născut la Ismail¹²⁴, probabil în 1864¹²⁵, atunci teritoriu românesc). Credem că I. Trofinov directorul prefecturii Bender (avansat din poziția de „funcționar în cancelaria” aceleiași prefecturi) era basarabean; a fost înlocuit în decembrie 1918 de către maiorul în rezervă Gh. C. Popescu. Dincolo de faptul că un refuz le putea crea anumite probleme cu superiorii, de ce acești directori de prefectură nu au preferat să rămână în funcția anterioară? Răspunsul este foarte simplu: vorbim de o avansare, aceea de număr 2 în administrația județeană, imediat după prefect, dar într-o demnitate de funcționar public, iar dacă pierdeau această funcție, de regulă erau numiți administratori de plasă sau o funcție echivalentă. Pentru unii dintre acești directori de prefectură, opțiunea de a fi transferați în Basarabia a fost de bun augur în cariera lor. De exemplu, Virgil Ionescu-Dârzeu, născut în 1888, licențiat în drept, impiecat clasa I la Administrația

¹²² *Știrile zilei. Directori de prefectură*, în „Cuvânt Moldovenesc”, anul V, nr. 62, 29 iulie/11 august 1918; în ziar apare greșit data de 29 iunie/11 august 1918, p. 3.

¹²³ *Anuarul Ministerului de Interne pe anul 1914*, p. 232.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 145.

¹²⁵ În *Anuarul Ministerului de Interne pe anul 1914* apare anul 1868 (p. 145), iar în *Anuarul funcționarilor de stat al Ministerului de Interne pe anul 1923*, anul nașterii este 1864 (p. 222).

financiară (1910–1912), a avansat rapid ca director de prefectură/subprefect al județului Constanța (1912–1913), retrogradat administrator de plasă în același județ¹²⁶, iar în noiembrie 1918 era tot administrator de plasă, dar în județul Vaslui. Din Basarabia, V. Ionescu-Dârzeu a fost numit, la 1 aprilie 1921, director de prefectură (subprefect) al județului Trei Scaune (până în ianuarie 1922), apoi la Consiliul Ministerial Cluj și în 1923 a ajuns în fruntea Direcției Secretariatului și Personalului din Ministerul de Interne.

Același decret nr. 3292, ne arată că avem o frecvență mai mare a unor nume de familie și prenume care par să fie specifice Basarabiei, în unele cazuri textul fiind mai precis: Leonid Hartia, „absolvent a doi ani la facultatea de drept din Moscova”, Gheorghief N., „fost comisar de miliție județeană și președinte de voloste” etc., Arcadi Escevic Munteanu, „fost polițai în Basarabia”, I. Țurcan, „fost căpitan în armata rusă”, F. Știrbu, „absolvent al facultății juridice din Odesa”, Coșma Popov, „fost șef al miliției Cahul”, C. Cucuruza, „fost șef al miliției Orhei” etc. Însă, toți aceștia erau numiți în funcții de ajutor de subprefect (ajutor de administrator de plasă) sau de subprefecți: Alexandru Gheorghievici Secară, „fost subșef de birou în cancelaria guvernatorului Basarabiei” (în Bălți), Gheorghe Psenit, „fost șef al miliției Bender”¹²⁷ etc. În noiembrie 1918 există și numiri ale unor subprefecți din Basarabia, o parte dintre ei își vor menține funcția în anii 1920 și chiar în anii 1930. Alături de cazurile menționate mai sus, asistăm la numirea basarabenilor în posturi inferioare față de cele avute înainte de august-noiembrie 1918: C. Zelinski, „fost subprefect” (probabil fost *cestnâi pristav* sau *stanovoi pristav*) în județul Ismail, devenit ajutor de subprefect în județul Acherman, G. Ruga, fost subprefect în județul Ismail, numit ajutor de subprefect în același județ etc.

Este cert că numeroși români basarabeni s-au simțit nedreptățiți pentru că în funcțiile publice au fost preferate persoane care nu aveau legături anterioare cu regiunea și care erau necunoscute populației. Pe de altă parte, viziunea lor despre ce însemna funcția publică, autonomia locală, relația dintre cetățeni și agenții Statului erau diferite față de cum le apreciau mulți dintre funcționarii și politicienii din Vechiul Regat. În ziarul ieșean „Opinia”, un medic, care lucrase în Basarabia, prezenta publicului român unele dintre aceste clivaje:

Însemnasem câte-va din calitățile basarabeianului, l’am arătat respectuos cu cele sfinte, demn și iubindu’și personalitatea sa. Trebuie să mai adaug, că moldovanul de dincolo de Prut își dă seama și de însemnătatea lui în viața de stat, în gospodăria acestui stat. Veți spune: – Cum se poate asta? În Rusia? Sub regimul țarist? Da, acolo.

Un lucru bun pe care l’a avut Rusia a fost descentralizarea gospodăriei sale, autonomia comunală și județeană, adică zemsturile. Bine înțeles că această autonomie avea oare cari neajunsuri, sistemul de vot era bazat pe principiul censitar, dar el permitea și așa defectuos cum era, ca țăranul să iee parte la viața publică. [...]

Nu o dată îi auziam, când nemulțumiți, feldșerul sau feldșerița n’au venit la timp când au fost chemați în sate, spunând:

– Noi, le plătim leafă și ei se plimbă. Acest „noi” trebuie să le fie respectat și eu cred, că s’ar comite o greșală dacă zemsturile vor fi nimicite. Ele trebuiesc dezvoltate, trebuie să i se dea acea autoritate și acea formă democratică pe care o cer și democrații ruși pentru ele, dar nu trebuiesc desființate. Mai mult, acum, când se vorbește la noi de descentralizare, n’ar fi rău să fie introduse și la noi, ele ar dezvolta și în țăranul nostru acea mândrie și încredere că și el are o însemnătate în viața gospodărească a țării sale și că are și el pentru banul său slujitorii săi. Trebuie deci să’și noteze mulți din acei cari se vor duce slujbași în Basarabia

¹²⁶ Anuarul funcționarilor de stat ai Ministerului de Interne pe anul 1923, p. 137.

¹²⁷ D.R. nr. 3292 din 6/19 noiembrie 1918, în *MOF*, nr. 186, 10/23 noiembrie 1918, p. 3253–3255.

că, moldovanul de peste Prut nu vede în funcționari numai slugile boerilor dar îi socotește într-o cât-va și ca slujitorii lui. Vorbesc aceasta de acei funcționari ai zemstvirilor, medici, agronomi, învățători; cât privește de acei numiți de-a dreptul de guvern ca ispravnici, pristavi (sub prefecți), jandarmi, zemski nacizinici, etc. Moldovanul avea pentru ei un adânc dispreț. Ei erau într-adevăr asupritorii lui, ei reprezentau puterea de sus, de la împărăție, de care se temeau, dar pe care o urau [...] ¹²⁸.

Concluzii

În cazul multor funcționari și magistrați numiți în Basarabia în perioada 27 martie/ 9 aprilie – 27 noiembrie/19 decembrie 1918 traseul lor profesional nu ne conduce la ideea că administrația centrală de la Iași/București a avut în plan să trimită în noua provincie persoane de care aparatul birocratic din Vechiul Regat se putea dispensa sau care aveau un dosar pătat. Identificăm în schimb o preferință, la nivelul administrației centrale, cât și în ceea ce îi privește pe subiecți, de a (se) transfera în Basarabia funcționari (inclusiv polițiști) și magistrați din cele patru județe dobrogene ¹²⁹. Conform Tratatului de Pace de la București (24 aprilie/7 mai 1918) încheiat de România cu Puterile Centrale, Cadrilaterul era cedat Bulgariei, precum și o parte din Dobrogea de Nord (până la linia Rasova–Agigea). Totuși, în restul Dobrogei de Nord era exercitat, în continuare, controlul Puterilor Centrale, astfel, cel puțin până în luna octombrie 1918, pentru mulți dintre funcționari *dobrogeni*, și nu doar aceștia, transferul în Basarabia aducea siguranța postului și chiar „înaintarea” mult dorită.

Numărul mai redus de români din Basarabia numiți în funcții publice ¹³⁰ după 27 Martie se datorează și politicilor de deznaționalizare din Rusia țaristă. Neobișnuința de a vorbi în limba română, numărul redus de absolvenți de studii medii și superioare, absența sau un număr insuficient de ani vechime în administrație determinau neîndeplinirea condițiilor minime necesare pentru a fi admiși în funcții publice. Locuitorii din Basarabia, minoritari sau nu, au sesizat prompt transferul de normativitate (legislativă și instituțională) și al transplantului uman ¹³¹. Totuși, procesul de pătrundere a legislației și a agenților administrativi din Vechiul Regat a fost ajutat nu doar de o rezistență mai puțin vocală și neunitară a elitelor politice basarabene, cât mai ales de forța și neînduplecarea guvernului Marghiloman cu privire la abaterea de la acest plan. Cu excepția unor dispense în favoarea „magistraților ordinari”, nu cunoaștem despre acordarea unor alte derogări pentru basarabeni privind ocuparea unor funcții publice.

Prin avantajele acordate acelor care acceptau să se transfere în Vechiul Regat, prin utilizarea avansării ca mijloc de completare a posturilor disponibile în Basarabia în perioada aprilie–noiembrie 1918, principiul meritocratic părea respectat. Avansările însemnau creșteri salariale, prestigiu, speranța că vor urma și alte promovări; ele au dat prilejul unei mai mari mobilități în interiorul serviciilor statului, creând astfel loc pentru alte avansări sau angajări, mulți dintre beneficiari fiind întorși de pe front. Nu excludem posibilitatea ca, cel puțin în perioada cercetată, numirile unor persoane din Vechiul Regat în serviciile publice din Basarabia să fi fost de la început percepute de către guvern și

¹²⁸ I. Duscian, *Din Basarabia. Însemnări dintr-o slujbă de medic în ținutul Bălților (IV)*, în „Opinia”, Iași, anul XIV, nr. 3322, 12/25 aprilie 1918, p. 1 (articol reproduș în Diaconescu, Sora, *op. cit.*, vol. III, p. 387–388).

¹²⁹ Unii dintre aceștia au fost numiți inițial în Dobrogea de Nord, transferați în 1913–1914 în Cadrilater și în 1918 în Basarabia.

¹³⁰ A. Basciani, *op. cit.*, p. 52.

¹³¹ Vezi *ibidem*, p. 130.

înalții funcționari ca o formă de a limita eventualele proteste împotriva guvernului și pentru a-i loializa. La următoarele alegeri (cenzitare sau universale) din Basarabia se aștepta de la funcționari să sprijine partidele politice care făcuseră posibilă numirea, menținerea sau avansarea lor în slujbă. De asemenea, mulți dintre noii agenți administrativi, agenți de poliție, magistrați și angajați ai Tribunalului numiți în Basarabia se cunoșteau între ei, ceea ce le-a micșorat teama de a fi singuri într-o nouă regiune. După încheierea Marelui Război, mai ales în anii 1919–1922, mulți dintre funcționarii din Vechiul Regat s-au întors în locurile lor de origine, au căutat să fie numiți în administrația centrală de la București sau în zone pe care le considerau opțiuni mai bune. Această căutare a antrenat un nou val de numiri, transferuri și detașări în Basarabia și, pentru funcționarii competenți și/sau doar ambițioși, scăderea gradului de atractivitate al acestei provincii.

THE FIRST CIVIL SERVANTS FROM THE OLD KINGDOM
IN BESSARABIA (27 MARCH – 27 NOVEMBER 1918)
(Summary)

Keywords: World War I, Bessarabia, public administration, civil servants, judicial system.

The present study proposes an analysis of assignments in various State departments, including in magistracy, within Bessarabia immediately after the union with Romania, covering a time frame of eight months, which was, however, defining for the following status of this province within Greater Romania. During this period of regional autonomy, some individuals from the Old Kingdom were rapidly appointed in the administration, magistracy, the police and security forces by the Romanian government, in spite of the ensuing objections of the local populace and elites. Our research details the first stage of entry of civil servants from the Old Kingdom into various public posts in Bessarabia and tries to find an answer as to why the Alexandru Marghiloman cabinet chose this solution, as well as the reasons Romanian dignitaries and magistrates accepted or desired to be transferred to the east of the Pruth river before 27 November 1918. As a result, the intensity of this process was not only caused by the lack of administrative experience of the Romanian populace, rather we believe it is due to reasons pertaining to internal conditions and conditionings of the Romanian state, the international context, and not least to the fact that, for many of the dignitaries, magistrates and civil servants of the Old Kingdom, this stage was an advancement.

ȘERBAN TURCUȘ*

PROBLEME ȘI DISFUNCTİONALITĂȚI ECLEZIALE ROMÂNEȘTI ÎN INSTRUCȚIUNILE SFÂNTULUI SCAUN PENTRU NUNȚII APOSTOLICI ÎN ROMÂNIA (1920, 1923)

Pe ogorul științific al relațiilor dintre Sfântul Scaun și România este încă mult de trudit. Sfântul Scaun a desecretizat de ani buni arhivele pontificatului lui Benedict al XV-lea și ale pontificatului lui Pius al XI-lea¹, dar rezultatele analizei diplomatico-istorice din partea istoriografiei naționale pe cele două pontificate se lasă încă așteptate (există, pe de o parte, la nivel livresc un interes tezigist pentru Concordat, tratat cu stereotipii pluridecenale, iar pe de altă parte, sunt folosite ca paleativ documentar, în mod masiv, memoriile arhiepiscopului romano-catolic de București Raymund Netzhammer). Este probabil o speță istoriografică mai puțin *trendy* în această a doua decadă din mileniul III, însă, pentru trecutul istoric românesc, este esențială și stimulativă. Cu toate acestea, prin intermediul unor istorici mai mult sau mai puțin interesați de țara noastră reușim să accesăm documente de primă mână cu referire la diplomația Sfântului Scaun și la regatul României în formula sa național-unitară².

Din categoria documentelor de primă importanță pentru istoriografia noastră sunt instrucțiunile pe care Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun³ le-a transmis, la plecarea în misiune în România, nunțiilor apostolici Francesco Marmaggi⁴ (1920) și Angelo

* Conf. univ. habil. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

¹ Arhiva pontificatului lui Pius al XII-lea (Eugenio Pacelli) 1939–1958 va fi desecretizată la 2 martie 2020.

² Istoricul Mara Dissegna de la Universitatea din Trento a exploatat în urmă cu puțini ani fondul arhivistic de la Archivio Segreto Vaticano și alte arhive vaticane relativ la relațiile dintre Sfântul Scaun și România. A rezultat un studiu intitulat *Verso l'Europa orientale: l'apertura delle nunziature ungherese e romena*, în volumul *Diplomazia senza eserciti. Le relazioni internazionali della Chiesa di Pio XI*, a cura di Emma Fattorini, Roma, Carocci Editore, 2013, p. 155–178, și o teză de doctorat susținută la Universitatea din Trento, în anul 2011, cu titlul *Gli ebrei in Romania e Ungheria dal punto di vista dell'American Jewish Yearbook e della diplomazia vaticana (1920–1938)*, în care reproduce, în excerpte și în note, fără a avea însă interpretări adecvate contextului ecleziologic și politic, instrucțiunile pe care Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun le-a dat primilor doi nunții apostolici desemnați în România. Întrucât nu au fost publicate în perimetrul istoriografiei românești, le oferim în anexa documentară a acestui studiu, cu precizarea sursei arhiviste de unde provin și a faptului că au fost semnalate și utilizate de Mara Dissegna.

³ O perspectivă istoriografică a se vedea la Jan de Volder, *Secrétairerie d'état et secrétaires d'état (1814–1978). Acquis historiographiques sur l'institution et les hommes*, în „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée”, tome 110, nr. 2, 1998, *Les secrétaires d'Etat du Saint-Siège (1814–1979). Sources et méthodes*, p. 445–459.

⁴ Francesco Marmaggi (31 august 1876 – 3 noiembrie 1949) a fost un cardinal al Bisericii Catolice, care a servit ca prefect al Congregației pentru Cler și, anterior, ca nunțiu apostolic în România, Cehoslovacia și Polonia, precum și ca emisar special pentru Turcia. Ca pe orice nunțiu, Papa Benedict al XV-lea l-a numit

Maria Dolci⁵ (1923). Ecourile respectivelor instrucțiuni în istoriografia noastră încă nu au fost suficient evaluate și metabolizate, de aceea zăbovim în această intervenție asupra respectivelor documente, opinând că merită adus la cunoștința specialiștilor conținutul acestora.

Documentul din 1920 este reperabil în *Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali*⁶, și are un număr de înregistrare prot. 3245/28, Romeni (ex Rappresentanze della S. Sede), Affari generali, Istruzioni al Nunzio Mons. Franc. Marmaggi 1920. El însă provine în forma primară de la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun, unde a primit un alt număr prot. 9775, și este adresat cardinalului Niccolò Marini⁷, secretar al Congregației Orientale, bine știut fiind că prefectul Congregației era însuși Suveranul Pontif. Cel de-al doilea document, din 1923, este tot în *Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali* și are numărul de înregistrare prot. 3245/28 I, Romeni (ex Rappresentanze della S. Sede), Affari generali, f. 6–8.

Dimensiunea pro-orientală a Sfântului Scaun s-a accentuat sub Giacomo della Chiesa. Benedict al XV-lea, spre deosebire de predecesorul său direct Pius al X-lea, a demonstrat o sensibilitate mai accentuată față de tradiția Orientului creștin. Prin *breve-le Cum Catholicae Ecclesiae* din 15 aprilie 1916, a stimulat în rândul credincioșilor catolici o atitudine binevoitoare față de bisericile orientale, oferindu-le indulgențe⁸ celor ce se vor ruga pentru unirea eclezială. Se contura în conștiința catolicilor o disponibilitate spre raportarea pozitivă la sistemele ecleziale orientale ce nu sunt în comuniune cu Roma. Pe de altă parte, după ce Pius al IX-lea, la 6 ianuarie 1862, decisese ca pentru bisericile orientale unite cu Roma să existe pe lângă Congregația *De Propaganda Fide* o secțiune-congregație numită „pentru problemele ritului oriental”, Benedict al XV-lea a decis printr-un *motu proprio* intitulat *Dei Providentis* din 1 mai 1917 să fondeze, de la 1 decembrie 1917, o nouă congregație numită *Sacra Congregație pentru Biserica Orientală*⁹, condusă de însuși Pontiful roman¹⁰.

Arhivarea documentelor este interesantă în sine, întrucât în mod normal ar fi trebuit să se afle în altă parte¹¹, eventual la dosarul România de la arhiva Secretariatului

întâi arhiepiscop titular de o dioceză *in partibus* – Adrianopol, la 30 august 1920, apoi, la 1 septembrie 1920, ca prim nunțiu apostolic în Regatul României. Pentru cariera lui Marmaggi ilustrativ este studiul lui Claude Prudhomme, *Les hommes de la Secrétairerie d'État. Carrières, réseaux, culture*, în „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée”, tome 110, nr. 2, 1998, p. 481–483.

⁵ Angelo Maria Dolci (12 iulie 1867 – 13 septembrie 1939) a fost un diplomat de carieră, arhiepiscop romano-catolic de Amalfi, delegat apostolic, nunțiu și cardinal suburbicar de Palestrina. A fost numit nunțiu apostolic în Belgia, la 1922, însă nu a luat niciodată în posesiune această nunțiatură, întrucât a fost transferat, în 1923, la nunțiatura apostolică din România. Între anii 1923 și 1933, a fost nunțiu apostolic la București. Papa Pius al XI-lea l-a creat cardinal în consistoriul din 13 martie 1933, numit ulterior arhiepiscop al Bazilicii Santa Maria Maggiore, iar din 1936 cardinal-episcop de Palestrina.

⁶ Arhivă ce nu este topită în *Archivio Segreto Vaticano*, alături de Arhiva Propagandei Fide și a Congregației pentru Cauzele Sfinților.

⁷ Niccolò Marini (20 august 1943 – 27 iulie 1923) a fost creat cardinal de Benedict al XV-lea la 4 decembrie 1916. La 29 noiembrie 1917, a devenit secretar al Congregației Orientale.

⁸ Compensarea prin intermediul rugăciunii și a practicilor de mortificare trupească a pedepselor materiale de ispășit pentru păcatele săvârșite. Nu e vorba, cum în mod eronat se crede, de iertarea păcatelor teologic imposibilă uman, ci doar de compensarea pedepsei materiale, fizice, copleșitoare ce se aplica în Evul Mediu timpuriu și a fost convertită de Biserica Catolică în această formă acceptabilă pentru integritatea fizică.

⁹ Nu Bisericile Orientale, cum se numește astăzi.

¹⁰ „Deliberatum Nobis est pro unitis, qui dicuntur, orientalibus propriam Sacram Congregationem instituere, cuius Nosmet ipsi geramus, Nostrique deinceps successores, praefecturam.”

¹¹ „[...] il est clair que le rôle et les compétences de la Secrétairerie d'État varient beaucoup dans le temps, au-delà de son statut juridique. Les remaniements successifs de la Curie romaine semblent d'ailleurs le

de Stat al Sfântului Scaun¹². Explicația este oferită la despuiera amănunțită a documentelor: se constată că în proporție majoră sunt dedicate Bisericii Greco-Catolice din România și secundar raporturilor sale cu ortodoxia română, conținând însă și nuanțe de rit latin. Mai mult ca sigur însă că sunt doar unele dintre instrucțiunile primite de cei doi diplomați pontificali, pe filiera acestei Congregații specifice, întrucât nu se fac referiri decât pasagere la populația romano-catolică din Transilvania și ierarhia acesteia, aflată deja în România, în aria de competență a nunțiului, chiar dacă numai scriptic la momentul acela, fiind de actualizat noile frontiere ale diecezelor în condițiile încă fluide din 1920 (tratatul de la Trianon fusese semnat la 4 iunie 1920).

Citind ambele documente, se poate constata care au fost progresele și problemele ecleziologice înregistrate în cei trei ani care despart cele două instrucțiuni.

Textul instrucțiunilor transmise în 1920 de Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun este adresat în primă instanță cardinalului Niccolò Marini, în calitate de secretar al Congregației Orientale, urmând ca acesta să-i înmâneze nunțiului desemnat pentru România¹³ solicitările Secretarului de Stat. Cardinalul Marini era, în Curia Romană, unul dintre puținii experți în chestiunile Bisericilor orientale, având o pricepere moderată a problemicii inclusiv din spațiul românesc atât canonică, cât și rituală. Instrucțiunile, în schimb, din 1923 sunt adresate direct viitorului nunțiu, probabil datorită și funcționării mai bune a mecanismelor de comunicare cu o instituție deja în circuitul birocratic de trei ani.

Instrucțiunile seamănă cu un „punctaj diplomatic” de astăzi, sunt relativ consistente și atacă mai multe probleme și dificultăți în viața Bisericilor românești cu o insistență mai acută pe Biserica Română Unită. Tonul este grav, ușor îngrijorat și ce este mai important se schimbă prin comparație între cel din 1920 și cel din 1923 pe o serie de teme majore, indicând schimbările de paradigmă din viața publică românească.

Una dintre problemele-cheie abordate în ambele documente este raportată la raportul dintre Biserica Ortodoxă Română și cea Greco-Catolică. În 1920, lucrurile se evaluează cu un optimism precaut și talonează îndeaproape o idee deja vehiculată în imediata precdență a încheierii Primului Război Mondial: unirea religioasă¹⁴. Instrucțiunile din 1920 debutează cu un aplomb unionist puțin deplasat: „Sfânta Congregație [...], care își dorește din inimă să vadă cum crește catolicismul în România, consideră că, prin intermediul românilor uniți din Transilvania, ortodocșii vor putea mai ușor să treacă la Unitatea catolică, mai ales că de-acum toți românii au cucerit puterea politică”. Cu această frază se definește un adevărat proiect eclezial care a străbătut Biserica Catolică de-a lungul secolelor, și anume recuperarea în mod masiv a părților de Biserică ce se încadrau în Ortodoxia constantinopolitană asimilată timp de aproape un mileniu fracțiunii schismatice în raport cu Roma petrină. Nici nu putea fi altfel, având în vedere ecleziologia

plus souvent attester une situation créée de fait, plutôt que la préparer. Ce sont donc souvent les circonstances de l'époque, la personnalité du secrétaire d'État et du souverain pontife, et la relation entre les deux hommes qui semblent déterminer le territoire réel de la Secrétairerie d'État. Ensuite, il y a la problématique de la répartition des compétences au sein de la Curie romaine, et donc de la relation entre la Secrétairerie d'État et les autres dicastères. La compétition, voire la tension, qui existe parfois entre la Secrétairerie d'État et d'autres organes curiaux peut être illustrée par exemple par le débat sur la compétence de la gestion des «affaires extraordinaires» (en pratique: les relations avec les États) du Saint-Siège” (Jan de Volder, *op. cit.*, p. 447).

¹² Segreteria di Stato della Santa Sede, Sezione per i Rapporti con gli Stati – Archivio Storico.

¹³ Detalii despre Marmaggi a se vedea la Constantin Simon, *Francesco Marmaggi (1876–1949), nunțiu apostolic în Europa de Est după Primul Război Mondial*, în Violeta Barbu, Nikolaur Netzhammer (coord.), *Raymund Netzhammer în România. Pe urmele spiritului locului*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 202–215.

¹⁴ Pe această temă, memoriile lui Raymund Netzhammer abundă în detalii și sugestii.

integratoare care e coloana vertebrală a Bisericii Catolice. Însă imediat în instrucțiuni se vedește că precedentă tehnică de coabitare în spațiul românesc a Bisericii Române Unite cu Biserica Ortodoxă nu respectă pentru Sfântul Scaun „normele severe, dar necesare, ce reglementează comunicarea *in divinis*”. Sunt reproșate, în temeiul normelor catolice intransigente din punct de vedere dogmatico-liturgic, participările preoților uniți la celebrări ierurgice sau liturgice ale preoților ortodocși. Se fac și două mențiuni explicite, nuanța din instrucțiuni fiind cu siguranță rezultatul unor informări din ultimii ani cu privire la manifestările ecleziale comune care au marcat realizarea proiectului de unitate națională: Iuliu Hossu și Vasile Lucaciu. Ne aflăm în fața unui document incomod, pentru că se evidențiază cum anume arhiepiscopul latin de București, Netzhammer, l-a reclamat la Sfântul Scaun pe episcopul Iuliu Hossu, vinovat de a fi participat la un *Te Deum* celebrat în catedrala mitropolitană din București. În aceeași categorie a denunțurilor este inserat și preotul Vasile Lucaciu, căruia i se adaugă sintagma puțin gratifiantă de „arhicunoscut agitator politic” și pe care probabil l-au denunțat mai degrabă catolicii de altă etnie „în orice ocazie asistă la ceremonii schismatice și ar lua și cuvântul în bisericile ortodoxe în timpul liturghiilor”. Cu siguranță că acest tip de documentație, preliminar pe alocuri chiar ironic de memoriile lui Netzhammer, va oferi în anii ce vor veni informații de această natură inclusiv cu delațiuni interconfesionale (romano-catolici versus grec-catolici și viceversa), năruind puțin câte puțin din pedestalul ideal pe care s-a construit o certă istoriografie militantă în anii în care documentația era clasificată. De menționat, în contextul anului în care scriem acest studiu, că atât Iuliu Hossu, cât și Vasile Lucaciu sunt considerați figuri cardinale ale unirii din 1918, documentele acestea demonstrând, dacă mai era nevoie, vicisitudinile eclezial-administrative prin care au trecut în efortul lor militant pentru realizarea proiectului politic național.

În instrucțiunile din 1923 se schimbă deja perspectiva și se reconsideră ecleziologic situația într-o paradigmă ce funcționează până astăzi. Pentru Sfântul Scaun: „Uniții din Transilvania constituie partea cea mai cultă și evoluată a națiunii române, dar fiind o minoritate sunt persecutați de schismatici¹⁵, iar Guvernul central ajută eforturile fanaticilor pentru a-i atrage la ortodoxie. De aceea, toate privilegiile și facilitățile sunt pentru ortodocși, iar Uniții întâmpină mereu obstacole și dificultăți”. Iar enumerarea dificultăților generate, potrivit diplomației pontificale, de guvern se manifestă fățiș în administrația cotidiană:

[...] sub dominația maghiară – în urma unor lupte continue – românii au reușit să-și mențină o certă autonomie și școli naționale (confesionale) în parte subvenționate de stat, în parte din venituri proprii. Incorporarea în noul regat a eliminat autonomia școlară: guvernul nu oferă subvențiile școlare care se oferă doar școlilor schismatice, iar patrimoniul lor agricol prin legea agrară aplicată cu fiscalism excesiv s-a diminuat enorm.

Nu doar veniturile școlare s-au diminuat, ci și cele ale ierarhiei ecleziastice, care a fost vexată economic prin reforma agrară și compensată nesemnificativ prin certificate de tezaur.

În instrucțiunile din 1920 există o idee generoasă pentru românii uniți pe care Sfântul Scaun (mult timp captiv într-o ecleziologie latinocentristă) a amânat-o aproape un secol: aceea a stabilirii unui patriarh român unit sau echivalent canonic. Vom cita din document, întrucât generozitatea demersului nu trebuie alterată de interpretări:

¹⁵ Termenul ofensiv-disciplinar *schismatici* e folosit recurent, demonstrând o atitudine ecleziologică rigidă, post pontificatul lui Benedict al XV-lea.

Acum că în marea Românie a intrat un puternic nucleu de catolici români uniți – circa 1 300 000 – trebuie gândit dacă nu e cazul de a da Românilor Uniți o organizare religioasă care să nu-i pună sub ortodocși. Cum acest argument va forma probabil un obiect al Concordatului, Domnul Nunțiu va studia dacă nu e cazul să se stabilească un Arhiepiscop român la București și să solicite ca acesta să se bucure de aceleași prerogative de care se bucură primatul ortodox. Deja printre românii uniți își face loc ideea de a obține pentru șeful lor religios titlul și prerogativele de Patriarh. Poate nu e cazul să se meargă așa de departe, dar s-ar putea da Mitropolitului Unit titlul de Primat sau de Exarh. Nunțiul va discuta cu Guvernul pe această temă și va evalua ce impresie sau repercusiune va avea asupra schismaticilor acest titlu.

Se constată încă de atunci că exista posibilitatea translatării sediului mitropolitan unit la București, chestiune azi abandonată. Proiectul cvasi-patriarhal a fost pus în practică însă de abia în 2005. Prin constituția apostolică *Ad Totius Dominici Gregis*, din 14 decembrie 2005, Papa Benedict al XVI-lea a conferit Bisericii Române Unite cu Roma rangul de Biserică Arhiepiscopală Majoră *sui iuris*¹⁶ – echivalentul unei Patriarhii aflate în comuniune cu scaunul petrin.

Având în vedere centralitatea românilor uniți pentru aceste instrucțiuni, secțiuni destul de întinse din ele sunt dedicate disciplinei Bisericii Române Unite și caracterelor ce o compun la nivel eclezial.

Tonul general este de nemulțumire la adresa întregului cler român-unit văzut prin ochii unei ecleziologii riguros latinofile și puternic ancorată într-un clișeu antioriental: misiunea nunțiului este „întărirea spiritului catolic printre românii uniți” prin catolic înțelegând ceea ce gustul comun apreciază în accepțiunea cea mai simplistă: latinizare. Instrucțiunile din 1920 enumeră care ar fi racilele orientale ale Bisericii Române Unite: bisericile românilor uniți sunt închise tot timpul pentru credincioși, iar slujirea liturghiei se face o singură dată pe zi, chiar și acolo unde nu lipsesc preoții. Liturghiile sunt prea lungi, de aceea asistă prea puțini credincioși, chiar și duminica. Pentru mulți credincioși, ca și pentru mulți preoți, nu este importantă participarea la întreaga liturghie, ci pentru puțin timp, doar la momentul consacrării (epiclezei) euharistice, considerând că astfel și-au făcut datoria față de preceptele religioase. Este, pentru Sfântul Scaun, deplorabil faptul că episcopii greco-catolici slujesc Liturghia doar de 10-12 ori pe an, în rest asistând cu ocazia sărbătorilor religioase (excepție făcea episcopul de Lugoj, Valeriu Traian Frențiu, care solicita intervenția Romei pentru a stimula episcopatul greco-catolic în prezidarea liturghiilor festive). Scaunul Apostolic considera că una dintre cauzele importante ale acestui comportament liturgic mai relaxat al românilor uniți este condiționat de lipsa de devoțiune euharistică care, în climatul începutului de secol XX, luase în lumea catolică o anvergură copleșitoare. Se miza pe faptul că alumnii români de la Colegiul Urban al Propagandei Fide vor putea în manieră oportună, întorși în țară și hirotoniți preoți, să

¹⁶ „Ad totius Dominici gregis tutelam destinati, quantum situm est in Nobis, curam continenter adhibemus, ut salutifera in Iesum Christum fides quam latissime manifestetur, quod liquidius contigit, ubi, iniquis dominantibus potestatibus, fideles eandem firmiter testati sunt. Nunc Nos postulatis Venerabilis Fratris Luciani Mureșan, Archiepiscopi Fagarasiensis et Albae Iuliensis Romenorum occurrere festinamus, qui nomine Consilii Hierarcharum flagitavit ut Ecclesia haec ad statum dignitatemque Archiepiscopatus Maioris attolleretur. Ideo, Venerabilis Fratris Nostri Angeli S.R.E. Cardinalis Sodano, Secretarii Status, audita sententia, memoratam Sedem in Ecclesiam Archiepiscopalem Maiorem titulo Fagarasiensem et Albae Iuliensis Romenorum erigimus, quae iisdem finibus circumscribitur, quibus antiqua Ecclesia Metropolitana Fagarasiensis et Albae Iuliensis. Archiepiscopi exinde Maioris sedes in urbe Blaj locatur. Iura porro, onera et obligationes addimus, quae sacri canones Ecclesiarum Orientalium secum important, contrariis rebus minime quibuslibet obsistentibus” (Acta Apostolicae Sedis, Città del Vaticano, XCVIII, 2006, n. 2, p. 107).

stimuleze cultul euharistic în mijlocul românilor uniți în concordanță însă cu prescripțiile rituale tipice uniților (de fapt, s-a demonstrat contrariul, devoțiunea euharistică a uniților fiind în anii ce vor veni una mimetizată după cea a ritului latin).

Cât privește calitatea episcopatului românesc unit, potrivit instrucțiunilor din 1920, acesta deși se comportă manifest în comuniunea sa cu Roma nu este foarte zelos în activitate și este mai mult preocupat de a-și asigura venituri cât mai consistente sieși, clerului și familiilor acestora. Lăudatul episcop Valeriu Traian Frențiu este din nou dat ca un exemplu ce iese din context, fiind mai zelos din punct de vedere spiritual, însă mult mai puțin performant administrativ (lăsând soarta diocezei pe mâinile surorii sale).

Una dintre dimensiunile pe care trebuie să le aibă în vedere nunțiul este reactivarea ordinului monahal bazilitan pentru a echilibra vocațiile monastice în raport cu ceea ce se întâmpla în biserica latină și a forma viitoare caractere episcopale. Se amintește de o inițiativă avută în anii de dinainte de episcopul Vasile Hossu al Gherlei care ar fi dorit să reactiveze mănăstirea de la Bixad, dar ar fi întâmpinat opoziția episcopului greco-catolic de Munkacs și a primatului maghiar. Noul context politic era, potrivit Romei, oportun să se preia inițiativa de a se stimula monahismul greco-catolic și a iradia mult mai puternic de la Bixad în tot arealul septentrional transilvan, având în vedere că Bixadul era în România.

În instrucțiunile din 1920, un loc aparte îl ocupă o dispută bucureșteană care-l opune pe arhiepiscopul romano-catolic Netzhammer greco-catolicilor. Speța se referă la un teren pe care eparhul latin de București l-a cumpărat pentru a ridica pe el o biserică greco-catolică după ce construise deja una dedicată Sfântului Vasile. La acest teren adăugase, prin achiziție, un alt teren adiacent pe care avea intenția să ridice un așezământ spitalicesc pentru catolicii de ambele rituri și o biserică romano-catolică. La aceste proiecte nu a subscris parohul greco-catolic de București. Cel din urmă l-a acuzat pe diecezanul latin că a cumpărat terenurile cu banii comunității românești și, în consecință, acestora trebuie să le fie dedicate așezămintele religioase-caritabile¹⁷.

Diviziunea dintre greco-catolici și romano-catolici apare mai pregnantă în instrucțiunile din 1923. Cuvintele din documente sunt tari și nu știm dacă ele au fost folosite ca o convenție semantică din epocă sau ca o manieră de a evidenția cezura profundă dintre comunitatea română și cea maghiară. Se vorbește despre *rasa română* și *rasa maghiară*:

Între catolicii latini și catolicii români din Transilvania lucrurile nu merg bine, întrucât latinii aparțin aproape cu toții la rasa maghiară, iar ceilalți țin de rasa română. Lipsa de simpatie este reciprocă și este o consecință a opoziției și a statutului de inferioritate cu care românii au fost tratați atâtea secole de maghiari; a faptului că maghiarii consideră statul român drept uzurpator și îi urăsc pe românii transilvăneni pe care-i numesc trădători; românii îi detestă pe unguri ca pe niște inamici ireconciliabili ai unirii cu patria-mamă.

Tot acest context, în evaluările din 1923, grevează însă situația greco-catolicilor care sunt atinși oarecum de simpatia aproape inexistentă cu care guvernul român îi evaluează pe catolici la modul generic. Pozițiilor iredentiste, asumate de catolicii latini, li se adaugă ironiile pe care cei din urmă le adresează greco-catolicilor, sugerând că economic au fost mult mai avantajați sub austro-ungari, decât sunt acum sub români.

¹⁷ Și în acest caz, lucrurile au trenat din 1920 până la 14 februarie 1927 când arhiepiscopul latin Cisar a semnat cu protopopul unit Gheorghe Dănilă cedarea terenurilor și bunurilor către românii uniți. Vezi Ioan Marcel Dăneș, *Istoricul comunității și Bisericii Sf. Vasile cel Mare din București. De la fondare la catacombe*, în „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”, series Theologia Catholica, 2009, nr. 2, p 196–197.

Ierarhiile catolice din Transilvania nu-și ascund iritarea reciprocă și se limitează la raporturi de politețe condescendentă, evitând pe cât este posibil să se vadă sau să se întâlnească. Nunțiul apostolic Marmaggi a organizat reuniuni birituale, convocate pentru discutarea unor chestiuni comune riturilor și care se speră că vor avea continuitate.

În instrucțiunile din 1923 se evidențiază mai puternic divergențele ce există în corpul ierarhic greco-catolic românesc. Potrivit Sfântului Scaun, între mitropolitul Vasile Suciu¹⁸ și episcopii din subordinea sa există o relație rece. Mitropolitul este descris de Roma ca fiind un foarte bun teolog, dar un păstor de suflete „leneș”. Nu este foarte sociabil, este mai dintr-o bucată și mai mult este temut decât iubit. Nu are nicio bună conduită liturgică, pentru că, ținând la tradiția rituală greacă, nu slujește în fiecare zi și nici în toate duminicile, „nefiind un bun exemplu”. Nici despre Iuliu Hossu, cu o istorie glorioasă în istoriografia națională, nu se poate spune că exista la Roma, în acel moment, o simpatie. Viitorul cardinal este caracterizat cu oarecare lipsă de eleganță, mai cu seamă în instrucțiunile din 1923. Se sugerează, direct de la Roma, că ascensiunea sa la episcopat este datorată legăturii de rudenie (nepot de văr primar) pe care o avea cu excelentul episcop Vasile Hossu (1866–1916), predecesorul său ca episcop unit de Gherla între 1912 și 1916. Lui Iuliu Hossu, pe lângă frecventarea ortodocșilor în favoarea cauzei naționale, i se reproșează o legătură destul de evidentă cu guvernul român, puțin în afara cadrului ecleziastic pentru a obține „sprijin și din motive legate de interese”. Episcopul de Oradea, Valeriu Traian Frențiu, este clasificat ca un optim păstor de suflete, dar un foarte slab administrator diocesan, de o asemenea manieră că a lăsat episcopia de Lugoj într-o situație economică dezastruoasă. Succesorul lui Frențiu în dioceza de Lugoj, viitorul mitropolit unit Alexandru Nicolescu, se bucură, în 1923, de aprecierea Secretariatului de Stat al Sfântului Scaun, fiind calificat drept „cel mai bun dintre toți”. Ca exemplificare a temperamentului modern și misionar al acestuia, este oferită perspectiva voiajului pe care Alexandru Nicolescu îl va face în Statele Unite ale Americii pentru a vizita comunitățile române de acolo și a obține ajutor economic pentru episcopia sa. Era în siajul firesc al activității lui Niculescu, întrucât acesta anterior făcuse deja un voiaj misionar în America de Nord.

Pentru Scaunul Apostolic, o problemă spinoasă care agita viața internă a Bisericii Române Unite era aceea a pregătirii tinerilor aspiranți la preoție. Și în acest caz se simte destul de puternic lipsa de coeziune a episcopatului unit, întrucât în contextul lipsei de vocații de după Primul Război Mondial și al relaxării morale tipice din epocă nu este posibilă dispersarea vocațiilor în seminarii diocesane care funcționează la cote de avarie. Dar divergențele dintre episcopi și mitropoliți fac ca la Blaj, unde ar funcționa cel mai bun seminar, să nu fie trimiși aspiranți la preoție din diocesele de Oradea, Gherla și Lugoj, preferându-se artificii locale ce ar satisface foarte bine orgoliul ierarhilor locali. Astfel, la Oradea, episcopul Dumitru Radu deschisese pe propriile cheltuieli un seminar diocesan, la Lugoj, în timpul lui Vasile Hossu, guvernul maghiar acceptase construcția unui seminar, în acel moment închiriat, în timp ce Hossu transferat la Gherla obținuse din nou de la guvernul maghiar fonduri pentru construcția unui seminar. Sfântul Scaun considera funcționarea acestor seminarii eparhiale ca fiind o risipă de resurse, nunțiul Dolci fiind încurajat să capaciteze dezvoltarea celui de la Blaj care să însumeze vocațiile viitorilor aspiranți la preoție. Toate aceste tulburări intestinale

¹⁸ Pentru Vasile Suciu a se vedea temeinica și masiva monografie a lui Lucian Turcu, *Între idealuri și realitate. Arhiediezeza greco-catolică de Alba-Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciu*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, *passim*.

dezvăluie cât de puternice erau divergențele în interiorul corpului episcopal român-unit și ce luptă de orgolii se dădea, cu consecințe pentru viitorul Bisericii. Există în tot acest tip de evaluare o reticență în înțelegerea adecvată sau punctuală, pe de o parte, a unei eclesiologii orientale care a caracterizat Biserica Română Unită și, pe de altă parte, perspectiva piramidală, centralizată a Bisericii Romano-Catolice. În Biserica Unită de atunci, potrivit eclesiologiei de inspirație constantinopolitană, fiecare episcop era pe deplin responsabil de autoritatea sa administrativă și disciplinară, inclusiv în domeniul educativ, funcția mitropolitană fiind doar moderatoare și deloc invazivă.

O temă pendinte ritului greco-catolic ce nu ține însă de contingentul românilor uniți, dar apare în ambele comunicări privește soarta greco-catolicilor ruteni, care prin Unirea din 1918 au fost încorporați în statul român. Este vorba de uniții din Bucovina în cuantum de 25 000 de credincioși, care aparțineau de episcopia de Stanislavov (Ivano-Frankivsk), atunci în Polonia¹⁹. Întrucât în 1920 nu erau nici măcar schițați termenii negocierilor cu Sfântul Scaun pe tema acestor credincioși, i se atrage atenția lui Marmaggi că guvernul român nu agreează intervenția episcopului în chestiunile de administrație ecleziastică și nu recunoaște parohii numiți de el, diocezanul rutenilor lamentându-se, în 1920, că se încearcă deznaționalizarea greco-catolicilor ruteni prin atragerea lor la ortodoxie. Nici în 1923 chestiunea nu era rezolvată, întrucât guvernul român a rămas ferm pe poziție. Aflăm însă că Marmaggi²⁰ a intervenit și a soluționat provizoriu diferendul prin numirea unui administrator apostolic în persoana preotului rutean de mir din Siret, Clement Zlepko, care însă nemulțumea Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun, nunțul Dolci fiind invitat să numească un alt administrator apostolic care să fie celib.

Este fără putință de tăgadă că una dintre dimensiunile importante ale activității nunțiilor apostolice trimiși în deceniul trei al secolului trecut în țara noastră a fost aceea de a impune o direcție mult mai latinizantă Bisericii Române Unite, în contrapondere cu ceea ce în ultimii ani a lăsat să se înțeleagă memorialistica lui Raymund Netzhammer. Sfântul Scaun și Biserica Romană ieșeau dintr-o lungă perioadă de autoizolare la nivel european și se deschideau spre o nouă epocă în care se considera că sub umbrela ritului și a dogmaticii latine va putea fi mult mai armonic coordonată biserica. Se observă că le sunt reproșate ierarhilor greco-catolici tradiții liturgice și consuetudini comportamentale care îi asociau de secole pe episcopii uniți cu cei ortodocși, aceste asocieri dând însăși consistența doctrinar-disciplinară a greco-catolicismului românesc. Această chestiune nemulțumea Scaunul Apostolic. Se miza pe o adâncire a diferențelor cu lumea răsăriteană prin îmbrățișarea unor consuetudini latine la nivel liturgic cu reflexe dogmatice ce nu făceau parte din patrimoniul românilor uniți. Biserica Greco-Catolică s-a văzut prinsă între ciocan și nicovală, iar latinizarea aceasta, indusă ierarhic de la Roma, va fi chiar unul din caii de bătaie propagandistică în contextul suprimării Bisericii Unite în 1948.

Cele două instrucțiuni aruncă *flash-uri* de lumină peste realități din trecut ce erau, până recent²¹, evaluate complezent și pozitiv-neutral, mai cu seamă în contextul cultural imediat de după 1989. Iată însă că există o dimensiune documentară crudă și realistă în care termenii diplomatici nu reușesc să ascundă nemulțumirile Romei petrine și să documenteze cât de puțin idilică era viața intraeclezială de atunci.

¹⁹ Dmytro Blazejovskyj, *Byzantine Kyivan Rite Metropolitanates, Eparchies and Exarchates. Nomenclature and Statistics*, Roma, 1980, p. 51.

²⁰ Constantin Simon, *op. cit.*, p. 207–208.

²¹ Monografia amintită a lui Lucian Turcu este un exemplu pozitiv de interogare și interpretare a documentelor de arhivă declassificate de curând.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

1.

E.mo Signor Cardinale Niccolò Marini, segretario della S.C. Pro Ecclesia Orientali

Essendosi il Santo Padre degnato di promuovere Monsignor Francesco Marmaggi, Sottosegretario della S.C. degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Nunzio Apostolico in Romania, il sottoscritto Cardinale Segretario di Stato prega Vostra Eminenza di volergli far giungere, con cortese sollecitudine, le Istruzioni e facoltà che codesta S. Congregazione crederà opportuno comunicare al sullodato Rappresentante Pontificio.

Pietro cardinal Gasparri²².

I. La S. Congregazione "Pro Ecclesia Orientale" cui sta molto a cuore l'incremento del Cattolicesimo nel regno di Rumania, confida che per il tramite dei Rumeni Uniti di Transilvania gli Ortodossi possano facilmente ridursi all'Unità Cattolica adesso specialmente che i Rumeni tutti hanno potuto conquistare l'Unità politica. Vede perciò con molto piacere che gli Uniti di Transilvania, guidati dal loro Episcopato e dalle persone più eminenti del clero cerchino di avvicinare gli ortodossi, perché con questo ravvicinamento potranno più facilmente smontarsi i pregiudizi secondo i quali gli Ortodossi credono gli Uniti schiavi del Papismo.

È però gravemente preoccupata dal fatto che gli Uniti non tengano in gran conto le norme severe, ma necessarie che regolano la comunicazione *in divinis*. Così non sono mancati ricorsi contro vescovi e sacerdoti cattolici che avrebbero preso parte a cerimonie religiose pubbliche celebrate dagli scismatici: e per citare qualche fatto specifico, Mr. Netzhammer Arcivescovo latino di Bukarest ha denunziato alla S. C. Mons. Giulio Hossu nuovo vescovo rumeno di Szamosuivar (Gherla) il quale in occasione di una vittoria riportata dalle armi rumene, avrebbe assistito ad un Te Deum celebrato nella Cattedrale ortodossa di Bukarest = e il R.do D. Basilio Lucaciu notissimo agitatore politico il quale in ogni occasione che gli si presenta accetta di assistere a funzioni scismatiche ed arriverebbe persino a prendere la parola nelle chiese ortodosse durante le s. funzioni. Mons. Nunzio pertanto cercherà di appurare la verità dei fatti.

II. Perché però la miglior propaganda dell'Unione è la vita buona e fervorosa degli Uniti, Mons. Nunzio studierà di applicare tutti quei mezzi che servano a tener desto lo spirito cattolico tra i rumeni Uniti, giacché purtroppo le notizie che si hanno su questo punto sono poco rassicuranti: così le Chiese degli Uniti eccettuato il tempo della divina liturgia ordinariamente restano chiuse ai fedeli ed alla liturgia stessa che si celebra una sola volta al giorno in ciascuna chiesa anche là dove non mancano sacerdoti, per la sua lunghezza, assistono pochi fedeli, non esclusa la domenica. Per molti dei fedeli (ed anche dei sacerdoti) basta entrare in chiesa durante la celebrazione del S. Sacrificio, a qualunque punto esso si trovi anche per pochi momenti = per credere di aver soddisfatto al precetto. È altresì deplorabile che gli stessi vescovi, celebrino la s. Liturgia dieci o

²² Pietro Gasparri (5 mai 1852 – 18 noiembrie 1934) sacerdot, profesor și diplomat catolic, a fost creat cardinal în data de 16 decembrie 1907 de papa Pius al X-lea. A devenit secretar de stat al Sfântului Scaun în toamna anului 1914, rămânând în această demnitate până la substituirea de către Eugenio Pacelli. De numele lui Gasparri se leagă semnarea Acordurilor de la Lateran din 11 februarie 1929, prin intermediul cărora s-au normalizat relațiile între Sfântul Scaun și regatul Italiei.

dodici volte l'anno al più: contentandosi per il resto di assistervi nelle feste; fa eccezione il Vescovo di Lugos il quale desidererebbe l'intervento dell'autorità superiore che ricordi ai Vescovi rumeni l'obbligo che incombe di applicare la messa "pro populo" nei giorni festivi.

Ma senza ricorrere a questa dichiarazione, sarebbe buono che nel prossimo Concilio Provinciale al quale potrà intervenire il Nunzio, questi richiami l'attenzione dell'Episcopato Rumeno su tale obbligo.

III. La pietà tra i Rumeni non trova nel culto eucaristico quell'alimento che la fa tanto sviluppare nella chiesa latina: preoccupati di questa cosa alcuni degli ultimi alunni rumeni del Collegio Urbano, si erano proposti di dare incremento alle opere eucaristiche: sarebbe perciò opportuno incoraggiare quelle iniziative che non fossero in contrasto con le esigenze del rito e ravvivare la scintilla che era stata già accesa prima della guerra.

IV. L'Episcopato rumeno si distingue per il suo attaccamento a Roma; però ad eccezione del Vescovo di Lugos (il quale del resto è accusato di farsi troppo dirigere da una sorella che vive con lui in episcopio) non è molto zelante, ed è più preoccupato di assicurare le proprie rendite vistose, e il benessere materiale del clero e delle sue famiglie, e qualche cosa su questo punto si è fatto: sembra però che le grandi spese alle quali si va incontro per la sua pubblicazione abbiano alquanto raffreddato l'iniziativa che era stata presa.

V. Il defunto vescovo di Szamosuivar Mons. Basilio Hossu si era proposto di richiamare in vita tra i Rumeni il Monachesimo Basiliano di cui voleva servirsi specialmente per le Missioni al Popolo; ed aveva iniziato pratiche per avere il monastero di Bixad con tutte le sue rendite, situato al confine della sua diocesi con quella di Munkacs nel quale abitavano due o tre basiliani ruteni d'Ungheria non riformati. La Propaganda che si occupò della cosa, era favorevole ma trovò opposizione da parte dei Basiliani che detenevano il Monastero e del Vescovo ruteno di Munkacs sostenuto dal primate d'Ungheria. Ora però che per il nuovo assetto politico il territorio di Bixad è passato alla Rumenia, potrebbero essere riprese le trattative per le quali è presumibile che si abbia l'appoggio del governo.

VI. In Bukarest per lo zelo di quell'arcivescovo latino Mr. Netzhammer da pochi anni è stata costruita la chiesa rumena di S. Basilio per l'assistenza spirituale dei rumeni uniti quasi tutti emigrati colà dalla Transilvania. Perché però la Chiesa non è in località centrale e capace di soddisfare alle necessità di tutti gli Uniti, lo stesso Mons. Netzhammer ha acquistato un'altra area in località più accessibile per fabbricarvi un'altra chiesa rumena. Ma accanto al terreno per questa seconda chiesa ne ha comprato un altro dove vorrebbe fabbricare un ospedale per tutti i cattolici senza distinzione di rito ed un'altra chiesa latina in servizio dei latini degenti nell'erigendo ospedale. L'acquisto dell'area per l'ospedale e la chiesa latina ha portato qualche contrasto tra l'Arcivescovo latino ed il parroco rumeno di Bukarest, perché questo sostiene che l'acquisto è stato fatto con denaro dei Rumeni. Procurerà Mr. Nunzio di appurare la cosa e di conciliare i diritti degli uni con le esigenze degli altri perché un'opera di carità che dovrebbe unire insieme cattolici latini e rumeni non sia occasione di maggior divisione tra loro.

VII. Ora che nella grande Romania è entrato un forte nucleo di cattolici rumeni uniti = circa 1 300 000 = vien fatto di pensare non sia il caso di dare ai Rumeni Uniti una organizzazione religiosa che non li metta al disotto degli ortodossi. E quantunque questo argomento probabilmente formerà oggetto del Concordato, Mons. Nunzio studierà se non sia il caso di stabilire un Arcivescovo Rumeno in Bukarest e di esigere che il medesimo goda delle medesime prerogative di cui gode il primate ortodosso. Già

tra i Rumeni Uniti vien prendendo piede l'idea di ottenere per il loro capo religioso il titolo e le prerogative di Patriarca. Senza però andare tanto oltre si potrebbe forse dare al Metropolita Unito il titolo di Primate o di Esarca. Vedrà perciò Mons. Nunzio quale sia il pensiero del governo su questo punto, e quale l'impressione o la ripercussione che questa elevazione potrebbe avere sugli scismatici.

VIII. Con la incorporazione della Bucovina Austriaca al regno di Rumenia vengono a far parte del nuovo stato 135 000 cattolici di cui 110 000 latini che dipendono dall'Arcivescovo latino di Leopoli e 25 000 ruteni che appartengono alla diocesi rutena di Stanislao. Ora il vescovo di Stanislao, dal quale i cattolici ruteni nuovi sudditi del regno di Rumenia seguiranno a dipendere ecclesiasticamente finché non siano intervenuti accordi in proposito tra la S. Sede e il governo rumeno, scriveva recentemente alla S. C. Pro Ecc. Orient. che il governo rumeno gli impediva l'esercizio di sua giurisdizione su quei fedeli e non riconosceva i parroci da lui nominati ed accusava i Rumeni di voler snazionalizzare i suoi fedeli che sono Ucraini e costringerli ad abbracciare lo scisma.

Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali, prot. 3245/28, Romeni (ex Rappresentanze della S. Sede), Affari generali, Istruzioni al Nunzio Mons. Franc. Marmaggi 1920.

2.

Oggetto: Istruzioni della S.C. Pro Ecclesia Orientali per Mgr. Nunzio Apostolico in Romania.

I. La religione dominante del regno di Romania è l'ortodossia di rito bizantino e lingua rumena. A lato però di una grande maggioranza scismatica vi sono grossi nuclei di cattolici tanto di rito latino che di rito bizantino rumeno o ruteno e di rito armeno. I cattolici di rito bizantino rumeno abitano compatti la Transilvania regione che prima del trattato di S. Germain apparteneva al regno di Ungheria. Essi vi sono organizzati in una provincia ecclesiastica che comprende un Metropolita (di Blaj e Fogaras) e tre suffraganei: Gherla, Oradea Mare e Lugoj – con una popolazione cattolica di circa 1 300 000 anime. Essi vivono frammisti ai cattolici di rito latino (quasi tutti di razza ungherese) e agli scismatici rumeni che in Transilvania hanno un metropolita a Sibiu e due Vescovi ad Arad e Caransebes. I cattolici di rito ruteno si trovano in Bukovina (25 000) ed erano sottoposti al Vescovo Ruteno di Stanislao in Austria. Però dal febbraio 1922 sono stati sottratti a quell'Ordinario e sottoposti ad un Amministratore Apostolico, presentato dal Nunzio di Romania Mons. Marmaggi e nominato direttamente alla Segreteria di Stato. Gli armeni (circa 10 000) sono sotto la giurisdizione del Vescovo latino di Transilvania.

II. Gli Uniti di Transilvania costituiscono la parte più colta e più evoluta della nazione rumena, ma essendo una minoranza, vengono perseguitati dagli scismatici e il Governo centrale seconda gli sforzi dei fanatici per trarli alla ortodossia. Per questo in via di fatto almeno tutti i privilegi e le facilitazioni sono per gli ortodossi e gli Uniti trovano continui ostacoli e difficoltà.

III. Sotto la denominazione magiare – quantunque in mezzo a continue lotte – i Rumeni erano riusciti a mantenere una certa autonomia e scuole nazionali (confessionali) in parte sovvenzionate dallo Stato, in parte aventi rendite proprie. Incorporati al nuovo regno è tolta agli Uniti l'autonomia scolastica; il governo nega il sussidio

scolastico che dà soltanto alle scuole scismatiche e, il loro patrimonio – convertito per la legge agraria applicata con fiscalismo eccessivo – è enormemente diminuito; tanto che le istituzioni scolastiche cattoliche traversano un periodo molto critico.

IV. Così anche la maggior parte della dotazione dei Vescovi, dei Canonici delle cattedrali e dei parroci era costituita sotto la dominazione ungherese da campi, foreste e domini che davano ai titolari cospicue rendite. Ma per la legge agraria tutti i terreni meno una parte minima, sono stati tolti ai titolari per venir distribuiti alla popolazione, ed in compenso viene loro assegnata una rendita irrisoria in Buoni di Stato resa ancor più meschina dall'attuale deprezzamento della valuta. Mons. Nunzio si renderà benemerito della Chiesa se potrà ottenere che le scuole confessionali rumene vengano ad ottenere dallo Stato un sussidio pari a quello che ricevono le scuole scismatiche, e se farà applicare la legge agraria con una certa larghezza per quello almeno che si riferisce agli Istituti di educazione, alle mense episcopali e alle parrocchie.

V. Tra i cattolici latini e cattolici rumeni della Transilvania non corre buon sangue, perché quelli appartengono quasi tutti alla razza magiara e questi alla razza rumena; l'animosità è scambievole, ed è conseguenza tanto dell'opposizione e dello stato d'inferiorità i cui i Rumeni sono stati tenuti per tanti secoli dagli Ungheresi; quanto dal fatto che gli Ungheresi considerano lo stato rumeno come usurpatore e odiano i rumeni transilvani come traditori; mentre a lor volta i Rumeni detestano gli Ungheresi come nemici irreconciliabili della loro terra riunita alla madre patria. Si noti altresì come la poca simpatia che mostra il governo per i cattolici, giustificata secondo lui dal fatto che si mostrano ostili al nuovo stato e alimentano apertamente idee irredentiste, e il disagio in cui si trovano gli Uniti nel nuovo Stato, offrono buon argomento ai cattolici latini di Transilvania per lamentarsi degli Uniti ai quali ricordano con amaro rimpianto e non malcelata ironia la maggior libertà e l'agiatazza che godevano sotto l'antico regime.

VI. Da questo spirito purtroppo non sono liberi gli stessi vescovi dei due riti, che cercano di evitarsi o al più limitano i loro mutui rapporti alla pura convenienza. A ravvicinarli tra loro Mons. Marmaggi ha indetto felicemente conferenze episcopali presiedute da lui per trattare affari di interesse comune, e l'iniziativa ha dato buoni frutti. Si esorta perciò il nuovo Nunzio a seguitare per questa via, moltiplicando per quanto sarà possibile i contatti tra i pastori – cosa che non potrà non avere felice ripercussione anche nel gregge alle loro cure affidato.

VII. Il metropolita di Blas e i Vescovi di Gherla e di Lugoj sono stati educati a Roma al Collegio Greco ed alla Propaganda; il Vescovo di Oradea Mare ha compiuto gli studi ecclesiastici a Budapest. Ma tra Metropolita e suffraganei c'è un po' di freddezza. Il Metropolita è un dotto teologo ma forse come pastore è pigro; di modi un po' bruschi è poco socievole ed è temuto più che amato. Secondo l'antico uso greco non celebra tutti i giorni, forse neanche tutte le domeniche e in ciò certo non dà buon esempio. Mons. Nunzio procurerà di indurlo a celebrare più frequentemente. Il Vescovo di Gherla il più giovane di tutti (deve l'episcopato ad essere nepote di Mons. Hossu eccellente vescovo, bene accetto a tutti, morto improvvisamente a Budapest) è troppo facilone specialmente nel trattare con gli scismatici e col suo fare ha suscitato giuste critiche da parte di qualche vescovo latino poco a lui benevolo; causa di ciò è l'essere egli molto interessato e ligio al Governo per motivi d'interesse e per averne appoggio. Il Vescovo di Oradea Mare è un ottimo Vescovo; egli si picca però di essere un abile amministratore; però per non riuscite imprese alle quali è stato trascinato, ha lasciato la diocesi di Lugoj di cui fino a due anni fa era vescovo in assai critiche condizioni. Senza dubbio il migliore di tutti è il nuovo vescovo di Lugoj il quale nel prossimo mese di Agosto intraprenderà un

viaggio negli Stati Uniti per visitarvi le missioni rumene ed anche per trovarvi, se gli sarà possibile, qualche aiuto per la sua diocesi.

VIII. Una divergenza che divide l'Episcopato è quella del Seminario. I Rumeni avevano un grande seminario a Blas che andava regolarmente e con eccellenti professori. Ma ogni vescovo e giustamente desiderava avere il proprio seminario. Mons. Radu ad Oradea Mare da qualche anno aveva aperto il suo a proprie spese: Mons. Hossu Vescovo di Lugoj aveva ottenuto dal Governo Ungherese sussidi con i quali aveva potuto edificare-accanto all'Episcopio – il suo seminario, e trasferito a Gherla, la più grande delle diocesi rumene aveva ottenuto dallo stesso Governo la somma necessaria per costruire e far vivere il seminario diocesano. Però a causa della guerra gli aiuti sono mancati e per l'attuale enorme deprezzamento della moneta mancano i mezzi per mantenere i quattro seminari (effettivamente il seminario di Lugoj non è stato mai aperto e l'edificio è affittato ad un collegio diocesano femminile). Tenuto conto poi della scarsità di vocazioni nel dopo guerra e dell'intiepidimento dello spirito che ne è derivato, sarebbe forse opportuno che tutti i Vescovi rumeni cooperassero al buon andamento del Seminario centrale di Blas. Piuttosto che accollarsi in questi tempi così difficili la cura di un seminario teologico proprio. Mons. Nunzio pertanto si adopererà in questo senso con l'Episcopato Rumeno cercando di appianare le difficoltà e gli ostacoli che i suffraganei faranno per mandare i loro chierici a Blas – ostacoli e difficoltà che si riducono soltanto ad animosità verso il Metropolita.

IX. Non tollerando il Governo rumeno l'ingerenza del Vescovo ruteno di Stanislao (ora in Polonia) sui fedeli ruteni e rumeni della Bukovina, Mons. Marmaggi ha voluto prevenire una sua mossa (che era quella di sottrarre quei fedeli alla giurisdizione del Vescovo residente fuori dallo stato per sottometterli ad un amministratore di propria scelta) e ha proposto alla Segreteria di Stato la nomina di un Amministratore nella persona del Rev.do Clemente Zlepko, parroco uxurato di Seret [...]. Poiché queste accuse certamente si rinnoveranno, si è creduto opportuno prevenirne il Mons. Nunzio e lo s'invita a prendere informazioni per vedere se sia possibile trovare un soggetto da sostituire allo Zlepko che sia celibe”.

Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali, prot. 3245/28 I, Romeni (ex Rappresentanze della S. Sede), Affari generali, f. 6–8.

ROMANIAN ECCLESIASTICAL ISSUES AND DYSFUNCTIONS IN THE INSTRUCTIONS
FROM THE HOLY SEE FOR THE APOSTOLIC Nuncios IN ROMANIA (1920, 1923)
(Summary)

Keywords: Holy See, Apostolic Nuncio, Romania, Greek-Catholic Church, Romanian Bishops.

The research in this study is based on the instructions given by the Holy See to the Apostolic Nuncio in Romania Francesco Marmaggi (1920) and Angelo Maria Dolci (1923) on the situation and problems of Catholic churches in Romania, especially the Greek Catholic Church. The papers highlight the grievances of the Holy See towards the Greek Catholic bishops, both from liturgical and administrative point of view, show the existing disenchantments among them, but also highlight the distance between Roman Catholics and Greek Catholics. It is significant that if an Orthodoxy in 1920 was designed to eventually unify with the Catholic Church, in 1923 the distance between Greek Catholics and Orthodox is highlighted. The documentation also presents the idea of the establishment of a Greek-Catholic patriarchate in Bucharest, which was partially realized only in 2005.

ALEXANDRU AIOANEI*

**TEHNOCRATUL DIN UMBRĂ:
AUREL VIJOLI ȘI PLANIFICAREA ECONOMIEI
ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAT-POPULARĂ”**

Comunizarea României este un proces despre care se poate spune că a generat deja o bibliografie consistentă, fără a fi totuși exhaustivă. Cercetători români și străini s-au aplecat asupra primilor ani postbelici, oferind o serie de monografii solide, care au adus la lumină evenimente și detalii ce au marcat drumul României spre comunism. Viața politică și transformările economice, de după 23 august 1944, au făcut obiectul unor lucrări care astăzi ne permit să reconstituim ceea ce s-a întâmplat în tulburii ani '40-'50¹. În schimb, există prea puține studii și volume despre actorii implicați în evenimente. Unii lideri politici importanți ai perioadei, precum Petru Groza, Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca sau Miron Constantinescu², au beneficiat de studii monografice sau de cercetări privind cultul personalității. Pe aceeași direcție, suntem în așteptarea unor lucrări referitoare la Ion Gheorghe Maurer, Teoharie Georgescu, Alexandru Bărlădeanu, Emil Bodnăraș și alții. În spatele liderilor importanți a activat un număr mare de

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant 1940–1948*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1996; Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944–1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007; idem, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ioan Stanciu, București, Editura Litera, 1994; Florian Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la Sovrom (1936–1956)*, București, Editura Nemira, 2004; Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România, 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946*, București, Editura Vremea, 2004; idem, *Lichidatorii. România în 1947*, București, Editura Enciclopedică, 2010; idem, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura ALL, 1996; Mihai Irimiea, *23 august 1944. Consecințe economice*, Ploiești, Editura Prahova, 2002; Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998; Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal, 1944–1948*, București, Editura Tritonic, 2003; Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 2002; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990; Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*, București, Editura ALL, 2005; Wiliam E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism*, Praeger, 1988; Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945–1968)*, Iași, Editura Polirom, 2014; Cristina Mihaela Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948–1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015.

² Gheorghe Onișoru, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014; Bosomitu Ștefan, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Editura Humanitas, 2014; Dorin-Liviu Bîțfoi, *Petru Groza, ultimul burghez*, București, Editura Compania, 2004; Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker, ediția a II-a, revăzută*, Iași, Editura Polirom, 2016; Alexandra Toader, *Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (1944–1965)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

specialiști și tehnocrați, oameni care s-au remarcat, unii prin pregătirea lor, alții prin obediență și zel. Ei sunt cei care au asigurat funcționalitatea sistemului, prin punerea efectiv în aplicare a deciziilor politice. Asupra unui asemenea personaj se focalizează cercetarea de față.

PCR și chestiunile economice imediat după război

Înlăturarea lui Ion Antonescu și reorientarea politică a României la 23 august 1944 au permis Partidului Comunist Român să acceadă pentru prima dată la pârghiile puterii. Comuniștii au ajuns să ocupe funcții ministeriale și administrative de rang înalt, fără să aibă experiență, lucru susținut chiar în interiorul partidului. În ianuarie 1945, V. Luca îi spunea lui Groza: „Afară de Dv. nimeni dintre noi nu a mai fost înainte ministru. Înainte, noi am dus o luptă negativă, acum ducem cu totul altă luptă”³. Într-o anumită măsură, în România postbelică se repeta situația din Rusia anilor 1918–1930. Liderii din fruntea PCUS, în primii ani de după revoluție, și vorbim aici de Lenin, Troțki, Stalin, nu aveau niciun fel de experiență în administrația publică sau economie, erau revoluționari de profesie; iar comunismul de război a scos în evidență lipsa lor de pregătire pentru guvernare și înclinația spre obiective ideologice⁴. În România, situația era similară – Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Teoharie Georgescu erau revoluționari de profesie, fără experiență în administrație, dar cu obiective ideologice clare, care trebuiau duse la îndeplinire.

Aceste realități pot explica de ce comuniștii români nu aveau un program bine încheiat pentru refacerea economică și construcția postbelică a țării. Ulterior, odată cu impunerea graduală pe scena politică și accederea unor lideri ai partidului în funcții importante, comuniștii au creionat programe de acțiune în domeniul economic. Pentru început, erau interesați de sistemele coercitive, astfel că ministere precum cel de Justiție și cel de Interne erau văzute ca primele „redute politice” care trebuiau cucerite⁵. Misiunea lor primordială era să-și elimine dușmanii politici și să ocupe cât mai multe poziții de putere, nu aveau niciun interes să militeze și să acționeze pentru redresarea unei lumi pe care doreau, în viitorul imediat, să o elimine de tot⁶.

Primul program manifest al Frontului Național Democrat (organizație politică din care făceau parte și comuniștii și pe care în mare parte o controlau) a fost publicat la 26 septembrie 1944. Erau propuse o serie de măsuri generale precum epurarea fasciștilor, anularea oricăror legi „reacționare și nepopulare”, continuarea efortului de război, reforma agrară, asigurarea unor condiții decente de trai și muncă muncitorilor, țăranilor și cărturarilor. Printre acestea erau strecurate și câteva măsuri concrete precum naționalizarea BNR și a altor 18 bănci mari, naționalizarea întreprinderilor cu capital german, controlul cartelurilor⁷.

Contextul economic și social era unul foarte tumultuos. Producția industrială a avut de suferit foarte mult în 1944. Bombardamentele aliaților în zona București – Ploiești,

³ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC al PCR. Cancelarie I, dosar 1/1945, f. 9.

⁴ Paul Gregory, *The Political Economy of Stalinism. Evidence from the Soviet Secret Archives*, Cambridge University Press, 2004, p. 27.

⁵ Acest subiect a fost analizat pe larg în studiul Aioanei D. Alexandru, *Comuniștii români, criza economică și lupta pentru putere în anii 1944 și 1948*, publicat în *Suplimentul AIIIX*, LI, 2014, p. 157–176.

⁶ „[...] perioada postbelică de refacere și dezvoltare a României trebuia să fie în același timp aceea a unei activități revoluționare, a lichidării exploatarei capitaliste, depășirii caracterului înapoiat al economiei burghezo-moșierești, construirii unei societăți noi, socialiste” (Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, București, Editura Academiei RSR, 1971, p. 34).

⁷ „Scânteia”, anul I, nr. 6, marți 26 septembrie 1944, p. 1.

evacuările, izolarea unei părți a Moldovei de restul țării și luptele din jurul Iașului, toate acestea au avut efecte dezastruoase asupra vieții economice și aprovizionării populației. Prețurile au crescut în 1944 față de 1940 de șapte ori – cele oficiale și de 15 ori – cele de pe piața neagră. La unele produse, precum zahăr, conserve sau făină, producția era la jumătate față de nivelul de dinainte de război⁸. Statul a fost nevoit să crească astfel salariile, pentru ca muncitorii să facă față creșterii prețurilor. În decembrie 1944, salariile brute atingeau valori între 20 000 și 94 000 de lei, în condițiile în care un litru de ulei de floarea soarelui costa 349 de lei. Funcționarii mai primeau, pe lângă salarii, o indemnizație de scumpete pentru fiecare copil, ce varia între 1 875 și 4 000 lei⁹.

Liderii comuniști nu erau foarte interesați de aceste probleme în toamna lui 1944. Orice acțiune a lor era trecută prin optica luptelor politice și a epurării „fasciștilor”. Într-o ședință cu activul central de partid, imediat după 23 august, Gheorghe Apostol susținea că ridicarea salariilor muncitorilor la nivelul prețurilor nu era posibilă, atâta timp cât în fabrici și instituții rezidau funcționari, rămășițe ale „fascismului și legionarismului”. El solicita crearea unui bloc al partidelor anti-hitleriste, care să formeze un guvern ce urma să pună în aplicare ideile și planurile comuniste. Pentru aceasta era pregătit să mobilizeze muncitorimea în sindicate. Maurer l-a completat, spunând că pe lângă aparatul de stat, a cărui curățire de fasciști era principala problemă, mai existau și o serie de asociații profesionale, la fel de infestate, precum Baroul, asociațiile de ingineri, medici sau arhitecți, care trebuiau la rândul lor defascizate¹⁰.

În tot acest timp, condițiile de trai din țară se înrăutățeau, mai ales în zonele unde au fost lupte sau cantonau trupe sovietice. Într-o notă despre situația populației din Focșani și Râmnicu Sărat, se înregistra faptul că locuitorii erau deprimăți și nu mai acceptau starea de dezordine existentă. Unii comercianți refuzau să mai facă aprovizionarea propriilor prăvălii, de frica jefuitoarelor. Foarte puțini erau cei care se mai încumetau să ducă mărfuri în nordul Moldovei, pe mijloace proprii¹¹. Rezidența Siguranței din Suceava a realizat, în iulie 1945, o sinteză a situației populației și a stării de spirit din județele Botoșani, Baia, Câmpulung, Rădăuți și Suceava. La Botoșani, țăranii erau nemulțumiți de măsura blocării cerealelor. Ei credeau că astfel vor veni sovieticii și le vor lua pe toate. Funcționarii așteptau înființarea economatelor, în speranța că vor putea procura mai ușor produsele de primă necesitate¹². La Rădăuți, populația, în special țăranii, era nemulțumită de faptul că i se impunea să predea cereale și animale pentru respectarea prevederilor armistițiului, însă prețul oficial oferit era mult prea mic față de cel real¹³.

Ignorând, cel puțin aparent, astfel de semnale, membrii guvernului Groza, considerau că, de exemplu, în nordul Moldovei situația nu era atât de gravă pe cât o arătau rapoartele diferitelor instituții. La ședința Consiliului de Miniștri, din 15 iunie 1945, Petru Bejan, într-o discuție despre aprovizionarea capitalei, susținea că realitatea nu era chiar atât de problematică, afirmând că în provincie a mâncat de multe ori pâine albă. La rândul său, ministrul Durma a prezentat un meniu al unui restaurant din Dorohoi. Bejan solicita tuturor celor prezenți la ședință să vadă meniul pentru a-și da seama cât de bine se trăiește în Moldova, acolo unde se trimiteau mii de vagoane de cereale. A mai spus că cineva i-ar fi transmis că, dacă vrea să mănânce bine, să meargă la Bacău.

⁸ Valentin Vasile, *Viața cotidiană a românilor între anii 1941–1965*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 96–97.

⁹ *Ibidem*, p. 95.

¹⁰ ANR, fond CC al PCR. Cămară I, dosar 10/1944, f. 2, 5.

¹¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 4284, f. 452.

¹² *Ibidem*, f. 460.

¹³ *Ibidem*, f. 464.

Ministrul Tudor Ionescu i-a completat pe cei doi, afirmând că și la Iași se mânca în fiecare zi carne la preț ieftin, pentru că acolo erau vitele refuzate în contul armistițiului. Vasiliu-Râșcanu cerea ca persoanele originare din aceste provincii și aflate în refugiu să plece spre casă pentru a decongestiona Capitala¹⁴.

Realitatea era departe de ceea ce se discuta în cercurile politice de la București. La Galați, la un restaurant categoria I, o supă de legume costa 240 de lei, iar un borș de pește 600 de lei. O mâncare cu carne ajungea chiar și la 800 de lei la un restaurant categoria I și 650 la unul categoria a III-a. Un pui fript costa între 3 200 și 3 500 de lei¹⁵ în condițiile în care, spre exemplu, salariul unui brutar ajunsese la 75 000 de lei, din care 15 000 de lei reprezentau sporul de scumpete, iar alocația unui copil era de 4 000 de lei¹⁶. La finalul anului 1946, prețurile la produsele alimentare atingeau valori aproape imposibil de acoperit. De exemplu, la Roman ouăle erau 2 500–3 000 de lei bucata, laptele 4 500–5 000 de lei litrul, untul 100 000 lei/kg, carnea de vită 14 000 lei/kg, uleiul 40 000 lei/kg¹⁷.

Salariile foarte mici și prețurile ridicate au dus la o creștere a corupției printre funcționari. Astfel, într-un raport al Inspectoratului de poliție Iași, din toamna lui 1945, se preciza că aproape toți funcționarii percep diferite sume de bani pentru serviciile prestate populației. Mai mult, unii dintre aceștia, care dețineau funcții importante – precum magistrații –, erau dispuși să renunțe la slujba de la stat și să practice pe viitor alte meserii, cum ar fi avocatura¹⁸. În rândurile studenților, evenimentele internaționale aveau o influență puternică: se discuta despre victoria laburiștilor în Anglia și modul în care acest lucru va da mână liberă Rusiei în România¹⁹. În ceea ce-i privește pe comercianți, rămăneau în ochii noilor autorități principalii „dușmani” pe „frontul” luptei împotriva „speculei”. Observăm chiar în rândurile structurilor de poliție o stare de revoltă împotriva Ministerului de Justiție, deoarece spuneau că „speculanții” arestați de ei erau eliberați de Parchet²⁰. În raportul despre starea de spirit a populației din Iași, semnat de Dumitru Ganciu (inspector regional de poliție) și Otto Schechter (șeful Poliției de Siguranță Iași), se solicita trimiterea la Iași a 500 000 de lei pentru dezvoltarea și recompensarea agenturii informative și înființarea unui lagăr, unde să fie internați, pentru o perioadă de 1–6 luni, cei reținuți pentru fapte de speculă²¹.

Pericle Martinescu amintește în jurnalul său o emisiune radiofonică transmisă în zilele de Crăciun din 1945, în care un personaj Nae îi spunea prietenului său Costică: „La noi e bine, e belșug, e rai, mă Costică. Dar tu știi că în alte părți, în Franța, în Ungaria, la Viena, oamenii stau în frig, n-au pâine”²². Realitatea se prezenta exact invers, românii fiind cei care nu primeau nici măcar pâine. La începutul anului 1946, în Galați, pâinea se oferea o dată la șapte zile, însă au fost momente când s-a distribuit o dată la două săptămâni. Prețurile au urcat foarte mult la principalele alimente, iar altele, precum cartofii sau uleiul, ori se găseau foarte greu, ori erau vândute doar pe piața liberă²³. Informațiile

¹⁴ ANR, fond Consiliul de Miniștri. 1945–1977, dosar 10/1945, f. 247.

¹⁵ AN-Galați, fond Primăria Galați, dosar 31/1945, f. 5.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 11/1945, f. 6.

¹⁷ Arhiva Băncii Naționale a României (ABNR), fond Secretariat, dosar 30/1946, f. 118.

¹⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 11682, f. 89–90.

¹⁹ *Ibidem*, f. 91.

²⁰ *Ibidem*, f. 92.

²¹ *Ibidem*, f. 97.

²² Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent. 1945–1947, 1964–1984*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2001, p. 26–27.

²³ Prețurile la unele alimente pe piața Galațiului în ianuarie 1946 erau: cartofii 1 500–1 600 lei/kg, fasolea 1 000 lei/kg, uleiul 9 000 lei/kg, carnea de vită 10 000 lei/kg, iar cea de porc 14 000 lei/kg (ACNSAS, fond Documentar, dosar 11684, f. 186).

alarmiste care veneau dinspre Ucraina și Rusia erau confirmate de imaginile dezolante, cu moldoveni care călătoreau în celelalte provincii „după ceva bani și de-ale gurii”. Seceta era o realitate obiectivă, însă dimensiunile ei dramatice au fost accentuate de conjunctura postbelică: reforma agricolă, imposibilitatea însămânțării unor suprafețe mari de teren, distrugerile sau rechiziționările uneltelor și utilajelor agricole și, nu în ultimul rând, deciziile contradictorii ale guvernanților, care au creat o stare de confuzie și au îngreunat ajutorarea populației²⁴.

În acest context, rolul specialiștilor cooptați în structurile de putere ale comuniștilor a devenit foarte important. Liderii PCR aveau nevoie de persoane care să mențină statul pe linia de plutire din punct de vedere economic și, în același timp, să pregătească terenul pentru obiectivul final, preluarea puterii totale și naționalizarea economiei. Unul dintre aceste personaje a fost Aurel Vijoli. Un nume aparent cunoscut, economist cu o pregătire solidă, funcționar cu experiență în BNR, după 1947 guvernator al băncii centrale și cel mai longeviv ministru de finanțe. Cu toate acestea, personalitatea sa nu a generat un mare interes pentru istorici, fapt explicat și de lipsa unor abordări sistematice de istorie economică asupra perioadei. Au fost câteva încercări de reconstituire a biografiei lui Vijoli, fără ca acestea să pună în circulație informații inedite²⁵.

Personaj cu relații mai vechi în rândul comuniștilor, fără a fi membru de partid înainte de război, acesta a fost integrat, imediat după 23 august, în diferitele organisme cu rol economic ale PCR. Comuniștii aveau nevoie de un om de încredere în interiorul BNR, care să le ofere informații și să încerce să le impună propria linie, într-o instituție considerată, prin excelență, ca fiind fieful liberalilor. În noiembrie 1945, Aurel Vijoli a fost numit în Consiliul Superior al Economiei Naționale, instituție înființată pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, cu rolul de a planifica, coordona și aplica politica economică a Guvernului. Orice act cu caracter economic, ce urma să fie aprobat în guvern, trebuia să aibă avizul acestui consiliu. Din noul organism mai făceau parte Gheorghe Gheorghiu-Dej, Mihail Ralea, Lothar Rădăceanu, Petre Bejan, Tudor Ionescu, Romulus Zăroni, Anton Alexandrescu, Nicolae Pârvulescu, Alexandru Alexandrini, Ion Maurer, Bucur Șchiopu, Aurel Vijoli, Eugen Balan, Vasile Modoran, Ep. Angheliiu, Al. Burghilea, Pamfil Ripoșanu și Emil Bodnăraș²⁶.

O altă funcție importantă deținută de Vijoli în arhitectura de partid a fost cea de responsabil al Comisiei Centrale Financiare a PCR, postură din care se ocupa cu finanțele partidului. Din biroul acestei comisii mai făcea parte, printre alții, și Emil Calmanovici. Cei 400-500 de cotizanți la bugetul partidului nu reușeau să asigure veniturile necesare, prin urmare era nevoie de implicare în afaceri pentru a spori sumele care intrau în trezoreria de partid. Numirea lui Vijoli ca responsabil pentru această comisie arată încrederea deosebită de care se bucura la nivelul *leadership*-ului partinic. Cu toate acestea, faptul că era cooptat în diverse structuri l-a făcut să ignore oarecum această responsabilitate și să fie propus spre destituire din această funcție²⁷.

²⁴ „[...] măsurile păreau contradictorii pentru că noi ne închipuiam că erau luate cu un minim de bune intenții, pe când realitatea era exact pe dos; cu cel mai mare cinism, ele erau menite să distrugă orice structură viabilă și să instaureze penuria, haosul, deruta, după care «ordinea» avea să pară acceptabilă sau chiar bine venită” (Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat, Memorii 1944–1947*, vol. I, București, Editura Humanitas, 2007, p. 221).

²⁵ Vezi Alina Ilinca, *Aurel Vijoli. Un tehnocrat în regimul comunist*, în *MI*, nr. 6/iunie, 2004, p. 69–72; Brândușa Costache, *Aurel Vijoli (1902–1989)*, în *AT*, anul XIX, nr. 70–71, t. 1–2, 2001, p. 253–256.

²⁶ ANR, fond Consiliul de Miniștri. 1945–1977, dosar 8/1945, f. 1–2, 9–10.

²⁷ ANR, fond CC al PCR. Secția Economică, dosar 86/1945, f. 2–3.

Prin prisma funcțiilor pe care le deținea în arhitectura de partid, dar și ca urmare a pregătirii sale economice, Aurel Vijoli a venit, nu de puține ori, cu propuneri pentru redresarea economică a țării. Făcând o analiză a realităților din România, în ianuarie 1946, acesta constata că producția industrială era în scădere, iar reducerea transporturilor pe căile ferate confirma acest lucru. Prețurile erau în creștere cu 50%, la fel valorile imobiliare, devizele și medaliile de aur. Perspectiva încheierii contractelor colective de muncă și a creșterii salariilor cu 100% a dus la o creștere a prețurilor pe piața neagră la aceeași proporție²⁸. Bursele și ratele de schimb erau fluctuante, francul elvețian evolua de la 6 700 la 8 500–9 000 de lei, pentru ca apoi să scadă spre 7 000 de lei, iar lira sterlină de la 31 500 a urcat la 47–48 000 de lei²⁹. Vijoli mai constata creșterea excesivă a unor prețuri pe piața liberă, mai ales la produsele alimentare, și cerea măsuri pentru controlul producției, circulației și schimburilor de bunuri între oraș și sat. De asemenea, acesta atrăgea atenția asupra lipsei de combustibil din industrie și cerea să fie diminuată cota de păcură dată sovieticilor sau să se crească cantitatea extrasă³⁰.

Pentru redresarea economică a țării, Aurel Vijoli a venit cu un pachet de măsuri extins. De exemplu, pentru îmbunătățirea transportului, acesta propunea aducerea din străinătate a câtorva mii de camioane, locomotive, piese de schimb și alte agregate care să îmbunătățească situația și care să fie plătite prin vânzări de aur. La fel, pe bază de aur propunea o creștere a importului de materii prime, instalații și piese de schimb pentru industrie³¹. Fabricile care nu aveau un orizont decent de refacere și punere în funcțiune urmau să fie închise, iar muncitorii să fie folosiți la investițiile publice sau în alte industrii. De altfel, era unul dintre adepții mutării muncitorilor dintr-o ramură industrială în alta sau de la o unitate la alta, pentru folosirea mult mai eficientă a mâinii de lucru³². În domeniul agriculturii, propunea din nou folosirea aurului pentru dotarea cu tractoare și utilaje. În privința aprovizionării, acesta amintea că, în pofida importurilor serioase din URSS, pe piață mai era nevoie de 32 000 de vagoane de cereale, pe care propunea să le constituie din colectări. Astfel, Institutul National al Cooperației avea să primească dreptul exclusiv de a comercializa produse industriale în mediul rural, urmând în același timp să colecteze cerealele. Se opunea înființării Oficiului Central pentru Colectare, afirmând că, din punct de vedere politic, era mai just ca țărani să fie legați de cooperative, astfel reușindu-se eliminarea comerțului particular de la sate. Vijoli cerea o mai bună organizare a oficiilor economice județene, astfel încât aprovizionarea să se facă pe baza unei politici unitare la nivel național, nu pe fiecare județ în parte³³. Pentru eliminarea speculei, cerea ca la orașe să fie aprovizionați doar comercianții considerați serioși și care nu creșteau prețurile nefiresc de mult. În ceea ce privește prețurile, afirma că la Comisariatul prețurilor, împreună cu alți funcționari, luase o serie de măsuri precum organizarea controlului prețurilor, controlul stocurilor și circulației mărfurilor³⁴. Armonizarea prețurilor produselor agricole cu cele industriale era unul dintre obiectivele asumate de Aurel Vijoli. În acest sens, pleda pentru fixarea unor prețuri la nivel ridicat, pentru că astfel se evita stocarea mărfurilor; producătorii erau încurajați să producă și mai mult, stimulându-se, în același timp, și depunerile la bănci³⁵.

²⁸ Idem, dosar 29/1946, f. 2–3.

²⁹ *Ibidem*, f. 4.

³⁰ *Ibidem*, f. 5.

³¹ Idem, dosar 29/1946, f. 2–3.

³² *Ibidem*, f. 3.

³³ *Ibidem*, f. 4–5.

³⁴ *Ibidem*, f. 6–7.

³⁵ *Ibidem*, f. 8.

Domeniul financiar era zona sa de confort, iar aici a venit cu o serie de sugestii care au marcat politicile economice ale comuniștilor pentru mulți ani. Potrivit lui Vijoli, creditarea avea două probleme, în primul rând nu era alimentată prin depuneri, apoi nu era direcționată spre zonele unde era nevoie cel mai mult. Pentru prima problemă propunea garantarea de către stat a depozitelor la bănci și înființarea de agenții ale BNR în mediul rural. În domeniul finanțelor propunea o revizuire a impozitelor și organizarea sistemului pentru a se evita evaziunea impozitelor directe³⁶.

Pregătirea sa și încrederea arătată de conducerea partidului îi dădeau curaj lui Vijoli. Într-o discuție din Biroul Politic despre problemele economice, din 17 ianuarie 1946, acesta a afirmat că producătorului trebuia să i se plătească prețul corect, dar stabilit de guvern pe bază de calcule, nu stabilit de producător după regulile pieței: „Să dăm dreptul omului, dar să tăiem capul celui care se abate de la regulă”³⁷. Vijoli a afirmat, la un moment dat, că economia mergea mai bine pe vremea lui Antonescu, când reperul era prețul de cost și nu prețul de compensație, așa cum se întâmpla în 1946. Acesta milita pentru o recalculare rapidă a prețurilor și o intervenție pe piață. Dacă regimul dorea să plătească pe produse prețul la care ele fuseseră cumpărate de comercianți cu câteva luni înainte și nu la cel de pe piață la momentul tranzacției, „le va da o lovitură” acestora însă va afecta și economia, pentru că cei mai mulți vor ascunde stocurile de mărfuri³⁸.

În preajma alegerilor, partidul comunist avea nevoie de măsuri populare și raționale în același timp, care să nu ducă la o înrăutățire a situației și la micșorarea capitalului de încredere. Un prim pas în câștigarea maselor de muncitori de partea guvernului a fost creșterea salariilor și a pensiilor funcționarilor publici, la 21 februarie 1946³⁹. În realitate, decizia nu a avut efectul scontat, generând imediat o creștere a prețurilor, astfel că puterea de cumpărare a muncitorilor a rămas aceeași, dacă nu chiar a scăzut, căci rata scumpirii a fost mai mare decât cea a măririi salariilor⁴⁰.

În aceste condiții, orice zvon care putea afecta popularitatea guvernului trebuia combătut. Într-o discuție avută cu Reuben Markham, Petru Groza a susținut în fața acestuia că în timpul guvernului său nu va aplica nicio politică favorabilă trecerii la sistemul economiei planificate de tip sovietic, iar capitalurile băncilor vor rămâne neatinse⁴¹. Pe aceeași linie, „Scânteia” publica, în numărul de pe 20 mai 1946, „Platforma Program a Blocului Partidelor Democratice”, în care era susținută ideea stimulării inițiativei private⁴². Politicile lor erau confuze și contradictorii, iar unii autori pun asta pe seama existenței, la vârful partidului, a unei constelații de personalități care coordona mici feude, ceea ce făcea ca disciplina de partid să nu fie tot timpul eficientă⁴³.

Naționalizarea BNR. Spre economia planificată: naționalizarea BNR

Problemele financiare erau cele mai serioase cu care s-au confruntat guvernele postbelice, inclusiv guvernul Groza, controlat de comuniști. În acest context, marcat de o inflație galopantă, Banca Națională a României devenea un actor-cheie, ce putea fi folosit pentru stabilizarea monedei. De altfel, comuniștii nu își doreau să controleze

³⁶ *Ibidem*, f. 9–10.

³⁷ *Idem*, fond CC al PCR. Cămară I, dosar 10/1946, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, f. 6.

³⁹ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 144.

⁴⁰ Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948...*, p. 50.

⁴¹ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 139.

⁴² „Scânteia”, seria III, anul XVI, nr. 528, 20 mai 1946, p. 3.

⁴³ William E. Crowther, *op. cit.*, p. 50.

această instituție doar pentru a-și pune în aplicare politicile monetare ci, mai ales, pentru a controla politicile de creditare și circulația capitalurilor. Nu în ultimul rând, accesul la resursele financiare ale instituției reprezenta o miză cel puțin la fel de importantă.

Într-un raport, din 1945, al guvernatorului Constantin Tătăranu, înaintat ministrului de Finanțe Mircea Durma, se arată că BNR a oferit guvernului sumele necesare rezolvării situațiilor de după 23 august 1944. Prin urmare, au fost puse în circulație un plus de emisiune de 417 261 de milioane de lei și avansuri pentru angajamentele legate de armistițiul în valoare de 394,336 de milioane de lei. Începând din 1939, prețurile au crescut anual cu 52,7%, 83,6%, 54,5%, 33,1%, 35,7%, iar din august 1944 până în iulie 1945 au crescut cu 625,2%, în același timp creșterea emisiunii a fost doar de 279,8%⁴⁴. În raport se arată că cererile statului privind noi credite și surplusuri de emisiune au depășit cu mult ceea ce se negocia, că BNR aștepta de la Guvern măsuri concrete de redresare economică și financiară, și nu cereri pentru noi credite. Aceste pasaje erau tăiate cu roșu de către Petru Groza⁴⁵. Se mai atrăgea atenția asupra faptului că nu lipsa monedei pe piață era problema, deoarece cantitatea fiduciară era suficientă, ci lipsa bunurilor de consum. Oamenii preferau plățile fără numerar, fugeau de monedă, iar lipsa produselor ducea la o creștere perpetuă a prețurilor⁴⁶.

De altfel, în 1945, BNR se afla într-o situație cu care nu se mai întâlnise niciodată în istoria ei. Institutul de emisiune trebuia să acopere 50% din bugetul țării, să finanțeze colectarea cerealelor și a lânii, precum și a economatelor care asigurau aprovizionarea funcționarilor și muncitorilor⁴⁷. Pe lângă acestea, BNR începea să fie văzută ca un instrument prin care statul putea scoate de pe piață o cantitate mare de lichidități. Tot mai mulți lideri comuniști, printre care se numărau și tehnocrați precum Aurel Vijoli, propuneau ca BNR să se implice mai mult în creșterea încrederii populației în bănci, astfel încât să crească rata depunerilor. BNR urma să garanteze depunerile la CEC, ceea ce ar fi crescut sumele depuse de populație. În acest sens, se lua în considerare deschiderea unor agenții în mediul rural, pentru a încuraja populația să depună lichiditățile⁴⁸.

Victoria comuniștilor la alegerile din noiembrie 1946 le-a permis să declanșeze un atac frontal asupra unor instituții pe care până atunci le lăsaseră în mâinile partenerilor de guvernare. Prima măsură a fost preluarea Ministerului Industriei și Comerțului de către comuniști și desemnarea lui Dej la conducerea acestuia⁴⁹. Totuși, marea miză o reprezenta o altă instituție. Încă din septembrie 1944, în „Scânteia” se vorbea despre naționalizarea BNR și a altor 18 bănci mari. În 1946, la vârful partidului, a început să se discute tot mai mult despre această măsură, ca un prim pas către un control economic total⁵⁰. În ședința Biroului Politic din 7 decembrie 1946, Vijoli a pus în discuție trei proiecte de legi: etatizarea BNR în două variante, Statutele BNR și Dirijarea creditului. Comuniștii români nu voiau ca măsurile economice preconizate de ei să afecteze interesele sovietice. Prin urmare, Aurel Vijoli a fost însărcinat să realizeze un referat prin care să se explice dacă proiectatele măsuri împotriva băncilor pot afecta SovromBank⁵¹.

⁴⁴ ANR, fond CC al PCR. Secția Economică, dosar 43/1945, f. 4–5.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 6.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁷ *Idem*, dosar 49/1945, f. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 8. Pentru mai multe informații despre rețeaua BNR din țară, vezi articolul Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Despre extinderea rețelei de sucursale și agenții a BNR (1880–1930)*, în „Urban History”, t. XV, 1–2, 2007, p. 87–101.

⁴⁹ Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947*, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 33.

⁵⁰ ANR, fond CC al PCR. Cancelarie vol. I, dosar 22/1946, f. 10.

⁵¹ *Idem*, dosar 59/1946, f. 6–7.

În același timp, în discuțiile din jurul naționalizării Băncii Naționale, se vehicula din nou ideea sumelor mari de bani teaurizate în mediul rural. Se considera că aproximativ 30% din populația rurală, țărani bogăți, dețineau zeci de milioane de lei, pe care refuzau să-i vehiculeze. Comuniștii proiectau o serie de măsuri prin care să-i sperie pe țărani și comercianți, pentru ca aceștia să-și pună economiile în circulație. Una dintre idei era de a crea un mecanism prin care Institutul Cooperăției să se împrumute de la populație⁵².

Pentru a salva anumite aparențe, liderii PCR au solicitat legislativului, la 12 decembrie 1946, prin vocea lui Gheorghe Apostol, etatizarea BNR. Manevra era una formală, însă necesară pentru a crește gradul de legitimitate a unei hotărâri luate în culisele partidului. După numai șase zile, la 20 decembrie, Adunarea Deputaților aproba legea naționalizării Băncii Naționale⁵³. Era un prim pas către controlul resurselor financiare, care le-a permis noilor guvernanți șantajarea producătorilor și comercianților dependenți de credite. Potrivit lui Aurel Vijoli, etatizarea BNR a fost „prima legiferare a unei măsuri revoluționare în drumul nostru spre socialism”⁵⁴.

În expunerea de motive prezentată de Vijoli în Biroul Politic, naționalizarea BNR era justificată prin „necesitatea înmănunchierii tuturor factorilor de producție”. În viziunea liderilor comuniști, statul, fără a leza interesele particulare, putea, sau mai curând trebuia, să intervină pentru a evita ca politicile de creditare să devină un „instrument de opresiune”. Într-o țară în reconstrucție, așteptările populației erau foarte mari, context în care BNR trebuia să fie încadrată în politica monetară și financiară generală a statului. Pentru a se legitima această măsură erau aduse în discuție cazurile Franței și Marii Britanii, țări care și-au etatizat la rândul lor băncile naționale. La nivel declarativ, etatizarea nu știrbea independența BNR, iar foștii acționari aveau să primească despăgubiri pentru acțiunile lor, în cuantum stabilit de Curtea de apel București. BNR urma să devină organ director al politicii de creditare, putând să ceară informații și să dea îndrumări tuturor instituțiilor de credit. Banca centrală continua să rămână o instituție separată de stat, pe acțiuni, cu activitate independentă și care aplica doar recomandările referitoare la normele de creditare. Conducerea era asigurată de un guvernator, un viceguvernator și nouă administratori numiți la propunerea Ministerului de Finanțe, prin Decret Regal, cu aprobarea Consiliului de Miniștri⁵⁵. Aceste idei erau incluse și în textul legii de naționalizare. Organele BNR primeau drept de control și investigație asupra băncilor și stabilimentelor financiare. Pe lângă Curtea de Apel București s-a instituit un complet de Judecată care să stabilească prețul acțiunilor băncii pentru despăgubiri⁵⁶. Banca rămânea singura instituție de emisiune, având responsabilitatea de a asigura circulația monetară și să mențină stabilitatea monedei. Capitalul BNR era de 600 000 000 de lei, împărțit în 200 000 de acțiuni a câte 3 000 de lei⁵⁷. În 1947, Aurel Vijoli avea să fie numit în cea mai importantă funcție din noua instituție.

Naționalizarea economiei din vara anului 1948 a dus și la reorganizarea sistemului bancar și de credit din România. Ca o primă măsură, toate băncile și instituțiile financiare și de asigurări erau lichidate, cu excepția Băncii Naționale, a Societății de Credit

⁵² Idem, fond CC al PCR. Secția Economică, dosar 27/1946, f. 24.

⁵³ Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 213–217.

⁵⁴ Aurel Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 99.

⁵⁵ ANR, fond CC al PCR. Secția Economică, dosar 27/1946, f. 27.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 29.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 31.

Industrial, a Casei de Economii și Cecuri Poștale și Casei de Depuneri și Consemnațiuni. Operațiunile băncilor lichidate erau preluate de BNR. Ulterior aveau să se producă o serie de transformări și fuziuni în sistemul bancar. Societatea Națională de Credit Industrial a devenit Banca de Investiții în septembrie 1948, iar în octombrie 1949, Casa de Economii și Cecuri Poștale și Casa de Depuneri și Consemnațiuni au fuzionat, rezultând Casa de Economii și Consemnațiuni⁵⁸.

În octombrie 1948, Banca Națională a României a trecut printr-o reorganizare. Titulatura s-a schimbat în Banca de Stat a Republicii Populare Române. Astfel, noua instituție devenea pârgă centrală a regimului în ceea ce privește politicile monetare și de creditare. Și își păstra dreptul exclusiv de emisiune monetară, se ocupa de centralizarea numerarului în casieriile sale, efectua plăți fără numerar între întreprinderi și oferea credite pe termen scurt. În 1951, Banca de Stat a intrat în directă subordonare a Ministerului de Finanțe⁵⁹, ceea ce a făcut ca și Vijoli să devină subordonatul direct al lui Vasile Luca. Tot în toamna lui 1948 au fost luate o serie de măsuri care obligau întreprinderile, instituțiile și organizațiile să-și depună lichiditățile la Banca de Stat și să facă plăți și încasări doar prin conturile deschise la banca centrală⁶⁰. După episodul reformei monetare din 1952 și demiterea lui Aurel Vijoli din funcția de Președinte, Banca de Stat a fost supusă unui control mult mai strict din partea partidului. S-a instituit obligativitatea informării periodice a structurilor de partid cu privire la planul de casă și de credite al băncii. De asemenea, reprezentanții băncii realizau rapoarte și dări de seamă destinate Consiliului de Miniștri, care le aproba sau nu⁶¹.

Cine era Aurel Vijoli?

S-a născut la 12 februarie 1902, în comuna Recea, astăzi în județul Brașov. Tatăl său a fost învățător, iar mama casnică, averea familiei fiind reprezentată de 10 ha de pământ⁶². În 1921 a absolvit liceul „Negru Vodă” din Făgăraș și s-a înscris la Academia Comercială din București, în paralel urmând și Facultatea de Drept. În 1922, din primul an de studii universitare, s-a angajat la Ministerul Finanțelor, iar din anul II la Banca Vicolă. La aceste două instituții a lucrat câte 9-10 luni pe an, deoarece în vacanțe mergea acasă pentru a-și ajuta frații la muncile din gospodărie, fiind orfan de tată din 1918. În 1923, a depus o cerere de angajare la BNR, unde a fost încadrat de la 1 august⁶³.

Deși în memoriile sale susținea că a avut convingeri socialiste încă din liceu, iar cât a activat în aparatul BNR se situase în fruntea activităților sindicale, documentele arată că intrase în contact cu structurile comuniste relativ târziu. În perioada interbelică a fost doar o singură dată în conflict cu superiorii săi din BNR, în 1931, când protesta față de modul în care fuseseră evaluați angajații Direcției Viramente pe care îi conducea⁶⁴. De altfel, se pare că, la finalul anilor '30, datorită pregătirii sale, devenea unul dintre protejații lui Mitiță Constantinescu, guvernator al BNR și ministru de Finanțe⁶⁵.

⁵⁸ Roxana Radu, George Ghionea, *The National Bank of Romania from state body to autonomus authority*, în „Management cultural”, vol. XVI, nr. 3 (32), 2014, p. 65.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 66.

⁶⁰ ABNR, fond Studii, dosar 1/1952, f. 24.

⁶¹ *Ibidem*, f. 27.

⁶² ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. II, f. 3.

⁶³ Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 15–16.

⁶⁴ Brândușa Costache, *op. cit.*, p. 253.

⁶⁵ Alina Ilinca, *op. cit.*, p. 69.

Primele contacte cu PCR le-a avut în 1940, fiind antrenat în diferite acțiuni. A difuzat material de partid și a furnizat informații din interiorul băncii partidului comunist. Se pare că și-a pus casa la dispoziție pentru o serie de întâlniri conspirative. În 1942, a fost numit director al prețurilor în Ministerul Industriei și Comerțului și delegat al BNR în Comisia pentru camuflajul transmiterii de bunuri evreiești. După un an, în 1943, a fost primit în PCR. După 23 august 1944 a contribuit la activarea sindicatului și celulei de partid din BNR. În 1945, a fost numit administrator la banca centrală, iar în 1946 viceguvernator. În paralel a fost ales în parlament și numit în Consiliul Economic Superior. În 1947, a fost ales guvernator al BNR, iar în 1948 președinte al Băncii de Stat a Republicii Populare Române⁶⁶.

Într-o autobiografie din 1948, Vijoli a încercat să-și construiască un parcurs care să fie mai în acord cu așteptările liderilor de partid. Astfel, afirma că, după angajarea la BNR, a urcat toate treptele funcționărești până la inspector administrativ și guvernator în 1947. A fost avansat de mai multe ori excepțional, până s-a aflat că este comunist; și a ocupat mai multe funcții precum: organizarea Serviciului de urmărire a cumpărătorilor clandestini de aur, în 1933; distribuitor de devize către particulari; reorganizarea Direcției Comerțului Exterior din Ministerul Industriei și Comerțului etc. În opinia lui, în 1943, a fost schimbat din funcția de inspector pentru că era membru al PCR. După 23 august a fost numit, la stăruința partidului, administrator la BNR. La 11 martie 1946, a fost promovat în funcția de viceguvernator, tot în acest an fiind numit consilier coordonator al Consiliului Economic Superior. La 24 noiembrie 1947, a fost numit guvernator al BNR. La 11 februarie 1948, a fost numit membru în Comisia Aurului și Devizelor. La 15 octombrie 1948 a fost numit președinte al Băncii de Stat a RPR și ministru adjunct al Ministerului Finanțelor. Susținea că avea convingeri comuniste înainte de a intra la BNR și că încercase de câteva ori să mobilizeze muncitorii cu solicitări salariale, dar nu lua contact cu Partidul decât în 1940, pentru că era izolat în instituție. Acesta mai preciza că a fost mereu urmărit de Siguranță, dar nu le-a dat probe⁶⁷.

Despre familia extinsă știm că tatăl său a murit în 1918. Fratele Bartolomeu Vijoli a fost inginer energetic la Institutul Chimiei și Petrolului, a intrat în partid în 1945, după care a fost exclus pe motiv că demontase centrala electrică din Iași, în 1944, la înaintarea sovieticilor, și pentru că era de „origine chiaburească”. Comisia de Control l-a repus ulterior în drepturi, recunoscându-i vechimea din 1945. Victor Vijoli, alt frate, jurist, a fost directorul depozitului de vinuri Gostat din București. A fost membru al partidului Agrarian al lui Argentoianu, de unde ar fi fost exclus în 1940, pe motiv că apăruse mai mulți evrei în contextul politicilor antisemite de la finalul anilor '30. Traian Vijoli, fost contabil la Banca de Investiții, a fost dat afară din partid în 1952, pentru că nu ar fi dus muncă politică și sprijinise „elemente reacționare” ca să ocupe funcții de conducere. Cele două surori erau Aurelia Dateș, țărăncă, și Maria Rebreanu, profesoară. Fiul său, Vijoli Tiberiu, era inginer chimist la Institutul de proiectări alimentare. După 1944 s-a înscris în partid. A fost exclus în 1952 pentru că nu s-ar fi opus „deviatorilor de dreapta”. În 1957, a fost reprimat în partid cu vechimea din 1946⁶⁸. Despre a doua sa soție, Valentina Vijoli, știm, dintr-o caracterizare făcută în 3 noiembrie 1974, că s-a născut la 7 iulie 1919 în Chișinău. În 1938, a absolvit liceul în Chișinău. A urmat trei ani cursurile Facultății de Drept. În 1944, s-a angajat funcționară la Ministerul de Finanțe, apoi la

⁶⁶ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. II, f. 4–5.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 104–107.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 41–42.

Ministerul de Externe. Din 1949 a fost contabilă la Banca de investiții și apoi la CCL Alimentara, din Sectorul 4, București. Din 1956 era casnică. Potrivit caracterizărilor de la dosar, avea o participare redusă la activitățile obștești de pe plan local⁶⁹.

Reformele monetare din 1947 și 1952

În pofida eforturilor guvernului Groza de a menține puterea de cumpărare a muncitorilor în limite acceptabile, aceasta s-a erodat treptat. La 1 ianuarie 1947 salariul real însemna 40% din valoarea celui din 1938, pentru a ajunge, la 1 august 1947, la 20%. Salariul unui contabil ajungea la 2 155 800 de lei, în condițiile în care un ou costa 8 000 de lei bucata, laptele 15 000 de lei litrul, iar brânza 150 000 de lei kilogramul⁷⁰. Inflația afecta viața economică și eroda eforturile comuniștilor de a câștiga tot mai multă popularitate politică. Prin urmare, s-au căutat soluții care, pe de o parte, să reducă cantitatea de monedă de pe piață, iar pe de altă parte, să submineze pozițiile comercianților și industriașilor.

La 12 iulie 1947 s-a adoptat legea privind instituirea Comisiei Ministeriale pentru Redresare Economică, structură coordonată de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Această comisie a luat două decizii care au avut o influență majoră asupra evoluției ulterioare a economiei: obligativitatea cedării contracost, către BNR, a diverselor valori (practic a înlesnit confiscarea metalelor prețioase și a valutei) și reforma monetară. La 11 august, guvernul anunța populația să se înscrie la centrele de preschimbare a bancnotelor, care de altfel erau reduse la număr. Raportul de schimb era de 20 000 de lei vechi la 1 leu nou. Important este că au fost impuse limite la sumele ce puteau fi preschimbate. Agricultorii puteau schimba maxim 5 000 000 de lei, plus încă 2 500 000 dacă aveau cotele achitate. Salariații și pensionarii puteau schimba cel mult 3 000 000 de lei, iar cei fără ocupație, din azile sau militarii în termen, doar 1 500 000⁷¹.

La 15 august 1947, Adunarea Deputaților a votat Legea nr. 287, pentru reformă monetară. În aceeași zi, radioul a transmis două comunicate prin care informa populația cu privire la schimbarea banilor. Potrivit legii, procesul urma să se desfășoare până în ziua de 21 august, ora 20. Acțiunea a fost pregătită de comuniști în cel mai mare secret, astfel că partenerii lor de guvernare au fost informați despre reformă doar în ziua de 14 august. Reforma monetară a fost urmată de o serie de alte decizii cu impact socio-economic, cum ar fi adoptarea la 1 septembrie a unei legi pentru „raționarea consumului produselor alimentare și industriale de primă necesitate”⁷².

Potrivit lui Gheorghe Gaston Marin, pregătirea reformei a întâmpinat o serie de dificultăți. În primul rând, comuniștii au ocolit Ministerul de Finanțe, care încă mai era în mâinile liberalilor tătarăscieni. URSS a acordat un ajutor consistent prin intermediul lui I. D. Zlobin, adjunctul ministrului de Finanțe de la Moscova⁷³. La rândul său, Alexandru Bârlădeanu confirmă această ipoteză. Toate planurile pentru reformă au fost făcute la Ministerul Economiei Naționale, sub atenta coordonare a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Reforma era necesară deoarece inflația crescuse alarmant pe fondul pagubelor produse

⁶⁹ *Ibidem*, f. 8.

⁷⁰ Valentin Vasile, *Viața cotidiană a românilor...*, p. 123.

⁷¹ Idem, *Consecințele reformelor monetare asupra vieții sociale (1947–1952)*, în „Arhivele Securității”, nr. 4, coord. Silviu B. Moldovan, 2008, p. 409–412.

⁷² Sabina Marițiu, *Din istoria monetară a României*, București, BNR, 2006, p. 37–41.

⁷³ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări de viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 128.

de război, a secetei și a migrației capitalurilor străine din fața sovietizării. Reforma urma să aibă și un „caracter de clasă”, un motiv în plus, afirma Bârlădeanu, pentru ocolirea liberalilor. Cât despre colaborarea cu Vijoli în timpul acțiunii, acesta spunea că aproape mereu avuseseră propuneri asemănătoare și că se înțeleseseră foarte bine⁷⁴. Lucru explicabil prin prisma pregătirii serioase a celor doi, probabil singurii cu studii consistente de economie din nucleul ce lucrase la implementarea reformei monetare.

Documentele de partid și propaganda vremii înfățișau reforma monetară ca pe o acțiune care s-a bucurat de susținere din partea societății; în realitate lucrurile se prezentau oarecum diferit. Annie Bentoiu era la munte, pe Valea Prahovei, când a auzit la radio că urma o stabilizare monetară. O măsură care să pună capăt inflației era așteptată, însă restricțiile impuse populației la schimbarea leilor arătau că „stabilizarea se vădea a fi o mare confiscare”. În zilele reformei, peisajul surprins în Brașov și București era dezolant. Magazinele aveau obloanele trase, la casele de schimb erau cozi imense, iar prețurile începeau să crească imediat după schimbarea leilor⁷⁵. Unele servicii publice au devenit aproape inaccesibile unor categorii sociale. În toamna lui 1947, un funcționar plătea un salariu întreg pe un bilet de tren București – Constanța⁷⁶. Inclusiv la nivelul Biroului Politic se recunoștea că puterea de cumpărare a muncitorilor, în septembrie 1947, se situa în jurul valorilor de 56 și 63% din puterea de cumpărare din 1938. Acest procent convenea însă liderilor comuniști, orice creștere a salariilor compromițând reforma monetară în contextul lipsei mărfurilor de pe piață și al problemelor legate de aprovizionare⁷⁷. Inclusiv Aurel Vijoli avea temeri că o valoare a puterii de cumpărare de 60% din valoarea din 1938 ar fi fost prea mult pentru capacitatea pieții de a se asigura cu mărfuri la acel moment⁷⁸.

Pe lângă relativa eficiență economică, liderii comuniști au văzut în reforma monetară o luptă ideologică dusă împotriva acumulărilor de capital. Și nici nu au ezitat să recunoască faptul că prin această măsură lovea în dușmanul de clasă. De altfel, nu au lipsit nici arestările și nici condamnările pentru speculă, sabotaj, infracțiuni la bursă⁷⁹. Aurel Vijoli, unul din artizanii acestei reforme, susține în memoriile sale că obiectivul final al acestor măsuri era ca guvernul, prin sistemul bancar și prin credite, să acționeze asupra fondurilor „capitaliștilor”⁸⁰.

Ceea ce s-a întâmplat în august 1947 a fost o reformă pe cât de necesară economic pe atât de utilă politic. Rezultatul principal a fost slăbirea serioasă a capitalurilor în așteptarea asaltului final. În iunie 1948, tranziția spre „dictatura proletariatului” era finalizată din punct de vedere juridic. Monarhia a fost abolită în ultimele zile ale anului 1947, în februarie 1948 PCR a asimilat PSD, iar în aprilie același an a votat o nouă constituție care instituia *de jure* Republica Populară Română și transforma Camera Deputaților în Marea Adunare Națională. Puterea politică era în mâinile celor care se erijau în apărători și reprezentanți ai muncitorimii. În paralel cu derularea acestor transformări politice, au început și schimbările structurale în arhitectura societății. O

⁷⁴ Alexandru Bârlădeanu face aceste afirmații în notele explicative ale volumului Gh. Zane, *Memorii 1939–1974*, București, Editura Expert, p. 269.

⁷⁵ Annie Bentoiu, *op. cit.*, p. 236–238.

⁷⁶ Ștefan Marițiu, *Starea de spirit a populației în contextul reformei din august 1947*, în Romulus Rusan (editor), *Anul 1947 – căderea cortinei*, „Analele Sighet 5”, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 179.

⁷⁷ ANR, fond CC al PCR. Cămară I, dosar 28/1947, f. 8.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 11.

⁷⁹ Valentin Vasile, *Consecințele reformelor monetare...*, p. 413–414.

⁸⁰ Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 99.

măsură care a generat o astfel de schimbare majoră a fost naționalizarea unităților industriale și a instituțiilor financiare, proprietatea privată fiind considerată definitivă pentru societatea veche condamnată la dispariție⁸¹. Ceea ce s-a întâmplat la 11 iunie 1948 a fost, din multe puncte de vedere, o formalitate. Capitalul românesc nu mai avea nicio putere, iar economia nu mai era demult una care să funcționeze după regulile pieței și ale concurenței. Drumul spre economia planificată era asigurat.

Imediat ce au avut pârgurile necesare, comuniștii și-au pus în practică viziunea asupra dezvoltării economiei prin industrializare. Acest lucru este vizibil chiar din sumele alocate investițiilor în „mijloacele de producție industrială”. Cele 82 de miliarde de lei, prevăzute în planul pe 1949, au fost distribuite astfel: 47,2% industrie, 21,2% transporturi și căi de comunicație, 11,2% cultură, 9,3% administrația de stat, 9,4% agricultură și silvicultură, iar 1,7% comerț interior. Din suma totală acordată industriei, 36% mergeau spre industria grea și doar 10% spre industria ușoară⁸². După cum observăm, disproporția foarte mare dintre suma alocată industriei și cea atribuită comerțului interior reliefează faptul că aprovizionarea populației nu reprezenta un obiectiv major al noii puteri. Acest lucru anunțază uzitarea abuzivă a expresiei „bunăstarea maselor”, care abunda în discursul oficial.

În planul pe anul 1950, proporția investițiilor a rămas, în linii generale, aceeași ca în 1949. Modificările operate au dus la o creștere ușoară a procentului acordat investițiilor în industrie, care a trecut de 50%, dintre care doar 2,3% au fost repartizate industriei alimentare. Industriei construcțiilor i-au fost alocate 5,2%, iar comerțului 1,7%⁸³. La începutul anilor '50, aprovizionarea populației se făcea încă pe sistemul cartelelor, iar noua „putere populară” acorda investițiilor în industria alimentară numai 2,3% din suma totală. Este o evidentă disonanță între discursul propagandistic și dorința partidului de a-și construi o solidă bază socio-economică cu orice preț. În discursul oficial, nivelul de trai nu impunea investiții consistente în industria bunurilor de consum. Bunăstarea avea să vină odată cu dezvoltarea „mijloacelor de producție”. În pofida discursului oficial, atenția acordată calității vieții a fost una tangențială.

La mijlocul lunii decembrie 1950, era publicată decizia Plenarei CC a PMR în legătură cu primul plan cincinal. Populația era anunțată că cele două planuri anuale au pregătit terenul pentru intrarea într-o nouă etapă. Așa cum reiese din primul articol al Legii privind planul cincinal, scopul principal al acestuia era „construirea bazei economice a socialismului în RPR”. În termeni concreți, după acești cinci ani, partidul își propunea ca în industrie să nu mai existe nimic care să amintească de vechea organizare capitalistă, iar în agricultură și comerț, libera inițiativă să fie mult îngăduită⁸⁴.

Investițiile masive în industria grea, lipsa produselor de larg consum și dezechilibrul balanței externe au făcut ca după naționalizare inflația să aibă din nou un trend ascendent. Una din justificările liderilor de partid făcea trimitere la acumulări masive de lichidități în mediul rural, la așa-numiții chiaburi, prezentați ca principalii răspunzători pentru situația dată. Soluția Moscovei, impusă Bucureștiului a fost realizarea unei noi reforme monetare. La fel ca în 1947, consultanța externă a venit dinspre I. D. Zlobin, acum academician sovietic, ce a primit de la Dej sarcina înființării unei comisii care să evalueze situația financiară a țării. Obiectivul central era evidențierea disfuncționalităților

⁸¹ Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României...*, p. 25.

⁸² ANR, fond CC al PCR. Secția Economică vol. I, dosar 15/1949, p. 193.

⁸³ *** *Legea pentru planul de stat al Republicii Populare Române pe anul 1950*, în „Probleme economice”, nr. 1, 1950, p. 19.

⁸⁴ *** *Legea pentru Planul cincinal de dezvoltare a economiei naționale a Republicii Populare Române pe anii 1951–1955*, în „Probleme economice”, nr. 12, 1950, p. 10.

din sistemul financiar-bancar. Un raport în acest sens a fost prezentat în Biroul Politic al CC al PMR, din 27 noiembrie 1951. Printre problemele principale identificate se numărau insuficiența aprovizionare a populației și lipsa controlului pieței și mărfurilor⁸⁵.

Prin prisma poziției de președinte al Băncii de Stat, Aurel Vijoli a fost direct implicat în această operațiune. În septembrie 1951, Aurel Vijoli a realizat un raport privind nivelul circulației financiare din piață, în care a susținut că o nouă reformă nu ar face decât să reducă cantitatea de monedă, dar nu ar rezolva problemele reale ale economiei⁸⁶. Nu era singurul care credea acest lucru. Însuși Vasile Luca se arăta sceptic față de necesitatea reformei, nefiind de acord cu ideea, care circula la vârful PMR, că 16 miliarde de lei erau blocați la țărani chiaburi, ceea ce contribuia la creșterea inflației⁸⁷. De altfel, la Moscova se știa, la finalul anului 1951, că principalii consilieri ai lui Vasile Luca de la Finanțe, Vasile Modoran și Alexandru Iacob, dar și președintele Băncii de Stat, Aurel Vijoli, s-ar opune reformei monetare⁸⁸.

La 25 ianuarie 1952, la ședința plenară a CC al PMR, Gheorghiu-Dej a făcut un apel la mobilizare generală. Acesta afirma că partidul trebuia să îndrume muncitorimea pentru a realiza această reformă și pentru a întări noul leu. Liderul PMR le-a cerut membrilor Comitetului Central să fie mai pregătiți, „să cunoască toate aspectele economiei noastre”. Cei care aveau să arate indiferență și lipsă de implicare erau pasibili de cele mai dure pedepse din partea partidului. Nu exista loc decât pentru o implicare totală:

[...] cei care nu-și vor îndeplini sarcinile, care nu vor arăta interes, indiferent în care sector, vom lua atitudine, vom pune în fața Secretariatului, al Biroului Politic sau Comitetului Central, vom merge până la excludere din partid și excludere din organul din care face parte. Mai multă fermitate, mai multă disciplină și mai bună organizare și un control efectiv, operativ⁸⁹.

O serie de decizii ale guvernului și partidului au creat o atmosferă de tensiune în jurul datei reformei. Încă de la sfârșitul anului 1951 existau zvonuri referitoare la o nouă schimbare a banilor. Însă, ceea ce a alarmat populația cel mai mult a fost decizia de a închide magazinele pentru 48 de ore. Această informație a generat o febră a cumpărăturilor, populația achiziționând bunuri pentru a-și face provizii, dar și pentru a scăpa de bani. În paralel, foarte mulți funcționari sau angajați în sistemul comercial au depus sume foarte mari la sucursalele CEC. Mai mult, atunci când magazinele s-au închis, s-a înregistrat o afleună de consumatori în restaurante⁹⁰. După cum vom vedea, această stare de spirit se va transforma într-un cap de acuzare la adresa celor care au organizat reforma monetară.

La 27 ianuarie 1952, Guvernul și Partidul anunțau că a doua zi va avea loc o nouă stabilizare monetară. Rata de schimb a fost de 100 de lei vechi pentru 1 leu nou, acordată persoanelor particulare pentru suma de până la 1 000 de lei. Cea mai puțin favorabilă rată a fost de 400 de lei vechi pentru 1 leu nou, ca preschimbare pentru economii individuale de peste 3 000 de lei. Au fost puse în circulație monede divizionare metalice de 1, 3, 5, 10 și 25 de bani, iar noile bilete de hârtie sub forma bancnotelor de

⁸⁵ Valentin Vasile, *Banii, zvonurile și politica. Reforma monetară din ianuarie 1952*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, t. 5, 2013, p. 524.

⁸⁶ Gheorghiu Onișoru, *Pecetea lui Stalin...*, p. 71.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 77.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁸⁹ *** *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. IV (partea I), 1952, studiu introductiv Ioan Scurtu, București, Arhivele Naționale ale României, 2006, p. 7.

⁹⁰ Valentin Vasile, *Banii, zvonurile și politica...*, p. 326.

1, 3, 5, 10, 25 și 100 de lei. Operațiunea s-a derulat între 28 și 31 ianuarie, în țară funcționând 5 514 centre de schimb⁹¹.

În memoriile sale, Gheorghe Zane afirmă că obiectivul principal al reformei monetare din 1952 a fost să anuleze rezervele financiare ale țărănimii. Din acest motiv, a și fost primită cu ostilitate în mediul rural. La fel ca în 1947, principala problemă a fost aprovizionarea magazinelor. Aflând de reformă, populația a golit rafturile de mărfuri. Inclusiv membri ai familiilor unor înalți demnitari stăteau la cozi pentru a cumpăra bunuri de multe ori inutile, însă ideea era de a cheltui banii și de a nu rămâne cu rezerve care să nu mai poată fi folosite ulterior. Pentru Zane, organizarea reformei a fost „un fiasco”, fapt dovedit și de necesitatea folosirii mijloacelor represive împotriva populației revoltate de această măsură⁹².

Rezultatele reformei monetare au fost discutate în cadrul Biroului Politic, la ședința din 19–21 februarie 1952. Miron Constantinescu a fost însărcinat să redacteze un raport asupra reformei monetare. Dezbaterile pe marginea documentului au marcat primele tensiuni între Vasile Luca și Miron Constantinescu. Acesta din urmă a prezentat un raport al Băncii RPR, referitor la reformă monetară, față de care a avut critici foarte dure. Vasile Luca a încercat să-și apere oamenii din subordine. Însă, din mai multe zone au venit critici la adresa „elementelor nesănătoase” din aparatul Băncii de Stat. În a doua zi a ședinței, pe 20 februarie, Ana Pauker a lansat ideea demiterii lui Aurel Vijoli de la conducerea Băncii Republicii Populare Române; măsura a fost acceptată relativ repede și de ceilalți, inclusiv de Teoharie Georgescu și Vasile Luca⁹³.

Discuțiile principale s-au dus în jurul problemei cantității de monedă aflată în circulație înainte și în timpul reformei monetare. Miron Constantinescu atrăgea atenția asupra faptului că, la momentul schimbării banilor, în circulație existau cu 10 miliarde de lei mai puțin. Acest lucru era în dezavantajul statului, care și-ar fi dorit ca o cantitate

⁹¹ Idem, *Reforma monetară din 1952...*, p. 529.

„ART. 5. Prețul de cumpărare al aurului de către Banca de Stat se fixează la 12 lei și 45 bani pentru 1 gram aur fin.

ART. 6. Pe baza conținutului în aur fin al noului leu, prevăzut la art. 4 al prezentei Hotărâri, cursul leului față de rublă se stabilește, începând din 28 ianuarie 1952, la 2 lei 80 bani pentru una rublă.

Banca de Stat va stabili cursul valutei străine față de leu în mod corespunzător.

În cazul că, în viitor, valutele străine își vor schimba conținutul lor în aur sau cursurile, Banca de Stat va stabili cursul acestor valute față de leu.

ART. 7. Banii vechi se vor schimba în bilete ale Băncii de Stat, bilete de tezaur ale statului emise de Ministerul de Finanțe și moneta divizionară fără limitare, precum urmează:

Pentru populație și întreprinderile particulare schimbului se face în mod individual, pe baza următoarelor norme:

a) sumele în numerar până la 1 000 lei vechi inclusiv se vor schimba în raportul de 100 lei vechi pentru 1 leu nou;

b) sumele în numerar până la 3 000 lei vechi inclusiv se vor schimba astfel: 1 000 lei în raportul prevăzut la punctul «a» de mai sus, iar restul până la 3 000 lei vechi inclusiv, în raportul de 200 lei vechi pentru 1 leu nou;

c) sumele în numerar peste 3 000 lei vechi se vor schimba astfel: 3 000 lei vechi se vor schimba în condițiile prevăzute la punctul «b» de mai sus, iar restul se va schimba în raportul de 400 lei vechi pentru 1 leu nou.

Pentru întreprinderile, instituțiile și organizațiile de stat, cooperatiste și obștești, schimbul numerarului se va face în raportul de 200 lei vechi pentru 1 leu nou” (*Hotărâre nr. 147 din 26 ianuarie 1952 a Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române și a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român cu privire la efectuarea reformei bănești și la reducerile de prețuri*, în „Buletinul Oficial”, nr. 7, 26 ianuarie 1952).

⁹² Gh. Zane, *op. cit.*, p. 171.

⁹³ *** *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. IV (partea I), 1952, p. 19.

cât mai mare de bani să fie la populație, pentru a fi „confiscată” prin reformă și să nu fie pus în situația de a-și confisca singur banii din conturi⁹⁴. Luând apărarea Băncii de Stat, Vasile Luca a susținut că este posibil ca Vijoli să fi făcut greșeli, dar nu era corect să fie scos „țap ispășitor”, deoarece „a muncit zi și noapte” pentru reformă. Mai mult, acesta a încercat să-i dea o replică lui Miron Constantinescu, afirmând că era de acord că în banca centrală erau multe „elemente dușmănoase”, însă nu existau doar acolo, ci și la alte instituții, de exemplu la Planul de stat, cu referire la Comisia de Stat a Planificării⁹⁵. Cu toate acestea, discuțiile tensionate și presiunile puse pe ministrul de Finanțe l-au făcut ca în final să accepte demiterea lui Vijoli și desființarea organizației de partid de la Banca de Stat⁹⁶. Luca insista că, în pofida greșelilor, banca centrală și-a făcut datoria în timpul reformei și pentru a clarifica acest lucru era de acord cu arestarea și anchetarea lui Aurel Vijoli⁹⁷.

În ultima zi a ședinței Biroului Politic din 19–21 februarie, Dej a lansat câteva acuzații directe la adresa Băncii de Stat. Liderul PMR susținea că, în septembrie 1951, când se discutase în Biroul Politic despre reformă, Banca a dat o circulară prin care a menținut agențiile deschise sâmbăta după-amiază și duminica, fapt care a alarmat populația. Prin urmare, s-au înregistrat o creștere a consumului și o tendință accelerată a populației de a-și plăti impozitele și dările către stat „ca să nu fie prinși ei, ci păgubit să fie statul, să nu fie sterilizați banii la păturile avute ale populației”⁹⁸.

La 27 februarie 1952, cu două zile înainte de Plenara CC al PMR, în care Vasile Luca și colaboratorii săi aveau să fie destituiți din funcție. Aurel Vijoli a reacționat, și a dat o declarație în care arăta că Miron Constantinescu i-ar fi îngreunat munca în timpul reformei financiare. Fostul guvernator îl acuza pe șeful Comisiei de Stat a Planificării (CSP) că ar fi vrut să implice prea mult structurile partid în acțiunile reformei. De exemplu, organizațiile regionale de partid aveau să opereze schimbul de bani. Vijoli s-a opus acestui lucru și a afirmat că doar funcționarii Băncii de Stat puteau face aceste operațiuni. Chestiunea a fost discutată și între Vasile Luca, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu și Aurel Vijoli. Acesta din urmă susține că la întâlnirea în patru ar fi declarat că șeful CSP prezintă desfășurarea reformei într-un mod inexact, ceea ce l-a transformat într-un adevărat dușman pentru el⁹⁹.

Dificultățile implementării reformei i-au permis lui Dej să caute motive pentru a lansa atacul final împotriva grupului Pauker – Luca – Georgescu. Astfel, la Plenara CC din 28 februarie – 1 martie 1952, lui Vasile Luca i s-au adus acuze în privința organizării reformei. Aurel Vijoli se afla și el printre cei învinuiți că ar fi pus piedici. Pe lângă suspiciunea că ar fi ascuns adevărata valoare a circulației fiduciare, fostului președinte al Băncii de Stat i se imputa din nou faptul că ar fi fost în spatele unor zvonuri ce ar fi impulsivat populația să scape de o parte din lichidități. Șerban Avram, șeful CEC, a susținut aceste acuzații, afirmând că, în decembrie 1951, depunerile la banca sa au crescut de la 50 la 120 de milioane de lei, iar pe holuri, la ghișee, oamenii vorbeau despre reformele din Polonia. Acesta a afirmat că l-a informat mereu pe președintele Băncii de Stat despre situație, doar că acesta nu a luat nicio măsură¹⁰⁰. La finalul plenarei, Dej a

⁹⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 78.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 85.

⁹⁹ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. III, f. 38.

¹⁰⁰ *** *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. IV (partea I), 1952, p. 184–185.

lăsat impresia că va exista o „anchetă blândă”, care să lămurească situația: „Acum să nu mergem cu iataganul, să dăm peste cap. Există o comisie care va cerceta pe fiecare de acolo. Însuși Vijoli urmează să fie cercetat”¹⁰¹.

La 27 martie, Vijoli a fost arestat alături de o serie de funcționari ai Băncii de Stat¹⁰². Însă, din momentul destituirii și arestării, acesta a fost supus unei „cercetări” în interiorul partidului. Toată activitatea sa din timpul războiului și de după 1944 a fost reevaluată pe baza mărturiilor unor foști colaboratori și pe baza propriilor declarații. Mărturiile adunate de la oameni cu care a lucrat arată un tehnocrat prea puțin dispus să cedeze presiunilor partidului; o persoană care, deși adeptă a principiilor economiei planificate și supunerii Băncii de Stat noilor politici, se pare că a încercat să mențină specialiștii vechi în instituție, iar deciziile să fie luate chiar de cei care se pricepeau.

Într-o caracterizare dată în decembrie 1948, Constantin Mihalache, instructor la Banca de Stat, îl prezenta într-o lumină foarte bună. Serios, muncitor, profesionist, cu vederi democratice, implicat în viața de partid a celei din bancă după 1944¹⁰³. Gheorghe Stanciu, secretarul organizației de partid din Bancă, susținea într-o referință că, în 1949, când a vrut să-i prezinte un raport lui Vijoli, printre altele despre lupta de clasă din Bancă, acesta ar fi avut o ieșire nervoasă, afirmând că nu exista luptă de clasă în Bancă și că nu trebuia să se spună astea mai departe, deoarece vor fi criticați de partid. Stanciu a adus în discuție conflictul cu directorul de cadre Florian Vaida, care ar fi cerut îndepărtarea unor „elemente reacționare”. Vijoli i-ar fi spus acestuia că partidul nu este în stare să judece membrii din punct de vedere profesional și că referințele se strângeau doar de la ușieri și oameni de serviciu. Mai mult, Vijoli ar fi afirmat la o ședință că celor de la „Cunoașterea cadrelor”, probabil o formulă ironică, li s-au dat salarii prea mari. Se pare totuși că în fața structurilor de partid mai înalte nu mai era atât de vertical, ceea ce l-a făcut pe Stanciu să afirme că și-a nuanțat uneori poziția, descriindu-l lingușitor, oportunist și fără orizont politic¹⁰⁴.

Dinspre partid era mereu criticat pentru nivelul său ideologic redus, dar și pentru că proteja funcționarii vechi din bancă. Ioan Opațchi, fost șef de cadre în Banca de Stat, afirma, la 10 iunie 1950, că Vijoli era un profesionist, dar nu era destul de ridicat ideologic; că s-a înconjurat de elemente necorespunzătoare, lipsite de pregătire ideologică, care aveau mare influență asupra lui, acest lucru atenuând lupta de clasă în instituție. Prin atitudinea lui împăciuitoare față de angajații vechi, discredita direcția cadrelor din Bancă¹⁰⁵. În decembrie 1948, un alt funcționar al băncii, Sebastian Ionescu, spunea că îl cunoștea pe Vijoli din 1934. Îi reproșa la momentul respectiv că avea mare respect față de ierarhia burgheză și că nu înțelegea „lupta de clasă”:

Tovarășul Vijoli nu știe că partidul este mai presus de oricine și orice. Lui [Partidului – n.n.] trebuie să-i aducem la cunoștință tot, îndeosebi păcatele noastre, greșelile noastre. De aceea se supără atunci când un funcționar al băncii relatează partidului ceva, fie din inițiativă proprie, fie la cerea partidului¹⁰⁶.

În fața partidului, Vijoli a încercat să se disculpe de unele învinuiri, ceea ce arată că i-au fost aduse la cunoștință în acea lună cuprinsă între destituirea din funcție și

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 257.

¹⁰² Gheorghe Onișoru, *Pecetea lui Stalin...*, p. 165.

¹⁰³ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. II, f. 122–123.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 130–132.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 137.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 140–142.

arestare. Într-o declarație din 10 martie 1952, Vijoli susținea că nu a respins pe nimeni din cei propuși să fie eliminați după 1944, doar că ceruse ca unele dosare să fie revizuite pentru că documentele nu se pliau pe referatul direcției de cadre. Despre Opaschi a afirmat că era vanitos și nesincer, încercând să arate că el era totul în problema cadrelor. Vijoli ar fi refuzat să ia măsurile de personal cerute de partid, motivând că șeful de cadre i-ar fi prezentat date eronate și că deși a fost ajutat, făcându-i-se critica, el nu se îndrepta. Prin urmare, a și fost mutat de la bancă la Uniunea Meșteșugarilor¹⁰⁷.

La câteva zile, într-o autobiografie din 18 martie 1952, Aurel Vijoli se străduia să-și construiască imaginea unui om persecutat pentru convingerile sale politice, dar util partidului. De exemplu, a scris că ar fi primit diferite sarcini cât a fost angajat la BNR fără să fie întrebat dacă le acceptă sau nu. Spune că a primit acceptul partidului de a fi numit Director al Direcției Prețurilor din Ministerul Industriei, cu condiția de a da informații. După două luni a motivat că este bolnav și a demisionat. Mai adăuga că, în perioada cât a fost în Comisia de camuflare a bunurilor evreiești, a depus eforturi ca procesele să se judece în favoarea inculpaților, iar în trei dintre cele care s-au terminat cu anumite condamnări a făcut opinie separată. Și când a fost numit, și când s-a retras din această comisie a informat partidul, primind aprobare pentru acțiunile sale. În 1943, a fost demis din funcția de inspector și numit funcționar la direcția statistică, oficial victimă colaterală a unui proces intentat băncii de un fost secretar general, neoficial pentru că s-ar fi aflat că era comunist. Responsabilitățile de la locul de muncă l-au făcut să aibă o viață retrasă, fără prieteni¹⁰⁸.

În ceea ce privește statutul social și activitatea politică, Vijoli a încercat să-și construiască profilul unui funcționar cu avere medie, implicat în acțiuni ce condamnau nedreptățile la care erau supuși colegii săi. Nu avea proprietăți, doar o casă pe strada Ieremia Movilă nr. 10, în București. În ceea ce privește convingerile comuniste, le-ar fi avut înainte de a intra funcționar la BNR. A organizat câteva mișcări ale salariaților care aveau revendicări salariale, în anii 1925–1926. Ar fi dus o propagandă împotriva lui Antonescu și a războiului pe „toate căile posibile”, deși acest lucru nu reiese din niciun document și nici nu sunt date exemple clare de atitudini. Ar fi organizat împreună cu Anton Alexandrescu un grup al Uniunii Patrioților în BNR, în timpul războiului. Săptămânal, la el acasă, aveau loc ședințe de partid. După 1944, cât a funcționat Frontul National Democrat, a fost șeful colectivului economic al acestei structuri. A fost ales deputat de Arad în 1946 și deputat de București în Marea Adunare Națională în 1948. A ținut să sublinieze că a fost, la început, singurul comunist din conducerea băncii de stat, postură din care a dus o luptă zi de zi „cu reacțiunea pentru a impune linia partidului și a urmări operațiunile ce le fac”. După etatizarea băncii, a impus ca cei care primeau credite să nu poată scoate banii din propriile firme, ceea ce a făcut ca în momentul naționalizării unele întreprinderi să aibă un capital consistent¹⁰⁹.

În ceea ce privește reforma monetară din 1947, Vijoli susținea că a fost făcută de BNR, prin stăruința lui, peste voința guvernatorului care era liberal. Procesul cel mai durată a fost transformarea Băncii de Stat din bancă capitalistă în bancă socialistă, de ajutor fiindu-i literatura sovietică, din care a tradus peste 20 de cărți. După o vizită în URSS, și-a dat seama că, dintre republicile socialiste, RPR avea cel mai adaptat sistem bancar la cel sovietic. Recunoaște că au fost și greșeli, iar cea mai mare, după ce l-a

¹⁰⁷ Idem, dosar V-80, vol. III, f. 75–77.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 62–63.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 64–67.

lămurit Controlul de Partid, a fost rămânerea în bancă a mai multor „elemente dușmănoase”. În legătură cu angajații băncii, la nivelele mijlocii și mici personalul era calificat, conducerea superioară nu se ridica la exigențele impuse, după opinia sa. A încercat să răspundă acuzelor legate de păstrarea angajaților vechi, susținând că a avut în intenție ca, după adaptarea sistemului bancar la cel socialist, să schimbe personalul băncii în cote de câte 10%. Însă, văzând că lucrurile evoluau în general bine, a neglijat acest aspect. Mai mult, afirma că nu trebuia să se mulțumească doar cu scoaterea celor propuși de secția cadre. În pofida declarațiilor date despre el, în anii din urmă, de alți angajați, a susținut că nu a fost criticat de cei de la partid și că nici nu i-a adus nimeni la cunoștință „lipsurile” care i se imputau. Conflictul pe care l-a avut cu Miron Constantinescu îl pune pe seama lipsei sale de tact, dar se angaja să-și repare toate greșelile în viitor¹¹⁰.

După două zile, Aurel Vijoli a dat o nouă declarație, prin care completa autobiografia scrisă la 18 martie 1952. A afirmat că, după ce a fost la Moscova, și-a dat seama că în RPR planul de casă se realiza mult mai greu din cauza sectorului particular, care avea o pondere încă destul de mare, fapt ce implica măsuri de control suplimentare. În plus, productivitatea era mai mică în RPR. Despre instructorii trimiși în țară să supravegheze reforma, spune că le-a interzis să se vorbească la telefon despre acest lucru, dar că nu i-a supravegheat suficient de bine; și că, deși interzisese să se ia notițe cu instrucțiunile, la fel, nu a verificat, pe ideea că, dacă se produceau scurgeri de informații, ele nu mai puteau schimba cu nimic evoluția evenimentelor. Iar în situația reducerii de personal, nu a dat dispoziții cu privire la colaborarea cu partidul în această direcție, ceea ce consideră ca fiind o lipsă. A cerut ca responsabilii de cadre din sucursale să nu mai comunice direct cu șeful direcției de cadre din centrală, astfel ca directorul de sucursală să nu știe nimic și să fie ocolit de aceste discuții. A cerut directorilor să nu modifice notele responsabililor cu cadre, iar dacă aveau completări să le facă separat¹¹¹.

După arestare, a fost supus unei anchete dure, menită a-l face să dea declarații nu atât în ceea ce privește neajunsurile ce i se imputau, ci pentru a cimenta rechizitoriul împotriva lui Vasile Luca. Scăpând de acuzații, Aurel Vijoli a fost folosit în calitate de martor al acuzării în procesul intentat fostului ministru de Finanțe. În cadrul interogatoriilor la care a fost supus, Vijoli a afirmat că politica dusă de Luca după 1947 a avut ca efect creșterea prețurilor și, prin urmare, o inflație ce a ridicat nivelul masei monetare aflată în circulație. Mai mult, Vasile Luca i-ar fi reproșat că ar fi dat informații despre sume mari de bani „tezaurizați în mediul rural”, care ar fi arătat politica greșită dusă față de țărani înstăriți. Mai mult, Vijoli ar fi pus pe seama fostului ministru de Finanțe o serie de acuze care i se aduceau în privința reformei monetare din 1952, și anume oprirea unor plăți și creșterea nivelului de încasare a impozitelor¹¹².

Eliberat în 1954, Aurel Vijoli părea să fie un personaj care încă merita să rămână în atenția Comisiei Controlului de Partid. O anchetă a acestei comisii din 1955, derulată probabil în contextul în care acesta dorea să fie reprimat în partid, a încercat să-l lege pe Vijoli de acțiuni de spionaj și de favorizarea cercurilor financiare liberale, în perioada în care fusese viceguvernator. Astfel, comisia de anchetă a cules informații din care reieșeau date potrivite cărora Vijoli i-ar fi transmis documente din interiorul BNR lui Remus Koffler și ar fi ascuns aceasta; că ar fi dat informații despre reforma monetară „spionilor” Alex Ștefănescu, Gibson și Milton. Vijoli susținuse că l-a cunoscut pe Ștefănescu, dar

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 68–74.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 80–82.

¹¹² Gheorghe Onișoru, *Pecetea lui Stalin...* p. 256–258.

că aflate târziu că este spion englez. Unele surse promovau ideea că Vijoli era bine văzut de britanici. Mai mult, era acuzat că l-ar fi angajat la BNR pe Ion Adămoiu, fost director financiar la o companie britanică, ce era condusă de Alex Ștefănescu¹¹³. Belu Zilber ar fi declarat despre Vijoli că acesta i-a cerut să mențină în consiliul de administrație al CEC unele elemente dubioase, precum Ghiță Pop. Jack Berman a declarat că Vijoli i-a spus în 1947 că a aprobat ca BNR să cumpere acțiuni ale Băncii Românești, instituție deținută de liberali. Când a plecat la Londra în calitate de consilier economic, Berman ar fi fost informat de Vijoli că BNR va vinde din rezerva sa de aur pentru a cumpăra o mie de tractoare Fordson¹¹⁴. Pentru ca lucrurile să fie și mai complicate, se arăta că Vijoli nu a fost întrebat niciodată, cât timp a fost anchetat de Securitate, despre relația lui cu Luiza Butculescu, cunoscută „agentă a serviciilor de spionaj din capitală”. Fostul guvernator BNR mai era acuzat că a mințit partidul pentru ca unii colaboratori ai săi să nu fie excluși, afirmând că el i-a implicat în munca din ilegalitate în timpul războiului¹¹⁵. Potrivit declarațiilor culese de la alte persoane, Vijoli a fost acuzat de următoarele: a sabotat creditarea economiei prin realizarea de planuri de credit BNR nereale; a realizat planuri de casă ale BNR nereale; a căutat să mențină distanță între BNR și organele de conducere ale statului, printre care și CSP, pentru a ascunde activitatea defectuoasă a BNR; a falsificat cifra circulației monetare existentă la data de 27 ianuarie 1952; a dus o politică capitalistă în ceea ce privește emisiunea BNR; a sabotat reforma monetară prin impulsivitatea încasărilor la bugetul de stat, împiedicarea plăților către populație. La cercetări ar fi aruncat vina pe alte persoane¹¹⁶.

Într-un efort de reabilitare, Vijoli a încercat să se disculpe de aceste acuzații într-o scrisoare adresată lui Gheorghiu-Dej, datată 1 iunie 1956. Acesta îi spune liderului PMR că Manea Mănescu i-a propus un post de consilier la Ministerul de Finanțe cu acceptul lui Chivu Stoica, dar Vijoli voia și acceptul lui Dej, amintindu-i acestuia că, în urmă cu un an jumătate, îi promisese un post pe măsura încrederii partidului. Vijoli îi scria că are de gând să redacteze un memoriu pentru fiecare membru al Biroului Politic, în care să arate cum a fost arestat, cum a fost chinuit de Securitate, obligat să spună neadevăruri, să explice necazurile prin care trecuse. Dacă Dej considera că el trebuia să rămână doar profesor, fostul guvernator își asuma acest lucru, dar cerea să nu mai fie făcut sabotor sau deviator, pentru că, susținea el, a slujit mai bine de 30 de ani cauza comunistă, inclusiv în ilegalitate și solicita măcar să se repare nedreptățile făcute familiei lui¹¹⁷.

La 25 iulie 1956, Aurel Vijoli, profesor la Institutul de Studii Economice și Politice, a trimis o scrisoare președintelui Comisiei Controlului de Partid, prin care combătea învinuirea potrivit căreia ar fi sabotat reforma monetară. El susținea că nu s-a manifestat împotriva reformei și că a încercat prin activitatea sa să îndrepte greșelile altora. O parte din acuzații le punea în sarcina lui Miron Constantinescu, pe atunci președintele Comisiei de Stat a Planificării, care ar fi cerut lui Luca ca circulația monetară prevăzută în anteproiectul planului de casă al Băncii de Stat să fie redusă. Mai mult, susținea Vijoli,

¹¹³ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. III, f. 8

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 9. Belu Zilber amintește doar o dată de Aurel Vijoli în prima versiune a memoriilor sale. Povestind un episod din toamna lui 1952, în care era interogat, spune că i s-ar fi cerut să declare „toate crimele pe care le-a făcut cu Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca, Teoharie Georgescu, Aurel Vijoli, Ștefan Voitec, Petre Năvodaru, Petea Petrescu, Ion Gheorghe Maurer, Carol Neuman și alții”. Herbert (Belu) Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 99.

¹¹⁵ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. III, f. 10.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 33–34.

măsurile propuse de el pentru reușita reformei monetare (achiziționarea unor cantități mai mari de cereale, încetinirea colectării impozitelor de la populației și a datoriilor către Banca de stat, creșterea volumului plăților de casă ale băncii) au fost respinse de Vasile Luca. Neîndeplinirea acestora a făcut ca, la momentul reformei, statul să nu aibă suficiente resurse ca să acopere necesarul de alimente al populației și să mențină prețurile pe piața liberă. Vijoli mai susținea că la centrele de schimb a banilor nu erau persoane cu pregătirea necesară, ceea ce a obligat Banca de stat să acorde ajutor; în consecință, unele filiale și-au suspendat activitatea, când era cel mai mare nevoie de ele, întârziindu-se astfel raportarea datelor privind reforma. Cu o zi înainte de reformă, Vasile Luca a stabilit o paritate de 200 de lei la un leu pentru întreprinderile de stat și Sovromuri; prin urmare, acestea au fost devalizate aproape de tot capitalul. Măsura era menită a evita situațiile în care particulari să schimbe bani prin intermediul întreprinderilor. În ceea ce privește plățile salariale, Miron Constantinescu l-ar fi împiedicat să trimită la timp circulara care prevedea achitarea devansat cu câteva zile a avansului pe luna ianuarie. Statul urmărea ca reforma să-l prindă cu sume cât mai mici în conturi. Din relatările lui Vijoli, reiese clar frica partidului de a rămâne cu lichidități mari la momentul reformei¹¹⁸. La 1 august 1956, Aurel Vijoli a revenit cu o nouă scrisoare adresată Comisiei Controlului de Partid, în care reia aceleași idei prin care respinge învinovățirile pentru reforma monetară din 1952¹¹⁹.

După ce a fost eliberat, în 1954, a primit relativ repede dreptul să predea, ocupând postul de șef al catedrei de „Circulație bănească și credit” la Academia de Studii Economice. În 1956, a fost reprimat în partid, iar un an mai târziu a fost numit ministru de Finanțe, funcție pe care o va ocupa până în 1968 când s-a pensionat¹²⁰. În 1960, a fost numit în Comitetul Central al PMR, apoi a fost ales deputat în Marea Adunare Națională unde, după 1968, a deținut funcția de președinte al Comisiei permanente economico-financiare. În 1973, a fost numit membru al Consiliului Superior al Dezvoltării economice și sociale¹²¹. A avut și o activitate publicistică, publicând trei cărți: *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din Țările Române și România burghezo-moșierească*, București, Editura Științifică, 1958; *Organizarea finanțării, creditării și decontărilor*, București, Editura Științifică, 1962; *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. Ultima, scrisă cu un an înainte de a deceda, este o lucrare cu un pronunțat caracter memorialistic.

Dintr-o anumită perspectivă, putem spune că, pentru comuniști, Aurel Vijoli a fost omul potrivit la locul potrivit. Bine pregătit profesional, respectat și apreciat în breaslă, a asigurat PCR-ului intrarea într-o instituție foarte importantă, Banca Națională. Ulterior, a fost omul din spatele marilor reforme economice și financiare fără să aibă pretenția unei afirmări politice. A fost răsplătit pentru aportul la transformarea economică a României cu funcții importante în aparatul de stat, mai exact guvernator al BNR, ulterior președinte al Băncii de Stat. A reușit să mențină un anumit echilibru între cerințele partidului și rigorile profesionale. A încercat să mențină banca centrală departe de unele lucruri absurde, impuse de obediența unor activiști de partid, iar acest lucru l-a costat atunci când a devenit victimă colaterală în „mazilirea” lui Vasile Luca. Arestat și anchetat, a

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 21–28.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 17–20.

¹²⁰ Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 618.

¹²¹ ANR, fond Colecția 53, dosar V-80, vol. II, f. 3.

fost folosit de partid ca martor împotriva fostului ministru de Finanțe. Recunoscător, partidul avea să-l reabiliteze și să-i acorde din nou încredere. După 1958 a ocupat poziții importante în Guvern și în partid. Aurel Vijoli este unul din tehnocrații din umbră ale cărui decizii au marcat drumul României spre economia planificată.

THE TECHNOCRAT BEHIND THE CURTAIN: AUREL VIJOLI
AND PLANNED ECONOMY IN THE “DEMOCRATIC-POPULAR” ROMANIA
(Summary)

Keywords: Romanian National Bank, monetary reform, planned economy, communization, sabotage.

Aurel Vijoli is an important but very little known figure for Romania's post-war history. He was an official of the National Bank of Romania. He became a party member in 1943 and he helped the Communists gain control over the National Bank after 1945. Vijoli was one of the people concerned with the economic reforms promoted by the Communists after the war. He was appointed to important positions, such as Governor of the National Bank. From this position, he helped the Groza Government to implement financial and monetary policies. He had no political aspirations and he was an important witness in the trial of Vasile Luca. He was accused of sabotaging the economic reform; he was investigated and arrested. Two years later, he was released and he returned to the party. He was also appointed the minister of Finance. Aurel Vijoli remains one of the planned economy architects in post-war Romania.

ELENA DRAGOMIR*

ROMANIA AND THE COMMON MARKET ARGUMENT WITHIN THE CMEA INTEGRATION DEBATES, 1962–1963**

Formulated between 1957 and 1961, “catching up with and overtaking” the capitalist West was one of the most famous slogans of the Soviet propaganda. It argued that, in terms of production and wellbeing of people, socialism (and especially the Soviet Union) could surpass the strongest and richest capitalist countries (and especially the United States). Such an ambition, however, implicitly recognized that the capitalist countries were ahead of the socialist states.¹ By 1962, in different bloc settings, Nikita Khrushchev was openly mentioning the economic superiority of the Common Market, and, more or less directly, prompted its bloc allies to accept Western European integration as a model for the socialist bloc’s reformation. Arguing against the proposed Eastern European integration, Romania rejected the Soviet Common Market argument in strong terms.

Drawing mainly from the archive of the Romanian Communist Party (RCP), this article focuses on Romania’s opposition to the Common Market argument as it was used in the early 1960s bloc debates on the reformation of the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA). The article is structured in three main parts. Setting the background for the main analysis, the first section briefly presents Eastern bloc’s attitudes towards the European Economic Community (EEC), prior to 1962. Concentrating on Romania’s perceptions, views and tactics of opposition, the next two parts focus on the Romanian-Soviet debates with regard to the Soviet Common Market argument – i.e. Khrushchev’s 1962 proposal of using Western European integration as a model for CMEA reformation and the reasons supporting his thesis. There is generally very little information on Khrushchev’s 1962 EEC-related proposal of CMEA reformation and on the reactions of his allies. Thus, although it was not possible to use evidence from the Moscow archives, this article, corroborated by findings involving studies in other Eastern European archives, will help to create a better understanding not only of the CMEA debates on integration, but also on its general stance towards the EEC.

The early 1960s witnessed a serious, although mostly secret, Romanian-Soviet controversy on the reformation of the CMEA. The USSR and the rest of the bloc prompted specialization in production, integration, common planning, supranational institutions and the enlargement of the Council’s competences, while the Romanian

* “Valahia” University of Târgoviște, Romania.

** This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, Project number PN-III-P1-1.1-PD-2016-0184, within PNCDI III.

¹ Katalin Miklóssy, Melanie Ilic, *Introduction: Competition in state socialism*, in Katalin Miklóssy, Melanie Ilic (eds.), *Competition in Socialist Society*, London and New York, Routledge, 2014, p. 3–4.

leadership strongly opposed such proposals, which it perceived as threats to the state's national interests.² The Romanian-Soviet disagreement on this subject is, generally, well documented, with many studies published in the last decades.³ Benefiting from the opening of the archives of the RCP, the recent scholarship examined in depth Romania's reasons of opposition, its activity and relations within the Council⁴, but also Romania's perceptions of the others' intentions and its tactics and arguments of opposition.⁵ However, how the Common Market argument was used in the context of the CMEA contradictory debates on integration is a topic never before explored by historiography.

Arguing in favour of Eastern integration, in 1962–1963, Khrushchev and other bloc leaders used a long range of arguments and tactics such as the argument from authority (quoting and interpreting different Leninist and Marxist texts, party documents and declarations to support Soviet ideas and plans), the *fait accompli* tactics (presenting specialization and reformation as a done deal, already accepted by everybody), formulating accusations (those opposing integration were portrayed as anti-Leninist, anti-Marxist, autarchic, anti-Soviet, anti-internationalist, not real communists, a threat to the security interests of the Warsaw Pact members and especially of the Soviet Union etc.) or economic arguments (being contended that the CMEA's efficiency, the economic growth of the member states and the victory of socialism over capitalism could be secured through integration). Opposing CMEA specialization, Romania systematically rejected this line of reasoning, with its own arguments: the argument from authority, analogies, threats, balancing, economic arguments, postponing tactics, the sovereignty argument, etc. Explored in detail in recent published studies⁶, this aspect of the integration debates will not be addressed in this article, which focuses instead on Romania's opposition to the others' EEC-related arguments used to foster CMEA integration. The Romanian leadership opposed the thesis that the Common Market was a viable model for the reformation of the CMEA by appealing to economic arguments, to the argument from authority and to the argument of analogy. Its position drew mainly from the bloc's previous stance on the EEC.

Eastern bloc attitudes towards Western integration prior to 1962

In accordance with the general Soviet hostile stance towards the West, in the early stages of the Western integration process, the USSR employed a critical and dismissive attitude toward the European Coal and Steel Community (ECSC), the EEC or the European Atomic Energy Community (EAEC or 'Euratom'). Ideologically, the Soviets used to argue that given the severe contradictions among the capitalist states, close collaboration among them was impossible and that eventually the three organizations

² Elena Dragomir, *Cold War Perceptions. Romania's Policy Change towards the Soviet Union, 1960–1964*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, p. 72–127.

³ For a review of the scholarship, see *ibidem*, p. 9–16.

⁴ Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949–1965*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 121–178; Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a României, 1956–1965*, București, INST, 2011, p. 265–311; Brândușa Costache, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949–1974*, București, INST, 2012, p. 43–66; Andi-Mihail Băncilă, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. De la dictat economic la emancipare (1949–1964)*, București, Ars Docendi, 2015, p. 125–190.

⁵ Elena Dragomir, *Romania's Participation at the Agricultural Conference in Moscow, 2–3 February 1960*, in "Cold War History", vol. 13, no. 13, August 2013, p. 331–351; *idem*, *Cold War Perceptions...*, p. 72–127.

⁶ *Idem*, *Cold War Perceptions...*, p. 72–127.

would break down. Economically, it was observed the long-term negative impact of the discriminatory policies of the newly created organizations on the trade of the CMEA member states, while, politically, one feared that the economic integration was to lead to closer political cooperation in the West, which was seen as a threat, including military threat, to the interests of the Soviet Union and of the socialist system in general.⁷

In practical terms, the Soviets countered the creation of the Common Market with a draft treaty for all-European economic cooperation, submitted to the United Nations Economic Commission for Europe a week prior to the conclusion of the EEC Treaty on 25 March 1957. Later that year, the *Kommunist*, the theoretical journal of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), published an article entitled *On the creation of the Common Market and of Euratom* – the so called *Seventeen Theses*.⁸ The Soviet government and scientists alike were describing the EEC and the EAEC as economic-military-political organizations, created with the support of the United States, aimed to serve American interests in Europe and German rearmament against the Soviet Union and the socialist system.⁹ Often, the EEC was portrayed as “the economic arm” of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and as an economic bloc that was to deepen the East-West divide and to impose discriminatory trade policies against Eastern European states.¹⁰

The *Seventeen Theses* were used to guide not only the Soviet approach to the EEC, but the struggle of the entire international communist movement against the capitalist system.¹¹ Thus, in the spirit of the time, the Soviet criticism against the Common Market was assumed by the other communist parties and communist-ruled states as well.¹² Without explicitly mentioning the Western integration process, the November 1957 Moscow *Declaration* criticized in strong terms the capitalist world and its economy which was seen as “bound to encounter deeper slumps and crises”, while the Western “relatively good economic activity” was explained through the arms drive. The *Declaration* stressed also the sharpening of the contradictions within and among the capitalist countries and the danger of the aggressive American imperialism and of the hegemonic tendencies of the capitalist and bourgeois monopolies.¹³

The EEC and the Western integration process were criticized in similar terms around the bloc. According to the Czechoslovak newspaper *Rudé Právo*, the Common Market was “a dangerous plot against peace in Europe”, while other Czechoslovak, Hungarian and Bulgarian newspapers presented the EEC as the result of an unholy

⁷ Peter van Ham, *The EC, Eastern Europe and European Unity. Discord, Collaboration and Integration Since 1947*, London, Bloomsbury, 2016, p. 53–56.

⁸ Lara Piccardo, *The European Union and Russia. Past, Present, and Future of a Difficult Relationship*, in Federiga Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe's Role in the World*, Washington DC, Brookings Institution Press, 2010, p. 120.

⁹ Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe. A Study in Identity and International Relations*, second edition, London and New York, Routledge, 2017, p. 117–119.

¹⁰ Wolfgang Mueller, *Recognition in Return for Détente? Brezhnev, the EEC, and the Moscow Treaty with West Germany, 1970–1973*, in “Journal of Cold War Studies”, vol. 13, issue 4, 2011, p. 80.

¹¹ Lynn Miller, *The prospects for regional order through regional security*, in Richard A. Falk, Cyril E. Black (eds.), *The Future of the International Legal Order*, vol. I, *Trends and Patterns*, Princeton University Press, 1969, p. 545.

¹² Domenico Mario Nuti, *Economic Relations between the European Community and the CMEA*, Florence, European University Institute, Working Paper no. 88/360, 1988, p. 5; Karen E. Smith, *The Making of EU Foreign Policy. The case of Eastern Europe*, second edition, Palgrave Macmillan, 2004, p. 23.

¹³ *The 1957 Moscow Declaration, November 1957*, at The Marxist Internet Archive, <https://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/other/1957declaration.htm>, accessed on 14 July 2018.

alliance between the American and the West European and especially West German monopolists, designed to strengthen the American hegemony in Europe, a favourable factor in the deepening of Europe's division and a danger to the socialist system; it was argued that the contradictions among the capitalist states would lead to the failure of the Common Market.¹⁴ Poland employed a less aggressive attitude. During the 1957 Moscow meeting of the communist and workers' parties from the socialist states, the Polish delegation (unsuccessfully) proposed a series of amendments to the project of *Declaration*, supporting a rather less critical stance against the capitalist states.¹⁵ A year after the 1956 events, Poland was still interested to improve its relations with the European capitalist states.¹⁶ In 1957 and 1958, the Polish press was expressing two main attitudes towards the Common Market: one was critical and consistent with the Soviet tone, while the other one more tolerant. From 1958 onwards, the Soviet approach became dominant, but, compared to other Eastern European countries, Poland remained more moderate in its criticism against the EEC.¹⁷

Romania, instead, employed a very unfavourable position towards the EEC and the West. In 1957, for instance, the Scientific Publishing House was releasing the Romanian version of the 1955 famous book by Ivan Kuzminov on state-monopoly capitalism¹⁸, while during the 1957 Moscow conference, the delegates of the Romanian Workers' Party (RWP) argued against the Polish moderate approach to the anti-imperialist criticism.¹⁹ In books, newspapers or periodicals, the Romanians argued that the initiator of the Western European integration was the monopolist capitalism, and especially the West German monopolies supported by the American imperialist circles; the West European integration had not only economic, but also political and military purposes; it was a tool used by the imperialists against the socialist and communist world, an addition to the NATO. Emphasizing the contradictions within the EEC countries, the Romanians usually placed the Common Market and the Euratom concepts within quotation marks, as a sign of official non-recognition.²⁰ Thus, the Romanian approach was congruous with the Soviet one and, occasionally, direct references to the 1957 *Seventeen Theses* article were made.²¹

The Romanians supported the anti-capitalist criticism and anti-EEC Soviet discourses not only domestically, but in different multilateral gatherings as well. In

¹⁴ J. F. Brown, *The Communist and the Common Market, 1957–1967: Eastern European Attitudes*, 11 July 1967, Open Society Archives at Central European University, Budapest, Hungary, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: Publications Department: Background Reports, HU OSA 300-8-3-15972, at http://storage.osaarchivum.org/low/23/75/23759aa8-5881-4c30-afa7-303d387f858b_1.pdf, accessed on 31 August 2018.

¹⁵ *The minutes of the Moscow Conference, 14–16 November 1957*, The National Historical Central Archives (ANIC), Central Committee of the Romanian Communist Party (CC of RCP), Foreign Relations, File 1/1957, 1–79; *Chivu Stoica's speech at the Plenary session of the CC of the RWP, 14 December 1957*, ANIC, CC of RCP, Office, File 57/1957, 46–80.

¹⁶ Józef Tymanowski, *Poland's foreign policy in the Years 1945–1980*, in Małgorzata Mizerska-Wrotkowska, José Luis Orellana Martínez (eds.), *Poland and Spain in Contemporary World*, Madrid, SCHEDAS, 2014, p. 23–43.

¹⁷ J. F. Brown, *op. cit.*

¹⁸ I. Kuzminov, *Capitalismul monopolist de stat*, București, Editura Științifică, 1957, 372 pages.

¹⁹ *Chivu Stoica's speech at the Plenary session of the CC of the RWP, 14 December 1957*, ANIC, CC of RCP, Office, File 57/1957, 46–80.

²⁰ See, for instance, Iosif Anghel, 'Piața Comună' și 'Euratomul', București, Editura Științifică, 1958, 202 pages; "Scântea", 6 July 1957, 20 July 1957 and 5 January 1958; "Informația Bucureștilui", 8 July 1957 and 23 January 1958; "Timpuri noi", no. 11/1957 and no. 28/1957.

²¹ For instance, Iosif Anghel, *op. cit.*, p. 35, 120, 124, 183, 193.

November 1960, the RWP was one of the 81 communist and workers parties that adopted the *Moscow Declaration*, which severely judged the limits of the capitalist system and indirectly criticized the EEC. This document argued that the world capitalist system was “going through an intense process of disintegration and decay” and that “its contradictions have accelerated the development of monopoly capitalism into state-monopoly capitalism”, which “closely combines the power of the monopolies with that of the state with the aim of saving the capitalist system and increasing the profits of the imperialist bourgeoisie”. The United States – “the chief imperialist country of today” – were criticized for seeking to bring more capitalist countries under their control, “by resorting chiefly to the policy of military blocs and economic ‘aid’”; the leadership of the more developed capitalist countries were denounced for their willingness to renounce to the sovereignty of their states. Although unnamed, the Common Market was indirectly condemned, the *Declaration* emphasizing that

The problem of markets has become more acute than ever. The new inter-state organizations, which are established under the slogan of “integration”, actually lead to increased antagonisms and struggle between the imperialist countries. They are new forms of division of the world capitalist market among the biggest capitalist combines, of penetration by stronger imperialist states of the economy of their weaker partners.²²

In terms of trade, however, this severe ideological and political criticism was accompanied by Eastern European efforts of rapprochement with the West. Given the relaxation of the East-West relations, the peaceful coexistence doctrine, the new and more pragmatic approach of the Eastern bloc states regarding their trade with Western states, and a more relaxed attitude of the latter towards the former, the late 1950s and early 1960s witnessed a general rapprochement in terms of trade between the two sides of the divided Europe. Thus, on bilateral basis, the USSR, Hungary, Poland and Czechoslovakia attempted a rapprochement with the Organization for European Economic Cooperation, with the subsequent Organization for Economic Cooperation and Development, the GATT, the EEC and individual governments of Western European states. In 1957, Romania and Poland became observers in the GATT and in 1959 the latter became the first CMEA member state associated also to the GATT.²³

The gap between the ideological propaganda (which still criticized in strong terms the capitalist states and the EEC) and the pragmatic steps taken towards improving trade relations with the West manifested in the case of Romania as well. The country’s negative attitudes towards the capitalist world and the Common Market were expressed mostly domestically or in closed bloc or camp gatherings, but in talks and negotiations with West European representatives, the Romanian delegates were emphasizing Romania’s pragmatic interest in establishing closer economic, scientific, technical, or cultural relations with the Western states.²⁴ From the early 1950s onwards, Romania had made constant efforts to normalize its commercial relations with the European capitalist states, including West Germany, France, Italy and Great Britain, but, given the complex East-West interplay, such efforts had progressed rather slowly.²⁵ The efforts intensified

²² *The Moscow 1960 Declaration*, at <https://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/other/1960statement.htm>, accessed on 4 September 2018.

²³ M. M. Kostecki, *East-West Trade and the GATT System*, London, Macmillan Press, 1979, p. 10–11.

²⁴ Constantin Moraru, *Politica externă a României, 1958–1964*, București, Editura Enciclopedică, 2008, p. 58–78.

²⁵ Cezar Stanciu, *Aspecte privind relațiile economice ale RPR în anii '50*, in *AT*, no. 3–4/2005, p. 44–49.

and began to yield results towards the end of the 1950s and, in the summer of 1959, a Romanian economic delegation, headed by Alexandru Bîrlădeanu (Vice-President of the Council of Ministers and Romania's representative at the CMEA), successfully visited France, Holland, Italy, Belgium, Great Britain and Switzerland, obtaining industrial machineries and equipments.²⁶ As Ion Gheorghe Maurer later recalled, Romania was interested to acquire from the West "the newest technology", which for various reasons it could not produce domestically, nor import from other CMEA states.²⁷ Manifested around the bloc, this dual attitude towards the Common Market reached new highs in 1962, when Khrushchev began to admit the superiority of the EEC and to prompt his allies to accept it as a model for the CMEA reformation.

The Common Market argument

On 10 April 1962, the Romanian leadership received a Polish 60-page long document that prompted the reformation of the CMEA. Concurrently, the Poles proposed the convening of a CMEA conference to discuss the problems raised in their draft and "to adopt the corresponding decisions".²⁸ Dated 5 March and entitled *Current problems of the development of the collaboration among the CMEA member countries*, the document suggested that the EEC could represent a model for the CMEA integration. To support this thesis, it employed economic arguments, the argument from authority, indirect threats or analogies. It was argued that integration was a very efficient economic measure and that, "without a broad economic integration within the CMEA", the member states "cannot create the conditions for the successful and efficient development of their economies" and, therefore, could not surpass capitalism. Different Soviet or Leninist texts were invoked to support the integration theory. It was implied that those opposing such theses and texts were autarchic, anti-Leninist, anti-Soviet, and a threat to the interests of the socialist system in general.

The economic success of the EEC was not only acknowledged, but also used as evidence that the integration was a beneficial process for the countries accepting it. Appealing to the Common Market analogy, it was suggested that integration was a solution for the CMEA's problems as well. Throughout the text of the Polish draft, the Common Market phrase was placed within quotation marks and often criticized, but its positive economic results were also repeatedly observed:

One cannot overlook the facts that prove the rapid fulfilment of the provisions of these [Common Market] accords. [...] Without overlooking the hardships, the obstacles and the deep contradictions that stay in the way of the full economic integration of the "Common Market"²⁹ countries and of Great Britain, one cannot under-appreciate the economic possibilities within the unification of the economic potentials of these states.

The document observed the "considerable" growing rate of production achieved in different EEC sectors and reasoned that "the successful accomplishment of the tasks of the present phase of economic development" of the CMEA states and the success of

²⁶ Interview with Alexandru Bîrlădeanu, in Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, București, Compania, 2008, p. 116.

²⁷ Interview with Ion Gheorghe Maurer, in Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 510.

²⁸ Polish letter to the Romanian leadership, 10 April 1962, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 53/1962–1963, 146.

²⁹ Quotation marks in original.

their economic competition with the capitalist system depended “to a great extent on the progress that will be obtained through the economic integration of these [CMEA] countries”.

Western European integration was presented not only as a model of reformation, but also as a threat to the interests of the Eastern states, a threat that “had to urge” them “to establish the means for [achieving] the rapid economic unification of the socialist countries”. According to the Poles, the more dependent the CMEA states became on the trade with the West, the more vulnerable they were to the EEC’s discriminatory measures; therefore, according to the Polish proposals, the CMEA states needed, on the one hand, to improve intra-bloc cooperation and, on the other, to decrease the CMEA economic dependency on the trade with the EEC countries. The practical ways to achieve “a closer integration of the economies of the fraternal countries” were the coordination of the investment plans, the creation of supranational bodies, the establishing of an Economic and Political Council of the CMEA and the revision of the CMEA’s Statute to enlarge its competences. Concurrently, the EEC was criticized for having at its base the growing influence of the groupings of the monopolist capital and their strong domination over the governments of the respective capitalist states, for being driven by the aggressive anticommunist policy of the imperialist countries, by their interest for unjustified profits and by their fear of the consequences of the dynamic development of the socialist countries. The deep contradictions within the capitalist states and the fierce struggle between the national capitalist groups were also mentioned.³⁰

In conclusion, on the one hand, the Poles used the Common Market analogy to prove that integration was an economic efficient measure that should be therefore adopted by the CMEA as well. On the other hand, admitting the superiority of the EEC states, they argued that CMEA integration was necessary as a counter-reaction to the EEC’s policies that threatened the interests of the Eastern states and as mandatory condition to secure the victory of socialism over capitalism.

On 15 May, the Romanians received a Polish *Project of Resolution*, to be discussed and approved during the June 1962 CMEA meeting. The document argued in favour of the coordination of the economic plans of the member states, but the initial integration proposals were no longer mentioned. No reference to the Common Market was made either³¹, as that would have meant a *de facto* recognition of the EEC. Thus, the Poles would not acknowledge the EEC’s existence in an official bloc document, but seemed willing to address the Common Market as a model of CMEA reformation in secret debates and drafts.

The Romanian leadership believed that the real initiators of the integration proposals were not the Poles, but “the Soviet comrades and probably comrade Khrushchev himself”.³² According to Gheorghe Gheorghiu-Dej, through CMEA integration, one sought to solve the crisis regarding the raw materials shortage within the Eastern bloc and to counteract the (perceived) EEC-related threats. In his opinion, the other members of the bloc wanted to transform Romania into a market for the industries of the more developed CMEA states and into a cheap provider of raw materials for those states. The Romanian leaders believed, however, that integration would have infringed Romania’s

³⁰ *Current problems of the development of the collaboration among the CMEA member countries*, Warsaw, 5 March 1962, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 53/1962–1963, 147–206.

³¹ Polish *Project of Resolution*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 130–150.

³² *Synthesis regarding the Soviet visit in Romania in June 1962*, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 39/1962, vol. II, 28.

national sovereignty and independence, deepening its economic dependency on the CMEA and its political dependency on the USSR.³³ Despite such threat perceptions, the Romanians considered that it was not in Romania's interest to publically accuse the other CMEA members, and especially the USSR, of attempting to infringe Romania's interests; therefore, they decided to oppose integration by appealing to a series of ideologically and economically acceptable arguments and tactics: the sovereignty argument, the appeal to authority, postponement tactics, drawing analogies, alteration tactics, employing threats or balancing. For each argument used in the Polish texts to foster economic integration the Romanian leadership developed a counterargument or opposition tactics.³⁴ In this respect, a careful attention was paid as well to the argument involving the Common Market.

The Politburo of the CC of the RWP formulated the mandate of the Romanian delegation to the June 1962 CMEA conference in its 30–31 May meeting.³⁵ Drawing from ideological, political and economic reasons, the Romanian leadership (Gheorghe Gheorghiu-Dej, Alexandru Drăghici, Emil Bodnăraș, Alexandru Bîrlădeanu, Gheorghe Gaston Marin, Leonte Răutu, Dumitru Coliu or Ion Gheorghe Maurer) defined as well Romania's approach to the Common Market-related arguments as used by the others to support CMEA integration. The Romanians saw in the proposals on bloc reformation significant resemblances with the EEC integration and believed that the Poles and the Soviets had been influenced in this regard by the stipulations of the Treaties of Rome. When presented with integration proposals, the Romanian delegation was instructed to argue that, for economic, political and ideological reasons, the EEC could not be a model for the CMEA reformation: the EEC was an organization deeply affected by internal contradictions and therefore doomed to disappear; it expressed the domination of the big and powerful states over the weaker members; its economic success and its negative influence over the CMEA's trade were exaggerated by those supporting EEC integration as a valuable model for Eastern bloc integration; it reflected types of relations specific to capitalist and imperialist states, that could not be adopted in the socialist states.

Gheorghiu-Dej admitted that, in the future, the EEC's discriminatory policy could negatively impact the trade of the CMEA states, including Romania's, but, for the time being, a constant improvement in the East-West trade was observed. Since "the Common Market problem is not exactly simple [...] we must not be so afraid of this Market", the Romanian leader contended. In his opinion, the economic threat posed by the EEC to the CMEA was not imminent and not very significant yet. In his view, proposing CMEA integration as a reaction to the threat posed by the Western integration was a disproportionate measure. If different participants at the 1962 CMEA conference were to propose the limitation or even the breaking of the economic relations between the CMEA states and the EEC states so that the former would reduce its economic dependency on the latter and thus its vulnerability to future EEC integrative measures, then the Romanian delegates were mandated to oppose and to argue that the trade with the West was beneficial and not detrimental to the interests of the CMEA countries. The Romanian leadership criticized the "closed" character of the EEC bloc, which, it said, could not serve as an example for the CMEA reformation, because, as Gheorghiu-Dej

³³ *Minutes of the Politburo meeting on 30–31 May 1962*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 8–64.

³⁴ See Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 60–127.

³⁵ *Minutes of the Politburo meeting on 30–31 May 1962*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 8–64.

phrased it, international trade was and had to be free, any other approach being doomed to fail.

Politically, the Romanians planned to use Charles de Gaulle's position as evidence that the EEC infringed the sovereignty of its members and promoted the interests of the big and powerful states against the interests of the smaller and weaker countries; if Western integration was used as a model for the CMEA reformation, then the same results were to be reached in Eastern Europe as well, i.e. infringement of national interests, of national sovereignty and independence, control and domination of the weak and small states by the powerful and big states, the Romanian argument went.³⁶

As someone³⁷ annotated on the margins of the March 1962 Polish document, from the Romanian point of view, using the Common Market to foster CMEA integration was "an unfortunate example" that the Romanians could counter rather easily.³⁸ Thus, both sides – supporters and contesters of CMEA integration – used the Common Market analogy, but each proposed an interpretation that fitted its own interests.

From the ideological point of view, the Romanians intended to emphasize the internal contradictions within the capitalist world and to argue that the socialist and the capitalist systems were driven by difference intrinsic forces; one could not simply adopt and apply capitalist forms of organization and mechanisms into the socialist states, the Romanian reasoning went. Regarding the argument from authority, the Romanian delegates were instructed to quote from different (previous) Soviet and bloc texts critical to the Common Market, but also from texts by Marx or Lenin, that were to be interpreted to fit the Romanian views. According to Bucharest, this tactics was unimpeachable, leaving the other members of the bloc without any possibility of counter-reasoning.³⁹

The Romanian delegation to the 1962 CMEA conference⁴⁰ was mandated to oppose all pro-integration arguments, including the EEC-related ones, if such attempts were made.⁴¹ Opening the CMEA conference, however, Gomulka did no longer support the radical (March–April) proposals, favouring instead a closer economic collaboration. Zhivkov, Kádár and Khrushchev, instead, argued in favour of integration; and, in doing so, they appealed to a long range of arguments⁴², the Common Market argument included. Regarding the EEC, Gomulka reiterated in his speech the position expressed in the March draft. He observed that "in the conditions of a favourable situation", the Western integration process could continue, that being a threat to the interests of the CMEA states; in order to counter that threat, the Eastern European states had to strengthen their intra-bloc collaboration and to reduce relations with the EEC states. According to Gomulka,

The increasing economic integration of the capitalist countries entail from us to take timely counteractions, and first of all to take measures allowing the full replacement of our

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ I could not identify the author of these annotations.

³⁸ *Current problems...*, Warsaw, 5 March 1962, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 53/1962–1963, 153.

³⁹ *Minutes of the Politburo meeting on 30–31 May 1962*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 8–42.

⁴⁰ Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bîrlădeanu, Gheorghe Gaston Marin, and a group of experts.

⁴¹ *Protocol no. 8 of the Politburo meeting on 30–31 May 1962*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 1–2.

⁴² For a review of the speeches of these leaders, see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 65–68.

imports from the developed capitalist states, through the planned increasing of the trade among our countries.

The Polish leader criticized the EEC along the line formulated in the March draft, but he also acknowledged the capitalist integration as a factor partly contributing to the growth of the production forces in the Common Market, suggesting that, according to the Western example, the Eastern integration could be economically efficient as well. Moreover, a closer CMEA economic collaboration was to secure the victory of socialism against capitalism, the Polish leader argued.⁴³

Zhivkov emphasized that the EEC countries “act against us in common”, while the CMEA’s members were “uncoordinated” and “do not take enough measures to counteract” the EEC’s policies. The Bulgarian leader contended that the CMEA needed to elaborate and apply common countermeasures to eliminate the damaging effects of Western integration upon the economies of the CMEA countries and that “an even closer integration of the economy or our countries” would favour the victory of socialism against capitalism.⁴⁴

Presenting Western European integration as a reaction to the strengthening of the socialist system and acknowledging the EEC economic success, Khrushchev maintained that a closer collaboration within the CMEA was a mandatory condition to secure the superiority of socialism over capitalism. On the one hand, the Soviet leader presented the EEC as a threat to the interests of the CMEA states, while Eastern European integration was depicted as a countermeasure to that threat. On the other hand, however, the EEC was described as an efficient economic organization that the CMEA could use as a model of reformation, through integration. “Despite all the existing contradictions”, Khrushchev argued, the governments of the Common Market “had partially managed to create pretty viable interstate unions” such as the ECSC and the EEC and thus to secure, although partially, the economic development of the member states in some important fields. The economic unions of Western Europe proved that, despite the deep dissensions affecting the capitalist world, the imperialists could work together, could unite their forces, could coordinate their economic policy and could take common measures to increase the efficiency of their economy. Khrushchev criticized the Common Market along the lines developed in the previous years, but he admitted its “partial” success, which was further used to foster CMEA integration:

If even the capitalists obtain certain results in the coordination of their economic activity, we, the communists, the leaders of the states with a planned economy, have, as it is said, command from god⁴⁵ to show a model of economic collaboration. We are able to oppose the united front of the forces of imperialism with a united and more coagulated front of our socialist community.

Regarding the “concrete measures” to be taken by the CMEA states, the Soviet leader argued in favour of a closer coordination of the national plans, of the creation of common enterprises, of the specialization of production between the member states, of the elaboration of a unique plan. Such measures were to secure the construction of “an

⁴³ Gomulka’s speech to the CMEA conference, 6–7 June 1962, annotated by Gheorghiu-Dej, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 33/1962, vol. II, 1–27.

⁴⁴ Zhivkov’s speech at the CMEA conference, 6–7 June 1962, annotated by Gheorghiu-Dej, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 33/1962, vol. II, 128–142.

⁴⁵ Minuscule in original.

integral world socialist system”, of a “unique economy regulated by a general plan”, of “an international, united, harmonious economic complex”. Khrushchev openly criticized the CMEA’s limited competences that made any concrete decision virtually impossible and asked for changes in this regard. Comparing the CMEA and the EEC, Khrushchev openly admitted the superiority of the latter: the Common Market members were able to coordinate their foreign trade better than the CMEA states; the merchandise produced in the West was superior to that produced in the East; “the international division of labour in the CMEA is, for now, less developed than that in the European Community”. Moreover,

Regarding the level and rate of the economic closeness, of the division of labour, of specialization and cooperation in production, we [the CMEA] are in fact behind “the economic community”⁴⁶ and the gap between the development rate of the division of labour between us and “the six” of the Western Europe does not decrease, but increases.

Using the Common Market analogy to support the CMEA integration proposal, Khrushchev argued that “the international division of labour is an objective process specific to the socialist system and to the capitalist system alike”. Concluding, he prompted its allies to agree to discuss the reformation of the CMEA, its reorganization, and the enlargement of the CMEA’s competences.⁴⁷

Taking the floor after the Soviet leader, Gheorghiu-Dej employed postponement tactics. He emphasised that Romania’s delegation was not mandated to address the CMEA integration, but assured the audience that the topic was to be carefully analyzed in Romanian party and government debates and that an official position was to be formulated in the future. The Romanian leader announced his accord with the previous speakers, but that was only a formal agreement; de facto, he opposed or altered the others’ proposals. Thus, Gheorghiu-Dej emphasised Romania’s position along the next lines: commitment to Romania’s industrialization; strict respect for the stipulations of the 1960 Moscow *Declaration*; support for the principle of the equalization of the levels of development in the CMEA member states and for the industrialization of the less developed CMEA countries; securing the multilateral development of the national economies (which meant the development of as many economic sectors as possible within each country, which contradicted the thesis of specialization); respect for the principles of mutual advantage, equality in rights, sovereignty, non-interference in internal affairs, and independence; support for the principle of the division of labour as encompassed in the *Basic principles* document. Without openly opposing the other participants, the Romanian leader was in fact presenting Romania’s different opinion, its indirect opposition; formally, however, Gheorghiu-Dej emphasized his agreement with the previous speakers.

Regarding the Common Market argument, Gheorghiu-Dej advanced a different stance as well, arguing in favour of the improvement of the economic relations between the CMEA states and the Common Market states. The Romanian leader agreed that the dependency of the CMEA states on the trade with the EEC had to be eliminated, but, altering the others’ proposals, for him it was about the dependency regarding the essential goods necessary for the development of the economy of the CMEA states; according to the Romanian leader, the Council had in fact “to increase its commercial

⁴⁶ Quotation marks in original.

⁴⁷ Khrushchev’s speech at the June 1962 CMEA conference, annotated by Gheorghiu-Dej, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 33/1962, vol. I, 4–50.

trade with the countries of the Common Market and with all the capitalist states”, because that was in the interest of the principle of peaceful coexistence.

The Western integration was criticized along the lines defined in the Politburo meeting from 30–31 May: the growth of the industrial production within the Common Market states was not necessarily the consequence of the EEC integration; the economic results of the EEC were not that impressive; the EEC was a discriminatory economic bloc deeply troubled by internal contradiction; the Common Market threatened the interests of the communist world and of the socialist states. Formulating his stance against the Common Market, the Romanian leader often quoted from different declarations that Khrushchev himself had made in this respect in the previous years, mentioning also the May 1962 proposal regarding the convening of an international conference to discuss the creating of a world-wide trading organization outside any economic groupings and discriminations.⁴⁸ However, only a part of the Romanian criticism against the Common Market argument as formulated in the 30–31 May Politburo meeting transpired in Gheorghiu-Dej’s Moscow speech, which was formally constructed around the idea of agreeing with the others, and especially with the Soviets.

János Kádár argued in favour of the revision of the competences of the CMEA’s Secretariat, of “some forms of unification” within a series of industrial sectors and of taking “decisive measures” to increase the intra-bloc economic collaboration. Regarding the Common Market argument, the Hungarian leader agreed with the points of view expressed by Gomulka and Khrushchev and stressed that the development of the collaboration within the CMEA was a mandatory condition to secure the success of the socialist system in its peaceful competition with the capitalist one. The Western integration favoured the capitalist system and only through a closer economic cooperation could Eastern Europe “resist the Western economic integration with its aggressive character”.⁴⁹ Due to Romania’s opposition, however, in June 1962, no concrete measure towards integration was taken.⁵⁰ But the bloc integration offensive continued.

Visiting Romania on 18–25 June 1962, Khrushchev tried once more to convince the Romanian leadership to accept the necessity of the CMEA integration. Once again, he presented the Common Market as a positive example of economic organization and argued that the victory of socialism over capitalism was conditioned by accepting CMEA specialization. According to Khrushchev, while “the capitalists understand very well” how important the international division of labour was,

We, the communists, understand this very hard. The Western countries created the Common Market. What does the Common Market mean? [It means] cooperation, division [of labour], exchange of products. They realized that, without it, they will suffocate. I don’t see any [Common Market] country to suffer because of this. [Therefore] Each [CMEA] country to produce certain types of machines and then to exchange products; we [the CMEA] could produce in large series and with a lower cost price. When there will be a world common market, there will be no national frontiers as we have them now and then a cooperation and division of work will be needed. This is why I think we need to put into practice the international division of work. [...] As far as the division of labour is concerned, we can apply the same methods as the capitalists, using the advantages of the socialist system.

⁴⁸ Gheorghiu-Dej’s speech to the June 1962 CMEA conference, ANIC, CC of RCP, Office, File 29/1962, 254–272.

⁴⁹ Kádár’s speech at the June 1962 CMEA conference, annotated by Gheorghiu-Dej, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 33/1962, vol. II, 91–102.

⁵⁰ For a detailed presentation on Romania’s opposition during the 1962 CMEA conference, see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 65–68.

Regarding the practical measures to foster CMEA cooperation, Khrushchev once more supported the idea of creating a new CMEA body with enlarged competences, capable to make decisions with practical consequences. Postponing, the Romanian leadership promised to analyse in detail these problems and to formulate its opinion sometimes in the future.⁵¹ Spending his summer vacation in Romania, several weeks later, Mikhail Lesechko too appealed to the positive example of the Common Market, implying that the EEC was far better organized than the CMEA, and that the Eastern bloc could use it as a model of reformation. Once more, the Romanian representatives listened to the arguments of the Soviet representative and postponed their response.⁵²

The Soviet opinion on the Common Market was publically reaffirmed on 26 August in the so called *Thirty-two Theses* published by the Academy of Sciences of the USSR under the title *Concerning imperialist "integration" in Western Europe (The "Common Market")*. The next day, the *Kommunist* published an article by Khrushchev, asking for structural CMEA reforms. Observing that the Western European governments had managed to create interstate organizations such as the ECSC or the EEC, the Soviet leader argued that "the world socialist system can forge ahead" only through the strengthening of the economic cooperation between the socialist countries. As quoted by Van Ham, this article⁵³ reaffirmed Khrushchev's ideas as expressed during the 1962 CMEA conference in Moscow.

Thus, in 1962, the Soviets were advancing a new approach towards the Common Market. On the one hand, they reiterated the previous bloc stance, criticizing the EEC, pointing to its contradictions and to the economic, political or military threats that it posed to the socialist countries, but, on the other hand, it acknowledged the EEC economic success and proposed it as a model of CMEA reformation. Compared with the previous period, this was an element of novelty in Moscow's approach to the Common Market. During the next months, in late 1962 and early 1963, the Soviet leader continued to publicly support the CMEA's reformation towards integration and to use Common Market-related arguments to support his thesis.⁵⁴ The same attitude was employed by the other Eastern European leaderships, but also by the bloc press.⁵⁵

The Romanians, however, were not so quick in reviewing their stance and in employing more positive attitudes towards the Common Market. They were primarily concerned with how the other bloc members intended to use the EEC analogy to foster CMEA integration. They genuinely believed that integration, whether Western or Eastern, secured the control of the big states over the territory and resources of the smaller states. In 1962, however, such threat perceptions were formulated in secret Politburo meetings⁵⁶, while in bilateral or multilateral talks, the Romanians chose to postpone giving a response to the others' integration proposals or, at most, to oppose indirectly. From 1963 onwards,

⁵¹ *Speeches, minutes, notes of talks between the Romanian and the Soviet delegations, 18–24 June 1962*, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 39/1962, vol. II, 29, 65–72.

⁵² *Note of talks with M. A. Lesechko, 6 August 1962*, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 14/1962, 16–20.

⁵³ Peter van Ham, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁴ N. S. Hrușciiov, *Probleme actuale ale dezvoltării sistemului mondial socialist*, in "Lupta de clasă", September 1962, p. 5–21; Excerpts from Khrushchev's speech at the Plenum of the CC of the CPSU, 19 November 1962, in "Scântea", 20 November 1962.

⁵⁵ *Report regarding the positions of the fraternal parties towards the CMEA problems, 1963*; Articles on the CMEA reformation, published around the bloc in 1962–1963 and translated in Romanian, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File no. 112/1963, 15–20, 34–154, 219–222.

⁵⁶ *Minutes of the Politburo meeting, 30–31 May 1962*, ANIC, CC of RCP, Office, File 14/1962, 8–64.

though, integration was directly contested on grounds that it infringed the states' national sovereignty. In this context, the sovereignty principle became the main argument the Romanians used to counter the Common Market-related arguments of the other bloc members.

Making public Romania's different view on the Common Market

Despite Romania's opposition, the Fourth session of the Executive Committee of the CMEA, held on 16–21 February 1963 in Moscow, addressed once more the problem of integration and used once more the example of the Common Market as a viable model of CMEA reformation. This time, the East German, Hungarian, Czechoslovak or Soviet delegates proposed concrete measures of integration: a new statute for the Executive Committee of the CMEA, a common planning body and interstate unions. The proposals were accepted by all participating countries, with the exception of Romania. This time, however, the Romanian delegation opposed integration openly.⁵⁷

Addressing the Executive Committee on 20 February, Khrushchev too reasoned in favour of the integration proposals, using in this regard economic, ideological or political arguments. Regarding the Common Market analogy, the Soviet leader observed the superior results of the EEC and suggested that the CMEA should have used the Western integration as an example of reformation. According to the Soviet leader, the coordination of production in the Eastern bloc was inferior to that in the Common Market; the EEC had the necessary competences to make and implement decisions, while the CMEA did not; the Council acted, at most, as a minister of foreign trade and had very modest results. Regarding the commercial relations with the EEC states, the Soviet leader argued in favour of a coordinated CMEA policy. Thus, the Common Market integration was presented again as a model and as a cause of CMEA integration. On the one hand, it was portrayed as an efficient economic process, a viable model for the CMEA reformation, while on the other it was seen as a threat to the interests of the socialist system, a threat that could be countered through intra-bloc integration.⁵⁸

This time, however, Romania's representative, Alexandru Bîrlădeanu, opposed the CMEA integration proposals openly; he argued that integration could not be accepted because it infringed the principle of national sovereignty. In response, Khrushchev agreed that CMEA reformation had to strictly respect that principle, but maintained that integration would not weaken, but strengthen, the sovereignty of the member states.⁵⁹ From that moment on, the Romanians would oppose integration on the formal ground that it infringed the principle of sovereignty. Instead of accusing the USSR of using integration as a means to control Romania's resources and economy (as they argued in secret Politburo meetings), the Romanians transformed the integration debates into an ideological dispute over the principle of sovereignty.⁶⁰

During the Politburo meeting from 26–27 February 1963, Gheorghiu-Dej and his colleagues analysed the 20 February speech by Khrushchev. They reached the conclusion that the Common Market treaty and rules of procedure were used in Moscow as a model

⁵⁷ For a detailed presentation of these talks see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 75–81.

⁵⁸ Bîrlădeanu's *Notes* regarding the talks from 20 February 1963, incorporated in the *Minutes of the Plenum of the CC of the RWP, 5–8 March 1963*, ANIC, CC of RCP, Office, File 10/1963, 48–72; and in *Minutes of the Politburo meeting on 26–27 February 1963*, ANIC, CC of RCP, Office, File 4/1963, 8–25, 80.

⁵⁹ For details, see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 79–81, 93–98.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 102–127.

for the CMEA reformation. Considering that integration was not in Romania's interest, the Romanian leadership formulated tactics and counter-arguments to block the others' proposals and line of reasoning, including the Common Market-related arguments. According to the Romanians' perceptions, the Common Market analogy was a "manoeuvre" used by the Soviets to impose Eastern integration, to "justify the necessity of the economic merging of the countries", as Ceaușescu put it. Leonte Răutu argued that using "the Common Market as a model" for the CMEA reformation was "profoundly wrong, not only theoretically, but also practically, because it reflects relations that are specific to imperialism in its monopolist phase, and [because] everything that happens within the Common Market is an illustration of those states of facts". Ceaușescu openly contended that "likening" the CMEA with the Common Market "had nothing to do with Marxism-Leninism". According to the Romanian leaders, the economic results of the EEC were not as spectacular as other CMEA leaders argued. Instead of taking the example of the EEC and of being "fascinated" by it, the leaders of the CMEA should have emphasized the contradictions within the EEC and the tendencies of domination that existed there, the Romanian leaders argued in their secret Politburo meeting. The Romanian leaders decided that when Common Market-related arguments were used to foster CMEA integration, Romania's representatives had to counteract with ideological, economical or political arguments along the next lines: the EEC was affected by deep internal contradictions and reflected the imperialist relations in its monopolist phase; forms of organization and principles that were specific to the capitalist West could not be transferred to the socialist states; the production growth rate in the EEC states was not explained by the integration process; the Common Market economic results were exaggerated and idealized by the other CMEA members; the organization did not respect the principle of states' sovereignty and therefore could not function as a model for the CMEA. According to the perceptions of the Romanian leaders, the main reason for which the EEC was a threat to Romania's interests derived from the fact that it was used as a model for and argument to support CMEA integration. The economic negative impact of the EEC discriminatory policy was a threat that might have occurred in the future, the Romanian leaders observed in the early 1960s, but that was a possible future danger, while the threat of imposing Eastern integration was imminent, in their view. Thus, the higher the perceived CMEA integration threat, the stronger was Romania's criticism against the Common Market.⁶¹

In March–June 1963, the Romanians and the Soviets carried secret but intense negotiations on the CMEA integration.⁶² During these talks, the Common Market argument was often addressed from opposing positions. In a letter from 30 March, addressed to the Romanian leadership, the Soviet leader was reiterating his views on the CMEA reformation. Addressing the Common Market argument, he wrote that

Cooperation is advantageous not only for the socialist countries, but for the capitalist countries, as well. It is not at random the fact that the countries of Western Europe, participating in the "Common Market" carry out the so called integration. Everybody knows that, in the conditions of capitalism, the integration – that is cooperation, union – occurs on a contradictory basis, and, still, the capitalists accept it. Why do they act like this? Because, today, when the mass production is introduced on a larger scale flow production, the competition on the basis of small scale piece by piece production becomes impossible. Those

⁶¹ *Minutes of the Politburo meeting on 26–27 February 1963*, ANIC, CC of RCP, Office, File 4/1963, 12, 33, 36–38, 42, 52, 61, 65–68.

⁶² For details, see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 99–127.

capitalists that organize their production like this will be outrun by those that organized flow production, large scale production. Compared with the capitalist states, our [CMEA] countries possess better specialization and cooperation possibilities, because, in our countries, the production means are property of the people.⁶³

Discussing this letter, in April 1963, Gheorghiu-Dej was reproaching to Yuri Andropov that one was afraid of the Common Market and therefore “bowing” to it. The Soviet representative responded that Moscow had addressed in its letter “the Common Market problem” not because it was afraid of it, but because, despite “the serious contradictions there”, “if we stay on the position of the competition between the two systems, we must look at things in real”.⁶⁴ To the 30 March Soviet letter, the Romanians responded on 7 June with an over 30 page long missive, which approached three fundamental problems: the CMEA integration, China’s participation in the CMEA and the Sino-Soviet dispute. Rejecting directly any integration measure, the Romanian leaders argued that Western integration disregarded the sovereignty of the states and therefore could not be treated as a model for CMEA reformation. Thus,

We consider that it is our duty to combat any tendency of idealization of the “capitalist integration”, of the Common Market. Our criticism is based on the fact that it is theoretically wrong and unconceivable in practice to transpose in socialism, in socialist international relations, forms and principles that are specific to the capitalist system, relations generated by the competition between the great monopolies.⁶⁵

On 24–25 June 1963, Khrushchev was visiting Romania in an attempt to “find an acceptable form of collaboration with regard to the cooperation issue” – an euphemism for the CMEA integration disagreement.⁶⁶ The intense bilateral talks ended with a compromise: the Soviets were to drop the CMEA integration proposals, while the Romanians, in return, were to refrain from making public their different opinions on matters such as bloc integration or Sino-Soviet dispute. With this occasion, the Common Market argument was addressed as well, each part preserving its initial position. The Romanian linked the subject to the sovereignty principle, while the Soviet delegates pointed to the superiority of the EEC and contended that only through a closer economic cooperation could socialism surpass capitalism. While the Soviets used UK’s intention to adhere to the EEC as an argument that integration was economically efficient, the Romanians appealed to France’s opposition to prove the infringement within the EEC of the principle of sovereignty. Acknowledging the Romanian criticism, Khrushchev emphasized:

I know people criticize me for having said that the European Community coordinates deeper than us. [But] This is right: the capitalists, under the influence of their interests, coordinate their production, close mines in one country and keep them open in another. You think that I’m an idiot. Don’t take me the right to express my opinion. I cannot say what you want [me to say], I say what I understand. [If] you don’t like it, you say your opinion, you have this right.⁶⁷

⁶³ Khrushchev’s *Letter to Gheorghiu-Dej*, 30 March 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign Relation, File 18U/1963, 137–157.

⁶⁴ *Note of the talks with Yuri Andropov*, 2 April 1963, ANIC, CC of RCP, Office, File no. 18/1963, 2–25.

⁶⁵ Gheorghiu-Dej’s *Letter to Khrushchev*, 7 June 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign Relation, File 16U/1963, 17–41.

⁶⁶ Miller Center, *Minutes 101a of 10 June 1963*, available at http://web1.millercenter.org/kremlin/63_06_10.pdf, accessed on 1 August 2017.

⁶⁷ *Minutes of the talks between the Romanian and the Soviet delegations*, 24–25 June 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign relations, File 16U/1963, 42–116.

Despite the compromise reached in June 1963 in Bucharest, the Romanian leadership feared that integration proposals could be advanced once again with the occasion of the July 1963 CMEA conference. Their fears, however, were not confirmed. The other participants to the conference argued at most in favour of a closer economic collaboration within the CMEA and made no specific integration proposals.⁶⁸ The Common Market argument, the beneficial influence of the Western European integration over the economic growth of the capitalist countries or the positive example of the EEC for the CMEA reformation was no longer mentioned in this context either.⁶⁹ Still, in his speech to the July 1963 CMEA conference, Gheorghiu-Dej criticized the Common Market with economic and ideological arguments, along the previous Romanian line. No reference to previous Romanian-Soviet EEC-related disagreements was made though.⁷⁰

Publically, Romania continued to employ this position towards the EEC in newspapers, periodicals or books, in published speeches or party declarations. In late 1963, for instance, in a famous article by Ion Gheorghe Maurer, the Common Market was criticized as the expression of the policy of the capitalist monopolies, a form of domination by the powerful imperialist states over the weaker ones, a weapon of the capitalists against the interests of the working people, a node of inter-imperialist contradictions. The Western integration process was not irreversible, the article continued, and the working class and the communist parties from the European capitalist states were called to fight against it.⁷¹ Several months later, the April 1964 RWP's *Declaration* briefly mentioned the contradictions within the EEC and the fact that it infringed the sovereignty of the member states.⁷²

Despite this criticism, Romania continued the efforts to improve its relations with the capitalist states. For example, in 1965–1966 Romania and France concluded no less than 15 financial, commercial, technical, cultural, transport or scientific accords. Between 1960 and 1965, Romania concluded nine accords with Great Britain, dealing with commercial, cultural, scientific or technical relations, while by 1967, when diplomatic relations were established between Romania and West Germany, Bucharest and Bonn concluded 23 accords in different fields. Between 1958 and 1964, the share of the imports from the capitalist states in Romania's overall trade increased from 21.5% to 39.9%, while its exports to capitalist states increased from 24.1% to 33.8%.⁷³

In the early 1960s, Romania's critical discourse on the EEC did not target audiences in the capitalist states, but audiences in the socialist ones. Initially, it was meant to provide its allies with assurances that Romania was not a weak link in their system or a threat to their interests, but later, as the Common Market analogy became more and more used to foster CMEA integration, Romania's anti-EEC stance became a tool (among others) of blocking proposed Eastern integration.

Prior to 1962, the Common Market was constantly and severely criticized in the Eastern bloc, but afterwards a new approach seemed to take form, with Khrushchev

⁶⁸ For details, see Elena Dragomir, *Cold War Perceptions...*, p. 123–127.

⁶⁹ *Speeches* by Piotr Jaroszewicz and W. Gomułka 24 July 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 24/1963, vol. I, 12–20, 60–63; *Speech* by Khrushchev and Novotný, 25 July 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 25/1963, vol. I, 126–150, 164–180.

⁷⁰ Gheorghiu-Dej's *Speech*, 25 July 1963, ANIC, CC of RCP, Foreign Relations, File 24/1963, vol. I, 79–97.

⁷¹ Ion Gheorghe Maurer, *Temelia de neclintit a unității mișcării comuniste internaționale*, in "Probleme ale păcii și socialismului", no. 11 (63), November 1963, 11–22; in "Scânteia", 4 November 1963.

⁷² *The RWP's April 1964 Declaration*, in "Scânteia", 26 April 1964.

⁷³ Gheorghe Ciobanu, *Relațiile internaționale ale României între anii 1948 și 1964*, Iași, Junimea, 2006, p. 97–100.

arguing that Western integration could function as a model for CMEA reformation. This new Soviet bloc stance towards the EEC was abandoned in 1963. While scholars occasionally explain this fact through de Gaulle's veto against UK's accession⁷⁴, this article pointed to the role that Romania had in blocking Khrushchev's EEC-related bloc proposal. In the early 1960s, Romania opposed not only the thesis that the EEC could be a model of CMEA reformation, but also the proposal of a common coordinated commercial CMEA policy towards the EEC states, arguing instead for increased relations between the CMEA and the EEC countries on bilateral bases.⁷⁵ Romania's position towards the CMEA policy on the EEC is, however, a topic for another article.

ROMANIA AND THE COMMON MARKET ARGUMENT
WITHIN THE CMEA INTEGRATION DEBATES, 1962–1963
(Summary)

Keywords: CMEA integration, early 1960s, Common Market argument, Romania, Soviet Union.

In 1962, in different bloc settings, Nikita Khrushchev was openly mentioning the economic accomplishments and superiority of the Common Market, and, more or less directly, prompted its bloc allies to accept Western European integration as a model for the socialist bloc's reformation. Arguing against the proposed integration of the Council for Mutual Economic Assistance, Romania rejected the Soviet Common Market argument in strong terms. Drawing mainly from the archive of the Romanian Communist Party, this article focuses on Romania's opposition to the Common Market argument as it was used in the early 1960s bloc debates on the reformation of the CMEA. There is generally very little information on Khrushchev's 1962 Common Market-related proposal of CMEA reformation and on the reactions of his allies. Thus, corroborated by findings involving studies in other Eastern European archives, this article will help to create a better understanding of the CMEA debates on integration and will shed additional light on its general stance towards the European Economic Community.

⁷⁴ Wolfgang Mueller, *op. cit.*, p. 82.

⁷⁵ For instance, *Report regarding the 12th session of the Executive Committee of the CMEA, 21–24 April 1964*, ANIC, CC of RCP, Foreign relations, File no. 94/1964, 1–16.

DAN-ALEXANDRU SĂVOAIA*

HUMAN RIGHTS AND INDEPENDENT TRADE UNIONISM IN LATE 1970'S ROMANIA: THE CASE OF SLOMR

Broadly speaking, the current paper analyzes the way in which human rights discourses were appropriated, enriched and instrumentalized in the onset of social turmoil in Eastern European state-socialist regimes after 1975. It explores the way in which seemingly local events were entangled in larger networks of interconnections and in broader processes. By going beyond the teleological analysis of dissent and the fall of communist regimes in Eastern Europe, the current analysis reveals the opportunities and the limitations of the post-1975 human rights discourses for effecting change or reform.

More specifically, while questioning the way in which Romanian workers sought to address their dissatisfaction in matters concerning labor relations in the late 1970's, the current research focuses on the endeavors to create the Free Trade Union of Romanian Workers (SLOMR; in Romanian: *Sindicatul liber al oamenilor muncii din România*) as an independent trade union in 1979. I argue that SLOMR exemplifies the diversity of human rights discourses and epitomizes one of the most salient collective action attempts to create a nation-wide independent organization aimed at defending workers' rights in state socialist Romania.

In this sense, the transnational turn of the current paper allows the exploration of this topic beyond a quantitative analysis of SLOMR's impact in creating an oppositional movement,¹ allowing a shift of the scope from the usual focus on individuals and state relations to a three level analysis, by incorporating international accords and organizations in an analysis structured on three main parts. Thus, the first section focuses on the human rights discourses following the signing of the Helsinki Accords, as citizens from various countries used the language of human rights as a means to strengthen their cases by shaming the authorities into respecting their own claims of material betterment for all.

Based mainly on Secret police archives and Radio Free Europe records and focused on the intellectual and practical elements that contributed to SLOMR's development,

* PhD Candidate, Faculty of History, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Romania.

¹ When referring to "opposition" I turn to Jan Wielgohs and Detlef Pollack's interpretation of the term, denoting "opposition" in regard to groups that sought, via various forms of organized collective action, not only to extend personal freedoms under the existing regime, but in addition to question publicly the legitimacy of this regime. The term "opposition" describes the political formations that emerged from the dissident milieu in the late 1980's to challenge the regimes, and press them to give up, through organized actions – most visibly through demonstrations and the demands for round table negotiations. For more on this see: Jan Wielgohs, Detlef Pollack, *Introduction*, in Detlef Pollack, Jan Wielgohs (eds.), *Dissent and opposition in communist Eastern Europe: origins of civil society and democratic transition*, Burlington, VT, Ashgate, 2004, p. xi.

the second part analyses the members' endeavor to create an independent organization that sought to defend workers' interests, and the efforts of gaining official recognition for their cause.

The third section analyzes the local and international attempts at convincing the Romanian authorities to legitimize SLOMR as a trade union. Both the struggle for wider international exposure (via Radio Free Europe or the activities of the French Committee for the Defense of Human rights in Europe) as well as the way in which SLOMR's discourse was instrumentalized by international actors (International Labor Organization, French and British trade unions, Amnesty International) are the key elements of this analysis.

The original elements of my study are multifold: while contributing to a seemingly separate Romanian historiography on workers actions on the one side, and human rights movement on the other, the current paper provides factual information about a movement which was only partially researched before, while also creating the premises for wider comparison on a larger Eastern European scale.

Activism and human rights

In the mid 1970's, the parameters of the human rights debate shifted from the international arena of intergovernmental agencies to the level of national and transnational activism, fostering the institutionalization of organizations with the main scope of defending human rights at a global level in compliance with principle VII of the Helsinki Final Act. As a new concept, human rights led to the emergence of new systems of knowledge as people tried to come to grips with it.²

In different parts of the world, various groups were organized in the mid-1970's in order to promote or to monitor the implementation of principle VII, leading to the crystallization of a human rights consciousness in the international arena. After the Helsinki Final Act, various human rights advocates, promoters of religious freedom and condemners of ethnic discrimination tried to formulate their grievances. The most prominent example in this sense were the Moscow Helsinki Group formed by Yuri Orlov in May 1976, the Committee for the workers' defense (KOR) in Poland and Charter 77 in Czechoslovakia, all of them making direct appeals to the international instruments for the defense of human rights.³ Other examples in this sense were the Helsinki Watch Group and The American Commission for Security and Cooperation in Europe.⁴

Set against this background, Romanian state officials took the chance to put into practice their own approach to human rights and took actions they perceived to be in Romania's own national interest. In this sense, the Romanian orientation towards an improvement of the state of human rights under the conditions of the existing system was encouraged by significant changes in the international context.⁵ At the same time, human rights advocates in Romania were considered betrayers of the country or individuals

² Petra Goedde, *Global Cultures*, in Akira Iriye, Jürgen Osterhammel (eds.), *Global interdependence: The World after 1945*, vol. 6, *A History of the World*, Cambridge, MA Belknap Press, 2013, p. 544.

³ Samuel Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 2010, p. 161.

⁴ For more information on the Commission's activity see: Victor-Yves Ghébal, *La diplomatie de la détente: la CSCE, d'Helsinki à Vienne (1973–1989)*, Bruxelles, É. Bruylant, 1989, p. 64.

⁵ Jan Wielgohs, Detlef Pollack, *Comparative perspectives on dissent and opposition to communist rule*, in Detlef Pollack, Jan Wielgohs (eds.), *op. cit.*, p. 47.

manipulated by international reactionary forces,⁶ elements that refused to understand the inseparable link between the rights and the duties of Romanian citizens. Thus, liberties and rights needed to be understood in a certain social context based on order, legality, discipline and responsibility.⁷

In a country where the authorities relied on its channeling and strict control of communication and media⁸ into a “monocentric system of uniformizing communications”,⁹ RFE gradually gained popularity among the Romanian population, resembling a surrogate local radio, not only by informing about national and international affairs, but also by giving a voice to their grievances that were sent through letters.

In the case of SLOMR, Radio Free Europe not only played a crucial role in informing their listeners about the development of international agreements concerning human rights (Helsinki Final Act), but also about the formation of various movements across Eastern Europe demanding human rights recognition (Charter 77) and the institutionalization of the Workers’ Defense Committee (KOR).

Thus, the radical alternative media, played in this case by Radio Free Europe, should be placed within the larger context of state power, hegemony, and insubordination.¹⁰ As stated in 1973, RFE’s main function was to promote the application of the Universal Declaration of Human Rights (1948). At the same time, the Romanian secret police declared that the activities of all Western stations broadcasting to Eastern Europe constituted “espionage and the promotion of anti-state activities”.¹¹ In spite of this situation, the Romanian station of Radio Free Europe had for decades the largest audience of all international broadcasters, and, in most years, the highest percentage of listenership in all of its target countries.¹²

When compared to earlier examples of people’s discontent, the repertoire deployed by SLOMR initiators reveals a further diversification, as RFE played an important role in disseminating the level of success/failure and the methods used in formulating grievances. In this sense, at the moment of RFE’s broadcast about SLOMR, the cases of the Jiu Valley miners’ strike in 1977, the case of Vasile Paraschiv’s individual struggle for independent labor unions since 1971 and Goma movement’s demand for human rights in 1977 were all known to the Romanian listeners of RFE. As RFE constantly announced its’ listeners about the human rights violations and various forms of discontent within the Eastern bloc, SLOMR initiators perceived the idea of human rights and the international conventions on this matter, which emerged with prominence after the Helsinki Accords of 1975, as a legitimate basis for their claims.¹³

⁶ “Romanian situation report/7: 9”, 9 April 1979. HU OSA 300-60-1: 130; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁷ Emanuel Copilaș, *Ideologie și politică. Helsinki 1975 și problematica drepturilor omului în România socialistă* [Ideology and politics. Helsinki 1975 and the issue of human rights in state-socialist Romania], in “Anuarul Institutului de Istorie ‘George Barițiu’”, Series Historica, vol. L, 2011, p. 241.

⁸ John Downing, *Radical media: rebellious communication and social movements*, Thousand Oaks, Calif, Sage Publications, 2001, p. 355.

⁹ Peter Gross, *Mass media in revolution and national development: the Romanian laboratory*, Ames, Iowa, Iowa State University Press, 1996, p. 11.

¹⁰ John Downing, *op. cit.*, p. 19.

¹¹ Germina Nagat, *Ceaușescu’s war against our ears*, in A. Ross Johnson, R. Eugene Parta (eds.), *Cold war broadcasting: impact on the Soviet Union and Eastern Europe: a collection of studies and documents*, Budapest/New York, Central European University Press, 2010, p. 230.

¹² Nestor Ratesh, *Radio free Europe’s impact in Romania during the Cold War*, in A. Ross Johnson, R. Eugene Parta (eds.), *op. cit.*, p. 207.

¹³ “Free trade union formed in Romania”, Munich, 7 March 1979. HU OSA 300-60-1: 419; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

While anticipating the repressive measures by the authorities, SLOMR initiators sought to address daily life problems emerging from labor conditions by framing their demands not only within the Romanian legislation, but also within the broader framework of human rights. They did this by invoking the *Universal Declaration of Human Rights*, seeking for international legitimation and support from abroad. But the success of their attempts to persuade the government to obey its own laws and international covenants¹⁴ heavily depended not only on international support, but most importantly, on alternative structures to fill the gaps in society regarding education, information and social support, which were not allowed to exist by a state focused on maintaining only one way of understanding reality.¹⁵ In SLOMR's case, the deficit of organizational resources of individual groups sought to be compensated by external support networks¹⁶ inevitably leading to a discrepancy between the perceived structural opportunity and the actual context within which they were situated.¹⁷

SLOMR's initiators sought to refrain from grievances of a political nature by focusing on work-related issues, confirming the Leninist principle that the working class, exclusively by its own effort, was able to develop only trade union consciousness,¹⁸ but since the trade unions were held responsible at all times for implementing the party's program,¹⁹ requiring further mobilization of labor, they challenged the Party's decisions as the vanguard of the proletariat, transforming it into a political claim.

Workers and trade unions in the Romanian socialist system

According to Murgescu, the Romanian socialist system of the 1970's was relatively adapted for industrial development inspired by the experience of the late 19th century and early 20th century, but did not manage to adapt to the new demands of the global economy in the phase of post-industrial development.²⁰ Rather arising from an integral, self-propelled movement in society, Romania's economic growth in the period is seen as a "forced" one, as it implied an acceleration of the tempo, compelled from above by the bureaucracy. This combination featured a very high investment and low consumption proportions, a specific set of priorities and an accelerated utilization of the obvious potentials for extensive development, focused on quantity at the expense of quality.²¹

¹⁴ Benjamin Nathans, *The dictatorship of reason: Aleksandr Vol'Pin and the idea of rights under "Developed Socialism"*, in "Slavic Review", vol. 66, no. 4, December 1st 2007, p. 631.

¹⁵ "Solidaritatea internațională există dar nu poate să cadă din cer" [The international solidarity exists but it cannot fall from the sky], by Vladimir Krasnosselski, 3 Mar. 1988, HU OSA 300-60-3: 11; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Records Relating to Romanian Opposition and Protest Movement; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

¹⁶ Jan Wielgohs, Detlef Pollack, *Comparative perspectives on dissent and opposition to communist rule*, p. 45.

¹⁷ By political opportunity structure is to be understood the respective specific constellations of political and institutional contextual conditions structuring the chances of success for political actors. For more information see: *ibidem*, p. 47.

¹⁸ Vladimir Lenin, *What is to be done?*, 1902, p. 17, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/download/what-itd.pdf> [last accessed August 1st 2018].

¹⁹ Daniel N. Nelson, *The worker & political alienation in Communist Europe*, in "Polity", vol. 15, no. 2, 1982, p. 193.

²⁰ Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500–2010)* [Romania and Europe. The accumulation of economic gaps (1500–2010)], Iași, Polirom, 2010, p. 404–405.

²¹ János Kornai, *The socialist system: the political economy of communism*, Oxford, Clarendon Press, 1992, p. 197.

The evolution of the Romanian economy in the period of 1978–1981 inflicted on the population's trust in the authorities, as the control was further intensified in order to counteract the negative trends.²² In the second part of the 1970's, the decline of oil production and the increase of exports were combined with a rise of the external debt from 5.2 billion dollars in 1978 to 9.5 billion dollars in 1980.²³ In response to these situations, the regime decided to limit consumption, and main sectors that were targeted were households and street lightning, even though their significance in the overall picture was only around 7% in 1980. According to Murgescu, the economic impact at the macro-level was very limited and these restrictions only contributed to the population's discomfort.²⁴

At the same time, the state continuously asserted efficiency and productivity in the official discourse as means to back the division of labor and legitimize its control over resources and ownership. As the cult of labor mainly acclaimed production and manual labor as society's central motif, the workplace became the foundation for social effect in the citizen's life.²⁵

According to Nelson, workers relied on trade-union membership for most benefits, such as housing at an affordable cost, pension and sick leave, nursery for children, health care, and transportation to the workplace.²⁶ In this sense, The General Union of Romanian Trade Unions (UGSR; in Romanian: *Uniunea Generală a Sindicatelor din România*) was the largest of the country's mass organizations, with a membership of around 7 million in 1980's. Headed by a Central Council, the UGSR consisted of 11 labor union federations and 41 area councils, one for each county and the city of Bucharest. The Central Council had a chairman, appointed by the PCR Central Committee, eight vice chairmen, two secretaries, and an executive committee of 48 members.²⁷

The primary function of the labor unions was the transmission of party policies to the rank and file. The UGSR statutes specified that the organization conducted its activities under the political leadership of the PCR with a similar provision being included in the statutes of the UGSR counties' committees. In early 1971, PCR made some attempts at reforming and democratizing UGSR and its component unions. Ceaușescu promised workers protection of their interests and a voice in the appointment of industrial management, as the labor unions would no longer be "transmission belts", but would serve the party as a framework for organizing consultations with the masses and as a forum where workers could debate the country's economic and social development.²⁸

With the aim of improving the planning and administration processes of the economy, the enterprises were bound to present various reports concerning the efficiency of indicators dealing with working hours, total work force, production, raw materials index, as well as profit indicators. As Burakowski argues, these indicators were introduced at the

²² Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989. Geniul Carpaților* [Nicolae Ceaușescu's dictatorship 1965–1989. The genius of the Carpathians], translation by Vasile Moga, Iași, Polirom, 2011, p. 355.

²³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 394.

²⁴ *Ibidem*, p. 396.

²⁵ David A. Kideckel, *The solitude of collectivism: Romanian villagers to the revolution and beyond*, Ithaca, Cornell University Press, 1993, p. 61.

²⁶ Daniel N. Nelson, *op. cit.*, p. 193.

²⁷ TUC delegation to Romania, July 17–19, I.C.11/7, August 4, 1980, Trades Union Congress collection, Modern Records Centre, University of Warwick (MSS.292D/949.8/3).

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *Rolul și atribuțiile sindicatelor din România* [The role and the attributions of Romanian trade unions], București, Editura Politică, 1981, p. 34.

beginning of 1978 for two main reasons: to reduce the falsified data from the enterprise level and to introduce a principle that directly connected income with work efficiency. In this sense, according to the Central Committee's decision, income was calculated at the enterprise and individual levels, with workers' wages depending not only on their work efficiency, but also on the general results of the enterprise.²⁹

As Kideckel argues, although the official discourse was advocating the workplace democracy (in Romanian: *autoconducerea muncitorească*), the industrial, agricultural and commercial frameworks were all tailored at boosting the centralized state, complementing the institutions of state power, which neutralized their decision-making process and their formal democratic rules.³⁰ Nevertheless, the workers could hope for increased benefits only in the case where the enterprise would have exceeded the production plan, which had been previously set to the maximum exploitation levels of the equipment and work force. As a result, the only way to exceed the plan was with the use of unpaid labor, and additional raw materials, previously set by the economic plan.³¹

In this context, by mid-1978, corruption scandals erupted, involving the incorrect usage of funds and raw materials. One of these scandals is discussed by Burakowski: in Piatra Neamț city, following a superior control, it was revealed that local party activists and state functionaries were using state resources to build both residential and holiday homes. The regime used these cases in order to unveil corruption at a local level by sanctioning and providing media coverage on the topic in the official press, thus portraying the central administration's capacity of control and demonstrating its will to fight against wastefulness.³²

SLOMR's case reflects the workers' disenchantment with the regime's policies, reflecting their belief that the official institution responsible for their protection, UGSR, was falling short on expectations and did not listen to their grievances. As Nelson argues, one must not confuse workers' alienation from leaders and bureaucracy with anti-communism or non-socialist ideals. Workers might have thought that their government had failed to eliminate the class biases of capitalist systems, and had continued old inequalities under new names.³³ This assumption is further revealed by Manolache's analysis of the citizens' complaint letters addressed to the Romanian Communist Party. These complaints mostly took issue with shortfalls in socialist social rights, especially concerning the state's promissory note of material provisioning befitting a "workers' and peasants' state." This practice was not singular to Romania, but had similar equivalents in the Soviet Union and other East European states.³⁴

On many occasions, those who were supposed to handle workers' grievances were accused of being corrupt, while the main topics for workers' discontent dealt with poor working conditions, low payments, unworthy promotions, damages to state assets, leading to a growing dissatisfaction as no actions were previously taken.³⁵ In her analysis of complaint letters, Manolache highlights the solidarity between claimants in

²⁹ Adam Burakowski, *op. cit.*, p. 324.

³⁰ David A. Kideckel, *The solitude of collectivism*, p. 61.

³¹ Adam Burakowski, *op. cit.*, p. 327.

³² *Ibidem*, p. 328.

³³ Daniel N. Nelson, *op. cit.*, p. 186.

³⁴ Paul Betts, *Socialism, Social Rights, and Human Rights: The Case of East Germany*, in "Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development", vol. 3, no. 3, 2012, p. 419.

³⁵ Dana-Ioana Manolache, *Scrisori către PCR. Oamenii muncii și problemele lor în scrisorile către Nicolae Ceaușescu* [Letters for RCP. The workers and their problems in the letters addressed to Nicolae Ceaușescu], PhD dissertation, University of Bucharest, 2014, p. 132.

the name of the party and the society, acknowledging and legitimizing the leader and the state institutions,³⁶ with the leader being portrayed as the one to bring back the equilibrium, serve justice and protect the aggrieved ones.³⁷

It is difficult to comprehend whether the workers were devoted to the socialist cause or whether this was only a stylistic strategy in their approach towards the authorities by following the official discourse. Nevertheless, there was a thin line between having your grievance ignored and being investigated by the *Securitate*. In a discourse published in "Scântea" [The Spark] on the 2nd of October 1968, Nicolae Ceaușescu, pointed out that only a crazy person would not see the benefits of socialism. Teodor Negulescu and Vasile Paraschiv's cases are just two examples in this sense: the former, a worker at "Textila" – Buzău enterprise, following his complaints to the Party about the abuses and irregularities from his workplace, was investigated by the secret police, fired from his job and sent to Săpoca psychiatric hospital.³⁸ The latter received a similar treatment over the years for leaving the Communist Party and demanding independent free trade unions.³⁹

The SLOMR initiative

The origins of SLOMR reside in the initiators' humanistic orientation of their professions. In this respect, the physician Ionel Cană was well aware of the worsening working conditions from "Industria Socialiste" enterprise from Balș, where the risk increments were suspended in 1978.⁴⁰ In the months that followed, Ionel Cană approached priest G. Calciu-Dumitreasa, familiar to RFE's audience for his series of lectures "7 words for the youth" [in Romanian: *7 cuvinte către tineri*] which subsequently brought him to the *Securitate*'s attention.⁴¹

In the early days of 1979, the physician Ionel Cană and the priest Gheorghe Calciu-Dumitreasa had the first discussions on the necessity to form an organization aimed at defending workers' rights. The secret police interceptions indicate that Cană and Calciu met and discussed whether they should give their real names or not, and agreed that a founding group should be mentioned, not only a single person.⁴² Furthermore, following Gh. Brașoveanu's expertise on economic matters, a founding document was drafted and plans were made to create files with individual cases, addresses and their problems.⁴³

On March 4th 1979 the Romanian unit of Radio Free Europe announced the foundation of an independent trade union in Romania and broadcasted the content of SLOMR's establishing document.⁴⁴ The declaration bore the signature of 20 people, of

³⁶ *Ibidem*, p. 169.

³⁷ *Ibidem*, p. 172.

³⁸ Silviu Alupei, *Cazul Negulescu. Un nebun pentru liniștea țării*, in "Tinerama", 9–15 septembrie 1994, p. 11, *apud* Mădălin Hodor, *Ce nu cuprinde un dosar de securitate* [What you won't find in a Secret Police file], in Gheorghe Onișoru (ed.), *Totalitarism și rezistență, teroare și represiiune în România comunistă* [Totalitarianism and resistance, terror and repression in Communist Romania], Studii 1, București, CNSAS, 2001, p. 190.

³⁹ Vasile Paraschiv, *Lupta mea pentru sindicate libere în România: terorismul politic organizat de statul comunist* [Vasile Paraschiv: My struggle for free trade unions in Romania], edited by Marius Oprea, Oana Ionel and Dragoș Marcu, Iași, Polirom, 2005.

⁴⁰ Ionel Cană, *Sindicat liber și dictatură* [Free trade union and dictatorship], vol. 1, Iași, PIM, 2015, p. 14.

⁴¹ *Ibidem*, p. 36.

⁴² ACNSAS, fund Informativ, file no. I 258979, vol. 1, f. 16.

⁴³ *Ibidem*, f. 19–22.

⁴⁴ "Domestic Bloc", no. 10, 4 March 1979, D.C. HU OSA 300-60-1: 419: Labor/TU: Free trade unions 1979–1987; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Records Relating to Romanian Opposition and Protest Movement; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

which 16 were allegedly workers from the city of Turnu Severin, while the rest of them were from Bucharest: Ionel Cană, physician, general practitioner, Gheorghe Brașoveanu, economist, Nicolae Gugu, veteran member of the Communist Party, and Gheorghe Frățilă, cameraman.⁴⁵

One of the main characteristics of the SLOMR movement was its struggle for official recognition by the authorities. Although my research reveals that the organization aimed at responding to certain social issues, it also highlights once more the rigidity of the Romanian political system. In this sense, it is important to acknowledge that there were no other legal artifices that could sustain their cause, as it was the case for KOR in Poland, whose institutionalization largely benefited from a pre-War law concerning relief committees.⁴⁶ SLOMR's founding document claimed that the trade union was in conformity with Romanian legislation; at the same time, their struggle for workers' rights was centered on the most important documents of the international community: the Universal Declaration of Human Rights (1948), the U.N.'s International Covenant on Civil and Political Rights (ratified by Romania in 1974).⁴⁷ While declaring its affiliation to the ICFTU,⁴⁸ it highlighted that it did not focus on actions of a political nature, but rather on the rights deriving from labor relations. In this respect, their endeavor shares a similar approach with the movement of the so-called *pravozashchitniki* or *zakonniki* (defenders of rights) in the Soviet Union, with Alexandr Vol'pin described as "the first to understand that an effective method of opposition might be to demand that the authorities observe their own laws."⁴⁹

SLOMR's aims were the fight against abusive firings and pensioning, precarious hygiene, safety and working conditions. Moreover, it requested the revision of the law of pensions adopted in 1977 and a reduction of the weekly working hours. According to the document, people were invited to join the trade union by mail or phone call, with no membership fee being requested. While anticipating that repressive measures would follow, the signatories invited the sympathizers to form local committees and to keep the organization alive, despite the initiators' arrest.⁵⁰ Following the publication of SLOMR's founding declaration, in early March 1979, Virgil Chender, allegedly representing The Unofficial Trade Union of Workers, Peasants and Soldiers of Mureș county (an organization with a claimed number of 1487 members), met with Ionel Cană and declared his union's affiliation with SLOMR.⁵¹

According to secret police interceptions, the RFE announcement stirred some discussions in Harghita County, where people appreciated the support of French trade

⁴⁵ "Free trade union formed in Romania", Munich, 7 March 1979. f. 525. HU OSA 300-60-1: 419; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁴⁶ Jan Józef Lipski, *KOR: A History of the Workers' Defense Committee in Poland, 1976–1981*, Berkeley, University of California Press, 1985, p. 45.

⁴⁷ "Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România" [The Official Bulletin of the Socialist Republic of Romania], 20 Nov. 1974. HU OSA 300-60-1: 317; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁴⁸ In 1949, early in the Cold War, alleging Communist domination of the WFTU's central institutions, a large number of non-communist national trade union federations (including the U.S. AFL-CIO, the British TUC, the French FO, the Italian CISL and the Spanish UGT) seceded and created the rival ICFTU at a conference in London attended by representatives of nearly 48 million members in 53 countries.

⁴⁹ Benjamin Nathans, *op. cit.*, p. 630.

⁵⁰ "Domestic Bloc", no. 10, 4 March 1979, D.C. HU OSA 300-60-1: 419; Labor/TU: Free trade unions 1979–1987; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Records Relating to Romanian Opposition and Protest Movement; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁵¹ "Political program", no. 31, 23 March 1979, ANIC, fund Anneli Ute Gabanyi, file no. 156, f. 19–24.

unions, and were assessing the importance of organizing a strike through the newly announced trade union.⁵² In Hunedoara County, a few people joined the movement, hoping that the organization could facilitate their departure from Romania.⁵³ In a different case, the medic Pogan Emil signed up to the organization, requesting assistance in finding a job for his wife.⁵⁴

In Ialomița County, according to the interceptions, there were people who were skeptical about joining the organization, predicting that the attempt would be short-lived, despite the support from abroad.⁵⁵ In Iași County, people wrote to the Bucharest group requesting further information about the legal status of SLOMR and its connection with state institutions,⁵⁶ similar approach being taken by individuals from Maramureș County. As for other identified individuals from Constanța, Dâmbovița, Ilfov counties, they joined SLOMR and requested assistance in obtaining the necessary documents for leaving the country.⁵⁷

Adherence and complaints about working conditions came from Arad County,⁵⁸ while people from Brașov requested assistance in solving abusive firings.⁵⁹ Other demands dealt with assistance in obtaining the approval for receiving medical treatment abroad,⁶⁰ complaints about various problems in the enterprise production process,⁶¹ as well as work-related litigations.⁶² Moreover, legal suggestions were sent, in an attempt to further facilitate SLOMR's legality; apart from an updated SLOMR statute, it was proposed that the term "free" be replaced by "independent", thus avoiding any claims that the official trade unions were not free.⁶³

Immediately after Radio Free Europe announced the formation of SLOMR, its three leaders, physician Ionel Cană, Father Gheorghe Calciu-Dumitreasa, and Gheorghe Brașoveanu were arrested on March 10, 1979⁶⁴ for conspiracy against the socialist order.⁶⁵ Shortly after, Ilie Popovici and Alexandru Nagy sent abroad new lists with supporters⁶⁶ but in early April, RFE stopped airing the names and the addresses of the new adherents, as announcements about new lists of adherents continued to appear until late April 1979.⁶⁷ Concomitantly, there were people who tried to form a provisory committee; under the coordination of Nicolae Dascălu, a teacher from Bucharest, as they demanded a survey by the International Federation of Trade Unions to assess whether Romanian workers would need another trade union. Moreover, there was also the request for

⁵² ACNSAS, fund Documentar, file no. 14945, vol. 7, f. 1–2.

⁵³ *Ibidem*, f. 5–8.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 25.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 30–31.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 32.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 49–62.

⁵⁸ *Ibidem*, file no. 8852, vol. 6, f. 229.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 233.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 234.

⁶¹ *Ibidem*, f. 245.

⁶² *Ibidem*, f. 247.

⁶³ Idem, fund Informativ, file no. 423686, f. 47.

⁶⁴ "Romania's Free trade union members arrested", f. 1. HU OSA 300-60-1: 419; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁶⁵ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 53.

⁶⁶ *Remember: România 1979 – membrii Sindicatului liber continuă acțiunea* [Remember: Romania 1979 – the members of the free trade union continue their action], in "Dialog", no. 63, Mar. 1989, p. 4.

⁶⁷ *Ibidem*.

permission in promoting their program in Romanian media, and for the possibility of renting a place for a headquarters, thus enjoying the same rights as UGSR.⁶⁸ Although Ionel Cană currently contests Nicolae Dascălu's role as a president of the organization,⁶⁹ Carl Gibson's accounts,⁷⁰ as well as RFE materials, indicate that Nicolae Dascălu assumed the role of SLOMR's spokesman following the initial group's arrest and their subsequent surveillance by *Securitate*, by forming a provisory committee.⁷¹

In another example, following their meeting in Bucharest with Nicolae Dascălu,⁷² Carl Gibson and Erwin Ludwig, two ethnic Germans from Timișoara, formed a local SLOMR committee in a different region of the country, allegedly spurring the interest of around 150 sympathizers, but only gathering around 20 signatures.⁷³ Shortly after they convinced Fenelon Sacerdoțeanu to hold the presidency of the organization,⁷⁴ Gibson was convicted on the basis of organizing an anarchic group with hostile conceptions against the socialist ethics.⁷⁵

On the 18th of April 1979, RFE again aired pieces of information about SLOMR, whose sympathizers signed a collective letter to Ceaușescu, demanding the stoppage of repression.⁷⁶ The sympathizers highlighted that their endeavor was following Ceaușescu's critique at the UGSR Congress from March 1971, on the fact that workers participation was needed in the processes involving various measures for the development of Romanian society.⁷⁷

By the summer of 1979, all the activities initiated around SLOMR since late February came to an end at the national level. According to a secret police document from September 1979, there were no reports of any new activities in this respect.⁷⁸ Ionel Cană, Gh. Brașoveanu, G. Calciu-Dumitreasa, Nicolae Dascălu, Carl Gibson and Erwin Ludwig served prison time on various accusations, and apart from the main figures involved in the SLOMR endeavor, there were also dozens of sympathizers imprisoned or intimidated.

Following his release from prison in the autumn of 1979, Carl Gibson left Romania and engaged in popularizing SLOMR's cause and its repression by the authorities. After giving two interviews about his life and his activity around SLOMR at RFE in November that year, Carl Gibson also established connections with Ion Solocalu, the editor of "Dialog", a magazine published by the Democratic Circle of Romanians from Germany [in Romanian: *Cercul democrat al românilor din Germania*], for which he gave multiple interviews in the years that followed.

⁶⁸ "Political program", no. 45, 6 April 1979, ANIC, fund Anneli Ute Gabanyi, file no. 156, f. 25–31.

⁶⁹ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 153.

⁷⁰ Carl Gibson, *Symphonie der Freiheit – Widerstand gegen die Ceaușescu-Diktatur: Chronik und Testimonium einer tragischen Menschenrechtsbewegung, in literarischen Skizzen, Essays, Bekenntnissen und Reflexionen* [The symphony of freedom. Opposition to the Ceaușescu dictatorship. Histories and Testimonies of a tragic human rights movement in literary sketches, essays, confessions and reflections], Dettelbach, J. H. Röhl Verlag, 2008, p. 84.

⁷¹ ACNSAS, fund Informativ, file no. 257993, vol. 2, f. 12–15.

⁷² *Remember: România 1979 – membrii Sindicatului liber continuă acțiunea*, p. 4.

⁷³ ACNSAS, fund Informativ, file no. 257993, vol. 1, f. 26.

⁷⁴ Carl Gibson, *op. cit.*, p. 115.

⁷⁵ Interview with Carl Gibson, transcription by Ion Solocalu, *Să nu regreti niciodată ce-ai făcut* [Never regret what you have done], in "Dialog", no. 62, Apr. 1986, p. 13.

⁷⁶ "Domestic bloc" (unspecified number), (no date), ANIC, fund Anneli Ute Gabanyi, file no. 156, f. 46–64.

⁷⁷ ACNSAS, fund Informativ, file no. 423686, f. 47v.

⁷⁸ Idem, fund Documentar, file no. 14945, vol. 6, f. 335–337.

Two years after Carl Gibson's departure from Romania, he was approached by Ion Ganea⁷⁹ in order to commence the procedures for submitting a complaint against the Romanian government at the International Labor Organization.⁸⁰ Following Gibson's accounts, as the organization could not be approached by individuals on this matter, there came the idea of forming a SLOMR informal support committee to pursue their interest. Apart from Gibson himself, this committee also came to include people like Radu Câmpăanu, Ion Ganea, Cicerone Ionițoiu, Vlad Dragoescu, Michel Korne, Ion Solacolu.⁸¹ With Carl Gibson representing SLOMR's cause abroad,⁸² the committee compiled a file with materials published by the French press and met with Blaise Robel, representing the World Confederation of Labor (WCL), and Gérard Fonteneau, vice-president of the International Labor Office (ILO).⁸³

Even though the support coming from WCL was not as prominent as in the Polish case,⁸⁴ it definitely was not negligible. Persuaded by the evidence provided by the SLOMR informal support committee,⁸⁵ the representatives of the WCL⁸⁶ alleged that the Romanian authorities practiced various methods of intimidation, arrests and beatings, while using pretexts that were designed to conceal the anti-union nature of their actions.⁸⁷ Their complaint from July 1981 marked the beginning of a three-year investigation from the ILO's Committee on Freedom of Association (CFA) concerning Romania's compliance with Convention no. 87⁸⁸ and no. 98.⁸⁹

By that time, the international arena was already acquainted with the International Labor Organization's cases on matters concerning violations of workers' rights to association and collective bargaining. As the only tripartite United Nations agency, ILO had been investigating complaints against East European governments in terms of trade

⁷⁹ After the Second World War, Ion Ganea was a member of the Liberal Youth, a youth organization of the Romanian National Liberal party. Between 1959–1964 he was imprisoned for conspiracy. He left for Switzerland in 1978 and placed under secret police surveillance in 1981. For more details about his life please see: Ion Ganea Argeș, *Cinci ani în gulagul românesc* [Five years in the Romanian Gulag], București, Vremea, 2014.

⁸⁰ Carl Gibson, *op. cit.*, p. 346.

⁸¹ *Ibidem*, p. 345.

⁸² Idem, interview by author, telephone interview, 19 May 2016.

⁸³ Idem, *David și Goliath: sindicatul liber și guvernul român* [David and Goliath: The free trade union and the Romanian government], in "Dialog", no. 26, Aug. 1982, p. 7.

⁸⁴ For more information on ICFTU and WCL support on KOR and Solidarity, see: Idesbald Goddeeris (ed.), *Solidarity with Solidarity: Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982*, Lanham, MD, Lexington Books, 2010, p. 101.

⁸⁵ Carl Gibson, interview by author, telephone interview, 19 May 2016.

⁸⁶ Blaise Robel to Francois Blanchard, 10 July 1981. HU OSA 300-5-190: 38; RFE/RL Research Institute; Analytics Research Department; Records of Vlad Socor; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

⁸⁷ International Labor Office, *Case No. 1066 (Romania): Complaint presented by the World Confederation of Labour against the Government of Romania*, in "Official Bulletin", vol. LXVII, B 1, 1984, p. 25, [http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09604/09604\(1984-67-series-B\).pdf](http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09604/09604(1984-67-series-B).pdf) [last accessed August 1st 2018].

⁸⁸ In 1948, the ILO adopted the organization's 87th Convention: Freedom of Association and the Protection of the Right to Organize. The aim of this Convention was to protect the right of workers and employers to create and maintain organizations independently of governments. For more details about the convention please see: International Labor Organization, *Convention C087 – Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312232 [last accessed August 1st 2018].

⁸⁹ In 1949, the ILO adopted another important Convention which is No. 98: the right to organize and collective bargaining, as it expands on the right to organize. For more details about the convention please see: International Labor Organization, *Convention C098 – Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_Ilo_Code:C098 [last accessed August 1st 2018].

union rights since the 1950's, but the number of cases multiplied in the late 1970's, with USSR⁹⁰ and Poland being put on the spot on such issues.⁹¹

The CFA's 1066 case consisted of a series of inquiries between the Romanian government and the International Labor Office. While both the WCL and the Romanian government were asked by the committee to provide further information on the matter, the Report indicates that the WCL supplied numerous documents based mainly on French publications, in order to support its' allegations. In doing so, it provided further information on the persons involved and the repression faced.⁹² As the committee requested further clarifications on the reasons for arrest and detention of the named persons, the Romanian government firstly denied the existence of the organization, and later claimed that most of the named persons did not exist, as the authorities indicated that they were unable to locate them at the specified addresses.⁹³ As the complaint made further allegations and the government failed to provide sufficient information, CFA requested the Romanian government's approval for a direct contact mission, which was rejected.⁹⁴

In order to prove their respect for human rights, and particularly freedom of association, the Romanian government answered that the unity of workers dated from the late 19th century, and that the freedom of association was guaranteed by the Constitution, while The General Union of Romanian Trade Unions, an organization with 7.5 million members, stood as an example in this sense.⁹⁵ Thus, the Romanian government's reply is similar to the ones promoted by the Soviet Union on earlier accounts. In Jacobson's view, while the USSR had cooperated with the CFA's investigation to the extent of replying to questions and supplying documents, it also attempted to indirectly develop the proposition that there was actually greater freedom of association than in non-communist countries.⁹⁶

It is important to contextualize the Romanian government's initial attempt to portray SLOMR as a committee for the defense of human rights. Following this thought, any allegations about SLOMR as a human rights committee could have been dismissed on the basis of non-interference in internal affairs as per Principles VI and VII of the Helsinki Final Act.

Based on the information provided by both the WCL and the Romanian government, the CFA concluded in November 1984⁹⁷ that in spite of the attempts to dismiss the trade union character of SLOMR, its aims at promoting and defending workers' interest fell under the definition contained in art. 10 of Convention no. 87. The fact that SLOMR intended to struggle for human rights was not considered sufficient evidence to prove that the organization was not of a trade union character.⁹⁸ Moreover,

⁹⁰ G. Von Potobsky, *Protection of trade union rights: twenty years' work by the Committee on Freedom of Association*, in "International Labour Review", vol. 105, no. 1, January 1972.

⁹¹ David A. Wirth, *Trade Union Rights in the Workers' State: Poland and the ILO*, in "Denver Journal of International Law and Policy", vol. 13, 1984, p. 269–282.

⁹² International Labor Office, *Case No. 1066 (Romania): Complaint presented by the World Confederation of Labour against the Government of Romania*, p. 26.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁹⁶ Harold Karan Jacobson, *The USSR and ILO*, in "International Organization", vol. 14, no. 3, summer 1960, p. 418.

⁹⁷ International Labor Office, *Case No. 1066 (Romania): Complaint presented by the World Confederation of Labour against the Government of Romania*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 33.

concerning the ability of workers to freely set up organizations of their own choosing, the CFA stressed that there were certain provisions in the Romanian law that appeared to be restrictive. In this sense, while art. 164 of the Labor Code stated that trade unions operated by virtue of the rules of the General Trade Union Confederation, art. 26 of the Romanian Constitution and art. 165 of the Labor Code highlighted that the trade union had to mobilize the work force towards the accomplishment of Romanian's Communist Party program of building a new society,⁹⁹ which led CFA to indicate "a de facto monopoly" of UGSR.¹⁰⁰

The named report ends with the recommendations of the committee, which expressed the firm hope that the new trade union legislation, whose preparation had been mentioned by the Romanian government, would take into account the Committee's comments and that it would give "full effect" of the Convention no. 87.¹⁰¹ Although SLOMR was seen by the ILO as a trade union, the Romanian government considered it "merely a committee for the defense of human rights". At the same time, the ILO recommendations could only have succeeded with the cooperation of governments¹⁰² and whatever international legitimacy SLOMR might have had, it still had to follow the Romanian law.

International support and its limits

As Carl Gibson argues, in a totalitarian system, any opposition attempt depended on organizations from abroad with a specific interest in the issues. In his view, RFE facilitated the communication between individuals that did not know each other prior to RFE airings about SLOMR, giving the example of Nicolae Dascălu and himself.¹⁰³ Moreover, RFE played a crucial role in informing their listeners about the development of international agreements concerning human rights (Helsinki Final Act), but also about the formation of various movements across Eastern Europe demanding human rights recognition (Charter 77) or the institutionalization of the Workers' Defense Committee (KOR). On top of this, the precarious nature of consumption and the issue of poor social care always formed one of the cornerstones of the station's broadcast critique. Even though RFE was simply highlighting known "facts", they were all were meticulously selected by the guiding agents for their capacity to highlight a poignant discrepancy between discourse and practice in the affected countries.¹⁰⁴

Thus, as Ioana Macrea-Toma argues, ideas do not simply circulate from a center to a periphery that one expects to undergo a gradual change, but instead are constantly reframed by all actors involved through an interactive process of adaptation, but also of

⁹⁹ *Codul Muncii 1972* [1972 Romanian Labor Code], 165, <http://lege5.ro/Gratuit/gyytanzt/codul-muncii-din-1972> [last accessed August 1st 2018].

¹⁰⁰ International Labor Office, *Case No. 1066 (Romania): Complaint presented by the World Confederation of Labour against the Government of Romania*, p. 33.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰² International Labor Organization, *Special procedures for the examination in the International Labour Organization of complaints alleging violations of freedom of association*, art. 12, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:62:697875547273406::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2565060:NO#E5 [last accessed August 1st 2018].

¹⁰³ *În fața microfonului* (I) [In front of the microphone (part one)], in "Dialog", no. 72, Feb. 1987, p. 12.

¹⁰⁴ Ioana Macrea-Toma, *The intricacies of a (Cold) War of Ideas: Radio Free Europe from Above and from Below*, in Anna Bischof (ed.), *Voices of Freedom – Western Interference? 60 Years of Radio Free Europe*, 1, Munchen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, p. 122.

autonomous self-production.¹⁰⁵ Just like in Goma's case,¹⁰⁶ RFE contributed to the national and international visibility of SLOMR's endeavors, by conceptualizing and mediating the attitudes towards its supporters, but in a more limited way. In contrast with Vladimir Socor's assessment that all known dissent figures and groups emphasized values that related to the individual, SLOMR was aiming at the community.¹⁰⁷

Nevertheless, while the disastrous economic situation was interpreted by Romanian RFE editors as the degeneration of the "moral fiber of Romanian society", culture was still seen as the milieu of salvation. Most of the times however, with Monica Lovinescu and Virgil Ierunca as prime examples, Marxism and communism were perceived as belonging to the same matrix.¹⁰⁸ Following Ioana Macrea Toma's inquiry, Monica Lovinescu's own inputs were elitist, culturally oriented and devoid of social insight, even though they were voiced from a microphone designed to appeal to mass awakening.¹⁰⁹ As a result, the rhetoric around SLOMR only gravitated around procedural criticism in relation to legal matters, with the most prominent example in this sense being Vlad Georgescu, who repeatedly pledged SLOMR's compliance with Romanian legislation,¹¹⁰ as well as international agreements.¹¹¹

The limits of RFE's support for SLOMR is further revealed in an interview between Dinu Zamfirescu and Mihnea Berindei, as they recall a discussion with Noel Bernard, head of the Romanian RFE department, on the topic of SLOMR. As an institution financed by the U.S. State Department, they had to comply with political trends. In this sense, it was concluded that if SLOMR only existed because of RFE, then they could not support it any longer. As a result, the adherents names were to be made public, but without their contact details.¹¹² In Carl Gibson's view, this had an important impact on the movement's development, as this decision prevented possible sympathizers from contacting other members and sustaining the collective effort.¹¹³ Nevertheless, this decision could also be interpreted as an attempt to limit authorities' repression against SLOMR's sympathizers, who could have previously use the details aired by RFE to locate the individuals and investigate them.

The most noticeable support for SLOMR from abroad came from France, where, according to Samuel Moyn, it was the metamorphosis of the political left that determined the advances in terms of human rights, which emerged from the internal competition within the left as a substitution of utopias.¹¹⁴ Immediately after the news about SLOMR

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁰⁶ For an in depth analysis of RFE's role in popularizing Paul Goma's case see: Ioana Macrea-Toma, *Între politică și morală. Percepția drepturilor omului la Radio Europa Liberă prin cazul lui Paul Goma* [Between politics and morality. The perception of human rights at Radio Free Europe through the case of Paul Goma], in Otniel-Larean Vereș, Liliana Corobea (eds.), *Paul Goma și exilul etern* [Paul Goma and the eternal exile], Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2016.

¹⁰⁷ Ioana Macrea-Toma, *Radio Free Europe in Paris: the paradoxes of an ethereal opposition*, MA thesis, Central European University, 2008, p. 65.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 83.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 108.

¹¹⁰ "Domestic Bloc", no. 19, 19 March 1979, D.C. HU OSA 300-60-1: 419: Labor/TU: Free trade unions 1979–1987; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Records Relating to Romanian Opposition and Protest Movement; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

¹¹¹ "Domestic bloc" (unspecified number), 12 April 1979, ANIC, fund Anneli Ute Gabanyi, file no. 156, f. 32–35.

¹¹² *În fața microfonului* (I), p. 12.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Samuel Moyn, *op. cit.*, p. 168.

was broadcasted by RFE, French trade unions, such as the French Democratic Confederation of Labor, General Labor Confederation, National Education Federation expressed their support for SLOMR by addressing multiple letters to Nicolae Ceaușescu, and the General Union of Romanian Trade Unions.¹¹⁵

These gestures added up to the efforts of the French Committee for the Defense of Human Rights in Romania for SLOMR's exposure in the Western media. Established in 1977 in support of *Goma movement*, the committee was initially formed of 10 members, Romanian and French individuals specialized in Romanian issues, which had previously visited Romania for sociological or historical studies. The committee later transformed into The League for the Defense of Human Rights in Romania [in Romanian: *Liga pentru apărarea drepturilor omului în România*] accounting around 70 members by 1986¹¹⁶ and affiliated to the Fédération Internationale des Droits de l'Homme. In this respect, they were creating press releases for Agencie France Presse (AFP) and sought to establish contacts with journalists from the main daily newspapers in France. As they were creating files based on RFE materials, letters from Romania and discussions with individuals, the members of the organization were at pains to acquire their own credibility. The first articles about human rights cases were published in leftist journals "Liberation", "Le Rouge", "L'information ouvriere" and later, in more centrist paper "Le Monde".¹¹⁷

The French Committee for the Defense of Human Rights in Romania held various press conferences in Paris on the issue and organized demonstrations in support of SLOMR's cause and condemned the repression faced by its adherents. Aside from the translation of incoming texts from Romania, they tried to establish telephone contacts with SLOMR sympathizers, and sent people to visit Vasile Paraschiv as well as the adherents of the local SLOMR committee from Timișoara.¹¹⁸ Attention was paid to an important share of the mass-media represented by French trade unions' press. Many of the materials concerning SLOMR were published in papers affiliated with the socialist CFDT and "Force Ouvriere", as well as some factions from within *Confederation Generale de Travail*, a trade union with an anarcho-syndicalist tradition, who actively demonstrated in support of Vasile Paraschiv and later SLOMR.¹¹⁹

In a different account, the British-Romanian Association contacted L. Murray (the general secretary of British Trade Union Congress) and drew the attention to the SLOMR's case depicted in the Amnesty International report and appealed TUC representatives to request the Romanian authorities to release the imprisoned the people who sought to create an independent trade union, and in the spirit of Helsinki, to show leniency towards other dissenters.¹²⁰ In the framework of the bilateral relations previously established between Romanian and British trade union national center, TUC enquired on the matter, but no official reply was provided by UGSR representatives.¹²¹

¹¹⁵ "Domestic bloc" (unspecified number), (undated), ANIC, fund Anneli Ute Gabanyi, file no. 156, f. 46–64.

¹¹⁶ Interview with Mihnea Berindei, Radu Chiriac, Carl Gibson and Dinu Zamfirescu, transcription by Ion Solacolu, in *În fața microfonului* (I), p. 11.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Interview with Mihnea Berindei, Radu Chiriac, Carl Gibson and Dinu Zamfirescu, transcription by Ion Solacolu, in *În fața microfonului* (III) [In front of the microphone (part three)], in "Dialog", no. 74, Apr. 1987, p. 20.

¹²⁰ British-Romanian Association to L. Murray, July 3, 1980, Trades Union Congress collection, Modern Records Centre, University of Warwick (MSS.292D/949.8/3).

¹²¹ L. Murray to Emil Bobu, April 23, 1979. Trades Union Congress collection, Modern Records Centre, University of Warwick (MSS.292D/949.8/3).

SLOMR's cause was also popularized by the League for Industrial Democracy in their comparison study of workers' rights between East and West in 1980. The declared purpose of the study was to elevate the issue of worker rights to a more prominent place in the broad human rights debate.¹²² Concomitantly, Amnesty International popularized SLOMR's cause in their reports¹²³ and International briefings¹²⁴ by integrating their case in the wider discussion of Romania's human rights violations. Later, in 1983, the French journal, "L'Alternative", devoted a special issue to the repression in Romania, illustrating not only a chronology of SLOMR's existence, but also a series of demonstrations that took place in Paris in support of the imprisoned members or adherents of the trade union.¹²⁵

Epilogue

In response to the criticism concerning human rights violations and religious rights in Romania, the *Securitate* orchestrated in October 1980 the publishing of a report about SLOMR.¹²⁶ Originally published in English, the book was translated into French shortly after and excerpts were disseminated through the mass media in Western Europe.¹²⁷ With a special focus on the priest Calciu-Dumitreasa, the report was signed by Constantin Michael-Titus and it represents an inquiry into the personal background of SLOMR's initiators, aiming at discrediting them, by allegedly highlighting the priests' former connection with the Iron Guard, the physician's delusions and the economist's religious fanaticism.

The author of the report explained his alleged path to meeting the initiators by obtaining permission to see the persons in question and by receiving access to files from the Office of the General Prosecutor.¹²⁸ According to Ionel Cană's memoirs, Michael-Titus visited him and Brașoveanu and posed as a foreign journalist interested in promoting their cause.¹²⁹ But the final report, rather than reflecting their position, shared a similar tone with the authorities discourse: The lists of names were considered fabricated,¹³⁰ Radio Free Europe was blamed for falling into subversion and into a type of militancy which was far from being political, but more akin to espionage, infiltration and terrorism.¹³¹ In sum, the actions of SLOMR's initiators were portrayed as foreign infiltrations into a country that was now paying the price for its' independent foreign policy.¹³²

In the following years, RFE would again give voice to SLOMR's initiators on several occasions. In 1981 it was the turn of Nicolae Dascălu to inform the listeners about his emigration to the USA and about the efforts of submitting an official complaint against the Romanian government.¹³³ Later in 1987, Ionel Cană left Romania

¹²² League for Industrial Democracy, *Workers' rights, East and West: A comparative study of trade union and workers' rights in Western Democracies and Eastern Europe*, New Brunswick, London, Transaction Publishers, 1980.

¹²³ *Amnesty International Report 1980*, Amnesty International Publications, London, 1980, p. 290–295.

¹²⁴ *Amnesty International Briefing: Romania*, January 1, 1980, p. 6–7, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur39/005/1980/en/> [last accessed August 1st 2018].

¹²⁵ *Roumanie, crise et repression*, in „L'Alternative: pour les droits et les libertés démocratiques en Europe de l'Est”, Maspéro, Paris, janvier 1983, p. 18–32.

¹²⁶ ACNSAS, fund Documentar, file no. 8852, vol. 6, f. 403–422.

¹²⁷ *Megafonul Securității* [The megaphone of Romanian secret police], in “Dialog”, no. 61, Mar. 1986, p. 7.

¹²⁸ Constantin Michael-Titus, *Romania under pressure*, vol. II, London, Panopticum Press, 1981, p. 5.

¹²⁹ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 145.

¹³⁰ Constantin Michael-Titus, *op. cit.*, p. 29.

¹³¹ *Ibidem*, p. 28.

¹³² *Ibidem*, p. 17.

¹³³ ACNSAS, fund Informativ, file no. I 258979, vol. 3, f. 41–42.

and gave several interviews for the New York branch of RFE¹³⁴ and the BBC¹³⁵ about his efforts to organize an independent trade union in 1979.¹³⁶ Moreover, in 1988 RFE announced that Ionel Cană along with 6 other members of SLOMR established an organization in the USA with the aim of promoting and supporting Romanian workers according to the principles and the statutes of the free international labor organizations.¹³⁷ Once again, Romanians from abroad were all invited to join the organization and support the cause of Romanian workers.¹³⁸ Despite its idealistic aim, my research did not identify any noticeable activities of the organization.

Nevertheless, the biggest uncertainty regarding SLOMR is the number of its followers, as my analysis shares similar concerns already expressed by the Presidential Commission for the Study of the Romanian Communist Dictatorship.¹³⁹ In this respect, while Ionel Cană overbids the membership to around 2400 members,¹⁴⁰ Gh. Calciu Dumitreasa's accounts¹⁴¹ indicate that there were around 2000 people who joined the trade union. At the same time, the Secret Police files only mention a number of adherents ranging from 157 to 200 people.¹⁴² However, the files from the secret police archive consist of traces that mark the attempts to challenge the reality presented by the regime's propaganda. As categories used by the state institutions are self-referential, it is important to note that the investigations of *Securitate* did not always associate people's discontent with the SLOMR movement. A prime example is the case of Carl Gibson, whose secret police file does not give any indication on his efforts to organize a local SLOMR committee, being simply investigated as an individual interested in leaving the country.¹⁴³

Further uncertainties are raised by the case of the named 15 workers from SLOMR's founding document. Although Ionel Cană claims to have met them on several accounts in 1978,¹⁴⁴ their names did not find any correlation with real persons during the Secret Police investigations.¹⁴⁵ Following secret police interceptions of Cană and Calciu's discussion from early 1979, these names could have been fictitious ones, for the purpose of building a cohesive image of their endeavor that could stir people's interest.¹⁴⁶ Further-

¹³⁴ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 93.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 95.

¹³⁶ ACNSAS, fund Informativ, file no. I 258979, vol. 4, f. 220–232.

¹³⁷ “Articles of incorporation of The Free Trade Union of the Romanian Workers (SLOMR)”, 1 July 1988, Washington D.C. HU OSA 300-5-190: 38; RFE/RL Research Institute; Analytics Research Department; Records of Vlad Socor; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

¹³⁸ “Apelul SLOMR către poporul român din România și exil”. HU OSA 300-5-190: 38; RFE/RL Research Institute; Analytics Research Department; Records of Vlad Socor; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

¹³⁹ The Commission estimates that the total number of SLOMR's members could range anywhere between 200 and 2,000. For more, please see: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile (eds.), *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport Final* [The Presidential Commission for the Study of the Romanian Communist dictatorship: Final Report], București, Humanitas, 2007, p. 704.

¹⁴⁰ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 153.

¹⁴¹ “Interview: Rev. G. Calciu-Dumitreasa – Dr. Vlad Georgescu” [“Domestic Bloc”, no. 685], 28 August 1985. HU OSA 300-60-1: 130/Culture-Dissidents: Intellectuals, writers 1975–1987; RFE/RL Research Institute; Romanian Unit; Subject Files; Open Society Archives at Central European University, Budapest.

¹⁴² ACNSAS, fund Documentar, file no. 14945, vol. 7, f. 335–337.

¹⁴³ *Idem*, fund Informativ, file no. I 257993, vol. 1, f. 1–39.

¹⁴⁴ Ionel Cană, *op. cit.*, p. 15, 135.

¹⁴⁵ ACNSAS, fund Penal, file no. 766, vol. 2, f. 2–120.

¹⁴⁶ *Idem*, fund Informativ, file no. I 258979, vol. 1, f. 46–48.

more, The Unofficial Trade Union of Workers (an organization with a claimed number of 1487 members that declared its affiliation with SLOMR) did not have any membership lists and this research did not identify any archival material that could support the supposition. Nevertheless, the person claiming to represent it, Virgil Chender, prior to his interest in SLOMR, was intercepted by the *Securitate* in 1976, when he went on a hunger strike in a protest gesture against the poor management and wastefulness at his workplace,¹⁴⁷ but also in 1977, when he expressed his interest in Paul Goma's action.¹⁴⁸

Conclusions

We have seen thus, that the international dimension of SLOMR's initiators and supporters is marked by a history of continuities and discontinuities. While RFE gave a voice to SLOMR's promoters, thus providing an important channel of communication between the initiators and the population, it concomitantly conceptualized and mediated their attitudes. Although the human rights idiom was invoked to support their struggle concerning labor relations, there was no institutional support that could be offered from abroad in these terms, as the Principle VII of the Helsinki Final Act was not a matter of inter-state relations and its provisions were not legally-binding, but merely moral and political commitments.

In terms of labor disputes, Carl Gibson's efforts in obtaining an official complaint against the Romanian government at the International Labor Organization represent a breakthrough in the history of Romanian workers' actions against the authorities under state-socialism. While ILO's case no. 1066 stands as the very first complaint submitted against the Romanian government on matters of freedom of association, the inquiries and the support coming from the French and British trade unions reveal the limitations of international trade-unionism and the national character of trade union activity.

Concomitantly, the ILO's pursuit for SLOMR's legitimacy proves once more the Romanian authorities' unwillingness to engage in a real dialogue with the workers, as they attempted to negate their existence, discredit them and ultimately concealed the nature of SLOMR's endeavors.

HUMAN RIGHTS AND INDEPENDENT TRADE UNIONISM IN LATE 1970'S ROMANIA: THE CASE OF SLOMR (Summary)

Keywords: human rights, labor relations, Romania, SLOMR, cold war, trade unions.

In the context of the Cold War, Helsinki Accords brought new resources for disenchanted Eastern European citizens in formulating their endeavors. Although a failed project, the analysis of SLOMR case is a necessary element in understanding the reasons behind the scarcity of Romanian workers actions under the Communist regime. Drawing from a diversified array of archival documents, reports and memoirs of those involved in the initiative, the current paper analyzes how human rights discourses sought to be appropriated and instrumentalized in matters concerning labor relations in state-socialist Romania. By incorporating the transnational connections and the international actors of the period, this paper brings a new perspective on the way in which Romanian workers addressed their grievances, while simultaneously highlighting the opportunities and the limitations of the human rights discourses in the 1970's.

¹⁴⁷ *Idem*, fund Documentar, file no. 14945, vol. 11, f. 113.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 1–4.

EDUARD RUSU*

METERHANEUA – PRINCIPALA MODALITATE DE MANIFESTARE A PUTERII POLITICE PRIN MUZICĂ

Meterhaneua, termen des întâlnit în legătură cu muzica de la curțile domnești ale Țărilor Române, folosit în general în toate aspectele ce țin de manifestarea publică a domnului și de fastuozitatea atmosferei în care acesta își petrecea timpul liber, are o mai mare însemnătate decât am putea crede, atunci când vine vorba de aspecte mai importante, precum legătura cu puterea politică, în contextul geopolitic al evului mediu românesc și al premodernității. Întrucât această formație muzicală nu este proprie teritoriului nostru, ci este formată în zona triburilor arabe și evoluată la forma consacrată în Imperiul Otoman, vom începe expunerea noastră prin stabilirea cadrului și contextului în care s-a format, evoluția ei, rolul jucat în cadrul ceremonialului aulic otoman și vom continua cu identificarea momentului în care ajunge la curtea domnilor români și cu importanța prezenței ei în acest spațiu.

Termenul „mehter”, așa cum este el cunoscut astăzi, provine din cuvântul „mihter”, ajuns în forma actuală după unele schimbări de sunete în limba turcă. Inițial un cuvânt persan, „mih” (minunat) și „ter”, compun „mihter”, care se traduce prin „mare”, „cel mai mare”, „foarte mare”. „Hâne” se traduce prin „casă”¹ (Mehterhane = Casa mehterilor). Mehter, pronunțat „meh-tare”, s-a referit inițial la toate tipurile de slujitori de rang înalt.

În secolul al XVII-lea, termenul „mehter” acoperea trei tipuri de posturi în societatea otomană: 1) „Mehteran-ı alem” sau „Mehteran-ı tabl-ü alem”, cei ce se ocupau cu interpretarea muzicii și cei care purtau steagurile; 2) „Mehteran-ı hayme”, cei ce se ocupau cu ridicarea corturilor și 3) Mehterii de interior sau interni, cei care se ocupau cu servicii generale în casele și palatele guvernamentale². Toate aceste categorii se găsesc menționate și în legătură cu teritoriul românesc, unde există informații clare despre „mehterii corturilor”³, Evlia Celebi fiind cel care pune egalitate între șetrar și mehterbașul corturilor⁴. Mehterii mesageri sunt și ei amintiți în contextul mazilirii domnului Grigore al II-lea Ghica⁵ sau al transmiterii unor firmane către Constantin Brâncoveanu⁶.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ Angela Serdar Agachi, *Dicționar român-turc*, Editura Diagonal, 2000, p. 77.

² *Turkish Military Music*, la adresa de internet <http://turkiye.sarimollaoglu.com/art--culture/332-the-classical-turkish-music#25> (accesată la data de 14.01.2019).

³ *Domni români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din palatul împărațesc din Stambul între anii 1698–1782*, tradus și adnotat de H. Dj. Siruni, București, 1941, p. 64.

⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, volum îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 487.

⁵ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, *Sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XIX*, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 273.

⁶ C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694–1704)*, în „Revista Istorică a Arhivelor României”, București, 1873, p. 538.

Indiferent de pluralitatea atribuțiunilor mehterului în sens general, cu siguranță cea muzicală este cea mai importantă și în același timp reprezintă și primul sens al funcției. „Mehterân-i ‘alem” sau „muzicieni ai stindardului”⁷ reprezenta categoria de mehteri ce alcătuiau muzica militară, meterhaneaua și asigurau purtarea steagurilor în luptă. Toate referirile la formația meterhanea includ și steagurile militare, în aceea ce s-a numit la otomani categoria „tabl-alem” (tobă-steag). Deosebit de celelalte meterhanele, cea a sultanului purta denumirea de „tabl ü’ alem-i khassa” (tobe și stindardele casei împăratului) sau „tabl-i Al-i’Osman” (tobele împăratului otoman)⁸.

Muzica militară a otomanilor nu a fost de-a lungul timpului mereu aceeași, ea evoluând de la o componență formată din câteva feluri de tobe, la o structură amplă, cu numeroase instrumente, reglementată să corespundă cerințelor pentru care a fost creată. Legătura muzicii, inițial doar a tobelor, cu puterea politică, era o caracteristică a triburilor arabe. În timpul dinastiei omeiade, instrumentele de percuție din familia „tabl” (tobă) au fost introduse ca muzică marțială și erau folosite împreună cu instrumentele aerofone din familia „zurnalei”, iar începând cu secolul al X-lea, din timpul dinastiei buyda, formațiile „tabl-khāna” și „naḳḳāra-khāna” fac parte din însemnele puterii politice a califului, rezervate doar lui⁹. Odată cu declinul califatului, conducătorii triburilor mărunte arabe au solicitat privilegiul de a beneficia de formație muzicală și de a se legitima prin aceasta, fapt ce duce la apariția obiceiului ca, atunci când califul acorda putere politică unui conducător de trib, să-i dea acestuia o insignă, simbol al autorității (califului), compusă dintr-o anumită toba (tobe) și din alte elemente, precum o diplomă de investire și un steag¹⁰.

După modelul triburilor sau sangeacurilor arabe din Anatolia de Est, care dețineau aceste formații muzicale ca legitimare a puterii lor, otomanii au preluat și ei această practică, toba și steagul devenind insigna numită („tabl u alem”) ¹¹. Însuși Osman I, cel care a pus bazele viitorului Imperiu Otoman, a fost investit de către sultanul selgiucid Alâeddîn, cu însemnele pe care le primea un guvernator de provincie: tui, steag, nagara¹² (orchestră militară¹³) și cal¹⁴. Titlul de „bey” pe care îl primește Osman vine în urma unor succese militare împotriva bizantinilor, iar primirea simbolurilor tradiționale ale autorității scoate în evidență originea islamică și legitimitatea autorității lui¹⁵. Steagul și toba reprezentau cele mai importante elemente ale insignei moștenite de la selgiucizi,

⁷ Gilles Veistein, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea)*, în Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, București, Editura All, 2001, p. 158-159.

⁸ Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir. Cartea științei muzicii*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1973, p. 11.

⁹ H. G. Farmer, *Ṭabl-Khāna*, în *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. X, T–U, edited by P. J. Bertram, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, Leiden, Brill, 2000, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 35.

¹¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Crescerea și scăderea lui*, partea I, tradusă de Dr. Ios. Hodosi, București, 1876, p. 13; János B. Szabó, Péter Erdősi, *Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context*, în „Majestas”, nr. 11, 2003, p. 132; Evliyâ Efendî, *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century*, translated from the Turkish by the Ritter Joseph von Hammer, London, 1834, p. 97.

¹² Joseph Hammer, *Histoire de l’Empire Ottoman, depuis son origine jusqu’à nos jours*, tome premier, deuxième édition, traduit de l’Allemand M. Dochez, Paris, 1840, p. 29.

¹³ Irène Beldiceanu, *Începuturile: Osmân și Orkhân*, în Robert Mantran (coord.), *op. cit.*, p. 27; H. G. Farmer, *Ṭabl*, în *The Encyclopaedia of Islam*, vol. X, p. 33.

¹⁴ Halil İnalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300–1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea glosarului și a indicelui de Dan Prodan, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 107.

¹⁵ *Ibidem*, p. 107; János B. Szabó, Péter Erdősi, *op. cit.*, p. 132.

iar dreptul de a deține o orchestră militară devine un simbol al puterii guvernatorilor provinciali¹⁶.

Organizarea muzicii mehterilor a fost dezvoltată odată cu formarea Corpului Ienicerilor, în timpul sultanului Murad I (1360–1389). Această formație muzicală a devenit o instituție militară care însoțea ienicerii pe câmpul de luptă, cânta în timpul marșurilor și participa efectiv la luptă, prin muzica ei. Rolul și activitatea meterhanelei au crescut de-a lungul timpului, iar funcția de „mehter” a depășit limitele Corpului de Ieniceri. Aceste ansambluri au început să funcționeze în mai multe organizații militare, fiecare corp militar având o meterhanea proprie. În afara celei aflate sub ordinea sultanului, au mai fost înființate astfel de formații și pentru marii demnitari ai Imperiului, dimensiunea acestora fiind reglementată în funcție de numărul tuiurilor celui în subordinea căruia se aflau, dar și de locul unde activau¹⁷, exemplu în acest caz fiind Țările Române.

Sultanul Mehmet al II-lea este cel care instituie o a doua legislație a meterhanelei, acordând noi posibilități de manifestare acesteia, prin adoptarea ceremonialului de la curtea bizantină¹⁸. Tot acum este reglementat și rolul important jucat de meterhanea pe câmpul de luptă, fiind atent gestionat și dezvoltat, sub directă supraveghere și patronare a Palatului, facilitând utilizarea muzicii militare la niveluri înalte, în scopul însușirii soldaților înainte de bătălie, dar și în timpul acesteia, când erau obosiți, descurajați sau înspăimântați¹⁹. De asemenea, s-a construit un sediu al meterhanelei, ce-i conferă acesteia o bază pentru dezvoltare, unde membrii erau educați în spiritul muzicii militare și apoi trimiși, unii dintre ei, în provincii pentru a activa și educa acolo²⁰. Succesul înregistrat de otomani în pregătirea psihologică a trupelor cu ajutorul muzicii militare a condus la preluarea modelului și de către alte armate europene²¹.

Reglementările făcute de Mehmet al II-lea au ecou și în spațiul românesc, unde întâlnim diferite cetăți, aflate sub ocupație otomană, în care sunt amintite astfel de formații. De la Evlia Celebi aflăm că la Giurgiu se aflau trei sute de ostași și meterhanea, iar la Kara-Harman se băteau tobe, se cânta din țimbale (nagarale) și zurnale, strigându-se „Allah e unic, Allah e unic”²². Muzica mehterilor sau muzica oficială a ceremoniilor era cântată și la curtea otomană, zilnic, în anumite ocazii, fiind de asemenea modelată de tradiție, ca și celelalte muzici, aflându-se sub autoritatea strictă a Statului, care hotăra timpul și locul în care aceasta cânta. Aspectul strict specificat al acestei muzici face diferența dintre meterhanea și celelalte muzici, iar caracterul ei oficial este mai important decât muzica în sine²³. Formația cânta atât în „Enderun”²⁴, cât

¹⁶ János B. Szabó, Péter Erdősi, *op. cit.*, p. 132.

¹⁷ Eugenia Popescu, *Mehter comme un acte du pouvoir et de la performance*, la adresa de internet <http://www.turkishmusicportal.org/fr/types-de-la-musique-turque/musique-militaire-mehter-comme-un-acte-du-pouvoir-et-de-la-performance> (accesată la data de 17.12.2018).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, London, UCL Press Limited, Taylor & Francis Group, 2001, p. 157.

²⁰ W. Feldman, *Mehter*, în *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. VI, *MAHK–MID*, edited by C. E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, W. P. Heinrichs, Leiden, Brill, 1991, p. 1007.

²¹ Eugenia Popescu, *Mehter comme un acte du pouvoir...*

²² *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 358, 387.

²³ M. Emin Soydaş, *Musical performance at the Ottoman court in the sixteenth and seventeenth centuries*, în „Performa ’11” – Encontros de Investigação em Performance Universidade de Aveiro, Maio de 2011, p. 7.

²⁴ Serviciul de Interne al Curții Imperiale, care se ocupa de serviciul privat al sultanilor otomani, deosebit de administrația de Stat. Curtea interioară a Palatului Topkapı, în care avea acces doar sultanul, membrii familiei acestuia și slujitorii lor. Vezi Çiğdem Kafescioğlu, *The Visual Arts*, în Suraiya N. Faroqhi, Kate

și în „Birun”²⁵, dar nu și în „Harem”. Cânta și în prezența sultanului, iar datorită faptului că reprezentațiile aveau loc în aer liber și formația ocupa și un volum mare, muzica lor era ascultată de majoritatea oamenilor de la curte²⁶, fiind atât de puternică, încât putea fi auzită de la o distanță echivalentă cu o oră de mers²⁷.

Mehterii aveau ca îndatorire să cânte în principal în timpul luptelor, muzica lor influențând masiv moralul soldaților, iar dacă aceasta își înceta cântarea, reprezenta semn al înfrângerii. În afară de rolul de pe câmpul de luptă, ei cântau în fiecare după-amiază (chindie) sultanului, preamărindu-l, dimineața, în grădina palatului Top-Kapı, dar și în orașe de pe cuprinsul imperiului, înainte de rugăciunea de dimineață și după cea de seară²⁸. Unele dintre aceste activități sunt regăsite și în cazul domnilor români, atunci când mehterii cântau la chindie²⁹: „[...]au strâns mehterii și puneau de bătea chindia în toate zilele în curte”³⁰.

Fiind o instituție, meterhaneaua era clar ierarhizată. Exceptând pe sultan și pe marii demnitari, cei care erau conducătorii superiori ai formației, existau și conducători cu rang inferior, care aveau în grijă aspectele mai mărunte, precum asigurarea și gestionarea repertoriului, conducerea muzicală sau reprezentarea sub diferite forme a acestor muzicieni în aparatul de stat. Primul în ordine ierarhică din această categorie era „Miralem-aga”, care avea printre atribuțiile sale și conducerea muzicii de la Curte³¹. Al doilea în această succesiune era „Mehterbaşa”, subordonat primului și cel care era directorul (dirijorul) formației³². Coborând pe scara ierarhică, în subordinea lui mehterbaşa se aflau cei care erau șefii de partidă sau răspundeau de fiecare grup de instrumentiști în parte, precum: borizan-başa, zurnazen-başa sau mehterul al doilea ș.a. Corespunzător Țărilor Române, marele armaș era cel care avea în subordine toată muzica militară, inclusiv meterhaneaua³³.

Referitor la componența meterhanelei există mai multe mențiuni, care pot părea contrare sau nepotrivite, din cauza percepției celui care relatează sau a realității, diferită în multe cazuri. Fiecare dintre acestea se referă la aceleași familii de instrumente, dar numindu-le sau asociindu-le diferit, în funcție de bagajul de cultură muzicală al fiecăruia în parte. Una dintre aceste relatări arată că meterhaneaua este compusă din șaisprezece

Fleet (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, vol. 2, *The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*, New York, Cambridge University Press, 2013, p. 461–462.

²⁵ Serviciu de Externe al Curții Imperiale, ce includea elita administrativă, militară și religioasă. Termen folosit pentru a desemna curtea exterioară a Palatului Topkapı (*ibidem*).

²⁶ M. Emin Soydaş, *op. cit.*, p. 7.

²⁷ Nahoum Weissmann, *Les Janissaires. Etude de l'organisation militaire des ottomans*, Paris, Librairie Orient, 1964, p. 28.

²⁸ W. Feldman, *Mehter*, p. 1007.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 263, 638.

³⁰ Axinte Uricarul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. 2, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1994, p. 251.

³¹ Joseph Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à nos jours*, tome dix-septième, traduit de l'Allemand J. J. Hellert, Paris, 1841, p. 62.

³² *Ibidem*, p. 66.

³³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, București, Editura Academiei, 1973, p. 203; *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*, trad. și îngrijirea ediției de Gemma Zinveliu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, 1995, p. 142; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 168; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, trad. de George Sion, București, Editura Valahia, 2008, p. 693.

zurnale (instrumente de suflat asemănătoare oboiului), șaisprezece tobe (davul), unsprezece trompete (boru), opt tobe, (naré), șapte chimvale (zill) și patru tobe mari (kös). Formația aceasta de 62 de muzicieni este dublată pe timp de război, atunci când sultanul conduce armata. Exceptând tobele, celelalte instrumente se reduc la numărul de nouă (câte nouă pentru fiecare tip de instrument), atunci când formează muzica marelui Vizir și a tuturor pașilor cu trei tuiuri³⁴. În timpul sultanului Baiazid al II-lea, meterhaneua imperială număra 107 membri, iar în anul 1527, în timpul lui Suleyman I, numărul lor era de 185 de membri³⁵. Trebuie avut în vedere faptul că meterhaneua era reglementată în funcție de rangul celui care o avea în subordine și că doar sultanul avea drept să dețină toba kös. Dacă sultanul nu participa la campania militară, cel care conducea armata în locul său avea dreptul de a lua cu sine și toba kös, deoarece aceasta reprezenta persoana padișahului, centralitatea puterii lui politice și dominația asupra întregului Imperiu³⁶.

Meterhaneua era divizată în șase clase, fiecare clasă având propriul șef, întreaga formație fiind condusă de „mehter başa”, secondat de „mehterul al II-lea”³⁷, astfel: cântăreții la toba davul erau conduși de „daulgi başe”, cântăreții la toba nagara – conduși de „nagarage-başe”, cei care cântau la zurna erau conduși de „zornaza başe”, „borozanu başe” conducea pe trompetiști, iar „zälgi başe” pe cei care cântau la zil (talger)³⁸. Acestora li se adaugă, în secolul al XVIII-lea, categoria cântăreților vocali (çevgân), care interpretau versete coranice și melodii populare³⁹.

Despre meterhanelele întâlnite în Moldova și Țara Românească există multe mărturii, unele care redau componența întregii formații⁴⁰ și altele care o fac doar parțial⁴¹. De asemenea, se poate distinge și impresia sonoră lăsată autorilor relatărilor, mereu negativă, precum și aspecte ce țin de înfățișarea instrumentelor și a uniformei mehterilor⁴². Cea mai numeroasă astfel de formație, existentă pe teritoriul Țărilor Române, este consemnată la curtea domnului Caragea, fiind formată din „cincizeci de tobe mari, tot atâtea țambale, trei cimpoaie și șase oboaie”⁴³. Cel mai probabil numărul instrumentelor este exagerat.

Referitor la „țambal” și „cimpoi”, instrumente care nu au aparținut niciodată meterhanelei, dar care apar atribuite acestei formații, în volumele de *Călători străini*

³⁴ Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau Général de L'Empire Ottoman*, tome septième, Paris, 1824, p. 23, 155.

³⁵ Gilles Veistein, *op. cit.*, p. 158.

³⁶ Catherine Schmidt-Jones, *Janissary Music and Turkish Influences on Western Music*, în „OpenStax-CNX module: m15861”, la adresa de internet <http://cnx.org/content/m15861/1.2/>, p. 2; İlhan Akbulut, *Military (Mehter)*, la adresa de internet <http://www.turkishculture.org/music/military-mehter-86.htm> (accesate la data de 17.01.2019).

³⁷ Raouf Yekta Bey, *Turquie. La musique turque*, în Albert Lavignac, *Encyclopédie de la musique et dictionnaire du conservatoire*, première partie, *Histoire de la musique* [5]..., Paris, 1922, p. 2981.

³⁸ I. Caproșu, *Sămi de vistierie*, I, *Sama Vistieriei Moldovei din 1776*, în „Revista de Istorie Socială”, vol. I, 1996, p. 552.

³⁹ David Nicolle, *The Janissaries*, illustrated by Christa Hook, Osprey Publishing, 1995, p. 32.

⁴⁰ *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*, p. 156; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 253.

⁴¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2001, p. 1098; Axinte Uricariu, *op. cit.*, p. 203.

⁴² *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 410.

⁴³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1821), îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 568.

prin *Țările Române* am observat, consultând și variantele după care s-au făcut traducerile, că acestea au fost realizate eronat. Pentru a confirma acest lucru, vom da câte un exemplu pentru fiecare instrument muzical tradus greșit, deși cazurile sunt numeroase. În succinta descriere a lui Auguste de Lagarde⁴⁴ găsim menționat țambalul ca aparținând meterhanelei. În varianta originală, în limba franceză a relatării⁴⁵, termenul tradus în limba română prin „țambal” este „timbal”, care semnifică un anumit tip de tobă, de mici dimensiuni, care nu poate fi decât nagara. Explicația traducerii acestui instrument muzical cu diferiți termeni care au creat confuzii ne este dată de către Henry George Farmer, care arată sursa denumirii și transformările pe care le suferă termenul. Până la cristalizarea unui nume unanim cunoscut, nagara era desemnată cu diferiți termeni. Ulterior, după ce se statornicește sub numele de „naḳḳāra”, a fost preluată în Europa cu formele „naker”, „nakaire”, iar termenul persan sinonim – „tinbal” devine „timbale”, „tymbala”, în limbile europene⁴⁶. De aceeași problemă ne-am lovit și în cazul informațiilor din volumele de *Cronici turcești*, unde apare de multe ori termenul „timbal”, referindu-se la nagara și pe care am reușit să-l identificăm corect prin apelarea la variante ale traducerii în alte limbi, precum și la „regula” lui Farmer, mai sus-amintită.

În aceeași relatare observăm și prezența cimpoiului, care este una insolită. Într-adevăr, primul sens în limba română al franțuzescului „musette”⁴⁷ este „cimpoi”, dar motivul pentru care nu credem că cimpoiul ar fi parte componentă a meterhanelei este faptul că acesta este menționat doar în relatări privitoare la Țările Române, traduse din alte limbi. Credem mai curând că Auguste de Lagarde, a încercat să traducă instrumentul văzut la curtea domnului Caragea printr-un instrument cu o sonoritate sau formă similară, dintre cele cunoscute de el, referindu-se cel mai probabil la „musette de Poitou” care, conform *Dictionnaire de la musique Larousse*, este instrument asemănător unui oboi scurt, cu sunete stridente, total diferit de „musette”⁴⁸. Cel mai probabil, instrumentul văzut de Auguste de Lagarde este o zurna sau o specie a zurnalei. În plus, în *Dictionar de instrumente muzicale*⁴⁹, termen echivalent pentru cimpoi apare „zurnas”, iar al doilea sens al termenului „musette”, în același dicționar, este un termen modern pentru tipul de oboi fără clape, sau cimpoi rustic, întâlnit în Franța, de o formă similară instrumentului „musette de Poitou”. Considerăm că o identificare cât mai exactă a instrumentelor muzicale ale meterhanelei este esențială pentru înțelegerea subiectului, deoarece în lipsa acesteia ne putem ușor îndepărta de adevăr și înțelege greșit.

În legătură cu repertoriul meterhanelei, putem observa că acesta era unul destul de variat, adaptabil în funcție de context. Muzica meterhanelei nu era eminentemente instrumentală, ci și vocal-instrumentală, atunci când se recitau/cântau versete din Coran, aceasta întâmplându-se înaintea luptelor, cerând ajutorul divin pentru ca armata să fie victorioasă⁵⁰. Unele melodii interpretate erau special compuse pentru muzica militară, iar altele aparțineau repertoriului muzicii clasice sau al celei populare⁵¹.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 568.

⁴⁵ Le Compte De Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt*, Paris, 1824, p. 335–336.

⁴⁶ H. G. Farmer, *Tabl*, p. 34.

⁴⁷ Le Compte De Lagarde, *op. cit.*, p. 336.

⁴⁸ *Dictionnaire de la musique Larousse*, sous le direction de Marc Vignal, nouvelle edition, Paris, 2005, p. 2490.

⁴⁹ Valeriu Bărbuceanu, *Dictionar de instrumente muzicale*, București, Editura Teora, 1999, p. 57, 173.

⁵⁰ Joseph Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à nos jours*, tome neuvième, traduit de l'Allemand J. J. Hellert, Paris, 1837, p. 272.

⁵¹ M. Emin Soydaş, *op. cit.*, p. 7.

Între melodiile meterhanelei a existat o rugăciune specifică. Aceasta era cântată în reprezentațiile zilnice și se numea „eyyam-ı âdiye gülbankı”, iar în timpul bătăliilor se numea „cenk-i gülbank”, fapt ce denotă că meterhaneaua avea și un caracter religios, conținutul ei invocând pe ‘Alî și pe părintele spiritual Hâci Bektaş Velî, al corpului mistic „bektași”, afiliați ienicerilor⁵². O altă caracteristică religioasă a formației reiese din rugăciunea cântată pentru sultan în ocazii speciale, ce conținea cuvinte de slavă și laudă, strigate de către mehteri în anumite momente ale reprezentațiilor cotidiene⁵³ (scopos în izvoarele noastre).

Repertoriul principal al meterhanelei era format din „peşrev-urile”, „semai-urile” și „beste-le”, compuse în general în tactul sau după forma „düyek” și „usûl”⁵⁴, care reprezentau esența marșurilor militare tradiționale. Forma muzicală „ceng-i harbi” era formă de compoziție particulară, creată de către mehteri. Exceptând marșurile militare, meterhaneaua a cântat o varietate de melodii precum „ilahi”, care erau cântece populare și melodii de dans, menită a-i distra pe oamenii din comunitățile de graniță ale Imperiului în sărbători. Diversitatea repertoriului abordat de meterhaneaua dovedește că aceasta s-a bucurat de o mare popularitate în rândul tuturor straturilor sociale⁵⁵.

Un alt lucru ce ține de repertoriu, prezent și în izvoarele de limbă română, este „neubetul”/nöbet. „Nöbetgi” reprezenta om de gardă, la fel numindu-se și muzica executată de fanfare la palat, la ore fixe. De asemenea, „nöbet” reprezenta un fel de paradă, ce consta în intonarea unei muzici în prezența sultanului și a marilor demnitari, iar „hünchiar nöbetgisi çauş” era șeful nöbetgi-ilor din palat⁵⁶. Reprezentațiile zilnice ale meterhanelei erau în număr de cinci, distincte față de cele cinci momente de rugăciune zilnică de la musulmani. Reprezentațiile ei, „nöbet-urile”, erau cântate cu ocazia diferitelor sărbători sau nunților⁵⁷. Nöbet nu desemna doar muzica specifică cântată de meterhaneaua, ci un întreg ansamblu, ce cuprindea atât muzică, cât și mișcări ale soldaților sau gărziilor, de genul unei parade militare, așa cum arată Dimitrie Cantemir: „neubet, adică semnalul străjilor”⁵⁸.

După cum am amintit deja, mehterii erau plătiți din vistieria imperiului. În Moldova și Țara Românească, meterhaneaua era plătită după modelul otoman, iar pe lângă plata oficială, mehterii mai beneficiau și de acele cadouri din partea domnului, cu ocazia marilor sărbători religioase, conform tradiției. Constantin Brâncoveanu le dăruiește materiale pentru veșminte, așa cum se obișnuia de Paști⁵⁹, sau bacșiș, de sărbători⁶⁰. În afara ocaziilor speciale, există și liste cu plata lunară a mehterilor⁶¹, mult mai bine plătiți decât ceilalți muzicanți ai curții. Există de asemenea și mărturii conform cărora domnii

⁵² Gilles Veistein, *op. cit.*, p. 166–167.

⁵³ Eugenia Popescu, *Mehter comme un acte du pouvoir...*

⁵⁴ Reprezintă a doua caracteristică tipică a muzicii turcești. Termenul „usûl” include toate concepțiile despre măsură și ritm și a apărut și dezvoltat în muzica turco-otomană. Vezi <http://www.turkishmusicportal.org/fr/types-de-la-musique-turque/musique-classique-turque-les-usul> (accesat la data de 19.12.2018).

⁵⁵ Eugenia Popescu, *Mehter comme un acte du pouvoir...*

⁵⁶ *Domni români la Poarta Otomană...*, p. 77.

⁵⁷ Mahmut Ragıp Gazimihal, *Mehterane et le développement de la musique en turquie*, la adresa de internet <http://www.turkishmusicportal.org/fr/types-de-la-musique-turque/musique-militaire-mehterane-et-le-developpement-de-la-musique-en-turquie> (accesată la data de 17.12.2018).

⁵⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 163.

⁵⁹ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în *SMIM*, vol. V, 1962, p. 438, doc. nr. 182.

⁶⁰ *Ibidem*, doc. nr. 252, p. 462 și doc. nr. 254, p. 463.

⁶¹ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 707; I. Caproșu, *op. cit.*, p. 552.

români plăteau, cu ocazia diferitelor sărbători religioase ale turcilor, o sumă de bani drept cadou, pentru numeroase persoane influente ale Curții otomane, printre care și meterhanelei sultanului sau a vizirului⁶².

Întrucât orice început are și un sfârșit, după o lungă perioadă de glorie, înșirată pe un răstimp de mai multe secole, sultanul Mahmud al II-lea desființează Corpul Ienicerilor în anul 1826, iar muzica militară tradițională este de asemenea îndepărtată din preajma armatei, făcând loc muzicii militare de factură europeană, predate de Giuseppe Donizetti⁶³. În Țările Române, datorită dorinței de emancipare și eliberare națională, în anul 1838, domnul Alexandru Ghica decide înlocuirea meterhanelei cu o „muzică a ștabului și orchestra palatului”, muzică de factură europeană, în concordanță cu aspirațiile politice și culturale ale românilor acelor vremuri⁶⁴. Ultimul mehter-başa în Moldova s-a numit Hasan, iar în Țara Românească Ahmed-efendi, ambii fiind aduși din Constantinopol, aveau salarii bune și erau destul de populari⁶⁵.

Tabulhaneaua

Tabulhaneaua și meterhaneaua sunt termeni sinonimi. În izvoarele de limbă română, referirile la muzica militară otomană se fac în majoritatea cazurilor prin termenul „tabulhanea” și uneori „muzica ienicerilor”. Din această cauză s-au creat confuzii, unii autori, despre care nu vom vorbi acum, încercând să diferențieze fără succes meterhaneaua de tabulhanea. Termenul „Tabilhâne” este pus în legătură în *Imperiul Selgiucid* cu simbolistica puterii, alături de steag și tui, iar în Imperiul Otoman se transformă în „Mehterhâne”, adică muzica mehterilor, militară⁶⁶. Sinonimia acestor termeni este evidențiată de altfel și de către Franz Joseph Sulzer, care afirmă că, atât turcii, cât și grecii, denumesc tabulhaneaua și meterhanea⁶⁷. Dimitrie Cantemir, în *Istoria Imperiului Otoman*, vorbește foarte clar despre componența acestei formații, aceeași ca și în cazul meterhanelei, și despre utilizarea ei în contextul exercitării puterii politice a imperiului⁶⁸.

La popoarele arabe, toba (tabl, plural tubul⁶⁹) și tamburina pătrată (duff/def) erau folosite ca acompaniament pentru marșuri, cu scopul de a marca ritmul, așa cum se întâmplă și în muzica marțială cu diferitele tobe, folosite pentru metru și ritm. Califul abasid Al-Amîn (809–813) avea o muzică militară compusă din tobe (tabl) și fluier apropiate zurnelei, de aici provenind ulterior termenul de „tabulhanea” sau „tubulhanea”

⁶² C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 538.

⁶³ Emre Araci, *Giuseppe Donizetti Pasha and the Polyphonic Court Music of the Ottoman Empire*, în „The Court Historian. The International Journal of Court Studies”, vol. 7, nr. 2, Cambridge University Press, 2002, p. 138.

⁶⁴ George Breazu, *Pagini din istoria muzicii românești*, vol. 1, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RSR, 1966, p. 100.

⁶⁵ Teodor T. Burada, *Cercetări asupra muzicii ostășești la români*, în *Opere*, vol. I, partea I, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1974, p. 241–243.

⁶⁶ Koray Çelenk, *Establishment aim and present situation of the institutions giving professional music education in Turkey*, în William Sayers & Hasan Tahsin Sümbüllü (ed.), *Music and Music Education from Ottoman Empire to Modern Turkey*, London & Istanbul, AGP, 2016, p. 57.

⁶⁷ Fr. J. Sulzer în *Dacia cisalpină și transalpină*, p. 156.

⁶⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, partea I, p. 13.

⁶⁹ Henry George Farmer, *A History of Arabian Music to the XIIIth Century*, London, 1929, p. 155. Pluralul „tubul”, de la care se ajunge la forma de „tubulhana”, așa cum apare în unele surse de limbă română și care sugerează o formație de muzică militară compusă preponderent din tobe de diferite tipuri.

întâlnit la turci⁷⁰. Treptat, muzica militară a arabilor își schimbă forma, datorită contactului dintre mai multe triburi, facilitând apariția unor instrumente de suflat, precum diferite fluiere și trompete, tobe de diferite feluri și a talgerelor⁷¹. „Tabl-Khāna”, „Naḳḳāra-Khāna”, sau literal „Casa Tobei” sau „Casa Muzicii Militare”, reprezintă numele dat în Islam formațiilor muzicale militare. Acest nume derivă din tabl (tobă), naḳḳāra (alt tip de tobă), care erau instrumentele principale în formațiile de muzică marțială, dar și din muzica specifică acestui grup. Inițial, formațiile tabl-khāna și naḳḳāra-khāna erau constituite doar din tobele cu același nume, iar în unele cazuri și din diferite alte tipuri de tobe⁷².

Meterhaneua – parte a însemnelor puterii politice

După încercarea de definire a acestei formații muzicale și de evidențiere a rolului pentru care a fost creată, considerăm că simbolismul ei este tot atât de important sau poate chiar mai important, comparativ cu impactul fizic și auditiv, cu care rămânea în memoria privitorilor. De aceea, diferit de toate aspectele și întrebunțările meterhanelei în ceremonialul aulic al sultanilor otomani și al elitei politice a imperiului, această muzică militară are o însemnătate mai mare decât cele evidențiate până acum, dacă o asociem ca parte a însemnelor puterii politice deținute de sultan și transmise miniștrilor și guvernatorilor săi, în cadrul unui ceremonial, legitimându-i astfel ca exponenți ai puterii imperiale. Deși se vorbește mult despre acea „insignă”, alcătuită în principal din elemente de vestimentație precum caftanul și cuca, din tuiuri și diferite steaguri, cal de ceremonie și altele, încercându-se explicarea lor din perspective multiple, muzica, sub forma unei formații muzicale, face și ea parte din acest ansamblu. Puținele referiri la partea muzicală a simbolurilor puterii se cauzează probabil asocierii ei cu latura exclusiv ceremonială, ce înfrumuseța ceremonia înmânării insignei, neluându-se în calcul și posibilitatea ca însăși muzica să fie un semn al puterii politice. Se pierde din vedere faptul că, în tradiția triburilor islamice, muzica diferitelor tobe în primă fază și a instrumentelor aerofone ulterior reprezenta puterea politică a conducătorilor triburilor arabe și însăși persoana autorității supreme, după cum deja am văzut în cazul sultanului otoman, care era reprezentat pe câmpul de luptă, în absența sa, de toba kös.

În cadrul Imperiului Otoman, orice investire în ierarhia superioară se făcea prin oferirea steagului și muzicii militare⁷³. Această tradiție se perpetuează de-a lungul existenței lui și este aplicată atunci când erau investiți pașii în diverse funcții, dar este transmisă și domnilor români, datorită legăturilor de ordin politic al Țărilor Române cu Imperiul Otoman. Este foarte important de stabilit modalitatea și contextul în care domnii ajung să fie investiți după modelul guvernatorilor Imperiului Otoman, Țările Române nefiind totuși parte efectivă a imperiului, ci doar niște entități cu statut special. În acest sens, trebuie căutat răspuns în cadrul relațiilor politice dintre Poartă și cele două Principate.

Practica juridică islamică prin care se conferă unor teritorii externe imperiului statutul de „’ahd” își are rădăcinile în epoca clasică a Islamului și reprezintă un model juridic aplicat de otomani nemusulmanilor, așa cum s-a întâmplat și în cazul Țărilor

⁷⁰ *Ibidem*, p. 76, 109.

⁷¹ *Ibidem*, p. 154–155.

⁷² *Idem*, *Tabl-Khāna*, p. 34.

⁷³ Joseph Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à nos jours*, tome quatrième, traduit de l'Allemand J. J. Hellert, Paris, 1836, p. 304.

Române, cu unele ajustări. Acest statut prevedea păstrarea neschimbată a entității statale, neamestecul în politica internă, păstrarea integrității granițelor, în schimbul plății unui tribut și al ajutorului militar, la nevoie⁷⁴. Se finaliza prin trimiterea simbolurilor puterii politice către dinastia statului cu care se încheia acordul⁷⁵, așa cum se întâmplă și cu Moldova și Țara Românească, incluzându-le în „Casa Islamului”.

Treptat, în funcție de evoluția situației politice internaționale și de ruperea echilibrului de forțe din zona noastră, în secolul al XVI-lea, s-a ajuns la modificarea percepției otomane referitoare la ahidnamele acordate domnilor români. Acest lucru face ca acestea să-și piardă din caracterul internațional pe care-l dețineau și să capete forma unor berate de investire în funcție, ce însoțeau ansamblul celorlalte însemne ale puterii politice a Porții. Investirea domnilor în Scaun se făcea asemeni dregătorilor otomani, prin emiterea de diplome imperiale, iar comunicarea cu ei se făcea prin „petiții” și „porunci”⁷⁶. Acest model a fost preluat din practica sultanatelor selgiucid și mameluc, unde califul confirma într-un mod formal pe noul suveran printr-o ahidnamea, oferind și însemnele puterii; la rândul său, noul suveran asigura succesiunea moștenitorului tot printr-un astfel de act⁷⁷.

Statutul Țărilor Române față de Poartă și evoluția relațiilor diplomatice, ce încep să scadă progresiv în defavoarea românilor, sunt evidențiate detaliat și de către Viorel Panaite. Conform acestuia, între sfârșitul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XVI-lea, cele două țări au fost privite ca țintă a expansiunii otomane, organizându-se mari expediții militare. În acest context, Dunărea a devenit frontiera naturală dintre „Casa Războiului” și „Casa Islamului”, iar Moldova și Țara Românească erau catalogate drept „țara necredincioșilor”, „ținuturi ghiaure” etc.⁷⁸ Dar, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, din cauza evoluției relațiilor politice, Moldova, Țara Românească și Transilvania erau considerate, din punctul de vedere al dreptului islamic, componente ale „Casei Islamului”, iar răzvrătirile principilor acestor țări erau definite drept „revolte” ale unor supuși ai sultanului, ce necesitau pedepsirea. De aceea, otomanii considerau mai importantă înlăturarea uneltirilor din raialele răsculate din ținuturile islamice, decât războiul contra „necredincioșilor” din ținuturile dușmane, mai îndepărtate. Din a doua parte a secolului al XVI-lea, încălcarea ahd-ului, de către conducătorii celor trei țări românești, îi transforma pe aceștia din statutul de „protejați”, în cel de „rebeli”⁷⁹.

După ce am văzut contextul politic în care Țările Române intrau în politica Imperiului Otoman, revenim la muzica ca parte a insignei. În baza statutului de „ahd-name” (acorduri care nu s-au descoperit fizic, dar se presupune că au existat, pentru perioada de la începutul relațiilor cu otomanii), domnii români primeau însemnele puterii și intrau astfel în cadrul Imperiului ca țări cu statut special, adică aveau autonomie⁸⁰. În baza acestui statut și în general a relațiilor cu Poarta, Țările Române erau considerate provincii otomane, sultanii raportându-se lor, așa cum o făceau și în cazul dregătorilor imperiului, prin documente specifice fiecărei probleme în parte⁸¹. Suleyman Magnificul

⁷⁴ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 146, 149.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 153.

⁷⁶ Viorel Panaite, *Război, pace și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 356.

⁷⁷ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 205.

⁷⁸ Viorel Panaite, *op. cit.*, p. 265–269.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 326.

⁸⁰ Viorel Panaite, *op. cit.*, p. 440.

⁸¹ *Ibidem*, p. 341.

este primul dintre sultani care se referă, în fața altor suverani, la domniile Moldovei și Țării Românești, ca fiind bey-ii unor provincii, din categoria „Țărilor bine păzite”, având același statut ca oricare dintre raialele tributare. În acest context, atenția noastră se concentrează pe aspectele ce țin de muzică, componente ale insignei și pe identificarea lor în acest spațiu.

Muzica militară ocupa un loc privilegiat în gândirea islamică și în ceremonialul ce îl înconjură pe sultan, cu puternice reverberații simbolice, ce conduc la o strânsă legătură între puterea politică și muzică. Ceremonialul și protocolul otoman au fost menținute în acord cu standardele tradiționale de un număr de oficiali ai Curții. Unul dintre aceștia, Mir-Alem sau Emir-i Alem, avea în grijă însemnele puterii otomane: alemul (steagul), muzica militară și tuiurile, având misiunea de a distribui aceste însemne către noii beylerbey sau guvernatorii provinciali mai mici⁸². În cazul Țărilor Române, dar și al celorlalte principate tributare Porții, mai ales după a doua jumătate a secolului al XVI-lea, emiterea insignei a intrat în categoria „obiceiuri osmănești”. De aceea, pentru uzanțele protocolare folosite la investirea domnilor, care prevedeau trimiterea însemnelor, conform ceremonialului otoman, a fost invocat „obiceiul”⁸³. Așadar, insigna era acordată conform obiceiului, iar elementele ei nu erau toate menționate mereu, cele nementionate fiind trecute la categoria „celelalte lucruri trebuincioase”, așa cum arată documentul prin care se anunță înlocuirea lui Mihai Viteazul cu Simion Movilă, pe tronul Valahiei. Simion Movilă primea de la Mehmed al III-lea, „potrivit vechiului obicei, steag și üsküf și celelalte lucruri trebuincioase”⁸⁴.

În baza legăturilor sus-amintite, primul domn care primește o astfel de insignă, conform celor relatate de Ianache Văcărescu, este Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân. Autorul afirmă că, în anul 1418, Mihail a închinat țara turcilor, iar în urma acestui fapt, sultanul Mehmet I i-a dăruit domnului cabaniță, cucă, două tuiuri cu paia de trei – prin aceasta având voie să adopte un ceremonial asemenea celor care dețineau trei tuiuri – meterhanea împărătească, cal de ceremonie, dar și alte lucruri ce țin de acest ritual⁸⁵. Conform unei alte mărturii, în anul 1462, pe tronul Țării Românești după Vlad Țepeș urmează fratele său, Radu cel Frumos, care este instalat direct de sultan, în urma campaniei militare în Țara Românească. Luarea tronului cu ajutor otoman presupune și nuanțarea puterii politice a sultanului în acel teritoriu, iar „potrivit legii cunoscute [tradiția islamică], i s-a dat [domnului] üsküf [bonetă de forma unei coroane⁸⁶] aurit și hilat și, mergând cu tobă și cu steag, cu cal și cu slujitori, el s-a dus și a intrat în țară”⁸⁷, iar conform unei alte surse, Radu cel Frumos a primit ca insignă steag împodobit, sabie și cingătoare (*kemer*)⁸⁸.

Pentru Moldova, primul exemplu vine chiar din timpul lui Ștefan cel Mare. O cronică otomană descrie, referitor la faptele lui Baiazid al II-lea de după cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă, din anul 1484, că sultanul a numit un voievod al Moldovei și

⁸² A. H. de Groot, *Marâsim*, în *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VI, p. 531.

⁸³ Viorel Panaite, *op. cit.*, p. 330.

⁸⁴ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455–1774, București, Editura Academiei RSR, 1976, doc. 152, p. 146.

⁸⁵ Ianache Văcărescu, *Istoria Othomanicească*, ediție critică, studiu introductiv, note și glosar de Gabriel Ștrempel, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001, p. 26–27.

⁸⁶ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 260.

⁸⁷ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, Sec. XV – mijlocul sec. XVII, București, Editura Academiei RSR, 1966, p. 206.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 72.

l-a împuternicit cu insignă compusă din burcă roșie, bonetă aurie, tobă (davul – n.a.) și țambal⁸⁹ (nagara). Probabil că acordarea acestor simboluri politice sunt în legătură cu pacea moldo-otomană din anul 1486. În urma victoriilor împotriva otomanilor din anii 1485 și 1486, Ștefan cel Mare a încheiat pace cu aceștia, asigurându-și astfel liniștea pe plan extern, atât în ceea ce privește Imperiul Otoman, cât și Regatul maghiar, după pacea din 1487. În urma păcii, încheiate de pe poziții de învingător, după cum afirmă Bounaccorsi-Callimachus, domnul moldovean primește însemnele puterii⁹⁰, printre care și muzică.

O altă mărturie, referitoare la prezența muzicii în cadrul simbolurilor puterii acordate unui domn român de către Poartă, provine de la Mustafa Ali, cel care relatează despre contextul schimbării de pe tronul Moldovei a domnului Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546) cu Ștefan Lăcustă (1538–1540), ce survine în urma expediției sultanului Suleyman Magnificul în Moldova din anul 1538. În cadrul ceremonialului de investire, Ștefan Lăcustă a fost îmbrăcat cu blană roșie și cu bonetă de aur⁹¹ și i s-a dăruit din partea sultanului un steag, o tobă și un țambal⁹² (nagara), însemne ale puterii, iar potrivit „obiceiului generoșilor împărați” ceremonia a fost dublată de sunetul tobelor și al nagaralelor, conferind astfel un aspect măreț al acestui eveniment⁹³. Referitor la același moment, J. M. Juannin și Jules van Gaver afirmă că insigna dată lui Ștefan Lăcustă consta în caftan, tobă, nagarale, tuiuri și steag⁹⁴, la fel cum reiese și din traducerea lui Joseph Hammer⁹⁵, referitoare la același moment.

Intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia constituie un episod din care putem desprinde faptul că domnul muntean deținea o meterhanea. Muzica turcească care îl acompania era alcătuită din „opt trâmbițași după ritul turcesc [care] intonau o melodie acompaniată de tot atâtea timpane de aramă lovite de oameni anume puși [așezați], producând un fel de armonie barbară și discordantă. După aceasta, flaute și fluieri cântând melodios împodobeau intrarea puternicului năvălitor în Transilvania”⁹⁶. Este foarte posibil ca, și în acest caz, muzica turcească a domnului valah să fie în posesia lui datorită obținerii tronului cu ajutor otoman⁹⁷ și să reprezinte autoritatea sultanului în acest teritoriu.

Există și alte cazuri de domni români care au primit de la sultan muzică militară, ca însemn al puterii politice, precum: Matei Basarab⁹⁸, Gheorghe Ghica⁹⁹, Ștefăniță Lupu¹⁰⁰, Eustratie Dabija¹⁰¹. Pentru perioada domniilor fanariote, prezența meterhanei

⁸⁹ Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. II, Sec. XVII – începutul sec. XVIII, București, Editura Academiei RSR, 1974, p. 123.

⁹⁰ Ștefan S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486 (quelques observation en marge des textes)*, în „Revue Roumanie d’Histoire”, tome XXI, nos. 3–4, Juillet–Décembre, 1982, p. 419–420.

⁹¹ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *op. cit.*, vol. I, p. 354; Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. II, p. 124.

⁹² Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *op. cit.*, vol. I, p. 271, 481.

⁹³ *Ibidem*, p. 354.

⁹⁴ J. M. Jouannin, Jules van Gaver, *Turquie*, Paris, 1840, p. 141.

⁹⁵ Joseph Hammer, *Histoire de l’Empire Ottoman, depuis son origine jusqu’à nos jours*, tome cinquième, traduit de l’Allemand J. J. Hellert, Paris, 1836, p. 291.

⁹⁶ *Historia de rebus Transylvanicis*, edit. II, tom. IV, Cibinii, 1785, lib. X, p. 432 și 433, *apud* Teodor T. Burada, *Opere...*, vol. 1, p. 234.

⁹⁷ Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l’histoire du cérémonial de cour roumain*, în RESEE, tome XV, 1977, nr. 2, april–juin, p. 136, 243.

⁹⁸ *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei RSR, 1960, p. 101.

⁹⁹ Constantin Căpitanul Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1902, p. 139.

¹⁰⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 455, 472.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 630.

în cadrul insignei este de necontestat. Mărturii clare ale acestui fapt se pot găsi în relatările despre primirea domniei la Constantinopol, făcute de Dimitrie Cantemir¹⁰², Dionisie Fotino¹⁰³ sau De la Croix¹⁰⁴.

Evlia Celebi oferă mărturii foarte interesante referitoare la transferul de putere de la sultani la domnii români, precum și despre statutul cu care erau privilegiați acești domni. Conform acestuia, „pe vremea lui Suleiman, propășind mult mai mult, beii de acolo [Moldova] erau respectați și li s-a acordat din partea padișahului, cu rang de pașă de Moreea, două tuiuri și steag și drapel și suită și meterhanea și mataragii și pușcași și șetrari și imbrihor, om de târguieli, șase ciohodari, șase curelari, un divan-efendisî, zece bulucbașii de seimeni, toți musulmani dați de padișah”¹⁰⁵. Același personaj mai afirmă: „Sultanul Suleiman Kanuni a instituit drept lege ca: numirea și mazilirea beilor [Moldovei] lui să fie în mâna Casei otomane; ei să aibă steag și tobe, pe steagurile lor să fie desenat un cap de bour, beii lor să meargă la expediție împreună cu dinastia otomană [...]. Beii lor, ca oricare mir-i-miran [...], au o meterhanea formată din șase persoane”¹⁰⁶.

Un lucru foarte interesant subliniat de Tahsin Gemil, referitor la însemnele puterii, arată faptul că nu era obligatoriu ca să fie emise toate elementele insignei, două sau trei dintre ele fiind suficiente¹⁰⁷. Același lucru reiese și din relatarea lui Halil Inalcık, conform căreia actul scris „berat” era singurul element obligatoriu pentru ca investirea să fie valabilă, iar ritualul prin care se acorda acest act era „deseori însoțit de încredințarea simbolurilor imperiale”¹⁰⁸, ceea ce ne duce cu gândul că simbolurile imperiale nu trebuiau absolut obligatoriu acordate sau emise în totalitatea lor. Motivul clar pentru care nu se emiteau toate acestea încă nu ne este cunoscut, după cum nu știm nici dacă muzica făcea parte dintre elementele ce puteau fi omise, așa cum nu știm nici gradul de însemnătate al muzicii într-o astfel de insignă, pusă în legătură cu persoana celui care o primea. Cert este faptul că până la domniile fanariote nu avem consemnat, decât pentru o parte a domnilor, faptul că primeau și muzică militară în cadrul insignei, dar, odată cu perioada fanariotă, fiecare domn primea și o meterhanea, întocmai ca orice bey al Imperiului Otoman¹⁰⁹.

Un alt aspect foarte important observat, care susține toate ideile emise până acum, face referire la muzica ca pradă de război. Volumele de *Cronici turcești*, în care se expun fapte importante ale istoriei, din perspectivă otomană, vorbesc în repetate rânduri despre capturarea muzicii militare a învinșilor de pe câmpul de luptă, împreună cu alte simboluri, precum steagurile, accentul căzând în primul rând pe muzică și steaguri și apoi pe prizonieri și celelalte prăzi. Pentru a exemplifica, oferim aici un singur caz, care face referire la contextul luptelor lui Mihai Viteazul cu otomanii din anul 1600, care ajunseseră la București și Târgoviște. Mihai le trimite împotriva pe Calotă, banul Craiovei, care este învins. În urma acestui fapt, „oastea islamică” i-a luat capul defunctului Calotă,

¹⁰² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 169–170.

¹⁰³ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 648–651.

¹⁰⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 259.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 713–713.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 474–475.

¹⁰⁷ Aydın Taneri, *Osmanlı devleti' nin kuruluş döneminde kükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilâtı* (Instituția monarhiei și organizarea de palat din perioada de fondare a statului otoman), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, p. 213 și urm.

¹⁰⁸ Halil Inalcık, *op. cit.*, p. 132.

¹⁰⁹ Ignatius Mouradzea d'Ohsson, *op. cit.*, p. 444.

împreună cu „țimbalele și tobele și steagurile cu vârfuri aurite”¹¹⁰ și au mers la Divanul împăralesc. Importanța uciderii banului Calotă și capturării simbolurilor puterii este evidențiată și de o scrisoare a vizirului Hafiz-Ahmed pașa către regele Poloniei, Sigismund al III-lea Wassa, în care îl anunța despre acordarea domniei Țării Românești lui Simion Movilă, în urma înfrângerii lui Mihai Viteazul: „[Eiub pașa] tăindu-i capul [banului Calotă], trecuse prin sabie pe cei mai mulți dintre rebelii aflați lângă el și, luându-le tobele și steagurile lor nenorocite, arătase foarte mari bravuri”¹¹¹. Din ambele exemple, putem observa că accentul cade întâi pe tobe și apoi pe steaguri și celelalte elemente. Trebuie menționat și faptul că Mihai Viteazul probabil deținea o meterhanea, deoarece ajunsese domn în urma obținerii tronului de la otomani, aceștia dăruindu-i, „conform obiceiului”, însemnele puterii, printre care și muzică. Acest lucru este vizibil în relatarea făcută de Bethlen¹¹², referitoare la intrarea în Alba Iulia, despre care am amintit, în sunetele muzicii turcești, destul de clar descrise de cronicar.

Meterhaneaua la curtea Moldovei și Țării Românești avea, în primul rând, un puternic simbolism politic, prin care aceste țări se încadrau în structurile Imperiului Otoman și reprezenta un semn distinctiv al dependenței față de Poartă. În al doilea rând, această muzică avea și un rol ceremonial foarte bine dezvoltat și reglementat. Fiecare manifestare publică a domnilor se făcea și prin etalarea muzicii militare primite de la sultan, aceasta fiind prezentă în absolut toate ocaziile și locurile posibile, mai puțin în interiorul bisericilor. Simbolismul acestei formații era mai important decât actul artistic în sine pe care îl presta, prin aceasta putându-se explica numeroasele mărturii, conform cărora sunetele produse de meterhanea erau foarte zgomotoase și greu suportabile, chiar și de către otomani.

Deși în istoriografia noastră nu s-a vorbit despre muzică, ca parte a însemnelor puterii politice, considerăm că aceasta a existat incontestabil în acest context, fără a asigura doar fastul necesar transferului de putere, prin sunetele muzicale, ci mult mai mult, prin simbolizarea puterii și autorității sultanului otoman în aceste țări. Muzica în Evul Mediu era un prerogativ al suveranității, de aceea doar conducătorii de state aveau dreptul să o utilizeze după propriul plac, în orice circumstanță, cu scopul evidențierii superiorității și măreției în fața supușilor. Cazurile în care diferiți dregători ai Țărilor Române au adoptat și utilizat muzică militară în scopuri proprii au fost catalogate drept o subminare a autorității domnului.

¹¹⁰ Mihail Guboglu, Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, vol. III, p. 33; Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. II, p. 58. Referitor la identificarea corectă a instrumentelor muzicale capturate de otomani și comparând acest pasaj cu unul corespondent, dintr-o traducere a aceleiași cronici turcești, observăm că termenul „țimbal” este tradus în engleză prin „kettle-drums”, adică acea specie de tobe de dimensiuni mici, numită „nagara”, despre ale cărei diferite nume întâlnite în texte am vorbit (*Annals of the Turkish Empire, from 1591 to 1659 of the Christian Era. By Naima*, translated from the Turkish by Charles Fraser, vol. 1, London, 1832, p. 160).

¹¹¹ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, vol. I, doc. 152, p. 145.

¹¹² *Historia de rebus Transylvanicis*, edit. II, tom. IV, Cibinii, 1785, lib. X, p. 432 și 433, *apud* Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 234.

THE MEHTERHÂNE – THE MAIN METHOD
OF MANIFESTING POLITICAL POWER THROUGH MUSIC
(Summary)

Keywords: mehter, mehterhâne, tabîlhâne, military music, political power, badge, Ottoman Empire, Romanian Principalities.

Mehter music or “Mehterhâne” represents the military music used in the Ottoman Empire both in times of war and in times of peace. It had as main purpose the accompaniment of the Ottoman armies in war. During the battle, the roles of this band were those of inducing the soldiers a winning spirit, of motivating and lifting the spirits of the people, of keeping the cadence of the attacks, of setting the sound signals of the various military manoeuvres, as well as that of celebrating the victories. In times of peace, the mehter music was part of religious celebrations and private events. It could be listened to by a great number of people, starting with the sultan and ending with the common people, due to the fact that the great dimensions of the orchestra and the powerful sounds did not allow it to manifest itself in small, restricted spaces. Thus, it became accessible to everyone. Another characteristic of the mehter music is in close connection with the political power, which it symbolises and represents in various circumstances.

SILVIA MARIN BARUTCIEFF*

**CONSTRUIND ALTERITATEA NOCTURNĂ
ÎN IMAGINARUL DIN SUDUL TRANSILVANIEI.
MIMICĂ ȘI GESTICĂ ÎN REPREZENTĂRILE EVREILOR DIN
ICONOGRAFIA ORTODOXĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA**

Evreii din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea lasă amprente puternice în conștiința comunităților din Țara Făgărașului. Principiile tradiționale de coeziune socială articulate altădată prin contactul direct, personal al membrilor comunității, cele care privilegiau identitatea religioasă, vor fi treptat substituite spre finalul veacului al XVIII-lea de cele moderne. Acestea vor favoriza dezvoltarea progresivă a aspirațiilor egalitare și de libertate politică ale unor grupuri etnice și stări sociale. Studiul prezent se concentrează asupra identificării anumitor metamorfoze din sfera sensibilității colective, într-un domeniu aproape necunoscut din acest punct de vedere, cel al artei sacre românești. Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea identitatea religioasă este încă puternică, pe măsură ce ne apropiem de mijlocul veacului următor, frecvența inserțiilor vizuale cu referințe etnice și sociale se accentuează. Fenomenul poate fi urmărit în mod profitabil pentru cercetarea istoriografică în narațiunile aparținând *Ciclului Patimilor* din iconografia românească.

În imaginile respective se poate observa că modificarea paradigmei de construcție și definire identitară este acompaniată de metamorfozele canonului iconografic religios, în interiorul căruia, de-a lungul secolului al XIX-lea, ponderea elementelor laice sporește. Maniera de a picta se contaminează de influențele artei ecleziastice occidentale, obișnuită încă din secolul al XIII-lea să marcheze diferența religioasă.

Studiul de față își propune să completeze observațiile făcute într-o cercetare precedentă, dedicată identificării elementelor de vestimentație evreiască din iconografia ortodoxă a Țării Făgărașului și a felului în care piesele de costum au fost folosite în discursul ecleziastic¹. În textul curent, vom investiga, în același areal geografic, o serie de mărci ale diferenței, exprimate vizual la nivelul mimicii, gestualității și posturii. Ca și în cazul studiului anterior, imaginile selectate sunt decupaje din *Ciclul Patimilor* (*Trădarea lui Iuda* și *Procesul lui Hristos*) a căror paternitate le aparține artiștilor din familia Grecu, autori ai frescelor unor biserici din Țara Oltului și din zona Văii

* Conf. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din București.

¹ Vezi Silvia Marin-Barutcieff, *Picturing the Difference. Image of the Jew in Several Orthodox Churches of Southern Transylvania (Part One – Elements of Jewish Costume)*, în „Studia Hebraica”, nr. 9–10/2009–2010, p. 430–446.

Hârtibaciului. Perioada de execuție a picturii murale – deceniile 1–3 ale secolului al XIX-lea – coincide cu începutul creșterii prezenței iudaice în Transilvania. Conscripțiile generale arată că numărul evreilor din această provincie imperială este tot mai mare între 1776 și 1786, fiind atestați la momentul respectiv și în zona Făgărașului. Viziunea utilitaristă a împăratului Iosif al II-lea (1780–1790)² vizează și grupurile religioase și etnice defavorizate din Imperiu. Acordarea unor drepturi evreilor din Ungaria, la începutul anilor '80³, în scopul de a-i fideliza și pe acești supuși și de a stimula economia, va spori numărul posibilităților de stabilire în Banat și comitatele vestice și va genera noi deplasări de populație. Dacă, în 1779, în ținutul Făgărașului, era înregistrată o singură familie, recensământul din 1785 notează două, cu nouă persoane, în timp ce, la 1838, statisticile indică un număr de 113 evrei în orașul cu același nume⁴. La sfârșitul deceniului 3, comunitatea își va ridica o sinagogă, care nu va rezista mai mult de șapte ani, căci, în 1836, adunarea cetățenilor, nedorind așezarea altor evrei în Făgăraș, dispune dărâmarea ei⁵. În ciuda schimbărilor legislative din deceniul al nouălea⁶ al secolului al XVIII-lea, există o amenințare permanentă privitoare la dreptul de intrare, staționare și stabilire a evreilor în mediul urban al Transilvaniei, ce își are sorgintea în legislația principatului, *Approbatæ Constitutiones*. Un edict din 1650 îi obligă să se așeze exclusiv la Alba Iulia și, în ciuda faptului că au existat perioade și situații în care el a putut fi eludat, în practică, autoritățile orașenești au recurs la prescripțiile lui până la Revoluția de la 1848⁷.

Pe de altă parte, nu trebuie trecut cu vederea că bisericile pictate de familia Grecu după 1800 se găsesc în apropierea graniței cu Țara Românească și că au existat dispoziții, încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, care interziceau stabilirea evreilor în zonele de maximă importanță militară⁸.

Nu trebuie pierdut totodată din vedere faptul că, în diseminarea deciziilor politice, economice și militare, autoritatea imperială a apelat la bisericile locale pentru a putea ajunge mai ușor la supușii din cele mai îndepărtate colțuri ale posesiunilor habsburgice. În predicile lor de duminică, preoții informau comunitatea despre ultimele decizii ale Guvernului și Cancelariei de la Viena, recomandând respectarea acestora pentru ca bunăvoința imperială să nu se lase așteptată. Prin consecvența discursurilor și statutul avut în societatea tradițională, clerul a contribuit în mod substanțial la crearea și menținerea loialității dinastice, dar, în egală măsură, și la intensificarea coeziunii confesionale, religioase și etnice⁹ prin sublinierea diferențelor.

² Bruce F. Pauley, *From Prejudice to Persecution. A History of Austrian Anti-Semitism*, London, Chapel Hill, 1992, p. 17; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 75.

³ Cf. actului emis la 31 martie 1783, care îi are în vedere pe evreii din Ungaria, dar care se aplică și în cazul comunităților din Transilvania. Vezi în acest sens Ladislau Gyémant, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 31.

⁴ Idem, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării. 1790–1867*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 126.

⁵ *Ibidem*, p. 127.

⁶ Este vorba de câteva drepturi ca acela de a putea lucra duminică și în timpul sărbătorilor creștine, de aprobarea încheierii construcției sinagogii sefarde din Alba Iulia, de exercitarea cultului iudaic și în case de rugăciuni private, ca și măsurile prohibitive privind botezarea nou-născuților evrei de către moașele creștine (idem, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, p. 33).

⁷ *Ibidem*, p. 62.

⁸ *Ibidem*, p. 136–145. O mențiune a unor sate de grăniceri din Țara Făgărașului – Mărgineni, Sebeș, Copăcel, Ohaba, Bucium, Vad, Șinca etc. – aflate în apropierea zonei în care au pictat membrii familiei Grecu la Daniel Dumitran, *op. cit.*, p. 68.

⁹ Vezi Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 183–197.

Construind dimensiunea negativă a alterității. Fizionomie și gesturi în *Ciclul Patimilor*

A. Trădarea lui Iuda

În construcția vizuală a cuplului antinomic identitate – alteritate, *Sărutul lui Iuda* a jucat un rol important în arta creștină a mileniului al II-lea. Iconografia temei conservă în biserica San Giovanni in Valle din Verona un relief din preajma anului 400, în care și Iisus și Iuda sunt înfățișați imberbi și fără aureolă, potrivit tradiției artei romane târzii¹⁰. Dispunerea celor două personaje a fost realizată cu Hristos în partea stângă a celui care privește compoziția, opțiune motivată de sensul în care se produce lectura vizuală, de la stânga la dreapta. Aflată în mișcare¹¹, figura plasată la stânga¹² are prioritate, așa cum se poate observa în exemplul citat. Într-un gest triumfător, Hristos îl cuprinde cu brațul pe Iuda. Două secole mai târziu, în mozaicul bazilicii Sant' Apollinare Nuovo din Ravenna, locurile au fost inversate, Iuda fiind primul reprezentat în stânga, în actul îmbrățișării defăimătoare¹³. Hristos este mai înalt decât toate personajele din jurul lui, trăsătură fundamentală a artei bizantine, care prescrie reducerea dimensiunii anti-eroilor în raport cu figurile sacre¹⁴. Edificiile cappadociene din Göreme – invocate adesea ca modele pentru iconografia bizantină târzie și postbizantină – păstrează compoziția cu Iisus în stânga, aureolat și un Iuda tânăr, fără barbă, dar cu nimb¹⁵. În toate exemplele menționate, chipurile celor doi sunt calme, relaxate și nu prezintă diferențe semnificative din punct de vedere ideologic. Între acest tip de reprezentare a secvențelor din *Ciclul Patimilor* și cel prezent în bisericile zugrăvite la începutul secolului al XIX-lea de familia Grecu există o diferență considerabilă, căci, pe lângă lecția artei bizantine în descendența căreia se situează, pictura ortodoxă sud-transilvană din epoca modernă a asimilat numeroase elemente tematice și stilistice din iconografia creștinismului latin. Dacă deja din secolul al VI-lea, *Ciclul Patimilor* începe să se facă tot mai simțit în mozaicurile și sculpturile bisericilor, după Marea Schismă (1054) și, mai cu seamă, din veacul al XIII-lea, narațiunile supliciilor hristice vor deveni o piesă centrală a devoțiunii occidentale¹⁶. În restaurarea discursului teologic, ordinele mendicante, în special cele franciscan și dominican, au avut un rol apreciabil¹⁷. Accentuarea laturii escatologice a viziunii teologice a Bisericii Romano-Catolice a găsit în rândurile celor două ordine predicatorii potriviți pentru exploatarea emoțională a credincioșilor. Din această perioadă, al cărei debut se situează

¹⁰ Relief de pe sarcofagul din San Giovanni in Valle, Verona, c. 400 (cf. cercetării de teren din ianuarie 2009).

¹¹ Anne Derbes, *Picturing the Passion in late Medieval Italy: Narrative Painting, Franciscan Ideologies, and the Levant*, New York, Cambridge University Press, 1996, p. 19.

¹² Când nu apar alte precizări în text, dispunerile în cadrul compoziției sunt indicate din perspectiva spectatorului.

¹³ Cf. cercetării de teren din decembrie 2011.

¹⁴ Constantine Cavaros, *Ghid de iconografie bizantină*, traducere din engleză de Anca Popescu, ediție îngrijită de Ștefan Ionescu-Berechet, București, Editura Sophia, 2005, p. 200.

¹⁵ A se vedea *Tokali 1*, pictură din secolul al X-lea; *Apple Church*, sfârșitul secolului XI – începutul secolului XII; *Dark Church*, secolul al XI-lea, *Sandals Church*, sfârșitul secolului XII – începutul secolului XIII etc. Cf. cercetării de teren din luna august 2009.

¹⁶ Jeremy Cohen, *Christ killers. The Jews and the Passion from the Bible to the Big Screen*, New York, Oxford University Press, 2007, p. 186.

¹⁷ Hans Belting, *Likeness and Presence. A History of Image before the Era of Art*, translated by Edmund Jephcott, Chicago, London, University of Chicago Press, 1994, p. 377–408; Anne Derbes, *op. cit.*, p. 16; Miri Rubin, *Gestures of Pain, Implications of Guilt: Mary and the Jews*, în Michael J. Braddick (ed.), *The Politics of Gesture. Historical Perspectives*, New York, Oxford University Press, 2009, p. 86.

în jurul anului 1250, s-au păstrat numeroase exemple de tratare a patimilor în manieră realistă, apte să-l determine pe privitor să adere afectiv la evenimentele transfigurate artistic. Analizând o serie de altare poliptice și picturi murale din zona ducatelor Italiei centrale, Anne Derbes constata că pietatea hristocentrică este un produs al secolului al XIII-lea, secol în care Biserica Romano-Catolică se străduiește să substituie imaginea unui Hristos triumfător, acreditată în creștinismul timpuriu, cu cea a unui Mesia în suferință¹⁸. Realismul *Ciclului Patimilor* va continua să crească pe măsură ce ne apropiem de amurgul epocii medievale. La finele secolului al XIII-lea, în urma contactelor mai mult sau mai puțin dorite dintre lumea italiană și cea bizantină¹⁹, acest dramatism al picturii romano-catolice va pătrunde și în bisericile ortodoxe. În arta transilvană, el se va reflecta deopotrivă prin preluarea programului iconografic brâncovenesc (asimilator al unor influențe vestice), precum și a sugestiilor venite din Occident, pe filiera ucraineană²⁰.

În cele ce urmează, ne vom concentra atenția asupra picturii murale concepute de membrii familiei Grecu în intervalul 1804–1824²¹.

Potrivit schemei iconografice executate de Nicolae și Alexandru pe latura nordică a naosului din Mohu, *Trădarea lui Iuda* este compusă din trei secvențe – sărutul lui Iuda, arestarea lui Hristos, atacul lui Petru asupra lui Malchus –, după tradiția bizantină²². Iuda a fost înfățișat din profil și plasat în partea stângă așa cum apare la cea mai importantă biserică din zonă, Sfântul Nicolae din Făgăraș, al cărei program iconografic a constituit un model pentru pictura murală din Transilvania meridională a secolelor XVIII–XIX²³. Cu ambele mâini, discipolul pierdut îl îmbrățișează pe Hristos. În colțul din stânga, registrul inferior, a fost zugrăvit Petru, cu mâna în părul slugii lui Caiafa, prezentă și ea în episodul arestării, potrivit celor patru evanghelii (*Matei 26: 51, Marcu 14: 47, Luca 22: 50, Ioan 18: 10*)²⁴. În spatele celui dintâi dintre apostoli, redați sintetic²⁵, au

¹⁸ Anne Derbes, *op. cit.*, p. 18 ș.u.

¹⁹ Dat fiind că unele insule grecești erau deja ocupate de venețieni la începutul secolului al XIII-lea (Creta din 1211), în veacurile următoare, un transfer cultural continuu s-a produs între Bizanț și lumea catolică mediteraneană. Pentru schimburile artistice dintre cele două arii, vezi Anne Derbes, *Images East and West: The Ascent of the Cross*, în Robert Ousterhout, Leslie Brubaker (eds.), *The Sacred Image East and West*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 1995, p. 110–131; Maria Constantoudaki-Kitromilides, *La pittura di icone a Creta veneziana (secoli XV e XVI): questioni di mecenatismo, iconografia e preferenze estetiche*, în *Venezia e Creta. Atti del Convegno internazionale di studi*, Iraklion-Chania, 30 settembre – 5 ottobre 1997, Venezia, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1998, p. 459–508; Helen C. Evans, *Byzantium. Faith and Power (1261–1557)* (ed.), New York, The Metropolitan Museum of Art, 2004. Despre occidentalizarea picturii bizantine vorbește și Robin Cormack, în lucrarea *Byzantine Art*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 187–200.

²⁰ Agnieszka Gronek a evidențiat deja influența graficii germane și olandeze asupra icoanelor rutene cu tema patimilor în secolele XVI–XVIII. Vezi *On the Dependence of Western Ruthenian Passion Presentations on Western Graphics in the 16th to 18th Centuries*, în *Series Byzantina*, I, 2003, p. 159–178.

²¹ Nu ne vom referi decât la o parte a edificiilor decorate de acești pictori. Din păcate, în ultimul deceniu edificiile din Mohu, Oprea Cârțișoara, Streza Cârțișoara, Sărata, Voievodenii Mici au fost afectate de procesul de refacere culoare peste culoare a picturii. În ciuda intervențiilor, în majoritatea lor nefericite, vom face apel la programul iconografic al respectivelor biserici, comparând ceea ce a supraviețuit din programul iconografic al familiei Grecu din Săsăuș cu unele surse bibliografice, apărute anterior modificărilor. De asemenea, prin comparația cu edificiile rămase intacte (Colun, Fofeldea – parțial, Țichindeal, Cornățel), vom putea observa elemente de dată recentă, utilizate în construirea alterității evreiești, adăugate de cei care au refăcut pictura în primul deceniu al secolului al XX-lea.

²² Gabriel Millet *apud* Anne Derbes, *Picturing the Passion...*, p. 19.

²³ Biserica Sfântul Nicolae din Făgăraș a fost construită cu sprijinul financiar al lui Constantin Brâncoveanu, în anii 1688–1689.

²⁴ Numele lui Malchus figurează însă numai în *Evanghelia după Ioan 18: 10*.

²⁵ Primii doi apostoli se văd în întregime, ceilalți fiind simbolizați prin aureole.

fost dispuși și ceilalți ucenici. De cealaltă parte, în dreapta, Hristos este asediat de soldați. Evangheliile sinoptice nu evocă nici o asistență militară, numai oameni obișnuiți, care ar fi fost trimiși de învățătorii Templului (*Matei 26: 47, Marcu 14: 43, Luca 22: 47*), în schimb, cea după Ioan amintește un grup de ostași, venit să supravegheze capturarea (*Ioan 18: 3*). Potrivit cercetărilor făcute de Andreas Stylianou și Judith A. Stylianou, militarizarea grupului de persoane implicat în prinderea lui Iisus a avut loc în arta ortodoxă în perioada următoare ocupării Bizanțului de către armata Imperiului Latin, după 1204, fenomenul fiind vizibil în bisericile din Cipru²⁶. Începând cu secolul al XIII-lea, vestimentația persecutorilor s-a transformat dintr-una civilă într-una asemănătoare celei purtate de cruciați, metamorfoză înregistrată de pictura murală din Munții Troodos, la Moutoullas (1280), Asinou (sfârșitul secolului XIV), Pedoulas (1474) – fig. 1, Louvaras (1495)²⁷, Palaechori (deceniul 3 al secolului XVI), Kalopanayiotis (secolul XVI) – fig. 2²⁸. Cucerirea Ciprului de către franconi în 1192, despărțirea politică forțată de Imperiul Bizantin, ocupația franconă (1192–1489) și cea venețiană (1489–1571)²⁹, au contribuit la actualizarea elementelor de costum, anti-eroii din narațiunile *Ciclului Patimilor* suferind un proces de actualizare istorică, așa cum se va întâmpla și în spațiul transilvan, în bisericile pictate la începutul secolului al XIX-lea.

În aceeași poziție, plasat în partea stângă, Iuda poate fi regăsit la bisericile din Voivodenii Mici (1821) și Streza-Cârțișoara (1824)³⁰, într-o îmbrățișare reluată și în celelalte contexte (fig. 3). La fel ca la Mohu, repictările de la începutul secolului al XXI-lea fac aproape imposibilă analiza fizionomiei personajelor. În ordine cronologică, urmează monumentele din Oprea Cârțișoara (1809) și Sărata (1810), al căror decor mural a avut de asemenea de suferit în ultimii ani. Dispunând de pictura originală, cele mai importante pentru istoria culturală sunt bisericile din Colun (1812–1813), Fofeldea (1814) și Țichindeal (1818), toate trei urmând schema compozițională de la Oprea și Sărata, cu Iisus în partea stângă³¹. Soldații prezenți la arestare poartă haine de husari. La Colun,

²⁶ Andreas Stylianou, Judith A. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus. Treasures of Byzantine Art*, London, Trigraph, 1985; Andreas Stylianou, Judith A. Stylianou, *The Militarization of the Betrayal and its examples in the painted churches of Cyprus*, în E. Kypraiou (ed.), *Euphrosynon: Aphierōma ston Manolē Chatzendale*, vol. 2, Athens, 1992, p. 571.

²⁷ Pentru datarea și descrierea programelor iconografice ale monumentelor evocate, vezi Andreas Stylianou, Judith A. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus...* O reproducere a *Sărutului lui Iuda* în care este lesne de sesizat factura militară a costumelor cetei ce îl înconjoară pe Iisus în lucrarea semnată de Christodoulos Hadjichristodoulou și Diomedes Marianthefs, *The Church of our Lady of Asinou*, Nicosia, Holy Bishopric of Morphou, 2002, p. 22.

²⁸ Reproduse ale *Sărutului lui Iuda* din pictura de la Louvaras și Palaechori pot fi văzute în Mönch Dometios, *Eine Reise durch die bemalten Kirchen von Zypern*, Nikosia, Nikokreon, 2011, p. 165, respectiv p. 194. Fenomenul militarizării grupului din jurul lui Hristos era deja cunoscut în vestul Europei. Vezi în acest sens Andreas Stylianou, Judith A. Stylianou, *The Militarization of the Betrayal...*, p. 574.

²⁹ Andreas Stylianou, Judith A. Stylianou, *The Militarization of the Betrayal...*, p. 573; Ewald Hein, Andrija Jakovljević, Brigitte Kleidt, *Cyprus – Byzantine Churches and Monasteries: Mosaics and Frescoes*, translated by John M. Deasy, Ratingen, Melina, 1998, p. 18–23.

³⁰ O regretabilă eroare privind datarea picturii murale inițiale s-a strecurat în studiul anterior dedicat acelorași biserici. Revenim în textul de față asupra datelor de zugrăvire ale bisericilor din Streza Cârțișoara și Oprea Cârțișoara. Acestea sunt: 1824 (Streza Cârțișoara) și 1809 (Oprea Cârțișoara). Cf. pisaniei verificate în ultima cercetare de teren la cele două biserici, martie 2011.

³¹ Fluctuația poziției celor două personaje poate fi întâlnită atât în arta bizantină, cât și în a creștinismului romano-catolic. Așezat în stânga, Iuda poate fi văzut la Yerokipos (Cipru), San Zeno din Verona (Italia), Goldschmiedekapelle din Biserica St. Anna, Augsburg (Germania). Înlănțuindu-l pe Hristos cu brațele din partea dreaptă apare în pictura murală din Pedoulas, Louvaras, Palaechori (Cipru), biserica ortodoxă sârbă din Rackeve (Ungaria), Padova – Capela delli Scrovegni, Clusone, (Italia), Urschalling, St. Andreas-Altheim, St. Anna – Augsburg (Germania), Waltaligen (Elveția) etc. Conform cercetărilor personale în edificiile respective, întreprinse în perioada 2008–2012.

grupul lor este condus de un cărturar evreu, reprezentat din profil aidoma lui Iuda, spre deosebire de celelalte personaje, inclusiv militarii, al căror chip este expus în proporție de trei sferturi. Indiciu al dimensiunii nocturne, profilul a fost utilizat de către arta bizantină pentru personajele malefice și, de asemenea, în iconografia latină, în ciuda unei rigurozități diminuate, a recurs la el mai frecvent pentru figurile aflate sub semnul negativului³². Procedul de edificare a polului negativ prin recursul la profil se întâlnește la Fofeldea și la Țichindeal, monumente cu pictură semnată de același artist de la Colun³³. La Fofeldea, evreul din fruntea alaiului a fost înlocuit cu un soldat; numai un singur personaj, plasat în centrul grupului militar, este desenat din profil. În cazul decorului din Țichindeal însă, reprezentările din profil sunt două, una pentru evreu, cealaltă pentru unul dintre soldați (fig. 4). În toate situațiile, cu excepția apostolului decăzut, utilizarea profilului este menită să atragă atenția asupra nasului supradimensionat, al cărui posesor nu poate fi decât un mesager al răului. Există însă o diferență între nasul cărturarului aflat în imediata vecinătate a lui Iuda și soldatul din mijlocul cetei; al celui dintâi este acvilin și sensibil mai mare decât al celui de-al doilea. La Voivodenii Mici, ultimul militar din dreapta (perspectiva spectatorului) posedă de asemenea un nas de mărime exagerată. În condițiile intervențiilor murale din ultimii ani, nu putem decide dacă paternitatea asupra acestui element facial le aparține lui Nicolae și Gheorghe Grecu sau celui care a pictat peste fresca fraților din Săsăuș. Oricum ar fi, marca distinctivă evidențiază atribuirea unor trăsături fizionomice dizgrațioase personajelor negative. Diformitatea nazală nu este întâmplătoare, ea ilustrează, după cum afirmă Ruth Mellinkoff, prezența unui stereotip etnic cu o lungă carieră în istoria artei religioase³⁴. Pentru cea mai substanțială contribuție la iconografia desfigurării ca efect al deicidului, responsabilă este arta germană a secolelor XV–XVI³⁵.

În creionarea evreității, exhibarea dinților joacă un rol important în frescele executate după 1810. La Țichindeal, fariseul care îl prinde violent de mână pe Iisus lasă să se descopere dantura într-un zâmbet răutăcios. Privirea merge și ea în aceeași direcție a disprețului afișat într-un context creat să evoce discrepanța valorică a participanților la interacțiune. Alături de nas și dinți, privirea contribuie la conturarea unei personalități care nu se deosebește prea mult de cea a făpturilor fabuloase, damnate în imaginarul creștin³⁶.

Pentru pictorii Grecu, barba constituie o altă marcă a evreității. Hristos însuși apare în toate contextele menționate cu barbă, dar ea este una îngrijită, de dimensiuni reduse. Pilozitatea facială este reprezentată de mustățile foarte lungi și răsucite ale ostașilor, care în combinație cu vestimentația de husar, poate fi percepută ca atribut al

³² Ruth Mellinkoff, *Outcasts. Signs of the otherness in Northern European art of the late Middle Ages*, vol. I, Berkley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1993, p. 211–212; Chiara Frugoni, *Le Moyen Âge par ses images*, traduit de l'italien par Lucien d'Azay, Paris, Les Belles Lettres, 2015, p. 152–153. Pentru alte exemple privind distorsiunea chipului evreilor în artă, a se vedea Hyam Maccoby, *Judas Iscariot and the Myth of Jewish Evil*, New York, The Free Press, 1992, p. 111–114.

³³ Pentru paternitatea picturii, vezi Maria Zintz, *Pictura murală din sudul Transilvaniei în secolele XVIII–XIX. O familie de zugravi din sudul Transilvaniei: familia de zugravi Grecu*, în „Crisia”, 16, 1986, p. 473; Silvia Marin-Barutcieff, *op. cit.*, p. 432–433.

³⁴ Ruth Mellinkoff, *op. cit.*, vol. I, p. 124; Hyam Maccoby, *op. cit.*, p. 112.

³⁵ Stefan Rohrbacher, *An anti-Jewish motif in medieval Christian art*, în „Journal of Medieval History”, 17, 1991, p. 300; Ruth Mellinkoff, *op. cit.*, p. 151.

³⁶ Pentru legătura dintre rasele monstruoase și evreu în imaginarul medieval vezi Debra Hessing, *The Iconography of rejection. Jews and other monstrous races*, în Colum Hourihane (ed.), *Image and belief. Studies in Celebration of the Eightieth Anniversary of Index of Christian Art*, Princeton, Princeton University Press, 1999, p. 31–32. Despre rolul speciilor monstruoase în stereotipizarea Celuilalt a se vedea Peter Burke, *Eyewitnessing. The Use of images as historical evidence*, London, Reaktion Books, 2001, p. 126–128.

identității maghiare³⁷. La Colun, cu excepția lui Iisus, barbă mai au numai Iuda și cărturarul evreu, lungimea lor sugerând intenția autorului de a folosi acest detaliu facial ca atribut al apartenenței la iudaism. Forma ascuțită a bărbii și asocierea ei cu profilul aparțin paradigmei artei occidentale³⁸ de la sfârșitul Evului Mediu, paradigmă în care s-a insistat asupra definirii evreilor ca adversari ai crucii³⁹. Deși în primele versiuni ale *Trădării* Iuda nu are barbă, în iconografia medievală târzie și modernă, aceasta figurează printre emblemele discipolului pierdut. Atribuirea aceleiași detaliu fizionomic și conducătorului cetei în narațiunile de la Colun și Țichindeal are funcția de a consolida imaginea distinctivă a unui *out-group* etnic, nu doar pe cea a unui individ.

Spre deosebire de unele reprezentări apusene ale lui Iuda cu părul și barba roșii⁴⁰, în fresca de la Colun această culoare nu este întrebuintată ca stigmat, atâta vreme cât ea face parte deopotrivă din recuzita fizionomică a trădătorului și a celui trădat. Avem în schimb, în edificiul de la Fofeldea, o altă „mărturie” privind dimensiunea negativă a personajului, ilustrat cu părul roșu și barbă neagră, o hibridare menită să îi adâncească trăsăturile infernale (fig. 5)⁴¹.

Și în privința gesturilor, pictura murală evocată depășește cu mult tradiția ortodoxă. Compoziția are la bază, așa cum se întâmplă și în arta creștină timpurie, un nucleu generat de momentul trădării. Brațele lui Iuda îl cuprind pe Hristos, în timp ce una din mâini îi este blocată de emisarul celor veniți să-l aresteze. Identitatea acestei figuri nefaste oscilează de la un ansamblu mural la altul: la Colun și Țichindeal, intenția de a-l portretiza ca membru al comunității evreiești este mai mult decât evidentă. În bisericile din Fofeldea și Voivodenii Mici însă, gestul încătușării fizice este făcut de un militar care aparține altui *out-group*, ca de altfel și la Mohu, Sărata, Oprea și Streza Cârțișoara⁴². Tensiunea evenimentului este sporită de mișcarea brațului agresorului; intersecția mâinii lui Hristos cu cea a asaltatorului generează un câmp cinetic care conferă dinamism scenei. Îi corespund,

³⁷ Costumul militar maghiar devine atât de important la mijlocul secolului al XVII-lea, încât Dieta de la Alba Iulia insistă asupra sancțiunilor care ar decurge dacă evreii sau grecii ar purta hainele respective (Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 114). Pentru vestimentația husarilor ca expresie a costumului maghiar, vezi Katalin Földi-Dóza, *How the Hungarian national costume evolved*, în *The Imperial Style: Fashions of the Hapsburg Era. Based on the exhibition Fashions of the Hapsburg Era: Austria-Hungary*, at the Metropolitan Museum of Art, December 1979 – August 1980, New York, The Metropolitan Museum of Art, 1980, p. 79; Silvia Marin-Barutcieff, *Aproapele de departe, străinul de aproape: între Iosif al II-lea ca pater familias și maghiari ca alteritate nocturnă. Teme iconografice într-o biserică transilvană din secolul al XVIII-lea*, în Daniel Dumitran, Gúdor Botond (ed.), *Identitate confesională și toleranță religioasă. Secolele XVIII-XXI*, Alba Iulia, Editura Mega, 2011, p. 228.

³⁸ Unele influențe occidentale asupra picturii din Țara Făgărașului, ca de pildă *Învierea* de la Săsăuș, Mohu, Colun, Arpașul de Sus, au fost evocate și în studiul Mariei Zintz, *op. cit.*, p. 462.

³⁹ Jeremy Cohen, *op. cit.*, p. 190; Miri Rubin, *op. cit.*, p. 193.

⁴⁰ Cele mai vechi reprezentări ale lui Iuda cu părul roșu datează probabil din secolul al XII-lea; cele mai numeroase se regăsesc în spațiul german. Potrivit lui Ruth Mellinkoff, ele nu depășesc ca frecvență contextele în care apar nuanțele de castaniu și îi vizează uneori și pe alți agenți malefici, de pildă pe Malchus (Ruth Mellinkoff, *op. cit.*, p. 151–154). Detestarea părului roșu este anterioară creștinismului, dovadă reprezentările romane ale sclavilor cu peruci de această culoare. Ruth Mellinkoff menționează ca motive ale repulsiei: asocierea cu vulpea, transferul bărbii roșii a zeului nordic Thor reprezentărilor creștine ale demonilor, precum și frecvența redusă a roșcaților în majoritatea culturilor (Ruth Mellinkoff, *Juda's red hair and the Jews*, în „Journal of Jewish Art”, vol. IX, 1982, p. 36).

⁴¹ Ruth Mellinkoff reproduce exemple similare în arta europeană, cum ar fi miniatura engleză *The Last Supper, The Hours of Elizabeth the Queen*, c. 1420–1430, păstrată la London British Library. Vezi *Outcasts*, vol. II, fig. VII.17.

⁴² Refacerile din ultimii ani ne împiedică să analizăm intențiile pictorilor cu privire la cel care conduce grupul venit în Grădina Ghețimani.

în colțul din stânga al compoziției, gesturile agresive ale lui Petru: o mână care îl prinde de păr pe Malchus, cealaltă care se pregătește să-i reteze cu sabia o ureche. Iisus ripostează răsucindu-se; cuvintele sale se transformă într-un avertisment nonverbal adresat apostolului (la Sărata, Colun, Fofeldea, Țichindeal, Voivodenii Mici, Streza Cârțișoara).

B. Judecarea lui Iisus

Din *Ciclul Patimilor* lui Hristos, secvențele procesului oferă la rândul lor, nenumărate ocazii de a construi dimensiunea negativă a alterității evreiești, dar și a altor grupuri. *Aducerea la Anna* (Ioan 18: 13–23), *Aducerea la Caiafa* (Matei 26: 57, Marcu: 14: 53, Ioan 18: 24), *Pilat judecându-l pe Hristos* (Matei 27: 24, Marcu 15: 1, Luca 23: 1–7) sunt episoade ale Noului Testament cu ecou în iconografie încă din primele veacuri ale creștinismului. Atestat în secolul al IV-lea pe sarcofage⁴³, *Pilat spălându-și mâinile* apare și în anii 360–370, de această dată în sculptură în fildeș⁴⁴, înainte de a intra în structura mozaicurilor de la Sant'Apollinare Nuovo din Ravenna⁴⁵. Pe același relief din secolul al IV-lea, conservat la Brescia figurează marele preot Caiafa și socrul său Anna, ca parte integrantă a decorației de pe ușa bazei Sfânta Sabina din Roma (430–432)⁴⁶.

Ca și în cazul *Sărutului lui Iuda*, cele trei etape ale procesului (cu înfățișarea la Anna, Caiafa și Pilat) pot fi urmărite într-o desfășurare complexă la Colun, Fofeldea și Țichindeal. În anumite limite – mai puțin privind fizionomia, mai mult pentru postură și gestualitate – și celelalte biserici pot contribui la identificarea strategiilor de solidaritate comunitară la care s-a recurs de către artiști. Prezentă numai în *Evanghelia lui Ioan*, întâlnirea cu arhiereul Anna este tratată separat în toate ansamblurile arhitectonice amintite, spre deosebire de pictura de la Făgăraș, în care Anna și Caiafa apar împreună, în conformitate cu reprezentările de început ale artei creștine⁴⁷. Așezat într-un jilț, Anna, cu barbă albă, este surprins în timpul interogatorului; mâna dreaptă ridicată în aer și indexul mâinii stângi orientat spre Hristos arată că se află în cursul unei intervenții verbale, redate în iconografie de obicei prin gest, nu prin gura deschisă (fig. 6)⁴⁸. La Fofeldea și Țichindeal, diferența este augmentată prin conferirea unui trup supradimensionat, aidoma celui din pictura ucraineană de la Radelychi (1620)⁴⁹. Un alt membru al Sinedriului îl secondează la nivel discursiv; fizionomiile sunt asemănătoare, barba albă și veșmintele somptuoase au fost utilizate spre a le sublinia poziția socială. Alături de cei doi, stă mai tânăra slugă a arhiereului, căruia pictorul i-a colorat părul și barba cu nuanțe de roșu. Spre deosebire de primii doi, acest personaj este surprins din profil, cu

⁴³ Este vorba de sarcofagul lui Junius Bassus, c. 359, Muzeul Bisericii Sfântul Petru, Vatican, și de un sarcofag cu arcade păstrat în Muzeul Lateran (Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, vol. II, tomul 2, Paris, Presse Universitaire de France, 1957, p. 451).

⁴⁴ Casetă, Lipsanotek, Brescia (Gertrud Schiller, *Iconographie der christlichen Kunst*, band 2, *Die Passion Jesu Christi*, Gerd Mohn, Gütersloher Verlaghaus, 1968, p. 301).

⁴⁵ Secolul al VI-lea, vezi Louis Réau, *op. cit.*, p. 451.

⁴⁶ Gertrud Schiller, *op. cit.*, p. 301, 446.

⁴⁷ Vezi și exemplele iconografice postbizantine din Cipru, cum este pictura murală de la Ayiasmati (1494), reprodusă în Christos Argyrou, Diomedes Myrianthes, *The Church of the Holy Cross of Ayiasmati*, Nicosia, Holy Bishopric of Morphou, 2006, p. 25.

⁴⁸ Natalie Crohn Schmitt, *The Body in Motion in the York 'Adam and Eve in Eden'*, în Clifford Davidson (ed.), *Gestures in Medieval Drama and Art*, Medieval Institute Publications, Kalamazoo, Western Michigan University, 2001, p. 159.

⁴⁹ Scena *Aducerii lui Iisus la Anna* de la Radelychi a fost reprodusă în lucrarea *The Heritage of Ages. Ukrainian Painting of the 14th–18th Centuries in Museum Collections of Lviv* (ukrainian edition), Lviv, 1990, fig. 71.

un surâs perfid, nasul corioat și angrenat într-un act violent care marchează momentul evanghelic al palmuirii lui Iisus (*Ioan 18: 22*). Dintre toți participanții tabloului narativ, inclusiv soldatul îmbrăcat într-unul din costumele armatei austriece, fără doar și poate, cel mai urât chip i-a fost repartizat acestui agresor. Distorsiunea fizionomică, gestualitatea abundentă, expunerea din profil, în contrast cu expresia senină a lui Hristos și cu miniaturizarea sa (procedeu care nu concordă cu tradiția bizantină), mărește distanța dintre inestetic și estetic⁵⁰. Implicit, crește și distanța morală dintre cei doi actanți, fapt ce suscită o mai mare implicare afectivă a spectatorului și solidaritatea cu cel persecutat. Gesticulația, derivată din gest prin exces⁵¹, după cum notează Jean-Claude Schmitt, este considerată încă din Antichitate ca apanaj al categoriilor sociale inferioare, dezordinea fizică fiind dublată de un dezechilibru moral. Acest fenomen este cel mai bine evidențiat în fragmentele din *Purtarea Crucii* și *Divanul Jidovilor*, reprezentate la Țichindeal pe peretele vestic al naosului. Aici dezordinea mâinilor, desenate în toate direcțiile, dezvăluie intenția artistului de a marca suprapunerile verbale ale evreilor, semn al unei dezordini sonore, pe care gestul o substituie într-o narațiune vizuală. Dar pentru autorul scenei, convertirea cuvântului în gest nu este suficientă, alte componente nonverbale, ca ilustrarea cu gura întredeschisă a unora dintre participanții la dialog⁵², amplificând senzația de incoerență sonoră. Incluziunea gesticulației în zona întunecată a păcatului nu poate fi pusă la îndoială, ea urmând și în frescele transilvane o traiectorie cu originea în Antichitate, cu detalieri însemnate în secolele XIII–XV, care va rămâne în uz și în epocile următoare⁵³.

Aceste detalieri se reflectă și la nivelul fizionomiei. Ca și în ocurențele *Sărutului lui Iuda*, și în cele trei secvențe ale prezentării lui Hristos în fața autorităților de la Ierusalim, este implicată partea mediană a feței. Distorsiunile dentare și nazale generează grimase celui care contemplă imaginile de la Fofeldea și Țichindeal și, în consecință, sporesc aversiunea față de anti-eroi, simultan cu loialitatea față de cel aflat în suferință. Intenția defăimării *out-group*-ului evreiesc este indiscutabilă atâta timp cât mai multe elemente structurale converg spre un model negativ. Al treilea personaj dintre evreii însoțitori la Anna este întruchiparea ostilității: are alură de vrăjitor, căutătură vicleană, dinți strânși într-un rânjet dezgustător, nas extrem de lung, nefiresc de ascuțit, pălărie cu boruri mari, plus coleretă, piese importante în vestimentația evreilor așchenazi din Europa Centrală a veacului al XVIII-lea. Tensiunea contrariilor este întreținută de proximitatea altor două figuri, în stânga și dreapta, cu nasuri diforme care conferă simetrie tabloului. Aceleași atribute, cu o dispunere relativ similară în cadrul secvenței iconografice, se pot vedea în fresca de la Țichindeal.

Episoadele *Aducerii lui Iisus la Caiafa* și *Înfățișarea la Pilat* completează paradigma expresivității nonverbale. Supradimensionarea își găsește locul la Fofeldea și Voivodenii Mici, unde Nicolae Grecu-fiul a exagerat contururile trupului lui Caiafa. Obezitatea unuia dintre fariseii zugrăviți la Țichindeal intră, împreună cu barba lungă, stufoasă,

⁵⁰ Pentru o analiză detaliată a strategiilor de construcție a profilului evreiesc medieval, vezi Anthony Bale, *Feeling Persecuted. Christians, Jews and Images of Violence in the Middle Ages*, London, Reaktion Books, 2010, p. 70–75.

⁵¹ Latinescului *gestus* i se opune *gesticulatio*, substantiv derivat folosit în sens peiorativ (Jean-Claude Schmitt, *La Raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Paris, Gallimard, 1990, p. 140).

⁵² Semnalizarea vorbirii prin gura întredeschisă poate fi văzută la unul dintre acuzatorii lui Iisus și la servitorul lui Pilat, în scena petrecută în casa prefectului roman. Detaliile fac parte dintr-un tablou vieneț, pictat în 1335, aflat în colecția actuală a Bayerisches Nationalmuseum (nr. inv. 11/412).

⁵³ Debra Hassig, *The Iconography of rejection. Jews and other monstrous races*, în Colum Hourihane (ed.), *op. cit.*, p. 35. Literatura medievală consemnează adesea semnificațiile negative pe care recursul excesiv la gest le poate avea (Jean-Claude Schmitt, *op. cit.*, p. 140–141; Natalie Crohn Schmitt, *op. cit.*, p. 161).

rânjetul și nasul acvilin, în mecanismele de stereotipizare a evreului, de sorginte occidentală. Ruth Mellinkoff a identificat în repetate rânduri exemple din arta medievală europeană în care oficialii din Noul Testament sunt realizați printr-un surplus corporal, procedeu inspirat probabil de celebra gravură a lui Albrecht Dürer, *Ecce homo*⁵⁴. Am văzut deja că, și în cazul *prezentării la Anna*, iconografia ortodoxă ucraineană a asimilat deja, pe filieră poloneză, acest model de diformitate, poate chiar mai devreme de secolul al XVII-lea. Nu este exclus ca pictorii Grecu să fi avut la dispoziție surse de inspirație provenind din această parte a continentului.

Sfășierea propriului veșmânt de către arhiereu, subiect artistic cu rădăcini în Evangheliile sinoptice (*Matei 26: 65, Marcu 14: 63*), cunoscut în arta occidentală încă de la sfârșitul secolului al X-lea⁵⁵, se păstrează numai parțial la Sărata, în urma repictărilor. Redat explicit însă, cu mișcări violente în biserica din Fofeldea (fig. 7) și doar sugerat la Colun, episodul ruperii hainelor ca reacție disperată la cuvintele celui acuzat poate fi văzut de asemenea într-o icoană cu *Ciclul Patimilor* de la Rybotycze, pictată la începutul veacului al XVII-lea. Cele 23 de secvențe ale supliciilor lui Hristos conțin multe elemente care atestă că sursa de inspirație provine din aria apuseană⁵⁶. Influența vestică în iconografia bisericilor din Valea Hârtibaciului transpare de asemenea în alte gesturi agresive comise de ceata evreilor și a companionilor lor în casa lui Caiafa. Scuiparea în obraz, integrată în ansamblurile murale de la Colun, Fofeldea și Țichindeal (fig. 8), este menționată în Noul Testament, împreună cu palmuirea (*Matei 26: 67, Marcu 16: 65*). La Țichindeal, simultan cu sfășierea veșmântului, chipul marelui preot este surprins în momentul unui zâmbet schimonosit din aceeași vastă recuzită a malignului. Ricanării arhiereului îi răspunde zâmbetul sarcastic al altui martor al evenimentului. Fiecare articulație nefastă a agresivității fizice și verbale își primește una și aceeași figură de contrast, pe Hristos. Miniaturizat și aici, în comparație cu persecutorii, acesta este în mod consecvent înfățișat imobilizat, cu mâinile legate în față (Oprea Cârțișoara, Colun, Țichindeal, Voivodenii Mici), la spate (Sărata), în lateral (Fofeldea, Streza Cârțișoara), apucat de barbă de agresorul care-l scuipă sau îl palmuiește. Jocul cu dimensiunile converge în aceeași intenție de a pune în antiteză gesturile agresorilor cu gesturile victimei, cu dublu efect emoțional, de antipatie, respectiv de compasiune. Diferența survenită în construirea categoriilor de reprezentanți ai răului este foarte limpede exprimată în *Aducerea lui Iisus la Pilat*. Spre deosebire de membrii Sinedriului și de evreii care îi însoțesc, fizionomia prefectului Iudeei nu cunoaște excrescențe maligne în nici una din reprezentările discutate⁵⁷. Pictorii nu au recurs niciodată la profil, cu atât mai puțin la profilul diform, cu nasul încovoiat, pe care îl descifrăm de atâtea ori pe figura evreilor (parțial la Sărata,

⁵⁴ „Obesity, another feature to deprecate the wicked, is especially noticeable as an attribute of New Testament Jewish officials – an idea perhaps popularized by Dürer’s fat high priest in his *Ecce homo* woodcut for the Great Passion series. Whatever the inspiration, fatness seems to be commonplace for these officials. The high priest (costumed in red) on horseback Rueland Frueauf the Elder’s circle; the high priest in *Christ brought to a High Priest* and another who looks like the same high priest or his twin in a *Crucifixion*. Equally obese is the high priest Annas of the Sforza Hours, who has a fat body, a fat face, and a triple chin” (Ruth Mellinkoff, *Outcasts*, vol. I, p. 128).

⁵⁵ Scena apare în două miniaturi conținute de Evangheliarul lui Otto al III-lea de la Reichenau și la începutul secolului al XI-lea, într-un alt manuscris liturgic, păstrat astăzi la München. Vezi Gertrud Schiller, *op. cit.*, p. 379.

⁵⁶ Icoană din Atelierul de la Rybotycze, începutul secolului al XVII-lea, păstrată în Muzeul Național din Cracovia. Reprodusă în Janina Kłoshińska, *Ikônes de Pologne*, introduction et traduction Maurice Zinovieff, Paris, Editions du Cerf, 1987, fig. 36.

⁵⁷ Inclusiv în cazurile în care pictura executată de membrii familiei Grecu a fost refăcută, trăsăturile acestui personaj rămân regulate.

Colun, Fofeldea, Țichindeal), inclusiv în această fază a procesului lui Iisus. În fapt, pentru Pontius Pilat se utilizează consecvent reprezentarea pe trei sferturi a chipului, ca și pentru Hristos, strategie vizuală care consonează cu intențiile clare ale *Evangheliei lui Matei* de disculpare a procuratorului roman (*Matei 26: 22–24*)⁵⁸.

Un gest prin care se individualizează *Aducerea la Pilat* în ansamblul etapelor de judecare a lui Iisus apare în fresca de la Voivodenii Mici. Unul dintre cărturari, înveșmântat în haină poloneză de circulație în secolul al XVIII-lea printre evrei, bordată la mâneci și poale cu blană, i se adresează procuratorului indicând cu mâna dreaptă spre acuzat, totodată îndreptându-și indexul de la stânga către vârful nasului. Ultimul dintre cele două gesturi constituie o nouă strategie nonverbală de incriminare, de negare a veridicității din declarația celui judecat care se numește pe sine fiul lui Dumnezeu. Distanța față de putere a celui judecat, invers proporțională cu siguranța afișată de judecătorii din jurul jilțului lui Pilat, adaugă dramatism compozițiilor. Apetența pentru gest a fariseilor este contracarată de impasibilitatea lui Iisus, care nu numai că nu-și mișcă brațele pentru că este constrâns de lanțuri, ci afișează o seninătate imperturbabilă. Suntem îndubitabil, în fața unui dispozitiv vizual remarcabil, cu procedee variate de subliniere a raporturilor antitetice dintre interlocutori și, în consecință, de demarcare a grupurilor de apartenență a celor aflați în conflict.

Concluzii

Ținând seama de cele discutate în rândurile de față, ca și în partea întâi a cercetării dedicate edificării alterității evreiești în arta românească ortodoxă, putem afirma că particularitățile programului iconografic la care au recurs membrii familiei Grecu și, în special, generația a doua de artiști, sunt rezultatul intersecției mai multor variabile. Unele dintre acestea depind de contextul istoric din Transilvania epocii moderne, pornind de la impunerea vestimentației evreiești de către Dieta de la Alba Iulia, în 1650⁵⁹ și menținerea acesteia în vederea marcării diferenței religioase, până la situarea bisericilor în apropierea Regimentului I de graniță, unde conștiința etnică s-a dezvoltat mai rapid. Elementele de costum germano-polonez recognoscibile în frescele de la Colun, Fofeldea și Țichindeal pot fi, în egală măsură, consecința prezenței la începutul secolului al XIX-lea, în sudul Transilvaniei, a evreilor așchenazi, veniți din Galiția și din provinciile germane⁶⁰, a contactului profesional cu membrii comunităților iudaice din Țara Făgărașului și împrejurimi⁶¹, dar și a circulației unor surse de inspirație colportate de pictorii ruteni în Principatul Transilvaniei. Fără îndoială, unele dintre atributele distinctive au fost preluate din repertoriul acestor artiști, care au asimilat strategiile de stigmatizare din manuscrise, gravuri, picturi germane ori olandeze⁶². Dar chiar și în condițiile diseminării acestor modele iconografice, nu trebuie eludat contextul modernizării din deceniile anterioare

⁵⁸ Importanța *Evangheliei lui Matei* pentru dezvoltarea temei patimilor a fost evidențiată de Stefan Rohrbacher, vezi *op. cit.*, p. 298.

⁵⁹ Ladislau Gyémant, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, p. 15.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 32.

⁶¹ Referitor la structura socio-profesională a evreilor din Transilvania, statisticile arată pentru anul 1813 că peste jumătate dintre aceștia erau fierbători de rachiu, cârciumari, berari, hangii, iar cca 15% negustori (vezi Ladislau Gyémant, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, p. 51), meserii ce explică relațiile cu celelalte grupuri religioase.

⁶² Pentru influențele olandeze în pictura ucraineană, a se vedea studiul lui Waldemar Deluga, *The Influence of Dutch Graphic Archetypes on Icon Painting in the Ukraine, 1600–1750*, în *RESEE*, tomul XXXIV, nr. 1–2, 1996, p. 5–26.

anului 1848, în timpul căreia dimensiunea etnică devine semnificativă în articularea sensibilității colective și în redefinirea de sine a *in-group*-ului. Perioada 1804–1821, în care au fost decorate locașurile de cult menționate, nu este departe de deceniul inițiativelor împăratului Iosif al II-lea, în urma cărora, românii ortodocși au primit din nou un episcop, în acest fel, normalizându-se și statutul episcopiei⁶³. Confirmarea dreptului de exercitare a cultului ortodox va genera mai multă încredere în interiorul comunității românești de această confesiune, ceea ce va conduce și la o libertate mai mare de expresie artistică. Existența noilor biserici de zid asigură, la rândul ei, un spațiu mult mai generos decorului mural, în consecință discursul religios vizual trebuie să se adapteze noilor condiții arhitecturale, suportând o amplificare la nivel tematic. Modernizarea socială din secolul al XIX-lea se răsfrânge și asupra reprezentărilor iconografice românești din sudul Transilvaniei, care sub dublă influență – a artei sacre de la sud de Carpați și a celei apusene – se arată din ce în ce mai permeabile la spiritul narativ și laic. De variabilele de mai sus își leagă firele și perechea terminologică *identitate* – *alteritate*, iar cei ce pregătesc urzeala acestei țesături moderne sunt pictorii Grecu din Sășaș.

PICTURING THE DIFFERENCE IN THE COLLECTIVE IMAGINARY OF SOUTHERN
TRANSYLVANIA. GESTURE AND MIMICS OF JEWS FROM THE NINETEENTH
CENTURY ORTHODOX ICONOGRAPHY
(Summary)

Keywords: Collective sensibility, Religious Otherness, Ethnicity, Identity, Iconography, Non-Verbal Communication, Southern Transylvania.

This paper aims to analyze the construction of the religious and ethnic otherness in the 19th century Orthodox iconography from Southern Transylvania. If the religious identity is still powerful in the 18th, as we approach the middle of the next century, the frequency of the visual insertions with ethnical and social references increases. The phenomenon can be examined in a rewarding way for the historiographic research and cultural studies in the mural painting from the Romanian churches. The visual sequences belonging to the *Passion Cycle*, disseminated in a specific geographical area from three generations family of artists, will be investigated in their symbolic and ideological dimension.

⁶³ Daniel Dumitran, *op. cit.*, p. 55.

ANEXE

Fig. 1. Pedoulas.

Fig. 2. Kalopanayiotis.

Fig. 3. Voivodenii Mici.

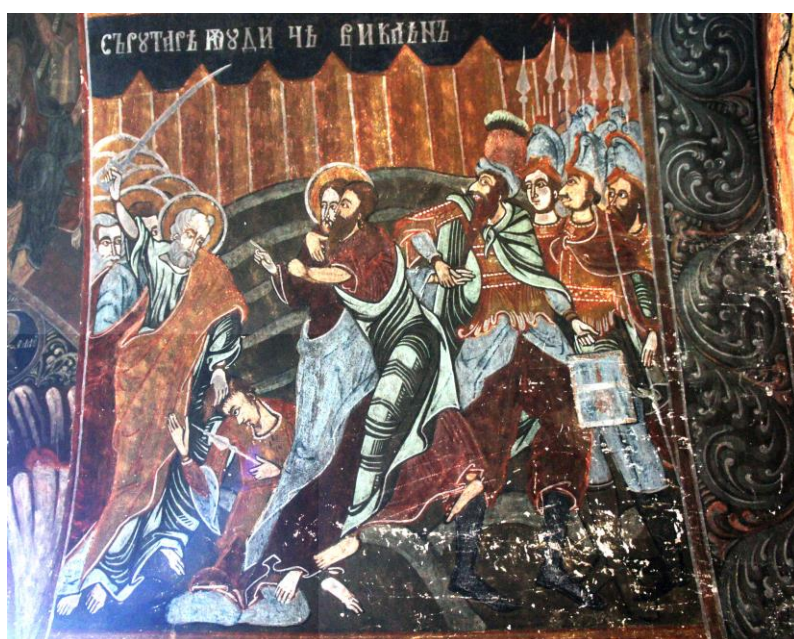

Fig. 4. Țichindeal.

Fig. 5. Fofeldea.

Fig. 6. Țichindeal.

Fig. 7. Fofeldea.

Fig. 8. Țichindeal.

ASTRID CAMBOSE*

**PAȘTELE BLAJINILOR.
SEMNIFICAȚII GENERALE ȘI OBSERVAȚII DE TEREN
ÎN COMUNA ȚIBĂNEȘTI, IAȘI, 2015**

I. Introducere

*La société est constituée de plus des
morts que de vivants. (Auguste Comte)*

În mentalitatea de tip arhaic, starea diferită în care se află morții nu-i împiedică pe aceștia să trăiască (altfel), iar pe cei vii să acționeze asupra lor în numele unor nevoi pe care se crede că defuncții le mai au încă, în ciuda descompunerii corpurilor. Antropologia secolului trecut era la curent cu această stare de lucruri:

Les morts vivent. Partout les primitifs y sont convaincus, et leurs actes témoignent de la force de cette croyance. [...] Dans un grand nombre des sociétés primitives, si l'on veut atteindre le mort, qui est éloigné et invisible, on agit sur son corps, qui est demeuré là. Il est donc présent et absent à la fois, ou plutôt il est présent en deux endroits – sinon plus – en même temps¹.

Între categoria virtual nesfârșită a morților din ascendența fiecărei familii (doar cei mai recentți fiind cunoscuți celor vii, în timp ce alții sunt numai pomeniți după nume, iar cei mai mulți sunt *moși* și strămoși „uitați”) și alte categorii, pur mitologice, s-au produs în decursul timpului suprapuneri de imagini, transferuri de sens, contaminări de practici, toate făcând parte din dinamica imaginarului popular, în orizontul vast al reprezentărilor tanatologice tradiționale. Obiectul prezentului studiu îl constituie enunțarea unei ipoteze privind tendința de resemantizare, de recontextualizare și de înglobare treptată a cultului *Blajinilor* în cultul familial al morților, pe de o parte, și, pe de altă parte, examinarea câtorva aspecte teoretice și practice legate de această resemantizare, așa cum se conturează ele în literatura de specialitate și pe teren, în câteva sate din comuna ieșeană Țibănești.

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Lucien Lévy-Bruhl, *L'Ame primitive*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1927, p. 327.

II. Paștele Blajinilor: descriere teoretică

II.1. Originile sărbătorii și ale practicilor corespondente

Cultul strămoșilor – sau al *moșilor*, la poporul român – se reclamă de la cultul zeilor htonieni. Un cult al morților foarte susținut a existat în Antichitate și la ascendenții noștri latini². După cum amintea Ioan Petru Culianu, „la romani, fantomele erau numite generic *manes*, sau, ca divinități, *dii manes*; se credea că *manes* se reîntorc pe pământ la serbări ca *Feralia*, *Parentalia* și *Rosalia*”³. Morții malefici – *larvae* – sunt ținuti la distanță de comunitate, pe când cei benefici – *lares* (larii) – sunt așteptați să revină: „Repauzații în genere s-au numit *Manes*, și însemnând buni, curați, luminoși, s-au considerat și de zei: *Dii Manes*, *Divi*. Locuința lor e afundul pământului, și mama lor[,] Pământul, între alte nume are și *Mania*, *Genita Mana*”⁴. La Moșii de vară sau de Rusalii⁵, scria – romantic, dar nu nerealist – Vasile Pârvan, „viii se întâlneau, oarecum aieva, cu morții, în acel mare praznic ținut pe iarbă în cimitire”⁶. Sugestia este valabilă pentru toate sărbătorile din ciclul tradițional românesc al Moșilor.

Fig. 1. Piatră funerară cu Soarele, Luna și Pomul vieții (cimitirul din Tungujei). Textul săpat de meșter: „Aicia **odicesc** robî lui Du-zău: Niculai...”.

Fig. 2. Praznic în cimitir, de Ispas. Tungujei, 21 mai 2015.

² „Les anciens Romains sont ceux qui ont poussé le plus loin en Europe le culte des ancêtres. [...] Ils incarnaient les mânes sous la forme d'images et de statues; ils les regardaient comme les patrons de leurs maisons, ils leur offraient des prières et des sacrifices et, les mettant au nombre des dieux infernaux, ils inscrivaient sur les tombes D.M., *Dii Manibus*” (Edward B. Tylor, *La civilisation primitive*, tome premier, traduit par Pauline Brunet, Paris, C. Reinwald et C-e, 1876, p. 156). Autorul adaugă: „Le culte des mânes constitue-t-il une des grandes divisions des religions de l'humanité. Les principes sur lesquels repose ce culte ne font que continuer les relations sociales qui existaient dans le monde des vivants ?” (*ibidem*, p. 147).

³ Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, traducere de Gabriela și Andrei Oişteanu, prefață și note de Andrei Oişteanu, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 176.

⁴ Atanasie Marian Marienescu, *Sărbătorile și datinile romane vechi*, ediție critică de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2008, p. 142.

⁵ „Lors des Rosalia, dans toutes les cités et dans toutes les villages gréco-romaines du Pont Gauche avaient lieu des grandes fêtes et les banquets dédiés également aux vivants et aux morts; le banquet funèbre – tel qu'il se trouve représenté sur la presque totalité des pierres tombales de nos contrées: les morts et les vivants ensemble – devenait, lors de la fête des roses, une réalité. La rencontre joyeuse autour du tombeau avec les morts, la participation de ces derniers au banquet, moyennant le vin qu'on versait et les aliments que l'on posait sur le tombeau à leur intention, habitude l'homme à l'idée de la mort [...]” (Paul Simionescu, *Vers l'au-delà*, în „Ethnologica”, București, 1983, p. 132).

⁶ Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, Editura Științifică, 1974, p. 69.

Cultul morților la români este supradimensionat, chiar și în raport cu datele aferente unei mentalități arhaice. Autori precum Ion H. Ciubotaru⁷, Victor Kernbach⁸ sau Paul Simionescu⁹, ca să cităm doar câteva nume, oferă pentru acest fenomen o explicație legată de faptul că în cultura română s-au aglomerat straturi de sărbători (dacice, grecești și romane, apoi slavo-balcanice) dedicate morților, această suprapunere treptată făcându-se răspunzătoare pentru numărul foarte mare de Moși din tradiția noastră. O cultură nu păstrează însă *toate* elementele cu care vine în contact de-a lungul diferitelor etape ale istoriei sale, ci doar pe acelea care corespund structurii ei profunde. Bogăția cultului morților la români este o evidență, mai ales prin comparație cu sărbătorile din ciclul funerar ale altor europeni. La grecii antici, de pildă, pomenirea (γενέσια) fiecărui mort se făcea o singură dată pe an, la aniversarea zilei de naștere, și a tuturor morților împreună doar la Anthesterii; la români, pomenirea de grup a morților se face la toate sărbătorile Moșilor, în fiecare sâmbătă din Postul Paștelui, de Ovidenie și în oricare sâmbătă obișnuită, oricând dorește familia (căci sâmbăta este „a morților”), adică de zeci de ori pe an, iar pomenirea individuală, foarte intensă în primele patruzeci de zile de după moarte, se perpetuează până la șapte ani. Ne referim, evident, nu la simpla menționare cotidiană a numelui cuiva mort, ci la praznice, la pomeni și la așa-numita „bocire de pomenire”, expresie ritualizată a durerii care se topește în cercuri tot mai largi – se boceste nouă zile la rând, imediat după moarte, apoi la ridicarea panaghiei, apoi anual, la Florii, timp de trei ani –, pentru ca abia după pomenirea de șapte ani amintirea mortului să fie lăsată să se piardă treptat¹⁰. Polisemantismul verbului *a (se) pomeni* este foarte relevant pentru subiectul nostru, prin sensul propriu secundar „a (se) trezi” (din somn), care apare în numeroase colinde și bocete:

[un stol de porumbei] Jos pă pom că să lăsară / Rouă sfântă scutură / Păstă lume, păstă toată, / Păstă fața Domnului. / Domnu nu să *pomen'ia* / D'i-adurmit tari-adurmit / Cam de jîdovi chinuit¹¹.

Ia scoală-tce, dragă, scoală, / Că Zorile s-or zorit / Și tu nu tce-ai *pomenit*; / Zorilie s-or reversat / Și tu nu tce-ai dășteptat¹².

A *pomeni* morții trimite simbolic, așadar, la intenția de *a-i trezi* numindu-i – ca în timpul unuia dintre momentele-cheie ale înmormântării, acela când se cântă „Veșnica pomenire” și se ridică parastasul¹³. Sensurile contextuale similare ale acestui termen în

⁷ Vezi subcapitolul *Cultul strămoșilor*, în Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere: repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, București, Editura Grai și suflet – Cultura națională, 1999.

⁸ Vezi subcapitolul *Fantezia ontică*, în Victor Kernbach, *Miturile esențiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

⁹ „Ce que l'on retrouve dans la réalité des communautés traditionnelles roumaines représente un syncrétisme (des traditions autochtones préromaines, qui se laissent mal déceler, des structures idéatiques infusées par la tradition gréco-romaine, présente dès avant la grande osmose, ainsi que de quelques faibles influences chrétiennes de plus tard, conservées et converties en un nouveau langage, acceptable à l'Eglise” (Paul Simionescu, *op. cit.*, p. 137).

¹⁰ Vezi, de exemplu, Constantin Brăiloiu, *Despre bocetul de la Drăguș*, în *Opere*, vol. V, ediție îngrijită de Emilia Comișel, București, Editura Muzicală, 1981, p. 126 ș.a.

¹¹ Iosif Herțea, *Colinde românești*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2000, p. 103.

¹² Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănculeanu, *Cântecul zorilor și bradului*, București, Editura Muzicală, 1988, p. 706.

¹³ „Parastasul se rădăcă în sus, ca să ușureze sufletul, să-l rădăce de la greu, din iad” (Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, p. 287).

literatura veche sunt nenumărate. În *Alexandria* din miscelaneul *Codex Neagoeanus*, de pildă, substantivul *pomană* este menționat tot cu sensul „amintire”¹⁴.

Morții pentru care urmașii săvârșesc toate ritualurile îndătinat se crede că vor avea parte de un tratament favorabil în *orbius alius* și vor deveni suflete fericite. Vorbind despre Laralia latină, sărbătoare a morților benefici considerați întemeietori și protectori ai fiecărei familii, un erudit făcea apel, la sfârșitul secolului al XIX-lea, la termenul *fericiți*:

Lares (*lar*, *laris*) în sens general înseamnă spiritele bune ale pământului, în sens propriu înseamnă „Domnii” și sunt asemeni cu eroii grecilor. Lares după sensul general sunt Manes care specialmente sunt suflete curate și bune ale repauzărilor, și *lares* cu *manes* se zice asemeni și cu genii. La latini *lares* (și *lases*) sunt numai spiritele metamorfozate, genii apărătoare ale caselor, cugetați de *fericiții* [s.n.] din timpul vechi; și mai târziu la romani *lares* au fost spiritele transfigurate ale strămoșilor și moșilor¹⁵.

După cum remarca filologul Vasile Bogrea, „[...] această prăznuire a «fericiților» nu e decât un străvechi aspect popular al cultului morților – pretutindeni «buni» (lat. *manes* din *manus-bonus*), «blajini» (sl. *blažen*), «fericiți» (gr. μακάριοι)”¹⁶. Termenii citați circumscriu tocmai zona de interes a cercetării noastre.

II.2. Context ritual

Într-un studiu dedicat chestiunii ofrandelor funerare tradiționale la poporul român, Ofelia Văduva arăta că *pomana* reprezintă o „instituție” centrală în viața culturală și materială a comunităților tradiționale. Or, acest tip de ofrande se adresează sufletelor celor morți, beneficiari metafizici ai alimentelor, băuturilor și obiectelor transmise lor prin intermediul celor vii. Se dă de *pomană* de foarte multe ori pe an:

[...] în așa-numitele zile ale „Moșilor” sau „ale morților” (Moșii de iarnă, de vară, de toamnă), în fiecare sâmbătă ce precede mari sărbători ale calendarului popular și ortodox (Crăciun, Mucenici, Florii, Joi Mari, Paște, Sfântul Gheorghe, Înălțare, Sânziene, Sfântul Petru, Sfântul Ilie, Schimbarea la Față, Sfânta Maria, Ziua Crucii, Sfântul Dumitru, Sfânta Paraschiva, Sfântul Mihail și Gavril), ca și fiecare sâmbătă din Postul Mare. Observăm deci că, temporal, actul ritual al pomenii se situează, cu precădere, în „ajunul” marilor sărbători creștine, relevând funcția lui rituală în trecerea de la profanul cotidian la sacrul sărbătoresc¹⁷.

Dintre alimentele funerare, autoarea distinge câteva, pe care le numește „arhetipuri alimentare”, cum ar fi laptele (ar fi util să amintim aici că *ambrozia* cea dătătoare de nemurire era efectiv *laptele* de mamă al Herei și că laptele obișnuit era nelipsit din libațiile antice). Ca simbol al sănătății și al nemuririi, laptele era dat de *pomană* la Moșii de Sângeorgiu și de Rusalii. Oul, simbol cosmogonic și al renașterii, simbol solar, este de asemenea un aliment ritual; oul de Paște reprezenta simbolic întreg ciclul, marcând

¹⁴ Nicolae Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studiu și text)*, București, Editura Cartea Românească, 1922, p. 67.

¹⁵ Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.*, p. 142.

¹⁶ Vasile Bogrea, *În jurul Alexandriei. „Paștele Blajinilor” și altele*, în *Pagini istorico-filologice*, prefată de Constantin Daicoviciu, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971, p. 451.

¹⁷ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 131–132.

nu doar începutul fiecărei mese din perioada sărbătorilor pascale, ci și începutul și sfârșitul Păresimilor (vezi proverbul: „Cu un ou se închide și cu un ou se deschide gura la Paști”). Autoarea semnaleză practica de „a pune un ou în sicriu, pentru călătoria cea mare – simbol al renașterii prin moarte, idee proprie filozofiei populare”¹⁸. Alimente rituale *par excellence* sunt, de asemenea, colacii și coliva. Pregătirea lor îi apare antropologului ca un act de „magie creștinată”. Colacii pot fi clasificați după etapa funerară căreia i se atașează, o categorie distinctă fiind cei pentru sufletele morților ce revin în mijlocul comunității la marile sărbători calendaristice (Paște, Crăciun)¹⁹. Concluzia autoarei este că prepararea copturilor rituale avea ca finalitate reprezentarea sau simbolizarea unor divinități și că era o practică precreeștină, sacralitatea aluatului de grâu curat fiind transferată, ulterior, asupra Euharistiei. Amintind și de jurământul „pe cruce, pe pită și pe sare”, valabil din Evul Mediu românesc până în secolul al XX-lea, jurământ care plasează pâinea într-un context intens sacralizat, Ofelia Văduva subliniază simbolistica metafizică a aluaturilor rituale, care „poartă însemne religioase ce accentuează valențele lor simbolice, cu trimitere la idei fundamentale ale filozofiei populare, cum sunt legăturile între viață și moarte, între om și divinitate, între lumea «de aici» și lumea «cealaltă»”²⁰.

Toate aceste alimente consacrate se regăsesc și în practicile legate de Paștele Blajinilor.

Fig. 3. Pască și ouă roșii
(Tungujei, Comuna Țibănești, 2015) **.

Se poate face și este, evident, necesară o distincție între cultul morților și cultul (stră)moșilor. A subliniat-o Marian Constantin, de pildă: „Funeraliile [...] au un caracter excepțional și tranzitoriu, pe când cultul strămoșilor/moșilor presupune periodicitate; cele dintâi sunt în esență tanatologice, cultul ancestral este genealogic”²¹. Pe de altă parte, însă, orizontul metafizic pe care-l creează cultul Moșilor la români se repercu-

¹⁸ *Ibidem*, p. 39.

¹⁹ *Ibidem*, p. 73.

²⁰ *Ibidem*, p. 58.

** Fotografiile din acest text sunt realizate de autor.

²¹ Marian Constantin, *Cultul moșilor la români. Tradiție și istorie*, în „Revista muzeelor”, București, nr. 4/1996, p. 75.

tează, dacă se poate spune așa, asupra cultului morților familiari și îl subsumează, înglobându-l ca pe un palier al cultului mai larg al strămoșilor.

Nu se știe de când se practică în spațiul românesc tradițional cultul strămoșilor. Cele mai vechi atestări documentare sunt din secolul al XVII-lea²². Preotul folclorist Simeon Florea Marian a putut consemna pe teren nouăsprezece sărbători ale „Moșilor de peste an” la sfârșitul secolului al XIX-lea²³. După cum s-a afirmat, „la români, cultul moșilor este prin excelență o specialitate feminină”²⁴. Încă din timpuri preistorice, femeia a fost oficiantul predilect și acesta a rămas un atribut al ei până în zilele noastre²⁵. Neodihna, foamea și setea mortului reprezintă o spaimă arhaică, subzistentă în aceeași formă simplisimă încă de la începuturile omenirii. Prin opoziție, comensualitatea paradizică este în toate culturile europene răsplata promisă pentru viața virtuoasă. Cel mai mare chin al sufletelor după moarte se crede că ar fi setea, motiv pentru care pomenile de apă sunt elemente esențiale în cultul funerar. La fel de necesară este și lumina. Cenotafurile²⁶ grecești își află un pendant românesc în ofrandele de Moși și de Ovidenie pentru cei morți printre străini, fără mormânt și fără lumânare – pe 21 noiembrie, femeile dau de pomană „lumina de veci, lumânarea care nu se va stinge niciodată pe lumea cealaltă”²⁷, informație confirmată și pe terenul nostru actual, în comuna cercetată (Țibănești – Iași). În cimitirele românești este impresionantă abundența de *lumini* aprinse la morminte, mai ales în noaptea de Înviere. De altfel, cultul morților cunoaște o etapă culminantă înainte și după Paște: „În sărbătorile ortodoxe, întreaga perioadă a postului pascal se suprapune celei mai mari comemorări a strămoșilor”²⁸. Cele șase sâmbete prepascale ale morților, care încep la Sântoader și se încheie cu Sâmbăta lui Lazăr, beneficiază și în prezent, atât la sat, cât și la oraș, de o largă participare la liturghie a credincioșilor; aceștia vin încărcăți cu pomeni pentru morții din neamul lor și cu *pomelnicele* pregătite. Morții se bucură ca și viii de mâncare și băutură: de Paștele Blajinilor, femeile „fac praznice cu mâncări și băuturi la morminte, [...] spre pomenirea morților, cu milostenie asupra mormântului, ca să se veselească și morții”²⁹.

Învierea deschide raiul și creează o breșă în curgerea timpului, jalonând, împreună cu Rusaliile, cea mai fastă perioadă a anului creștin. În acest interval se încadrează – ținut la diferite date – Paștele Blajinilor:

În prima sâmbătă postpascale sau, mai frecvent, luni, după Duminica Tomii, este o veche sărbătoare populară, numită în Transilvania *Paștele cel mic* (Mătcălu), în Moldova –

²² *Ibidem*, p. 72.

²³ Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2009, p. 283–294.

²⁴ Marian Constantin, *op. cit.*, p. 73.

²⁵ Maria Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, traducere de Sorin Paliga, București, Editura Lucretius, 1997, p. 37.

²⁶ „Sufletul celui căzut pe pământ străin trebuie chemat; dacă această chemare se face conform datinilor, el este silit să-și urmeze prietenul până în patrie, unde îl așteaptă un «mormânt gol», de felul celui care este, și în poemele homerice, ridicat întotdeauna prietenilor ale căror leșuri n-au putut fi găsite pentru a fi înmormântate după datină” (Erwin Rohde, *Psyché*, traducere de M. Popescu, București, Editura Meridiane, 1985, p. 66, 67).

²⁷ Tudor Pamfile, *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului. Studiu etnografic*, București, Librăriile Socec & Comp și C. Sfetea, 1914, p. 123.

²⁸ Marianne Mesnil, Assia Popova, *De la moși la nou-născuți: pâinile Celor Patruzeți de Mucenici*, în *Eseuri de mitologie balcanică*, cuvânt-înainte de Paul H. Stahl, traducere de Ioana Bot și Ana Mihăilescu, București, Editura Paideia, 1997, p. 318.

²⁹ Ms. rom. 4558, BAR, f. 39, *apud* Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, vol. II, p. 240.

Paștele Blajinilor, iar în Bucovina – *Rohmanii* (Rocmanii). Toate aceste denumiri trimit la vechi reprezentări mitice, [...] în legătură cu cultul *morților* (*moșilor*). [...] Principala caracteristică a sărbătorii Paștele Blajinilor, ce ține de vechimea ei, este cea de sărbătoare a morților: se fac mari pomeniri la cimitir cu ouă roșii, pască, colivă, băutură și lumânări, ce se dau de sufletul tuturor morților familiilor, „ca să mănânce și să bea și ei”³⁰.

Mulți autori (însă nu toți cei care s-au pronunțat asupra subiectului) consideră, ca și cercetătoarea ieșeană mai sus citată, că Paștele Blajinilor a fost la origine o sărbătoare a morților:

La légende la plus répandue veut toutefois que les *Rohmans* fêtent Pâques le lundi après le Dimanche de Quasimodo; et tout comme la coutume demandait que ce premier dimanche après Pâques des offrandes et „de la lumière” (des cierges) fusses déposés sur les tombeaux, de même le lendemain – le lundi après Quasimodo, appelé *Le Lundi des Morts* ou *Pâques des Morts*, on commémorait par des offrandes et des prières, en se recueillant sur les tombeaux, les âmes de tous les morts de la famille; ce sont là des aspects significatifs permettant la conclusion qu’à l’origine, Pâques des Rohmans était une fête des morts [...]; l’assimilation du syntagme „*Pâques des Blajini*” pour la fête des morts³¹.

Ambele aspecte – de *cult tanatologic* și de *cult mitologico-genealogic* – sunt decelabile în mozaicul reprezentat de credințele și practicile românești și sud-est europene legate de Blajini. Firește, sursele tradiționale nu concordă întru totul, iar unele date chiar se contrazic, astfel încât preeminența oricăreia dintre cele două direcții de interpretare mai sus enunțate este greu de stabilit.

II.3. Etimologia principalilor termeni

Adjectivul *blajin*, transformat în substantivul propriu generic *Blajin*, provine dintr-un termen slav, însă este greu de spus dacă din *blaženŭ* (fericit) sau *blažinŭ* (blând); ambele surse fiind indicate în *Dicționarul Etimologic al Limbii Române*, în 2012, ca și, în urmă cu un secol, de Simeon Florea Marian³². S-ar părea că este vorba despre un cuvânt cu dublă etimologie.

În prima parte a *Chestionarului* său, Nicolae Densușianu deschidea printr-o întrebare despre *pitici* problematica Blajinilor: „2. Se vorbește ceva în popor, că odată ar fi locuit pe acolo niște oameni mici sau pitici? și ce s-a întâmplat cu ei?”³³; în partea a doua, el va reveni insistent cu întrebări referitoare la tema cercetată: „61. Ce se înțelege pe acolo sub numele de «Paștile Rocmanilor» și «Paștile Blajinilor»? Unde crede poporul că locuiesc Rocmanii și Blajinii? Și în ce zile anumite sunt Paștile lor? [...] 240. Ce se vorbește pe acolo despre «Rocmani»? și despre «Blajini»?»³⁴ Răspunsurile primite creionează portretul mitologic și legendar al acestui neam primordial, cunoscut și sub numele de *dămoli*, *albi*, *rohmani*.

³⁰ Lucia Berdan, *Totemism românesc. Structuri mitice arhetipale în obiceiuri, ceremonialuri, credințe, basme*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, p. 71, 72.

³¹ Adrian Șuștea, *Les Rohmans et „Pâque des Rohmans”*, în „Ethnologica”, 1983, p. 150, 152.

³² „Numirea «blajini», întrebuițată de partea cea mai mare a românilor, măcar că vine de la cuvântul slav *blaženŭ* = fericit sau *blažinŭ* = bun, blând, ascultător [...]”. Vezi Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Sacculum I.O., 2011, p. 209.

³³ Nicolae Densușianu, *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticătățile țărilor locuite de Români*, partea I, *Epoca până la a. 600 d. Chr.*, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1893, p. 11.

³⁴ *Ibidem*, partea a II-a, *Epoca până la a. 600 d. Chr.*, Iași, Tipografia Națională, 1895, p. 14, 35.

După taxonomia propusă de Constantin Eretescu, pornind de la culegerea de legende a lui Tony Brill, ar exista 44 de categorii de ființe mitologice; printre cele benefice se numără și Rohmanii, Oamenii de Apă, Piticii și Blajinii³⁵. Se deduce că autorul consideră că termenii *Rohman* și *Blajin* nu sunt sinonimi, sau că ar putea fi, cel mult, într-o relație de sinonimie parțială. Majoritatea autorilor îi consideră însă total sinonimi, după Marian și Elena Niculiță-Voronca. Opinia noastră este că, deși termenii au pătruns în limbă prin filiere diferite și vor fi avut, inițial, unele semnificații incongruente, relația lor sinonimică a fost „sudată” și consacrată ca atare, cel puțin în literatura științifică.

Reprezentările Blajinilor sunt greu de încadrat într-o singură categorie teoretică: ele conțin elemente de credință mitologică, de legendă, de mitem, de rit, de datină, de poveste. O observație (general valabilă) asemănătoare făcea și Van Gennep:

Vom înțelege prin *legendă* o povestire localizată, individualizată și obiect al credinței, iar prin *mit* o legendă în legătură cu lumea supranaturală și care se traduce, în acte, prin rituri. [...] Adevărul este că la semi-civilizați există un fond de teme care sunt când mituri, când legende, când povești, în funcție de momente, de circumstanțele exterioare, de modificările sociale³⁶.

În geografia mitică românească, pământul este plat; pe o parte trăiesc oamenii, iar pe partea cealaltă sunt Blajinii: „Zice că la începutul lumii pe pământ au fost rohmarii, acei ce fac pasca cu zama ce lăsăm noi de Paști în ouă – și Dumnezeu a întors pământul cu ei dedesubt, ș-acuma când se va sfârși lumea Dumnezeu iar va întoarce pământul cu partea cea [de] dedesubt deasupra și vor rămânea ei pe lume, alți oameni nu vor mai fi”³⁷. După cum se știe, în legende instituțiile umane și terestre sunt transpuse în lumile imaginate³⁸, ceea ce constatăm că s-a întâmplat și în cazul mai sus citat. În folclorul românesc sunt multe asemenea narațiuni despre obiceiurile cumpătate ale divinității: ca un gospodar strângător, Dumnezeu nu aruncă lucrul uzat sau stricat (lumea, în exemplul de față, ori trupul omului scuipat de diavol, în altele), ci îl întoarce pe partea cealaltă; așadar, când va voi să întoarcă pământul cu fața cea curată deasupra, Domnul îi va aduce aici pe Blajini. Însă, unde anume se află ei acum?

Universul este, în ontologia românească tradițională, un continuum spațial dinamic. Cei care au încercat să schițeze „viziunea asupra lumii” (impropriu spus) a țărânului român generic au observat că pentru el nu există *o lume* în general, sinonimă cosmosului sau universului modern, ci *mai multe lumi* concrete, clădite una peste alta, cu limite mișcătoare și misterioase, pe alocuri intersectându-se, unificate de drumuri ascendente, descendente ori curgând în spirală și străbătute de axele unei geografii metafizice. Lumea cerească domină edificiul supraetajat, cu cele șapte sau nouă ceruri ale ei, în care stă Dumnezeu-Tatăl împreună cu sfinții; fie o apă suprafirească, fie văzduhul o separă

³⁵ Constantin Eretescu, *Ființele mitologice în legende românești*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, București, tomul 21, nr. 2/1976, p. 124–125.

³⁶ Arnold Van Gennep, *Formarea legendelor*, traducere de Lucia Berdan și Crina Ioana Berdan, studiu introductiv de Petru Ursache, postfață de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 43, 45.

³⁷ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. II, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, p. 506. „L'idée que l'acte cosmogonique est en fait un renversement du monde – le motif appelé du «monde à rebours», commun à plusieurs cultures traditionnelles – expliquerait aussi, en grande mesure, le cas des *Rohmans*, constructeurs et appuis – dans un certain épisode – des «piliers du ciel», devenus par la suite des appuis des «piliers de la terre»” (Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 145).

³⁸ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 88–89.

de lumea albă, pământescă, iar între aceasta și lumea neagră, a iadului, se află celălalt tărâm. Apa Duminicii înfășoară într-o spirală cu șapte volute calea spre cer, iar Apa Sâmbetei, după ce înconjoară ca un brâu pământul de trei, de șapte sau de nouă ori, se varsă în iad. În afundul pământului, sub lumea albă, ar fi apă, apoi țara Blajinilor, iar apă, apoi alt pământ, locuit de Dușmani (iadul? *Antipământul* pitagoreicilor?), iar apă și dedesubt o altă lume, cu ființe îmbrăcate ca domnii de la oraș, dar cu burtă mare și cap de porc³⁹. Această schiță cartografică mitologică păcătuiește însă prin schematism și nu poate da decât o imagine livrescă asupra modului cum se presupune că ar fi așezate elementele acestor diverse „sisteme coperniciene” țărănești.

În mitul românesc al vârstelor omenirii, în diferență față de viziunea degenerescentă frecvent întâlnită în mitologia universală, antropogonia are un caracter *optimist*. În succesiunea lor, neamurile ulterioare sunt superioare celor anterioare. Străbate și aici imaginea unui Creator gospodar, care învață din propriile greșeli și își ameliorează, de la o etapă la alta, opera. Astfel, prima spiță mitică a fost a căpcăunilor, monștri antropofagi chinocefali care locuiau în peșteri, în păduri, în văgăuni, printre stânci și prin alte locuri blestamate. Deși stârpiți de cel de-al doilea neam creat, adică de jidovi/uriași, dintre ei au „supraviețuit” câteva exemplare, refugiindu-se în folclor: Muma Pădurii, Fetele Pădurii, Păduroiul, zmeii.

Adam a fost, cum se știe, „jidov mare”. În satele moldovene se mai vorbește încă de *uriasi* (numiți și *jidovi*), despre care se crede că sunt din neamul biblicului Enoh:

Din neamu lu Ienac erau oaminⁱ uriaș. [...] Sî spuni c-o fatî mai mari din neamu lu Ianac... lu Ienac... s-o dus ș-o găsit on plug cu doi oaminⁱ – dușe unu boi di cap și unu ara. I-o luat (boii și [plugul]) și i-o pus în poală și s-o dus la mă-sa: „Mamî, uitî, am găsit gîzîli țestea cari zgîrieu pămîntu”. Sî uitî mă-sa: „Mamî, du-î înapoi, c-aiște ni vor înlocui pi noi”⁴⁰.

La rândul lor, uriașii s-au înrăit, poate tocmai pentru că aveau o prea mare forță fizică: revărsau lacurile când se scăldau, de sete seceau râurile, iar pașii lor dintr-un deal în altul culcau la pământ pădurile. Al treilea și al patrulea neam, oamenii și rohmanii, au ajutat divinitatea în lupta cu uriașii răzvrățiți: oamenii luptau, iar rohmanii, fiind mici de înălțime, dar foarte puternici, dregau stâlpii cosmici amenințați cu prăbușirea.

Conform tradiției, Rohmanii/Blajinii trăiesc în ostroavele albe de pe Apa Sâmbetei. Statutul lor mitologic este acela de semidivinități. Adrian Șuștea îi raportează la cea de-a patra rasă hesiodică, a eroilor, din care – afirmă el – descind personajele marilor cicluri epice, transformate de mentalitatea populară în strămoși⁴¹. Trimiterea propusă de autor este interesantă, încadrându-se în vasta dezbatere despre Ahile, hiperboreeni, Insula Albă, sufletele fericite ale eroilor și daimonii epichthonieni, discuție pe care nu o putem relua aici. Cu titlu de certitudine rămâne, însă, faptul că *Blajinii sunt substanțial superiori oamenilor reali*. Starea de sfințenie atribuită lor îi asimilează, în imaginarul tradițional, făpturilor cerești – „După ce se va sfârși lumea asta, oamenii ce vor fi vor zbura ca paserile și nu vor mânca, nu se vor năcăji ca noi, ci vor trăi așa, din duh sfânt”⁴² –, întrucât, conform credinței generale, asceza extremă are ca efect obținerea unei puteri supraumane: „după noi vor veni niște oameni cât degetul cel mare, dar au să fie tari, că

³⁹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 40; Aurel Cosma, *Mitologia română. Cosmogonia. Originea omenirii. Lumea spiritelor*, ediție îngrijită și prefată de I. Oprea, București, Editura Vestala, 2015, p. 59.

⁴⁰ Inf. Constantin Segneanu (Tungujei, com. Țibănești, Iași).

⁴¹ Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 147.

⁴² Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 506.

îl vor ținea pe un om de-al nostru pe palmă”⁴³. Precum Maica Domnului, în semn de sfințenie, Blajinii „au presimțire de ceasul morții și se pregătesc singuri”⁴⁴.

Așadar, cine sunt acești asistenți ai ordinii cosmice? Mitonimul prezintă, după Simeon Florea Marian, o serie de variante: *rocmani*, *rochmani* sau *rogmani*, în Moldova și în Bucovina, *ragmani* sau *răgmani*, în Maramureș, *rugmani*, în Bistrița-Năsăud, *rahmani*, la huțuli⁴⁵. Vasile Bogrea amintește și o altă variantă: *rahmanfi*⁴⁶. Rutenii îi numesc „titirezi”, adică *pitici*⁴⁷. Tipologia lui Tony Brill îi menționează de asemenea, printre alte ființe mitologice legendare, pe *pitici*, în legătură cu care se amintește credința că „trăiesc sub pământ, de când Dumnezeu a întors pământul”⁴⁸; în trecut, citând o seamă din informațiile oferite de Elena Niculiță-Voronca, autoarea pomenește, alături de termenul generic *pitici*, și numele de *rochmani*.

Mai des întâlnit este numele de *blajini*, folosit uneori alternativ cu *urici*. Există mai multe sensuri ale substantivului *urici*: fie „om mic de statură” – regional chiar „prunc” – fie „origine”, „obârșie”, „sursă”, ca în sintagmele *uricul pământului*, *uricul ciumei*, *uricul lui [cutare]*⁴⁹ – numindu-i *urici* se face aluzie, așadar, la calitatea lor de fondatori mitologici, puternici, „tari”, în ciuda micimii lor. Adrian Șuștea înglobează termenul *urici* în câmpul semantic al cuvântului *întemeietor*, făcând trimitere explicită la *uricii* din mitologia bulgară (și implicită, credem, la sensurile pe care le-am menționat mai sus): „les *Rohmans* considérés comme les fondateurs du peuple, sous le nom d’*Urici*”⁵⁰.

Există două direcții explicative în privința etimologiei termenului *rahmani/rohmani*: unii savanți îl consideră provenit din numele real al castei indiene a *brahmanilor* (Hanusch, Novaković, Cartoian, Bogrea, Laura Jiga-Iliescu și majoritatea etnologilor de astăzi), alții (precum Kaindl și Șăineanu) – din arab. *rachmân* („blând”, „blajin”). Ambele variante explicative sunt convingătoare prin detaliile filologice invocate pentru susținerea lor. Să le examinăm pe rând.

Un erudit pe nume Johann Hanusch publica în 1842, la Lemberg (Lvov), o lucrare de mitologie comparată în care făcea legătura între numele de *rohmani* și cel de *brahmani*. Ipoteza lui a făcut carieră: a citat-o Simeon Florea Marian – „Cine sunt rachmanii aceștia, nimenea nu știe s-o spună (poate că e o schimosire a numelui Brachmani, bramani)”⁵¹ –, a dat-o cu titlu de certitudine Moses Gaster – „din Brahmani, cum observăm în trecut, s-a făcut la noi Negomândri, și capul lor: Ivant în țara Macaron, adică în țara fericiților”⁵² –, iar alți autori, printre care Nicolae Cartoian și Andrei Oișteanu, au repus-o în circulație. Etimologia lui I. J. Hanusch (*brahmani* > *rohmani/rocmani*) este sprijinită de argumente filologice ferme:

Cu deosebire, se străvede originalul sârb în numele proprii, cari în originea lor sunt alcătuite din nume comune, precum: *Nagomudrii*, numele brahmanilor gymnosofiști [...]. Acest nume este alcătuit din sârbescul *nagb* = gol și *mudrb* = înțelept, după modelul prototipului

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Ms. rom. 4560, BAR, f. 30.

⁴⁵ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 198, 208.

⁴⁶ Vasile Bogrea, *op. cit.*, p. 451.

⁴⁷ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 208–209.

⁴⁸ Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*, vol. 2 (*Legenda mitologică, legenda religioasă, legenda istorică*), ediție îngrijită și prefată de I. Oprea, București, Editura Saeculum I.O., 2006, p. 83.

⁴⁹ Sensuri preluate cf. *Dicționarului Academiei Române*.

⁵⁰ Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 152.

⁵¹ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 209.

⁵² Moses Gaster, *Literatura populară română. Cu un apendice: Voroava Garamantilor cu Alexandru Machedon*, de Nicolae Costin, București, Editura Ig. Haimann, 1883, p. 31.

bizantin γυμνοσοφισται (din γυνός = gol și σοφιστής = înțelept). [...] Rohmanii, Rocmanii, sau Rogmanii, numire obișnuită mai ales în părțile nordice ale Bucovinei, nu poate fi despărțită de forma ruteană corespunzătoare, Rahman, care trebuie socotită ca o formă coruptă din prototipul *Brahman* al redacțiunilor bizantine și grecești⁵³.

Dar nici varianta explicativă a lui Kaindl nu trebuie să fie exclusă din discuție, cu atât mai mult cu cât călătorii și negustorii, cărăuși de cultură populară fără s-o știe, ar fi putut aduce din „Ravia”⁵⁴, odată cu mărfurile arăbești, cuvântul *rachmân* („blând”, „blajin”), dat de Lazăr Șăineanu ca exemplu pentru „derivațiunea orientală pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia (*sic*) din idiomele balcanice”:

Rocmani, pl. oameni buni cari trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Paștilor găoace de ou în râuri (Mangiuca, *Calendar pe 1883*: Paștile Rocmanilor și Paștile Blajinilor); rus. (dialectal) rochman „milos”, din ar. rahman „miséricordieux”. De la Românii din Bucovina, cari au primit-o de la Ruteni, vorba trecu la Huțianii din Galiția: rachmane și rachmanski velykden, „Paștile Rochmanilor”, sărbătoare ce se ține în onoarea lor la 25 zile după Dumineca Paștilor (cf. Miklosich, *Wanderungen*). Moldovenii numesc aceeași sărbătoare „Paștile Blajinilor” (sl. blažinu = ar. rahman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude orice aluziune mitică⁵⁵.

În Cartea a VI-a (64) din *Naturalis historia*, Plinius îi pomenește, printre triburile din teritoriul mărginit de fluviul Gange, pe *bragmani*⁵⁶. Această mențiune antică ar putea fi un argument în defavoarea ipotezei Gaster – Cartoian – Oșteanu, care consideră numele *rohmani* ca derivând (târziu, prin intermediul *Alexandriei*), din numele castei sacerdotale indiene a brahmanilor – și, implicit, ar putea fi un argument în favoarea ipotezei lui Lazăr Șăineanu. Dacă la etimologia propusă de acesta din urmă adăugăm faptul că, în toate versiunile *Alexandriei*, împăratul Machidon atinge în călătoria sa mai întâi țara vecină cu raiul a *nagomudrilor/rahmanilor/blajinilor*, apoi, pe cursul unui fluviu, ajunge abia după mult timp în India (unde i-ar fi putut vedea pe preoții numiți brahmani), iar cu locuitorii acestei ultime țări nu poartă nicidecum discuții filosofice despre deșertăciunea vieții, cum are cu *blajenul* (fericitul) Ivantie, ci lupte grele, în urma cărora îl înfrânge pe Por împărat, tabloul filologic capătă nuanțe noi.

Să revenim, însă, la etimologia formulată în cei mai definitivi termeni. Nicolae Cartoian, aflat sub impresia puternică a elementelor de confluență dintre complexul mitologic popular al Blajinilor și imaginea ostrovului nagomudrilor din *Alexandria*, afirmă fără rețineri că „acest episod a dat naștere tradițiilor despre Blajini”⁵⁷. Mai mult, el consideră că sărbătoarea numită Paștele Blajinilor ar celebra, la origine, chiar viața brahmanilor: „Astfel, prin mijlocirea *Alexandriei*, au ajuns brahmanii indieni să fie sărbătoriți în tradițiile poporului nostru!”⁵⁸ Ipoteza sa nu ni se pare plauzibilă: nașterea

⁵³ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, cuvânt înainte de Dan Zamfirescu, postfață de Mihai Moraru, ediție îngrijită de Alexandru Chiriacescu, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 274, 287.

⁵⁴ Arabia, în versiune populară.

⁵⁵ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturai române*, vol. I, București, Libr. Socec & Comp., 1900, p. CCLXXIX–CCLXXX.

⁵⁶ Plinius, *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, vol. 1, *Cosmologia. Geografia*, traducere de Ioana Costa și Tudor Dinu, ediție îngrijită, prefață și note de Ioana Costa, introducere și note lingvistice de Tudor Dinu, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 187.

⁵⁷ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, p. 286.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 287. Filația propusă de Cartoian a fost preluată de numeroși alți autori și circulă și în prezent. „Acest episod a inspirat tradițiile despre blajini sau rohmani, oameni pașnici și fericiți, locuind un ținut

cultului popular al Blajinilor a fost, probabil, anterioară secolului al XVII-lea, când a apărut la noi traducerea *Alexandriei*, iar romanul analizat de Cartoianu nu credem că va fi fost unicul izvor livresc din care s-a alimentat cultul. Aceasta este și opinia editoarei unui alt text vechi, *Cetania lui Sveti Zosim*: „Suntem de părere că legenda Blajinilor era deja cunoscută pe teritoriul românesc la data la care variantele ei scrise, având la bază un original slavon, începuseră să circule”⁵⁹. Serioase rezerve a formulat, în același sens, și Andrei Oișteanu. El consideră că *Alexandria* nu a fost punctul de plecare pentru tradiția Blajinilor, ci s-a suprapus peste un vechi cult autohton al morților și/sau al strămoșilor:

Il est plus probable que sous l'influence slave les Roumains caractérisaient et nommaient leurs ancêtres du nom de *Blajini* (les bons, les heureux) même avant qu'ils eussent connu le Roman d'Alexandre le Grand. Le fait que les Nagomoudres de la version serbe du roman s'appelaient eux aussi *Blajini* produisit, dans la psychologie populaire, ou au moins favorisa la superposition et l'identification des deux „peuplades”⁶⁰.

Această suprapunere a fost posibilă, pe de o parte, datorită succesului de care s-au bucurat legende referitoare la călătoria lui Alexandru cel Mare în Orient și, pe de altă parte, datorită unor analogii esențiale și formale între felul cum erau numiți (*Blajini*) și imaginați cei doi termeni ai suprapunerii: *strămoșii* în cadrul mitologiei populare și *brahmanii* în romanul *Alexandria*⁶¹.

Cât despre numele *rohmani*, apariția sa în folclorul românesc poate fi pusă pe seama unui transfer din credințele și din practicile cultice ale vecinilor huțuli din Transcarpatia ai bucovinenilor:

Această ipoteză este confirmată pe deplin de faptul că Rohmanii sunt cunoscuți și numiți ca atare numai în nordul arealului românesc (nordul Transilvaniei, Bucovina, nordul Moldovei și Basarabiei), adică exact în zonele în care existența și influența rutenilor și huțulilor sunt atestate⁶².

Despre ce cult autohton al strămoșilor ar putea fi vorba, Andrei Oișteanu se abține de la a emite ipoteze.

Și Silvia Ciubotaru creditează etimologia Hanusch – Cartoianu (*brahman* > *rachmân* > *rohman/rocman*): „Astfel, brahmanii gimnosoștiști (unii specialiști presupun că ar fi vorba de ramura jainistă de asceți digambara⁶³), eterice spirite iluminate de credință,

subpământean, străbătut de Apa Sâmbetei. Ei au participat la actul cosmogonic și susțin de atunci stâlpii pământului; sunt pomeniți în prima sâmbătă ori în a doua luni după Paști” (Adrian G. Romila, *Imaginea Raiului în cultura populară. Eșeu de antropologie*, cuvânt-înainte de Petru Ursache, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, p. 67).

⁵⁹ *Călătoria lui Zosim la blajini*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Maria Stanciu-Istrate, București, Editura Minerva, 1999, p. 30.

⁶⁰ Andrei Oișteanu, *Rohmans – Brahmins. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps*, în „Ethnologica”, 1983, p. 139.

⁶¹ Idem, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, București, Editura Minerva, 1989, p. 114.

⁶² Idem, *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, Editura Nemira, 1997, p. 113.

⁶³ Autoarea trimite la Andrei Oișteanu: „Nu numai nudismul (care de altfel nu este gratuit și formal, ci un simbol al completei renunțări la bunurile lumești), dar și alte precepte morale și filozofice ale asceților jainiști «Digambara» (vegetarianismul, celibatul, ascetismul sever, renunțarea la orice bunuri lumești, disprețul față de moarte, abolirea pasiunilor, satisfacerea nevoilor minime de hrană sau renunțarea completă prin posturi prelungite, non-violența etc.), mă conduc la identificarea acestora cu «brahmanes gymnosophistai» și, respectiv, cu Rohmanii întâlniți de Alexandru în India” (idem, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, p. 118); „les ascètes athéistes jainistes Digambara, ce qui en traduction littérale signifie «vêtus

s-au putut confunda cu strămoșii virtuoși ai neamului nostru, prăznuiți la Paștele Blajinilor sau Rohmanilor”⁶⁴. Autoarea menționează și celelalte mitonime vehiculate: „Sărbătoarea Blajinilor este o punte nesfârșită peste generații, pentru că acum nu se pomenesc numai morții cunoscuți pe linia ascendentă a unei familii, ci întregul neam al strămoșilor comuni, întemeietori de spiță și de țară: *Uitații, Neștiuții, Albii, Uricii*”⁶⁵, sugerând sinonimia lor.

Rohmanii au în comun cu brahmanii, în afara sonorității apropiate a numelor, atributele ascetismului extrem: trăiesc în post și rugăciune, sunt îmbrăcați „în unghie”⁶⁶, neavând veșminte, se hrănesc numai cu fructe, asemeni primilor oameni în grădina Raiului, trăiesc separați de femeile lor, cu care se întâlnesc o singură dată pe an⁶⁷.

Funcția apotropaică a nudității în Antichitate și în Evul Mediu, atât în lumea orientală, ca și în cea occidentală, argumentată prin numeroase exemple de către unii cercetători⁶⁸, ar putea fi și explicația goliciunii rohmanilor. „Credința că din nudul sacru, total sau parțial, emană puteri deosebite, care aduc prosperitate sau pieire celor asupra cărora acționează această «mana»”⁶⁹ ar fi putut da naștere unui efect ambivalent: prin nuditate rituală, supușii lui Evantie/Ivant își țin la distanță dușmanii, așa cum fac, de pildă, *garamantii*, care îi transmit lui Alexandru Macedon că nu l-au chemat și nici nu-i doresc prezența pe moșia lor și atrag ploaia (precum țărani greci și cei romani, sfătuiți de Hesiod ori de Vergilius să are și să semene goi, dacă vor să aibă recolte bune, sau precum fetele din procesiunea paparudelor noastre⁷⁰, ploaie ce va aduce belșugul și rodnicia ogoarelor de pe urma cărora *garamantii* trăiesc fără muncă, doar din culesul fructelor. În *Alexandria bucovineană*, publicată de Moses Gaster, împăratul Ivantie descrie viețuirea lor, apropiată de cea a primilor oameni în rai: „noi sântem goli (precum ne vezi) și hrana noastră sânt aceste poami, că noi nici arăm, nici sămănăm și ne hrănește d[u]mnezău, și noi nici o grije nu avem”⁷¹.

Cristian Bădiliță aduce în discuție și o altă posibilă sursă a tradiției Blajinilor, anume *Apocalipsa lui Pavel*, în care apare imaginea râului funebru Sambatyon⁷², hotar

d'ether» – c'est-à-dire nus (à la différence des jainistes Svetambara – vêtus de blanc)» (idem, *Rohmans – Brahmins. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps*, p. 142).

⁶⁴ Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Vitralii. Pagini etnografice din presa anilor 1992–2012*, procesate, adunate și ordonate de Codrin Ciubotaru și Ionuț Ciubotaru, Iași, Editura Presa Bună, 2015, p. 77.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁶⁶ Adam și Eva în rai sunt „îmbrăcați în unghie” (Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 30), adică goi; „într-o zi Dumnezeu zice lui moș Adam și moașii Evei: știți ce m-am gândit eu pentru voi? M-am gândit să nu vă mai las nici să munciți, că e cam grea munca, ci mai bine să vă potrivesc eu ca să aveți hrana fără muncă. Atunci Dumnezeu îi îmbracă pe amândoi în unghie de sus până jos, ca să n-aibă nevoie de alte hăineturi și-i băgă într-o grădină frumoasă de n-avea preț!” (Iuliu A. Zanne, *Proverbele Românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, dicțori, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și similituri cu un glosar româno-frances*, vol. 6, București, Imprimeria Statului, Socec & Comp., 1901, p. 464); aidoma lor, „rohmanii pe trup au drept îmbrăcăminte unghie” (Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 264).

⁶⁷ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 199–2014.

⁶⁸ Gheorghe Mușu, *Ritul nudității magice pe meleagurile țării noastre și la alte popoare*, în „Studii clasice”, București, Editura Academiei RSR, vol. XIII, 1971, p. 159–170.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 170.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 164, 169.

⁷¹ Moses Gaster, *Alexandria bucovineană publicată pentru întâia oară*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, sub direcțiunea lui Gregorie G. Tocilescu, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, vol. 7, 1894, p. 356.

⁷² Reprezentare larg răspândită și în folclorul nostru: „În Bucovina se crede că «Apa Sâmbetei» este fierbinte și clocotește încontinuu, fiind încălzită de focul iadului din apropiere. Nici râurile sau fluviile, nici celelalte ape ale pământului, care se varsă în ea, nu reușesc să o tempereze. În alte părți ale României se crede însă că acest ocean nemărginit este rece și că pe el se înalță împărăția lui Dumnezeu. «Apa Sâmbetei» se mișcă și

între cele două lumi, care își încetinește cursul numai o dată pe an, de Înviere⁷³. De altfel, încă din *Etymologicum Magnum Romaniae*, B. P. Hasdeu identifica în mitonimul *apa sâmbetei* o reminiscență ebraică și cita o variantă bucovineană a legendei *Preminte Solomon*, conform căreia miticul curs de apă ar fi fost calea „îndătinată” de acces la iad⁷⁴. Filologul Vasile Bogrea considera, la rândul său, probabilă o sursă iudaică:

[...] în anume redacții, *Alexandria* vorbește de-o „Apă a Sâmbetei”, ca de unul dintre râurile care, împreună cu Râul-de-lapte și Râul-Nisipos, duc la „ostrovul” brahmanilor – „rohmanilor” sau „blajinilor” noștri. [...] „Apa-Sâmbetei, care curge prin țara lor, e fluviul tipic al infernului. [...] fluviul *Nahr-Arka* de astăzi se chema, în adevăr, odinioară Σαββατικός ποταμός, deoarece «curgea șese zile pe săptămână, iar în a șaptea seca». E cunoscutul Σαββάτιον, Sabbathon, Sambation”⁷⁵.

Credința tradițională generală este că „Apa Sâmbetei e în iad”⁷⁶. Ca și Styxul, Symbationul este un râu înghețat, hiperbolă a frigului nesfârșit din lumea de dincolo:

La marginea pământului e apa răcituri⁷⁷, și-i rece tare. [...] Apa Sâmbetei de aceea neconținut fierbe și nu mai are stare, pentru că-i matca tuturor apelor, într-însa se varsă toate mările, toate apele⁷⁸.

Apa Sâmbetei fierbe în toată săptămâna, numai sâmbăta stă, atunci când jidanii nu pot merge, și duminică dimineată, la trei ceasuri, începe iar a fierbe. [...] Apa ceea întotdeauna fierbe și se cheamă Apa Sâmbetei, că numai sâmbăta o pot trece oamenii, când au ei sărbători. [...] Peste Apa sâmbetei femeie nu poate trece, numai barbat. După apa aceea, sunt călugării cei mai sfinți și care merg de la noi din schivnici acolo rămân. La Apa Sâmbetei sunt Blăjini⁷⁹.

Pe dinaintea locașului Sâmbetei trece un râu, și râul acela e apa Sâmbetei. Iar pe lângă râu trăiesc Rugmanii, cari sunt oameni ca noi, românii, dar mici de făptură și puținți la minte. Și sunt și ei creștini, dar n-au învățatură creștinească de la Hristos, ca noi, ci de la fiul oii, cum avem noi de la fiul Mariei. Și cred și ei în Hristos și țin Paștele și Crăciunul, dar precum sunt așa despărțiți de lume, nu știu nici când e Crăciunul, nici când sunt Paștele. Și numai noi, cei de-aici, le dăm de veste, când au să ție Rugmanii sărbători. Că la Crăciun azvârlim coji de nuci pe râuri ca să le ducă râurile până în apa Sâmbetei și să știe Rugmanii că la noi e Crăciunul și să-l ție și ei. Și tot așa știu ei că la noi sunt Paștele, după cojile de ouă roșii pe cari le azvârlim noi în râuri ca să meargă la ei⁸⁰.

Pe Apa Sâmbetei, la capătul lumii, s-ar afla, așadar, Ostroavele Albe ale Blajinilor, căroră li s-au atribuit diferite echivalențe în geografia reală; una dintre ipotezele vehiculate

formează curenți, care înconjoară de trei ori cercul pământului, apoi coboară sub platforma solului și ajunge până la iad. Sufletele oamenilor păcătoși sunt dirijate spre împărăția Diavolului pe spatele undelor” (Aurel Cosma, *op. cit.*, p. 51).

⁷³ „Episodul din *Alexandria* s-a suprapus peste o altă la fel de veche tradiție, prezentă, de pildă, în *Apo-calipsa lui Pavel*, despre râul Sambatyon, care despărțea lumea viilor de a morților și care își domolea cursul în fiecare an de sărbătoarea Învierii. [...] Paștele blajinilor (fericiților) reunește, cum se poate observa, tradiții diverse” (Cristian Bădiliță, *Teme, personaje, sărbători creștine și tradiționale românești*, București, Editura Vremea, 2015, p. 196).

⁷⁴ B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, vol. II, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1974, p. 127.

⁷⁵ Vasile Bogrea, *op. cit.*, p. 452, 451.

⁷⁶ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. 2, p. 307.

⁷⁷ *Răcitură*: regionalism pentru *piftie*; contextual, *gelatină*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 306.

⁸⁰ Iuliu A. Zanne, *op. cit.*, vol. 7, p. 143.

este numele unei insule din Marea Neagră, *Insula Șerpilor*. Insula Șerpilor era numită în Antichitate Λευκή (Insula Albă) fie din pricina spumei mării, fie datorită mulțimii păsărilor (larii cei albi) și a animalelor albe care cuibăreau pe țărmul ei nelocuit, fie datorită unui templu cu ziduri de marmură ale căror urme se mai văd încă, fie din alte cauze a căror amintire se va fi pierdut; se spunea că este reședința sufletelor („Leuce sedes animarum”⁸¹) eroilor greci, în frunte cu Ahile, care își avea aici un templu; Plinius cel Bătrân o confunda cu Insula Borysthene și o numea Μακάρον, Insula fericitorilor⁸². Adrian Șuștea a analizat cu numeroase detalii ipoteza unei legături între Blajini/Albi și locuitorii mitice Insule Albe a eroilor, situată de geografii antici la nord de Istru. Locuită de sufletele fericite ale lui Ahile și ale însoțitorilor săi căzuți în luptă, consacrată printr-un templu lui Apollon Hiperboreeanul, insula Leuké ar avea drept corespondent în folclorul nostru „Mănăstirea albă”, „dalba mănăstire” din colinde și balade sau „biserica cea mare / cu nouă altare”⁸³.

Van Gennep se întreba dacă din existența unei mitologii precum cea despre „populații vechi de pitici, care ar fi fost apoi alungați în peșteri și păduri de cotropitori de statură normală” nu s-ar putea inféra existența în protoistorie a faptului real narativizat în legende:

După unele descoperiri recente de oseminte preistorice, s-ar părea că, la un moment dat, Europa a fost locuită de o rasă de oameni foarte scunzi. Astfel, întreg ciclul de legende nu ar fi decât un ecou deformat al unui fapt exact. Pentru Europa, el datează dintr-o antichitate atât de îndepărtată, încât e normal să ne mirăm că memoria colectivă a putut fi atât de tenace⁸⁴.

Chiar dacă avem de-a face doar cu supoziții, formularea și discutarea lor contribuie la adâncirea cercetărilor legate de tradiția sud-est europeană a Nagomudrilor/Rohmanilor/Blajinilor. Deși filioanele istorice nu mai pot fi, astăzi, perfect izolate, acest lucru nu înseamnă că ele nu au existat cândva independent și că nu au participat, în decursul celor două milenii trecute de la primele mențiuni grecești ale hiperboreenilor și ale Ostroavelor Albe unde ar sălășlui *post-mortem* sufletele fericite ale eroilor, la crearea unor reprezentări mitologice de complexitatea celor care ne interesează în rândurile de față. Este mai rezonabil să includem cât mai multe „straturi” în ipotezele noastre despre formarea acestor reprezentări tradiționale, decât să identificăm un izvor oarecare și să-l decretăm unicul posibil, excluzându-le pe celelalte. Prudență, în același sens, recomandau și B. P. Hasdeu ori Van Gennep:

În privința credințelor poporane în genere, trebui să ne ferim cu stăruință de a le atribui într-un mod exclusiv câte unei singure cauze, căci studiul mai profund ni le arată, aproape totdeauna, desfășurându-se dintr-o cauzalitate foarte multiplă, din împletirea influențelor celor mai eterogene și adesea anacronistice⁸⁵.

În plus, arheologia preistorică și antropologia au venit să demonstreze că cele șase sau opt mii de ani de istorie propriu-zisă, adică scrisă, nu înseamnă mare lucru pe lângă miile de ani care le-au trebuit diferitelor rase pentru a se forma. [...] Astfel, problema originii și, în consecință,

⁸¹ Rufius Festus Avienus, *Descriptio Orbis terrae*, apud George Popa, Λευκή, *Insula Șerpilor*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, vol. 7, 1894, p. 400.

⁸² George Popa, *op. cit.*, p. 400–405.

⁸³ Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 146–147.

⁸⁴ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 119–120.

⁸⁵ B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, tom II, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984, p. 290.

a interpretării exacte a poveștilor și a legendelor se raportează la un trecut din ce în ce mai îndepărtat, întorcându-se în urmă din secol în secol, apoi din mileniu în mileniu⁸⁶.

Nu se poate nega faptul că imaginea antică a hiperboreenilor, de pildă, are numeroase puncte comune cu aceea a Blajinilor:

Les Hyperboréens, disait-on à Delphes, vivent mille ans, toujours jeunes, heureux et joyeux, car il n'y a pas chez eux de fatigue, de maladie ou des vieillards. Tous chantent et dansent an l'honneur d'Apollon. Mais de pus ils sont tous des végétariens et ce sont des gens pacifiques, justes et aimables. [...] Toutefois à Délos on rapportait d'autres fables au sujet des Hyperboréens qui étaient, selon les prêtres du temple de Délos, heureux, toujours jeunes, pieux, justes et doués de facultés miraculeuses⁸⁷. [...] En effet, il semble difficile d'admettre que les récits au sujet des Hyperboréens soient complètement dépourvus de tout fondement historique, et qu'il n'y ait point au nord de la Grèce des groupes de *homines religiosi* qui ressemblaient par bien des traits à ces fabuleux hommes vertueux, sages, pacifiques, végétariens et célibataires. [...] C'est ainsi que l'on retrouve dans les légendes sur les *Blajini* de la mythologie roumaine, légendes qui existent chez les Bulgares et les Ukrainiens aussi, les déterminations essentielles des disciples de Zalmoxis, des *Abioi* thraco-gètes et de leur prototype mythique, les *Hyperboréens* [s.n.]⁸⁸.

Cântul al XIII-lea al *Iliadei* amintește despre niște oameni religioși trăitori la nord de Dunăre, numindu-i „mâncători de lapte” și *abioi*. Primul sens al cuvântului *abioi* ar fi „morți” (denominativul *sfinți*, în tradiția românească, putând fi pusă în legătură cu *sfințitul* soarelui, în sensul de „apus”, „disparație”, retragere dincolo de hotarele lumii acesteia⁸⁹). Constantin Daniel exclude însă sensul de „morți” pentru termenul *abioi* și preferă înțelesul de „fără violență” („blajini”), derivându-l – cu prefixul negativ *a* – de la *bia* („violență”) ⁹⁰; interpretarea sa corespunde descrierii populare a Blajinilor ca „oameni buni, fără răutate”. Arătând că Zalmoxis și discipolii săi au apărut pe scena istoriei la o jumătate de mileniu după războaiele troiene, în legătură cu care sunt menționați *abioii*, autorul admite că și secta zalmoxiană a putut contribui la alimentarea mitului hiperboreenilor⁹¹, în primele secole dinaintea de Hristos: „Sans doute les *Abioi* auraient pu être des *homines religiosi*, des prêtres ou des ascètes vivant au milieu des Thraces. [...] D'autres Thraces vivent sans femmes, on les nomme *ktistai* et on les considère saints”⁹². Autorul consideră că aceeași reprezentare a dat naștere mai târziu Blajinilor din mitologia română.

Este posibil ca aceasta să fie, într-adevăr, sursa îndepărtată a tradiției care ne interesează, dar demonstrația rămâne obiect al speculațiilor. Mai ușor de controlat sunt, desigur, straturile cele mai apropiate în timp ale legendei. Înainte de a evoca reprezentările de astăzi ale Blajinilor în mentalul colectiv, să revedem, în detaliile lor, și

⁸⁶ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 207, 208.

⁸⁷ Vezi legenda moldovenească despre *puterea* Blajinilor de a aprinde opaițul cu apă (Constantin Daniel, *L'Origine Thraco-Gète du mythe des Hyperboréens*, în „Ethnologica”, 1983, p. 153).

⁸⁸ *Ibidem*, p. 154, 158.

⁸⁹ Vezi și Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 148.

⁹⁰ Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 155.

⁹¹ „La vie mystérieuse des émules de Zalmoxis, qui demeuraient cachés dans leurs grottes, qui ne se marient point, qui étaient végétariens, qui refusaient des biens terrestres, a pu constituer une partie du fonds historique du mythe des Hyperboréens. [...] Mais le mythe a dû assimiler toutes les relations concernant des hommes saints, purs, justes et vertueux, ascètes et célibataires habitant au nord de la Grèce” (*ibidem*, p. 155, 157).

⁹² *Ibidem*, p. 156.

unele surse „intermediare”: anumite scene din *Alexandria*, care au influențat în ultimele patru secole credințele despre ei.

Alexandru și oastea sa sunt conduși la ostrovul Macaron de șase filosofi asceți, goi, ataraxici și vegetarieni (ca și nagomudrii); la întrebarea împăratului „cum graiți grecește și cum știți numele meu”, filosofii răspund că sunt greci fugiți din țară de răul semenilor și că l-au recunoscut pe regele macedonean grație prevestirilor conducătorului lor, Araclie; impresionat de știința acestor pseudo-stoici – a căror organizare statală oglindește cetatea ideală a lui Platon –, Alexandru cel Mare formulează pe un ton sapiențial judecata că: „Adevăr, nu e nemica mai scumpu de⁹³ cărturariul, și mai curat nu e nece un meșterșug de carte pre limba slovenască⁹⁴, și omul cărtular este vistier nesfârșit și dascal prespre toate lucrurile⁹⁵”. După ce trec de ținuturile oamenilor teratomorfi cu șase brațe și cu șase picioare, apoi de ale căpcăunilor chinocefali – a căror prezență în text amintește descrierile asemănătoare din Plutarh – și după ce depășesc iezerul cu raci gigantici care le fură ostașilor caii, Alexandru, oastea lui și călăuzele trec pe lângă Adam și Eva, „jidovi mari”, adică uriași, legați fiecare cu lanțuri de fier de câte un munte și pedepsiți să se chinuiască așa până la a doua venire a lui Hristos.

Următorul punct din itinerarul inițial al lui Alexandru către Rai este ținutul nagomudrilor:

Și mai merseră [înainte ...] zile și ajunseră [până la] un ostrov, și s[ă ve]de ceie parte de apă. Și să vede copaciu nalt și oameni cu țară⁹⁶. Și zise Alexandru să odihniască oștile acolo. Și întrăbă pre filosofi ce țară este acolo. Ei ziseră: „Este acolo Edemul, ce ziceți voi Macaron⁹⁷, și sânt acolo nagomudrii, oameni goli și derepți. Și au și împărat – Evant-Împărat”. Și făcu Alexandru galie⁹⁸ mare, și intră în galie și cu Potolomei și Antioh / și [...], și luoră aur [și pâine] și vin. Și lăsă pre Vizantie cu oștile, și trecură la ostrov și ieșiră din galie. Și<i> fu ostrovul nalt, și să suiră mult până ajunseră la nește pomi nalți, cu poamele dulci, și supt pomi fântâni reci și pren pomi păsări frumoase era și cânta frumos. Unele era albe, altele roșii, altele mohorite, verzi, alte pest<r>ite. Și lă ieși un om gol nainte-lă și zise: „Mira(m), bratie!””. Alexandru zise: „Io vîșîmî rado(s!)”⁹⁹ // Și vru Alexandru să-i dumărască¹⁰⁰ cu el. El nu vru, ce zise: „Pasă na<i>n te până la Împăratul, iacătă-l unde șade”. Și șede supt un copaciu nalt și frumos, și ave de toate poamele într-însul, și era nește păsări cu penele galbine ca aurul și cânta nește cântece menunate. Și el șede în jițiul de aur

⁹³ Decât.

⁹⁴ „Pre limba slovenască” = cu slove, adică în scris.

⁹⁵ *Alexandria. Cea mai veche versiune păstrată*, studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006, p. 135–136.

⁹⁶ Transcriere greșită a copistului: „țară cu oameni”.

⁹⁷ Echivalența între Eden și [ostrovul] Makaron constituie unul dintre numeroasele indicii ale culturii greco-latine în care a fost elaborată versiunea originară a *Alexandriei*.

⁹⁸ Corabie.

⁹⁹ Același episod, redat în *Alexandria* bucovineană, sună astfel: „82. Și purcasă Alicsandru la ostrovul Macaronului unde lăcuiesc Negomudrii. Și zăsă Alicsandru să să odihnească oștile acolo. Și să vide ostrovu și era mai sus dicăt altu pământ. Și zăsă Alicsandru să facă un vas mari. Și făcură. Și intră Alicsandru cu Antioh și cu Potolomei și cu 1 000 de boieri, și luară aur și vin și pâne. Și trecură apa în ceea parte și marsără la Negomudrii. Și văzură pomeți frumoși cu poami dulci ca miearea, și fântâni răci, și șide oamenii supt pomi; și pasări frumoasă și minunate, și cânta unile într-un felu, altele într-alt fel. Și ieșiră înaintea niște oameni și zăsă: «Pace voao». Alicsandru zăsă: «Tuturor bucuriea». Și sărutară pi Alicsandru împărat. Alicsandru vru să mai grăiască cu dânșii. Ei nu vrură și zăsă că vei grăi cu împăratul nostru Ivantiea. 83. Și marsăre mai înainte și văzură pe Ivantiea împărat șizându supt un copaci înalt. Și ave acel pom di toati frunzale. Și șide Ivantiea împărat în jălți de aur și era gol, și era supt picioarele lui fântână de lucia ca soarele, și în capul lui cunună di aur și cu pietre scumpe” (Moses Gaster, *Alexandria bucovineană publicată pentru întâia oară*, p. 356).

¹⁰⁰ Să le vorbească.

și cu cunună de aur în cap, și gol, și era fântână supt picioarele lui. Și merse Alexandru la el, și-l văzu Evant-/Împărat și b[ătu] cu capul și-i zise: „O, Alexandre, împărat de lume nevolnică și ticalnică¹⁰¹, și toată lumea lua-ver, și moșie ta nu veri mai vede; și te ve<i> sui pân<la> ceriu și te vei pogori până la iad și tot pământ<n>ul loa-veri, și în pământ<ă>nt intra-vei”. Alexandru sărută-i mâna, elu-l puse lângă el în jitiul lui de auru și-l sărută pre Alexandru și-l blagoslovi pre cap. Alexandru grăi lui Evant: „Împărate, căce-m ziseș acel cuvânt?” Evant zise: „Nu să cade a poftori¹⁰² cuvântul // omului [înțe]lept”. Alexandru zise: „Împărate Evant, de ți-e cu voie, să-ți aducem poclon de la noi”. Eva<n>t zise: „Aduceți”. Și aduseră o tepsie cu galbini și altă cu pâine albă și un condir cu vin roșu. Și-l văzu Evant și zise: „Nu e dat noua aceste să mâncăm, ce <e>ste dat voua să mâncăți; ce deșertați condirul, să vă dau eu voua poclon”. Și deșertară condirul, și-l luo Evant și-l împlu de apă de supt picioarele lui, din fântână, și-l dede / lu Alexandru: „Ți[ne] p<o>clon de la mine ție!” Alexandru zise: „De ce este bună aceasta?” El zise: „Când îmbătrânește omul și de să va scălda el va întineri și fi-va ca de 30 de ani”. Și socoti Alexandru că „deca voi bătrâni, cu acesta mă voi scălda și iară voi fi tînăr și nu voi mai muri”. Și astupă condiriul bine și-l pecetlui și-l dede la un aprod să-l tot păzască până va fi el¹⁰³.

De la acest moment încolo, Alexandru nu i se mai adresează lui Evant cu apelativul „împărate”, ca până atunci, ci îl numește *blajen* (fericit):

Alexa<n>dru zi<se>: „O, blajene Ivante, spune-m de viața voastră și de unde-ți venit // aicea și di<n> cine sânteți”. Evant grăi: „Cându făcu Dumnezeu ceriul și pământ<ă>ntul, apoi făcu pre Adam, moșul nostru. Iară el era în raiu cu Eva, și greșiră lu Dumnezeu, și-i scoaseră din raiu și vinit-au aicea întâiu. Ș-au lăcuit aicea 500 de ani, și aice au făcut pre Cain și pre Avel, și să uciseră. Și apoi dede Dumnezeu și alt ficior înțelept și bun și blagoslovit, pre nume Sit. Și tot căuta Adam pre raiu și plânge de dulceața raiului. / Și și alți ficiori și fete, și să plodiră mulți din Adam. Și daca să umplură 500 de ani, și mers-au la el arhanghel Mihail și zise: „Adame, să îngropi pre Avel în pământ<ă>nt și pre Cain, că de pământ sânt și pământ<ănt> să vor face, și toți câți vor naște din voi. Și la judecată toți vor învie, și fi-veți toți cu trup și cu suflet”. Și scoase-i de ice pre Adam și pre Eva cu ficiori<i> lui, și să aflară 14 000 de oameni. Și ieșit-au de ice la lume, la țara voastră. Iară Sit, el nu vru să iasă de ice // cu muier lui și cu ficiorii lui, și s-a plodit aicea, și noi simtem din Sit. Și iată, ședem aice, și nu arăm, nece sămănăm, nice secerăm, ce ne este hrana aceste poame și bea<rea> apă dulce. Și noi trăim mult, și, deca murim, noi mergem într-alt loc, și mai bun de icea, și acol<o> sânt sufletele noastre”. Alexandru zise: „O, blajene Evante, toate-m spuseș bune și dul<ci>¹⁰⁴; spune-m, voi în ce Dumnezeu creadeți?” Evant zise: „Noi creadem în Savaot-Dumnez[ă]u, și la el cugetăm pururea / și tot de el gândim și-l rugăm porurea, și zioa și noapte”. Și să miră Alexandru. Și iar grăi Alexandru: „Spune-m, Evante, dară voi cumu vă plodiți? Și muieri nu văzuiu la voi”¹⁰⁵.

În simetrie cu regulile de conviețuire din ținutul amazoanelor, pe care bărbații lor – care în tot restul anului locuiesc separat de ele – le vizitează doar pentru o lună, răstimp în care sunt concepuți copiii, în ostrovul nagomudrilor femeile locuiesc separat, într-o cetate cu ziduri de aramă în interiorul căreia cine ar îndrăzni să arunce măcar o privire ar muri pe loc; ele ies de acolo doar ca să vină pentru 30 de zile pe an la soții lor. Așadar, nu ținutul nagomudrilor se învecinează direct cu Raiul, cum au preluat numeroși autori, ci „ostrovul muierilor” acestora:

¹⁰¹ Nenorocită.

¹⁰² A îngâna.

¹⁰³ *Alexandria. Cea mai veche versiune păstrată*, p. 139–143.

¹⁰⁴ Adevărate.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 143–146.

Și iară zise Alexandru: / „Dară de la ostrovul muierilor ce este mai nainte?” Ev<a>nt zise: „Este raiul și ocolit cu apă și zidit cu arame și acoperit cu foc, și-l străjuiesc herovimi și serafimi de foc pre poarta raiului și ziua și noapte”¹⁰⁶.

Despărțindu-se de nagomudri, Alexandru se întoarce la ai săi și, împreună cu oastea, ajunge până la o pajiște aflată la poalele muntelui celui mai înalt, care era însuși Raiul. Acolo doi îngeri îl opresc să mai înainteze și îl îndreaptă, pe firul fluviului Fison, către „lumea mirului” (lumea albă, luminată, tărâmul oamenilor).

Observăm că în această primă versiune românească, tradusă după un original sârbesc astăzi pierdut, termenul *blajen* apare numai ca adjectiv și exclusiv la singular, ca apelativ al împăratului nagomudrilor, iar supușilor săi nu le este niciodată atribuit acest „titlu” ce amintește de ierarhia bisericească. Constantin Daniel a subliniat faptul că termenul *Blajin* provine „din paleoslavul *blaženъ* («heureux») qui est un *participe parfait passif* [s.n.]”¹⁰⁷; în acest sens îl folosește în *Alexandria* împăratul Macedon, adresându-i-se lui Ivantie cu termenul *fericite (blajene)*. Finalul altei versiuni – *Alexandria* bucovineană¹⁰⁸ de secol XVIII, publicată de Moses Gaster – aduce noi dovezi în sprijinul observației că *blajin/blajen* nu sunt nume (substantive) care ar desemna un popor mitologic, ci adjective, apelative ce se acordă ierarhic, așa încât *blajen* i se va spune nu doar împăratului *Negomudrilor*, ci și lui Alexandru însuși, deși acela era departe de puritatea atribuită descendenților lui *Sif*: „Și să săvârșiră marile împărat Alicesandru *blajenul* [s.n.], în luna lui Săpt. 14 zile. Și stătu împărat Potolomei și Filon și Antioh. Și stătu stăpâni Machidonienieni [*sic*] până la Costandin împărat al Grecilor. Sfârșit și lui Dumnezeu laudă”¹⁰⁹. Ostrovul nagomudrilor nu este, așadar, în cele două redacții citate (Gaster 1894, Zgraon 2006) al „blajenilor”/fericiților, ci doar al „blajenului”/fericitului Evantie.

Situația nu poate fi, însă, extrapolată; studiind celelalte 17 manuscrise românești ale *Alexandriei*, Nicolae Cartoian a făcut observația că „toate textele românești ne dau cuvântul sârbesc *Nagomudrii*, care e însoțit adesea de epitetul *blajini*”¹¹⁰.

Variante corupte ale sârbului *Nagomudri* nu lipsesc: *Negumudrii*, *Negomudrii*, *Nagomândrii*, *Necomudrii*¹¹¹, *Negomândrii*¹¹² și *Garamantii*¹¹³ din fragmentul manuscris al *Alexandriei*, în traducerea *Ceasornicului Domnilor*, a lui Nicolae Costin, ar fi tot *Blajinii/Rahmanii*¹¹⁴. De altfel, episodul dedicat lor a fost, probabil, atât de gustat în diverse medii, încât circula în cultura noastră veche ca text de sine stătător:

[...] afară de *Alexandria* propria [*sic*] zisă mai circula în Evul Mediu și părți dintr-însa, un fel de cărțile mai mici [...]. Altă carte era întrebarea ce a avut Alexandru cu capul

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 147.

¹⁰⁷ Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰⁸ „Manuscrisul care formează no. 94 din colecțiunea de manuscrise române este de origină bucovineană [subl. aut.]. Manuscrisul, care mai conține și o sumă de alte texte, a fost scris de la 1784–1806 de către unul «Ioniță fon Arhip». [...] Această *Alexandrie* este deci primul text dialectal publicat în întregimea sa. Eu am reprodus textul întocmai, transcriind slovele curat foneticește” (Moses Gaster, *Alexandria bucovineană publicată pentru întâia oară*, p. 335, 337).

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 366.

¹¹⁰ Nicolae Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studii și text)*, p. 15.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹¹² Moses Gaster, *Literatura populară română. Cu un apendice: Voroava Garamantilor cu Alexandru Machedon*, p. 31.

¹¹³ *Garamanții/agramanții/agramantrii* ar fi una dintre „limbile păgâne” închise de Alexandru Macedon între cei doi munți.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 31, 559–570.

Brahmanilor, despre deșertăciunea falei lumești. Din Brahmani, cum observăm în trecut, s-a făcut la noi: Negomândri, și capul lor: Ivant în țara Macaron, adică în țara fericitorilor. Această din urmă dezvoltare a unei părți din *Alexandrie* o posedăm și noi în literatura română și o datorim nu mai puțin decât cronicarului nostru Nicolae Costin, care a intercalat-o în opul său *Ceasornicul Domnilor*¹¹⁵.

Probabil că pluralul *blajini* și imaginea lor colectivă dau seamă, în aria noastră culturală, de suprapunerea acestor imagini din larg cunoscuta *Alexandria*¹¹⁶ cu cele vehiculate într-o altă carte populară, cea despre călătoria lui Zosim la Blajini (*Citenie a lu s<ve>ti Zosim*), păstrată într-o singură copie românească (1676). Miscelaneul din care face parte i-a aparținut lui Simeon Florea Marian, care l-a descoperit în nordul Bucovinei, în localitatea Ropcea – Storojineț (zonă în care se pare că a și fost redactat); Biblioteca Academiei Române a achiziționat manuscrisul în 1963, iar ediția filologică a textului a realizat-o Maria Stanciu-Istrate, în 1999. Autoarea ediției apărute în seria academică a „Celor mai vechi cărți populare în literatura română” atrage atenția asupra faptului că acest text cvasinecunoscut în literatura etnologică a fost un element important al complexului mitologic al Blajinilor, cu credințele și practicile aferente:

Originea legendei și a obiceiurilor pe care ea le-a generat i-a preocupat pe mulți dintre cercetătorii români. Din păcate nici unul dintre aceștia nu a cunoscut varianta ei scrisă. Tocmai de aceea în studiile și articolele consacrate sursei legendei nu se vorbește decât despre variantele ei orale care au circulat în folclor. Astfel, istoricii literaturii noastre populare, folcloriștii ori etnografii au considerat legenda fie ca derivând dintr-o altă carte populară [*Alexandria* – n.n.], fie ca provenind din folclorul altor popoare¹¹⁷.

Concluzia studiului filologic care prefătează textul este că originalul traducerii românești (a cărei copie incompletă o reprezintă filele din ms. BAR 3518) va fi fost o versiune slavonă de redacție ucraineană a legendei. Comparând-o cu alte două versiuni slavone (de secol XIV, respectiv XVII), constatăm că în copia românească textul este condensat/prescurtat și că termenul *blajini*, atotprezent în redacțiile slave, dispăre, nefiind nici măcar înlocuit prin echivalentul *fericiți*, iar termenul prin care sunt desemnați cei la care călătorește Sveti Zosim rămâne exclusiv cel de *rohmani* – apelativ de largă circulație în Bucovina, după cum remarcă și Simeon Florea Marian:

Rocmani și rochmani însă se numește poporul acesta mai cu seamă de către acei români care locuiesc în partea nordică și nord-vestică a Bucovinei, adică în părțile marginase cu rutenii și huțanii, pe când cei ce locuiesc în sate mixte, adică parte române și parte rutene, îi numesc schimbător, când rocmani sau rochmani, când blajini, iar [de către] cei ce locuiesc în partea despre amiază a Bucovinei, adică în satele curat românești, precum și de către românii din Basarabia și Moldova nordică se numesc blajini¹¹⁸.

Sunt cunoscute conjecturile care s-au creat între Blajini/rohmani și legenda lui Ducipal, calul nemuritor al lui Alexandru Macedon. Nu dorim să reluăm contextul, bogat

¹¹⁵ Moses Gaster, *Literatura populară română. Cu un apendice: Voroava Garamantilor cu Alexandru Machedon*, p. 31.

¹¹⁶ „Cât de citită a fost și este *Alexandria* o dovedește expresiunea română «n'a citit măcar *Alexandria*» pentru a zice că e un om necărturar și lipsit de orî ce cultură” (*ibidem*, p. 27).

¹¹⁷ *Călătoria lui Zosim la blajini*, p. 11.

¹¹⁸ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 208.

documentat în diverse lucrări¹¹⁹. Însă, pentru susținerea ipotezei noastre cu privire la semnificația motivului Blajinilor în folclorul românesc, cităm câteva fragmente dintr-una dintre variantele mai puțin cunoscute ale legendei lui Alexandru Macedon. Transcriem din manuscrisele cu răspunsuri la *Chestionarul linguistic „Dotațiunea Carol I-ul”* al lui B. P. Hasdeu:

Se vorbește de Alexandru Machedon că s-a bătut cu racii, cu furnicile, cu toate limbile câte o fost pe pământ; și o mers bătându-se cu craii, pân' ce a ajuns în țara Blajânilor. A trimis soli la Blajâni ca să se gătească de mâncare, că vine Alexandru cu oștile. O femeie, fiindu-i bărbatu la arat, în țarină, când a auzit, a trimis pe fata ei la tat-so să-i spuie ca să vie acasă, căci a trimis Alexandru Machedon sol să-i gătească mâncare, că vine cu oștile. Tat-so i-o spus fetei așa: „Du-te și spune mâne-ta să taie o găină și să facă o pâne, că acea este din țara cea flământă”. După ce o mers Alexandru Machedon în țara Blajânilor și o așezat oștile, el o încălecat pe-un cal și-o intrat în raiu călare¹²⁰.

Urmează episodul cu apa vie. Întorcându-se la ostașii săi, împăratul a revenit, cum spune textul, „în Rasia”:

O luat apa aceia și o dat-o calului lui, Ducipal, și s-o întors înapoi la oaste. O venit în Rasia și și-o așezat craii care în ce țară să se ducă. O fost doi feciori de vădană crai, și le-o zis mă-sa ca ei să nu primească altă țară decât Rasia. El (Alexandru Machedon) n-a vrut să le dea lor Rasia, că vrea să trăiască el singur în Rasia¹²¹.

Cuvântul *Rasia* a fost interpretat de Laura Jiga Iliescu, specialistă în problematica Blajinilor, ca o deformare de la *Ravia* (> Arabia). Trebuie ținut cont, însă, de faptul că legenda a circulat în Moldova de Nord, în Bucovina și în Maramureș – toate, regiuni de influență slavă, unde *Rusia* se pronunța ca în limba rusă, așadar, *Rasiia*, cu accent pe penultima silabă. Așadar, credem că scribul a consemnat corect și că nu era vorba de Arabia, ci chiar de Rusia: Alexandru Macedon își împarte domeniile cucerite, dar vrea să-și păstreze pentru sine *Rasia* și este otrăvit de pretenții la tron ș.a. Blajinii se aflau către Răsărit, înspre Rusia, iar după ținutul lor urma raiul. De altfel, învățătorul care a cules textul i-a transmis lui B. P. Hasdeu în completare o carte poștală: „Onor. Domn, Am primit scrisoarea D-voastră și, întrebând iar pe bătrânii de la care am cules și celelalte note, mi-au spus că țara Blajânilor e lângă Rai, departe mult în jos, în ce loc anume nu știu”¹²². Precizarea „lângă rai, departe mult în jos” este revelatorie pentru faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea încă se mai credea în *raiul descendent* – care apare și în diverse variante din *Miorița* („pe-o gură de rai / [...] se cobor la vale”). În superstițiile consemnate de Artur Gorovei găsim aceeași imagine: [2972] „Cojile de ouă cu care se face Paștele, să le dai *pe vale* (pe apă), ca să se ducă să deie de știre și blajinilor că sosesc Paștele” (Broșteni, Suceava)¹²³, ca și într-o narațiune comunicată la începutul secolului al XX-lea lui G. Teodorescu-Kirileanu de un localnic din același sat: un moldovean scăpat cu viață dintr-un naufragiu ajunge dincolo de un munte magnetic,

¹¹⁹ Laura Jiga Iliescu, *Răsplata Paradisului. Filoane livrești și orale ale tradițiilor despre Blajini în spațiul românesc*, București, Editura Academiei Române, 2006.

¹²⁰ Ms. rom. 4551, BAR, f. 96r., transcriere A.C.

¹²¹ *Ibidem*, f. 98r.

¹²² *Ibidem*, f. 97r.

¹²³ Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, ediție critică de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2012, p. 269.

în ostrovul Blajinilor care făceau opaițele să ardă cu apă; devine slugă, primește și el aceeași putere, dar într-o zi încalcă interdicția Blajinului la care intrase argat și se uită în sus, către cer; astfel își pierde puterea magică, dar va rămâne pentru tot restul vieții sale în ostrovul Blajinilor. Misterioasa opreliște (în ținutul Blajinilor este interzis să privești *în sus*) ne duce cu gândul tot la vecinătatea lor cu raiul. Ca și în *Alexandria*, locurile sacre precum ostrovul unde trăiesc, într-o cetate de aramă, „muierile” Negomudrilor sau, dincolo de ținutul femeilor, raiul înconjurat cu un brâu de flăcări nu pot fi privite de ochi de om: „nu vei pute, că de vei căuta vei muri”¹²⁴.

Am insistat asupra legăturii dintre Blajini, rai și Rusia pentru că ni se pare că acești trei termeni combinați dau cheia semnificației *actuale* a imaginii Blajinilor. Se cunoaște etimologia, dar se trece cu vederea faptul că tocmai despre acești blajini – adică despre fericiți – este vorba în *Fericirile* din Evanghelia după Matei, 5, 3–12. „Fericiți cei săraci cu duhul” redă sl. Блаженны нищие духом – așadar, „*blajeni* cei săraci cu duhul”. La fel, „*blajeni*/fericiți cei blânzi, că aceia vor moșteni pământul” – cuvinte care, prin deasa lor auzire cu ocazia fiecărei înmormântări ortodoxe, vor fi contribuit la sedimentarea în imaginarul popular a reprezentării Blajinilor ca moștenitori finali ai lumii –, „*blajeni*/fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu” etc. Cine citește în această lumină Fericirile evanghelice vede refăcându-se sub ochii lui portretul popular al Blajinilor, despre care țărănul crede că au fost primul neam creat și că vor rămâne pe pământ când oamenii vor pieri – „aceia au fost la începutul lumii, înainte de urieși, și tot ei vor veni și după noi”¹²⁵; „Da pe pământul ista va fi altă lume, cei mititei ca găzele, și tocmai aceea are să fie lume! [...] Și după noi au să fie așa oameni cât jumătate de deget, că 12 vor rostogoli un ou, așa are să le pară de greu, și 12 vor îmblăți într-un cuptor”¹²⁶. Blajinii corespund într-un tot cu fericiții din învățăturile lui Hristos. De altfel, și în răspunsurile la chestionarul lui Densușianu se regăsesc „les mêmes croyances, c’est-à-dire que les *Blajini* étaient des ermites, très pieux, bons, doux, miséricordieux, bienfaisants, quelque peu sauvages, innocents, honnêtes, simples”¹²⁷.

Conform geografiei mitice românești, Blajinii ies rareori din ostroavele lor albe de pe Apa Sâmbetei, purtați de nostalgia lunii pline; deosebit de evlavioși, ei trăiesc ascetic, se roagă pentru oameni și încearcă să amâne sfârșitul lumii; după ce apocalipsa se va fi produs, însă, ei vor locui pe pământ în locul oamenilor, într-o stare de ataraxie (de factură creștină, nu stoică). Ei sunt morții curați, echivalentul românesc al acelor *daimones* epichthonieni, proveniți din oamenii lipsiți de *hybris* ai vârstei de aur. Este probabil ca Nagomudrii din romanul *Alixândria*, descendenți ai lui Sith, cel de-al treilea fiu al lui Adam, trăitori în Ostrovul Makaron („al fericiților”), să se fi suprapus, ca imagine livrescă a sfințeniei, peste reprezentarea populară corespondentă a Blajinilor.

Ipoteza noastră este că legenda și termenul de Blajini reflectă ascendentul spiritual pe care-l va fi avut, în Moldova, monahismul ortodox rus (cu terminologia specifică, din care făcea parte desigur și cuvântul *blaženi*), care s-a suprapus peste un fond străvechi de admirație necondiționată pentru miticii hiperboreeni și pentru călugării daco-geți care trăiau în izolare, departe de restul oamenilor – precum, de exemplu, *ctiștii*¹²⁸ pomeniți

¹²⁴ Moses Gaster, *Alexandria bucovineană publicată pentru întâia oară*, p. 357.

¹²⁵ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 506.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 502, 503.

¹²⁷ Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 157.

¹²⁸ „Cît privește clasa preoțească, putem vorbi de ea ca de un adevărat ordin călugăresc: ei trăiau fără femei, [...] se abțineau de la orice hrană vie [...], hrănindu-se numai cu miere și lapte și brânză; poporul îi numea prea cuvioși și călători prin nouri (θεοσεβεῖς τε καὶ κατνοβάτας), îi ținea în mare cinste pentru viața lor

de Vasile Pârvan în *Getica* –, dând naștere poveștii despre niște locuitori ai unei lumi dinspre Răsărit, fericiți (*blajini*), candidi și făcători de bine (*albi*), blânzi (*dămoli*) și plini de putere spirituală (*urici*). Adjectivul *alb* nu trebuie considerat, aici, un epitet cromatic; el a avut în trecut, ca și lat. *albus*, sensul secundar de „favorabil”. De pildă, *Albele*, apelativ al Ielelor, este un epitet antifrastic echivalent cu *Milostivele* (vezi și sugestiile lui B. P. Hasdeu pentru cel de-al treilea sens al cuvântului *alb*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*). Având în vedere coincidența dintre apelativul cu care erau desemnați preoții-călugări geto-daci („întemeietori”) și plasarea Blajinilor în reprezentarea tradițională undeva *sub pământ*, unde susțin stâlpii pe care stă așezat acesta, o continuitate, fie și difuză, a acestui mitem din perioada arhaică și până în zilele noastre este o ipoteză plauzibilă.

Substanțiale informații referitoare la mitologia Blajinilor oferă Elena Niculiță-Voronca, a cărei arie de culegător de folclor a coincis cu zona de intensă răspândire a credințelor și a obiceiurilor legate de aceștia. Ei ar trăi sub ape, fiind stăpâni pe comori nemaivăzute: „Sfinții șapte apostoli s-au dus sub noi la rohmani – sub fundul mării – acolo este altă lume. Dumnezeu li-a [*sic*] dat aripi și ei au adus de acolo piatră și mai scumpă decât a noastră, de au făcut cerul ca stecla și i-au pus șapte stâlpi de piatră scumpă”¹²⁹.

Prin Suceava se credea, la începutul secolului XX, că „Blajinii sunt cei înecați, sunt tare buni; sunt de apă, de mare”¹³⁰. Locuitorii de sub ape reprezintă o altă rasă umană, ușor teratomorfă, însă benefică:

Și sub noi e lume ca și la noi, numai oamenii de acolo sunt cu capul de șoarec, dar cu trupul de om. De Paști, când aruncăm noi găoacile pe pârâu, ele merg până în fundul mării și se duc la dâșii pe acolo pe unde se scurg toate apele. Până la dâșii ouăle se fac întregi și doisprezece se înfruptă dintr-un ou. Atunci sunt Paștele lor¹³¹.

Atributul acvatic întărește sinonimia Blajinilor cu Rohmanii, căci „Rohmanii stau în mare; când e frumos, lună, ei iese și vorbesc. [...] Când e lună, să nu zici: «Ce bine se vede!», căci blastămă Rohmanii. Ei zic: «Să ți se vadă ție așa cum ni se vede nouă și nouă cum ți se vede ție!» Căci lor numai de la lună li se vede”¹³². În Mihalcea (Basarabia), credința în locuitorii de sub mare a căpătat o nouă explicație, adaptată liber după un episod veterotestamentar: „Rohmanii zice că trăiau printre ai noștri și tare îi chinuiau. Moisi i-a luat pe oameni și-a deschis marea și au trecut. Când au vrut să treacă Rohmanii, mare s-a închis și ei au rămas acolo”¹³³. Ei ar fi locuitorii unei foste lumi, acum scufundată¹³⁴. Totuși, considerăm că sinonimia Blajini/Rohmani nu poate fi totală, ci

sfântă și nimeni nu se atingea de dâșii. Numele lor era la geții din dreapta Dunării acela de κτίσται, la cei din stânga Dunării și la daci πολισται [întemeietori... și întemeietori de orașe]. [...] Faptul că oameni ca Poseidonios și Flavius Iosephus citau pe călugării geți ca pilde general cunoscute, spre a putea explica alte organizații mai puțin cunoscute, ne dovedește vechimea și seriozitatea acestei instituții social-religioase getice. Deși, la prima vedere, numele acestui «ordin» pare dublu, totuși el se arată a corespunde uneia și aceleiași vorbe getice: κτίστης e «fundator», πολιστης, «fundator de oraș». În getică, numele preoților geți a trebuit deci să însemne «întemeietorii»” (Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 95).

¹²⁹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 39.

¹³⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 226.

¹³¹ *Ibidem*, vol. I, p. 40.

¹³² *Ibidem*, p. 264.

¹³³ *Ibidem*, p. 265.

¹³⁴ „În ziua de Paște Rohmanilor se aud în iezorul de la Dorohoi cântări în biserică. Crucea de la biserica lor se vede. Iezorul s-a cufundat în ziua lui Țar Constantin, acel ce stă cu oastea împietrită într-o peșteră și are să iasă la sfârșitul lumii” (*ibidem*).

parțială – fiindcă niciodată nu se spune că morții ar putea deveni Rohmani, ci numai Blajini: „Blajinii sunt adormiții, morții [...]. Oamenii dacă mor nu sunt blăjini? Ei nu mai fac niciun rău!”¹³⁵

Cel mai important atribut al lor este starea de asceză extremă, adică, în termeni țărănești, sfințenia: „Cioarele duc spice în gură peste mare rohmanilor, la oamenii cei sfinți, cari postesc și pentru noi. Ei nu mănincă din ele, numai se uită și se satur”¹³⁶. Deși legenda mitologică spune că Blajinii sunt din seminția lui Sith/Sift/Sif¹³⁷, fiul lui Adam, pe alocuri, în virtutea stării de inocență atribuită lor, se zice că s-ar trage mai degrabă din copiii care mor îndată după naștere¹³⁸. Puritatea lor este mai ales de natură sexuală: „Fiind «călugării cei mai sfinți», ei nu cunosc femeile, și nici lume de-a noastră. După alte spuse însă, Rohmanii *cei frumoși*¹³⁹ [s.n.] trăiesc departe de cetatea Rohmănițelor; cu dânsle se întâlnesc numai o dată pe an, câteva zile – trei, după unii – de la Paștile lor înainte, când se însoară și se mărită”¹⁴⁰.

Metaforic, cele patru posturi mari de peste an sunt considerate „stâlpii” pe care se sprijină lumea; cu atât mai mult contribuie cineva la menținerea echilibrului cosmic, cu cât le ține mai strict, așadar acest rol le revine în primul rând Blajinilor: „Rohmanii, unde sunt ei, postesc tot anul pentru noi, ei țin lumea cu postul, ca să nu ne prăpădim. [...] Rohmanii sunt așa de buni la Dumnezeu, că Dumnezeu pentru dâșii ne ține. Ei trăiesc pe apă și nu se cufundă. [...] Ei sunt cei mai buni oameni, sunt sfinți”¹⁴¹.

II.4. Încadrare spațio-temporală a ritualurilor legate de Paștele Blajinilor. Performare în trecut/actuală

După cum am amintit deja, aria de răspândire a credințelor și datinilor legate de Blajini o reprezintă Moldova (mai ales nordul și centrul), Basarabia, Bucovina, Maramureșul și Năsăudul¹⁴². Sărbătoarea Blajinilor a cunoscut diferite moduri de celebrare: a) fie ca o petrecere câmpenească, amintind de cultul neoficial (*sacra popularia*) practicat de strămoșii noștri latini¹⁴³; b) fie ca un ritual privat oficiat de femei, în fiecare familie; c) fie ca o comemorare a morților din neam, în cimitire, printr-un ceremonial religios urmat de un banchet funerar.

Pentru prima variantă, exemplele datează de la începutul secolului al XX-lea, iar unele mai recente ar fi greu de găsit:

¹³⁵ *Ibidem*, p. 264.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 111.

¹³⁷ „Iar Sif [sic] au rămas aice, și noi sântem strenepoții lui Sif” (Moses Gaster, *Alexandria bucovineană publicată pentru întâia oară*, p. 356).

¹³⁸ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, ediție îngrijită, studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Cancicovici, București, Editura Allfa, 1997, p. 468; Aurel Cosma, *op. cit.*, p. 60.

¹³⁹ Într-o notă de subsol, autorul precizează că „prin Bucovina, pe alocuri, despre o fată frumoasă se spune că *pare o Rohmăniță* [subl. aut.]” (Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, p. 469, cf. Aurel Cosma, *op. cit.*, p. 62); informația apare și în culegerea Elenei Niculiță-Voronca: „Rohmanii sunt cei mai *frumoși* și mai blânzi și mai buni la Dumnezeu. Sunt oameni ca și noi. În Broscăuți, când vezi o fată sau o femeie *frumoasă*, se zice: «Parcă e o rohmăncuță!»” (Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 264).

¹⁴⁰ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, p. 469.

¹⁴¹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 263, 264.

¹⁴² În zona Năsăudului se ținea la începutul secolului al XX-lea și Crăciunul Blajinilor, când pe ape se dădeau coji de nuci în loc de ouă (Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III, p. 205; Aurel Cosma, *op. cit.*, p. 63).

¹⁴³ „Larii familiari, numiți și de casă (domestici), ca și larii privați ai poporului, au avut sărbătoarea lor «Laralia» în 1 mai. Sărbătoarea lor se ținea de *sacra popularia*, adică altfel de cult divin, unde nu era de lipsă conlucrarea preoților, și >ce< se ținea în fiecare familie, la toate clasele poporului. Această sărbătoare a fost întru venerarea bătrânilor, moșilor trecuți din viață” (Atanasie Marian Marienescu, *op. cit.*, p. 142).

cazul complexului mitologico-religios al Blajinilor, în evoluția sa actuală. Se poate decela, după cum observa Constantin Eretescu în urmă cu câteva decenii,

[...] un fenomen, în curs de generalizare în epoca actuală, de dezagregare la nivelul clasei de discursuri folclorice. Colportorii de legende sunt tot mai puțin dispuși să considere textele lor drept întâmplări adevărate petrecute într-un trecut îndepărtat, abandonând astfel tocmai caracteristica fundamentală a speciei. Fenomenul disoluției atinge în chip diferit subclasele legendelor cu conținut mitologic¹⁴⁹.

Observația este justă, dar trebuie adăugat faptul că fenomenul nu se încheie întotdeauna astfel: dezagregarea miturilor și ștergerea firească a detaliilor, a semnificațiilor sau a practicilor rituale conexe, odată cu trecerea timpului, sunt însoțite în multe cazuri de un fenomen invers, de *recontextualizare* și de resemnificare. De exemplu, componentele esențiale ale legendei mitologice a Blajinilor (plasarea lor dincolo de o apă pe care pot vedea venind cojile ouălor pascale, starea de izolare absolută care generează nevoia de a li se da de știre când e Paștele, celebrarea de către ei a unui al doilea Paște, consecutiv celui pe care îl țin comunitățile ortodoxe, numit *Paștele Blajinilor*) sunt recontextualizate prin crearea unui cadru narativ mai credibil, verificabil prin memoria colectivă și legat de istoria recentă; acest cadru face ca, invers decât în observația mai sus citată a lui C. Eretescu, țărani să creadă că legenda pornește chiar de la o întâmplare adevărată și se referă la situații care s-au petrecut în fapt. Dialogul recreat imaginat adaugă un plus de veridicitate:

O zîs cî – da asta-î [în] timpu războiului, saū în pușcăriî cînd îeraū – o's c-o trecut o apî... și cîn o iștî ă la apa șeîa, o văzut pi apî corj di ouî. Ș-o zîs: „Dăamni, o trecut Paștili, noi n-am știut c-o mai fost Paștili!” – cîn^d îeraū... lumea-n război, saū în coșintrari, saū kîar la pușcăriî. Ș-atunșîa o zîs cî: „Eî, haî, dacî pentru voi n-o fost, haî sî mai fașim un Paștî pi[ntru] voi, sî-l numim Paștili Blajînilui [sic]!” Di asta¹⁵⁰.

Acest exemplu recent, dar și altele mai vechi¹⁵¹ ilustrează identitatea și profilul ceremonial aferent imaginii tradiționale a Blajinilor: „[...] în unele cazuri, memoria populară este capabilă să asocieze ființe mitologice cu anumite rituri[,] chiar dacă textul literar nu face nici o mențiune de acest tip (vezi, de exemplu, legendele despre reprezentarea mitologică *Blajinii* și rudimente de practici rituale cu care aceasta este asociată)¹⁵². Cu alte cuvinte, dacă ritul există, dar și-a pierdut semnificațiile originare, țărani îl preiau și îl recontextualizează.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ Inf. Jănița Chiriace (Jigoreni, com. Țibănești, Iași, 2016) – arhiva A.C.

¹⁵¹ „Cojile de oue roșii se aruncă în genere, în timpul Paștelor, pe ape curgătoare. Rocmanii (Rochmanii)[/] Blajinii ar fi, după credința țaranului român, un popor care ar locui în Orient, și anume în apropierea Ierusalimului. Ei ar fi foarte buni la inimă și ar posti opt săptămâni întregi, pentru care fapt ar fi foarte plăcuți lui Dumnezeu; dacă n-ar fi *Blajinii* (*oamenii blajini*) [s.n.], pe lume, Dumnezeu de mult ar fi distrus-o. După altă versiune, Rocmanii trăiesc de obicei lângă mare ca marinari și, fiindcă n-au relații decât cu păgâni, n-ar avea de unde să știe când au să serbeze Paștile, dacă multele coji de oue ce vin plutind pe apă nu le-ar anunța sosirea sărbătorilor Învierii. O altă legendă susține că micuții Rocmani sunt așa de săraci, încât nu-și permit niciodată să mănânce oue. Prind însă cojile de oue aruncate de sâtence, curăță pielea ce se găsește pe partea dinlăuntru a cojilor și o pun în bucatele lor, «ca să se înfrupte măcar cu asta». Nu mai puțin răspândită e și versiunea după care Rocmanii ar fi un popor ce ar trăi sub orice apă, ar prinde în timpul nopții cojile și le-ar mânca bucurându-se de venirea Paștelor” (Leonida Bodnărescu, *Câteva datini de Paști la români*, Chișinău, Tipografia Societății de Editură Națională „Luceafărul”, 1920, p. 13).

¹⁵² Constantin Eretescu, *op. cit.*, p. 128.

Sărbătoarea numită Paștele Blajinilor poate fi precedată (sau nu) de îndeplinirea unui obicei altădată foarte răspândit: acela de a da cojile de ouă pe apele curgătoare, ca să-i anunțe pe Blajini că a sosit Paștele (căci ei, datorită întinericului difuz în care sălășluiesc, nu pot vedea lumina soarelui și nu au calendar); datorită¹⁵³ de a-i vesti astfel că este Paștele o îndeplinește cine este de parte feminină „curată”, adică fetele mici și bătrânele iertate¹⁵⁴. „Ei, când văd găoacele de la noi, zic: «Iată, au fost amu Paștele lacomilor».”¹⁵⁵ Acest ultim detaliu trebuie pus în legătură cu credințele referitoare la faptul că Blajinii se saturează câte doisprezece dintr-un ou sau „îmblătesc” câte doisprezece la un cuptor.

În ceea ce privește celebrarea propriu-zisă a Paștelui Blajinilor astăzi, nu există o unică zi în care să se officieze ea în toate zonele unde se practică obiceiul. Literatura menționează câteva date consacrate (sublinierile ne aparțin):

În tradiția zonelor, Paștele rocmanilor s-a serbat în zile diferite: *la Paști (sâmbăta)*, mai rar în *a patra zi de Paști*, în *Duminica Tomei*, sau *luni, marți, după aceasta, și la două, trei sau patru săptămâni după Paști*. Cel mai frecvent s-a ținut *la Duminica Tomei* (duminică, luni sau marți)¹⁵⁶.

În alte sate se practică cultul morților în măsură mult mai mare, și anume în *Lunia Paștilor*. Mormintele se acopăr cu covoare, lăicere și fețe de mese. Pe aceste se întinde o masă în toată regula, așezându-se mai multe strachini – fie după numărul morților, fie după bogăția țăranului –, iar în mijloc pe groapă se pun câteva paști în care se înfig lumânări aprinse. Printre paști și strachini se găsesc ulcele umplute cu vin de mere (must); bineînțeles că ouele roșii nu pot nici aici să lipsească. Familiile stau împrejurul mormintelor și așteaptă pe preot, care după terminarea liturghiei cetește rugăciuni pentru morți și stropește toate mormintele cu aghiazmă. Pentru preot sarcina aceasta este grea, de vreme ce trebuie să umble de la un mormânt la altul, să se oprească la fiecare, să facă rugăciunile necesare și să cetească pomelnicul familiei respective. Cantorul însoțește pe preot cântând răspunsurile convenite la rugăciunile amintite mai sus. Îndată ce părintele sufletește al satului a dat ultima binecuvântare mormântului, familia respectivă se așează jos și pomenind cu regrete sincere pe cei morți mănâncă și împărtășesc vin, oue, pască, precum și celelalte bucate la neamuri, cunoscuți, ba în sfârșit și la cerșitori, cari se adună în număr mare în comunele unde e datina aceasta, pentru a-și umplea sacii [pe] cari îi aduc negreșit pentru asemenea prilejuri¹⁵⁷.

[...] unii români din Bucovina cred și spun că Paștile rocmanilor, respective Paștile blajinilor, se serbează *a patra zi, adică joi după Paștile noastre*, alții spun că ele se serbează *la o săptămână după Paștile noastre, adică în Duminica Tomei și durează până marți*, alții spun că se serbează *la două săptămâni după Paștile noastre*, și iarăși alții că s-ar serba *la trei sau chiar la patru săptămâni după ale noastre*, și în această săptămână din urmă totdeauna într-o miercuri¹⁵⁸.

¹⁵³ „O veche legendă, ce vorbește despre disputa dintre Fârtat (Dumnezeu) și Nefârtat (Diavol) la Urzirea Lumii, spune că acesta, înălțat în adâncuri, roade neîncetat cele patru furci de ceară pe care se sprijină pământul. El se oprește din lucrarea sa distructivă doar atunci când vede găoicile ouălor colorate plutind pe Apa Sâmbetei și înțelege că au venit Paștile. Cât timp diavolul rămâne într-o admirație mută și nătângă, furcile cresc la loc și rămân așa până la sărbătorile viitoare. Când femeile nu vor mai vopsi și nu vor mai împodobi ouăle sau când vor uita să trimită cojile pe apă spre Țărâmul Blajinilor, lumea se va prăbuși, pierind în neant [...]” (Narcisa Știucă, *Spirala sărbătorilor. Rosturi, tâlcuri și deslușiri*, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2014, p. 160).

¹⁵⁴ Aurel Cosma, *op. cit.*, p. 63.

¹⁵⁵ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 264.

¹⁵⁶ Nicolae Cojocaru, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. II, București, Editura Etnologică, 2012, nota 1816, p. 860.

¹⁵⁷ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 18.

¹⁵⁸ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III (*Cincizecimea*), p. 201.

Ei sărbătoresc Paștile *cu patru zile mai târziu decât Paștile* creștinilor de pe pământ¹⁵⁹.

În prima sâmbătă post-pascală sau, mai frecvent, în luna de după Duminica Tomei, se fac *ectenii* [subl. aut.] la cimitir în memoria celor morți¹⁶⁰.

Oamenii îi comemorează de Paștele Blajinilor, mai ales în cimitire, în prima sâmbătă post-pascală, numită *Sâmbăta Morților*; dar în unele ținuturi românești comemorarea se face și în a doua zi de luni de după Paști¹⁶¹.

Paștele lor sunt a treia săptămână, miercuri după ale noastre¹⁶².

În Bucovina de sus, Blăjini se numesc Rohmani, iar Paștele lor se țin miercuri în a patra săptămână după Paști, cum s-ar spune, „la miezul-păreței” celor 40 de zile pân’ la Ispas¹⁶³.

[2974] Cojile de ouă întrebuințate la Paști se strâng și apoi se dau pe o apă curgătoare, crezându-se că ele, la 40 de zile [de Ispas, n.n.] ajung la Rohmani, care apoi trăiesc dintr-însele¹⁶⁴.

[...] trăiesc departe de cetatea Rohmanișelor; cu dânsle se întâlnesc numai o dată pe an, câteva zile – trei, după unii – de la Paștile lor înainte, când se însoară și se mărită. După alte spuse, această întâlnire durează două sau șase săptămâni, iar după alții ține de la Joia Mare, până la Ispas¹⁶⁵.

După altă legendă ar urma că Rohmanii să fie niște pitici, cari ar serba Paștile cu 45 de zile mai târziu decât noi¹⁶⁶.

À la même eau limpide séparant notre monde et „l’au-delà” sont liées aussi les croyances relatives à Pâque des *Rahmans* (ailleurs, Pâques des *Blajini*), fêté (dans certains zones) une semaine après Pâques chrétien, c’est-à-dire le dimanche de Quasimodo, [...] dans d’autres contrées, c’est le mardi de la troisième semaine après Pâques chrétien, ou même plus tard, vers la Pentecôte¹⁶⁷.

Sistematizând informațiile de mai sus, obținem următoarele date de posibilă celebrare a Paștelui Blajinilor: prima zi de Paște, a doua zi de Paște, a patra zi după Paște, a șaptea zi după Paște (în Duminica Tomei), a opta zi (în luna de după Duminica Tomei, această dată părând a fi cea mai răspândită¹⁶⁸), a noua zi (marți, după Duminica Tomei), marțea sau miercurea celei de-a treia săptămâni postpascale, miercurea celei de-a patra săptămâni după Paște, la 40 de zile după Paște (de Ispas/Înălțare), la 45 de zile după Paște.

II.5. Finalități generale și particulare ale sărbătorii Blajinilor

„Deși legendele sunt narațiuni literare, relația textului cu practicile rituale este, adeseori, evidentă.”¹⁶⁹ Pentru punerea în lumină a acestei relații complexe, cercetarea de teren trebuie să o dubleze pe cea de arhivă, întrucât nivelul textual și cel extra-textual se alimentează reciproc. Dacă în culegerea Elenei Niculiță-Voronca, în 1903, Paștele Blajinilor apărea mai ales sub latura mitologică, accentul căzând asupra credințelor referitoare la rolul de susținători și moștenitori ai ordinii cosmice al Rohmanilor/Blajinilor,

¹⁵⁹ Cristian Bădiliță, *op. cit.*, p. 195.

¹⁶⁰ Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 76.

¹⁶¹ Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, Editura Științifică, 1994, p. 201.

¹⁶² Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 111.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 263.

¹⁶⁴ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 269.

¹⁶⁵ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, p. 469.

¹⁶⁶ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁶⁷ Adrian Șuștea, *op. cit.*, p. 150.

¹⁶⁸ Vezi și Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, p. 256–258.

¹⁶⁹ Constantin Eretescu, *op. cit.*, p. 124.

a căror bunăvoință trebuia menținută prin ofrandele specifice, astăzi, după ceva mai mult de un secol, *accentul s-a deplasat către latura tanatologică a cultului Blajinilor*: aceștia sunt tot mai frecvent confundați cu strămoșii sau chiar cu ascendenții recentți. Unii autori¹⁷⁰ resping ideea că Paștele Blajinilor s-ar încadra în cultul lărgit al morților; totuși, în credințele actuale ale multora dintre țăranii moldoveni, resemnificarea mitemului pare a fi definitivă: „Blajinii sunt sufletele morților”¹⁷¹, „morții”¹⁷² în general, „morții cei bătrâni”¹⁷³, „morții cei vechi”¹⁷⁴, „cei care n-au pe nimeni să le mai dea”¹⁷⁵, „morții fără lumânare”¹⁷⁶, „cei morți pe front sau nebotezați”¹⁷⁷, sau morții din pomenicul fiecărei familii, adică morții dintre „rudenii”¹⁷⁸. În contextul actual, Paștele Blajinilor se înscrie în ciclul Moșilor – după cum îl plasează, de exemplu, și autorii corpusului intitulat *Sărbători și obiceiuri*. Pomenile alimentare, de lumină și libațiile oferite cu acest prilej au diverse scopuri: „de a asigura sănătatea donatorilor și fertilitatea ogoarelor”¹⁷⁹, „pentru durere de cap, de măsele, de picioare, că ei se învoiesc 17 de la un ou și nu știu de nicio durere”¹⁸⁰, pentru ca vremea să fie bună și să nu bată grindina etc. Celebrarea are un caracter coercitiv: „Paștele Rohmanilor se țin, pentru că și ei au ținut Paștele noastre. [...] Paștele Rohmanilor de aceea se țin, că nu se știe care-s mai mari, a lor sau a noastre, numai cât a noastre sunt mai întâi”¹⁸¹.

Finalitatea particulară este, în cele mai multe cazuri, hrănirea morților recentți, a morților dragi, a căror dispariție nu s-a „cicatrizat” încă în memoria individuală.

III. Paștele Blajinilor: practici din aria comunei Țibănești (Iași). Considerații despre dinamica fenomenului

Acolo unde noi disociem, semi-civilizatul a combinat. Acolo unde noi combinăm, semi-civilizatul a disociat.
(Arnold Van Gennep)

Pentru că prezentarea noastră vizează transmiterea unor observații făcute pe teren, în comuna ieșeană Țibănești și în zonele învecinate, în anul 2015, considerăm că ar fi utilă o precizare a datei concrete a câtorva zile de sărbătoare din ciclul pascal al anului respectiv: duminică, 12 aprilie, a fost prima zi de Paște, vineri, 17 aprilie, a fost Izvorul Tămăduirii, Duminica Tomei a fost în data de 19 aprilie, luna de după Duminica Tomei (adică ziua cel mai frecvent identificată ca Paștele Blajinilor) a fost în data de 20 aprilie, Înălțarea Domnului (Ispasul) a fost pe 21 mai, coincidând cu Sf. Constantin și Elena, iar Cincizecimea (Rusaliile), în 31 mai.

¹⁷⁰ „Așadar, nu avem de-a face cu un cult propriu-zis al strămoșilor, deși comportamentele și scenariile seamănă. Rohmanii țin lumea în viață prin postul și rugăciunile lor; credincioșii le aduc mulțumire și-i hrănesc de Paști cu ofrandele lor” (Cristian Bădiliță, *op. cit.*, p. 196).

¹⁷¹ Mihăiești, jud. Suceava (Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, p. 257).

¹⁷² Dealu Morii, jud. Bacău (*ibidem*, p. 256).

¹⁷³ Răstoaca, jud. Vrancea (*ibidem*, p. 258).

¹⁷⁴ Răcoasa, jud. Vrancea (*ibidem*).

¹⁷⁵ Galbeni, jud. Vrancea (*ibidem*). Practica este percepută adesea de către informatori ca o „milostenie”.

¹⁷⁶ Hănțești, jud. Galați (*ibidem*, p. 257).

¹⁷⁷ Târpești, jud. Neamț (*ibidem*).

¹⁷⁸ Muncelu, jud. Bacău (*ibidem*, p. 256).

¹⁷⁹ Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, Editura Științifică, 1994, p. 201.

¹⁸⁰ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 264.

¹⁸¹ *Ibidem*.

Fig. 5. Căruțe și mașini aduc oamenii la cimitirul din Tungești, de Ispas (21 mai 2015).

În satul Țibănești, Paștele Blajinilor s-a ținut pe 20 aprilie, adică în luna de după Duminica Tomei. În zona cercetată s-a mai ținut însă, din diverse motive, și în aproape fiecare dintre zilele din Săptămâna luminată și după aceea, până după încheierea celor opt săptămâni pascale: duminică, în prima zi de Paște (la Războieni, com. Țibănești), luni, în a doua zi de Paște (la Jigoreni, com. Țibănești, și la Poiana de Sus, com. Țibana), miercuri, a patra zi după Înviere (la Domnița, com. Țibana), vineri, de Izvorul Tămăduirii (la Tansa și la Suhuleț, com. Tansa), de Înălțare (în Tungești, com. Țibănești), în duminica de după Înălțare, pe 7 iunie (în Glodenii Gândului, com. Țibănești, și în comuna Țibana). Aceste mari variații – care nu sunt o noutate, unele asemănătoare fiind constatate, de pildă, de Simeon Florea Marian, în urmă cu mai mult de un secol – sunt o dovadă a faptului că în general s-a uitat legenda mitologică a Blajinilor (cultul genealogic), ajungându-se ca aceștia să fie confundați cu morții fiecărei familii (cult tanatologic): „Adică-i Paștili la așii morț, mîni [17 mai – n.n., A.C.]; îi vini și li-mpărțăști Dumniędzău dî-acolo-șă, di asta sî duși la șimitir [pomana]”¹⁸².

În rarele cazuri când se mai cunoaște măcar fragmentar legenda lor, Paștele Blajinilor se sărbătorește în luna de după Duminica Tomei: „Șicî o fost sufletî blajini, sufletî buni... Eî, obițeîrî dim bătrînî! Pîn unili părț șicî corjîli di ouî cari li stricî la cozonac sî dă pi apî ca s-a-ziungî la Blajînî. Cînd vedi Blajînî corjîli cî vini pi apî, știi cî-s Paștili”¹⁸³.

În general, legenda mitologică a Blajinilor a trecut în memoria culturală latentă a comunității. La variația datelor de celebrare a Paștelui Blajinilor contribuie atât această parțială „uitare”, cât și – cu o pondere chiar mai mare în dinamica fenomenului, considerăm noi – preoții ortodocși, care au tendința de a programa slujba de pomenire a Blajinilor în funcție de timpul propriu (preoții țin cont în primul rând de concedii, de dificultățile deplasării în sate în care de multe ori nu își au reședința, de alte considerente personale). După cum rezultă atât din relatările sătenilor, cât și din observațiile de teren, preoțimea își „apropriază” tot mai mult manifestarea cultică a Paștelui Blajinilor, iar aceasta, în consecință, se îndepărtează tot mai mult de fundamentul mitologic pe care s-a construit și se reconfigurează apăsător ca o sărbătoare din ciclul tanatologic familial:

¹⁸² Inf. Alixândrina Irimescu (Țibănești, Iași, 2015) – arhiva A.C.

¹⁸³ Inf. Vasile Burduja (Țibănești, Iași, 2015) – arhiva A.C.

La noi sî țină lunⁱ, după Duminica Tomiî. Ei, da o skimbat prețu ista și ținî-a două zi di Paștⁱ ș-a treia zi di Paștⁱ. Da di obișei așa sî ținé. Da acuma nu mai..., di cîn îi îel, cî sî-mbătau ȝamini și nu mai avé cu șini vörgi p'in šimitir [...] ¹⁸⁴.

[Pentru Blajini] o făcut lunⁱ [a doua zi de Paște – n.n., A.C.] la noi; sî fășé-n lună cari vini [luni după Duminica Tomei – n.n., A.C.], da prețu ista, acu, îel ș-o loat conșediu pi două săptămînⁱ [...]. Da-n tăț ani fași, di mulț anⁱ, înăinti, nu mai fași lunⁱ... La Țibănîeștⁱ sî fași lunⁱ [după Duminica Tomei – n.n., A.C.]. Cum îi az, sî fași la Tansa ca pentru Paștili Blajînilor, da fași di Izvoru Tămăduirii, la dînșîi. La Tansa și la Su^huleț sî fași az. [...] Fași și lunⁱ, fași și az, fac și di Duminica Tomiî [...] ¹⁸⁵.

Fași kîar a două zi di Paștⁱ; sau în prima zi di Paștⁱ fași o parti. [...] O făcut duminicî [în prima zi de Paște – n.n.]. Nora la ȝaminⁱ-iștia stă pi Zășimi, în partăa șealalt-acolo, ș-apăi ia în fiicari [an] stă la-Nvieri un timp, dup-așeia pleacă di la-Nvieri, sî duși, sî "odinîești oleac-acas, dup-așeia te mîncari, te tăț și trebi – ci părinți îi is pi la Podu Iloaii, ș-acolo prima zi di Paștⁱ fac. Și lunⁱ [a doua zi de Paște – n.n., A.C.] fac mulț. E, fași cîn poț și cîn ai! ¹⁸⁶

Sărbătoarea de Paștele Blajinilor se desfășoară în cimitire astfel: de dimineață se aduc la mormintele curățate și pregătite din ajun ofrandele pascale (ouă roșii, o pască tăiată în două jumătăți, astfel încât una să rămână familiei, iar cealaltă să revină preotului, felii de cozonac și alte dulciuri, apă, sucuri, vin, lumânări).

Fig. 6. „Atămâierea” mormintelor (Tungujei, 2015).

Fig. 7. Jertfe de Ispas pe pământ (Tungujei, 2015).

Mormintele se *atămâiază* înainte de a se împărți pomenile. Gestul tămâierii, el însuși o formă de pomană (prin purificarea săvârșită astfel), completează ritualul. Pe morminte sau în fața acestora, direct pe iarbă, se aprind mănunchiuri de lumânări, care ard în tot timpul cât preotul citește pomelnicele fiecărei familii. În spatele lumânărilor se

¹⁸⁴ Inf. Jănița Chiriac (Jigoreni, com. Țibănăești, Iași, 2016) – arhiva A.C.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

pun ofrandele pascale și în dreptul fiecărei jertfe stă, în genunchi sau în picioare, cel/cea care o aduce pentru morții din neamul său.

Fig. 8. Așteptând citirea pomelnicelor pentru Paștele Blajinilor, de Ispas (Tungujei, 2015).

După ce se termină rugăciunile și citirea pomelnicelor, se trage clopotul la biserică pentru „Veșnica pomenire” și preotul străbate întregul cimitir, trecând pe la fiecare mormânt și stropindu-l cu *apaos*. Apoi familiile împart pomenile și începe banchetul funerar propriu-zis, cu libații și consum ritual de alimente simbolice. În unele cimitire există amenajări specifice, ca, de pildă, la Tansa, unde micile mese destinate acestui scop nu sunt așezate în fața sau într-o latură a mormântului, ci chiar pe mormânt, în dreptul capului celui îngropat.

Fig. 9. Așteptând citirea pomelnicelor pentru Paștele Blajinilor (Tungujei, 21 mai 2015).

Fig. 10. Preot stropind mormintele cu apaos, de Ispas (Tungujei, 2015).

Fig. 11. Masă de praznic pe mormânt (Tansa, Iași).

Fig. 12. Masă de praznic pe mormânt (Tansa, Iași).

În zona cercetată, chiar dacă altminteri starea materială a unora dintre familii este modestă, la Paște, la Paștele Blajinilor, la Ispas și la Moșii de Rusalii, sărbători cu practici alimentare simbolice asemănătoare, o adevărată abundență se revărsă nu doar asupra rudelor și cunoscuților, ci și asupra sărăcimii satelor și asupra străinilor care se întâmplă să ajungă la fața locului. Simbol central al acestui ciclu este oul de Paște – *închistrit* cu *chișița*, înroșit, *încondeiat* sau *încrestat*¹⁸⁷ cu un condei. Mii de ouă roșii se dau și se primesc de pomană, se ciocnesc cu urările tradiționale: „Hristos a-nviat!” – „Adevărat a-nviat!”, sau, de Ispas: „Hristos a-nălțat!” – „Adevărat a-nălțat!”. Nenumărate *păști* cu brânză și cu o cruce din aluat pe mijloc circulă între oameni, de la o familie la alta și de la un grup la altul, ca ofrande pentru morți și în același timp ca daruri pentru vii și pentru biserică. Oricine trece prin zonă este integrat în acest mare schimb simbolic de aluaturi și de libații ritualice, pomană menită să sature pământul, cu toți cei pe care-i găzduiește, fie pe „tipsia” lumii de aici, fie pe partea cealaltă.

Pasca este deopotrivă dar primărial și ofrandă (se sfințește în biserică, se dăruiește preotului și săracilor înainte de a fi gustată) și hrană cu puternice și recunoscute alori magic divinatorii, profilactice și curative. [...] Aliment exemplar, pasca are totodată calitățile unei embleme culturale, fiind, aproape ca și pâinea euharistică, simbolul mistic al creștinilor ortodocși. Legende spun că „[...] din crucea paștei a făcut Dumnezeu în Sâmbăta Paștelor, atunci când se coace pasca, toate florile, toate semințele câte sunt, toate pânelor. A sfărâmat crucea mărunt și a aruncat în patru părți și peste toată lumea au răsărit”¹⁸⁸.

Fig. 13. Pască și ouă roșii, Ispas (cimitir Tungujei, 2015).

Fig. 14. Jertfă de Ispas (Tungujei, 2015).

Descrierea ritualului oficiat în cimitire de Paștele Blajinilor este aceeași în toată zona cercetată, indiferent la ce dată s-ar ține respectiva sărbătoare. Întrebându-i pe țărani din Tungujei când se face Paștele Blajinilor în satul lor, am constatat că la ei nu există o sărbătoare numită așa, însă țărani consideră echivalent un „obicei al satului: Ispas” (care, într-adevăr, corespunde ca practici cu Paștele Blajinilor din satele dimprejur).

¹⁸⁷ Inf. înv. Lucia Durnac (Țibănești, Iași).

¹⁸⁸ Narcisa Știucă, *op. cit.*, p. 164.

Se poate constata că oamenii disociază *practica* de *data* la care se ține ea, așa încât pot vorbi despre un Paște al Blajinilor (datina) care nu se ține de Paștele Blajinilor (data consacrată în mod obișnuit sărbătorii), ci mai târziu, de Înălțare. Redăm două dintre convorbirile avute pe această temă:

[A.C.] Când se ține Paștele Blajinilor?

[C.S.] Lun¹.

[A.C.] După Duminica Tomei?

[C.S.] Dar nu în sat la noi, ci la Țibănești¹. La noi nu sî țini di Paștili Blajinilor, ci la Ispas.

[A.C.] Ispasu-i aceeași sărbătoare care-n altă parte-i Paștele Blajinilor?

[C.S.] Egzact¹⁸⁹.

[C.S.] La noi avem un obicei al satului: Ispas. Sî fași din nou cozonac, pasci și ouă roșii, și după slujba di la biserică și sî ofișiază, întâi și-ntâi iese un monument al eroilor, [la] cari sî slujăști un parastas. Sînt oămin¹ din sat cari au moș, strămoș, nepot, pōati copii [morți în războaie] – și ie dau acolo un pahar di vin, o bucăfci di pască, cozonac, un ou roșu. După cari sî merzi în șimitiru satului. Ș-acolo fiecare stă la mormintu lui. Și trece preotu și sfințești mormintu, dă c-un apaos (cu-olēcă di vin). Și oămin¹ sînt și sārăc¹, cari vin di pin alti părț, sau kîar noi întri noi... „Di sufletu lu Ilii, lu Vasili...” Numim și noi șii cari-î avem morț¹⁹⁰.

„Ispasul”, celebrat la 40 de zile după Paște, corespunde credinței că până la Blajini cojile de ouă ar face un drum de 40 de zile. Se pune însă problema dacă practica din Tungujei este asimilabilă mai degrabă Paștelui Blajinilor (așa cum spun localnicii) sau mai degrabă Moșilor de Ispas. Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie mai întâi menționate câteva detalii legate de Moșii din zona cercetată. În comuna Țibănești se fac, în mod obișnuit, patru Moși: Moșii de iarnă, în sâmbăta de dinainte de Săptămâna Albă, Moșii de vară, în sâmbăta de dinainte de Rusalii, Moșii de toamnă, la Arhangheli, și Moșii de Ispas. Temeiul confundării, la Tungujei, între Paștele Blajinilor și Moșii de Ispas este similitudinea practicilor, care derivă din (re)semnificarea Paștelui Blajinilor prin încadrarea în cultul tanatologic familial căruia îi aparțin Moșii¹⁹¹:

Un aspect constant al mentalității populare de tip arhaic îl constituie cultul Moșilor. În preajma marilor sărbători există întotdeauna o zi anumită pentru a se oferi pomeni „de sufletul” celor dispăruți și pentru îngrijirea mormintelor, pentru neuitare. O astfel de zi este și Paștele Blajinilor sau Rohmanilor¹⁹².

Observația este consonantă cu o constatare generală a lui Nicolae Cojocaru: „În multe zone, tradiția despre blajini a dispărut din concepția populară. Unele *urme ale vechilor practici se mai pot întâlni mai mult ca forme închinat sufletelor morților* [s.n.], pentru care se folosesc frecvent ofrandele pascale”¹⁹³. „Jertfele” aduse astăzi nu mai hrănesc, ca în trecut, Blajinii din mitologie, ci sunt destinate „blajinilor” fiecărei familii, adică morților din pomelnic, despre care se crede că vor fi cinstiți prin intermediul lor. Cele câteva exemplificări ale cultului Moșilor pe care le-am invocat aici sunt o parte infimă din uriașul ansamblu de practici funerare apotropaice românești; însă, în ciuda atractivității teoriei „schimbului” sau „transferului” pe care cei vii l-ar face astfel cu morții pentru ca lor (viilor) să le meargă totul bine aici, pe pământ, nu

¹⁸⁹ Inf. Constantin Segneanu (2015) – arhiva A.C.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ „Principala conotație sacră a acestei sărbători, de o considerabilă vechime, este aceea de sărbătoare funerară dedicată cultului morților” (Lucia Berdan, *op. cit.*, p. 96).

¹⁹² Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 75.

¹⁹³ Nicolae Cojocaru, *op. cit.*, p. 686.

subscriem la teza *do ut des*. Este evident faptul că există așteptarea unui ajutor din partea celor plecați „dincolo”, dar nu credem că acest lucru se transpune în termenii unui negoț funerar. Dimpotrivă: credem că grija (în special feminină) pentru sufletele celor dragi este o manifestare a nevoii de a proteja viața, în toate formele ei – chiar și „viața de dincolo”.

Ca practică, așadar, considerăm că Paștele Blajinilor tinde, cel puțin în zilele noastre, să se subsumeze cultului familial al morților, orientare la care contribuie decisiv Biserica Ortodoxă, tratând tema Blajinilor ca și când nu ar corespunde niciunei reprezentări mitologice, ci ar fi un alt nume general al morților din fiecare pomelnic – sugestia de interpretare a Bisericii fiind aceea că termenul *Blajini* este un eufemism. Ca set de credințe, însă, prezente în memoria culturală activă și în cea latentă, complexul mitologic al Blajinilor mai există încă și este adus la lumină mai ales prin practica de a se arunca „pe gârlă” sau pe orice apă cojile de ouă folosite pentru aluaturile pascale și cojile de ouă roșii ciocnite după Înviere.

În concluzie, avem de a face cu o reprezentare mitologică în curs de dezintegrare, supraviețuind încă prin acest rudiment de practică și prin câteva (noi) versiuni ale legendei. În prezent nu mai putem vorbi despre un mit al Blajinilor, așa cum a existat el până spre mijlocul secolului al XX-lea, ci numai despre unele reminiscențe ale acestuia, la nivel de cult.

Surse

Vasile Burduja (n. 1932, agricultor, 7 cl., Țibănești, Iași);
 Elena Burduja (n. 1935, agricultoare, fără șc., Țibănești, Iași);
 Alixăndrina Irimescu (n. 1938, agricultoare, 4 cl., Țibănești, Iași);
 Lucia Durnac (n. 1936, învățătoare pensionară, Țibănești, Iași);
 Constantin Segneanu (n. 1940, șofer pensionar, agricultor, 7 cl., Tungujei, com. Țibănești, Iași);
 Veronica Segneanu (n. 1936, agricultoare, 4 cl., Tungujei, com. Țibănești, Iași);
 Eugenia (Jănița) Chiriac (n. 1949, agricultoare, țesătoare, 4 cl., Jigoreni, com. Țibănești, Iași).

Semne suplimentare folosite pentru transcrierea fonetică

ă = ă închis, rostit apropiat de *i* (ex. mold. *pănî*);
 â = *i* final rostit mai deschis, spre *ă* (ex. mold. *casă*);
 ĉ = în grupurile transcrise literar *ce*, *ci* (ex. *ĉară*);
 ȅ = e deschis, rostit aproape diftongat la a (ex. buc. *reĉi*);
 Ȇ = e închis, rostit apropiat de *i*, mai ales la final de cuvânt (ex. mold. *vedeȆ*);
 ĝ = în grupurile transcrise literar *ge*, *gi* (ex. *ĝer*);
 ġ = în grupurile transcrise literar *ghe*, *ghi* (ex. mold. *ġini*);
 h' = fricativă palatală surdă (ex. mold. *h'ir*);
ⁱ = *i* final asilabic, în subst. neart. și în vb. la ind. prez., pers. a II-a sg. (ex. moșⁱ, vorbeș^t);
 ĩ = *i* semivocalic (ex. *vreĩ*);
 ĵ = *i* rostit închis, spre *î* (ex. *blajin*);
 ḳ = în grupurile transcrise literar *che*, *chi* (ex. *kin*);
 ḳ̣ = *p* palatalizat (ex. mold. *ḳ̣șor*);
 ṇ = *n* palatalizat, muiat (ex. mold. *nel*);
 ŋ = *n* ușor muiat (ex. *încă*);
 ȡ = *o* închis, rostit spre *u* (ex. *preȡt*);
 š = *s* rostit muiat (ex. mold. *fași*);
 ũ = *u* semivocalic (ex. *meĩ*);
 ẓ = *z* rostit muiat (ex. mold. *zenuȣ* = jumătăți de floare, motiv ornamental);
 ' = accentul tonic, marcat doar pentru evitarea confuziilor (ex. mold. *rupém*).

PAȘTELE BLAJINILOR (THE EASTER OF THE KIND-HEARTED):
GENERAL SIGNIFICATIONS AND FIELD OBSERVATION
IN SOME ROMANIAN VILLAGES FROM IAȘI COUNTY, 2015
(Summary)

Keywords: Easter of the Kind-hearted, Romanian (Moldavian) feast, philology of the term *Blajini* vs. *Rohmani*, thanatology vs. genealogical cult, ethnological observation in 2015.

This paper focuses on the ritual ceremonies concerning *Paștele Blajinilor* feast (the name could be translated as the Easter of the Kind-hearted) in both Romanian and non-Romanian Moldavia, from an ethnological and anthropological point of view. A detailed bibliographical enquiry has been considered necessary for a thorough understanding of the subject, in order to decipher the intricacies of the alternative notions *Blajini* and *Rohmani*, which have entered Romanian culture a few centuries ago by different ways, but have entwined ever since. Thus, *Blajin* is a Slavonic term, originally designating either a “kind-hearted” or a “happy” mythological people, thought to have lived long before us on the earth and destined to inherit the earth once we will perish, at the end of the world. *Rohman* is supposedly an Oriental term, possibly an Indian one (*Brahman* > *Rohman*), which designates a saint, happy and pure people, living at the outskirts of the inhabited world, on the White Island, far to the East, someplace near the Heaven, in a remote country which the ancient Greek king Alexander the Great once reached while looking for immortality. In Romanian traditional culture, a race of small but very powerful people, saint and almost immortal, is also thought to have dwelled on the earth long ago; nowadays, their mission is to consolidate the architecture of the earth, continually menaced by the devil who wants to put it down. They are Christian people, but as they live in total isolation (above the earth), we ordinary humans must let them know when we celebrate Easter and Nativity, in order to help them have their own celebrations. Therefore, we must cast the remains of the red Easter eggs on rivers and flowing waters, which will carry them to the source of all the earthly waters (*Apa Sâmbetei* – Saturday’s River, a mythological spring), and thus, a few days after our Easter, they will celebrate their own Easter. The *Blajini/Rohmani* are our far ancestors and we must send them ritual food, wine and light offers on *Paștele Blajinilor* (Easter of the Kind-hearted) feast. This legend is slowly disappearing from the collective memory, in Eastern Romania, as well as in Moldavian Republic (where the custom has been widespread at least during the 19th and the 20th centuries). In its stead, the peasants maintain the practice of offering Easter ritual food and drink to their ancestors, but nowadays it’s all about the recent ascendants of each family. The dynamics of the popular beliefs and rituals regarding the *Blajini* reflect on the present practices observed in some villages from Iași county, where we have conducted an ethnological investigation in 2015 and 2016.

ALIN-MIHAI GHERMAN, *Un document inedit de la Aron vodă Tiranul și urmările lui*, în *Istorie și cultură. In honorem academician Andrei Eșanu*, editor Constantin Manolache, Chișinău, 2018, p. 183–190.

De o vreme încoace, multă lume a căpătat patima publicării de documente vechi, de oriunde și oricum. Patima este urmată, firesc, de febra provocată de descoperirea „epocală”, care nu-i mai dă răgaz descoperitorului să caute, pentru a vedea dacă nu cumva comoara a mai fost răsfirată și de alții, și să se gândească dacă are priceperea să prelucreze „aurul”, pe care l-a găsit cu atâta noroc. Unul dintre conchistadorii plecați în cucerirea unui nou tărâm, acela al editării documentelor Moldovei medievale și premoderne, este și autorul acestui articol, care se înscrie perfect în tiparul schițat aici: a dat dovadă de o nestăvilită grabă și de o normală nepricepere, atunci când a aflat niște traduceri și transcrieri (sau copii) ale unor documente din secolele XVI–XVIII din arhiva bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Transcrierile aparțin, probabil, medicului ardelean Vasilie Popp (1789–1842) și se păstrează în „arhiva” lui Timotei Cipariu de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, fiind cuprinse în două manuscrise numite: *Diplomatariu*, „dar cărora – scrie Alin-Mihai Gherman –, la o mai atentă cercetare, trebuie să restituim titlul pe care îl dă însuși Vasilie Popp, *Analecta historica*”. Din această afirmație, chiar dacă exprimarea ei este puțin șchioapă, înțeleg că atribuirea transcrierilor lui Vasilie Popp aparține editorului, însă, având în vedere debordanta pricepere în diplomatică a acestuia, dovedită cu prisosință prin *diplomele* publicate acum, o mai mare circumspecție nu cred că este inutilă. Iar la o mai puțin atentă cercetare a bibliografiei, văd că legătura dintre Vasilie Popp și biserica din Șcheii Brașovului (și chiar cu documentele acesteia!) a făcut-o demult Ion Mușlea¹, așa că prudența nu a fost chiar fără temeii.

Și iată ce ne spune descoperitorul despre inedita sa descoperire: „[...] la o cercetare atentă descoperim cu surprindere că mai bine de jumătate din aceste documente sunt necunoscute colecțiilor moderne de documente (*DIR* și *DRH*), colecției lui Stinghe sau altor culegeri de documente” (p. 184). La cât de „atent” a cercetat istoria bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii, a cărei bibliografie este foarte generoasă, de ce să ne mire faptul că editorul a fost „surprins” de cât de „inedite” sunt niște documente, care au fost publicate atât de recent, adică în 1838 și 1853, unul integral, cel mai vechi, iar celelalte în rezumat, încât nu a apucat să observe acest fapt². Apoi, să trecem la „colecția lui Stinghe”, pe care autorul o blamează, pentru că a trecut pe lângă „filonul aurifer”, fără să-l „surprindă”! Într-adevăr, Sterie Stinghe nu a cuprins și aceste documente în colecția sa (*Documente privitoare la trecutul românilor din Șcheii*, vol. I–V <1700–1868>, Brașov, 1901–1906), pentru că a avut curiozitatea, firească pentru un cercetător, să înceapă munca sa cu o solidă documentare

¹ Ion Mușlea i-a atribuit lui Vasilie Popp articolul din „Foaia pentru minte”, nr. 26, 1938, p. 207–208: „Actul de danie al lui Aron, voievodul Moldovei, pentru biserica din Șcheii și o introducere despre documentele ei (neiscălit)” (*Viața și opera doctorului Vasilie Popp <1789–1842>*, în *AIINC*, V, 1928–1930, p. 120). În *Anexă*, Ion Mușlea a publicat o „scurtă notiță” despre biserica Sf. Nicolae din Șcheii, unde au fost menționate și documentele din arhiva bisericii (p. 150).

² *Însemnarea hrisoavelor și a daniilor de la biserica cea mare din Bolgarsec* (cu caractere chirilice), în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, nr. 11–12, 25 martie 1853, p. 85–86 (rezumatele actelor dintre 1595 și 1780); nr. 13, 1 aprilie 1853, p. 93–95 (rezumatele actelor dintre 1783 și 1826; și „hrisovul mării sale, a domnului Moldaviei Aron voivod, tradus din limba slovenească în limba română, din anul de la Hristos 1595”; pentru calcularea anului de la Nașterea lui Hristos, traducătorul a folosit stilul de la 1 ianuarie). Pentru pdf-ul revistei, vezi <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/9999>. Publicarea în 1838 a daniei lui Aron vodă a fost menționată și de Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Transilvania*, vol. I, ediție îngrijită și adăugită de ÎPS Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, și Vasile Oltean, Sibiu, Editura Andreiana, 2012, p. 225.

arhivistică și bibliografică. Procedând în acest mod, Sterie Stinghe a găsit manuscrisul *Istoriei beserecei Șcheilor Brașovului*, al cărui autor era vestitul cărturar Radu Tempea (din câte se vede complet necunoscut d-lui Gherman), pe care l-a editat la Brașov, în 1899³. În *istoria* sa, protopopul Radu Tempea a cuprins rezumatele multor documente privitoare la trecutul bisericii sale și textul integral al actelor din 5 aprilie 1656 (text slav și traducere românească)⁴ și din 25 iulie 1731, iar editorul a completat informația prin adăugarea unui consistent *Apendice*, care conține „12 hrisoave de la domnitori din Moldova, un hrisov al lui Dumitrașcu Vlaicu pentru moșia Budișteni, inscripțiile de pe biserică (din afară), cusăturile de pe hainele așa numite domnești și inscripția de pe o tablă de aramă, găsită în turnul bisericii la reparare”. Pentru transcrierea textului chirilic al manuscrisului și a textelor chirilice din *Apendice*, editorul a cerut ajutorul profesorului său, Gustav Weigand, cel mai important romanist al vremii, în vreme ce, unul dintre cei mai buni slaviști, profesorul petersburghez de origine basarabeană, Polihronie Sârcu, „a transcris și tradus textele slave”. Pe lângă pisanii și inscripțiile de pe veșmintele bisericești, Polihronie Sârcu a transcris și tradus foarte bine cele două documente slave din arhiva bisericii: actele de danie ale celor doi domni ai Moldovei, Aron vodă și Gheorghe vodă Ștefan.

De la „colecția lui Stinghe”, cunosătorul nostru a trecut la veștejirea a ceea ce el numește „colecțiile moderne de documente (*DIR* și *DRH*)”, care, și ele, nu ar fi avut cunoștință despre existența acestui tezaur documentar. Într-adevăr, actul lui Aron vodă lipsește din *DIR* (*Documente privind istoria României*, A. Moldova, sec. XVI, vol. IV), pentru că editorii acestei colecții, care au lucrat în anii '50 ai secolului XX, în condiții cu totul și cu totul vitrege, nu și-au propus și nici nu aveau cum să publice integral zestrea documentară rămasă din domnia lui Aron vodă Tiranul, iar celelalte două documente, din 1656 și 1751, nu aveau cum să facă parte dintr-o colecție care se oprește la 1625! În schimb, îl înștiințez pe editor, cu părere de rău pentru dezamăgirea pe care i-o pricinuiesc, că în volumul IX (1593–1598) din colecția *DRH*, seria A. Moldova, apărut în 2014, documentul din 28 noiembrie 1594 a fost publicat, în transcriere slavă și cu traducere românească⁵; iar pentru documentele următoare din arhiva bisericii Sf. Nicolae din Șchei, rămâne valabilă observația de la colecția *DIR* (*DRH*-ul a ajuns, deocamdată, la mijlocul anilor '40 din secolul al XVII-lea).

După ce și-a vărsat năduful pe „colecțiile și culegerile de documente”, lăudându-și propria ispravă, editorul mai face, imediat, o afirmație de-a dreptul năucitoare, mărturisind că „a comparat” transcrierile cu originalele: „Comparându-le pe cele care s-au păstrat cu transcrierile lui Vasile Popp suntem impresionați de fidelitatea transcrierii” (p. 184). Lăsând la o parte mărturisirea strâmbă, mă întreb cum s-ar fi putut „compara” textele slave ale celor două acte de danie, de la Aron Tiranul și de la Gheorghe Ștefan, cu traduceri în limba română, copiate de doctorul Vasile Popp?

Cât despre „fidelitatea transcrierii”, iarăși este greu de înțeles la ce face trimitere editorul, pentru că primele două acte, dintre cele trei publicate, trebuiau să fie traduse mai întâi, iar cel de-al treilea doar transcris cu caractere latine din grafia chirilică. Nu cred că doctorul Vasile Popp știa limba slavă și avea cunoștințe de paleografie slavă. Mai degrabă, doctorul Popp, care a trăit o vreme în Brașov, a copiat din „catastifele” bisericii Sfântul Nicolae traduceri vechi ale actelor slave și transcrieri ale actului din 1731 și ale altor documente românești din secolul al XVIII-lea. În linii mari, traduceri și transcrieri sunt destul de corecte, existând probleme

³ *Istoriia beserecei Șcheilor Brașovului* (manuscript de la Radu Témpe), publicată cu cheltuiala bisericii Sf. Nicolae din Brașov (Scheiu) de Sterie Stinghe, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1899, 219 p. + 7 p. (textele slave).

⁴ Sterie Stinghe nu a publicat documentul după transcrierea și traducerea lui Radu Tempea (*op. cit.*, p. 91), preferând să-l publice în *Apendice*, după transcrierea și traducerea lui Polihronie Sârcu. În ultima ediție a *Istoriei* lui Radu Tempea, actul lui Gheorghe Ștefan a fost lăsat la locul lui. Vezi Radu Tempea, *Istoria sfintei beserece a Șcheilor Brașovului*, ediția a II-a, îngrijire, anexe, prefață și glosar de Octavian Șchiau și Livia Bot, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Bartolomeu Anania Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2010, p. 103–105 (textul slav a fost transcris cu caractere latine); prima ediție a *Istoriei*, în versiunea Octavian Șchiau și Livia Bot, a apărut la București, în 1969.

⁵ *DRH*, A. Moldova, vol. IX (1593–1598), vol. îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, p. 175–178, nr. 108.

mari, mai cu seamă la transpunerea și înțelegerea numelor, pe care editorul ar fi trebuit să le sesizeze și să le îndrepte în aparatul critic, fie prin colaționarea cu originalele păstrate în arhiva bisericii Sfântul Nicolae din Șchei sau cu alte ediții ale acestor documente, fie prin compararea cu alte acte emise în aceleași zile, săptămâni sau luni de respectivii domni ai Moldovei. Pentru că aceste operații nu au fost făcute de editor, le-am făcut eu, iar în cazul actului lui Aron Tiranul a rezultat că doar numele diacului a fost scris greșit: Eremia „Bârseanul”, în loc de „Băseanul”, în vreme ce la actul lui Gheorghe Ștefan au apărut mai multe greșeli: „Vasilie Ghezman pârcălab Sucevei” (Vasilie hatman și pârcălab de Suceava), „Dobiște mare vornic al Țării de Sus” (Dabija mare vornic al Țării de Sus), „Habeșescul pârcălab de Hotin” (Hăbășescul pârcălab de Hotin), „Epifanie Pălnașin” (Epifanie Băhnaș), „Costantin Bănteașă” (Costantin Bantăș), „Goi” (Goia), „Elia Șeptelca” (Elia Șeptilici), „Grigorie Rusul stător” (Grigorie Rusul spătar), „Hrisocola” (Hrisocola), „Costăș a scris” (Contăș a scris). Pentru actul lui Grigorie al II-lea Ghica, neavând la îndemână originalul, l-am comparat cu ediția lui Sterie Stinghe și cu alte acte din aceea vreme, iar în urma confruntării au reieșit câteva nume copiate sau tehnoredactate greșit: „Grgigorie Ghica” (Grigorie Ghica), „Costandie Rusul” (Costachie Radul), „Andriian Rosăt” (Andriiaș Rosăt) și „Constati Mavrocordat” (Constantin Mavrocordat), precum și multe cuvinte transcrise eronat sau neînțelese, chiar dacă, uneori, au fost însoțite de „sic-ul” editorului: „în lumea [sic] mai bun omului” (în lumé mai bun omului); „preoții dea [sic]” la de la sfânta biserică” (preoții de la sfânta biserică); „hramul arhisereului” (hramul Arhiereului); „păstori ce vor fi la aceale oi patru preoți” (păstori, ce vor fi la acele oi, a patru preoți); „să întărească aieva nestrămutat mila” (să întărească să ste nestrămutat mila); „eu cel ce an trudit” (eu cel ce am trudit); „ierei Theodor și protopop Floré” (ierei Theodor, sin <fiul> protopop<ului> Floré ot Șchei); „protopop Florea Băra [sic] ot Brașov”⁶ (prot<opop> Floré Băran din Brașov); „pentr-aceaia s-au mai smolit” (pentru acéia s-au și cam smolit⁷).

Pe lângă aceste greșeli, documentele editate acum au multe erori de punctuație și de ortografie, pentru că editorul a preferat, în prea multe locuri, să copie *tale quale* textul lui Vasilie Popp, în loc să-l editeze critic. Astfel au ieșit: „bodoabele”, „fiină” (ființă), „îchinător”, „jârveanic”, „Troită sfântă”, „nu sau mai urmat”, „dumnezeu” etc.

Dacă editarea arată așa, cam tot așa, sau chiar mai rău, arată și interpretarea istorică a acestor documente. Ironic este faptul că editorii volumului au așezat acest articol tocmai în grupajul intitulat: *Tâlcuind documentele istorice!* Pentru primul act, cel emis de Aron Tiranul, căruia îi greșește și data de zi: „29”, în loc de 28 noiembrie 1594, editorul, după ce se laudă încă o dată cu întâietatea publicării acestui „text necunoscut până acuma colecțiilor noastre de documente (DIR A și DRH A)”, comite o impietate, afirmând că motivația actului ctitoricesc ar fi „trocul cu divinitatea” („Donația se făcea cu o clauză de troc cu divinitatea des întâlnită în documentele epocii”), și mai face o mare descoperire, pornind de la apelativul „fratele domniei mele”, folosit de Aron vodă, privitor la Petru Cercel, voievod și domn al Țării Românești („după știința noastră este singura dată în documentele moldovenești când unui alt voievod, în special unuia din Țara Românească, care nu este în relație de consangvinitate cu emitentul documentului i se spune «fratele nostru»”). Trăsnaia nu merită comentată, însă descoperirea da, pentru că denotă o frecventare slabă a documentelor medievale și premoderne românești. Dau, aici, un singur exemplu, care are darul de a-i risipi editorului și această iluzie, de a fi primul care a dibuit folosirea calificativului „frate” în relațiile dintre domnii Moldovei și ai Țării Românești, și anume „cartea” lui Vasile Lupu, din 28 noiembrie 1646, prin care îi dăruiește „fratelui” său, Matei vodă Basarab, „un loc în ținutul Putnei, sub munte, care se numește Dobromira, să-și facă o mănăstire, în numele Nașterii Mântuitorului nostru Iisus Hristos”⁸. De asemenea, îl previn, în cazul în care va persevera și va întâlni și apelativele „tată”

⁶ În original, cuvintele au fost scrise în slavă. În ediția lui Sterie Stinghe, această notiță, scrisă de Theodor, fiul protopopului Florea Băran, are data de an greșită: „1631” și data de lună și de zi: „august 15”, iar în ediția prezentă data este: „1731 august 15”.

⁷ Fraza întreagă sună astfel: „Acest hrisov au avut mare primejdie la apă la întoarcere trimisului înapoi, pentru acéia s-au și cam smolit” (adică s-a înnegrit involuntar).

⁸ *DRH*, A. Moldova, XXVIII (1645–1646), vol. îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru și Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 471–477, nr. 545.

sau „fiu” în același gen de texte și în același context, al legăturilor moldo-muntene, să nu spere la dobândirea întâietății! Aceste două „tâlcuiri” sunt urmate de o a treia, care lasă să se vadă aceeași lipsă de „prietenie” cu documentele vechi și de cunoaștere a relațiilor dintre Moldova și Transilvania, și anume părerea că aceste „cărți” de danie se „repetau” în anii următori, ajungând până la fantezia că, de la Aron vodă la Gheorghe Ștefan, „ar fi trebuit confirmate în fiecare din cele 27 de domnii care au urmat”. Nici această închipuire nu ar trebui tâlcuită, însă ceva, și încă important, tot trebuie spus: ea derivă din necitirea „cronicii” lui Radu Tempea, a vreunei cărți despre istoria bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, iar monografia lui Candid Mușlea ar fi meritat din plin⁹, sau a vreunui articol sau a vreunei cărți despre Aron vodă Tiranul sau Gheorghe vodă Ștefan. Grigore Ghica al II-lea nu are încă o monografie temeinică, dar gestul lui ctitoricesc este deplin explicat de protopopul Radu Tempea.

Celelalte două acte, din 1656 și 1731, sunt mai parcimonios interpretate, pentru că aici am întâlnit doar formularea hazlie: „a emis o confirmare a reluării acestor donații”, și încă o presupunere, potrivit căreia în documentul lui Grigore Ghica, unde ctitorii vechi ai bisericii Sfântul Nicolae, Petru Cercel și Aron Tiranul, au fost contopiți (biserica „iaste zidită den temelia ei de răposatul domn a Țării Moldovei, Petru voievod”), acest Petru voievod ar fi „Petru Rareș, mult mai cunoscut moldovenilor pentru ctitoriile sale”. Însă, la fel de bine, ar putea fi și Petru Aron, omonimul de la mijlocul secolului al XV-lea al lui Aron vodă Tiranul!

Și notele textului, dispuse la sfârșit, oferă surprize. Editorul anunță că „o ediție a documentelor inedite din cele două volume de *Analecta historica* este în curs de elaborare” (p. 190, nota 8) și ne împărtășește o altă descoperire: în documentele „de după 1740 este folosit toponimul Șcheaia, mai familiar moldovenilor”. Sursa reclamei am devoalat-o mai sus, dar, fără a fi de mirare, tot de acolo vine și „familiaritatea” cu toponimia Moldovei, adică de niciunde, în ciuda faptului că toponimul a fost mult cercetat în lingvistica românească¹⁰.

La sfârșitul acestor note de lectură, la care am ajuns în urma faptului că un coleg mai tânăr mi-a semnalat volumul și articolul, mă întreb dacă editorul îmi va mulțumi pentru împrăștierea ceții și pentru îndepărtarea „ineditului” din titlul acestui articol, mai ales că o „ediție a ineditelor” stă să apară. Eu cred că mulțumirile vor avea o altă formă, pe care dumneavoastră o bănuieți, însă mai tânărul meu coleg nu este de acord cu mine! Așa să fie!

Petronel Zahariuc

⁹ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292–1742), vol. II (1743–1837), Brașov, Institutul de Arte Grafice „Astra”, 1943.

¹⁰ Vezi, spre exemplu, Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. 284–285.

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ*
SORIN GRIGORUȚĂ**

O CATAGRAFIE INEDITĂ A MĂNĂSTIRII COȘULA (1850)***

Aflată la scurtă distanță de drumul care leagă Botoșanii de Hârlău, pe malul stâng al Miletinului, mănăstirea Coșula¹ este una dintre cele mai vechi mănăstiri din acea parte de lume și prima biserică – aparținând altcuiva decât unui domn – care a fost construită cu turlă pe naos. Ridicat în doar patru luni, două săptămâni și o zi, în anul 1535², sfântul lăcaș așezat pe pîntenul de deal din satul cu același nume reprezintă una dintre comorile artei bisericești medievale românești. Ctitorul, marele vistiernic și mai apoi logofăt, Mateiaș³, sfetnic credincios al lui Petru Rareș, în ambele domnii ale acestuia, a plătit pentru înveșmântarea zidurilor bisericii, atât în interior, cât și pe dinafară⁴, cu o pictură deosebită⁵, care stă mărturie până astăzi. Pictura originală a fost acoperită, în

* Lector universitar dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

*** Acest articol face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557.

¹ Pentru bibliografia privitoare la mănăstirea Coșula, vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 213–214. Un scurt istoric al mănăstirii la Ioan-Augustin Guriță, *Quelques aspects de l'histoire de monastère du Coșula*, în „The Romanian Journal of Modern History”, vol. III, no. 1, June 2012, p. 22–38.

² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1909, p. 279, nr. 1; Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 115.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 280; idem, *De la mănăstirea Coșula*, în *RI*, 11, nr. 7–9, 1925, p. 252. Marele vistiernic Mateiaș, întâlnit în texte ale veacului al XIX-lea, și ca „Matiaș Coșovei” sau „Coșulvei” (fără nicio susținere documentară), este menționat pentru prima dată pe un *Tetraevanghel*, cu data de 5 februarie 1535, dăruit Mănăstirii Dobrovăț (vezi Tit Simedrea, *Tetraevanghelul vistiernicului Mateiaș. Manuscris din anul 1535*, în *BOR*, LII, 1934, p. 164–171). În legătură cu personalitatea, activitatea și familia sa, vezi Ștefan Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538–1541)*, în *CI*, serie nouă, II, 1971, p. 143–159; idem, *Addenda et corrigenda. Mateiaș vistiernic și familia sa*, în *AIIAI*, XVI, 1970, p. 357–359; idem, *Addenda et corrigenda. Din nou cu privire la Mateiaș*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 686–687; Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, și Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 314–315.

⁴ Coșula este așezată de profesorul Ion I. Solcanu în rândul celor 21 de biserici și mănăstiri cu pictură exterioară ctitorite în vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor acestuia (vezi Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la Biserica Arbure (II). Pictura exterioară. Începuturile picturii exterioare din Moldova*, extras din *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 8).

⁵ N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, în *BCMI*, XIX, 1926, p. 70; G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea (1527–1582)*, în *BCMI*, XXI, nr. 55–58, 1938, p. 60; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, cu o introducere de Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Iași, 1974, p. 191.

primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu una nouă, în ulei⁶. În prezent, după ample lucrări de restaurare, zugrăveala dintâi a fost scoasă la lumină, prin îndepărtarea celei așezate deasupra, lăsând privirii o capodoperă a artei medievale românești⁷. În ceea ce privește zugrăveala exterioară, și astăzi se pot observa, pe peretele de vest al bisericii, urme ale picturii exterioare⁸, mai precis rămășițe ale scenei *Judecării de Apoi*, de o calitate deosebită⁹. Astfel, se poate constata frumusețea unei picturi contemporane cu cele de la alte biserici înveșmântate la exterior, precum Sfântul Gheorghe din Hârlău, Pătrăuți, Humor, Arbore sau Voroneț¹⁰. Despre registrul „Zodiacului”, păstrat integral, Vasile Drăguț afirma că „îl anticipează prin concepție și frumusețe pe cel de la Voroneț”¹¹.

De-a lungul vremii, biserica a suferit câteva modificări de formă, în special în secolul al XIX-lea, însă restaurările făcute în a doua jumătate a veacului trecut au încercat readucerea la o formă cât mai apropiată de cea inițială. Despre reconfigurarea parțială a aspectului interior și exterior al bisericii ne parvin informații prețioase printr-un document eliberat de cancelaria Mitropoliei Moldovei, purtând ca dată anul 1830. Aflăm că se dorea îndepărtarea pridvorului, distrugerea clopotniței și construirea alteia noi în locul pridvorului¹² (lipită de biserică, al cărei parter să constituie și pridvor). Se mai prevedea ca „să se facă brâul de sub streșănă, împregiur, acoperindu-să cu draniță; să o tencuiască și să o vâruiască, iar înăuntru să facă catapiteasma din nou și zugrăvită, cu stranele trebuincioasă iarăși din nou; să scoată părețile din mijloc, în locul căruie să facă chenari, să o tencuiască și să o făurească și să o pardosească cu lespizi”¹³. În legătură cu incinta complexului monastic, se urmărea a se face „ograda din împregiurul bisericii cu cvadrat, întimită, gardul de nuieli cu pari de stejar și aspiniță, cu pocreta din nou, acoperită cu draniță; să facă un tacâm casă egumenești cu 6 despărțituri, de cărămidă și cu temelie de piatră, în mărime după trebuință, cu toate a lor gata; să facă zăci chilii în rând, di douăzeci stânjani lungu și de trei stânjani largu, cu cămărușii lor, tot de cărămidă și pe temelie de

⁶ Detalii despre această pictură la Maria Goleșcu, *Un effet de propagande russe au début de XIXe siècle au monastère de Coșula*, în *RESEE*, XIX, 1942, p. 521–526. Autoarea este de părere că pictura din secolul al XIX-lea a Coșulei este asemănătoare cu cea a bisericii Sfântul Ilie din Iaroslav (Rusia).

⁷ Virgil Vătășianu, *Istoria artei europene. Artă din perioada Renașterii*, București, Editura Meridiane, 1972, p. 202.

⁸ Această scenă a ieșit la iveală la începutul anilor 1980, când, cu ocazia lucrărilor de restaurare, a fost îndepărtat pridvorul de la 1860 (vezi și I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, vol. I, Paris, 1928, p. 110).

⁹ Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 14 (180); *Pictura murală în Moldova (sec. XV–XVI)*, București, 1982, p. 51; vezi și planșele 152–154; Vasile Drăguț, *Artă românească – Preistorie, Antichitate, Evul Mediu, Renaștere, Baroc*, București, 2000, p. 202. Asupra anilor în decursul cărora a fost executată această pictură, majoritatea istoricilor de artă s-au pronunțat că a fost făcută în deceniul al patrulea al veacului al XVI-lea. Printre cei care s-au ocupat de probleme privitoare la pictura exterioară a bisericilor din Moldova amintim pe Sorin Ulea, care susține că pictura exterioară a Coșulei a fost executată între anii 1536 și 1538 (*Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I, în *SCIA*, X, nr. 1, 1963, p. 68), interval pe care îl acceptă și îl propune, mai târziu, și Irineu Crăciunaș (*Bisericile cu pictură exterioară din Moldova (II)*, în *MMS*, 1974, p. 191); vezi și Cornelia Pillat, *Quelques notes sur le thème de la Déisis et son emplacement dans la peinture murale roumaine du Moyen Âge*, în *RESEE*, XIX, 3, 1981, p. 527, nota 63. Vasile Drăguț afirma că pictarea bisericii s-a început la 1537 și a fost terminată un an mai târziu (*Pictura murală în Moldova*, p. 152 sq.; *Repertoriul cronologic al ctitoriilor și principalelor fapte ctitoricești din secolul al XVI-lea*, în *Artă creștină în România*, vol. V, București, 1989, p. 44).

¹⁰ V. Brătulescu, *Țesături și broderii din secolul al XVII-lea de la Mănăstirea Coșula*, în *MMS*, XXXIX, nr. 5–6, 1963, p. 259.

¹¹ *Pictura murală în Moldova*, p. 44.

¹² Constantin Turcu, *Știri despre Mănăstirea Coșula*, în vol. Milan Seșan (coord.), *Facultatea de Teologie din Suceava, Institutul de Istorie. La 5 ani de existență. Dare de seamă și comunicări*, Suceava, 1947, p. 66.

¹³ *Ibidem*.

piatră, în mărime după trebuință, cu toate a lor gata; în mărime după trebuință; să facă un tacâm trapeză, pitărie și cuhne tij de cărămidă pe temelie de piatră, hambari, șură pentru trăsură și grajd acoperit cu stuh îndoit – iarăși după trebuință de mare. Care aceste binali ari a li faci începând de la bisărică în primăvara aceasta, până la plinirea anilor, sau rânduri-rânduri, sau în mai scurtă vreme, agiutând puțința și vremea”¹⁴.

La 1901, Alex. Antoniu publica un album dedicat regelui Carol I, cuprinzând fotografiile ale monumentelor arhitectonice bisericesti din Regat, printre care și o planșă cu imaginea mănăstirii Coșula¹⁵. Putem observa, din acel cadru (care este, de altfel, prima reprezentare grafică a ansamblului monahal de la Coșula, în lipsa unor stampe sau imagini anterioare), că mănăstirea avea corpuri de chilii, o egumenie impunătoare, precum și cuhnia așezată la sud de biserică. Toată curtea mănăstirii era înconjurată cu un zid de cărămidă (ridicat în vremea egumeniei lui Marchian Folescu), păstrat până astăzi. De asemenea, poate fi observată și frumoasa clopotniță¹⁶, ridicată la cumpăna veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, străjuind biserica dinspre nord-est. În decursul secolului al XIX-lea, a fost adăugat și un diaconicon (veșmântărie), care a fost păstrat până la restaurarea bisericii, pe parcursul veacului trecut.

De-a lungul primelor trei veacuri de existență, patrimoniul funciar al mănăstirii Coșula poate fi observat pe baza mărturiilor documentare păstrate. În urmă cu câțiva ani, a fost publicată o astfel de „reconstituire”¹⁷, din care reies principalele stăpâniri ale chinoviei botoșănene. Biserica de la Coșula a fost construită cu scopul de a fi lăcașul de cult care să servească unei mănăstirii deja existente acolo, fiind înzestrată, încă de la început, cu moșia dimprejur¹⁸. De-a lungul vremii, ajutoarele îndreptate către acest lăcaș au fost puține, în comparație cu alte mănăstiri ale Moldovei. Pe lângă ctitorul principal, urmași ai familiei acestuia au încercat să ajute lăcașul prin diferite danii. Cu timpul, pe lângă acestea, obștea a reușit să mai achiziționeze diferite părți de moșie, patrimoniul funciar fiind sporit și de unele evenimente petrecute în viața mănăstirii, pe care le vom aminti mai încolo. Astfel, la 1610, obștea cumpăra o jumătate din satul Itești¹⁹. Prima hotarnică a moșiilor mănăstirii este atestată printr-un document din anul 1665, din timpul domniei lui Eustratie Dabija²⁰, făcută după jalba egumenului de atunci, Atanasie, împotriva încălcării de către împrejușii a moșiilor mănăstirii; hotarele erau: Tăncușa, Poiana Cornaciului, moșia Flămânzi²¹, obârșiile Stahnii, moșia Uriceni a Mănăstirii Dragomirna, Miletinul, drumul mare care duce la Hârlău și merge la Botoșani, fântâna Vișinilor, drumul ce vine de la Drăgășani și merge la Coșula, fântâna Cerbului, pâraul Tăietura, pâraul de la Mihai, moșia Ciorăni, obârșia pâraului Ciorăni, Buda, Poiana Trestioara, Itești, poiana Feti, Hulturanii, pâraiele Albăia, Unguroaia și Cornaciul, piscul Malul și pâraul Fântânelii²². La 1677, Solomon Bârlădeanul dăruia mănăstirii

¹⁴ *Ibidem*, p. 66–67.

¹⁵ Alex. Antoniu, *Album general al României*, București, 1901, planșa 16.

¹⁶ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, ediția a II-a, București, Editura Vremea, 2000, p. 154.

¹⁷ Ioan-Augustin Guriță, *Quelques aspects...*, p. 29–32.

¹⁸ ASI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 10/1857, f. 25.

¹⁹ DIR, A, Moldova, *Secolul XVIII*, vol. II (1606–1610), București, 1953, p. 311, nr. 413.

²⁰ *Ibidem*, p. 254, nr. 1147.

²¹ Vezi și ANI, M-rea Coșula, V/37.

²² Amintim aici satul Coșuleni, pentru care, la 1634, egumenul Meletie avea pricină cu niște oameni din sat pentru un heleșteu de la hotarul mănăstirii. Vezi DRH, A, vol. XXII (1634), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și Leon Șimanschi, București, 1974, p. 118–119, nr. 106; *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale (CDM)*, vol. II (1621–1652), întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca, București, 1959, p. 205, nr. 965.

siliștea Itești din ținutul Hârlăului²³. Tot în veacul al XVII-lea, mănăstirea primea jumătate din satul Iacobenii (sau Slobozia) și a treia parte din satul Coșutenii din ținutul Hârlăului²⁴. Alexandru Sculeș, un descendent din familia ctitorului, lăsase cu „limbă de moarte”, când era prins și ucis de turci la vremea când aceștia stăpâneau cetatea Camenița, jumătatea sa din satul Iacobenii²⁵; iar la 1684, un anume Costin dăruia o parte din moșia Igești, de la ținutul Sucevei²⁶.

Unul dintre momentele aparte ale istoriei acestei mănăstiri botoșănene a fost cel petrecut în anul 1691, atunci când, din cauza pustiirii așezământului monahal de către oștile turcești și în urma cererii egumenului Paisie, țarii Rusiei, Ioan și Petru Alexievici, ofereau, prin hrisov, promisiunea de a ajuta mănăstirea o dată la cinci ani²⁷. Nu este exclus ca în obștea mănăstirii să fi viețuit la acel moment și călugări ruși, fapt care ar explica acest gest al împăraților pomeniți. Mănăstirea se afla, într-adevăr, la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, într-o stare avansată de sărăcie. Chiar dacă mai primise anumite scutiri și înainte²⁸, a fost nevoie de noi confirmări și ajutoare pentru ca viața monahală din acele locuri să nu fie întreruptă de lipsurile materiale. Nicolae Mavrocordat întărea mănăstirii, la 19 iulie 1710, stăpânirea peste părțile de sat din Iacobenii și Coșutenii²⁹; după ce, tot el, cu mai bine de o lună mai devreme, îi dăruia și câteva ocale de ulei din vama domnească din Iași, pentru că mănăstirea „rămăsese săracă, neavând nici făclii de ceară de ajuns ca să lumineze biserica”³⁰. Astfel, după dania lui Nicolae Mavrocordat, domnul Grigorie Ghica orânduia, la 1731, să se hotărânicească părțile de moșie din jurul mănăstirii Coșula, numite și Poienile Cornaciului, Copălăul și Trestioara³¹. Stăpânirea peste Cornaci îi fusese întărită, la 1713, tot de Nicolae Mavrocordat³². La 1741 sau 1742, Constantin Mavrocordat a cerut tuturor mănăstirilor din Țara Moldovei să facă inventarul averilor, fiecare samă fiind adusă, în 1743, la Iași, de către egumeni, chiar în ziua de Bobotează³³. Dintre toate mănăstirile neînchinat ale Moldovei, se pare că cea de care ne ocupăm acum era cea mai slab înzestrată, având în vedere averile declarate. La acea vreme, moșiile mănăstirii erau: jumătate din satul Iacobenii pe Jijia, jumătate din satul Itești, lângă hotarul mănăstirii Putna, a patra parte din satul Costini, a patra parte din Poienile Cornaciului și o moară cu roată lângă mănăstire³⁴. Nu sunt pomenite Poiana Copălău, Trestioara și ocina din

²³ CDM, IV (1676–1700), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca-Tinculescu, Veronica Vasilescu și Constanța Neculescu, București, 1970, p. 56–57, nr. 152.

²⁴ Ibidem, p. 255, nr. 247; vezi și DIR, XVII, vol. V, p. 22, nr. 23.

²⁵ DIR, A, Moldova, Secolul XVIII, vol. IV (1616–1620), București, 1956, p. 493–496, nr. 627: „[...] nerămându sămânță de trupul meu, parte me, cât s-a afla de sat di Iacobenii, am dat danie mănăstirii Coșulei, să-mi pominească pe pomelnic moșe meu Alesandru Scleșu”; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 92.

²⁶ CDM, IV, p. 192, nr. 820.

²⁷ Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, extras din AARMSI, nr. 21, seria a II-a, tomul XXXIV, 1912, p. 151–153, nr. XLIII; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1928, p. 175; idem, *Istoria relațiilor române, antologie*, ediție îngrijită de Florin Rotaru, traducere de Anca Verjinschi, București, Editura Semne, 1995, p. 199.

²⁸ CDM, III (1653–1675), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Neculescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț, București, 1968, p. 88–89, nr. 318.

²⁹ ASI, Mănăstirea Coșula, Mss. 551, f. 82^v–83, nr. 54.

³⁰ CDM, V (1701–1720), întocmit de Veronica Vasilescu și Doina Duca-Tinculescu, București, 1974, p. 252–253, nr. 941.

³¹ ASI, M-rea Coșula, IV/78.

³² Ibidem, IV/20–21.

³³ Ioan Bogdan, *Sămăntirile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în „Buletinul Comisiunii Istorice a României”, 1915, p. 217–279.

³⁴ Ibidem, p. 276.

Poieni, cu toate că, la 1726, sunt menționate într-un act ca aparținând mănăstirii³⁵. La 1759, mănăstirea se afla în litigiu cu Grigoraș Arhip pentru moșia Itești din ținutul Hârlăului, conducerea mănăstirii fiind împuternicită de domn să ia dijmă de pe această moșie până la soluționarea problemei³⁶. La 1765³⁷ și 1767³⁸, se fac din nou hotarnice moșiilor din ținutul Hârlăului. În aceeași perioadă s-a dezbătut o pricină (cu o serie de judecăți), între preotul Lupu Coșteanu și arhimandritul Calistrat, egumenul mănăstirii, în legătură cu unele părți din satele Iacobenii și Coșutenii³⁹.

La 15 ianuarie 1768, Grigore Callimachi, domnul Moldovei, „miluiește mănăstirea Coșula cu două oca de untdelemn pe lună și o litră de tămâie”⁴⁰. În anul următor, logofătul Andrei Coșuteanu dăruia mănăstirii părțile sale de moșie din Iacobenii și Coșutenii⁴¹. Grigore Alexandru Ghica scutea mănăstirea de mai multe dări și îi acordă cinci poslușnici, la 7 august 1775⁴². În anul următor, Ioan Coșuteanu lăsa partea lui din moșia Coșutenii surorilor sale, iar după moartea acestora mănăstirii⁴³. Același Ioan Coșuteanu, împreună cu soția sa, Paraschiva, dăruiau egumenului Calistru al Coșulei două părți din satul Dărmănești din ținutul Sucevei⁴⁴, luat printr-un schimb făcut cu marele ban Constantin Vârnăv⁴⁵, pentru o parte din satul Coșutenii, pe care acesta din urmă o va ceda mănăstirii printr-un alt schimb⁴⁶; pentru ca, tot el (gînere al „popei Lupu Coșteanu”), împreună cu soția sa să vîndă mănăstirii Coșula, la 2 iulie 1780, a patra parte din moșia Iacobenii⁴⁷. Pentru această moșie, a Iacobenilor, mănăstirea avea să se judece cu cei din familia Coșotenilor. La 1795, domnul Moldovei, Alexandru Callimachi, întărea mănăstirii Coșula toate părțile de moșie pe care le avea în stăpînire din satele Iacobenii și Coșutenii⁴⁸.

În legătură cu patrimoniul funciar al mănăstirii, la începutul secolului al XIX-lea, mai menționăm inventarul făcut, la 1812, averilor așezămintelor monahale pămîntene și închinatelor. Mănăstirea Coșula avea: Coșula (satul său), Copălău, Iteștii, Cornații, Iacobenii, Coșotenii (jumătate de sat⁴⁹) și câteva vie în jurul mănăstirii⁵⁰. Egumenul de atunci al mănăstirii, Anatolie, spunea că „pentru împresurarea moșiilor mănăstirii de mai sus amintite, mulți ani m-am judecat la preacinstitul divan și încă până acum nu s-a făcut nici o punere la cale”⁵¹. Începutul secolului al XIX-lea este marcat de mai multe probleme de ordin administrativ; egumenii au inițiat procese sau au fost chemați la judecăți pentru unele părți de moșie pe care le stăpînea mănăstirea.

³⁵ ASI, M-rea Coșula, IV/24.

³⁶ *Ibidem*, Mănăstirea Coșula, Mss. 551, f. 20^{r-v}, nr. 12.

³⁷ *Ibidem*, f. 22^v, nr. 14.

³⁸ *Ibidem*, f. 23^{r-v}, nr. 15.

³⁹ *Ibidem*, M-rea Coșula, V/27–30.

⁴⁰ *Ibidem*, V/32.

⁴¹ *Ibidem*, V/33.

⁴² *Ibidem*, VIII/3; menționat și de V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, seria de volume pentru 1774–1786, tomul II, București, 1892, p. 297.

⁴³ ASI, Mănăstirea Coșula, Mss. 551, f. 88^v–89^v, nr. 59.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 90^v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 89^v–90.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 91^{r-v}.

⁴⁷ *Ibidem*, M-rea Coșula, V/78 (rez. la nr. 62).

⁴⁸ *Ibidem*, II/13.

⁴⁹ Bucata din Coșutenii se numea și Zăiceni, așa cum o întâlnim și în catagrafia anexată (*ibidem*, I/2).

⁵⁰ Constantin N. Tomescu, *Tablou de 40 de mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșiilor ce aveau ele în 1812*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești, Chișinău”, XXIII, 1933, p. 321–322. Toate acestea pot fi verificate și în catagrafia anexată acestui studiu.

⁵¹ *Ibidem*.

Am pomenit despre această evoluție a patrimoniului funciar, deoarece este relevantă pentru izvorul care însoțește aceste rânduri introductive, putând fi observat, diacronic, modul în care a evoluat patrimoniul imobil al unui așezământ monahal neînchinat până în preajma secularizării averilor mănăstirești. Documentele păstrate ne mai arată și judecățile pe care le-a avut mănăstirea, conflictele, vânzările de moșie și așa mai departe.

În veacul al XVIII-lea însă, spre sfârșit, Coșula avea să fie „salvată” într-o împrejurare aparte. La 30 august 1785, Schitul Mare (Maniava) din Galiția, căruia îi era închinată Mănăstirea Sucevița⁵², avea să fie desființat, iar cei mai mulți dintre monahi s-au refugiat în diferite mănăstiri din Moldova⁵³. La Coșula veniseră, inițial, 21 de călugări, fiind primiți, la 1783 sau 1784, de mitropolitul Gavriil Callimachi, iar dintre ceilalți 35, ajunși în 1786, cea mai mare parte s-au stabilit tot la Coșula și la noul metoc al acesteia de la Horodiștea, până atunci dependent de mănăstirea Sucevița. Alți călugări de la Schitul Mare au mers la Zghireni (sau Zbereni), un metoc al așezământului monahal de la Zagavia, unde era o obște redusă numeric⁵⁴, dar și la Putna, Vorona, Dragomirna, Kiev sau în Rusia⁵⁵.

La Coșula, monahii au adus și o parte din patrimoniul funciar, însoțit de documente, al Schitului Mare și Suceviței, în primul rând livada și viile care înconjurau Schitul Horodiștea de la Cotnari, împreună cu acesta⁵⁶. Coșula mai avea la Cotnari o bucată de vie, primită la 1761⁵⁷. Un egumen al Schitului Horodiștea mai cumpăra, la 1799, de la monahul Ciprian de la mănăstirea Neamț, un pogon de vie⁵⁸. La momentul secularizării, Coșula avea 18 hectare de vie și o livadă⁵⁹. Din Galiția, viețuitorii „împământeniți” în Moldova au adus și cărți, manuscrise⁶⁰ și obiecte liturgice, păstrate multă vreme la mănăstirea botoșăneană, unele până astăzi, altele fiind mutate la Biblioteca Academiei sau prin muzee. Astfel, din ceea ce avea Coșula și din ceea ce au adus monahii schiteni – pe baza documentelor și a inventarelor cunoscute și publicate – se poate reconstitui tezaurul mănăstirii, din care s-au păstrat câteva obiecte de cult sau cărți bisericești de o importanță deosebită. Dintre obiectele de cult amintim: un aco-perământ pentru potir, unul pentru disc, un aer pentru Sfintele Vase și un epitrahil⁶¹, toate acestea fiind atribuite cneaghinei Anghelina, soția lui Mateiaș; însă studiile ulterioare au demonstrat că aceste obiecte datează din secolul al XVIII-lea, doar epitrahilul fiind din secolul precedent⁶².

⁵² Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare*, București, 1923, p. 223–224; Petronel Zahariuc, *Informații genealogice în pomelnicul Schitului Mare din Galiția, în De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, 2008, p. 199; Ioan-Augustin Guriță, *Quelques aspects...*, p. 12 sqq.

⁵³ Vezi Ioan-Augustin Guriță, *Ultimele pagini ale unei istorii comune: Schitul Mare din Galiția și Mănăstirea Sucevița*, în „Analele Putnei”, XI, 2015, 1, p. 321–338.

⁵⁴ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași. Urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la Istoria Națională și Bisericească a Românilor*, București, 1888, p. 339–340, nr. CCCLXXXIII.

⁵⁵ Ioan-Augustin Guriță, *Ultimele pagini...*, p. 325.

⁵⁶ ASI, Mitropolia Moldovei, 10/1857, f. 25.

⁵⁷ *Ibidem*, M-rea Coșula, VII/18; *ibidem*, Mănăstirea Coșula, Mss. 551, f. 121, nr. 8; *ibidem*, Mss. 552, f. 57^v–58^r, nr. 6.

⁵⁸ *Ibidem*, M-rea Coșula, XI/11.

⁵⁹ Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri și schituri din Moldova, astăzi dispărute (sec. XIV–XIX)*, București, 2010, p. 162.

⁶⁰ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, București, 1959, p. VII.

⁶¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 80–81; V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 259–263; idem, *Inscripțiile slavone și cutia cu broderiile religioase de la fosta Mănăstire Coșula*, în *MMS*, XL, nr. 7–8, 1964, p. 443–447.

⁶² Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 356. Autorul aseamănă acest epitrahil de la Coșula, datorit de monahul Isaia, cu epitrahilele „cu apostoli” care au aparținut mitropolitului Varlaam, datorite Mănăstirii Secu.

Inventare ale obiectelor și cărților de la mănăstirea Coșula au fost publicate, în primul sfert al veacului trecut, de Nicolae Iorga⁶³ și de Tiberiu Crudu⁶⁴. Între obiectele menționate de N. Iorga, în inventarul publicat la 1909, regăsim o mușama, copie a uneia din 1876, pe care se puteau observa chipurile ctitorilor: soțul, soția și patru copii. În 1926, tot el vorbește despre o iconiță cu aceeași reprezentare a ctitorilor, o imitație a tabloului votiv din biserică⁶⁵. Printre obiectele de preț aflate în inventarul Mănăstirii Coșula mai erau: un potir cu inscripție, o icoană donată de banul Savin Zmucilă, unul dintre însoțitorii lui Dimitrie Cantemir în pribegia rusească, o cruce dăruită de Nicolae Stroja, Gheorghe și Dumitru, o cruce care îi pomeneste pe episcopul Dositei al Rădăuților și pe Dosoftei ieromonahul, un potir rusec de argint, icoane din veacul al XVI-lea, o tavă dăruită de un anume Dinu Ciocan din Târnava Mare⁶⁶ (la 1767). Tot la mănăstirea Coșula, tot N. Iorga a descoperit, în toamna anului 1908, printre cărțile vechi, un manuscris din 1816, copie a celei mai vechi traduceri în limba română a „Istoriilor” lui Herodot⁶⁷. De asemenea, dintre cărțile care se mai păstrau la Coșula, unele proveneau cu siguranță de la Schitul Mare⁶⁸: *Evangelie* (Liov, 1644); *Antologhion* (Liov, 1650); *Triod* în limba rusă (din secolul al XVII-lea); *Privilegiile bisericii orientale din Regatul polon* (1767); *Evangelie* polonă (din secolul al XVII-lea); *Gramatica greco-slavă și Viețile sfinților* în limba rusă („cu miniaturi foarte frumoase”⁶⁹). N. Iorga duse la Biblioteca Academiei Române mai multe manuscrise coșulene⁷⁰. Se consemna că fuseseră descoperite în biblioteca așezământului monahal multe cărți vechi, tipărite între secolele al XVII-lea și al XIX-lea, românești, grecești, latine, slave, polone, italiene, engleze și rusești, unele foarte frumos legate⁷¹.

După ce încheiase o nouă vizită la Coșula, în ședința publică din 9 ianuarie 1925, desfășurată la Academia Română sub președinția lui I. C. Negruzzi, N. Iorga atrăgea atenția asupra picturii de la Coșula: „D-sa a cerut Comisiunii Monumentelor Istorice să îngrijească de desbrăcarea fondului de aur și aceli picturi vechi, cu atât mai mult cu cât d-sa a constatat că hainele sfinților din altar sunt cu totul asemănătoare cu cele de la Argeș”⁷². După ce s-a subliniat că la aceeași mănăstire fusese găsită prima traducere românească a lui Herodot, marele istoric anunța că descoperise „acum următoarele foarte prețioase manuscrise, pentru cari cere colegului nostru, d-lui Alexandru Lăpedatu, Ministrul Cultelor și Artelor, să încuviințeze ca să nu mai fie înapoiate mănăstirii Coșula, ci să rămână în colecția de manuscrise a Academiei”⁷³. Sunt prezentate șase

⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 280.

⁶⁴ Tiberiu Crudu, *O vizită la mănăstirea Coșului*, în „Revista Moldovei”, anul IV, nr. 8–9 (decembrie 1924 – ianuarie 1925), Botoșani, p. 33–35.

⁶⁵ N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, p. 70. Tabloul a fost regăsit, iar povestea și obiectul de artă au văzut lumina tiparului (Ioan-Augustin Guriță, *Un tablou votiv regăsit*, în „Analele Putnei”, X, 2014, 1, p. 33–48).

⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 279–280. Pentru fotografii ale odoarelor mănăstirii, vezi idem, *op. cit.*, 1926, p. 171–173; idem, *op. cit.*, 1938, p. 13, fig. 16, p. 14, fig. 17, p. 15, fig. 18; I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, pl. XVII.

⁶⁷ Actualul manuscris românesc nr. 3499 de la BAR. Vezi Herodot, *traducere românească, publicată după manuscrisul găsit în mănăstirea Coșula*, Vălenii de Munte, 1909; H. Mihăescu, *Cea mai veche traducere românească a lui Herodot*, în „Arhiva”, XVIII, nr. 1–2, 1936, p. 105–111; Ștefan Gorovei, *Circulația Herodotului de la Coșula: explicații genealogice pentru un fenomen cultural*, în *ArhGen*, 5, nr. 3–4, 1998, p. 155–179.

⁶⁸ N. Iorga, *De la mănăstirea Coșula*, p. 252. Vezi și idem, *Studii și documente*, XVI, p. 280–281, nr. 17 (un tetraevangel care a fost la mănăstirea Voroneț, datat la 1549–1550; vezi și *infra*, nota 75).

⁶⁹ N. Iorga, *De la mănăstirea Coșula*, p. 252.

⁷⁰ Tiberiu Crudu, *op. cit.*, p. 33–35.

⁷¹ *Ibidem*; N. Iorga, *De la mănăstirea Coșula*, p. 252.

⁷² Academia Română, „Anale”, tomul XLV, *Ședințele din 1924–1925*, București, 1925, p. 23–24.

⁷³ *Ibidem*, p. 24.

manuscrise, patru slavonești, unul grecesc și unul românesc, între care, cel dintâi, de la 1549–1550, cuprinzând una dintre scrierile Sfântului Efrem Sirul, de o reală calitate, N. Iorga spunând că este „unul din cele mai frumoase manuscrise ce am văzut”⁷⁴. Bogata colecție de manuscrise a mănăstirii Coșula a fost, astfel, cu timpul, mutată la Biblioteca Academiei, în depozitele Arhivelor Naționale sau a ajuns, pe căi știute doar de posesorii lor, la particulari⁷⁵.

După această scurtă incursiune în istoria mănăstirii Coșula, în special din perspectiva agoniselilor așezământului monahal de-a lungul vremii, vom discuta despre catagrafia de la 1850. Este un amplu inventar întocmit într-o perioadă destul de complicată pentru mănăstire, anterioară celei de înflorire din vremea egumenului Marchian Folescu. Coșula devenise, în a doua treime a veacului al XIX-lea, una dintre mănăstirile date spre conducere unor colaboratori apropiați ai mitropoliților Moldovei. Cunoaștem o parte din egumenii așezământului călugăresc din prima parte a secolului al XIX-lea, conform unei liste alcătuite la 1857: Antioh (1796), Onisifor ieromonah (1805), Anatolie ieromonah (1812), Athanasie arhiereu (1816), Irinarh arhimandrit (1820), Meletie arhidiacon⁷⁶ (1845), Visarion arhimandrit (1846), Ilarion arhimandrit⁷⁷ (1847), Mardarie arhiereu, la 1850⁷⁸. Când starețul unei mănăstiri murea, se retrăgea, era schimbat sau era mutat, succesorul trebuia să preia, printr-un „proces-verbal”, administrarea averii, fiind direct responsabil de aceasta în fața obștii și a autorității eclesiastice superioare. Nu întâmplător, la Coșula s-au păstrat mai multe catagrafii, de la mijlocul veacului al XIX-lea, când perioadele de egumenie au fost destul de scurte. În cadrul acestui articol, vom publica catagrafia întocmită la 15 noiembrie 1850. Dacă în lista stareților, alcătuită la 1857 de arhiereul Marchian Folescu, egumenia lui Mardarie Apamias ar fi început la 1850, practic el a preluat toiagul la 28 februarie 1851, atunci când Sofronie Miclescu a emis documentul prin care-l însărcina cu această nouă ascultare pe fostul locțiitor de mitropolit al Moldovei⁷⁹. El venea, așadar, după fostul egumen Ilarion, cel pomenit în această calitate și în catagrafia din 1850: „s-au găsit sporii și de la fostul până acum egumen, sf(i)n(ția) sa arhimandritul Ilarionu”⁸⁰.

În acest context s-a alcătuit și catagrafia care însoțește aceste câteva rânduri. Documentul este foarte important din perspectiva înțelegerii modului în care s-a păstrat și administrat patrimoniul mobil și imobil al acestei mănăstiri de-a lungul vremii; dar și a grijii pe care o manifestau oamenii Bisericii pentru moștenirea lăsată de predecesorii lor, în spiritul bunei chivernisiri, atât de des invocată în spațiul eclesiastic.

Așadar, această „Catagrafie de toată zestrea și averea mișcătoare și nemișcătoare a sfintei monastiri Coșula”⁸¹ a fost încheiată la 15 noiembrie 1850 și cuprinde toate obiectele, cărțile și documentele care aveau valoare de inventar. Sunt pomenite obiectele

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 1.

⁷⁵ Vezi, de pildă, cazul manuscrisului 1664 de la ASI, scris (probabil) de ieromonahul Lavrentie de la Coșula, cuprinzând și o parte din *De neamul moldovenilor (Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVIII, privind istoria României)*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p. 94; Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi, cu aplicații la cronicarii moldoveni*, București, Editura Minerva, 1973, p. 210–216).

⁷⁶ Este vorba despre Meletie Istrate, viitorul episcop de Huși.

⁷⁷ Din vremea arhimandritului Ilarion se mai păstrează o catagrafie (ASI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 158/1840, f. 4–8).

⁷⁸ *Ibidem*, 10/1857, f. 25^v.

⁷⁹ *Ibidem*, A. 28/1847. Vezi și Mihai Mănucă, *Arhiereul Mardarie Apamias, locotenent de mitropolit al Moldovei, 16.VIII.1849 – 10.II.1851*, în *MMS*, XXXV, nr. 9–12, 1959, p. 646.

⁸⁰ ASI, M-rea Coșula, IV/80, f. 4^v–5^r.

⁸¹ *Ibidem*, f. 1–11.

din vremea egumenilor de dinainte de 1846, precum și „cele sporite din vremea răposatului egumen arhimandritului Visarion”⁸². Cel care a predat averea mănăstirii, arhimandritul Ilarion, este pomenit în mai multe locuri, în legătură cu categoriile înscrise în catagrafie: „sporiul, tot în camară, de la fostul până acum egumen, Ilarion arhimandrit, precum să arată în jos”⁸³; „sporiu în sofragerie de la fostul până acum egumenu arhimandritul Ilarionu”⁸⁴; „sporiul tot în casăle egumenești de la fostul până acum egumen Ilarion arhimandrit”⁸⁵; „opisu de toate documenturile ce s-au aflat la arhimandriul Ilarion fostul egumen mon(asti)rii Coșula, netrecute în catagrafie”⁸⁶.

În acest mic univers mănăstiresc, fiecare obiect avea o valoare deosebită, prin faptul că nu aparținea niciunei persoane fizice, ci erau afierosite lui Dumnezeu; de aceea, toate obiectele trebuiau păstrate cu sfințenie și cu maximă responsabilitate. Astfel, sunt pomenite toate obiectele de cult, bunurile bisericii, cărțile, documentele, vesela, mobilierul (atât cel din lăcașul de cult, cât și cel de la stăreție), bunurile din camera mănăstirii, topoare, butoaie, găleți și multe altele, care făceau parte din averea mișcătoare sau nemiscătoare a așezământului monahal. Cei care au cercetat averea mănăstirii au menționat cazurile în care anumite obiecte dispăruseră („n-au fiiintă”, „nu-i”, „nu-s”, „unul nu-i”, „nu sânt”, „una lipsăști”, „aceli rupte nu s-au găsit” etc.) sau fuseseră stricate („vechi”, „vechi, stricate”, „stricate” etc.). În alte cazuri, după cum se poate observa, dacă în precedentă catagrafie se menționa că, de exemplu, erau două tăvi de schijă, cei care au verificat au spus că „am găsit una de aramă și una de șchijă”, îndreptând eventuala eroare. Sunt consemnate îndeosebi odoarele aflate în biserica mănăstirii, folosite curent în cadrul liturgic: copiot, cruce, *Evanghelii* cu ferecătură, sfinte vase (discuri, potire, lingurițe, steluțe, copii), cădelnițe, candelă, sfeșnice, felinare, ibrice pentru „căldură”, litiere; de asemenea, sunt înscrise acoperămintele pentru sfânta masă și sfintele vase (procovețe, văzduhuri), dar și veșmintele preoțești și diaconești (stihare, mânecute, brăie, feloane, epitrahile), bedernițe, dvere, prosoapele cu care preoții își ștergeau mâinile după spălările liturgice, icoanele din biserică etc. De asemenea, se poate observa cu ușurință că unele dintre cărți proveneau din spațiul slav, precum cea „Evanghelie ruscă” sau cele „patruzăci cărți rusăști, vechi”, toate aduse, cu siguranță, de călugării galițieni.

Așadar, catagrafia pe care o publicăm mai jos cuprinde, la început, „odoarele din biserică”⁸⁷, respectiv toate obiectele de cult, icoanele, cărțile și mobilierul aflate în sfântul locaș ctitorit de vistiernicul Mateiaș. În continuare, sunt menționate alte obiecte din biserică, dar care făceau parte din sporirea egumenului Visarion, trecut la cele veșnice, respectiv câteva cărți, un sfeșnic, obiecte liturgice, veșminte și icoane⁸⁸. Dintre acestea, un set de odăjdii preoțești (cuprinzând „un felonu de adamască”, „un epitrahiru”, „una părechi rucaveță”, „un văzduh”, „doă procoveță” și „una nebelniță”) fuseseră făcute de Costandachi Placă⁸⁹. După cele sporite în vremea lui Visarion, sunt trecute în catagrafie cele de la Ilarion⁹⁰, în timpul căruia la patrimoniul mănăstirii se mai adăugaseră, pe lângă veșminte, icoane, sfeșnice și acoperămintele liturgice, și o cristelniță, un ibricel, prosoape

⁸² *Ibidem*, f. 4^r.

⁸³ *Ibidem*, f. 6^r.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 7^v.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 10^r–11^v.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 2^r–3^v.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 4^r.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 4^v–5^r.

și mai multe cărți, între care „una carte scrisă de mână, a lui Irodot”⁹¹. După ce se sfârșise inventarierea bunurilor din biserică, s-au înscris „documenturile moșiilor monastirii”⁹², în număr de 115, atât originale, cât și copii. Urmează ale 18 „documenturi ce să găsească luate din catagrafie prin opis din 1849 decemvrie 19”⁹³.

Foarte interesantă este și lista cu lucrurile care se aflau în cămară⁹⁴, înainte de stăreția lui Ilarion⁹⁵, precum și cele sporite în timpul egumeniei sale⁹⁶, dar, mai ales, cele din sufragerie, rămase de la egumenii Visarion⁹⁷ și Ilarion⁹⁸: chesele (unele de cristal), castroane, cupe, farfurii, „garafe de cristal”, pahare (de țuică sau de vin), linguri, furculițe, cuțite (unele „cu mănunchi de os”), oale, câni, fețe de masă, prosoape, sfeșnice, mușamale, ibrice pentru cafea, zaharnițe etc. Casele egumenești aveau și ele o „brumă de avere”, înscrisă la categoria „lucrurile și îmbrăcămintele din casăle egumenești”⁹⁹, în prima parte de dinainte de arhimandritul Ilarion, iar în a doua cele din vremea egumeniei sale: icoane, candelă, iconostas, mese, scaune, cărți, veselă, scoarțe, perne și pernute de multe feluri, cu fețele lor¹⁰⁰ etc. Unele lucruri erau stricate sau lipseau, precum un jilț mitropolitan. În timpul starețului Ilarion, se mai cumpăraseră câteva „scaune bune de ulm îmbrăcate cu adamască de bumbac”, o masă rotundă, perdele și alte lucruri folositoare, după cum se poate observa¹⁰¹. În continuare, sunt pomenite obiectele din șură și din jitiță¹⁰², urmate de „edcul” edcul viei¹⁰³ și de secțiunea „vinul și producturile”¹⁰⁴. În cazul averii nemișcătoare, se confirmă ceea ce documentele precedente ne arată, respectiv faptul că mănăstirea avea moșia pe care se afla biserica, satul Iacobenii, o parte din Zăicești, Lieștii, viile de la Horodiștea și alte 12 pogoane de vie în sat¹⁰⁵. În cazul animalelor, mănăstirea deținea 24 de boi mari, tot atâtea vaci mari, șase berbeci, 200 de oi, 24 de scroafe și 10 porci. Cât privește producția de miere, aceasta venea de la cei 50 de stupi¹⁰⁶.

Catagrafia se încheie cu un „opis de toate documenturile ce s-au aflat la arhimandritul Ilarion fostul egumen monastirii Coșula, netrecute în catagrafie”¹⁰⁷; sunt însemnate 70 de documente, majoritatea din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Publicarea acestui izvor lărgeste perspectiva în privința cunoașterea vieții monahale din Moldova veacului al XIX-lea, mai ales în privința economiei mănăstirești, o direcție de cercetare încurajată astăzi în anumite centre științifice europene. Pe lângă faptul că se poate înțelege mai bine modul în care se chiverniseau bunurile așezămintelor mănăstirești, se pătrunde și într-un univers aparte, marcat de restricții și reguli impuse prin doctrină și disciplină, dar în care putem observa și ce mâncau și beau monahii, cum trăia

⁹¹ *Ibidem*, f. 4^r.

⁹² *Ibidem*, f. 5^r–6^r.

⁹³ *Ibidem*, f. 6^{r-v}.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 6^r–7^r.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 7^r.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 7^r–8^r.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 8^r.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 8^r.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 8^r–9^r.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 9^r.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 9^{r-v}.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 10^r–11^r.

starețul, cum se organiza protocolul, cât de importantă era vesela și așa mai departe. Din astfel de izvoare reiese și nivelul culturii materiale specifice unei mănăstiri neînchinată, al cărei rol în zona Botoșanilor a fost foarte important în anumite perioade ale istoriei acelor locuri. Ne fiind una dintre mănăstirile bogate ale Moldovei, Coșula a supraviețuit, chiar dacă a trecut prin perioade mai grele, prin mila domnilor și a unor oameni credincioși, dar și datorită unor împrejurări speciale. Catagrafia de față ne demonstrează și faptul că, indiferent de piedicile firești ale trecerii prin timp, cei însărcinați cu administrarea așezământului monahal se străduiau să respecte ceea ce, mai încoace, s-a introdus și în jurământul hirotoniei, adică „păstrând și sporind toate bunurile” mănăstirii.

ANEXĂ

f. 1

**Catagrafie de t(o)ată zăstrea și averea mișcătoare și nemișcăt(o)are
a sf(i)nteii mon(asti)ri Coșula.
1850 noemvri(e) 15**

f. 2^r

Catagrafia de toată zăstrea și averea mișcătoare și nemișcătoare a sf(i)nteii monastirii Coșula făcută la anul 1850 noemvri(e) 15.

No.	Odoarăle din bisărică
1	Chivot de argint poleit cu aur și cu patru serafimi, cu ușița stricată
9	Cruci noă ferecate cu argint, însă:
	1 una de argint, fără scaunu
	1 una tij sade de argint și cu patru evangheliști pe scaun
	1 una tij suflată cu aur
	1 tij sade de argint
	4 mai mici tot de argint, nesuflete
	1 cruce arhimandrițască lucrată în topazuri proaste și cu lanțușă
	9
2	Doă evanghelii ferecate cu argint, însă:
	1 moldovenească, mare, de Neamț
	1 grecească, mai mică și suflată cu aur
	2
2	Doă potire, însă:
	1 mare sade de argint, cu patimile D(o)mnului
	1 mai micu, suflat cu aur
	2
2	Doă discuri de argint, însă numai unul cu scaunu
2	Doă zvezde de argint sade
1	Una linguriță de argint sade
2	Doă copii de fier, însă una stricată
2	Doă sfeșnice de madem galbine, poliete cu alb, care în catagrafia veche sânt pusă cu greșală de argint
3	Trii cadelniță de argint

7	Șapte candelii de argint
1	Un serafimu de argint ce este spânzurat la catapiteazmă
2	Doă troiță ferecate cu argint, una Schimbarea la Față și una Sf(â)ntului Nicolai, însă una stricată
2	Doă icoane din cele patru împărătești, îmbrăcate cu argint peste tot, și anume Maica D(o)mnului și Sf(â)ntul Ierarh Nicolai
3	Trei icoană mici în saltare, earăși ferecate cu argint, din care una Maica Domnului și una Domnul H(ri)stos, însă la coronă lipsă o bucată, poleite cu aur, și una Sfântul Nicolai sade de argint
f. 2 ^v	
1	Un ibric de căldură, de argint, micu
	Cărțile și alte lucruri
3	Trei Evanghelii, din care una ruscă
2	Doă Aeri, din care unul pe atlas roșu iară altul vechi și rupt
2	Doă fețe pe Sf(â)ntul Pristol, din care una adamască și una de cit
2	Doă sfecinice de madimu, însă unul stricat
2	Doă sfecinice de alamă galbănă, <i>stricate</i>
1	Una cadelniță de alamă galbănă
1	Un chivoțel doronosite de cositoriu
56	Cincizăci și șasă icoană mici pentru proschenitari, praznice de preste anu
2	Doă icoană râtunde
4	Patru leturghii, din care două vechi
1	Un Apostol
2	Doă Psaltiri
2	Doă Ceasloave, unul mare și unul micu, stricat
1	Un Tipiconu
1	Un Molitfelnicu
12	Doăsprezăci Minee
12	Doăsprezăci Viețile Sfinților
1	Un Minei pe doăsprezăci luni
2	Doă Octoice
2	Doă Trioade
2	Doă Pendicostare
2	Doă Chiriadrimioane a Apostolilor
1	Un Theofilact
1	Un Thesalonic Simioan
1	Un Epitonmito Viondogmaton
1	Un Hronograf
2	Doă cărți Împărțirea de grâu și Puțul Sf(â)ntului Ioan
1	Un Isaac Sirul
1	Un Testament Tratavanghel
2	Doă cărți Iaon Scarariul
1	Un Ermoloughion
1	Un Molevin
1	Una Slujba Sfinților Manuel, Savil și Ismail
1	Una Slujba Sf(i)nteii Pulheriei
1	Una carte pentru rânduiala călugărilor la tundere

26	Doăzăci și șasă cărți grecești
40	Patruzăci cărți rusăști, <i>vechi</i>
2	Doă bogorodice
f. 3 ^r	
1	Un litier de madimu
1	Un proschenitriu zugrăvit
2	Un tratapod și un colevariu, <i>stricat</i>
1	Una carte pomelnic ctitorescu
2	Doă analoghie
1	Una cruce mare, zugrăvită
2	Doă prapuri, unul nou și unul vechi
2	Doă fânare mari, de teneche cu sticlă
4	Patru sfeșnice de lemnul, <i>de vohod</i>
1	Un policandru micu, de alamă, cu doăsprezăci fofeză
1	Una candelă cu patru fofeză, ce ține loc de policandru în pridvor
	Veșmintele aflătoare în biserică
21	Doăzăci și unul feloane, cu doă la schitul Horodiștea, însă:
	7 de șteofiță, din care șasă vechi și rupte și unul nou, cu floarea neagră
	2 de adamască, rupte, care arzându-să s-au făcut doă de cit, precum și din cele mai sus zisă șapte vechi și rupte s-au prefăcut patru cu cit
	1 de ghermesit
	11 feloane proaste de citu, de marinos și altele
	21
11	Unsprezăci stihare preoțăști vechi din care unul de cutnie și celelalte de pânză și de cit, rupte
33	Triizăci și trii epitrahire vechi, însă:
	1 de atlas roșu, cu mărgăritare pe denainte
	1 iarăș(i) roșu, cusut cu flori de fir
	5 de ștofiță, însă patru vechi și unul nou
	26 de cit, de marinos, canavață și altele
	33
7	Șapte poiasuri, însă:
	1 brâu roșu de materie, vechi
	6 colane de materie, vechi
	7
9	Noă stihare diiaconești, însă vechi, însă:
	2 de ștofiță, vechi, din care unul cu totul lipsăște, prefăcându-să altul de halstâncă
	4 de adamască și marinos
	1 de ghermesit
	2 de cit
	1 de cit, rupt, de anagnost
	10, cu cel de anagnost
7	Șapte aurare, vechi, însă:
	2 de ștofiță
	2 marinos
	3 cit și altele
	7

f. 3 ^v	
22	Doăzeci și două perechi rucaveți vechi, rupte, însă:
	4 de șteofiță
	18 canavață, catife și altele
	22
8	Opt procoveță vechi, însă:
	2 de catife roșie
	2 de adamască roșie, cusute cu fir
	1 fiștichiu
	1 albastru
	2 atlas negru
	8
9	Noă văzduhuri vechi, însă:
	1 de canavață roșie, cusut cu fir și cu patru evangheliști
	1 atlas verde
	2 de șteofiță, unul albastru și unul galbănu
	2 de atlas albastru
	1 de șteofă albă
	1 de atlas negru
	1 de șteofă albastră
	9
22	Doăzeci și două perdele, toate de icoane și alte asemenea, însă:
	1 poală galbăna de cit la proscomodie
	3 perdele la dveră, însă una șteofiță, una de coțobae și una de cit
	6 tulpane și basmale, de cele proaste, vechi
	5 prosoape în Oltari, proaste, vechi
	7 prostiri de acoperit Sf(ă)ntul Pristol, din care cinci proaste și două bune
	22
3	Nebedelniță, din care una mai bună, de catife roșie cusută cu fir, iară două proaste, vechi
2	Părechi două mucări din care o părechi lungi și alta de cele mici; <i>stricati</i>
f. 4 ^r	
	Pe lângă zăstrea catagrafisită în biserică acum, la 15 noemvri(e) anul 1850, anume arătate în aceasta și care s-au găsit în ființă, să mai adaog(ă) acele sporite din vremea răposatului egumen arhimandritului Visarionu, și anume:
No.	Acele din biserică
2	Doă cărți cu cântările lui Moisi
1	Una carte Panahidă, rânduiala cântoricească
1	Una cevere cu peteală de cea bună
1	Un felonu de adamască
1	Un epitrahiru
1	Una părechi rucaveță
1	Un văzduh, tij
2	Doă procoveță
1	Una nebelniță
făcute de d(u)m(nea)lui chir Costandachi Placa de adamască roșie cu galbăna	

1	Una perde de cit roșu, la ușile împărătești	
1	Una poală la analoghin	
1	Una perde la ușa bisăricii, fața de pistră, umplută cu lână	
1	Un stihari diaconesc, de cutnie cenușie	
1	Un aurari, adamască roșie	
1	Una părechi rucaveță de sipu bunu, argintiu, cu șart bunu	
2	Doă părechi rucaveță albe	cu chinariuri trustele
1	Una părechi tij, galbene, de adamască	
2	Doă părechi rucaveță de catife, una neagră și una albastră	
1	Un văzduh de șteofă albastră	
2	Doă procoveță de canavață albastră	
1	Un epetrahir de șteofă gre în ciubuce, cu șăreturi la peși, bune	
1	Un stihari preoțasc de adamască albastră, cu chinariuri roșie	
1	Una linguriță de argint poleită cu aur	
1	Un fânaru de tiniche cu steclă	
f. 4 ^v		
	Pe lângă zăstrea catagrafisită în bisărică, atât de mai înainte, precum și de la răposatul arhimandrit Visarion, s-au găsit sporii și de la fostul până acum egumen, sf(i)n(ția) sa arhimandritul Ilarionu, precum să arată mai gios, anume:	
		1850 noemvri(e) 15
1	Un ibricel de argint pentru căldură	
1	Una iconiță Răstignirea pentru Proschinitari	
2	Doă iconiță la Despoticale	
1	Una cruce mare de lemn, zugrăvită	
2	Doă sfeșnice de lemn	
1	Un policandru de alamă cu șasă fofeză	
1	Un sfeșnic mare, de fer, zugrăvit din părete în părete cu doăsprezăce fofeză	
1	Una cristelniță de aramă	
1	Una carte Evanghelistari	
1	Una Psaltire, noă	
1	Un Apostol	
1	Una Panahidă	
1	Una carte cu slovă de mână, cuvinte sfătuitoare	
1	Una Cântările lui Moisi	
1	Un Chiriadromionu	
1	Unu Canon sau Plângere Presf(i)nteii Născătoarei în vinerea Sf(i)n(telor) Patimi	
1	Una carte cu rugăciunile sf(â)ntului Modest	
1	Una carte scrisă de mână, a lui Irodot	
2	Doă prosoape	
1	Un felon de șteofă, roșu cu șărături albe	
1	Un felonu de șteofă roșie, cu cruci, cu epetrahirul lui, cu chinariuri de lână albă	
1	Un felonu de adamască, matasă roșu cu flori albe, cu epetrahirul lui tot de asăminea materie, cu șăreturi galbene	
1	Un stihari preoțascu de cutnie albă, cu chinariuri de lână	
2	Doă părechi naracliță adamască, de matasă una și alta de șteofă roșie	

1	Un văzduh cu doă procoveță adamască de matasă roșie, cu sainuri de fir bun
1	Un văzduh cu doă provoveță de aclaz verde
1	Una poală de analog de cutnie albă, cu chinariuri de lână
1	Un stihari diaconescu de adamască roșie, cu aurariul lui de asămenea materie
1	Un ceasornic cu deșteptătoriu pentru eclisierhie
f. 5 ^r	
1	Una cevere cusută cu peteală și căptușeală cu tafticu pentru proschinitari
6	Șasă poiasuri de felurite materii
2	Boccele pe Sfântul Pristol, însă una de bumbac și una de lână
2	Un talger de cositoriu și o tăblăluță pentru anaforă
	Documenturile moșiilor mon(asti)rii
1	Ispisocul domnului Istrati Dabija, 7173 iuni(e) 18
1	Zapis pentru Iteștii, 7172 apr(ilie) 30
1	Cartea gospod de la domnul Grigori Ghica voevod, 7239 iuli(e) 27
1	Ispisoc de la domnul Costantin Movila voevod, 7118 iuli(e) 20
1	Zapis de la visternicul Dimitraș, 7173 dechem(vrie) 13
1	Mărturie de la Costandin din let 7192 mai în 20, iară în catagrafie trecut cu letul 7112 mart(ie) 20
1	Zapis de pe Pleșăști, 7170 iuli(e) 2
1	Zapis de schimb de la Dumitraș din Orășani, 7172 apr(ilie) 30
1	Cartea gospod de la domnul Grigori Ghica voevod, 7240 mai 10
1	Protocol(ul) comisiei din Bocovina, 7179 apr(ilie) 19
1	Cartea gospod de la d(o)mnul Ioan Grigorie Calimah, 1763 avg(u)st 9
1	Zapis sau danie pe Itești, 7185 apr(ilie) 8
1	Ispisocul de la domnul Aron vodă pe Itești și Poiana, 7100 mart(ie) 7
1	Hârtie rusască, 7106 apr(ilie) 12
1	Hârtie rusască, 7201
1	Danie de la b. Băneasa Eni din let 1718 iară în catagrafie trecut cu letul 1711 iuli(e) 8
1	Mărturie pentru o hotarnică perdată, 1707 fevr(uarie) 12
1	Un izvod arătătoriu sămnilor hotară, 7234 iuli(e) 1
1	Ispașa făcută la pădure de logofătul Costantin Căfigariul, 1825 dechemv(rie) 10
1	Suret de pi hotarnica de la Istrati Dabija voevod, 7175 apr(ilie) 12
1	Copii de pe hotarnica d(o)mnului Grigori Calimah, 7271 avg(u)st 4
1	Hrisov de la Nicolai Alecsandru pentru Ecobeni, 7218 iuni(e) 19
1	Carté gospodă, 7270 iuli(e) 28
1	Cartea gospodă de la Grigori Ioan voevod, 7271 iuli(e) 19
1	Cartea de la Nicolai Alecsandru voevod, 7221 mai 29
f. 5 ^v	
1	Hrisovul rusăsc de la Stefan voevod, 7168 mart(ie) 6
1	Suret de la Petru voevod cu let 7094, iară în catagrafie trecut 7074 apr(ilie) 12
1	Suret de la Vasile voevod pentru moșiia Drășanii, 7152 iuli(e) 4
1	Suret de pe hrisovul de la Grigorie Ghica voevod, 7240 dechem(brie) 29
1	Cartea gospod de la Grigori Alecsandru voevod, 1765 apr(ilie) 16
1	Zapis vechi de la Gheorghii Teșcul fără let, 7170 ¹
1	Zapis de la Ifimi, sîn Vasile Savin, pentru Horodiște, 1785 apr(ilie) 29

1	Daniea lui Costandin Dronu pe Horodiște, 7272 apr(ilie) 9
1	Mărturie pentru moșiia Iteștii, 1791 fevr(uarie) 26
1	Hârtia de la Meletie egumenul Coșului, 7142 apr(ilie) 25
1	Cartea domnului Ioan Teodor voevod, 7267 iuli(e) 25
1	Copié hotarnicească Strahotinului, 1787 avg(u)st 11
1	Cartea Cnejiei Moldavii, 1765 mai 2
1	Cartea domnului Grigori Ghica pentru P. Lupu fără leat
1	Suret de pe anafora d(o)mnului Grigori Ioan voevod, 7270 iuli(e) 28
1	Suret de pe cartea de giudecată de la Grigori Ioan vod(ă), 7271 iuli(e) 19
1	Suret de la Nicolai Alecsandru voevod, 7218 iuli(e) 19
1	Suret de pe ispisocul d(o)mnului Alecsandru Iliș voevod, 1790 iuli(e) 29
1	Mărturiia satului Cristeștii, 1828 mai 22
1	Mărturiia de cercetarea moșiilor Coșula, 1806 oct(ombrie) 22
1	Hotarnica vornicului Costandin Catargiul, 1815 oct(ombrie) 25
1	Învoiala Cristescului cu mon(asti)rea Coșula, 1814 no(e)m(b)r(ie) 15
1	Copiia hrisevului domnului Grigori Ioan voevod, 7271 avg(u)st 4
1	Hrisev de la Nicolai Alecsandru voevod, 7221 apr(ilie) 27
1	Cartea gospod pentru Schitul cel Mare din Bocovina, 7265 iuli(e) 6
1	Suret de pe diata lui Andrii Coștenul logofăt, 1769
1	Copie suretului de la Divan pentru monahul Anthinoghen cu let 1793, iară în catagrafie trecut cu letul 1753 iuli(e) 21
1	Suret de pe cartea d(o)mnului Vasili voevod, 7181 ghenar(ie) 24
1	Cartea Logofiției cei Mari, 1815 iuli(e) 5
1	Zapisul egumenului Calistru, 1771 iuli(e) 25
1	Hrisevul d(o)mnului Vasili voevod, însă rusăsc, 7152 iuli(e) 1
1	Zapisul lui Ioan a Orboaei, 7286
1	Zapisul de la Voroneți, 7107 iuli(e) 7
1	Daniea d(o)mnului Petru voevod, 7099 fevr(uarie) 26
1	Hartă mare a moșiei Coșula, 1819 ¹
f. 6 ^r	
5	Documenturi pe hliza Lieștii, însă:
	1 zapisul lui Costandin Alcaz, 7232 noem(b)r(ie) 18
	1 suret de la domnul Costantin Cihan voevod, 7264 mai 7
	1 cartea d(o)m(nu)lui Ioan Teodor voevod, 7268 de(ce)m(b)r(ie) 5
	1 copie de pe mai multe documenturi perdute, 1840 iuni(e) 8
	1 actul de schimb a domnului Mihail Sturza voevod, 1840 iuni(e) 5
	5
1	Zapis pentru crâșma din Botoșani, 1819 mart(ie) 25
1	Zapis, tij, 1829 avg(u)st 1
1	Hrisevul d(o)mnului Ioan Sturza voevod, 1825 de(ce)m(b)r(ie) 20
10	Hrisoave vechi și noă pentru goștină, sare și vădrărit
20	Bucăți hârtii cu treabă și fără de treabă
10	Scrisori a schitului Horodiștea de la Cotnari
1	Jurnal închiet după aceste scrisori de urmata comisie hotărâtoare la Cotnari, din 1843 iuli(e) 10
1	Una hartă a schitului Horodiștea făcută de spat(arul) Leon Braun, 1843 iuli(e) 1

	Documenturile ce să găsească luate din catagrafie prin opis din 1849 dec(e)mv(rie) 19 supt iscălitura d(umisale) d(omnului) sard(a)r Vuluță în pricina cu Ecobeni, mai gios arătată
1	Ispisocul d(o)mnului Alecsandru Iliiaș voevod, din let 7179
1	Cartea gospod pe Ecobeni, 1795 oct(ombrie) 16
1	Hrisov de la Stefan voevod pe Ecobeni, 7169 iuli(e) 18
1	Suret de ope ispisocul lui Iliiaș Alecsandru voevod, 7129
1	Cartea de giudecată de la doă divanuri pentru Ecobeni, 1786 iuli(e) 25
1	Suret de pe diiata lui Andrei Coșteanul întărită de mitropolitul Iacov, 1793 săpt(embrie) 12
1	Anafora întărită de d(o)mnul Mihail Suțu voevod, 1792 mai 20
1	Zapisul lui Fedele și Gavril, 1783 ghen(a)r(ie) 1
1	Zapisul fiicilor preotului Lupu, 1779 apr(ilie) 23
1	Hotarnica Zăiceștilor, 1809 oct(ombrie) 17
1	Zapisul lui Ion Coșteanul, 7288 iuli(e) 2
1	Hartă mică a moșiei Coșula
	Documenturile carele nu să găsească după cum să arată în catagrafie, care mai gios să însamnă:
1	Hrisov de la domnul Grigori voevod din let 7170 avg(u)st 25
1	Carté gospod, 7107 avg(u)st 2
f. 6 ^v	
1	Hrisov de la d(o)mnul Grigori Ioan voevod, 7268 mai 18
1	Carte gospod pentru Ecobeni, fără let
1	Hârtii rusască cu doă peceti, 1781 avg(u)st 18
1	Zapis de la Mihailă Lăcătușu, 7025 apr(ilie) 14
	Lucrurile aflătoare în camară:
1	Una caldare mare de stână
2	Doă căldări de făcut rachiu cu capacele lor, însă una fără țavie
4	Patru căldări mărișoare și mici din care doă stricându-să mici s-au făcut una sinie pentru colivă
1	Una oală de aramă
4	Patru ceaone, <i>unul este sfârâmat</i>
10	Sahane mici de cositoriu, zăci; <i>sânt 8 numai</i>
5	Cinci cupe sau oci de cos(i)toriu
1	Una piă de lemn pentru pisat cafe, cu pilugul de fer
6	Șasă topoară; <i>unul nu-i</i>
2	Doă gealae mici; <i>unul nu-i</i>
2	Doă hieră de înferat vite
2	Doă sfredele de dat cepuri la vinu, însă unul mare și unul micu; <i>unul nu-i</i>
2	Doă linguri de roate
1	Una coasă; <i>nu-i</i>
1	Una lopată de fer
3	Trii cântare, din care unul mare și doă mici
1	Una frigare
8	Opt părechi feră de plug
2	Doă leice de tiniche, mici

4	Patru țoluri de cânipă; de aicea în gios sporiul de la răp(o)s(atul) arh(imandrit) Visarionu; <i>doă țoluri nu-s și doă-s sparte</i>
4	Patru sape
2	Calistre, doă
6	Șasă covățale mici
6	Șasă covățari mari
2	Doă sâte desă
2	Doă sâte mistreță
2	Doă sâte rari
2	Doă dărmoae; <i>ciururi mici</i>
12	Doăsprezăci putini mici și mari
f. 7 ^r	
2	Doă balercuță
1	Un odgon de tei pentru slobozit vasele în pivniță
1	Una chioă de lemn; <i>stricată</i>
6	Șasă tingiri de aramă, cu capacele lor, la toate una coadă de aramă
1	Una chiuliță de alamă, cu chilugul ei
1	Una bărdiță
1	Un cuțit mare de bucătărie
2	Doă putini pentru borș
6	Șasă cofe
2	Doă tavale de schijă; <i>am găsit una de aramă și una de schijă</i>
1	Una tigae de fer cu coadă
1	Una frigare de cafe
	Sporiul, tot în camară, de la fostul până acum egumen, Ilarion arhimandrit, precum să arată în jos:
1	Una tingire de topit ceară, aramă
1	Una tinciucă, tij aramă, pentru turnat la facerea luminărilor
3	Trii hârleță fer; <i>unul nu-i</i>
1	Una sâtă de cafe
1	Una balercuță mică
12	Doăsprezăci saci de cânipă, vechi
7	Ciubărașă de spalat, șapte
	Lucrurile aflătoare în sofragerie
2	Doă feță de masă, însă una de tot ruptă
12	Doăsprezăci șărvete de americană, însă cinci rupte; <i>aceli rupte nu s-au găsit</i>
12	Doăsprezăci cuțite cu furculițele lor, de fer, proaste, și 12 linguri de lemn
6	Șasă linguri de alamă galbănă, însă 3 de masă și 3 de dulceți
12	Doăsprezăci pahară de sticlă proastă
6	Șasă garafe, tij tot proaste
1	Una tabla mare pentru dulceți
f. 7 ^v	
	Lucrurile aflătoare tot în sofragerie, de la răp(o)s(atul) arhimandrit Visarionu
1	Una chisă mare de farfurie pentru ciorbă
2	Doă castroane mari, tij; <i>unul nu-i</i>

2	Doă cupe, tij farfurie, pentru iarurt
1	Una tij mare, întinsă; <i>nu-i</i>
4	Patru castroane pentru bucate; <i>nu-s</i>
6	Șasă blide farfurii întinsă
35	Triizăci și cinci farfurii bune, talgere de masă; <i>13 nu-s</i>
15	Cinsprezăce farfurii pentru mezălicuri; <i>una lipsăști</i>
12	Doăsprezăce garafe de cristal sade; <i>nu sânt</i>
14	Paisprăzăci pahară de cristal pentru vinu; <i>8 nu sânt</i>
5	Cinci pahară tij de cristal mari pentru dulceți; <i>4 nu sânt</i>
3	Trii pérechi solniță de cristal
1	Una lingură ceorbalic de bacfon
12	Doăsprăzăci linguri de masă, tij de bacfonu
12	Doăsprăzăci linguri pentru dulceți, tot bacfonu
12	Doăsprezăzi cuțite bune, cu furculițele lor, cu mănunchi de os
2	Doă chisăli de cristal, cu căpace, pentru dulceți; <i>una nu-i</i>
6	Șasă cești bune cu farfurioarele lor
1	Unu ceainic cu strecătoarea de plache
1	Un lighean de alamă galbănă cu ibricul lui
3	Trii oale jumăltuite de hier
2	Doă feță de masă, pânză de americană, însă una mari, una mică
6	Șasă șărvete, tij americană; <i>nu-s</i>
6	Șasă păhăruă proaste, de rachiu
2	Doă sfecinice de alamă cu tăblăluța și mucările lor
Sporiu în sofragerie de la fostul pân acum egumenu arhimandritul Ilarionu	
2	Doă feță de masă pentru masa trapezii, însă una de americană și una de pânză leșască; <i>una nu-i</i>
6	Șasă șărvete pânză de americană; <i>nu-s</i>
1	Una mușama mică pentru masă; <i>vechi</i>
4	Patru farfurii, talgere
9	Noă garafi, proaste
15	Cinsprezăci pahară, tij proaste, pentru vinu; <i>2 nu-s</i>
2	Doă ibricele de sticlă proastă pentru undelemn și oțăt; <i>nu-s</i>
f. 8 ^r	
1	Una cofiță de farfurie; <i>vechi și stricată</i>
1	Una râșniță pentru chiper
2	Doă ibrice de aramă pentru cafe, însă unul mic și unul mare
2	Doă ibrice de tiniche, tij pentru cafe; <i>nu-s</i>
2	Doă, una zaharniță tiniche și una pentru cafe, tij de teneche
Lucrurile și îmbrăcămintele din casăle egumenesti	
5	Cinci icoane, doă zugrăvite, doă rusăști, una de hârtie în teoc cu sticlă
1	Una candelă albastră de sticlă
1	Una iconastas îmbrăcat cu nuc cu scrin dedesupt
1	Un dulap de pus cărți cu patru geamuri de sticlă, care lipsăște steclele
6	șasă sfesnice, doă de madimu și patru de alamă galbănă
2	Doă părechi mucări cu tăblăluțele lor; <i>stricate</i>
1	Un ceasornic vechi de masă

1	Una ladă de Brașov	
1	Una scutură pentru pastrat documenturile	
1	Una teneche pentru pastrare hârtilor	
2	Doă tablale, una mare și una mai mică pentru dulceți	
2	Doă chisăle de sticlă, proaste	pentru dulceți; <i>nu-s</i>
6	Șasă pahară proaste	
12	Doăsprezăci ceșcuță pentru cafe cu farfurioarele lor; <i>nu-s</i>	
6	Șasă prosoape; <i>n-au fință</i>	
5	Cinci mesă proaste de lemn, din care unde ulm mare și bună	
10	Zăci scaune, tij încă stricate; <i>nu-s</i>	
1	Un jâlț de mitropolit; <i>nu-i</i>	
1	Un lighean de aramă cu ibricu lui, însă stricate, din care s-au făcut în locu una tavă mare; <i>nu-s</i>	
10	Zăce mindire din care patru umplute cu lână, iară șasă cu pae	
23	Doăzăci și trii perini de părete din care 6 cu lână umplute, iară celelalte cu pae, cu fețele lor de lastin negru	
7	șapte macaturi, încă 4 de lastin vânat, 2 postav sur și unul de marinos albastru, ponosite și vechi; <i>rupte</i>	
1	Una scoartă mare de lână	
5	Feță de perină, cinci de marinos, cari aceste să află cusute pe perni	
3	Trii pernuță, coltucele, de pus supt cap; <i>vechi</i>	
2	Doă perni, tij de părete, umplute cu lână, însă aceste date pentru cinci feță de terni de părete ce era în catagrafié de lastin negru; <i>nu-s</i>	
f. 8 ^v		
	Sporiul tot în casăle egumenești de la fostul până acum egumen Ilarion arhimandrit	
12	Doăsprezăci scaune bune de ulm îmbrăcate cu adamască de bumbac	
1	Una masă rătundă cu lustru negru șazătoare în mijlocul casii la egumenul	
2	Doă vatrari de fier; <i>unul nu-i</i> ; însă aceste în gios sânt tot de la răposatul Visarionu	
1	Una părechi călămări de lemn	
3	Trii stupitori; <i>doă stricate</i>	
5	Cinci perdele de cit căptușite cu americană; <i>vechi, una nu-i</i>	
1	Un crivat cu patru perni i un mindiri umplut cu lână cu macatul lor adamască de ață	
	Cele din jitniță și din șură	
2	Doă părechi hamuri vechi, însă o părechi naintașă	
1	Una trăsură bricică cu poclit pe patru răzoară; <i>stricată și vechi</i>	
2	Doă brișce câte de doi cai, însă una vechi cu her și una fără fier și lipsă truspatru roatele	
5	Cinci harabale vechi; <i>nu sânt</i>	
4	Patru cărămari vechi, însă unul stricatu de tot; <i>și celălante tot</i>	
1	Un car mic de doi boi	
2	Doă sanii câte de șasă boi, stricate	
4	Patru sanii câte de doi boi, stricate	
	Edicul viei	
6	șasă buți mari din care doă lipsăsc pentru care s-a dat patru antale bune	
9	Noă antale, însă unul de fag; <i>acel de fag nu-i</i>	

4	Patru căzi
2	Doă căzi tij, însă aceste s-au dat pentru patru roate ce lipsăsc de la o brică stricată pomenită mai sus
2	Doă dej(e)
10	Zăco ciubără; <i>nu-s</i>
1	Un teasc pentru vie
1	Una călcătoare
f. 9 ^f	
7	Șapte poloboace pentru curechi; <i>vechi, stricate</i>
1	Una cadă, tij pentru curechi
	Vinul și producturile
290	Doă sute noăzăci vedre vin
3	Trii merță malai
10	Zăci demerlii bob
10	Zăci demerlii mazire
5	Cinci demerlii fasole
230	Doă sute triizăci merță păpușoi
1	Una puțină cu brânză de oi
1	Una puțină cu urdă
2	Doă putinele cu brânză de vaci
	Avere nemișcătoare
1	Una moșie Coșula, pe care să află mon(asti)rea
1	Una moșie Eacobenii Mari
1	Una moșioară Ecobenii Mici
1	Partea din moșia Zaiceștii
1	Partea din trupul Dracsenilor, numită Lieștii
1	O crâșmă în Botoșani la locul numit Târgul Vitelor
12	Doăsprezăci pogoane vie la Horodiște, lângă Cotnari
12	Doăsprăzăci pogoane vie pe moșia Coșula
	Vitele mon(asti)rii
24	Doă[ză]zăci și patru boi mari
24	Doăzăci și patru vaci mari
6	șasă berbeci
200	Doă sute oi mulgătoare
24	Doăzăci și patru măscuroaice
f. 9 ^v	
10	Zăci mascuri
50	Cincizăci matce, stupi
338	Adecă trii sute triizăci și opt
f. 10 ^f	
	Opisu de toate documenturile ce s-au aflat la arhimandriul Ilarion fostul egumen mon(asti)rii Coșula, netrecute în catagrafie. 1850 noemv(rie) 15
1	Hrisov de la Alecsandru voevod, rusăsc, 7220 iuli(e) 24
1	Hrisov de la Ioan Petru voevod, rusăsc, 7091
1	Suret de la Petru voevod, rusăsc, atingătoriu de mon(asti)rea Sucevița și Schitul Mare, 7092 mai 11

1	Suret de la Ioan Barnoschi Movila voevod, rusăsc, 7123 ghenar(ie) 18
1	Suret de la Petru voevod, rusăsc, 7125 mart(ie) 8
1	Suret de la Ioan Vasile voevod, rusăsc, 7156 mart(ie) 31
1	Suret de la Irimiia Movila voevod, rusăsc, 7105 iul(ie) 12
1	Suret de la Ioan Petru voevod, rusăsc, 7097 iuni(e) 20
1	Anafora Divanului d(o)mnesc ce au avut mon(asti)rea Coșula cu răposatul vornic Teodor Balș, 1820 mai 20
1	Copie de pe hotarnica partea de sus pe Itești și a patra parte din Poenile Cornaciului
1	Cartea Divanului Cnejei Moldavii ci sorocește pe d(u)m(nea)lui stolnicul Joian stăpânu Tulburenilor și răzășănilor din Orășani, 1811 mart(ie) 25
1	Cartea a doi boeri cercetători după poronca domnească pentru a patra parte din moșia Ecobeni, 1793 apr(i)l(ie) 2
1	Cartea isprăvniciei de Botoșani pentru împresurarea ce face doftorul Caruz moșiei Ecobeni, 1829 iuli(e) 4
1	Jalba pentru nemulțămirea ce au avut mon(asti)rea asupra hotărârei pentru Ecobeni, 1811 mart(ie) 17
1	Jalba stolnicului Tudurachi Coștean pentru a patra parte de Ecobeni, 1814 ghenar(ie) 27
1	Cercetarea ce au făcut d(u)m(nea)lui stolnicul Tudurachi Coștean părții din moșia Coștenii a mon(asti)rii Coșula, 1826 apr(i)l(ie) 15
1	Jalba egumenului mon(asti)rii pentru împresurarea ce face mon(asti)rea Coșula, 1823 iuni(e) 25
1	Jalba mon(asti)rii către vodă Suțul cu răzoluția Marii Logofiții, tot pentru împresurarea moșiei Coșula, 1819 oct(ombrie) 10
1	Jalba egumenului mon(asti)rii către vodă pentru împresurarea ce pătimește mon(asti)rea de către vornicul Baloș cu Flămânzii, 1815 mart(ie) 6
f. 10 ^v	
1	Cartea Logofiției către d(u)m(nea)lui sulgerul Costandin Urechi pentru desbateră împresurării moșiei Ecobeni, 1808 iuli(e) 8
1	Cartea d(o)m(nu)lui Duca voevod împuternicitoare călugărilor din Coșula, 7190 avg(u)st 2
1	Copie de pe cartea domnească de la Grigori Ghica voevod, 1776 săpt(embrie) 22
1	Pricina cu caminariul Alecu Hurmuzachi, 1830 noem(b)r(ie) 7
1	Ispisoc pentru Zăiceștii mon(asti)rii Coșula, fără let
1	Suret de pe cartea gospod a d(o)m(nu)lui Alecsandru Ioan Calimah, 1839 avg(u)st 1
1	Cartea Vorniciei de Botoșani către stolnicul Gheorghe Albineți, 1825 apr(ilie) 28
1	Cartea d(o)m(nu)lui Alecsandru Muruz voevod, 1805 iuli(e) 23
1	Suret de pe ispisocul lui Iliș voevod, 7053 apr(ilie) 22
1	Adeverința Divanului supt no. 1724 pentru reclamația ce au făcut mon(asti)rea Coșula la Divanu, 1834 noem(b)r(ie) 11
1	Suret de pe ispisocul d(o)m(nu)lui Ștefan Vasilie voevod pentru întreg satul Ecobeni încredințat de Giudecătoria de Botoșani supt no. 5344 din 1839 avg(u)st 1

1	Jalba egumenului mon(asti)rii împreună cu cartea Cnejei Moldavii pentru Coșteni, 1812 avg(u)st 2
1	Jalba egumenului mon(asti)rii Coșula împreună cu d(o)mneasca carte a domnului Ioan Sturza voevod, 1823 avg(u)st 12
1	Jalba egumenului mon(asti)rii către Divanul Cnejei Moldavii pentru împre-surarea ce face răposatul vornicul Baloș, 1808 noem(b)r(ie) 23
1	Jalba mo(nasti)rii Coșula și cartea dom(nu)lui Mihail Grigoriu Suțu voevod, 1819 noem(b)r(ie) 10
1	Cartea Logofiției cei Mari către stăpânitorii moșiilor Coștenii și Zăiceștii, 1811 mart(ie) 25
1	Jalba egumenului mon(asti)rii Coșula și d(o)mneasca carte a domnului Scarlat Alecsandru Calimah voevod către Vorniciia de Botoșani, 1815 mart(ie) 29
1	Jalba mon(asti)rii cu d(o)mnescul boerdii a răposatului Ioan Sturza voevod, 1825 oct(ombrie) 4
1	Jalba egumenului mon(asti)rii către Logofiția cea Mare cu cartea Divanului Cnejei Moldavii către Vorniciia de Botoșani, 1811 iuli(e) 19
1	Suret de pe ispisocul d(o)m(nu)lui Grigori Ghica voevod întărit de Giudecătoria de Botoșani, 1839 av(gu)st 1
1	Copiia măturiei din poronca preînălțatului d(o)mn Ioan Costantin Mihail Cihan Racoviță voevod, 7265 noem(b)r(ie) 15
1	Cartea Divanului Cnejei Moldovii către Vorniciia de Botoșani, 1790 iuli(e) 10
1	Zapisul lui Ioan Mitilul cu maica sa, Urâta, și vitrigu său, Andronicu, 7274 ghenar(ie) 12
1	Cartea Logofiției cei Mari către vornicul Teodor Baloș, 1815 apr(i)l(ie) 13
f. 11 ^r	
1	Ravașul lui Alecsandru Ilschi, 1793 iuli(e) 9
2	Zapisă a egumenului Calistru către Găitan armanul Șatain, 1778 apr(ilie) 23 și 1797 iuli(e) 20
3	Zapisă pentru un pogon de vie ce s-au luat în schimb de la eromonahul Veniamin, 1844 av(gu)st 31
1	Jalba stolnicului Coștean, fără velleat, cu cartea d(o)mească a d(o)m(nu)lui Scarlat Calimah voevod, 1813 dechem(brie) 17
1	Hârtii cu două peceti, 7140 mart(ie) 12
1	Hrisovul d(o)m(nu)lui Grigori Ghica voevod, 7257 ghenar(ie) 12
1	Cartea domnească sau gospod, 1107 ² av(gu)st 2
1	Cartea d(o)m(nu)lui Grigori Ioan voevod, 7270 săpt(embrie) 20
1	Mărturia poporănilor schitului Horodiștea, 1796 ghenar(ie) 20
1	Otnoșăniia Chesaro-Crăeștii Aghenții către egumenul și tot soborul mon(nasti)rii Coșula, 1799 mai 28
1	Zapisul Acsiniei, soția lui Ursachi Grumeza, încredințat de Isprăvniciia de Hârlău, 1825 săpt(embrie) 18
1	Adeverința Divanului, doveditoare de reclamația ce au făcut mon(asti)rea, 1834 no(ie)mvr(ie) 19
1	Ispisoc de la Costandin Duca voevod pentru Schitul Mare, 7209 iuli(e) 6
1	Danii a Acsinii lui Ilii Varzari și a fiilor ei pentru trii firtie vie ce dănuște schitul Horodiștea, 1820 mart(ie) 29
1	O scrisoare către trii boeri în pricina Schitului Mare din Țara Leșă(scă), 1757

1	O tălmăcire a unui ispisoc a d(o)m(nu)lui Ioan Petru voevod, 7091 av(gu)st 5
1	Un plic hârtii supt no. 1 ^a a mon(asti)rii Coșula care nu s-au trecut în condică fiind nelucrătoare, 21 bucăți
1	Un plic hârtii supt no. 2 ^a a giudecătoriei, nelucrătoare, 33 bucăți
1	Un plic hârtii supt no. 3 de a schitului Horodiștea, corespundarisite cu Comitetul Mitropoliei, cu Giudecătoria ținutului Eși, 45 bucăți
1	Un plic hârtii supt no. 4 de a schitului Horodiștea, 19 bucăți
1	Una condică a documenturilor mon(asti)rii Coșula după cum astăzi să mărginește în stăpânirea moșiilor sale, 1845 mart(ie) 20
1	Un opis de documenturile moșiilor mon(asti)rii Coșula, cel mai ales, 1845 mart(ie) 20
1	Una condică în care s-au trecut documenturile sf(i)n(tei) mon(asti)ri Coșula, fără let
1	Una copie de pe hotarnica Vlasineștilor din 7268 iulie 20 cu cari și Ecobenii mon(asti)rii și Epurenii să agiută

Subt iscăliții, administratorul țin(utului) Botoșani și rev[iv]izorul Dipartamentului Averilor Bisericești, șatr(arul) Săndulachi Ghidionescu, în urmare poroncilor ci au, au făcut prescriere de toată averea aflată a măn(astirii) Coșula, precum în catagrafie aceasta să lămurești, pentru care să încredințază cu iscăliturile cuvenite.

1850 noemv(rie) 25

...³; S(ăndulachi) Ghidionescu șatr(ar) <m. p.>; Dimitrie Dîiaconu <m. p.>.

După catagrafia de față s-au cercetat zăstre monastirii și s-au regularisit alta din nou de cătră gios iscăliții la anul una mie opt sute cincizăci și patru de(ce)mv(rie) în douăzeci zile.

Prez(ident) D. Cristea <m. p.>; preut Costachi Ponici <m. p.>; I(larion) arhi-mandrit <m. p.>; S(ăndulachi) Ghidionescu <m. p.>.

ASI, M-rea Coșula, IV/80, f. 1–11^v

¹ Adăugat de altă mână.

² Așa în text.

³ Semnătură indescifrabilă.

AN UNEDITED INVENTORY OF COȘULA MONASTERY (1850) (Summary)

Keywords: Coșula, monastery, Moldavia, 19th Century, monastic economy.

Coșula is one of the oldest monasteries in Botoșani, being founded by the great treasurer Mateiaș, in 1535. The church was decorated with paintings both inside and outside, being one of the masterpieces of the Romanian medieval art. Throughout the ages, the monastery was also a cultural site, its library containing many important books and manuscripts (Romanian, Slavonic or Greek); also in this holy sanctuary were preserved very important objects of orthodox cult both from the artistic and historical points of view.

In this article we will publish an inventory of wealth of the Coșula monastery from the middle of the nineteenth century when the abbot of the monastery was replaced. This list (or register) contains very important information on how to organize the wealth of an unspoilt monastery. The publication of this document broadens the perspective on the knowledge of monastic life in Moldova in the nineteenth century, especially in the problem of the monastery economy, a research direction encouraged today in some European scientific centres. Apart from the fact that can be better understand how the goods of the monastery settlements were administered, it also penetrates into a special universe, marked by restrictions and rules imposed by doctrine and discipline, but in which we can also observe what monks ate and drank, how the abbot lived, how the protocol was organized, how important it was, and so on. From such sources we also understand the level of material culture specific to a Romanian monastery, whose role in the Botoșani region was very important in certain periods of the history of those places. Not being one of the rich monasteries of Moldavia, Coșula survived, even though it has gone through more difficult times.

GHEORGHE E. COJOCARU, EUGEN-TUDOR SCLIFOS (editori), *Documente privind istoria românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki*, seria a 3-a, vol. I, *Legăția română la Petrograd (1914–1918). Documente. La légation roumaine à Pétrograd (1914–1918). Documents*, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2018, 521 p.

O intensă dorință a academicienilor, profesorilor universitari și istoricilor de a reedita colecția de *Documente privind istoria românilor* s-a întins, fără mijloace, pe toată durata ultimilor 28 de ani. Recent, Academia Română a reușit să readucă la lumină, în primul an al Centenarului statului național unitar, cel dintâi volum al documentelor *Colecției Eudoxiu Hurmuzaki* (coordonatori Victor Spinei și Ionel Căndea) despre activitatea Legăției române la Petrograd între anii 1914 și 1918. Provenite în majoritate din fondul personal al lui Constantin Diamandy, ministru plenipotențiar al României la Petrograd, și din fondul „Casei Regale” române, documentele conțin informație istorică esențială pentru înțelegerea de către istorici a cauzelor, contextului și detaliilor intrării României în Primul Război Mondial, la sfârșitul căruia românii au realizat statul național unitar. Dincolo de caracterul său tehnic, de instrument de lucru al cercetării istorice, ansamblul textelor emană pentru cel implicat în înțelegerea destinului țării sale și dispoziția dramatică a evenimentului istoric și sentimentul unui angajament politic exemplar.

Înțelegerile României cu Antanta au vizat de la început, pentru ambele părți, întregirea națională întemeiată pe Principiul națiunilor. În întrevederea din 28 iulie/10 august 1914 de la Sinaia între prim-ministrul Ion I. C. Brătianu și Stanisław Poklewski-Koziełł, ministrul plenipotențiar al Imperiului rus în România, Franța, Anglia și Rusia propuneau semnarea unei convenții militare „având ca scop o cooperare împotriva Austro-Ungariei”, pentru care Antanta garanta că pacea nu va fi încheiată fără alipirea la România a părților din Ungaria, „unde majoritatea populației este românească”, conform unei hărți convenite între Marile Puteri aliate¹. Înțelegerea este confirmată la Petrograd în noaptea de 10 spre 11 septembrie 1914 (*Transylvanie et Bucovine, habitées par des populations roumaines*)², apoi reconfirmată în aceeași lună, cu precizările că România trebuie să preia singură teritoriile locuite de români, fără ajutorul militar al Antantei (*mais ce geste elle doit le faire elle même*), și că cei care rămân neutri (nonbeligeranți) nu pot participa la conferința finală de pace (*En ce qui concerne futur congrès pour paix et arrangements territoires, Sazonow m'a dit qu'il n'entrevoit pas possible que les non belligérants y participent*)³. Negocierea convenției militare, în temeiul căreia România urma să intre în război de partea Antantei, se desfășura încă din iunie 1916 în jurul *timingului* angajării, funcție de ajutorul militar promis de Antantă: „Le-am amintit că ne găsim din nou într-un cerc vicios ca și în timpul negocierilor noastre din mai 1915. Punctul de vedere rus este: intrați în război și vă vom da tot ce vă trebuie; al nostru este: nu intrăm înainte de a avea cele necesare”⁴. Această chestiune nu a fost rezolvată și rămâne în istorie cauza principală a situației critice în care a ajuns România.

În general, izvoarele istorice ne transpun în problematica reală a timpului istoric, așa cum este, de exemplu, schimbul de note diplomatice din 1918 între România și Ucraina în care guvernul României a răspuns pretențiilor absurde ale guvernului improvizat al Republicii Ucrainene de anexare a Basarabiei⁵. Dar izvoarele istorice au și această calitate a consistenței, inclusiv printr-un

¹ Doc. nr. 13, p. 31 (Sinaia, le 28 juillet/10 août 1914. Résumé d'une conversation de Monsieur Bratiano, Président de Conseil, avec Monsieur Poklewski, Ministre de Russie).

² Doc. nr. 14, p. 33 (Pétrograd, la nuit du 10 au 11 septembre 1914. Tel. chif. n° 1067).

³ Doc. nr. 17, p. 34 (Pétrograd, le 11 septembre 1914. Télégr. chiffré n° 1081).

⁴ Doc. nr. 231, p. 162 (Petrograd, 6/19 iunie 1916. Confidențial).

⁵ *Unirea Bucovinei cu România. Antologie de documente, hotărâri, declarații, adresări, apeluri, telegrame, acte, protocoale unioniste*, realizată de Vasile Tărășeanu, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2018, p. 50–69.

articol de ziar care poate ilustra în sinteză ceea ce ar spune un întreg tratat despre război. Este cazul articolului *Datoria noastră față de România*, apărut în ziarul „Birjevaia Wiedomosti”, din 14 august 1917:

Datoria noastră față de România.

Astăzi e un aniversar la care poporul rus trebuie să se gândească în mod serios. Acum un an, după lungi negocieri cu Rusia și cu aliații ei, Guvernul Român a declarat război Austro-Ungariei. Germania, la rândul ei, a intrat în război contra României, jurând să se răzbune în modul cel mai aspru pe această țară și pe Regele ei, fiindcă, cu toate că este un Hohenzollern, s-a arătat a avea un suflet românesc. Germania și-a îndeplinit jurământul. Vina este a Rusiei. Acum un an, Guvernul român, intrând în acțiune, a indicat el însuși slăbiciunea sa militară și a pus ca condițiune pentru intervențiunea sa, ca Rusia să-i dea un ajutor activ. D. Brătianu a fost asigurat că i se va da acest ajutor în măsura cuvenită. Guvernul român avea dreptul să creadă că cel puțin 400 000 ruși vor intra în Dobrogea și vor înainta contra Bulgariei în timp ce trupele române trebuiau să-și apere fruntaria austro-ungară atacând în Transilvania.

Geniul rău al Rusiei și al României, Dl Stürmer, a distrus acest plan, care justifica singur intrarea României în rândurile Puterilor Înțelegerii: o ofensivă puternică care ar fi avut loc la timp în contra Bulgarilor, ar fi tăiat Turcia de Imperiile Centrale și ar fi lipsit pe aceste din urmă de o importantă sursă de proviziune, împedecând totodată Imperiul Otoman să primească proiectile și materiale de război. Acest lucru ar fi fost o lovitură mortală pentru Imperiile Germane și tot cursul războiului ar fi fost schimbat. Poate că în momentul de față ne-am fi bucurat deja de binefacerile păcii.

O intrigă neagră însă a întors astfel lucrurile încât Rușii au trimis în Dobrogea un foarte mic număr de trupe, Stürmer dând asigurări că Bulgaria își va păstra neutralitatea față de România, ba chiar că ar fi pe cale de a încheia o pace separată. Ferdinand de Coburg părănd a justifica politica lui Stürmer, se făcea că ezită și că și-a pierdut capul de spaimă, pe când în realitate trupe Germane se adunau la granița Dobrogei și nimiceau în câteva zile micul număr al apărătorilor români. În Transilvania armata română rămasă singură în fața unui inamic care să întărea zilnic, avea o situațiune din ce în ce mai dificilă. Tocmai târziu Rușii au început să trimeată în România un corp după altul, ajutorul însă venea prea târziu.

Ocuparea unei mari părți a României de către inamic, luarea în stăpânire a bogatelor ei izvoare de petrol și a roditoareii câmpii din Muntenia, iată rezultatul crimei vechiului regim. Spre marea noastră părere de rău, Rusia liberă nu numai că n-a răscumpărat încă acest păcat, dar chiar l-a agravat; timp de un an, armata română s-a reorganizat, s-a echipat, și s-a pregătit să reînceapă o luptă crâncenă cu implacabilii noștri inamici. Nu de mult trupele române au luat ofensiva ușurându-ne situațiunea de pe frontul sud-vest. Din primele zile, aptitudinea de luptă ale acestor trupe reînnoite a dat probe strălucite.

Și iată că acum toate aceste frumoase succese, toată truda, toate jertfele au fost nimicite din cauza groaznicei nenorociri care a lovit Rusia, atunci când divizii întregi rusești au fugit de pe front, demoralizate prin propaganda maximalistilor, car nu făceau decât să continue opera lui Stürmer. În loc de victoria care surădea deja poporului român, o nouă retragere se întrevide, ba chiar amenințarea de a părăsi inamicului pământul patriei. Vina nu mai cade acum asupra vechiului regim, nu se mai poate incrimina țarul Rusiei, vina este a noului regim și Rusia liberă este criminală. Această vină ne impune o grea răspundere față de viitorul României și față de soarta atâtor sute de mii de oameni cari și-au părăsit pământul strămoșesc și se află acum în mijlocul nostru⁶.

Valoarea colecției de documente este sporită prin studiul istoriografic însoțitor *Colecția de documente Hurmuzaki: antecedente, geneză, concretizări* al academicianului Victor Spinei, studiu publicat și în volum distinct. Volumul mai cuprinde drept cuvânt introductiv textul lui Victor Spinei și Ionel Cîndea, *Reactivarea colecției de documente Hurmuzaki*, în românește și în traducere în limba franceză (p. IX–XV), unde sunt expuse rațiunile ce au determinat continuarea prestigioasei colecții de izvoare.

Alex Mihai Stoenescu

⁶ Doc. nr. 542, p. 335–336 (telegramă, Petrograd, 18/31 august 1917).

GHEORGHE CLIVETI, *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815–1914*, București, Editura Academiei Române, 2018, 1162 p.

Anul 2018, privit și considerat drept „an centenar” la mai toate nivelurile societății românești, a fost unul prolific și din punctul de vedere al producțiilor istoriografice autohtone grupate sub acest generic. Din noianul lucrărilor apărute la numeroase edituri, câteva atrag inevitabil atenția, din varii motive. Una dintre acestea este și volumul profesorului Gh. Cliveti, dedicat românilor și statului român în ansamblul relațiilor internaționale în timpul modernității: *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815–1914*.

De la primul contact vizual, lucrarea impresionează prin masivitate – are 1 162 de pagini în format A4 (nu precizăm aici și greutatea, informația se regăsește inclusiv pe internet¹). A fost tipărită în mod cât se poate de profesionist în cadrul Editurii Academiei Române, la București, în anul în care respectiva structură aniversează șapte decenii de la cristalizarea formei sale instituționalizate, în 1948, după cum se precizează și pe site-ul propriu² și după cum se poate deduce și de pe prima copertă a lucrării. Cartea la care ne referim a fost anticipată și pregătită de diverse alte realizări istoriografice ale profesorului Cliveti, presărate de-a lungul anilor unei cariere universitare deosebite: *România și puterile garante 1856–1878* (Iași, 1988); *Izvoarele istoriei relațiilor internaționale. Epoca modernă* (Iași, 1993); *România și crizele internaționale 1853–1913* (Iași, 1997); *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX* (București, 2006); *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă* (București, 2009); *Europa franceză și cauza română (1789–1871)* (Iași, 2010); *România și „alianțele germane”. 1879–1914* (Iași, 2015). Acestor titluri li se adaugă, în chip necesar, alte zeci de texte publicate în diverse alte volume și publicații științifice de profil, în cadrul cărora ochiul atent al specialistului a încercat să descifreze și să ofere publicului dornic de a înțelege evoluția relațiilor internaționale din veacul al XIX-lea o „cheie” de lectură potrivită, spre a obține o imagine cât mai elocventă a drumului parcurs de români și de România de la nivelul de „problemă europeană” la cel de regat recunoscut și afirmat în cadrul unui sistem european aparent consolidat și stabilizat.

Cartea este alcătuită din *Cuprins* (p. 7–8), urmat de o *Prefață* a autorului (p. 9–12) și de trei mari părți, fiecare cu câte patru sau cinci capitole (*Partea I. Cauza română*, p. 13–270; *Partea a II-a. Constituirea României și garanția colectivă a puterilor europene*, p. 271–606; *Partea a III-a. Vechiul Regat, „Marile Alianțe” și originile Primului Război Mondial*, p. 607–1110), pentru ca, la final, să se găsească *Concluziile* (p. 1111–1114), un *Synopsis* (p. 1115–1118) și un absolut necesar și foarte util *Indice* (p. 1119–1160), care ajută și ușurează foarte mult căutarea și identificarea unor informații și amănunte în structura densă a lucrării.

După cum se arată în *Introducere*, eșafodajul istoriografic avut în vedere de istoricul Gheorghe Cliveti este unul vast și ambițios, realizările anterioare reprezentând trepte ale acestei construcții ample, care a luat în discuție *locul* și *rolul* românilor și al României în contextul relațiilor internaționale; cu fireștile sale implicații rezultate din analizele și abordările anterioare – *istoria tratatelor, istoria diplomatică, istoria relațiilor internaționale*. Acest cadru generos ca spațiu și timp a constituit „apogeul Europei”, expresie inspirată de istoricul francez Robert Schnerb³ și care, după cum precizează autorul, „se cuvine a fi înțeleasă în mod nuanțat”, întrucât „nu privește pur și simplu un nivel de creștere ori de dezvoltare atins de Europa pe timpul secolului al XIX-lea”. Totodată, „timpului istoric de apogeu al Europei în lume i s-a asimilat și cel al emergenței României moderne”, de la nivelul de *cauză europeană* până la prestigiul și statutul internațional dobândite de Vechiul Regat în deceniile anterioare Primului Război Mondial.

În urma acestor precizări, iese și mai pregnant în evidență aspectul de sinteză al lucrării, o sinteză care îmbină atât elementele specifice evoluției cercetărilor istorice ale ultimilor patruzeci

¹ A se vedea, de exemplu, <http://www.targulcartii.ro/gheorghe-cliveti/romania-moderna-si-apogeul-european-academiei-romane-2018-1623525> (accesat în decembrie 2018).

² Vezi <http://www.ea.ro/prezentare.php> (accesat în decembrie 2018).

³ Robert Schnerb, *Le XIXe siècle. L'Apogée de l'expansion européenne (1815–1914)*, tome VI de *Histoire générale des civilisations*, publiée sous la direction de Maurice Crouzet, Paris, 1955, cu mai multe reeditări și republicări.

de ani, cât și câștigurile istoriografice românești referitoare la temele avute în vedere. Faptul ca atare este mărturisit de către autor, cu o subînțeleasă și pe deplin justificabilă notă de satisfacție și de mulțumire personală: „Dincolo, însă, de dezbaterile de ordin conceptual sau metodologic, studiul istoriei urmează, pe direcții de analiză și întru încercarea sintezei, norme de nu puțin timp numite și «clasice». Pe baze documentare și în orizont corespunzător de lectură, istoricul operează cu spirit emanent critic reconstituiri factuale, pe care să le supună interpretărilor profesional calificabile. Personal, temei mari a implicațiilor europene ale edificării României moderne i-am consacrat îndelungi eforturi de documentare, de reflecții suscitade și de activitatea la Catedra universitară ori pentru coordonarea unor centre de cercetare. Realizările au urmat trepte firești, de la studiile speciale, apărute, cu timpul, în reviste de specialitate ori în volume tematice, la monografiile. În asemenea trepte a putut urca textul istoriografic, unul, prin natura sa, de demonstrație, mereu «în lucru», și nu de inspirație, de creație pură cu valențe de unicat” (p. 11–12).

Cea dintâi parte a lucrării, *Cauza română*, poate fi considerată inclusiv o excelentă prezentare pentru importanța națiunilor ca actori în devenire ai scenei relațiilor internaționale, întrucât, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și până spre finele celui de-al XIX-lea, „afirmarea națiunilor moderne a cunoscut «faza clasică»” (p. 15). Segmentul cronologic vizat aici de către autor (1815–1849) cuprinde, în esență, transformările majore, structurale, produse pe continentul european sub influența Marii Revoluții Franceze; în acest context, *cauza română* începea să fie cunoscută prin evenimentele anului 1821, când mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu a reprezentat, după cum arată autorul, „enuțul politic” al acesteia (p. 44); o cauză care, până atunci, nu devenise cunoscută în niciun chip în Europa vremii: „ordinea europeană nu a determinat internaționalizarea «chestiunii române» și nici împlinirea unor speranțe nutrite de români în privința plasării Principatelor sub o garanție a «puterilor concertate». «Chestiunea» sau *cauza română* se încărca anevoios de date și semnificații «în dedalul învâlmășelilor orientale». Ea resimțea acut implicațiile situației românilor în componente politico-administrative distincte, prin raportare la ceea ce se afla ori nu sub incidența ordinii europene de la 1815. Transilvania, Banatul și Bucovina, părți ale Imperiului Austriei, țineau de acea ordine. Principatele Moldova și Valahia se așteptau în «dedalul oriental», pe când Basarabia se pierdea dincolo de ceața pusă de Rusia între teritoriile și populațiile de sub sceptrul Romanovilor și Europa încercată de resorturile și certitudinile modernității” (p. 40).

În opinia profesorului Cliveti, acțiunile derulate atunci în spațiul românesc se constituie în ecuații ale contestării formulei continentale stabilite la Viena, alăturându-se, astfel, acelor „forțe de disoluție” care pregăteau tranziția la Europa statelor naționale. Astfel ar trebui înțelese, în opinia sa, atât evenimentele din 1821–1822, cât și cele din 1848–1849, cele din urmă fiind pe deplin încadrate într-o zguduire din temelii a orânduirilor consacrate în numeroase părți ale bătrânului continent. În ciuda insuccesului său, revoluția de la 1848–1849 a fost cea care a dus la consacrarea „problemei românești” la nivelul conștiinței publice europene, aceasta evoluând în tonalități și tușe din ce în ce mai intense atât în privința realităților regionale, cât și a relațiilor, discuțiilor și înțelegerilor dintre Marile Puteri ale vremii. Izbânda națională din anii 1858–1859 nu a reprezentat, de aceea, un lucru ivit din senin; aceasta a fost pregătită, cu tenacitate și cu răbdare, de o întreagă generație care și-a forjat ideile și și-a asumat fără ezitare menirea istorică în tumultuoșii ani 1848 și 1849, fapt evidențiat în repetate rânduri în paginile lucrării. Tocmai de aceea, *Constituirea României și garanția colectivă a puterilor europene* (cum se intitulează a doua parte a cărții), se așază într-o continuare logică a acumulărilor și a luptelor duse de pașoptiști pentru necesitatea recunoașterii și afirmării *cauzei române* la nivel european. După așa-zisa „unire mică” de la 1859, se intra într-o etapă decisivă pentru îndeplinirea programului național, în care aducerea prințului străin, obținerea independenței de stat, formarea unui cadru economic național și, în ultimă instanță, împlinirea idealului unității românești reprezentau nu doar provocări de o cu totul altă anvergură, ci erau și obiective vitale, a căror îndeplinire venea să confirme justetea *cauzei române* și să încununeze lupta generației pașoptiste.

Toate marile obiective – de la Unirea Principatelor în 1859 până la proclamarea Regatului în 1881 –, precum și întregul parcurs al modernizării statului român și a societății românești în a doua jumătate a veacului al XIX-lea s-au aflat „sub zodia faptului împlinit” (p. 305), a „spiritului veacului”; și a unui imperativ care, în unele momente, a devenit sinonim cu un anumit mod de a

înțelege progresul și necesitatea modernizării, cu toate aspectele pozitive și negative implicate: arderea etapelor. Croșetând cu numeroasele date și informații acumulate cu tenacitate și cu răbdare în zeci de ani de cercetare, autorul a reiterat, cu această ocazie, unele judecăți menite a reaseza, pe temeiuri logice și deplin corespunzătoare realităților istorice, diverse aspecte obnubilate, care s-au încetățenit în istoriografia noastră. Ne putem referi, de exemplu, la aspectul legat de numărul puterilor garante de la Paris în 1856, care au fost șase, și nu șapte, după cum este îndeobște cunoscut inclusiv în zilele noastre. După cum a demonstrat profesorul Cliveti, „rezultă, așadar, din cuprinsul actelor diplomatice produse în 1856 la Paris, din logica însăși a stipulațiilor active (contractuale, sinalagmatice), că Turcia nu-și putea fi garantă sieși (la pasiv!). Iar un atare rezultat implică golirea de conținut a sinonimiei *puteri garante* – *puteri semnatare* (contractante) ale tratatului din 30 martie, sinonimie ce «i-a furat» pe mai toți cei care au avansat expresia sau înțelesul de «șapte puteri garante»» (p. 302). „În concluzie, ne vedem cu totul întemeiați a susține că Turcia a fost *semnatară* sau *contractantă* a tratatului de la Paris din 1856 și a actelor subsecvente acestuia, dar nu și *putere garantă*; de asemenea, că puterile garante au fost în număr de șase și nu de șapte – concluzie impusă de clarificări nu doar de ordin cantitativ, ci și calitativ în privința unor aspecte deosebit de interesante ținând de devenirea raporturilor internaționale în secolul al XIX-lea» (p. 304).

Căștigarea independenței de stat în contextul „marii crize orientale” din 1876–1878 și proclamarea Regatului, în 1881, au constituit apogeul programului de esență națională afirmat și concretizat de generația pașoptistă. Pe lângă îndeplinirea acestor obiective majore, tânărul regat român își asigurase, din 1883, și încadrarea într-o alianță ce se dovedea necesară, în ciuda tuturor neajunsurilor care decurgeau de aici – cu numeroase și, uneori, dureroase implicații asupra chestiunilor de ordin economic și național (relațiile adesea încordate cu Imperiul Austro-Ungar fiind determinante pentru diverse atitudini și reacții ale oamenilor politici români). Foarte importantă era, în acest context, „chestiunea Dunării”, care presupunea, după cum inspirat arată autorul, nu doar „rațiuni europene, rivalități sau interese ale marilor puteri”, ci și „suferința drepturilor «fluviale» ale României” (p. 674).

Cantitatea deosebită de informații care se regăsește în lucrare poate fi greu de absorbit, în corelație cu reperele general știute ale modernității europene și naționale, de către un nespecialist, fie acesta chiar și un lector pasionat și cunoscător al evoluției relațiilor internaționale din veacul al XIX-lea. Însă profesorul Gheorghe Cliveti nu s-a mulțumit să rămână la o simplă relatare a evenimentelor și a semnificațiilor acestora, ci a prezentat analize în cheie proprie, care permit celor interesați să întrevadă alte perspective de contextualizare a unor momente ignorate sau tratate necorespunzător la nivelul istoriografiei noastre. Un singur exemplu în această privință – conflictul sârbo-bulgar din 1885–1886 sau „criza bulgară”, după cum a mai fost cunoscut (p. 984–1014). Din diverse rațiuni, pacea care a pus capăt, în mod oficial, acestui conflict (București, 1886) a reprezentat primul moment când a devenit evident că prestigiul Regatului României căpătase un curs ascendent, aceasta și în legătură cu sistemul de alianțe în care se găsea de doar câțiva ani, dar și cu personalitatea excepțională a regelui Carol I. Însă, după „retragerea forțată” a lui Otto von Bismarck de la cârma politicii externe germane, în 1890, și după afișarea tot mai fățișă a velleităților de dominare austro-ungară în relația directă cu România în anii de sfârșit ai veacului al XIX-lea până spre 1914 (p. 1087 ș.u.), a devenit evident că dezideratul securității strategice a statului român, în relație cu alianța în care intrase la 1883, trebuia să treacă printr-o reevaluare dură și pragmatică. Or, în lumina războaielor balcanice din 1912–1913, situația devenise mai mult decât edificatoare: „Deja «veștejită» în momentul «reînnoirii din 1913», alianța austro-ungaro-română avea să ajungă complet «uscată» prin vara anului menționat, pe măsură ce Vechiul Regat a asumat la parametrii intervenției armate contra Bulgariei și ai prezidării Conferinței de pace de la București «închiderea» celui de-al treilea, după «socoteală» germană, război balcanic” (p. 1109). Cel din urmă mare obiectiv al programului de esență națională, unitatea politică a tuturor românilor, rămânea să-și găsească dezlegarea în cu totul alte condiții.

Parcurgerea unei lucrări precum *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815–1914*, deși îngreunată de cantitatea neobișnuit de mare de informații și de perspective oferite de autor, își dovedește din plin foloasele pentru cercetător sau pentru cititorul pasionat de istorie. Abundența

datelor este pe deplin justificată având în vedere temele cărora li s-a dedicat activitatea de decenii a profesorului Cliveti. Utilitatea unei astfel de întreprinderi istoriografice este, în opinia noastră, indiscutabilă, cartea având chiar anvergura unui tratat de istorie; și obligând, pe viitor, la o mai serioasă și îndeaproape abordare a unora din subiectele mari ale modernității românești în context internațional. Rândurile scrise până acum ne par insuficiente pentru a reliefa cât mai convingător importanța unei astfel de întreprinderi temerare, mai ales în condițiile actuale, când științele umaniste, în general, și știința istorică, în particular, se află într-o perioadă de suferință în țara noastră; confruntându-se nu doar cu o desconsiderare tot mai accentuată din partea factorilor decidenți, ci și cu tristul fenomen al unei nemeritate contestări din partea unora care consideră că mare parte din istoria noastră este în continuare falsificată și ocultată chiar de către istorici.

Prin intermediul acestei lucrări, istoricul Gheorghe Cliveti a dat încă o dată măsura capacităților sale analitice deosebite, domnia sa fiind unul dintre cei care oferă frumoase temeuri pentru o reală demitizare și rediscutare a unor chestiuni cu semnificații majore în ansamblul modernității românești. Astfel, sunt premise serioase ca opera realizată să se constituie într-un reper al istoriografiei românești a epocii moderne și a relațiilor internaționale, cu neîndoelnice foloase pentru toți cei interesați și dornici a înțelege *cauza română* și evoluția statului român în relație cu ecuațiile politico-diplomatice specifice continentului european.

Mircea-Cristian Ghenghea

SILVANA RACHIERU, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații româno-otomane între anii 1878 și 1908*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 296 p.

Lucrarea Silvanei Rachieru este o apariție cu totul remarcabilă, cartea beneficiind, indubitabil, de polivalenta experiență a autoarei: istoric, diplomat, cadru universitar. Autoarea e pasionată de istoria socială și de istoria diplomației moderne în sud-estul european, cu accent pe cazul Imperiului Otoman. Nu întâmplător, este membră în asociații internaționale și naționale de studii otomane. Are aproape un deceniu de activitate în instituțiile diplomatice culturale din Istanbul, predând cursuri pe aceeași temă la Universitatea din București și, frecvent, în diferite alte centre universitare din lume. Este, deci, o specialistă recunoscută a domeniului, remarcată ca foarte bună cunoscătoare a limbii turce, dar și a limbilor occidentale de circulație curentă (engleză, franceză).

Volumul are cinci capitole declarate ca atare, dar introducerea în sine poate fi considerată un al șaselea, oferindu-ne o viziune clară asupra resurselor bibliografice și documentare accesate. Sursele primare din Turcia sunt impresionante: Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri de la Istanbul (estimată la 150 de milioane de documente și, în mod firesc, încă incomplet catalogată); fondul Ministerului Otoman al Afacerilor Străine (mai ales corespondența cu ambasadele Imperiului); Ministerul de Interne – Emigrări. La acestea se adaugă cele din România: Arhiva Ministerului Afacerilor Străine, fondurile Casei Regale și ale Direcției Generale a Poliției de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, dar și arhivele consulatelor franceze de pe teritoriul românesc (aflate la Paris).

Oricât de impresionante sunt aceste surse, adevărata provocare a demersului propus de Silvana Rachieru este *cheia de lectură asupra modernizării Imperiului în această perioadă*. Parafrazând un titlu celebru, dar referitor la cu totul alt subiect – vezi filmul regizat de Corneliu Porumboiu, în 2006, despre revoluția anticomunistă din decembrie 1989 –, autoarea atinge o problemă fundamentală și totuși aproape inexistentă în istoriografia românească: „*a fost sau n-a fost... modernizare în Imperiul Otoman?*”. Perspectiva românească, marcată de dominația seculară a Înaltei Porți, de conflictele armate și de glorificarea propriului nostru „război de independență”, nu este preocupată de acest aspect; tratează, așadar, cu o superioară indiferență, un aspect crucial al evoluției social-culturale și politice din lumea balcanică. Practic, românii și-au asumat în mod tacit viziunea occidentală (*Alafranga*) asupra decăderii accelerate a Imperiului Otoman, care în

secolele XVIII–XIX își pierdea forța (militară, în primul rând) și a evoluat tot mai slab în complicatul joc al „marilor puteri”. Este un punct de vedere care omite perspectiva internă (*Alaturka*), asupra efortului de renovare instituțională și de cultivare a unor alte moravuri, așezăminte de educație, tehnologii, comportamente și chiar forme de consum compatibile cu Occidentul periculos de „avansat”.

Nici istoriografia turcă nu a avut un parcurs liniar, internalizând, în anumite perioade și conjuncturi politice, ideea de eșec al progresului de tip *european*. Tendința ultimelor decenii este însă aceea de reevaluare pozitivă a eforturilor, dacă nu și a rezultatelor unui proces istoric amplu și sinuos. Mulți cercetători propun, spre lauda lor, și o altă interpretare a modernizării, văzută nu doar ca o formă (din start imperfectă) a occidentalizării; a fost luat în calcul și efortul propriu de redefinire culturală, axat pe reinterpretarea percepțelor islamice și ale cutumelor autohtone.

Din acest câmp al investigației și reflexiei istoriografice, autoarea și-a ales domeniul diplomatic, urmărind cu acribie adaptarea Imperiului Otoman la normele relațiilor internaționale, așa cum erau ele definite și practicate de statele occidentale. *Interesul său este evident marcat de studierea consecințelor sau ecourilor acestor înnoiri asupra spațiului românesc*. În afara corpului diplomatic în sine, Silvana Rachieru propune și o foarte utilă privire asupra uneia dintre chestiunile aflate pe atunci la ordinea zilei, aceea a „supușilor otomani” (care nu erau neapărat și „turci”) din România: cine erau, în ce condiții locuiau în România, ce drepturi și ce datorii aveau față de cele două state. Situația locuitorilor musulmani din Dobrogea, care intră după 1878 în componența regatului român, este doar o parte a problemei.

În ceea ce privește reperele cronologice alese, Silvana Rachieru are în vedere, deopotrivă, modernizarea internă – a Imperiului Otoman, dar și a României – acompaniată sau impulsionată de evenimentele internaționale. Cele trei decenii sunt considerate ca fiind o etapă de reformare instituțională accelerată, cuprinsă între încheierea războiului ruso-turc din 1877–1878 și revolta „junilor turci” din 1908. În acest ultim an, aveau loc și alte evenimente în Balcani: Bulgaria își declara independența deplină față de Imperiul Otoman, iar Austro-Ungaria profita de situație pentru a anexa definitiv Bosnia-Herțegovina. Dar evoluțiile urmărite nu se încheie brusc aici, continuând cu participarea Imperiului Otoman la Primul Război Mondial și, apoi, cu proclamarea republicii turce.

Primele două capitole se referă la construcția unui aparat diplomatic otoman de nivel european și la funcționarea lui în relația cu România; problemele economice care s-au aflat în centrul negocierilor din această perioadă constituie cel de-al treilea capitol; convențiile diplomatice – care, cu excepția prizonierilor de război, se referă tot la chestiuni economice – fac obiectul celui de-al patrulea capitol; iar ultimul și cel mai consistent cantitativ se referă la „comunitatea otomană din România” (ceea ce nu înseamnă neapărat musulmani, nici neapărat turci).

Pentru cititorii nefamiliarizați cu istoria diplomației, explicațiile date de autoare în primul capitol sunt mai mult decât binevenite. Contrastul dintre uzanțele occidentale și cele otomane iese foarte bine în evidență, explicând, prin ricoșeu, și ceva din „balcanismul” instituțiilor românești de secol XIX; care, privite dinspre Occident, păreau arhaice, incoerente, supuse tuturor fluctuațiilor de personal și conjunctură politică, contradictorii.

Cel de-al doilea capitol încearcă să traseze cât mai precis rețeaua diplomatică otomană din România și personalul care a deservit-o: miniștrii legației de la București, consulii – de la București (!), Iași, Constanța, Brăila, Galați, Turnu Severin, Craiova – și viceconsulii, din Tulcea, Sulina, Giurgiu, Calafat, Turnu Măgurele. Unele posturi au apărut mai târziu, altele au dispărut în timp, iar câteva reprezentanțe erau simple agenții comerciale cărora li s-au acordat și prerogative diplomatice. Plasarea lor în teritoriu nu este întâmplătoare, marcând zonele de interes economic sau cele cu populație musulmană consistentă.

Numărul mare al funcționarilor și stabilitatea lor destul de mare în posturi arată un interes considerabil al Imperiului Otoman pentru această regiune; pe de altă parte însă, statul român a temporizat cât mai mult recunoașterea statutului efectiv funcțional al acestor diplomați, evitând, practic, semnarea unei convenții consulare cu Imperiul. La mijloc erau, în primul rând, interese materiale (problema despăgubirilor pentru locuitorii musulmani care plecaseră din Dobrogea), fără a omite nici ideea unei anumite revanșe politice în fața fostului suzeran.

Următorul capitol conturează o imagine nebănuită a modului în care diplomații trimiși de Imperiul Otoman receptau și interpretau mizele vieții publice românești: chestiunile legislative,

jocul politic și profilul principalilor actori (inclusiv atenția specială acordată de familia regală Dobrogei), radiografii economice și chiar sociale (o analiză a răscoalei de la 1907 și a problemei agrare care o generase etc.

Secțiunea dedicată *Convențiilor* dintre Imperiul Otoman și România este concentrată tot pe aspectele comerciale (sanctionate prin actele semnate în 1887, 1897, 1901, 1907), care ne prezintă, în detaliu, schimbul de produse între cele două țări. Dar, primele demersuri care au deschis noua istorie a relațiilor româno-otomane de după 1878 au avut ca obiect repatrierea celor aproximativ 6 000 de prizonieri otomani aflați pe teritoriul nostru. Dincolo de drama umană surprinsă în actele vremii, discursul oficial s-a axat, de asemenea, asupra unor implicații financiare: statul român a cerut în repetate rânduri să i se plătească suma echivalentă întreținerii și evacuării acestora, însă Imperiul a reușit să eludeze chestiunea. Un debut diplomatic deloc amiabil, am putea spune.

Ce a însemnat *comunitatea otomană din România acelor ani*? (ultimul capitol) – nu este ușor de descifrat. Silvana Rachieru ne introduce mai întâi în cvasi-necunoscuta funcționare internă a regimului juridic al locuitorilor Imperiului Otoman, punctând evoluția de la *supus* la *cețatean*, cu specificul și limitările epocii respective. Atenția acordată terminologiei și nuanțării de traducere sunt de un real folos – pe tot parcursul lucrării, de altfel – pentru ca cititorul să nu cadă pradă echivalărilor occidentale simpliste ori, dimpotrivă, perpetuării unor noțiuni de uz medieval sau premodern. Practic, ceea ce definește secolul XIX este, și în cazul Imperiului Otoman, efortul regăsirii de sine din perspectiva unei identități naționale, mult mai complicată aici decât în alte state. *Naționalitatea otomană* – promovată ca reacție la explozia reacțiilor etnice, confesionale și regionale separatiste – era un instrument de loializare a locuitorilor față de stat și de sultan, construit ideologic în jurul unei instituții militare serios renovate. De altfel, statutul locuitorilor era marcat, în principal, de raportarea lor la plata taxelor și la efectuarea serviciului militar. Diferențele dintre musulmani și nemusulmani erau semnificative, iar statul monitoriza cu atenție felurite aspecte demografice, inclusiv emigrația propriilor muncitori în alte țări, ori existența cetățenilor otomani stabiliți în afara Imperiului.

Comunitatea otomană este, în esență, o noțiune convenabilă din punctul de vedere al aspectelor legale, însă neomogenă din perspectivă confesională, etnică, socială, regională. Schițând reperele sale, autoarea punctează convingător aspectele foarte omenești ale informației strict statistice sau juridice. Chiar *motto*-ul propus: Baban Sulina'ya mı gitti? („*Tatăl tău a plecat la Sulina?*” – *expresie uzuală în zona Mării Negre, Trabzon, Rize, folosită atunci când cineva se întristează fără un motiv evident*), deschide perspective inedite pentru noi. E vorba de impresionanta dramă a muncitorilor care veneau în România cu speranța unor câștiguri cât de cât consistente, dar lăsând în urmă familii nesigure de soarta lor.

Este exact dimensiunea lipsă a istoriografiei românești și, în general, a țărilor aflate multă vreme sub stăpânire otomană: un discurs istoric omogen, ostil, unilateral, revanșard, care nu iartă defel fostul *dușman* (cuvânt de origine turcă, intrat ca atare și în limba română). Este încă prezent în manualele școlare, deși percepțiile curente asupra turcilor de acum și (implicit din trecut) au evoluat, s-au diversificat și s-au multiplicat, fără mari eforturi ideologice sau grave auto-cenzurări de tip *political correctness*.

Deși seria cuvintelor referitoare la relațiile interumane (prieten, aliat ș.a.) nu provine direct din limba turcă, ar merita, totuși, observat cât de multe alte vocabule și expresii uzuale în trecut sau chiar și în zilele noastre vin (chiar și cu unele deformări) din această lume a fostului Imperiu Otoman. Sunt denumiri de produse alimentare, obiecte de vestimentație, diferite realități sau instituții economice. Este o „uitare” veche și cuprinzătoare. *Orientalismul*, *balcanismul* (cu atât mai mult turcismele) nu cadrau nevoii de afirmare națională pro-occidentală a românilor, așa cum continuă ea de cel puțin două secole. Antifanariotismul a fost și este doar un aspect al problemei. Foarte rar mai pomenim de timpurile în care turcii erau o prezență familiară la noi. După cum spunea G. Sion în ale sale *Suvenire*, „comerțul de cherestele din Moldova”, de pildă, nu doar că „se făcea prin turci”, dar ei urcau până în munți, în satele cele mai depărtate, ca să se târguiască direct cu proprietarii; vorbeau românește, ba se și „încumetreau” cu creștinii. Viața lor aici nu era mai puțin plină decât a locuitorilor de baștină, schimbând destine sau căzând ei înșiși victime diferitelor evenimente petrecute în Țările Române.

Poate că această valoroasă lucrare va înclina cât de puțin balanța către o treptată ieșire din canonul istoriografic și național curent. Nu doar de dragul variației și al divertismentului intelectual ci, în primul rând, al redescoperii și al acceptării propriiei noastre istorii, captivă încă într-un carusel de banalități, de stereotipii și de abuzuri propagandistice.

Cătălina Mihalache

SILVIA IRINA ZIMMERMANN, *Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta. La 100 de ani de la moartea Regelui Carol I al României (1839–1914)*, București, Editura Curtea Veche, 2014, 206 p.

În mediile istoriografice românești și germane, numele istoricului literar Silvia Irina Zimmermann este binecunoscut. Doctor în literatură germană a Universității din Marburg, cu o teză ce tratează întreaga operă literară a reginei Elisabeta a României, a publicat mai multe studii și lucrări, dintre care amintim: *Regina poetă Carmen Sylva. Literatura în serviciul Coroanei; Despre regi în vremuri republicane; Corespondența primei perechi regale a României, Carol I și Elisabeta, păstrată la Arhivele Naționale ale României din București; Alecsandri, Grigorescu și Enescu și influențele lor asupra operei literare a Reginei Elisabeta a României*. Pe lângă acestea, autoarea este inițiatore și membră fondatoare a Centrului de Cercetare „Carmen Sylva” al Arhivei Princiare de Wied din Neuwied.

Lucrarea de față este publicată în 2014, an cu triplă însemnătate: la 20 aprilie împlinindu-se 175 de ani de la nașterea suveranului, la 15 noiembrie, 145 de ani de la căsătoria cu Elisabeta de Wied, iar la 10 octombrie – 100 de ani de la moartea primului rege al României. Volumul cuprinde un studiu detaliat privind imaginea lui Carol I în scrierile literare ale Elisabetei. A doua parte a lucrării o constituie jurnalul de călătorie al reginei *Pe Dunăre* (1905). În plus, lucrarea cuprinde un bogat material fotografic, în mare parte inedit, din fondul „Carmen Sylva” al Arhivei Princiare de Wied. Demersul autoarei s-a limitat doar la analiza scrierilor literare ale Elisabetei, textele avute în vedere aparținând unor specii literare distincte (poezie, poveste, eseu, memorii).

Încă din introducere, intitulată sugestiv *Omagiu adus Regelui Carol I al României de Carmen Sylva*, autoarea ne face cunoscut faptul că în opera literară a Elisabetei nu se observă nicio tonalitate critică, ci doar admirație față de realizările augustului soț. Elisabeta îi elogiază personalitatea și simțul datoriei, empatiza cu el, înțelegându-i grijile. Carmen Sylva și-a asumat rolul de a fi „doar un ecou” al soțului său, astfel, într-o scrisoare către mama sa, principesa Maria de Wied, în iunie 1884, regina scria: „În politică, Regele este oracolul meu, iar eu mă feresc să discut despre politică cu alții, ci numai cu el. Regele îmi ține discursuri despre economia națională și sistemul financiar, despre căile ferate, armată, pe scurt, tot ce ține de domeniul său. El este un deosebit geniu al administrației. Talentele sale sunt într-o direcție cu totul opusă față de ale mele”.

Lucrarea se continuă cu *Date din viața cuplului regal Carol I și Elisabeta ai României*. Autoarea construiește, în paralel, pentru cei doi soți biografii sumare. Datele sunt binecunoscute și cuprind cele mai importante evenimente din viața cuplului princiar, iar mai apoi regal.

În opera lui Carmen Sylva regăsim patru ipostaze ale imaginii domnitorului Carol I, și anume: gloriosul domnitor, antreprenorul-constructor și mecena, regele înțelept și opera vieții sale, partenerul de viață. În ceea ce privește primul aspect, Carmen Sylva a dedicat mai multe poezii Războiului de Independență. Autoarea analizează relația Elisabetei cu poetul Vasile Alecsandri, considerând că în primele scrieri ale reginei se face simțită influența marelui poet, ce a fost nu doar colaborator literar al Elisabetei, ci și un apropiat al Curții. În poezia *Calafat*, Carol I ne este prezentat ca un erou al războiului, neînfricat „expus în foc păgân”. Drumul de la Plevna până la Nicopole, parcurs printre sutele de trupuri neînsuflețite ale soldaților căzuți, este invocat în mai multe scrieri de ale Elisabetei, precum: *Pe Dunăre, Robia Peșelui, Stai! Cine-i acolo?* În opinia poetei, acesta era „drumul cel mai grozav din toată viața” lui Carol. În jurnalul *Pe Dunăre*, regina Elisabeta rememorează toate primejdiile prin care domnitorul a fost nevoit să treacă în timpul războiului: „Și acum mi se frânge inima când mă gândesc la acea noapte cu 22 de grade de frig!

Regele ne-a arătat pe ce potecă amețitoare a călărit: o potecă înghețată și atât de îngustă, încât moartea ar fi fost sigură dacă ar fi alunecat calul!” Din punctul său de vedere, la fel de plină de pericole a fost și trecerea pe țărmul românesc ce s-a făcut „printre sloiurile de gheață”. Un alt subiect avut în vedere în povestea de război *Stai! Cine-i acolo?* este „protecția” oferită de către Ștefan cel Mare în timpul luptelor din Războiul de Independență. Domnitorul moldovean nu a fost alături de Carol doar în timpul bătăliilor, la intrarea trupelor în București, Stan, soldat de pază, îl văzu alături de Carol I pe Ștefan cel Mare, dar însoțit, de această dată, și de Mihai Viteazul. Din perspectiva autoarei, cele două personaje istorice sunt invocate ca sursă de legitimare. Astfel, Carol a acționat conform tradiției de secole a luptei poporului român pentru libertate și autonomie.

A doua ipostază în care ne este prezentat regele Carol este aceea de *antreprenor-constructor și mecena*. La 10/22 august 1875 s-a pus, în mod solemn, piatra de temelie a castelului Peleş. Inaugurarea a avut însă loc opt ani mai târziu, deoarece, în timpul Războiului de Independență, lucrările au fost sistate. Pentru a le arăta tinerilor „legătura dintre mărețele creste ale munților din Sinaia și legendele și istoria României”, Carmen Sylva a publicat, în 1882, la îndemnul Ministerului Cultelor, *Poveștile Peleşului*, cartea urmând a fi distribuită în școli și oferită ca premiu elevilor. Un an mai târziu, în 1883, a apărut și o ediție în limba germană sub titlul *Aus Carmen Sylva's Königreich. Pelesch-Märchen*. Publicarea ediției în germană nu a fost întâmplătoare, aceasta coincidând cu inaugurarea Castelului Peleş, la 7 octombrie 1883. Elisabeta atribuia pârâului Peleş și împrejurimilor un întreg univers legendar, reușind astfel să atragă atenția asupra noului castel. Castelul Peleş nu este singura construcție invocată de către regina Elisabeta în scrierile sale. De asemenea, avem mențiuni referitoare la Mănăstirea Curtea de Argeș, dar și la orașul Constanța. În prefața piesei de teatru *Meșterul Manole*, apărută în anul 1892, regina realizează un scurt istoric al mănăstirii, considerând că acesta a atins un apogeu al frumuseții sale datorită restaurării din timpul lui Carol I. Un alt reper important pentru domnia regelui Carol este Podul de la Cernavodă. Regina îl numește „urias”, în 1895 fiind al doilea din Europa, iar ziua inaugurării lui era văzută de aceasta ca fiind „ziua cea mai măreață din domnia Regelui”. Privitor la activitatea de mecenat, regina evidențiază rolul lui Carol I ca păstrător și promotor al culturii românești. În *Povestea unei regine milostive*, Carmen Sylva se transpune pe sine în rolul personajului principal. Cu toate acestea, regele era cel ce-i venea în ajutor ori ce câte ori avea o problemă financiară legată de nenumăratele ei inițiative umanitare.

Privitor la imaginea *regelui înțelept și opera vieții sale*, este supus analizei simțul datoriei prezent întotdeauna la regele Carol: „Pe masa de lucru a Regelui niciodată o hârtie nu a rămas mai mult de câteva ceasuri; soarele nu a apus fără ca să fie rezolvită”. Trebuie menționat faptul că Elisabeta vedea acest simț al datoriei ca o caracteristică esențială la un domnitor. În opera reginei, Carol I ne apare ca un suveran modest, care, deși învingător, nu dorea să vorbească despre victoriile sale, acest aspect este sesizabil în timpul călătoriei pe Dunăre: „Ne apropiem de Calafat, făcând un ocol mare, cotind pe la Vidin, unde toți ne ies înainte și prezintă armele; poziția se desfășoară în cea mai splendidă lumină a soarelui, așa încât ne putem închipui ghiulele care zburau pe deasupra Dunării. Eu nu pot să calc fără să-mi tresară inima pe locul unde a plesnit bomba lângă Rege, când soarta sta nealeasă între victorie și înfrângere. Ne-am suit pe movila pe care se află acum monumentul. Din nefericire, mulțimea de oameni și veșnica fotografiere ne-au stricat dispoziția, care ar fi fost solemnă, mai ales dacă Regele ar fi istorisit lui Carol încă o dată întreaga scenă. Dar Carol știa toate pe de-a rostul, iar Regele este un bărbat prea modest ca să vorbească despre faptele sale glorioase atâtor oameni”.

Partenerul de viață este ultima direcție de analiză. Autoarea observă că, deși vorbește despre relația sa personală cu augustul său soț, Elisabeta îl numește „Rege”, dar aceasta fără a suna rece sau distant. Inițial, este descrisă logodna celor doi, ce a avut loc la Köln, în 1869, fragmentele fiind extrase din *Mein Penatenwinkel (Colțul penajilor mei)*. Este relatată și spaima ce o cuprinsese pe Elisabeta odată cu entuziasmul logodnei: „Eram logodită de patru săptămâni și nu-l puteam asculta fără să tremur. Abia în fața altarului m-am liniștit de tot”. Logodna este transpusă de Carmen Sylva și în versuri, *Köln (Colonia)* publicată în volumul *Mein Rhein (Rinul Meu)*.

Relația celor doi a fost marcată de suferința cauzată de moartea unicului copil, prințesa Maria, la 28 martie/9 aprilie 1874. Drama cuplului princiar este exprimată în povestea alegorică *Ein Leben (O viață)* din volumul *Leidens Erdengang (Pelerinajul suferinței)*, apărut în 1882. De

asemenea, în *Robia Peleşului*, Elisabeta se transpune în rolul unei regine fără copii, care pleacă în căutarea unui moştenitor, iar după multe obstacole ajunge în paradisul copiilor. Cu toate eforturile sale, nu găseşte niciun copil potrivit pentru a conduce o ţară, dar pentru a nu se întoarce „cu mâinile goale” primeşte totuşi de la Peleş două daruri: poezia şi pictura. În eseu *Cea mai frumoasă zi a anului*, Elisabeta rememorează tristeţea primului Crăciun, cel din 1874, petrecut după moartea micuţei prinţese. Acesta avea să fie primul din nenumăratele Crăciunuri posomorâte, dar ce doi soţi se deprindeau să fie „[...] unul lângă altul cu arzătoare rană, pe care nu îndrăzneşti s-o atingi de teamă să nu mori, făcând-o să sângereze prea mult”.

Autoarea a analizat şi fragmente din opera literară a Elisabetei în care sentimentele de afecţiune faţă de Carol I sunt foarte clar exprimate. Astfel, în poezia *Mein Hochzeitstag in der Premde* (*Aniversarea căsătoriei mele în depărtare*), compusă cu ocazia aniversării a douăzeci de ani de căsătorie, Carmen Sylva îi dedică lui Carol o adevărată declaraţie de dragoste. Indicii privitoare la relaţia cuplului princiar şi mai apoi regal aflăm şi din eseu al reginei referitor la aniversarea sa de 60 de ani, din 1903. Regele alesese cu grijă cadourile pentru aniversare şi, spre surprinderea Elisabetei, îi dăruise un tablou de Courten, intitulat *În galeria înaintaşilor*. Tabloul întruchipa o tânără fată, în haine de bal, urmărită din umbră de un cavaler „cu priviri severe şi dulci”. Un vis asemănător avusese Elisabeta cu opt zile înainte de logodna sa cu prinţul Carol; iar după 34 de ani de căsătorie, părea convinsă că nu putea avea parte de un „cavaler” mai potrivit.

În lucrarea de faţă sunt analizate şi *aforismele despre suveran şi popor, politică şi istorie*. Prima ediţie de aforisme a apărut în 1882 la Editura Calmann-Lévy din Paris, sub titlul *Les Pensées d'une reine* (*Cugetările unei regine*), urmând ca a doua ediţie de aforisme în limba franceză să apară în 1888. Ambele ediţii au apărut ulterior în diverse traduceri româneşti, dar şi în alte limbi europene. Autoarea este de părere că Elisabeta a preferat să-şi scrie aforismele în franceză, deoarece societatea bucureşteană era eminentamente francofonă; astfel, regina era convinsă de o mai bună receptare a activităţii sale de scriitoare.

În secţiunea *Despre suveran în vremuri republicane*, autoarea demontează ideea frecvent vehiculată atât în istoriografia română, cât şi în cea europeană, conform căreia Carmen Sylva ar fi nutrit simpatii pentru republicanism. Această idee apare pentru prima dată în romanul-pamflet *La Curtea din Ragusa*, scris de fosta colaboratoare a reginei, Mite Kremnitz, şi apărut în Germania, în anul 1902. Conform romanului, într-o conversaţie ce avea loc între regină şi doamnele ei de onoare, Elisabeta spunea: „Forma de stat republicană este singura rezonabilă; nu înţeleg cum popoarele sunt atât de ipocrite ca să ne mai tolereze”. Primul care a preluat citatul a fost Eugen Wolbe, în lucrarea *Carmen Sylva. Der Lebensweg einer einsamen Königin* (*Viaţa unei regine singuratice*). Wolbe a specificat exact sursa, însă nu a pus la îndoială veridicitatea informaţiei. Acesta considera că romanul-pamflet a fost scris de Mite Kremnitz, reproducând „cuvânt cu cuvânt” conversaţiile sale cu Elisabeta. Mai apoi, informaţia a fost preluată de biografii reginei: Brigitte Hamman, Annemarie Podlipny-Hehn şi Gabriel Badea-Păun. Aceştia fac abstracţie de trimiterea lui Eugen Wolbe, şi pun afirmaţia pe seama Elisabetei. Mai mult, Annemarie Podlipny-Hehn în lucrarea sa, *Carmen Sylva*, redă acest citat ca făcând parte din „jurnalul reginei”. Un argument important adus de Silvia Irina Zimmermann este faptul că această presupusă conversaţie nu este menţionată în biografia *Carmen Sylva*, publicată, în 1903, de Mite Kremnitz. De asemenea, autoarea demonstrează că Elisabeta avea convingeri monarhice, exprimate fără echivoc în volumul *Insomnia*, apărut în jurul anului 1910, şi care cuprinde un fragment ce începe cu întrebarea: „De ce ne trebuie regii?”. Răspunsul îl regăsim în ultimul pasaj al eseului: „Avem nevoie de regi, căci ne întorcem mereu la dâşii şi chiar preşedinţii de republică se transformă încetul cu încetul în regi, tocmai pentru că resimţim necesitatea unui conducător responsabil”.

Ultima parte a volumului cuprinde textul integral al jurnalului de călătorie al reginei, *Pe Dunăre* (1905). El descrie călătoria parcursă de familia regală, în perioada 10–16 mai 1904, cu vaporul, de la Turnu Severin până la Sulina. În *Pe Dunăre*, Carmen Sylva îmbină descrierea călătoriei cu rememorarea celor mai importante evenimente din cei 38 de ani de domnie ai lui Carol I. Jurnalul debutează cu povestirea modului în care ajunsese la 1866 în ţară principele Carol. Apoi, sunt redată discuţiile dintre Elisabeta şi principesa Josephine, mama regelui Carol I. Fiind cunoscută relaţia apropiată ce exista între mamă şi fiu, principesa îşi exprima sentimentele de afecţiune, dar mai ales pe cele de dor ce le nutrea pentru fiul ajuns rege. În scrierile Elisabetei, se

observă tendința de a-l compara pe regele Carol cu anumite figuri istorice. În călătoria pe Dunăre, în timp ce trecea pe lângă podul lui Traian, Carmen Sylva făcea o comparație între împăratul roman și regele Carol, subliniind că ambii au în comun abilitatea lor strategică și simțul pragmatic. Călătoria familiei regale a avut loc într-o perioadă secetoasă, astfel încât preocuparea reginei și a regelui Carol pentru soarta țăranilor a făcut ca principalul subiect de discuție cu aceștia să fie „despre recoltă și despre ploaia care de pe acum îi stricase Regelui câteva nopți, gonindu-i departe somnul”. Elisabeta evidențiază faptul că regele Carol era văzut de țărani ca o mângâiere: ei, „în disperarea lor, se agăț și de superstiția că Regele le poate aduce ploaie”. Călătoria a fost prielnică pentru a observa îndeaproape obiceiurile poporului român, Elisabeta fiind de părere că: „Ne-ar merge mai bine dacă am avea industrii și fabrici; dar românului nu-i place viața de uzină; el nu vrea să câștige decât ce-i trebuie pentru trai și după aceea nu mai vine la muncă”. Deși era îngrijorată în privința soartei țăranilor români, Elisabeta îi compara cu bulgarii. În concepția sa, bulgarii au trăsături ce le lipsesc românilor: „sunt strângători, prevăzători, închiși și foarte sânguincioși; nu au însă priceperea atât de vioaie și nici nu sunt atât de generoși și mână largă ca românii, care dau tot fără să șovăie”.

Lucrarea de față nu analizează doar imaginea conturată de regina Elisabeta augustului său soț, regele Carol, prin intermediul operelor literare, ci ne oferă o perspectivă și asupra modului în care Carmen Sylva se percepea pe sine însăși și înțelegea să-și exercite îndatoririle de principesă, iar din 1881 de regină. Autoarea vine cu un nou mod de abordare, considerând că, deși regele Carol și regina Elisabeta aveau caractere diferite, relația lor a fost una armonioasă, fapt datorat, în special, puternicului simț comun al datoriei. De asemenea, lucrarea vine ca o replică la romanul lui Mite Kremnitz, *La curtea din Ragusa*, clarificând faptul că regina Elisabeta nu avea simpatii pentru republicanism și socialism.

Codruța Șoroagă

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Politică și diplomatie la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878–1899)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 464 p.

Studiul istoriei relațiilor româno-ruse a reprezentat și continuă să reprezinte o tentație cam tensionată pentru specialiștii români, cel puțin. După cunoscuta încercare a lui N. Iorga, în atmosfera antantofilă de la 1917, de mică sinteză asupra respectivelor relații, cercetările au privit aspecte ori momente, cu deosebire spre a releva impactul marii vecinătăți de la răsăritul spațiului românesc. Tânărul coleg, Adrian-Bogdan Ceobanu, și-a propus să abordeze relațiile româno-ruse pentru o perioadă cu delimitări cronologice de puternică semnificație, de la recunoașterea independenței României, pe fondul tensionării relațiilor cu Rusia, până la resimțirea tot mai evidentă a impactului geostrategic al alianței franco-ruse și asupra sud-estului european.

Bazele documentare sau de lectură ale studiului sunt realmente impresionante. Preocuparea de prim ordin a autorului a vizat reconstituiri factuale pe cât posibil bine susținute de recursul la textul primar, spre a fi supuse unor interpretări dense sau „din aproape”, cu detașare de anumite clișee care au străbătut mai ales după 1945 scrierile istorice „de la noi”, cel puțin, despre relațiile româno-ruse. Arareori s-a putut vedea că, pentru un studiu strict aplicat, au fost investigate atât de bogate și de răspândite fonduri arhivale: de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (fondurile Casa Regală, Brătianu, Kretzulescu, Microfilme – Rusia, Franța), Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (fondurile Petrograd, Rusia, Dosare Personale, Reprezentanți Străini), Biblioteca Națională a României, Biblioteca Academiei Române, Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, Arhiva de Stat a Federației Ruse (fondurile Gorceakov și Giers), Arhiva Istorico-Diplomatică a Ministerului de Externe din Roma, Centrul de Arhive diplomatice din Nantes – Franța etc. Documente editate, nu chiar lesne depistabile, unele, în biblioteci, precum și memorialistică, corespondență, jurnale și alte scrieri, zise „de epocă”, periodice, mai ales românești, au fost investigate „din belșug”. Notele infrapaginale și lista bibliografică vădesc parcurgerea sau utilizarea unei literaturi de specialitate

întinse, dar și adecvate temei de studiu. În partea de început a tezei și-a avut rostul o evaluare critică a literaturii de specialitate, pe direcționalul tematic al relațiilor româno-ruse, cu deosebire pentru perioada 1878–1914. De remarcat și „lămuririle” autorului tezei și asupra „experiențelor” presupuse de efortul de documentare, cu detalieri asupra stării și conținutului fondurilor investigate.

Enunțul clar al obiectivelor de studiu a condus la o structurare operativă a acestuia, pe capitole și nu puține subcapitole. Pe întinderea celor șapte capitole autorul și-a propus „să reconstituie într-o manieră pertinentă și veridică”, după cum însuși mărturisește, evoluția relațiilor internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea, să pătrundă în universul diplomaților români și ruși, să urmărească relațiile politico-diplomatice româno-ruse în perioada 1878–1899, divizată pe seama momentului 1883, dar și „problemele economice, religioase sau chestiunea delicată a Basarabiei”. Fiecare capitol vedește, la lectura lui, urmarea unor obiective clar asumate și convingător realizate. Concordanța între ceea ce și-a propus și ceea ce a reușit, textual, colegul Ceobanu, reprezintă poate cea mai puternică notă de distincție calitativă a întregii lucrări. Autorul s-a și făcut, de altfel, remarcat la nivelul istoriografiei epocii moderne prin studii și articole de specialitate de ținuta unor „tratări rotunde” de probleme. Fiecare capitol întrunește exigențele unui studiu de sine stătător, asamblabil însă întregului demers de specialitate.

Primul capitol se vede ca unul preliminar, dar nu în prelungirea directă a *Introducerii*, ci ca redare succintă a evoluției *raporturilor româno-ruse* de la pacea ruso-otomană din 1774 la Congresul găzduit de capitala Germaniei în 1878. A fost perioada când acele raporturi au străbătut un traseu fluctuant, în cuvinte și gesturi nu prea clar definibile, *de la influență și protectorat rus la vecinătate tensionată* îndurată de România, accentuată de Rusia și observată de Europa, la 1878. Capitolul a fost realizat în urma unui bine-cumpănit efort de lectură, cu recurs la text documentar, mai ales la acte diplomatice, spre a fi elucidate unele controverse istoriografice privind îndeosebi accepiunea autonomiei Principatelor Române, sub incidența tratatelor ruso-otomane ori, după 1856, sub cea a garanției marilor puteri europene.

Al doilea capitol a rezultat dintr-un studiu asupra anilor 1878–1883, când recunoașterea Independenței României, proclamarea Regatului, indemnizațiile datorate de Rusia României pentru războiul de la 1877–1878 și soluționarea de-abia în 1882, precum și „chestiunea” Dunării au atestat o tensionare a relațiilor româno-ruse până la riscul conflictului armat pe tema Arab-Tabiei. Demonstrația, pe baze documentare, că recunoașterea de Rusia a independenței României s-a încheiat de-abia spre finele anului 1880 este una de noutate istoriografică, cum este și cea a faptului că rezolvarea „chestiunii indemnizațiilor de război” a lăsat mult în urmă ori uitare angajamentele ruse de la 1878. Și în privința „chestiunii Dunării” apare convingătoare demonstrația că relațiile româno-ruse și-au aflat motive de tensionare, în condițiile când nici tratatul de la Londra, din 1883, nu a prea vădit o judicioasă considerare a titlurilor suverane ale unui stat mic, pe al cărui teritoriu Comisia Europeană își exercita mandatul la gurile fluviului, mai exact, asupra „părții maritime” a acestuia.

Capitolele privind *impactul orientării euro-centrale a politicii României asupra relațiilor cu Rusia* și, respectiv, *intrigi și simpatii rusești în societatea românească (1879-1889)* vădese o perspectivă de abordare mai ales dinspre „partea rusă”, cu accent pus pe reacții de la Petersburg față de „strategia de politică externă a României”, față de anumite gesturi ale oficialilor români în contextul „crizei bulgare” și al conflictului bulgaro-sârb de la 1885–1886. Autorul a evitat în mod deliberat să reia de la baza lui comentariul istoriografic românesc asupra „opțiunii euro-centrale” de la 1883. Și-a orientat propriul comentariu spre „secvențe” atestabile cu prevalență de text documentar inedit. „Secvențial”, dar cu informații documentare și interpretări de noutate au fost abordate reflexe cam „tardive” ale unor pretendenți „de țară” la tronul României, poate la tronuri ale „despărțiturilor” de aceasta („Să vină Cuza, să vină Țarul”), reflexe tăiate decisiv de soluționarea concretă, fizică, la 1889, în persoana principelui Ferdinand, a succesiunii la tronul regal de la București. Factori sau agenți ai influenței ruse au fost surprinși sau relevați, pe baze documentare, în așa-numiți „iconari”, aspect a cărui atestare s-ar cuveni a fi continuată la fondurile arhivale ale mitropoliilor de la București și Iași, cum au fost depistați și la jubileul regal din 1891 ori la implicațiile unor „afaceri” („Olga”, „Jacobson”). Împrejurarea matrimonială a prințului moștenitor al Coroanei României și cea a alianței franco-ruse au fost dezvăluite „de la ceva distanță una de

alta”, parcă spre a fi subliniat adevărul că, dincolo de gesturi protocolare de curți monarhice ori de reprezentanțe diplomatice, serioase rațiuni geostrategice situau România și Rusia pe coordonate diferite ale vieții internaționale din epoca studiată. În chiar lumea misiunilor diplomatice române și, respectiv, ruse, cu gesturi de felul amintit ori cu atingeri matrimoniale, cu nelipsite acte de socializare a reprezentanților diplomați, la București și la Petersburg, se resimțeau, cum rezultă din lectura unor dense părți ale cărții, tensiuni de profunzime în raporturile interstatale. Dacă interferențele economice și comerciale păreau să fi urmat un curs natural, „chestiunea” Basarabiei, cu emoțiile date de dezvelirea la Chișinău, în 1886, a statuii lui Alexandru al II-lea, chiar de vizita la Iași, în 1893, a guvernatorului Basarabiei. Interesant, dar și de continuat ori de aprofundat, comentariul ce fost încercat asupra Asociației Ortodoxe de la Iași, înființată la 1885, în chiar anul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.

Capitolul *Către normalizarea relațiilor româno-ruse (1893–1899)* include elucidări de noutate privind impactul „sud-estic european” al alianței franco-ruse, începutul relațiilor dinastice între România și Rusia, cu suscitare de ceva simpatii românești „pro-ruse”, chiar de „poezii”, încălzite, acestea, de vizita regelui Carol I în Rusia, dar și mereu umbrite, chiar răcite, de „chestiunea Basarabiei”. Nuanțe ale căutării normalizării sau cele ale resimțirii răcirii raporturilor româno-ruse au răzbătut, se înțelege, la nivelul misiunilor diplomatice. În două capitole, *De la București la Sankt Petersburg: diplomați români în Imperiul Rus* și *De la consuli la miniștri plenipotențieri: diplomați ruși și societatea românească*, și-au aflat relevarea structurilor și personalului respectivelor misiuni, direcțiile ori obiectivele de politică externă exponențiate de ele „pe fire” mânuite de ministerele de resort din București și, respectiv, Petersburg, ca și „figuri de diplomați”, cu apetit, în stil de *Belle Époque*, pentru „socializare” sau „mondenități”. De altfel, autorul prezentei cărți s-a dedicat, de ceva timp, cu munificență, studiului „lumii diplomaților”. O altă carte a sa, *Diplomați în Vechiul Regat. Familie, carieră și viață în timpul lui Carol I (1878–1914)*, apărută, în 2015, tot la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, este deplin relevantă în sensul celor menționate, cum ar fi și preocuparea colegului nostru de editare de texte memorialistice, de documente diplomatice, preocupare frecvent marcată prin studii de specialitate, „găzduite” de volume tematice ori de prestigioase reviste de profil istoriografic.

Concluziile, dense și vădind capacitatea autorului de a-și evalua rezultatul studiului întreprins, *Bibliografia* impresionantă, „pe” și „nu alături de” obiectivele cercetării, precum și *Anexele* întregesc o lucrare ce merită aprecieri dintre cele mai frumoase. Printr-un atare text, colegul nostru se prezintă ca un cercetător format, cu certe perspective de împliniri profesionale.

Gheorghe Cliveti

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, ALEXANDRU ISTRATE, DANIEL CAIN (editori), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 460 p.

Volumul de față reunește comunicările prezentate în cadrul conferinței naționale „Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de «Belle Époque» în lumea românească”, ce a avut loc în perioada 5–6 octombrie 2014, la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Studiile cuprinse în acest volum, 21 la număr, se împart în cinci categorii, și surprind atmosfera de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea.

Prima direcție de cercetare, purtând titlul „Angrenajul politicii în culisele diplomației. Stabilitatea unei păci fragile”, însușește contribuțiile semnate de Gheorghe Cliveti, *Sub semnul diplomației de severă eleganță din „La Belle Époque”: premisele „sistemului bismarckian de alianțe”* (p. 12–49), ce tratează politica externă bismarckiană, în corelație cu politica celorlalte mari cabinete europene, axându-se, în special, pe hotărârile luate în cadrul Congresului de la Berlin, și de Adrian Vițalaru, *Diplomație și propagandă la sfârșitul Primului Război Mondial. Publicarea lucrării lui Aurel C. Popovici, La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie* (p. 51–62). Autorul încearcă o reconstituire a traseului parcurs de manuscrisul lui Aurel Popovici,

scris în ultimele luni de viață și definitivat, cel mai probabil, înainte de moartea împăratului Franz Joseph, până în momentul tipăririi, în 1918. Se evidențiază faptul că *La question roumanie en Transylvanie et en Hongrie* reprezintă o actualizare a lucrării publicată în 1892, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenților universitari din România*. Datorită textelor scrise în 1892, lucrarea a fost prezentată ca având valoare de „document”. De asemenea, autorul subliniază utilitatea lucrării, aceasta fiind folosită în timpul Conferinței de Pace de la Paris drept sursă de inspirație în alcătuirea unor broșuri referitoare la soarta românilor din Transilvania.

A doua secțiune, „Mondenitate și sociabilități. Diplomați, cronici și întâmplări cotidiene” debutează cu textul lui Alexandru Istrate, *Etichetă și protocol la balurile Curții regelui Carol I* (p. 65–79). Autorul analizează ceremonialul respectat cu prilejul celor două baluri ce aveau loc la curtea lui Carol I pe durata carnavalului. De asemenea, sunt descrise pe scurt și balurile organizate în scop caritabil de către diverse societăți, precum „Progresul”, „Obolul”, „Cornelia” și „Policlinica Elisabeta”. În următorul text, al lui Theodor Smeu, *Corpul consular de la Galați și „serbările” anului 1906* (p. 81–90), în primă fază, sunt descrise festivitățile prilejuite de semicentenarul Comisiei Europene a Dunării, organizate la 27 aprilie 1906. La acest eveniment a luat parte guvernul, perechea princiară, notabilități locale și parlamentarii județului. De asemenea, statele membre au trimis în portul Galați câte un vas de război ce urma să staționeze la Galați până la 10 mai, pentru a participa și la jubileul regal. Cu ocazia acestei aniversări, s-a pus piatra de temelie a clădirii Episcopiei Dunării de Jos și s-a inaugurat Palatul Administrativ, unde, mai târziu, a avut loc un dejun. Programul a prevăzut o întrevvedere între familia princiară și delegații Comisiei Europene a Dunării, iar, mai târziu, a avut loc un banchet și un bal. A doua zi, cuplului princiar i s-a oferit o cină, ce avut loc la bordul vasului „Orient”. Ceremoniile s-au încheiat prin decernarea de medalii aniversare, un foc de artificii și simularea unei bătălii navale. Ceremoniile jubileului regal au început cu 21 de lovituri de tun, apoi, la Templul Coral, a avut loc un serviciu religios la care au luat parte membrii comunității israelite și notabilii locali. La ora zece și jumătate, s-a oficiat un *Te Deum* la biserica Mavromol, la care au asistat autoritățile civile și militare și corpul consular. După serviciul religios, a avut loc o defilare a 25 de veterani ai Războiului de Independență, Regimentul 11 Siret, un batalion de vânători, patru companii din marina militară și cinci corporații de meseriași. A urmat o recepție organizată de prefect la Palatul Administrativ, iar seara o retragere cu torțe. Autorul consideră că aniversarea a 40 de ani de domnie a regelui Carol fost „umbrită” de cea a semicentenarului Comisiei Europene a Dunării, dar mai ales de fastul evenimentelor organizate cu acest prilej în capitală.

Bogdan Popa în studiul său, *Diplomație, viață mondenă și sport în București la începutul secolului XX* (p. 91–100), analizează apariția sportului în capitala Vechiului Regat și rolul elitei sociale în răspândirea lui de sus în jos. Pentru practicarea sportului în România importante erau trei cluburi: Jockey-Clubul României (fondat la 1875), Automobil Clubul Regal al României (1904) și Tennis-Clubul României (1908–1910). Aceste cluburi erau, mai ales, spații de sociabilitate masculină, iar acceptarea noilor membri era destul de dificilă. Cu toate acestea, șefii misiunilor diplomatice erau admiși automat în rândul membrilor, deoarece aceștia ofereau cluburilor prestigiu și alte foloase. Pe lângă aspectele pozitive, prezența diplomaților străini a dat naștere, după izbucnirea Primului Război Mondial, unor numeroase incidente cu vădite implicații diplomatice. Al patrulea studiu este întocmit de Lucian Leuștean și are în vedere *Revenirea în România a contelui Miklós Bánffy (1926) – „dor de casă”, intrigi „mondene” alături de Casa Regală română sau proiect politic eșuat?* (p. 101–108). Autorul dezbate tema unui proiect privind uniunea personală între România și Ungaria, născut în cercurile maghiare după Primul Război Mondial. Deși punctul culminant al discuției unor idei de unire a fost anul 1919, problema nu a dispărut definitiv, fiind relansată în vara și toamna anului 1926, cu ocazia întoarcerii în Transilvania a lui Miklós Bánffy, fost ministru de Externe, în perioada aprilie 1921 – decembrie 1922, și fost ambasador al Ungariei la Paris. Deși scopul revenirii sale în țară nu este clar, cert este că a fost bine primit în România, obținând foarte rapid cetățenia română. De asemenea, regele Ferdinand a oferit în cinstea sa o recepție, iar oamenii politici s-au întreținut cu el într-o manieră deosebit de amicală.

În *Jocuri de cărți și diplomație la Curtea regelui Carol I al României* (p. 109–121), Vasile Docea subliniază rolul social și politic al jocurilor practicate de către suveranul român la Curtea Regală. Autorul este de părere că regele Carol nu-și alegea întâmplător partenerii de joc, ci prefera să trateze afaceri importante în timpul partidelor de *piquet*, de aceea le juca cu miniștri români sau cu diplomați străini. În schimb, *whist* juca cu membrii familiei sau cu rude apropiate, jocul fiind considerat de autor un „ritual” de strângere a legăturilor de familie. Excepție în acest caz face Alexandru de Battenberg, principele Bulgariei, cu care regele alege să joace *whist* în timpul vizitei sale private la Sinaia, din septembrie 1882. Evidențiind faptul că aceste jocuri nu erau întâmplătoare, autorul arată că perechea regală juca *piquet* sau *whist* și în timpul șederilor în străinătate, dar numai la Sigmaringen și Neuwied, niciodată la Viena, Berlin sau alte curți europene.

Cea de-a treia secțiune cuprinde cinci studii privind „Portretistica din «Belle Époque»”. La Curtea regelui și în *high life*-ul bucureștean”. Primul text semnat de Silvia Irina Zimmermann, intitulat *Despre regi în vremuri republicane. Portretul regelui în opera reginei Elisabeta a României* (p. 125–138), analizează imaginea regelui Carol, conturată de regina Elisabeta prin intermediul scrierilor literare. Cel de-al doilea studiu, al Ștefaniei Dinu, *O principesă din Belle Époque – Maria a României* (p. 139–160), are în vedere implicarea principesei Maria în cadrul societății „Tinerimea artistică”; e vorba de activitatea ei literară, dar și de modul original în care Maria a ales să-și decoreze reședința de la Cotroceni. Cunoscută fiind fascinația principesei pentru îmbrăcămintea elegantă, autoarea analizează ținutele extravagante adoptate de aceasta la diverse evenimente ce se organizau la Curtea Regală. În studiul *Constantin Th. Dumba: un aromân vienez la Curtea regelui Carol I (1894–1895)* (p. 161–199), Sorin Cristescu se axează pe analiza activității desfășurate de Constantin Dumba în timpul celor aproape doi ani petrecuți în capitala Vechiului Regat. Diplomatul de origine aromână a fost inițial consilier al Legației Austro-Ungariei la București, iar din vara anului 1894, după ce Agenor Goluchowski și-a luat un concediu prelungit, a preluat interimatul legației, până la sosirea noului ministru austro-ungar, Rudolf Welsersheimb. Misiunea sa nu a fost facilă, deoarece preluarea interimatului a avut loc imediat după procesul memorandiștilor de la Cluj, din mai 1894, care ducea la interzicerea activității Partidului Național Român și la condamnarea a 25 de lideri politici transilvăneni. În textul de față sunt incluse șapte rapoarte diplomatice, din vara anului 1894, și un pasaj din memoriile lui Constantin Dumba, referitor la misiunea sa la București.

Următorul studiu, *Început de carieră diplomatică: misiunea lui Simeon Radev la București (1913–1916)* (p. 201–228), este alcătuit de Daniel Cain. Autorul întocmește o scurtă biografie jurnalistului Simeon Traicev Radev, membru al delegației bulgare reunite la Conferința de Pace din vara anului 1913. Acest demers este necesar deoarece, după cum precizează autorul, în epocă, Radev era cvasi-necunoscut, iar participarea sa la negocierile de pace a ridicat numeroase semne de întrebare. În opinia lui Daniel Cain, ziaristul bulgar a făcut parte din delegația învinșilor, datorită relațiilor apropiate cu Nikola Ghenadiev, ministru bulgar al Afacerilor Străine. După încheierea lucrărilor Conferinței de Pace, Radev este însărcinat să rămână la București până la restabilirea relațiilor diplomatice. Începând cu 5/18 august 1913, este numit ministru plenipotențiar, urmând ca, la 29 august/11 septembrie 1913, să-și prezinte scrisorile de acreditare. Cei trei ani petrecuți la București sunt văzuți drept „cea mai interesantă și provocatoare perioadă din întreaga sa carieră diplomatică”. Ultimul text din această categorie este semnat de Claudiu-Lucian Topor, *Hilmar von dem Bussche Haddenhausen – ultimul plenipotențiar al Germaniei imperiale acreditat la București* (p. 229–237). Cercetarea analizează modul în care reprezentantul Germaniei la București, în perioada 1915–1916, a încercat „să păstreze ceea ce a mai rămas din vechile legături româno-germane”. Agenda oficială a ministrului a inclus numeroase convorbiri cu regele Ferdinand, cu premierul Ionel Brătianu și cu diverși membri ai opoziției. Autorul are în vedere și discuțiile în contradictoriu purtate de diplomatul german cu regina Maria și cu Take Ionescu, dar și incidentul cu Nicolae Filipescu, petrecut la Jockey-Club.

Secțiunea a patra, „Jurnalism, diplomație și călătorii. Românii în judecățile străinilor” cuprinde studiul lui Giordano Altarozzi, *Mondenitate și solidaritate internațională: societatea românească și cutremurul din Messina (1908)* (p. 241–245). În 28 decembrie 1908, la ora 05:20, un cutremur a lovit Calabria și Sicilia, provocând zeci de mii de victime și însemnate pierderi

materiale. Sensibilizați de tragedia petrecută în Italia, românii au oferit suportul lor moral și, foarte important în asemenea situații, sprijinul financiar. Astfel, Asociația Presei Române a reușit, prin subscripție, să strângă 20 186,80 lei; iar în Transilvania, ziarul „Tribuna” a promovat o strângere de fonduri în urma căreia s-au trimis președintelui Consiliului de miniștri italian, Giovanni Giolitti, 3 742,49 de coroane. În sprijinul victimelor au venit și asociațiile private ce au organizat numeroase activități caritabile, iar parlamentul român a votat un ajutor în cuantum de 200 000 de lei.

În al doilea studiu din această categorie, *Elita culturală românească din Transilvania în viziunea diplomaților austro-ungari acreditați la București în perioada 1900–1914* (p. 247–266), Andreea Dăncilă Ineoan aduce în discuție modul în care era prezentată cărturăria transilvăneană în rapoartele diplomaților austro-ungari. Corespondența diplomatică analizată este prilejuită de întâmplări deosebite petrecute la București: expoziția jubiliară, din 1906, la care au participat numeroși transilvăneni; sau premiera piesei lui Octavian Goga, *Domul notar*, din februarie 1914. Păstrând registrul, Emanuil Ineoan investighează în *Diplomați eleni și chestiunea aromână la începutul secolului XX* (p. 267–279), nu doar implicarea diplomaților eleni în chestiunea aromână, ci și poziția adoptată de clerul grec în problema „asimilării” populației macedo-române. În finalul acestui grupaj avem studiul lui Gabriel Leanca, *La société roumaine avant la Grande Guerre dans quelques récits de voyage français* (p. 282–300). Autorul are în vedere scrierile de călătorie a patru autori francezi, și anume: André Bellessort¹, Léo Claretie², Paul Labbé³ și Léon de Montesquiou⁴. Cercetarea este realizată ca o comparație între cele patru relatări de voiaj. Astfel, scrierile lui Léo Claretie, filoromân declarat, sunt considerate „un exemple de propagande roumaine indirecte”, în timp ce „le récit de Montesquiou est réaliste”, deoarece acesta nu ezită să aducă la cunoștință publicului francez minusurile sistemului politic românesc. Gabriel Leanca observă că, deși a vizitat Sinaia, André Bellessort nu a luat parte la seratele literare organizate de Carmen Sylva; în consecință, în relatarea călătoriei în România nu menționează activitatea literară a Elisabetei; dimpotrivă, Léo Claretie consacră un capitol întreg operei literare a reginei poete. De asemenea, descrie în detaliu Castelul Peleş, cabinetul de lucru al reginei și ceremonialul de la curte.

Ultima direcție de analiză a acestui volum, „Consulii și corpul diplomatic. Imagini în culori și umbre”, debutează cu textul Ancuței Vlas, *Consuli francezi la Iași (1797–1859): studiu prosopografic* (p. 303–320). Autoarea analizează cei 16 consuli și viceconsuli acreditați în capitala Moldovei pentru perioada avută în vedere, structurând informațiile în patru categorii: familie, origine socială; începuturile carierei; evoluție profesională și prestigiul personal. Ancuța Vlas observă că originea aristocratică juca un rol predominant în cazul numirii într-un post consular. Astfel, majoritatea consulilor francezi proveneau din familii cu tradiție consulară sau familii ce jucau un rol important în politica Franței. Autoarea evidențiază calitățile recomandabile unui consul, dar și studiile ce-i erau necesare la accederea în post.

Corespondența diplomatică a ministrul francez la București, Gustave de Coutouly, este analizată de Adrian-Bogdan Ceobanu în „*Portrete din interior. Corpul diplomatic de la București în însemnările plenipotențiarului francez Gustave de Coutouly*” (p. 321–334). Gustave de Coutouly a ajuns în capitala României în octombrie 1885, rămânând în funcție până în anul 1894. Datorită mandatului lung și familiarizării cu membrii corpului diplomatic de la București a putut realiza în rapoartele sale scurte descrieri ale reprezentanților străini acreditați pe lângă regele Carol. Ministrul francez îl caracterizează pe colegul său englez, Frank Lascelles, pe reprezentanții Rusiei, Leon Uruzov și Mihail Hitrowo, ai Austro-Ungariei, Ernst von Mayr și Agenor Maria von Goluchowski, pe plenipotențiarul otomani, Feridun Bey și Edourd Black Bey, pe ministrul german, Bernard von Bülow, și pe cel italian, Francesco Curtopassi. Diplomatul francez nu s-a limitat doar la portretizarea reprezentanților marilor puteri, ci a creionat portrete și plenipotențiarilor Belgiei, Olandei și Serbiei. În aceeași notă, avem și studiul lui Constantin Ardeleanu, *Corpul diplomatic de la*

¹ André Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, Didier, 1905.

² Léo Claretie, *Feuilles de route en Roumanie*, tomé I (*La Roumanie intellectuelle contemporaine*), Paris, Sansot, 1912.

³ Paul Labbé, *La vivante Roumanie*, ouvrage illustré de 55 gravures tirées hors texte et d'une carte en noir, préface de Gaston Doumergue, Paris, Hachette, 1913.

⁴ Léon de Montesquiou, *Notes sur la Roumanie*, Paris, Nouvelle Librairie Nationale, 1914.

București în viziunea reprezentanților diplomatici britanici (începutul secolului XX) (p. 335–363). În caracterizarea corpului diplomatic, autorul are în vedere trei aspecte: experiența diplomaților, firile acestora, dar și consoartele celor mai importanți diplomați străini. Se iau în calcul relațiile a trei miniștri plenipotențieri britanici: William Conyngham Greene, Walter Beaupré Townley și George Head Barclay. Constantin Ardeleanu observă că majoritatea miniștrilor acreditați la București nu erau la prima misiune, dar au existat și „novici”, care, fie ocupaseră posturi în secretariatele marilor ambasade, fie profesaseră în alte domenii. Bulgaria și Grecia au trimis la București reprezentanți, care, deși nu aveau o vastă experiență diplomatică, se bucurau de susținerea personală a monarhilor. În schimb, Austro-Ungaria a acreditat pe lângă regele Carol diplomați de „prim rang”, precum Agenor Goluchowski, Alois Lexa von Aehrenthal sau Ottokar Czermin, demonstrând astfel importanța relațiilor politice dintre cele două state.

Studiul lui Rudolf Dinu, *Plenipotențieri italieni la București (1879–1914). Note biografice și profesionale* (p. 365–423), analizează misiunile trimișilor italieni în România. Între anii 1879 și 1914, Italia a avut patru miniștri plenipotențieri la București, media șederii în post fiind de opt ani și jumătate. O stabilitate la fel de mare se întâlnește doar în cazul Vienei și a Berlinului, fapt ce dezvăluie interesul acordat de Italia relațiilor cu statul nostru. Primul reprezentant al Italiei a fost contele Giuseppe Tornielli Brusati di Vergano (1879–1887), urmat de Francesco Curtopassi (1888–1895), Emanuele Beccaria Incisa (1895–1911) și Carlo Fasciotti (1911–1918). Autorul creionează portrete pentru toți cei patru reprezentanți italieni, analizându-le traiectul profesional. Volumul se încheie cu studiul Silvanei Rachieru, *De la turcul cel rău la otomanul cel bun: reprezentanții diplomatici ai sultanului și integrarea lor în înalta societate a Vechiului Regat* (p. 425–437). Autoarea observă că percepția privind diplomații otomani s-a schimbat după Războiul de Independență. Dacă până la 1877 diplomații otomani erau văzuți ca reprezentanți ai „cuceritorului”, deoarece reprezentau statul suzeran, primului plenipotențiar acreditat la București, Suleyman Bey, i-a revenit misiunea de a estompa această viziune. Autoarea sesizează că, pentru capitala României, nu erau preferați diplomații de „rangul I”, postul fiind considerat unul de tranziție sau loc de exil. În România erau acreditați diplomați tineri, majoritatea celor numiți în post aflându-se la prima misiune permanentă externă. De asemenea, se observă că, dintre cei opt miniștri acreditați la București, în perioada noiembrie 1878 – octombrie 1916, șapte au fost musulmani. Diplomații otomani s-au adaptat rapid la realitățile noului stat independent; nefiind însă însoțiți de familie pe perioada misiunilor, decât în rare cazuri, legăturile cu societatea bucureșteană nu erau la fel de strânse ca în cazul altor diplomați străini.

Prin varietatea temelor abordate, contribuțiile reunite în cadrul acestui volum se pot adresa nu doar cercetătorilor, ci și publicului larg. Autorii celor 21 de studii, cercetători din mediul academic ieșean, dar și din București, Cluj-Napoca, Timișoara, Târgu-Mureș și Galați, reușesc să surprindă foarte bine spiritul „La Belle Époque”, aducând o însemnată contribuție la dezvoltarea istoriei sociale, a istoriei diplomatice nu mai puțin.

Codruța Șoroagă

CRISTIAN ALEXANDRU BOGHIAN, *Politică și economie în România interbelică (1928–1938)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2017, 284 p.

După câțiva ani în care, din perspectivă istoriografică, România interbelică a fost un subiect oarecum eclipsat de România comunistă, asistăm în prezent la o redescoperire a perioadei dintre cele două războaie mondiale. Tot mai mulți autori propun astăzi chei de lectură diferite, tributare unei istoriografii occidentale și unor metodologii care ne arată că orice subiect istoric este greu de epuizat. Lucrarea semnată de Cristian Alexandru Boghian se înscrie oarecum în acest curent. Împărțită în patru capitole, lucrarea se dorește a fi o analiză a raporturilor dintre politică și economie, într-o perioadă în care, după cum subliniază autorul, cei doi vectori se deplasează în sensuri opuse. În deceniul supus cercetării de față avem de-a face cu o erodare accentuată a democrației, însă pe fondul unei creșteri semnificative a producției industriale. Introducerea lucrării este relativ laconică. Autorul nu reușește să-și plaseze lucrarea într-un peisaj istoriografic bine definit. În schimb, își propune o abordare interdisciplinară.

Structura lucrării urmărește câteva teme, pe care le putem numi clasice: marea criză, apusul democrației, echilibrul dintre economie și politică. Excepție face capitolul doi, prin care autorul dorește să încadreze într-un context macro-regional evoluțiile din România. De aceea, prezintă pe scurt realitățile politice și economice din câteva țări sud-est europene: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria și Grecia. Această parte a lucrării pare a fi o întrerupere a fluxului narativ principal. Intenția autorului a fost aceea de a ajuta cititorul să înțeleagă o serie de fenomene politice și economice într-un peisaj macro-regional. Opțiunea nu este greșită, însă poate mai util ar fi fost ca informațiile din capitolul doi să se fi regăsit în celelalte capitole, în pasaje comparative. Aceasta este însă doar o problemă de stilistică și nu influențează narațiunea istorică, și nici concluziile finale.

În primul capitol, Cristian Alexandru Boghian abordează problema crizei economice din România. Analiza atinge pe rând problemele interne, externe, formele de manifestare în diverse domenii precum cel financiar, în industrie sau în comerț. În această parte a lucrării, autorul face o trecere în revistă a situației economice din România și din Europa după 1918. Și susține că, după Primul Război Mondial, țările din Est au încercat să revină la modelul economic antebelic al țărilor din Vest, acestea din urmă îndreptându-se spre modelul american (p. 24–25). Informația este mult prea generală și parțial lipsită de fundament. La începutul anilor '20, nu exista încă un model american. Economiiile țărilor din Europa erau marcate de problema refacerii monedelor și a reinstaurării etalonului aur. Inclusiv Statele Unite au avut probleme similare care, în final, le-au făcut să renunțe la acoperirea în aur a dolarului, decizie cu impact, inclusiv în Europa. După 1933, politica intervenționistă a lui Roosevelt avea să devină un model pentru multe țări Europene, dar acest lucru ține de o altă parte a lucrării.

Primul capitol este foarte fragmentat, ceea ce face ca informațiile și datele economice, prin natura lor foarte seci, să poată fi urmărite cu atenție. Însă, autorul își asumă uneori mult prea ușor concluziile altor istorici, la care se raportează într-o manieră neconvincătoare. Încercând să treacă în revistă ceea ce el numește politici economice eronate înainte de 1929, el operează cu presupuneri sau sugestii: „S-ar părea că inversarea temporală [temporară – n.n.] a guvernărilor liberale cu cele țărăniști ar fi dus [adus – n.n.] mai multe beneficii României” (p. 60). De altfel, în concluziile primului capitol, autorul face o serie de afirmații confuze, peste care sugerează scenarii prin care s-ar fi putut evita Marea Criză. Pentru Cristian Alexandru Boghian, „naționalismul economic” și „exacerbarea intervenționismului de stat” au dus la declanșarea crizei economice (p. 80). O abordare care inversează relația cauză-efect. Prăbușirea pieței internaționale, care a lovit țările dependente de importuri, a dus la apariția naționalismului economic și la creșterea intervenționismului. Hitler a ajuns la putere în 1933, la finalul crizei, chiar în anul în care a fost adoptat și programul *New Deal*, al președintelui american Franklin D. Roosevelt. Câteva rânduri mai jos, autorul se contrazice, afirmând că intervenționismul sau keinesianismul a fost una din soluțiile de ieșire din criză. Potrivit autorului, aceste opțiuni au dus „inevitabil la eradicarea completă a pieței libere, a liberal-democrației, pavând drumul pentru al Doilea Război Mondial” (p. 88). O opinie față de care păstrăm o oarecare rezervă. A doua conflagrație mondială a avut și cauze economice, fără îndoială, dar e dificil să pui doar intervenționismul în prim plan, mai ales că avem exemple, precum Statele Unite, unde această politică nu a dus nici la eradicarea economiei de piață, și nici la democrației liberale.

Capitolul al doilea vine să pună într-un context macro-regional ceea ce s-a întâmplat în România deceniului patru al secolului trecut. Autorul prezintă pe scurt peisajul politic și economic din sud-estul Europei. Bibliografic, capitolul se bazează în primul rând pe lucrări occidentale, ceea ce pentru arhitectura generală a lucrării este un câștig. Însă, dorind, probabil, să citeze cât mai multe lucrări străine, Cristian Alexandru Boghian face o serie de afirmații care nu sunt foarte reușite din punct de vedere stilistic sau care nu își aveau locul. Bunăoară, preia de la Elizabeth Wiskemann o afirmație redundantă pentru cititorul român: „De precizat că dinastia de Hohenzollern, reprezentată de Regele Ferdinand, Regele Mihai și Regele Carol al II-lea, a supraviețuit în România pe tot parcursul perioadei interbelice” (p. 90). De altfel, nu de puține ori stilistica frazelor produce confuzie, vorbind de scorurile obținute de principalele partide în timpul alegerilor, autorul susține că: „Chiar dacă partidele de guvernământ obișnuiau să câștige aproape tot timpul alegerile, opoziția unită reușea scoruri remarcabile” (p. 93). În anumite situații, Cristian Alexandru Boghian

face afirmații tranșante pe baza unor lucrări generale, cum ar fi: „[...] intervenția din 1938 a lui Carol al II-lea este văzută și ca o încercare de salvare a țării de la ascensiunea politică a Gărzii de Fier” (p. 95), citând volumul I al lucrării *Istoria Europei în secolul XX*, a istoricilor Serge Bernstein și Pierre Milza. Istoriografia subiectului este una destul de bogată, iar tema ar fi meritat aprofundată și nuanțată pe baza unor studii mai aplicate, pe care autorul le citează.

În această parte a cărții, cititorii sunt familiarizați cu o literatură străină care a circulat prea puțin și a fost citată și mai puțin în istoriografia noastră. Cu toate acestea, autorul folosește uneori informații scoase din context și lipite fără logică, în încercarea de a realiza mici sinteze. Dacă ar fi să dăm credit celor spuse de autor, Horthy ar fi primit recunoaștere internațională tocmai datorită violenței sale politice: „După ce Ungaria a trecut printr-o revoluție democratică și una bolșevică, Amiralul Horthy instaurează un regim autoritar în 1919. Noua conducere a instituit teroarea împotriva tuturor celor suspectați că ar avea simpatii comuniste, torturându-i și ucigându-i pe aceștia cu ajutorul unor bande teroriste. În acest context regimul lui Horthy a primit rapid recunoaștere internațională” (p. 110). Fiecare propoziție din acest citat ne trimite la o carte diferită, ceea ce ne face să ne gândim la o încercare nereușită de a salva exhaustivitatea documentării. Un exemplu similar de amestec de concepte, informații și concluzii tranșante, lipite pe baza unei logici șubrede, cu citări diferite de la o propoziție la alta, găsim și la pagina 115, unde autorul spune, în același paragraf, că regimul lui Horthy a fost ba conservator, cu partid dominant dar nu unic, ba „unul autoritar cu tendințe totalitariste”. Concluziile mai multor istorici sunt lipite, arbitrar, fără a sesiza că se contrazic între ele și nu pot ajuta la trasarea unei idei generale.

Expresiile confuze apar și în momentul în care Cristian Alexandru Boghian încearcă să tragă propriile concluzii. După ce vorbește despre problema minorităților din țările apărute din vâltoarea Primului Război Mondial, găsim o relație de complementaritate între aceste probleme și crizele politice din zonă, autorul afirmă: „Legitimitatea puterii în această regiune europeană [Europa Centrală și de Sud-Est – n.n.] era deosebit de fragilă când era obținută pe căi democratice sau când era dobândită prin forța loviturilor de stat” (p. 137). În acest caz, rămâne întrebarea: dacă exista și o a treia cale de a obține puterea în afara alegerilor sau a dictaturii, și dacă da, care era aceasta, pentru că autorul nu este suficient de explicit. De altfel, capitolul al doilea se remarcă printr-o serie de generalizări periculoase, citări exagerate, inclusiv în pasajele concluzive. În fapt, autorul este prezent printr-o serie de formulări întortocheate, simulând o documentare bogată; deși, în mare parte, este prizonierul ideilor formulate de alți autori, chiar dacă aceștia se contrazic și nu își asumă o poziție critică.

Capitolul al treilea debutează cu o mică polemică, de la distanță, cu istoriografia referitoare la Carol al II-lea. Autorul nu este de acord cu cei care susțin că revenirea fiului lui Ferdinand Întregitorul pe tron a fost un act bine pregătit. În argumentația sa, autorul citează cercetări de dată mai recentă, lucrări de epocă sau mărturii contemporane evenimentelor, fără a face însă o diferențiere și a le trata metodologic așa cum se cuvine. Este aproape imposibil să pui pe aceeași treaptă pe Paul Quinlan, Jean Pangal și Pamfil Șeicaru. Autorul îl contrazice uneori pe istoricul britanic, însă acordă credit substanțial – umplând paginile cărții cu citate consistente – directorului ziarului „Curentul”, personalitate controversată și cunoscută în epocă pentru versatilitatea sa. Referitor la citate, autorul are pagini întregi în care le folosește abuziv. În locul argumentelor de natură istorică, sunt aduse în discuții pasaje întregi care fragmentează orice analiză, cum ar fi, de exemplu, paginile 156–157. Nu de puține ori, în loc de concluzii avem parte de un citat, despre care autorul nu spune dacă subscrie la aceeași idee sau nu (p. 160). Autorul însuși este sufocat de atâtea citate, dovedit și de faptul că, nu de puține ori, acesta uită să închidă ghilimelele; astfel că rămâne la latitudinea cititorului să decidă dacă fragmentul preluat de la alt un alt autor se termină odată cu indicarea sursei prin notă ori continuă și după.

Spre finalul capitolului al treilea, într-un subcapitol care analizează guvernarea Goga și instituirea dictaturii regale, ne-a atras atenția următoarea afirmație: „După cum am văzut și în cadrul relațiilor cu Marea Britanie, și Franța sprijinea abolirea instituțiilor democratice românești în favoarea păstrării României în cadrul relațiilor internaționale tradiționale, Carol al II-lea reieșind, în urma loviturii sale de stat, ca principal exponent al politicii externe, în care cele două mari puteri occidentale democratice aveau cea mai mare încredere” (p. 199). Nu există niciun argument care să acrediteze ideea că Londra și Parisul au „sprijinit” schimbările politice din România din 1938. Cel

mult, le-au tolerat, atâta timp cât ele nu afectau politica lor externă și interesele economice în zonă. Este greu de înțeles pe ce se bazează autorul când face o astfel de afirmație. Mai mult, cu greu putem spune că dictatura lui Carol a crescut încrederea puterilor vestice față de România. În fond, cu excepția acordării garanțiilor de către Marea Britanie în primăvara lui 1939, Bucureștiul nu a mai obținut nimic de la aliații săi vestici, iar vizitele lui Carol al II-lea la Londra nu au reușit să-i convingă pe britanici să ne vândă armament și avioane. Prin urmare, această încredere, de care vorbește autorul, cu greu își poate găsi corespondent în evoluția evenimentelor din epocă.

Capitolul patru prezintă un interes deosebit, deoarece autorul își dezvoltă și argumentează propria teorie a „echilibrului dinamic universal”. În acest capitol, al cărui titlu este o interogație rămasă fără răspuns, *Politica și economia într-un echilibru dinamic?*, face o trecere prin sistemul electoral din anii '30, reia tema impactului crizei economice asupra societății românești și face o scurtă analiză a problemei intervenționismului economic. Paginile dedicate alegerilor din anii 1928–1937 sunt pline de date statistice și reprezentări grafice care provin doar din trei sau patru cărți și articole. Lipsește analiza impactului acestor alegeri în epocă. Considerăm că o sondare a presei perioadei ar fi completat tabloul epocii și ar fi aruncat o altă imagine peste cifrele, de altfel bogate și util reprezentate grafic, prezentate în paginile cărții. Și în această secțiune a cărții revine problema creditării, fără critică, a unor lucrări din epocă sau publicate înainte de 1978 (p. 228–229).

În ultima parte a capitolului, autorul creionează propria teorie. Argumentația sa pornește de la ideea că intervenționismul este o practică nocivă. Oarecum contrazicându-se, susține că, dacă statul reglementează piața liberă, nu va mai fi nevoit să aplice măsuri intervenționiste (p. 252). Dar se pune întrebarea: reglementarea pieței libere nu este o formă de intervenționism? Autorul afirmă, eronat după opinia noastră, că intervenționismul ar presupune că statul este părțitor față de un anumit segment economic. Există deja o literatură bogată care arată că o economie de piață „auto-reglementată”, cum o numea Karl Polany, este imposibilă. Chiar și în economiile ultra-liberale, statul intervine fie pentru reglarea unor dezechilibre (cum ar fi deprecierea monedei naționale), fie pentru susținerea unor segmente economice strategice sau pentru dezvoltarea unor zone înapoiate. De altfel, autorul vine cu o teorie oarecum nouă, potrivit căreia democrația liberală este utilă doar în țări cu economii dezvoltate, statelor aflate în curs de dezvoltare potrivit li-se mai bine regimurile politice autoritare. Pe de altă parte, mai susține că dezvoltarea industriei și ameliorarea producției agricole a avut un rol în așezarea României pe drumul dictaturii: „[...] deteriorarea mecanismelor sistemului democratic în perioada anilor 1930, coroborată cu avansul industrial și o ameliorare moderată a situației agriculturii, a dus oarecum inevitabil la eșecul democrației și vârful de dezvoltare economică interbelică” (p. 253). Autorul amestecă din nou idei și citate ale unor autori de factură diferită. Hayek este citat pentru a da o replică lui Nae Ionescu, care pleda pentru respingerea modelului occidental. Apoi, două pagini ale cărții sunt umplute cu citate, mult prea extinse, din Dem I. Dobrescu, care se erijează într-un critic al realităților românești interbelice (p. 257–258).

După ce prezintă „teoria ordinii spontane” a economistului austriac Friedrich von Hayek, care susține că ordinea pieței se bazează pe „reconcilierea diferitelor scopuri pentru beneficiul reciproc al participanților”, autorul propune o definiție pentru propria teorie a „echilibrului dinamic universal”: „O acțiune a unui individ va produce o reacție proporțională în cadrul contextului său (sau nu numai), calitatea reacției fiind supusă și variației dinamice a timpului și spațiului care vor încerca să echilibreze efectele acțiunii individului prin crearea unui dezechilibru care să creeze motivația pentru o nouă acțiune a unui individ (același sau altul). Așadar cadrul temporal și spațial există simultan într-o stare de echilibru cât și de dezechilibru supusă variației dinamice a agenților săi. Acțiunea individului este determinată într-o oarecare măsură și de observarea unui echilibru sau dezechilibru și necesitatea/dorința acestuia de a-l modifica” (p. 261).

Autorul nu explică dacă această teorie este inspirată din cazul românesc, și cum se aplică României interbelice și relațiilor economice ale acesteia. În schimb, susține că „echilibrul este media universală a dezechilibrelor echilibratoare” (p. 261). Mai mult, într-o încercare de a-și defini mai bine teoria, Alexandru Cristian Boghian afirmă că acțiuni din trecut pot avea efect în prezent sau în viitor; în acest sens, o acțiune dintr-un colț al lumii poate avea efect în alt colț al pământului, „însă o acțiune din viitor nu poate avea consecințe în trecut, deoarece efectul (viitorul) nu poate preceda cauza (trecutul)” (p. 262).

Societățile sărace și cele dezvoltate evoluează în acest echilibru universal. Pornind de la această idee, autorul preia, fără să afirme explicit, teoria echilibrului termic din fizică, afirmând că „societatea săracă poate deveni bogată doar dacă cea bogată devine săracă, sau o variantă combinată: societatea săracă poate să crească la o dezvoltare medie doar dacă societatea bogată «scade» la o dezvoltare medie”. Mai mult, aflăm că „această dinamică simplă ilustrează esența echilibrului universal natural” (p. 263). Dacă această teorie are corespondență în realitatea anilor 1930–1940, atunci rămâne de văzut în ce măsură Germania, principalul partener economic al României în acei ani, a sărăcit de pe urma acestei relații, de vreme ce știm că industria țării cunoștea o perioadă de maximă dezvoltare.

Cristian Alexandru Boghian încearcă să creioneze o serie de concluzii la finalul capitoului al patrulea, lansând o serie de afirmații care pun serioase probleme metodologice, fără a mai vorbi de cele de stilistică a frazei. Autorul afirmă că recesiunea din 1929–1933 a fost, nici mai mult nici mai puțin, necesară. „Variația dinamică în cadrul limitelor paradigmei anilor 1920 și-a epuizat variantele de creștere” (p. 271). Prin urmare, era necesar ca o criză să reaseze dezechilibrele prin noi echilibre, ca să adoptăm stilul autorului, care să genereze, printr-o revoluție politico-economică noi tipuri de creștere. Care este costul acestor dezechilibre echilibrate printr-o criză economică necesară? Alterarea „sistemului democratic în vederea atingerii unui consens social unitar” (p. 271).

Argumentele teoretice sunt prea puțin convingătoare și nu lasă deloc impresia că sunt rezultatul înțelegerii profunde a realităților interbelice. În general, autorii care propun o nouă paradigmă sau teorie de cercetare își prezintă obiectivele la începutul cărții, pentru ca, pe parcursul narațiunii, să aducă mereu exemple care să le susțină opinia. În cazul de față, autorul a preferat să-și prezinte teoria la final. Iar demonstrația teoretică este deconectată de firul istoric al cărții. Balansarea între teoriile unor economiști și istorici este neconvingătoare, iar citatele lungi și mult prea dese nu pot înlocui argumentele istorice. Concluziile volumului sunt relativ scurte și nu reiau decât parțial principalele idei ale volumului. Așa cum era de așteptat, autorul încheie cartea făcând trimitere la propria teorie. După 1933, politica și economia, susține autorul, „au urmat trasee divergente. Acest proces este explicat, așadar, prin mecanismul echilibrului dinamic universal, care, în sine, acționând în mod real prin agenții săi politico-economici, din dorința de a echilibra unele dezechilibre, dezechilibrează altele pentru a fi din nou echilibrate” (p. 273). Dincolo de teorii și grile de lectură, concluziile autorului se traduc printr-o serie de certitudini care nu lasă loc de interpretări: „Recuperarea rapidă a decalajelor și modernizarea socială și economică a României în anii 1930 s-au putut realiza doar cu prețul slăbirii sistemului economic” (p. 273).

Alexandru Aioanei

DANIEL STAHL, *Hunt for Nazis: South America's Dictatorships and the Prosecution of Nazi Crimes*, Amsterdam University Press, 2018, 378 p.

Al Doilea Război Mondial continuă să fie în centrul atenției publicului pasionat de istorie. Și este normal să fie așa: conflagrația a schimbat ireversibil fața lumii și efectele ei se simt până astăzi. Pe de altă parte, tocmai distanțarea temporală și psihologică de catastrofa războiului, de suferințele de atunci, a permis extinderea ariei de interes față de catastrofa din 1939–1945 și transformarea a diferite evenimente din această perioadă în subiecte ale culturii populare. În listele de filme ale unor canale de televiziune prin cablu precum HBO sau Netflix, documentarele care tratează problematica celui de-al Doilea Război Mondial și urmările acestuia ocupă un loc dominant. Nu puține sunt și filmele artistice din aceeași zonă tematică. Iar în interiorul acestei teme, Holocaustul și nazismul sunt printre subiectele frecventate. De exemplu, dacă trecem în revistă titlurile de pe rețeaua comercială Netflix, găsim filme precum: *Nazi Concentration Camps* (1945), *Nazi Gold in Argentina* (2004), *Auschwitz. The Nazis and the Final Solution* (2005), *The Last Nazis* (2009), *World War II in Colour* (2009), *Hitler and the Nazis* (2011), *What Our Fathers Did. A Nazi Legacy* (2015).

Dintre acestea, *The Last Nazis* se ocupă de „vânătoarea de naziști” de către Efraim Zuroff, de la Simon Wiesenthal Center (a cărui carte principală, *Operațiunea „Ultima șansă”*, a fost

recent tradusă în limba română). Iar *Nazi Gold in Argentina* spune povestea naziștilor refugiați în Argentina, după război. Iată, așadar, un alt subiect popular – așa numita „vânătoare de naziști” – care se pretează atât la expuneri comerciale, senzaționaliste, cât și la abordări serioase, publicistice sau științifice.

Cartea lui Daniel Stahl despre vânătoarea de naziști adoptă perspectiva academică, fiind rezultatul unor laborioase cercetări. Pe cât de spectaculos este subiectul, pe atât de dificil este de abordat. Aceasta, în primul rând, pentru că fuga și ascunderea naziștilor în diferite părți ale lumii au presupus operațiuni secrete, implicarea unor rețele subterane, multe complicități și deseori sprijin la nivel statal, din partea unor lideri politici sau servicii secrete. Apoi, a fost vorba de mulți bani și de interese economice, care au sudat colaborări și au cumpărat tăceri. State, bănci, firme, indivizi au folosit cu cinism banii obținuți cu forța de la evrei în efortul reconstrucției postbelice. Deloc de neglijat, au jucat un rol important și afinitățile ideologice pentru că, în ciuda narațiunii postbelice triumfaliste, care arunca nazismul la coșul de gunoi al istoriei, după război au existat numeroase simpatii față de proiectul nazist și pentru oamenii lui Hitler. Războiul Rege a făcut să fie revalorificat discursul anticomunist al naziștilor și al aliaților lor ideologici. Iar antisemitismul a fost încorporat în limbajul mai multor dictaturi postbelice. Mai trebuie pomenite problemele documentării. Informații esențiale au fost ținute în arhive ca secrete de stat și abia în ultimele decenii au ajuns, treptat, parțial, la dispoziția cercetătorilor. Arhivele relevante se află pe mai multe continente, iar cercetătorul care se încumetă la o astfel de cercetare trebuie să fie înzestrat pentru a trece mai multe bariere lingvistice și culturale.

Daniel Stahl, tânărul istoric german de la Universitatea Friedrich Schiller din Jena, care semnează această carte despre refugierea naziștilor în America de Sud, a consultat numeroase surse arhivistice din Europa, Statele Unite și America de Sud. Buna documentare îi permite să deconstruiască mai multe mituri postbelice și să se țină departe de exagerări polemice. Face dezvăluiri importante, dar nu cade în tentația senzaționalismului.

Stahl analizează o temă formulată la început în mediile politice și civice democratice: compatibilitatea și colaborarea dintre dictaturile sud-americane postbelice și fasciștii care au găsit adăpost în America de Sud. Multă lume credea, după război, că naziștii au rămas o amenințare reală și că regrouparea lor va duce la introducerea unor metode represive și criminale de tip nazist în statele dictatoriale care adăposteau criminali de război. Pericolul instalării în Argentina a unui „Al Patrulea Reich” a fost semnalat de nenumărate ori, atât în timpul juntei militare din timpul războiului, cât și al regimului populist al lui Juan Domingo Perón, între 1945 și 1955. În jurul organizației clandestine ODESSA, care grupa foști naziști, s-au țesut multe legende.

Dintre cei aproximativ 9 000 de decidenți naziști și colaboratori care s-au ascuns în America de Sud, Argentina a absorbit mai mult de jumătate. În număr mare, s-au găsit în Brazilia, Chile, Bolivia, Paraguay, Uruguay, Ecuador etc.

În Chile, fostul ofițer SS Walther Rauff (cel care a contribuit la înființarea unităților de gazare mobile), extras cu ajutorul unui pașaport ecuadorian, s-a bucurat de respectul dictatorului Augusto Pinochet și de protecția autorităților judiciare și militare. A murit în libertate, în 1984, la 77 de ani, iar înmormântarea sa a fost prilej pentru mulți naziști să-și arate deschis nostalgia față de Al Treilea Reich. În Bolivia, Klaus Barbie (care, ca șef Gestapoului din Lyon, avea pe conștiință numeroase victime din rândul evreilor și rezistenței franceze) a lucrat pentru armată și a avut relații excelente cu politicieni de rang înalt și cu dictatorii Hugo Banzer și Luis Garcia Meza Tejada. Abia instaurarea unui regim democratic, în 1983, a permis extrădarea sa în Franța, unde a fost judecat într-un proces cu mare impact public și condamnat la închisoare pe viață. În Paraguayul condus de dictatorul Alfredo Stroessner (1954–1989) a primit cetățenie și refugiu când a fost nevoie Josef Mengele (sinistrul doctor de la Auschwitz). Ultima parte a vieții, după 1950, Mengele și-a petrecut-o sub nume fals în Brazilia, unde a murit în timp ce înota în Atlantic, în 1979.

În Brazilia se găsea cea mai mare comunitate germană din America de Sud, apreciată astăzi la 3,6 milioane de oameni, urmând Argentina cu aproximativ 1 milion de germani, între care o parte refugiați după război. Aceste comunități consistente le-au permis naziștilor căutați în Europa și Israel să se ascundă mai ușor. Unii însă nu s-au ascuns deloc. De exemplu, Franz Stangl (comandantul lagărelor de exterminare de la Sobibor și Treblinka) a trăit sub nume real în Brazilia până

în 1967, când a fost arestat și extrădat în Republica Federală Germania, unde a fost judecat. A murit în 1971, în timpul recursului. Adjunctul lui Stangl de la Sobibor, Gustav Wagner, s-a stabilit tot în Brazilia, unde a fost localizat la un moment dat, dar instanța supremă nu a fost de acord cu extrădarea în Germania Federală, pe motiv că Wagner acționase în numele statului. La 69 de ani, Wagner a făcut o psihoză antisemită: fugea în jurul casei și striga „Feriți-vă de evrei!”, după care s-a sinucis cu un cuțit.

Povestea Argentinei este cea mai interesantă, dar și cea mai bine cunoscută, ca urmare a deschiderii arhivelor. Cazul fugii lui Adolf Eichmann (dispecerul Soluției Finale) în Argentina, unde a locuit sub numele de Ricardo Klement, este binecunoscut. A fost răpit din Buenos Aires de Mossad și adus în fața justiției în Israel. Procesul lui Eichmann a fost un eveniment cu impact global, istoriografia căzând de acord că a fost momentul în care ororile Holocaustului au fost mai bine conștientizate. Procesul de la Nürnberg părea o formă de impunere a „justiției învingătorului”, iar în lumea judiciară crimele naziste erau percepute ca un subiect nebulos, delicat, foarte încărcat politic, mai bine de ocolit. Lipsa o practică judiciară unitară la nivel internațional, existau controverse importante privind prescrierea faptelor, retroactivitatea, legislația extrădării etc. Dacă adăugăm rolul jucat de birocrație, de hazard, de lipsa comunicării, a informațiilor, de distorsiunile de percepție și de multele complicități, avem o plajă largă de explicații pentru eșecul sau întârzierile în aducerea în fața justiției a criminalilor de război.

În Argentina, însă, a fost vorba, în primul rând, de sprijin fățiș față de refugiații naziști și chiar de eforturi concertate de a importa naziști, în speranța că aceștia vor aduce cu ei expertiză militară și contrainformativă, averi și suport ideologic. În jurul soților Perón a fost creat un grup de expați fasciști, condus de un fost SS-ist, Carlos Fuldner, care a avut un rol major în crearea așa numitelor „trasee ale șobolanilor”, în colaborare cu rețelele de naziști, serviciile de informații, Biserica Catolică și Crucea Roșie.

În acest grup prezidențial, foarte activ se va dovedi și un român. Este vorba de Radu Ghenea, un personaj foarte interesant și puțin cunoscut încă în istoriografie. Recent, la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității din București au fost puse la dispoziția cercetătorilor informații noi despre Ghenea. Născut în 1907, de profesie avocat, Ghenea a devenit legionar și antisemit înfocat în anii '30. A fost apărătorul legionarilor care au atentat la viața rectorului clujean Traian Bratu, în 1937, și al lui Corneliu Zelea Codreanu, în procesul din 1938. Pe vremea guvernării legionare, a fost numit ministru al României la Madrid și a refuzat să se întoarcă în țară după ce Ion Antonescu i-a înlăturat pe legionari de la putere. A tradus în spaniolă lucrarea *Pentru legionari* a lui Codreanu. Din 1947, Ghenea s-a aflat în Argentina și și-a adus contribuția la adăpostirea naziștilor și legionarilor, devenind șeful biroului român de imigrare. Câteva sute de legionari au ajuns astfel în Argentina. Printre cei mai cunoscuți se numărau Ilie Gârneață și preotul Ștefan Palaghiță. După moartea lui Perón, Ghenea a trecut prin mai multe state sud-americane, apoi a lucrat pentru dictatura lui Moise Chombe din Congo, după care s-a întors în Spania lui Franco, unde s-au regrupat mai mulți lideri legionari fugari, în frunte cu Horia Sima.

Argentina a fost loc de intrare, tranzit sau de ședere pentru unii dintre cei mai importanți naziști refugiați în America de Sud. Mengele a ajuns pe continentul sud-american prin Argentina, unde a locuit până în 1959, când a fugit în Paraguay, apoi în Brazilia. Printre naziștii care și-au găsit o nouă casă în Argentina s-a numărat Walter Kutschmann, comandant al unei Einsatzgruppe care a exterminat evrei și polonezi în zona Lwow. Eforturile făcute pentru extrădarea sa s-au transformat într-o adevărată telenovelă, descrisă în amănunt în carte. A murit însă într-un pat de spital, în Argentina, în 1986. Eduard Roschmann, fostul comandant al ghetoului din Riga, autorul a nenumărate atrocități, făcut faimos ca personaj al romanului de mare succes al lui Frederick Forsyth, *Dosarul Odessa*, s-a ascuns la rândul-i în Argentina, devenind cetățean în 1968. Profitând de tergiversarea negocierilor pentru extrădarea sa, a fugit în Paraguay, unde a murit, în 1977. Interesantă este și povestea lui Erich Priebke, comandant SiPo în Italia, responsabil și el pentru crime în masă, a trăit în deplină libertate în Argentina timp de 50 de ani. A fost depistat abia în 1994 de o echipă de jurnaliști la Bariloche, o stațiune din sudul Argentinei care a ajuns pentru opinia publică un simbol al raiului argentinian al naziștilor. Până la urmă, Priebke a fost extrădat în Italia, unde a fost judecat și condamnat, dar pedeapsa a luat forma arestului la domiciliu, din

cauza vârstei. A murit după ce a împlinit 100 de ani. Ludolf von Alvensleben, ofițer SS vinovat de moartea a mii de polonezi, și el devenit cetățean argentinian, a murit în libertate când împlinea 69 de ani. Și tot așa, povestea continuă cu alte cazuri, unul mai surprinzător decât altul.

Din expunerea lui Daniel Stahl, și democrațiile ies șifonate. Câțiva dintre naziștii scăpați în America de Sud fuseseră arestați după război de trupele aliate, dar au fost eliberați, în mare parte pentru că nu se știa cu exactitate ce făcuseră. Unii au fost recrutați de CIA sau de serviciile secrete germane. Instituții judiciare occidentale s-au dovedit deseori inerte și lipsite de viziune atunci când ar fi trebuit să acționeze împotriva criminalilor de război. Efortul de reconstrucție și războiul au schimbat prioritățile și abia din anii '70 responsabilitatea naziștilor și aliaților pentru Holocaust a reintrat în conștiința europeană.

„Vânătoarea de naziști” nu a fost un demers motivat doar de pericole imediate, de posibilitatea resuscitării metodelor criminale naziste. A fost un act de conștiință, al unora pentru care Holocaustul a fost o crimă ce nu poate fi uitată. Vânătorii de naziști – începând cu legendarul Simon Wiesenthal, continuând cu soții Beate și Serge Klarsfeld, cu Efraim Zuroff și cu mulți alții mai puțin cunoscuți, dar nu mai puțin dedicați – și-au petrecut viețile căutând informații despre criminali de război, făcând presiuni asupra oficialilor, organizând conferințe de presă și proteste publice. Cartea lui Daniel Stahl spune și povestea lor.

Adrian Cioflâncă

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>ACNSAS</i>	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArchM</i>	= „Archiva Moldaviae”, Iași
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSS</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= „Arhivele Totalitarismului”, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= „Analele Universității București”
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București
<i>BCU</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LV, 2018, p. 487–488

<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
<i>BOR</i>	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Buenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „«Ioan Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
<i>MB</i>	= „Mitropolia Banatului”, Timișoara
<i>MemAntiq</i>	= „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
<i>MI</i>	= „Magazin Istoric”, București
<i>MMS</i>	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
<i>MO</i>	= „Mitropolia Olteniei”, Craiova
<i>MOj</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSȘIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>RER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIV(A)</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”